

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov

Zborník príspevkov
z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie
Medzinárodné vzťahy 2010
AKTUÁLNE OTÁZKY SVETOVEJ EKONOMIKY
A POLITIKY

Zámok Smolenice
02. – 03. december 2010

Conference proceedings
11th International Scientific Conference
International Relations 2010
CONTEMPORARY ISSUES OF WORLD
ECONOMICS AND POLITICS

Smolenice Castle
December 2nd – 3rd 2010

Vydavateľstvo EKONÓM
2011

Usporiadateľ medzinárodnej vedeckej konferencie:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Finančná podpora:

Taipei Representative Office, Bratislava

Vedecký redaktor zborníka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Recenzenti: prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

prof. Ing. Helena Strážovská, CSc.

prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

Zostavovatelia zborníka: doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

PhDr. Lucia Milošovičová

Technická spolupráca: Ing. Veronika Fodorová

Medzinárodný vedecký výbor:**Predseda:**

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

Členovia:

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

Vysoká škola ekonomická, Praha

doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

prof. Dr. hab. Joachim Osiński

Szkoła Główna Handlowa, Warszawa

doc. Mykola Pálinčák, CSc.

Užhorodská národná univerzita, Užhorod

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

doc. Mykola Sidak, PhD.

Užhorodská národná univerzita, Užhorod

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

doc. PhDr. Marta Zágoršková, CSc.

Ekonomickeá univerzita v Bratislave

Organizačný výbor:**Predseda:**

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Členovia:

Ing. Ľubomír Biliý

Ing. Miroslav Kolesár

Ing. Ján Bocora

Ing. Milan Lukáč

Ing. Katarína Cséfalvayová

PhDr. Lucia Milošovičová

Ing. Mikuláš Černota

Marta Nemešová

Ing. Mária Fertal'ová

Mgr. Klaudia Pytel'ová

Ing. Veronika Fodorová

Ing. Peter Reťkovský

Ing. Petra Gabrielová

Ing. Peter Rusiňák

Ing. Martin Grančay

Ing. Soňa Svoreňová

Ing. Petera Holzerová

Ing. Marián Šabo

Ing. Lukáš Holas

Ing. Michaela Štefančíková

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Vydavateľstvo EKONÓM, 2011

ISBN 978-80-225-3172-6

OBSAH

Program konferencie	9
doc. Dr. Adél ANDRÁSSY, CSc.	
<i>Hungary in the Global Crises</i>	17
prof. Ing. Vítězslav BALHAR, CSc., Ing. Vítězslav BALHAR, PhD.	
<i>Formovanie nového efektívneho modelu pre pokrízové obdobie 21. storočia</i>	23
PhDr. Jana BARÁTOVÁ	
<i>Rodová reflexia migrácie</i>	31
prof. Mgr. Jana BENICKÁ, PhD.	
<i>Čínsky svet a emigrácia: prečo sa Číňania tradične stavali negatívne k fenoménu vystažovalectva?</i>	38
Ing. Lubomír BILLÝ, Ing. Katarína CSÉFALVAYOVÁ, Ing. Paula PUŠKÁROVÁ	
<i>Otázka imigrácie vo voľbách vo vybraných európskych krajinách</i>	46
PhDr. Mária BLÁHOVÁ, PhD.	
<i>Interkultúrne aspekty a historicko-lingvistické vplyvy Turecka na súčasnú globalizovanú spoločnosť</i>	55
Ing. Ján BOCORA	
<i>Energetická bezpečnosť ako faktor celkovej bezpečnosti v krajinách subsaharskej Afriky</i>	60
Ing. Josef BOTLÍK, Ing. Milena BOTLÍKOVÁ	
<i>Využití precedence jako nástroje Business Intelligence při logistické analýze migrace</i>	70
Ing. Milena BOTLÍKOVÁ, Ing. Josef BOTLÍK	
<i>Odraž krize ve financování dopravní infrastruktury</i>	82
JUDr. Ing. Milan BUDJAČ, PhD.	
<i>Akcionári zdravotných poisťovní proti Slovenskej republike-zákaz zisku v kontexte akútálneho vývoja medzinárodnej arbitráže</i>	92
PaedDr. Helena BUJNOVÁ, PhD.	
<i>Slovensko a terorizmus</i>	99
Ing. Matej BUZINKAI	
<i>Ekonomický rozvoj ČLR a jeho perspektívy v budúcnosti</i>	110
Ing. Marek CSABAY, PhD.	
<i>Aktuálny vývoj migrácie v EÚ</i>	119
Dr. Lubomír ČECH, CSc.	
<i>Vybrané faktory ovplyvňujúce riešenie súčasnej situácie v Afganistane</i>	125
Ing. Mikuláš ČERNOTA	
<i>Význam adaptácie prírodných zdrojov na klimatické zmeny pre európsky región</i>	137
PhDr. Elena DELGADOVÁ	
<i>Komunikácia a kultúrny kontext</i>	144
Ing. Denis DOROCHOV	
<i>Ciele a úlohy Ruskej federácie pri vstupe do Svetovej obchodnej organizácie</i>	150

Ing. Tomáš DUDÁŠ, PhD.	
<i>Analýza konkurencieschopnosti štátov V4 vo svetle medzinárodných indexov konkurencieschopnosti.....</i>	<i>158</i>
Dr. Attila FÁBIÁN	
<i>Cultural economy, creative cities, and tolerance.....</i>	<i>168</i>
Ing. Michal FABUŠ, PhD., Mgr. Miroslav KOHUŤÁR	
<i>Priame zahraničné investície a ich vývoj v Ázii.....</i>	<i>182</i>
Ing. Renáta FAJOVÁ	
<i>Analýza trhu práce v ČR v období 2008-2010.....</i>	<i>187</i>
Ing. Mária FERTALOVÁ	
<i>Deficit mäkkej moci v zahraničnej politike Číny.....</i>	<i>195</i>
Ing. Veronika FIŠEROVÁ	
<i>Smlouva o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem jako zdroj rezindentury.....</i>	<i>201</i>
Ing. Veronika FODOROVÁ	
<i>Európska identita - konceptuálne otázky a teoretické východiská.....</i>	<i>207</i>
Ing. Petra GABRIELOVÁ	
<i>Bilaterálny spor medzi Gréckom a Macedónskom o názov štátu.....</i>	<i>219</i>
prof. PhDr. Viera GAŽOVÁ, CSc.	
<i>Interkulturalita v globálnom veku.....</i>	<i>228</i>
Ing. Martin GRANČAY	
<i>Severoatlantická letecká doprava v hospodárskej kríze.....</i>	<i>229</i>
Ing. Martin GRANČAY	
<i>Kedy vstúpi Európska únia do Nórska?.....</i>	<i>238</i>
Ing. Martin GREŠŠ, PhD.	
<i>Teoretické aspekty medzinárodnej migrácie – komparácia modelov.....</i>	<i>245</i>
Ing. Ľubica HAKALOVÁ	
<i>Financovanie Spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie v období finančnej perspektívy rokov 2007 – 2013.....</i>	<i>253</i>
Ing. Vladimír HNILIČAN, PhD.	
<i>Vplyv globálnej finančnej a hospodárskej krízy na vývoj ekonomiky Slovenskej republiky.....</i>	<i>261</i>
Ing. Lukáš HOLAS	
<i>Vojna v Kosove 1998 – 1999 a jej dopad na vzťahy Rusko – NATO.....</i>	<i>269</i>
Ing. Petra HOLZEROVÁ	
<i>Srbsko: desať rokov po páde Miloševičovho režimu.....</i>	<i>276</i>
Mgr. Júlia HURNÁ, PhD.	
<i>G-20 v štruktúre medzinárodných ekonomických vzťahov.....</i>	<i>287</i>
JUDr. Lucia HURNÁ, PhD.	
<i>Pristahovalecká politika v práve Európskej únie.....</i>	<i>295</i>
JUDr. Lucia HURNÁ, PhD.	
<i>Aktuálne otázky kreovania európskej služby pre vonkajšiu činnosť.....</i>	<i>306</i>

Ing. Eva JANČÍKOVÁ, PhD.	
<i>Finančná kríza a medzinárodné programy na podporu obchodu</i>	<i>315</i>
Ing. Emilie JAŠOVÁ	
<i>Využití NAIRU k odhadu potenciálního produktu a produkční mezery v zemích Visegrádské.....</i>	<i>325</i>
<i>skupiny do roku 2008</i>	<i>325</i>
Ing. Filip JEŽEK	
<i>Daňové zatížení podnikatelské sféry v ČR v období světové ekonomické krize.....</i>	<i>334</i>
prof. Ing. Vojtech JURČÁK, CSc. , PhDr. Milan LABUZÍK, CSc. , Mgr. Alena ŠIMČEKOVÁ	
<i>Afganistan-Ako ďalej?.....</i>	<i>347</i>
prof. Ing. Christiana KLIKOVÁ, CSc.	
<i>Přístupy největších politických stran ČR k řešení dopadů globální hospodářské krize v oblasti fiskální politiky</i>	<i>357</i>
Ing. Marcel KORDOŠ, PhD.	
<i>Hrozí světu globální menová vojna?</i>	<i>365</i>
Dr. hab. Helena KOŠCIELNIAK	
<i>Polska a międzynarodowe przepływy zasobów pracy</i>	<i>374</i>
Mgr. Aisulu KOZHABAYEVA	
<i>Súčasný stav ekonomiky Kazachstanu a hospodárske vzťahy so Slovenskom.....</i>	<i>383</i>
Mgr. Klára KRÓLOVÁ	
<i>Problematika zavádění postupů souvisejících se zajištěním hygienické kvality v gastronomických provozech v době krize.....</i>	<i>392</i>
PhDr. Rudolf KUCHARČÍK, PhD.	
<i>Pôsobenie Európskej únie na africkom kontinente.....</i>	<i>402</i>
doc. PhDr. Ján LIĐÁK, CSc.	
<i>Spolková republika Nemecko a problematika prisťahovalectva</i>	<i>409</i>
Ing. Beata LIPKOVÁ, PhD.	
<i>Volný pohyb pracovníkov po rozšírení Európskej únie</i>	<i>415</i>
prof. Ing. Ludmila LIPKOVÁ, CSc.	
<i>Remitencie a ich úloha pre materskú krajinu migrantov</i>	<i>424</i>
Ing. Milan LUKÁČ	
<i>Rastúci extrémizmus v kontexte európskej migrácie.....</i>	<i>428</i>
Ing. Ingrid MAJEROVÁ, Dr.	
<i>Dopady svetovej hospodárskej krize na poskytovanie rozvojovej pomoci EU.....</i>	<i>438</i>
Ing. et Ing. Florian MARGAN, Ph.D	
<i>Očekáváme další světovou krizi?</i>	<i>448</i>
doc. PhDr. Milan MÁRTON, CSc.	
<i>Kultúrny relativizmus a ľudské práva.....</i>	<i>456</i>
JUDr. Halina MARTYNIV, PhD.	
<i>Vybrané aspekty unifikácie medzinárodného práva obchodného.....</i>	<i>461</i>

Mgr. Boris MATTOŠ, PhD.	
<i>Migrácia a prisťahovalectvo ako súčasť politického diskurzu v Spolkovej republike Nemecko.....</i>	467
Mgr. Boris MATTOŠ, PhD.	
<i>Prístupy vybraných krajín k jednotnej prezentácii štátu.....</i>	474
Mag. Ján MATUŠKA	
<i>Promotion of economic growth through infrastructure spending in post communist EU member states</i>	482
Ing. Lukáš MELECKÝ	
<i>Měření a hodnocení reálné konvergence v regionech NUTS II zemí Visegrádské čtyřky: přístupy a modely</i>	489
prof. JUDr. Stanislav MRÁZ, CSc.	
<i>Problém slovensko maďarských vzťahov – dvojaké štátne občianstvo.....</i>	504
Ing. Boris NAVRÁTIL, CSc.	
<i>Fiskální regulace v dnešní EU – hořké dozvuky světové krize</i>	509
Mgr. Ľubomír NEBESKÝ	
<i>Efektívnosť zamestnanosti a odmeňovania v ústrednej štátnej správe.....</i>	516
Ing. Mothana Saleh OBADI, PhD., Ing. Kristína LANÁKOVÁ	
<i>Pozícia rozvojových krajín v globálnom obchode.....</i>	525
Ing. Miloš ONDRUŠEK, PhD.	
<i>Medzinárodná migrácia významný činiteľ sociálno-ekonomického rozvoja.....</i>	533
PhDr. Erik PAJTINKA, PhD.	
<i>Verejná diplomacia a jej aktéri v súčasnej praxi</i>	539
Ing. Viliam PAJTINKA	
<i>Fenomén zlyhávajúcich štátov v medzinárodných vzťahoch na príklade Afriky.....</i>	544
PhDr. Daniela PALAŠČÁKOVÁ, PhD., doc. PhDr. Anna PLÍŠKOVÁ, PhD.	
<i>Karpatskí Rusíni v postkomunistickej Európe: Ambície a reality</i>	555
doc. Dr. Mgr. Ľubomír PÁNA, Ph.D.	
<i>Ekonomické reformy a spoločenské zmeny vo Vietname.....</i>	569
RNDr. Janka PÁSZTOROVÁ, PhD.	
<i>Nízko - uhlíková ekonomika, výzva pre nové podnikateľské príležitosti</i>	579
doc. PhDr. René PAWERA, PhD.	
<i>Nemecký podiel na manažmente európskej bezpečnosti</i>	584
doc. Ing. Pavlína PELLEŠOVÁ, Ph.D.	
<i>Analýza vývoje zamestnanosti v období krize.....</i>	590
doc. PhDr. Oľga PLÁVKOVÁ, CSc.	
<i>Dopady hospodárskej krízy na hodnotovú integrovanosť v Európskej únii</i>	601
Dr. Elżbieta POSŁUSZNA, Dr. Jacek POSŁUSZNY	
<i>Extreme Stage of the Abortion Conflict</i>	606
doc. PhDr. Hana PRAVDOVÁ, PhD.	
<i>Deviácia demokracie a metódy mediálnej manipulácie.....</i>	624

Ing. Paula PUŠKÁROVÁ	
<i>Transformácie modelov sociálnych politík krajín Európskej únie v kontexte globalizácie a súčasnej hospodárskej a finančnej krízy.....</i>	<i>632</i>
Mgr. Klaudia PYTELOVÁ	
<i>Vznik a štruktúra Medzinárodného menového fondu.....</i>	<i>643</i>
Mgr. Klaudia PYTELOVÁ	
<i>Medzinárodné aspekty azylového práva a jeho uplatňovanie v SR a EÚ.....</i>	<i>651</i>
Ing. Leonid RANETA, PhD.	
<i>Neuznaný štát — Podnestersko</i>	<i>659</i>
Ing. Peter REŤKOVSKÝ	
<i>Komparácia vybraných elementov rituálnej vrstvy kultúry Latinskej Ameriky, USA a SR</i>	<i>669</i>
JUDr. Peter RUSIŇÁK, PhD.	
<i>K problematike jednotnej prezentácie štátu v zahraničí</i>	<i>675</i>
Ing. Peter RUSIŇÁK	
<i>Predpoklady úspešného predsedníctva nových členských krajín v Rade EÚ</i>	<i>688</i>
PhDr. Jarmila RUSIŇÁKOVÁ	
<i>K niektorým aspektom jednotnej prezentácie Slovenskej republiky v zahraničí.....</i>	<i>696</i>
doc. Mykola SIDAK, PhD.	
<i>Legal frameworks to reorganize and wind up credit institutions in the EU and Eastern European countries: a comparative analysis.....</i>	<i>707</i>
Mgr. Svyatoslav SIDAK	
<i>The indices and conditions of operating of the current corporate securating market</i>	<i>713</i>
<i>of Ukraine and Slovakia</i>	<i>713</i>
Ing. Chalotorn SINPROH	
<i>Druhou najväčšou ekonomikou sveta je Čína</i>	<i>718</i>
PhDr. Zuzana SLUŠNÁ, PhD.	
<i>Participácia na konzume ako hypermoderná kompetencia.....</i>	<i>730</i>
doc. PhDr. Karol R. SORBY, DrSc.	
<i>Príčiny návratu islámu do politiky.....</i>	<i>736</i>
Ing. Michaela STANIČKOVÁ	
<i>První rok s Lisabonskou smlouvou.....</i>	<i>744</i>
Dr. hab. Krystyna NAJDER-STEFANIAK	
<i>Security and Sustained Development.....</i>	<i>755</i>
Ing. Aliaksandr SUDLIANKOU	
<i>Průběh vyjednávání o post-kjótském režimu.....</i>	<i>763</i>
JUDr. PhDr. Ivo SVOBODA, Ph.D., JUDr. Štěpán KALAMÁR, Ph.D.	
<i>Efektivita ve vzdělávání příslušníků státní správy</i>	<i>776</i>
Ing. Soňa SVOREŇOVÁ	
<i>Rodová (ne)rovnosť a Európska Únia</i>	<i>782</i>

Ing. Nóra SZIKOROVÁ	
<i>Možné scenáre zjednotenia dvoch Kórei</i>	790
Ing. Marián ŠABO	
<i>Integračné zoskupenia v Latinskej Amerike na začiatku 21. storočia</i>	797
Ing. Michal ŠČEPÁN, PhD.	
<i>Teoretické súvislosti multilaterálnej rozvojovej pomoci</i>	805
Ing. Tomáš ŠÍPOŠ, Ing. Mothana Saleh OBADI, PhD.	
<i>Agentúra pre spoluprácu regulačných orgánov v oblasti energetiky - právomoci a pôsobnosť novej inštitúcie EÚ</i>	814
doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.	
<i>Zmeny svetovej bezpečnosti v prvom desaťročí 21. storočia</i>	822
doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.	
<i>Bezpečnostné aspekty zahraničnej politiky Indie po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov</i>	832
doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.	
<i>Nejasné kontúry vývoja hospodárskej diplomacie malých štátov v podmienkach globalizácie</i>	841
doc. RSDr. Luboš ŠTANCL, CSc.	
<i>Vojenské keynesiánství a nebezpečí militarizace ekonomik vyspělých zemí světa</i>	850
Ing. Michaela ŠTEFANČÍKOVÁ	
<i>Výdavky na obranu vo svete na pozadí globálnej hospodárskej krízy</i>	864
Ing. Gabriela ŠVEJDOVÁ	
<i>Efektivita marketingové komunikace internetového platebního systému</i>	873
Lubomír TOKÁR, PhD.	
<i>Strategické problémy NATO v Afganistane</i>	880
JUDr. Tatiana TÖKÖLYOVÁ	
<i>Európska únia a kultúra</i>	891
pplk.(v zál.) Mgr. Ingrid T O M E K O V Á, PhD.	
<i>Ochrana národnej kultúrnej identity v medzinárodných vzťahoch</i>	897
Ing. Tomáš VERNER	
<i>Dopady globální hospodářské krize na agregátní poptávku a nabídku ČR</i>	904
PaedDr. Emília VOKÁLOVÁ, CSc.	
<i>K vybraným atribútom demokracie z pohľadu dokumentov Svätej stolice</i>	913
Ing. Richard WOLTEMAR, PhD.	
<i>K inovačnej politike EÚ</i>	920
doc. PhDr. Marta ZÁGORŠEKOVÁ, CSc.	
<i>Vplyv kultúrnych faktorov na sociálny kapitál a na rozvoj „poznatkovej spoločnosti“</i>	928
Zoznam účastníkov konferencie	934

PROGRAM KONFERENCIE

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: **Lipková Ľudmila, prof., Ing., CSc.**

Miestnosť: Veľká zasadacia miestnosť; čas: 15.15-17.00

Klíková Christiana, prof., Ing., CSc.	<i>Přístupy největších politických stran ČR k řešení dopadů globální hospodářské krize v oblasti fiskální politiky</i>
Fajová Renáta, Ing.	<i>Analýza trhu práce v ČR v období 2008-2010</i>
Košcelniak Helena, prof.	<i>Polska a miedzynarodowe przepływy zasobów pracy</i>
Fišerová Veronika, Ing.	<i>Smlouva o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem jako zdroj rozhodování pro rezidenturu</i>
Svoboda Ivo, JUDr., PhDr., Ph.D.	<i>Efektivita ve vzdělávání příslušníků státní správy</i>
Kalamár Štěpán, JUDr., Ph.D.	
Švejnová Gabriela, Ing.	<i>Efektivita marketingové komunikace internetového platebního systému.</i>

Moderátor: **Jančíková Eva, Ing., PhD.**

Miestnosť: Veľká zasadacia miestnosť; čas: 17.30-19.00

Jančíková Eva, Ing., PhD.	<i>Finančná kríza a medzinárodné programy na podporu obchodu</i>
Pásztorová Janka, RNDr., PhD.	<i>Nízko - uhlíková ekonomika, výzva pre nové podnikateľské príležitosti</i>
Navrátil Boris, Ing., CSc.	<i>Fiskální regulace v dnešní EU - hořké dozvuky světové krize</i>
Kordoš Marcel, Ing., PhD.	<i>Hrozí svetu globálna menová vojna?</i>
Lipková Ľudmila, prof., Ing., CSc.	<i>Remitencie a ich úloha pre materskú krajinu migrantov</i>
Obadi Saleh M., Ing., PhD.	<i>Pozícia rozvojových krajín v globálnom obchode</i>
Lanáková Kristína, Ing.	
Botlíková Milena, Ing.	<i>Odraz krize ve financování dopravní infrastruktury</i>
Sudliankou Aliaksandr, Ing.	<i>Průběh vyjednávání o post-kjótském režimu</i>
Hurná Júlia, Mgr., PhD.	<i>G-20 v štruktúre medzinárodných ekonomických vzťahov</i>

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: **Lipková Beata, Ing., PhD.**

Miestnosť: Okružla miestnosť; čas: 15.15-17.00

Gabrielová Petra, Ing.	<i>Bilaterálny spor medzi Gréckom a Macedónskom o názov štátu</i>
Šípoš Tomáš, Ing.	<i>Agentúra pre spoluprácu regulačných orgánov v oblasti energetiky - právomoci a pôsobnosť novej inštitúcie EÚ</i>
Obadi Saleh M., Ing., PhD.	<i>Transformácie modelov socialných politik krajín EU v kontexte súčasnej hospodárskej a finančnej krízy</i>
Puškárová Paula, Ing.	<i>Volný pohyb pracovníkov po rozšírení Európskej únie</i>
Lipková Beata, Ing., PhD.	<i>Dopady svetovej hospodárskej krízy na poskytovanie rozvojovej pomoci EU</i>
Majerová Ingrid, Ing., Dr.	<i>Financovanie Spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ v období finančnej perspektívy rokov 2007-2013</i>
Harakaľová Ľubica, Ing.	<i>První rok s Lisabonskou smlouvou</i>
Staničková Michaela, Ing.	<i>Súčasný stav ekonomiky Kazachstanu a hospodárske vzťahy so Slovenskom</i>
Kozhabayeva Aisulu, Mgr.	<i>Ciele a úlohy Ruskej federácie pri vstupe do Svetovej obchodnej organizácie</i>
Doročov Denis, Ing.	<i>Daňové zatížení podnikateľské sféry v ČR v období svetové ekonomické krízy</i>
Ježek Filip, Ing.	<i>Efektívnosť zamestnanosti a odmeňovania v ústrednej štátnej správe</i>
Nebeský Ľubomír, Mgr.	<i>Výdavky na obranu vo svete na pozadí globálnej hospodárskej krízy</i>
Štefančíková Michaela, Ing.	

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: **Grešš Martin, Ing., PhD.**

Miestnosť: Okrúhla miestnosť; čas: 17.30-19.00

Posluszna Elżbieta	<i>Extreme stage of the Abortion conflict</i>
Posluszny Jacek, Dr.	
Fábián Attila , Dr.	<i>Cultural economy, creative cities and tolerance</i>
Andrássy Adél, Dr.	<i>Hungary in the Global Crises</i>
Sidak Mykola, doc., PhD.	<i>Legal frameworks to reorganize and wind up credit institutions in the EU and Eastern European countries: a comparative analysis</i>
Matuška Ján, Mag.	<i>Promotion of Economic Growth Through infrastructure spending in Post Communist EU member states</i>
Sidak Svyatoslav, Mgr.	<i>The indices and conditions of operating of the current corporate securating market of Ukraine and Slovakia</i>
Najder-Stefaniak Krystyna, Dr. hab	<i>Security and Sustained Development</i>
Hniličan Vladimír, Ing., PhD.	<i>Vplyv globálnej finančnej a hospodárskej krízy na vývoj ekonomiky Slovenskej republiky</i>
Grančay Martin, Ing.	<i>Severoatlantická letecká doprava v hospodárskej kríze</i>

Moderátor: **Dudáš Tomáš, Ing., PhD.**

Miestnosť: Červený salónik; Čas: 17.30-19.00

Woltemar Richard, Ing., PhD.	<i>K inovačnej politike EÚ</i>
Dudáš Tomáš, Ing., PhD.	<i>Analýza konkurencieschopnosti štátov V₄ vo svetle medzinárodných indexov konkurencieschopnosti</i>
Grančay Martin, Ing.	<i>Kedy vstúpi Európska únia do Nórska?</i>
Ščepán Michal, Ing., PhD.	<i>Teoretické súvislosti multilaterálnej rozvojovej pomoci</i>
Jašová Emilie, Ing.	<i>Využití NAIRU k odhadu potenciálneho produktu a produkční mezery v zemích Visegrádske skupiny do roku 2008</i>
Balhar Vítazoslav, prof. Ing. CSc.	<i>Fomrovanie nového efektívneho modelu pre pokrízové obdobie 21. Storočie</i>
Balhar Vítězslav, Ing., PhD.	
Holzerová Petra, Ing.	<i>Srbsko: desať rokov po páde Miloševičovho režimu</i>

Moderátor: **Lidák Ján, doc., PhDr., CSc.**

Miestnosť: Žltý salónik; čas: 15.15-17.00

Grešš Martin, Ing., PhD.	<i>Teoretické aspekty medzinárodnej migrácie – komparácia modelov</i>
Botlík Josef, Ing.	<i>Využití precedence jako nástroje Business Intelligence pri logistické analýze migrace</i>
Ondrušek Miloš, Ing., PhD.	<i>Medzinárodná migrácia významný činiteľ sociálno-ekonomického rozvoja</i>
Billý Lubomír, Ing. Csefalvayová Katarína, Ing. Puškárová Paula, Ing.	<i>Otázka imigrácie vo voľbách vo vybraných európskych krajinách</i>
Mattoš Boris, Mgr., PhD.	<i>Migrácia a prisťahovalectvo ako súčasť politického diskurzu v Spolovej republike Nemecko</i>
Csabay Marek, Ing., PhD. Lukáč Milan, Ing. Hurná Lucia, JUDr., PhD. Lidák Ján, doc., PhDr., CSc.	<i>Aktuálny vývoj migrácie v EÚ</i> <i>Rastúci extrémizmus v kontexte európskej migrácie</i> <i>Prisťahovalecká politika v práve Európskej únie</i> <i>Spolková republika Nemecko a problematika prisťahovalectva</i>
Černota Mikuláš, Ing.	<i>Význam adaptácie prírodných zdrojov na klimatické zmeny pre európsky región</i>
Rusiňák Peter, Ing.	<i>Predpoklady úspešného predsedníctva nových členských krajín v Rade Európskej únie</i>

Sekcia č. 3 - Medzinárodné politické vzťahy

Moderátor: **Škvrnda František, doc., PhDr., CSc.**

Miestnosť: Poľovnícky salón; čas: 15.15-17.00

- Bujnová Helena, PaedDr., PhD.** *Slovensko a terorizmus*
- Štancl Luboš, doc., RSDr., CSc.** *Vojenské keynesiánství a nebezpečí militarizace ekonomik vyspělých zemí světa*
- Pawera René, doc., PhDr., CSc.** *Nemecký podiel na manažmente európskej bezpečnosti*
- Vokálová Emília, PaedDr., CSc.** *K vybraným atribútom demokracie z pohľadu dokumentov Svätej stolice*
- Pajtinka Viliam, Ing.** *Fenomén zlyhávajúcich štátov v medzinárodných vzťahoch na príklade Afriky*
- Kucharčík Rudolf, PhDr., PhD.** *Pôsobenie EÚ na africkom kontinente*
- Sorby Karol, doc., PhDr., DrSc.** *Príčiny návratu islámu do politiky*
- Mráz Stanislav, prof., JUDr., CSc.** *Problém slovensko maďarských vzťahov - dvojaké štátne občianstvo*
- Bocora Ján, Ing.** *Energetická bezpečnosť ako faktor celkovej bezpečnosti v krajinách subsaharskej Afriky*
- Škvrnda František, doc., PhDr., CSc.** *Zmeny svetovej bezpečnosti v prvom desaťročí 21. storočia*

Moderátor: **Pawera René, doc., PhDr., CSc.**

Miestnosť: Poľovnícky salón; čas: 17.30-19.00

Jurčák Vojtech, prof., Ing., CSc.

- Labuzík Milan, PhDr., CSc.** *Afganistan - ako ďalej?*
- Šimčeková Alena, Mgr.**
- Tokár Ľubomír, PhD.** *Strategická problémy NATO v Afganistane*
- Čech Ľubomír, Dr., CSc.** *Vybrané faktory ovplyvňujúce riešenie súčasnej situácie v Afganistane*
- Pána Ľubomír, doc., Dr., Ph.D.** *Ekonomické reformy a spoločenské zmeny vo Vietnamu*
- Šabo Marián, Ing.** *Integračné zoskupenia v Latinskej Amerike na začiatku 21. Storočia*

Sekcia č. 5 - Kultúrna pluralita a medzinárodné vzťahy

Moderátor: **Zágoršková Marta, doc., PhDr., CSc.**

Miestnosť: Knižnica; čas: 15.15-17.00

Gažová Viera, prof., PhDr., CSc. *Interkulturalita v globálnom veku*

Benická Jana, prof., Mgr., PhD. *Čínsky svet a emigrácia: prečo sa Číňania tradične stavali negatívne k fenoménu vystahovalectva?*

Palaščáková Daniela, PhDr., PhD. *Karpatskí Rusíni v postkomunistickej Európe: Ambície a realita*

Plišková Anna, doc., PhDr., PhD.

Reřkovský Peter, Ing. *Komparácia vybraných elementov rituálnej vrstvy kultúry Latinskej Ameriky, USA a SR*

Márton Milan, doc., PhDr., CSc. *Kultúrny relativizmus a ľudské práva*

Barátová Jana, PhDr. *Rodová reflexia migrácie*

Svoreňová Soňa, Ing. *Rodová (ne)rovnosť a Európska únia*

Delgadová Elena, PhDr. *Komunikácia a kultúrny kontext*

Pravdová Hana, doc., PhDr., PhD. *Deviácia demokracie a metódy mediálnej manipulácie*

Moderátor: **Márton Milan, doc., PhDr., CSc.**

Miestnosť: Knižnica; čas: 17.30-19.00

Zágoršková Marta, doc., PhDr., CSc. *Vplyv kultúrnych faktorov na sociálny kapitál a na rozvoj "poznatkovej spoločnosti"*

Tomeková Ingrid, Mgr., PhD. *Ochrana národnej kultúrnej identity v medzinárodných vzťahoch*

Fodorová Veronika, Ing. *Európska identita-konceptuálne otázky a teoretické východiská*

Plávková Oľga, doc., PhDr., CSc. *Dopady hospodárskej krízy na hodnotovú integrovanosť v EÚ/Euroobčanov*

Tokolyová Tatiana, JUDr. *Európska únia a kultúra*

Slušná Zuzana, PhDr., PhD. *Participácia na konzume ako hypermoderná kompetencia*

Sekcia č. 6 - Aktuálne otázky vývoja juhovýchodnej Ázie

Moderátor: **Csabay Marek, Ing., PhD.**

Miestnosť: Červený salónik; čas: 15.15-17.00

Fabuš Michal, Ing., PhD.	<i>Priame zahraničné investície a región Ázia</i>
Koňár Miroslav, Mgr.	
Csabay Marek, Ing., PhD.	<i>Aktuálne postavenie vybraných krajín juhovýchodnej Ázie vo svetovom obchode</i>
Sinproh Chalotorn, Ing.	<i>Druhou najväčšou ekonomikou sveta je Čína</i>
Fertaľová Mária, Ing.	<i>Deficit mäkkej moci v zahraničnej politike Číny</i>
Buzinkai Matej, Ing.	<i>Ekonomický rast ČLR a jeho perspektívy v budúcnosti</i>
Dudáš Tomáš, Ing., PhD.	<i>The Impact of the Global Economic Crisis on the Economy of South Korea</i>
Szikorová Nóra, Ing.	<i>Možné scenáre zjednotenia dvoch Kórei</i>

Sekcia č. 7 - Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu

Moderátor: **Rusiňák Peter, JUDr., PhD.**

Miestnosť: Žltý salónik; čas: 17.30-19.00

Mattoš Boris, Mgr., PhD.	<i>Prístupy vybraných krajín k jednotnej prezentácii štátu</i>
Rusiňáková Jarmila, PhDr.	<i>K niektorým aspektom jednotnej prezentácie Slovenskej republiky v zahraničí</i>
Rusiňák Peter, JUDr., PhD.	<i>K problematike jednotnej prezentácie štátu v zahraničí</i>
Pajtinka Erik, PhDr., PhD.	<i>Verejná diplomacia a jej aktéri v súčasnej praxi</i>
Škvrnda František, doc., PhDr., CSc.	<i>Nejasné kontúry vývoja hospodárskej diplomacie malých štátov v podmienkach globalizácie</i>
Bláhová Mária, PhDr., PhD.	<i>Interkultúrne aspekty a historicko-lingvistické vplyvy Turecka na súčasnú globalizovanú spoločnosť</i>

3. december 2010 (piatok)

Panel č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: **Lipková Ľudmila, prof., Ing., CSc.**

Miestnosť: Knižnica; čas: 09.15-09.45

- Margan Florian, Ing. et Ing. PhD.** *Očekávame ďalší svetovou krízu?*
- Verner Tomáš, Ing.** *Dopady globálnej hospodárskej krízy na agregátnu poptávku a ponuku ČR*
- Pellešová Pavlína, doc., Ing., PhD.** *Analýza vývoje zamestnanosti v období krízy*
- Królová Klára, Mgr.** *Problematika zavádzania postupov súvisiacich so zajišťovaním hygienickej kvality v gastronomických prevádzkach v dobe krízy*
- Melecký Lukáš, Ing.** *Měření a hodnocení reálné konvergence v regionech NUTS II země V4: přístupy a modely*

Panel č. 3 - Medzinárodné politické vzťahy

Moderátor: **Lidák Ján, doc., PhDr., CSc.**

Miestnosť: Poľovnícky salón; čas: 09.15-09.45

- Holas Lukáš, Ing.** *Vojna v Kosove 1998-1999 a jej dopad na vzťahy Rusko-NATO*
- Škvrnda František, doc., PhDr., CSc.** *Bezpečnostné aspekty zahraničnej politiky Indie po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov*
- Raneta Leonid, Ing., Ph.D.** *Neuznaný štát - Podnestersko*

Panel č. 4 - Medzinárodné právo

Moderátor: **Budjač Milan, Ing., Mgr., Ph.D.**

Miestnosť: Okrúhla miestnosť; čas: 09.15-09.45

- Hurná Lucia, JUDr., Ph.D.** *Aktuálne otázky kreovania európskej služby pre vonkajšiu činnosť*
- Pyteľová Klaudia, Mgr.** *Vznik a štruktúra MMF*
- Pyteľová Klaudia, Mgr.** *Medzinárodné aspekty azylového práva a jeho uplatňovanie v SR a EÚ*
- Budjač Milan, Ing., Mgr., Ph.D.** *Akcionári zdravotných poisťovní proti Slovenskej republike-zákaz zisku v kontexte aktuálneho vývoja medzinárodnej arbitráže*
- Martyniv Halina, JUDr., Ph.D.** *Vybrané aspekty unifikácie medzinárodného práva obchodného*

doc. Dr. Adél ANDRÁSSY, CSc.

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST HUNGARY

HUNGARY IN THE GLOBAL CRISES

andrassy@ktk.nyme.hu

Abstract

This paper critically evaluates the policy reaction to the global crises in Hungary. In order to answer the question whether these policies will suffice to stabilize the economy, the major cause of the crisis is discussed. The neoliberal policies with debt accumulation and with the risky developments in the credit, housing, and security markets have created an important fertile ground to bury the seeds of a major global crises. Thus what we are going through is a crisis of high exploitation rates and extreme inequality in distribution.

Keywords: Global crises, indicators of macroeconomy, public debt, budget deficit, productivity, competitiveness in Hungary.

1/ Development of Hungarian Economy

From 1996 to the turn of the century Hungary's economy prospered. Economic growth was beyond 5 percent for a number of years, industrial production rose by double-digits and the balance of payments was in good shape. Public finances were about to be balanced and both inflation and unemployment declined. Real wages rose and consumption expanded. The most important feature was that economic growth averaged at over 5 percent, keeping the balance of payments and the budget in equilibrium and putting the economy on track to meet the Maastricht criteria. This impressive economic performance came to be known as the "Hungarian model", dubbed so by the government. The optimistic view that Hungary's economy was on a stable and sustainable growth path became widely accepted.

The restructuring of the economy, which was based largely upon attracting foreign capital, neared its end towards the second half of the 1990s. As formerly state-owned assets were sold off more and more, FDI influx declined. At the beginning of the new century both the budget and the balance of payments started to show signs of deterioration in both nominal and GDP-percentage terms. The joint occurrence of such circumstances will in general result in a deterioration of economic competitiveness and conjure up images of social tensions.

In the year 2000 it became obvious that the main weakness of Hungary's economy is that its growth was basically being determined by external resources leading to ever increasing fiscal and monetary imbalances in nominal terms. In addition to that the uneven distribution of social burdens would lead to social tensions. Although the development of the Maastricht based indicators and real flows were still widely deemed to be favourable, both the government and its critics realised that as a consequence of the adverse phenomena in the global economy and a domestic monetary policy hardly capable of acting as a strong defence, foreign direct investment, largely responsible for economic growth, could come to a halt. The straightforward consequence of that would be growing economic tensions and structural unemployment.

In Central-Europe the 1990s were a period of economic transition. By the second half of that decade, as privatisation and company reorganisations were by and large over the new private ownership structure began to take shape. In this region a very characteristic post-socialist ownership structure prevailed.

A major portion of the Gross Domestic Product was and still is being produced by multinational firms operating in duty-free zones. Small and medium enterprises, large in number though, did not play a major role in growth. Upon the fall of communism proprietors of small and medium enterprises were endowed with scarce resources only, while unevenly distributed and uncoordinated fiscal and tax policies in subsequent years did not contribute much in the way of promoting such businesses either.

It is very alarming that multinational firms, while their propensity to invest actively is in steady decline, do not have strong ties to domestic manufacturers and costumers. In order to maintain their level of competitiveness and capital income multinationals started to shift their operations to areas outside of Central-Europe, to places such as the Ukraine, Romania, China, etc. In doing so their considerations were centred around the question of specific wages in labour-intensive industries – favourable at the time of setting up operations but no more – and the increasing saturation of local markets with the products they churn out.

In October 2008, following the collapse of Lehman Brothers, the global crises crunch arrived Hungary. The general collapse of confidence, the increase of liquidity preference and financial risk, the size of current account deficits, the levels of indebtedness largely denominated in foreign currency made our economy unsustainable. Hungary was first victims of the global financial crises in CEE, became the first target of speculative attacks in the region. A loan package from the International Monetary Fund, the European Union and the World Bank was assembled to avoid sovereign default and a collapse of currency.

The Hungarian economy is export- oriented; both exports and imports reveal a very high level of economic openness. Export account for more than 75 percent of the GDP. During the period before crisis export and investments, both mainly managed by transnational companies have driven the economic growth. We have relatively rapid modernization due to high size of FDI, and the GDP grown strongly, in 2007 was 4,2 percent, it is unusual great in Hungary. After 2006 GDP growth slowed down because of the austerity program, in 2007 1,1 percent, in 2008 0,4 percent . In 2009 growth turned to negative, the decline of GDP was - 6,2 percent. During the same time period, inflation rate increased from 3,9 to 6,1 in 2008 and unemployment increased from 7,5 to 10,0 percent.

Indicators of Makroconomy of Hungary

	GDP growth (%)	Inflation (%)	Unemployment (%)
2006	4,2	3,9	7,5
2007	1,1	8,0	7,4
2008	0,4	6,1	7,8
2009	-6,2	4,,2	10,0

Source: Central Bank of Hungary

In 2008, the service sector contributed about 66,2 percent to GDP, manufacturing 24,5 percent, construction industry 4,6 percent, and agriculture 4,3 percent. In 2008, final consumption represented 75,1 percent of GDP, 65,5 percent being that of households and 9,5 percent of government. Gross investment comprised 23,7 percent of total GDP.

Sector Share of GDP

	Manufac- -turing (%)	Construc- tion industry (%)	Agricultu- -re (%)	Service sector (%)
2008	24,5	4,6	4,3	66,2
2009	24,9	4,8	3,0	67,3

In Hungary, state revenue makes up 44 percent and expenditure makes up 45 percent of GDP which is relatively high compared to other EU members. This can be traced to historical reasons such as socialist economic tradition or paternalist behaviour on the states part.

Due to high demand in import goods, Hungary had a high trade deficit and budget gap. The general government deficit has shown a drastic decline to 4,8 percent in 2009 from 9,2 percent in 2006. According to official forecast until 2011 the deficit will by a small margin fall short of the 3,0 percent criterion. Another criterion that is found lacking is the ratio of gross government debt to GDP, since 2005, exceeds the allowed 60 percent. In 2008 the ratio increased from 68,4 percent to 72,7 percent and in 2009 to 82,8 percent. (See 2 table)

Public Debt and Budget Deficit

	Public Debt (% of GDP)	Budget Deficit (% of GDP)
2006	61,3	9,2
2007	68,4	6,7
2008	72,7	3,4
2009	82,8	4,8

By the end of 2008, gross external debt amounted to 98,5 billion euro, or almost 100 percent of GDP. Net debt climbed to 54,4 billion . The debt of government was 26 percent of total while that of private enterprises and households accounted for 74 percent. Due to high trade demand in import goods, Hungary had a high trade deficit; the foreign trade deficit was about 4 billion euro. We have considerably higher debt than the many countries have, both the public debt and the budget deficit to GDP ratio is high. Debt –led consumption growth can be possible only in short –run, but debt has to be serve in the future. Because of high level of debt, the fragility of the economy to the chocks increases. Such a high debt level Hungary can not affiliation in the Monetary Union.

Hungary’s financial system is market-based and mainly owned by foreign banks. The problem in the banking system revealing lack of prudence. Foreign currency denomination of mortgagees loans as prevailing practice and too high credits to deposit ratios. More than 60 percent of Hungarian mortgages and car loans are denominated in foreign currencies. Before

the crisis, Hungarian growth relied increasingly on external source of financing. The euro and the Swiss franc is worth a lot more in forint than did before the crisis and bring the households and small and medium sized companies in bad situations. The significant devaluation of the Hungarian currency affected a lot of people and companies.

II

The global crisis has triggered a new debate on the models of capitalism. Capitalism is facing a major realization crisis. The financial mechanism, that made the accumulation of debt collapsed, has torn holes in the hegemony of neoliberalism. Neoliberal economic policies tried to solve the crisis of the Keynesian consensus. In the 1990s the large size of unemployment, the high debt, the inequality and cheap labour in CEE lead to serious political conditions, to challenge the political hegemony of neoliberal economic policies. Neoliberal era has generated high profit for multinational firms, especially for the bank sector, for the financial sector. Whenever there is any economic crisis, most Hungarian economist and policy-maker immediately start talking about new reform. A new market reforms, a new system of financial regulation, further privation of public sector seem to be necessary.

During the period before the crisis, Hungary and the other CEE countries enjoyed a favourable international environment. The roadmap to EMU was clear. Strong integration was achieved through increased trade and foreign capital inflows and financial integration through high presence of West- European banks. After the sock, Hungary faces the costs of integration to global markets. The optimism about advantage, benefit of the integration with the European Union proved to be unwarranted. The conventional wisdom of the markets shifted from optimism to pessimism. The size of current account deficit, the rate of credit flows, the fundamental dependency on foreign capital inflows and the level of indebtedness proved to be unsustainable. The extent of debt –led consumption growth, household and public debt increasing the risks and collapses the confidence.

2. The Business Environment in which Small and Medium Enterprises Operate

An overwhelming majority (99 percent) of Hungarian businesses are small and medium enterprises¹, while 66 percent of all enterprises are sole proprietorships. More than two thirds of the economically active population are employed by such enterprises. The SME-sector is responsible for 40 percent of total value added and for 20 percent of all exports.

In stark contrast to their importance in the economy SMEs have to deal with severe funding shortages. Until very recently banks did not consider extending loans to SMEs an important strategic line of business. In the past few years, however, the financing activities of banks directed at SMEs have multiplied.

Since 2000 one could observe a sudden shift of interest towards SMEs. Loans extended to such businesses rose by 500 percent between 1999 and 2006.

¹ In Hungary the concept of small and medium enterprises is defined by law (Act No. CXV of 1999 on Small and Medium Enterprises and the Promotion of their Development). Pursuant to the provisions of this Act the employment thresholds are identical with those set out in the relevant EU-regulations (the total number of employees not exceeding 250), while financial thresholds were set considerably lower. In Hungary a company is qualified as a small or medium enterprise if the volume of its annual sales does not exceed 4 billion Forints or its total assets (balance sheet total) do not exceed 2.7 billion Forints. In the EU the respective limits are 40 million Euros of annual sales or 27 million Euros of total assets (that is the upper limit is 2.4-fold of the Hungarian upper limit).

Loans extended to micro-, small and medium enterprises (in billion Forints)

Type of enterprise	2004			2005	
	1999	Cumulative lending	Change from prior year (%)	Cumulative lending	Change from prior year (%)
Micro-enterprises	112.7	747.3	663.1	897.8	796.6
Small enterprises	110.6	456.5	412.8	929.7	840.6
Medium enterprises	237.7	1021.6	429.8	970.2	408.1
Total	461.0	2225.5	482.7	2797.7	606.9

Source: Péter Bilek – Tamás Borkó – Veronika Czako – Gábor Pellényi: SME financing between 2000-2005. International Center for Economic Growth, Európai Központ, 2006.

The role foreign direct investment has been playing in Hungary's economic development and in the transition process towards market economy can hardly be overestimated. It is largely due to this that Hungary's share in global trade has doubled in the past decade. Economic history shows that in the past fifty years there has been a close correlation between the speed of catching up and modernisation of less developed countries and the frequency and magnitude of foreign capital inflow. It is verifiable that countries that were isolated from international capital flows have increasingly been at disadvantage and banished into marginal positions. Until the mid-1990s Hungary attracted the lion's share of foreign direct investment among post-socialist countries, as more than 50 percent of active capital investments were made in this country. By 2001 this cumulative value has declined to 25 percent. One has to bear in mind that the conditions to carry out foreign direct investment were most favourable when mass privatisation peaked. Neighbouring countries started their respective privatisations attracting large amounts of capital investment only after the turn of the century, at a time when privatisation in Hungary was by and large over.

Thus the competitive advantage stemming from the dynamics of foreign direct investment that Hungary enjoyed over its competitors until 1998 and – as far as its mid-term beneficial consequences are concerned – until the turn of the century has been vanishing from that time on. One case in point is the adverse development of foreign direct investment since 2002 compared to prior periods.

Both the continued efforts taken in the past fifteen years of economic transition to introduce sweeping reforms aimed at consolidating public finances and more recent measures taken in order to achieve compliance with the Maastricht and Copenhagen criteria are severely flawed, as is the Smart Hungary scheme, being based on such efforts and reforms. It is a fundamental problem that the fiscal and monetary environment in which both domestic and foreign businesses are operating holds a number of unknowns and uncertainties. Measures of the Central Bank aimed at fighting inflation will in the short-run deteriorate the international competitiveness of domestic companies in an environment of deepening fiscal problems. The budget deficit is soaring on end, which will sooner or later adversely affect the inflation rate. Both monetary and fiscal indicators were dismal in 2006, which fits in with recent years' worsening trends.

References

1. Adél ANDRÁSSY. The Present and Future of Hungarian Agriculture Pending Accesstion to the European Union, Hungarian Academy of Sciences, Institute for Biological Research, Szeged, 2003, pp. 1-7.
2. Adél ANDRÁSSY. On the Profitability and Financing Prospects of Hungarian Agriculture, University of Western- Hungary, Faculty of Economics, Scientific Conference Volume, 2004, pp. 1-15.
3. Adél ANDRÁSSY, Agnieszka Krymarys-Balcerzak, Csaba Lentner, Atsede Woldie. Small and Medium Enterprise Financing in Hungary and Poland (in preparation).
4. Zsófia ÁRVAI. New Development Paths of Enterprise Financing, The National Bank of Hungary, Workshop Studies, pp. 91-110.
5. Péter BILEK, Tamás Borkó, Veronika Czakó, Gábor Pellényi. SME financing between 2000-2005. International Center for Economic Growth, Európai Központ, 2006.

Kontakt

Faculty of Economics
University of West Hungary
Ersébet u. 9
H-9400 Sopron
Hungary

prof. Ing. Vít'azoslav BALHAR, CSc.
Ing. Vítězslav BALHAR, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
OBCHODNÁ FAKULTA
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

FORMOVANIE NOVÉHO EFEKTÍVNEHO MODELU PRE POKRÍZOVÉ OBDOBIE 21. STOROČIE

balhar@euba.sk

Abstrakt

Hodnotenie úspešnosti a efektívnosti ekonomických modelov vývoja globálnej ekonomiky 20. storočia je významným predpokladom pre formovanie efektívneho ekonomického modelu pre 21. storočie, nakoľko doterajší model končí začiatkom nového storočia hlbokou globálnou finančnou aj ekonomickou krízou – napriek úspešnosti globálneho kapitalistického modelu trhovej ekonomiky druhej polovice 20. storočia.

Štúdia obsahuje tematiku hľadania a tvorby nového efektívneho modelu rozvoja globálneho sveta aj globálnej ekonomiky pre 21. storočie.

Abstract

The quality and effectiveness evaluation of the economic models of the global economy in the 20th century is very important prerequisite for the creation of more effective economic model for the 21st century, as for as the existing model has been brought to an end in the period of the global financial and economic crisis – quit the opposite the successfulness of the market economy capitalist model in the 2nd half of the 20th century.

The concept of the global political and economic model for the 21st century is described in the final part of the article.

Terajšie krízové/pokrízové obdobie vývoja globálneho sveta sa nachádza v štádiu hľadania a riešenia objektívnej potreby nového ekonomického, efektívneho modelu globálneho hospodárstva. Patrí k osobitne náročným urgentným prioritným úlohám ďalšieho osudového vývoja ľudskej spoločnosti tohto diametrálne protikladného sveta.

Z hľadiska nášho skúmania treba uviesť dominantnú skutočnosť – nejednotnosť svetového globálneho hospodárstva, ale jeho významné rozčlenenie do viacerých odlišných – relatívne samostatných celkov, avšak kapitálovo, ekonomicky a najmä finančne dôsledne prepojených.

- Dominantou globálneho hospodárstva je aj naďalej USA (spolu s Kanadou a Mexikom – NAFTA).
- Európa s Austráliou a Novým Zélandom – s prioritným postavením Európskej únie a jej hospodárskou a menovou úniou.
- Japonsko, t. č. tretia krajina sveta v tvorbe HDP.
- Rozvíjajúce sa krajiny – emerging countries – Čína, India, Brazília a ďalšie krajiny rozvojového sveta, ktoré v roku 2005 prekonal ekonomicky vyspelé štáty Západu v tvorbe HDP a v roku 2010 Čína už predstihla v tvorbe HDP aj Japonsko. Čína je t. č. už druhou krajinou sveta po USA v produkcii služieb a tovarov a prvou exportnou krajinou sveta.

- Rusko – druhá krajina v množstve atómových zbraní s obrovským prírodným bohatstvom – usilujúca o opätovné veľmocenské postavenie v globálnom svete.
- Latinská Amerika s pokročilou ekonomikou usilujúcou o podstatné zvýšenie svojho vplyvu v USA.
- Afrika so svojim značným prírodným bohatstvom aj politicko-ekonomickou nestabilitou; v poslednom období so značnou čínskou ekonomickou expanziou a už miliónom Číňanov na tomto kontinente.
- Kuba a Severná Kórea – pozostatok krajín s dôslednou socialistickou ekonomikou. Severná Kórea so svojim atómovým potenciálom predstavuje značné vojensko-politické ohrozenie východoázijskej oblasti.

Druhou významnou skutočnosťou svetovej globálnej ekonomiky je súčasný aktívny vojnový konflikt globálneho terorizmu – prezentovaného moslimským 1,5 miliardovým svetom proti Euroatlantickej civilizácii, ktoré predstavuje trvalé ohrozenie aj lokálne vojnové konflikty na BSV i v Afrike.

Následne – z hľadiska nášho skúmania – významnou skutočnosťou je: ktorá z uvedených krajín, resp. skupín krajín sa bude primárne podieľať na tvorbe projekcie nového efektívneho ekonomického modelu pre globálne hospodárstvo 21. storočia?

Na základe vedeckej analýzy a „ex ante“ prognózy možno formulovať s určitou vysokou pravdepodobnosťou nasledujúcu **projekciu nového ekonomického modelu globálnej ekonomiky**:

Na tvorbe tohto nového modelu sa budú dominantne prezentovať USA a následne spoločne aj Európa – osobitne Európska únia.

Súčasný globálny ekonomický model formuje primárne **USA** – rovnako tomu bude aj pre nastávajúce obdobie 21. storočia.

Významný prínos k vysokoefektívnemu americkému globálnemu modelu môže priniesť Európa, a to najmä doplnením jeho sociálno-kultúrnou – kreatívnou dimenziou.

Tajomstvo overeného úspechu amerického globálneho ekonomického modelu 20. aj 21. storočia spočíva v kvalitatívnych aspektoch prejavujúcich sa predovšetkým v úrovni globálnej ekonomickej efektívnosti – doteraz v dejinách ľudstva nedosiahnuteľnej.

Na prvom mieste je to priorita kvalitatívnej globálnej všestrannej aktivity globálneho kapitálu – jeho angažovanosti vo vedecko-technickom globálnom rozvoji, v stratégii priority vedy, vynálezov, objavov a technicko-ekonomických zlepšení, v prevratnom prograse informačných technológií, kozmickom výskume, v zbrojárskom priemysle, univerzitách, v celom školskom systéme a prakticky vo všetkých oboroch ľudskej činnosti.

Táto skutočnosť je založená na globálnej prioritě USA v tvorbe a vysoko efektívnom využívaní globálneho kapitálu v globálnej ekonomickej dimenzii sveta. Konkrétne USA v predkrízovom roku 2005 vlastnila 47,612 bilióna USD, t. j. 34 %-ný podiel globálneho kapitálu – pri 5 % podiele na počte obyvateľov a trvale si udržiava päťtinový podiel na globálnom HDP.

Druhou významnou prednosťou Ameriky – jej kapitálu, že vo sfére využívania práce zaviedla dôsledne globálnu dimenziu. Predovšetkým americké nadnárodné firmy – transnacionálne korporácie preniesli bežnú produkciu tovarov aj služieb do emerging krajín, najmä do Číny, Indie a ďalších krajín s vysokou efektívnosťou využívania globálnej práce.

Konkrétne cena práce v bývalých rozvojových krajinách predstavuje len cca 1/10 mzdových nákladov v USA. Pri priemernej hodinovej mzde v USA 22,40 USD bola v roku 2010 priemerná mzda v Číne len 1,84 USD a v Indii 2,99 USD.¹

¹ Údaje The Wall Street Journal, 17. 6. 2010, s. 25.

Súčasne najkonkurentnejším oborom USA v porovnaní so svetom sú americké univerzity. Prílev peňazí do univerzít USA je 2,6 % gigantického amerického rozpočtu, v Európe je to 1,2 % štátnych rozpočtov.

Dôsledok týchto kapitálových vzťahov je skutočnosť, že svetový podiel špičkových amerických univerzít je až polovičný. Ďalší významný podiel vo financovaní amerických univerzít má podnikateľský sektor – osobitne nadnárodné firmy.

Celé americké školstvo je v porovnaní s európskym tiež zásadne iné: americké školstvo prioritne učí kreatívne, kritickému mysleniu, podnikavosti, individuálnej súťaživosti, tímovej práci a kooperácii, tiež umeniu prekonávať neúspechy. V Európe sa učí naspamäť rôznym dogmám – napríklad o európskej kultúrnej nadržanosti, toleruje sa nízka kreatívnosť, nesamostatnosť, nízka úroveň orientácie v praktickom, najmä ekonomickom a finančnom živote.

Amerika tiež v terajšom globálnom svete nemá problémy so starnutím obyvateľstva ako Európa, Japonsko, Čína a ďalšie krajiny. Významná je aj tradičná mobilita v oblasti pracovných príležitostí, ako aj mnoho ďalších ekonomických faktorov. Obrovským handicapom USA je však nadmerná disparita bohatstva, kedy napr. 50 % bohatých vlastní v USA až 97,5 % bohatstva krajiny, z ktorých 10 % najbohatších vlastní až takmer 70 % bohatstva.²

Záverom k uvedenej prioritě USA v globálnom svete treba uviesť, že napriek tomu, že v súčasnosti dochádza k vzostupu ekonomickej aj politickej moci nezápadných krajín, najmä Číny a v budúcnosti aj Ruskej federácie, tiež aj vplyvu neštátnych aktérov, najmä teroristických skupín a organizovaného zločinu, USA treba brať aj do budúcnosti za významného aktéra na globálnej scéne – okrem iného aj pre jeho absolútne prvenstvo v budovaní obrany západného sveta. Podiel výdavkov na obranu tvorí v podstate celú polovicu ich svetového rozsahu.

Záverom treba konštatovať, že prezentovaný úpadok americkej globálnej moci USA je len relatívny – zvyšok sveta kopíruje len tie aktivity, ktoré USA praktizuje už celé desaťročia. Pri formovaní nového globálneho ekonomického modelu pre toto nové storočie na druhom mieste dominuje Európa – osobitne **Európska únia**, napriek jej terajším ťažkostiam s vážnou eurokrízou.

Európska ekonomická integrácia – Európska únia – bola založená po 2. svetovej vojne v 50. rokoch primárne na odstránenie neustálych vojnových konfliktov v Európe – čo sa v podstate podarilo jednoznačne naplniť.

Európska únia predstavuje zásadne historickú zmenu Európy – jej novú kvalitatívnu epochu sociálno-ekonomického rozvoja, vysokú kvalitu života jej obyvateľov, ako aj nové významné postavenie v terajšom globálnom svete.

V súčasnosti však sa Európa dostala do najobťažnejšej etapy svojho vývoja od konca pádu socializmu v Európe. Sú to predovšetkým ekonomické a finančné problémy: kríza štátnych dlhov, hlboká kríza spoločnej meny euro, hlboké rozpočtové krízy, ako aj bankové krízy.

Európa má tiež problémy so stále asertívnejšou Ruskou federáciou a do určitej miery aj s USA, sťahujúcou sa z Európy v prospech Ázie.

V samotnej Európskej únii dochádza k jej diferenciacii na jej severný spolok tzv. usporiadaných a na krízový, podstatne voľnejší a užívajúci si južnú časť Európskej únie postihnutou silne menovou krízou.

Západný svet sa tak v súčasnosti dostáva do určitej zmeny mocenských globálnych vzťahov, a to sťahujúcou sa Amerikou od Európy v prospech Ázie, posilňovaním čínskeho postavenia v rámci globálnej ekonomickej sféry, napriek určitému príklonu Ruska k NATO.

² Údaje The Wall Street Journal, 2. 3. 2006, s. 16.

Negatívne pôsobí aj značná aktivita globálneho terorizmu v Arabskom svete, ako aj mnoho ďalších, najmä environmentálnych aj ekonomických problémov.

Riešenie súčasnej finančnej krízy Európskej únie má spočívať v masívnej finančnej pomoci, ktorá má zabrániť šíreniu dlhovej krízy. Začiatkom mája 2010 Európska únia v rámci finančnej pomoci poskytla 440 mld. EUR, Medzinárodný menový fond 250 mld. EUR a Európska komisia 60 mld. EUR.

V júni roku 2010 ministri financií Európskej únie sa dohodli na detailoch záchranného fondu vo výške 750 mld. EUR s cieľom posilnenia kurzu jednotnej európskej meny. Uvedený záchranný fond kritizoval významný nemecký ekonóm Hans Werner ako za jedno z najhorších rozhodnutí v histórii spolkovej republiky.

Hlavnou príčinou finančnej krízy Európskej únie sú veľmi zlé pôžičky vysoko zadĺženej južnej Európy, ktoré môžu dosahovať až 800 mld. EUR, t. j. dva razy vyššia suma ako rezervy úverových bánk.

Krízová úroveň finančných trhov má za následok silnejúcu obavu, že Európska centrálna banka už stratila svoju nezávislosť a dostala sa pod politický tlak. V podstate to znamená koniec fiškálnej zvrchovanosti Európskej únie s nepredvídateľnými dôsledkami pre jej budúcnosť.

Budúci možný variant zmeny medzinárodných vzťahov môže byť založený na skutočnosti, že pre USA aj Nemecko bude dôležitejšia Moskva ako Brusel.

Treťou v našom poradí významu v tvorbe nového globálneho ekonomického modelu pre 21. storočie je **Japonsko**. V realite globálneho sveta je to v súčasnosti tretia krajina v tvorbe HDP sveta. Ešte pred 20 rokmi oficiálna prognóza pre Japonsko prezentovala tézu „Japon is Number One“, ktorá sa však nenaplnila. Japonsko v roku 2010 predbehla v reálnom HDP expandujúca Čína.

Hlavnou príčinou pádu Japonska v globálnej ekonomickej súťaži bol začiatkom 90. rokov pád finančnej bubliny, neúspechy v ekonomickej prioritě projektu robotizácie a najmä 200 % zadlženosť HDP s dôsledkom nebývalého poklesu kvality života obyvateľstva Japonska. Podľa údajov amerického odborníka Dereka Scissora je až na 40. mieste v poradí svetovej kvality života.

Základné znaky japonskej ekonomiky: silná mena, zadlženosť vyše 200 % HDP, slabá ekonomika, starnúca populácia

Výsledné konštatovanie: Japonsko, napriek kvalite svojej automobilovej a ďalšej produkcie, sa v podstate nezúčastní tvorby nového modelu globálnej ekonomiky pre 21. storočie.

Nasledujú tzv. rozvíjajúce sa krajiny – **emerging countries** – s ekonomicky veľmi úspešnou Čínou, t. č. už po USA druhou najvýznamnejšou krajinou v tvorbe svetového HDP a dokonca v roku 2009 aj prvou krajinou svetového exportu.

Čínsky ekonomický zázrak na prelome storočí ochromil svet takmer celých 20 rokov 10 %-ným rastom HDP – v podstate jedinečným v rozvoji svetového obchodu až k jeho prvenstvu, a to v podmienkach štátnej direktívnej ekonomiky pod vedením komunistickej strany.

K odvráteniu dôsledkov poslednej globálnej krízy Čína vynaložila obrovské prostriedky a tak jej negatívne dopady boli len minimálne.

V súčasnosti sa objavil v čínskej ekonomike nový fenomén v podobe robotníckeho hnutia za zvýšenie miezd aj zlepšenie pracovných podmienok. Vedenie čínskej komunistickej strany toto hnutie podporuje – najmä pre obavy presunu robotníckych protestov do politickej sféry (historický prípad Poľska v 20. storočí). Tieto tendencie do určitej miery budú mať za následok zdraženie globálnych tovarov. Samotní čínsky podnikatelia uvažujú o možných

presunoch produkcie masových tovarov do Vietnamu, kde v porovnaní s čínskymi mzdami sú vietnamské mzdy len štvrtinové (hodinová cena práce tvorí len 49 centov USD)³.

V prípade zachovania čínskych ekonomických trendov do budúcnosti by mala čínska ekonomika už v roku 2020 predbehnúť USA a tak získať svetové prvenstvo. Táto prognóza však nie je pravdepodobná. Hlavnou príčinou môže byť už uvedený vzostup mzdových nákladov, najmä však rast svetových cien komodít, ako aj čínskym vedením vyhlásená stratégia sociálnoekonomického rozvoja siedmich nerozvinutých čínskych provincií.

Existujú však aj určité skryté hrozby, z ktorých možno napríklad uviesť: politika jedného dieťaťa v súčasnosti má za následok oficiálne 50 miliónov mužov viac ako žien (neoficiálne najmenej 100 miliónov viac); v roku 2050 počet práceschopného obyvateľstva bude rovnaký ako v súčasnosti – po jeho podstatnom starnutí.⁴ Taktiež obrovský rozsah pôžičiek v Číne – vrátane nulovej garancie môže mať nepredvídateľné dôsledky; konkrétne v roku 2009 banky poskytli pôžičky obyvateľstvu v rozsahu 9,6 biliónov yuanov, v roku 2010 je ich prognóza 8,8 biliónov yuanov.⁵

Osobitný problém Ázie a tým aj Číny je celkový nedostatok úrodnej pôdy, najmä ďalšie možnosti jej rozšírenia. Ázia sa už teraz podieľa na svetovom obchode s potravinami 45 % – v podstate ide o polovičnú dovoznú kvótu globálneho obchodu s potravinami. Osobitné problémy s výživou rastúceho počtu obyvateľstva majú tiež Indonézia aj Thajsko. Najviac voľnej úrodnej pôdy má Brazília, podobne USA a Rusko.

Pozitívum čínskej vlády je začínajúci proces liberalizácie čínskej meny yuanu, ktorá by veľmi prospela ďalšiemu postaveniu Číny v globalizácii sveta. Tiež najvyššie devízové rezervy sveta vo výške 2 500 mld. USD.

Záverčné konštatovanie: postupné zvyšovanie mzdovej úrovne čínskych robotníkov bude znamenať postupný kapitálový odlev globálnych investícií v prospech ďalších ázijských krajín.

Súčasne čínsky ekonomický model t. č. značne ovplyvňuje tvorbu nového globálneho ekonomického modelu najmä prostredníctvom rozšíreného globálneho outsourcingu založeného na nízkej úrovni masových miezd využívaných vyspelými krajinami celej globálnej ekonomickej sféry.

Ďalšou významnou rozvíjajúcou sa krajinou je India, ktorá v rámci globálnej ekonomiky sa špecializuje najmä na oblasť informačných technológií a medicíny. Obrovskou výhodou je všeobecná kvalita znalosti angličtiny, ako aj štátna podpora rozvoja stredného a malého podnikania. Značným handicapom Indie je však tradičné kastové usporiadanie spoločnosti.

Obrovské rozvojové možnosti do budúcnosti má najmä Latinská Amerika, osobitne Brazília, s najvyšším rozsahom doteraz voľnej úrodnej pôdy, v podstate šesť násobok rozlohy doteraz obrábanej zeme.

Skutočnosť, že lacná pracovná sila emerging countries v rozsahu niekoľko sto miliónov robotníkov – trvalo ovplyvňuje úroveň zamestnanosti resp. nezamestnanosti vo vyspelých západných krajinách – je a bude aj naďalej významným sociálno-ekonomickým faktorom terajšieho aj budúceho vývoja globálneho sveta.

V tejto súvislosti treba uviesť, že k riešeniu uvedenej situácie vo významnej miere by mala byť zvýšená úloha štátu, jeho orgánov, ktoré by mali svojimi novými aktivitami význame prispieť k zvýšeniu úrovne zamestnanosti v nových sociálno-ekonomických projekciách. Tu možno uviesť napr. angažovanosť štátu v riešení starnutia obyvateľstva; štátne aktivity v eliminácii dopadov zmien klímy zeme; riešení problémov nadbytočnej spotreby Západu; problémy efektívnej recyklácie odpadov; v ochrane životného prostredia; v

³ Údaje: The Wall Street Journal, 17. 6. 2010, s. 25.

⁴ Údaje: The Wall Street Journal, 12. 8. 2010, s. 8.

⁵ Údaje: The Wall Street Journal, 12. 8. 2010, s. 9.

riešení nových energetických zdrojov; globálnej chudoby a v mnohých ďalších ľudských aktivitách.

Osobitne globálne významné pre súčasné storočie sú v súvislosti s tvorbou nového ekonomického modelu rozsiahle aktivity súvisiace s poškodením životného prostredia – až zmenou klímy Zeme. Tieto skutočnosti sa primárne prejavujú zvyšovaním nákladov, osobitne na úseku zabezpečenia zdravej pitnej vody dostupnej pre všetkých obyvateľov planéty, zvýšenou ochranou ovzdušia, pôdy a pod.

Optimistická projekcia ďalšieho vývoja globálneho hospodárstva predpokladá prekonanie súčasnej hlbokšej finančnej a ekonomickej globálnej krízy. Cyklický vývoj je v podstate vlastný kapitalizmu.

Pokrízový sociálnoekonomický vývoj globálneho sveta vyžaduje však zásadné kvalitatívne zmeny smerom k etickému a sociálnemu charakteru podstaty ďalšieho trvalo udržateľného a mierového rozvoja kapitalizmu na našej planéte ako aj jeho ďaleko intenzívnejšiemu globálnemu etickému dohľadu.

Budúci vývoj a rozvoj ľudskej spoločnosti je tiež v perspektíve jedine možný v globálnej jednote – nie v terajšej projekcii dvoch svetov: bohatého a extrémne chudobného sveta. Obdobne je treba nájsť riešenie a východisko z terajšej tzv. 4. svetovej vojny, konfliktu globálneho terorizmu proti vyspelému svetu a v neposlednom rade nájsť trvalé východiská z terajšej vážnej ekologickej globálnej krízy.

Riešiť tieto vážne hrozby zmeny klímy treba neodkladne už v tomto storočí a jediná možnosť riešenia spočíva len v celosvetovej spolupráci – v takej ako ľudstvo dosiaľ nezažilo a neuskutočnilo.

Hľadanie nového mierového a efektívnejšieho modelu rozvoja globálneho sveta vyžaduje v prvom rade hľadanie a postupné vytvorenie nielen modelu sociálnoekonomického, ale aj nového politického modelu sveta 21. storočia.

Tento nový politickoekonomický model nového storočia by mal vytvoriť budúci efektívne fungujúci ekonomický model vysokej etickej a sociálnej tolerancie, trvalo udržateľného sociálnoekonomického a mierového rozvoja ľudskej spoločnosti s objektívnou nutnosťou rozvinutia nových foriem globálneho riadenia a riešenia problémov aj rozvoja tzv. **global governance**.

Cieľovým riešením je vytvoriť plne životaschopný model komplexného riadenia čoraz viac globalizovaného sveta – vytvorenie globálneho systému „horizontálnych sietí“ trvalého riadenia, usmerňovania a kvalitatívneho zlepšovania koordinovaného jednotného rozvoja globálneho sveta ako celku.

Formovanie nového ekonomického modelu v systéme Global governance bude prebiehať prevažne na základe amerického – nie európskeho sociálneho ekonomického modelu pre 21. storočie.

Jeho základná pozitívna rozvojová stratégia bude musieť byť založená na výsledkoch a úspechoch vedy, nových inovácií, vedecko-technickom pokroku Západného sveta, každej jednej krajiny – v podstate na jej špecializačnom strategickom rozvoji a prínose pre globálny sociálno-technický progres.

Špecializačná vedecko-technická rozvojová stratégia vyspelých krajín Západu musí vychádzať zo strategických riešení a inovácií rozvoja vedy, prioritne v ochrane životného prostredia; v prevratných objavoch na úseku nových energetických zdrojov; v skladovaní energie, v tvorbe nových generácií palivových článkov; v objavoch a inováciách v oblasti medicíny – osobitne v riešení nákladných problémov starnutia svetovej populácie; vo sfére zabezpečenia výživy globálnej populácie; v riešení dostatku kvalitnej pitnej vody; v prograse strategickej obrany Západného sveta proti globálnemu terorizmu aj extrémne nezodpovedným krajinám typu Severná Kórea, ako aj mnohým ďalším zložitým úlohám budúceho rozvoja ľudstva – osobitne v zachovaní jeho mierového vývoja.

Riešenie všetkých uvedených náročných úloh musí prebiehať súčasne so stálou „hrozbou globálneho významu“ – v úrovni nezamestnanosti pod prirodzenú mieru nezamestnanosti, ktorá už v súčasnosti prekročila úroveň 7 %.

Globálny systém dôsledného kapitálového využívania práce v emerging countries – prakticky s jednou desatinou mzdových nákladov v Číne, Indii, Vietname a mnohých ďalších krajinách, bude mať za následok obrovskú úroveň nezamestnanosti vo vyspelom svete. Konkrétne nezamestnanosť v USA aj Európskej únii v roku 2010 dosahuje takmer 10 % – s veľmi obťažnou projekciou jej zníženia.

Súčasný pokrízový vyspelý svet sa zásadne sociálno-ekonomicky zmení.

Európsky ekonomický sociálny model 20. storočia definitívne končí – končí tak predovšetkým tzv. európsky sociálny štát. Nové skutočnosti ako napr. starnutie obyvateľstva, podstatne nižšia pôrodnosť, trvalá vysoká úroveň nezamestnanosti, obrovské deficity štátnych rozpočtov, všeobecná zadlženosť štátu i občanov – všetky tieto, ako aj ďalšie negatívne skutočnosti – vyžadujú zásadné riešenia nového ekonomického modelu pre 21. storočie. Nový ekonomický model vyžaduje zásadne nové riešenia v zásadne novej štátnej, resp. integračnej projekcii a zodpovednosti v individuálnej životnej dráhe každého človeka: samostatné individuálne hľadanie zamestnania ako aj individuálnej projekcie celého zdravotného, sociálneho a najmä starobného zabezpečenia – s plnou starostlivosťou o rodinu vrátane výchovy detí (stratégia predbežného zvýhodnenia pre pracujúcich rodičov s viacerými deťmi).

Určitou významnou strategickou pomocou v uvedenej budúcej projekcii mali by tak byť aj štátne orgány, a to s novým významným poslaním aj zodpovednosťou tiež nadštátne orgány. V európskej projekcii orgány Európskej únie, následne aj novo vzniknuté orgány a inštitúcie uvedenej budúcej global governance.

Z doterajšieho pohľadu je vytvorenie takéhoto modelu global governance – globálneho sveta v značnom rozsahu nereálne, predstavuje však optimistický variant budúceho rozvoja sveta.

Druhý pesimistický variant budúcnosti globálneho sveta prezentuje jediný konečný dôsledok – totálne zničenie ľudskej civilizácie a tým aj zánik života na tejto jedinečnej a krásnej planéte Zem.

Nielen budúce generácie, ale už aj táto súčasná generácia musí jednoznačne a neodkladne vynaložiť maximálne úsilie k záchrane našej civilizácie, t. j. k realizácii uvedeného optimistického variantu budúceho rozvoja globálneho sveta.

Použitá literatúra:

1. CLEAVER, T.: Understanding the World Economy. Roulledge, New York, London, 2007.
2. DORAZIL, O.: Světové dějiny. Nakladatelství Papyrus Vimperk Jeva Rudná u Prahy, 1997.
3. DOWUS, R., M. a kol.: Almanach Geografie, National Geographic, Washington, D. C., česká edice, 2006.
4. DUDÁŠ, T. a kol.: Svetová ekonomika – sektorový aspekt. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007.
5. FERGUSON, N.: Colossus, vzestup a pád amerického impéria. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2005.

6. JENÍČEK, V., FOLTÝN, J.: Globální problémy a světová ekonomika. Praha: C. H. Beck, 2003.
7. KUNEŠOVÁ, H., CIHELKOVÁ, E.: Světová ekonomika, nové jevy a perspektivy. Praha: C. H. Beck, 2006.
8. LIPKOVÁ, L.: Európska únia. Bratislava: Sprint, 2006.

Časopisy:

9. Ekonomická revue. FMV, EU v Bratislave, 2009.
10. The Economist. London, 2009, 2010.
11. The Wall Street journal Europe, 2009, 2010.

Kontakt

prof. Ing. Vítězslav Balhar, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Vítězslav Balhar, PhD.
Obchodná fakulta
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

PhDr. Jana BARÁTOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

RODOVÁ REFLEXIA MIGRÁCIE¹

baratova@euba.sk

Abstrakt

V problematike výskumu ľudskej mobility sa dlho nevenovala pozornosť kategórii rodu v migračných procesoch. Od sedemdesiatych rokov minulého storočia feministické teoretičky začali kritizovať v tejto oblasti rodovú slepotu a mužskú predpojatosť. Nové výskumy, sústredujúce sa na pozíciu žien, deklarujú potrebu zaviesť rod ako užitočnú kategóriu v teóriách migrácie. Tento príspevok popisuje genealógiu feministickej reflexie migrácie a ukazuje ako zmenilo ponímanie rodu v migračných štúdiách za posledných štyridsať rokov. Mnohí sa odvolávajú na tieto ženy ako „globálne“ a „globalizované“ a ukazujú ako globalizovaná migrácia preniká do každodenného života a vytvára nové typy nerovností alebo hierarchií, založených na triede, rode a etnickej alebo generačnej diferencii.

Kľúčové slová: rod, migrácia, opatrovateľská práca, nerovnosti.

Abstract

In problems of research of human mobility have ignored the role of gender in migration processes. In the 1970s, feminist scholars started criticising the gender blindness and male bias in this domain. New researches focusing on the position of women declared the need to adopt gender as a useful category in migration studies. This article describes the genealogy of the feminist reflection of migration and shows how the conceptualisation of gender in migration studies has changed over forty years. Many researchers refer to these women as ‘global’ and ‘globalised’ and show how globalised migration penetrates everyday life and generates new types of inequalities or hierarchies based on class, gender, and ethnic or generational differences.

Keywords: gender, migration, care work, inequalities.

Príspevok si kladie za cieľ venovať sa téme migrácie z rodovej perspektívy. Znamená to, interpretovať úlohu a postavenie žien v procesoch migrácie na území európskeho kontinentu. Hlavným cieľom príspevku je analyzovať migráciu práve z hľadiska postavenia žien, tento „neviditeľný“ a často odsúvaný aspekt migrácie umiestniť do stredu záujmu a prostredníctvom nej znovu nazerať na tradičné teórie migrácie a rekonštruovať ich. Napriek stále rastúcemu počtu migrujúcich žien v súčasnej Európe a celosvetovému procesu feminizácie migrácie, tradičné teórie migrácie prehliadajú ich prítomnosť a väčšina štúdií zostáva naďalej „rodovo slepá“ a stále za svoju nosnú kostru používa modely výrazne založené na skúsenostiach mužských prisťahovalcov. Preto je potrebná teória migrácie obohatená o rodovú optiku.

¹ Príspevok bol vypracovaný ako súhrnný výsledok prác na projekte VEGA 1/0408/08 „Medzinárodná migrácia v európskom kontexte“.

Otázka ľudskej mobility sa stala jednou zo zásadných tém mnohých vedných disciplín, z ktorých každá prináša osobitnú reflexiu migrácie a jej premien. Feministická reflexia migrácie ide naprieč – od sociológie po sociálnu antropológiu, politické vedy, ale aj psychológiu. Rod sa postupne stáva súčasťou výskumu migrácie v rámci jednotlivých disciplín.² V súčasnosti je možné sledovať ako globálne rodové vzťahy a globalizovaná migrácia prenikajú do každodennosti žien a mužov, generujú nové typy nerovnosti, hierarchií založených na triednych, rodových, etnických či generačných odlišnostiach.

Feministická reflexia vedenia o migrácii býva tradične klasifikovaná do troch fáz, smerujúcich od dôrazu na tzv. ženskú skúsenosť, cez rodové vzťahy, až po chápanie migrácie ako procesu potvrdzujúceho a vytvárajúceho rodové vzťahy.

O tzv. ženskej migrácii sa začalo písať v 70. rokoch 20. storočia, kedy sa pojem rod postupne objavoval v registri migračných štúdií. Systematické štúdium rodu a migrácie už od začiatku narážalo na nedostatky skorších výskumov, ktoré mnohokrát nereflektovali diverzitu migračných tokov. V tomto období sa teda objavili prvé kritiky tých výskumov ľudskej mobility, ktoré skúmali mužov a generalizovali výsledky na celú populáciu a prítomnosť žien v migračnom procese zahŕňali pod slová „muži a ich rodiny“³. Cieľom týchto výskumov bolo predovšetkým nabúrať stereotyp migrujúceho muža a „čakajúcej“ ženy a ukázať, že ženy sprevádzajú mužov, opúšťajú s nimi svoje domovy a vstupujú do „sveta neurčitostí, v ktorých sú nútené vytvárať nové životy, identity, vzťahy a rozmanité stratégie prežitia“⁴.

Scieľom zviditeľniť úlohu žien v migrácii sa tieto výskumy pokúšali zachytiť a valorizovať tzv. ženskú skúsenosť migrácie a dopísať ju do príbehu („mužskej“) migrácie. Hľadanie rozdielov medzi „ženskou skúsenosťou migrácie“ a „skúsenosťou migrácie“ (myslíme tým mužskou, teda univerzálnou) viedlo k menšiemu záujmu o rod, ktorý bol redukovaný iba na premenné. Späťne je táto fáza popisovaná ako „pridanie a zmiešanie“ a rod sa dostáva do popredia iba pokiaľ sú skúmané ženy.⁵

Až po spochybnení univerzálne zaužívanej „ženskej skúsenosti migrácie“ sa pozornosť presúva na rodové role. Zatiaľ čo predchádzajúce výskumy mali za cieľ zviditeľniť ženy v procese migrácie, výskumy 80. rokov 20. storočia venovali pozornosť rodovým vzťahom v migrácii. Rod už nepredstavuje konečný bod, ktorý je naplnený, ak sa skúmajú špecifiká migrantiek, ale naopak východiskový bod, od ktorého sa skúmanie migrácie odvíja. Výskumy sa potom sústreďujú na dve hlavné témy: rodové vzorce migrácie a spôsoby, akými rod vytvára nové systémy rodovej nerovnosti.⁶ Kontextuálnejší pohľad na celý proces migrácie viedol k spochybneniu relevancie a efektivity kvantitatívnych metód pre takýto typ výskumu. Nezohľadňoval sa širší kontext migrácie (napr. migrujúci muž, nemigrujúca žena s ostatnými členmi rodiny – tých sa migrácia tiež dotýkala, aj keď nepriamo). Komplexnosť výskumu migrácie súvisí aj so širšou štrukturálnou makro úrovníou, akou je politika krajiny, podporné programy, rodovosť pracovného trhu, občianstvo a podobne.

² Pozri napr.: *International Migration Review*, Volume 40, Issue 1, Yr 2006, pages 3-256. Dostupné na <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2006.00001.x/abstract>.

³ Pozri: BOYD, M., GRIECO, E. 2003. *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>.

⁴ SOURALOVÁ, A.: Feministická reflexe migrace: pečovatelky, zdravotní sestry a globalizovaná migrace. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč.11, č. 1, 2010. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2010102806>.

⁵ HONDAGNEU-SOTELO, P. (ed.). 2003. „Gender and Immigration: A Retrospective and Introduction.“ Pp 3–19. In *Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends*. California: University of California Press. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.ucpress.edu/content/pages/9045/9045.ch01.pdf>.

⁶ Pozri: HONDAGNEU-SOTELO, P. 2005. *Gendering Migration: Not for “feminists only” – and not only in the Household*. The Center for Migration and Development. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://cmd.princeton.edu/papers/wp0502f.pdf>.

Táto fáza otvorila cestu k radikálnej rekonceptualizácii migrácie z pozícií feministickej teórie stanoviska. Ľudská mobilita začala byť považovaná za proces rodový a rod utvárajúci a je zdôvodňovaná dynamika vzájomného vzťahu migrácie a rodu ako fluidného a premenlivého aspektu celého migračného procesu vo všetkých jeho fázach.⁷ A naopak, migrácia už nie je chápaná ako prostriedok prenosu rodových vzťahov z krajiny pôvodu do cieľovej krajiny, ale naopak ako zásadný proces ovplyvňujúci rodové role, vzťahy a identity. To znamená, migrácia ovplyvňuje – rodové vzťahy, a to buď upevnením nerovností a tradičných rolí alebo ich odmietnutím či zmenou. Rod ovplyvňuje – kto migruje, prečo a ako dochádza k rozhodnutiu, aké dopady má migrácia na migrujúcich, na vysielajúce aj prijímajúce krajiny. Samotný akt migrácie je ovplyvnený a ovplyvňuje - rodové vzťahy, role a identity, ale tiež samotné vedenie o migrácii je zásadne ovplyvnené normatívnymi očakávaniami spojenými s existenciou dvoch rodov. Rod sa tak postupne stáva „konštitučným elementom migračného procesu“. Tvrdenie o rekonštitúcii rodových vzťahov sa komplikuje tým ako ukazuje, že premena v jednej sfére (vyššia autonómia žien na trhu práce) neznamená automaticky premenu v inej sfére (vyššia rodová rovnosť v rodine), ale naopak, môže viesť k prehĺbeniu a zakoreneniu rodových nerovností (kompenzácia nerovnosti na úrovni komunity, kde dochádza k upevneniu pozície mužov a naopak potvrdenie podradenej pozície žien).

Mnoho sociálnych teoretikov a teoretičiek označuje súčasnú dobu za „vek migrácie“. Pohyby jedincov a skupín sú nezadržateľne spojené s globalizačným procesom. Migrácia je fenomén, ktorý sa v súčasnej dobe, podľa odhadov, aktívne dotýka 125 mil. osôb na celom svete. Dlhodobou vzrastá aj počet krajín, ktoré sa stávajú dejiskom tohto fenoménu, pričom jedným z najvýznamnejších hráčov na tomto poli sú práve európske krajiny. Tradičné teórie vysvetľujúce migráciu sa väčšinou zakladajú na skutočnosti, že nositeľom tohto sociálneho fenoménu je predovšetkým muž (v povojnovej dobe tvorili muži väčšinu migrujúcich za účelom práce). V posledných dekádach sa zvyšuje počet migrujúcich žien a tie sa tak stávajú veľmi vplyvnými aktérkami tohto procesu. Tento vplyv sa nezakladá iba na ich vzrastajúcom počte, ale zároveň aj na ich príspevku k ekonomickému a sociálnemu životu v cieľových krajinách.

Niekedy sa chybne ponímajú dôvody vysvetľujúce motívy ženy k migrácii v tradičných teóriách migrácie, v ktorých bola žena – prisťahovalkyňa považovaná za tú, ktorá nasleduje muža v rámci zlúčenia rodiny (family reunion). Jej úloha bola definovaná iba vo vzťahu k mužovi, teda konkrétne v závislosti na mužovi. V posledných dekádach migrácie je však jednoznačne prítomná zvyšujúca sa nezávislosť migrujúcich žien, ich dôvody preto nie je možné nachádzať len v nasledovaní mužov. Dôvodmi ženskej migrácie sú väčšinou kombináciou ekonomických a neekonomických faktorov. Tradičné teórie migrácie vynechávajú z výpočtu dôvodov migrácie žien predovšetkým všeobecne aspiráciu zvýšenia ich sociálneho ocenenia. Motiváciou k migrácii môže byť pre ženy aj únik z utlačujúcich štruktúr tradičnej patriarchálnej rodiny či zvýšenie príjmu domácnosti. Na ženy preto nie je možné pozeráť iba ako na pasívne, nasledujúce mužov. Analýza motivácie preto musí brať do úvahy širší kontext sociálnych štruktúr: rodiny, príbuzenstva a sociálnych sietí v komunite. Tradičné interpretácie migrácie nastoľujú vplyv rodovej otázky skôr ako zanedbateľný a v politickej diskusii v podstate „neviditeľný“. Preto k uchopeniu celého procesu považujeme za dôležité nevyhnutne porozumieť vzťahu medzi súkromnou a verejnou sférou sociálneho života prisťahovalcov a zároveň vziať do úvahy to, do akej miery práve ekonomická zmena rozdielne ovplyvňuje mužov a ženy v ich živote. Ďalším predpokladom, nevyhnutným pre skúmanie dopadu ženskej migrácie na európsku ekonomiku, je širšie pochopenie definície práce a sociálnej podpory, ktorá zahŕňa tak platenú ako aj neplatenú prácu. To potom

7 Pozri: BOYD, M., GRIECO, E. 2003. Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>.

poukazuje na to ako migrujúce ženy v dôsledku svojich aktivít posilňujú tradičné rodové role tak v pracovnej ako aj neprofesionálnej sfére. Ženy, ktoré sa presťahovali do európskych krajín, preto väčšinou vyplňajú medzeru na trhu práce, ktorá vznikla v dôsledku emancipácie európskych žien, ktoré sa profesne preorientovali a začali tieto tzv. „ženské práce“ opúšťať.⁸ Ženy – migrantky sa tak najčastejšie v novej krajine stávajú vykonávatelkami tradičných ženských povolání, ako je profesia pestúniek, opatrovateliek a samozrejme aj v oblasti ilegálnych sexuálnych služieb. Vytvára sa aj rastúca miera neistoty mužských prisťahovalcov, ktorí vo vzrastajúcej miere pracujú v profesiách tradične konštruovaných ako ženské. Tieto pracovné miesta sú často veľmi slabo platené a ich sociálny status je veľmi nízky. Aj preto, že tieto pracovné miesta sú neatraktívne pre domáci pracovný trh, vzrastá závislosť európskej ekonomiky na práci prisťahovalcov, ktorí sú ochotní túto prácu i za takých podmienok vykonávať.

Je potrebné kritizovať zľahčovanie rodovej dimenzie migrácie prostredníctvom definovania základnej jednotky a ukazovateľa migrácie – inštitúcie domácnosti. Tento prístup síce rozšíril základné migračné teórie, ktoré pracovali iba s konceptom individuálnej motivácie a štruktúrnych aspektov, ale zároveň zovšeobecňuje domácnosť na vnútorne homogénnu jednotku. Zohľadnením rodovej perspektívy poukazujeme na to, že domácnosť je nevyhnutné chápať ako sociálnu štruktúru, v ktorej je možné nájsť aj vzorce konfliktov a nerovností.

V publikácii *Gender and Interational Migration in Europe*⁹ autori ukazujú, že sa žena stáva jedným z najvýznamnejším aktérom migrácie, napriek tomu, že je jej postavenie stále chápané vo vzťahu závislosti na mužovi. Rodový aspekt je preto vcelku zásadný pri analýze imigračnej politiky s ohľadom na rozhodnutie o legalite, dĺžke a kategórie imigrácie. V tejto otázke prisťahovalci – muži získavajú väčšie práva než prisťahovalkyne – ženy. Migrujúce ženy nenarážajú len zásady imigračných politík európskych krajín, ktoré sú pre ne vo svojich dôsledkoch veľmi diskriminujúce, ale zároveň sa stretávajú s ďalšími diskriminačnými podmienkami vo forme rodovej a rasovej diskriminácie. Skupina migrujúcich žien má teda určité dvojsečné postavenie v rámci týchto štruktúr a je potrebné ho vnímať so všetkými dôsledkami.

Zaujímavá je aj otázka miery politickej participácie migrujúcich žien v rámci nového domovského štátu. Mnoho žien však čelí vylúčeniu z formálnych politických štruktúr, napriek tomu sú nútené k angažovanosti, aby mohli presadiť svoje požiadavky. Tieto aktivity sú zamerané predovšetkým na lokálnu politickú úroveň a angažovanosť v rámci komunálnych aktivít, ktoré sú všeobecne vnímané z celoštátneho hľadiska ako menej dôležité, ale napriek tomu môžu poskytovať prisťahovaným ženám istotu a nezávislosť, ktoré im dovoľujú stať sa politickými aktérkami v boji za svoje práva, či už v rámci hostiteľskej krajiny alebo v krajine pôvodu.

V rámci migračných procesov a angažovanosti jednotlivcov na území prijímajúcich štátov zohráva veľmi dôležitú úlohu koncept občianstva a s ním aj ponímanie sociálnych práva. Novým migrantom bývajú tieto práva a možnosť získať občianstvo odopierané, čo má rozhodujúci vplyv na ich postavenie. Keď sú migrantom práva na formálnu politickú participáciu odopierané, prisťahovalci sa snažia využiť iné štruktúry k presadeniu svojich politických práv (prostredníctvom participácie v odboroch či komunálnych organizácií a

⁸ Pozri: KOFMAN, E., PHIZACKLEA, A., RAGHURAM, P., SALES, R. 2000. *Gender and Interational Migration in Europe*. London : Routledge, 2000, 234 s. ISBN 0-203-97626-6. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: http://www.amazon.com/Gender-Interational-Migration-Europe-Employment/dp/0415167302/ref=tmm_pap_title_0#reader_0415167302.

⁹ Pozri: *International Migration Review*, Volume 40, Issue 1, Yr 2006, pages 3-256. Dostupné na <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2006.00001.x/abstract>.

kampaní). Práve aktivita prisťahovalkýň je najviac koncentrovaná na komunálnej úrovni a tu sú aj najviac zastúpené.

Ludská mobilita sa v 90. rokoch 20. storočia mení – migrácia ako proces prechádzajúci akceleráciou, diverzifikáciou, globalizáciou a feminizáciou. Po páde bipolárneho sveta studenej vojny zaznamenávame trend zintenzívnenia migrácie. V štúdiách o migrácii sa vyskytuje pojem turbulencie migrácie, ktorý označuje to, že migrácia destabilizovala smery migrácie (už neprevažuje južno-severný smer migračných tokov) a zneistila tak možnosti usadzovania sa (migrácia už nemá jasný začiatok a koniec).¹⁰

V posledných desaťročiach minulého storočia sa životy žien v európskom priestore veľmi zmenili. Ženy vo veľkom počte vstúpili na pracovný trh, získali možnosť ekonomickej nezávislosti a tiež sa začali významne podieľať na rodinnom rozpočte výnosmi zo svojej platenej práce. Emancipácia mužov od tradičných rolí sa zdá byť pomalšia. Meštiacky model rodiny, ktorý vznikol na prelome 18. a 19. storočia a priniesol rigidné role muža-živiteľa a ženy-opatrovateľky, stratil na svojej presvedčivosti a sile. Participácia žien vo verejnej sfére platenej práce je vysoká. V krajinách EÚ v súčasnosti pracuje 56 % žien (vo veku 15 – 64 rokov) a 71 % mužov.¹¹ Väčší podiel na platenej práci ženy paradoxne nezbavil záťaže neplatenej domácej práce, ktorá je stále považovaná za tradične ženskú činnosť. Výskumy sledujúce podiel žien a mužov na vykonávaní prác v domácnosti vypovedajú o pretrvávajúcich nerovnostiach medzi pohlaviami. Ukazujú tiež, že vo väčšine krajín EÚ získavajú ženy vo veľkej miere vysokoškolské vzdelanie – v priemere 55 %, Pobaltie, Nórsko, Švédsko dokonca 60%.¹² Vyššie vzdelanie zodpovedá rodovej segregácii na pracovnom trhu – ženy sú koncentrované do oblastí stereotypne so ženami asociovanými, ženy stále poberajú nižší plat než muži, pracovnému postupu im bráni sklenený strop a podobne.

Preto ženy v Európe, ktoré chcú budovať svoj kariérny rast vo verejnej sfére, riešia problém záťaže domácimi prácami najímaním iných žien – migrantiek, ktoré sú najlepšie povolané vykonávať tradičné ženské práce. Konflikt medzi prácou a domácimi povinnosťami je vyriešený prostredníctvom lacnej práce, ktorá pracujúcim matkám umožňuje zostať dobrými matkami, pokiaľ zaplatia iným ženám, aby sa ujali ich povinností v domácnosti. Litovská profesorka Rosa Balockaiteová¹³ používa dokonca prípadné porovnanie s francúzskou vyššou triedou 18. a 19. storočia. Odkazuje na Elizabeth Badinterovú¹⁴, ktorá uvádza vo svojej publikácii, že akákoľvek francúzska žena, disponujúca adekvátnym sociálnym postavením si mohla najat' pestúnku, ktorá opatrovala jej dieťa, a tak mohla uniknúť nepohode materstva. Na základe tohto porovnania Balockaiteová uvádza, že ani dnes nie sú hranice medzi verejnou a súkromnou sférou (medzi polis a oikos) pevne stanovená, ale je neustále posúvaná; nerozhoduje o nej ani tak pohlavie danej osoby ako skôr jej právny status.

V dôsledku globalizácie a prílivu lacnej pracovnej sily migrantiek na európsky trh sa aj práce vykonávané v domácnosti stávajú globálnymi. Ich distribúcia už neodráža len rodové

¹⁰ PAPASTERGIADIS, N. 2000. *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge : Polity Press, 2000. 246 s. ISBN 0-7456-1431-0. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: http://www.amazon.com/Turbulence-Migration-Globalization-Deterritorialization-Hybridity/dp/0745614310#reader_0745614310.

¹¹ HENDLOVÁ, T.: Dynamika domácich prací z globálneho hľadiska. In *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, roč. 8, č. 1, 2007. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2007072802>.

¹² Tamže.

¹³ Pozri: BALOCKAITEOVÁ, R.: Go West! Mytologie ženství a feministické utopie západu a východu. In *Literárky*, 14/9 2009. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: http://www.literarky.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1340&catid=89

¹⁴ Pozri: BADINTER, E. 1998. *Materská láska*. Bratislava : Aspekt, 1998.

nerovnosti, ale k rodovej stratifikačnej osi spoločnosti sa pridáva trieda, rasa, národná príslušnosť atď. Spolu s tým, ako sa opatrovateľská práca realizuje na nadnárodnej úrovni, vznikajú tzv. reťazce starostlivosti, v ktorých sú zapojené prevažne ženy.

Medzi migráciou a globalizáciou existuje vzťah: globalizácia predstavuje akcelerátor migrácie, jej základný rys a kontext, v ktorom sa migračné toky realizujú. Naopak, migrácia umožňuje a sprostredkováva globalizáciu. Väčšinu krajín nie je možné označiť ak o krajinu pôvodu alebo tranzitnú alebo cieľovú. Väčšinu krajín je kombináciou všetkých troch.¹⁵ Pod vplyvom časopriestorových usporiadaní, globalizačných síl a novej medzinárodnej deľby práce sa pripisujú staré geografie a typológie medzinárodnej migrácie. Dochádza k dekonštrukcii tradičných dichotómií migrácie.

Globalizovaná migrácia produkuje nerovnosti, hierarchie a asymetrie. Jedným z hlavných sporov, o ktorých sa v migračných štúdiách vedú debaty, je otázka, či migrácia žien vedie k posilneniu ich postavenia, t. j. či migrácia napomáha búrať nerovné rodové usporiadanie, či nie. Niektorí autori k opozitám „buď – alebo“ pridávajú tretiu cestu – reštruktúraciu asymetrií a nerovností, torpédujú tak priamočiare uchopenie migrácie ako zmocňujúcej sa udalosti.

Rastúca rovnosť príležitostí medzi mužmi a ženami produkuje prehlbujúce sa nerovnosti medzi ženami navzájom. Štúdie o migrácii a rode by teda mali odkrývať hierarchie medzi ženami, ktoré sú produktom a príčinou rozrôznenia migračných tokov. Diverzifikácia migrácie a vznik nových kategórií mobility v priestore súvisia s rozrôznením životných trajektórií žien, ktoré sa vydávajú na cestu. Neexistuje jedna univerzálna „ženská skúsenosť“ alebo „mužská skúsenosť“ migrácie, spolu s pluralizáciou životných a migračných trajektórií sa rôznia tiež typy mobility, motívov a stratégií migrujúcich, ktorých rodová dimenzia bola donedávna skrytá.

Citlivenie migračných štúdií na diverzitu, ktorá je súčasnej migrácii vlastná, otvára samotným migračným štúdiám nové perspektívy skúmania, ukazuje migráciu v novom svetle a dekonštruje (dnes už neplatný) obraz migrácie, ktorý vytvorili ekonomické teórie. Pre rodové štúdie neznamená skúmanie migrácie iba zahrnutie novej témy, ale tiež na úrovni teoretickej poskytuje evidenciu o tom, ako rod prerastá konanie a štruktúry spoločnosti, ako je v sociálnych procesoch (teda aj v migrácii) vytváraný, (re)konštruovaný a prežívaný. Myslíme si, že aj tematika rodu je kľúčovou pre pochopenie súčasných trendov migračných procesov. Je preto dôležité analyzovať dôsledky imigračných politik krajín Európskej únie s ohľadom na imigráciu. Súčasný trend uzatvárania sa vedie ku xenofóbnym náladám naprieč Európou.

Záverom môžeme zdôrazniť, že dôležitým hýbateľom migračného procesu bude práve doteraz „nevidená“ dimenzia migračného procesu – žena-prisťahovalkyňa. Zohľadnenie doteraz prehliadanej rodovej dimenzie migrácie môže prispieť rovnako k rozvoju práv migrantov všeobecne a zjednoteniu jedincov naprieč kultúrnou príslušnosťou a prekonaniu nepriateľských postojov k cudzincom, ktoré prevládajú v európskych spoločnostiach.

Použitá literatúra:

1. BADINTER, E. 1998. Materská láska. Bratislava : Aspekt, 1998. 277 s. ISBN 80-85549-04-2
2. BALOCKAITEOVÁ, R.: Go West! Mytologie ženství a feministické utopie západu a východu. In Literárky 14/9 2009. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na:

¹⁵ OISHI, N. 2005. Women in Motion. Globalization, State Policies, and Labor Migration in Asia. Stanford : Stanford University Press, 2005.

http://www.literarky.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=1340&catid=89

3. BOYD, M., GRIECO, E. 2003. Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>.
4. HENDLOVÁ, T.: Dynamika domácích prací z globálního hlediska. In Gender, rovné příležitosti, výzkum, roč. 8, č. 1, 2007. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2007072802>
5. HONDAGNEU-SOTELO, P. (ed.). 2003. „Gender and Immigration: A Retrospective and Introduction.“ Pp 3–19. In Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends. California : University of California Press. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.ucpress.edu/content/pages/9045/9045.ch01.pdf>.
6. HONDAGNEU-SOTELO, P. 2005. Gendering Migration: Not for “feminists only” – and not only in the Household. The Center for Migration and Development. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://cmd.princeton.edu/papers/wp0502f.pdf>.
7. International Migration Review, Volume 40, Issue 1, Yr 2006, pages 3-256. Dostupné na <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2006.00001.x/abstract>.
8. KOFMAN, E., PHIZACKLEA, A., RAGHURAM, P., SALES, R. 2000. Gender and International Migration in Europe. London : Routledge, 2000, 234 s. ISBN 0-203-97626-6. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: http://www.amazon.com/Gender-International-Migration-Europe-Employment/dp/0415167302/ref=tmm_pap_title_0#reader_0415167302.
9. OISHI, N. 2005. Women in Motion. Globalization, State Policies, and Labor Migration in Asia. Stanford : Stanford University Press, 2005. 264 s. ISBN 9780804746380.
10. PAPASTERGIADIS, N. 2000. The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity. Cambridge : Polity Press, 2000. 246 s. ISBN 0-7456-1431-0. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: http://www.amazon.com/Turbulence-Migration-Globalization-Deterritorialization-Hybridity/dp/0745614310#reader_0745614310.
11. SOURALOVÁ, A.: Feministická reflexe migrace: pečovatelky, zdravotní sestry a globalizovaná migrace. In Gender, rovné příležitosti, výzkum, roč.11, č. 1, 2010. [online] [Cit: 8. 1. 2011] Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2010102806>.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

prof. Mgr. Jana BENICKÁ, PhD.

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO BRATISLAVA

ČÍNSKY SVET A EMIGRÁCIA: PREČO SA ČÍŇANIA TRADIČNE STAVALI NEGATÍVNE K FENOMÉNU VYSTÁHOVALECTVA?¹

jana.benicka@fphil.uniba.sk

Abstrakt

Pojem vystáhovalectva za hranice Čínskej ríše mal tradične u Číňanov negatívne konotácie a trvalá emigrácia predstavovala nepochopiteľné opustenie priestoru výnimočnej civilizácie. Pobyty v cudzine mali byť len dočasné s úmyslom návratu do rodnej vlasti. Čiastočná zmena prichádza s rozvojom námornej dopravy od začiatku novoveku a emigrácia sa vo väčšej miere etabluje v 19. storočí, keď Číňania pod vplyvom západných mocností strácajú svoje tradičné výsadné postavenie a pocit nadradenosti voči ostatnému svetu.

Kľúčové slová: Čína, vystáhovalectvo, konfuciánska morálka, synovská oddanosť.

Abstract

Emigration, thus leaving the realm of Chinese civilization was among Chinese traditionally conceived with negative connotations, as an act motivations of which can be hardly understood. Chinese who sojourned abroad, from early times, were expected to return to their homeland after completing their mission. The situation started to be changed in the course of the 19th century, when Chinese empire was confronted with Western powers, and resulted into the shift of Chinese attitude to the Western world.

Key words: China, emigration, Confucian ethics, filial piety.

Čína sama seba tradične nazývala Ríšou stredu (Čung-kuo) alebo Podnebesím (Tchien-sia). Do Podnebesia sa rátali územia, ktoré patrili do sféry Číňanmi poznaného sveta, sveta, ktorý bol alebo mal byť potenciálne civilizovaný čínskou kultúrou. Všetko ostatné bolo barbarské, mimo vplyvu čínskych civilizačných hodnôt – a tak nehodné pozornosti a zaradenia do „Podnebesia“.

Čína tradične podnikala voči svojmu okoliu svoj civilizačný projekt, čo sa stalo základom čínskeho pohľadu na okolitý svet a tiež vzťahov, politiky a stratégie voči iným štátom a národom. Číňan bol ten, kto bol nositeľom čínskych civilizačných hodnôt. Z takéhoto ponímania sa vyvinul koncept, že Číňanmi mali byť všetci ľudia, ktorí žili na území, ktoré patrilo pod správu Čínskej ríše, v ktorej prekvitala civilizácia (wen-ming) – teda môžeme skonštatovať, že tradične nebolo chápanie pojmu „čínskosť“ prísne založené na etnickom princípe. Dnes Číňania nazývajú samých seba ako Chanovia (Chan-cu), teda nositelia kultúry starej významnej dynastie Chan (206 pnl. – 220). Bolo to obdobie, keď sa v obrovskej Čínskej ríši realizoval konfuciánsky projekt, politicko-spoločensko-kultúrny a štátotvorná doktrína, ktorá vychádzala zo základných premís konfuciánskeho učenia.

¹ Príspevok v rámci riešenia úlohy VEGA 1/0561/08 : Kultúrny pluralita, univerzalizmus, interkultúrna komunikácia, interkultúrne kompetencie.

Konfuciánske učenie určovalo mnohé aspekty života spoločnosti a ich aplikáciu v správe štátu zaručovali tzv. vzdelanci-úradníci, ktorí získali svoj post a príslušné kompetencie na základe toho, že zložili cisárske skúšky, ktorých hlavnou náplňou bola znalosť konfuciánskeho kánonu. Konfucianizmus tak prenikol všetkými sférami vtedajšej spoločnosti a ovplyvňoval aj každodenný život úplne bežných Číňanov – to hlavne v oblasti morálky a formovania základných životných hodnôt.

Z hľadiska našej témy je dôležité poznamenať, že jedným z pilierov učenia bola povinnosť každého Číňana rešpektovať pravidlá tzv. synovskej oddanosti (*siao*), ktorá predpisovala každému jedincovi v ľudskej spoločnosti, aby sa v starobe postaral o svojich rodičov a tiež, na druhej strane, aby zaistil pokračovanie svojho rodu – s implikáciou, že potomkovia sa potom postarajú o neho samého. Takýto záväzok znamenal pre Číňana istý stupeň prináležitosti k miestu, kde žijú jeho rodičia. Už z najstarších dochovaných písomných prameňov vieme, akú dôležitú úlohu zohrával kult predkov v čínskej kultúre. Úcta k predkom a rodičom a dodržiavanie iných konfuciánskych cností (úcta k autoritám a starším, prísna spoločenská hierarchia, zmysel pre konanie správneho, odstupňované medziľudské vzťahy aj v rodine), zdá sa, boli po stáročia snáď najdôležitejšími faktormi, ktoré formovali fenomén čínskej migrácie do iných krajín. Vystáhovanie sa z Číny znamenalo nielen odchod z nadradeného civilizačného okruhu, ale tiež zanedbanie základných povinností voči svojim predkom a rodičom. Bádateľia, zaoberajúci sa otázkou emigrácie Číňanov do zahraničia, takmer jednotne poukazujú, že tradičný čínsky koncept vystáhovania sa za hranice čínskej ríše bolo vnímané len ako dočasný pobyt so zámerom vrátiť sa naspäť do svojej vlasti. Takéto nazeranie pretrvávalo v mysliach Číňanov prakticky až do 20. storočia.

Tradične sa v oficiálnej spisbe a dokumentoch alebo tiež v literatúre opisovalo cestovanie za hranice ríše v podstate veľmi stereotypne – vyslanec podnikol cestu alebo výpravu za hranice ríše s jasným zámerom a cieľom – a po splnení svojej oficiálnej alebo obchodnej (resp. kultúrnej alebo civilizačnej) misie sa vrátil späť do vlasti. Ak by sa niekto rozhodol usadiť v cudzine natrvalo, v očiach Číňanov by sa takýto počin zdal už vo svojej podstate nepochopiteľný. Ideologicky, kultúrne i spoločensky. Pretože v Číne sa vystáhovalectvo chápalo predovšetkým v intenciách konfuciánskej ortodoxie a morálky a tiež silného sinocentrizmu. Až zhruba do 12. storočia sa kontakty Číňanov s okolitým svetom odohrávali prevažne prostredníctvom tzv. Hodvábnej cesty, neskôr sa rozmáhali kontakty ríše čoraz častejšie po mori, hlavne cez Juhočínske more.

Vystáhovalectvo alebo relatívne dlhší pobyt v cudzine sa v podstate – a niekedy aj de jure – v očiach vládnucej cisárskej správy po stáročia dokonca kriminalizoval. Až skoro do konca 19. storočia prevládalo v Číne všeobecné povedomie, že z Číny sa vystáhujú len dobrodruhovia, kriminálni alebo iné podozrivé živly. Ak sa jednalo o iné skupiny obyvateľstva (najmä obchodníkov), predpokladalo sa, že v cudzine len krátkodobo pobývajú za účelom zbohatnutia a raz sa určite vrátia do svojej vlasti. V tomto ohľade aj zákony v cisárskej Číne od 14. až do konca 19. storočia hovorili jasnou rečou – ak navrátilci dostatočne nepreukázali dôvod svojho dlhšieho pobytu mimo svojej vlasti, po návrate mohli byť dokonca legálne stíhaní.² Všeobecne bol status tých, ktorí sa z Číny vystáhovali – až do 19. storočia – veľmi nízky, a to aj preto, lebo to boli prevažne obchodníci a kupci. Ešte v 19. storočí boli vystáhovani Číňania oficiálnou vládnucou mocou označovaní ako v zásade patriaci do jednej z troch skupín: *chua-šang* (obchodníci) *chua-kung* (remeselníci a umelci) alebo *kuli* (kuliovia).³ Obchodníci boli spoločenskou vrstvou, ktorá bola v konfuciánskom ponímaní považovaná za menejcennú, pretože nepatrila k produktívnej sfére, ale obchodníci sa

² Wang 2000: 43.

³ *Kuli* (číns. *kchu-li*, „ťažko pracujúci“) – lacní robotníci z Ázie, pochádzajúci hlavne z Číny a Indie, ktorí boli na prelome 19. a 20. storočia najímaní na práce v bývalých kolóniách európskych veľmocí, v ktorých panoval nedostatok pracovnej sily.

príživoval sa na práci iných. Obchodníci (ale napríklad aj buddhistickí mnísi) boli tak považovaní za parazitujúcu vrstvu spoločnosti a existoval (konfuciánsky) „ideologický“ problém s ich postavením v spoločnosti.⁴ Čo sa týka ich spoločenského postavenia v zahraničí, ako sa domnieva napríklad John F. Fairbank, zatiaľ čo v Číne samotnej nepripustila čínska elita a statkárska gentry vznik obchodníckeho podhubia porovnateľný s Japonskom či Európou 16. storočia, zahraniční Číňania v juhovýchodnej Ázii podliehali úplne iným spoločenským a úradným obmedzeniam. Často boli schopní akumulovať kapitál a stať sa podnikateľmi s vlastným životným štýlom, ochotnými podstupovať obchodné riziká. Ich rodinné podniky v britských, holandských a francúzskych kolóniách (Barma, Malajzia, Západná India a Indočína) obratne ťažili z vlády európskeho zákona.⁵

Všeobecne možno konštatovať, že o prvých početnejších čínskych vystaňovaleckých vlnách môžeme hovoriť v 16. storočí, ale výraznejší nárast a masovejšia emigrácia Číňanov prichádza až okolo polovice 19. storočia a dosahuje svoj vrchol v 20. storočí. Významným fenoménom, ktorý prispel k nárastu počtu Číňanov, ktorí sa rozhodli vystaňovať zo svojej krajiny, dočasne alebo natrvalo, bol už rozmach námornej dopravy a tým sa otvárajúce nové obchodné možnosti, v prvej vlne hlavne s krajinami juhovýchodnej Ázie, neskôr v bývalých európskych kolóniách a od 19. storočia sa postupne dostávali do všetkých končín sveta.

Akokoľvek, bežný Číňan len výnimočne a v podstate dosť nerád opúšťal svoj domov. Bolo to miesto, kam patrili, kde mal svojich rodičov a svoju rodinu. Číňana ťahala k svojmu domovu veľmi úzka väzba a miesto, kde sa narodil, zostávalo jeho „starým domovom“ (lao-t'ia) po celý život – aj keby ho bol z nejakých príčin opustil a presídlil sa inde. Z tohto hľadiska tiež môžeme lepšie chápať fakt, že Čína nebola nikdy námornou veľmocou – samozrejme, v hre boli aj mnohé iné faktory, ako napríklad čínska kultúrna i ekonomická samostatnosť a pocit nadradenosti a tak proklamovanej nepotrebnosti prijímať kultúrne a civilizačné hodnoty ostatného sveta.

Takýto stav trval až skoro do polovice 19. storočia, kedy bol čínsky svet zoči-voči po prvýkrát jasne konfrontovaný s technicky oveľa vyspelejšími európskymi mocnosťami a Číňania museli pod tlakom okolností meniť svoj pohľad na okolitý svet.

Ako sme už spomínali v predchádzajúcom texte, prvé významnejšie čínske komunity vznikali v krajinách južnej a juhovýchodnej Ázie. A ako poukazuje v svojej knihe Wang Guanwu, tieto komunity dočasných čínskych prisťahovalcov v cudzine boli mimo kontroly čínskej vlády a ich rast nebol čínskou vládou nijako podporovaný, dokonca ani mlčky podporovaný.⁶ Čínska cisárska moc ich jednoducho nepotrebovala, pretože sa nachádzali mimo území, o civilizovanie ktorých mala čínska imperiálna ríša záujem. Napriek tomu sa čínske komunity rozrastali a silneli. Postupom času sa čínske obchodné komunity v zahraničí stali aktívnym vonkajším predvojom prímorskej Číny a tieto oblasti Číny sa začali čoraz rýchlejšie transformovať po vzore Západu a rozmach obchodu patrili medzi najdôležitejšie zmeny.⁷ A príklady obchodníkov, ktorí sa usádzali za hranicami ríše neustále rástol. Tento jav nadobúdal už pomerne masívne rozmery v 19. storočí. V 19. storočí emigroval veľký počet Číňanov – z prístavov v juhovýchodnej Číne – a títo vystaňovanci smerovali po mori do španielskych, francúzskych, holandských a britských kolónií. Tam sa im vďaka ich šikovným obchodníckym a podnikateľským aktivitám hovorilo „imperialisti druhého rádu“. Ako tvrdí

⁴ Na rozdiel od roľníctva, ktoré produkovalo potravu, obchod predstavoval „súkromnú“ činnosť, ktorej výsledok (zisk z obchodných a finančných transakcií či úrok z peňažných pôžičiek) nebolo možné z „ideologického“ hľadiska ani zdaňovať. Ako „zdaňovanie“ sa označoval v prísnom slova zmysle len obchod so soľou, ale obchodníci platili najrôznejšie iné poplatky a clá, „požičiavali“ peniaze štátu ale sa stávali obeťami (čiastočne) konfiškácie majetku z pochybných ideologických dôvodov.

⁵ Fairbank 1998: 224.

⁶ Wang Guangwu 1991:

⁷ Prímorské provincie sa začali meniť tak, že sa postupne vzdalovali roľníckemu štýlu väčšinového čínskeho obyvateľstva a využívali zahraničné kontakty na rozvoj obchodných aktivít.

John F. Fairbank, mnoho Číňanov si rýchlo osvojilo európsku komerčnú techniku tej doby.⁸ No do väčšiny spoločnosti sa integrovali len veľmi ťažko. Žili v uzavretých komunitách a na ochranu svojich záujmov sa spájali do povestných tajných spoločností. Navyše, v dôsledku svojej často úspešnej obchodníckej kariéry sa často stávali terčom vražedných útokov zo strany domácich obchodných konkurentov.

V predchádzajúcom texte sme hovorili o tom, že čínska cisárska moc a vôbec čínska spoločnosť ako taká sa pozerala na Číňanov, ktorí sa rozhodli natrvalo usadiť za hranicami ríše, s dešpektom a opovrhnutím. Celkovo tejto problematike nevenovala väčšiu pozornosť a emigrujúci obchodníci a iné „neproduktívne“ či dokonca „kriminálne“ živly nepatrili k jej politicko-strategickým témam. Takéto nazeranie na vyst'ahovalectvo a jeho legálne implikácie sa začalo meniť až okolo polovice 19. storočia. K takejto zmene paradigmy dochádza predovšetkým v dôsledku prenikania západných mocností do Číny, keď si Číňania začali plne uvedomovať svoju technickú zaostalosť voči Západu a prehraté tzv. Ópiové vojny⁹ len podčiarkli tento fakt. Ako dôsledok týchto prehratých vojen sa významné čínske prímorské prístavy otvárajú západným mocnostiam, ktoré ich môžu voľne využívať. Popri ekonomických dôsledkoch bola táto postupná strata významných prístavov v Číne tiež chápaná ako strata čínskej národnej hrdosti: cudzinci si vynucujú svoje požiadavky, pretože sú technicky vyspelejší. To bolo zároveň obdobie, kedy v Číne vznikajú mnohé reformné hnutia, ktoré bojovali so zakonzervovaným cisárskym režimom a volajú po spoločenskej a hlavne ekonomickej a technickej obrode spoločnosti po vzore západných mocností.

Z hľadiska našej témy si nemôžeme nevšimnúť fakt, že práve v období Ópiových vojen si čínska cisárska správa všimla, že cudzincom, ktorí pobývajú v Číne (obchodne alebo služobne), sa od svojich domovských štátov dostáva veľa pozornosti. Bolo to v čase, keď Čína, reagujúc na svoje nové geopolitické postavenie, začala výraznejšie budovať svoje zastupiteľstvá v zahraničí, hlavne konzuláty, a tak odpozorované vzory pomáhali pri snahe čínskych autorít o zavedenie podobnej politiky voči Číňanom žijúcim v cudzine. Akokoľvek neveriteľne to znie, ale až v roku 1893 bol v Číne oficiálne zrušený zákaz cestovania do zahraničia. Bolo to však v podstate len zrušenie zákazu, ktorý fakticky už dávno neplatil, ale na druhej strane, začalo sa tým symbolicky nové obdobie politiky voči Číňanom žijúcim za hranicami ríše. Čomu sa čínske autority priučili od cudzincov, bolo hlavne využiť potenciál bohatých alebo inak spoločensky dobre etablovaných Číňanov – v prospech ich rodnej vlasti (resp. krajiny ich predkov). Vláda začala budovať propagandistický model šikovného a pracovitého čínskeho obchodníka, ktorý je ponižovaný cudzími diabľami (jang-kuej), alebo im svoj talent zapredáva, namiesto toho, aby pomohol krajine svojich predkov.

A tak v dôsledku zahranično-politických zmien v Čínskej ríši a zmienenej zmeny paradigmy nazerania na vyst'ahovalectvo koncom 19. storočia, dokonca aj v čínskom oficiálnom politickom diskurze vzniká nový pojem – chua-čchiao – „Číňan dočasne pobývajúci v zahraničí“. Nový termín mal tiež vyjadrovať fakt, že stav „dočasne pobývajúci v cudzine“ bol oficiálne legitimizovaný. Tu je dôležité poznamenať, že samotný znak čchiao – dočasne pobývať – má v čínskej kultúre priaznivé konotácie, v kultúre či literatúre a používal sa už v dávnej čínskej historiografii.¹⁰ V čínštine sa tento výraz nikdy nepoužíval v

⁸ Fairbank 1998: 224.

⁹ Ópiové vojny – prvá ópiová vojna (1839 – 1842), druhá ópiová vojna (1856 – 1860). Veľmi zjednodušene povedané, spory medzi Čínou a Západom narastali po tom, ako západne mocnosti začali masívne dovážať do Číny ópium ako protihodnotu voči tovaru, ktorý z Číny vyvážali. Tým kompenzovali nepomer medzi množstvom vyvezeného čínskeho tovaru a záujmom Číňanov a európske produkty.

¹⁰ V období Severných a Južných dynastií (420-550), sa týmto termínom označoval fenomén presídlenia politických, spoločenských a vzdelaneckých elít zo severnej Číny na juh od Dlhej rieky, teda do južnej Číny, v čase, keď bola severná Čína dobytá severnými „barbarmi“. Usadenie sa mimo tradičného centra čínskej kultúry a civilizácie tu nebolo, pochopiteľne, klasifikované v kriminalizujúcom alebo inak dehonestujúcom duchu. Naopak, elita národa sa dočasne presídlila mimo územia okupovaného agresívnymi a zaostalými

negatívnom význame, ako napríklad presídliť sa zo zisťných dôvodov, kvôli obchodu alebo úniku pred spravodlivosťou, ale vždy len vo význame dočasného, v podstate nepriaznivými okolnosťami spôsobeného, pobytu mimo centra civilizačných hodnôt. V takomto ponímaní existuje pojem v podstate do dnešných dní, teda s pozitívnymi konotáciami ako označujúci Číňana, ktorý síce pobýva v zahraničí, ale má veľmi úzke väzby na svoju starú vlasť a jej civilizačné hodnoty – a v starobe prípadne uvažuje o návrate do vlasti, kam patrí.

Čo sa týka novodobej politiky čínskeho štátu voči významným alebo bohatým rodákom v zahraničí, tak ako v minulosti i v súčasnosti vychádza z jednej nemennej veličiny: byť Číňanom je hrdosť prameniaca z existencie takmer 5000 ročnej kontinuálne existujúcej výnimočnej civilizácie. No na druhej strane, v minulosti i dnes je tu stále pretrvávajúci pocit určitej menejcennosti voči západnému svetu. Akokoľvek, situácia emigrantov bola oveľa problematickejšia v čase komunistického režimu v ČLR (1949–1976), ktorý ovplyvnil vzťahy emigrantov a rodákov voči svojej starej vlasti. Bolo to obdobie, keď sa emigranti hlásili viac k svojmu rodisku a oblasti, v ktorej majú svoje korene, ako k Číne ako celku. Čo sa týka najnovších dejín, výraznejšie emigračné vlny z Číny sme zaznamenali po roku 1978, keď boli v Číne (po skončení Veľkej proletárskej kultúrnej revolúcie) Teng Siao-pchingom vyhlásené ekonomické reformy a hlavne po roku 1985, keď v ČLR dochádza k liberalizácii emigrácie. Odvtedy sa na Západ nedostávajú len Číňania z Taiwanu alebo Hong Kongu, ale hlavne z kontinentálnej Číny, ktorí sú stále prijímaní oficiálne ako ekonomickí prisťahovalci. Celkovo možno konštatovať, že okolo 80 % európskych Číňanov pochádza z juhovýchodných provincií ČLR, ako Če-ťiang a Fu-ťien.¹¹

Na záver nášho príspevku sa pozrime na Číňanov na Slovensku. Do našej krajiny začali prichádzať hneď po páde železnej opony. Mnoho z nich vtedy prišlo z Maďarska, kde mali už predtým oveľa priaznivejšie legislatívne podmienky na získanie povolenia na pobyt a tiež širšiu podporu na podnikanie, čo súviselo s cieľnou politikou vtedajšej maďarskej vlády.¹² Dodnes žije v Maďarsku najväčšia čínska komunita spomedzi všetkých postkomunistických štátov. Na základe mojich mnohoročných skúseností s každodenným životom Číňanov na začiatku 90. rokov minulého storočia môžem konštatovať, že v danom období väčšina Číňanov na Slovensku proklamovala, že Slovensko je pre nich len dočasným útočiskom. V zásade sa vyjadrovali, že sa v bližšej alebo vzdialenejšej budúcnosti plánujú vrátiť do Číny alebo sa pohnú ďalej smerom do bohatších západoeurópskych krajín. Slovensko pre nich slúžilo len ako prechodná stanica, aby si zarobili peniaze na začatie svojej novej existencie a získali isté „aklimatizačné“ návyky. Nezáujem o perspektívu života na Slovensku bolo možno badať aj na tom, že len veľmi málo vtedajších Číňanov sa začalo učiť po slovensky a tak bola ich komunikácia s okolím problematická. Takáto situácia sa postupom času menila a rástol počet Číňanov, ktorí sa rozhodli usadiť sa na Slovensku natrvalo.

Akokoľvek, na Slovensku je ešte stále problémom nájsť Číňana, ktorý dobre komunikuje v slovenčine (sú dokonca aj takí, ktorí nepoznajú latinku), samozrejme okrem detí a mládeže, ktorí sa narodili alebo vyrástli už tu. Tie majú naopak problém s hovorením v štandardnej čínštine (ktorá je úradným jazykom v Číne) a písaním znakov.¹³ Aj v tomto

barbarmi, aby sa mohla v príhodnom čase opäť vrátiť. A pochopiteľne, aj vo svojom novom domove vzdelanci a úradníci pokračovali v realizácii čínskeho civilizačného projektu.

¹¹ Podobne ako v celej Európe. Číňania v Amerike pochádzajú väčšinou z oblasti južnej prímorskej Číny.

¹² Významnú úlohu zohral aj fakt, že na rozdiel od socialistického Československa, Maďarsko dovoľovalo malé formy súkromného podnikania.

¹³ Štandardnou čínštinou sa myslí kodifikovaný úradný jazyk, ktorý slúži ako celonárodný dorozumievací jazyk. V rodinách sa však rozpráva nespočetnými miestnymi dialektmi a s oficiálnym jazykom sa stretávajú deti v školách alebo v televízii a rozhlase. Štandardnou čínštinou rozprávajú spravidla len tie domácnosti, v ktorých manželia pochádzajú z rôznych častí Číny. Aj väčšina čínskych rodín na Slovensku rozpráva doma vlastným

aspekte došlo k výraznému posunu v pohľade na budúcnosť detí Čínskych migrantov na Slovensku. V 90. rokoch minulého storočia len malé percento detí čínskych rodičov na Slovensku navštevovalo naše školy. Hlavnou príčinou bolo, podľa mojich informantov, že vtedy Číňania chápali svoj pobyt na Slovensku len ako prechodnú stanicu – ako som písala vyššie – a bežným modelom tých čias bol obraz, že rodičia žili a podnikali na Slovensku, kým ich deti vyrastali v Číne, u prarodičov alebo iných blízkych príbuzných, a to hlavne z dôvodu, aby mohli chodiť do čínskych škôl. Pretože aj vtedy, aj dodnes, v zásade platí, že dieťa, ktoré začne navštevovať školu mimo Číny, by len s veľkým vypätím síl (a úmerným doučovaním) dokázalo dobehnúť svojich spolužiakov v Číne – a to hlavne v predmetoch ako čínsky jazyk a literatúra a matematika. Ako sa postupne rodičia rozhodovali zotrvať na Slovensku (resp. inde v Európe) natrvalo, menil sa aj ich pohľad na budúcnosť svojich detí. Dnes je situácia taká, že prevažná väčšina detí čínskych rodičov navštevuje slovenské školy alebo súkromné školy s vyučovacím jazykom anglickým.

Čína prechádza v posledných rokoch významným ekonomickým boomom a životná úroveň Číňanov sa zvyšuje. Na druhej strane, sociálne istoty, ktoré sú dostupné pre veľkú väčšinu Číňanov sú mimoriadne nízke. V tejto situácii sa hovorí o tzv. troch nočných morách bežnej čínskej rodiny – bývanie, vzdelanie detí a zdravotná starostlivosť.

Kúpa bytu pre priemernú čínsku rodinu je ešte väčším problémom ako je to na Slovensku.¹⁴ Čo sa týka zdravotného poistenia, čínske zákony síce predpisujú povinnosť zamestnávateľa platiť za svojich zamestnancov zdravotné poistenie, prax je však často úplne iná. Najmä v menších mestách a na vidieku sa nesplnenie tejto povinnosti zamestnávateľa voči štátu prakticky nesankcionuje.¹⁵ Ťažká choroba a hlavne operácia často znamená obrovskú až nezvládnuteľnú záťaž pre (aj širšiu) rodinu postihnutého. Aj vzdelanie detí je obrovským problémom a to najmä v tom aspekte, že pri prijímaní na stredné a vysoké školy vládne obrovská konkurencia a len malé percento detí sa dostane cez mimoriadne ťažké centralizované prijímacie skúšky na vysokú školu. Prijímacie testy sú založené na predimenzovanom pemze prebraného učiva na stredných školách a sú náročné hlavne v predmetoch čínština, matematika a prírodné vedy. Súkromné univerzity alebo štúdium v zahraničí si normálne čínske rodina nemôže dovoliť.

Som presvedčená, že aj stres z týchto troch hrozieb presvedčil mnohých Číňanov, aby zostali mimo svojej krajiny, kde sa im darí ekonomicky lepšie. Navyše, pri podnikaní využívajú bezprostredné kontakty s podnikateľským a obchodným prostredím vo svojej domovine, a tak pri obchodovaní na Slovensku majú v tomto smere výhodu v konkurencii so slovenskými firmami, ktoré sa do Číny dostávajú vo väčšine prípadov sprostredkovaním, čo predražuje ich tovar či služby.

Nejednoznačný je postoj Číňanov získaniu slovenského občianstva, pretože to podľa čínskych zákonov znamená automaticky stratu občianstva ČLR. Na jednej strane tak zahraniční Číňania získavajú rešpekt a obdiv príbuzenstva a známych v Číne, na druhej strane sa tým zbavujú výhod, ktoré by im mohlo priniesť zachovanie čínskeho občianstva, ak by sa rozhodli vrátiť a podnikat' v Číne.

dialektom, takže deti narodené u nás štandardnú čínštinu nemusia poznať – a samozrejme väčšinou nepoznajú ani znaky.

¹⁴ Ak hovoríme o kúpe nehnuteľnosti v Číne, musíme mať na zreteli, že:

1. Zákony ČLR nedovoľujú súkromné vlastníctvo pôdy – pôda je výlučne vo vlastníctve štátu a jednotlivé subjekty, právnické alebo fyzické osoby, si len kupujú právo užívania pôdy, nie jej vlastníctvo.

2. Nehnuteľnosti sa nedajú kúpiť (pretože stoja na pozemkoch patriacich štátu). To, čo sa bežne označuje pojmom *kúpa* bytu alebo domu, fakticky a právne znamená len prenájatie si nehnuteľnosti na 50 rokov (v prípadoch starších bytov dokonca len na 30 rokov).

¹⁵ Zamestnanec sám sa ocitá v situácii, že hoci za neho zamestnávateľ neplatí zdravotné poistenie, nebúri sa, pretože vie, že na jeho pracovné miesto čakajú mnohí iní nezamestnaní.

Záver

Vyst'ahovalectvo za hranice čínskeho impéria bolo prakticky až do konca 19. storočia považované za negatívny jav. Trvalé alebo dlhodobé usadenie sa mimo územia čínskej civilizácie sa vnímalo ako niečo nepochopiteľné a cestovanie za hranice ríše bolo tradične prezentované veľmi stereotypne – vyslanec alebo podnikol cestu alebo výpravu za hranice ríše s jasným zámerom a cieľom – a po splnení svojej oficiálnej alebo obchodnej (resp. kultúrnej alebo civilizačnej) misie sa vrátil späť do vlasti. Zostať v cudzine dlhodobo alebo natrvalo sa spájalo len s obchodníkmi, ktorí mali tradične v čínskej spoločnosti nízky spoločenský status ako trieda parazitujúca na práci iných (roľníkov) alebo s dobrodružnými alebo kriminálnymi živlami, ktoré museli opustiť svoju vlasť. Takýto postoj bol primárne motivovaný konfucianizmom a starou čínskou koncepciou sinocentrizmu. Až od druhej polovice 19. storočia sa mení paradigma vnímania vyst'ahovalectva – a emigrovaní Číňania dostávajú oficiálny status „chua-čchiao“, teda Číňanov, ktorí sa dočasne usadili za hranicami ríše s úmyslom budúceho návratu do starej vlasti, označenie, ktoré malo jednoznačne pozitívne historické konotácie. Čínski obchodníci a prípadne iné vrstvy Číňanov v zahraničí sa dostávajú do pozornosti svojej domovskej krajiny ako možný potenciál pomoci krajine svojich predkov. Od konca 19. storočia pozorujeme masívny nárast vyst'ahovalectva z Číny, no do našich končín prichádzajú Číňania až od roku 1990, po páde železnej opony. Život čínskej komunity na Slovensku sa odvtedy výrazne zmenil. V súčasnosti sa väčšina Číňanov žijúcich na Slovensku neplánuje vrátiť do svojej starej vlasti. Ako hlavné dôvody uvádzajú predovšetkým život v menej konkurenčnom prostredí a lepšia budúcnosť pre ich deti.

Použitá literatúra:

1. BLUSSÉ, Leonard: *Strange company: Chinese settlers, Mestizo women, and the Dutch in VOC Batavia*. Dordrecht-Holland: Foris Publications, 1986.
2. BLUSSÉ, Leonard, ed.: *Conflict and accommodation in early modern East Asia :essays in honour of Erik Zurcher*. Leiden ; E.J. Brill, 1993.
3. BLUSSÉ, L. – FERNÁNDES-ARMESTO F., eds, *Shifting Communities and Identity Formation in Early Modern Asia. Studies in Overseas History Vol.3*, Leiden: CNWS Publishers, 2003.
4. FAIRBANK, John F.: *Ďejiny Číny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, ISBN 80-7106-249-9.
5. LIŠČÁK, Vladimír: *Čína. Dobrodružství hodvábné cesty. Po stopách styků Východ – Západ*. Praha, Set out, 2000, ISBN 80-86277-11-9.
6. MACKERRAS, Colin: „The Education System.“ In: TUBILEWICZ, Czeslav, ed., *Critical Issues in Contemporary China*. Open University of Hong Kong – Routledge, 2006, ISBN 0-415-39584-4.
7. OVERMAYER, Daniel: *Náboženství Číny. Svět jako živý organismus*. Praha: Prostor, 1999.
8. POO Mu-chou (1998): *In Search of Personal Welfare. A View of Ancient Chinese Religion*. Albany: State University of New York Press.
9. SÝKORA, Jan: *Ekonomické myšlení v Japonsku*. Praha: Fontes, 2010, ISBN: 978-80-7308-309-0.

10. WANG Gungwu: The Chinese Overseas. From Earthbound China to the Quest for Autonomy. Cambridge, Massachuset: Harvard University Press, 2000, ISBN 0-674-00234-2.

Kontakt

Filozofická fakulta
Univerzita komenského
Gondova 2
818 01 Bratislava
Slovenská republika

**Ing. Ľubomír BILLÝ,
Ing. Katarína CSÉFALVAYOVÁ,
Ing. Paula PUŠKÁROVÁ**

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA BRATISLAVA

OTÁZKA IMIGRÁCIE VO VOĽBÁCH VO VYBRANÝCH EURÓPSKYCH KRAJINÁCH¹

lubomir.billy@euba.sk
katarina.csefalvayova@euba.sk
paula.puskarova@euba.sk

Abstrakt

Autori sa v článku venujú otázke imigrácie ako faktora úspešnosti populistických a krajne pravicových politických strán vo voľbách vo vybraných európskych krajinách. Článok analyzuje predvolebné kampane jednotlivých strán, zameriavajúc sa na kampane orientované proti imigrantom. Výsledkom analýzy je na jednej strane konštatovanie, že rastúce odmietavé nálady Európanov voči prisťahovalcom sú úspešne využívané politickými stranami na získanie voličských hlasov, a na strane druhej zistenie, že hlavným zjednocujúcim prvkom týchto kampaní je protiislamská politika, ktorú zastáva čoraz viac európskych občanov.

Kľúčové slová: imigranti, volebná kampaň, protiislamská politika, extrémizmus, krajná pravica, populistická strana.

Abstract

The article raises the subject of the question of immigration as one of the factors of the success of populist and extreme right political parties in elections in selected european countries. The authors examine the election campaigns of these parties, focusing mainly on the campaigns oriented against immigrants. As a result of their analysis, they state that on one hand, the growing deprecatory feelings of the Europeans towards immigrants are being succesfully used by political parties for gathering votes, and that on the other hand, the principal unifying element of all these campaigns across Europe is an anti-Islam policy, the popularity of which among european citizens is growing steadily.

Keywords: immigrants, election campaign, anti-Islam policy, extremism, extreme right, populist party.

Úvod

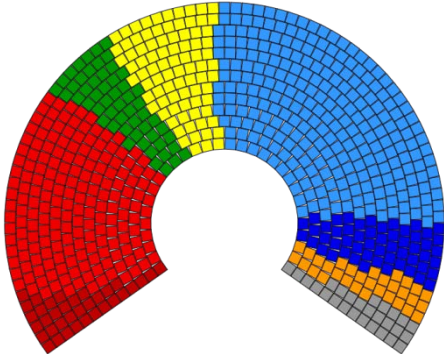
Keď sa v roku 1999 v Rakúsku rozhodol vtedajší šéf ľudovcov (ÖVP) Wolfgang Schüssel pre koalíciu s kontroverznou stranou Slobodných (FPÖ) na čele s populárnym Jörgom Haiderom, musela rakúska vláda znášať diplomatický bojkot a medzinárodnú

¹ Príspevok bol publikovaný v rámci interného grantu mladých vedeckých pracovníkov Ekonomickej univerzity 2010 „Postavenie imigrantov v SR“.

izoláciu. Dnes, 10 rokov po, v Európe takmer nie je vláda, ktorá by nebola podporovaná alebo ktorej by nebola súčasťou populistická, krajne pravicová až extrémistická strana. Počas poslednej dekády sa výrazne znížila citlivosť európskej diplomacie a verejnej mienky na účasť a postavenie populistických strán v parlamente a vo vláde v európskych krajinách. Najviac hlasov získavajú populistické, resp. krajne pravicové strany na protiislamských otázkach a boji proti imigrácii.

1. Európsky parlament

S nástupom svetovej finančnej a hospodárskej krízy sa v Európe začal vo výraznejšej miere presadzovať populizmus, krajná pravica, šovinizmus a nacionalizmus. Vychádzajúc aj z histórie, práve počas krízy sú vhodným objektom ich politiky imigračné skupiny, v hlavnej miere obviňované zo zaberania pracovných miest, zaťažovania miestnej ekonomiky a zneužívania sociálneho systému. Prvým znakom nárastu popularity krajne pravicových strán bol ich úspech vo voľbách do Európskeho parlamentu v júni 2009. V nich sa až v niekoľkých krajinách EÚ podarilo presadiť zástupcom takýchto strán. Ich poslanci sú v Európskom parlamente združení ako „nezaradení“. Vo Veľkej Británii sa podarilo získať dve kreslá Britskej národnej strane (BNP), ktorá si do svojich radov vyberá výhradne „belošských členov“. Medzi ďalšie populistické až krajne pravicové strany patrí rakúska FPÖ (2 kreslá), rumunská Partidul România Mare (2 členovia), bulharská Natsionalen sayuz "Ataka" (2 členovia), v Belgicku sa presadila strana Flámskeho záujmu, vo Francúzsku sa opäť darilo Le Penovej strane Národný front a v Holandsku novej strane Geerta Wildersa, ktorá získala až štyri kreslá v Európskom parlamente. Krajne pravicovou stranou je aj strana Jobbik v Maďarsku, ktorá však namiesto protiimigračnej, resp. protiislamskej politiky presadzuje protirómsku politiku.²

Obrázok č. 1 znázorňuje rozdelenie kresiel v Európskom parlamente po voľbách v rok 2009. Šedou farbou je vyznačená skupina „Nezaradení“, ktorá združuje všetkých zástupcov populistických až krajne pravicových strán.

Zdroj: SME: Európarlament zostane pravicový [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://volby.sme.sk/c/4879728/europarlament-zostane-pravicovy.html#ixzz16Wslqa8R> >

2. Švajčiarsko

V parlamentných voľbách v roku 2007 získala Švajčiarska ľudová strana (SVP) najvyšší počet získaných hlasov v histórii švajčiarskeho parlamentarizmu, keď sa im podarilo získať 29 % hlasov zúčastnených voličov. Hlavným dôvodom úspechu bola najmä tvrdá a kontroverzná predvolebná kampaň zameraná voči prisťahovalcom. V 7,5 miliónovom Švajčiarsku tvoria prisťahovalci 20 % obyvateľstva, vyšší podiel cudzincov na celkovom obyvateľstve majú len v Luxembursku a Lichtenštajsku. Odborníci však už teraz upozorňujú,

²SME: Európarlament zostane pravicový [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://volby.sme.sk/c/4879728/europarlament-zostane-pravicovy.html#ixzz16Wslqa8R> >

že ďalší hospodársky rast je vo Švajčiarsku podmienený príchodom ďalších migrantov, od ktorých sa krajina stáva závislou.

Obrázok č.2 a č.3: Príklady kontroverzných bilbordov v predvolebnej kampani v 2007 vo Švajčiarsku

Prameň: http://zpravy.idnes.cz/foto.asp?r=zahranicni&foto1=MAD1d42dd_Sicherheit_schaffen.jpg

Strana sa v nasledujúcom roku zviditeľnila aj návrhom rozšíriť územie Švajčiarska o pohraničné územie okolitých štátov. Svoj nápad oprel navrhovateľ zákona Dominique Baettig o výsledky prieskumu, podľa ktorého by si to želali aj obyvatelia spomínaných území. Švajčiarska vláda návrh s okamžitou platnosťou odmietla a varovala pred zbytočnou provokáciou susedských štátov.

V novembri 2009 Švajčiari v referende rozhodovali o výstavbe minaretov v krajine. S návrhom prišla Švajčiarska ľudová strana. I keď prieskumy verejnej mienky pred referendum naznačovali nepriechodnosť návrhu, nakoniec sa obyvatelia Švajčiarska vyslovili za zákaz výstavby minaretov na svojom území. O zákaze rozhodlo 54 % obyvateľov, z ktorých návrh podporilo 57,5 %, návrh prešiel v 22 z 26 kantónov. Referendum sa uskutočnilo na základe podpisovej akcie, ktorej sa zúčastnilo viac ako 100 tisíc obyvateľov.³

Už pred referendum o zákaze výstavby minaretov v krajine sa vo Švajčiarsku objavila kontroverzná kampaň. Bola zriadená stránka zobrazujúca rastúci počet minaretov v krajine, ktoré mohol návštevník stránky zničiť. Druhou fázou kampane boli bilbordové plakáty zobrazujúce moslimku v burke, v pozadí s minaretmi, pripomínajúcimi rakety, stojacimi na švajčiarskej vlajke.⁴

Prameň: http://zpravy.idnes.cz/foto.asp?r=zahranicni&foto1=MAD1d42dd_Sicherheit_schaffen.jpg

³ 100 tisíc podpisov je hranica pre vyhlásenie referenda v krajine.

⁴ SME: *Švajčiari nechcú minarety* [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://www.sme.sk/c/5131905/svajciari-nechcu-dalsie-minarety.html> >

Predstavitelia krajnej pravice ale obhajovali kampaň so slovami, že im „nešlo o zákaz mešít, ale len minaretov, ktoré nie sú symbolom náboženstva, ale moci“.⁵ Predseda výboru iniciatívy proti stavbe minaretu vyhlásil: „Chceme zastaviť ďalšiu islamizáciu Švajčiarska. Minarety sú symbolom politického islamu a práva šaría“.⁶ Švajčiarska ľudová strana (SVP) považuje minarety za prejav militantného islamu. Vo Švajčiarsku je pritom 200 mešít, z ktorých len štyri majú minaret. Ich využívanie na zvolávanie moslimov na modlitby je však vo Švajčiarsku zakázané. V krajine pritom žije odhadom asi 400 tisíc moslimov pochádzajúcich najmä z Turecka a krajín bývalej Juhoslávie. Islam je tak v krajine druhým najrozšírenejším náboženstvom. Podľa odhadov vlády však patrí k praktizujúcim moslimom len 13 % z tých obyvateľov, ktorí sa k islamu hlásia. Po prekvapivom výsledku referenda sa objavili obavy z vyvolania nepokojov v moslimskej komunite, z ochladnutia vzťahov s moslimskými krajinami, či z bojkotu Švajčiarska zámožnými moslimami.⁷ OSN plánovala skúmať súlad rozhodnutia s medzinárodným právom, kritický postoj zaujal aj Vatikán. Po roku je ale možné konštatovať, že žiadna z týchto obáv sa nenaplnila.

V roku 2010 sa vo Švajčiarsku konalo ďalšie referendum iniciované Švajčiarskou ľudovou stranou, týkajúce sa témy vyhostenia takého cudzinca, ktorý bude odsúdený za trestný čin. Presne rok po úspešnom referende a vyslovení sa za zákaz výstavby minaretov v krajine tak obyvatelia Švajčiarska opäť rozhodovali o kontroverznej téme sprevádzanej kontroverznou kampaňou.

Hlavným návrhom bolo, aby každý cudzinec, ktorý spácha trestný čin (vražda, zabitie, znásilnenie, lúpež, obchod s ľuďmi a pod.) bol automaticky vyhostený. V súčasnom stave o ňom rozhoduje sudca individuálne.⁸ Druhý návrh, o ktorom Švajčiari rozhodovali v referende, sa týkal zavedenia pojmu „integrácia“ do ústavy a povinnosti pre všetky kantóny podporovať integráciu cudzincov.

Prevzaté: MLADÁ FRONTA DNES.: Švýcaři hlasují: Vyhostit cizince kriminálního? Ano, nebo Ano? [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/svycari-hlasuji-vyhostit-cizince-kriminalnika-ano-nebo-ano-p4b-/zahranicni.asp?c=A101125_191128_zahranicni_aha>:

Argumenty ZA:	Argumenty PROTI:
1. Podľa iniciátorov referenda a sprísnenia prístupu voči imigrantom, podiel cudzincov na páchaní trestných činov je viac ako 50 %. Ako príklad uvádzajú, že cudzinci stoja za 62 % prípadov znásilnenia a 59 % zabitia.	1. Návrh by diskriminoval len jednu skupinu obyvateľov, keďže sa má týkať len cudzincov s pôvodom mimo EÚ, čo je z celkového počtu 21 % cudzincov asi 8 %.
2. Návrh sa netýka integrovaných cudzincov, ktorí budú z presadenia zákonov naopak profitovať.	2. Návrh by postihoval aj druhú a tretiu generáciu cudzincov, ako aj tých, ktorí sú integrovaní.
3. Zákon by zjednotil postup voči cudzincom vo všetkých kantónoch.	3. V prípade prijatia by išlo o diskrimináciu cudzincov, pretože by boli potrestaní dvojnásobne.

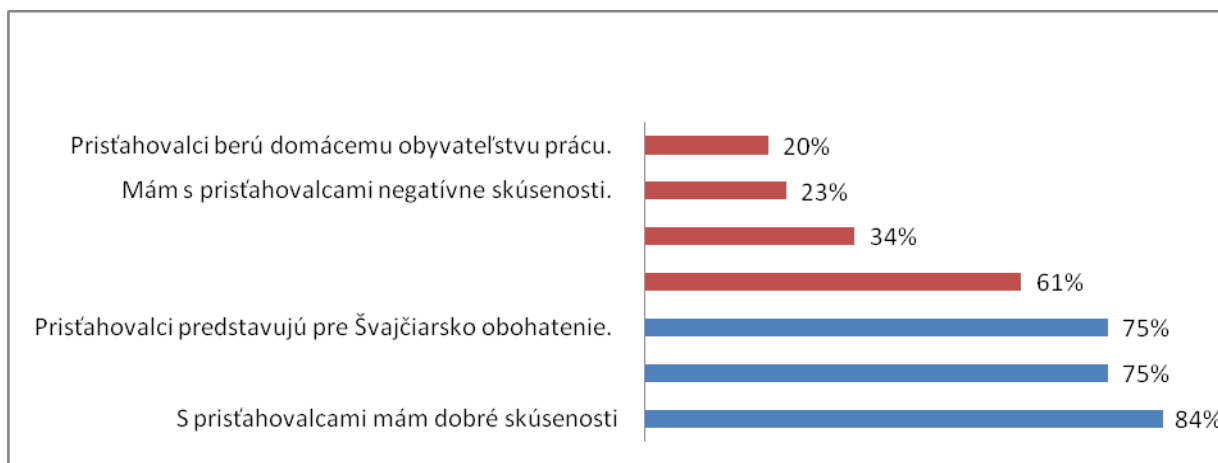
⁵ MLADÁ FRONTA DNES.: Zákaz minaretů muže ovlivnit činnost OSN v Ženeve [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/zakaz-minaretu-muze-ovlivnit-cinnost-osn-v-zeneve-mini-svedsky-ministr-1ok-/zahranicni.asp?c=A091201_182518_zahranicni_btw>

⁶ MLADÁ FRONTA DNES.: *Konečně rozum: Stop minaretum ve Švýcarsku* [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/konecne-rozum-stop-minaretum-ve-svycarsku-f2u-/nazory.asp?c=A091129_185115_nazory_abr>

⁷ Objavili sa dokonca názory, že OSN na základe výsledku referenda zrušiť svoju činnosť v Ženeve.

⁸ MLADÁ FRONTA DNES.: Švýcaři hlasují: Vyhostit cizince kriminálního? Ano, nebo Ano? [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/svycari-hlasuji-vyhostit-cizince-kriminalnika-ano-nebo-ano-p4b-/zahranicni.asp?c=A101125_191128_zahranicni_aha>

Denník Sonntagsblick priniesol týždeň pred konaním referenda prieskum verejnej mienky na vzorke 1003 respondentov, týkajúci sa tém referenda. Niekoľko otázok sa týkalo aj témy imigrácie a názoru respondentov na počet imigrantov v krajine. Prieskum ukázal, že väčšina obyvateľov Švajčiarska nemá s prisťahovalcami negatívne skúsenosti.

Prameň: SONNTAGSBLICK: Ausländer bekommen zu schnell Sozialhilfe, Nr. 46.21.11.2010. Zurich: Sonntagsblick, 2010.ISSN 1013-0667. s.4,5.

V referende konanom dňa 28.11.2010 sa zúčastnilo 52,5 % obyvateľov, z ktorých sa 52 % - zúčastnených vyjadrilo za automatické vyhostenie cudzincov, ktorí spáchajú trestný čin na území Švajčiarska. Švajčiarsko sa tak zaradilo medzi krajiny s najtvrdšími zákonmi voči prisťahovalcom v Európe.⁹

3. Komunálne voľby vo Viedni

Téma imigrácie sa stala hlavnou témou aj v predvolebnej kampani v rakúskej metropole. V meste, kde až tretina obyvateľstva má nerakúsky pôvod sa téma prisťahovalcov stala rozhodujúcou témou predvolebnej kampane pred komunálnymi voľbami v októbri 2010. Negatívnu kampaň naladenú voči prisťahovalcom začala strana FPÖ na čele s lídrom Stracheom a bilbordami volajúcimi po obnovení „Wiener Blut“ (Viac odvahy pre viedenskú krv, veľa cudzieho nerobí nikomu dobre). V Rakúsku je všeobecne vysoká popularita populistických strán, no v posledných rokoch aj s nástupom krízy sa počet ich sympatizantov ešte zvyšuje. Ich voličmi sú predovšetkým obyvatelia s nízkym vzdelaním a mladí ľudia. FPÖ preto vytiahla v predvolebnej kampani pred komunálnymi voľbami vo Viedni osvedčené témy – zákaz výstavby minaretov či zákaz nosenia buriek.

FPO neváhala siahnúť ani po najagresívnejšej forme kampane voči cudzincom, a to aj s pomocou propagandy napodobňujúcej nacistické antisemitské publikácie. Jedna z nich rozposlaná do viedenských domácností zobrazovala statočného rytiera Stracheho nabádajúceho svojich bojovníkov, aby za odmenu striekali tureckých votrelcov.

⁹ TÝDEN.: Vyššímu zdanění bohatších ne, vyhoštění trestaných cizinců ano [Online.] In: tyden.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/vyssimu-zdaneni-bohatsich-ne-vyhosteni-trestanych-cizincu-ano_187238.html>

Prameň: TÝDEN.: Triumf FPÖ: Kampaň proti muslimum a cizincům zabrala [Online.] In: tyden.cz [Cit. 28.11.2010.] Dostupné na < http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/triumf-fpo-kampan-proti-muslimum-a-cizincum-zabrala_183222.>

Ďalšiu kritiku si strana FPO vyslúžila aj za digitálnu hru „Odstrel meší“ , ktorú propagovali v Štajersku. V Rakúsku sa začali objavovať obavy z nového nástupu fašistických nálad

Sociálna demokracia, ktorá je najsilnejšou stranou na viedenskom magistráte od čias druhej svetovej vojny, sa preto rozhodla naopak pre obhajobu prisťahovalcov. Najviac prisťahovalcov vo Viedni pochádza z krajín bývalej Juhoslávie (124 tisíc), nasledovaná druhou najpočetnejšou skupinou tureckých prisťahovalcov. Podľa viedenských predstaviteľov SPO by bez imigrantov najmä sociálny a zdravotnícky systém vo Viedni skolaboval.

Viedenský magistrát niekoľko desaťročí ovládali socialisti. Zmena prišla s tohtoročnými voľbami, v ktorých socialisti získali stále vysoký podiel hlasov (44,2 %), no na vládnutie vo Viedni si museli do koalície prizvať aj Zelených. FPÖ naplnila svoj cieľ dosiahnuť svoje doterajší najlepší výsledok, keď sa im podarilo získať 24 % hlasov.¹⁰

4. Švédsko

V júni 2010 počas volebnej kampane pred parlamentnými voľbami šokovalo Švédsko s povestou tolerantnej a multikultúrnej krajiny pol minútové predvolebné video Švédskych demokratov zobrazujúce švédsku penzistku, ktorú v rade na sociálne dávky predbiehajú moslimské žien v burkách a s kočkami. Predvolebnému spotu sa dostalo veľkej pozornosti, ktorá sa ešte zvýšila po odmietnutí jeho odvysielania niektorými švédskymi médiami.¹¹ Predstavitelia najsilnejších strán ešte pred voľbami striktno odmietli akúkoľvek spoluprácu so Švédskymi demokratmi. Predseda Jimmie Akesson so svojou stranou vo volebnom programe presadzoval zníženie imigrácie o 90 % a nárast moslimskej populácie prirovnal k najväčšej hrozbe v Švédsku od druhej svetovej vojny. Akesson odmietal rasistické pozadie svojej strany a jej zameranie voči prisťahovalcom. Svoju politiku označil zameranú len proti neúspešnej prisťahovaleckej politike minulých vlád.¹² Za vzor vhodného počtu prisťahovalcov udávajú Švédski demokrati Dánsko a Fínsko, kde dosahujú počty cudzincov päťinu oproti Švédsku.

10 KRONE ZEITUNG: Erdergebnis: SPÖ verliert Absolute, starke FP-Gewinne [Online.] In: krone.at [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < http://www.krone.at/Oesterreich/Endergebnis_SPOe_verliert_Absolute._starke_FP-Gewinne-Wien-Wahl_2010-Story-224599>

11 TÝDEN.: Vyššímu zdanění bohatších ne, vyhoštění trestaných cizinců áno [Online.] In: tyden.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://www.ct24.cz/svet/101698-svedsko-pobouril-protiimigrantsky-volebni-klip/>>

12 ČT 24 : Švédsko pobouřil protiimigrantský volební klip [Online.] In: ct24.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://www.ct24.cz/svet/101698-svedsko-pobouril-protiimigrantsky-volebni-klip/>>

V septembri 2010 prekvapili Švédi znova, a to hneď dvakrát – druhýkrát po sebe sa podarilo vyhrať pravici a po prvýkrát sa do parlamentu dostala protiislamská strana „Švédski demokrati“, ktorej sa podarilo prekročiť 4%-tné kvórum potrebné pre vstup do parlamentu, keď dosiahla volebný výsledok 5,70 %, čo jej zabezpečilo 20 kresiel v 369 miestnom parlamente. Podarilo sa jej tak zdvojnásobiť svoj zisk z volieb v roku 2006, v ktorých dosiahla 2,93 % hlasov. Strana Švédski demokrati zaznamenala najväčší úspech v prístavnom meste Landskrona sužovanom vysokou nezamestnanosťou a dvojnásobným počtom imigrantov než je švédsky priemer. Hlavnými motívmi v kampani Švédskych demokratov bola imigrácia. Hlavným bodom programu bolo výrazné obmedzenie v udeľovaní politického azylu a zjednocovanie imigračných rodín. Proti úspechu strany SD sa zdvihla v krajine vlna odporu, ktorá v niektorých prípadoch viedla aj fyzickým útokom voči členom strany. Negatívny a odsudzujúci postoj ostatných strán a demonštrantov však strane priniesol ešte väčšiu popularitu vo voľbách, ktorá ju preniesla až do parlamentu. Fakt, že sa Švédski demokrati dostali do parlamentu podnietila desaťtisíce obyvateľov Švédska k masovým protestom v Štokholme, Malmö a Göteborgu. Otvorená imigračná politika však pravdepodobne zostane zachovaná aj v novej, menšinovej vláde.¹³

Príčinu úspechu Švédskych demokratov je nutné hľadať, podobne ako aj v iných európskych krajinách, v pretrvávajúcej recesii a zvýšenej miere nezamestnanosti, ktorá je však stále na úrovni nižšej ako priemer únie. Problémom imigrantov vo Švédsku je aj negramotnosť prisťahovalcov, ktorá im znemožňuje naučiť sa švédsky jazyk a úspešne ich integrovať do spoločnosti.¹⁴

5. Holandsko

Geert Wilders, líder Strany slobodných v Holandsku, sa v posledných rokoch postupne začal dostávať do povedomia verejnosti. V roku 2008 sa zviditeľnil kontroverzným a antiislamským dokumentom „Fitna“ (Rozvrat). V ňom opisuje islam ako ideológiu potláčajúcu slobodu a podporujúcu násilie. Film sa končí výzvou „Zastavte islamizáciu! Bráňte našu slobodu!“. Nielen v dokumente, ale aj vo svojich vystúpeniach prirovnáva Wilders islam k fašizmu a Korán ku knihe *Mein Kampf*. Okrem toho počas predvolebnej kampane požadoval zákaz výstavby ďalších mešít, zníženie pomoci rozvojovým krajinám a obmedzenie vplyvu EÚ. Za svoje protiislamské názory sa v súčasnosti Wilders zodpovedá pred súdom.¹⁵

Prvý úspech Strany slobody prišiel už vo voľbách do Európskeho parlamentu, kde skončila druhá v poradí a získala štyri kreslá. Strana v júnových voľbách výrazne posilnila svoje postavenie v holandskej politike, po tom čo získala až 1,5 milióna hlasov a stala sa tak treťou najsilnejšou stranou v Holandsku. Navyše v aktuálnych prieskumoch verejnej mienky strana dokonca postúpila na druhú pozíciu. Jej predseda ale zdôrazňuje, že jeho Strana Slobody sa nesnaží o rasovú alebo náboženskú exklúziu. Strana zdôrazňuje, že neprotestuje voči moslimom, jej hlavný problém predstavuje islam ako taký. Zaujímavosťou je, že Wildersa nie je možné prirovnať k známym populistickým predstaviteľom v západnej Európe akými sú Jean-Marie Le Pen alebo Jorg Haider. Geert Wilders nezbíja voči iným rasám,

¹³ KLEKNER, R.: Protiimigrační strana se hlásí ke slovu i ve Švédsku [Online.] In: aktualne.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na <<http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=676948>>

¹⁴ TÝDEN : Blíží se švédské volby, budou i o burkách? [Online.] In: tyden.cz [Cit. 26.11.2010.] Dostupné na <http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/blizi-se-svedske-volby-budou-i-o-burkach_181322.html>

¹⁵ MLADÁ FRONTA DNES: Nizozemský politik, který srovnal Korán s *Mein Kampfem*, stanul před soudem [Online.] In: idnes.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/nizozemsky-politik-ktery-srovnal-koran-s-mein-kampfem-standul-pred-soudem-150-/zahranicni.asp?c=A100120_131924_zahranicni_ash>

sexuálnym a náboženským menšinám, dokonca je sympatizantom a podporovateľom Izraela. Absolútne sa dišancuje od krajne pravicových strán, akými sú vo Veľkej Británii Britská národná strana alebo Republikaner v Nemecku.¹⁶

Pre pomery po parlamentných voľbách v Holandsku vytvorili holandskí liberáli a kresťanskí demokrati, ktorí spolu získali 52 mandátov, menšinovú vládu, za tichej podpory Wildersovej strany, ktorá ich podporuje so svojimi 24-mi hlasmi. Rozloženie síl je tak podobné ako v Dánsku, kde sa tamojšia pravicová menšinová vláda spolieha na hlasy Dánskej ľudovej strany vystupujúcej voči imigrantom. Tej sa výmenou za podporu podarilo presadiť do programového vyhlásenia zákaz islamských šatiek na verejnosti. Holandsko sa tak pridá k Francúzsku a Belgicku, kde už rovnaký zákon platí. V Holandsku zatiaľ už dva roky platí zákaz nosenia burky a nikábu v školských zariadeniach. Ďalším výrazným úspechom Wildersovej Strany pre slobodu v koalíčnom programe je presadenie drastického zníženia počtu nezápadných migrantov, ktorých počet by sa mal znížiť o polovicu.¹⁷

Záver

Zaujímavou a spoločnou charakteristikou všetkých úspešných populistických až krajne pravicových strán nie je ani tak ich protiimigračná politika, ale za ňou skrytá protiislamská politika a rétorika. Islam sa v týchto krajinách západnej Európy stal synonymom hrozby a strachu z jeho nadvlády v nasledujúcich desaťročiach.¹⁸ Pri narastajúcej podpore xenofóbnych, antislamských politických strán je zrejmé, že forma multikulturalizmu v daných krajinách nefunguje podľa pôvodných predstáv.

Pri 1%-tnom podiele imigrantov na celkovom obyvateľstve sa téma imigrácie ešte niekoľko rokov nestane témou predvolebného boja v Slovenskej republike, aj keď už aj v predkrízovom období sa ukázala závislosť niektorých odvetví od príchodu imigrantov. Iná situácia nastáva ale v susednej Českej republike, kde túto tému už otvorili bývalý premiér Petr Paroubek, či europoslankyňa Jana Bobošíková.

Použitá literatúra:

1. KLEKNER, R.: Protiimigrační strana se hlásí ke slovu i ve Švédsku [Online.] In: aktualne.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=676948>>
2. RYBÁROVÁ, E.: Geert Wilders: populárny radikál, čo má rád Izrael [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://www.sme.sk/c/5417124/geert-wilders-popularny-radikal-co-ma-rad-izrael.html> >
3. AKTUALNE.CZ: Evropu obchází strašidlo. Démonizovaný islám. [Online.] In: aktualne.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://rocenka.aktualne.centrum.cz/2010/clanek.phtml?id=685010>>
4. ČT 24 : Švédsko pobouřil protiimigrantský volební klip [Online.] In: ct24.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://www.ct24.cz/svet/101698-svedsko-pobouril-protiimigrantsky-volebni-klip/>>

¹⁶ RYBÁROVÁ, E.: *Geert Wilders: populárny radikál, čo má rád Izrael* [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://www.sme.sk/c/5417124/geert-wilders-popularny-radikal-co-ma-rad-izrael.html> >

¹⁷ KLEKNER, R.: *Nizozemsko jde doprava, posílil protimuslimský Wilders.* [Online.] In: aktualne.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=670436>>

¹⁸ AKTUALNE.CZ: *Evropu obchází strašidlo. Démonizovaný islám.* [Online.] In: aktualne.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < <http://rocenka.aktualne.centrum.cz/2010/clanek.phtml?id=685010>>

5. SME: Európarlament zostane pravicový [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://volby.sme.sk/c/4879728/europarlament-zostane-pravicovy.html#ixzz16Wslqa8R> >
6. SME: Švajčiari nechcú minarety [Online.] In: sme.sk [Cit. 27.11.2010.] Dostupné na < <http://www.sme.sk/c/5131905/svajciari-nehcu-dalsie-minarety.html>>
7. KRONE ZEITUNG: Erdergebnis: SPÖ verliert Absolute, starke FP-Gewinne Online.] In: krone.at [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < http://www.krone.at/Oesterreich/Endergebnis_SPOe_verliert_Absolute._starke_FP-Gewinne-Wien-Wahl_2010-Story-224599>
8. MLADÁ FRONTA DNES.: Konečně rozum: Stop minaretum ve Švýcarsku [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/konecne-rozum-stop-minaretum-ve-svycarsku-f2u-/nazory.asp?c=A091129_185115_nazory_abr>
9. MLADÁ FRONTA DNES: Nizozemský politik, který srovnal Korán s Mein Kampfem, stanul před soudem[Online.] In: idnes.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < http://zpravy.idnes.cz/nizozemsky-politik-ktery-srovnal-koran-s-mein-kampfem-standul-pred-soudem-150-/zahranicni.asp?c=A100120_131924_zahranicni_ash>
10. MLADÁ FRONTA DNES.: Švýcaři hlasují: Vyhostit cizince kriminálního? Ano, nebo Ano? [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na <http://zpravy.idnes.cz/svycari-hlasuji-vyhostit-cizince-kriminalnika-ano-nebo-ano-p4b-/zahranicni.asp?c=A101125_191128_zahranicni_aha>
11. MLADÁ FRONTA DNES.: Zákaz minaretů může ovlivnit činnost OSN v Ženevě [Online.] In: idnes.cz [Cit. 29.11.2010.] Dostupné na < http://zpravy.idnes.cz/zakaz-minaretu-muze-ovlivnit-cinnost-osn-v-zeneve-mini-svedsky-ministr-1ok-/zahranicni.asp?c=A091201_182518_zahranicni_btw>
12. TÝDEN : Blíží se švédské volby, budou i o burkách? [Online.] In: tyden.cz [Cit. 26.11.2010.] Dostupné na < http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/blizi-se-svedske-volby-budou-i-o-burkach_181322.html>
13. TÝDEN.: Triumf FPÖ: Kampaň proti muslimům a cizincům zabrala [Online.] In: tyden.cz [Cit. 28.11.2010.] Dostupné na < http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/triumf-fpo-kampan-proti-muslimum-a-cizincum-zabrala_183222.>
14. TÝDEN.: Vyššímu zdanění bohatších ne, vyhoštění trestaných cizinců ano [Online.] In: tyden.cz [Cit. 30.11.2010.] Dostupné na < http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/vyssimu-zdaneni-bohatsich-ne-vyhosteni-trestanych-cizincu-ano_187238.html>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita
 Dolnozemská 1
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika

PhDr. Mária BLÁHOVÁ, PhD.

FAKULTA APLIKOVANÝCH JAZYKOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

INTERKULTÚRNE ASPEKTY A HISTORICKO-LINGVISTICKÉ VPLYVY TURECKA NA SÚČASNÚ GLOBALIZOVANÚ SPOLOČNOSŤ

blahova@euba.sk

Abstrakt

Turecká republika patrí k moderným, rýchlo sa rozvíjajúcim ekonomikám sveta. K pozícii, ktorú dnes táto krajina vo svete má, dospela po niekoľkých desaťročiach existencie. Nový štát vyrástol na troskách Osmanskej ríše, ktorá zanechala výrazné stopy v dejinách Európy. Vznik nového štátu sprevádzali zmeny národnej a kultúrnej identity. Turecko tak ovplyvnilo výrazným spôsobom kultúrno-spoločenské dejiny Európy a usiluje sa o pevné začlenenie medzi najvýznamnejšie ekonomické, politické a vojenské veľmoci.

Kľúčové slová: Jazykové skupiny, kozmopolitné mesto, kultúrne a etnické vplyvy, zmena identity, sekularizmus, kemalizmus.

Abstract

The Republic of Turkey belongs to modern, fast growing world economies. This position has been achieved through several decades of its existence. The new state has been established after the collapse of the Ottoman Empire that left its traits in the European history. The new state's origin had reflected profound impacts on country's national and cultural identities. Thus, the Republic of Turkey has eminently influenced the European socio-cultural history and the country has faced the way to its firm integration among outstanding economic, political and military powers of the world.

Key words: Language groups, cosmopolitan city, cultural and ethnical impacts, identity changes, secularism, kemalism.

1. Lingvistické a historické vplyvy

Turečtina patrí do skupiny tzv. altajských jazykov Strednej Ázie, do ktorej patria turkotatárske, mongolské a tunguzské jazyky.¹ Turkotatárske jazyky sa rozšírili na obrovskom území od západného Mongolska až po Egejské more. Na začiatku 13. storočia tvorili väčšinu Džingischánových vojsk turkotatársky hovoriaci vojaci a Zlatá horda r. 1240 vyplienila Kyjev a nútila tak Rusov neustále premiestňovať mocenské stredisko ríše.

Turkotatárčina² má bohatú históriu, ktorá siaha tisíce rokov pred obdobie keď sa jej predstavitelia stali horlivými a oddanými stúpenkami islamu a rozvíjali sa osobitým spôsobom tak ako je tomu dodnes.

¹ Svoj názov dostali od pohoria Altaj v strednej Ázii, v ktorom boli náleziská zlata – po turecky *altın*.

² Objavuje sa v mnohých hovorových variantách, ale všetky sú blízke modernej turečtine.

Turci, pôvodne kočovní bojovníci, sa dostali do kontaktu s arabčinou v súvislosti s novým náboženstvom - islamom, ale nepodľahli jej, neprevzali ju ako svoj jazyk ani vtedy, keď prestúpili na novú vieru. V náboženskej horlivosti sa im vyrovnal málokto, ale napriek zápalu a oddanosti novej viere, dokázali si uchovať vlastný jazyk. Arabčina sa neujala a nerozšírila medzi turecky hovoriacimi národmi ani po prestúpení na islam. Potrebovali ju len pre náboženské účely. Arabčina sa chápala ako posvätný jazyk, ale nestala sa jazykom ľudových más ani jazykom hovorovým a dokonca ani linguou francou nových moslimských komunít.

Keď v 11. storočí prišli Turci do kontaktu s Peržanmi, prevzali od nich arabské písmo. Úradná turečtina po celé stáročia svojej existencie oplývala množstvom výrazov z literárnej perzštiny, až do Atatürkových reforiem v 20-tych rokoch minulého storočia. Arabské písmo, ktoré nahradila latinská abeceda, je tak už v dnešnej dobe pre väčšinu Turkov neznámym a nečitateľným písmom.

Ďalšie turecké kmene Seldžukovia a neskôr Osmani, spôsobili pád Byzantskej ríše a od 11. do 15. storočia sa usadzovali v celej Anatólii. Keď Turci r. 1453 dobyli Konstantinopol (dnešný Istanbul), Byzantská ríša definitívne zanikla.

Je pozoruhodné, že aj po páde Konstantinopolu, v meste zostali Gréci, Arméni či Židia, ktorým sultán povolil vyznávať svoju vieru a používať vlastný jazyk. V kozmopolitnej ríši osmanských Turkov sa tak hovorilo viacerými jazykmi, okrem turečtiny – grécky, latinsky, arménsky, atď.

Osmanská ríša sa systémom tzv. milletov, ktoré predstavovali takmer autonómne náboženské obce stala v tom čase jedným z najtolerantnejších štátnych útvarov svojej doby. Predstavitelia jednotlivých milletov boli zodpovední za poriadok a platenie daní sultánovi. Sultán podporoval aj prisťahovalectvo z radov remeselníkov a staviteľov, obchodníkov a umelcov. Ich pôvod a náboženstvo neboli podstatné. Do mesta tak prišli Peržania či sefardskí Židia, ktorých zo Španielska vyhnali katolíci. Všetci sa podieľali na rozkvetení mesta, ktoré sa stalo jedným z najkozmpolitnejších miest v dejinách. Po opakovaných kultúrnych a etnických prílivoch počas stáročí sa Istanbul stal akýmsi prepojením medzi Východom a Západom a ich kultúrami. Tento multikultúrny charakter mesta pretrval až do dnešných čias.³

Hoci sa Osmanská ríša stala na niekoľko storočí postrachom Európy, okrem vojenských výprav zanechala aj výraznejšie znaky v kultúre, gastronómii, hudbe a v určitej miere aj v jazykovej slovnej zásobe viacerých európskych národov. Turci priniesli do Európy kávu (odtiaľ spojenie piť tureckú kávu), zaviedli fajčenie (fajčí ako Turek), pestovanie kukurice, višňí či gaštanov.

Výrazný je aj ich vplyv na vývoj hudobného žánru tzv. vojenskej hudby (mehter). Spreádzala a povzbudzovala sultánovo vojsko na všetkých vojenských ťaženiach a vyznačovala sa veľkou hlasitosťou, ktorá mala odstrašujúcim dojemom zapôsobiť na nepriateľov. Neskôr túto formu prevzali aj európske vojenské oddiely. Niektoré prvky tureckého vojenského hudobného žánru prenikli aj do európskej hudby a využívali ju skladatelia, ako napr. Mozart (Turecký pochod), či Beethoven, ktorí skomponovali niektoré svoje diela spôsobom „a la turca“, s využitím motívov hudby mehteru.

Vďaka vojenskej sile, ako aj najbohatšiemu mestu Európy, ktorým bolo hlavné mesto Istanbul, sa Osmanská ríša stala významnou obchodnou križovatkou medzi Európou a Orientom.

Vojenská porážka pri Viedni v druhej polovici 17. storočia (r. 1683) však priniesla pozvoľný rozpad osmanského impéria. Osmani, ktorí do tých čias považovali svoju vieru i kultúru za nadčasovú a nadradenú formu života pochopili pomerne neskoro, že napriek

³ Istanbul je európskym hlavným mestom kultúry roku 2010. Predpokladá sa, že popri kresťanskej a židovskej tradícii, ktorá je v Európe trvalo zakotvená, bude tento „orientálny rozmer kultúry“ veľkým prínosom a obohatením pre všetkých Európanov.

udatnosti svojich vojsk nedokážu viac vzdorovať technicky vyspelejším armádam európskych mocností. Po viac ako 450 rokoch sa Osmanská ríša rozpadla – stalo sa tak r. 1918. Prispeli k tomu aj výsledky prvej svetovej vojny, v ktorej bola Osmanská ríša spojencom Nemecka, ktoré vojnu prehralo.

2. Zmeny v kultúrnej identite

Na troskách Osmanskej ríše sa začal budovať moderný Turecký štát, pod vedením Mustafu Kemala Atatürka, ktorý po storočiach útlaku priniesol Turkom nové sebavedomie. Cena za to však bola vysoká – takmer dokonalá zmena identity. Atatürk presadil svoju víziu modernej krajiny a jej rovnocenného pripojenia k vplyvným krajinám cestou modernizácie a pozápadnenia štátu. Turecko sa po kultúrnej stránke muselo diametrálne zmeniť, muselo odmietnuť svoju starú identitu a podriadit' sa západným princípom, aby politicky prežilo a zvíťazilo. Cesta to nebola jednoduchá – demokratickým spôsobom takmer nedosiahnuteľná. Zmena identity znamenala kultúrny obrat o 180 stupňov. Pôvodné piliere identity – sultán a islam – boli buď zrušené alebo zbavené moci. Sultánska podoba multietnického štátu, založená na princípe milletov, ktorá prežila stáročia, ustúpila striktnému národnému princípu, jednotného tureckého národa. V Turecku sa uznávajú menšiny len na základe náboženstva, nie etnickej príslušnosti.

Založenie Tureckej republiky (r. 1923) bolo pevne späté s myšlienkami laicistického národného štátu a znamenalo definitívny rozkol s osmanskou tradíciou. Potvrďoval to aj fakt, že hlavným mestom sa stala Ankara, ktorá bola vtedy len provinčným mestom. Multikultúrny Istanbul bol reliktom osmanskej minulosti a preto patril do histórie. Zvlášť tvrdo to postihlo menšiny, pretože Atatürkovi nástupcovia presadzovali proces národného zjednocovania intenzívnejšie, cieľavedomejšie, miestami aj s použitím násilia.

Zmeny priniesli oddelenie cirkvi od štátu, zavedenie latinky namiesto arabského písma, očistenie jazyka od arabských či perzských slov, zákaz nosenia islámskeho fezu, či nosenia závojov u žien na ministerstvách a v iných verejných inštitúciách. Islamské právo šaría bolo nahradené európskymi právnymi systémami – zaviedlo sa švajčiarske civilné právo – občiansky zákonník, talianske trestné právo a nemecké obchodné právo. Turecké ženy získali volebné právo už v 30.-tych rokoch minulého storočia a mnohoženstvo bolo zakázané. Každý občan musel mať priezvisko podľa európskeho vzoru. Tieto radikálne zmeny neboli prijímané ľahko a predovšetkým na vidieku boli neraz spojené s nepokojmi a povstaniami. V rokoch 1960 – 1980 zažila krajina tri vojenské prevraty, ktoré svedčia o tom aká zložitá a rozporuplná bola v Turecku ústavná cesta.

O tom, že politická situácia v krajine je miestami napätá svedčí aj to, že v marci 2008 bola podaná žaloba na Ústavný súd s cieľom zákazu činnosti vládnucej strany AKP (Strana spravodlivosti a rozvoja) za podryvanie existencie sekulárneho štátu, islamizáciu krajiny, atď. Ústavný súd (s rozdielom jedného hlasu) rozhodol v prospech AKP, strana zakázaná nebola a hlboká politická kríza bola odvrátená.

3. Postavenie Turecka v modernom globalizovanom svete

Turecká republika je založená na demokratickom, sekulárnom, pluralistickom a parlamentnom systéme. Najvyšší zákonodarný orgán je Veľké národné zhromaždenie Turecka, ktoré má 550 poslancov volených na 5 rokov.

Za necelých 90 rokov od vzniku moderného Tureckého štátu je to dnes ekonomicky silná a rýchlo sa rozvíjajúca krajina. Turecko má 16. najsilnejšiu ekonomiku na svete a jej cieľom je dostať sa medzi desať ekonomicky najvyspelejších krajín sveta (do r. 2025). Turecko patrilo do začiatku r. 2007 medzi najrýchlejšie sa rozvíjajúce ekonomiky sveta,

pričom k ďalšiemu rastu potrebovalo vylepšiť stav zamestnanosti a podniknúť opatrenia na zaistenie ekonomickej stability do budúcnosti (najmä pretrvávajúci vysoký deficit bežného účtu). Vývoj hospodárstva v rokoch 2002 - 2007 definitívne zažehnal ekonomickú krízu z roku 2001, výsledkom ktorej bol pokles HDP o 9,5 % pri vysoko rastúcich úrokových sadzbách, keď za pomoci MMF a dodržiavania viacerých opatrení (fiškálna disciplína, platové úpravy vo verejnom sektore, striktný monetárny program), sa negatívny vývoj zvrátil a turecká ekonomika sa dostala na úroveň pred krízy.

Turecká republika je členom NATO a od r. 1999 je kandidátskou krajinou na vstup do Európskej únie. Oficiálne rokovania o vstupe sa vedú od r. 2005, ale postupujú veľmi pomaly. Ku koncu septembra 2010 bola v rámci rokovaní uzavretá len jedna kapitola (č. 25) - Veda a výskum a ďalších 12 kapitol je otvorených. Tempo rokovaní sa "ustálilo" na otvorení 1 novej kapitoly počas každého nového predsedníctva, čo je veľmi pomalé.

Na jednej strane vyvstáva zo strany niektorých členských štátov EÚ obava, že Turecko je po kultúrnej stránke ázijskou, a predovšetkým islamskou krajinou. Navyše, počtom obyvateľov by sa po vstupe do EÚ okamžite zaradila medzi najľudnatejšie (vyše 70 miliónov obyvateľov), a tým aj najvplyvnejšie členské štáty. Na druhej strane je tu obava, že tento „ostrov moslimskej umiernenosti v mori extrémizmu,“ táto doposiaľ najstabilnejšia a najsekulárnejšia islamská demokracia na svete, mohla by sa odvrátiť od Európy a primknúť sa k menej demokratickým či úplne ortodoxným islamským krajinám regiónu a stať sa tak protipólom demokracie západného typu. Aj to je dôvod, prečo americkí prezidenti pravidelne presviedčajú Európsku úniu, aby na základe tohto predpokladu prijala Turecko za svojho člena. Sporných otázok, ktoré stoja v ceste vstupu Turecka do EÚ je však viac. Okrem riešenia kurdskej otázky, je to aj vzťah ku Grécku, ktoré je spojencom Turecka v NATO. Vzájomné vzťahy týchto dvoch krajín sa síce v priebehu minulého desaťročia zlepšili, ale stále pretrvávajú spory o hranice v Egejskom mori a rozdelený Cyprus.

V súčasnej dobe je v krajine rozdielne chápanie moci zo strany armády, ktoré predstavuje silnú sekulárnu zložku – kemalisti sú zástancovia základov štátu položených otcom národa M. Kemalom Atatürkcom - a proislamskej vlády, ktoré ťažko nachádzajú spoločnú reč a platformu na riešenie sporných oblastí. Turecký premiér Recep ~~Erdo~~ **Erdoğan** netají náklonnosťou voči Iránu a značne sa angažuje v snahe zmierniť sankcie OSN, ktoré mali za cieľ zastaviť iránsky program nukleárneho zbrojenia. Po incidente tzv. „flotily pomoci“ v lete tohto roku, ktorá sa usilovala prelomiť izraelskú blokádu v pásme Gazy, sa aj do tých čias pomerne korektné turecko-izraelské vzťahy dostali na bod mrazu. Narúša to do istej miery ilúziu o Turecku ako umiernenom priateľovi Západu v moslimskom svete.

4. Záver

Dňa 12. septembra 2010 sa uskutočnilo v Turecku referendum k navrhovaným zmenám ústavy. Predchádzala mu masívna kampaň vládnucej strany AKP premiéra R. Erdoğan. Zmena ústavy spočíva v 26 dodatkoch, z ktorých väčšina vyplýva z požiadaviek a odporúčaní Európskej únie, ale niektoré považuje domáca opozícia za zasahovanie do nezávislosti súdництва. 58% voličov - účastníkov referenda hlasovalo za navrhované zmeny, 42% bolo proti. Domáci odporcovia a niektorí zahraniční pozorovatelia hodnotia tento vývoj v Turecku i ako snahu súčasného premiéra o nastolenie silného prezidentského režimu v krajine, pretože sa všeobecne predpokladá, že Recep Erdoğan bude kandidovať na pozíciu prezidenta vo voľbách v roku 2012. Schválené dodatky ústavy si vyžadujú zmenu asi 200 zákonov v krajine, z nich asi 17 bude súvisieť s harmonizáciou s platnou legislatívou Európskej únie. Prijaté dodatky znamenajú oslabenie pozície armády a posilnenie demokratizačných a liberalizačných tendencií v tureckej spoločnosti. Je však otázne, či liberalizácia bude naozaj pokračovať, alebo situáciu využije vládnuca strana AKP na ďalšiu

postupnú islamizáciu krajiny. Svetský charakter dedičstva Mustafu Kemala Atatürka si zatiaľ nikto nedovolí spochybňovať. Na druhej strane, v istých kruhoch sa už pomerne otvorene hovorí o tzv. “osmanskej alternatíve”, ktorá sa myšlienково vracia k časom, keď sa sultánova ríša rozprestierala od severnej Afriky po Kaukaz.

Turecko, z dlhodobého pohľadu Slovenska, je nesporne zaujímavý a perspektívny trh. Ide o blízky a dosiahnuteľný trh pre stredné a malé podniky. Vzájomný obchod sa vyvíja priaznivo a s výnimkou rokov 1996 a 2001 je obchodná bilancia SR aktívna, pričom obrat v rokoch 2003-2007 narástol viac ako štyrikrát. Pozitívnym znakom vývoja zahraničného obchodu je, že saldo aj naďalej zostáva pozitívne v prospech SR. Napriek pozitívnym výsledkom v obchodnej spolupráci za ostatné roky, dosiahnutý objem obchodnej výmeny nezodpovedá možnostiam oboch krajín a kapacity ich ekonomík. Lepšia vzájomná informovanosť obchodných kruhov oboch krajín, viac bilaterálnych aktivít na podporu obchodu a investícií, ako aj väčší záujem zo strany slovenských podnikateľov by určite prispeli k prehĺbeniu obchodno-ekonomickej spolupráce.

Použitá literatúra:

1. UniCredit CEE Quarterly
2. www.research.unicreditgroup.eu
3. The Report Turkey
4. DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (Foreign Economic Relations Board)
5. Oxford Business Group
6. www.oxfordbusinessgroup.com
7. OSTLER, Nicholas: Říše slova. BB/ art s.r.o. Praha. ISBN 978-80-7381-152-5

Kontakt

Fakulta aplikovaných jazykov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Ján BOCORA

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA BRATISLAVA

ENERGETICKÁ BEZPEČNOSŤ AKO FAKTOR CELKOVEJ BEZPEČNOSTI V KRAJINÁCH SUBSAHARSKEJ AFRIKY

jan.bocora@euba.sk

Abstrakt

Energetická bezpečnosť predstavuje organickú súčasť komplexnej bezpečnosti štátu. Stabilné a bezpečné dodávky energetických surovín sú len jedným z predpokladov budovania dlhodobej stratégie bezpečnosti. Dôležitými prvkami sú aj politická stabilita, ekonomický rast a sociálny rozvoj. V politicky nestabilnom prostredí je veľmi ťažké zabezpečiť nepretržité dodávky energetických zdrojov a bez potrebných energií je nemožné zabezpečiť optimálny ekonomický a sociálny rozvoj spoločnosti. Tieto implikácie sú najviac viditeľné v krajinách subsaharskej Afriky, ktorých značný potenciál v ťažbe a distribúcii energetických zdrojov nevyvoláva požadované efekty rastu blahobytu. Zaistenie energetickej bezpečnosti je zároveň základným predpokladom pre zaistenie celkovej bezpečnosti daného regiónu.

Kľúčové slová: Bezpečnosť, energetická bezpečnosť, energetické zdroje, subsaharská Afrika, stabilita, udržateľnosť, rozvoj.

Abstract

Energy security represents a vital part of the overall security of a state. Stable and secure supplies of energy products are just one of the most important assumptions for building a longterm security strategy. Other elements to be mentioned are political stability, economic growth and social development. It is very difficult to secure continual supplies of energy resources in a politically unstable environment. Moreover, without energy it is almost impossible to secure an optimal economic and social development of a society. This implications are common mostly in the region of Sub-Saharan Africa. The great potential of this region in extraction and distribution of energy resources have not yet brought the effect of a growing well-being. Securing the energy security of this region is thus the only way how to secure the overall security of these states.

Key words: Security, energy security, energy resources, Sub-Saharan Africa, stability, sustainability, development.

Energetická bezpečnosť ako súčasť celkovej bezpečnosti štátu

Komplexný bezpečnostný model obsahujúci vojenské, politické, sociálne, ekologické, ako aj ekonomické prvky, v sebe zahŕňa aj spoľahlivé toky energetických zdrojov. Preto sa v kontexte súčasného medzinárodného systému pojem bezpečnosť nepovažuje výlučne za vojenskú záležitosť. Energetická bezpečnosť vytvára doplňujúci prvok celkovej bezpečnosti štátu. Zo všeobecnej definície bezpečnosti vyplýva, že štát je povinný využívaním vlastných diplomatických a vojenských nástrojov chrániť územnú celistvosť, suverenitu a záujmy svojich občanov. Štát má vo svojej tradičnej forme za úlohu predovšetkým dosiahnuť

maximálnu bezpečnosť svojich občanov a ochrániť ich pred vonkajšími hrozbami. Modernejší prístup chápania bezpečnosti, reprezentovaný tzv. Kodaňskou školou, definuje aj iné úlohy, ktoré musí štát plniť, aby zaistil tak vnútornú ako aj vonkajšiu bezpečnosť. Jedná sa najmä o maximalizáciu sociálno-ekonomickej prosperity a blahobytu v spoločnosti prostredníctvom vytvárania vhodných podmienok pre ekonomický rast a rozvoj, prístupu k moderným technológiám, prírodným zdrojom a zabránenia degradácie životného prostredia.¹ Predpokladom energetickej bezpečnosti štátu je nielen splnenie podmienky dostupnosti prírodných resp. energetických zdrojov, ale aj zabezpečenie politickej stability a sociálno-ekonomického rozvoja.

Za všeobecne uznávanú definíciu energetickej bezpečnosti sa považuje definícia Medzinárodnej agentúry pre energetiku (IEA), ktorá chápe energetickú bezpečnosť v zmysle nepretržitých fyzických dodávok surovín za prijateľnú cenu a pri rešpektovaní environmentálnych štandardov.² Túto definíciu možno posudzovať z dvoch hľadísk. Na jednej strane to znamená potrebu dlhodobých investícií na budovanie kvalitatívne aj kvantitatívne vyhovujúcich energetických sietí, ktoré sú schopné zásobovať ekonomiku dostatkom surovín. Na strane druhej, chápanej z krátkodobého hľadiska, možno túto definíciu energetickej bezpečnosti posudzovať ako schopnosť štátu efektívne reagovať na dočasné výkyvy v ponuke a dopyte po energetických produktoch. Vo všeobecnosti je teda prospešné podporovať diverzifikáciu zdrojov, energetickú efektívnosť a rozvoj kooperačných vzťahov medzi štátmi, najmä v prípadoch energetických kríz.

Energetickú bezpečnosť možno chápať aj ako verejný statok, ktorý zahŕňa stabilné dodávky elektriny, plynu, nafty alebo benzínu.³ Verejné statky sú v rámci daného štátu dostupné pre všetky subjekty, čiže každý subjekt na vnútornom trhu by mal mať rovnaké príležitosti pri prístupe k energetickým zdrojom, ktoré sú všeobecne dostupné, bezpečné a optimálne regulované. Štát ako správca a prevádzkovateľ verejných statkov je povinný tieto predpoklady aj zabezpečiť. V mnohých krajinách, najmä v štátoch subsaharskej Afriky, však plnenie týchto predpokladov absentuje. Energetické zdroje nie sú dostupné pre väčšinu obyvateľov, čo vytvára podmienky pre rast sociálnych nerovností, kriminality a chudoby. Ak vlády nedokážu zabezpečiť stabilné dodávky energií pre hospodárstvo a domácnosti, narúšajú tým nielen efektívny chod ekonomiky, ale ohrozujú tým aj celkovú bezpečnosť štátu a regiónu. IEA odhaduje, že do roku 2030 bude potrebné vynaložiť vyše 20 miliárd USD na zabezpečenie globálnej energetickej bezpečnosti. Z tejto sumy bude potrebné preinvestovať minimálne polovicu v rozvojových štátoch Afriky a južnej Ázie na vybudovanie resp. obnovu energetickej infraštruktúry.⁴

V dôsledku nerovnomerného rozloženia energetických zdrojov vo svetovom hospodárstve sú mnohé ekonomiky vo zvýšenej miere závislé na dovozoch ropy a zemného plynu ako aj iných surovín. To ich navonok robí zraniteľnými v porovnaní s krajinami, ktoré disponujú obrovskými zásobami prírodného bohatstva. Prevažná väčšina energetických zdrojov sa nachádza v politicky alebo ekonomicky nestabilnom prostredí. Prvotný problém, ktorý vyvstáva z danej situácie je bezpečná výmena týchto surovín medzi spomínanými aktérmi. Energetickú bezpečnosť v danom prípade môžeme vnímať z dvoch strán. Na jednej strane môžeme hovoriť o zabezpečení optimálneho množstva energetických surovín v adekvátnej forme a za primeranú cenu. Táto koncepcia je platná najmä pre rozvinuté ekonomiky Európskej únie, severnej Ameriky a štáty východnej Ázie ale aj pre niektoré

¹ ŠKVRNDA, F. (2005): *Svetová politika (úvod do teórie)*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2005. ISBN 80-225-2035-7. s. 78-79.

² http://www.iea.org/subjectqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103.

³ <http://www.ata-sac.org/article-123-163-Energeticka-bezpecnost-co-to-je-a-co-s-tym>.

⁴ <http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/ICC/policy/Environment/Policy%20Statement%20Energy%20Security.pdf>.

vnútrozemsky situované štáty subsaharskej Afriky. Na druhej strane sú štáty, ktoré disponujú dostatočnými zásobami energetických surovín a energetickú bezpečnosť chápajú skôr ako otázku príjmov do štátneho rozpočtu zabezpečením stabilných odbytových a distribučných sietí a predajom týchto surovín na svetových trhoch.⁵ Energetická bezpečnosť nie je len lokálny fenomén, ktorý sa týka krajín s nedostatkom vlastných zdrojov, ale môžeme o nej hovoriť ako o globálnom probléme, ktorý zohráva čoraz významnejšiu úlohu pri formovaní zahranično-politických cieľov štátov. Riešenie danej problematiky v 21. storočí preto bude vyžadovať vytvorenie optimálneho modelu prepojenia krajín – dodávateľov a odberateľov energetických surovín, čo by sa malo odraziť vo zvýšení energetickej bezpečnosti oboch zainteresovaných strán. V praxi možno nájsť niekoľko príkladov podobného prepájania. Európska únia ako najväčší ekonomický komplex sveta je vo veľkej miere odkázaná na dovozy energetických surovín, predovšetkým ropy a zemného plynu. Zaisťovanie bezpečných a stabilných dodávok energetických surovín je preto v záujme všetkých jej členských štátov. Doteraz najväčší dodávateľ energetických zdrojov pre starý kontinent, Ruská federácia, má vytvorené početné prepravné a odberové kapacity takmer so všetkými krajinami strednej a východnej ako aj s niektorými štátmi západnej Európy. Na jednej strane je toto prepojenie významným faktorom pre posilnenie energetickej bezpečnosti viacerých európskych štátov, no na strane druhej je jednostranná závislosť na ruských zdrojoch aj jedným z najväčších problémov pre dlhodobú koncepciu rozvoja Únie. EÚ sa preto snaží nadväzovať vzťahy v oblasti energetiky aj s inými významnými producentmi a diverzifikovať dodávateľskú sieť. Do úvahy prichádzajú najmä štáty severnej Afriky a oblasť Kaspického mora, potrebné však bude zintenzívniť kooperáciu aj s krajinami subsaharskej Afriky a Arabského polostrova.

Dynamický ekonomický rast krajín ako Brazília, Čína alebo India je do značnej miery spojený s prudkým nárastom dopytu po energiách. Len v Číne sa spotreba ropy zvýšila v období rokov 1995 – 2006 o 90 %.⁶ Rastúci trend spotreby ropy v tejto krajine dokazuje aj denná spotreba ropy, ktorá konštantne rastie a v posledných rokoch sa vyšplhala zo 6,7 milióna barelov v roku 2005 na súčasných 8,2 miliónov barelov.⁷ Tento fakt spôsobuje nielen prudký rast cien ropy a jej derivátov, ktorý vyvrcholil v lete 2008, keď cena ropy dosahovala rekordné hodnoty takmer 150 USD za barel, ale vyvolá pravdepodobne nové impulzy pre získavanie nových zdrojov energií a hľadanie a budovanie nových prepravných trás. Napriek tomu však dosahuje priemerná spotreba ropy na obyvateľa v Číne len jednu desatinu z toho, čo spotrebuje jeden obyvateľ v USA.⁸ No ak bude daný rastový trend spotreby ropy v Číne (ale aj v iných rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomikách - tzv. emerging markets) pokračovať súčasným tempom aj v najbližších desaťročiach, je možné predpokladať, aj pri zohľadnení obrovského demografického potenciálu týchto štátov, že zabezpečenie stabilných energetických dodávok pre USA alebo EÚ bude čoraz náročnejšie. Pozícia afrických štátov, predovšetkým v subsaharskej oblasti, sa tak bude odvíjať vo veľkej miere od boja svetových lídrov o energetické zdroje.

Postavenie Afriky na svetovom trhu s energetickými surovinami

V Afrike sa nachádza približne 9,5 % svetových zásob ropy. Tento fakt zdôrazňuje dôležitosť tejto časti sveta najmä s vyhlídkami do budúcich desaťročí. Najväčšie svetové zásoby sa síce nachádzajú v oblasti Arabského polostrova, no táto oblasť sa stáva ohniskom

⁵ <http://www.ata-sac.org/article-123-163-Energeticka-bezpecnost-co-to-je-a-co-s-tym>.

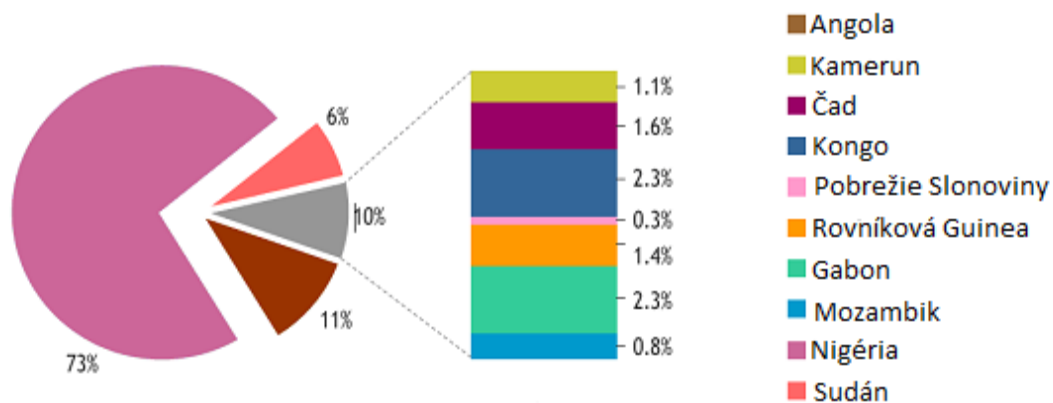
⁶ <http://www.ata-sac.org/article-123-154-Hlad-po-surovinach-vede-k-vytvareni-novych-alianci-aneb-globalni-souvislosti-energeticke-a-surovinove-bezpecnosti>.

⁷ <http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=5&pid=54&aid=2>.

⁸ <http://www.ata-sac.org/article-123-154-Hlad-po-surovinach-vede-k-vytvareni-novych-alianci-aneb-globalni-souvislosti-energeticke-a-surovinove-bezpecnosti>.

veľkých konfliktov a protizápadného zmýšľania, čo vzbudzuje obavy veľkých investorov z USA a Európy. Africký kontinent naproti tomu pre nich predstavuje relatívne menšie riziko, pričom africké štáty poskytujú výhodnejšie a voľnejšie investičné podmienky. Štáty afrického kontinentu vyprodukujú denne 10,3 milióna barelov ropy, čo predstavuje 12 % svetového objemu. Najväčším producentom je Nigéria s 18 percentným podielom, respektíve produkciou na úrovni 2,4 milióna barelov ropy denne. Nasleduje Angola, Alžírsko a Líbya. Ak sa obmedzíme na oblasť subsaharskej Afriky, dominujúcim hráčom je Nigéria, nasledovaná Angolou, Sudánom a Gabonom a ďalšími menšími producentmi ako Kamerun, Pobrežie Slonoviny, Čad, Kongo alebo Rovníková Guinea. Subsaharská Afrika celkovo reprezentuje 4,3 % z celosvetových zásob ropy, čo predstavuje 93 miliárd barelov ropného ekvivalentu, produkuje 7 % svetového objemu ropy a 5 % zemného plynu.⁹

Podiel jednotlivých krajín subsaharskej Afriky na ropných rezervách znázorňuje nasledujúci graf.

Zdroj: IEA World Energy Outlook 2008

Z grafu je zrejmé, že najväčšie zásoby čierneho zlata v subsaharskej oblasti má Nigéria s celkovými zásobami v objeme 36,2 miliardy barelov ropy. Krajina je bohatá aj na zásoby zemného plynu, ktoré sa odhadujú na vyše 5200 miliárd metrov kubických. Paradoxne je však stabilita a bezpečnosť tejto krajiny ohrozovaná teroristickými útokmi, rebéliou povstaleckých skupín a obrovskou mierou chudoby a nízkou úrovňou ľudského rozvoja. Nigéria v súčasnosti platí obrovskú cenu za politickú nestabilitu, najmä v dôsledku konfliktu v delte Nigeru, ktorý redukuje jej produkčné kapacity. Od roku 2006 sa ťažobná kapacita, v dôsledku častého výskytu ozbrojených konfliktov, útokov na infraštruktúru a štrajkov, znížila o takmer jednu pätinu. Len samotný útok na ropné pole Bonga v roku 2008, ktoré leží 120 kilometrov od pobrežia Nigérie, znížilo produkčné kapacity krajiny o vyše 200 000 barelov za deň. To dáva príležitosť Angole dobehnúť svojho rivala v produkcii ropy a získať tak vytúžené prvenstvo na čiernom kontinente. Angolský ropný ťažobný sektor totiž v posledných rokoch zaznamenával obrovský rozmach. V medziročnom porovnaní narástol objem produkcie o viac ako 20 % a dosiahol úrovne 1,7 milióna barelov ropy denne (2007). Samozrejme je možné počítať s tým, že v dôsledku finančnej a hospodárskej krízy a poklesu dopytu po rope a jej derivátoch sa nárast produkcie výrazne spomalil, ale i tak si Angola do budúcnosti udržuje pozitívne vyhliadky. Tretím najväčším producentom je Sudán s celkovými zásobami ropy v objeme 6,6 miliardy barelov. Krajina zaznamenala v posledných rokoch, podobne ako Angola, obrovský nárast produkcie, najmä vďaka zahraničným investíciám. Len medzi rokmi 2006 a 2007 sa ťažobné kapacity zvýšili o viac ako 38 % a dosiahli 457 000 barelov ropy denne. No aj táto krajina je už dlhodobo zmietaná v občianskej vojne, čo znižuje

⁹ http://www.clingendael.nl/publications/2009/20090710_ciep_energy_report.pdf.

celkovú bezpečnosť danej oblasti ako aj bezpečnosť dodávok energetických zdrojov.¹⁰ Z troch najväčších producentských krajín ropy v subsaharskej Afrike, sú dve dlhodobo zmietané v občianskych vojnách a politických nepokojoch. To vytvára priestor pre masívne úniky zdrojov, korupciu a straty na fyzickom ako aj ľudskom kapitáli. Stabilizácia týchto oblastí by vytvorila podmienky pre efektívnejšie využívanie zdrojov z predaja ropy a zemného plynu na svetových trhoch ako aj stabilnejší ekonomický a sociálny rast. Akumuláciou kapitálu by bolo možné realizovať dôležité infraštruktúrne projekty, ktoré by posilnili energetickú aj celkovú bezpečnosť spomínaných krajín, vrátane okolitých štátov.

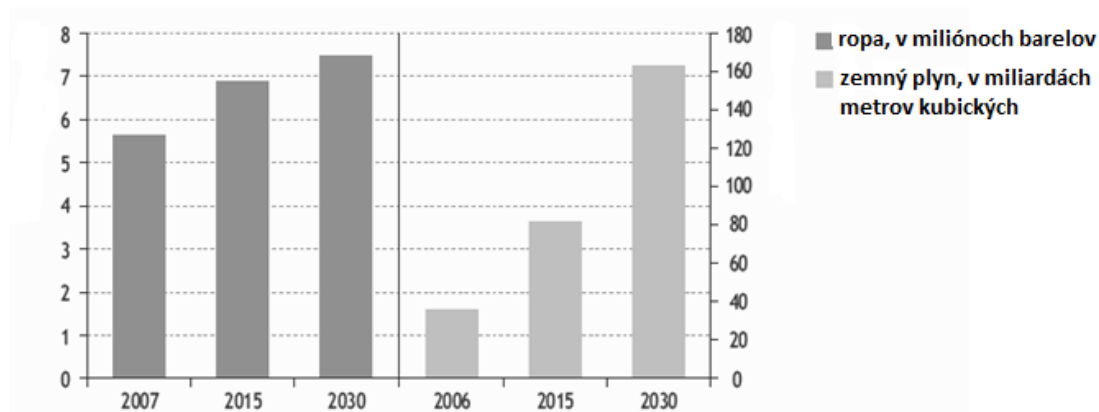
Africká ropa predstavuje významný zdroj aj pre najväčšie svetové ekonomiky. Spojené štáty, ako najväčší svetový spotrebiteľ ropy, dováža až 21 % svojich zásob práve z afrických krajín. Nigéria je piatym najväčším importérom ropy s podielom 8,4 %. Výhodou je najmä fakt, že najväčšie ropné zásoby sa nachádzajú v pobrežných oblastiach Guinejského zálivu, odkiaľ je možné ropu jednoducho a rýchlo prepravovať po mori. Na ochranu námorných liniek zriadila americká vláda špeciálne jednotky AFRICOM, ktorých úlohou je zabezpečiť stabilitu v oblasti západnej Afriky ako aj východného cípu, v tzv. Horn of Africa, a ochrániť ropné zariadenia pred pirátskymi a teroristickými útokmi. Úlohou AFRICOMu nie je priama vojenská intervencia ale technická a personálna podpora lokálnych kapacít s cieľom zvýšiť zapájanie domácich vládnych jednotiek do stabilizačného procesu regiónu.

Významným odberateľom a investorom do africkej ropy sa v posledných rokoch stáva aj Čína. Čínske ropné spoločnosti CNPC, CNOOC a Sinopec sa podieľali na významných akvizíciách lokálnych petrochemických spoločností, najmä v Angole, Sudáne a Nigérii. Krajiny subsaharskej Afriky predstavujú značné investičné riziko pre západné firmy, najmä v dôsledku absencie stabilného právneho prostredia, vysokých transakčných nákladov, nedostatočne vybudovanej infraštruktúry a obrovskej korupcie. Tieto faktory čínski investori prehliadajú a sú ochotní investovať miliardy dolárov do budovania a obnovovania kapacít v hostiteľskej krajine. Medzinárodní experti špekulujú či týmito krokmi čínska vláda sleduje konkrétne záujmy a snaží sa nadviazať na prax západných spoločností v ovládaní nerastných zásob tretích krajín alebo ide skôr o neskúsenosť v oblasti medzinárodného investovania a ignorovanie politických rizík. Jedno je však isté - Čína je v súčasnosti najväčší obchodný partner väčšiny afrických štátov. Vzájomná obchodná výmena dosiahla v roku 2007 rekordnú hodnotu 73 miliárd USD, pričom až 80 % tejto sumy predstavoval obchod s ropou.

Africké štáty disponujú aj významnými ložiskami zemného plynu. V posledných rokoch sa producentské štáty zamerali najmä na export skvapalneného zemného plynu – LNG. Africký LNG už v súčasnosti reprezentuje 27 % celosvetového obchodu s touto surovinou a očakáva sa permanentný nárast, ktorý by sa medzi rokmi 2015 a 2030 mal zdvojnásobiť. Tento vývoj však bude závisieť najmä od situácie v Nigérii a od riešenia konfliktu v delte Nigeru. Takisto predpokladaný nárast produkcie bude vyžadovať významné investičné zdroje, ktoré v súčasnosti v regióne chýbajú.

Napriek mnohým negatívnym javom, ktoré sprevádzajú ekonomický vývoj krajín subsaharskej Afriky, ťažba a export ropy a zemného plynu bude aj v najbližšom období rásť. Africký kontinent je totiž najmenej prebádaným miestom, kde sa predpokladajú obrovské ložiská nerastného bohatstva. Dokazujú to aj nové náleziská ropy v Ghane alebo zemného plynu v Etiópii. Predpokladaný pozitívny vývoj produkcie ropy a zemného plynu v Afrike do roku 2030 znázorňuje aj nasledovný graf.

¹⁰ http://www.clingendael.nl/publications/2009/20090710_ciep_energy_report.pdf.

Zdroj: IEA World Energy Outlook 2008

Energetická bezpečnosť krajín subsaharskej Afriky

Na africkom kontinente je problematika energetickej bezpečnosti veľmi živou a aktuálnou tematikou. Bez stabilne dostupnej energie sa súčasné ekonomiky nedokážu rozvíjať v súlade s globalizačnými trendmi. Nedostatok energie znamená úpadok nielen ekonomický, ale aj sociálny a štáty sa čoraz viac zamotávajú v začarovanom kruhu chudoby. Aj na začiatku 21. storočia žije na zemi vyše 1,6 miliardy ľudí bez prístupu k elektrickej energii. 80 % z nich žije vo vidieckych oblastiach južnej Ázie a subsaharskej Afriky.¹¹ Ich jediným zdrojom energie je drevo alebo drevené uhlie, ktoré používajú na kúrenie a varenie. Rastúca populácia a rastúca spotreba týchto primárnych zdrojov spôsobujú v mnohých oblastiach masívne vyklčovanie pôvodných lesov a vedie k environmentálnej degradácii. Jedným zo spôsobov ako by sa tomu dalo zabrániť je vybudovanie bezpečnej a dostupnej energetickej siete. Druhým spôsobom je väčšie využívanie obnoviteľných zdrojov energie, najmä solárnej, ktorá má v mnohých krajinách čierneho kontinentu značný potenciál.

Pojem energetickej bezpečnosti sa teda spája nielen so spoľahlivými a stabilnými dodávkami energetických zdrojov, ale aj s požiadavkou environmentálnej bezpečnosti a udržateľného rozvoja. Tento fakt treba brať do úvahy najmä pri štúdiu energetickej bezpečnosti krajín subsaharskej Afriky.

V súčasnosti sa boj o energetické suroviny čoraz viac vyostreje. Dôvodom je jednak rastúci dopyt po ropu, ale aj problémy s nachádzaním a otváraním nových nálezísk. Preto sa nadnárodné ropné spoločnosti, ktoré ovládajú 80 % ropných zdrojov, dostávajú čoraz častejšie do vzájomnej konfrontácie kdekoľvek na svete. Jedným z bodov stretu je aj africký kontinent. Afrika momentálne produkuje 12 % svetového objemu ropy, pričom sa tu nachádza 9,5 % svetových zásob tejto suroviny. Tieto čísla vyvolávajú čoraz väčší záujem amerických, európskych ako aj ruských, čínskych či juhokórejských spoločností. Afrika je však veľmi krehký kontinent, kde neplatia princípy modernej demokratickej spoločnosti tak, ako ich poznáme. Chudoba, korupcia, časté ozbrojené konflikty, terorizmus, nestabilné vládne systémy, prírodné a ekologické katastrofy, to sú časté znaky väčšiny afrických krajín, najmä v subsaharskej oblasti. Udržanie bezpečnosti v týchto krajinách je preto veľmi náročné a vyžaduje dlhodobé strategické plánovanie ako aj značné investície do infraštruktúry a rozvoja ľudského kapitálu. Riešenie súčasného stavu energetickej bezpečnosti v subsaharskej Afrike by vyžadovalo splnenie viacerých predpokladov, ktoré sú však pri mnohých krajinách regiónu len veľmi ťažko dosiahnuteľné. Jedná sa predovšetkým o nasledovné faktory:¹²

¹¹ <http://spider.iea.org/about/nmcafrquest.htm>

¹² <http://www.worldcoal.org/coal-society/coal-energy-security/>

1. Diverzifikácia zdrojov energií – bezpečný energetický systém pozostáva z viacerých zdrojov a má dostatočnú kapacitu ako aj technologickú úroveň, ktorou dokáže zabezpečiť potreby odberateľov. V krajinách subsaharskej Afriky je však až 80 % obyvateľov odkázaných na využívanie dreva a dreveného uhlia ako jediných zdrojov energie. Kapacitne ako aj technologicky sú energetické siete v mnohých krajinách výrazne poddimenzované.
2. Cena – celková cena energií sa odvíja od výkyvov ponuky a dopytu na svetových trhoch. Africké štáty sa v dôsledku ich vysokej závislosti na exporte resp. importe ropy stali až príliš závislými od vývoja cien tejto komodity. V dôsledku slabej diverzifikácie a vysokej volatility ekonomík sa energetická bezpečnosť týchto krajín významne oslabuje.
3. Úroveň investícií – energetický sektor si vyžaduje vysoké investičné náklady na udržanie ponuky a na uspokojovanie rastúceho dopytu. Väčšina afrických krajín však nemá dostatok vlastných zdrojov na budovanie výrobných ani prepravných kapacít.
4. Preprava energií – energetické zdroje musia byť dostupné svojim odberateľom v každom momente. Bezpečný a stabilný transfer je preto jedným zo základných predpokladov energetickej bezpečnosti. V krajinách subsaharskej Afriky absentuje rozvinutá elektrifikačná sieť a väčšina vidieckeho obyvateľstva nemá prístup k elektrickej energii.
5. Politická stabilita – korupcia, politické prevraty a teroristické útoky predstavujú najväčšie riziko pre zabezpečenie stabilných tokov energií ako aj pre dlhodobu udržateľné objemy produkcie energetických surovín. Tieto javy sú však veľmi časté v mnohých krajinách subsaharskej Afriky, čím sa znižuje rentabilita investičných projektov v oblasti energetiky, klesajú prínosy z predaja ropy a zemného plynu pre spoločenský blahobyt a zvyšuje sa riziko kolapsu celého energetického systému regiónu.

Základným ukazovateľom energetickej bezpečnosti z vnútroštátneho hľadiska je prístup domácností k elektrickej energii. V rozvinutých krajinách je táto podmienka splnená na 100 %, v krajinách subsaharskej Afriky má prístup k energiám zabezpečený v priemere len každý druhý obyvateľ žijúci v mestskej oblasti. Na vidieku a v odľahlých oblastiach je prístup domácností k energiám ešte zložitejší, preto dosahuje mieru len 8 %. Pre porovnanie, krajiny severnej Afriky majú zabezpečený prístup k elektrickej energii na 99 % v mestách a na 88 % vo vidieckych oblastiach.¹³ Hlavným faktorom obmedzeného prístupu domácností k energiám je najmä nízka hustota zaľudnenia a veľké vzdialenosti medzi jednotlivými usadlosťami v mnohých oblastiach, čo by vyžadovalo obrovské náklady na vybudovanie a prevádzkovanie prenosových sietí. Je potrebné, aby jednotlivé štáty regiónu medzi sebou vytvorili úzky kooperačný mechanizmus, čím by došlo k úspore energií aj finančných zdrojov. Krajiny ako Juhoafrická republika, Keňa alebo Pobrežie Slonoviny nemajú výraznejšie zásoby ropy alebo zemného plynu, ale ich spracovateľské kapacity sú technologicky aj kvantitatívne na vyššej úrovni ako v mnohých krajinách produkujúcich ropu. Tieto kapacity by sa dali efektívne využiť na zásobovanie okolitých štátov potrebnými energiami a prispieť tak k dobudovanie komplexnej infraštruktúralnej siete celého regiónu.

Napriek snahám o stabilizáciu energetického sektora na africkom kontinente a obrovskému prílevu investícií na budovanie kapacít, sa mnohým krajinám nepodarí zabezpečiť stabilný prísun elektrickej energie pre všetky domácnosti ani do roku 2050. Bez stabilného a bezpečného prístupu k energiám sa bude naďalej zhoršovať pozícia niektorých skupín obyvateľstva, ktoré nebudú schopné užívať taký štandard bývania, vzdelávania a

¹³ http://www.icsu-africa.org/sustainable_energy_rep_2007.pdf

zdravotnej starostlivosti ako ostatné skupiny s prístupom k elektrickej energii. Neustále sa opakujúce výpadky energetických tokov spôsobujú podľa odhadov Medzinárodnej agentúry pre energetiku straty na hrubom domácom produkte regiónu vo výške 2 % ročne. Na to, aby africký kontinent dokázal znížiť svoju energetickú vulnerabilitu by bolo potrebné preinvestovať vyše 40 miliárd USD ročne, čiže asi 6,4 % HDP celého regiónu. V súčasnosti sa na tieto účely použije len necelých 11 miliárd USD.¹⁴

Možným riešením problematiky energetickej bezpečnosti regiónu subsaharskej Afriky je efektívnejšie využívanie obnoviteľných zdrojov energie – slnečnej, geotermálnej, veternej a vodnej. Geotermálne zdroje sa vo veľkej miere nachádzajú pozdĺž Východoafrickej priekopovej prepadliny, najmä v Džibuti, Eritrey, Keni, Malawi, Mozambiku, Tanzánii a Zambii. Celkový energetický potenciál sa odhaduje na 2,5 – 6,5 Gigawattu, no jedinou krajinou, ktorá v súčasnosti vo väčšej miere využíva geotermálnu energiu je Keňa s výkonom necelých 130 Megawattov. Takisto vodná energia má veľký potenciál, no budovanie vodných elektrární je investične a technologicky veľmi náročné. Napriek tomu je vodná energia vhodnou alternatívou najmä pre odľahlé a vidiecke oblasti v centrálnej a východnej časti kontinentu. Celkový dosiahnuteľný energetický výkon tohto zdroja by bol na úrovni vyše 1900 Terawatthodín za rok, čo predstavuje 13 % celosvetovej spotreby energie. Najväčšou výzvou no zároveň zdrojom s najväčším energetickým potenciálom na africkom kontinente je solárna energia. Energia, ktorá je akumulovaná na Saharskej púšti dokáže zásobovať celý svet stabilnými dodávkami elektrickej energie a tepla. Územie o veľkosti približne 90 000 km², čo predstavuje menej ako 1 % rozlohy celej púštnej oblasti, má potenciál vyprodukovať rovnaké množstvo energie ako všetky elektrárne sveta spolu. Celkovú spotrebu energie v Európskej únii je možné vyprodukovať na ploche len 15 500 km². Investičné náklady na vybudovanie potrebných kapacít zatiaľ nie sú vyčíslené, no len samotný projekt prepravy energií zo saharskej oblasti by stál viac ako 59 miliárd USD a jeho realizácia by nezačala skôr ako v roku 2020.¹⁵

Subsaharská Afrika potrebuje obrovské množstvo zdrojov a najmä čas, aby dokázala zaistiť svoju energetickú bezpečnosť. V prvom rade je potrebné vyriešiť otázky politickej stability, lokálnych konfliktov a sociálnej nerovnosti, ktoré sú zdrojom celkovej nestability regiónu. Zaistenie energetickej bezpečnosti bude, podľa neformálneho zoskupenia najvplyvnejších krajín sveta G8, vyžadovať splnenie nasledovných kritérií:¹⁶

- good governance a transparentnosť na všetkých úrovniach štátneho aparátu, nezávisle fungujúci právny systém a ochrana súkromného vlastníctva ako predpoklady vytvorenia stabilného investičného prostredia pre domáce a zahraničné subjekty,
- odstránenie prekážok pre efektívne fungovanie trhu s energiami v zmysle otvorenia trhu pre diverzifikáciu dodávateľov energetických nosičov, podpory viacerých zdrojov energií a efektívnejšieho využívania moderných technológií,
- politika podpory súkromného sektora pri budovaní kapacít vo vidieckych a odľahlejších oblastiach, poskytovanie mikro pôžičiek a bankových úverov aj na projekty v oblasti energetiky,
- spravodlivejšia cenová politika, zníženie nákladov domácností na jednotku elektrickej energie, aby boli generátory energie dostupné aj pre najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva,

¹⁴ http://www.g8energy2009.it/pdf/27.05/G8_Africa_Energy_Poverty_May9_Final_JS_clean.pdf

¹⁵ http://www.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1872110_1872133_1872141,00.html

¹⁶ http://www.g8energy2009.it/pdf/27.05/G8_Africa_Energy_Poverty_May9_Final_JS_clean.pdf

- podpora využívania lokálnych obnoviteľných zdrojov energie vo vidieckych a odľahlejších oblastiach, kde je technologicky a finančne veľmi náročné budovať elektrifikačnú sieť,
- zmena daňového systému v prospech zníženia spotrebných daní na benzín, naftu a iné palivá pre najchudobnejšie skupiny obyvateľov,
- politika aktívnej podpory využívania biomasy ako dominantného zdroja energie,
- podpora vedy a výskumu v oblasti energetiky, rozvoj efektívnej spolupráce s rozvinutými krajinami založenej na rovnocennom postavení zúčastnených strán pri vývoji nových technológií.

Afrika má dostatok prírodných zdrojov na zásobovanie celého kontinentu energiou. Problémom je, že nie všetky krajiny majú vlastné zdroje na výrobu energie, preto sú odkázané na dovoz z okolitých krajín. Geografické bariéry ako aj politické a vojenské faktory bránia rozvoju komplexných sietí, ktoré by boli schopné zabezpečiť dlhodobý transfer energií medzi krajinami, najmä v subsaharskej oblasti. Nedostatok energie má za následok ekonomickú stagnáciu, pokles kvality života a rastúce zaostávanie v sociálnej oblasti. Energetická bezpečnosť má preto implikácie nielen na hospodársku stránku života, ale aj na ostatné prvky, najmä rozvoj ľudského kapitálu. Bez stabilnej a dlhodobo udržateľnej bezpečnosti energetických zdrojov a prepravných sietí nie je možné stabilizovať politickú a ekonomickú situáciu regiónu. Energetická bezpečnosť je teda jedným zo základných predpokladov celkovej bezpečnosti štátu.

Použitá literatúra:

1. PASCUAL, C. – ELKIND, J. (2009): Energy security. Economics, Politics, Strategies and Implications. Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2009.
2. ŠKVRNDA, F. (2005): Svetová politika (úvod do teórie). Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2005.
3. Gambling in Sub-Saharan Africa. Energy Security through the Prism of Sino-African Relations. Dostupné na:
4. http://www.clingendael.nl/publications/2009/20090710_ciep_energy_report.pdf
5. Africa Energy Poverty, G8 Energy Ministers Meeting 2009, Rome, May 24-25, 2009. Dostupné na:
http://www.g8energy2009.it/pdf/27.05/G8_Africa_Energy_Poverty_May9_Final_JS_clean.pdf
6. ICC Energy security: a world business perspective. Dostupné na:
<http://www.iccwbo.org/uploadedFiles/ICC/policy/Environment/Policy%20Statement%20Energy%20Security.pdf>
7. ICSU Regional Office for Africa, Science Plan: Sustainable Energy in sub-Saharan Africa. Dostupné na: http://www.icsu-africa.org/sustainable_energy_rep_2007.pdf
8. IEA World Energy Outlook 2008. Dostupné na:
http://www.worldenergyoutlook.org/docs/weo2008/WEO2008_es_english.pdf
9. <http://spider.iea.org/about/nmcafrquest.htm>
10. <http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=5&pid=54&aid=2>
11. <http://www.ata-sac.org/article-123-163-Energeticka-bezpecnost-co-to-je-a-co-s-tym>

12. <http://www.ata-sac.org/article-123-154-Hlad-po-surovinach-vede-k-vytvareni-novych-alianci-aneb-globalni-souvislosti-energeticke-a-surovinove-bezpecnosti>
13. http://www.iea.org/subjectqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103
14. <http://www.legalfrontiers.ca/2010/09/failing-international-development-energy-security-policies-in-africa-example-of-the-usaid-african-infrastructure-program/>
15. http://www.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1872110_1872133_1872141,00.html
16. <http://www.worldcoal.org/coal-society/coal-energy-security/>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Josef BOTLÍK
Ing. Milena BOTLÍKOVÁ

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

VYUŽITÍ PRECEDENCE JAKO NÁSTROJE BUSINESS INTELLIGENCE PŘI LOGISTICKÉ ANALÝZE MIGRACE

botlik@opf.slu.cz
botlikova@opf.slu.cz

Abstrakt

Při analýze migračních toků můžeme používat klasické metody systémové analýzy. Část úloh můžeme modelovat jako logistické toky. Budeme-li zobecněně chápat nástroje pro inteligentní řízení procesů jako nástroje Business Intelligence (BI) a logistické procesy jako podnikové procesy, můžeme BI použít při řízení migračních toků. Jako efektivní nástroj pro popis migračních toků můžeme využít relace v migračních tocích, zejména předchůdnosti jednotlivých jevů. Příspěvek ukazuje možné zjednodušené příklady využití precedenčních vazeb.

Klíčová slova: Business Intelligence, logistická analýza, migrace, precedence.

Abstract

On the analysis of migration flows, we can use traditional methods of system analysis. Part of the tasks can be modeled as logistic flows. If we understand tools in general terms for intelligent process control, such as Business Intelligence (BI) and logistic processes as business processes, BI can be used in the management of migration flows. As an effective tool for the description of migration flows, we can use relations in migration flows, especially precedences of individual phenomena. This subscription shows simplified examples of possible use of precedent links.

Key Words: Business Intelligence, logistics analysis, migration, precedence.

Úvod

Tato práce má ukázat možnosti využití precedenčních vazeb v systémech při analýze a řízení migračních toků. Příspěvek ukazuje možné zpracování dat, zachycení systému migračních toků a využití maticových analýz jako podkladů pro Business Intelligence. V práci jsou použita data mezinárodní databáze webového serveru U.S. Census Bureau pro evropské státy, na základě předpokládaného nárůstu či poklesu populace je modelovaný příhraniční tok pro vybrané státy a ten je zpracován pomocí precedenční matice.¹

Práce vychází z poznatků výzkumu prováděného v projektech CZ.1.07/2.3.00/09.0197, SGS/24/2010 a SGS/23/2010 v rámci řešení vlivu logistické infrastruktury na rozvoj regionů.

¹ Precedence – předchůdnosti, blíže např. [2] [5].

Chápeme-li migraci libovolných subjektů jako přesun v čase a prostoru z místa obvyklého výskytu, můžeme částečně pohlížet na migraci jako na logistický systém. Oproštění od klasického pohledu na migraci, jako na změnu trvalého pobytu, nám umožní využívat nestandardní analytické nástroje.

Obecné pochopení prostorových vazeb, migračních toků a definování systémové rozlišovací úrovně umožní „zapouzdření“ migrace do „obalu“ systémové analýzy.

Definice příslušného migračního systému pak závisí na vhodné definici prvků systému, vazeb v systému, okolí systému a již zmíněné rozlišovací úrovně.

Z tohoto pohledu můžeme jednoznačně pouhou změnou rozlišovací úrovně přejít např. od systému vnitřní migrace k systému mezinárodní migrace. Problém migrační analýzy závisí tedy pouze na vstupních datech. Obecně je známo, že zatímco vnitřní migrace bývá z hlediska sběru dat statisticky zajištěna, sledování mezinárodní migrace je nejednotné a data bývají neúplná.

Použijeme-li v systému vhodná data, lze pomocí jediného systému změnou těchto dat měnit analýzu z pohledu migrace politické, ekonomické, sociální apod. Existence vazeb v systému a vazeb na okolí systému umožňuje specifikovat např. tranzitní a imigrační země.

Volbou vazeb mezi subjekty-státy můžeme „vynutit“ modelování migračních toků v klasických směrech jih-sever, východ-západ nebo ve smyslu státních hranic či hranic regionů (EU, Schengen, světadíly apod.).

Jednotlivé trendy světové mezinárodní migrace jsou ovlivňovány specifickými vlivy, které jsou obecně označovány jako "push" a "pull" faktory. Pomocí těchto faktorů lze v popisovaných systémech definovat směry „tlaku“ mezi jednotlivými prvky systému a stanovit směr vazeb.

Business Intelligence a logistická analýza migrace

Nástroje, které umožňují analyzovat údaje o podnikových funkcích a procesech poskytnutých podnikovými informačními systémy a odvodit z nich nové informace o fungování podniku se označují jako Business Intelligence (BI). Pokud bychom Business Intelligence chápali jako nástroje pro řízení procesů (nejenom podnikových), založených na zpracování a analýze dat o systémových (podnikových) funkcích a procesech, můžeme libovolný logistický systém (resp. libovolný systém) chápat jako „podnik“, pro jehož řízení (podnikatelské), porozumění a analýzu využíváme data o interních systémových funkcích a procesech. Problémem u obecných systémů je efektivní implementace „podnikového“ informačního systému. Protože logistické systémy představují oblast silně vázanou na informační systémy logistických subjektů, které umožňují sběr dat o dopravních tocích, dopravních kapacitách a prostředcích, o řízení a regulaci těchto systémů, lze tyto logistické systémy chápat jako podnikové informační systémy pracující se specifickými firemními procesy a ve specifické firmě.

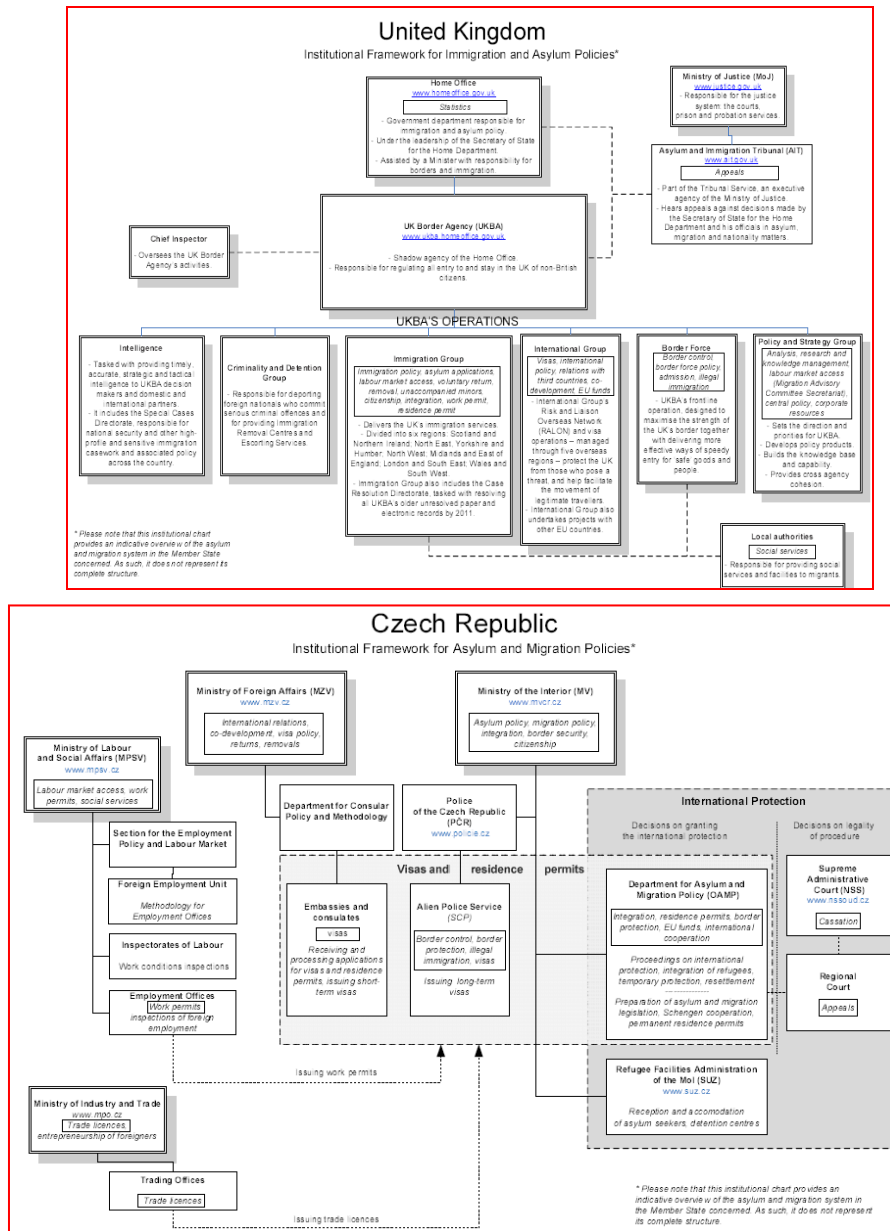
Vzhledem k závažným mezinárodním dopadům migrace je tendence k zavádění efektivních nástrojů pro sběr a zpracování dat o jednotlivých populačních skupinách.

Jak bylo napsáno dříve, lze na základě těchto dat definovat migrační toky. V rámci toků můžeme definovat předchůdnosti jevů. Tyto precedence můžeme využít jako sjednocující nástroj pro analýzu migrace za použití různých informačních systémů (logistických, firemních, státních apod.).

Implementace vhodných metod řízení procesů do libovolné oblasti systémové analýzy může tedy poskytnout nástroje pro alternativní analýzu a rozhodování i v oblastech zdánlivě nesouvisejících s BI. Informace odvozené s využitím BI mohou být zaměřeny jak na interní, tak na externí procesy a mohou měřitelným způsobem potvrdit nebo vyvrátit prognózy o tom, kde a jaké jsou dopady migrace.

Potvrzení možnosti použití BI je vidět na příkladu struktury institucí zabývajících se migrací, namátkou uvádím struktury institucí Velké Británie a České republiky. Blíže je možné se s obdobnými schémata seznámit na prestižním serveru European Migration Network (EMN).²

Obrázek 1 – schéma organizační struktury migračních institucí vybraných zemí

Je zřejmé, že v organizačních schématech je vysledovatelná obdobná struktura a datové toky jako ve firemním prostředí včetně horizontálních i vertikálních vazeb, jednotlivých útvarů a jejich činností. Je zřejmé, že v takto definované struktuře lze zabezpečit existenci příslušných informačních systémů.

² (<http://emn.sarenet.es/>) [on line 2010].

Datové podklady

Datové podklady jsou možným výstupem informačních systémů a slouží pro analýzu a řízení migračních procesů.

V tomto příspěvku slouží data jako prostředek demonstrace možností využití precedencí. Byla použita data mezinárodní databáze webového serveru U.S. Census Bureau.³

V rámci tohoto serveru jsou evidována a prognózována populační data jednotlivých zemí na základě řady kritérií (porodnost, úmrtnost, migrace, stěhování za prací apod.) Vývoj populace je vypočítáván podle níže uvedeného modelu.

Obrázek 2 - prognóza populace a výpočetní model

International Data Base (IDB)

Search This Site

IDB Main Data Access Country Rankings World Population Methodology Glossary

Total Midyear Population for the World: 1950-2050

Year	Population	Annual growth rate (%)	Annual population change
1950	2,556,505,579	1.45	37,347,602
1951	2,593,853,181	1.60	41,871,643
		1.70	45,323,546
			48,719,116
2010	6,853,019,414		
2011	6,929,098,151	1.09	70,078,737
2012	7,004,788,328	1.07	75,387,222
2013	7,080,175,550	1.06	75,338,512
2014	7,155,514,062	1.04	75,049,628
2015	7,230,563,690	1.03	74,655,713
2016	7,305,219,403	1.01	74,180,657
2017	7,379,400,060	0.99	73,486,592
2018	7,452,886,652	0.97	72,652,993
2019	7,525,539,645	0.95	71,699,093
2020	7,597,238,738	0.93	70,803,837
2021	7,668,042,575	0.91	69,932,250
2022	7,737,974,825	0.89	68,927,398
2023	7,806,902,223	0.87	67,841,959
2024	7,874,843,471	0.82	65,627,670
2025	7,941,443,471	0.80	64,618,718
	8,007,071,141	0.78	63,569,367
2050	9,284,107,424		

Source: U.S. Census Bureau, [International Data Base](#)
Growth rates are calculated using the formula:

$$r(t) = \ln [P(t+1) / P(t)]$$

where:

t = year
r(t) = growth rate from midyear t to midyear t+1
P(t) = population at midyear t
ln = natural log

Source: U.S. Census Bureau, Population Division
[Questions?](#) / 1-866-758-1060

IDB Main Data Access Country Rankings World Population Methodology Glossary

Zdroj: <http://www.census.gov/ipc/www/idb/worldpop.php> [on line 2010].

V rámci analýzy byla zpracována data pro státy, které leží nebo zasahují na území Evropy. Proto je v datech zahrnuto např. Turecko nebo Kazachstán. Je však nutné vzít v úvahu, že data slouží pouze pro demonstraci metody.

Tabulka 1- vybraná data a výpočet změny populace mezi roky 2010 a 2025⁴

Země	Midyear population (in thousands)		2025-2010	Growth rate (percent)		Net migration rate (per 1,000 population)		Net number of migrants (in thousands)	
	2010	2025		2010	2025	2010	2025	2010	2025
1 Albánie	2,987	3,105	118	0,2	0,1	-3	-3	-10	-10

³ (<http://www.census.gov/ipc/www/idb/country.php>) [on line 2010].

⁴ Vlastní tabulka na základě dat z <http://www.census.gov>.

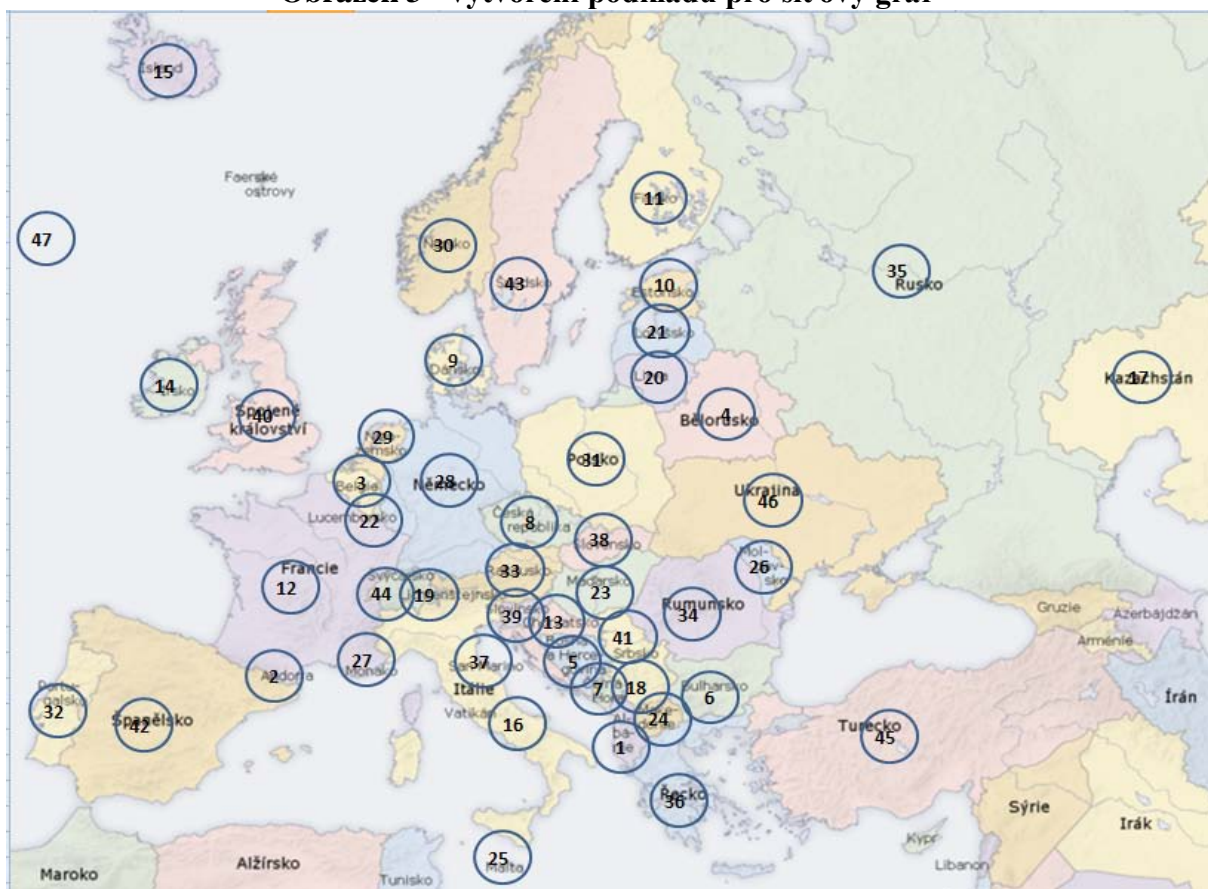
2	Andorra	0,085	0,086	1	0,4	-0,2	0	0	0	0
3	Belgie	10,423	10,453	30	0,1	0	1	1	13	13
4	Bělorusko	9,613	9,033	-580	-0,4	-0,5	0	0	4	4
5	Bosna a Hercegovina	4,622	4,535	-87	0	-0,3	0	0	0	0
6	Bulharsko	7,149	6,258	-891	-0,8	-1	-3	-3	-20	-20
7	Černá Hora	0,667	0,636	-31	-0,8	-0,2	-10	0	-7	0
8	Česko	10,202	9,844	-358	-0,1	-0,4	1	1	10	10
9	Dánsko	5,516	5,698	182	0,3	0,2	2	2	14	9
10	Estonsko	1,291	1,149	-142	-0,6	-1	-3	-4	-4	-4
11	Finsko	5,255	5,251	-4	0,1	-0,1	1	1	3	3
12	Francie	64,768	68,482	3714	0,5	0,2	1	1	95	95
13	Chorvatsko	4,487	4,374	-113	-0,1	-0,3	2	1	7	4
14	Irsko	4,623	5,418	795	1	0,8	0	4	0	20
15	Island	0,309	0,338	29	0,7	0,5	1	0	0	0
16	Itálie	58,091	56,234	-1857	-0,1	-0,3	2	2	120	120
17	Kazachstán	15,46	16,041	581	0,4	0	-3	-3	-51	-51
18	Kosovo	1,815	1,999	184	0,6	0,7	-6	0	-10	0
19	Lichtenštejnsko	0,035	0,038	3	0,7	0,3	5	3	0	0
20	Litva	3,545	3,356	-189	-0,3	-0,5	-1	-1	-3	-3
21	Lotyšsko	2,218	1,993	-225	-0,6	-0,9	-2	-3	-5	-5
22	Lucembursko	0,498	0,586	88	1,2	1	8	7	4	4
23	Maďarsko	9,992	9,615	-377	-0,2	-0,4	1	1	14	11
24	Makedonie	2,072	2,12	48	0,3	0	0	0	-1	-1
25	Malta	0,407	0,421	14	0,4	0	2	2	1	1
26	Moldavsko	4,317	4,206	-111	-0,1	-0,4	-1	-1	-5	-5
27	Monako	0,031	0,032	1	-0,2	0,6	-1	13	0	0
28	Německo	82,283	80,637	-1646	-0,1	-0,2	2	2	180	180
29	Nizozemsko	16,783	17,54	757	0,4	0,2	2	2	40	32
30	Norsko	4,676	4,917	241	0,3	0,3	2	2	8	8
31	Polsko	38,464	37,35	-1114	-0,1	-0,4	0	0	-18	-18
32	Portugalsko	10,736	10,806	70	0,2	-0,1	3	2	33	21
33	Rakousko	8,214	8,19	-24	0	-0,1	2	2	15	13
34	Rumunsko	21,959	20,872	-1087	-0,2	-0,4	0	0	-6	-4
35	Rusko	139,39	128,18	11210	-0,5	-0,6	0	0	39	38
36	Řecko	10,75	10,671	-79	0,1	-0,2	2	2	25	25
37	San Marino	0,031	0,035	4	1,1	0,5	10	5	0	0
38	Slovensko	5,47	5,459	-11	0,1	-0,2	0	0	2	2
39	Slovinsko	2,003	1,908	-95	-0,1	-0,5	0	0	1	1
40	Spojené království	62,348	67,244	4896	0,6	0,4	3	2	163	163
41	Srbsko	7,345	6,846	-499	-0,5	-0,5	0	0	0	0
42	Španělsko	46,506	51,415	4909	0,5	0,5	3	6	127	300
43	Švédsko	9,074	9,316	242	0,2	0,1	2	2	15	15
44	Švýcarsko	7,623	7,774	151	0,2	0	1	1	10	8
45	Turecko	77,804	90,498	12694	1,3	0,8	1	0	41	26
46	Ukrajina	45,416	41,038	-4378	-0,6	-0,8	0	0	-5	0

Model systému

Výchozím krokem bylo zachycení jednotlivých evropských států pomocí síťového grafu. Na mapový podklad byly umístěny uzly grafu, které odpovídají jednotlivým zemím. Vazby v systému tvoří jednotlivé hranice mezi státy.

Při konstrukci systému bylo nutné vycházet z vlastností síťového grafu, tj. zabezpečit souvislost, acykličnost a existenci počátku a konce systému. Z těchto důvodů bylo definováno okolí systému, jako oblast nepříslušející žádnému evropskému státu, ale s evropským státem sousedící. Cykličnost nebyla v této fázi řešena, byla by součástí další analýzy pomocí precedencí. Je jisté, že v definovaném systému cykličnost nastane, např. u státu, který leží vně jiného státu. (San Marino - uzavřená enkláva v Itálii). Je zřejmé, že metod k odstranění cykličnosti je více, např. vynechání minoritních států, států se zanedbatelnou změnou populace, přidáním fiktivní vazby nebo toku apod.

Obrázek 3 - vytvoření podkladu pro síťový graf⁵

V rámci analýzy byly zavedeny fiktivní hranice mezi státy, jejichž geografické umístění supluje existenci hranice (např. Francie – Anglie), nebo naopak byla existence hranice zanedbána (Polsko – ruská enkláva). Vlastní konstrukce hran v systému byla provedena na základě vypočítaných řádů jednotlivých uzlů pomocí metody přeškrťování hran aplikované v precedenční matici.⁶

Jako další krok konstrukce bylo stanovení vazeb (incidencí) mezi státy. Tato data byla následně využita pro konstrukci incidenční matice.⁷

⁵ Mapový podklad převzat z http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europe_countries_map_cs.png.

⁶ Metoda pro stanovení řádů uzlů - blíže [5].

⁷ Blíže [4], [5].

Tabulka 2 - definice incidencí v systému

uzel	Země	hraniční státy	uzel	Země	hraniční státy
1	Albánie	7,18,24,36,47,	25	Malta	47,16,
2	Andorra	12,42,	26	Moldavsko	34,46,47,
3	Belgie	12,22,28,29,47,	27	Monako	16,12,47,
4	Bělorusko	31,20,21,35,46,	28	Německo	47,9,29,3,22,44,33,8,31,
5	Bosna a Hercegovina	13,7,41,	29	Nizozemsko	3,28,47
6	Bulharsko	34,41,24,36,45,47,	30	Norsko	47,43,11,35
7	Černá Hora	13,5,41,1,18,47,	31	Polsko	47,35,20,4,46,38,8,28
8	Česko	28,33,38,31,	32	Portugalsko	42,47
9	Dánsko	28,43,	33	Rakousko	8,38,23,28,39,16,44,33
10	Estonsko	35,21,11,47	34	Rumunsko	47,46,26,6,23,41
11	Finsko	35,43,30,10,47	35	Rusko	47,11,10,21,4,46,17,30
12	Francie	40,3,22,28,44,16,42,1,27,47	36	Řecko	47,1,24,6,45,
13	Chorvatsko	47,39,23,41,5,7,16,	37	San Marino	16
14	Irsko	40,47,	38	Slovensko	8,31,46,23,33,
15	Island	47	39	Slovinsko	33,23,13,16,47,
16	Itálie	47,12,33,44,39,37,	40	Spojené království	14,12,47,
17	Kazachstán	35,47,	41	Srbsko	23,34,18,6,24,7,5,
18	Kosovo	1,24,7,41,	42	Španělsko	12,2,32,47,
19	Lichtenštejnsko	33,44,	43	Švédsko	30,11,9,47,
20	Litva	21,31,4,47,	44	Švýcarsko	12,28,33,16,19,
21	Lotyšsko	10,35,20,4,47,	45	Turecko	6,36,47,
22	Lucembursko	3,28,12,	46	Ukrajina	47,35,4,31,38,34,26,
23	Maďarsko	34,46,38,33,39,13,41	47	okolí	
24	Makedonie	1,6,36,41,			

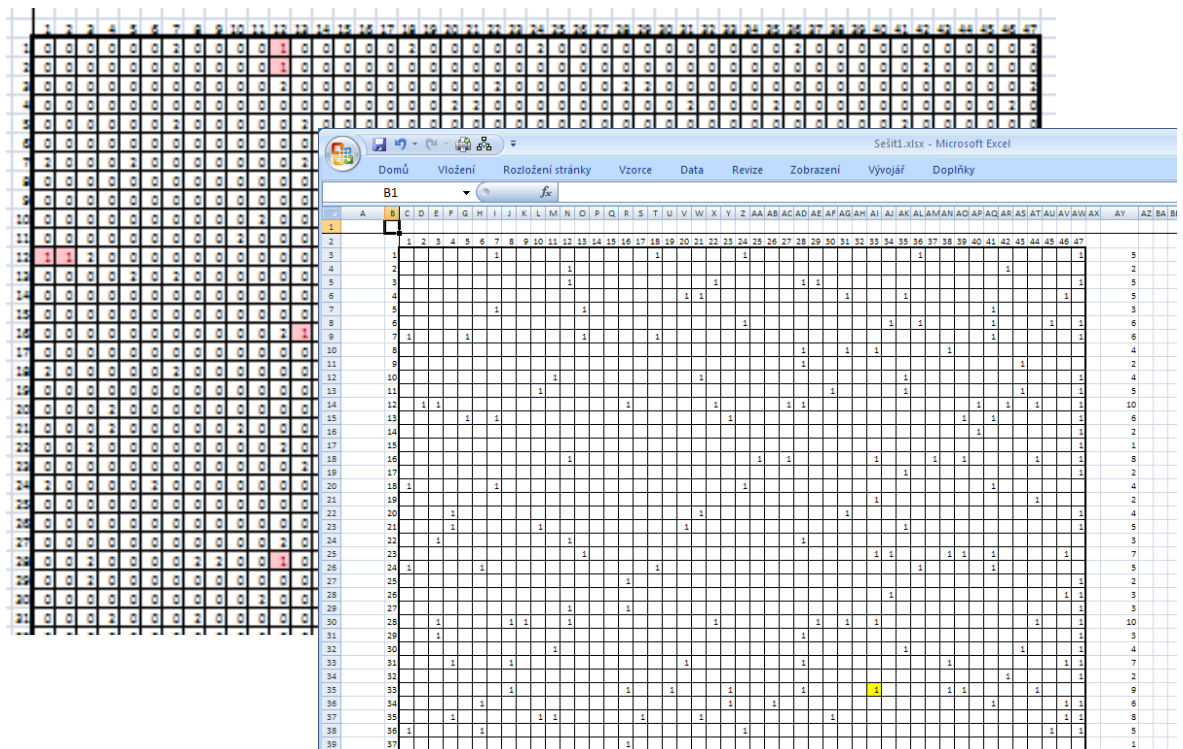
Obrázek 2 - přepis systému do Incidenční matice

Jako matice incidencí byla použita matice, jejíž sloupce a řádky tvoří vrcholy grafu. V řádku byla zaznačena incidence, tj. má-li řádkový prvek vazbu na sloupcový, zapíšeme do matice hodnotu „1“. Uzly grafu byly použity proto, že v této fázi není znám počet a lokalizace hran.

Matice je ve své podstatě symetrická, můžeme ji proto použít pro kontrolu dat. Současně tato matice slouží pro stanovení počtu hran v systému, který je rovný polovině počtu incidencí v matici. Následující obrázek ukazuje chyby v původním modelu a jejich odstranění. Je vidět, že při analýze slouží incidenční matice jako kontrolní mechanismus.

V původní matici vyšel počet incidencí roven 245, což znamená, že je chybná hodnota na hlavní diagonále (není sudý počet incidencí – každá hrana musí mít 1 konec a 1 začátek – chyba zaznačena žlutě). Současně kontrolou symetričnosti byly zjištěny a opraveny chyby v záznamu dat do matice (červeně), z obrázku je vidět, že v celém procesu postačuje tabulkový editor pro záznam a kontrolu dat.

Obrázek 3 - oprava dat v Incidenční matici

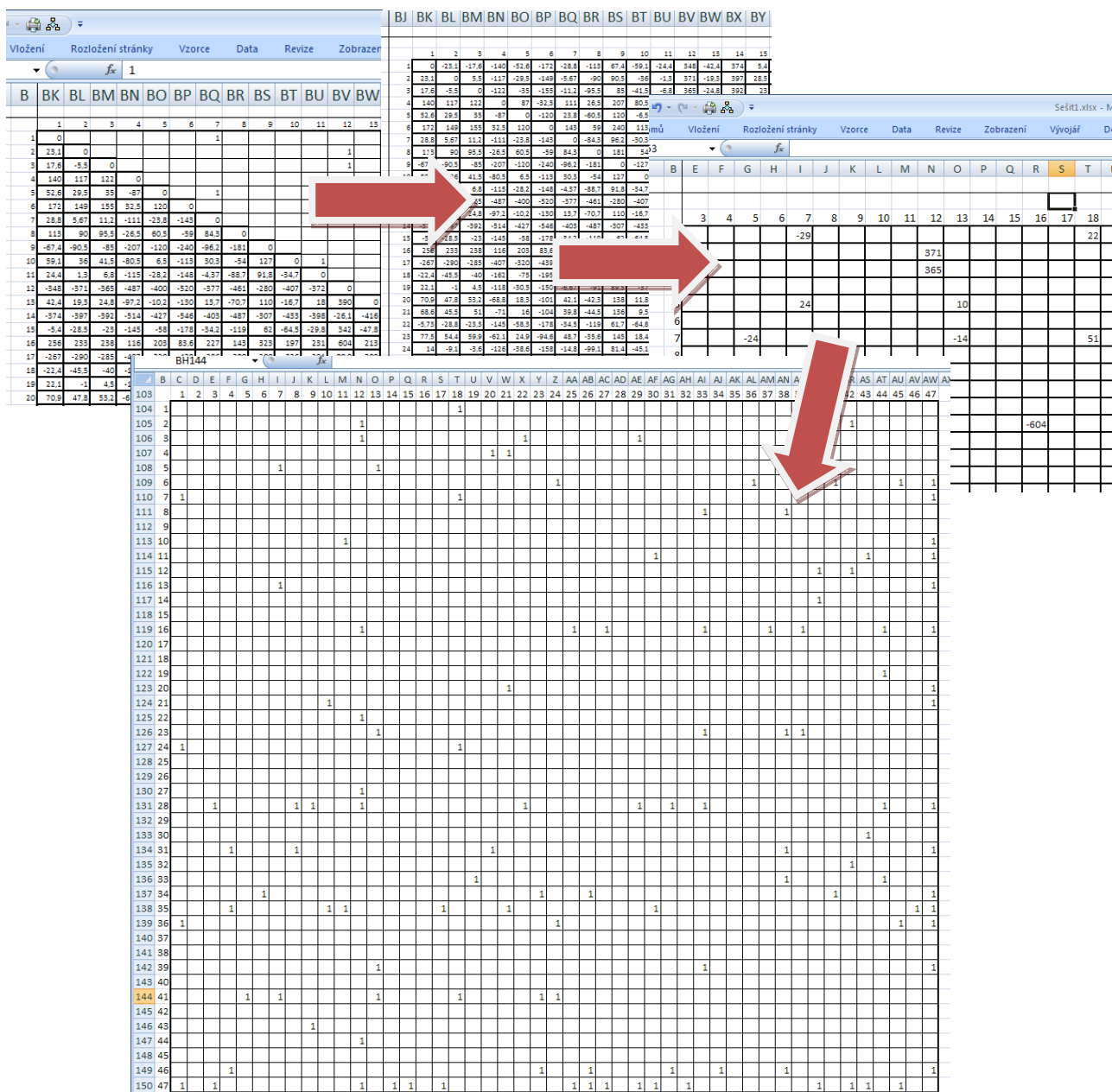

Stanovení precedencí

Pro další tvorbu modelu bylo nutné převést incidence do precedencí, tj. stanovit směr vazeb v systému. V rámci této demonstrace byl zvolený jednoduchý „push“ – „pull“ mechanismus. Na základě srovnání nárůstu a poklesu populace v územích s incidencí byl stanoven „tlak“ nebo „podtlak“ populace vyvolávající tok v systému. Tyto hodnoty byly počítány na základě srovnání „přebytku“ nebo „nedostatku“ populace v jednotlivých státech v závislosti na počtu vazeb (tj. počtu států určených k zásobování populací nebo k odběru populace). Na základě tohoto výpočtu byly porovnány hodnoty incidenční matice a podle znaménka udávajícího směr toku v hraně byla incidenční vazba zaměněna za precedenční, tj. byly ponechány pouze ty vazby, kde řádkový prvek předchází sloupcovému.

Pro celý výpočet opět postačil tabulkový editor. Následující obrázek ukazuje výpočet toků mezi prvky, doplnění symetrických toků, zjištění toků v místě incidencí a vytvoření precedenční matice.

Obrázek 4 - vytvoření precedenční matice na základě výpočtů toků

Tvorba síťového grafu

Na základě matice precedentů může dojít ke stanovení řádů uzlů. Existuje množství metod poměrně obsáhle popsanych v literatuře. Jedná se v podstatě o rozčlenění uzlů do skupin se stejnou jednotkovou vzdáleností od počátku, resp. konce systému. Jako podklad pro stanovení jednotkové vzdálenosti můžeme použít existenci precedence. Pro vlastní výpočet můžeme použít matici precedentů. Existuje-li sloupec, ve kterém je součet hodnot rovný nule, je zřejmé, že sloupcový prvek nemá precedenty, resp. jedná se o skupinu prvků se stejnou precedencí. Vyškrtneme-li následně zjištěné prvky ze systému (vynulujeme příslušné řádky matice, čímž vymažeme předchůdnosti sloupcových prvků), dostaneme další skupinu prvků bez precedentů. Postup opakujeme, dokud nepřiradíme řády všem uzlům. (na dalším obrázku postupně žluté hodnoty, pro výpočet opět postačuje tabulkový editor).

Závěr

Na základě stanovení toků a zachycení precedencí v systémech dostáváme vhodné nástroje pro modelování a následné řízení procesů v libovolných migračních tocích. Na základě zjednodušeného modelu můžeme potvrdit či vyvrátit prognózy migrace. Námí uvedený model např. ukazuje, že v rámci evropské migrace budou výchozí toky vznikat i ve vyspělých zemích, jako Itálie a Německo (malý řád uzlů). Dalším významným „dodavatelem“ bude Rusko. V souladu s trendy model ukázal Velkou Británii a Španělsko, jako uzly do kterých migrace směřuje, (nejvyšší řád uzlů). Matice druhých precedentů může naopak odhalit země, které budou v rámci migrace sloužit pouze jako „tranzitní“. Nejvyšší stupeň precedence může ukázat nejvíce průchodů jednotlivými státy. V návaznosti na logistickou infrastrukturu můžeme na základě těchto informací toky směřovat a regulovat. Jinými slovy, můžeme na základě znalostí získaných z dostupných dat pomocí vhodných nástrojů řídit jednotlivé migrační procesy.

Použitá literatura:

1. BILLINGTON, J., GALLASCH, G., LILITH, N., ZHANG, L., BENDER, A., FRANCIS, B. Modelling Defence Logistics Network. [online] 2007. URL:
2. BORJE, L. Teoretická analýza informačních systémů. Bratislava: Alfa, 1981.
3. BOTLÍK, J. Možné trendy analýzy v logistice. Mezinárodní vědecká konference. Aktuální trendy pro rozvoj ekonomiky a podnikání v EU. Karviná: SU OPF. 2010. v tisku.
4. BOTLÍK, J. Specifické analytické nástroje v logistice. Sborník z III. mezinárodní vědecké konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků. Karviná: SU OPF, 2010. v tisku.
5. BOTLÍK, J. Precedenční matice a jejich analogie v bipartitních grafech. PEFnet 2010: Sborník abstraktů. Evropská vědecká konference posluchačů doktorského studia. Brno: Mendelova univerzita. 2010. str. 102. ISBN 978-80-7375-450-1.

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

Ing. Milena BOTLÍKOVÁ
Ing. Josef BOTLÍK

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

ODRAZ KRIZE VE FINANCOVÁNÍ DOPRAVNÍ INFRASTRUKTURY

botlikova@opf.slu.cz
botlik@opf.slu.cz

Abstrakt

Financování dopravní infrastruktury bylo v předkrizových letech jednou z oblastí, do které plynuly značné finanční prostředky. Ani počátek krize nezastavil tento trend. Dopravní infrastruktura ČR se tak dostala do fáze značně vysoké rozestavěnosti. Až v roce 2009 se začal projevovat vliv krize a s tím spojené snižování rozpočtu Státního fondu dopravní infrastruktury. S příchodem Nečasovy vlády pak nastalo razantní omezení finančních prostředků na rozvoj dopravní infrastruktury resp. úplné zastavení dopravních staveb

Klíčová slova: Dopravní, fond, financování, infrastruktura, krize, silniční, rozpočet, železniční.

Abstract

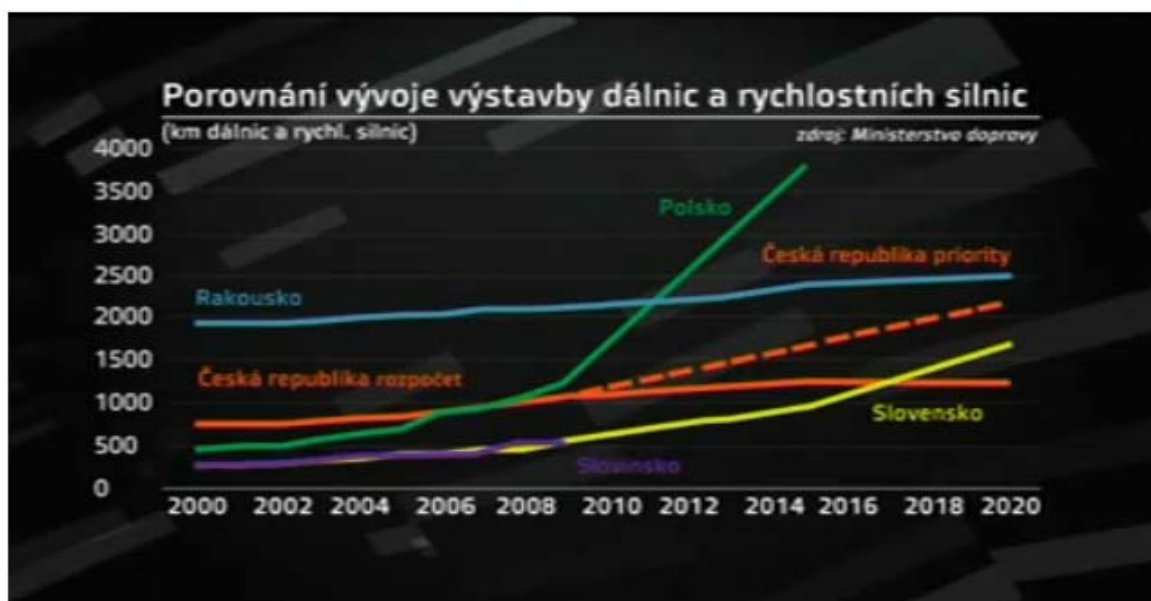
Funding for transport infrastructure was in pre-crisis years, one of the areas to which funding has been considerable. Even the beginning of the crisis did not stop this trend. Transport infrastructure got itself within the phase of significantly high construction. Only in 2009, effects of the crisis and the associated reduction in the State Fund of Transport Infrastructure began to show. With the entry of Nečas government then there was drastic reduction of funding for the development of transport infrastructure, respectively, complete cessation of transport structures.

Key Word: Transport, fund, funding, infrastructure, crisis, road, budget, train.

Úvod

Analýza vznikla na základě projektů SGS 23/2010, CZ.1.07/2.3.00/09.0197, kdy bylo účelem zanalyzovat dopady krize na financování dopravní infrastruktury. S nástupem krize v letech 2008 až 2009 počala Česká republika pociťovat problémy v jednotlivých odvětvových sektorech. Co se týká oblasti dopravní infrastruktury, ta byla značných problémů ušetřena vlivem předchozí šetřivé hospodářské politiky státu. Rozvoj dopravní infrastruktury byl v posledních letech jednou z prioritních os v rozvoji ekonomiky ČR. Proto krize oblast rozvoje dopravní infrastruktury postihla později než jiná odvětví a nové stavby tak byly zastaveny až v roce 2009. Přesto do této doby odpovídala hustota dopravní infrastruktury zemím EU, její kvalita je však velmi nízká. Mnoho dopravních cest již neodpovídá kapacitním potřebám, zatěžuje přírodní prostředí a snižuje kvalitu života obecně, není ani nedokončená modernizace železničních koridorů. ČR zaostává v rozvoji dopravní infrastruktury za ostatními zeměmi EU.

Graf 1: Porovnání vývoje výstavby a rychlostních silnic

Zdroj: Ministerstvo dopravy

Rozvinutá dopravní infrastruktura je považována za jednu z důležitých podmínek rozvoje ekonomiky, konkurenceschopnosti regionů a podmiňuje ekonomiku regionu značným multiplikačním efektem. Podle EGAP¹ je současná česká dopravní síť jednou z překážek ekonomického rozvoje a odstranění těchto překážek je vnímáno jako jedno z možných východisek ze současné finanční a hospodářské situace.

Rozvoj dopravní infrastruktury je financován ze Státního fondu dopravní infrastruktury, jehož rozpočet je schvalován parlamentem ČR a operačních programů EU a úvěrů EIB (Evropská investiční banka). Národní finance do fondu byly každoročně od jeho vzniku v roce 2000 navyšovány, tak aby vytvářely dobrý základ pro zapojení prostředků z evropských fondů a EIB. V roce 2007 zaznamenaly národní zdroje SFDI vrchol s možností čerpat 140 mld. Kč z EU. Přestože se apelovalo na udržení národních finančních prostředků pro roky 2008 a 2009 alespoň ve výši roku 2007, v dalších letech již výše národních zdrojů SFDI klesala vlivem ekonomické situace ČR (viz tabulka 1).

Financování dopravní infrastruktury

Pokud bychom porovnávali schválené střednědobé výhledy po sobě následujících výdajových plánů, vykazují v průměru roční pokles o 5 mld. Kč. V případě porovnávání střednědobých plánů financování s původním výdajovým rámcem, pak je tento pokles ještě vyšší a to 8,6 mld. Kč. Celkově činí pokles střednědobého plánu národních prostředků SFDI od původního 34,6 mld. Kč, (viz tabulka 1).

¹ EGAP: Exportní garanční a pojišťovací společnost vznikla v roce 1992. Je státní úvěrovou pojišťovnou se zaměřením na pojišťování vývozních úvěrů proti teritoriálním a tržně nepojistitelným komerčním rizikům spojeným s vývozem zboží a služeb z České republiky.

Tabulka 1: Financování SFDI (v mld. Kč)

Rok sestavování rozpočtu / Schválený rozpočet a SDV	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
2006	59,500	50,000	50,000	-	-	-	-
2007	-	45,000	45,000	45,000	-	-	-
2008	-	-	36,650	38,000	38,000	-	-
2009*	-	-	-	36,100	36,100	36,100	-
2010	-	-	-	-	30,685	30,685	30,685
Rozdíl schválený rozpočet - SDV	-	-5,000	-8,350	-1,900	-5,415	-	-
Rozdíl celkem	-20,665						
Průměrný pokles	-5,166						
Rozdíl schválený rozpočet - původní SDV	-	-5,000	-13,350	-8,900	-7,315	-	-
Rozdíl celkem	-34,565						
Průměrný pokles	-8,641						

Zdroj: Příloha 1. Vývoj národního výdajového rámce SFDI.

*Nebyly zahrnuty dluhopisy v hodnotě 11,65 mil Kč pro rok 2010

Během let docházelo k navyšování absolutních hodnot finančních prostředků fondu, přesto skutečný národní výdajový rámec má od roku 2008 klesající charakter.

Tabulka 2: Skutečný národní výdajový rámec SFDI

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
54,53	56,72	59,53	69,89	62,52	48,11	50,73*	30,69

Zdroj: Dopady sníženého výdajového rámce na investiční výstavbu v letech 2010 a 2011.

*Návrh snížit výdajem rok 2010 o částku 3,6 mld. Kč

Přestože docházelo ke snižování finančních prostředků od roku 2008, výstavba dopravní infrastruktury pokračovala setrvačností díky vloženým finančním prostředkům. Rozpočet fondu dopravní infrastruktury byl uměle navyšován, aniž by byly kryty propady vlastních příjmů², a protože nedocházelo k pokrytí z vlastních zdrojů, musel SFDI snížit výdajovou stránku rozpočtu.³ Tyto propady v roce 2009, kdy se nepodařilo vyjednat financování z národního výdajového rámce SFDI ve výši 50 mld. Kč a navýšit národní zdroje fondu o 20 mld. Kč pro nové investice, se začaly projevat nedostatkem finančních prostředků a ohrožovaly některé dopravní projekty⁴ a existenci firem i přesto, že stát dlužil firmám v roce 2009 8 mld. Kč, bylo vypsáno výběrové řízení na dostavbu dálnic a R silnic v hodnotě 4 mld. Kč.

² Vlastní příjmy – daňové (silniční daň, spotřební daň) a poplatky za používání vymezených komunikací (dálniční známky, mýtné).

³ Rozpočet SFDI je uměle ministerstvem financí navyšován, aniž by byly kryty propady predikovaných příjmů. SFDI nedokázal pokrýt propad z vlastních zdrojů bez úpravy rozpočtu a v případě nedokrytí příjmů snížil výdajovou stranu rozpočtu. Proto bylo nutné v roce 2010 snížit výdaje do výstavby o 2,4 mld. Kč.

⁴ Mezi uvažované patří R35 – Liberec – Olomouc – směr jih Moravy pro ulehčení D1, odklad železniční optimalizace, modernizace uzlů – uzel Kolín.

Součástí příjmu SFDI jsou rovněž příjmy z Evropských fondů a Evropské investiční banky. Největší část finančních prostředků z evropských fondů tvoří prostředky z Operačního programu Doprava. V období let 2007 - 2013 měla ČR možnost čerpat 5,76 mld. EUR na rozvoj dopravní infrastruktury.

Tabulka 3: Prostředky operačního programu Doprava

	Strukturální fondy (ERDF nebo ESF)	Fond soudržnosti	Celkem
	1	2	3=1+2
2007	142 317 739	572 229 657	714 547 396
2008	149 709 997	599 985 014	749 695 011
2009	157 130 374	627 865 900	784 996 274
2010	164 905 063	657 043 197	821 948 260
2011	172 677 842	686 239 266	858 917 108
2012	180 415 634	715 335 948	895 751 582
2013	188 287 001	744 938 571	933 225 572
Celkem 2007-2013	1 155 443 650	4 603 637 553	5 759 081 203

Zdroj: Výroční zpráva SFDI

Tabulka 4: Finanční prostředky z národního rámce, evropských fondů a EIB

v mld. Kč	SFDI	PROJEKTY EU	ÚVĚRY EIB/ nový zdroj	CELKEM
2007	45	32	14	91
2008	45	25,7	10,59	81,29
2009	36,65	26,45	10,03	73,13
2010	36,10	36,06	12,21	84,37**
2011	33, 000*	23, 312	11,084	67, 50
2012	33, 000*	16,118	5,245*	54,445
2013	33, 000*	11,711	4,868*	49,581

*Výhled, výše úvěru pokud nebude sjednán nový zdroj ve výši 25 mld. Kč

** nezohledňuje dluhopisy 11,65 mld.

Zdroj: Informace o rozpočtu Státního fondu dopravní infrastruktury

Značná část finančních prostředků z operačního programu Doprava je ve stávající alokována ve stavbách, které jsou ve fázi rozestavěnosti. Z EIB je na zajištění národního podílu spolufinancování možno čerpat úvěr v celkové hodnotě cca 34 mld. Kč, koncem roku 2010 s ohledem na následující plánované akce bude třeba zajistit 25 mld.. Kč.⁵ V posledních letech používala ČR tyto prostředky na krytí deficitu národních zdrojů, čímž porušila princip adicionality.⁶

Dalším problémem v nadcházejících letech bude zajištění spolufinancování projektů. V případě nastavení národního výdajového rámce pro rok 2011 na 30,658 mld. Kč, bude

⁵ Dopravní sektorové strategie. 1 fáze. (horizont do roku 2013).

⁶ Princip adicionality: jeden základních principů fungování strukturálních fondů, který zaručuje, aby prostředky strukturálních fondů nebyly využívány pro financování veřejných a podobných výdajů, které by jinak byly financovány členskou zemí. Operační program rozvoj lidských zdrojů. URL <http://www.oprlz-jmk.cz/page.php?action=podkategorie&id=14> (27.9.2010).

chybět v rozpočtu na spolufinancování projektů EU⁷ 2,66 mld. Kč, čímž nebude možno čerpat 6,6 mld. Kč. Dalších 15 mld. Kč bude chybět v dalším období vlivem posunů termínů realizací. V případě nedostatečných financí dojde k zastavení staveb a nákladů na konzervaci dopravních staveb půjdou opět na vrub SFDI.

Tabulka 5: Stav finančních prostředků na spolufinancování v roce 2011

Druh výdaje	Částka v mld. Kč
rozpočet	30,69
Prostředky na ostatní příjemce	-2,74
Mandatorní výdaje hlavní příjemce ŘSD + SŽDC	27,95
Mandatorní výdaje – opravy, údržby	23,28
Prostředky na investice	4,66
Potřeby na spolufinancování projektů EU	7,32
Stav prostředků na spolufinancování EU <small>+přebytek/-nedostatek</small>	-2,65

Zdroj: Dopady sníženého výdajového rámce na investiční výstavbu v letech 2010 a 2011

Jak už bylo uvedeno, silniční infrastruktura se v posledních letech nachází ve fázi vysoké míry rozestavěnosti. Tím je vytvořen tlak na poskytnutí dodatečných finančních zdrojů, přestože stále není dobudován kvalitní a ucelený dopravní prostor. Největším problémem zůstává absence finančních zdrojů pro pokrytí investičních činností. I přes velké škrty ve výdajích a snahu o navýšení příjmů, bude stále v rozpočtu chybět 30 – 40 mld. Kč, i přesto že se počítá s 280 miliardami investic v letech 2010 – 2014.

Tabulka 6: Finanční prostředky pro výstavbu dálnic a rychlostních komunikací

Finanční potřeba na dálnice a rychlostní komunikace (v mld. Kč)	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Disponibilní zdroje	34	18	9,8	10	10,3	5,8
Potřebné zdroje	40,5	44,9	46,4	47,7	50,3	50,4
Rozdíl	-6,5	-26,9	-36,6	-37,7	-40	-44,6

Zdroj: Dopady sníženého výdajového rámce na investiční výstavbu v letech 2010 a 2011

Nedostatek finančních zdrojů vedl v polovině roku 2010 k rozhodnutí zastavit 12 silničních staveb v různé fázi rozestavěnosti, což mělo přinést v roce 2010 úspory 4 mld. Kč, současně mělo dojít k zastavení všech železničních staveb financovaných SŽDC. Zastavení bylo navrženo do doby nalezení finančních prostředků, přičemž v návrhu byla i alternativa poskytnutí slev stavebními firmami. Po prozkoumání byly přehodnoceny potřeby a znovu povoleny např. stavba mostní konstrukce Bohumín, prodloužená Ostrava – Místecká II a jižní příjezd do České Lípy.

⁷ Prostředky, pro spolufinancování projektu EU, které jsou úplně nebo částečně nezpůsobilé k financování EU i EIB, tyto náklady na spolufinancování je třeba pokrýt z národních zdrojů.

Tabulka 7: Původní plán zastavených staveb

Zastavené stavby dálnic a silnic		
Rozhodnutí MD ze dne 13. 8. 2010		
<i>stavební omezení</i>	<i>silnice</i>	<i>místo</i>
Zastavené stavby ve vysokém stupni rozestavěnosti	I/9	Sosnová, mimoúrovňová křižovatka
	I/11	Mokré Lazce - hranice okresů Opava a Ostrava
	I/56	Ostrava - Prodloužená Místecká II. stavba*
	I/67	Skřečoň – Bohumín*, obchvat
Zastavené stavby v počáteční fázi	R1	ul. Na radosti, napojení na pražský okruh
	I/3	Čerčany, mimoúrovňová křižovatka Na Pyšelce
	R6	Lubenec - Bošov
	R7	Postoloprty - Bitozevs
	I/11	Ostrava, Prodloužená Rudná**
	R35	Hradec Králové – Opatovice**
	I/49	Malenovice - Otrokovice
Zastavené stavby v přípravě nebo před zahájením	R4	Skalka - křižovatka II/118
	I/37	Chrudim - obchvat, úsek Medlešice
	R48	Frydek Místek – obchvat*
Stavby, které se nezastaví, ale zpozdí	D8	Lovosice - Řehlovice
	D47	Bohumín - státní hranice

Zdroj:Estav. URL: <http://www.estav.cz/zpravy/new/zastavene-stavby-dalnice-silnice-zeleznice-md.html>

*rozhodnutí neukončovat dopravní stavby v době zastavení výstavby.

**Stavby, na které nebudou v příštím roce peníze +D11 dotažení do Hradce Králové

Tato rozhodnutí mohou mít vliv na termíny dokončení u klíčových dopravních staveb v koridoru sever – jih. Dálnice D47 nebude dokončena v plánovaném termínu – rok 2010, opět je avizováno zpoždění o 2 roky tj. rok 2012 (původní plán dokončení 2008). Polsko by mělo napojit dálnici A1 na českou D47 v roce 2010, v lokalitě Bohumín tak vznikne úzké hrdlo. Výstavba mostní konstrukce Bohumín bude neopodstatněná, pokud nedojde k dostavbě přivaděče. Bohumín na této komunikaci most měl a nový se začal stavět pouze z důvodů realizace přivaděče.

Přestože bylo rozhodnuto o další realizaci vybraných úseků dálnic a R komunikací, nebylo známo, z jakých zdrojů budou kryty. Jednou z alternativ by byl převod financí ve výši 1,1 mld. Kč nečerpaných do konce roku 2010 na rozvoj železniční infrastruktury financované SŽDC. Dalším řešením se jeví převod zhruba 9,9 mld. Kč z evropských peněz původně určených na železnici. Převody financí mezi jednotlivými modalitami jsou v jednání mezi státem a Evropskou komisí.

Tak jak bylo výše uvedeno, byla ze strany ministerstva požadována sleva, na které záleželo další rozhodnutí o výstavbě. Pokud by firmy neustoupili a nenabídly adekvátní slevu,

ministerstvo, by pravděpodobně k výstavbě dopravních komunikací nepřistoupilo.⁸ K dohodě mezi jednotlivými subjekty nakonec došlo a vláda rozhodla o pokračování ve stavbách s vysokou rozestavěností, projektech EU financovaných z evropských peněz a projektech zamezujících další poškozování lokalit dopravními systémy a pozastavených železničních staveb. Se stavebními podniky realizujícími optimalizaci a modernizaci tratí byly dohodnuty úspory ve výši 437 mil. Kč na železničních stavbách, jejichž původní hodnota byla 8,5 mld. Kč, což činí 5,1 %. Úspory, které se dodatečným zlevněním smluv získají, mají jít zpět do výstavby další infrastruktury.

Tabulka 8: Vyčíslení potencionálních úspor jednané slevy stavebních firem realizujících silniční výstavbu

Název akce/ investičního celku	chybí k dostavění celkem	možné úspory	chybí k dostavění po úsporách
D11 1105/2 Osičky - Hradec Králové	1 656	166	1 490
D47 včetně přivaděčů	15 540	777	14 763
Dofinancování úvěrů ČESKÉ DÁLNIČE (D5 Plzeň)	758	0	758
Investiční celek - silnice I/42 (VMO Brno)	5 575	558	5 018
Investiční celek - R6 (pouze Praha - Pavlov)	480	0	480
Investiční celek SOKP (Pražský okruh)	42 414	4 241	38 173
Celkem na akci/investiční celek	66 423	5 742	60 682
Vynucené akce zahájené po roce 2007 včetně	11 728	1 173	10 555
CELKEM	78 151	6 915	71 237

Zdroj: SFDI 2010 s výhledem na 2011-2012

Firmy zabývající se výstavbou silniční sítě nepřistoupily k snižování marží, navržené úspory se týkají ve většině technického provedení. Dojde k omezení sjezdů na dopravních trasách, pokud nebudou opodstatněné a pokud je kraje budou přesto požadovat, pak budou nuceny výstavbu sjezdů kraje financovat ze svých rozpočtů. Při projektování se bude více přihlížet na technické parametry tělesa – poloměry zatáček, omezení protihlukových zábran aj., což lze považovat za přínos. Stavby dálnic a R komunikací byly do této doby považovány za předražené i z důvodů četnosti sjezdů na trasách těchto komunikací. Jednou z forem úpor a změny přístupu k výběru projektu lze považovat otočení trendu v odměňování projektových pracovníků, kdy již nebude odměna vázána na výši zakázky, čím vyšší cena zakázky tím vyšší odměna, z čehož pak vyplynula snaha nabízet nejdražší varianty, ale vázat odměnu na nalezení optimálnější varianty.

Na systém jakým přistoupilo ministerstvo lze pohlížet jako na určitý druh nátlakové akce „Vy neslevíte, my nestavíme“. Je na zamyšlenou, zda nebylo možné najít jinou cestu a jiný přístup k nalezení oboustranných dohod.

Na výstavbu ekologických prvků (protihlukových stěn, přechodů pro zvěř aj.) se na základě radikálních škrťů rozhodlo přispět Ministerstvo životního prostředí v rámci financování ze svých operačních programů. Tyto části staveb jsou naprosto nezbytné, a mají dopad na kvalitu ovzduší v celé ČR. Finance MŽP budou proto použity na ekologické prvky stavebních těles, o které byly projekty ořezány právě díky požadovaným slevám ministerstva

⁸ Firmy navrhly jedno promile slev, byly zastaveny železniční stavby, obnovení výstavby připadlo v úvahu jen s většími slevami. URL: <http://www.e15.cz/byznys/doprava-a-logistika/barta-zastavil-vsechny-stavby-na-zeleznici>

dopravy.⁹ Z pohledu nenavyšování cen dopravních staveb vlivem výstavby těchto ekologických prvků je přenesení financování na Ministerstvo životního prostředí optimálním řešením. Tato alternativa je ve fázi vyjednávání podmínek mezi ČR a Evropskou komisí, pokud by však došlo k povolení takto využít finance z evropských fondů, nemuselo by docházet k zatěžování národního rozpočtu a toto řešení by odstranilo časové prodlevy způsobené rozdílnými požadavky ekologických lobby a finančních limitů dopravních staveb.

Nedostatek financí pocítily v letošním roce i České dráhy (ČD) přestože jim v roce 2009 bylo slíbeno 12 mld. Kč (8 mld. od státu a 4 mld. od krajů), ministerstvo rozhodlo o snížení státních dotací ve výši 500 mil. Kč pro rok 2010 a následném snižování v dalších letech. Tyto škrty nesmí ovšem podle ministra dopravy vést k omezení počtu spojů a zvýšení cen jízdného. ČD se musí více zaměřit na zefektivnění činností (např. zanalyzovat přínos provozovaných tratí atd.).

Tabulka 9: Úspory na českých drahách se nejvíce budou dotýkat

Dotace Intercity/Eurocity ¹⁰	Ukončení dotací	-250 mil Kč
Sociální program	Omezení dotací	-185 mil Kč
Snížení spojů	o 1%	-66 mil Kč
Celkem		-501 mil Kč

Zdroj: vlastní zpracování

České dráhy uvedly, že snížení dotací nijak zvlášť neohrozí jejich chod. Předpokládají se úspory na poplatcích za používání železniční cesty.¹¹ Ve snaze podpořit kombinovanou dopravu by mělo v roce 2011 ke snížení poplatků za používání železniční cesty pro nákladní dopravu o 11%, což přinese zisk ČD Cargo a.s. ve výši cca 270 mil. Kč. Naopak u osobní železniční dopravy by mělo dojít ke zvýšení poplatků. Toto navýšení se předpokládá u vybraných druhů osobní železniční dopravy a mělo by vyrovnat pokles příjmů z poplatků za cesty nákladní dopravy. Zvýšený zájem o železniční dopravu je pak předpokládán i v souvislosti se zvýšením silničního mýtného v roce 2011 o 25% a v následujícím roce rovněž o 25%, dále rozšířením jeho působnosti na ostatní silnice I. tříd, případně i vybrané silnice II. a III. tříd.¹² Snížením poplatků za využívání železničních tras a zvýšení mýtného by mělo vést k částečné harmonizaci provozních podmínek.

Tabulka 10: Možnosti zvýšení příjmů železnice

Poplatek za železniční cesty	snížení o 11%	+ 270 mil Kč
Navýšení silničního mýtného	Možnost zvýšení poptávky nákladní železniční přepravy	
Vyjednání lepších podmínek poskytování elektrické energie		+200 mil Kč

Zdroj: vlastní zpracování

⁹ Drobil. URL: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=680952> (5.10.2010).

¹⁰ Některé vlaky Eurocity budou zařazeny do skupiny Expres, bude na ně tedy poskytována dotace.

¹¹ Poplatky za užívání železniční cesty platí dopravce za cca 9500 km, kdežto u silniční dopravy se platí za použití silnice na délce 1300 km.

¹² SZDC. Přesun nákladní dopravy ze silnic na železnici [Online 15. 11. 2010] URL: <http://www.szdc.cz/promedia/tiskove-zpravy/poplatky-uziti-dc.html> (18.10.2010).

Ministerstvo rozhodlo, že stát nerozjede žádnou novou investici. Pokud by měl být realizován nový infrastrukturní projekt pak jedinečně formou PPP projektů.¹³ Přednosti PPP projektu jsou nižší nákladovost a dodržení termínu. Přesto některé zdroje uvádějí, že například některé slovenské projekty jeví známky předražení a stálých odkladů. Ministerstvo se snaží snižovat náklady na dopravní infrastrukturu formou nabídek výstavby dopravní infrastruktury zahraničním, např. čínským firmám. Tento krok se jeví jako neopodstatněný v době, kdy trh stavebních firem v ČR má vlastní kapacity na 100 mld. Kč dopravních staveb. V Polsku jsou známy projekty realizované ve spolupráci s východními zeměmi, jejich rozpočet byl odhadován o 30% nižší než rozpočet polských firem. Nižší náklady východních firem mohou ve snaze expandovat vycházet z dumpingových cen¹⁴, snížení bezpečnosti nebo porušování pravidel životního prostředí.

Závěr

Zastavení staveb a úplné zmrazení rozvoje dopravní infrastruktury může vést k zaostávání dopravního systému ČR, nedodržení dohod o vytvoření komplexního uceleného dopravního prostoru v rámci EU. Snižováním národních zdrojů existuje velmi reálná hrozba nedočerpání finančních prostředků poskytovaných z EU. Problém ve financování není však jen problémem nedostatečných zdrojů a vlivu krize. Problém vznikl z nevytvoření strategie a přesně vymezených priorit v rozvoji dopravní infrastruktury, problémem byla rovněž vysoká rozestavěnost. Je proto třeba vytvářet kvalitní strategickou koncepci rozvoje dopravní infrastruktury. Stavět pouze stavby opodstatněné a plánovat reálné střednědobé limity, rozvoj dopravní infrastruktury nastavit tak, abychom nebyli plně závislí na finančních prostředcích EU a tyto prostředky byly pouze financemi doplňkovými a nenahrazovaly národní výdajový rámec

Použitá literatura:

1. Aktuálně cz. Život v česku. [Online 25.10.2010] URL: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=680952>
2. SZDC. Přesun nákladní dopravy ze silnic na železnici [Online 15. 11. 2010] URL: <http://www.szdc.cz/pro-media/tiskove-zpravy/poplatky-uziti-dc.html>
3. Ekonomika Ihned. Bárta opět úřaduje s okamžitou platností stopnul všechny stavby na dráze [Online 9.8.2010] URL: <http://ekonomika.ihned.cz/c1-45536820-barta-opet-uraduje-s-okamzitou-platnosti-stopnul-vsechny-stavby-na-draze>
4. Financování dopravní infrastruktury je na rozcestí.[Online] URL: <http://realit.cz/clanek/financovani-dopravni-infrastruktury-je-na-rozcest>
5. Ministerstvo dopravy. [Online 2010] URL:<http://www.mdcz.cz/cs>
6. Rozhlas. [Online 22. 5. 2009] URL: http://www.rozhlas.cz/zpravy/ekonomika/_zprava/585688
7. Rozpočet Státního fondu dopravní infrastruktury na rok 2011a střednědobý výhled na roky 2012 a 2013 [Online 2008] URL:

¹³ Projekty spolufinancované nebo úplně financované soukromými investory.

¹⁴ Petr Kužel, prezident Hospodářské komory ČR.

http://www.mdcz.cz/NR/rdonlyres/29D8DA3D-BEE1-4DFB-8D50-91C62FFD44F5/0/2010_rozpocet_sdv.pdf

8. Zpravodajství Z1 [Online 2010] URL: <http://www.z1tv.cz/>

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

JUDr. Ing. Milan BUDJAC, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

**AKCIONÁRI ZDRAVOTNÝCH POISŤOVNÍ PROTI SLOVENSKEJ
REPUBLIKE-ZÁKAZ ZISKU V KONTEXTE AKTUÁLNEHO VÝVOJA
MEDZINÁRODNEJ ARBITRÁŽE**

budjac@euba.sk

Abstrakt

Slovenská republika je v súčasnosti konfrontovaná v poradí s ďalšími medzinárodnými obchodnými arbitrážami – v tomto prípade ide o prípady akcionárov slovenských zdravotných poisťovní, spoločnosti EUREKO B.V. a HICEE B.V. V príspevku sa venujeme prípadu EUREKO B.V. proti Slovenskej republike a stručne analyzujeme aktuálnemu vývoju sporu, osobitne v kontexte aplikácie európskeho práva a problematiky tzv. intrakomunitárnych bilaterálnych investičných zmlúv. V krátkosti analyzujeme rozhodnutie tribunálu v spore EUREKO B.V. proti Slovenskej republike o právomoci, arbitrabilite a prerušení arbitrážneho konania.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva v medzinárodných ekonomických vzťahoch“.

Kľúčové slová: Zdravotné poistenie. Nepriame vyvlastnenie. Námiетка intrakomunitárnej jurisdikcie. Rozhodnutie o právomoci, arbitrabilite a prerušení arbitrážneho konania.

Abstract

The Slovak republic is nowadays facing ongoing international commercial arbitrations – in present cases arbitrations towards the foreign share holders of the slovak health insurance companies, EUREKO B.V. and HICEE B.V. In the paper we pay attention to the case EUREKO B.V. c/a. Slovak republic and we make a brief analysis of the contemporary development of the dispute, especially in the context of european law application and the topic of the so called intra-EU bilateral investment treaties. We make a short analysis of the EUREKO B.V. c/a. Slovak republic tribunal's award on jurisdiction, arbitrability and suspension.

The paper was worked out within the grant project VEGA 1/0696/10 „Chosen aspects of the international economic law“.

Key words: Health-care insurance. Indirect expropriation. Intra-EU jurisdictional objection. Award on jurisdiction, arbitrability and suspension.

I. Úvodom

Akcionármí súkromných zdravotných poisťovní v Slovenskej republike sa v období transformácie sektora zdravotníctva a zdravotných poisťovní stali spoločnosti založené podľa holandského práva – EUREKO B.V. a HICEE B.V. (ďalej aj „akcionári“).¹

¹ Bližšie pozri napr. Hall, D. (2010, s. 2 a 3).

Nároky, ktoré v súčasnosti akcionári zdravotných poisťovní voči Slovenskej republike uplatňujú boli založené prvotnou reformou sektora zdravotného poistenia a jeho správy, ktorá bola v roku 2004 realizovaná zákonom č.581/2004 Z. z. o zdravotných poisťovniach, dohľade nad zdravotnou starostlivosťou a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov („ZoZP“). Predmetný zákon zaviedol do sektora správy zdravotného poistenia koncepčnú zmenu, ktorá bola pretavením zverenia výkonu verejnoprávnych spravovacích právomocí vo sfére zdravotného poistenia súkromným licencovaným subjektom zdravotným poisťovniam – akciovým spoločnostiam. Režim výkonu správy fondov zdravotného poistenia v rovine obchodno-podnikateľskej činnosti bol ponechaný na aplikáciu noriem Obchodného zákonníka s istými modifikáciami.

Zmena prístupu novej vládnej garnitúry vo sfére koncepcie výkonu správy zdravotného poistenia smerom k jeho reštriktívnejšiemu poňatiu sa prejavila v novelizácii ZoZP v roku 2007, konkrétne v sprísnení dohľadu, zavedení ďalších zákonných povinností poisťovní, zavedení nových podmienok posudzovania solventnosti poisťovní a neposlednom rade v opatrení rovnajúcom sa príkazu potenciálny pozitívny výsledok hospodárenia použiť výhradne na úhrady zdravotnej starostlivosti podľa zákona č. 577/2004 Z. z. o rozsahu zdravotnej starostlivosti uhrádzanej na základe verejného zdravotného poistenia a o úhradách za služby súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti² (ďalej aj „legislatívne zmeny“). V roku 2008 bola zákonom č. 581/2008 Z. z. prijatá v poradí ďalšia zmena § 15 ods. 6 ZoZP, ktorá však iba precizovala ustanovenie upravujúce povinnosť odvádzať zisk s ohľadom na plnenie povinnosti tvorby rezervného fondu obchodnej spoločnosti (bol zavedený odkaz na ust. § 217 Obchodného zákonníka).

Uvedené zmeny, najmä pokiaľ ide o v poradí posledné opatrenie boli vnímané veľmi citlivo – tak na politickej scéne ako aj v odbornej verejnosti. Napriek tomu, že viaceré rezorty a zástupcovia štátnych orgánov poukazovali na problematickosť zmien, vláda SR zaujala nekompromisný postoj a na tlačové vyhlásenia zástupcov akcionárov zdravotných poisťovní reagovala rezolútne v duchu, že niet dôvodu na obavy z prehry prípadnej medzinárodnej arbitráže.

Vzhľadom na sídlo akcionárov poisťovní sa na vzťahy vyplývajúce z ochrany medzinárodných investícií použije bilaterálna investičná zmluva – Zmluva o podpore a vzájomnej ochrane investícií uzavretá medzi Holandským kráľovstvom a Českou a Slovenskou federatívnou republikou („BIT“), vo vzťahu ku ktorej SR sukcedovala.

Potom ako boli voči Slovenskej republike podané sťažnosti Európskej komisii v roku 2008 pre porušovanie základného európskeho práva na voľný pohyb kapitálu spôsobeného legislatívnymi zmenami prijatými SR, zaslali akcionári v rámci priateľského riešenia sporu predarbitrážne výzvy, v ktorých SR vyzvali na plnenie v stanovenej lehote, a to z titulu ujmy, ktorú uvedenými opatreniami mali utrpieť.³⁴ SR na tieto výzvy nereflektovala. Z tohto dôvodu akcionári v súlade s čl. 8 ods. 2 BIT po uplynutí 6 mesiacov podali arbitrážne návrhy; ad hoc arbitráž sa procesne riadi pravidlami UNCITRAL.⁵

Medzičasom začala Európska komisia voči SR konanie o porušenie európskeho práva vyvolané legislatívnymi opatreniami, ktorých účinkom podľa komisie je, že SR obmedzuje voľný pohyb kapitálu.

2 Ust. § 15 ods. 6 zákona č. 581/2004 Z. z. v znení zákona č. 530/2007 Z. z.

3 Spoločnosť HICEE B.V. žiadala 15 mld. Sk.

Pozri bližšie: <http://www.zzz.sk/?clanok=3938><http://www.zzz.sk/?clanok=3938> .

4 <http://ekonomika.sme.sk/c/3966051/zdravotne-poistovne-zarobili-takmer-miliardu.html>.

5 Arbitráž HICEE B.V., základné informácie dostupné na:

http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1334http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1334

http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1334http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1334 .

Prijaté legislatívne opatrenia boli napadnuté aj na treťom fóre - po prijatí novely ZoZP skupina poslancov podala na Ústavný súd SR návrh na vyslovenie protiústavnosti niektorých ustanovení ZoZP. Ústavný súd ich podanie prijal na ďalšie konanie, nevyhovel však návrhu na odklad vykonateľnosti ustanovení o „zákaze zisku“ zdravotných poisťovní.⁶

Voči SR sporným legislatívnym opatreniam sú iniciované konania na troch nezávislých fórach, pričom v nasledujúcom texte sa budeme na príklade arbitráže s akcionárom EUREKO B.V. venovať aktuálnemu vývoju arbitrážneho konania.

II. EUREKO B.V. - medzinárodná arbitráž a namietané prekážky jurisdikcie

Predmetom arbitrážneho návrhu podaného spoločnosťou EUREKO B.V. je ujma na právach investora spôsobená údajným nezákonným nepriamym vyvlastnením investície v zdravotnej poisťovni UNION zdravotná poisťovňa, a.s., za ktorú investor požaduje náhradu 100 mil. Eur⁷ Strany sporu po ustanovení tribunálu súčasne ustálili, že miestom arbitráže bude mesto Frankfurt, a teda rozhodným právom bude právo Spolkovej republiky Nemecko.

Arbitráž vo veci EUREKO B.V. c/a. SR zaznamenala v ostatných mesiacoch pomerne zásadný posun. Po začatí vlastného procesu arbitráže SR vzniesla viaceré námietky vo vzťahu k jurisdikcii tribunálu, išlo konkrétne o:

- *námietku ratione personae,*
- *námietku ratione materiae,*
- *námietku arbitrability sporu,*
- *námietku intrakomunitárnej jurisdikcie.*

Zatiaľ čo v poradí prvé dve námietky možno označiť za tradičné, námietky nasledujúce sú špecifickou obranou, ktorá vyplýva z paralelnej aplikácie európskeho práva na investičné vzťahy, ktorých základom je bilaterálna medzinárodná zmluva medzi dvoma členskými štátmi EÚ.

K jednotlivým námietkam

Námietka *ratione personae* bola vyriešená na základe predloženia relevantných dokumentov o pretrvávajúcom vlastníctve akcii akcionára a SR na tejto námietke ďalej netrvala. Povinnosť predloženia dodatočných dokumentov na podporu svojich tvrdení bola stranám uložená Procedurálnym príkazom č. 2.

Námietka *ratione materiae* bola predbežne vyriešená implicitne v súvislosti s riešením v poradí štvrtej námietky SR. Predtým však akcionár namietal požiadavku predloženia dodatočných dokumentov preukazujúcich, že predmetom sporu je investícia v zmysle ustanovení BIT. Tribunál po telekonferencii strán v apríli 2010 rozhodol, že čiastkovým rozhodnutím bude riešiť iba námietku intrakomunitárnej jurisdikcie s tým, že ak ju zamietne nebude sa opätovne zaoberať námietkou *ratione materiae*. Uvedený čiastkový (procesný) záver tribunál ustálil s dodatkom, že nijaký z týchto záverov nebráni SR vo veci samej

⁶ Uznesenie ÚS SR o prijatí návrhu na začatie konania o súlade právnych predpisov zo dňa 25. februára 2009 sp. zn. PL. ÚS 3/09-60.
dostupné na:

http://www.concourt.sk/rozhod.do?urlpage=dokument&id_spisu=295558http://www.concourt.sk/rozhod.do?urlpage=dokument&id_spisu=295558

⁷ K nárokom pozri bližšie EUREKO B.V. c/a. SR Award on jurisdiction, arbitrability and suspension („award“), s. 13.

uplatniť právo a namietať nezákonnosť a aspekty podnikateľského rizika v súvislosti so zodpovednosťou SR.⁸

Vyriešenie *námietky arbitrability sporu* podľa rozhodného nemeckého práva rovnako úzko súvisí s námietkou intrakomunitárnej jurisdikcie. Túto námietku SR uplatnila s odkazom na ustanovenie nemeckého civilného procesného kódexu, ktorý ustanovuje, že ak tak určí osobitný predpis môžu byť majetkové spory strán vyňaté z jurisdikcie arbitrážneho súdu. SR argumentovala, že týmto osobitným predpisom sú ustanovenia zmluvy o založení Európskeho spoločenstva (ZES⁹), resp. zmluvy o Fungovaní Európskej únie („ZFEÚ“), ktoré vylučujú, aby sa o spore, ktorý vyplýva z BIT viedlo rozhodcovské konanie.

Rozhodujúcou námietkou bola *námietka intrakomunitárnej jurisdikcie*, ktorú SR uplatnila s návrhom na vyslovenie nedostatku právomoci arbitrážneho tribunálu o veci konať a rozhodnúť.⁹ SR ponúkla pomerne komplexnú a bohatú argumentáciu s poukazom na ustanovenia Viedenského dohovoru o zmluvnom práve („VdZP“) a ustanovenia primárneho práva, ktoré majú spôsobiť neaplikovanie rozhodujúcich častí BIT. Námietka intrakomunitárnej jurisdikcie bola argumentačne konštruovaná nasledovne:

- *BIT sa považuje za zrušenú v dôsledku aplikácie čl. 59 VdZP,*
- *BIT nemožno aplikovať s poukazom na čl. 30 VdZP,*
- *BIT nemožno aplikovať vzhľadom na ustanovenia európskeho práva a ich prevalenciu,*
- *spor nie je arbitrabilným podľa rozhodného nemeckého práva.*

K námietke intrakomunitárnej jurisdikcie sa vyjadrila aj vláda Holandského kráľovstva a SR navrhla s poukazom na list Európskej komisie, aby sa Európska komisia ako priateľ súdu zúčastnila vo fáze rozhodovania o predmetnej námietke. Tribunál sa teda musel vysporiadať aj s námietkami Európskej komisie („Komisia“).

Zatiaľ čo akcionár žiadal všetky parciálne námietky zamietnuť a potvrdiť jurisdikciu tribunálu, Európska komisia podala tribunálu pomerne komplexnú analýzu aplikácie európskeho práva s dopadom na predmetnú arbitráž. Komisia výslovne uviedla, že *„argumenty v prospech udržania mechanizmov „investor-state“ arbitráže pri aplikácii intra-EÚ BIT nie sú z pohľadu európskeho práva presvedčivé“*¹⁰. Komisia poukázala na diskriminačný rozmer ustanovení intra-EÚ BIT-ov a zároveň uviedla, že *možnosť arbitráže pre prípady všetkých investorov nie je žiadúca a prispieva skôr k spochybňovaniu dôvery v európsky súdny systém*. Komisia zároveň odmietla argumenty akcionára o nemožnosti náhrady utrpenej ujmy v rámci aplikácie európskeho práva a poukázala pritom na rozsudok Súdneho dvora v prípade Francovich.¹¹

Pokiaľ ide konkrétne o prípad arbitráže proti SR, Komisia poukázala na nevyhnutnosť aplikácie čl. 30 ods. 3 VdZP a upozornila, že *tribunál nesmie aplikovať právne normy, ktoré sú v rozpore s európskym článkom – v tejto súvislosti Komisia osobitne poukázala na potrebu aplikácie čl. 8 ods. 6 BIT*. Komisia sa osobitne v kontexte aplikácie čl. 30 ods. 3 VdZP vyjadrila, že podľa jej názoru je nepochybne splnená podmienka, že zmluvy upravujú predmet rovnocenný – rovnakej povahy, je tak daný dôvod na aplikáciu cit. čl. VdZP. Komisia zároveň, zhodne ako SR, navrhla, aby tribunál prerušil svoje konanie až dokým nebude skončené konanie o porušení zmluvy vedené voči SR, a to práve z dôvodu, aby

⁸ In: Award, s. 7.

⁹ Rovnocennú námietku po prvý krát uplatnila Česká republika v spore *Eastern Sugar B.V. c/a. Česká republika*. Tribunál námietku odmietol, ustálil svoju právomoc a rozhodol v časti nárokov v neprospech Českej republiky. Pozri bližšie: ita.law.uvic.ca/documents/EasternSugar.pdf.

¹⁰ In: Award, s. 50 a nasl.

¹¹ Ibid.

nedošlo k vysloveniu rozdielnych rozhodnutí vychádzajúcich z odlišného aplikovania relevantných ustanovení európskeho práva.

III. Závery tribunálu o právomoci, arbitrabilite sporu a prerušení arbitrážneho konania

Dňa 26. októbra 2010 arbitrážny tribunál vydal rozhodnutie oprávomoci, arbitrabilite sporu a prerušení arbitrážneho konania, v ktorom sa vysporiadal so zvyšnými námietkami a návrhmi vznesenými stranami arbitrážneho konania.

Tribunál uviedol, že pre posúdenie jurisdikcie je významné, že ide o BIT z roku 1991 uzavretú pred prijatím asociačných dohôd ČSFR a SR s EÚ, nejde o multilaterálnu zmluvu alebo zmluvu, ktorej stranou je EÚ a v poslednom rade arbitrážne konanie začalo pred prijatím Lisabonskej zmluvy, ktorá založila výhradnú kompetenciu EÚ vo sfére priamych zahraničných investícií. Najmä pokiaľ ide o v poradí posledné odôvodnenie, toto vyznieva nepresvedčivo. Aj keď možno uznať argumenty o založení jurisdikcie – hmotnoprávnej podmienky arbitráže pred vstupom SR do EÚ a pred začatím procesu asociácie, netreba zabúdať, že **povinnosť neaplikovať pravidlá odporujúce európskemu právu je koncipovaná ako pilier aplikácie európskeho práva vychádzajúci z čl. 10 ZES, resp. čl. 4 ods. 3 ZFEÚ a svojou povahou ide o pravidlo aj retrospektívnej povahy.**

Tribunál založenie jurisdikcie odôvodnil predovšetkým s poukazom na výslovnú vôľu strán - štátov byť viazaný rozhodcovskou doložkou, ktorá je platnou súčasťou BIT. Tribunál výslovne ustálil, že ***nie je medzinárodným tribunálom, ale nemeckým tribunálom konajúcim podľa nemeckého práva*** - uvedené považujeme za jeden z podstatných záverov rozhodnutia, ktorý iba potvrdzuje povinnosť tribunálu vysporiadať sa s aplikáciou európskeho práva – a to najmä preto, že európske právo je prirodzenou súčasťou nemeckého práva.

Tribunál sa následne vysporiadal s jednotlivými parciálnymi súčasťami námietky intrakomunitárnej jurisdikcie:

- pokiaľ ide o **čl. 59 VdZP** podľa nášho názoru tribunál správne s poukazom na čl. 65 VdZP ustálil, že BIT ako celok nemožno považovať za zrušenú, keďže nebol dodržaný dohovorom požadovaný postup notifikácie tejto skutočnosti. Bez ďalšieho však nemožno podľa nášho názoru ani z vecného hľadiska a z pohľadu aspektu prelínania právnej úpravy BIT a európskeho práva, považovať zmluvu za zrušenú (druhý rozmer čl. 59). Na tento záver poukázala aj Európska komisia. Tribunál ďalej uviedol, že BIT poskytuje širšiu ochranu právam investorov ako právo EÚ a že neexistuje nijaký dôkaz o tom, že ustanovenia práva EÚ by mali spôsobovať zrušenie BIT ako celku. Tribunál ďalej spochybnil argumenty SR, pokiaľ ide o prelínanie ustanovení BIT a európskeho práva – tribunál uviedol, že úroveň úpravy a rozsah ochrany poskytovanej európskym právom a BIT nemožno stotožňovať.¹² *V tomto bode vyznievajú argumenty tribunálu obzvlášť nepresvedčivo a myslíme si, že tribunál sa nedostatočne vysporiadal s námietkami SR a Komisie.*
- aplikácia čl. 30 VdZP na prejednávany spor vyznieva zo strany tribunálu obzvlášť nepresvedčivo a až neutržateľne. Tribunál na jednej strane uznáva aplikáciu čl. 30 ods. 3 VdZP na prejednávany prípad, na strane druhej však ako zjavne neodôvodnený vyznieva záver tribunálu, že **nezlučiteľnosť ust. BIT s európskym právom nemožno posúdiť ako otázku jurisdikcie, ale ako otázku meritórneho posúdenia veci.** Tento záver je prinajmenšom sporný, nakoľko je to práve rozhodcovská doložka – čl. 8 BIT

¹² K tomu porovnaj Bělohávek, A. (2010, s. 55).

ako zmluvná podmienka, ktorá *musí podliehať kontrole vykonateľnosti a je to predsa tribunál, ktorý musí posúdiť založenie svojej právomoci. Je teda nelogické, ak na jednej strane tribunál uznal, že inkompatibilita medzi BIT a európskym právom môže nastať, na strane druhej však uzavrel, že táto sa nemôže týkať posúdenia v štádiu vyhodnocovania jurisdikcie.* Tribunál ďalej uviedol dôvody, ktoré ho nezbavujú právomoci – sme však toho názoru, že tribunál neudržateľne a reštriktívne posúdil závery Súdneho dvora EÚ v rozhodnutí MOX Plant a v rozhodnutí Francovich.¹³ Dovoľme si tvrdiť, že tribunál sa nedostatočne vysporiadal s predmetnou judikatúrou a v tomto smere jeho rozhodnutie pôsobí až nepreskúmateľne.

- pokiaľ ide o neaplikovateľnosť BIT v intenciách európskeho práva, odkazujeme na vyššie uvedené závery. Za pozitívne možno označiť, že tribunál nepriamo deklaroval (bod 283, Award), že je pripravený otázku aplikácie ustanovení európskeho práva posúdiť pri meritórnom rozhodovaní – s jeho výhradou posúdiť aplikáciu v štádiu posúdenia jurisdikcie nesúhlasíme (pozri vyššie).
- nearbitalitu sporu tribunál vyriešil s lakonickým konštatovaním, že európske právo ho jurisdikcie nezbavuje.
- tribunál v závere konštatoval, že v tomto štádiu nevyhovuje žiadosti o odklad konania z dôvodu prebiehajúceho konania o porušení zmluvy vedeného proti SR. Tribunál zároveň uviedol, že ak vznikne dôvod odkladu v neskoršom konaní, svoje rozhodnutie prehodnotí.

S ohľadom na tieto závery, tribunál rozhodol, že:

- *zamieta námietku intrakomunitárnej jurisdikcie a že má právomoc v spore,*
- *zamieta žiadosť SR o prerušenie konania do rozhodnutia Komisie alebo Súdneho dvora EÚ, pokiaľ ide o aspekty európskeho práva v konaní o porušení zmluvy,*
- *všetky otázky, týkajúce sa merita veci, nákladov, poplatkov a výdavkov v konaní si vyhradzuje na ďalšie posúdenie a rozhodnutie,*
- *vyzýva strany na zaujatie stanoviska k procedurálnemu kalendáru vo veci meritórneho konania do 14 dní od doručenia rozhodnutia.*

Na záver možno skonštatovať, že bude zaujímavé sledovať ďalší vývoj veci, najmä pokiaľ ide o konanie o porušení zmluvy a konanie arbitrážneho tribunálu v meritórnej fáze konania a rozhodovania. Ak sa Komisia rozhodne podať žalobu na Súdny dvor EÚ bude to po prvý krát, kedy sa bude súdny dvor zaoberať intrakomunitárnou investičnou zmluvou, jej právnym posúdením a koherenciou s európskym právom. Nie je tak vylúčený ani prinajmenšom nepriamy zásah do prebiehajúcej arbitráže.

Pokiaľ ide o naše hodnotenie doterajšieho rozhodovania tribunálu, toto vnímame rozporuplne. Nie sme presvedčení o všeobecnej platnosti argumentov a správnosti právneho posúdenia otázok jurisdikcie tribunálom. Nesúhlasíme ani s názormi niektorých akademikov, ktorí nemajú pochybnosti o aplikácií rozhodcovských doložiek intra-EÚ BIT-ov na investičné spory, nakoľko sa precízne nevysporiadávajú s „eurokonformným výkladom“ ustanovení VdZP. Záverom dodávame, že netreba zabúdať, že ak aj tribunál prizná nároky investora,

¹³ Bez podrobného výkladu a argumentácie vyjadrujeme presvedčenie, že závery cit. rozhodnutí je podľa nášho názoru možné vziať na situácie, kedy ide o spory medzi štátom a neštátnym subjektom, a to práve z titulu osobitnej povahy tzv. state contracts.

bude pri výkone rozsudkov v hre výhrada verejného poriadku, ktorú budú musieť sudy posúdiť jednoznačne eurokonformne.

Použitá literatúra:

1. BĚLOHLÁVEK, A. J. 2010. OCHRANA PŘÍMÝCH ZAHRANIČNÍCH INVESTIC V EVROPSKÉ UNII. PRAHA, C. H. BECK, 2010. ISBN 978-80-7400-345-5
2. HALL, D. 2010. CHALLENGES TO SLOVAKIA AND POLAND HEALTH POLICY DECISIONS: USE OF INVESTMENT TREATIES TO CLAIM COMPENSATION FOR REVERSAL OF PRIVATISATION/LIBERALISATION POLICIES. DOSTUPNÉ NA: www.psiru.org
3. MARTYNIV, Halina. Praktikum z medzinárodného práva obchodného. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2009. 99 s. ISBN 978-80-225-2721-7.
4. MARTYNIV, Halina. Medzinárodné právo obchodné pre ekonómov. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. – 212 s. ISBN 978-80-225-2969-3.
5. VIEDENSKÝ DOHOVOR O ZMLUVNOM PRÁVE
6. Zmluva o založení európskeho spoločenstva
7. Zmluva o fungovaní EÚ
8. Zmluva o podpore a vzájomnej ochrane investícií uzavretá medzi Holandským kráľovstvom a Českou a Slovenskou federatívnou republikou
9. ZÁKON Č.581/2004 Z. Z. O ZDRAVOTNÝCH POISŤOVNIACH, DOHĽADE NAD ZDRAVOTNOU STAROSTLIVOSŤOU A O ZMENE A DOPLNENÍ NIEKTORÝCH ZÁKONOV V ZNENÍ NESKORŠÍCH PREDPISOV A O ZMENE A DOPLNENÍ NIEKTORÝCH ZÁKONOV. DOSTUPNÝ NA: JASPI.JUSTICE.GOV.SK.
10. EUREKO B.V. C/A. SR AWARD ON JURISDICTION, ARBITRABILITY AND SUSPENSION. DOSTUPNÝ NA: ITA.LAW.UVIC.CA.
11. WWW.ZZZ.SK
12. www.sme.sk
13. www.hnonline.sk
14. ITA.LAW.UVIC.CA/DOCUMENTS/EASTERNSUGAR.PDF .

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

PaedDr. Helena BUJNOVÁ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SLOVENSKO A TERORIZMUS

helena.bujnova@euba.sk

Abstrakt

Príspevok je venovaný problematike terorizmu. Stručne sú uvedené jeho korene a vybrané kategórie terorizmu. Pozornosť je venovaná aj druhom a formám terorizmu. Snahou je hľadať odpoveď na otázku „Či je terorizmus reálnou bezpečnostnou hrozbou pre Slovensko?“ Pri hľadaní odpovede sa upriamuje pozornosť nielen na súčasné geopolitické postavenie Slovenska ale aj na ostatné danosti, ktoré s touto problematikou súvisia. Poukazuje sa teda aj na nepreceňovanie významu celkovej bezpečnostnej situácie vo svete.

Kľúčové slová: terorizmus, hrozba, geopolitické postavenie, politická geografia, politika, konfrontácia, teroristické organizácie, teroristické skupiny, teroristické aktivity, teroristická propaganda.

Abstract

The contribution is dedicated to the issue of terrorism. Briefly are listed his roots and selected categories of terrorism. Attention is dedicated to types and forms of terrorism. The aim is search for an answer to a question „Is terrorism a real security threat for Slovakia?“ To find an answer draws attention not only on the current geopolitical status of Slovakia but also to other realities, which are related to this issue. Points are thus the importance not overestimation overall security situation in the world.

Key Words: terrorism, threat, geopolitical status, political geography, policy, confrontation, terrorist organizations, terrorist groups, terrorist activities, terrorist propaganda.

Úvod

O hrozbe terorizmu sa v súčasnosti hovorí veľmi veľa. Nikto nepochybuje dnes o tejto hrozbe, ale neustále sa vedú spory o tom, ako je potrebné tejto hrozbe čeliť. Cieľom tohto príspevku je stručne zadefinovať čo terorizmus je a tiež stručne objasniť jeho korene. Terorizmu nie je nový jav ani výlučne problém 21. storočia a v súčasnosti sa stáva číslom jedna v medzinárodných vzťahoch, ale aj v rámci vnútroštátnej politiky. Pojem terorizmus je často zahŕňaný do spracovania bezpečnostných stratégií jednotlivých štátov, avšak niekedy sa stávame svedkami dokonalých krycích manévrov jednotlivých vládnych zložiek v niektorých štátnych štruktúrach, ktoré tento pojem používajú práve na zakrytie svojich nie príliš lichotivých rozhodnutí. Terorizmus ako pojem zahŕňa mnoho aspektov, ktoré po dôkladnom preštudovaní znamenajú v dnešnej dobe istú a to nepopierateľnú predstavu hrozby, či už v lokálnom, alebo globálnom aspekte. Aj z toho dôvodu si dovoľíme zaoberať sa stručne aj jednotlivými kategóriami terorizmu. Našou úlohou bude pohľad človeka na danú problematiku, ktorý sa s terorizmom „tvárou v tvár“, našťastie nestretol.

Pri skúmaní tohto vzťahu je potrebné zmyslieť sa nad viacerými skutočnosťami, ktoré v súčasnosti majú svoj vplyv na formovanie vzájomného vzťahu geopolitického postavenia Slovenskej republiky a terorizmu. Samotný vznik terorizmu, ale aj v súčasnosti aktívne teroristické zoskupenia a ich rozdelenie a ciele sú badateľné vo všetkých častiach sveta. Nie je možné zmapovať všetky formy teroristických útokov ale naša snaha bude zamerať sa na tie najčastejšie a aspoň v základných rysoch konštatovať s akými prostriedkami pracujú.

Terorizmus 21. storočia je dôsledok zmeny geopolitickej situácie vo svete, ktorá vznikla zánikom globálnej ideologickej konfrontácie a politiky založenej na rovnováhe síl – bipolarity – medzi „Západným“ a „Východným“ v 90-tych rokoch minulého storočia. Východiskom pre rozvinutie nových metód, foriem a prostriedkov terorizmu sa stala depolarizácia moci, globalizácie, americká hegemonia vo svetovej politike, ekonomike a vojenstve a v neposlednom rade aj celosvetová vysoká technologická úroveň a rozvoj vedy. Terorizmu 21. storočia sa bude pravdepodobne vyznačovať špecifickou organizačnou štruktúrou, snahou dosiahnuť výnimočne ničivý účinok alebo efekt a ochotu teroristov obetovať svoje životy pri teroristickom útoku. Teroristi sa zamerajú s najväčšou pravdepodobnosťou na predstaviteľov ekonomickej moci, na predstaviteľov štátnej moci a na symboly moci. Ich cieľom bude traumatizovať spoločnosť vyvolávaním paniky, hrôzy, strachu, spôsobiť hospodárske, materiálne a finančné straty a vyvolať nedôveru občanov vo svoju vládu a tiež vydierať vlády hrozbou použitia zbraní hromadného ničenia. Z fanatickej oddanosti viere a z pocitu zodpovednosti za úlohu „mesiáša“ či „záchrancu“ vyznávaných hodnôt, ktorý presahuje individuálny život, vyplýva ochota k seba obeť. Boj za sväté ideály sa stal pre určitú kategóriu teroristov náplňou života a smrť v ňom životným vrcholom.

Korene teroru

„Definovať stručne teror a terorizmus je ťažké aj vzhľadom na jeho dejiny siahajúce azda na počiatok ľudských civilizácií. Slovo teror, znamenajúce hrôzu, označuje predovšetkým ľudské pocity, ktoré, celkom zámerne, vyvoláva. Tie pocity sú niekedy jeho zmyslom a prvotným cieľom, pretože otvárajú cestu k dosiahnutiu iného, napríklad politického cieľa. Zabití sú iba nástrojom a hrôza z ich smrti katalyzátorom rozhodnutí (napríklad politických) tých, ktorí prežili. Tak kalkulujú mnohí teroristi. Nie však všetci. Najmä v prípade náboženského teroru môže byť cieľom čosi iné, možno „transcendentné“, kde smrť má význam obeť, alebo je sama cieľom.“¹

Svet sedemdesiatych rokov 20. storočia bol ohrozovaný inými formami násillia (ako napr. vojny). „Vzrůst mezinárodného terorizmu si vyžádal sice menší počet ľudských životů, ale politicky a psychicky pôsobil na svět daleko zhoubněji.“² Tento nebezpečný jav však mal viacero historických predchodcov. Či už to bola moslimská tradícia politicko-náboženského terorizmu, o ktorej môžeme hovoriť až do stredoveku v súvislosti so sunnitskou sektou perzských islamských vrahov. Jej dejinnou transformáciou je Organizácia pre oslobodenie Palestíny. Ďalším príkladom je ruská tradícia uskutočnená V. I. Leninom na štátny terorizmus určený pre vnútornú potrebu a pre export.³ Musíme si však priznať, že existovala aj európska teroristická tradícia, napríklad nemecká, ktorá našla svoje filozofické vyjadrenie v existencializme (Sartre, F. Fanon). Do historického kontextu môžeme zaradiť aj stredomorské pirátstvo siahajúce až do druhého tisícročia pred Kristom. Tieto štyri tradície 70-tych rokov 20. storočia splynuli a tým sa stal problém „terorizmu nesmierně složitý a téměř

¹ <http://www.mosr.sk/ibos/docs/teror.pdf>

² Johnson, P.: Dějiny 20. století. Rozmluvy Alexandra Tomskeho v Praze, Praha 1991, s. 667.

³ Sovietsky zväz uskutočňoval výcvik teroristov vo vojenskej akadémii v Simferopoli, kde školil partizánov a sabotérov pre záškodnícke akcie na Strednom východe, v Latinskej Amerike a Afrike. Tu sa školila aj väčšina expertov a inštruktorov Organizácie pre oslobodenie Palestíny.

neuchopiteľný.“⁴ V hlbšom zmysle bol politický terorizmus 70-tych rokov minulého storočia produktom mravného relativizmu. Medzinárodný terorizmus, ako hrozba všetkým štátom uznávajúcim právny poriadok, mal byť prvoradým záujmom Organizácie spojených národov.

Pri hľadaní riešenia koreňov terorizmu by sme si mali uvedomiť, že „Už starí Číňania vedeli, že je mocensky efektívnejšie zabiť jedného pred zrakom tisícov, ako tisíce pred zrakom jedného.“⁵ Jednou z charakteristík medzinárodného terorizmu súčasnosti je skutočnosť, že je globálnou ideológiou, ktorá inšpiruje veľmi rozdielných aktérov v mnohých krajinách.

Pre pochopenie skutkovej podstaty je však potrebné zamyslieť sa aj nad jednotlivými pojmami a objasniť si ich podstatu. Slovo *teror* podľa svojej obsahovej stránky predstavuje vlastne „hrubé násilie, zastrašovanie, hrozbu.“⁶ V takomto ponímaní potom *terorista* je „ten, ktorý prevádza teror.“⁷ V súvislosti s touto problematikou je ešte potrebné ozrejmiť aj pojem „*teroristický*“ týkajúci sa terorizmu, teroristu a *terorizmus*, ak systém používania teroru, teda vlastne krutovláda.“⁸ „Za terorizmus sa považuje každé nezákonné použitie sily a násilia proti osobám alebo majetku so zámerom zastrašiť vládu, civilné obyvateľstvo či jeho určitú skupinu a tým dosiahnuť určité politické alebo spoločenské ciele. Ak chcú na seba teroristi upozorniť, hrdo sa k svojim činom hlásia, inokedy naopak, v snahe znížiť riziká volia stratégiu anonymity. Všeobecne existuje niekoľko hlavných cieľov terorizmu:

- *Reklamný cieľ* – ide o upútanie pozornosti pomocou masmédií. Násilnou akciou je prejavovaná snaha o zverejnenie programu teroristickej organizácie. Tomu významnou mierou napomáhajú aj dnešné svetové mediálne prostriedky, ktoré vyhľadávajú takéto drastické exkluzívne správy.
- *Jednorazový násilný akt* – ide o dosiahnutie cieľov ako je likvidácia osoby alebo osôb, ničenie konkrétneho objektu alebo objektov. Pri snahe vynútiť si vyjednanie, služby teroristické akcie na zastrašovanie politickej moci alebo ako nátlak na politickú moc. Pri tomto taktickom použití násilia sa obeťami útokov stávajú často nevinní ľudia, ktorí nemajú nič spoločné s prípravou alebo výkonom vládnej politiky.
- *Strategický cieľ* – terorizmus predstavuje destabilizačný nástroj daného režimu. Vychádza z predpokladu, že teroristické akcie vyprovokujú štátnu moc k takým represiam a násiliu, ktorého výsledkom má byť revolučná vzbura. Toto predpokladajú predovšetkým anarchistické doktrínálne koncepcie.“⁹

Z vyššie vedeného nám vyplýva, že terorizovať niekoho v podstate znamená zastrašovať terorom, vyhrážkou násilia.

Druhy a formy terorizmu

„Druhy terorizmu sa spravidla vymedzujú na základe jeho vybraných vonkajších prejavov. Medzi najčastejšie uvádzané patria: medzinárodný, vnútroštátny (domáci), mestský, vidiecky, náboženský, nacionalistický, kriminálny, podvratný, počítačový, jadrový, extrémistický, sociálny, informačný, psychologický a podobne. Medzi teroristické prejavy patria: únosy osôb, vraždy, bombové útoky, únosy lietadiel, samovražedné útoky rôznymi prostriedkami ale aj bioterorizmus – použitie biologických bojových látok.

⁴ Johnson, P.: Dějiny 20. století. Rozmluvy Alexandra Tomského v Praze, Praha 1991, s. 668.

⁵ Nicolini, M. v rubrike Odpovedajú na otázky. In Britské listy, 16. 5. 2006, ISSN 1213-1792 [dostupné na <http://blisty.cz/art/28403.html>].

⁶ Piťová, M. – Piťo, V.: Slovník cudzích slov. KNIHA-SPOLOČNÍK 2001, Bratislava, s. 644.

⁷ tamtiež, s. 644 – 645.

⁸ Spracované podľa: Piťová, M. – Piťo, V.: Slovník cudzích slov. KNIHA-SPOLOČNÍK 2001, Bratislava, s. 645.

⁹ <http://www.fodor.sk/spectrum/terorizmus.htm>.

Formy terorizmu sa vyčleňujú predovšetkým na základe použitých prostriedkov. K najpoužívanejším patria:

- Atentáty a politické vraždy, používanie zbraní pri prepadnutiach bánk a iných spôsoboch získavania finančných prostriedkov atď. Ide o najstaršiu a relatívne najjednoduchšiu formu terorizmu. Pri tejto forme je niekedy ťažké rozlíšiť, či ide o kriminálnu činnosť alebo akt teroristu s politickou motiváciou.
- Politicky motivované únosy, zavlčenia a branie rukojemníkov, ktorých obeťami sú predstavitelia štátnej a spoločenskej moci, alebo aj náhodné osoby. Zadržanie rukojemníkov teroristi využívajú najmä na nátlak voči vláde a silovým rezortom pri rokovaní o svojich požiadavkách. Aj táto forma terorizmu sa javovo prelína s kriminálnou činnosťou, prípadne so sociálno-patologickým správaním jednotlivcov.
- Únosy lietadiel a iných dopravných prostriedkov, spravidla s posádkou i pasažiermi. Únosy lietadiel sa stali súčasťou arzenálu teroristov najmä v 70-tych rokoch minulého storočia a využívali ich predovšetkým palestínske teroristické skupiny. Uskutočňovali sa v záujme dosiahnutia rôznych politických cieľov. Symbolicky najvýraznejšie dokazovali medzinárodný charakter terorizmu, pretože nerešpektovali hranice štátov a obeťami únosov sa stávali ľudia bez ohľadu na štátnu príslušnosť či národnosť.
- Používanie výbušných zariadení (bombové útoky), ktoré sú zamerané proti osobám alebo proti významným objektom. Útoky proti osobám majú častejšie plošný charakter a len v menšom počte prípadov sú orientované proti jednotlivcom zastávajúcim vysoké funkcie najmä vo vláde, priemysle, obchode, finančníctve či v silových zložkách. Výbušné zariadenia sa umiestňujú do miest s vysokou koncentráciou pobytu a pohybu ľudí, aby usmrtili alebo zranili čo najvyšší počet osôb a najčastejšie sa umiestňujú v zaparkovaných autách, odpadkových košoch a inde na voľnom priestranstve. Bombové útoky proti objektom sa uskutočňujú po ich dôkladnom výbere. Dôležitejší ako samotný objekt sú pre teroristov dôsledky útoku proti nemu – priame i nepriame škody jeho vyradenie z prevádzky.¹⁰

Slovenská republika odsudzuje všetky formy terorizmu bez ohľadu na krajinu pôvodu a jeho ideologické, politické, etnické alebo náboženské pozadie.

Kategórie teroru

Nacionalisticko-separatistické skupiny mávajú spravidla jediný cieľ – odtrhnutie nimi definovaného územia a politickú samostatnosť. Typickou skupinou je IRA. Bojuje za odtrhnutie Severného Írska od spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska a jeho pričlenenie k Írskej republike. Nacionalistický motív sa tu „vďaka“ histórii mieša s náboženským, lebo proti sebe stoja separatistickí katolíci a lojálni protestanti. Náboženské motívy však netvorí dominantnú časť agendy separatistov, prevažujú nacionalistické a sprostredkované aj sociálne motívy. Najčastejšie formy teroru IRA¹¹ sú bombové atentáty a vraždy.

Náboženské motívy absentujú v prípade ďalšej typickej nacionalisticko-separatistickej teroristickej organizácii, baskickej ETA¹². Bojuje za odtrhnutie severného Baskicka od Španielska a vytvorenie samostatného štátu. Pre ETA je typické, že často vraždí, vydiera a terorizuje aj vlastné etnikum – či už za nedostatok lojality, alebo kvôli sektárskym roztržkám vo vnútri organizácie, alebo jednoducho pre peniaze, ktoré údajne potrebuje na činnosť.

10 <http://www.fodor.sk/spectrum/terorizmus.htm>.

11 IRA – Irish Republican Army – Írska republikánska armáda – militantná írsky nacionalistická organizácia.

12 ETA – Euskadi Ta Askatasuna – baskická ilegálna separatistická organizácia Baskicka a jeho sloboda.

Typickými nábožensko-fundamentalistickými teroristickými skupinami je libanonský Hizballáh (strana Boha)¹³ a v súčasnosti najznámejšia a určite aj najnebezpečnejšia al-Káida¹⁴, islamského fanatika a saudskoarabského milionára Usámu bin Ládina. V bin Láidinových táboroch v Afganistane prešli výcvikom stovky potenciálnych teroristov – často moslimov pochádzajúcich z moslimských komunít v západných krajinách. Al-Káidou zorganizované bombové útoky na americké ambasády a útoky na New York a Washington z 11. septembra 2001 sú dostatočne známe. Veľa diskusií a názorov odznelo aj v tom smere, že za útokmi z 11. septembra nestojí Al-Káida. Nevieme koľko pravdy sa skrýva v takýchto tvrdeniach. Skutočnosťou ale zostáva, že tento teroristický útok sa uskutočnil. Následne došlo k napadnutiu Afganistanu USA s cieľom chytiť bin Ládina. Doteraz sa im to nepodarilo. Americká snaha „exportovať demokraciu“ do tejto krajiny je znakom nedostatku znalostí o danej krajine a tiež úcty a rešpektu voči miestnym zvykom, tradíciám a kultúre. Rovnako ako v prípade Iraku, keď zosadením Saddama Husseina, chceli nastoliť demokraciu „na západný spôsob“ a v súčasnosti je tam len chaos a neporiadok.

Terorizmus je zlo, to nepochybné, a ako také by sa mu malo predchádzať. Domnievame sa, že v súčasnosti nám nehrozia teroristické útoky z východu (Irak, Irán), ale zo západu (Veľká Británia, Nemecko, Francúzsko), od „domácich“ moslimov, ktorí sa navonok správajú „normálne“, vedia sa zabaviť majú vyštudované vysoké školy sú finančne zabezpečení, ale na druhej strane majú v sebe nenávisť voči západnej kultúre a podľa nich úpadku mravnosti. Sú to väčšinou mladí ľudia, ktorí „letné prázdniny“ trávili vo výcvikových táboroch v Afganistane. A pravidelne chodia do mešít, kde ich k samovražedným atentátom nabádajú fanatickí moslimskí duchovní, ktorí sami neriskujú vlastné životy, radšej nabádajú druhých. Existuje aj rozdiel medzi samovražedným atentátnikom na východe (Palestína, Irak, Afganistan) a v západných krajinách. Vo východných krajinách teroristi spravidla pochádzajú z chudobnejších pomerov a často krát sú to frustrovaní mladí ľudia (v mnohých prípadoch ešte deti), ktorí sa chcú stať mudžahedínmi (svätými bojovníkmi). Po svojej „mučeníckej“ smrti sa stanú vzorom pre mnohých ďalších. Dôvodov na samovražedný útok je mnoho a nie vždy tieto dôvody súvisia s politickou situáciou v danej krajine, alebo s náboženstvom. Často krát sú to aj osobné dôvody, napr. v prípade mladých žien a dievčat, je to nesúhlas s vydajom alebo pocit vlastnej bezcennosti.

Mnohí ľudia si aj po teroristických útokoch v USA, Madride a Londýne myslia, že ich sa to netýka, tak je to aj na Slovensku, ale pred terorizmom nie je chránený nikto a nikde. Je to celosvetový, globálny problém a všetci bez výnimky by sme sa mali zamyslieť čo s tým urobíme. Mali by sme si uvedomiť, že Al-Káida dnes už nie je prísne centralizovanou organizáciou, ktorá vykonala útoky proti USA v roku 2001. „Bin Ládin je skôr ideovým vodcom, aj keď je, samozrejme, pravdepodobné, že plánuje ďalší spektakulárny útok proti Spojeným štátom a ich spojencom. Al-Káida v Iraku pod vedením jordánskeho teroristu

¹³ Hizballáh – Božia strana, Alláhova strana, je libanonská šiitska politická a vojenská organizácia podporovaná Iránom, ktorá je v arabskom a moslimskom svete považovaná za legitímnu politickú stranu, no niektoré západné vlády a Izrael ju považujú za teroristickú organizáciu. Vojenská zložka Islamský odpor sa aktívne zapojila do boja proti izraelskej okupácii južného Libanonu, aktivizovala sa aj v pohraničných sporoch vyústených v izraelsko-libanonskom konflikte v júli 2006.

¹⁴ Al-Káida je názov militantnej medzinárodnej islamskej fundamentalistickej siete skladajúcej sa z nezávislých a niekedy spolupracujúcich buniek, stojaca za viacerými veľkými atentátmi a únosmi na celom svete s prioritným cieľom nastolenia čisto moslimských štátov na celom Arabskom polostrove. Hlavným nepriateľom pre nich sú USA, ktoré vinia nielen z drancovania ropného bohatstva ale aj z politických aktivít, cieľom ktorých je snaha o dosiahnutie vplyvu v tejto oblasti. V súčasnosti svoj záujem orientujú aj na viaceré európske krajiny, predovšetkým Spojené kráľovstvo, ktoré výrazne podporuje americké vojenské operácie.

Zarkávho je od Bin Ládinovej siete prakticky nezávislá, čo platí aj o skupinách či skupinkách, ktoré vykonali útoky na európskej pôde v Madride, Beslane alebo Londýne.“¹⁵

Dovolíme si odcitovať O. Krejčího: „V této souvislosti je třeba připomenout, že politické elity v téměř všech státech dnes unisono hovoří o hrozbě terorismu jako o nejvýznamnější, ne-li dokonce o jediné a aktuální bezpečnostní hrozbě. Nečiní tak pouze proto, že nebezpečí terorismu skutečně existuje. Nelze zapomínat, že takovéto šíření strachu umožňuje elitám lépe kontrolovat společnost. Zároveň za propagandistickým závojem kampaní o nebezpečí terorismu jsou prováděny klasické vojenské intervence a dramaticky rostou výdaje na zbrojení. Intervence v Afghánistánu byla jen částečně bojem proti terorismu. Válka v Iráku naopak nebezpečí terorismu zvýšila. Podle údajů Stockholmského institutu pro výzkum míru rostly světové vojenské výdaje v letech 1995 až 2004 v průměru o 2,4 % ročně, v letech 2002 až 2004 to ale bylo o 6,0 % ročně; v roce 2004 dosáhly globální vojenské výdaje neuvěřitelných 1 035 miliard dolarů. Svět zbrojí – a rozhodně to není pouze proto, že se obává terorismu.“¹⁶

Slovensko a boj proti terorizmu

V Britských listoch 16. mája 2006 sa touto problematikou zaoberali aj Oskar Krejčí a Mario Nicolini. Odpovedali na otázku „Považujete teroristické útoky za reálnu bezpečnostnú hrozbu pre Slovensko?“ Oskar Krejčí v tejto súvislosti uviedol: „Možnosť stáť sa terčom útoku teroristov nelze nikdy vyloučiť. K obecné charakteristice terorismu patří, že se jedná o poměrně snadně použitelnou techniku násilí a že se k ní uchylují lidé s velice různorodou psychickou výbavou. Řečeno jinak, mentálně narušený člověk, jenž není schopen racionálně vyhodnotit důsledky svého činu, může za provolávání politických hesel kdykoliv položit bombu, která ohrozí životy či majetek civilistů. Což je terorismus.“¹⁷ Zamýšľal sa aj nad tým, že teroristický čin je potrebné chápať ako „súčasť promyšlenej stratégie“¹⁸. Súhlasíme s názorom O. Krejčího, že teroristické činy sú predovšetkým zamerané na hodnoty spoločnosti s veľkým významom. Z doterajšej histórie sme svedkami, že teroristi sa snažia vyvolať čo najväčší ohlas svojich aktivít vo verejnosti a prostredníctvom teroristických aktivít chcú ovplyvniť pomer síl medzi jednotlivými zúčastnenými stranami konfliktu. Pre 21. storočie je charakteristické, že teroristi si budú vyberať také ciele, ktoré sú späté s mocou. Nakoľko ciele na Slovensku majú malý symbolický význam, súhlasíme s O. Krejčím, „že teroristický útok na Slovensko je málo pravdepodobný.“¹⁹ Z geopolitického hľadiska to ale neznamená nemennosť hodnoty jednotlivých cieľov. Ich symbolická hodnota sa môže zvýšiť „...krátkozrakou politikou vlády, ktorá sa pripojuje k takovým veľmi špatně promyšleným aktivitám Bílého domu, jako je intervence v Iráku. Slovensko jako spojenec či součást okupačních sil v Iráku má jako cíl případného úroku větší symbolický význam než Slovensko usilující o mír. Nevěřím ale tomu, že by teroristický útok na Slovensku představoval bezpečnostní hrozbu v tom smyslu, že by destabilizoval politický systém.“²⁰

V súvislosti s touto otázkou Mário Nicolini uvádza: „Terorizmus je reálnou bezpečnostnou hrozbou pre Slovensko, a to bez ohľadu na našu angažovanosť v Iraku. Sme

¹⁵ Nicolini, M. v rubrike Odpovedajú na otázky. In Britské listy, 16. 5. 2006, ISSN 1213-1792 [dostupné na <http://blisty.cz/art/28403.html>].

¹⁶ Krejčí, O. v rubrike Odpovedajú na otázky. In Britské listy, 16. 5. 2006, ISSN 1213-1792 [dostupné na <http://blisty.cz/art/28403.html>].

¹⁷ Tamtiež.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ Tamtiež.

²⁰ Tamtiež.

súčasťou hodnotového spoločenstva združeného v Európskej únii a NATO, ktorému medzinárodný teror vyhlásil svätú vojnu.“²¹

V súvislosti s vyššie uvedenými myšlienkami sa nám vynára otázka: Či je teda terorizmus aktuálnou hrozbou pre Slovenskú republiku? Ak by sme si na položenú otázku odpovedali kladne, následne by sme sa mali zamyslieť aj nad tým, akú podobu by terorizmus mal a aké následky, výzvy a dôsledky by z toho vyplývali pre Slovensko.

Začiatkom 21. storočia sa Slovensko dostalo v rebríčku štátov ohrozovaných terorizmom na 159 priečku z celkového počtu 189 posudzovaných krajín.²² Na tejto pozícii sme boli spoločne s Maďarskom a je pozoruhodné, že zo štátov V4²³ sa v prvej stovke umiestnilo Poľsko (86. miesto) a Česká republika skončila na 122. mieste. Pre posledné dve krajiny to môžeme dať do súvislosti s ich aktivitami pri kampani Iracká sloboda. Z nášho postavenia by sa dalo usudzovať, že sa jedná o mierne riziko ohrozenia a toto relatívne priaznivé postavenie Slovenskej republiky je pomerne dobrou vizitkou hodnotenia bezpečnostnej situácie na Slovensku. Pri posudzovaní jednotlivých krajín sa brali do úvahy najmä kritériá možných znakov teroristických aktivít (motivácia teroristov a teroristických organizácií, rozsah teroristických aktivít v minulosti, dostupnosť a schopnosť teroristov získať v danej krajine zbrane a teroristický materiál, dostupnosť a schopnosť v danej krajine plánovať a uskutočňovať teroristické aktivity, schopnosť vlády a špeciálnych služieb štátu predchádzať a efektívne čeliť teroristickým útokom).

No nie sú to len teroristické akcie z vonkajšieho prostredia. Pozoruhodné je vnímať vnútornú klímu krajiny. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 sme boli svedkami viacerých udalostí, o ktorých by sme mohli povedať, že svojim charakterom a skutkovou podstatou sa priblížili k rôznorodým teroristickým aktivitám. Pre ilustráciu uvedieme aspoň skryté vojny medzi tzv. klanmi slovenského podsvetia. Mnohé z nich boli ukončené demonštratívnymi popravami (či už jednotlivcov, alebo viacerých členov rodiny – napr. Papayovci). V podstate môžeme hovoriť o brutálnej kriminalite, ktorá sa v našich podmienkach dovtedy nevyskytovala. Nakoľko nedošlo k objasneniu týchto aktivít, poukazuje sa na úzku súčinnosť podsvetia a dokonca aj na spoluprácu niektorých predákov podsvetia, prípadne predstaviteľov podnikateľských kruhov s politickou reprezentáciou štátu (napr. kauza Mikuláša Černáka, kauza zmeniek exministra Jána Duckého, ozbrojené aktivity a najímanie nájomných vrahov rodín Rezešovcov, Martinkovcov, Jozefa Majského, bývalých majiteľov a konateľov nebankových finančných spoločností, kauza zavraždenia Michala Kováča ml., a pod.). V tejto súvislosti si našu pozornosť zasluhujú aj niektoré sporné operácie a spravodajské hry prisudzované Slovenskej informačnej službe (SIS). Ako príklad uvádzame tzv. „Čierne knihy“ a správy o činnosti SIS (spracované na základe rozhodnutia vládneho kabinetu Mikuláša Dzurindu po voľbách v roku 1997, spravodajské hry voči Maďarsku, Poľsku, Českej republike v súvislosti s ich politikou integrácie do Severoatlantickej aliancie, nezákonné odpočúvania a pod.). Z ďalších prejavov sú to najmä rôzne korupčné aféry, zdĺhavé a zhovievavé konanie súdov, prejavy kriminálnej činnosti na hranici teroristických aktivít, ktoré sa v praxi môžu stať podnetom pre formy mestského a vnútroštátneho terorizmu – vigilantizmu.²⁴

²¹ Nicolini, M. v rubrike Odpovedajú na otázky. In Britské listy, 16. 5. 2006, ISSN 1213-1792 [dostupné na <http://blisty.cz/art/28403.html>].

²² štúdiá World Markets Research Centre z roku 2003.

²³ V4 Višegrádska skupina, ktorá je prvým hmatateľným výsledkom spolupráce štátov strednej Európy (ČR, PR, MR, SR) v oblasti integrácie a geopolitickej orientácie na sklonku 20. storočia. Krajiny vo svojich ambíciách zjednotilo predovšetkým spoločne presadzované heslo integrácia, prosperita a bezpečnosť.

²⁴ Vigilantizmus –svojevoľné trestanie ako riešenie vnútropolitických problémov (napr. eskadry smrti v Brazílii); moc do rúk berú rôzne polovojenské organizácie. S týmto pojmom sa stretávame aj u Huntingtona pri autoritárskej kultúre (odlišnosti Latinskej Ameriky od Západu).

Z vonkajšieho prostredia sa k nám dostávali také aktivity, ktoré boli spojené s obchodnými transakciami so zbraňami. Ako príklad si dovoľme uviesť júl 2001 – zadržanie aktivistov teroristickej organizácie REAL IRA podozrivých z nezákonného nákupu zbraní. Ďalším problémom sú aj ilegálne aktivity na štátnej hranici Slovenska s jeho susedmi, najmä s Ukrajinou. Oficiálne mediálne zverejnené štatistiky za rok 2003 uvádzali, že cez tzv. „zelenú hranicu“ prevádzачi previedli ročne okolo 20 000 migrantov. Boli to migranti najmä z ázijských krajín ako India, Pakistan, Bangladéš, Čečensko, z niektorých ďalších krajín bývalého Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR), Albánsko, krajiny Balkánu. Pre týchto migrantov spoločným znakom bolo nielen to, že pochádzali z krajín teroristických aktivít, ale aj vytváranie vlastných organizačných zoskupení zaoberajúcich sa obchodnou činnosťou s drogami, zbraňami, prostitúciou, krádežami motorových vozidiel (od kamiónov cez osobné automobily), pašovanie cigariet, alkoholu, pohonných látok, vydieraním podnikateľov, vykonávaním nájomných vražd a pod. Verejnosti boli známe skutočnosti, že za prevádzanie osôb sa inkasovali nemalé finančné hotovosti (cca 500 - 600 amerických dolárov), často krátko v prihraničných regiónoch aj v spolupráci niektorých príslušníkov polície, armády, colnej služby dokonca aj regionálne správy. Súdnemu človeku je zrejmé, že práve ilegálna migrácia obyvateľov je jedným z najdostupnejších zdrojov pomalého prenikania teroristov z vonkajšieho prostredia na územie štátu.

Ako sme už vyššie uviedli, viaceré z týchto príkladov, v prvých rokoch po vzniku Slovenskej republiky, nachádzajúcich sa na pomedzí medzi kriminalitou a teroristickými aktivitami vplývali aj na geopolitické postavenie Slovenska, ktoré síce stálo mimo hlavných procesov európskeho diania. Napriek tomu silnelo integračné snaženie Slovenska nielen do európskych ale aj Severoatlantických štruktúr. Geopolitické postavenie Slovenska sa začalo principiálne meniť zavŕšením týchto integračných snáh a aj vojenskými aktivitami v zahraničných misiách. Význam našej východnej hranice vzrástol, nakoľko Slovensko sa stalo súčasťou terča teroristických aktivít pre tento rozšírený priestor Európskej únie. Ukončením integračných procesov sa zmenilo aj vnímanie našich ozbrojených síl radikálnymi teroristickými organizáciami a aj Slovensko sa stalo krajinou, kde sa presadzujú rôznorodé politické, ekonomické, kultúrne a iné záujmy reprezentované diplomatickými zastupiteľstvami jednotlivých krajín akreditovaných v našej vlasti. Ďalej sú to medzinárodné inštitúcie, obchodné, priemyslové a finančné organizácie, ktoré sa stali pre teroristov tými najvyhľadávanejšími cieľmi ich teroristických útokov. Práve takéto ciele sú vnímané ako symboly zosobňujúce protivníka. Pre teroristické organizácie je tiež charakteristické, že ich spravodajské agentúry pravidelne skúmajú a analyzujú stabilitu bezpečnostnej situácie a politiky pre možnosť teroristického útoku. Z hľadiska prevencie je pre Slovensko dôležité predvídať takéto aktivity.

Ak budeme hodnotiť územie Slovenska z hľadiska možnosti teroristických aktivít, nemali by sme zabúdať, že okrem pomerne vysokej hustoty obyvateľstva, reliéf našej vlasti umožnil aj rozvoj komunikačných systémov, lokalizáciu dôležitých a z bezpečnostných dôvodov strategických objektov, ako sú napríklad jadrové elektrárne, iné energetické zariadenia, nadzemné a podzemné produktovody s tranzitom do iných európskych krajín, vodné diela ako nádrže a priehrady, ktorých deštrukcia by spôsobila rozsiahle záplavy, priemyselné parky so špeciálnymi výrobnými programami, dôležité komunikačné trasy s tunelmi, premosteniami, komunikačné uzly, riečne prístavy a prekladiská, letiská, sklady pohonných hmôt, objekty a zariadenia vojenskej infraštruktúry a ďalšie. V prípade teroristických útokov by to neboli len energetické výpadky z hospodárskej straty, ale mohli by nastať vážne priemyselné havárie, ekologické katastrofy s ďalekosiahlymi a nepredvídateľnými dôsledkami nielen na životné prostredie ale aj na obyvateľstvo, porušenie existenčných istôt obyvateľstva. Z hľadiska prevencie je teda prioritou nielen ochrana ale aj zabezpečenie týchto objektov, zároveň aj schopnosť efektívneho reagovania na rôzne krízové

situácie. Určitým faktorom pre teroristické aktivity je aj prírodné prostredie, teda aj geografické a klimatické charakteristiky územia a ročná doba. Ak sa teda pozrieme na územie Slovenskej republiky z hľadiska geopolitického umiestnenia v Európe, mali by sme konštatovať, že aj v dôsledku geografických charakteristík sa naše teritórium stáva prirodzeným vhodným koridorom na ilegálnu migráciu rôznych komunit, na pašovanie zbraní, drog a ďalších produktov. Zároveň by sme si mali uvedomiť, že geopolitické postavenie Slovenskej republiky umožňuje konfrontačné strety rôznych zločineckých zoskupení, umožňuje ďalej rôzne formy regionálnych sociálne, národnostne, etnicky a nábožensky motivovaných konfrontácií. Prírodné prostredie Slovenska, jeho malebný reliéf s horskými hrebeňmi, dolinami, kaňonmi i priesmykmi je obohatený množstvom rozmanitých horských objektov ako sú horské chaty, lovecké zruby, salaše, horárne, senníky a iné, ktoré sú vhodnými stavbami pre ukrytie nielen osôb ale aj materiálu, predstavujú vhodné priestory pre zriadenie základní, výcvikových táborov, zásobovacích staníc a trás, prípadne pracovných základní. Súbor týchto uvedených skutočností môže aj zo Slovenska urobiť krajinu príťažlivú pre rôzne motivované skupiny teroristov a ich teroristické aktivity.

Ak sa na túto problematiku pozrieme globálne, môže v súčasnosti konštatovať, že aj keď Slovensku nehrozí zatiaľ bezprostredný teroristický útok, riziko teroristických útokov voči Slovensku sa zvýšilo. Slovensko sa stáva potencionálnym cieľom teroristických aktivít. Pred všetkými teda stojí predvídať nepredvídané a nie teroristické hrozby podceňovať. Už aj na Slovensku máme malú a pomerne dobre integrovanú moslimskú komunitu, v rámci ktorej boli doteraz neúspešné pokusy o jej radikalizáciu.

Irak²⁵, Afganistan, mnohé aj arabské krajiny sa stávajú miestom konfrontácie a poukazujú, že pred terorizmom nie sú imúnne. Od januárových volieb v roku 2005 sa zásadne zmenila politická situácia v Iraku, ktorý predstavoval spoločný projekt medzinárodnej koalície pod mandátom OSN a demokraticky zvolenej vlády. Vytvorenie novej, reformovanej, pluralitnej spoločnosti v Iraku predstavilo model reformy v islamskom svete a poukázalo aj na zabezpečenie bezpečnosti tejto časti sveta. Slovensko účasťou v Iraku naplnilo mandát OSN v úsilí o udržanie mieru. Napriek tomu je potrebné uvedomiť si, ako na to poukázal aj O. Krejčí, „To, že se dnes OSN zoufale snaží nalézt cestu z obrovského problému, který intervence do Iráku vytvořila, není popřením teze, že napadení Iráku bylo v rozporu s mezinárodním právem.“²⁶ Cieľom operácií NATO a EÚ je nielen mier, ale aj podporovanie stability i bezpečnosti na miestach, ktoré by mohli ohrozovať tieto snahy a vlastnú bezpečnosť (napr. Kosovo, Bosna, Afganistan, Sudán, Irak, ...)

Súčasnú bezpečnostnú hrozbu sú na jednej strane nevojenská, na strane druhej vojenská a sú nepredvídateľné. „Bezpečnosť v globalizovanom svete treba chápať novým, komplexným spôsobom – chrániť nielen štát, ale aj občana, a to nielen doma, ale aj v zahraničí.“²⁷

Slovensko svoje národné a bezpečnostné záujmy deklarovalo nielen vo svojej bezpečnostnej politike ale aj v rade základných a závažných dokumentov, ako sú ústava, zákony, strategické dokumenty, medzinárodné zmluvy, rôzne smernice. Z ústavy vychádza legitimita národných záujmov, ktorá je v zhode s medzinárodnými záväzkami. Od národných záujmov sú odvodené bezpečnostné záujmy, ktoré vlastne predstavujú medzinárodný,

²⁵ Destabilizácia situácie v Iraku viedla k nárastu terorizmu, k radikalizácii miestnych islamských skupín a militantných povstalcov a k eskalácii nábožensky motivovaných nepokojov medzi šiítskou, sunnitskou a kurdskou časťou obyvateľstva, čo vyvolalo aj prvé štádium povstania šiítov. Snahou teroristov a militantov je teroristickými prostriedkami – bombovými atentátmi proti vojakom a únosmi zahraničných civilistov prinútiť vládu, účasť v rámci spojeneckej koalície pod vedením USA, aby stiahli svoje vojenské jednotky z Iraku.

²⁶ <http://blisty.cz/art/28403.html> Krejčí, O. v rubrike Odpovedajú na otázky. In Britské listy, 16. 5. 2006, ISSN 1213-1792.

²⁷ Nicolini, M. v rubrike Odpovedajú na otázky. In Britské listy, 16. 5. 2006, ISSN 1213-1792 [dostupné na <http://blisty.cz/art/28403.html>].

vojensko-politický a vnútorne-bezpečnostný stav. Sú to vlastne nevyhnutné podmienky pre zabezpečenie bezpečného rozvoja občanov Slovenska. V týchto intenciách sa formovala aj bezpečnostná politika v kontexte s európskym geopolitickým priestorom. Po vstupe Slovenskej republiky do NATO sa bezpečnostné prostredie dostávalo do stretu s novými formami terorizmu. Vstupom do Európskej únie²⁸ a aliancie NATO sa zmenili aj vzájomné vzťahy Slovenskej republiky so susednými štátmi a s ostatnými členskými krajinami. Poukázalo sa v tejto súvislosti aj na skutočnosť, že Slovenskej republike nehrozí žiadny globálny konflikt ani ohrozenie iným štátom. Napriek tomu Vláda Slovenskej republiky a všetky kompetentné subjekty bezpečnostného systému Slovenskej republiky považujú boj s terorizmom za jednu zo svojich hlavných priorít. Aktívny prístup a účasť na jednotlivých projektoch medzinárodných organizácií predstavuje nielen zásadný príspevok do koalície v boji proti terorizmu, ale aj zvýšenie vlastnej bezpečnosti. „V boji s globálnym terorizmom, respektíve globálnymi teroristickými sieťami by reakcia iba na národnej alebo regionálnej úrovni bola nedostatočná, preto jediným účinným riešením je komplexný globálny prístup medzinárodného spoločenstva.“²⁹

Záver

Záverom si dovoľíme konštatovanie, že terorizmus je popri hlade, globálnom otepľovaní atď. ďalším celosvetovým problémom, ktorý by sme mali riešiť. Nestačí povedať, že nás sa to zatiaľ v takej priamej miere netýka, pretože sa to týka každej krajiny. Nikto sa nemôže cítiť bezpečne pred hrozbou terorizmu. Môže nás zastihnúť kdekoľvek, v autobuse cestou do práce, v obchode alebo aj rovno na ulici a je jedno či sa nachádzate v Londýne, New Yorku, Madride alebo v Bratislave.

Možno očakávať, že teroristi 21. storočia zamerajú svoju pozornosť predovšetkým na získanie a zneužitie nových technológií, ktoré im umožnia pri relatívne malom rozsahu použitých prostriedkov pôsobiť globálnejšie. Môžu pri tom používať aj prostriedky známe ako futurologické zbrane: laserové, infrazvukové, geofyzikálne, ozónové, klimatické, genetické, etnické a pod. Možno očakávať, že rozšíria sféru svojej činnosti aj do kozmického priestoru. Terorizmu bude mať charakter viac „skrytej“ ako „otvorenej“ činnosti. K svojim útokom sa nebudú „hlásiť“ okamžite, ale až vtedy, keď sa začnú prejavovať dôsledky.

USA sa stali jedinou svetovou supervelmocou – ekonomickou aj vojenskou. Sú schopné presadzovať svoje životné záujmy kdekoľvek na svete. Globalizáciu vnímajú odporcovia USA ako nástroj na posilňovanie americkej hegemonie. Vojenská prevaha USA núti ich nepriateľov používať nekonvenčné metódy boja slabých proti silnému a motivuje snahu vlastniť zbrane hromadného ničenia. Hrozba teroristických útokov proti Spojeným štátom americkým a Európskej únii je stále vysoká a reálna.

Ďalším rizikom globálneho terorizmu je „nákup“ zbraní hromadného ničenia a tiež „únik mozgov“ do rizikových regiónov sveta. Priepustnosť hraníc, masová letecká preprava a prostriedky globálnej elektronickej komunikácie poskytujú teroristom nové možnosti ich organizovania, plánovania a vykonávania útokov. „Otvorená“ demokracia a jej zložitá

²⁸ V rámci Európskej únie sú najvýznamnejšími dokumentmi umožňujúcimi aktívne bojovať s terorizmom Európsky dohovor o potlačaní terorizmu a Deklarácia o boji proti terorizmu. Prijatím uvedených dokumentov sa vytvorili podmienky na prípravu a prijatie revidovaného Akčného plánu boja proti terorizmu (AP), ktorý bol postavený na strategických cieľoch boja proti terorizmu, prehĺbení medzinárodného konsenzu a posilnení spoločného úsilia, obmedzení prístupu k finančným a ekonomickým zdrojom zo strany teroristov, prevencii teroristických okov, vysporiadaní sa s následkami prípadných útokov, kompenzácií obetiam teroristických útokov a zlepšení spolupráce v oblasti boja proti terorizmu s tretími krajinami. Zdroj: http://www.foreign.gov.sk/sk/zahranicna__politika/bezpecnostna_politika_slovensko_v_ramci_boja_proti_terorizmu.

²⁹http://www.foreign.gov.sk/sk/zahranicna__politika/bezpecnostna_politika-slovensko_v_ramci_boja_proti_terorizmu.

infraštruktúra umožňuje „voľný“ pohyb osôb a prístup k mnohým životne dôležitým objektom, na ktoré môžu teroristi zaútočiť s nízkymi nákladmi a jednoduchými prostriedkami. Globálne médiá informujú o teroristických útokoch v reálnom čase a tak prispievajú k bezprostrednému šíreniu strachu a paniky. Stávajú sa tak nielen nástrojom teroristickej propagandy, ale priamo jednou z jeho zbraní.

A tak ukončíme vyjadrením: „Vývoj bezpečnostnej situácie vo svete v ostatných rokoch zaznamenal priamy dopad aj na vývoj medzinárodných právnych nástrojov týkajúcich sa boja proti terorizmu v Slovenskej republike. Slovenská republika aktívne uplatňuje medzinárodné právne nástroje boja proti terorizmu a vo vnútroštátnom právnom poriadku prijíma príslušné opatrenia na realizáciu všetkých záväzkov vyplývajúcich z protiteroristických medzinárodných zmlúv, ako aj iné opatrenia na prevenciu a potlačanie terorizmu.“³⁰

Použitá literatúra:

1. Bujnová, H. – Privalinec, P.: OSN na prahu 21. storočia. Mgr. Vladimír Kubovčík – AG Musia Liturgica, 2007, 131 s. ISBN 978-80-969752-3-5
2. Huntington, S. P.: Sŕet civilizácií. Boj kultur a proměna světového řádu. Rybka Publishers, Praha 2001, 447 s. ISBN 80-86182-49-5
3. Johnson, P.: Dějiny 20. století. Rozmluvy Alexandra Tomskeho v Preze, Praha 1991, 845 s. ISBN 80-85336-07-3
4. Krejčí, O.: Mezinárodní politika. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Ekopress, 2001. 712 s. ISBN 80-86119-45-9
5. Piťová, M. – Piťo, V.: Slovník cudzích slov. KNIHA-SPOLOČNÍK 2001, Bratislava, 703 s. ISBN 80-88814-16-2
6. Škvrnda, F.: Terorizmus – Najvýznamnejšia nevojenská bezpečnostná hrozba súčasnosti. GŠ OS SR, Bratislava, 2002
7. Švrlo, P. – Svetlík, M. – Nižňanský, J.: Terorizmus – aktuálna výzva pre 21. storočie. IBOŠ MO SR, Bratislava 2004, 232 s.

Iné pramene:

8. <http://www.mosr.sk/ibos/docs/teror.pdf>
9. <http://www.terorizmus.szm.sk/definicia.htm>
10. <http://www.fodor.sk/spectrum/terorizmus.htm>
11. <http://blisty.cz/art/28403.html>
12. http://www.foreign.gov.sk/sk/zahranicna__politika/bezpecnostna_politika-slovensko_v_ramci_boja_proti_terorizmu

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

³⁰http://www.foreign.gov.sk/sk/zahranicna__politika/bezpecnostna_politika_slovensko_v_ramci_boja_proti_terorizmu.

Ing. Matej BUZINKAI

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EKONOMICKÝ ROZVOJ ČĽR A JEHO PERSPEKTÍVY V BUDÚCNOSTI

matej.buzinkai@euba.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je analyzovať ekonomický rast Čínskej ľudovej republiky od zavedenia hospodárskych reforiem v roku 1978, niektoré jeho dopady na obyvateľstvo a perspektívy vývoja v budúcnosti. Prvá časť práce dokumentuje vývoj rastu čínskeho hospodárstva, absolútneho HDP a HDP na obyvateľa po ukončení funkčného obdobia prezidenta Ťiang Ce-mina. Nasleduje analýza dopadu vysokého hospodárskeho rastu na obyvateľstvo ČĽR na základe porovnávania vybraných ukazovateľov príjmovej nerovnosti, ľudského rozvoja a miery chudoby. Záver práce je venovaný ekonomickému rozvoju krajiny pod vedením prezidenta Chu Ťin-tchaa a perspektívam jeho vývoja v strednodobom horizonte. Práca pomenováva niektoré výzvy, ktoré môžu napomôcť, či naopak oslabiť ekonomický rast ČĽR v budúcnosti.

Kľúčové slová: ekonomický rast, Čínska ľudová republika, sociálno-ekonomické dopady ekonomického rastu, perspektívy rozvoja.

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the economic growth of the People`s Republic of China since the introduction of economic reforms in 1978, some of its impacts on the populations and the perspective of its future development. In the first part the paper documents the trends of Chinese economy, its absolute GDP and GDP per capita till the end of the Jiang Zemin`s administration. Following is an analysis of the impact of high growth on the Chinese population based on the comparison of chosen indicators of income inequality, human development and poverty rate. The last part of the paper is dedicated to the economic development of the country under the leadership of President Hu Jintao and its perspectives in the medium term. The paper names several challenges that can help or weaken the economic growth of PRC in the future.

Key Words: economic growth, People`s Republic of China, social-economic impact of economic growth, perspectives of development.

Rast ekonomiky ČĽR od reforiem Teng Siao-pchinga

Ekonomické a spoločenské reformy, ktoré sa najviac pričínili o súčasné rastúce postavenie Čínskej ľudovej republiky, sa začali zavádzať po smrti Mao Ce-tunga a zbavení moci tzv. „bandy štyroch“ koncom 80. rokov 20. storočia, kedy sa najmocnejším mužom krajiny stal Teng Siao-pching. V roku 1978 bol vyhlásený program tzv. štyroch modernizácií (priemysel, poľnohospodárstvo, veda a technika, armáda), ktorého ideovým otcom bol ešte Čou En-laj. Hospodárske reformy boli zamerané na liberalizáciu centrálne plánovanej

ekonomiky, zaviedli väčšiu nezávislosť pri obhospodarovaní pôdy roľníkmi, zrušila sa kontrola cien niektorých komodít, za účasti zahraničného kapitálu sa vytvárali štátno-kapitalistické podniky, neskôr aj čisto súkromné. Tento hospodársky systém, v dnešnej dobe najmä mimo čínskeho územia nazývaný ako kapitalistický, dostal pomenovanie trhový socializmus, alebo socializmus s čínskymi špecifikami. V zahraničnej politike Teng pokračoval v smere vytýčenom ešte Maom a Čou En-lajom, ktorí nadviazali politické vzťahy s USA a dosiahli nahradenie Čínskej republiky (Tchajwanu) v BR OSN Čínskou Ľudovou republikou. Začalo sa obdobie otvárania Číny svetu, v roku 1979 bola zavedená liberalizácia zahraničného obchodu, boli postupne vytvárané špeciálne ekonomické zóny najmä na pobreží, kde bol obchod úplne liberalizovaný a tak sem prúdili zahraničné investície.

Od začatia reforiem čínska ekonomika prudko napredovala, už vo roku 1980 dosiahla ročný rast HDP na úrovni 8%. Počas celých 80. rokov bol rast neustále vysoký, no veľmi kolísavý, napríklad pokiaľ v roku 1981 narástlo HDP o 5,2%, o tri roky neskôr bol rast až o 10% vyšší. Absolútna hodnota čínskeho produktu sa počas prvej celej dekády po zavedení hospodárskych reforiem viac ako zdvojnásobila a HDP na obyvateľa merané podľa parity kúpnej sily sa dokonca strojnásobilo. Po vysokom, no rozkolísanom raste v 80. rokoch prišlo výrazné spomalenie spojené predovšetkým s rozpadom východného bloku a obdobím medzinárodnej izolácie, ktoré nasledovalo po udalostiach na Námestí Tien-an-men. V rokoch 1989 a 1990 čínske HDP rástlo v priemere o menej ako 4% ročne, čo bolo výrazne slabšie ako v predchádzajúcich rokoch.¹ Začiatkom 90-tych rokov však s novým uvoľňovaním ekonomiky nastalo aj nové obdobie medzinárodnej hospodárskej spolupráce. Nejednotné vedenie Číny sa taktiež politicky stabilizovalo, čo sa preukázalo aj po smrti Teng Siao-pchinga v roku 1997, ktorá nevyvolala žiadne väčšie zmeny.

Od roku 1989 vedúcu úlohu v ČĽR postupne preberal Ťiang Ce-min, ktorý sa stal najprv Generálnym tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany ČĽR a predsedom Ústrednej vojenskej komisie, a v roku 1993 aj prezidentom republiky. Ťiang bol dobrým kandidátom na Tengovho nástupcu, keďže na jednej strane nepatril k politicky liberálnym členom Komunistickej strany, ktorí boli zbavení funkcie po udalostiach na Tian-an-men, na druhej strane sa ako stranický šéf pre Šanghaj dokázal vysporiadať so študentskými demonštráciami nenásilnou cestou.² Patrí k už tretej generácii čínskych komunistických vodcov a premiérom počas väčšej časti jeho funkčného obdobia bol Ču Žung-ti. Ťiang Ce-min nie je považovaný za inovátora, avšak ďalej rozvíjal graduálne ekonomické reformy a udržiaval silnú kontrolu Komunistickej strany nad všetkými oblasťami spoločnosti.

Vyhodnotiť pôsobenie čínskych vodcov je pomerne ťažké, keďže mimočínske zdroje nemôžu hodnoverne poznať vnútorné pomery čínskej politiky a čínske oficiálne zdroje sú poznačené politickými zámermi vládnucej strany. Hodnotenie teda musí vychádzať z relatívne objektívnych údajov a podľa tohto prístupu bolo funkčné obdobie Ťiang Ce-mina veľmi úspešné. Vyviedol Čínu z krátko obdobia medzinárodnej izolácie, čo prispelo k tomu, že napriek rozpadu socialistického Sovietskeho zväzu v roku 1991 ekonomika krajiny v tomto roku už dosiahla rast vyšší ako 9%. Počas celých 90. rokov dokázala ČĽR využiť obdobie konjunktúry v globálnej ekonomike a prilákať obrovské investície, ktoré z nej postupom času urobili „továreň sveta“ a najväčšieho svetového exportéra. V prvej polovici desaťročia dosahoval rast HDP neraz viac ako 14%, čo vyvolávalo obavy z prehriatia, a tak od roku 1996 postupne mierne poklesol na stále vysokú úroveň 7% na konci milénia. Ako sme už spomínali, počas Ťiangovho funkčného obdobia sa stabilizovali aj pomery v

¹Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXCNL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=

² Profile: Jiang Zemin. BBC News. Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1832448.stm>.

Komunistickej strane Číny, ktorá si udržala, či dokonca upevnila moc v krajine a problémy nespôsobila ani smrť tak vplyvného muža akým bol Teng Siao-pching. Motormi hospodárskej ale i spoločenskej premeny krajiny sú veľkomestá predovšetkým na východnom pobreží, ktoré vznikli zo špeciálnych ekonomických zón. V roku 1997 čínska vláda mierumilovne prebrala kontrolu nad Hongkongom a v roku 1999 nad Macaom. Fungujúc pod filozofiou „jedna krajina, dva systémy“ tieto obchodné centrá pozitívne vplyvajú na ekonomickú aktivitu Číny. Zo štatistík je možné vidieť, že získaním Hongkongu sa začína obdobie narastania aktívneho salda bežného účtu platobnej bilancie. Skutočne vysoké hodnoty však nadobudol až počas vlády ďalšej generácie čínskych lídrov. Rast ekonomiky v podstate nepoznačili globálne ekonomické otrasy začiatkom nového tisícročia spôsobené krachom technologickej burzy v USA, či teroristickým útokom na WTC. Naopak od roku 2000 sa rast čínskeho HDP takmer každým rokom navyšoval až do začiatku globálnej krízy v roku 2008.

Súčasný vzostup ČĽR ako aktéra medzinárodných hospodárskych vzťahov

Od začiatku 21. storočia od Ťiang Ce-mina postupne preberal vedúcu úlohu predstaviteľ štvrtej generácie vedenia Chu Ťin-tchao, ktorý sa stal prezidentom a najvyšším lídrom krajiny v roku 2004 a jeho premiérom je Wen Ťi-pao. Prezident Chu sa postaral o postupné nahradenie starých komunistických vodcov na vedúcich pozíciách mladšími technokratmi. V zahraničnej politike je zástancom mierového rozvoja Číny a využívania soft power v medzinárodných vzťahoch. Práve ekonomickými nástrojmi dosahuje ČĽR rozširovanie svojho vplyvu v Afrike a Latinskej Amerike. V roku 2012 na zjazde Komunistickej strany sa očakáva zvolenie ďalšej, už piatej generácie vodcov. Nástupca Chu Ťin-tchaa sa len veľmi ťažko odhaduje, nakoľko je čínska vnútorná politika pred svetom stále veľmi ukrytá, najpravdepodobnejším je však viceprezident Si Ťin-pching. Od roku 2004, kedy sa Chu stal skutočne najsilnejším mužom krajiny, dosahovala Čína viac ako desať percentné tempá rastu HDP, a to až do roku 2008, kedy ekonomika spomalila pod vplyvom prepuknutia globálnej krízy. Spomalenie bolo síce pomerne výrazné, rast vyšší ako 9% bol však aj napriek tomu podstatne vyšší ako dosiahli všetky ostatné veľké ekonomiky. Ďalší vývoj čínskeho hospodárstva bude závisieť aj od celkovej situácie vo svetovej ekonomike, na predikcie jej vývoja v období stále prítomnej krízy sa však podľa nášho názoru nemôžeme úplne spoliehať.

Absolútny hrubý domáci produkt vytvorený Čínskou ľudovou republikou sa od roku 1980 do roku 2010 znásobil viac ako dvadsaťosemkrát. V roku 1980 bolo HDP na obyvateľa merané pomocou parity kúpnej sily na úrovni približne 250 medzinárodných dolárov, v roku 2010 sa odhaduje na viac ako 7 500 medzinárodných dolárov, čo je veľmi vysoký, až 30 násobný nárast. Napriek tomu, že HDP na obyvateľa nie je skutočným vyjadrením životnej úrovne, taký významný nárast jeho hodnoty jednoznačne ilustruje zlepšenie priemernej ekonomickej situácie obyvateľstva. V roku 1980 bolo HDP per capita podľa parity kúpnej sily ČĽR na 137. mieste spomedzi krajín sveta, tesne za Nepálom, ale aj väčšinou krajín Afriky. Pre porovnanie, India, považovaná za jej najväčšieho ázijského konkurenta, bola na 123. mieste. Do roku 1995 čínske HDP per capita vzrástlo viac ako päťkrát na 1 350 medzinárodných dolárov, čím sa posunula na 121. miesto a predbehla tak nielen väčšinu krajín subsaharskej Afriky, ale aj Indiu na 132. mieste. V roku 2010 sa ČĽR nachádza na 93. mieste pred mnohými krajinami nielen Afriky, ale i Latinskej Ameriky a strednej a juhovýchodnej Ázie. Indické HDP na obyvateľa sa v tomto roku odhaduje na približne 3 300 dolárov a krajina je 128. mieste. Podľa našich výpočtov zo štatistík MMF sa priemerné

svetové HDP na obyvateľa v roku 2010 odhaduje na 13 579 medzinárodných dolárov, čínsky výsledok teda dosahuje 55% z tejto čiastky.³

Zaujímavým z hľadiska skúmania ekonomického, ale i politického vzostupu Čínskej ľudovej republiky je historický vývoj podielu čínskeho HDP v PPP na celkovom HDP sveta. Historický ekonóm Angus Maddison sa zaoberal vývojom svetového HDP podľa jednotlivých regiónov od začiatku nášho letopočtu. Podľa jeho odhadov bola od prvého do jedenásteho storočia Čína so zhruba štvrtinovým podielom druhou najväčšou svetovou ekonomikou, hneď po Indii. Počas vlády dynastie Ming (1368-1662) sa Čína stala najväčšou svetovou ekonomikou a v roku 1820 počas vlády dynastie Qing tvorila takmer tretinu HDP sveta.⁴ Následne sa vplyvom vnútorných problémov dynastie, ale najmä zahraničných intervencií, absolútne HDP Číny zmenšilo a HDP vytvorené v západnej Európe sa rapídne zvyšovalo. Podiel čínskeho hospodárstva na svetovej ekonomike sa teda začal znižovať, čo pokračovalo aj takmer celé dvadsiate storočie. Príčinou bola aj neskorá industrializácia krajiny, ktorú sa nepodarilo naštartovať ani komunistickej vláde pod vedením Mao Ce-tunga.

Ak sa na podiel Číny na svetovom produkte pozrieme z tejto historickej perspektívy, musíme súčasný ekonomický vzostup krajiny vnímať ako akýsi prirodzený návrat medzi dominantné časti sveta po storočnej prestávke, ktorá je z hľadiska viac ako štvortisícročnej čínskej histórie krátkym obdobím. V roku 1980, tesne po začatí Tengových reforiem, bol podiel ČĽR na svetovom HDP na úrovni 2,186 %. V roku 1992, približne v období kedy moc v krajine postupne prechádzala na Ťiang Ce-mina, bola váha Číny vo svetovej ekonomike dvojnásobná. K opätovnému zdvojnásobeniu čínskeho podielu na svetovom produkte na 8,6% došlo takisto približne v čase, keď moc preberal Chu Ťin-tchao, teda v roku 2003. K zrýchleniu narastania podielu prispela aj súčasná globálna kríza a v roku 2010 sa odhaduje na 13,267 % svetového HDP. Medzinárodný menový fond predpokladá, že čínska ekonomika bude rásť rýchlym tempom aj naďalej a v roku 2015 odhaduje jej podiel na svetovej ekonomike na takmer 17%. Naproti tomu pre porovnanie podiel Spojených štátov amerických postupne klesá od začiatku nového milénia a v súčasnosti sa odhaduje na približne pätinu svetového HDP. Môžeme teda hovoriť o akomsi „dobiehaní“ USA Čínskou ľudovou republikou v rámci svetovej tvorby absolútneho produktu. V tomto ohľade sú veľmi zaujímavé prognózované hodnoty na rok 2015, kedy podiel USA klesne na 18,3% v porovnaní so 17% čínskej ekonomiky.⁵ Tento údaj podľa nášho názoru skutočne dobre ilustruje blízkosť možnosti, že sa v strednodobom horizonte Čínska ľudová republika stane najväčšou ekonomikou sveta.

Sociálno-ekonomické dopady ekonomického rastu ČĽR na základe vybraných indexov

Zvyšovanie hodnoty HDP na obyvateľa od zavedenia reforiem znamená, že sa priemerne zvyšovali príjmy. Dôležitejšie ako priemer je sledovať ako rast hospodárstva ovplyvnil jednotlivé skupiny obyvateľstva a aká je distribúcia týchto rastúcich príjmov.

³Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXCNL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=

⁴MADDISON, A.: The World Economy (Two-in-One Edition) Volume 1: A millennial perspective: Volume 2: Historical Perspective. Academic foundation. India, 2007. ISBN-13: 978-81-7188-613-5.

⁵ Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXCNL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=

Giniho koeficient vyjadruje mieru nerovnosti distribúcie príjmov v danej krajine, pričom jeho hodnoty sa pohybujú v rozmedzí od 0 do 1. Hodnota 0 znamená dokonalú príjmovú rovnosť, t.z. všetci majú rovnaké príjmy, a hodnota 1 znamená úplnú nerovnosť, teda jeden človek poberá celý príjem a ostatný nemá žiaden príjem. V roku 2006 bol Giniho koeficient v Čínskej ľudovej republike 1,52-násobkom koeficientu v roku 1978, čo znamená, že príjmová nerovnosť v krajine narástla. V roku 2006 bol Giniho index na úrovni 0,44⁶, čo je porovnateľné napríklad s výsledkom Turecka, či Filipín. Čína má nižšiu nerovnosť distribúcie príjmov ako väčšina krajín Afriky a Latinskej Ameriky, ale vyššiu ako mnohé krajiny Ázie. Okrem post-sovietskych krajín medzi ne patrí napríklad aj India, Indonézia či Vietnam.⁷

V prípade nerovnomerného rozdelenia príjmu ide v ČĽR predovšetkým o nerovnosť medzi mestom a vidiekom. V roku 2007 bol podiel poľnohospodárskej produkcie na celkovom HDP krajiny 11,26%, ale v sektore pracovalo až 40,8% zamestnaných⁸. Hlavným zdrojom nerovnosti medzi mestom a vidiekom je teda nerovnomerná miera ich rozvoja. Pokiaľ mestá od zavedenia reforiem rýchlym tempom prešli a prechádzajú technologickou a spoločenskou transformáciou, vidiek vo výraznej miere zaostáva. Riešením, ktoré ponúka Brooks World Poverty Institute, je napríklad podpora urbanizácie. Podľa nášho názoru je nutné prikladať väčší význam rozvoju vidieka, keďže samotná urbanizácia spôsobuje mnohé sociálne problémy.

Ďalšou možnosťou, ako porovnať rýchly rast HDP na obyvateľa v Číne so skutočným rozvojom spoločnosti a zlepšením životnej úrovne, je sledovať vývoj Indexu ľudského rozvoja (Human Development Index). Hodnoty HDI vyjadrujú životnú úroveň krajiny na základe takých hodnôt, akými sú očakávaná dĺžka života, gramotnosť dospelého obyvateľstva, HDP na obyvateľa a kombinovaná miera zápisu do škôl. V roku 1980 bol HDI ČĽR na úrovni 0,533⁹, čím sa zaraďovala medzi menej rozvinuté krajiny. V roku 2010 dosiahol hodnotu 0,663 a nachádza sa na 89. mieste spomedzi krajín sveta, teda na predných priečkach štátov so strednou hodnotou HDI. Dlhodobý rast HDI o roku 1980 do roku 2007 bol v Číne na úrovni 1,37, čo je jedna z najvyšších hodnôt vôbec a ČĽR má dnes životnú úroveň meranú Indexom ľudského rozvoja vyššiu ako je svetový priemer, či priemer regiónu východnej Ázie a Pacifiku.¹⁰ V rámci jednotlivých komponentov je pozoruhodný najmä vývoj miery gramotnosti dospelého obyvateľstva, ktorý bol v roku 1980 na úrovni 65,6%, na začiatku nového tisícročia už prekročil hranicu 90% a v roku 2010 presahuje 94%. V Čínskej ľudovej republike vie dnes čítať a písať väčšia časť obyvateľstva ako napríklad v Mexiku, ktoré je členom OECD, či na Malte, ktorá je členom Európskej únie.¹¹

Ekonomické úspechy ČĽR od zavedenia reforiem a otvorenia hospodárstva výrazne znížili mieru chudoby v krajine. Počas posledných dvadsiatich rokov predstavoval pokles počtu chudobných v Číne až 75% celkového poklesu počtu chudobných ľudí v rozvojových krajinách.¹² V prvom období po zavedení reforiem súviselo znižovanie miery chudoby

⁶ CHEN, J. – DAI, D. – PU, M. et al.: The trend of the Gini coefficient of China. Brooks World Poverty Institute. Január 2010. Dostupné z <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-10910.pdf>

⁷ Economy and inequality. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/161.html>

⁸ J. – DAI, D. – PU, M. et al.: The trend of the Gini coefficient of China. Brooks World Poverty Institute. Január 2010. Dostupné z <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-10910.pdf>

⁹ Human development index trends. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/81.html>

¹⁰ China - Country profile of human development indicators. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CHN.html>

¹¹ Adult literacy rate (both sexes). International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/6.html>

¹² China and the World Bank. World Bank. Dostupné z <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/CHINAEXTN/0,,menuPK:318958~pagePK:141132~piPK:141121~theSitePK:318950,00.html>

predovšetkým s vysokou mierou rastu príjmu na jedného obyvateľa. Podľa čínskej štatistiky klesol počet chudobných z 250 miliónov, čo predstavovalo 30,7% populácie, v roku 1978 do roku 1985 na polovicu. V tomto období bolo zlepšovanie životných podmienok charakteristické tak pre mestá, ako aj pre vidiek, keďže sa ťažiskovou reformou prechádzal najmä poľnohospodársky sektor. Zefektívnením poľnohospodárskej výroby došlo k uvoľneniu veľkého počtu pracovnej sily, ktorá sa sťahovala do rýchlo sa rozvíjajúcich miest. V období ďalších siedmich rokov preto spolu so zvyšovaním priemerného HDP na obyvateľa dochádzalo k prehlbovaniu rozdielov medzi vidiekom a mestom. Čínska vláda iniciovala viacero celonárodných programov na boj s vidieckou chudobou, no pokles počtu chudobných na 80 miliónov v roku 1993 súvisel opäť predovšetkým s celkovým ekonomickým rastom.

Koncom 90. rokov a začiatkom 21. storočia sa rozidely v životnej úrovni medzi mestom a vidiekom stávajú jedným z najväznejších sociálnoekonomických problémov ČĽR. Vláda preto vymedzila 592 najchudobnejších čínskych krajov z celkového počtu 2000, na ktoré sa zameriavajú programy na znižovanie chudoby.¹³ Najchudobnejšie z nich sa nachádzajú v centrálnej a západnej časti krajiny, ktoré sú zároveň ťažko prístupné a bojujú s nedostatočnou infraštruktúrou. Výsledkom vládnych programov a kontinuálneho hospodárskeho rastu je, že počet ľudí pod národnou mierou chudoby v ČĽR podľa posledných údajov z roku 2004 je na úrovni 2,8%.¹⁴ Rozdielna je miera chudoby podľa Svetovej banky, ktorá sa rovná príjmu 1,25 USD na deň. Podľa prístupu Svetovej Banky bolo podľa posledných údajov z roku 2005 v ČĽR stále 16% obyvateľov pod hranicou chudoby.¹⁵ Aj podľa oficiálnych štatistík OSN sa však Číne podarilo od zavedenia reforiem dostať z pod hranice chudoby približne pol miliardy ľudí.¹⁶ Napriek narastaniu príjmovej nerovnosti, najmä medzi mestskými a vidieckymi oblasťami, si teda čínsky model ekonomického rozvoja získava záujem ostatných rozvojových štátov bojujúcich s chudobou. Čínska hospodárska diplomacia vďaka obrazu krajiny, ktorá sa do veľkej miery doteraz dokázala vysporiadať s chudobou, má jednoduchšiu úlohu pri získavaní obchodných partnerov najmä v Afrike a Latinskej Amerike. Mnohé z Miléniových rozvojových cieľov ktorých slabá plnenie vo svete je objektom kritiky, boli v ČĽR splnené už pred cieľovým rokom 2015.

Perspektívy rastu čínskej ekonomiky

Obrovský ekonomický rast Čínskej ľudovej republiky v posledných troch desaťročiach je skutočne pozoruhodný, ale nie je úplne jedinečný. Podobný scenár zažili napríklad aj Kórejská republika, Tchajwan, či niektoré ďalšie z rýchlo rastúcich krajín východnej a juhovýchodnej Ázie. Výnimočná a bezprecedentná je však veľkosť krajiny, ktorá takéto výsledky dosahuje, teda navýšenie HDP v absolútnych číslach. Dynamika ekonomiky po zavedení reforiem v kombinácii s veľkosťou čínskej populácie, obrovskou rozlohou krajiny a veľkosťou jej trhu má hlboký dopad na mnohé aspekty globálnej ekonomiky. Napriek tomu, že životná úroveň obyvateľov Číny, meraná podľa HDP per capita, zďaleka nedosahuje hodnoty na úrovni rozvinutých krajín, absolútna veľkosť jej hospodárstva z nej

¹³ Poverty Statistics in China. National Bureau of Statistics, China. September 2004. Dostupné z http://www.nscb.gov.ph/poverty/conference/papers/4_poverty%20statistics%20in%20china.pdf

¹⁴ Population below national poverty line, total, percentage. United Nations Statistics Division. Dostupné z <http://data.un.org/Data.aspx?d=MDG&f=seriesRowID%3A581>.

¹⁵ Human development indicators. Dostupné z http://databank.worldbank.org/ddp/html-jsp/QuickViewReport.jsp?RowAxis=WDI_Series~&ColAxis=WDI_Time~&PageAxis=WDI_Ctry~&PageAxisCaption=Country~&RowAxisCaption=Series~&ColAxisCaption=Time~&NEW_REPORT_SCALE=1&NEW_REPORT_PRECISION=0&newReport=yes&ROW_COUNT=8&COLUMN_COUNT=32&PAGE_COUNT=1&COMMA_SEP=true.

¹⁶ UNDP China: China and a Sustainable Future: Towards a Low Carbon Economy and Society. China translation and publishing corporation. Beijing, apríl 2010. ISBN 978-7-5001-2498-6.

robí jedného z najdôležitejších aktérov v medzinárodnej ekonomike, a tým aj medzinárodnej politike. ČLR svojim vplyvom na svetovú ekonomiku predčí nielen ostatné rýchlo sa rozvíjajúce krajiny, ale v mnohých oblastiach aj rozvinuté krajiny Západu, v niektorých dokonca aj Spojené štáty americké. Nárast čínskeho hospodárstva spočiatku ovplyvňoval predovšetkým vývoj celosvetovej výroby, dopytu po primárnych surovinách a medzinárodného obchodu, no dnes sa čoraz viac spomína aj jej vplyv na podobu svetovej finálnej spotreby, finančnej architektúry a životné prostredie.

Otvorenie sa Číny svetu prostredníctvom špeciálnych ekonomických zón vyvolalo akumuláciu kapitálu, nárast produktivity a najmä obchodu v dovtedy bezprecedentnom meradle. Čína, ktorú je dnes už ťažké označiť za rozvojovú krajinu, no nepatrí ani medzi krajiny rozvinuté, sa stala v roku 2009 najväčším svetovým exportérom. V roku 2010 sa stala druhou najväčšou ekonomikou sveta a predbehla tak svojho historického rivala, Japonsko. Aj keď nemožno povedať, že by bol dopad súčasnej ekonomickej krízy na čínske hospodárstvo zanedbateľný, jeho dynamika je v porovnaní s väčšinou krajín sveta pozoruhodná. Otázne je, či je Čína schopná udržať túto úroveň napredovania, či nižšiu ale stabilnú úroveň, aj počas najbližších desaťročí, čím by sa stala skutočným konkurentom Spojených štátov amerických, či dokonca ich na ekonomickom poli porazila. Na túto skutočnosť existujú rôzne názory, niektoré optimistickejšie a niektoré konzervatívnejšie, no umiernený konsenzus predpokladá, že HDP Čínskej ľudovej republiky bude rásť tempom 6-8% ročne počas najbližších dvadsiatich rokov. Podľa tejto prognózy by sa mohla stať najväčšou ekonomikou sveta do roku 2030 a jej HDP per capita by bolo štvor, či päťnásobkom súčasného.¹⁷ Jeden a pol miliardy čínskych občanov by sa tak v priemere zaradilo medzi bohatšiu časť sveta. Musíme to však brať len ako veľmi obrazný odhad nepredpokladajúci vážnejšie sociálne, politické či ekonomické pohyby v najľudnatejšej krajine sveta.

Pokúsime sa popísať najdôležitejšie prekážky, ktoré môžu zabrániť čínskej ekonomike dosiahnuť dlhodobý vysoký a stabilný rast. Prvou z nich môže byť v budúcnosti zhoršujúca sa demografická situácia v krajine. Politika jedného dieťaťa je jednou z reforiem zavedených Tengom, ktorá zabránila preľudneniu ČLR v dobe, kedy by to mohlo vážne narušiť trajektóriu sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti. V budúcnosti dôjde k postupnému odchodu do dôchodku súčasnej produktívnej a populačne silnej generácie spred zavedenia tejto politiky. Obrovskú čínsku ekonomiku bude musieť udržať populačne slabšia generácia, čo vytvorí tlak jednak v sociálnej oblasti (konfuciánska čínska kultúra však predpokladá, že deti sa postarajú o svojich rodičov), ale aj na zvyšovanie miezd, zníženie úspor, môže vplývať na zmenu obchodnej a výrobnjej štruktúry. Na znížovanie populačného prírastku nemá vplyv len politika jedného dieťaťa, ale aj samotná zvyšujúca sa životná úroveň obyvateľov krajiny. Vážnosť demografických problémov bude závisieť od toho, ako sa čínskej vláde podarí rozvíjať ľudský kapitál, nové technológie a tým súvisiacu efektivitu výroby.

Ekonomický rozvoj Čínskej ľudovej republiky, keďže je v súčasnosti spojený najmä s priemyselnou výrobou, je vysoko materiálovo a energeticky náročný. Tento dopyt podstatne ovplyvňuje svetový trh s primárnymi surovinami, pričom výraznú zmenu nemožno očakávať v bližšej budúcnosti. Dôležitosť stabilného prísunu primárnych surovín dokazuje aj rastúca čínska prítomnosť v surovinovo bohatých krajinách Afriky a Latinskej Ameriky. Najmä v prípade Latinskej Ameriky ide pri tom o zaujímavé posúvanie hraníc čínskeho vplyvu do východného Pacifiku a do blízkosti USA. Prudko sa zvyšujúca spotreba primárnych komodít nie je pre rýchlo sa rozvíjajúcu krajinu ničím výnimočným, no je to opäť veľkosť tohto rastu v absolútnom meradle, čo môže ohroziť rast Číny samotnej. S tým súvisí aj potreba prechodu k tzv. nízko uhlíkovej ekonomike, ktorá je okrem zníženia spotreby energií a materiálov nevyhnutná aj kvôli zhoršujúcemu sa stavu životného prostredia v Číne aj mimo nej.

¹⁷ SONG, L.: The scale of China`s economic impact. East Asia Forum. 23.2.2010. Dostupné z <http://www.eastasiaforum.org/2010/02/23/the-scale-of-chinas-economic-impact/>

Špecifikom ČĽR je, že v rámci svojho modelu rastu bude nútená zavádzať potrebné opatrenia na ochranu životného prostredia omnoho skôr, ako tomu bolo pri priemyselnom rozvoji dnes už rozvinutých krajín. Z tohto hľadiska musíme považovať záväzky, ktoré si dáva čínska vláda za veľmi zodpovedné a je otázkou najbližších desiatich rokov, ako sa budú plniť.

Vývoj americko-čínskych vzťahov v poslednom období naznačuje, že ČĽR sa nebude môcť spoliehať len na model exportne ťahaného rastu, ktorého dôsledkom je nerovnováha v obchodnej bilancii a na bežnom účte platobnej bilancie. V súvislosti s ochranou pred výpadkom vývozného dopytu po čínskej výrobe počas globálnej krízy sa čínska vláda pokúšala podporiť domáci dopyt a pokračovanie a zintenzívnenie tejto politiky môže byť prospešné tak pre samotnú krajinu, ako aj pre celkovú rovnováhu vo svetovej ekonomike. Čína bude musieť pri vytváraní svojich rozvojových stratégií vo väčšej miere vyhodnocovať ich perspektívny dopad na globálnu ekonomiku, keďže so zväčšujúcim sa podielom krajiny na svetovom HDP budú mať rastúci význam. S podporou domáceho dopytu súvisí aj boj proti sociálnym a regionálnym nerovnostiam, ktoré sú jedným z dôsledkov rýchleho hospodárskeho rastu. Neriešenie týchto nerovností by mohlo samozrejme vyvolať aj vážnejšie problémy, ako len nedostatok domáceho dopytu, nebudeme sa však nimi v tomto príspevku venovať. Politická a sociálna stabilita je jedným z predpokladov dlhodobého stabilného rastu akejkoľvek ekonomiky. V zahraničnopolitickej oblasti je dôležité, aby ostatné krajiny prispôbili svoje rozvojové aj zahraničnopolitické stratégie meniacej sa situácii vo svetovej politike a ekonomike, pričom súčasťou tejto situácie je aj rastúca úloha Čínskej ľudovej republiky. Odmietanie prijatia týchto objektívnych zmien by vyvolalo napätie v zahraničnopolitickej a zahraničnoobchodnej oblasti, ktoré by narušilo, no nezmenilo trend istej redistribúcie moci vo svete.

Použitá literatúra:

1. Adult literacy rate (both sexes). International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/6.html>
2. Economy and inequality. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/161.html>
3. Human development index trends. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/81.html>
4. Human development indicators. Dostupné z http://databank.worldbank.org/ddp/html-jsp/QuickViewReport.jsp?RowAxis=WDI_Series~&ColAxis=WDI_Time~&PageAxis=WDI_Ctry~&PageAxisCaption=Country~&RowAxisCaption=Series~&ColAxisCaption=Time~&NEW_REPORT_SCALE=1&NEW_REPORT_PRECISION=0&newReport=yes&ROW_COUNT=8&COLUMN_COUNT=32&PAGE_COUNT=1&COMMA_SEP=true
5. CHEN , J. – DAI, D. – PU, M. et al.: The trend of the Gini coefficient of China. Brooks World Poverty Institute. Január 2010. Dostupné z <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-10910.pdf>
6. China - Country profile of human development indicators. International human development indicators. Dostupné z <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CHN.html>
7. China and the World Bank. World Bank. Dostupné z <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFIC>

EXT/CHINAEXTN/0,,menuPK:318958~pagePK:141132~piPK:141121~theSitePK:318950,00.html

8. MADDISON, A.: The World Economy (Two-in-One Edition) Volume 1: A millennial perspective: Volume 2: Historical Perspective. Academic foundation. India, 2007. ISBN-13: 978-81-7188-613-5.
9. Population below national poverty line, total, percentage. United Nations Statistics Division. Dostupné z <http://data.un.org/Data.aspx?d=MDG&f=seriesRowID%3A581>
10. Poverty Statistics in China. National Bureau of Statistics, China. September 2004. Dostupné z http://www.nscb.gov.ph/poverty/conference/papers/4_poverty%20statistics%20in%20china.pdf
11. Profile: Jiang Zemin. BBC News. Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1832448.stm>
12. Report for Selected Countries and Subjects. IMF. 7.11.2010. Dostupné z http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=7&sy=1980&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=924&s=NGDP_RPCH%2CNGDPD%2CNGDP_D%2CPPPPC%2CPPPSH%2CLUR%2CGGXC NL_NGDP%2CBCA&grp=0&a=
13. SONG, L.: The scale of China`s economic impact. East Asia Forum. 23.2.2010. Dostupné z <http://www.eastasiaforum.org/2010/02/23/the-scale-of-chinas-economic-impact/>
14. UNDP China: China and a Sustainable Future: Towards a Low Carbon Economy and Society. China translation and publishing corporation. Beijing, apríl 2010. ISBN 978-7-5001-2498-6.
15. UNDP China: China and a Sustainable Future: Towards a Low Carbon Economy and Society. China translation and publishing corporation. Beijing, apríl 2010. ISBN 978-7-5001-2498-6.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Marek CSABAY, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

AKTUÁLNY VÝVOJ MIGRÁCIE V EÚ¹

csabay@euba.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá vybranými otázkami migrácie a migračnej politiky v rámci EÚ. Sústreďuje sa na sumarizáciu zistení Eurostatu o aktuálnom vývoji migrácie, osobitne vývoji počtu a štruktúre migrantov, či už občanov členských štátov, alebo občanov tretích krajín.

Abstract

The paper deals with selected issues related to migration and migration policy within the EU. It focuses on the summary of Eurostat's findings on current developments of migration within the EU, in particular on the development of the migrant population and its structure with respect to both citizens of Member and Non-Member States.

Migrácia je významnou súčasťou dejín Európy.² Môžeme ju charakterizovať ako proces priestorového premiestňovania osôb cez hranice, spojený so zmenou miesta bydliska na dobu kratšiu či dlhšiu, prípadne natrvalo. Podľa smeru migrácie sa rozlišuje emigrácia (vyst'ahovanie obyvateľstva do zahraničia) a imigrácie (prist'ahovanie obyvateľstva do krajiny zo zahraničia).³ Migrácia sa však nedá redukovať len na sledovanie mobility obyvateľstva. Má omnoho širšie súvislosti. Je spojená s otázkou kultúrnej diverzity, multikulturalizmu, ako aj nerovného postavenia menšín v spoločnosti, diskrimináciou a ľudskými právami.⁴

Rozvinuté ekonomiky sú vďaka svojej životnej úrovni atraktívnym cieľom legálnych i ilegálnych migrantov. Európska únia, ako jedna z nich, nie je v tomto ohľade výnimkou. V dôsledku zloženia jednotného trhu s ekonomik členských štátov, ktoré si zachovávajú vlastné občianstvo, ako i existencie inštitútu slobodného pohybu pracovných síl ako jedného zo základných pilierov fungovania spoločného trhu, môžeme v rámci EÚ sledovať migráciu občanov členských štátov, ako i občanov tretích krajín.

Obdobie bezprostredne po druhej svetovej vojne viedlo v Európe k výraznej migrácii obyvateľstva v smere juh – sever. Vyplývalo to z relatívnej zaostalosti juhoeurópskych krajín (Grécka, Talianska, Portugalska a Španielska) a zo schopnosti „severných krajín“ (Nemecka, Spojeného kráľovstva, Francúzska, Holandska, Belgicka, ale i Švédska) absorbovať túto migračnú vlnu. Tieto krajiny teda zažívali prílev európskych, ale i neeurópskych migrantov, zväčša spomedzi svojich bývalých kolónií.⁵

Vzhľadom na spomalenie rastu európskych ekonomik v dôsledku ropných šokov v 70. rokoch 20. Storočia, došlo k určitému zníženiu migračných tendencií v Európe. Napriek výrazne reštriktívnej imigračnej politike, ktorú členské štáty v tomto období začali

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0802/08, Migračná politika Európskej únie.

² <http://www.employment.gov.sk/index.php?SMC=1&id=17420>.

³ http://www.rozvojovevzdelavanie.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=392&Itemid=161

⁴ <http://www.ivo.sk/6020/sk/aktuality/migracia-integracia-a-spolocnost>

⁵ Triandafyllidou, A., Gropas, R.: European Immigration: A Sourcebook. Aldershot: Ashgate 2007.

uplatňovať, EÚ sa neubránila kontinuálnemu a relatívne vysokému prílevu legálnych a ilegálnych imigrantov, vrátane žiadateľov o azyl. Tento trend viedol i k potrebe formulovania spoločnej politiky v tejto oblasti, ako i k potrebe vytvorenia špecifického a sofistikovaného systému na kontrolu ilegálnej imigrácie. Zároveň skúmanie tohto fenoménu odhalilo potrebu prílevu migrantov (v podobe vysokokvalifikovanej, ako i nízkokvalifikovanej pracovnej sily) na účely zabezpečenia fungovania niektorých sektorov ekonomiky, resp. rozvoja regiónov EÚ, s cieľom čeliť výzvam v oblasti ekonomického a demografického vývoja.⁶ Novú silnú vlnu migrácie očakávala Európa po roku 1989, resp. v súvislosti s rozširovaním EÚ smerom na východ.

Vo vzťahu k SR je osobitne zaujímavé skúmanie problematiky migrácie v rámci EÚ v nadväznosti vstup krajiny do integračného spoločenstva. Jendou z najdiskutovanejších podmienok vstupu bolo zavedenie prechodných období na uplatňovanie vyššie spomínanej základnej slobody fungovania jednotného trhu – voľného pohybu pracovných síl. Ukázalo sa však, že ako rozšírenie EÚ v roku 2004, tak ani to nasledujúce v roku 2007, nemalo výrazný efekt na pracovnú migráciu z nových členských krajín. Môžeme konštatovať, že ide dva dôkazy, vypovedajúce o neopodstatnenosti prechodných pracovných obmedzení uvalených na nové členské krajiny.⁷ Ja však skutočnosťou, že obe rozšírenia sa v migračných trendoch prejavili, ikeď v obmedzenej miere. Postupné obmedzovanie uplatňovaných reštrikcií zo strany tzv. starých členských štátov potvrdzuje, že sa ich najhoršie obavy z nekontrolovaného prílevu pracovných síl nenaplnili.

Aktuálne migračné tendencie v rámci EÚ sú dôsledkom viacerých faktorov zahŕňajúcich o.i. už uvádzaný proces rozširovania, ekonomický vývoj EÚ, ak aj jej jednotlivých regiónov, politický a ekonomický vývoja krajín blízkeho susedstva, ako i iných krajín, ktoré sú zdrojmi migrácie a uplatňovanej politiky EÚ v oblasti migrácií. EÚ prijala v roku 2008 Pakt o imigrácií a azyle, ktorá konsolidoval predchádzajúce snahy zahrnuté v základných zmluvách do jednotnej imigračnej politiky. Táto politika je postavená na záväzku členských štátov uplatňovať spoločné princípy v oblasti migrácie a poskytovania azylu. Zároveň zohľadňuje skutočnosť, že rozdiely medzi 27 členskými štátmi a existencia jednotného trhu stimuluje migráciu v rámci samotnej EÚ. Charakter politiky nie je celkom reštriktívny, keďže v kontexte starnutia populácie EÚ (spôsobeného klesajúcou mierou pôrodnosti a dlhovekosťou obyvateľstva) je vo väčšine členských štátov imigrácia z tretích krajín hlavným zdrojom populačného rastu.⁸

Celkový počet cudzincov žijúcich v EÚ dosiahol začiatkom roka 2009 úroveň 31,9 milióna, čo predstavuje 6,4 % celkovej populácie EÚ. Viac ako tretina z nich (11,9 milióna) boli občania iného členského štátu.⁹ Zvyšok predstavovali občania nečlenských krajín, spomedzi ktorých 7,2 milióna pochádzalo z iných európskych krajín (hlavne Ukrajiny, Albánska a Turecka), 4,9 milióna z Afriky (predovšetkým z Maroka, Alžírka), 4 milióny z Ázie a 3,3 milióna z amerického kontinentu.¹⁰

Pri bližšom pohľade na vekovú štruktúru migrantov, môžeme konštatovať, že cudzinci vykazujú v rámci EÚ výrazne vyšší podiel mladej populácie, čím prispievajú k zlepšeniu demografických parametrov (bližšie pozri graf 1). Mediánový vek cudzej populácie EÚ bol v roku 2009 34,3 roka v porovnaní s 41,2 roka občanov členských štátov. Najväčšie rozdiely z pohľadu vekovej štruktúry vykazovali Taliansko, Fínsko a Dánsko. Spomedzi cudzincov, tí

⁶ http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/immigration/immigration_intro_en.htm

⁷ <http://www.euractiv.sk/mobilita/clanok/rozsirenje-a-pracovna-migracia-spolu-nesuvisia>

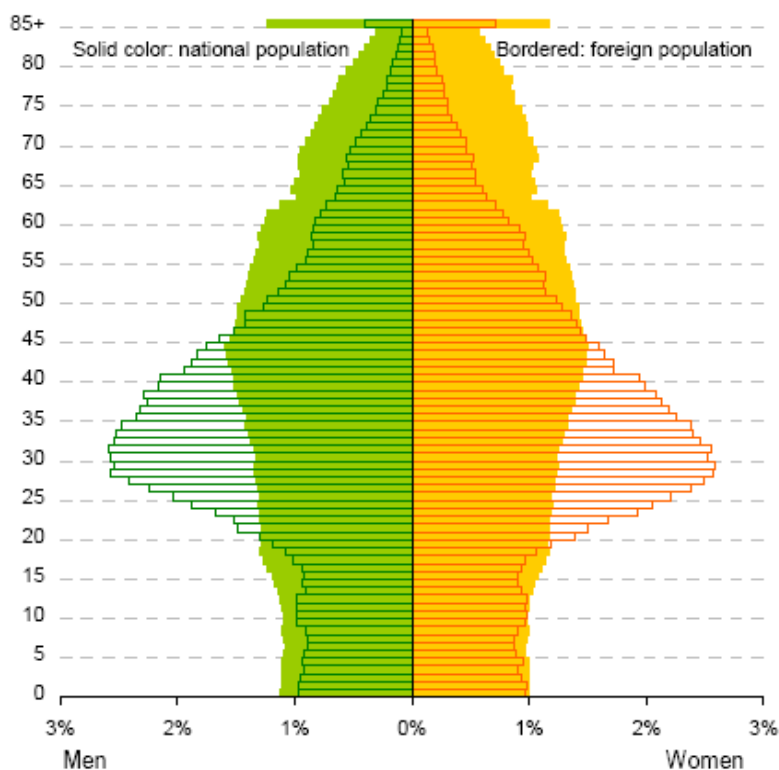
⁸ Moving Europe: EU Research on Migration and Policy Needs. Brussels: European Commission 2009.

⁹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF

¹⁰ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF

ktorí pochádzali z nečelenských krajín boli v zásade mladší ako tí z iných členských krajín (medián 33 rokov v porovnaní s 36,9).¹¹

Graf 1: Porovnanie vekovej štruktúry domáceho obyvateľstva a cudzincov

Zdroj: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF

V absolútnom vyjadrení majú najväčšiu cudziu populáciu na svojom území veľké staré členské štáty – Nemecko, Španielsko, Spojené kráľovstvo, Francúzsko a Taliansko – čo má svoje ekonomické, historické, ale aj geografické príčiny. Cudzinci žijúci v týchto krajinách predstavujú kumulatívne 75 % celej cudzej populácie EÚ.¹² Popri relatívnej vyspelosti týchto krajín a výške životnej úrovne, ktorá je významnou zložkou motivácie pre imigráciu, sú tieto hlavným cieľom migrantov i z dôvodu historických väzieb týchto krajín k niektorým teritóriám (napr. bývalým kolóniám), resp. existujúcej skúsenosti predchádzajúcich generácií imigrantov, ktoré už vytvorili fungujúce a viac či menej integrované komunity. Španielsko a Taliansko okrem toho predstavujú svojou geografickou polohou najbližší možný cieľ pre migrantov zo severnej Afriky, ktorí predstavujú významnú zložku v migračných štatistikách.

V relatívnom vyjadrení má najvyšší podiel cudzej populácie spomedzi členských štátov EÚ Luxembursko, kde cudzinci predstavujú viac ako 40 % celkovej populácie (spomedzi ktorých však drvivú väčšinu – ca. 90 % - tvoria občania iných členských štátov EÚ). Relatívne vysoký podiel cudzej populácie vykazujú aj Lotyšsko, Estónsko, Cyprus, Španielsko, Írsko a Rakúsko. V prípade Pobaltských krajín ide o bývalých občanov Sovietskeho zväzu, ktorí po vzniku nástupníckych republík nezískali ich občianstvo (ide o tzv. uznaných bezdomovcov, angl. recognised non-citizens). Podiel cudzej populácie v štruktúre celkovej populácie uvádza tabuľka 1.

¹¹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF

¹² http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF

Tab.1: Podiel cudzincov v jednotlivých členských štátoch EÚ a vybraných ďalších štátoch (2009)

	Total foreign citizens		Citizens of another EU27 Member State		Citizens of countries outside the EU27	
	000s	% of total population	000s	% of total population	000s	% of total population
EU27*	31 860.3	6.4	11 944.2	2.4	19 916.2	4.0
Belgium**	971.4	9.1	659.4	6.2	312.0	2.9
Bulgaria	23.8	0.3	3.5	0.0	20.3	0.3
Czech Republic	407.5	3.9	145.8	1.4	261.7	2.5
Denmark	320.0	5.8	108.7	2.0	211.4	3.8
Germany	7 185.9	8.8	2 530.7	3.1	4 655.2	5.7
Estonia³	214.4	16.0	9.6	0.7	204.8	15.3
Ireland	504.1	11.3	364.8	8.2	139.2	3.1
Greece	929.5	8.3	161.6	1.4	767.9	6.8
Spain	5 651.0	12.3	2 274.2	5.0	3 376.8	7.4
France	3 737.5	5.8	1 302.4	2.0	2 435.2	3.8
Italy	3 891.3	6.5	1 131.8	1.9	2 759.5	4.6
Cyprus	128.2	16.1	78.2	9.8	50.0	6.3
Latvia³	404.0	17.9	9.4	0.4	394.6	17.5
Lithuania	41.5	1.2	2.5	0.1	39.0	1.2
Luxembourg	214.8	43.5	185.4	37.6	29.5	6.0
Hungary	186.4	1.9	109.8	1.1	76.6	0.8
Malta	18.1	4.4	8.2	2.0	9.9	2.4
Netherlands	637.1	3.9	290.4	1.8	346.7	2.1
Austria	864.4	10.3	317.0	3.8	547.4	6.6
Poland***	35.9	0.1	10.3	0.0	25.6	0.1
Portugal	443.1	4.2	84.7	0.8	358.4	3.4
Romania	31.4	0.1	6.0	0.0	25.3	0.1
Slovenia	70.6	3.5	4.2	0.2	66.4	3.3
Slovakia	52.5	1.0	32.7	0.6	19.8	0.4
Finland	142.3	2.7	51.9	1.0	90.4	1.7
Sweden	547.7	5.9	255.6	2.8	292.1	3.2
United Kingdom**	4 020.8	6.6	1 614.8	2.6	2 406.0	3.9
Iceland	24.4	7.6	19.4	6.1	5.0	1.6
Norway	302.9	6.3	165.4	3.4	137.6	2.9
Switzerland	1 669.7	21.7	1 033.6	13.4	636.1	8.3
Turkey	103.8	0.1	45.3	0.1	58.4	0.1

* Estimate

** Belgium and United Kingdom: 2008 data

*** Provisional

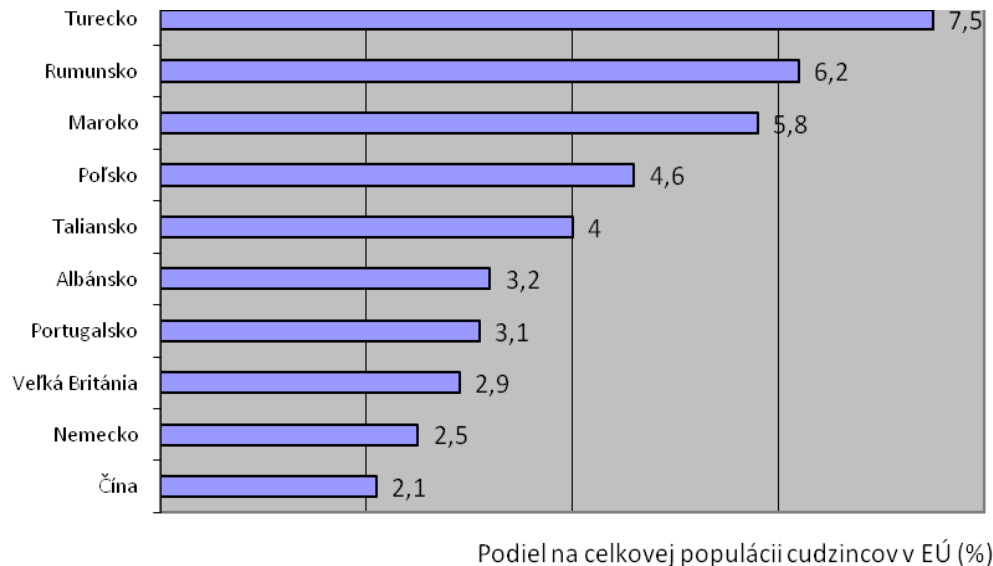
Zdroj: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF

Ako sme už vyššie spomínali, viac ako tretina cudzincov žijúcich v členských krajinách EÚ pochádza z inej členskej krajiny. Najvýznamnejšie skupiny pochádzajú z Rumunska (2 milióny migrantov, čo predstavuje približne 6 % z celkovej „cudzej“ populácie EÚ), Poľska (1,5 milióna), Talianska (1,3 milióna) a Portugalska (1 milión). Spomedzi občanov nečlenských krajín predstavujú najväčšie komunity občania Turecka (2,4 milióna), Maroka (1,8 milióna) a Albánska (1 milión).¹³ Podrobnejší prehľad najpočetnejších skupín prináša graf 2. Relatívna zaostalosť, geografická blízkosť a početnosť populácii sú prirodzeným vysvetlením, prečo tieto krajiny dominujú. Popri tom, Portugalsko a Taliansko

13 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF

patria ku krajinám, ktoré boli medzi prvými zdrojmi ekonomicky motivovanej migrácie v období po druhej svetovej vojne v Európe.

Graf 2: Krajiny s najväčšími komunitami cudzincov v rámci EÚ

Zdroj: Eurostat

Z pohľadu stupňa rozvoja materskej krajiny (meranom prostredníctvom indexu ľudského rozvoja - HDI), 48,2 % cudzej populácie z nečlenských štátov EÚ, pochádzajú z krajín s vysokým stupňom ľudského rozvoja (zahŕňajúc sem Turecko, Albánsko, Rusko) a 44,4 % z krajín so stredným stupňom ľudského rozvoja (o.i. z Maroka, Číny, Ukrajiny a pod.). Len 7,4 % pochádza z najmenej rozvinutých štátov, pričom 30 % z nich tvoria občania Nigérie a Iraku.

Pre vyhodnotenie migračných trendov je dôležité si uvedomiť skutočnosť, že osoby, ktoré nadobudli občianstvo krajiny svojho trvalého pobytu (či už naturalizáciou, adopciou alebo sobášom), už nie sú evidované ako cudzinci. Napriek tomu, ich ekonomický prínos je možný len vďaka predchádzajúcej migrácii a ich vylúčením zo štatistického vykazovania by dochádzalo k výraznému skresľovaniu tohto fenoménu. Aby sa predchádzalo skresleniam pri interpretácii migračných trendov, sledujú sa títo bývalí migranti prostredníctvom štatistik o krajine narodenia.

Možno konštatovať, že populácia cudzincov žijúcich v EÚ sa od roku 2001 zvýšila o 10,2 milióna obyvateľov. Zároveň, za to isté obdobie, 5,5 milióna obyvateľov (zväčša občanov nečlenských krajín) nadobudlo občianstvo niektorého členského štátu EÚ. V priemere, približne 90 % novo udelených občianstiev nadobudli občania nečlenských krajín.¹⁴ Tento trend je pochopiteľný, ak si uvedomíme, že občania členského štátu zväčša nie sú motivovaní nadobudnúť občianstvo iného členského štátu, keďže už požívajú výhody spojené s občianstvom členského štátu EÚ. Ďalší trend spočíva v skutočnosti, že vo väčšine členských štátov EÚ je počet občanov narodených v zahraničí vyšší ako počet cudzincov s trvalým pobytom. Ako príklady môžeme uviesť Švédsko, Holandsko a Slovinsko, v prípade ktorých je populácia s miestom narodenia v zahraničí takmer dvojnásobná oproti počtu cudzincov žijúcich na ich území. V prípade Švédska to možno vysvetliť jednou z najvyšších mier udeľovania občianstva spomedzi krajín EÚ, v prípade Holandska tradičnou otvorenosťou a

¹⁴ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF

prirodenou multikultúrnosťou v dôsledku koloniálnej minulosti. V prípade Slovinska veľkým podielom obyvateľstva narodeného v iných častiach bývalej Juhoslávie a nízkou mierou imigrácie po vstupe do EÚ, keď podobne ako Slovensko a ďalšie štáty strednej Európy, prestalo byť Slovinsko atraktívne ako cieľová krajina pre imigrantov z Balkánu (resp. východnej Európy v prípade stredoeurópskych krajín). Dnes ho teda môžeme spolu so Slovenskom považovať za stabilizovanú krajinu z pohľadu európskej migrácie.¹⁵

Použitá literatúra:

1. <http://www.employment.gov.sk/index.php?SMC=1&id=17420>
2. http://www.rozvojevzdelavanie.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=392&Itemid=161
3. <http://www.ivo.sk/6020/sk/aktuality/migracia-integracia-a-spolocnost>
4. Triandafyllidou, A., Gropas, R.: European Immigration: A Sourcebook. Aldershot: Ashgate 2007
5. http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/immigration/immigration_intro_en.htm
6. <http://www.euractiv.sk/mobilita/clanok/rozsirenje-a-pracovna-migracia-spolu-nesuvisia>
7. Moving Europe: EU Research on Migration and Policy Needs. Brussels: European Commission 2009
8. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF
9. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF
10. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF
11. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF
12. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07092010-AP/EN/3-07092010-AP-EN.PDF
13. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF
14. Triandafyllidou, A., Gropas, R.: European Immigration: A Sourcebook. Aldershot: Ashgate 2007

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemská 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

¹⁵ Triandafyllidou, A., Gropas, R.: European Immigration: A Sourcebook. Aldershot: Ashgate 2007.

Dr. Lubomír ČECH, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VYBRANÉ FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE RIEŠENIE SÚČASNEJ SITUÁCIE V AFGANISTANE

lubomir.cech@euba.sk

Abstrakt

Pôvodné ambiciózne ciele medzinárodného spoločenstva v otázke riešenia afganskej otázky, v porovnaní so situáciou v tejto krajine deväť rokov po páde Talibanu, evokujú u časti bezpečnostných odborníkov rôzne otázky, ktorých zodpovedanie nie je jednoduché a diskusia k nim sa nepodriaďuje konformite súčasnej aliančnej agendy. Historicko-spoločenské, etnicko-náboženské, demografické a sociálno-ekonomické determinanty spolu s ostatnými osobitosťami afganského prostredia sa výrazne podpísali na vývoji tejto stredoázijskej krajiny. Príspevok sa zaoberá vybranými faktormi, ktoré výrazne ovplyvňujú súčasný vývoj v Afganistane.

Kľúčové slova: Taliban, Paštuni, tribalizmus, drogy, povstalecký fenomén, ISAF.

Abstract

Former ambitious aims of the international society in the topic of Afghan question solving, comparing to the situation in this country nine years after the fall of Taliban, evoke by some security specialists various questions, answers to which is not easy and does not conform to current conformity of the Alliance agenda. Historic-society, ethnic-religious, demographic and social-economy determinants along with other specifications of the Afghan environment have significantly contributed to the development of this Middle Asia country. The article is dealing with selected factors that are significantly influencing current development in Afghanistan.

Keywords: Taliban, Pastuns, tribalism, drugs, upraising phenomenon, ISAF.

Úvod

V poslednej dobe sa objavilo viacero článkov a štúdií, ktoré skúmajú z rôznych pohľadov zložitú situáciu súčasného Afganistanu.¹ Všetky hľadajú odpoveď na jednu otázku – ako ďalej postupovať pri riešení afganskej otázky. Tento článok má ambíciu prispieť do diskúzie na túto tému bez toho, že by chcel vyčerpávajúcim spôsobom obsiahnuť súčasnú afganskú krízu a možné zložitosti jej ďalšieho vývoja.

Pád Talibanu v roku 2001 bol spájaný s nádejou na normalizáciu situácie v krajine, ktorá od sovietskej okupácie v roku 1979 bola neustále vo vojnovom stave. Afganistan sa stal

¹ Pozri napr.: Zelinka, P.: Perspektivy vývoje vzbouřenečství v Afganistánu a přilehlých pakistánských oblastech. Obrana a strategie. Číslo 1/2009. s. 79-99. Univerzita obrany . Brno 2009; Zipfel, T.: Afghánistán mezi optimismem a defetismem. Obrana a strategie. Číslo 2/2008. s. 19-30. Univerzita obrany . Brno 2008; Horák, S.: Začarované kruhy afghánské. Tamtéž s. 5-18.

súčasťou americkej vojnovej kampane proti terorizmu v súvislosti s udalosťami 11. septembra 2001 v New Yorku. Medzinárodné spoločenstvo reagovalo prostredníctvom medzinárodných bezpečnostných a asistenčných síl (ISAF), ktoré prišli s mandátom zaistenia bezpečnosti a pomoci pri rekonštrukcii a obnove štátu, ktorý prestal riadne fungovať a vykazoval prvky tzv. zrúteného štátu.

OSN a NATO svojim rozhodnutím angažovať sa pri riešení situácie v Afganistane zobralo na seba mimoriadne zložitú úlohu. Predpoklad, že sily ISAF pomôžu stabilizovať mier, získajú si podporu obyvateľstva a zaručia bezpečnosť pri rekonštrukcii krajiny sa darí naplňať s väčšími problémami, ako sa očakávalo. Nevyriešili sa najmä dva základné predpoklady pre normálne fungovanie krajiny – bezpečnosť a ekonomika. Vývoj v Afganistane sa dostal do patovej situácie, ktorú ovplyvňujú najmä tieto faktory:

- 1) Komplikované historické dedičstvo krajiny.
- 2) Nejednotnosť krajiny, slabá vláda a limity zvonka presadzovaného politického zriadenia.
- 3) Hospodársky rozvrat a nefungujúca ekonomika štátu.
- 4) „Drogová závislosť“ krajiny.
- 5) Ťažko čitateľný povstalecký fenomén.
- 6) Neschopnosť zaistiť bezpečnosť v krajine vlastnými vojenskými a policajnými silami.
- 7) Kontroverzné vonkajšie pôsobenie medzinárodných vojenských síl a humanitárna pomoc vládnych ale aj nevládných organizácií.

Zložitá historická dedičnosť

Život afganskej spoločnosti po stáročia ovplyvňovala vojna.² Pokiaľ Afganci nebojovali medzi sebou, bojovali proti vonkajšiemu nepriateľovi, ktorý o krajinu usiloval vždy kvôli jej geostrategickej polohe.³

Totálne zrútenie afganského štátu odštartovala v 70. rokoch 20. storočia tzv. aprílová revolúcia z roku 1978, ktorá prvý raz v novodobých dejinách Afganistanu nerešpektovala jednotiaci prvok krajiny – inštitút kráľovskej rodiny.⁴ To bol začiatok „nekonečného príbehu“ stále silnejšej fragmentácie krajiny, ktorá pokračovala aj po desaťročnej sovietskej okupácii.

To malo katastrofálne dôsledky pre krajinu, kde štátne štruktúry boli vždy slabé a kde aj dnes riadne zvoleného prezidenta volajú „kábulským starostom“. V Afganistane vždy platilo, že to, čo sa odohrávalo ďalej v horách, to vždy bolo v tradičnej správe afganských kmeňov a ich náčelníkov. Silno zakorenené črty kmeňového zriadenia fungujú najmä v horských oblastiach Afganistanu. Horské kmene nikdy v histórii neuznávali autoritu kráľa a rešpektovali iba rozhodnutia starších svojho kmeňa. Konajú tak takmer v nezmenenej podobe dodnes. Afganská vláda zatiaľ ponecháva horským kmeňom ich samosprávu, napriek tomu, že takéto usporiadanie vážne ohrozuje ústrednú štátnu moc.

Hlavnú úlohu v krajine majú väčšinou Paštuni. Sú jedinou štátotvornou národnosťou a boli to oni, ktorí vytvorili novodobý afganský štát. Preto sa považujú za nositeľov afganskej

² Napr. Marek, J.: Dějiny Afghánistánu. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2006; Vogelsang, W.: Dějiny Afghánistánu. Grada Publishing. Praha 2010.

³ Čech, L.: Islam – fakty a súvislosti. Islam v miestach pôsobenia Ozbrojených síl Slovenskej republiky v operáciách medzinárodného krízového manažmentu. Akadémia ozbrojených síl. Liptovský Mikuláš 2008. s. 76.

⁴ Horák, S.: Začarované kruhy afghánské. Obrana a strategie. Číslo 2/2008. Univerzita obrany . Brno 2008 s.7.

štátnosti a dodnes majú v politike rozhodujúci vplyv. O tento vplyv súperia s civilizovanejšími, vzdelanejšími a usadlejšími Tadžiky a inými obyvateľmi hovoriacimi perzštinou. Títo sa v minulosti usadzovali v nížinách, venovali sa poľnohospodárstvu, obchodu a snažili sa o ovládnutie administratívy. Paštuni stoja v opozícii so stredoazijskými Uzbekmi, žijúcimi na severozápade krajiny a taktiež so šítskymi Hazáry zo stredného hornatého Afganistanu. Predovšetkým Paštuni, Tadžikovia a Uzbeki odnepamäti spolu zápasili o politickú moc a ekonomické výhody v krajine. Doposiaľ žiadna vláda nebola úspešná v snahe eliminovať ich vzájomnú nedôveru a nevraživosť.⁵

Ako pretrváva význam kmeňového faktora je možné demonštrovať na príklade súperenia dvoch najvýznamnejších paštunských kmeňových zväzov Durrání a Ghilzájí:

- všetci komunistickí vodcovia Afganistanu po aprílovej revolúcii boli síce Paštuni, ale zo spoločenstva Ghilzájí. Je pochopiteľné, že v čele paštunského ozbrojeného odporu sa objavili opoziční Durrániovia,
- po páde komunistického režimu po roku 1992 sa najväčšiemu zoskupeniu pod vedením Hekmatjára nepodarilo zjednotiť paštunské kmene, pretože jeho snahy nevyhovovali Pakistanu; od roku 1994 hlavnému sponzorovi hnutia Taliban na čele s vodcami z paštunského spoločenstva Ghilzájí,
- z 28 ministrov prvej vlády po pádu Talibanu malo 11 paštunský pôvod, pričom mocenské funkcie obsadili a kontrolujú príslušníci etník angažovaných v protitalibanskom boji. Vyrovnanie vplyvu malo zabezpečiť, že do čela vlády presadili Spojené štáty Hamída Karzaja – Paštuna pochádzajúceho z kmeňového spoločenstva Durrání,
- hlavná oblasť súčasných aktivít prívržencov Talibanu na juhu a juhovýchode krajiny sa nachádza na území kmeňového spoločenstva Ghilzájí.

V hodnotovom rebríčku stojí na prednom mieste osobná a kmeňová sloboda a nezávislosť. Uznávajú tzv. paštunválí– čo je vlastne paštunský tribálny kódex, postavený ako súhrn obyčajového práva (ádat). Ten im ukladá tri hlavné povinnosti:

- 1) pohostinnosť (mastjá) – každému pútnikovi poskytnúť prístrešie a všetko, čo potrebuje,
- 2) azyl (nanavátaj) – povinnosť pomôcť človeku, ktorý je prenasledovaný, ukryť ho, a to aj vtedy, ak tento človek vykonal zločin stíhaný zákonom,⁶
- 3) odplata (badal) – zobrať spravodlivosť do vlastných rúk a pomstiť zabitie, zranenie, krádež alebo únos. Osobitne, ak sa to týka tzv. troch Z – ženy (zan), majetku (zar) alebo pôdy (zamín).

Paštunválí býva v praxi veľakrát nadriadený aj niektorým ustanoveniam islamského náboženského práva (šaría). Právny systém štátnej moci, v moslimskom štáte opretý o islamské právo a právny systém kmeňových zoskupení, zastúpených džirgou sa v praxi rozdeľujú a rozhodujú nezávisle. V mnohých prípadoch tak v džirge sedia spolu policajti i mulláhovia, pretože tribálne štruktúry a ich inštitúcie sú staršie a preto majú prednosť. Rozhodovacie právomoci centrálnej vlády sú zvyčajne bezmocné na to, aby tieto rady starších postavili mimo zákon.

Pod súčasný stav Afganistanu sa historicky podpísali nemenej dôležité vnútorné destabilizujúce faktory, ako sú zaostalosť a chodoba krajiny. Večne trvajúci boj medzi tradicionalizmom a modernou vyhrávali väčšinou tradicionalisti a modernizačné trendy spájané s pokusmi o reformáciu krajiny neboli úspešné. Väčšina reforiem a nutných investícií

⁵ Medzi najpočetnejšie etniká v Afganistane patria: Paštuni – 12 mil., Tadžici – 4,5 mil., Uzbeki – 1,5 mil., šítski Hazárovania – 1,5 mil., Turkméni – 0,5 mil. a Kirgyzovia – 0,5 mil.

⁶ Jeden z dôvodov, prečo Afganci odmietli vydat' Usámu bin-Ládina (pozn. autora).

bola zrealizovaná z nenávratnej pomoci alebo úverov zo zahraničia (v časoch relatívne dobre fungujúcej ekonomiky zahraničné zdroje tvorili asi 70 % štátneho rozpočtu).

Pád komunistickej moci v roku 1992 odštartoval občiansku vojnu, ktorá iba prehĺbila oslabenie krajiny. Jedinou silou schopnou zjednotiť rozdelenú krajinu (v nepaštunských oblastiach aj silou) bol Taliban.⁷ Toto kontroverzné hnutie (tvorené najmä paštunským etnikom) bolo zo začiatku vnímané jednoduchým obyvateľstvom ako nádej. Unavení anarchiou a neporiadkom nevideli zo začiatku nebezpečnosť zavádzanie nezmyselne prísnych pravidiel života podľa najrigídnejšieho islamu. Kontroverznosť Talibanu vyvrcholila v jeho prepojení s teroristickou organizáciou Al-Kajdá. Pre objektívnosť treba pripomenúť, že toto spojenie tesne pred udalosťami 11. 9. 2001 v USA nebolo až také bezproblémové. Okrem iného aj preto, že ideologickú základňu hnutia Taliban tvoril deobandizmus⁸, ktorý bol vzdialený salafizmu Al-Kájdy.

Napriek svojej vojenskej porážke v roku 2001 spojenými silami medzinárodného spoločenstva a tzv. Severnej aliancie, jeho politická autorita a vplyv ostali zachované. V roku 2006 malo hnutie značný alebo významný vplyv asi na 50 % územia štátu. Na prelome rokov 2008 a 2009 Taliban ovládal takmer 70 % územia a na jeseň 2009 asi 90 % krajiny. V roku 2010 vytvoril afganský prezident sedemdesiat člennú Mierovú šúru, ktorá má spolu so zástupcami Talibanu hľadať riešenie, ako rozotnúť pomyselný afgánsky gordický uzol⁹.

Nejednotná krajina a limity zvonka presadzovaného zriadenia

Predstavy tzv. Bonnského procesu z roku 2001, ktorý deklarovali noví predstavitelia Afganistanu a zástupcovia medzinárodného spoločenstva, sa darilo realizovať veľmi ťažko a neboli naplnené podľa pôvodných predstáv. Vytvorenie inštitucionalizovaného rámca pre fungovanie centralizovaného štátu sa síce zrealizovalo, nový systém však nefunguje tak, aby dokázal skoncovať s politickou nestabilitou a roztrieštenosťou krajiny.

Výsledkom sú s rozpakmi prijímané výsledky parlamentných volieb. Práve na parlamentnom systéme sa odráža obmedzenosť zvonka presadzovaného politického zriadenia. Zakorenený tribalizmus a rôznorodosť záujmov regionálnych a kmeňových skupín prakticky blokuje fungovanie parlamentu tak, ako je bežne vnímaný vo svojej činnosti na Západe. V Afganistane ak chce prezident niečo presadiť nemá parlamentnú väčšinu, ale vytvára účelové koalície ad hoc. Tie však nie sú zadarmo a väčšinou idú na úkor centrálnej vlády a v prospech historicky vytvorených kmeňových a klanových štruktúr. Oficiálna politická moc usilujúca o centralizáciu pri riadení krajiny je navyše považovaná za skorumpovanú, čo v konečnom dôsledku pôsobí proti legitímnej ústrednej vlády.

Keď v roku 2007 Afganci vyhostili vedúceho misie Európskej únie a tretieho najvýznamnejšieho zástupcu OSN za údajné kontakty s predstaviteľmi hnutia Taliban, lord Ashdown ako osobitný vyslanec OSN pre Afganistan v jednej zo svojich správ upozornil na to, že:

⁷ Bližšie pozri napr.: Matinuddin, K.: The Taliban Phenomenon. Afghanistan 1994-1997. Oxford University Press 1999; Rashid, A.: Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia. I.B.Tauris and Co Ltd. London 2000.

⁸ Hnutie založené roku 1867 v meste Deoband (severovýchodne od Dillí) malo za cieľ vychovávať ulamú schopných vyhlasovať fatwy (autoritatívne právne názory) o všetkých aspektoch každodenného života z prísne puritánskeho a konzervatívneho hľadiska a tým umožniť nábožensky prežiť moslimom, ktorí sa zrazu ocitli v menšinovom postavení a pod „bezbožnou vládou“ (pozn. autora).

⁹ Podľa najnovších prieskumov 65 % Afgancov si želá, aby Taliban a mulla Omar boli súčasťou afganskej vlády po budúcich parlamentných voľbách.

- budúci Afganistan nebude oddaný anglosaskému vnímaniu ľudských práv a európskemu prístupu k ženám,
- vojenské riešenie situácie nepripadá do úvahy,
- bez dobrej vlády a fungujúcej ekonomiky to nepôjde,
- v protipovstaleckom boji treba rozlišovať úlohy, metódy a ciele Al-Kájdý a Talibanu. Taliban vnímať ako konzervatívne hnutie Paštunov, ktoré nemá globálny islamistický program,
- v Afganistane nie je reálne uvažovať o víťazstve, ale skôr o zadržovaní – termín ktorý poznáme z čias studenej vojny.¹⁰

Nie všetci zdieľajú jeho názor, ale možná to je spôsob ako naplniť v ostatnom čase veľmi zdôrazňovanú „odchodovú stratégiu“ a nestratiť pri tom tvár. Evidentne tak naznačil, že existuje skupina západných politikov, ktorí sú ochotní akceptovať dominanciu Talibanu za predpokladu, že jeho predstavitelia zagarantujú Afganistan ako miesto bez džihádov. V ťažkej situácii sa ocitá najmä prezident Karzaj, ktorý je pod dvojitým tlakom domáceho prostredia a zahraničných spojencov. Zarážajúco vyznelo jeho vyhlásenie v apríli 2010, že opustí politiku a prejde k radikálnemu hnutiu Taliban, pokiaľ na neho Západ bude tlačiť. On však reagoval typicky paštunsky podľa zavedených miestnych obyčajov. V paštunskom prostredí je totiž normálne spájanie a rozlučovanie sa za účelom vlastnej výhodnosti. Takisto zrada je považovaná za možný nástroj riešenia problému, pokiaľ pomôže zvíťaziť alebo prežiť.

Hospodársky rozvrat a nefungujúca ekonomika

Z celosvetového pohľadu patrí ekonomika Afganistanu k najchudobnejším. Katastrofálny stav štátnych financií dokumentujú nasledovné čísla:

- príjmy štátneho rozpočtu sa pohybujú okolo 8-9 %,
- 40 % rozpočtu tvoria zharničné granty,
- asi 80-90 % afganskej produkcie sa realizuje cez tieňovú ekonomiku (týka sa to najmä obchodu s drogami a pašovaného tovaru).

Asi 70 % populácie krajiny žije pod hranicou 2 USD na deň a rýchle pozitívne zmeny nie je možné očakávať. Neprispieva k tomu ani celková gramotnosť obyvateľstva, ktorá sa pohybuje okolo 30 % (u žien to je asi 10-15 %).

Obrovská, viac ako 70 % nezamestnanosť¹¹ je zhoršovaná masovou repatriáciou utečencov z Iránu a Pakistanu (rádovo milióny ľudí). Tieto fakty sú o to viac znepokojujúce, že 45 % obyvateľstva sú mladí ľudia vo veku do 15 rokov (priemerný vek Afganca je v súčasnosti 17,5 roka). Keď k tomu pridáme veľmi dobrú natalitu afganských žien¹², ktorá výrazne ovplyvňuje 5 % medziročný nárast obyvateľstva, otázku o potrebnosti funkčnej ekonomiky nie je potreba osobitne zdôvodňovať.

V dôsledku dlhotrvajúcich vojnových konfliktov, ťažkej ekonomickej situácie a zložitých životných podmienok priemerná dĺžka života dosahuje asi 43 rokov. Na tom sa iste podpisuje aj skutočnosť, že prístup k zdravotnej starostlivosti má iba 29 % Afgancov a prístup k pitnej vode iba 12 % obyvateľov krajiny. Detská úmrtnosť je jedna z najhorších na svete.¹³

¹⁰ Zipfel, T.: Afghánistán mezi optimismem a defétismem. Obrana a strategie. Číslo 2/2008. Univerzita obrany . Brno 2008. s. 22.

¹¹ www.euractiv.sk/.../slovensko-ma-o-afganistane-len-povrchne-predstavy-016110.

¹² V priemere to je na jednu ženu 6,75 dieťaťa a v utečeneckých táboroch na území Pakistanu až 13,7 dieťaťa. Vid' Židek, L.: Afghánistán od pádu Tálibánu. In: Mezinárodní politika č. 7/2006.s. 20 - 23.

¹³ Podľa oficiálnych štatistík zomiera v tejto krajine každé piate dieťa vo veku do 5 rokov. Najhoršia je situácia vo Vachánskom výbežku, kde je mortalita detí vo veku do 5 rokov viac ako 40 %. Vid' Čech, L.: Islam v

Zlá kontrola vlády nad ekonomikou vytvára prostredie pre korupciu, ktorá má systémový charakter¹⁴. To bezprostredne ovplyvňuje kriminalitu, ktorú zvládajú iba miestni velitelia. Štátna polícia patrí medzi najviac skorumpované zložky štátnej správy a jej príslušníci sú prepojení na miestnu (najmä drogovú) mafiu.

Z toho mála, čo funguje, je stavebná výroba a textilný priemysel (výroba veľmi kvalitných kobercov). Podnikatelia v tomto biznise však majú problém s nízkou produktivitou práce a konkurencieschopnosťou svojich výrobkov na domácom i zahraničnom trhu.

Projekty medzinárodných organizácií majú lokálny charakter, sú veľakrát nekonceptné a nekoordinované. Niektoré lokality bohatšie na nerastné suroviny využívajú zahraničné spoločnosti, avšak tie sledujú len vlastný zisk (napr. Čína v ťažbe medi). V poslednej dobe hlásia zahraničné geologické spoločnosti obrovské náleziská nerastných surovín. V médiách boli tieto informácie uvedené pod bombastickými titulkami „Pod chudobincom sveta sa v zemi skrýva rozprávkové bohatstvo“ a „Afganistan sa môže stať Saudskou Arábiou lítia“. Najmä s lítiom sú spájané budúce nádeje, že ťažobný priemysel sa stane chrbtovou kosťou afganskej ekonomiky.

Drogová závislosť krajiny

Čudne znejúci podnadpis nie je vôbec nadnesený v kontexte nasledujúcich faktov. Podľa údajov OSN a NATO tvorí podiel Afganistanu na celosvetovej produkcii ópia takmer 90 %. Odhadom asi 60 % afganského hrubého domáceho produktu pochádza z nezákonnej výroby a obchodu s ópium. Od pádu talibanského režimu v roku 2001 sa jeho produkcia pravidelne zvyšovala. V poslednom roku vlády Talibanu, ktorý pestovanie ópia zakázal, dosiahla 185 ton. V roku 2004 to bolo už 4200 ton, v roku 2005 asi 4100 ton. V ďalších rokoch produkcia stúpala, v roku 2007 dosahuje vrchol a nasledne klesá. Pričom zníženie bolo spôsobené suchom a v poslednom roku aj pliesňou, ktorá zasiahla niektorých producentov. Pôsobí tu aj faktor nasýtenosti svetového trhu. Obrovské zásoby ópia však zostávajú v Afganistane a čakajú na svojich odberateľov..

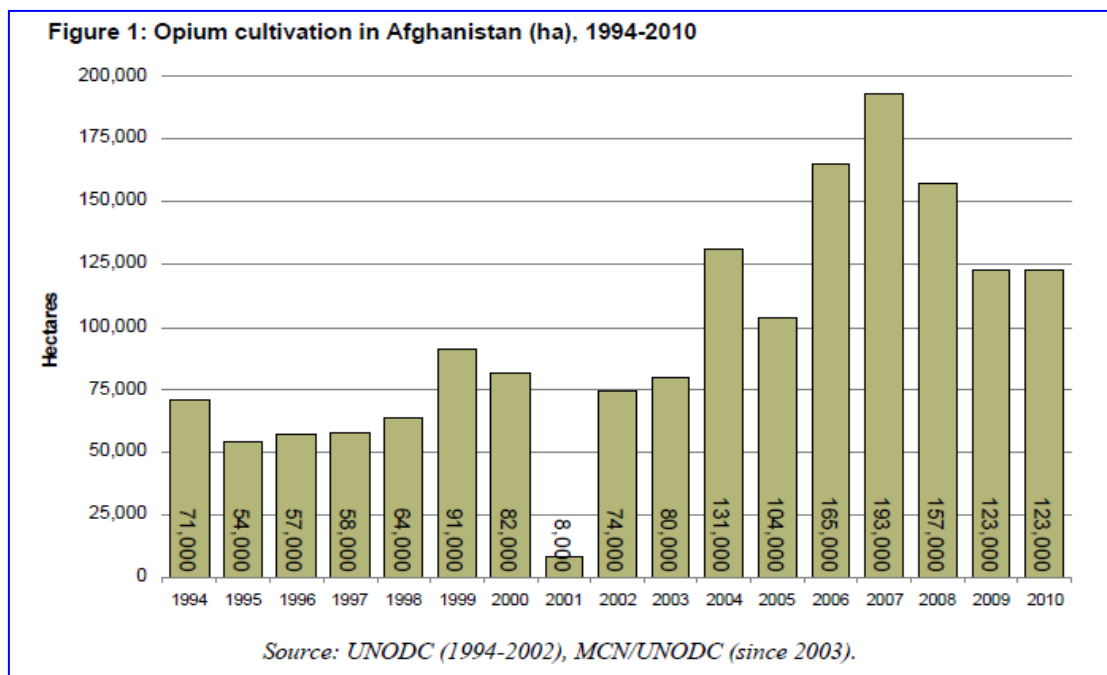
Narušiť štruktúru afganskej narkomafie sa výraznejšie nepodarilo. Politika „cukru a biča“ voči roľníkom pestujúcim mak zo strany vlády (za výdatnej finančnej pomoci zahraničia) neprináša očakávané výsledky. Dôvodom je finančný zisk. Ak z 1 ha makového polia má poľnohospodár zisk 5400 US dolárov, z rovnako osiatej obilím získa asi 600 US dolárov. Prepojenie faktorov nefunkčnej ekonomiky, obrovskej nezamestnanosti, biedy, negramotnosti, nefunkčnosti bezpečnostných zložiek a korupcie najhrubšieho zrna vytvára z tohto problému jeden z ústredných faktorov afganskej budúcnosti.

Dynamiku vývoja produkcie ópia 1994-2010 z hľadiska osiatej plochy a produkcie v tonách približujú tabuľky 1 a 2.

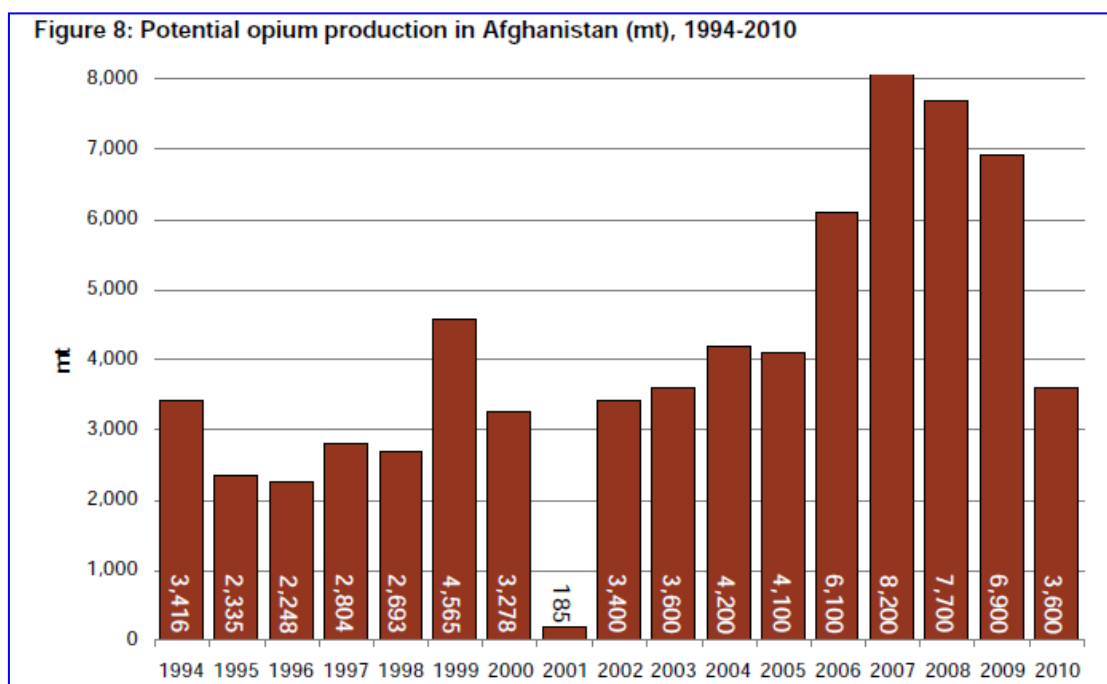
Životnom cykle moslimov. Sprievodca praktickým islamom. Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika so sídlom v Liptovskom Mikuláši. Liptovský Mikuláš 2009. s. 16.

¹⁴ Podľa desaťstupňovej stupnice Transparency International (nula je najhorší stav) mal index korupcie v roku 2005 hodnotu 2,2 a v roku 2007 sa zhoršil na 1,7.

Tabuľka 1 : Dynamika vývoja produkcie ópia 1994-2010 z hľadiska osiatej plochy v hektároch

Tabuľka 2: Dynamika vývoja produkcie ópia 1994-2010 z hľadiska produkcie v tonách

Prameň: www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf.

Drogy sú úzko prepojené na afganskú ekonomiku, pričom drogový fenomén sa premieta do viacerých úrovní, ktoré si neraz protirečia:

- Produkcia ópia predstavuje základný spôsob riešenia nezamestnanosti a chudoby.
- Rastúca spotreba ópia doma negatívne ovplyvňuje kriminalitu.
- Potieranie z vládnej aj zahraničnej úrovne nemá jednotnú koncepciu.

Faktor drog je úzko naviazaný na štátnu správu (úradníkov a políciu) a tvorí zdroj príjmov pre všetky protivládne hnutia – vrátane Talibanu. Jeho predstavitelia priznali, že ich náklady na vojnové operácie činia asi 800 mil. USD za rok, pričom 130 mil. USD z tejto sumy sú príjmami z drog. Podľa údajov OSN je lepšia situácia v severných provinciách krajiny ako na juhu.¹⁵ Zarážajúci je fakt, že podnikatelia v tomto biznise sedia aj v súčasnom afganskom parlamente. Výnosný obchod s ópium využíva spoľahlivú ochranu miestnych veliteľov a nie je momentálne sila, ktorá by to zmenila.

Nech nás nepomýlia niektoré štatistické údaje o zlepšujúcom sa stave v tejto oblasti. Denne smeruje viac ako 500 kamiónov pravidelne západným a severným smerom k ďalšiemu spracovaniu a k svojim spotrebiteľom.

V poslednom čase sme svedkami silného znepokojenia Ruskej federácie z pôsobenia afganských drog. Takmer 50 % afganskej produkcie bolo v roku 2009 prepašovaných do Ruska. To znamená, že do tejto krajiny sa dostalo skoro tri razy viacej heroínu, ako do USA, Kanady a západnej Európy spolu. Viktor Ivanov, vedúci Federálnej služby pre kontrolu drog vyhlásil vlani na Rade NATO - Rusko v Bruseli, že prúd drog z Afganistanu presahuje všetky predstavy. Od roku 2001 zomrelo na opiáty z Hindukuša jeden milión ľudí. 21% celosvetovo dodávaného heroínu z Afganistanu bolo uplatnené na ruskom čiernom trhu.

Napriek všetkým obranným opatreniam Moskvy je tendencia stúpajúca. Ak vychádzame z týchto 21 %, konkrétne udávaných OSN (svetová produkcia 86 ton heroínu), tak ruskí konzumenti skonsumovali omamné látky z 18 ton heroínu – a ďalších 17 ton čistého heroínu prepašovaného do Ruska, bolo ďalej pašované do Číny. To vysvetľuje, prečo Moskva a Peking pred tromi rokmi dohodli úzku cezhraničnú spoluprácu v boji proti záplave drog. Obchod s heroínom ohrozuje národné zdravie, hospodársku a vnútroštátnu stabilitu oboch štátov.

Povstalecký fenomén

Porážka Talibanu v roku 2001¹⁶ znamenala pre hnutie pomerne veľké zmeny. Niektorí jeho stúpenci začali spolupracovať s novou vládou. Časť hnutia sa priradila k iným silnejším vojenským zoskupeniam a časť zanikla. Jeho aktivity začali narastať na jeseň 2002, kedy vodca Talibanu mulla Muhammad Omar na svoju stranu získal Gulbuddína Hekmatjára, Junusa Chálísa a ďalších poľných veliteľov, cítiacich sa ohrozených na pozíciách centrálnou vládou. Jeho cieľom je obnovenie islamského emirátu Afganistan a odchod vojsk NATO z krajiny, čo znamená, že usiluje skôr o lokálnu vojnu bez nadväznosti na globálny džihád.

K tvrdému jadru okolo mullu Omara môžeme rátať domácich bojovníkov Talibanu a islamských radikálov medzinárodného zloženia (Al-Kájda, Islamské hnutie Uzbekistanu). Taliban sú najmä Paštuni a ako už bolo poukázané, Paštuni sú asi 40 miliónovým etnikom žijúcim na oboch stranách afgansko – pakistanskej hranice. Z tohto počtu v Afganistane žije asi 1/3 (západní – Barpuštúni /horní) a 2/3 (východní Paštuni – Larpuštúni/dolní) potom v Pakistane. Operačnou oblasťou Paštunov s dominanciou kmeňového zväzu Durrání je juh a juhozápad od pohoria Hindukúš. Pakistanskí Pachtuni operujú v kmeňových oblastiach FATA, v severozápadnej provincii NWFP (údolie Svát) a v severnom Balučistane.

V minulosti nebol tento pakistanský Taliban (môžeme sa stretnúť aj s jeho pomenovaním front Tora Bora) toľko spájaný s jeho afganským náprotivkom, pričom významne ovplyvňoval situáciu v Afganistane najmä z pohľadu logistiky a organizačného zázemia. Vnútorne je pomerne roztrieštený a tým aj nespoľahlivý. Tvorili ho tri mocenské

¹⁵ www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf.

¹⁶ Straty znamenali 1/5 zabitých bojovníkov Talibanu, 2/3 zranených a 1/10 sa dostala do zajatia.

centrá, ktoré sa dnes pokúšajú spolupracovať pod jednou hlavičkou - „Spojená rada mudžahedínov“. Súčasná sila pakistanského Talibanu je asi 40000 bojovníkov.

Jeho vplyv vyplýva zo zázemia¹⁷, ktoré vytvára afganskému Talibanu. Odpor je organizovaný z Quety a Pěšaváru prostredníctvom Queta šúra a Pěšávár šúra. Ako zastrešujúci orgán ideologického charakteru je považovaná Rabari šúra.

Na Taliban sú úzko napojení najmä:

- Hizbe Islámí Gulbuddína Hekmatjára (HIG) HIG nikdy nebolo organickou súčasťou hnutia Taliban, ale úzko s ním spolupracovala. Od roku 2006-2007 sa snaží o vytvorenie vlastnej identity, keď svoje hlavné úsilie zameriava proti zahraničným vojskám.
- tvrdé jadro Al-Kájdy – presídlilo z Afganistanu do Pakistanu (oblasť FATA), v súčasnosti operuje zo severného Waziristanu, Mohmandu a oblasti Bajaur.
- Haqqáního sieť - pomenovaná podľa svojho vodcu Džaláluddína Haqqáního. Afganský Taliban tvoria štyri základné skupiny:
 1. skupina - 25% študenti náboženských škôl
 2. skupina - 25% tzv. džihádisti – regrutovaní dedinskými duchovnými
 3. skupina - 40% bojovníci z lokálneho pohľadu pod vedením miestnych veliteľov
 4. skupina - 10% námezdní bojovníci.

Tvrde jadro tvorí 1. a 2. skupina, u bojovníkov 3. a 4. skupiny sa predpokladá, že pokiaľ to bude pre nich výhodné Taliban opustia.

Celkový počet bojovníkov afganského Talibanu je podľa odhadov 20000 – 25000 bojovníkov. Z toho tvrdé jadro tvorí asi 40-50 % z celkového počtu.

Taliban je značka, pod ktorou dnes vystupujú ozbrojené skupiny v boji proti zahraničným vojskám na afganskom území, ale podľa svojich záujmov a výhod nezriedka aj skupiny kriminálneho charakteru. Tento moment nesúrodosti jednotlivých zoskupení a spojencov Talibanu im umožňuje paradoxne viesť efektívnejší odpor, založený najmä na asymetrickosti. Meniace sa spojenectvá a pružná taktika boja robí Taliban ťažko čitateľným a tým aj ťažko postihnutelným.

Problém zaistenia bezpečnosti vlastnými ozbrojenými silami

Jednou zo základných podmienok fungovania akéhokoľvek budúceho Afganistanu je ukončenie ozbrojeného konfliktu. Afganci vedia, čo je to život so zbraňou v ruke a tento aspekt poznamenal celé generácie obyvateľstva. Predstavu o ich tradičnej a historickým vývojom vynútenej výbojnosti navyše úspešne šíria médiá. Podľa tejto predstavy je vlastníctvo strelnej zbrane a boj hlavným zmyslom života priemerného afganského muža. Samozrejme, že túžba žiť v mieri a venovať sa svojej práci nie je Afgancom cudzia, ale na strane druhej, stáročné tradície urobili svoje. Chlapci sa učia strieľať od malička a vedenie boja tvorí dôležitú súčasť ich výchovy. Veľa mladých mužov dnes nevie nič iné ako zaobchádzať s rôznymi zbraňami a bojovať.

Vyššie uvedené fakty by mohli vytvoriť dojem, že v týchto podmienkach nie je problém vybudovať pravidelnú armádu. Bohužiaľ opak je pravdou. Spojené štáty vyčlenili na obdobie rokov 2002-2012 asi 15 miliárd USD na obnovu štátnych orgánov, pričom značná časť týchto peňazí smerovala na vybudovanie Afganskej národnej armády (ANA).

¹⁷ Na činnosti pakistanského Talibanu v minulosti aj v súčasnosti vidno rukopis pakistanskej služby ISI, ktorá do značnej miery ovplyvňuje záujmy Pakistanu u svojho západného suseda.

Napriek tomu, že je tento proces budovania ANA prezentovaný ako najväčší úspech pôsobenia NATO v Afganistane (najmä pri porovnaní s pokusmi o reformu polície ale aj oblastí ekonomiky a politiky), reálny stav treba hodnotiť s opatrným optimizmom:

- z celkového počtu plánovaných 134000 vojakov je k dispozícii asi 70000,
- až v poslednom období sa podarilo zvýšiť plat vojakom – z pôvodných 80 USD na súčasných 210 USD (v čiastke je zarátaný aj príspevok za bojové nasadenie) – čo je viac ako ponúka Taliban,
- napriek tomu ANA vykazuje 50 % dezerciu,
- pôsobí tu etnický a klanový faktor – na juhu nemožno nasadiť pašunských vojakov, ktorí odmietajú bojovať proti vlastným ľuďom chrániac tak bezpečnosť vlastných rodín (hrozba krvnej pomsty),
- ANA bez vzdušnej podpory medzinárodných síl a bez krytia chrbta aliančnými spojencami pri bojovom nasadení nemá veľa šancí,
- afganská armáda disponuje zastaraným technickým vybavením pochádzajúcim z Číny, Iránu, Indie a ZSSR,
- 9 z 10 afganských regrútov nevie čítať. Nastáva problém zoznámenia sa s manuálom vlastnej zbrane, získania vodičského oprávnenia aj...,
- 25 % afganských vojakov dezertovalo po prvom „opušťáku“,
- 25 % je závislých od heroínu a ópia,
- velitelia ANA kradnú žold – vojaci si potom vypomáhajú výpredajom súčiastok.

Kontroverznosť pôsobenia medzinárodných jednotiek a medzinárodných humanitárnych organizácií

Vojenské operácie, ktoré medzinárodné sily uskutočnili na afganskom teritóriu nezabezpečili kontrolu celého územia Afganistanu. Okrem iného nebola pochopená kľúčová otázka bojov – nebojujeme o terén, ale o obyvateľstvo. Podľa vojenských odborníkov by takáto ambícia kontroly územia vyžadovala 10-20 vojakov na 1000 obyvateľov, čo by znamenalo sústrediť v krajine 450000 až 600000 vojakov. To nie je reálne aj z ekonomického hľadiska, keď zoberieme do úvahy fakt, že napr. ročné pôsobenie amerického vojaka v Afganistane stojí daňových poplatníkov 1 mil. USD. Len otázka bezpečných trás pre zásobovanie všetkým potrebným pre americké a aliančné sily stojí týždenne viac ako 4 mil. USD. Realizuje sa pritom cez veľmi čudné praktiky afganských bezpečnostných služieb, ktoré sú napojené na Taliban a tak podstatná časť týchto peňazí vlastne smeruje povstalcovi.

Nepochybne dobre mienená myšlienka pomoci prostredníctvom provinčných rekonštrukčných tímov nebola všetkými aliančnými účastníkmi správne pochopená. Najmä v otázke priblíženia sa k afganskému obyvateľstvu a jej regionálnym štruktúram. Skúsenosti slovenských a českých tímov ukázali, že pokiaľ dedina, či komunita nepreberie zodpovednosť za dar od cudzincov, nielenže ho nebude používať, ale zrejme ho bez problémov nechá aj zničiť.

Ďalšia zásadná otázka, ktorá reflektuje afganské pôsobenie aliančných síl je, čo ďalej s obsadeným územím. Vojenské sily nie sú schopné zaistiť ďalší rozvojový plán. Chýbajú civilní experti so skúsenosťami v oblastiach civilnej správy, civilnej infraštruktúry, humanitárnej pomoci, ekonómie, obchodu a kultúry. Požiadavky na civilnú zložku NATO boli prijímané s rozpakmi a v praxi realizované bez rešpektu k tamojšiemu obyvateľstvu.

Akceptácia zložiek CIMIC v afganskom prostredí je najmä v poslednom období v rozpore nad efektívnosťou PSYOPSu. Aj v dôsledku toho Aliancia prehráva boj o myslenie obyčajných Afgancov. Tzv. nový Taliban (termín sa objavuje v roku 2007) je svojimi novými prístupmi k elektronickým médiám a vzdelaniu v tejto vojne o myslenie ľudí presvedčivejší.

Afganistan získal od roku 2002 od troch donorských konferencií príspevky vo výške takmer 50 miliárd eur. Medzinárodné organizácie humanitárnej pomoci sa predháňajú v pomoci tejto krajine. Táto pomoc má aj svoje tienisté stránky, napr. v tom, že v mnohých prípadoch sa z celkovej humanitárnej pomoci dostane reálne ľuďom v núdzi 10-15 % z pôvodného objemu pomoci. Ambivalentnosť humanitárneho pôsobenia je okrem iného daná aj neochotou koordinácie týchto organizácií s vojakmi (napr. Lekári bez hraníc) ako aj riešením problémov s miestnymi kmeňovými štruktúrami mimo štátneho rámca. Veľké investície nepomáhajú – pred rokom bolo 90 % všetkých verejných výdavov získaných zo zahraničných grantov, pričom ¾ išli mimo afganský rozpočet.

Nevytvára sa aj v Afganistane syndróm príjemcu pomoci (podobne ako v Afrike), ktorý miestnych ľudí nestimuluje a naopak učí čakať s natiahnutou rukou?

Záver

Aký je prístup Afgancov k súčasnej situácii? Jeden z predstaviteľov Talibanu to vyjadril slovami – Vy máte drahé hodinky, my máme čas.

Budovať v Afganistane demokraciu západného typu je ako stavať dom bez solídnych základov. Vnucujeme cudzí prvok (demokraciu) v prostredí, kde slabá vláda trpí systémovou korupciou a všetko funguje vďaka rodovému a klanovému poriadku.

V podstate väčšina scenárov pre možný ďalší vývoj uvažuje o nasledovných alternatívach:

1. aktivity povstalcov sa budú zvyšovať pri nezmenšenej intenzite prítomnosti zahraničných jednotiek v krajine. Žiadna zo strán nezíska prevahu. Autorita povstalcov však porastie úmerne s podporou obyvateľstva (afganský zvyk pridať sa k víťaznej strane),
2. ďalšie výrazné zvýšenie počtu aliančných vojakov situáciu zastabilizuje. Bez paralelného zlepšenia fungovania štátnej správy, vzdelanosti ľudí a ekonomického chodu krajiny to však bude dočasné riešenie. Povstalci presunú aktivity do ekonomickej a politickej oblasti.
3. Legitimitu vzbúrencov sa podarí oslabiť zlepšeným vládnutím - čo nie je veľmi pravdepodobné. Situácia bude pokojnejšia a ľudia začnú viac dôverovať centrálnej vláde. Povstalci sa siahnu na istý čas za hranice do Pakistanu, ohnisko odporu zostáva.

Stále trvá nebezpečenstvo, že povstalecké boje proti prítomnosti cudzích vojsk na afganskom území budú pokračovať, pretože hrdí Afganci nikdy v svojich horách žiadnych cudzincov nestrpeli a vždy dokázali nad nimi zvíťaziť. Nádej svitne až vtedy, keď zastupiteľský systém bude riadne fungovať. A to bude len vtedy, keď sa parlament i ďalšie volené inštitúcie nenechajú znepriatelieť etnickými rozdielmi, ktoré v nedávnej minulosti vyvolávali vzájomné súperenie a viedli k ozbrojeným stretnutiam. Len ak sa toto podarí, mocenské boje medzi jednotlivými kmeňmi prestanú, nepriateľstvo medzi rôznymi národnosťami vyhasne a Afganistan sa stane pokojnou a prosperujúcou krajinou.

S týmto mementom by zrejme mala k rokovaniam pristupovať aj súčasná Mierová šúra a všetky relevantné subjekty konfliktu. Hľadanie cesty zo slepej uličky, v ktorej sa krajina dnes nachádza, nebude jednoduché ani bezbolestné.

Použitá literatúra:

1. Čech, L.: Islam – fakty a súvislosti. Islam v miestach pôsobenia Ozbrojených síl Slovenskej republiky v operáciách medzinárodného krízového manažmentu. Akadémia ozbrojených síl. Liptovský Mikuláš 2008.
2. Čech, L.: Islam v životnom cykle moslimov. Sprievodca praktickým islamom. Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika so sídlom v Liptovskom Mikuláši. Liptovský Mikuláš 2009.
3. Dolejší, K.: Afghánistán: Čekání na strategii. ATM. Ročník XXXX. Č. 6/2008.
4. Horák, S.: Začarované kruhy afghánské. Obrana a strategie. Číslo 2/2008. Univerzita obrany . Brno 2008.
5. Majer, M., Ondrejcsák, R., Tarasovič, V., Valášek, T.: PANORAMA of global security enviroment 2009. CENAA. Bratislava 2009.
6. Marek, J.: Dějiny Afghánistánu. Nakladelství Lidové noviny. Praha 2006.
7. Vogelsang, W.: Dějiny Afghánistánu. Grada Publishing. Praha 2010.
8. Matinuddin, K.: The Taliban Phenomenon. Afghanistan 1994-1997. Oxford University Press 1999.
9. Rashid, A.: Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia. I.B.Tauris and Co Ltd. London 2000.
10. Zelinka, P.: Perspektivy vývoje vzbouřenečství v Afganistánu a přilehlých pakistánských oblastech. Obrana a strategie. Číslo 1/2009. Univerzita obrany. Brno 2009.
11. Zipfel, T.:Afghánistán mezi optimismem a defétismem. Obrana a strategie. Číslo 2/2008. s. 19-30. Univerzita obrany . Brno 2008.
12. Žídek, L.: Afghánistán od pádu Tálibánu. In: Mezinárodní politika č. 7/2006.

Internetové zdroje:

13. www.afghanconflictmonitor.org
14. www.euractiv.sk/.../slovensko-ma-o-afganistane-len-povrchne-predstavy-016110
15. www.unodc.org/.../Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pdf
16. www.sme.sk
17. www.nato.int

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemská 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Mikuláš ČERNOTA

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VÝZNAM ADAPTÁCIE PRÍRODNÝCH ZDROJOV NA KLIMATICKÉ ZMENY PRE EURÓPSKY REGIÓN

mikulas.cernota@euba.sk

Abstrakt

Štúdiá poskytuje analýzu hlavných doterajších dokumentov, ktoré opisujú vplyv a dôsledky klimatických zmien na európsky región so zreteľom na kľúčové prírodné zdroje a následne naznačujú posun v zmýšľaní a tvorbe politik pre prispôsobenie sa trendu zvyšujúcich sa teplôt, zvýšenej intenzite zrážok a ďalších vplyvov na spoločnosť. Analyzuje ďalší postup s ohľadom na finančnú koordináciu, strategické plánovanie a úlohu EÚ v globálnom postupe pri presadzovaní nízkouhlíkových technológií a ochrany prírodných zdrojov.

Kľúčové slová: Adaptácia, prírodné zdroje, klimatické zmeny.

Abstract

Study provides the analysis of major documents, which describe the impact and consequences of climate change on the european region with special focus to major natural resources and consequently the move in thinking and policy creation for adaptation to the trend of rising temperatures, increased intensity of precipitation and other impacts on the society. Further on, it analyses the following procedures with regard to financial coordination, strategic planning and the role of the EU in global approach in propagation of low carbon economy and natural resources protection.

Key Words: Adaptation, natural resources, climate change.

Úvod

Klimatické zmeny sú fenoménom 21. storočia a táto téma napĺňa stránky všetkých druhov periodík. Európsky región je takisto týmito zmenami postihnutý, možno nie do miery akou napr. rozvojové krajiny južnej pologule, ale aj tu dochádza k vážnym stratám vo všetkých oblastiach. Prvým krokom k zlepšeniu stavu je tzv. inventarizácia prírodných zdrojov a zhodnotenie ich vplyvu, pretože tieto sú identifikované ako hlavný objekt záujmu pri zmierňovaní dôsledkov týchto zmien na človeka.

Pri riešení otázok zmeny klímy je potrebné reagovať dvoma spôsobmi. V prvom rade je potrebné znížiť naše emisie skleníkových plynov (GHG) – tzv. zmierňovacie opatrenia, a okrem toho je potrebné prijať opatrenia na zvládnutie nevyhnutných následkov – tzv. adaptačné opatrenia. Nedávno odsúhlasená legislatíva EÚ v oblasti zmeny klímy obsahuje konkrétne opatrenia, pomocou ktorých má EÚ splniť svoj záväzok znížiť emisie do roku 2020 o 20 % v porovnaní s úrovňou v roku 1990 a je možné ju zmeniť a doplniť tak, aby sa dosiahlo 30 % zníženie emisií v prípade, že sa v rámci medzinárodnej dohody odsúhlasí, že svoje emisie porovnateľným spôsobom znížia aj ostatné rozvinuté krajiny, kým hospodársky vyspelejšie rozvojové krajiny prispejú úmerne svojim zodpovednostiam a schopnostiam. Aj

pokiaľ sa podarí celosvetovo obmedziť a následne znížiť emisie skleníkových plynov, našej planéte ešte chvíľu potrvá, než sa spamätá z náporu skleníkových plynov, ktoré sa už v atmosfére nachádzajú. Dôsledkami zmeny klímy sa teda budeme zaoberať ešte minimálne najbližších 50 rokov. Preto je potrebné prijať adaptačné opatrenia.¹

Klimatické zmeny a hlavné dôsledky ich pôsobenia v Európe

Problém hodnotenia vplyvu týchto zmien je interdisciplinárneho charakteru nakoľko v každom regióne sa zmena môžu prejaviť v zásade iným spôsobom, preto je nutné tieto deje posudzovať komplexne a s dôrazom na lokálny kontext.

Dôsledky zmeny klímy majú v rôznych regiónoch rôznu intenzitu. Najohrozenejšími regiónmi v Európe sú južná Európa, oblasť Stredozemného mora, najvzdialenejšie regióny a Arktída. Osobitným problémom čelia aj horské oblasti (predovšetkým Alpy), ostrovy, pobrežné a mestské oblasti a husto osídlené povodňové oblasti. Mimo Európy sú aj naďalej ohrozené najmä rozvojové krajiny (vrátane malých ostrovných štátov). Zmena klímy urýchlí úpadok ekosystémov vrátane morských ekosystémov, ako aj stratu biodiverzity, čo neovplyvní len jednotlivé druhy, ktoré sú dôležité z hľadiska týchto ekosystémov, ale aj súvisiace služby ekosystémov, na ktoré je naša spoločnosť do veľkej miery odkázaná. Ekosystémy zohrávajú bezprostrednú úlohu pri regulácii podnebia tým, že rašeliniská, mokrade a hlbinné morské oblasti sú mimoriadne dôležité z hľadiska zadržiavania uhlíka. Okrem toho ekosystémy v slaniskách a duny poskytujú ochranu pred búrkami. Týmto vplyvom sa nevyhnú ani ďalšie služby ekosystémov, ako dostupnosť pitnej vody, potravín a stavebných materiálov. Ďalším príkladom je možné zhoršenie stavu oceánov v dôsledku okysľovania. V dôsledku niektorých postupov využívania pôdy a rozhodnutí v oblasti plánovania (napríklad výstavba v záplavových oblastiach), ako aj neudržateľného využívania morí (napríklad nadmerný rybolov) došlo k zníženiu odolnosti ekosystémov a socioekonomických systémov voči zmene klímy, a teda aj ich schopnosti adaptácie na túto zmenu.²

V priebehu minulého storočia narástli priemerné teploty v Európe o takmer 1 °C a najoptimistickejší scenár predpokladá, že do roku 2100 dôjde k nárastu o 2 °C. Prírodná schopnosť adaptácie ekosystémov však nedokáže udržať krok s rýchlou zmenou klímy spôsobenou človekom. Celé regióny teda prestanú byť vhodným prostredím pre isté druhy lesov, čo bude mať nutne za následok presun prírodného rozmiestnenia druhov drevín a zmenu rastu existujúcich lesných porastov. Očakáva sa, že extrémne prejavy počasia, akými sú víchrice, lesné požiare, suchá a vlny horúčav sa budú vyskytovať častejšie, resp. budú mať prudší priebeh, čo bude predstavovať ďalšie negatívne pôsobenie na lesy.³

To, že tieto zmeny a snaha o ich riešenie sa v súčasnosti dostali aj na najvyššie politické úrovne, dokazuje aj stanovisko Výboru regiónov EÚ, kde výbor uznáva, že klimatické zmeny budú mať vplyv na lesy a ekosystémy nachádzajúce sa v ich okolí. Následky klimatických zmien môžu ovplyvniť produkciu dreva a narušiť rekreačné aktivity v prírode, kvalitu vôd, biodiverzitu a mieru ukladania uhlíka. V kontexte Akčného plánu EÚ pre lesy by sa mala iniciovať diskusia, ktorej cieľom by bolo zistiť, aké dôsledky a vplyv majú klimatické zmeny na lesy a aké opatrenia je prípadne potrebné prijať. Ďalej výbor zastáva názor, že klimatické zmeny sa výrazne odrazia aj na zdraví živočíchov a rastlín a že sa v

¹ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

² KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

³ MINISTERSTVO PÔDOHOSPODÁRSTVA SR

<http://www.mpsr.sk/sk/?start&navID=1&navID2=1&sID=37&id=2210>.

domácej faune a flóre objaví a rozšíri čoraz viac cudzokrajných chorôb a škodcov. Značne sa zmenia domáce krajinné ekosystémy, z ktorých sa bude čoraz väčšmi vytrácať biodiverzita a do ktorých pribudnú nové cudzokrajné druhy. Neodhadnuteľný vplyv na biodiverzitu môžu mať v čoraz väčšej miere aj opatrenia zamerané na prispôsobenie sa klimatickým zmenám. Základným nástrojom je smernica o biotopoch, ktorá by sa mala v rámci jej oblasti pôsobnosti iniciatívne využívať na zabezpečenie priaznivého stavu, ochrany a ďalšieho rozvoja lokalít sústavy Natura 2000.⁴

Hoci niektoré z predpokladaných dopadov môžu byť prospešné pre poľnohospodárstvo v určitých európskych oblastiach, predovšetkým v severných regiónoch (napríklad predĺženie obdobia rastu a zlepšenie vo výnosoch vďaka teplejším podmienkam), väčšina dopadov bude pravdepodobne nepriaznivých a povedie k hospodárskym stratám a vyskytnú sa v oblastiach, ktoré sú už teraz následkom sociálno-ekonomických a iných environmentálnych faktorov, ako je nedostatok vody, pod tlakom. Pokiaľ ide o očakávané klimatické podmienky, existujú výrazné regionálne odlišnosti, no dopady predpovedané na 21. storočie sa dajú stručne vyjadriť asi takto: miernejšie a vlhkejšie zimy, horúcejšie a suchšie letá a častejšie a intenzívnejšie výčiny počasia. Najhoršie dôsledky zmien súvisiacich s nestálosťou počasia nemusíme pocítiť do roku 2050, ale výrazné nepriaznivé dopady vo forme extrémneho počasia, ako sú častejšie a dlhotrvajúce vlny horúčav, suchá a záplavy, možno očakávať už skôr. Väčšina dopadov klimatických zmien na sektor poľnohospodárstva súvisí s vodou. Nedostatok vody bude mať významný dopad na poľnohospodársku produkciu a na ráz európskej krajiny. Mnohé oblasti, najmä v južných krajinách EÚ, používajú už celé stáročia zavlažovanie ako súčasť svojej poľnohospodárskej tradície – no budú musieť prehodnotiť svoje techniky zavlažovania. Poľnohospodárstvo musí tiež zlepšiť hospodárenie s vodou a znížiť straty vody. Nepriaznivé účinky možno v súvislosti s vyššími teplotami a vlhkosťou očakávať aj následkom pravdepodobného zvýšenia výskytu a intenzity existujúcich drobných škodcov, buriny a rôznych chorôb. Tieto účinky sa budú pravdepodobne veľmi líšiť v závislosti od regiónu. Všetky regióny EÚ stále intenzívnejšie pociťujú nepriaznivé účinky klimatických zmien, ale niektoré oblasti budú postihnuté viac ako iné. Južná Európa a Stredomorie sa budú musieť vyrovnávať s kombinovaným účinkom veľkého nárastu teplôt a zníženého množstva zrážok. Mimoriadne zraniteľné sú aj horské oblasti, najmä Alpy, a malé ostrovy. Husto osídlené záplavové nížiny budú ohrozené pre zvýšené riziko búrok, prudkých dažďov a náhlych záplav, čo môže viesť ku škodám. Klimatické zmeny zväčšia regionálne rozdiely v prírodných zdrojoch Európy. Dôsledky niektorých zmien v počasí sú už viditeľné na poľnohospodárskej pôde. Boli spozorované už početné dopady: skoršie kvitnutie stromov, predĺženie sezóny rastu hrozna a zmeny v ďalších prirodzených cykloch rastlín. Zmeny v poľnohospodárskom kalendári (satie, zber úrody atď.) naznačujú, že farmári sa už prispôbujú novým klimatickým podmienkam.⁵

Plánované opatrenia na úrovni EÚ

Niektorí jednotlivci alebo niektoré podniky (v sektoroch ako napríklad poľnohospodárstvo a cestovný ruch) môžu byť do istej miery schopní reagovať na signály trhu alebo zmeny životného prostredia zapríčinené zmenou klímy („autonómna adaptácia“).

⁴ VÝBOR REGIÓNOV (2010): Stanovisko na tému Biela kniha – Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, spravodajca: Henning Jensen, Brusel.

⁵ EURÓPSKA KOMISIA, POĽNOHOSPODÁRSTVO A ROZVOJ VIDIEKA (2008): Poľnohospodárstvo EÚ – riešenie problémov vyplývajúcich z klimatických zmien, Brusel.

Vzhľadom na neistotu, nedostatočné informácie a finančné obmedzenia však nie je pravdepodobné, že autonómna adaptácia bude optimálna.⁶

Rámec EÚ pre adaptačné opatrenia má za cieľ, aby EÚ dokázala pružnejšie reagovať na dôsledky zmeny klímy. Rámec bude rešpektovať zásadu subsidiarity a bude v súlade s celkovými cieľmi EÚ v oblasti udržateľného rozvoja. Rámec EÚ sa bude realizovať postupne. Podľa plánu sa má počas fázy 1 (2009 až 2012) pripraviť základ komplexnej adaptačnej stratégie EÚ, ktorá sa má realizovať počas fázy 2, ktorá sa začne v roku 2013. Fáza 1 sa sústreďí na tieto štyri piliere opatrení: 1) vybudovanie solídnej znalostnej základne o dôsledkoch a následkoch zmeny klímy pre EÚ, 2) začlenenie aspektu adaptácie do dôležitých politických oblastí EÚ; 3) kombinácia politických nástrojov (trhovo orientované nástroje, usmernenia, partnerstvá medzi verejným a súkromným sektorom) zameraná na zabezpečenie účinnej realizácie adaptácie a 4) intenzívnejšia medzinárodná spolupráca v otázkach adaptácie. V záujme úspechu fázy 1 je nutná úzka spolupráca EÚ, vnútroštátnych, regionálnych a miestnych orgánov.⁷

Tvorba znalostnej bázy

Aby sa prijal najlepší spôsob adaptácie, je nevyhnutné mať prístup k spoľahlivým údajom o pravdepodobných dôsledkoch zmeny klímy, súvisiacich socioekonomických aspektoch a nákladoch a výhodách rôznych možností adaptácie. Primeraná politická reakcia sa nedá pripraviť bez väčšieho množstva poznatkov o dôsledkoch zmeny klímy a o ohrozenosti, ktorú spôsobuje. Tieto poznatky by sa mali sprístupniť aj ostatným – najmä rozvojovým krajinám.

Existuje už množstvo informácií a výsledkov výskumu, no zatiaľ neprebíha ich výmena medzi členskými štátmi. Účinným spôsobom na zlepšenie systematického využívania poznatkov by bolo zavedenie Strediska výmeny informácií (Clearing House Mechanism), ktoré by slúžilo ako IT nástroj a databáza o tematike zmeny klímy, t. j. o dôsledkoch, miere ohrozenosti a najlepšej praxi v oblasti adaptácie. Stredisko výmeny informácií by prispievalo k spoločnému systému environmentálnych informácií, ktorý je spoločnou iniciatívou Európskej komisie a Európskej environmentálnej agentúry (EEA) s cieľom zriadiť spolu s členskými štátmi integrovaný systém výmeny informácií o životnom prostredí na úrovni EÚ. Stredisko výmeny informácií by vychádzalo aj z geografických informácií získaných vďaka Globálnemu monitorovaniu pre životné prostredie a bezpečnosť (GMES). V prípadoch, keď niektoré členské štáty vykonávajú dôležitý výskum, ktorý sa týka adaptácie, by malo okrem toho dôjsť aj k zlepšeniu koordinácie.⁸

Implementácia politik

Adaptácia sa musí začleniť do politik EÚ. Na tento proces sa musí dôkladne pripraviť na základe fundovaných vedeckých a ekonomických analýz. V každej politickej oblasti by malo dôjsť k preskúmaniu spôsobov, vďaka ktorým by mohlo v záujme uľahčenia adaptácie dôjsť k novému smerovaniu alebo úplnej zmene politik. Rôzne sektory si budú vyžadovať rôzne adaptačné opatrenia, na ktoré budú v niektorých prípadoch potrebné finančné prostriedky. V každom sektore je potrebné vykonať viac v záujme pochopenia dôsledkov

⁶ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

⁷ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

⁸ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

zmeny klímy, posúdenia vhodnej reakcie a zabezpečenia potrebného financovania. Toto preskúmanie by sa malo začať počas fázy 1 (2009 až 2012). Bez ohľadu na tieto otázky a vzhľadom na odhadované dôsledky, a to najmä v kľúčových politických oblastiach EÚ, je v oblasti adaptácie nevyhnutné konať včas. Ďalej uvedené sektory predstavujú oblasti, ktoré sú výrazne prepojené s politikou EÚ a v prípade ktorých sú potrebné adaptačné stratégie s načrtnutými typmi opatrení: Za prvoradé by sa mali považovať také adaptačné opatrenia, ktoré vytvoria čistý spoločenský a/alebo hospodársky prínos bez ohľadu na neistotu budúcich prognóz a ktoré sú známe ako „opatrenia bez negatívnych následkov“ („no-regret measures“). Prednostne treba pristúpiť aj k opatreniam, ktoré sa prejavujú ako prospešné z hľadiska zmierňovacích a adaptačných opatrení.⁹

Tieto vyhlásenia EK naznačujú význam klimatických zmien pre celkovú tvorbu politik a následných opatrení a to v aktuálnom období do roku 2012, takže táto fáza zahŕňa najmä analytickú fázu skúmania sektorového vplyvu na podnebie a následné zmeny v správaní, technológii, financovaní alebo inom prispôbení sa.

Významné sektory obhospodarujúce prírodné zdroje – poľnohospodárstvo, lesníctvo a vodné hospodárstvo

Keďže väčšinu pôdy v EÚ obhospodarujú poľnohospodári, ústredná úloha v procese prislúcha SPP – jednak bude poľnohospodárom pomáhať pri prispôbovaní produkcie zmeneným klimatickým podmienkam a jednak v závislosti od konkrétneho pôdneho manažmentu prispeje k poskytovaniu širšej palety služieb ekosystémov. Z tohto dôvodu by mali byť členské štáty motivované k tomu, aby adaptáciu na zmenu klímy začlenili do troch cieľov pre rozvoj vidieka, ktorými sú zlepšenie konkurencieschopnosti, životného prostredia a zvýšenie kvality života vo vidieckych oblastiach. Okrem toho by sa mohla overiť realizovateľnosť opatrení v územnom rozsahu nad rámec úrovne poľnohospodárskych podnikov.¹⁰

Veľké množstvá CO₂ sa dajú odobrať z ovzdušia a viazať v pôde prostredníctvom rôznych poľnohospodárskych postupov, ako je organické poľnohospodárstvo; nulové alebo zredukované systémy orby, ktoré sa vyhýbajú premiestňovaniu zeminy alebo ho redukujú; pestovanie proteínových plodín; výsadba živých plotov; udržiavanie trvalých pasienkov a premena ornej pôdy na trávnaté plochy. Značné množstvá uhlíka je možné viazať aj pomocou zalesňovania, pretože dreveniny zadržiavajú oveľa viac uhlíka ako poľnohospodárske plodiny. Bioenergia vyrobená z poľnohospodárskej biomasy môže nahradiť iné zdroje energie, ako sú fosílna palivá, ktoré produkujú veľké množstvo emisií. Farmári sú stále vo väčšej miere zapojení do pestovania plodín na výrobu biopalív, na využitie v malých alebo dokonca veľkých elektrárňach či kombinovaných teplárňach a elektrárňach priamo na farmách. Objavuje sa aj trend širšieho využívania obnoviteľných poľnohospodárskych zdrojov v priemysle, napríklad v podobe agromateriálov, bioplastov a biochemikálií.¹¹ Tieto postupy majú však aj svoje negatívne stránky, nakoľko môžu výrazne prispieť k zvýšeniu cien obilnín, prípadne k ich nedostatku. V tejto oblasti je nutný ďalší výskum, ktorý by vylúčil pestovanie druhov slúžiacich na výrobu potravín pre účely bioenergie.

Zo všeobecného hľadiska by sa malo uvažovať o tom, či SPP môže poskytnúť primeraný rámec na udržateľnú výrobu a tým umožniť sektoru poľnohospodárstva vyrovnáť

⁹ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

¹⁰ KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

¹¹ EURÓPSKA KOMISIA, POĽNOHOSPODÁRSTVO A ROZVOJ VIDIEKA (2008): Poľnohospodárstvo EÚ – riešenie problémov vyplývajúcich z klimatických zmien, Brusel.

sa s problémami, ktoré so sebou prinášajú zmenené klimatické podmienky. Okrem iného bude potrebné posúdiť, aké požiadavky na kvantitu a kvalitu vody by sa mali hlbšie integrovať do relevantných nástrojov SPP. Takisto bude treba zefektívniť využívanie vody v poľnohospodárstve, predovšetkým v regiónoch, ktoré trpia nedostatkom vody. Navyše by sme sa mali zamyslieť nad možnosťou podpory pre poľnohospodárske podniky, ktoré sú obzvlášť ohrozené dôsledkami zmeny klímy. V rámci revízie SPP po roku 2013 bude v každom prípade nutné preskúmať možné spôsoby, ktorými môže SPP prispieť k adaptácii na zmenu klímy. Pokiaľ ide o lesy, mali by sa aktualizovať tie aspekty stratégie EÚ v oblasti lesníctva, ktoré súvisia so zmenou klímy. Okrem toho by sa v rámci akčného plánu EÚ v oblasti lesov mala začať diskusia o možnostiach koncepcie EÚ v oblasti ochrany lesov, ako aj informačných systémov zameraných na lesy.¹²

Vodné hospodárstvo by mohlo tvoriť rozsahom ďalšiu štúdiu. Tu sa obmedzíme len na základné naznačenie koordinácie pri implementovaní jednotlivých právnych noriem v oblasti hospodárení s vodou. Výbor regiónov tu poukazuje na potrebu zabezpečiť, aby existujúca legislatíva EÚ v oblasti vodného hospodárstva (rámcová smernica o vodách, smernica o podzemných vodách, smernica o povodniach, stratégia v oblasti nedostatku vody a such) bola plne konzistentná a aby budúce ciele a návrhy EÚ na prispôbenie sa klimatickým zmenám boli v súlade s existujúcou legislatívou. Uplatňovanie európskej legislatívy v oblasti vodného hospodárstva bude mať značný vplyv na vodohospodárske plánovanie v obciach, mestách a regiónoch Európy.¹³

Finančná koordinácia implementácie

Výbor regiónov vyjadril súhlas v myšlienku, že hlavnou prekážkou pri adaptácii na klimatické zmeny sú finančné obmedzenia. Prostriedky ktoré momentálne poskytuje EÚ a členské štáty, sú nedostatočné. Preto je nevyhnutné na nižšej než štátnej úrovni vyčleniť viac prostriedkov, ktoré budú osobitne určené na prispôbenie sa klimatickým zmenám a koordinované s prostriedkami určenými na prevenciu prírodných katastrof.¹⁴

Čo sa týka mimoeurópskych regiónov, bude potreba koordinovaného medzinárodného úsilia pre pomoc najmenej rozvinutých krajín na juhu, ktorých územie bude a vlastne už je postihované klimatickými zmenami a ktoré zároveň majú malú kapacitu adekvátnej adaptácie. EÚ by mala mať pozíciu kľúčového koordinátora v tejto oblasti, keďže už v súčasnej dobe je najväčším donom oficiálnej rozvojovej pomoci.

Výbor regiónov ďalej súhlasí s postojom Európskej komisie, že členské štáty by od roku 2013 mali vyčleniť aspoň 50 % príjmov z dražieb emisných kvót na riešenie problematiky klimatických zmien prostredníctvom adaptačných opatrení. Zároveň zastáva názor, že aj použitie dostupných prostriedkov na prispôbenie sa klimatickým zmenám a ich potlačanie by malo závisieť aj od konkrétnej situácie v danom regióne. Miestne a regionálne orgány budú potrebovať značné finančné zdroje a predovšetkým v krátkodobom horizonte by sa mal podiel prostriedkov vyčlenených na projekty na miestnej a regionálnej úrovni podstatne zvýšiť.¹⁵

¹² KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

¹³ VÝBOR REGIÓNOV (2010): Stanovisko na tému Biela kniha – Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, spravodajca: Henning Jensen, Brusel.

¹⁴ VÝBOR REGIÓNOV (2010): Stanovisko na tému Biela kniha – Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, Spravodajca: Henning Jensen, Brusel.

¹⁵ VÝBOR REGIÓNOV (2010): Stanovisko na tému Biela kniha – Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, Spravodajca: Henning Jensen, Brusel.

Neúspešná adaptácia sa negatívne prejaví v oblasti bezpečnosti. To je dôvodom, prečo EÚ posilňuje svoje analytické systémy a systémy včasného varovania a začleňuje zmenu klímy do existujúcich nástrojov. Nad dôsledkami zmeny klímy na migračné toky by sa EÚ mala zo všeobecného hľadiska zamyslieť aj v rámci politiky v oblasti bezpečnosti, rozvoja a migrácie.¹⁶ Európska únia môže byť v týchto smeroch globálnym lídrom pri propagácii zelenej ekonomiky, koordinácie krízového manažmentu ako aj pri prevencii a monitoringu environmentálnych rizikových faktorov a zmiernení ich následkov na spoločnosť. Kľúčom k tomuto môže byť ďalšia podpora interdisciplinárneho výskumu v oblasti prírodných zdrojov ako aj aplikácie nízkoenergetických technológií do bežného života.

Použitá literatúra:

1. EURÓPSKA KOMISIA, POĽNOHOSPODÁRSTVO A ROZVOJ VIDIEKA (2008): Poľnohospodárstvo EÚ – riešenie problémov vyplývajúcich z klimatických zmien, Brusel
2. INTERNATIONAL ORGANISATION FOR MIGRATION (2007): Challenges of Irregular migration: Addressing mixed migration flows In: Regional conference on refugee protection and International migration in West Africa, Discussion note of Ninety-sixth session of IOM council, Dakar
3. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel
4. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (2009): Zhrnutie posúdenia vplyvu, Sprievodný dokument k Bielej knihe Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, SEK 388, Brusel
5. LIPKOVÁ, Ľ. a kol. (2011): Medzinárodné hospodárske vzťahy, Sprint dva, Bratislava
6. VÝBOR REGIÓNOV (2010): Stanovisko na tému Biela kniha – Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, Spravodajca: Henning Jensen, Brusel

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

¹⁶ KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV (2009): Biela kniha: Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení, KOM 147, Brusel.

KOMUNIKÁCIA A KULTÚRNY KONTEXT

delgadova@tnuni.sk

Abstrakt

Kultúrne odlišné pravidlá ovplyvňujú spôsob, ako sa členovia tej ktorej kultúry správajú v určitých kontextoch. Situácie, keď partner v našom interkultúrnom dialógu používa odlišný lingvistický kód, môžu vyvolať problémy nielen v preklade a recepcii, ale aj v interpretácii komunikátu, čo vedie k nepochopeniu celej komunikácie, a tým aj k možnému konfliktu. Príspevok analyzuje dôležitosť vplyvu kultúrneho kontextu a jeho zložiek na komunikáciu, ako aj rešpektovania interkultúrnych rozdielov, aby sa predišlo oslabenej, prípadne celkom neefektívnej komunikácii.

Kľúčové slová: Komunikácia, kódovanie komunikátu, kultúrny kontext, zložky kultúrneho kontextu, interkultúrny dialóg.

Abstract

Distinct culture – bound rules and norms have an effect upon the way the members of the culture in question behave in a particular context. In an intercultural dialogue involving partners using different linguistic codes, there may arise situations causing misunderstandings not only in translation and perception but also in the message misinterpretation. Such misunderstandings and misinterpretations can eventually lead to disagreements and conflicts. The paper is aimed to analyse the influence of the cultural context and its components on the communication while bearing in mind intercultural differences in order to prevent poor or ineffective communication.

Key Words: Communication, message codification, cultural context, components of the cultural context, intercultural dialogue.

Pojem komunikácia je etymologicky odvodený od latinského slova *communicare*, čo znamená prenášať, odovzdávať a prijímať niečo, zdieľať s niekým niečo alebo vymieňať si informácie, činiť niečo spoločným, spoločne niečo oznámiť, sprostredkovať svoje myšlienky, predstavy alebo zámery niekomu inému. Avšak to, že sa niekto vyjadril alebo odovzdal správu, ešte neznamená, že komunikoval, nakoľko vyslaná správa nemusí byť správne odkódovaná. Komunikácia je vlastne dialóg, pri ktorom dochádza k vzájomnému vyjednávaniu významov, je to podľa nás kultúrna prax.

Pojem vyjednávania významov pochádza z oblasti analýzy diskurzu. Chápeme pod ním úlohu účastníkov komunikačnej interakcie, v ktorej sa zúčastnení snažia o vzájomnú výmenu verbálnych významov na základe spoločne zdieľajúcich znalostí.

Existuje veľa definícií komunikácie, naším cieľom však nie je ich kompletná analýza, preto spomenieme len niektoré.

„Ľudská komunikácia je zložitý spoločenský akt zahrňujúci celý komplex prvkov, ktoré sa na ňom podieľajú. Okrem jazyka v jeho ústnej a písomnej forme, ktorý je primárnym

zdrojom komunikácie, je potrebné brať do úvahy aj formy neverbálnej komunikácie.“ (Užáková, 2003, s. 140)

Súhlasíme s Hyhlikom a Nakonečným (1977), že komunikácia je výmena významov medzi ľuďmi, ktorá je uskutočňovaná predovšetkým prostredníctvom jazyka. Podľa Škvareninovej (2004) môžeme pod komunikáciou rozumieť aj prostriedok ovplyvňovania iných, ako nástroj pre dosiahnutie zmeny správania. Komunikácia býva definovaná aj ako proces, ktorým sa uskutočňuje odovzdávanie, prijímanie, výmena informácií medzi dvomi účastníkmi sociálnej interakcie, t. j. tým, kto informáciu vysiela (odosielateľ) a tým, kto informáciu prijíma (prijímateľ). V súčasnosti prebieha výskum komunikácie v mnohých rovinách, v oblasti persuzívnej komunikácie prebieha výskum jazykových a mimojazykových prostriedkov v marketingu a politickej kampani, vo verbálnej a v neverbálnej komunikácii a predovšetkým v komunikácii medzi kultúrami.

Dôležitým faktorom v komunikácii je spätná väzba, a teda reakcia alebo účinok, ktorý komunikácia vyvoláva. V manažmente patrí komunikácia k najdôležitejším kompetenciám každého manažéra, má svoje špecifikum, pretože predstavuje silne profesionálnu formu. Szarková (2002) definuje komunikáciu v manažmente ako proces vyjadrovania a prijímania informácií, ktoré presvedčia prijímateľov konať a správať sa tak, ako to žiada odosielateľ informácie – manažér.

Podľa Rodriga (2004) sa komunikácia stáva efektívnou vtedy, keď dochádza k pochopeniu vymenených významov v prijateľnej miere pre všetkých účastníkov komunikácie. To znamená, že úspešná a efektívna komunikácia nastáva vtedy, keď sú obaja zúčastnení, komunikátor aj komunikant, schopní adekvátne pochopiť to, čo sa im chcelo oznámiť, pretože v dostatočne pochopiteľnej alebo rovnakej miere zdieľajú významy. Interpersonálna komunikácia je teda chápaná ako proces výmeny alebo vyjednávania významov informácií a tvoria ju nasledovné činitele:

- komunikátor, t.j. oznamovateľ, od ktorého informácia vychádza,
- komunikant, t.j. prijímateľ, ku ktorému sa informácia dostáva,
- komunikačný kanál, verbálny alebo neverbálny, t.j. spôsob prenosu informácie,
- komuniké, t.j. zakódovaný a odkódovaný obsah informácie – správa,
- spätná väzba, t.j. reakcia alebo účinok, ktorý komunikácia vyvoláva,
- kultúrny kontext, t.j. kontext, v ktorom komunikácia prebieha, či je to už kultúrny kontext jednotlivca alebo skupiny či národa.

Aby mohol komunikátor svoju informáciu alebo správu odoslať, musí svoju myšlienku najskôr pretransformovať do určitej zmysluplnej podoby, čiže zakódovať a poslať zvoleným komunikačným kanálom. Pre to, aby komunikácia prebehla, sú teda dôležité určité nástroje alebo prostriedky. Hlavným kódovacím prostriedkom je jazyk, ide najmä o verbálnu formu komunikácie ako je reč a písmo, ale aj neverbálne prostriedky ako sú mimika a gestá, či symboly, napríklad, štátne znaky, piktogramy alebo dopravné značky. Aby sa komunikácia stala efektívnou, musí komunikant danú správu správne dekodovať, aby ju pochopil tak, ako bola mienená.

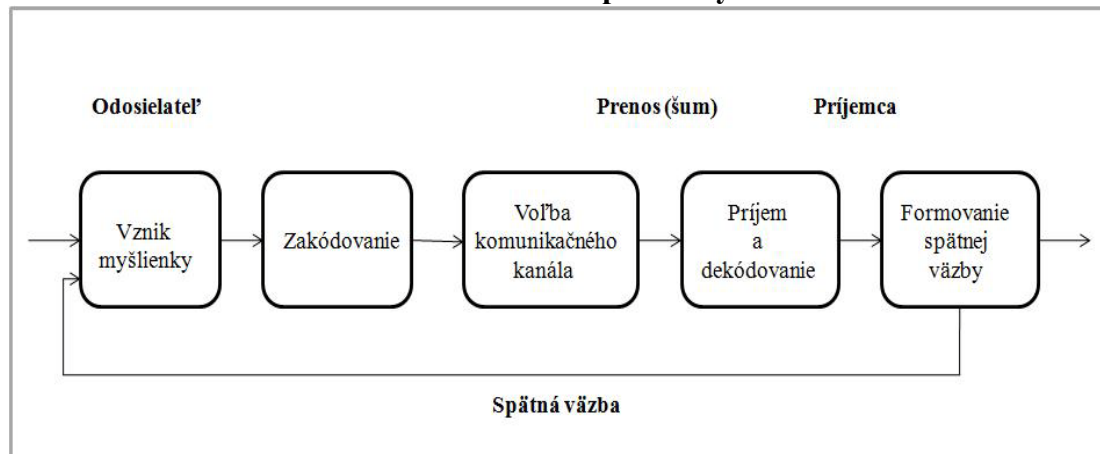
„Efektívna komunikácia sa preto zameriava predovšetkým na príjemcu informácie a závisí od toho, čo všetko odosielateľ o príjemcovi vie. Preto je dôležité, aby sa odosielateľ správy empaticky vcítil do úlohy príjemcu a predvídal, ako asi bude príjemca jeho správu dekodovať. Všeobecne platí, že čím väčší je rozdiel medzi vzdelaním a skúsenosťami odosielateľa a príjemcu, tým väčšie úsilie musí byť venované hľadaniu spoločnej platformy pre porozumenie oboch strán v komunikačnom procese. Pri kódovaní správy je potrebné dodržiavať základné pravidlá, medzi ktoré patrí:

- Jasne definovaný zámer – chceme len odovzdať správu alebo aj zmeniť postoje alebo názory príjemcu?

- Konkrétnosť správy – odosielateľ by nemal počítať s jasnovidectvom príjemcu alebo s jeho schopnosťou čítať medzi riadkami.
- Zrozumiteľnosť podania – vyžaduje sa odstránenie akýchkoľvek rušivých momentov, ktoré zhoršujú zrozumiteľnosť správy.
- Zrozumiteľnosť jazyka – obmedzenie používania špecializovaných termínov, slangových výrazov, čísel predpisov, noriem a paragrafov, pokiaľ ich príjemca bežne nepoužíva.
- Dávkovanie – obsahla správa blokuje kvalitu príjmu, príliš stručná správa môže príjemcu zneistiť, preto je potrebné zvoliť primeranú veľkosť odosielanej správy adekvátnej osobe príjemcu.
- Jednoznačná informácia – správa má byť jasná, nezahmlená, jedna časť nemá odporovať druhej.
- Otvorenosť komunikácie – relevantná správa sa má komunikovať otvorene, zahŕňajúc potreby a pocity odosielateľa a zásady etiky podania.
- Forma komunikácie – starostlivá voľba kritiky, príkazu, žiadosti, poďakovania za dodržané pravidlá slušnosti a empatie.
- Verifikácia správy – v priebehu podania alebo po odoslaní správy by mal odosielateľ overovať (formou spätnej väzby), či bola jeho správa dekódovaná tak, ako bola zakódovaná.“ (Vymětal, 2008, s. 31)

V grafe č. 1 uvádzame schému komunikačného alebo informačného, či kódového modelu ako ho nazýva Vymětal (2008).

Graf č. 1 Schéma všeobecného komunikačného alebo informačného modelu podľa Vymětala

Zdroj: Vymětal, J., Pruvodce úspěšnou komunikací, s. 30, 2008.

Komunikácia však úzko súvisí s kultúrou. Komunikovať sa učíme od raného detstva v kultúre, do ktorej sme sa narodili. Je to teda naučená zručnosť. V uvedenej schéme Vymětala nám však chýba práve kultúrny kontext, v ktorom každá komunikácia prebieha a ktorý je nepochybne jedným z najdôležitejších faktorov, ktorý ovplyvňuje proces komunikácie. Kontext, z latinského con (spolu s) a texere (tkat', stavať), neskôr textum, text (utkané, prepletené, súkno, látka), chápeme ako významové súvislosti javov a udalostí prostredia, ktoré ovplyvňujú intelekt, kognitívny systém, a teda aj jazykový prejav v rámci komunikácie. Kultúrny kontext nie je statický, je to aktívna a meniacia sa forma, v ktorej si jednotlivci vytvárajú svoje vlastné chápanie sveta a ktorá sa skladá ako z kultúrnych tradícií, tak aj z

individuálnych a kolektívnych potrieb a očakávaní, ktoré vznikajú v širšej spoločnosti tej ktorej kultúry.

Kultúrny kontext býva práve príčinou najväčších nedorozumení v komunikácii a vytvára odlišnosti medzi kultúrami. Tvorí ho javy, ktoré svojou nepominuteľnou charakteristikou neustále ovplyvňujú vývoj zmyslu a významov spôsobu života a vízie sveta. Máme na mysli existenciu kultúr v istom geografickom, klimatickom a historickom kontexte a v kontexte produktívnych procesov.

Geografické a klimatické podmienky, v ktorých sa jednotlivé kultúry vyvíjajú, podstatne ovplyvňujú bežný každodenný život jednotlivcov tej ktorej kultúry, ako napr. potraviny, pripravujúce sa zo surovín, ktoré je možné pestovať v blízkosti, vhodné oblečenie prispôbené podnebiu, či architektonické štýly alebo miestne stavby ako sú domy, mosty, dopravné komunikácie a iné stavby potrebné na prežitie v tom ktorom povrchovom teréne, či už v púšti, v horách, údoliach, na pobreží, v stepiach a pod. a v tom ktorom podnebnom pásme charakteristickom pre danú oblasť: tropickom dažďovom, suchom, studenom, horúcom, atď. Tieto geografické a poveternostné podmienky sa stávajú veľmi dôležitým podmieňovačom špecifických významov každodenného života celej kultúry danej oblasti.

História nám poskytuje časovú dimenziu toho, čo je dôležité spájajúc minulé udalosti s významami a hodnotami, ktoré dávajú určitý zmysel súčasnosti alebo sa premietajú do predstavovanej budúcnosti. Pod historickým kontextom chápeme významné aspekty, ktoré pochádzajú z minulosti, ako napr. zvyky, mýty, tradície, folklór, ale aj vysvetľované verzie udalostí samotnej histórie, ktorá je písaná alebo ústne odovzdávaná a ktorá slúži na to, aby sme vedeli kto sme a prečo konáme a rozmýšľame tak alebo onak. Je dôležité spomenúť, že folklór patrí k aktivitám, ktoré už síce vyšli z módy ako formy každodenného života, ale pre svoje významové bohatstvo pre človeka sa naďalej udržiavajú, lebo posilňujú miestnu a národnú identitu. Patrí sem gastronómia, spevy a tance, kroje, povere a obyčaje v rámci starých kultúrnych tradícií. Folklorne tradície sa v kultúrach pestujú a udržiavajú po celom svete napriek tomu, že sa kultúry postupne otvárajú rozmanitosti moderného globálneho sveta a práve preto, že prispievajú k definovaniu národnej identity.

Produktívne procesy reprezentujú transformácie, ktoré vykonávajú ľudia pre uľahčenie svojho života a pre vývoj spoločnosti, či už sú to primárne aktivity ako je ťažba surovín, sekundárne aktivity, ku ktorým patrí ich spracovanie pre vlastnú konzumáciu alebo blahobyt alebo terciálne aktivity, ktorými sú služby. Aj tieto aktivity produktívneho procesu tvoria kultúrny kontext, pretože stanovujú významy v prostredí, v ktorom sa vytvárajú vzťahy medzi jednotlivcami, ich objektívne a subjektívne spojenia a delenia, postoje, pracovná hierarchia a pod. Každý prvok kultúrneho kontextu udáva vlastný konotatívny prínos všeobecnému významu vecí každodenného života, stanovuje hodnoty a tým aj normy spolunažívania, t.j. čo sa smie a čo nesmie robiť, a teda všetko má kultúrnu identitu, ktorá nie je zhodná so žiadnou inou, hoci môže existovať medzi nimi určitá podoba.

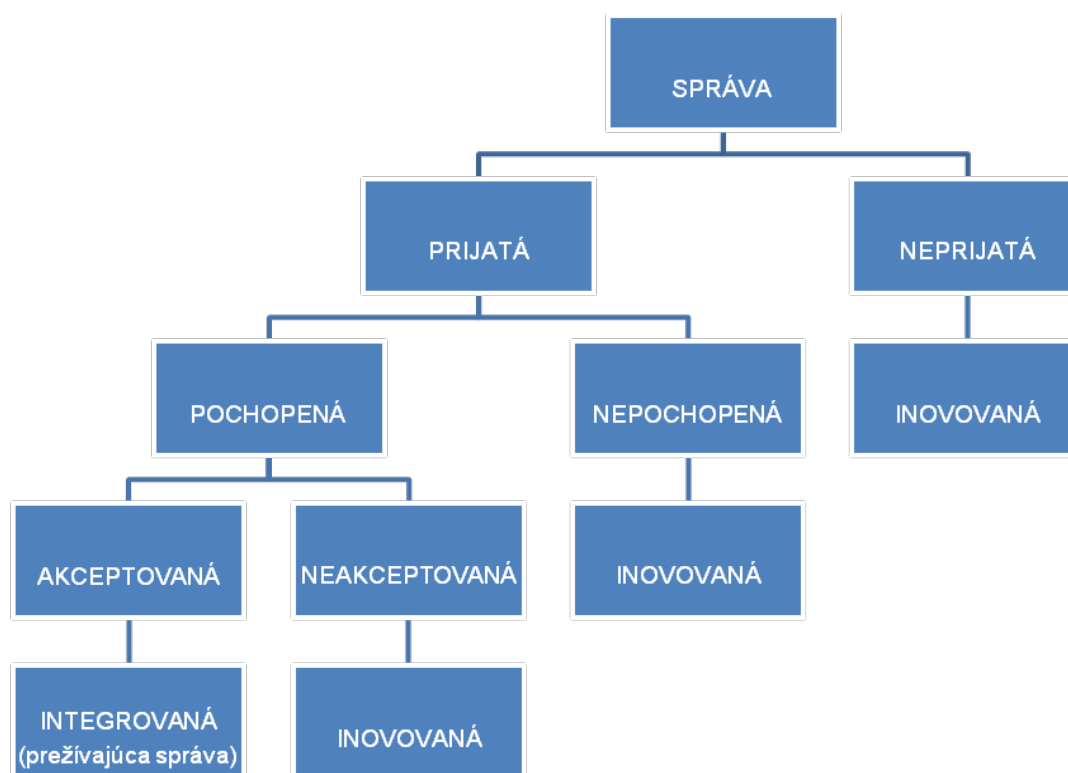
Cardoso de Oliveira (2007) hovorí, že identita sa stáva akýmsi kompasom, ktorý zaraďuje skupinu a jej členov do kognitívnych máp, ktoré sú zostavované kolektívne. Keď berieme do úvahy všetky opísané javy, a teda geografické a klimatické podmienky, históriu a produktívne procesy, môžeme povedať, že kultúrna identita sa teda odvíja od existencie takých elementov, ako sú územie, jazyk, tradície, zvyky, systém hodnôt a noriem, ktoré sú spoločné pre celú etnickú skupinu. Keďže je kultúra systém zdieľaných významov, ktoré však nadobúdajú konotáciu kontextu vyššie uvedených prvkov, ktorý existuje jednak v mysli jednotlivcov, ktorým určuje ich špecifickú kultúrnu identitu, ako aj v prostredí, v ktorom žijú.

Kultúrny kontext v našom poňatí je teda všetko to, čo tvorí životné, spoločenské a ľudské prostredie, ktoré významne vplýva na výchovu, vzdelanie, jazykový prejav a rozvoj špecifickej národnej kultúry a podmieňuje komunikačný proces.

V procese komunikácie prechádza vyslaná správa, t.j. komunikát, štyrmi fázami: prijatie – pochopenie – akceptácia - integrácia.

Komunikát teda môže byť prijatý alebo neprijatý, ak je správa neprijatá, čo môže spôsobiť zlyhanie komunikačného kanálu, musí sa inovovať, aby bola následne prijatá. Prijatá správa môže byť pochopená alebo nepochopená. Aj nepochopená správa sa musí ďalej inovovať, aby mohla byť následne pochopená. Pochopená správa môže byť akceptovaná, čo znamená, že bola adekvátne interpretovaná v tom kultúrnom kontexte, v ktorom bola myslená a v ďalšej etape integrovaná, čo je cieľom každej efektívnej komunikácie. Pri integrácii komunikátu sa očakáva spätná väzba, t.j. reakcia na vyslaný komunikát. Neakceptovaná správa sa musí znovu inovovať, aby bola akceptovaná a následne integrovaná. Schému kultúrneho vnímania komunikátu znázorňujeme v grafe č. 2.

Graf č. 2 Schéma kultúrneho vnímania komunikátu

Zdroj: Vlastné spracovanie

Keďže sa produkcia a negociácia významov realizuje vždy v podmienkach určitého kultúrneho kontextu, môžeme povedať, že každá komunikácia je kultúrna, čo znamená, že na to, aby sme komunikovali efektívne, musíme komunikovať interkultúrne.

Interkultúrna komunikácia skúma, akým spôsobom jednotlivci odlišných kultúr komunikujú, udáva isté vzory, či modely ako vzájomne komunikovať, čím napomáha lepšej komunikácii medzi jednotlivcami odlišných kultúr.

Použitá literatúra:

1. BORSUKOVÁ, H. 2004. Interkultúrny aspekt cudzojazyčného vyučovania (Intercultural Aspect of Foreign Language Teaching). In: Zborník z medzinárodnej konferencie MVD. Nitra : SPU, 2004, s. 270-273. ISBN 80-137-717-1

2. CARDOSO DE OLIVEIRA, R. 2007. Etnicidad y estructura social. Universidad Iberoamericana, A.C. México. 2007 ISBN 978-968-496-595-9
3. DELGADOVÁ, E. 2006. Interkultúrne aspekty v medzinárodných vzťahoch. In: Zborník z medzinárodnej konferencie FMV EU v Bratislave, Mojmirovce. 2006
4. GULLEROVÁ, M., 2008. Preklad a kultúra. In: Odborný jazyk na vysokých školách IV. Sborník prací z mezinárodní konference. Praha: Česká zemědělská univerzita, Provozně ekonomická fakulta, Katedra jazyků, s. 52-55. ISBN: 978-80-213-1750-5.
5. HYHLÍK, F., NAKONEČNÝ, M. 1977. Malá encyklopedie současné psychologie. Praha: SPN, 1977
6. JANČOVIČOVÁ, E. 2003. Európska dimenzia v jazykovom vzdelávaní. In: Slovenské školstvo v kontexte európskej integrácie. Nitra: ÚTV PFUKF v Nitre, 2003, 1. vyd. s prílohou CD ROM.
7. MÁRTON, M. a kol. 2004. Kultúra a medzinárodné vzťahy. Ekonóm. Bratislava, 2004
8. RODRIGO ALSINA, M. 1999. La comunicación intercultural. Barcelona: Anthropos Editorial Rubí. ISBN: 84-7658-572-1
9. SZÁRKOVÁ, M. et al. 2002. Komunikácia v manažmente. Bratislava: Ekonóm, 2002
10. ŠKVARENINOVÁ, O. 1995. Rečová komunikácia. SPN Bratislava, 1995. 165 s. ISBN 80 – 08 – 02228 – 0.
11. TAMENE, G. 2003. Globalization and Progress. In: Slovenská Politologická Revue 2/2003. ISSN 1335-9096
12. UŽÁKOVÁ, M. 2003. Interkultúrna komunikácia v učebniciach odborného jazyka. In: Kulturológia v procese osvojovania cudzích jazykov, Zborník vedeckých prác z medzinárodnej konferencie, Nitra, 2003. ISBN: 80-8069-179-7
13. VYMĚTAL, J. 2008. Průvodce úspěšnou komunikací (Efektivní komunikace v praxi), 328 s., Grada 2008

Kontakt

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
 Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne
 Študentská 2
 911 50 Trenčín
 Slovenská republika

Ing. Denis DOROCHOV

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

CIELE A ÚLOHY RUSKEJ FEDERÁCIE PRI VSTUPE DO SVETOVEJ OBCHODNEJ ORGANIZÁCIE

denis.dorochov@euba.sk

Abstrakt

Smerovanie k budovaniu otvorenej ekonomiky, ktoré bolo vyhlásené v Rusku začiatkom obdobia transformácie, znamená zameranie na rozvoj zahraničnoobchodných vzťahov so Západom, obnovenie vzťahov so štátmi SNŠ a získanie nových partnerov vo svetovom obchode. Okrem liberalizácie obchodu a rozšírenia zahraničnoobchodnej činnosti sú viditeľné veľké snahy ruskej vlády o získanie nových technológií, stratégií výroby, úverov a investícií, potrebných pre rozvoj a modernizáciu ekonomiky. Zníženie politického významu v prístupovom procese, efektívna reštrukturalizácia poľnohospodárstva a priemyslu, zníženie korupcie a tvorba nových stimulov pre vývozcov sú považované za základné úlohy Ruska pri vstupe do WTO.

Kľúčové slová: transformácia, liberalizácia, zahraničnoobchodná činnosť, modernizácia, reštrukturalizácia.

Abstract

Course to creation an open economy, declared in Russia at the beginning of transformation means a focus on developing foreign trade relations with the West, the restoration of relations with the CIS countries, to get new partners in the world trade. In addition to trade liberalization and expansion of foreign trade we have seen Russian government efforts to obtain new technologies, credit facilities and investments - needed to modernize the economy and foreign trade development. Reduction of political importance in the process, the effective restructuring of agriculture and industry, reduce the corruption, create new incentives for exporters are considered essential goals of Russia entering to the WTO.

Key words: transformation, liberalization, foreign trade activities, modernization, restructuralization.

Ciele a úlohy Ruskej Federácie pri vstupe do WTO

Proces tvorby globálnej štruktúry hospodárskych vzťahov je založený na multilaterálnom systéme medzinárodného obchodu, jeho dominancie v medzinárodných vzťahoch. Neúčast' Ruska v tomto procese, by vzhľadom na jeho postavenie vo svetovom hospodárstve, mohla zhoršiť súčasné podmienky postavenia štátu v medzinárodných vzťahoch. Jednou z hlavných priorít v rámci ekonomických reforiem, ktoré sa vykonávajú v krajine, je preto zapojenie štátu do WTO systému. Spolu s nevyhnutnosťou vzniku nových povinností na jednej strane, Rusko pri vstupe do organizácie získa omnoho viac práv a príležitostí, ktorými sa budú chrániť obchodné záujmy na svetovom trhu na strane druhej.

Okrem toho, vstup do WTO poskytne pozitívny impulz k náročnému procesu ďalšej integrácie Ruska do iných medzinárodných organizácií.

Napriek skutočnosti, že moderné Rusko disponuje najväčším potenciálom prírodných zdrojov vo svete, jeho ekonomika sa môže naďalej úspešne rozvíjať iba v rámci aktívneho pôsobenia na medzinárodných trhoch tovarov a služieb. Rovnaká potreba pre rozvoj ekonomiky existuje aj v prípade transformácie vnútorného trhu. V súčasnosti sú pravidlá na svetových trhoch (v podmienkach procesu globalizácie) definované vedúcou a rozhodujúcou úlohou WTO, aj keď s väčším (veľkým, väčšinovým) vplyvom najrozvinutejších štátov. Normy a pravidlá WTO však obsahujú vo svojej podstate modernejšie právno-organizačné prostredie, preto je hlavnou prioritou zahraničnoobchodnej činnosti Ruskej federácie dosiahnuť členstvo vo WTO systéme štátov.

S ohľadom na všetky súčasné otázky a faktory, týkajúce sa prístupu Ruska do WTO môžeme s istotou tvrdiť, že je to ťažký a dlhodobý proces rokovanií, v dôsledku ktorého by sa mal štát v plnej miere integrovať do systému svetového obchodu, realizovať výhody medzinárodnej del'by práce a kooperácie, a zdokonaľiť hospodársku spoluprácu so zvyškom krajín sveta. Smerovanie k budovaniu otvorenej ekonomiky, deklarované v Rusku začiatkom transformácie, znamenalo rozvoj obchodných a hospodárskych vzťahov so zvyškom sveta. Odtiaľ pochádza aj záujem získať technológie, úvery a investície potrebné pre modernizáciu ekonomiky a podporu zahraničného obchodu s jej strategickými partnermi, ako aj potreba diverzifikovať komoditnú a teritoriálnu štruktúru tovarov a trhov, najmä pre uskutočnenie odbytu nie len energetických surovín ale aj výrobkov s pridanou hodnotou. Tieto úlohy sú súčasne najdôležitejšie aj pri formovaní zahraničnoobchodnej politiky krajiny, jej decentralizácie a liberalizácie.

Rusko sa usiluje o členstvo vo WTO od roku 1993. Po vstupe Číny do WTO v roku 2001, je Ruská federácia v súčasnosti jedinou svetovo významnou ekonomikou, ktorá sa nachádza mimo tejto globálnej organizácie. Je potrebné podotknúť, že vstup Ruska (ako aj iných postkomunistických štátov) predstavuje pre WTO neobvyklý prípad.

Najzložitejšie rokovania prebiehali s hlavnými obchodnými partnermi - USA, EÚ a Čínou. Nezhody s Európskou úniou sa podarilo vyriešiť potom, ako sa Rusko pripojilo ku štátom Kjótskeho protokolu. Najťažšie rokovania, ktoré trvali šesť rokov, prebiehali so Spojenými štátmi a Európskou Úniou. Hlavné body stretu záujmov sa týkali finančných trhov, ochrany práv duševného vlastníctva, dodávky poľnohospodárskych produktov do Ruska, cieľ na drevo a prístupov k tvorbe cien tovarov a služieb. Týmto spôsobom skončila fáza bilaterálnych rokovaní a začala sa fáza multilaterálnych rokovaní. V tomto kontexte bude veľmi dôležitú úlohu zohrávať schopnosť Gruzínska blokovat' vstup Ruska do WTO, pričom v tejto súvislosti USA a EÚ vyhlásili zámer napomáhať Rusku. Začiatkom októbra 2010 sa ukončili bilaterálne rokovania medzi Ruskom a Čínou. Následne predstavitelia ruskej vlády vyhlásili zámer získať členstvo v organizácii v priebehu nasledovných desiatich mesiacov, teda do augusta 2011. Medzitým poradca prezidenta Ruska poznamenal, že nevyriešené ostávajú iba otázky "technického" charakteru.

Ruský premiér predpokladá, že vstup do organizácie je možný už v roku 2011, a taktiež upozornil na skutočnosť, že pravidlá, ktoré sa vytvárajú pre jednotný hospodársky priestor Ruska, Bieloruska a Kazachstanu sa nelíšia od tých, ktoré sú zavedené a zaužívané v rámci WTO. Ruská vláda preto predpokladá, že po zriadení jednotného hospodárskeho priestoru bude proces vstupu do WTO oveľa zjednodušený.

17 ročné rokovania sa predlžujú tak kvôli viacerým komplikáciám v rámci rokovaní s členskými štátmi ako aj uskutočnením mnohých diskusií ruskej odbornej verejnosti o tom, či je vôbec v súčasnosti vstup Ruskej federácie do Svetovej obchodnej organizácie výhodný. Podstatná časť politickej elity je skepticky naladená a má obavy, že konkurencie neschopné odvetvia ekonomiky skrachujú pri otvorení trhov. Iní argumentujú taktiež presvedčivými

dôvodmi o tom, že v podmienkach globalizujúceho sa sveta je vstup do organizácie nevyhnutný, a čím skôr sa uskutoční, tým lepšie.

V posledných rokoch odznelo v Rusku viac diskusií na tému, či je vstup do WTO vôbec potrebný. Na konci roka 2008, po vojne s Gruzínskom, začala táto téma naberať na aktuálnosti. Po konflikte v Južnom Osetsku ostalo jasné, že Gruzínsko ako člen organizácie bude využívať svoje právo veta. V tomto smere je veľmi podstatné využiť legislatívny systém WTO pre posilnenie pozície štátu, tak na regionálnej úrovni ako aj na úrovni globálnej, čo napríklad znamená zlepšiť svoje postavenie v medzinárodných organizáciách ako sú MMF a Svetová banka.

Hlavnou úlohou v prebiehajúcich rokovaniach o vstupe Ruska do WTO je dosiahnuť čo najvýhodnejšie podmienky, získať čo najviac z prístupu na vonkajšie trhy a snažiť sa otvoriť svoj trh. Rovnováha práv a povinností Ruska pri vstupe do organizácie by mala podporiť hospodársky rast. Aj napriek tomu však odhady ohľadom budúceho vstupu Ruska do organizácie nie sú v súčasnosti jednoznačné. Ruskí výrobcovia majú obavy, že pokles colných sadzieb bude znamenať zvýšenie konkurencie zo strany zahraničných výrobkov a pokles ich podielu na trhu. Okrem toho sa vynára aj neistota v oblasti konkurencieschopnosti poskytovateľov služieb v tom zmysle, že liberalizované pravidlá pre nové priame zahraničné investície prilákajú do Ruska nové nadnárodné omnoho silnejšie korporácie.¹

Podpora členstva Ruska vo WTO bola zvýšená počas vlády prezidenta Putina. Podobne ambiciózný postoj k tejto téme zaujíma aj súčasný prezident a tvrdí, že ak bude Rusko otvorenou ekonomikou voči medzinárodnému obchodu, globálny trh poskytne viac výhod než strát. "Efektívna obchodná politika je základom integrácie Ruska do svetového hospodárstva a tiež základom ekonomického rastu. Prístup nových technológií, efektívna reštrukturalizácia poľnohospodárstva a priemyslu, zníženie korupcie, tvorba nových stimulov pre vývozcov boli, a stále sú považované za základné úlohy Ruska pri vstupe do WTO².

Pri vstupe do organizácie v súlade so strategickým cieľom Ruskej federácie, by sa mala dosahovať väčšia hospodárka bezpečnosť štátu a limitovať hrozba politického tlaku v ekonomických záležitostiach. Prozreteľnosť ekonomickej nezávislosti je viditeľná vtedy, keď sa dosahuje stabilný nárast HDP, tým že sa zvyšuje export priemyselnej výroby a služieb na nové perspektívne trhy, rovnako ako aj vývoj hi-tech inovačných technológií v relatívne zaostalých odvetviach³.

Relatívna liberalizácia je riadená smerom k voľnému obchodu medzi množstvom krajín s rozličnými štádiami vývoja a rôznymi filozofiami⁴. Napríklad, Európska Únia sa už dlhodobo snaží presvedčiť ruskú vládu o potrebe ratifikovať Zmluvu o energetickej charte (ECT), o vytvorení záväzného multilaterálneho rámca pre investície, dopravu a t.d.. V prípade Ruska spočíva zložitost' integrácie okrem iného aj v existencii spoločenskej dilemy. Vláda Ruska sa preto musí snažiť nájsť kompromis medzi potrebami zaujatých skupín v biznise a naliehavým cieľom intenzívnejšieho prepojenia krajiny so svetovým hospodárstvom.

V dobe podávania žiadosti o vstup do WTO, malo už Rusko jasne vytvorené svoje preferencie v otázkach zahraničnoobchodných vzťahov. Preferované vzťahy Ruska so štátmi SNŠ, ktoré väčšinou buď už vstúpili do organizácie alebo sa nachádzajú v prístupovom štádiu, vyžadujú zvláštnu pozornosť, pretože ich postavenie vo WTO môže mať veľký dopad na zahraničnoobchodnú činnosť Ruska. Napríklad, bývalé sovietske satelity Gruzínsko a Ukrajina vstúpili do WTO v roku 2000 a 2008.

1 Jensen, Jasper (Copenhagen Economics), Rutherford, Thomas (University of Colorado) Tarr, David (The World Bank), 29 April, 2004, "Economy-Wide and Sector Effects of Russia's Accession to the WTO".

2 Broadman, Harry G: "Russian trade policy reform for WTO accession", Washington DC-World Bank, p.7.

3 Cooper, William H, July 17, 2006, "Russia's accession to the WTO", CRS Report for Congress.

4 Bergsten, C. Fred: "Globalizing Free Trade: the ascent on regionalism", Institute for International Economics, p. 265-266.

V rámci jednotného ekonomického priestoru, ktorý bol vytvorený z iniciatívy Ruskej federácie, boli koordinované pozície pristúpenia Ruskej federácie do WTO s Bieloruskom a Kazachstanom. V súlade s rozhodnutiami prijatými na Medzivládnej rade Euroázijského ekonomického spoločenstva (EAES) bol analyzovaný stav vytvorenia colnej únie medzi jej členmi v zmysle dohôd WTO. Colná únia z troch krajín mala pôvodne nadobudnúť účinnosť v júli roku 2010, kedy sa strany dohodli synchronizovať clá a zbaviť sa colnej kontroly na hraniciach medzi štátmi. Toto riešenie bolo pre zvyšok sveta na čele s WTO veľmi prekvapujúce. Podľa pravidiel WTO, colná únia môže viesť rokovania o vstupe do organizácie v prípade jej integračnej zrelosti na úrovni bezcolných vzťahov v obchode s tovarmi a službami. Colná únia tvorená Ruskom, Bieloruskom a Kazachstanom však upravuje len vzťahy v oblasti obchodu s tovarom.

Od 9 júna roku 2009 do konca mája roku 2010 vlády Ruskej federácie, Kazachstanu a Bieloruska vyhlásili zámer otvoriť rokovania o pristúpení zoskupenia do WTO ako jediného subjektu svetového obchodu – Colnej únie. Pre Rusko to znamená zrušenie doterajších dosiahnutých výsledkov v rokovaní a vznik nových prístupových problémov. V súčasnej dobe Kazachstan a Bielorusko nie sú členmi WTO, ale obidve krajiny sa snažia osobitne pripojiť k organizácii.

Colná únia Ruska, Bieloruska a Kazachstanu pôvodne mala začať fungovať 1. júla 2010, ale len čiastočne. Jej hlavný cieľ - úplné odstránenie vnútorných ciel medzi tromi krajinami nebol dosiahnutý. Všetky strany sú presvedčené o tom, že sa neoplatí zaostávať za stanoveným plánom a je potrebné urýchľovať vytvorenie colnej únie, nechávajú vyriešenie sporných otázok na neskôr. Colná únia by tak mala fungovať na základe jediného, pre zúčastnené štáty, Colného kódexu. Našiel sa teda spôsob ako prekonať prekážky na ceste k vytvoreniu únie: colné územie troch štátov sa stane jediným, ale s existenciou určitých výnimiek. Štátne colnice sa zachovávajú ešte na niekoľko rokov, pokiaľ sa nedoriešia závažné otázky, najmä medzi Ruskom a Bieloruskom. Únia bude fungovať na základe jediných sadzieb ale s výnimkami týkajúcimi sa automobilového priemyslu, energetických surovín a niektorých ďalších citlivých odvetví ekonomiky. Momentálne je napríklad medzi Ruskom a Kazachstanom určených 409 druhov tovaru, na ktorý sa nebudú vzťahovať jednotné pravidlá Colnej únie. Otázky o výnimkách pre tovar, na ktorý by sa nemali vzťahovať jednotné colné sadzby sa budú riešiť na úrovni hláv vlády alebo prezidentov, zatiaľ čo prebiehajú pracovné konzultácie. Základným problémom rokovaní je vyberanie cla za ropné produkty a automobily pre fyzické osoby, za čím si tvrdo stojí ruská vláda, zatiaľ čo bieloruská a kazachstanská zastávajú jednotný postoj – sú za ich odstránenie. Príčinou je snaha ruskej vlády ochrániť svoj automobilový priemysel, ktorý sa rozvíja s podporou štátu, a to intenzívnejšie ako v Bielorusku a Kazachstane.

Prvé rokovanie Colnej únie Ruskej federácie, Kazachstanu a Bieloruska s členskými krajinami Svetovej obchodnej organizácie (WTO) sa uskutočnilo 17 júla roku 2009 v Ženeve a podľa hodnotenia ruskej delegácie bolo charakterizované ako "ťažké". Rokovania sa viedli v duchu neistoty zo strany integračného zastúpenia o tom, že scenár spoločného vstupu je pre strany najvýhodnejším. Navyše Ruská vláda sa nevzdala iného spôsobu uchádzania sa o členstvo – vstup ako samostatný subjekt.

Počas vyvrcholenia hospodárskej krízy v Rusku sa zaviedlo ochranné clo na dovoz ojazdených áut a náhradných diel ku autám. V štáte existujú programy pre podporu automobilového priemyslu a zákony, ktoré prispievajú k možnostiam otvárania nových fabriek zahraničnými investormi. Otvorenie colnice s Bieloruskom môže spôsobiť preorientovanie na lacnejší trh. Takýmto spôsobom môžu vzniknúť veľké škody pre ruské podniky a investičné plány ruských „AvtoVAZ“, GAZa a „Sollersa“ budú podstatne narušené. Štáty realizujú rôzne modely rozvoja automobilového priemyslu, a preto najst' kompromis je ťažké. Jednou z možností je však ponúknuť Bielorusku podiel v týchto podnikoch, aby to aj pre nich malo

komerčný zmysel⁵. Napriek tomu, najzávažnejším problémom nie je obchod v sektore automobilového priemyslu, ale obchod s ropou. Ropné produkty, vrátane ropne-chemických surovín pre bieloruské podniky, prechádzajú dovozným clo. Uplatnenie cla vážne zhoršilo, a v niektorých prípadoch aj zastavilo dodávky ropných produktov na územie Bieloruska. Daná situácia ohrozuje stabilitu fungovania najväčších podnikov republiky, čo nakoniec donútilo vládu Bieloruska obrátiť sa na Ekonomický súd SNŠ. Zatiaľ bezvýsledne. Na druhej strane, Rusko je pripravené poskytovať bezcolný prechod ropných produktov na územie Bieloruska, ale iba v množstve potrebnom pre bieloruské podniky. Potreby pre reexport európskym spotrebiteľom bieloruskými spoločnosťami sú však omnoho väčšie. Preto je postoj Bieloruska opodstatnený. Hoci Moskva si je v plnej miere vedomá slabej efektivity Colnej únie v súčasnej podobe, nebola pripravená ustúpiť najmä minulého roku, kedy si po prvýkrát od roku 1998 musela požičať financie od Európy. Jediné na čom sa zhodli strany počas rokovaní je skutočnosť, že je potrebné pokračovať v hľadaní kompromisu. Preto po roku od prerušenia snahy vstúpiť do WTO, ruská vláda opäť vyhlásila obnovenie prístupového procesu do Svetovej obchodnej organizácie ako samostatný subjekt medzinárodného obchodu.

Normy a pravidlá WTO vytvárajú v podstate nové právno-organizačné prostredie fungovania, ktoré vyvoláva nejednoznačné reakcie vo vnútri ruskej spoločnosti. Preto je príprava Ruska na vstup hodnotená ako ucelená, ale s prihliadnutím na záujmy a pozície národných podnikov. Zároveň by sa normy a pravidlá upravujúce obchodné vzťahy v Rusku pri vstupe do WTO mali prehodnotiť a prispôbiť požiadavkám organizácie. V tomto kontexte môžeme za špecifické ciele Ruska pri vstupe do organizácie považovať:

- Prípravu výhodnejších (v porovnaní s existujúcimi) nediskriminačných podmienok pre prístup ruských výrobkov na zahraničné trhy;
- Prípravu na prístup k medzinárodnému mechanizmu riešenia obchodných sporov;
- Vytvorenie priaznivejšej klímy pre zahraničné investície (v dôsledku zmeny legislatívneho systému v súlade s pravidlami a normami WTO);
- Rozšírenie možností pre ruských investorov v členských krajinách WTO (predovšetkým v bankovej sfére);
- Vytvorenie podmienok pre zvýšenie konkurencieschopnosti národných podnikov, s prihliadnutím na perspektívny tok zahraničného kapitálu, tovaru a služieb na domáci trh;
- Účasť na rozvoji medzinárodných obchodných pravidiel s prihliadnutím na národné záujmy;
- Zlepšenie postavenia Ruska ako plnoprávneho účastníka svetového obchodu⁶.

Pristúpenie k WTO môže na jednej strane negatívne ovplyvniť dotovanie slabých odvetví hospodárstva, na strane druhej, zvýšením obratnosti zahraničnoobchodnej činnosti by malo pridať k ročnému HDP (podľa predbežných prepočtov) niekoľko percentný nárast. Okrem samotnej liberalizácie obchodu existujú aj zámery ruskej vlády na získanie technológií, úverov a investícií potrebných pre modernizáciu ekonomiky a rozvoj zahraničného obchodu. Tieto úlohy sú nevyhnutné pri formovaní zahraničnoobchodnej politiky krajiny, jej decentralizácie a liberalizácie.

Hlavnou funkciou Svetovej obchodnej organizácie je liberalizácia obchodu postupným odstránením colných bariér. V tak zložitom právnom prostredí ako v Ruskej federácii je veľmi komplikovaná orientácia nie len pre zahraničné subjekty ale často aj pre domáce podniky. Rusko sa už dlhodobo snaží o zásadnú reformu colného systému. Motiváciou k

⁵ Vladimír Žarichin, zástupca Inštitú štátov SNŠ.

⁶ Верещак Н.В., Макариева В.У. 2003, “Вступление России: проблемы”, Серия “Экономика” No. 2 (10).

uskutočneniu týchto reforiem je popri plánovanom vstupe Ruska do WTO aj boj so „sivou ekonomikou“. Podľa oficiálnych údajov štátneho colného výboru v priebehu niekoľko posledných rokov sa viac ako 20% dovážaného tovaru importovalo na vnútorný trh v rozpore s platnými colnými predpismi. Stratégia riešenia tohto problému je štandardná: postupné zníženie dovozných ciel za účelom väčšej úspešnosti ich výberu. V prípade vývozných ciel situácia nebola zjednodušená takýmto spôsobom. Vývozné clá boli zavedené v súlade s colným zákonom a federálnym zákonom zo dňa 21.5.1993, cieľom ktorých bola regulácia zahraničného obchodu a zvýšenie štátneho rozpočtu. Vývozné clá sú uvalené predovšetkým na vývoz nerastných surovín a stanovujú sa percentuálnou sadzbou z hodnoty tovaru. Taká situácia viedla k ďalším pokusom o prijatie nového colného sadzovníka.

Skúsenosti pobaltských štátov a východnej Európy ukázali, ako sa zlúčením domácej a zahraničných ekonomík stráca národná kontrola nad väčšinou odvetví ekonomiky. Podobné problémy môžu vzniknúť aj v Rusku so vstupom do WTO. Preto cieľom Ruska nie je vstup do WTO za každú cenu, ale skôr dosiahnutie najvýhodnejších podmienok cestou negociácií⁷. V dlhodobej perspektíve sú potenciálne možnosti a ambície Ruska v rámci prístupového procesu veľmi vysoké, a preto je veľmi podstatné zachovať existujúce komparatívne výhody voči svojim obchodným partnerom ako sú štátna kontrola veľkých zásob prírodných zdrojov, vrátane energetických surovín, minerálov a kovov, spolu s ďalšími druhmi strategicky potrebnými pre rozvoj materiálov, ktoré by mohli stačiť nie len pre vlastné potreby, ale aj pre export. Populácia krajiny je vo všeobecnosti charakterizovaná ako disponujúca vysokou mierou vzdelanosti, poctivými pracovníkmi a kvalifikovanými odborníkmi. Veľký dôraz kladie súčasná vláda na zvyšovanie kvalifikácie ľudských zdrojov a zabezpečovanie dôstojných podmienok pre ich pracovné príležitosti. Za úlohu pre udržanie relatívne konkurenčného tempa rozvoja ale aj pre zlepšenie imidžu Ruska treba považovať zlepšenie investičnej klímy, čo vyžaduje riešenia viacerých ekonomických problémov, ako je napríklad vysoká úroveň byrokracie, slabo rozvinutá infraštruktúra na vidieku a pod. (t.j. zároveň vyriešenie makroekonomických problémov).

Progres Ruska na ceste k integrácii do medzinárodného obchodného systému nezávisí len od riešenia nahromadených problémov v oblasti vnútornej ekonomiky, ale aj od zahraničných hospodárskych vzťahov. Pre Rusko je v tomto smere veľmi dôležité obnovenie vývozného potenciálu výrobkami s vyššou pridanou hodnotou, k čomu môže prispieť v poslednom období už zvýšený počet viacerých projektov rozvoja vedy a výskumu. Týmto spôsobom je potrebné vykonávať postupnú ale rýchlu modernizáciu priemyslu a sektora služieb (najmä finančných). Riešenie týchto problémov je úzko spojené s vytvorením prehľadných nástrojov ekonomického systému, ktoré umožnia rýchlejší vstup Ruska do organizácie. Potreba predávať výrobky s pridanou hodnotou záleží priamo od toho, ako rýchlo ekonomika Ruska dokáže zapojiť modernizáciu do všetkých perspektívnych oblastí ekonomiky, a tým zvýšiť jej konkurencieschopnosť. Okrem vyššie uvedených úloh musíme spomenúť potrebu oslabenia lobizmu a zníženia korupcie v ruskej ekonomike⁸.

Pre Rusko, rovnako ako pre ostatné krajiny s transformujúcou sa ekonomikou, je veľmi významné posilnenie zahraničnoobchodnej činnosti, založenej na koordinácii jej princípov a zabezpečení efektívnejších hospodárskych reforiem zameraných na liberalizáciu ekonomiky. Podporovanie plného zapojenia do medzinárodného obchodného systému napomáha formulovaniu zahraničnoobchodného režimu krajiny, približujúc jeho črty ku otvorenej ekonomike, a nastolením reforiem do správneho smeru⁹. Zefektívnenie

⁷ See: “Russian Federation accession to the WTO”

<http://hei.unige.ch/sections/sp/agenda/wto/wto2006/Russian%20Federation%20accession%20to%20the%20WTO-2.pdf>

⁸ www.wto.org

⁹ Vercueil, Julien, February 2007, “Russia and the WTO: on the finishing stretch”, Russia/NIS centre.

zahraničnoobchodnej politiky Ruskej federácie by malo stimulovať pokračovanie reorganizácie výroby za účelom ťaženia najväčších komparatívnych výhod. To sa týka nie len priemyslu a sektoru služieb ale aj obrovského potenciálu ruského poľnohospodárstva. Podľa cieľov stanovených ruskou vládou pri vstupe do plnoprávneho členstva vo WTO, by mali všetky odvetvia dostať prehľadné, stabilné a spravodlivé právne zázemie. Preto za jednu zo základných úloh považujú ruskí vyjednávači zabezpečenie podmienok, ktoré zachovávajú v súčasnosti existujúce komparatívne výhody.

V rámci rokovaní na zasadnutiach Pracovnej skupiny vstupu Ruskej federácie do Svetovej obchodnej organizácie, sa ruská vláda snaží vyhnúť dopadom politických vzťahov na ekonomické rozhodnutia a ustanovenia. Rusko si kladie za cieľ dosiahnuť čo najviac možných najvýhodnejších výsledkov v negociáciách ohľadom „veľkých“ otázok alebo takzvaných politických otázok, ku ktorým patria: režim exportných ciel (sem radíme okrem iného vývoz dreva, automobilový priemysel, ropné produkty), podmienky fungovania štátnych podnikov a obsah podpory poľnohospodárstva.

Administratíva bývalého prezidenta Vladimíra Putina posunula vstup Ruskej federácie do WTO medzi hlavné priority svojej obchodnej diplomacie. V rámci prístupového procesu je viditeľne používaný politický aspekt vplyvu na negociácie, ktorý je úzko spätý s ekonomickým. Napríklad využitie práva veta Gruzínskom, aj v súvislosti s obrovskými ekonomickými stratami oboch strán (aj iných štátov), má čisto politický charakter. Tento konflikt vytvoril mnoho sporných otázok nie len medzi Gruzínskom a Ruskom ale aj celkovo vo svetovej politike. Členovia WTO, ktorí protestovali proti akciám Ruska v Gruzínsku, a predovšetkým proti zdržiavaniu sa ruských vojakov na bývalom území Gruzínska, pohrozili prehodnotením svojich záujmov o členstvo Ruska vo WTO. Reakcia Ruska bola nečakaná – vláda pozastavila reformný proces vstupu Ruskej federácie do WTO, a vyhlásila doteraz nevídanú výzvu v praxi WTO o tom, že Rusko sa vráti ku podpísaným dohodám až po samotnom vstupe do organizácie. Napríklad, Rusko zavedením cla na vývoz dreva porušilo dohodu s EÚ z roku 2004. Takýmto spôsobom sa predstavitelia vlády Ruska snažili poukázať na to, že účasť Ruska v multilaterálnom obchodnom systéme je výhodné tak pre Rusko ako aj pre členské štáty WTO, a to že Rusko sa stále uchádza o členstvo vo Svetovej obchodnej organizácii – je teda otvorené novému partnerstvu.

Na záver, by sme citovali vyhlásenie ruského prezidenta Dmitrija Medvedieva ohľadom postoja jeho vlády k danej problematike po ubehnutí ročného prerušenia prístupového procesu: „Vstup do WTO je hranica, ktorú Rusko musí prekonať. Tento smer nikto nenechal a meniť sa ani nechystá. Vstup do WTO má byť solidárny, dôstojný, a taký aby otváral nové perspektívy!“

Použitá literatúra:

1. Bergsten, C. Fred: “Globalizing Free Trade: the ascent on regionalism”, Institute for International Economics, p. 265-266
2. Broadman, Harry G: “Russian trade policy reform for WTO accession”, Washington DC-World Bank, p.7.
3. Cooper, William H, July 17, 2006, “Russia’s accession to the WTO”, CRS Report for Congress
4. Jensen, Jasper (Copenhagen Economics), Rutherford, Thomas (University of Colorado) Tarr, David (The World Bank), 29 April, 2004, “Economy-Wide and Sector Effects of Russia’s Accession to the WTO”.

5. Lipková, L.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Sprint, Bratislava, 2006. ISBN 80-8908-55-6.
6. Vercueil, Julien, February 2007, "Russia and the WTO: on the finishing stretch", Russia/NIS centre.
7. „Russian Economy: Trends and Perspectives January 2007“, Institute for the Economy in Transition, Moskva, 2007.
8. Верещак Н.В, Макариева В.У. 2003, "Проблемы вступления России в ВТО", Серия "Экономика" No. 2 (10).
9. Финансовые известия , Иностранная информативная служба, Ежедневный отчет, май 2003, онлайн (2003)

Internetové zdroje:

10. <http://www.vch.ru>
11. <http://www.wto.org> See: "Russian Federation accession to the WTO"
12. <http://hei.unige.ch/sections/sp/agenda/wto/wto2006/Russian%20Federation%20accession%20to%20the%20WTO-2.pdf>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Tomáš DUDÁŠ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ANALÝZA KONKURENCIESCHOPNOSTI ŠTÁTOV V4 VO SVETLE MEDZINÁRODNÝCH INDEXOV KONKURENCIESCHOPNOSTI

dudas@euba.sk

Abstrakt

Konkurencieschopnosť patrí medzi najdôležitejšie pojmy súčasnej ekonomickej vedy. Cieľom tohto príspevku je preskúmať vývoj konkurencieschopnosti štátov V4 (Slovensko, Česká republika, Maďarsko a Poľsko) na základe skúmania ich pozície v medzinárodných rebríčkoch konkurencieschopnosti. Táto vzorka štátov bola zvolená preto, lebo tvoria pomerne blízku skupinu a často súperia o priame zahraničné investície prichádzajúce do regiónu strednej a východnej Európy. Vzorka vybraných štátov je skúmaná na horizonte jedného desaťročia (2001-2010), keďže zmeny v tomto horizonte už majú vážnu vypovedaciu hodnotu. Skúmanie v rámci tohto príspevku je založené na dvoch hlavných indexoch konkurencieschopnosti, ktoré sú najuznávanejšie na medzinárodnej úrovni a ktoré spracovávajú aj konkurencieschopnosť všetkých štyroch štátov V4.

Kľúčové slová: konkurencieschopnosť, štáty V4, Slovensko.

Abstract

Competitiveness is one of the most important concepts of contemporary economics. The aim of this paper is to examine the development of the competitiveness of the V4 countries (Slovakia, Czech Republic, Hungary and Poland) by examining their positions in international rankings of competitiveness. This sample of countries was chosen because this group is quite close geographically and economically and these countries often compete for foreign direct investments coming into Central and Eastern Europe. The changes in competitiveness of V4 countries will be analyzed in the period of 2001-2010 and the analysis is based on the two most important global indexes of competitiveness - Global Competitiveness Index and World Competitiveness index.

Key Words: competitiveness, V4 countries, Slovakia.

Úvod

Konkurencieschopnosť patrí medzi najdôležitejšie pojmy súčasnej ekonomickej vedy. Súťaž na svetových trhoch je čoraz intenzívnejšia, preto tak firmy, ako aj národné štáty sa snažia byť čo najkonkurencieschopnejšie. Samotný pojem konkurencieschopnosti nie je pritom pojmom starým, do manažmentu ho zaviedol Michael Porter, ktorý vo svojej knihe *Competitive Strategy* skúmal možnosti, ako dokážu firmy svoju konkurencieschopnosť uchovať a zlepšovať. Na začiatku 90. rokov následne Porter koncept konkurencieschopnosti preniesol na úroveň národných štátov, keď sa vo svojej knihe *The Competitive Advantage of Nations* pokúsil zostaviť model ich konkurencieschopnosti.

Pokračujúca globalizácia v 90. rokoch minulého storočia priniesla zvýšený záujem o konkurencieschopnosť národných štátov. Ukázalo sa, že stanovenie všeobecne akceptovaného modelu konkurencieschopnosti národných štátov nie je jednoduché a problémom je aj ich medzinárodné porovnanie. Postupne začali vznikať všeobecne akceptované zoznamy konkurencieschopnosti, ktoré spracovávajú komplexné ukazovatele konkurencieschopnosti na báze stoviek ekonomických, sociálnych i technologických ukazovateľov. V súčasnosti sú najuznávanejšími zoznamami konkurencieschopnosti národných štátov World Competitiveness Report, ktorý vydáva Svetové ekonomické fórum¹ a World Competitiveness Yearbook, ktorý vydáva švajčiarska nezisková organizácia a business school Medzinárodný inštitút pre rozvoj manažmentu².

Súperenie štátov je čoraz intenzívnejšie aj v regióne strednej Európy. Štáty súperia o zahraničných investorov, o prostriedky pre vedu a výskum, o zahraničné trhy a o mnohé ďalšie výhody. Preto sa vývoj konkurencieschopnosti stáva kľúčovým faktorom v hospodárskom rozvoji a jej neustále zlepšovanie môže priniesť potrebnú výhodu v medzinárodnom súperení. Cieľom tohto príspevku je preskúmať vývoj konkurencieschopnosti štátov V4 (Slovensko, Česká republika, Maďarsko a Poľsko) na základe skúmania ich pozície v medzinárodných rebríčkoch konkurencieschopnosti. Túto vzorku štátov sme vybrali preto, lebo tvoria pomerne blízku skupinu a často súperia o priame zahraničné investície prichádzajúce do regiónu strednej a východnej Európy. Vzorku vybraných štátov budeme skúmať na horizonte jedného desaťročia (2001-2010), keďže zmeny v tomto horizonte už majú vážnu vypovedaciu hodnotu. Skúmanie v rámci tohto príspevku sme založili na spomínaných dvoch hlavných zoznamoch konkurencieschopnosti, ktoré sú najuznávanejšie na medzinárodnej úrovni a ktoré spracovávajú aj konkurencieschopnosť všetkých štyroch štátov V4.

Metodologické pozadie medzinárodného porovnania konkurencieschopnosti

Pojem konkurencieschopnosti je komplexný pojem, ktorý dáva priestor na jej rôznorodú interpretáciu. Rozvojom globálnej ekonomiky postupne vznikol dopyt po súhrnných indexoch konkurencieschopnosti, ktoré by boli všeobecne akceptované a umožnili by medzinárodné porovnanie konkurencieschopnosti národných ekonomík. Od 80. rokov minulého storočia začali postupne vznikať viaceré koncepcie merania konkurencieschopnosti na globálnej úrovni, časom sa však vykryštalizovali dva indexy, ktoré sú v súčasnosti považované za najdôležitejšie a najakceptovanejšie. Ide o index globálnej konkurencieschopnosti (Global Competitiveness Index) a index svetovej konkurencieschopnosti (World Competitiveness Index). Oba indexy sú vydávané ročnou periodicitou a zahŕňajú všetky dôležité národné ekonomiky súčasnosti. Slovensko, Česká republika, Maďarsko a Poľsko sú súčasťou oboch rebríčkov, je preto možné hodnotiť konkurencieschopnosť týchto štátov z dvoch od seba nezávislých zdrojov. Pred samotným hodnotením konkurencieschopnosti štátov V4 na základe týchto dvoch indexov je však nutný istý metodologický pohľad na ich skladbu.

Global Competitiveness Index

Global Competitiveness Index (ďalej len GCI) je súčasťou správy World Competitiveness Report, ktorú každý rok vydáva švajčiarsky think-tank Svetové ekonomické

¹ World Economic Forum.

² International Institute for Management Development.

fórum³. Najnovšie vydanie tejto správy nesie označenie 2010-2011 a obsahuje aj aktuálny rebríček medzinárodnej konkurencieschopnosti na základe GCI. Posledný rebríček obsahuje údaje o 133 štátoch, keď ako zatiaľ posledný štát pribudlo Moldavsko. Štáty V4 sa v publikácii nachádzajú už dlhšie obdobie, patrili medzi najskôr zaradené štáty z regiónu strednej a východnej Európy.

GCI je komplexným indexom, ktorý v sebe obsahuje veľké množstvo číselných dát a tiež aj „soft“ dáta, ktoré sú získavané na základe medzinárodného prieskumu uskutočneného na úrovni stredných a top manažérov veľkých korporácií. Samotný index stojí na dvanástich pilieroch, ktoré sú rozdelené na tri základné skupiny – základné požiadavky (basic requirements), posilňovače efektívnosti (efficiency enhancers) a inovácie (innovation and sophistication factors). Dôležité je pritom, že váha jednotlivých skupín by počítaní výsledného indexu nie je statická, mení sa podľa charakteru hodnoteného štátu. Pre chudobné rozvojové štáty, ktoré sú v počiatočnom štádiu hospodárskeho rozvoja sú najdôležitejšou skupinou „základné požiadavky“, ktoré majú v celkovom indexe váhu až 60 %. Naopak, v prípade hospodársky rozvinutých štátoch má rovnaký súbor kritérií váhu iba 20 %, pričom je posilnená pozícia najmä skupiny „inovácie“. Tento prístup umožňuje reálnejšie hodnotenie konkurencieschopnosti menej rozvinutých štátov, keďže ich podmienky sú úplne odlišné od hospodársky rozvinutých štátov. Celkový index GCI sa následne získava agregovaním čiastkových hodnôt v jednotlivých kategóriách pri použití príslušných váh.

Čo sa týka zloženia jednotlivých základných skupín ukazovateľov, skupina „základné požiadavky“ obsahuje štyri podskupiny. Ukazovatele v týchto skupinách by mali odzrkadľovať základné predpoklady pre vznik a rozvoj konkurencieschopnej ekonomiky. Prvá skupina ukazovateľov skúma kvalitu inštitúcií a je rozčlenená na dve dôležité podskupiny. Prvá z nich skúma kvalitu verejných inštitúcií a zahŕňa ukazovatele z oblastí vlastníckych práv, korupcie, súdnictva, vládnych inštitúcií alebo bezpečnosti. Druhá podskupina naopak skúma kvalitu súkromných inštitúcií, pričom skúma sa napríklad oblasť podnikateľskej etiky a zodpovednosti podnikov. Dôležitú súčasť skupiny „základné požiadavky“ tvorí aj infraštruktúra, ktorá je chrbtovou kosťou každej modernej ekonomiky. V tejto oblasti sa skúma kvalita ako dopravnej tak i energetickej a informačnej infraštruktúry. Nemenej dôležitou súčasťou tejto oblasti je aj kvalita makroekonomického prostredia, ktorá je zastúpená ukazovateľmi typu veľkosť prebytku/deficitu štátneho rozpočtu, celková zadlženosť štátu, miera inflácie, rating krajiny alebo miera úspor. Skupinu „základné požiadavky“ uzatvárajú ukazovatele skúmajúce stav ľudského kapitálu. Ukazovatele sa v tejto oblasti sústreďujú na vzdelanosť (napr. kvalita základného vzdelávania) a na zdravotný stav obyvateľov (napr. výskyt malárie, HIV/AIDS alebo očakávaná dĺžka života).

Druhá skupina ukazovateľov s názvom „posilňovače efektívnosti“ obsahuje sofistikovanejšie ukazovatele, ktoré sú dôležité pri pokračujúcom rozvoji konkurencieschopnosti. Prvú podskupinu v tejto oblasti tvoria ukazovatele hodnotiace kvalitu a intenzitu konkurenčného prostredia. Patria sem napríklad ukazovatele skúmajúce výskyt monopolov, intenzitu súťaže, úroveň zdanenia podnikov alebo sofistikovanosť trhov. Špeciálna pozornosť sa v tejto oblasti venuje zahraničnej konkurencii, čo sa skúma napríklad na základe výšky priamych zahraničných investícií alebo výške obchodných bariér. Dôležitou súčasťou konkurencieschopnej ekonomiky je efektívny trh práce, preto sú do druhej skupiny ukazovateľov zaradené aj ukazovatele skúmajúce túto oblasť. Skúma sa napríklad flexibilita pracovného trhu, náklady na prijímanie a prepúšťanie zamestnancov, produktivita práce, rozsah „brain drainu“ alebo participácia žien na trhu práce. Konkurencieschopná ekonomika nemôže existovať ani bez rozvinutého finančného trhu, ktorá finančne zabezpečuje rozvoj podnikového sektoru. Tu sa skúma napríklad dostupnosť a cena finančných služieb, možnosti

³ Svetové ekonomické fórum okrem iných aktivít organizuje každoročné stretnutie globálnych ekonomických a politických lídrov vo švajčiarskom Davose.

financovania cez kapitálové trhy, existencia rizikového kapitálu alebo kvalita regulácie bankového a finančného sektora. Do druhej skupiny patria aj ukazovatele skúmajúce pripravenosť na využívanie moderných technológií a nájdeme tu ukazovatele hodnotiace dostupnosť najnovších technológií, technologický transfer zo zahraničných spoločností alebo využívanie telekomunikačných služieb a internetu. Poslednou súčasťou druhej skupiny sú ukazovatele skúmajúce veľkosť trhu, a to ako domáceho tak i dostupných zahraničných trhov.

Poslednú skupinu ukazovateľov s názvom „inovácie“ tvoria ukazovatele hodnotiace sofistikovanosť firemného prostredia a schopnosti inovovať. Táto skupina ukazovateľom má najvyššiu váhu pri hospodársky vyspelých štátoch, kde práve schopnosť inovovať je kľúčovou zložkou konkurencieschopnosti. V tejto oblasti sa napríklad hodnotí kvalita vedeckého výskumu v krajine, výdavky podnikov na vedu a výskum, kvalita spolupráce univerzít a firemného sektora, dostupnosť vedcov a inžinierov alebo ochrana intelektuálneho vlastníctva.

World Competitiveness Index

World Competitiveness Yearbook vydáva od roku 1989 švajčiarska nezisková organizácia a vysoká škola Medzinárodný inštitút pre rozvoj manažmentu. Táto publikácia má oproti konkurenčnému Global Competitiveness Reportu užší rozsah, jej posledné vydanie z roku 2010 skúma konkurencieschopnosť 58 najdôležitejších ekonomík vo svetovom hospodárstve, pričom poslednou pridanou krajinou je zatiaľ Island. Aj súčasťou tejto publikácie je rebríček konkurencieschopnosti skúmaných štátov, ktorý je založený na indexe World Competitiveness Index (ďalej len WCI). Po páde socialistického systému boli aj do tohto rebríčku postupne pridávané štáty strednej a východnej Európy, pričom štáty V4 patrili medzi najskôr pridané štáty z regiónu.

Podobne ako predchádzajúci index, aj WCI je kompozitným indexom, ktorý v súčasnej podobe zahŕňa 246 základných a 81 podporných ukazovateľov. Súčasná podoba indexu sa vytvorila za posledných 20 rokov postupným vyladovaním použitých ukazovateľov, pričom bolo treba brať do úvahy aj neustále zrýchľujúcu sa globalizáciu ekonomického prostredia. Index WCI využíva ako kvantitatívne tak i kvalitatívne ukazovatele. Štatistické dáta sa získavajú od medzinárodných a národných inštitúcií a takzvané „hard“ údaje sa využívajú v 131 hlavných a v 81 podporných ukazovateľoch. Ďalších 115 kategórií vychádza aj v prípade tohto indexu z prieskumu uskutočneného medzi manažérmi. Tieto dáta sa využívajú napríklad v oblasti manažérskych praktík, korupcie, kvality života alebo prístupu k životnému prostrediu. Dotazníkový prieskum sa uskutočňuje v každom skúmanom štáte a dotazníky sa rozosielaajú manažérom na strednej a vyššej úrovni riadenia. Veľkosť vzorky v prípade každého štátu korešponduje s veľkosťou ekonomiky. V poslednom vydaní publikácie bolo spracovaných 4 460 dotazníkov z 58 skúmaných štátov. Respondenti hodnotia jednotlivé oblasti na škále 1 až 6, čo sa následne transformuje na štandardizovanú stupnicu 1 až 10.

Kompozitný index WCI sa skladá zo štyroch hlavných oblastí, ktoré sú nasledujúce – ekonomická výkonnosť (economic performance – 76 ukazovateľov), efektivita vlády (government efficiency – 71 ukazovateľov), efektivita podnikateľského sektoru (business efficiency – 67 ukazovateľov) a infraštruktúra (infrastructure – 113 ukazovateľov). Prvá skupina obsahuje hodnotenie makroekonomického prostredia, zahraničného obchodu, zahraničných investícií, zamestnanosti a cenového vývoja. V podskupine „efektivita vlády“ možno nájsť ukazovatele skúmajúce verejné financie, fiškálnu politiku, podnikateľské prostredie alebo inštitucionálny rámec ekonomiky.

Pod hlavičkou „efektivita podnikateľského sektora“ sú zozbierané ukazovatele skúmajúce trh práce, produktivitu práce, finančný trh, manažérske praktiky a know-how a

hodnoty a postoje manažerov. V poslednej skupine „infraštruktúra“ sa hodnotí dostupnosť základnej, technologickej, vedeckej a ľudskej infraštruktúry. Skúmané ukazovatele zahŕňajú dopravnú, energetickú, informačnú, zdravotnícku a vzdelávaciu infraštruktúru.

Na rozdiel od konkurenčného indexu, WCI pracuje s pevnými váhami čiastkových kritérií. Každá oblasť má pri tvorbe konečného indexu rovnakú váhu 5 %, čo pri 20 hlavných skúmaných oblastiach dáva dohromady 100 %. Výsledkom analýzy je 327 čiastkových indexov, ktoré obsahujú poradie skúmaných ekonomík v jednotlivých kritériách, kompozitných indexov, ktoré odzrkadľuje poradie štátov v štyroch hlavných skupinách ukazovateľov a výsledný kompozitný index, ktorý obsahuje už spomínaných 246 hodnotených kritérií.

Hodnotenie konkurencieschopnosti štátov V4 na základe indexov GCI a WCI

Štáty V4 (Maďarsko, Česká republika, Poľsko a Slovensko) sú štáty, ktoré majú spoločnú minulosť a aj v súčasnosti majú veľa spoločných znakov. Všetky štyri štáty boli po druhej svetovej vojne až do roku 1989 súčasťou socialistického bloku a v rovnakom čase začali s budovaním modernej trhovej ekonomiky. V súčasnosti sú tieto štáty na jednej strane v mnohých oblastiach partnermi, ale v iných silnými konkurentmi. Ako príklad možno uviesť oblasť priamych zahraničných investícií, v ktorej tieto štáty súperia o každú významnejšiu investíciu prichádzajúcu do regiónu. Vývoj konkurencieschopnosti týchto štátov je dôležitý i v tejto oblasti, keďže zahraniční investori s veľkou pravdepodobnosťou uprednostnia konkurencieschopnejšiu ekonomiku pred problematickou ekonomikou.

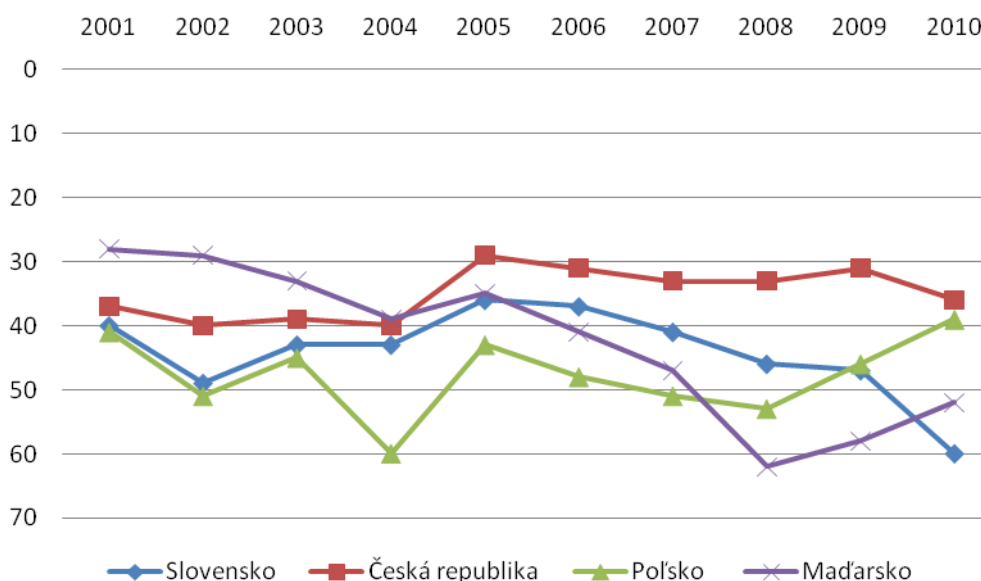
Pre analýzu vývoja konkurencieschopnosti v rámci tohto príspevku sme vybrali už dve spomínané najuznávanejšie medzinárodné indexy konkurencieschopnosti – Global Competitiveness Index a World Competitiveness Index. Ako skúmané obdobie sme stanovili roky 2001 až 2010. Na jednej strane nám to umožňuje zostať aktuálnym, na strane druhej jedna dekáda hospodárskeho vývoja dokáže vážne napovedať o smerovaní danej ekonomiky a jej konkurencieschopnosti.

Prvým krokom analýzy konkurencieschopnosti štátov V4 bude *analýza prostredníctvom indexu GCI*. Pohľad na posledné vydanie indexu s označením 2010/2011 prezrádza, že v skupine týchto štátov je v súčasnosti najkonkurencieschopnejšia Česká republika. V poslednom vydaní svetového rebríčku konkurencieschopnosti vytvoreného na základe GCI sa Česká republika nachádza na 36. pozícii. Na druhom mieste tesne nasleduje Poľsko (39. pozícia) a s väčším odstupom Maďarsko (52. miesto) a Slovensko (60. pozícia). Z postavenia v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti je jasné, že štáty V4 nepatria medzi najkonkurencieschopnejšie ekonomiky vo svetovom hospodárstve, stále však patria do mierneho nadpriemeru na globálnej úrovni. V kontexte Európskej únie je Česká republika 13. najkonkurencieschopnejšou ekonomikou, pričom necháva za sebou štáty ako Portugalsko, Španielsko, Grécko alebo Taliansko. V kontexte strednej a východnej Európy patria štáty V4 medzi najkonkurencieschopnejšie, vážnymi konkurentmi sú iba pobaltské štáty a Slovinsko.

Čo sa týka zmeny konkurencieschopnosti v rámci skupiny V4 v rokoch 2001 až 2010, možno konštatovať, že do roku 2004 bolo v rámci tejto skupiny lídrom Maďarsko, ktoré však postupne strácalo svoje pozície a do roku 2008 sa prepadlo na posledné miesto v skupine. Od roku 2005 je lídrom V4 v konkurencieschopnosti Česká republika, ktorá sa konzistentne pohybuje okolo 30. miesta globálneho rebríčka. Pohľad na tabuľku č. 1 však prezrádza, že v rokoch 2009 a 2010 došlo k výraznému zlepšeniu pozície Poľska a je pravdepodobné, že v nasledujúcom vydaní rebríčka Poľsko prevezme vedúcu pozíciu v rámci V4. Za zlepšením konkurencieschopnosti Poľska stojí najmä rozumná hospodárska politika vlády a vysoká odolnosť poľskej ekonomiky voči globálnej hospodárskej kríze v rokoch 2008 a 2009.

Slovensko dokázalo v rokoch 2002 až 2005 postupne zlepšovať svoju konkurencieschopnosť, pričom od roku 2005 sa Slovensko nachádzalo v rámci V4 na druhom mieste. Od roku 2006 však možno pozorovať postupné zhoršovanie pozície Slovenska, čo vrcholilo v roku 2010 prepadom na 60. miesto v globálnom rebríčku, čo znamenalo prepad na poslednú pozíciu v rámci V4. Problémom Slovenska je najmä postupné zastavenie ekonomických reforiem, čo viedlo k zhoršovaniu podnikateľského prostredia v rokoch, keď Poľsko a Maďarsko svoje pozície zlepšovali. Nová slovenská vláda ohlásila viaceré reformy, ktoré by mohli zlepšiť jej konkurencieschopnosť, ich konečná podoba a efekty sú však v súčasnosti ešte neisté. Preto v nasledujúcom roku nemožno očakávať radikálne zlepšenie pozície Slovenska na globálnej i regionálnej úrovni.

Graf 1: Vývoj konkurencieschopnosti štátov V4 na základe indexu GCI v rokoch 2001-2010

Prameň: Vlastné prepočty na základe údajov z Global Competitiveness Report z rokov 2001 až 2010.

Čo sa týka parciálnych kritérií v rámci indexu GCI, tie možno využiť na identifikáciu silných a slabých stránok skúmaných ekonomík. V prípade Slovenska existuje niekoľko oblastí, v ktorých dosahuje krajina slabé výsledky v porovnaní s ostatnými štátmi V4. Prvou oblasťou, ktorá je už dlhodobo slabým miestom slovenskej ekonomiky, je oblasť inovácií. V čiastkovom rebríčku pokrývajúcom túto oblasť sa v roku 2010 Slovensko nachádzalo iba na 85. pozícii, pričom ostatné štáty V4 mali v rovnakom roku výrazne lepšiu pozíciu (Česká republika - 27., Maďarsko - 41. a Poľsko - 54.). Problémom v tejto oblasti sú nízke verejné i súkromné výdavky na vedu a výskum, nefunkčná spolupráca medzi univerzitami a firemným sektorom alebo odchod najtalentovanejších vedcov. S týmto súvisí aj zlá pozícia Slovenska v oblasti vysokoškolského vzdelávania, kde sa v roku 2010 Slovensko nachádzalo iba na 53. mieste globálneho rebríčka. Pre porovnanie, Česká republika sa nachádzala na 24. mieste, Poľsko na 26. mieste a Maďarsko na 34. mieste.

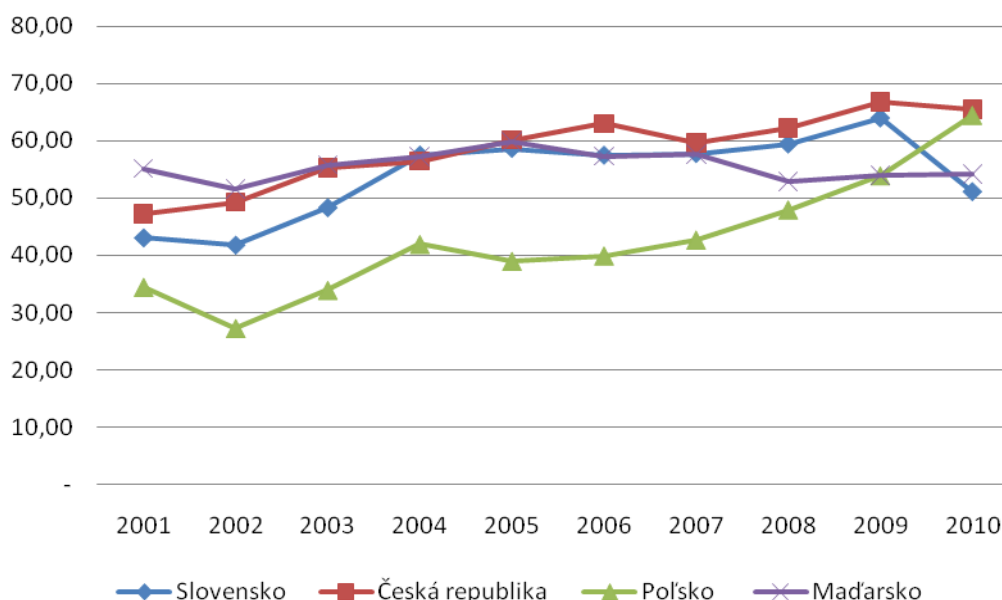
Azda najväčším problémom Slovenska je podľa indexu GCI kvalita inštitúcií. Slovensko sa v tejto oblasti umiestnilo v roku 2010 iba na 89. pozícii, čo ju zaraďuje medzi pomerne zaostané rozvojové štáty. Pozícia ostatných štátov V4 nie je tiež najlepšia (Česká republika - 72., Maďarsko - 79. a Poľsko - 54.), ale Slovensko je napriek tomu na poslednej pozícii v rámci skupiny. Najväčším problémom je postupná degradácia verejných inštitúcií, ktorá sa v prípade Slovenska začala v roku 2006. Táto oblasť je pritom pomerne dobre

ovplyvniteľná politikou vlády, preto je obrátenie trendov v oblasti verejných inštitúcií jednou z najdôležitejších úloh súčasnej a ďalších vlád Slovenska.

Druhým krokom analýzy konkurencieschopnosti štátov V4 je analýza na základe indexu WCI. Zmenou v porovnaní s indexom GCI je, že pre medzinárodné porovnanie bola použitá hodnota kompozitného indexu a nie pozícia v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti. Aj keď metodika tohto indexu je mierne odlišná od indexu GCI, výsledky sú v prípade štátov V4 takmer identické. Posledné vydanie indexu z roku 2010 potvrdzuje vedúcu pozíciu Českej republiky, v prípade ktorej dosahuje index WCI hodnotu 65,44. Aj v prípade tohto indexu sa tesne za Českou republikou umiestňuje Poľsko (64,48), potom nasleduje Maďarsko (54,12) a Slovensko (51,09).

Ak sledujeme trendy v rokoch 2001 až 2010 (graf č. 2), je viditeľné že dlhodobým lídrom je aj v prípade tohto indexu Česká republika, ktorá dokázala v skúmanom období postupne zlepšovať svoju konkurencieschopnosť. V skúmanom období však v skupine štátov V4 dosiahlo najvýraznejšie zlepšenie konkurencieschopnosti Poľsko, ktoré dokázalo hodnotu indexu WCI takmer zdvojnásobiť. Aj tento index teda potvrdzuje výsledky ekonomických reforiem v Poľsku, ktoré neustále zlepšujú konkurencieschopnosť poľskej ekonomiky. Konkurencieschopnosť Maďarska naopak v skúmanom období stagnuje, čo je výsledkom nečinnosti a nezodpovednosti v oblasti hospodárskej politiky v rokoch 2002 až 2010. Najväčším sklamaním je však v rámci skupiny V4 Slovensko, ktoré v roku 2010 stratilo viac než 10 bodov z kompozitného indexu WCI a prepadlo sa na posledné miesto v rámci skupiny V4. Tento prepád je zároveň najväčším prepadom konkurencieschopnosti v rámci skupiny V4 v skúmanom období rokov 2001 až 2010.

Graf 2: Vývoj konkurencieschopnosti štátov V4 na základe indexu WCI v rokoch 2001-2010

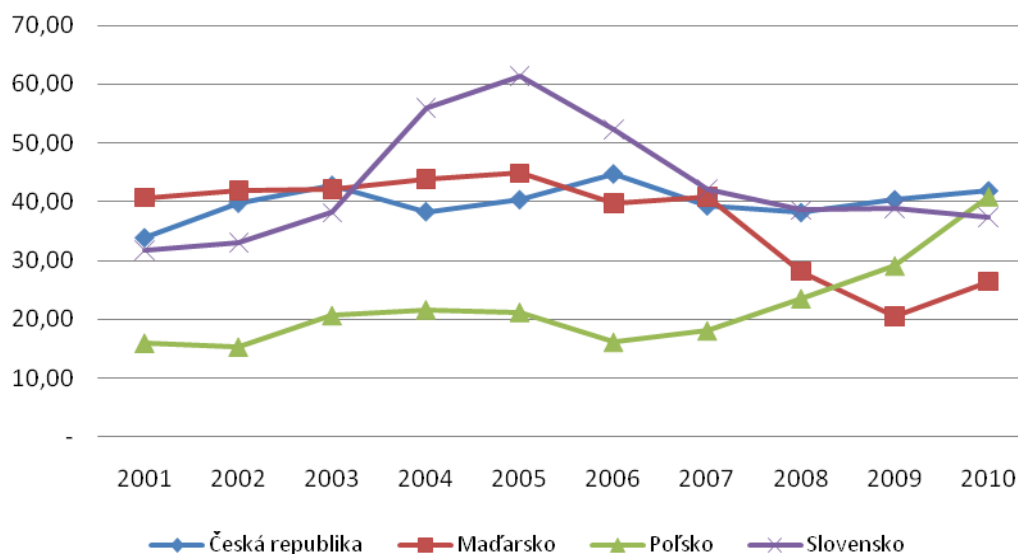
Prameň: Vlastné prepočty na základe údajov z World Competitiveness Yearbook z rokov 2001 až 2010.

Pre zistenie dôvodov výrazného prepádu Slovenska je nutná analýza štyroch hlavných čiastkových oblastí indexu WCI - ekonomická výkonnosť, efektívnosť vlády, efektívnosť podnikateľského sektoru a infraštruktúra. Porovnanie čiastkových indexov v rokoch 2009 a 2010 naznačuje, že okrem došlo k všeobecnému prepádu vo všetkých čiastkových indexoch s výnimkou infraštruktúry, ktorá však rástla tiež iba veľmi nepatrne (27,54 v roku 2009 a

28,60 v roku 2010). Slovensko sa pritom v prípade každého čiastkového indexu nachádza na poslednom mieste v rámci skupiny V4. Najväčší prepád však Slovensko malo v čiastkovom indexe ekonomická výkonnosť, kde došlo k hlbokému prepádu hodnoty čiastkového indexu z 36,40 na 19,81. Tento prepád možno pripísať prebiehajúcej globálnej hospodárskej krízy, zaujímavé je však, že ostatné štáty v tomto čiastkovom indexe neprepadli. Naopak, Česká republika (43,13 v 2009 a 48,88 v 2010) a Poľsko (34,72 v 2009 a 53,37 v 2010) si svoje hodnoty vylepšili. V prípade Slovenska však dôležitú úlohu zohral prepád exportu v roku 2009 s následným prepádom HDP a rastom nezamestnanosti. Je teda možno očakávať, že pozícia Slovenska sa v tejto oblasti v ďalšom vydaní indexu zlepší, keďže rok 2010 priniesol obnovenie exportu, rast HDP a mierny pokles nezamestnanosti.

Z hľadiska dlhodobej konkurencieschopnosti Slovenska je však preto viacej znepokojujúci prepád v časti „efektívita vlády“. Aj index WCI potvrdzuje, že po ekonomických reformách v rokoch 2002 až 2004 bolo Slovensko lídrom v oblasti efektivity vlády v rámci skupiny V4. Od roku 2006 však hodnota tohto čiastkového indexu v prípade Slovenska neustále klesá, čo v spojení so zlepšením ostatných štátov V4 viedlo k tomu, že v roku 2010 sa Slovensko už nachádzalo iba na treťom mieste v rámci V4. Opätovne treba v tomto kontexte zdôrazniť úlohu politických a ekonomických opatrení slovenskej vlády, keďže strate konkurencieschopnosti v tejto oblasti môže viesť aj k zníženiu záujmu zahraničných investorov a k ich prechodu do iných štátov V4.

Graf 3: Vývoj čiastkového indexu „efektívita vlády“ v štátoch V4 v rokoch 2001-2010

Prameň: Vlastné prepočty na základe údajov z World Competitiveness Yearbook z rokov 2001 až 2010.

Treba však dodať, že na celkovom prepáde hodnoty indexu WCI v roku 2010 má svoj podiel aj firemný sektor, keďže k výraznému poklesu hodnoty indexu (46,58 v 2009 a 33,69 v 2010) došlo i sekcii „efektívita podnikateľského prostredia“. Opäť možno pokles zdôvodniť globálnou hospodárskou krízou, opäť je však pravdou, že v ostatných štátoch V4 k podobnému poklesu nedošlo. Naopak, v prípade Poľska došlo k výraznému zlepšeniu hodnoty indexu z 19,12 v roku 2009 na 40,64 v roku 2010. Pohľad na komponenty tohto čiastkového indexu prezrádza, že na Slovensku došlo k zhoršeniu stavu produktivity práce, finančného sektoru, trhu práce, manažérskych praktík i hodnôt a postojov manažérov. Je ťažké povedať, či ide o trvalé zníženie konkurencieschopnosti alebo iba o dočasný vplyv globálnej hospodárskej krízy, viacej napovie ďalšie vydanie indexu v roku 2011.

Záver

Analýza dvoch najdôležitejších globálnych indexov konkurencieschopnosti (Global Competitiveness index a World Competitiveness Index) odkryl viaceré zaujímavé trendy vo vývoji konkurencieschopnosti štátov V4. Na jednej strane oba indexy potvrdili vedúce postavenie Českej republiky v tejto oblasti, najväčší rast konkurencieschopnosti v skúmanom období však zaznamenalo Poľsko, ktoré sa v poslednom vydaní oboch indexov umiestnilo tesne na druhom mieste práve za Českou republikou. Najvýraznejšie zlepšenie konkurencieschopnosti Poľska nastalo v rokoch 2007 až 2009, keď sa začali prejavovať výsledky rozvážnej hospodárskej politiky poľskej vlády. Naopak, konkurencieschopnosť Maďarska už dlhšie obdobie stagnuje, k čomu prispeli viaceré otázne kroky maďarských vlád hlavne v rokoch 2002 až 2008. Nová maďarská vláda Viktora Orbána sľubuje razantné reformy, odborníci sa však zatiaľ stavajú k hospodárskej politike novej vlády pomerne rezervovane.

Čo sa týka konkurencieschopnosti Slovenska, v skúmanom období rokov 2001 až 2010 možno pozorovať dva protichodné trendy. V období rokov 2002 až 2005 konkurencieschopnosť Slovenska neustále rástla, za čím stáli ako opatrenia hospodárskej politiky, tak i zlepšenie situácie v podnikovom sektore. Po roku 2006 však dochádza k prepadu konkurencieschopnosti slovenskej ekonomiky, čo vyvrcholilo vo výraznom prepade v roku 2010, čo nezávisle od seba potvrdili oba indexy konkurencieschopnosti.

Aj keď na výsledku Slovenska v roku 2010 má pomerne veľký podiel globálna hospodárska kríza, neustály prepad konkurencieschopnosti by malo byť mementom pre politických i ekonomických lídrov Slovenska. Hlbšia analýza jednotlivých súčastí indexov jasne odkrýva problémové oblasti slovenskej ekonomiky, a práve na tie oblasti by sa mala zamerať reformná snaha súčasnej a ďalších slovenských vlád. Problémom však je, že väčšinou ide oblasti (napr. veda, vysokoškolské štúdium, inovácie), v ktorých sú reformy náročné a ich výsledky sa prejavujú až s odstupom rokov až desaťročí. Ak však Slovensko chce byť konkurencieschopné v kontexte strednej Európy i Európskej únie, to je jediná cesta k trvalo udržateľnému zlepšeniu konkurencieschopnosti krajiny.

Použitá literatúra:

1. IMD: World Competitiveness Yearbook 2006. Lausanne: International Institute for Management Development, 2006. ISBN 978-29-70051-40-4.
2. IMD: World Competitiveness Yearbook 2007. Lausanne: International Institute for Management Development, 2007. ISBN 978-29-70051-41-1.
3. IMD: World Competitiveness Yearbook 2008. Lausanne: International Institute for Management Development, 2008. ISBN 978-29-70051-42-8.
4. IMD: World Competitiveness Yearbook 2009. Lausanne: International Institute for Management Development, 2009. ISBN 78-29-70051-43-5.
5. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2005-2006. Geneva: World Economic Forum, 2005. ISBN: 1-4039-9844-2.
6. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2006-2007. Geneva: World Economic Forum, 2006. ISBN 978-14-03996-36-7.
7. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2007-2008. Geneva: World Economic Forum, 2007. ISBN 978-14-03996-37-4.

8. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2008–2009. Geneva: World Economic Forum, 2008. ISBN 978-92-95044-11-1.
9. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2009–2010. Geneva: World Economic Forum, 2009. ISBN 978-92-95044-25-8.
10. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2010–2011. Geneva: World Economic Forum, 2010. ISBN 978-92-95044-87-6.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Dr. Attila FÁBIÁN

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST HUNGARY

CULTURAL ECONOMY, CREATIVE CITIES, AND TOLERANCE

afabian@ktk.nyme.hu

Abstract

The cultural economy is becoming important in the course of the development of modern towns. The high importance of culture in the life of cities has already been well-known for a long time (J. Jacobs, R. Florida, D. Throsby and others), although earlier it had a supplementary or indirect role. At present, the earlier manufacturing firms are often replaced by the cultural economy in employment, capital investment and income production in the developed towns. There are several examples in Europe confirming this, where towns and regions with outdated economic structures are reorganizing their economies with cultural development. Local and regional politics can have a direct and greater effect on all this than on choosing the premises of transnational companies. In the present study I examine the role of culture in urban development and the importance of creative towns.

Key Words: cultural economy, the capitalisation of culture, culture as a strategic resource of urban development, cultural planning, culture-based urban planning, creative cities.

1. Introduction

During the formation of modern cities, the cultural economy – the creation of cultural products and the many forms of services in this area – is becoming increasingly important. The special significance of culture in urban living has been recognized for a long time, but it played a secondary or indirect role. At present, in modern cities, the cultural economy often displaces the former manufacturing industries in terms of employment, capital investment and revenue generation. There are many examples in Europe and North America, where the decline of cities with outdated industrial economies was successfully countered by improving their cultural functions, rather than with new industrial developments. Local and national governments could influence this better and more directly than the choice of sites by transnational mega-corporations.

This study does not wish to publish empirical results, but proposes a new research concept based on the realisation that the cultural economy is one of the most vigorously growing elements of the modern economy. It is a little researched, distinctive subtype of the metropolitan economic clusters. It is part of the knowledge-based society that has been developing for a quarter of a century, and it is incorporated in the market economy in a way that cannot be described clearly using its traditional terminology. It is not merely a phenomenon of the knowledge-based economy, where the innovation, research and knowledge content of products of traditional or cutting-edge technology is increasing in the manufacturing industries, when consumption of some of these products is based on cultural, rather than utilitarian factors, when some services carry cultural and symbolic meaning, rather than practical significance.

It is also obvious that the geographic location of the cultural economy is presently characterised by a strong urban concentration. Thus, it receives a prominent role in the economic competition and development programmes of cities.

In countries with advanced economies, the decline of cities with outdated industrial economies was countered by improving their cultural functions (including education and research), rather than with new industrial developments. Local and national governments could influence this better and more directly than the choice of sites by transnational mega-corporations. There are many examples: the restructuring of the Ruhr area e.g. by establishing the Ruhr University in Bochum; conference tourism in former industrial cities in central England like Birmingham. Another example is Pittsburgh, which used to be a city of iron and steel a few decades ago, and half of the industrial employees lost their jobs between 1960 and 1980. Pittsburgh Cultural Trust, established in the early 1980s created 11 major cultural institutions in the city centre, and the city became the fourth biggest destination for cultural and arts tourism in the USA by the end of the 1990s. In Berlin, the research and development sector has played a key role in strengthening Berlin's urban attraction. After all, if the modern economy is knowledge-based, the institutions producing knowledge (in a broader sense) are obviously of primary importance, and their significance is manifest in the economy as well.

“Culture is a great business. It is one of the major sectors of the post-Fordist economic revolution, and the basis of countless city-renewal programs,” as stated in a book by A. Scott, who is very perceptive in recognising regional phenomena.¹

Based on the above, the research hypotheses are formulated, as follows:

- Cultural products and services constitute one of the fastest growing elements of the world economy, and should be included when studying urban economies;
- Planning the cultural economy and its role in employment, financial and capital circulation should be included in the economic development concept of cities;
- In addition to the traditional goals of cultural development, economic competitiveness, capital attraction and profit generation should also be considered.

2. A short History of the Capitalisation of Culture

Our classic concept of culture is changing. In addition to preserving its special intellectual content, its environmental and economic connotations have strengthened.² It can invigorate the economy. It is a resource to be assessed and utilised.

Classical urban economists regarded culture as an external factor influencing rational internal decisions, to be ignored along with ethics and other human factors.

- Modern economic theory, built on the classic traditions, considers itself a rational science. It regards any factor that cannot be thus incorporated as irrational, and tries to ignore it. If this is not possible, such a factor is degraded as an ‘environmental circumstance’ or condition.

¹ Scott, A. (2000): *The Cultural Economy of Cities*. Sage Publ., London.

² There are some differences in the traditional meaning of the word culture from country to country. In the German speaking areas, it refers to the most civilised characteristics of humans (Kulturen). In the French speaking regions, it also carries the same anthropological content, but it refers typically to high culture (Culture), and is distinct from the German version in spelling and meaning. In the English concept of culture (culture, cultural) it lost its original significance a long time ago. Despite all noticeable differences, they kept the civilisation related meaning of the Latin concept of culture, which henceforth serves as a foundation for this study.

- Trade became an independent branch of science when it recognised the role and significance of environmental factors. Philip Kotler distinguished two large groups of decisions: ‘unavoidable factors,’ which must be accounted for, and ‘uncontrollable’ ones. Their role is important, so they are incorporated in the system, if only in the ‘external environment.’³
- Contrasting the cultural or social and economic factors is typical of the traditional approach. When the foundations of the classic urban economic theory and cultural sciences were laid in the 18th and 19th centuries, this was done independently.⁴ Economists defined their professional identity without regard to the cultural environment. Social scientists studying culture considered themselves modern scientists in the context of economic issues.

Traditional cultural theories, however, were wary of the rationalist economic and social, approach. The first significant paradigm change came in the 19th century, with the emergence of empirical cultural theories. They could not only recognise, but also evaluate the effects of economic, social and cultural changes on one another.

Max Weber (1864-1920) discovered the community-building and economy-shaping role of culture as a by-product of his work in economic history and economic sociology. Through this, culture may even create new social and economic relations. He proved for the first time that culture, e.g. the Protestant religion, is capable of shaping a society and economy. While studying the 1895 tax returns of Baden, it became clear to him that citizens living and working under the same economic conditions, show different economic activities depending on their religious background. The taxable income of Catholics was higher than that of Protestants⁵. He states in the title of his book that there is a close relationship between ‘the Protestant ethic and the spirit of capitalism’. Weber was interested in the economic and cultural consequences of the Protestant-Catholic relations. This is why he did not deal with the economic and cultural activity of the Jewish community in Baden. He looked for and found a spiritual and historic explanation in Protestant theology. Calvin knew about the Augustinian philosophy concerning predestination⁶. It was fertilized not only by the religious ardour of its believers, but because through it they showed that economic pursuits are pleasing to God. This opened the path of virtuous life and prosperity for not only reformed believers, but an increasing number of Protestants as well.

Every culture is capable of shaping the environment, people’s behaviour and their attitude to money in its own way. In spite of this, not even modern theories of decision making know how to reckon with it empirically and effectively. Rather, they consider it an ‘unpro-

³ The so-called marketing mix, assembled by J.C. McCarthy in 1964, was used for ranking the decision factors. This placed the consumer in the middle, and the so-called 4P’s (price, place, product, promotion), which make scientific calculations possible, were arranged around it in the ‘inner circle’. Social, political, legal and cultural factors, identified by Kotler’s and his followers’ marketing as ‘uncontrollable’ factors, were placed in the ‘outside environment’ of the consumer. (Hoffmann Istváné (1990): *Modern marketing*. Universitas Kiadó, Kotler, Philip (1998): *Marketing management*. Műszaki Kiadó.

⁴ Smelser and Swedberg created two tables in their study, to demonstrate the differences in attitudes in mainstream sociology and mainstream economic science. While sociology keeps re-analysing and teaching about its classic thinkers – Marx, Weber, Durkheim, Schumpeter, Polanyi, Parsons – mainstream classic economic science “regards its classic thinkers as belonging to the past, and the emphasis is on new theories and results.” (Smelser, Niel J. – Swedberg, Richard (1997): *A gazdaságszociológiai szemlélet alapjai*. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk): *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*. Aula Könyvkiadó. p. 34.)

⁵ Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat Kiadó, p. 29.

⁶ “If you are not chosen, act like you are!” contended Augustine (declared a saint by the church), almost 1200 years before the birth of Calvin.

grammable’⁷ circumstance. Due to the needs of the practical economic life, creating conditions for ‘programmability’ became a topical challenge.

The economic nature of cultural content is similar to that of ethical content; it is considered external. It is worthy of capitalisation, so that, as a resource, its effect should not be completely spontaneous, and deliberate calculations would be possible. It typically influences the decision maker according to the extent of its economic and ethical content. Various cultural phenomena (C1, C2, C3, ...Cn) can do this to different degrees, according to their cultural content. As a result, economic productivity is improved or reduced, and can be considered as a positive or negative externality in the calculations. This is not a new finding.

Culture has a strong motivational capacity. It affects economic conditions even when decision makers are convinced that they act purely according to economic values. They are influenced by their upbringing, their ethics, the moral expectations of their environment, their religious or other convictions. These are personal, and thus, sensitive issues. Some may assert that this effect on the economy is hypothetical, and empirical corroboration is impossible. Based on Smith, classical economists say that humans are rational beings. They are aware of their personal interests better than anyone else, and are capable of making sound economically rational decisions. This is a dogma that goes against everyday experience. We should consider that even ‘pure’ economic decisions may differ considerably, because they are made by people, rather than machines. People decide according to their personal knowledge, experiences, interests, value systems, i.e. their culture. ‘Purely rational’ decisions may only be discussed theoretically. In addition to ‘rational’ factors, people are always influenced by ‘non-rational’ factors that are external to the economy. Even the classics talk about ‘pure rationality’ as an expectation, rather than a reality. In his cultural sociology study, Weber talks about the economically active role of the human factor, regardless of values. If we want to assess the economic activity of the human factor and culture, we cannot digress far from this approach ourselves. The manner in which cultural content is incorporated in the economic processes, and the micro and macroeconomic changes they generate should be determined.

The cultural background is detectable behind every economic decision. Thus it may have consequences that affect the fate of people and social conditions. This situation should be taken seriously by all economic decision makers. Otherwise they will see chaos even where they should not. Chaos causes repercussions on the economic conditions, and even on the decision maker. Many people point out that every crisis is followed by chaos, but few consider that the irrationality of originally ignored externalities and human cultural factors may be controlled. The culture, the human factor must be reckoned with behind every crisis and chaotic system.

In his classic 1997 study, J. Barkley Rosser points out that every chaos consists of a multitude of paradoxes. Every rational economist has linear expectations of pre-planned occurrences taking place as planned. The more he or she approaches things this way, the more chaotic the externalities become. On the other hand, if we try to reckon with externalities, we have to accept the dynamics of chaos, and adapt to it as a ‘nonlinear dynamic.’ “Many theoretical models have been developed in economics that are based on rational expectations, but induce chaotic dynamics at certain parameter values.”⁸

It is still much simpler to calculate with linear relationships, because they can be described according to laws of balance. The interactions of small and large groups shape the powers that may be arranged into balancing rules and projected linearly. The Aristotelian

⁷ Simon, H. A. (1982): A vezetői döntés tudománya. Statisztikai Kiadó Vállalat.

⁸ Rosser, J. B. (2003): Káoszelmélet és közgazdasági racionalitás. In: Fokasz Nikosz (szerk.): *Káosz és nemlineáris dinamika a társadalomtudományokban*. Typotex Kiadó.

justice model, the Walras-balance or the Pareto-type balances are typical examples of such models.⁹

In summary: the methods developed by classical economists back in the 18th century did not allow external conditions to be taken into account. They considered it frightening and chaotic, because they did not want to reckon with externalities, and could not calculate with chaos. They could not even accept Macroeconomic cycles until the mid-19th century. The necessity of government interference, which tends to obscure the 'pure economic conditions', was not introduced until the 20th century. The decades around the turn of the millen-nium shock the dogmatic believers of classic economic theory with new compelling cir-cums-tances, because culture, like any other human factor, turned out to have power to influence economic conditions. Financial life proved practically that ethics, morals and law should be paid attention to, despite the attempts of 'mainstream' economic science to ignore them. Neo-liberal scholars who believe in an antisocial market economy are the ones who still maintain that these are 'interfering factors'. Perceptive economists and economic planners exploit culture as a resource, and, if it emerges as a negative externality, they are not baf-fled, because they know its governing economic principles.

3. Culture as a Strategic Resource of Urban Development

According to Richard Florida, social capital, tolerance, and the attractions of the natural and cultural environment will become the basis for urban development.¹⁰ His vision is based on Jane Jacobs' pioneering concept that a multi-faceted and multi-purpose swirl of streets, parks and city centres is desirable.¹¹ Florida remarks that in most cases, local politics do not promote the emergence of 'creative cities', a 'creative economy' and 'creative classes' needed to fulfil Jacob's ideals of urban rejuvenation.

Many analysts criticized Florida's theory, because they thought his ideas promote gentri-fication, and that he prefers the proliferation of private property as opposed to economic and communal development.¹²

Jane Jacobs' 'lively' town was born partly as an answer to modern architecture and partly to the reigning urban planning concepts of the 1950s. Jacobs lines up many arguments op-posed to this model, and shows how the underutilisation and lifelessness of urban spaces affects the lives of streets, parks and city centres. Jacobs discusses the social costs of the isolation and concentration of cultural resources in 'cultural and civic centres' after World War II, calling it 'tragic.'¹³

Today, the cultural development of cities focuses less on building the cultural 'campuses' criticised by Jacobs. Cultural programs are easy to package and sell both to the communities and to tourists as well. What is missing from cultural development plans programs is the evaluation of the everyday cultural lives of local communities.

What are the greatest possible errors?

- Cultural developments focus their energies and cultural resources increasingly on downtown businesses and cultural regions; the values of local communities remain

⁹ As an economist, Pareto adhered to the linear arrangement, but as an economic sociologist, he did not. In his *Economy*, published in 1909, he did not linearize the equilibrium conditions any more. He did not deem perfect equilibrium possible to achieve due to the active role of the human factor!

¹⁰ Florida, Richard (2003): *The Rise of the Creative Class*, New York: Basic Books. Florida, Richard (2007): *The Flight of the Creative Class*, New York: Collins Books. Florida, Richard (2008): *Who's Your City?* New York, Basic Books.

¹¹ Jacobs, Jane (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.

¹² E.g.: Peck, Jamie (2005): "Struggling with the Creative Class." *International Journal of Urban and Regional Research* 24(4) pp. 740–70.

¹³ Jacobs, Jane (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.

hidden. Globalised culture presents itself in the form of shopping malls and Multiplex theatres.

- The cultural assets and infrastructure of the city do not fit the cultural history and internal needs of the local community.
- ‘Culture organisers’ are inadequately prepared and have a narrow political focus, mostly due to existential reasons.
- A chasm exists between cultural policy decisions and the actual cultural needs of the local communities. In other words, cultural needs have been successfully merged into the political environment.

The economist David Throsby points out that cultural capital fuses the two most important sustainability criteria, environmental and economic factors. Sustainable economic and environmental development should be in such a symbiotic cooperation that neither causes deceleration or stagnation. They should induce processes that support the renewal of both the ecosystem and the society.

He defines six criteria for creating them:

1. Material and non-material well-being: producing goods and services that offer both economic and cultural values for the consumers.
2. Creating equilibrium between generations in utilising the goods: we should act in a way that we maintain equilibrium among different generations in terms of using and exploiting resources. We should strive for a dynamic equilibrium. A use will be found for all traditional capital components, including cultural capital; the question is how much will each generation profit from it, and how much of it will be re-created? If a generation uses more than it creates, then the next generation will have less cultural capital left, and will have to produce more for themselves.
3. Fair behaviour in utilizing values and resources: all generations have a right to use them, but this right should be exercised with self-restraint and fairness. Thus, the use of cultural capital does not mean its total exhaustion.
4. Sustainable diversity, cultural variety: the better the cultural diversity, variety, and use of resources, the more opportunities are created for their renewal and cultural ‘multiplication.’ The variety offered in culture and arts today creates values and richness in the future.
5. The principle of caution: decisions should strengthen the basic variables and basic resources and not generate irreversible processes. Since the future is intangible, caution is one of the most important criteria.
6. Sustainability of the culture system: the system and system variables should be understood, and synergic energies found. Whatever systems are discussed, including the cultural economy, there is always some overlap and some co-operation between the systems and sub-systems. Neither can exist without the other. Ignoring this makes no sense and results in an unnecessary outflow of resources.

The tasks of cultural politics may include reducing the number of short-term and temporary solutions, strengthening the main lines of power, and eliminating harmful self-inducing processes before they become dominant.¹⁴

Practice shows that in Europe, culture is regarded as a strategic resource of cities, and it plays an important strategic role in the ‘knowledge economy.’¹⁵ The direct influences re-

¹⁴ Throsby, David (2001): *Economics and Culture*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, pp. 43-47.

¹⁵ Knowledge economy: the new economy created in the global economic environment, based mainly on knowledge, which is – theoretically – characterised by a continuous development, low levels of unemployment and an exemption of the recurrent economic crisis of capitalism. The latter premise became somewhat less robust since October 2008.

lated culture gain increasing weight in the promotional strategies of cities. With the rise of global tourism, towns place ever more importance on the advancement of cultural tourism.¹⁶ They realised that skilled corporate employees expect a high level of education and cultural services when choosing their place of residence.¹⁷ The significant value of culture in terms of the city's image has reinforced the increasing importance of image consciousness in the modern economy.¹⁸ All of this can be regarded as a demand for the prestige of cultural capital,¹⁹ which is similar to Harvey's observation,²⁰ who debates whether the consumption of arts and culture by the city elite is a form of economic and caste distinction. Since the competition of cities has strengthened, follower cities that copied attractions successful elsewhere, rather than applying strategies tailored to their own characteristics, have emerged.²¹

This role can be best defined by identifying the potential contribution of arts and culture to urban development.

Table 1: Arts and Culture in Urban Development²²

Tasks	The potential of arts and culture
Reorganizing the business community	<ul style="list-style-type: none"> • Promoting the strategic importance of cultural and creative industries based on intellectual capital in urban business communities • Supporting the development of new marketing and branding practices in existing and traditional businesses • Association and co-operation with existing and traditional businesses for improved commerce, supply, branding and consumption.
The importance of quality of life and location factors in choice of site	<ul style="list-style-type: none"> • The influence of personal and career factors in choice of site • Influencing the choice of business site, (site marketing) • The effect of internal investment decisions.
Reducing 'suburban escape'	<ul style="list-style-type: none"> • Making city centres more attractive places to live and work. • Improving the opportunities for evening and 24-hour business. • Stimulating the renovation of industrial, monument, and historic districts. • Expanding human and social capital – skills, trust, mutuality, networking. • Creating busier and safer streets through 'invigoration' or similar

¹⁶ Bianchini, F. & Parkinson, M., eds, (1993): *Cultural Policy and Regeneration: The West European Experience* (Manchester University Press, Manchester), pp.1 -20.

¹⁷ Dziembowska-Kowalska, J. and Funck, R.H. (1999): "Cultural activities: source of competitiveness and prosperity in urban regions", *Urban Studies* 36, pp. 1381 - 1398.

¹⁸ Kong, L. (2000): Culture, economy, policy: trends and developments. Introduction to the special section of Geoforum on Cultural industries and Cultural Policies.

¹⁹ Urry, J. (2002): *The Tourist Gaze*. 2nd Edition. London: Sage.

²⁰ Harvey, D. (1990): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.

²¹ Bayliss, D. (2004): Denmark's creative potential. The Role of Culture Within Danish Urban Development Strategies." *International Journal of Cultural Policy*, vol. 10, no. 1.

²² Partners for Liveable Communities (2004): *The Creative City: Power for the New Economy*, Research Paper, Washington D.C

	strategies.
Urban regions – not only locations	<ul style="list-style-type: none"> • Developing a characteristic local or regional identity and product ‘brand’, like the creation of the Barcelona-Catalunya urban region or the Milano urban region. The urban region has always been the basic building block of economic innovation and added value.
Demand for highly trained workforce	<ul style="list-style-type: none"> • Provide range and quality of amenity to attract highly skilled, high value-added, and knowledge intensive workers.
Digital necessity: infrastructure and content	<ul style="list-style-type: none"> • Creating, exploiting and disseminating the ‘content’ of cultural and creative businesses • Creating a characteristic brand and niche for the urban area / urban region. • Creating synergies between ‘art’ and ‘technology’ in fast-growing sectors like entertainment software.
The importance of groups and networks	<ul style="list-style-type: none"> • Supplying the elements of the urban ‘critical mass’ and the opportunities and locations needed for creative networking. • Creating ‘non-functional’ and unofficial networks, like the ‘First Tuesday’ or ‘Café Culture’ initiatives²³ that aid inventors, manufacturers and investors in their networking and market development activity.
Social inclusion	<ul style="list-style-type: none"> • Demonstrating the positive relationship between cultural diversity and creative diversity • Ensuring that the urban culturing strategy does not merely result in middle-class settlement and ‘ethnic cleansing.’ • Making streets safer and improving the selection offered in shops. • Increasing the diversity and experience of residents and pedestrian traffic in cities, which leads to increased demand.

This is a long list, but it is practised in various forms in smaller and larger cities around the world, with strategic partners for improving city centres through culture and art.

4. Towards Cultural Planning

Partly as a reaction to this situation, and partly due to the renewed interest in the living quality of cities, ‘cultural planning’ started penetrating the vocabulary of urban designers, local government officials, community artists and the civil organisations interested in the arts and cultural resources. This is a good sign, inasmuch as it indicates that the broadly de-fined cultural resources are now taken seriously in planning the environment. For example, the Australian Local Government Association includes cultural planning in its suggestions for Australian local governments in addition to economic, infrastructural, environmental and

²³ These are regular, monthly, formal and informal meetings that are often held in cafes, restaurants or similar public buildings, and where expert stakeholders come together to talk about their mutual interests, product or service development co-operation, joint ventures and project financing.

social planning. The directives for Integrated Local Area Planning facilitate the integration of cultural planning into social, economic, infrastructural and environmental planning.²⁴

As a result, local government offices appoint cultural planners for creating ‘cultural plans.’ An example is the Regional Growth Management Framework, which defines the direction of cultural planning explicitly, along with many similar principles and action plans. Among others, a Cultural Planning Handbook may also be created.²⁵ A series of international conferences, workshops, and area planning seminars are needed on the topic of cultural planning.²⁶

But what does this all mean? Caution is needed when answering this question. When we try to apply the logic of “add a new idea and stir well”, new ideas and thoughts often lose their effectiveness in practical application.

The thought was already born at the beginning of the 20th century, along with the urban planning movement. It is already found in Patrick Geddes’ work, the founder of the principles and practice of urban and regional planning in Great Britain. It is also included in *The City in History* by Lewis Mumford, one-time disciple of Geddes. Jane Jacobs also advocated this practice, especially in her work “*The Death and Life of Great American Cities*”, where she condemned the planning profession because it limits the opportunities for ‘spontaneous self-diversification.’ It is worth returning to the principles of planning, recorded by Patrick Geddes, which will be so essential in the revival of cities:

Let me list some of these:

- Planning is not a physical, but a human science. Geddes emphasized that all planning processes must consider the basic Folk-Work-Place trio of coordinates.²⁷ For this reason, planners must be not only drafters, but anthropologists, economists and geographers as well. They should know how people live, work and have fun, and how they relate to their environment. Unfortunately, planning became a mainly physical science that is concerned with land use, infrastructure and traffic. The practice has promoted this professional specialization in the two-dimensional urban environment design, and it does not worry about what actually happens inside the coloured rectangles. Tamás Lukovich has emphasized its importance in many presentations and articles, by highlighting the symbiosis and communication between urban spaces and the society.
- Evaluation before planning. Geddes emphasized that the layers of the city should be assessed by moving downwards, all the way to the oldest past, and then read upwards, continuously picturing history before our eyes.²⁸ We should be able to integrate the history, patterns and memories of the urban environment and its residents into the planning process. We need cultural mapping, a study of the memories, plans and values of the people, before we start planning.
- Cities create their citizens. During planning, the basic emphasis should not be on creating products and goods, but rather on ‘creating’ people and citizens. We must relearn the components of the art of ‘citizen-forming,’ if our goal is not only urban, but civic renewal as well. The cultural lives of cities – the institutions, streets, programs,

²⁴ Colin Mercer (2002): *Towards Cultural Citizenship: Tools for Cultural Policy and Development*, Hedemora, Sweden, Bank of Sweden Tercentenary Foundation and Gidlunds Forlag, ISSN/ISBN:91-7844-622-8.

²⁵ Grogan, David and Mercer, Colin with Engwicht, David, (1995): *The Cultural Planning Handbook: An Essential Australian Guide*, Sydney, Allen and Unwin.

²⁶ The consortium founded by the University of Szeged (where the University of West Hungary is represented too) created the founding documents of the Cultural Heritage Management MA programme.

²⁷ Meller, Helen, (1990): *Patrick Geddes: Social Evolutionist and City Planner*, London, Routledge. P.46.

²⁸ Hall, Peter (1988): *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*, Oxford, Blackwell. P. 142.

activities – play a crucial role in this, but only if we do not limit this to the spectrum of ‘culture as arts.’ Based on Ruskin, Geddes argued strongly that culture should turn away both from its ‘mentalist’ and its ‘aesthetic’ aspects and should develop a much more robust and active relationship, not only with the consumption of culture, but with its creation as well.²⁹

Contemplating Geddes’ advice, and based on our own experiences we realise that cultural planning, in the words of Franco Bianchini, is “a complicated art.”³⁰ It may be superficial, hiding the very deep social and economic inequalities under a veneer made of fun and entertainment. Misused, cultural planning can turn the most wonderful cultural centre of the world in a deteriorating city district, surrounded by deserted streets, minimum public transport, homeless families and closed shops. This is not real cultural planning.

A somewhat better, but still unsatisfying version of cultural planning dictates what should happen after the urban planners finish their job. Cultural planning may consist in beautification based on communal art concepts, the aesthetics of pastel and post modernity with some greenery. This is not cultural planning in the real sense of the term.

So what is the most effective definition? I suggest the following summary: cultural planning is the strategic and integral utilisation of cultural resources in urban and community development. Let me unpack this definition by examining the key terms:

Strategic: Cultural planning must be part of a larger, urban and community development strategy. It should have a connection to physical and urban development, economic and industrial development goals, to social justice incentives, recreational planning, residential and infrastructural development. It cannot come from a self-satisfied and exclusive notion that art, in and of itself, is good for the people and the community. Cultural planners have to create a bridge from their own interests and activities, to others involved in planning and development. For this purpose, they should have a real economic and development vocabulary: they must learn to speak in terms of ‘leveraging.’³¹ They must act as brokers who connect innovative resources to those who need them.

Integral: Cultural planning cannot be done after the fact. It is not additional. Cultural planners must convince the other designers that cultural planning includes lifestyle, the pattern and quality of life, its basic everyday routines and structure, shopping, work and play – folk, work, place. Not only streets and buildings, but the conjunctions of habits, desires, accidents and necessities – folk, work, place. Cultural planners should therefore be there and have their voices heard from the beginnings: the initial concepts of urban and strategic development, from the first signs of new residential and business development, from the conception of the new local industry development strategy. Furthermore, they should be present not as outsiders shouting from the wings, but as key players of the ‘development coalition’. They must convince the public and private sectors on behalf – and with the support and sanction – of the community that they are planning these structures and rituals, as well as the scenes of their local lives at that point. This is why cultural planning should be integrated with the other planning processes, and not just appended later. Also, this is why more talents are needed in this area than provided earlier by the former community arts officer or worker. We need economists, anthropologists, and cultural studies specialists.

²⁹ Geddes, Patrick (1918): *Town Planning towards City Development. A Report to The Durbar of Indore: Parts 1 & 2.*, Indore, Holkar State Printing Press, 1918.

³⁰ Bianchini, Franco (1989): *Urban Renaissance? The Arts and the Urban Regeneration Process in 1980s Britain*, Working Paper No 7, Centre for Urban Studies, University of Liverpool.

³¹ Leverage: in business terms, it stands for a preferably multi-purpose utilisation of the available resources in such a way that the generated results are increased or multiplied.

Planning: This should be taken seriously. Planning is the organisational basis from which all other functions originate. Planners create spaces. During their daily activities, people and communities form these spaces in a way that is often different from the original intentions of the planners. This is not some kind of a populist concept. Planners are still needed, but more importantly, their concepts must be broadened to provide an ethical corrective, based not on the drawing-board aesthetics of the utopian space and the master plan, but rather on research and consultation.

With this in mind, let me propose six guiding principles based on Garner³²:

1. All needs of the community should be assessed, not just those assumed in the arts.
2. Planning should be looked at as a continual process, rather than as an occasional function.
3. Long-term plans should be set forth in a multi-layered strategic plan, and short-term plans should be in an operational plan.
4. Community involvement is a critical element of effective planning. This should not be done through the terrible methodology of 'communification' so fashionable today!
5. Within the planning process, there is a need to be both responsive and prescriptive to constituents regarding their needs.
6. It is crucial for cultural planners to understand the different segments the community is made up of, to maintain a dialogue, perform research within all groups, and provide a representation in various boards, committees and evaluation processes to promote cultural diversity.

Cultural resources: This is the final key word, and, in many ways, the most important, because this is the entity being planned. In many communities, for example, the most important cultural centre is actually a lavish church building, where they can meet, talk, dance, play, eat and of course pray together; (see Far-East and urban Spaces – T. Lukovich). For many young people and women, the most important cultural centre is the shopping mall. Elsewhere, the most important planning issue is creating residences that harmonize with the culture and fit the everyday needs of families. In Hungary, for centuries, the most important cultural resource was land itself. This is not merely an issue of ownership or land use planning, but planners of traditional mentalities, and sometimes urban planners are very hard to convince that the land, the place is much more than a thing to be zoned and re-zoned, developed and sold. It is very harmful when the master plan cannot convey the dense meaning, consisting of complex layers that people associate with land, and the perspective of the still unoccupied space. (The thoughtless destruction, alteration or poor utilisation of a place as a physical, social and emotional space irrevocably stops the next generation from practicing its inalienable right of leaving its own distinctive mark. There are many negative examples of this in recent history, in neglecting the complex principle of cultural resources in planning, and the accompanying private and public propagation of tastelessness.

Cultural planning should be based on the pragmatic principle that culture is what counts as culture for those who partake in it. This can mean contemplating an art object and it can mean walking down the street, sitting in a park, eating at a restaurant, watching people at work and so forth. This is much closer to an anthropological definition of culture as a 'way of life' than it is to an aesthetic definition of 'culture as art.' This is why we need to return to the complexity suggested by Geddes' simple triple formula of 'Folk-Work-Place'."

To speak of 'cultural resources,' rather than being locked in a definition of culture as art, is intrinsically more democratic. It takes the realities of cultural diversity and pluralism

³² Garner, L. (1982): 'Winston-Salem: Effects of Development on Cultural Policy and Arts Institutions', in Violette, C. and Taquu, R. (eds), *Issues in Supporting the Arts, Graduate School of Business and Public Administration*, Ithaca: Cornell University.

into account better. It is more aware of the often intangible features of cultural heritage, and respects the simple fact of difference more. This is why my answer to the question 'Can culture be planned?' is not only affirmative but also compelling. It does not mean a dictatorial 'planning of culture' but, ensures that culture is always present and not marginalized in the planning process

General culture has always been planned, through the education system, through our cultural institutions and agencies, and through policy frameworks. Over the centuries it became so well planned, that the result appears effortless, natural and universal. If we are unable to broaden that planning process to include both the new cultural products of the cultural industries and other cultures' diverse cultural products and experiences, then those crucial components of the dynamic culture will be marginalised.

Cultural resources can be ordinary and diverse and also sometimes exceptional. When we view culture in this way, we can understand how, by definition, cultural planning must be strategic, integral, responsive and comprehensive. Cultural planning must find the role of traditional arts resources but it must be able to address a developmental logic as well, in the form of cultural tourism strategies, in cultural industry development, in recreation and leisure planning, in urban and streetscape design and so on. It must also find the appropriate connections between them.

It must deal with the issues of identity, autonomy and feel of place, but it must also provide a more general program for urban or community development.

It must be able to create and maintain a real and effective equilibrium between 'internal' quality and texture of life and 'external' factors concerning tourism, attractiveness to potential residents and visitors, including large and small businesses.

It must recognise and regularly rediscover the richness of cultural resources which are already available in communities, but which are not yet part of a community's cultural, social or economic profile. Local communities must realise, and often rediscover their cultural heritage in the form of both physical sites and buildings, and in the more general sense of a distinctive cultural patrimony with a long and fascinating history. This is not something which can be forced on the communities by governments and tourism authorities so that tourists can come and have a look. It is something which comes from within, not simply for external display and its revenue earning capacity, but also because the rediscovery of a characteristic heritage can create momentum. This does not necessarily create a contradiction. This is simultaneously an economic development strategy and a process of the rediscovery of a community's self-identity. The same logic applies to cultural and environmental tourism, elements of mythology, ancient history and meanings of the land, traditional foods and medicine. If these cultural resources are not planned by, with, and for local communities, then inventors and tourism agencies will plan them from the outside, based solely on their own business interests and recognising their international market potential.

This leads to another important point. Cultural planning must be based upon the principle of a fully consultative and precise process of community cultural assessment. This is sometimes called cultural mapping. Whatever we call it, the simple principle is that we cannot plan cultural resources if we don't know what they are and what their potential is. In Geddes' words, "Survey before plan." This cannot be guessed at and the evaluation cannot be based simply on artistic resources. This is even worse than guessing because it carries so many points of discrimination. A community cultural assessment is based on both consultation and a meticulous process of detailed research into diverse cultural resources and needs. This can be quantitative and it can be qualitative. Let us make a Household consumption survey to collect data about the cultural consumption customs of the area.

In my assessment, Hungarian residents rely on domestic forms of cultural consumption much more than usual, which sends a message about the quality of amenities in

the area. It would be certainly better for this money to go more directly into the local economy rather than to international entertainment and media companies. Would it not be better to export, rather than import, and to establish a distinctive identity, presence and 'brand' based on economic innovation and through distinctive forms of cultural production and expression?

Of course a good deal of qualitative research needs to be added to this quantitative research in the form of imaginative cultural mapping and planning, together with local stakeholders. We could give young people disposable cameras and ask them to go out and take pictures of their favourite places. Another solution could be to ask urban design students in Hungary to go to the local shopping centres and to sit down with groups of women, with young people, with older people, with the local minority communities, to sketch their ideas about what they want their streets and their environment to look like. Groups with video cameras could archive the patterns of movement and activity in the area. In other words, we could use cultural resources to develop a more complex framework for planning, followed by an exhibition with the results of 'survey before plan.' This could have a very positive effect in terms of defining the texture, quality and diversity of the new city.

The "Building Blocks" urban development competition was used concerning the unutilised areas in Sopron that have creative potentials. It was a success, since teams of university students drew up fantastic concepts, and demonstrated them through computer animations.

The www.epitokockak.nyme.hu web page gives detailed information about the competition. Another initiative that should be mentioned here is the "Creative cities – make your city a better place to live" project by the British Council that aims to improve urban community living, with the involvement of young professionals with various backgrounds, (<http://www.britishcouncil.org/hu/hungary-regional-projects-creative-cities.htm>).

We need to ask lots of questions to identify key issues. When asking the questions, we are setting in motion the first stages of community involvement and community investment. We are also setting in motion - perhaps unwittingly - a process of discovery of resources which may have been unrecognised beneath the community's profile. Cultural assessment should be an integral component of cultural planning that facilitates the presence of the community within the planning process, rather than simply as an 'object' of planning. It will reveal a community's strengths and unrealised potential. It summarises the elements of local culture and takes a hard look at resources, gaps and needs, enabling us to plan for better, more liveable, socially just and responsive communities.

5. Culture-based Urban Planning, Creative Cities

This is not just a social endeavour, but also a community development and economic agenda. In the 21st century economy, the cultural industries involved in making meanings, signs, symbols, images and sounds, and the human infrastructure which supports them as both producers and consumers, will be vital.

Culture based urban development is a post-industrial mode of wealth creation. The policy for cultural resources, and their planning and management has a very special role to play in urban and community cultural development. Much more than a formal gesture towards the importance of culture (normally understood as 'the arts') in the city, cultural planning and development have an especially important role in organising the human relations of cities, in the so-called soft infrastructure, or the creative infrastructure, which will be so crucial in positioning cities and communities in the reorganised socio-economic relations of the knowledge economy, in which one of the most important form of property will be intellectual property.

Historically, cultural planning has been concerned with cultural production rather than with 'marketing' cultural products which are present in most households by now. The 'democratisation' of institutions and forms of production pales in comparison to the explosion in the means of transmission and the interactive consumption of cultural products facilitated by the rapidly expanding information superhighway and the convergence of the computer, the telephone and the television. We need to learn more about these new areas and forms of cultural production and consumption and their consequences related to planning urban environments. In terms of the goods and services of the cultural and communications industries, cities are becoming crucial centres for replacing imports. In this context, urban cultural development and planning play a vital role in cities and regions, because they provide the basis and requirements for innovation, creativity, diversity and the production of value in much broader than the purely economic sense. In the 21st century the knowledge economy and the information superhighway become just as important as traditional transportation systems. The 'soft' 'creative' infrastructure is the special domain of cultural planning and development that connects cultural 'sustainability' with sustainable and innovative development.

According to Manuel Castells' argument concerning the context of what he calls the 'space of flows' produced by the new relations of information and economy, and the need to look to cultural necessities: "...local societies...must preserve their identities, and build upon their historical roots, regardless of their economic and functional dependence on the space of flows. The symbolic marking of places, the preservation of symbols of recognition, the expression of collective memory in actual practices of communication, are fundamental means by which places may continue to exist as such..."³³

Furthermore, Castells also points out that this cannot mean a return to the "tribal system and fundamentalism." A full recognition of the important role of local government is needed. Instead of replacing the global information economy, it will actually establish its own information and decision-making networks and strategic alliances.³⁴

It is exactly in this context that the new information technologies acquire a strategic significance at the local level. Citizens' data banks, interactive communications systems, and community-based multimedia centres, are powerful tools to enhance citizen participation on the basis of grassroots organisations and local governments' political will.³⁵

Finally, how persuasive this argument is depends on whether we recognise the connect-edness of developments in the economic domain (the knowledge or information economy) with those in the socio-cultural domain (sense of identity, access, participation, belonging and citizenship), those in the domain of infrastructure (place and its uses), and those in the domain of environment (stewardship of natural and built resources.)

In my experience, this connectedness is not represented well enough in urban planning, management and development today and even less so in the cultural vision and its goals.

Kontakt

Faculty of Economics
University of West Hungary
H-9400 Sopron, Ersébet u. 9
Hungary

³³ Castells, M. (1994): "European Cities, The Informational Society, and the Global Economy." in *New Left Review*, 204, p. 18-32.

³⁴ Castells, M. (1994): "European Cities, The Informational Society, and the Global Economy." in *New Left Review*, 204, p. 18-32.

³⁵ Castells, M. (1994): "European Cities, The Informational Society, and the Global Economy." in *New Left Review*, 204, p. 18-32.

Ing. Michal FABUŠ, PhD.
Mgr. Miroslav KOHUŤÁR

VYSOKÁ ŠKOLA EKONÓMIE MANAŽMENTU VEREJNEJ SPRÁVY

PRIAME ZAHRANIČNÉ INVESTÍCIE A ICH VÝVOJ V ÁZIÍ

michal.fabus@vsemvs.sk
miroslav.kohutar@vsemvs.sk

Abstrakt

Investície predstavujú dôležitý zdroj ekonomického rastu krajiny a tvoria významnú časť HDP. PZI vyjadrujú dodatočné cudzie zdroje, ktoré môžeme pridať k domácim investíciám aby sme zaistili rýchlejšie, resp. väčšie tempo rastu HDP. Tieto investície môžu prispieť k riešeniu množstva dlhodobějších problémov ako sú napr. dobudovanie infraštruktúry, vytvorenie nových pracovných príležitostí, obnova a rozvoj priemyslu alebo podpora stability ekonomiky.

Kľúčové slová: priame zahraničné investície, zahraničný kapitál, investície, rast ekonomiky.

Abstract

Investments are an important source of economic growth in the country and present a significant part of GDP. FDI are additional foreign resources which can be added to domestic investment to help ensure faster, respectively higher GDP growth rate. These investments can contribute solutions to the amount of longer-term problems such as completion or building of infrastructure, creation of new jobs, reconstruction and development of the industry or support the stability of the economy.

Key words: foreign direct investment, foreign capital, investments, economic growth.

Úvod

Priame zahraničné investície (PZI) sú definované ako dlhodobé investície zahraničného priameho investora v podniku, ktorá je rezidentom v ekonomike iného štátu, ako v ktorom je založená spoločnosť zahraničného investora. Vzťah priamych zahraničných investícií, sa skladá z materského podniku a zahraničných afiliácií, ktoré dohromady tvoria nadnárodné korporácie.¹

Hlavným znakom PZI je možnosť vykonávať vlastnícku kontrolu. Podľa definície americkej vlády ide o PZI len v prípade nákupu minimálne 10 % akcií určitej akciovej spoločnosti alebo ekvivalentného podielu v inom type spoločnosti. (Prno, 2008).²

¹ World Investment Report 2004: The Shift Towards Services, UNCTAD 2004.

² PRNO, I.: Investičná a inovačná politika, Bratislava: Merkury, 2008, str. 29.

1. Priame zahraničné investície a ich vývoj vo svete

„Investície predstavujú reálnu kapitálovú tvorbu, ide o také nadobúdanie kapitálových statkov, zásob, surovín, ktoré sú používané na produkciu výrobkov a služieb. Výsledkom investovania je rast produkcie, rast príjmov a celkový ekonomický rast.“ (Ivanová, 2008).³

V rokoch po druhej svetovej vojne, priamym zahraničným investíciám dominovali Spojené štáty, USA predstavovali približne tri-štvrtiny nových priamych zahraničných investícií (vrátane reinvestovanom ziskov), v rokoch 1945 a 1960. Od tej doby sa rozšíril priame zahraničné investície, aby sa stali skutočne celosvetovým fenoménom, nie je výsadou členských krajín OECD. Objem priamych zahraničných investícií vzrástol význame vo svetovej ekonomike a zásoby priamych zahraničných investícií v súčasnosti predstavujú viac ako 20 percent svetového HDP.

Vývoj PZI vo svete a vybraných regiónoch v období 2003 – 2008

mil. USD	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Svet	565,159	734,892	973,329	1 461,074	1 978,838	1 697,35
EÚ	259,424	223,340	498,440	590,304	842,311	503,452
Rozvojové ekonomiky – Ázia	116,927	172,909	213,751	282,127	331,424	387,827

Zdroj: vlastné spracovanie zo štatistických údajov - <http://stats.unctad.org/FDI>

Najväčší rast PZI však nastal až v rokoch 1998 - 2000. Celosvetové PZI dosiahli každý rok nový historický rekord: v roku 1998 prvýkrát v histórii presiahli hodnotu 500 mld. USD (v EÚ to bolo v roku 1999), v roku 1999 PZI presiahli magickú hranicu 1000 mld. USD a kulminovali v roku 2000. Lídrom boli USA, ktoré preživali najdlhšie obdobie hospodárskeho rastu v 20. storočí (nepretržitý rast USA trval od roku 1992 do roku 2000, t. j. 108 mesiacov). (Dudáš, 2006).⁴

Začiatok nového milénia priniesol výrazný pokles celosvetových PZI vo svete a aj v EÚ. Dôvody poklesu treba hľadať najmä v priemyselne vyspelých štátoch. Začiatkom roku 2000 došlo k prudkému prepadu akcií na amerických burzách, čo bolo sprievodným javom prechodu americkej ekonomiky do recesie. To spomalilo celosvetový hospodársky rast a zapríčinilo aj globálny pokles akciových trhov. Lídrom tohto obdobia sa stala Čína, ktorá v rokoch 2002 a 2003 bola najväčším príjemcom PZI na svete. Rok 2004 priniesol dlho očakávané oživenie celosvetových tokov PZI, v EÚ sa tak stalo až v roku 2005. Bol to dôsledok najmä rastu prílevu investícií do rozvojových štátov. (Prno, 2008).⁵

„Je všeobecne známe, že významným faktorom alokácie zahraničných prostriedkov je vysokokvalifikovaná pracovná sila a pomerne nízka cena práce. Preto pri rozhodovaní sa zahraničnej spoločnosti o mieste investovania hrá najdôležitejšiu úlohu nízka mzdová náročnosť pracovnej sily, hlavne ak sa jedná o výrobu náročnú na ľudskú prácu.“ (Jankacká, 2008).⁶

³ IVANOVÁ, E.: Kapitálové investície a regionálny ekonomický rozvoj. In: Zborník VEGA „Vplyv kapitálových investícií na vyrovnávanie rozdielov ekonomickú úroveň regiónov v Slovenskej republike“. TnUAD, Trenčín 2008. ISBN: 978-80-8075- 374-0, str. 16.

⁴ DUDÁŠ, T.: Priame zahraničné investície vo svetovom hospodárstve. Bratislava: EKONÓM, 2006. ISBN 80-225-2139-6.

⁵ PRNO, I.: Investičná a inovačná politika, Bratislava: Merkury, 2008, str. 35.

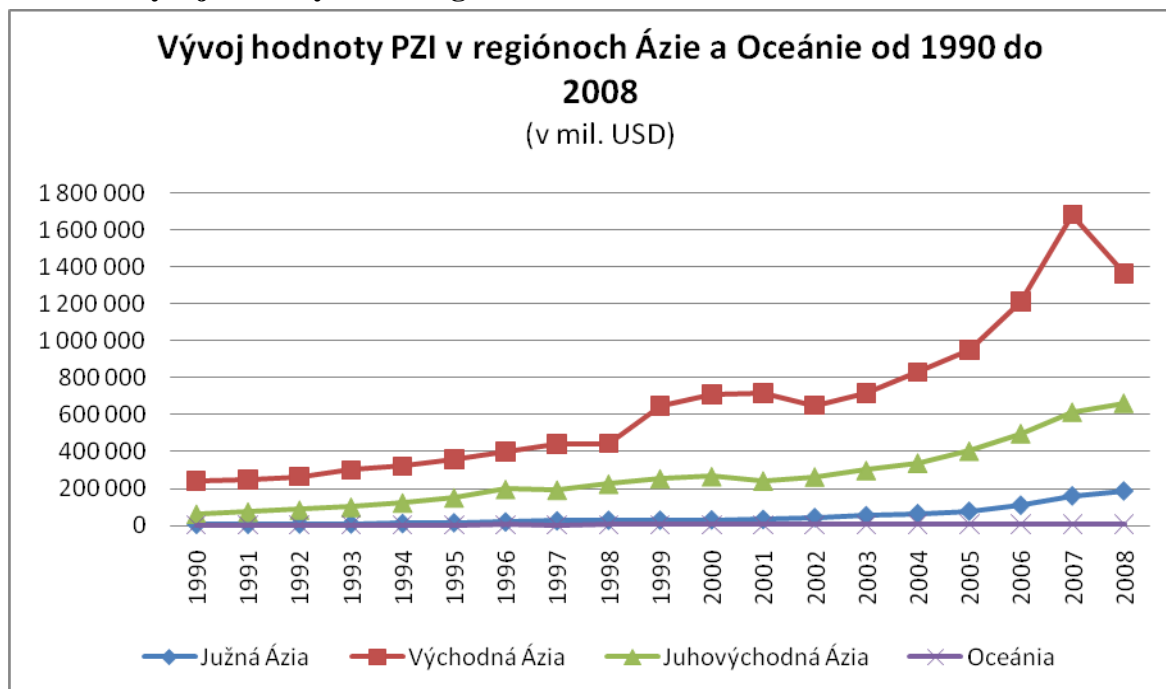
⁶ JANKACKÁ, K. .: Priame zahraničné investície a ich vplyv na vybrané ekonomické ukazovatele. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie „Analýzy, trendy, perspektívy“. Trenčianske Teplice 25. – 26. 9. 2008. ISBN 978-80-89401-02-4.

Podľa odhadov konferencie OSN o obchode a rozvoji (UNCTAD) v roku 2009 presiahol prílev PZI len jeden bilión dolárov. Celosvetový objem poklesom v súvislosti s krízou o 39%, keď v roku 2008 dosahovali PZI okolo 1,7 bilióna dolárov.⁷ Najrýchlejšie klesali cezhraničné akvizície a fúzie, tieto zaznamenali medziročný prepád až o 66%. Pri projektoch na zelenej lúke došlo len k miernejšiemu prepádu.

2. Južná, východná, juhovýchodná Ázia a Oceánia

Globálna hospodárska a finančná kríza sa rozšírila do južnej, východnej a juhovýchodnej Ázie s miernym oneskorením, a hlavne ovplyvňuje región z hľadiska vývozu, rovnako ako ekonomický rast. Prudký pokles zahraničného dopytu spôsobil, že vývoz krajín regiónu sa prepadol a hospodársky rast sa tým pádom spomalil v mnohých krajinách v regióne. Najmä v novo industrializovaných ekonomikách, HDP začal klesať výrazne vo štvrtom štvrtroku 2008, a hlboká recesia vo vybraných krajinách bola predurčená. Napriek tomu pre región ako celok, prílev priamych zahraničných investícií vzrástol výrazne v roku 2008, aj keď pomalšie ako v predchádzajúcich dvoch rokoch. Avšak 17% nárast za rok ako celok neodráža súčasnú situáciu v rade ázijských ekonomik, ako kríza začala mať vplyv na prílev priamych zahraničných investícií najmä v poslednom štvrtroku tohto roka. Ako výsledok, región čelí prepádu v príleve priamych zahraničných investícií v roku 2009, viď graf č.1. Priame zahraničné investície z Číny rozkvitli v roku 2008. Avšak, vzhľadom k negatívnym vplyvom globálnej krízy na ázijské nadnárodné spoločnosti, sa odlev priamych zahraničných investícií z oblasti spomalil v roku 2009, aj keď v menšej miere ako v mnohých iných častiach sveta.

Graf 1 – Vývoj hodnoty PZI v regiónoch Ázie a Oceánie od roku 1990 do roku 2008

zdroj: vlastné spracovanie z údajov www.unctad.org/fdistatistics

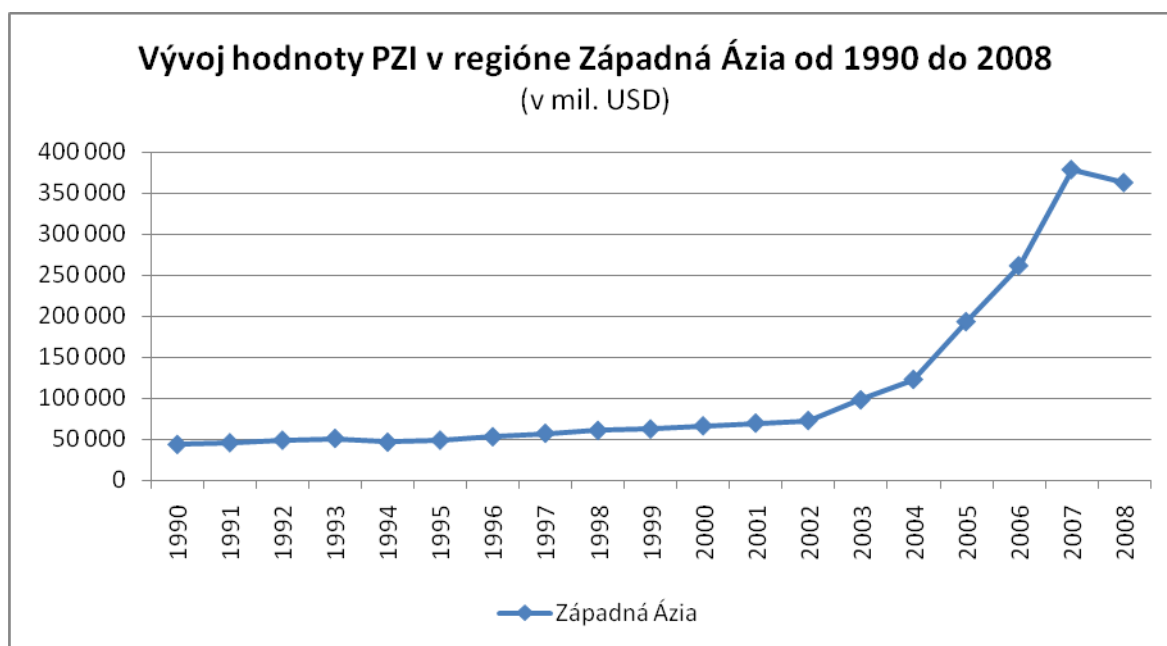
pozn: Hodnota PZI - je hodnota podielu ich základného imania a rezerv (vrátane nerozdeleného zisku) pripadajúci na materský podnik, plus čistého dlhu pobočiek do materských podnikov.

⁷ E-trend: Priame zahraničné investície prudko klesli, <http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2010/cislo-4/priame-zahranicne-investicie-prudko-klesli.html>.

3. Západná Ázia

Prílev priamych zahraničných investícií do západnej Ázie sa v roku 2008 zvýšil už šiesty rok po sebe, vývoj na grafe č.2. Tento nárast bol do značnej miery v dôsledku výrazného nárastu prílivu zahraničných investícií do Saudskej Arábie, zatiaľ čo rast PZI bol nerovnomerný medzi ostatnými krajinami v regióne. To bolo spôsobené predovšetkým rozvojom trhu nehnuteľností, petrochémie, rafinácie, stavebníctva a obchode. Do septembra 2008 bol prílev priamych zahraničných investícií ešte podporený pokračujúcim rastom cien ropy, silným hospodárskym rastom a prípravou a realizáciou megalomanských projektov rozvoja. Avšak, záchvat v globálnych úverových trhoch, mal vážny vplyv na financovanie rozvojových projektov, ktoré mohli znížiť prílev priamych zahraničných investícií v roku 2009. Odliv priamych zahraničných investícií zo západnej Ázie výrazne klesol v roku 2008. Región zaznamenal veľké straty spojené s globálnou krízou, investori sú stále opatrní. Na druhú stranu, pokles globálnych akciových trhov ponúkol nové investičné príležitosti pre podniky a subjekty s veľkou likviditou, resp. hotovostnou zásobou, ktoré mohli pozitívne ovplyvňovať vonkajšie perspektívy pre rok 2009. Trend v oblasti politiky liberalizácie pokračoval v roku 2008, s realizáciou v mnohých krajinách, prijímali sa nové politické opatrenia zameraných na podporu priamych zahraničných investícií.

Graf 2 – Vývoj hodnoty PZI v regióne západná Ázia od roku 1990 do roku 2008

zdroj: vlastné spracovanie z údajov www.unctad.org/fdistatistics

pozn: Hodnota PZI - je hodnota podielu ich základného imania a rezerv (vrátane nerozdeleného zisku) pripadajúci na materský podnik, plus čistého dlhu pobočiek do materských podnikov.

Záver

Súčasná globálna finančná a hospodárska kríza má tlmiači účinok na priame zahraničné investície (PZI). Dôkazom je, že sa očakáva pokles prílevu priamych zahraničných investícií na 900 mld. USD z úrovne 1.200 mld. USD v roku 2009, aj keď by malo nastať pomalé oživenie v roku 2010 a zrýchlenie v roku 2011.

V roku 2008 a začiatkom roka 2009 sa globálny prílev priamych zahraničných investícií znížil po období nepretržitého rastu od roku 2003 až do roku 2007. Zatiaľ čo, podiel PZI na rozvoji v transformujúcich sa ekonomikách v globálnych tokoch priamych zahraničných investícií vzrástol na 43% v roku 2008.

Použitá literatúra:

1. PRNO, I.: Investičná a inovačná politika, Bratislava: Merkury, 2008. ISBN 978-80-89143-85-6.
2. DUDÁŠ, T.: Priame zahraničné investície vo svetovom hospodárstve. Bratislava: EKONÓM, 2006. ISBN 80-225-2139-6.
3. FABUŠ, M.: Priame zahraničné investície a ich vývoj, In: Verejná správa a regionálny rozvoj, 2010, ročník VI, číslo 1, výkonný redaktor zborníka: doc. Ing. Mária Tokárová, PhD. - Bratislava: Merkury, 2010 – ISSN: 1337-2955 - S. 49-55.
4. FABUŠ, M.: Vývoj priamych zahraničných investícií v rozvojových regiónoch, In: Ekonomický a sociálny rozvoj Slovenska, zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, - výkonná redaktorka: doc. Ing. Mária Tokárová, PhD., - Bratislava: Vydavateľstvo Merkury, 2010 - ISBN 978—S80-970495-4-6. CD-ROM s. 175.
5. IVANOVÁ, E.: Kapitálové investície a regionálny ekonomický rozvoj. In: Zborník VEGA „Vplyv kapitálových investícií na vyrovnávanie rozdielov ekonomickej úrovne regiónov v Slovenskej republike“. TnUAD, Trenčín 2008. ISBN: 978-80-8075-374-0.
6. JANKACKÁ, K. .: Priame zahraničné investície a ich vplyv na vybrané ekonomické ukazovatele. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie „Analýzy, trendy, perspektívy“. Trenčianske Teplice 25. – 26. 9. 2008. ISBN 978-80-89401-02-4.
7. Správa NBS o priamych zahraničných investíciách za rok 2007.
8. World Investment Report 2004: The Shift Towards Services, UNCTAD 2004.
9. E-trend: Priame zahraničné investície prudko klesli, <http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2010/cislo-4/priame-zahranicne-investicie-prudko-klesli.html>.

Kontakt

Mgr. Miroslav Kohut'ár

Katedra malého a stredného podnikania
Vysoká škola ekonómie manažmentu
verejnej správy
Železničná 14
821 07 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Michal Fabuš, PhD.

Katedra ekonómie a financií
Vysoká škola ekonómie manažmentu
verejnej správy
Železničná 14
821 07 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Renáta FAJOVÁ

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

ANALÝZA TRHU PRÁCE V ČR V OBDOBÍ 2008-2010¹

renata.fajova@seznam.cz

Abstrakt

Článek je věnován analýze trhu práce v období, kdy se naplno projevila hospodářská krize v České Republice. Autorka analyzuje faktory působící na nabídku práce jako jsou demografický vývoj, sociální faktory či počty cizinců pracujících na území ČR. Druhá část je zaměřena na analýzu poptávky po práci v souladu s vývojem HDP za dané období. Poslední kapitola pojednává o nezaměstnanosti ve vybraných zemích EU a o způsobech řešení rostoucí nezaměstnanosti.

Klíčové slova: poptávka po práci, nabídka práce, nezaměstnanost.

Abstract

The article is devoted to the analysis of the labor market at a time when the economic crisis is fully reflected in the Czech Republic. The author analyzes the factors affecting labor supply, such as demographics, social factors or the number of foreigners working in the CR. The second part focuses on the analysis of labor demand in line with GDP growth over the period. The last chapter deals with unemployment in selected EU countries and ways to deal with rising unemployment.

Key Words: demand for labor, supply of labor, unemployment.

Úvod

Zvyšující se nezaměstnanost je důsledkem a odrazem hospodářské krize. Článek je zaměřen na analýzu trhu práce v České republice. Nabídku práce ovlivňuje řada faktorů, stejně jako poptávku. Cílem je zabránit v dalším propouštění a stimulovat firmy k nabírání nových zaměstnanců.

Nezaměstnanost se řadí mezi závažné problémy postihující světové ekonomiky. Udržení míry nezaměstnanosti na příznivé výši se nedaří téměř žádné ekonomice. I když jsou poslední dobou viditelné náznaky stagnace či poklesu nezaměstnanosti v některých zemích. Nutností je přijmout opatření v oblasti politiky trhu práce, které pomohou k rychlému zotavení ekonomiky a zabrání strukturálním problémům v podobě dlouhodobé nezaměstnanosti.

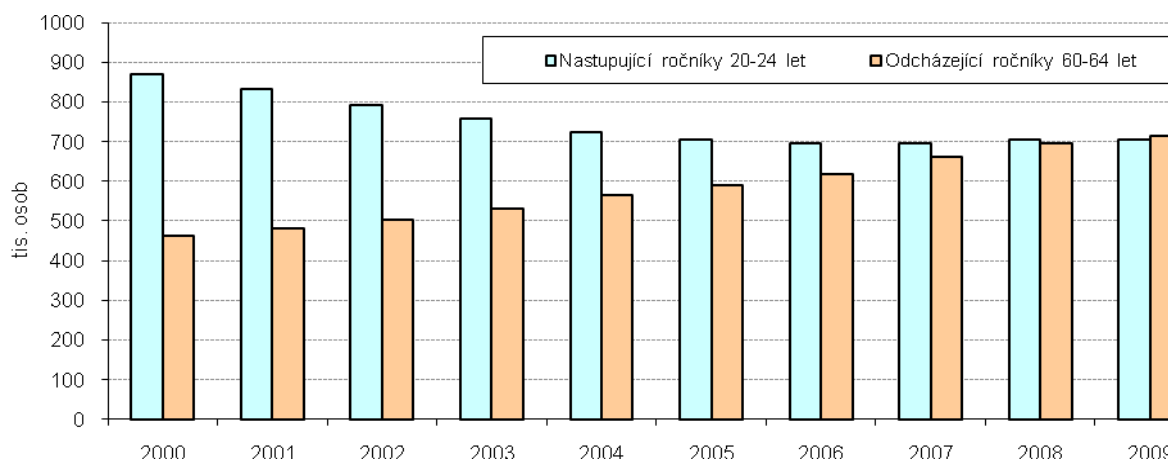
1) Nabídka na trhu práce

Nabídka práce je ovlivňována především demografickými změnami. Na jedné straně hrají roli ročníky 20-24 let. To jsou ročníky, které ukončili střední vzdělání a představují

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu SGS/23/2010.

potenciální ekonomicky aktivní obyvatelstvo. Druhou sortou jsou lidé ve věku 60-64, kteří představují odliv z trhu práce díky důchodovému věku.

Graf 1: Nabídka trhu práce (v tis. osob)

Zdroj: ČSÚ

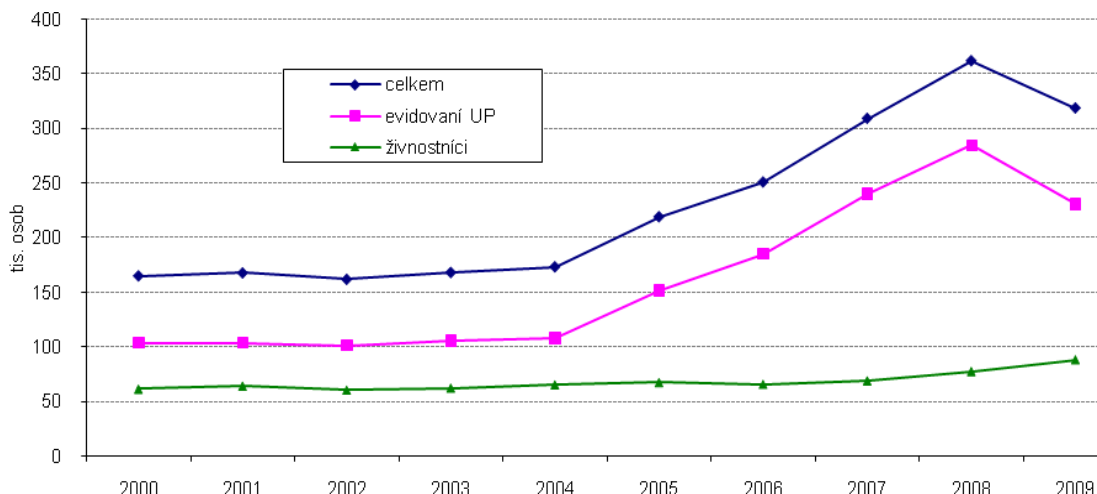
Z grafu je patrné, že nastupující ročníky od roku 2000 pravidelně zeslabují. V roce 2008 došlo k vyrovnání nastupujících a odcházejících ročníků. Od roku 2008 se zastavil růst potenciální nabídky, kdy došlo téměř k vyrovnání obou ročníků. V roce 2009 už z malé části došlo k převisu odcházejících ročníků. Nejen tento graf dokazuje, že přibývá obyvatel v důchodovém věku. Bez pochyb to bude mít silný vliv na trh práce a důchodový systém. S problémem stárnoucí populace mají problém i ostatní země. Trh práce je modifikován změnami odchodu do důchodu. Prodlužuje se zákonná doba pro odchod (institucionální změna) a dobrovolný odklad odchodu.

Podle VŠPS, oproti roku 2008 došlo v roce 2009 ke zvýšení počtu důchodců o 36,2 tis. osob na 1972,1 tis. osob. V předchozím období bylo zvýšení o 21 tis. osob.

Vývoj je ovlivňován také sociálními faktory. Ročníky 20-24 let odkládají svůj nástup do zaměstnání a studují. Počet studujících na vysokých školách zaznamenal mírný nárůst o 5,8 tis. osob na 176,2 tis. osob. Předchozí období zaznamenalo nárůst o 25 tis. osob. Neméně důležitý sociální faktor představuje dočasná neaktivita žen na mateřské dovolené, což také ovlivňuje nabídku pracovní síly.

Další významný faktor, který přímo nesouvisí s demografickým vývojem, ale přesto ovlivňuje nabídku práce, jsou cizinci. Zaměstnanost cizinců od roku 2004 vykazuje nárůst. Především pracovní místa, která profesně či výši mzdy nevyhovují domácí nabídce, uspokojí nabídka zahraniční. K 31. 12. 2009 bylo v ČR legálně zaměstnáno 230,7 tis. cizích státních příslušníků (viz graf 2). Ovšem díky omezování pracovních míst (zejména v průmyslu) docházelo k postupnému snižování počtu registrovaných zahraničních zaměstnanců. Celkově došlo k úbytku o 53,8 tis. osob. Podle analýzy MPSV bylo v ČR zaměstnáno nejvíce občanů ze Slovenské republiky (98,2 tis.), Ukrajiny (57,5 tis.) a Polska (20,3 tis.). Největší meziroční pokles byl registrován u občanů Ukrajiny (23,6 tis.), Vietnamu (12,6 tis.) a Mongolska (8,8 tis.). Nejvíce cizích státních příslušníků pracuje ve zpracovatelském průmyslu a stavebnictví. Podle klasifikace zaměstnání (KZAM) bylo největší zastoupení v 9. třídě – pomocní a nekvalifikovaní pracovníci. Cizí státní pracovníci také podnikají na podkladě živnostenského oprávnění. Na konci roku 2009 jejich počet činil 87,8 tis. osob, což znamená nárůst oproti roku 2008. Zřejmě ztráta zaměstnání vedla ke kompenzaci v podobě podnikání.

Graf 2: Cizinci (podle postavení v zaměstnání)

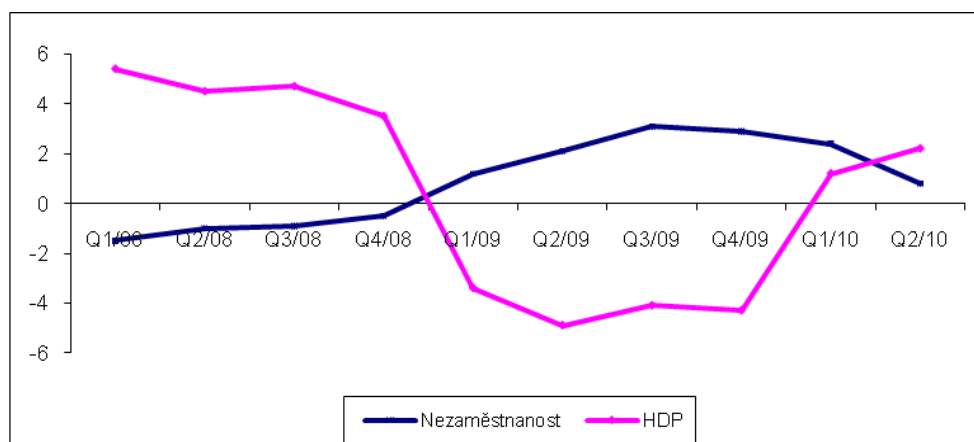
Zdroj: MPSV

2) Poptávka na trhu práce

Nejdříve se zaměřím na makroekonomické vlivy, které působí na poptávku po práci. Podstatně ovlivňuje výši nezaměstnanosti vývoj hrubého domácího produktu (HDP). Obecně platí, že pokud je období velmi nízké nezaměstnanosti, ekonomika vyrábí více, než je její potenciální produkt a zdroje se využívají intenzivně. V opačném případě v období vysoké nezaměstnanosti se HDP nachází pod úrovní potenciálního produktu, v ekonomice se nevyrobí tolik, kolik je schopna vyrobit. Logickým cílem je udržení vysoké rostoucí úrovně reálného produktu.

Poptávka na trhu práce je poptávkou odvozenou. Neboli jinak řečeno, pokud mají firmy poptávku po svých výrobcích, poptávají i pracovní sílu na trhu práce. Vývoj HDP v období 2008-2009 odráží vliv ekonomické krize. Nezaměstnanost má tendence se zpožděním následovat vývoj HDP. Velice zjednodušeně řečeno, pokud firmy méně vyrábí, neboli omezují svou produkci, následně potřebují méně zaměstnanců a dochází k propouštění. Pro analýzu vztahu vývoje meziroční změny míry nezaměstnanosti a reálného HDP jsem udělala propočty a následující graf (graf 3) ilustruje vývoj daných ekonomických veličin.

Graf 3: Meziroční změny míry nezaměstnanosti a reálného HDP (v %)

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. 1: Meziroční změny míry nezaměstnanosti a reálného HDP (v %)

	Q1/08	Q2/08	Q3/08	Q4/08	Q1/09	Q2/09	Q3/09	Q4/09	Q1/10	Q2/10
HDP	5,4	4,5	4,7	3,5	-3,4	-4,9	-4,1	-4,3	1,2	2,2
Nezaměstnanost	-1,5	-1	-0,9	-0,5	1,2	2,1	3,1	2,9	2,4	0,8

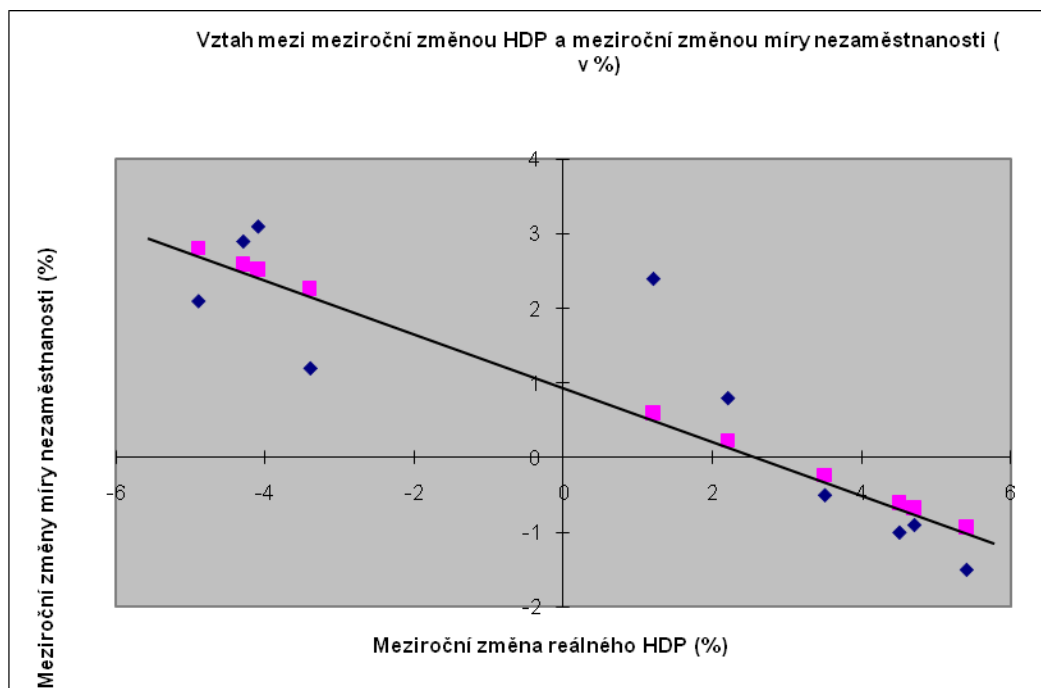
Zdroj: vlastní zpracování

Vidíme, že v průběhu roku 2008 docházelo k meziročnímu růstu reálného HDP. V období hospodářské krize, která se začala projevovat zejména v roce 2009 (meziroční pokles HDP až o 4,9 % ve druhém čtvrtletí), rostla míra nezaměstnanosti meziročně o více než dva a tři procentní body. V roce 2010 začalo postupné ožívání ekonomiky, což se projevilo růstem meziročního HDP a začalo klesat i tempo růstu nezaměstnanosti.

Graf 3 názorně ukazuje vzájemnou vazbu vývoje meziročních změn míry nezaměstnanosti a reálného HDP. V období recese je patrný vztah mezi těmito veličinami.

Názorněji lze tyto vztahy vidět na bodovém diagramu (graf 4).

Graf 4: Vztah mezi meziroční Δ HDP a meziroční Δ míry nezaměstnanosti v %

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 4 potvrzuje empirický vztah mezi meziroční změnou míry nezaměstnanosti a meziroční změnou reálného HDP. Odhad lineárního modelu je ve tvaru:

$$\Delta \text{ míry nezaměstnanosti} = -0,33 * \Delta \text{ reálného HDP} + 1,03 + \square$$

Pokud se zvýší tempo růstu HDP o 1 %, tedy klesá míra nezaměstnanosti o 0,33 %. Protože z věcného hlediska jde o diferencované časové řady, problém s autokorelací se nevyskytl.

Pochopitelně na nezaměstnanost působí i další vlivy jako je míra inflace, kdy v období nízké nezaměstnanosti se míra inflace zvyšuje a v období vysoké nezaměstnanosti míra inflace klesá. Cíl je zajištění cenové stability. Ceny a množství by měly být v co největší míře

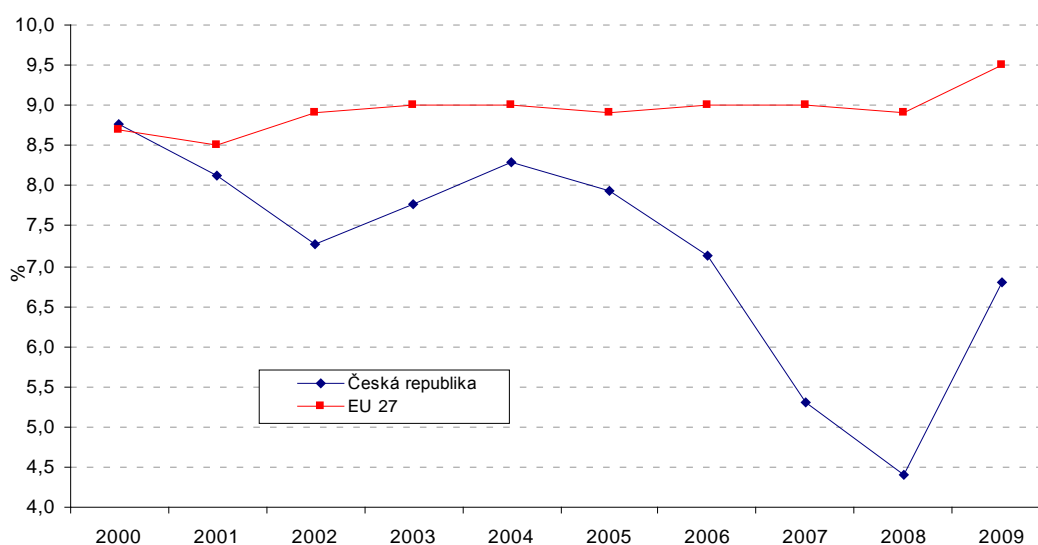
určovány tržními silami a to nabídkou a poptávkou. Centrální banka má v kompetenci nabídku peněz a ovlivňuje jí prostřednictvím úrokových sazeb. Ty buď zvyšuje či snižuje a ovlivňuje tím výdaje na investice a tím výši reálného HDP i potencionální produkt.

Jako regulační mechanismus působí na stabilizaci cen výše mzdy. Čím rychleji roste inflace, tím se více zpomaluje růst mezd.

3) Mezinárodní srovnání ČR

V roce 2009 nezaměstnanost prudce rostla. V porovnání s průměrem EU byla míra nezaměstnanosti v ČR nižší, ale vyšší než v Dánsku, které má pružný trh práce a než v Nizozemsku, Rakousku a Německu, kde je pomalý růst mezd.

Graf 5: Míra nezaměstnanosti ČR a EU 27

Zdroj: ČSÚ

Nezaměstnanost se negativně vyvíjela téměř ve všech ekonomikách EU. V současné době dochází ke stagnaci díky postupnému oživování hospodářské situace jednotlivých zemí (viz. tab. 2). V tabulce 2 je možno vidět některé země EU a vývoj harmonizované míry nezaměstnanosti v měsících letošního roku. Míra nezaměstnanosti představuje nezaměstnané osoby jako procento z pracovní síly na základě definice Mezinárodní organizace práce (ILO). Pracovní síla je celkový počet osob zaměstnaných a nezaměstnaných. Nezaměstnanými se rozumí osoby ve věku 15 až 74, kteří:

- jsou bez práce během referenčního týdne,
- jsou k dispozici začít pracovat během příštích dvou týdnů,
- a aktivně hledají práci v uplynulých čtyřech týdnech nebo si již našli práci a nastoupí v průběhu příštích tří měsíců.

Data jsou prezentována v sezónně očištěné podobě.

Tab. 2: Harmonizovaná míra nezaměstnanosti dle Eurostatu

Harmonised unemployment rate (%)

geo/time	2010M01	2010M02	2010M03	2010M04	2010M05	2010M06
Euro area	9,9	9,9	10	10	10	10
EU (27 countries)	9,5	9,6	9,6	9,6	9,6	9,6
Czech Republic	7,7	7,9	7,9	7,6	7,5	7,4
Denmark	7,1	7,1	7,3	7,4	7,3	7,3
Germany	7,3	7,3	7,2	7,1	7	6,9
Estonia	19	19	19	18,6	18,6	18,6
Ireland	12,9	12,8	12,8	12,8	13,2	13,3
Spain	19,1	19,2	19,5	19,7	20	20,2
France	9,9	9,9	9,9	9,9	9,9	10
Italy	8,3	8,4	8,6	8,6	8,6	8,5
Latvia	20,1	20,1	20,1	x	x	x
Lithuania	17,3	17,3	17,3	x	x	x
Luxembourg	5,1	5,2	5,2	5,2	5,2	5,3
Hungary	11,2	11,2	11,2	10,9	10,4	10,4
Netherlands	4,1	4,2	4,2	4,3	4,3	4,4
Austria	4,6	4,5	4,2	4,1	4	3,9
Poland	9,5	9,8	9,9	9,8	9,7	9,6
Portugal	10,4	10,4	10,7	10,9	11	11
Slovakia	14,5	14,7	14,7	14,7	14,8	14,9
x - údaj neznámý						

Zdroj: Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Ve většině zemí dochází ke stagnaci, či mírnému snížení harmonizované míry nezaměstnanosti (viz tab. 2). Česká republika se řadí mezi země s nižší mírou nezaměstnanosti než je průměr EU27. Ze sousedních států ČR má nejnižší míru harmonizované nezaměstnanosti Rakousko s 3,9% v měsíci červnu. Naopak nejvyšší hodnotu vykazuje Slovensko s 14,9 %. V Polsku je patrný neustálý nárůst a hodnota se pohybuje v měsíci červnu na 9,6 %. Pokles harmonizované míry nezaměstnanosti zaznamenává Německo s hodnotou 6,9 % v červnu 2010.

Největší problém v podobě nezaměstnanosti má Litva, kde míra harmonizované nezaměstnanosti neustále vykazuje nárůst a v měsíci březnu se hodnota vyšplhala na 20,1 %. Velké problémy má také Španělsko, které se taktéž potýká s neustále rostoucí nezaměstnaností. V měsíci březnu 2010 dosahuje míra harmonizované nezaměstnanosti 20,2 %. Naopak trvale nízkou nezaměstnanost můžeme pozorovat v Nizozemsku (4,4 % v měsíci červnu 2010) a už ve zmíněném Rakousku (3,9 %).

Každá ekonomika musí nárůst počtu nezaměstnaných eliminovat. Konkrétní opatření jednotlivých zemí se liší v závislosti na podmínkách dané ekonomiky. Mezi nejběžnější opatření pro snížení nezaměstnanosti se řadí:

- snížení daňové povinnosti a podpora podnikání,
- státní kompenzace mzdy práce na méně hodin,
- dočasné snížení sociálního pojištění,
- zvýšení výdajů na aktivní politiku práce (rekvalifikace, školení, atd.),
- finanční úlevy při přijímání nových pracovníků,
- snížení administrativy.

Zaměření politiky zaměstnanosti ČR v roce 2009 bylo pochopitelně hospodářskou krizí ovlivněno. Česká ekonomika vzhledem k vysoké míře otevřenosti výrazně zasažena celosvětovým poklesem hospodářského růstu. Politika zaměstnanosti se zaměřila na udržení maximálně možné úrovně zaměstnanosti (prevence před nezaměstnaností) a na pomoc nezaměstnaným, kteří ztratili zaměstnání. Úřady práce se zaměřily (podle cílů politiky zaměstnanosti zadané MPSV) zejména na skupiny nezaměstnaných: mladí do 20 let, starší 50 let, ženy, dlouhodobě nezaměstnaní, fyzické osoby pečující o dítě do 15 let věku a osoby dotčené současnou hospodářskou recesí.

4) Vybrané země a způsoby řešení rostoucí nezaměstnanosti

Mezi země s nejnižší harmonizovanou mírou nezaměstnanosti se řadí zmíněné Nizozemí, které podporuje (daňově i administrativně) zkrácené pracovní úvazky již mnoho let. U zaměstnavatelů jsou zkrácené pracovní úvazky oblíbené a často nabízené. Využívá ho do konce 60 % všech žen. V období krize dochází k větší podpoře ze strany státu. Vláda Nizozemska ovšem vyžaduje, aby zaměstnavatelé vrátili polovinu výdělku zaměstnavatele, pokud dojde k jeho propuštění v průběhu 3 měsíců.

V Německu se nezaměstnanost zvýšila za poslední rok nejméně ze všech členských zemí OECD. Německo vydává na podporu zaměstnanosti nejvyšší částky ze všech vyspělých zemí OECD (v % k HDP). Mezi hlavní důvody patří zavedení „kurzarbeitu“ – firmy, které splní podmínky vlády dostávají dotace na mzdy svých zaměstnanců od státu. Zaměstnanci, kteří netráví čas v práci, využívají tento čas „samostudiem“. Pracovní doba byla zkrácena v průměru o třetinu. Zaměstnavatelé proto své zaměstnance nepropouští a čekají na obnovení poptávky. Maximální doba podpory je až 24 měsíců. Německou vládu toto opatření ovšem stojí 1,5 miliardy € měsíčně. V Německu se také výrazně usnadnila administrativa u zkrácených úvazků, které jsou v současné době zaměstnavateli velice žádané. Mezi další opatření německé vlády se řadí snížení některého pojistného, výrazný nárůst dotací na rekvalifikace či školení (zejména starších pracovníků a čerstvých absolventů).

Velká Británie neprovádí žádnou dotační politiku jako Německo, která směřuje k zabránění propuštění. Proto má Velká Británie daleko nižší státní výdaje. Stát se zaměřuje na zesílení pomoci nezaměstnaným při hledání nového pracovního místa. Např. byl zaveden program, kdy v oblastech, kde je nejvyšší míra nezaměstnanosti mohou nezaměstnaní pracovat ve společenských organizacích.

Mimoevropské země taktéž byly nuceny přijmout opatření pro snížení nezaměstnanosti.

V USA míra nezaměstnanosti dosáhla za 12 měsíců 25letého maxima. Vládní výdaje na aktivní programy na trhu práce jsou nízké v porovnání se zeměmi OECD, ovšem trh práce je velice pružný. Z toho důvodu lze očekávat, že při oživení ekonomiky nezaměstnanost i rychle klesne. V USA ze státních dotací nejsou zachraňovány pracovní místa a firmy. Také jsou výrazně nižší finanční podmínky pro nezaměstnané.

Japonsko se zaměřilo na snížení daní a veřejných výdajů s cílem zlepšit podnikatelské klima v zemi. Stát zdvojnásobil výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti, došlo k vytvoření nových státních míst, zvýšení dotací pro firmy na přijetí starších zaměstnanců a absolventů.

Závěr

Trh práce prochází v průběhu let změnami. Je patrné, stejně jako u ostatních zemí Evropské unie, se Česká republika potýká s problémem zvyšujícího se počtu lidí odcházejících do důchodu a zároveň nižším počtem osob vstupujících na trh práce. Tím se i

formuje nabídka na trhu práce. Další faktory působící na nabídku práce jsou zejména sociální faktory a množství zaměstnaných cizinců na našem území.

Co se týče poptávky po práci, ve druhé kapitole je patrný vztah mezi vývojem HDP a nezaměstnaností za dané období. Pokud se začala hospodářská krize odrážet na poklesu HDP, následně v dalším čtvrtletí došlo k vzestupu míry nezaměstnanosti.

Pro porovnání České republiky s ostatními zeměmi EU slouží harmonizovaná míra nezaměstnanosti. Harmonizovaná míra nezaměstnanosti ČR se i v průběhu krize pohybovala pod průměrem EU27. Největší problémy s nezaměstnaností má Litva a naopak nejnižší míra harmonizované nezaměstnanosti je v Nizozemsku a Rakousku.

Použitá literatura:

1. BUCHTOVÁ, B. a kol.: Nezaměstnanost. Psychologický, ekonomický a sociální problém. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2002, 240 s. ISBN 80-247-9006-8.
2. FOSTER, J. B., MAGDOFF, F. Velká finanční krize – příčiny a následky. 1. vyd. Všeň: Grimmus, 2009, 160 s. ISBN 978-80-902831-1-4.
3. KISLINGEROVÁ, E. Podnik v čase krize. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010, 208 s. ISBN 978-80-247-3136-0.
4. PELLEŠOVÁ, P. Trendy ekonomického růstu v České republice. Mezinárodní vědecká konference Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście uwarunkowań instytucjonalnych. Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 2009, s. 221-232. ISBN 978-83-7338-463-7. ISSN 198-5085.
6. Český statistický úřad: www.czso.cz
7. EUROSTAT: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
8. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR: www.mpsv.cz
9. Portál MPSV ČR: <http://portal.mpsv.cz>

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

Ing. Mária FERTAĽOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DEFICIT MÄKKEJ MOCI V ZAHRANIČNEJ POLITIKE ČÍNY¹

maria.fertalova@euba.sk

Abstrakt

Hospodársky vzostup Číny vyvolal zmeny v jej zahraničnej politike. Kým v minulosti sa Čína zameriavala najmä na kultiváciu vlastných vnútorných podmienok, dnes prejavuje ambície stať sa plnohodnotnou súčasťou medzinárodného spoločenstva. V tomto kontexte sa čoraz väčšia pozornosť sústreďuje na nedostatky efektivity mäkkej moci v zahraničnej politike Číny. Ambíciou nášho článku je reflektovať prebiehajúci diskurz o problematike mäkkej moci, analyzovať jej postavenie a význam v zahraničnej politike Číny ako aj popísať kľúčové nedostatky v jej realizácii.

Kľúčové slová: Čína ako veľmoc, čínske hodnoty, mäkká moc, zahraničná politika Číny.

Abstract

Chinese economic rise has induced changes in its foreign policy. While in the past China was focused mainly on development of its internal conditions, today it proves its ambitions to become an important player in international arena. In respect to these ambitions, more attention is being put to the effectivity constraints of soft power. Our ambition was to reflect current debate on the soft power issues, to analyse its place and importance in foreign policy of China, as well as to characterise crucial limits in its realisation.

Key words: China as a superpower, chinese values, soft power, foreign policy of China.

Úvod

Otvorenie sa Číny svetu je jedným z najdôležitejších míľnikov 20. storočia. Jeho jednotlivé rozmery a významy pre formovanie medzinárodných vzťahov sa objavujú postupne už niekoľko desaťročí. Kým doteraz bol najdôležitejšou hybnou silou ekonomický vzostup Číny a s ním spojené výzvy, riziká a výhody, v posledných rokoch je čoraz aktuálnejšia debata o zodpovednosti a úlohách Číny v medzinárodnej komunite.

Veľké míľniky prinášajú so sebou významné zmeny. Takými prechádza aj súčasná Čína. Vnútorné zmeny v systéme vládnutia sa prenášajú aj do kreovania zahraničnej politiky. Dochádza k fundamentálnej zmene čínskeho politického myslenia. Jednou z priorít čínskej vlády je harmonický rozvoj v mierovom medzinárodnom prostredí, čo predpokladá väčšiu medzinárodnú zaangažovanosť.

Čína sa v priebehu troch dekád stala veľmocou. Svetová verejná mienka ju však stále vníma ako hrozbu, napriek čínskym snahám vybudovať si imidž spoľahlivého partnera.

¹ Spracované v rámci grantu VEGA č. 1/0826/08 Medzinárodné vzťahy v podmienkach postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta (sociologické a politologické aspekty sociálno-ekonomických a bezpečnostných problémov).

Jednou z významných tendencií v čínskej zahraničnej politike je preto snaha posilniť nástroje mäkkej moci, ktorá je dôležitou súčasťou vplyvu krajiny v medzinárodnom meradle.

Mäkká moc v percepcii Západu a Východu

Koncept mäkkej moci rozpracoval Joseph Nye začiatkom 90. rokov a doplnil tak komplexnosť chápania americkej dominancie v medzinárodných vzťahoch. Americká hegemonia nevyplýva iba z jej hospodárskej sily a vojenského potenciálu, ale má širší rozmer. Nye tvrdí, že „krajina môže dosiahnuť svoje ciele aj inou cestou (akou je použitie sily)... ak iné krajiny budú chcieť ju nasledovať, obdivovať jej hodnoty, opakovať jej príklad a snažiť sa dosiahnuť jej úroveň a otvorenosť.“² Nyeov koncept vychádza z amerického idealizmu, jeho hodnôt a myšlienok, ktoré úspešne prenikli nielen na Západ ale aj do ostatných, kultúrne vzdialenejších štátov sveta.

Čínsky prístup ku konceptu mäkkej moci má dve línie. Prvá z nich definuje mäkkú moc ako atraktivitu krajiny, komplex tvorený ideológiou, politickým systémom a kultúrou. Li Jie pripája aj schopnosť krajiny formovať medzinárodný systém, jeho normy a pravidlá. Druhá línia rozoberá širší koncept mäkkej moci, ktorý zahŕňa hospodársky a diplomatický vplyv.³

Pre súčasnú čínsku zahraničnú politiku je charakteristická výrazná nerovnováha medzi tvrdou a mäkkou mocou. Od začiatku 90. rokov tak čínski politici venujú osobitnú pozornosť práve štúdiu a poznaniu pravidiel realizovania mäkkej moci, jej významu pre presadzovanie cieľov ako aj možností, ktoré má ich vlastná krajina. Čína si veľmi dobre uvedomuje svoj deficit pri realizácii nástrojov mäkkej moci. Zhu vysvetľuje, že „posilnenie mäkkej moci sa stalo kľúčovou úlohou Číny v procese modernizácie“, zároveň vyjadruje presvedčenie, že „čínsky vzostup na pozíciu superveľmoci bude dlhým a namáhavým procesom.“⁴

Rozvoj, zodpovednosť a angažovanie sa v harmonickom svete

Čínske pozorovanie okolitého sveta a usporiadania vzťahov v ňom je pozoruhodne prepracované. Jej intelektuálne elity veľmi podrobne skúmajú, kde sa Čína v súčasnom svete nachádza, aká je jej rola v medzinárodných vzťahoch. Nemalá snaha sa však sústreďuje aj na poznanie vlastnej identity, ktorá je rešpektovaná pri formulovaní strategických zámerov.

Zhu analyzuje jeden z prejavov prezidenta Hu k zahraničnej politike a postaveniu Číny v medzinárodných vzťahoch: „...budúcnosť Číny je veľmi úzko previazaná s osudom celého sveta. Z tohto dôvodu by sa Čína nemala iba aktívne integrovať do medzinárodného spoločenstva, ale mala by sa sústrediť aj na spoločný rozvoj a prevziať viac zodpovedností pri budovaní relatívne harmonického sveta.“⁵

Čína vníma svoju aktuálnu pozíciu a možnosti na regionálnej aj globálnej úrovni predovšetkým cez optiku spolupráce a mierovej koexistencie. Takéto pozitívne až idealistické chápanie svojho postavenia je pre Čínu jednak historicky unikátne, na druhej strane je spôsobené všeobecnou spokojnosťou s miestom, ktoré sa Číne v súčasnosti podarilo získať.

V napĺňaní cieľa posilniť svoju medzinárodnú zaangažovanosť podnikla Čína v posledných rokoch viaceré významné kroky. Stala sa členom WTO (aj keď kritici hovoria o prípadoch, kedy Čína diktuje podmienky organizácii a nie naopak), preberá viac zodpovedností na pôde OSN (napr. mierové operácie OSN, šesťstanné rokovania s KLDR,

² Nye, J.: *The Paradox of American Power*, s. 8.

³ Zhang, B.: *Chinese Foreign Policy in Transition*, s. 58.

⁴ Zhu, L.: *China's Foreign Policy Debate*, s. 38.

⁵ Zhu, L.: *China's Foreign Policy Debate*, s. 23.

riešenie iránskeho jadrového programu, atď.) a stáva sa významným donorom rozvojovej pomoci. Tieto aktivity však poukazujú na viacero nedostatkov a očakávané pozitíva sa zatiaľ nedostavili. V prvom rade čínske snahy o väčšiu zodpovednosť nie sú dostatočne koordinované. Smerovanie tokov rozvojovej pomoci je príliš roztrieštené, geograficky aj programovo. Iným problémom je motivácia pre poskytovanie rozvojovej pomoci, predovšetkým podpora diktátorských režimov. Bolo by naivné očakávať, že podpora vlád v Zimbabwe (vo forme ODA aj dodávok zbraní) či v Sudáne sa stretne s pozitívnym ohlasom medzinárodného spoločenstva.

Čínska krajina zázrakov

Najsilnejšou stránkou čínskej mäkkej sily je bezpochýb jej hospodársky rast. V priebehu troch dekád dosiahla bezprecedentný úspech, ktorý slúži ako príklad pre ďalšie rozvojové krajiny. Navyše, za posledných niekoľko rokov dokázala v rekordnom čase postaviť olympijské športoviská, zorganizovať šanghajské Expo a prilákať tak do krajiny niekoľko miliónov turistov.

V súčasnosti Čína láka tisícky zahraničných profesorov, ktorí majú pomôcť vybudovať čínsku akademickú elitu. Rovnako v priebehu poslednej dekády sa počet zahraničných študentov v Číne strojnásobil.

Čína tiež masívne investuje do svojej zahraničnej propagácie prostredníctvom masmédií. V rokoch 2009-2010 investovala do týchto aktivít takmer 9 mld. USD. Výsledkom je pravidelné rozhlasové vysielanie v angličtine, 24-hodinový televízny kanál Xinhua, viaceré periodiká a internetové portály.

Významným nástrojom šírenia čínskej kultúry sa v posledných rokoch stali Konfuciove inštitúty, ktoré vznikajú ako čínska obdoba L'Institute Francaise alebo British Council. V súčasnosti ich funguje viac ako sto v rôznych krajinách sveta, avšak s očakávaným nárastom dopytu po výučbe čínskeho jazyka sa očakáva výrazný nárast ich počtu.

Čínska hrozba

Napriek všetkým snahám sa Číne doteraz nepodarilo vybudovať si skutočne pozitívny obraz v zahraničí. Vo väčšine krajín, predovšetkým v Európe, Severnej Amerike a vo veľkej časti Ázie sú Čína a jej rast vnímané ako hrozba. Na druhej strane, vysoko pozitívne sú vnímané najmä v Afrike a niektorých krajinách Ázie a Latinskej Ameriky

Za najväčšiu hrozbu je považovaný rastúci vojenský potenciál Číny. Čínske výdavky na zbrojenie v posledných rokoch rástli, najmä v dôsledku modernizácie armády. Tieto aktivity vnímajú najcitlivejšie obyvatelia regionálnych konkurentov, predovšetkým v Južnej Kórey a v Japonsku, ale aj v krajinách Európskej únie. Rast ekonomickej sily Číny sledujú negatívne hlavne obyvatelia európskych štátov (pozri tab. č. 1 a 2).

Tabuľka č. 1: Názor európskej verejnej mienky na hospodársku silu Číny
Považujete rastúcu hospodársku silu Číny za pozitívnu alebo negatívnu pre vašu krajinu?

	Považujete rastúcu hospodársku silu Číny za pozitívnu alebo negatívnu pre vašu krajinu?		
	Pozitívna	Negatívna	Nevie/Nechce odpovedať
V. Británia	45	41	14
Francúzsko	35	64	1
Nemecko	39	55	6
Taliansko	19	65	16
Španielsko	35	44	21
Švédsko	62	18	20
Bulharsko	34	36	29
Česká rep.	34	56	9
Poľsko	33	44	24
Slovensko	46	39	15
Rusko	53	27	20

Zdroj: Pew Research Center

Pozn.: Modrou farbou je vyznačená krajina s najnegatívnejším pohľadom na rast Číny.

Tabuľka č. 2: Názor európskej verejnej mienky na vojenskú silu Číny
Považujete rastúcu vojenskú silu Číny za pozitívnu alebo negatívnu pre vašu krajinu?

	Považujete rastúcu vojenskú silu Číny za pozitívnu alebo negatívnu pre vašu krajinu?		
	Pozitívna	Negatívna	Nevie/Nechce odpovedať
V. Británia	12	66	22
Francúzsko	15	84	1
Nemecko	10	77	14
Taliansko	7	70	23
Španielsko	15	58	27
Švédsko	9	61	30
Bulharsko	10	42	48
Česká rep.	8	83	9
Poľsko	8	72	20
Slovensko	20	48	32
Rusko	12	70	18

Zdroj: Pew Research Center.

Pozn.: Modrou farbou je vyznačená krajina s najnegatívnejším pohľadom na rast Číny.

Môže byť Čína plnohodnotnou veľmocou bez efektívnej mäkkej sily? Nástroje mäkkej sily nesú v sebe pozitívnu konotáciu - motivujú, nenúti. Čína má potenciál motivovať svojimi hodnotami, avšak v dôsledku demokratického deficitu nemá na to realizárov. Ako pripomína Nye, „mäkká sila je realizovaná predovšetkým prostredníctvom občianskej spoločnosti“.⁶ Tá v autoritárskom režime Číny neexistuje (resp. nie vo forme, v akej ju definujeme na Západe).

Pri hodnotení čínskeho zamerania sa na kvalitu vlastnej mäkkej moci je zaujímavá Kaganova téza, ktorý tvrdí, že „čínska vláda sa obáva, že musí zmeniť medzinárodný systém

⁶ Nye, J.: American and Chinese Power after the Financial Crisis. In: The Washington Quarterly. 2010, s. 148.

skôr, ako medzinárodný systém zmení Čínu.“⁷ Kagan sa tak pripojil k tej skupine akademikov, ktorí predpokladajú, že čínska enormná orientácia na posilnenie mäkkej moci je predovšetkým snahou zabrániť posilňovaniu vplyvu americkej mäkkej moci v krajine. Čínska vláda sa tak nespolieha iba na represívne opatrenia napríklad vo forme cenzúry internetu, ale snaží sa ponúknuť alternatívu, ktorá by mala efekt na domáce obyvateľstvo aj na svetovú verejnú mienku.

Záver

Čína kriticky pristupuje k realizácii svojej zahraničnej politiky, predovšetkým k mäkkej moci a k výsledkom snáh posilniť práve túto zložku zahraničnopolitickej reprezentácie. Analyzuje síce výsledky, avšak nevenuje dostatočnú pozornosť príčinám. Navyše, porovnáva sa s krajinou, ktorá je historicky najúspešnejšou a jedinou skutočnou veľmocou v oblasti mäkkej moci. Spojené štáty pravdepodobne navždy ostanú synonymom slobody, demokracie, krajinou neobmedzených možností a celosvetovým ochrancom mieru a bezpečnosti. Americké hodnoty a idey budú prítomné všade vo svete, pretože sú jednoduché, ľahko zrozumiteľné a lákavé. Naproti tomu, čínske hodnoty a idey nie sú prvoplánové a teda ani ľahko zrozumiteľné širším masám. Američania svojím hodnotám predovšetkým veria. Súčasná čínska generácia však vyrástla v dobe, ktorá všetky pôvodné idey potlačila a poprela. Aj Konfucius „prežil“ len vďaka Západu.

Úlohou čínskej vlády by tak viac nemalo byť hľadanie úspešného príkladu v zahraničí. Ak prijmem Nyeovu tézu, že mäkká moc vychádza z vlastných hodnôt, potom kto môže byť pre Čínu lepším príkladom ako civilizácia, ktorá prežila niekoľko tisícročí?

Čínska mäkká moc je do veľkej miery determinovaná vnútorným stavom krajiny. Čína je stále rozvojovou krajinou a vnútorné problémy, ktoré vláda rieši, sú akútnejšie a dôležitejšie pre životy jej obyvateľov ako posilňovanie efektivity mäkkej moci. Čína musí najskôr naplniť svoje ambície stať sa skutočnou rozvinutou krajinou, zlepšiť životné podmienky väčšiny populácie a potom môže očakávať aj posilnenie svojo zahraničnopolitického postavenia, aj prostredníctvom mäkkej moci.

Použitá literatúra:

1. JIA, Qinguo: Continuity and Change: China's Attitude toward Hard Power and Soft Power. [online]. [cit. 15/12/2010]. Dostupné na <http://www.brookings.edu/opinions/2010/12_china_soft_power_jia.aspx>
2. LI, Mingjiang: Soft Power in Chinese Discourse: Popularity and Prospects. Singapore: S. Rajaratnam School of International Studies, September 2008. 23 s.
3. NYE, Joseph: The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone?. New York: Oxford University Press, 2002. 222s. ISBN 0-19-515088-0.
4. NYE, Joseph: American and Chinese Power after the Financial Crisis. In: The Washington Quarterly, Oct. 2010.
5. Pew Research Center: Global Unease with Major World Powers. Washington: Pew Research Center, 2007. 129 s.

⁷ cit. v Nye, J.: The Paradox of American Power, s. 18.

6. ZHANG, Baohui: Chinese Foreign Policy in Transition: Trends and Implications. In: Journal of Current China Affairs, 2/2010. s. 39-68.
7. ZHU, Liqun: China's Foreign Policy Debate. ISS: Chailiot Papers, Sept. 2010, 75 s.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Veronika FIŠEROVÁ

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

SMLOUVA O ZAMEZENÍ DVOJÍHO ZDANĚNÍ SE SLOVENSKEM JAKO ZDROJ REZIDENTURY¹

fiserovaopf@slu.cz

Abstrakt

Příspěvek bude zaměřen na aplikaci Smlouvy o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem na rozhodování českých rezidentů o přesunu či nepřesunu své rezidentury na Slovensko. V příspěvku budou ukázány konkrétní dopady smlouvy na jednotlivé daně a na jednotlivé typy právních subjektů. Stejně tak bude příspěvek věnován mzdovému zdaňování.

Klíčové slova: Smlouva o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem, daň z příjmů právnických osob, fyzických osob, zdaňování mezd, volba rezidentury.

Abstract

Article will be focused on application the Abolition of double taxation with Slovakiai and decision Czech residents about moving and non-moving their residence to Slovakiai. In article will be shown factual falls of abolition on each taxes and each types of legal subjects. As well the article will show wages taxation.

Key Words: Abolition of double taxation with Slovakiai, income tax of corporations, individuals, wage taxations, preference of residence.

ÚVOD

Čím dál tím větší otevírání ekonomik vede k tomu, aby právní a současně i daňový systém měl v sobě zaimplementované návody a postupy, které hlídají tok daní jednotlivých států a současně, aby obsahovaly ochranné mechanismy před jejich úniky. Zároveň by tyto systémy měli chránit poplatníky před dvojitým zdaněním. Proto pro zamezení dvojího zdanění příjmů plynoucích ze zahraničí uzavírají mezi sebou státy dohody a vznikají tak „Smlouvy o zamezení dvojího zdanění.“

1. Smlouva o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem

1.1. Koncepce smlouvy

Smlouvy o zamezení dvojího zdanění se zabývají přímými daněmi, tzn. daně z příjmů fyzických osob, daně z příjmů právnických osob, daně z majetku, v některých případech tyto smlouvy sahají i do daní dědických a daní darovacích. Nepřímé daně naopak smlouvy o zamezení dvojího zdanění neřeší, protože nepřímé daně jsou vázány na teritoriální působnost jednotlivého státu.

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu SGS/23/2010.

Při sestavování smlouvy o zamezení dvojího zdanění vycházejí jejich tvůrci z modelové smlouvy OECD a OSN, která se dále „upravuje“ na míru jednotlivým požadavkům zemí. Odlišnosti od modelové smlouvy jsou např. ve stálé provozovně nebo ve zdanění licenčních poplatků atd. Společně se smlouvou o zamezení dvojího zdanění vzniká i tzv. „protokol“. Protokol se tak stává nedílnou součástí smlouvy o zamezení dvojího zdanění a obsahuje změny v definicích nebo sazbách daně.

Mezinárodní smlouvy o zamezení dvojího zdanění jsou subsidiární, což znamená, že jsou nadřazeny zákonu o daních z příjmů, ale ne Ústavě, která má vyšší právní síly. Znamená to tedy, že smlouvy o zamezení dvojího zdanění jsou nadřazeny k právu vnitrostátnímu, tj. Zákonu o dani z příjmů.

1.2.Struktura smlouvy o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem

V úvodu každé smlouvy nalezneme sdělení, ve kterém ministerstvo zahraničních věcí sděluje datum, od kterého vstupuje dané smlouvy v platnost. Konkrétně se Slovenskem vstoupila smlouva v platnost dne 14. července 2003 a nahradila tak smlouvu z 23. listopadu 1992.

Smlouva se vztahuje na osoby, které jsou rezidenty jednoho nebo obou smluvních států. Úvodní čtyři články jsou věnovány určení rezidence poplatníků.

V článku 3 jsou obsaženy všeobecné definice. Např. výrazy:

„Česká republika“ – označuje území České republiky, na kterém jsou, podle českých právních předpisů a v souladu s mezinárodním právem, vykonávána svrchovaná práva České republiky;

„Slovenská republika“ – označuje Slovenskou republiku, a pokud je použit v zeměpisném významu, označuje její území, na kterém Slovenská republika vykonává svá suverénní práva a jurisdikci v souladu s pravidly mezinárodního práva;

„Osoba“ – zahrnuje fyzickou osobu, společnost a všechna jiná sdružení osob;

„Podnik“ – se vztahuje k vykonávání jakékoliv činnosti;

„Společnost“ - označuje právnickou osobu nebo jakéhokoliv nositele práv považovaného pro účely zdanění za právnickou osobu;

„Státní příslušník“ – označuje každou fyzickou osobu, která je státním občanem některého smluvního státu, každou právnickou osobu, osobní společnost nebo sdružení zřízené podle právních předpisů platných v některém smluvním státě;

Článek 4 je věnován pojmu rezident a určení rezidentury, která se určuje:

- a) bydlištěm
- b) trvalým pobytem
- c) místem vedení
- d) ostatním

Zjednodušeně lze říci, že poplatník se stává rezidentem v tom státě, ve kterém má středisko hospodářských zájmů, tj. tam, kde má svou „ekonomickou základnu“.

Za rezidenty se dále berou poplatníci obvykle zdržující se na území daného státu, kteří zde pobývají alespoň 183 dnů v příslušném kalendářním roce, a to souvisle nebo v několika obdobích. Správné určení rezidentury je důležité z hlediska podrobení se zdanění ve státě svého rezidentství.

Následují články 5 -9, které jsou přímo věnovány podnikatelské činnosti ve smluvním státu (Slovensko).

Článek 5 řeší problematiku stále provozovny. Výraz „stálá provozovna“ zahrnuje:

- a) pobočku
- b) kancelář
- c) továrnu
- d) dílnu
- e) důl, naleziště ropy nebo plynu, lom nebo jakékoliv místo, kde se těží přírodní zdroje.

Stálá provozovna pak funguje z daňového hlediska jako daňový subjekt, třeba nemá právní subjektivitu. Stálá provozovna zdaňuje pouze příjmy stálé provozovny. Plynou-li stálé provozovně i příjmy ze zahraničí, jsou rovněž předmětem jejího zdanění.

Velmi zásadní je článek 10, který se věnuje dividendám a článek 11, který řeší úrokové příjmy.

Dále smlouva řeší příjmy z nezávislých povolání, ze zaměstnání, zdanění tantiém, příjmy umělců a sportovců, penzí, veřejné služby a ostatní příjmy.

Jádro celé smlouvy o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem je zakotveno v článku 23, ve kterém se uvádí metody o zamezení dvojího zdanění pro smluvní státy, které jsou vzájemně aplikovatelné a závazné.

Jsou to metody: vynětí příjmů a prostý zápočet daně

Pro srovnání a komplexnější pohled na uplatňované metody je uvedena následující tabulka (Tabulku č. 1), která podává přehled o použitých metodách u různých druhů příjmů v Evropě.

Tabulka č.1: Metody zamezující dvojí zdanění

Smluvní stát	Zkratka metody zamezující dvojí zdanění			
	Dividendy	Úroky	Tantiémy	Ostatní příjmy
Francie	Z	D	Z	Z
Itálie	Z	D	Z	V
Německo	Z	D	Z	V
Polsko	Z	Z	Z	Z
Rakousko	Z	D	Z	Z
Slovensko	Z	D	Z	Z
Velká Británie	Z	D	Z	Z

Zdroj: <http://www.investujeme.cz/clanky/zamezeni-dvojimu-zdaneni-dominuje-prosty-zapocet-a-vyneti-prijmu/>.

Vysvětlivky

Z – metoda zdanění prostého zápočtu daně zaplacené ve státě zdroje

D - příjem se zdaňuje pouze ve státě rezidence poplatníka

V – vynětí příjmů, které mohou být zdaněny ve státě zdroje ze zdanění ve státě rezidence.

Z výše uvedeného přehledu používaných metod vyplývá, že zatímco dividendy, tantiémy a ostatní příjmy jsou zdaněny metodou prostého zápočtu, úrokové příjmy se naopak daní ve státě zdroje, tzn., že celé zdanění probíhá v České republice.

Tabulka č. 2: Sazby daní v České a Slovenské republice

	Daň z příjmu fyzických osob	Daň z mezd	Daň z dividend
Česká republika	15%	15%	15%
Slovensko	19%	19%	0%

Zdroj: Vlastní zpracování

2. Volba rezidentury

Příklad

Pan Větvička, rezident České republiky, má příjem z dividend ze Slovenska ve výši 500 000,- Kč a byla na Slovensku odvedena daň ve výši 0%. Zároveň má příjmy z pracovního poměru na Slovensku ve výši 200 000,- Kč (včetně odvodů na sociální a zdravotní pojištění), daň opět odvedena ve výši 19% , zároveň podniká na ŽL, kde mu příjmy plynou ze zdrojů v České republice 420 000,- Kč.

Pan Větvička zvažuje přesun svého rezidentství na Slovensko a nechal si spočítat, zda-li je to pro něho výhodné

Rezident České republiky

Příjem z ČR	Příjem		
Živnostenský list	420000	63000	15%
Příjem z SK			
Dividendy	500000	0	0%
Pracovní poměr	200000	38000	19%

V daňovém přiznání pana Větvičky se příjmy promítnou následovně:

37	420 000
38	500 000
36	200 000
42 Základ daně	= 420 000 + 500 000 + 200 000 = 1 120 000
57 Daň dle § 16	168 000

Příjmy ze zdrojů v zahraničí – metoda zápočtu daně zaplacené v zahraničí

321 Příjmy ze zdrojů v zahraničí	700 000
322 Výdaje	0
323 Daň zaplacená v zahraničí	38 000
324 Koeficient zápočtu	= 700 000 / (420 000 + 500 000 + 200 000) => 62,5 %
325 Maximum k započtení	= 168 000 x 62,5% = 105 000
326 Daň uznaná k zápočtu	38 000
327 Rozdíl řádků (323 – 326)	0
330 Rozdíl řádků (ř. 57- 326)	130 000

Výsledná daňová povinnost pana Větvičky jako rezidenta České republiky je 130 000,- Kč. Na kterou dále uplatňuje slevy na dani a daňové zvýhodnění.

Rezident Slovenska

Příjem z podnikání v ČR	420 000
Dividendy ze Slovenska (osvobozeno)	500 000
Příjem ze zaměstnání ze Slovenska	200 000
Základ daně	= 420 000 + 200 000 = 620 000
Daň dle	117 800

Příjmy ze zdrojů v zahraničí – metoda zápočtu daně zaplacené v zahraničí

Příjmy ze zdrojů v zahraničí	420 000
Výdaje	0
Daň zaplacená v zahraničí	
Koeficient zápočtu	= 420 000 / (420 000 + 200 000) => 67,7 %
Maximum k započtení	= 117 800 x 67,7% = 79 800
Daň uznaná k zápočtu	0
Rozdíl řádků	0
Rozdíl řádků – daňová povinnost	117 800

Výsledná daňová povinnost pana Větvičky, jakožto rezidenta Slovenska, je ve výše uvedeném případě nižší a to o 12 200,- Kč.

Velkou roli hraje fakt, že Slovensko vyloučilo za svého zdanění vyplacené dividendy, které se naopak v České republice zdaňují.

V tomto případě by bylo výhodnější stát se rezidentem Slovenska. Ale pokud by se změnila struktura a výše příjmů, tj. příjmy z podnikatelské činnosti by na Slovensku převyšovali, znamenalo by to pro pana Větvičku, jakožto rezidenta Slovenska větší daňovou zátěž a to z důvodu jednotné sazby daně, která je na Slovensku 19%.

ZÁVĚR

Smlouva o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem hlídá, aby nedocházelo ke dvojímu zdanění. Důležité ale je, aby poplatník, kterému plynou příjmy z obou států, si důkladně prostudoval daňový systém obou zemí před podáním daňového přiznání. Při srovnání daňových systémů obou zemí, jak České republiky, tak Slovenska lze nalézt výhody daňového systému Slovenska a to v následujících bodech.

Mezi základní výhodu patří skutečnost, že slovenská daňová legislativa je jednodušší než v okolních státech. Sazba daně z příjmů ve výši 19 % je konkurenceschopná s ostatními zeměmi střední a východní Evropy a nižší než v západní Evropě. Navíc Slovensko nezdaňuje vyplacené podíly na zisku a dividendy jak právnickým osobám, tak i pro osoby fyzické. Mezi výhody v oblasti daně z příjmů lze zařadit možnost využít úvěrové financování bez nutnosti sledovat kritéria nízké kapitalizace. Slovensko nezdaňuje dědictví, darování ani převod nemovitostí.

V českém daňovém systému bychom naopak spatřili výhodu oproti Slovensku například v zavedení osvobození zisků z prodeje majetkových účastí pro právnické osoby. Podnikání v Česku může být zajímavé i pro slovenské obchodníky s uměním. V tuzemsku totiž obchod s uměním podléhá snížené sazbě daně z přidané hodnoty, zatímco na Slovensku je zařazen do sazby základní.

Použitá literatura:

1. MARKOVÁ, H. Daňové zákony pro rok 2010, úplná znění platná k 1. 1. 2010, 3531 vyd., Praha: Grada, 2010, ISBN 978-80-247-2803-2
2. SOJKA, V: Mezinárodní zdanění příjmů, smlouvy o zamezení dvojího zdanění. 2. vydání. Praha: ASPI, 2008, 326 s. ISBN 978-80-7357-354-6
3. RYLOVÁ, Z: Mezinárodní dvojí zdanění. 3. vydání. Praha: Anag 2009. 424 s. ISBN 978-80-7263-511-5

4. Smlouva o zamezení dvojího zdanění se Slovenskem

Internetové zdroje

5. www.mfcr.cz
6. http://portal.mpsv.cz/eures/prace_v_eu/zeme/slovensko/

Další zdroje

7. Denní tisk
8. Hospodářské noviny

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

Ing. Veronika FODOROVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EURÓPSKA IDENTITA - KONCEPTUÁLNE OTÁZKY A TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

veronika.fodorova@euba.sk

Abstrakt

Budúcnosť európskeho integračného projektu závisí od vôle európskych politických elít a podpory obyvateľstva prehlbovať dosiahnutý stupeň integrácie. Vznik európskej identity môže predchádzať európskej politickej integrácii, avšak posun k európskej politickej integrácii nemusí podnietiť vznik európskej identity. V texte tohto príspevku vychádzame zo základných postulátov identity ako kulturologickej kategórie a zaoberáme sa bázou európskej identity.

Kľúčové slová: európska identita, národná identita, kolektívna identita, národ, Európska únia, budúcnosť Európskej únie.

Abstract

The future of European integration project depends on the willingness of European political elites to deepen the process of integration and to strengthen public support of this process as well. The emergence of European identity may precede establishment of some European political entity (polity), but on the other hand, the shift towards European political integration might not necessary lead to the rise of European identity. In this article we are dealing with the theoretical debate concerning identity as culturological category and the basic elements of European identity.

Key words: European identity, National identity, collective identity, nation, European Union, future of the European Union.

ÚVOD

V súčasnosti už v teoretickom diskurze ohľadom identít nikto nenamieta proti existencii viacvrstvovej identity. V prípade európskeho integračného projektu a vnímania európskej identity je však diskurz ohľadom jej (ne)existencie iný. V kontexte podmienok Európskej únie má fenomén európskej identity a jeho charakterizujúca nestatickosť nezanedbateľný politický význam, predovšetkým čo sa prehlbovania subsidiarity týka. Politika identity¹ je spojená s činnosťou a organizáciou politických formácií namierených na zaistenie politickej slobody v širšom kontexte marginalizovaného špecifického voličského okruhu (nesústredí sa len na otázky etnických práv, rodovej rovnosti a pod., ale aj otázky občianstva).² Politika identity, resp. presadzovanie záujmov určitej skupiny v rámci širšieho

¹ z angl. identity politics.

² Stanford Encyclopedia of Philosophy: *Identity Politics*. [cit. 2010-12-08]. Dostupné na internete: <<http://plato.stanford.edu/entries/identity-politics/>>

spoločenstva je spojená s modifikáciou politickej orientácie, resp. zdôrazňovaním iných aspektov doposiaľ presadzovaných priorít. Zásadná zmena politickej orientácie, tak ako dokazuje Marcussen et al.³, musí mať pôvod v pred ňou vnímanej identite (rešpektujúcej politické inštitúcie) a až potom sa môže stať legitímnym politickým diskurzom. Zmena tiež musí zodpovedať záujmom politických elít, ktoré ju môžu realizovať iba ak je interpretovaná tým spôsobom, že je v súlade s hodnotami a normami danej spoločenskej skupiny. Zároveň, podľa Marcussena et al. je pravdepodobnosť presadenia tejto zmeny väčšia v kriticknej situácii – keď sú národno-štátne identity predmetom politických diskusií. Napokon, keď je s národno-štátnou identitou identifikovaná väčšina, má tendenciu stať sa internalizovanou a inštitucionalizovanou a stať sa rezistentnou k zmene až do objavenia sa ďalšej kriticknej situácie. Zameriava sa na zmenu sociálnych zvyklostí, zvyčajne prostredníctvom vytvorenia skupiny, ktorej príslušníci zdieľajú spoločné hodnoty.

Práve z dôvodu vyššie načrtnutého možného vplyvu zmeny identity na európske dianie budú predmetom analýzy nasledujúceho textu vybrané teoretické aspekty a východiská kategórie identita a následne kategórie európska identita.

IDENTITA AKO KULTUROLOGICKÁ KATEGÓRIA

Chápanie pojmu **identifikácia** v sebe vo všeobecnosti spája proces opisu, pomenovania a klasifikácie. V procese identifikácie (seba alebo ostatných) jednotlivci zapája do opisu svoje emócie, fantáziu a ideály, pričom, ako potvrdzuje Judith Butler, identifikácia nie je nikdy kompletná, resp. je stále nestabilná vzhľadom na zmeny aspektov, ktoré sú do procesu identifikácie zapojené.⁴ Identifikácia môže byť niekoľkonásobná, pričom odmietnutie všetkých ostatných pozícií v prípade viacnásobnej identifikácie nie je nevyhnutné.

S pojmom identifikácia bezprostredne súvisí pojem identita. Tajfel a Turner definovali *identitu* ako prirodzenú potrebu mať určitú sociálnu identitu a vymedzovať sa ako príslušník určitej skupiny.⁵ Identita sa vzťahuje na opis osôb, resp. skupiny alebo skupín jednotlivcov, s ktorými sa emočne (ne)identifikujeme a ktorý sa dotýka „rovnakosti“ a „inakosti.“ S prihliadnutím na definíciu identifikácie je identita emočnou deskripciou celku pozostávajúceho z podobných a odlišujúcich momentov. Projekcia identity je to, o čom si myslíme, že sme, berúc do úvahy našu minulosť a želanú budúcnosť.

Termín **kolektívna identita** sa vzťahuje na myšlienku prijatia fundamentálnej podobnosti s určitou skupinou ľudí, ktorej akceptácia je impulzom pre pocit solidarity medzi členmi tejto skupiny.⁶ Pociť kolektívnej identity je sociálne konštruovaný a má úmyselné ako i nepriame dôsledky na sociálne interakcie.

Kolektívna identita je založená na skupine vedomých a nevedomých významov, ktoré daná skupina ľudí zdieľa. Kolektívna identita je taktiež konštrukciou „inakosti.“ Myšlienka kým vlastne sme je zvyčajne formovaná na základe vymedzenia tých, ktorými sa necítíme byť. Ľudia sa vyvíjajú v spoločstvách, rodinách a identifikujú sa so skupinami, s ktorými sú sociálne prepojení. Pohlavie, etnická príslušnosť, sociálna skupina, vek sú príkladmi prvkov, na základe ktorých sa ľudia identifikujú a na základe ktorých sa formuje ich vzťah k ďalším komunitám. Jednotlivci chcú patriť, byť súčasťou tých skupín, ktoré si vážia, resp. ktoré si vysoko cenia. Ak jednotlivci pociťujúci, že skupina, do ktorej patria, nie je pre nich veľmi cenná, chcú túto skupinu opustiť a stať sa súčasťou subjektívne vyššie hodnotenej skupiny alebo pracovať na tom, aby sa všeobecná mienka o skupine, do ktorej patria, zvýšila. Z toho

³ Marcussen, M. et al. : Constructing Europe? The evolution of French, British and German nation states identities. In: *Journal of European public Policy*. s. 615.

⁴ Barker, Ch. : *SAGE Dictionary of Cultural Studies*, 2004. s. 92-93.

⁵ Tesař, F. : *Etnické konflikty*, 2007. s. 51.

⁶ Fligstein, N.: *Euro-clash*, 2008. s.127.

vyplýva subjektívna hierarchická usporiadanosť skupinových identít. Hierarchické usporiadanie kolektívnych identít (napr. kolektívna identita na základe pohlavia) môže viesť k vzniku konfliktov medzi nimi. Napriek tomu sa jednotlivci považujú za súčasť viacerých spoločenstiev a majú mnohonásobnú kolektívnu identitu, napr. lokálnu, regionálnu a národnú.

Kritickým bodom v identifikácii príslušnosti k viacerým kolektívnym identitám sú aspekty, v ktorých sa tieto identity prekrývajú, špecifické požiadavky a postoje ich členov, resp. voči čomu sa vyhradzujú. Identity môžu byť oddelené, resp. exkluzívne (1), čo znamená, že ich „prekrývanie“ zvyčajne nie je konfliktné.⁷ Identita môže byť tiež viacvrstvomá, resp. zahniezdená⁸ (2), čo sa vzťahuje na aktivovanie tejto identity napr. zmenou dovedy platných skutočností a okolností. Podľa Díez Medrana,⁹ európska identita môže byť „zahniezdená“ v národnej identite, regionálnych identitách, aj lokálnych identitách, ktoré predstavujú napr. mestá. Keďže tieto identity si vyžadujú rozdielne okolnosti ich aktivácie, nemusia byť vo všeobecnosti v konflikte, naopak sú komplementárne. Tomuto názoru oponuje Risse¹⁰, ktorý argumentuje, že silné národné cítenie a európska identita sú nekompatibilné vzhľadom k tomu, že sa vzťahujú k rôznym spoločenstvám a sú aktivované za rôznych sociálnych podmienok. Díez Medrano tiež tvrdí, že hlavným psychologickým mechanizmom, kedy sú jednotlivci schopní držať sa zdanlivo protichodných identít je fakt, že v menších skupinách majú jednotlivci pocit väčšej kontroly ako vo väčších skupinách, čím majú sklon silne sa identifikovať s lokálnymi skupinami (s tým súvisí aj Andersonov koncept imaginárnych spoločenstiev, ktorému sa venujeme neskôr). Avšak väčšie skupiny môžu za určitých okolností taktiež poskytovať pozitívnu identifikáciu, obzvlášť, ak táto väčšia skupina podporuje hodnoty menších. Na príklade Španielska Díez Medrano poukazuje na to, že španielska národná a regionálne identity sú nie len hrozbou v prípade ich konfrontácie, ale prostredníctvom Európskej identity sú obe skupiny posilňované. V Španielsku je totiž členstvo v EÚ považované za potvrdenie „modernosti“ a členstvo v EÚ tak potvrdzuje príslušnosť Španielska k fungujúcim demokratickým spoločnostiam. Posledným (3) príkladom typu identity je situácia, kedy sa hodnoty, ktorým je prikladaná náležitá váha stretávajú a prekrývajú a môžu eskalovať v prípadný konflikt. Táto situácia môže vyústiť do dvoch prípadov: spoločenskej inklúzie alebo exklúzie. V prípade inklúzie je mnohonásobná skupinová identita rozšírená a zahŕňa členov oboch skupinových identít.¹¹ V prípade exklúzie sebaidentifikácia s jednou skupinou môže zamedziť členstvu v inej skupine. Postoje členov jednotlivých skupinových identít pri zmene reality majú teda vplyv na ďalší vývoj a vzťahy medzi jednotlivými skupinami, alebo v širšom zmysle na celú spoločnosť.

Národná identita je skupinovou identitou. Skupinové identity sú založené na spoločne zdieľaných hodnotách a významoch a vyžadujú si priamu interakciu s ostatnými členmi skupiny. Národná identita je špecifickou formou skupinovej identity, ktorá predpokladá, že skupina ľudí sa rozhodla na základe skôr existujúcej solidarity vyjadriť svoju kolektívnu identitu v kontexte vytvorenia štátu zaručujúceho dodržiavanie stanovených pravidiel a chrániaceho vytvorenú identitu (Deutsch).¹² Kľúč k vytvoreniu národnej identity závisí od schémy sociálnych interakcií v rámci formujúcej sa skupiny.

⁷ Napríklad identita rodiča nebude v konflikte s členstvom v politickej strane. In: Fligstein, N.: *Euro-clash*, 2008. s.128.

⁸ z angl. nested identity alebo embedded identity.

⁹ Díez Medrano, J.: *The Public Sphere and the European Union's Political Identity*. [cit. 2010-08-20]. Dostupné na internete: <http://oxpo.politics.ox.ac.uk/materials/european_citizenship/Medrano.pdf>

¹⁰ Risse, T.: *An emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators*. [cit. 2010-08-12]. Dostupné na internete: <http://aei.pitt.edu/6556/01/001315_1.PDF>

¹¹ Tak sa príslušníci rôznych skupín založených napríklad na etnickom základe môžu identifikovať napr. so skupinou Afro-američanov.

¹² Fligstein, N.: *Euro-clash*, 2008. s.130.

Národná identita sa vzťahuje k legitímite existencie štátu reprezentujúceho záujmy obyvateľov žijúcich na určitom území. Z vyššie opísaného charakteru kolektívnej identity je možné odvodiť výrazne exkluzívny charakter národnej identity, vzťahujúcej sa len na obyvateľov určitého územia. V rôznych situáciách, čase a mieste, sa bázou k odvolávaniu sa na príslušnosť k národu môže stať jazyk, náboženstvo, rasa, etnická príslušnosť, spoločná história (napr. migrácia v USA). Benedict Anderson navrhuje nasledovnú definíciu národa: „je to imaginárne politické spoločenstvo, limitované svojou podstatou a suverénne.“¹³ Národy sú podľa neho imaginárnym spoločenstvom, keďže aj obyvatelia malého štátu sa pravdepodobne nikdy nestretnú a nespoznajú, sú teda spojený akýmsi „imaginárnym“ putom. Limitovaný charakter národa ako spoločenstva sa vzťahuje na pravidlá členstva a fyzické hranice. Rozdeľuje ľudí na dve skupiny: občanov a cudzincov. Suverénnosť vyplýva zo zámeru vlády štátu zabezpečiť dodržiavanie stanovených pravidiel na území daného štátu, v rámci jeho hraníc.

Chris Barker odvodzuje charakter národnej identity od kultúr, ktoré podliehajú zmenám sociálnych zvyklostí. Národy sú tak rozlične chápané rôznymi skupinami za rôznych podmienok inak. Národy sú podľa Barkera poznačené hlbokými vnútornými deleniami a odlišnosťami, preto je zjednotená národná identita konštruovaná prostredníctvom histórie, predstáv, symbolov a rituálov v spojení s ich teritoriálnym a administratívnym uplatňovaním, ktoré reprezentujú spoločné chápanie národného charakteru.¹⁴

BUDOVANIE IDENTITY

V teóriách zaoberajúcich sa národnou identitou rozlišujeme na základe ich vzniku tzv. **top-down** a **bottom-up** národné identity, teda „zhora“ vznikajúce národné identity a národné identity vznikajúce „zdola.“ Aplikáciou tohto konceptu na európsku identitu je taktiež vysvetľovaný proces europeanizácie.¹⁵ Top-down teórie zdôrazňujú úlohu štátnych elít vo vytváraní národnej (v našom prípade „národnej európskej“) identity (Rokkan, Gellner). Protipólom sú bottom-up teórie, kedy je úloha politických elít marginalizovaná (Deutsch, Brubaker, Breuilly, Anderson).¹⁶ Anderson vidí národný štát ako produkt funkčnej potreby modernej spoločnosti, ktorý závisí na sociálnej mobilite a komunikácií medzi jednotlivcami. Tak sa vytvára spoločný pohľad na všetkých ľudí v spoločenstve tvoriacich homogénnu kultúru. Kultúra je proklamovaná prostredníctvom vzdelanej elity, ktorá rozširuje vedomie jednotlivcov ako členov spoločnej skupiny. Pre Gellnera sú to naopak práve politické elity, ktoré podporujú nacionalistické cítenie. Používajú vzdelávací systém, armádu, kontrolu nad komunikačnými kanálmi na to, aby vštepovali ľuďom príslušnosť k národnej identite.

Rokkan rozdelil budovanie národného štátu do niekoľkých etáp. Prvou je budovanie byrokratického štátneho aparátu vyberajúceho dane, tvoriaceho pracovný trh a verejného poriadku prostredníctvom verejnej služby, polície a armády. Vybudovaný štát začal formovať systém práva platný pre celú jeho populáciu. Druhá etapa sa vzťahuje na budovanie národa a reguláciu médií, škôl, tvorbu inštitucionalizovaných symbolov národa ako zástavu a hymnu. Táto etapa má za cieľ vytvoriť dôveru a lojalitu obyvateľstva, čo je často sprevádzané rozširovaním práv utláčaných skupín. Poslednou etapou je presadzovanie sociálnej spravodlivosti prostredníctvom sociálnych záruk, systému progresívneho zdaňovania, rovnosti príležitostí a rizík v rámci sociálnej skupiny.¹⁷

¹³ Anderson, B. : *Imagined communities*, 1983. s. 6.

¹⁴ Barker, Ch. : *SAGE Dictionary of Cultural Studies*, 2004. s. 132.

¹⁵ Cini, M. – Borrgan, N. : *European Union Politics*, 2009. s. 406-414.

¹⁶ Fligstein, N.: *Euro-clash*, 2008. s. 131-134.

¹⁷ Sicakkan, G.H. : *The Geo-political Foundations of European Identities*. In : *Quo vadis Europe?* s.95-117.

Breilly na rozdiel od Gellnera, či Rokkana presadzuje upevňovanie nacionalizmu zdola. Vzostup národného štátu vidí vo vnútropolitických snahách v rámci spoločnosti. Argumentuje, že rôzne sociálne skupiny v spoločnosti môžu alebo nemusia použiť nacionalizmus ako politickú ideológiu pre riešenie vnútorných konfliktov v spoločnosti. Skupiny, ktoré využijú nacionalizmus k získaniu politickej výhody budú argumentovať, že oni sú súčasťou národa a v záujme vytvorenia viac inkluzívneho národného štátu majú byť zapojené do politického života priamejšie. Taktiež môže byť otázka nacionalizmu využitá i na presadzovanie myšlienky odtrhnutia sa od národa, alebo potlačenia iných skupín. Politické elity sa môžu rozhodnúť nepresadzovať národný štát, ale udržať rôzne skupiny pohromade v rámci transnárodného spoločenstva. Zneužitie, alebo využitie národnej otázky jednotlivými skupinami bude závisieť od ich politického a historického kontextu, charakteru ich opozície a chápania ich kolektívnych cieľov.

Brubakers sa zaoberal otázkou do akej miery sú určité koncepcie občianstva a národovosti objavujúce sa v spoločenstvách kultúrnym produktom odrážajúcim históriu a konflikty v danej spoločnosti. Národná história alebo historická skúsenosť je tým, čo spája skupiny a proti ich opozícii formuje národný štát. Existenciu vytvoreného národného štátu bude sprevádzať „národný príbeh“ a bude tvoriť jedinečné kultúrne prvky tohto národa. Brubakers na príklade Francúzska poukazuje na univerzálny koncept občianstva založený na myšlienke, že všetci členovia spoločnosti sú súčasťou štátu. Tento koncept občianstva vychádzajúci z Francúzskej revolúcie je reakciou na feudalizmus, kedy privilegovanými členmi spoločnosti boli panovník a šľachta. Francúzsky koncept občianstva posilňuje striktné oddelenie náboženstva a štátu a za cieľ štátu považuje ochranu práv všetkých občanov. Aby sa ľudia mohli dožadovať občianskych práv a byť tak francúzskymi občanmi je potrebné, aby asimilovali morálne štandardy a hodnoty „Francúzska.“ Brubaker podotýka, že moderný francúzsky štát má univerzalistickú koncepciu občianstva, ktorá existenciu multikulturalizmu neuhľahuje.¹⁸ Iným príkladom je Nemecko. V Nemecku bol koncept národovosti založený na ľude (Volk). Najdôležitejším atribútom pre to, aby mohol byť jednotlivec považovaný za Nemca, bol jeho pôvod. Pokiaľ niekoho predkovia neboli Nemci, žiadosť o občianstvo bola zamietnutá. Podľa Brubakera išlo o koncept občianstva, ktorý umožňoval vznik nemeckého štátu v devätnástom storočí. Bez prítomnosti konceptu, ktorý by spájal všetky štáty tvoriace Nemecko, spoločného jazyka a paternity by pre odlišné skupiny ľudí žijúce na jeho dnešnom území bolo zložitú vytvoriť spoločný štát. Zjednotenie Nemecka podľa niektorých autorov¹⁹ vyústilo do vzniku mýtu o nemeckom ľude, identite predpokladajúcej prapôvodne spojenie s pôvodným nemeckým jazykom a príbuzenstvom. Pri tejto koncepcii občianstva bolo pre ľudí, ktorých rodičia, alebo starí rodičia neboli narodení v Nemecku ťažké, ak nie nemožné získať občianstvo, hoci mnohé generácie ich predkov žili v Nemecku. Tento koncept tiež nevyučoval možnosť stať sa nemeckým občanom pre tých ľudí, ktorí územie Nemecka opustili, avšak podľa princípu pôvodu mali nárok požiadať o nemecké občianstvo. Táto koncepcia bola neskôr upravená, ale podľa Brubakera zostáva vkliessená do vnímania nemeckého štátu.

Národné kolektívne identity sú exkluzívne. Pri vzniku kolektívnej národnej identity sa táto často dostávala do opozície voči inej, resp. iným. Myšlienka existencie národného štátu je posilňovaná prostredníctvom byrokratického aparátu požadujúceho kontrolu násilia na vlastnom teritóriu. Charakteristickou črtou národno-štátnych identít je potom možnosť, že jedna eventuálne vyhrá, čo ponúka tri možné výsledné situácie. Prvou je situácia, kedy istá skupina zmarí snahy inej buď násilnou alebo mierovou cestou a nadobudnutím prevahy v

¹⁸ Paradoxne francúzsky štát sa podľa niektorých interpretácií politického vývoja neskôr dostal do pozície potláčateľa odlišností medzi skupinami, pričom jeho snahou bolo zaistiť, aby sa všetci občania prispôbili životu „francúzskej spoločnosti.“

¹⁹ Fligstein, N.: *Euro-clash*, 2008. s. 131-134.

štáte posilní svoj „pohľad“ na spoločnosť. Druhou možnosťou je nájdenie inkluzívnej kolektívnej identity konfliktných skupín a formovanie národného štátu na základe dohody. Taktiež je možné, aby sa tieto vzájomne inkluzívne skupiny zhodli na tom, že voči ďalším skupinám budú exkluzívne. Posledným scenárom je spolupráca byrokratických a politických elít na presvedčení obyvateľstva o ich príslušnosti k národu. Prostriedkom tejto spolupráce je napojenosť štátneho aparátu na vzdelávanie, vytváranie spoločných symbolov, či kontrola kultúry reguláciou médií, vytváranie inkluzívnych sociálnych programov zahrňujúcich občianske práva a sociálny štát.

Národné identity nie sú vždy späté s geografickými hranicami národného štátu, tak ako by tomu v hypotetickej rovine mohlo byť v prípade európskej identity (pokiaľ EÚ vnímame ako hodnotové spoločenstvo). Barker identifikuje štyri kritické aspekty moderného národného štátu: kompetencie, forma, autonómia a legitimita.²⁰ Národný štát je čoraz menej schopný riadiť a kontrolovať vlastné hospodárstvo a chrániť svojich občanov pred globálnymi vplyvmi. Obmedzené kompetencie štátu vedú k vzniku medzivládnych a nadnárodných organizácií, ktoré modifikujú alebo ovplyvňujú zriadenie a podobu štátu. Globalizácia ekonomických a politických procesov spôsobuje, že štát je stále menej oprávnený ich kontrolovať, resp. riešenie situácií presahujúcich jeho hranice si vyžaduje existenciu medzinárodných aktérov, čo obmedzuje autonómiu štátu. S limitovanými kompetenciami a autonómiou a ich transferom na nadnárodnú organizáciu už národný štát nemôže plniť svoje pôvodné funkcie v plnom rozsahu. Prichádza tak ku kríze štátnej legitimacy. Takéto zmeny môžu mať vplyv na vnímanie národného štátu vlastnými obyvateľmi. Keďže postavenie štátu ako „ochrancu národa“ sa mení, môže sa meniť aj dôvera obyvateľov v neho. Na druhej strane by táto dôvera mohla byť oslabená na úkor nadnárodného celku. V prípade aplikácie tejto úvahy na európske podmienky, by tak mohlo dôjsť k vzniku a rozšíreniu európskej identity. Na druhej strane, zástancovia medzivládneho prístupu k integrácii, interpretujú vznik medzinárodných organizácií ako prostriedok k zvýšeniu schopnosti štátu kontrolovať a riadiť svoje smerovanie; čoho dôkazom je medzinárodná diplomacia, ktorá stále operuje s predstaviteľmi národných štátov a splnomocnencami medzinárodných organizácií, akoby mala „štátnikov“ vynechať.

V odbornej literatúre je vznik národnej kolektívnej identity spájaný s kultúrnym vývojom, ktorý spája rôznorodé sociálne skupiny; s dobrovoľným prijatím spoločných princípov alebo cieľov, ktorými sa vymedzuje voči už existujúcim kultúrnym identitám.^{21, 22} Mechanizmus, z ktorého tento vývoj vychádza sa podľa rôznych autorov líši: nárast sociálnych interakcií medzi skupinami v rámci inštitucionalizovaných entít ako napr. ekonomika, armáda a vzdelávacie inštitúcie, zdieľanie komunikácie prostredníctvom médií a kultúrnych aktivít (Deutsch); štátnych politických predstaviteľov využívajúcich spoločenské inštitúcie pre prijatie alebo zneužitie národného konsenzu (Rokkan, Gellner), riešenie konfliktov medzi sociálnymi skupinami poskytujúce jeden pohľad na kolektívnu identitu

²⁰ Barker, Ch. : SAGE Dictionary of Cultural Studies, 2004. s. 133.

²¹ Heywood, A. : Political Theory, 2004. s.100

²² Podľa Blanky Šulavíkovej a Emila Višňovského „nám ľudská prirodzenosť má zabezpečovať našu rovnakosť, kým kultúrna identita rôznosť.“ In: Šulavíkova, B. – Višňovský, E. : Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita, 2006. s. 150. „Stará idea ľudskej prirodzenosti sa spájala s ideou univerzality: ak sme všetci ľudia, tak musíme byť rovnakí. Idea kultúrnej identity sa naopak spája s ideou partikularity, resp. multikulturality: ak sme všetci ľudia, môžeme byť aj rôzni. Naša ľudská prirodzenosť nám má zabezpečovať našu rovnakosť, kým kultúrna identita rôznosť... Kultúra nás robí tým, kto sme, čím sme aj akí sme.. kultúru vytvárame my sami, hoci dosť spontánne a nebadane, takže kultúra je to, prostredníctvom čoho vytvárame vlastnú identitu. Kultúra má spoločensky aj sebazáchovnú a adaptačnú funkciu a preto je prirodzene konzervatívna, až retardačná, a kultúrna zmena je to, čoho sa človek najviac obáva.“ In: VIŠŇOVSKÝ, Emil : Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita. [cit. 2010-08-02]. Dostupné na internete: < <http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/visnovsky.htm>>.

každému alebo ktoré nachádza východisko v spojení spoločnej identity v rámci politického kompromisu medzi skupinami (Brubaker, Breuilly).²³

EURÓPSKA IDENTITA?

V tejto časti sa zameriame na postavenie európskej identity voči národným identitám a na korene európskej identity.

Na európsku identitu je z teoretického hľadiska možné nazerať tromi spôsobmi:²⁴

- identita založená na etno-kultúrnych faktoroch vytvorená počas dlhodobého vývoja (kulturologický pohľad – kultúrna identita)
- identita založená na vlastných (ekonomických a politických) záujmoch (inštrumentálny prístup)
- identita, ktorá vznikla akceptáciou dohodnutých pravidiel pre mierovú politickú koexistenciu (občianska identita)

Do úvahy o budúcom vývoji európskej spoločnosti a jej vzťahu k integrácii je potrebné brať niekoľko aspektov. Prehlbovanie globalizácie spôsobuje, že základňa sociálnej identity sa neustále rozširuje a fragmentuje a je náchylná na zmenu viac ako v minulosti.²⁵ Proces európskej integrácie – prechod od budovania jednotného trhu k posilňovaniu kompetencii nadnárodných inštitúcií v ďalších oblastiach – so sebou priniesol vznik nezamýšľaného úžitku v podobe medzispoločenskej interakcie jednotlivcov participujúcich na trhu s možnosťou vykonávať činnosti i za hranicami krajiny a zanechal tak stopy na kolektívnej identite členských štátov EÚ. Prieskumy Eurobarometra ako aj empirické prieskumy²⁶ potvrdzujú posilnenie európskej identity v integrujúcej sa Európe. Európska a národná identita sú komplementárne, čo podľa Ruiz vyplýva z toho, že zatiaľ čo národná identita je predovšetkým kultúrna, európska je inštrumentálna. Tieto identity nie sú konfliktné exkluzívne a nie sú vo vzťahu nenulového súčtu (vzostup jednej identity nevyhnutne nespôsobuje zníženie lojality voči druhej), i keď ich vnímanie je veľmi odlišné medzi politickými elitami a masami, ako aj v porovnaní jednotlivých členských štátov. Tieto rozdiely sú v prvom prípade spôsobené mierou interakcie a spojitosti s činnosťou EÚ a teda silnejším vnímaním jej existencie a vplyvu. V druhom prípade je odlišné vnímanie Európy spojené s minulosťou spoločenských skupín. Všeobecne z výsledkov prieskumov vyplýva, že národná identita dominuje, ale je sprevádzaná identitou európskou.²⁷

Nasledujúca schéma zobrazuje vybrané aspekty európskej identity. Táto báza európskej identity je obsiahnutá v prácach viacerých domácich aj zahraničných autorov a predstavuje súhrn náhľadov na „základné kamene“ európskej identity. Usporiadanie a jednotlivé aspekty kultúrnej identity, inštrumentálnej a občianskej zodpovedajú (v kontexte realizácie európskej integrácie) súladu vnímania identity a podpory hlbšej integrácie. Euroskeptici vidia bázu európskej identity v tých aspektoch, ktoré sú spomenuté v rámci kultúrnej identity. Je to pre nich najmenší spoločný menovateľ, i keď bez pochyby obrovského významu. Európska integrácia s cieľom budovania úspešného ekonomického a parciálne politického zoskupenia je v súlade s väčšinou vládnucich politických elít členských štátov. Občianska identita, budovanie európskej občianskej spoločnosti je v súlade s víziami

²³ Fligstein, N.: *Euro-clash*, 2008. s.129-133.

²⁴ Ruis, A. : Cultural, Instrumental, Civic and Symbolic Components of National and European Identities in Old and New European Union Member States, 2004. s. 3.

²⁵ Risse, T. – Maier, M.L.: *Europeanization, Collective Identities and Public Discourses*. 2003. s. 2.

²⁶ Fligstein; Lutz, Kritzinger a Skirbekk; Risse.

²⁷ z angl. „country first, but Europe too“.

eurooptimistov a tej časti obyvateľstva, ktorá je s činnosťou Európskej únie bezprostredne spätá či.

Schéma 1 Vybrané aspekty európskej identity

Kultúrna identita	Inštrumentálna identita	Občianska identita
<ul style="list-style-type: none"> • rímske právo • grécka filozofia a veda • hebrejská etika • kresťanská tradícia a hodnoty • renesancia • osvietenstvo • kultúrne dedičstvo • umenie • audio-vizuálna produkcia • šport 	<ul style="list-style-type: none"> • ekonomické a politické záujmové skupiny • vlastný materiálny prospech 	<ul style="list-style-type: none"> • ľudská dôstojnosť • sloboda • demokracia • rovnosť • informácie • vzdelávanie • európske masmédiá • záujmové skupiny (okrem ekonomických) • európska verejnosť

Prameň: Vlastné spracovanie.

Risse²⁸ a Maier²⁹ hovoria o koncepte európskej identity ako o koncepte „bábovky,“ v dôsledku čoho môže európska identita znamenať „rôzne veci pre rôznych ľudí.“ Model bábovky je modelom viacnásobných identít, zameriavajúci sa na spôsob, akým národno-politické a kultúrne diškurzy zahrňujú ich historický vývoj ako taký a ich historický vývoj v spojení Európy a národného štátu. Ak historické a kultúrne vnímanie národnej identity už obsahuje koncept „európskosti“ ako vnútorného komponentu, potom lojalita k národnej identite bude so sebou prinášať istú identifikáciu s Európou.³⁰ Považujú európsku identitu za zmes občianskeho a kultúrneho komponentu, naopak podľa Ruiz podporu európskej identity nemožno hľadať v jej občianskom komponente, ale je tvorená inštrumentálnou a kultúrnou zložkou.

Kultúrna identita

Kultúrna identita je spojená s dlhodobým vývojom. Vzhľadom k tomu, že pre každý etatický prvok EÚ je charakteristický dôraz na národné dejinné udalosti, bude európska kultúrna identita taktiež spojená s vývojom zjednotenej Európy. Tak ako národy sú považované za imaginárne spoločenstvo (Anderson), tak môže byť chápané aj europanstvo. Vízie o európskej jednote a identite sa objavovali omnoho skôr, ako sa črtali základy EÚ.

Risse a Maier definujú tri modely jednotnej Európy. Klasický model sa vzťahuje na spoločné obdobia úpadku a spoločné dedičstvo. Je spojený s ríšou Karola Veľkého a Rímskou ríšou. Negatívne je spojený s náboženskými vojnami v šest'nástom a sedemnástom storočí. Druhý, moderný model je spojený so spoločným osudom a misiou. Namiesto do minulosti sa tento model pozerá do budúcnosti a myšlienku hegemonie strieda decentralizovaný systém

²⁸ Risse, T. : The Euro between national an European identity. In: *Journal of European Public Policy*.

²⁹ Risse, T. – Maier, M.L.: *Europeanizaion, Collective Identities and Public Discourses*. 2003.

³⁰ Risse, T. : The Euro between national an European identity. In: *Journal of European Public Policy*. s.491.

moci medzi európskymi štátmi. Dnes už oba tieto modely nie sú aktuálne. Jednota a integrácia sú presadzované politickými elitami a kultúrny aspekt spočíva v rozmanitosti európskych kultúr. Na prezumpcii moderných demokratických národov európska identita byť založená nemôže, keďže nejednotnosť historická skúsenosť s „triumfálnym“ víťazstvom vzťahujúcim sa na všetky európske národy. Avšak k triumfálnemu víťazstvu je možné zaradiť spoločné zdieľanie hodnôt „Západu,“ ktorých presadzovanie môžeme chápať ako reakciu na traumatickú minulosť spojenú s vinou, čo tvorí základ tretieho Rissovho a Maierovho modelu. Práve vo vnímaní viny za Shoah vidia autori jedinečnosť „európskosti“ a prisudzujú ju predovšetkým kresťanskej tradícii. Európska identita tak podľa nich nie je založená na spoločnej hrdosti a radosť, ani na strachu zo spoločného vonkajšieho nepriateľa, ale na melanchólii.³¹ Byť Európanom znamená riešiť záležitosti mierovou cestou, s rešpektom pre odlišnosti a názory iných.

Inštrumentálna identita

Národno-štátne identity sú spojené s legitimitou moci, legitimitou činností inštitúcií realizujúcich záujmy členov skupiny (v prípade politických spoločenstiev voličov). Vyššie sme načrtli možné východiská a faktory ovplyvňujúce identitu jednotlivca (emócie, fantázia, ideály, pohlavie, vek, etnická príslušnosť, sociálna skupina). Na základe toho môžeme dedukovať, že pokiaľ zjednocujúca sa Európa korešponduje s ideálmi a záujmami jednotlivca a rozhodnutia európskych politických predstaviteľov nie sú v rozpore s jeho presvedčením a zámermi môžeme predpokladať, že „europanstvo“ bude posilňovať. Zároveň predpokladáme, sumarizujúc závery empirických výskumov, že prijatie európskej identity ako jednej z vrstiev identity jednotlivca bude akcelerovať. Posilňovanie inštrumentálnej identity súvisí s osobným prospechom jednotlivca a nie častejšou sociálnou interakciou (sociálna interakcia je predpokladom vytvorenia európskej občianskej spoločnosti, o ktorej sa ymienime nižšie). Vyšší sociálny status vytvára podmienky pre častejšiu sociálnu interakciu jednotlivcov a to vzhľadom na vyššie vzdelanie, schopnosť dohovoriť sa iným ako materinským jazykom a chuť a možnosť cestovať. Prvoradým motívom je teda materiálny úžitok a podporovateľmi európskej integrácie (tak ako to dokazuje empirický výskum Fligsteina, Lutza, Kritzingera a Skirbekka) sú profesionáli, manažéri, vzdelaní ľudia, farmári a ľudia s dobrou finančnou situáciou, vlastníci, odborníci a úradníci, vzdelaní ľudia, nezávisle od profesie, skôr mladí ako starší ľudia a ľudia s vyššími príjmami.

Občianska identita

Zakotvenie európskeho občianstva do zakladajúcich zmlúv podnietilo diskusiu o občianskom aspekte identity. Do popredia sa tak v politickom ako aj odbornom diskurze dostávala (predovšetkým v deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia) otázka, či vzniku európskeho superštátu nepredchádza vznik európskej identity prostredníctvom európskeho občianstva a jeho tvorby zhora (top-down budovanie identity analyzované vyššie v texte). To súviselo s pretrvávajúcou diskusiou o ciele európskej integrácie a otázkou, či súvisí objavenie sa politizácie kultúry v EÚ so snahou politických elít riešiť problém nedostatku legitimacy. Rozhodovanie v rámci európskeho štátu alebo európskeho politického zriadenia (ak by sme možnosť jeho vzniku pripustili) by malo byť demokratické a ideálne by malo kopírovať vytvorenie európskej občianskej spoločnosti rešpektujúcej názorové odlišnosti. Opäť sa odvoláme už na spomenuté závery empirických prieskumov v súvislosti s politikou a europanstvom, ktoré konštatujú, že ľudia, ktorí svoju politickú orientáciu identifikujú s pravicovou politikou sú menej „európskejší.“ Európa by teda mala ochraňovať sociálne práva sociálny štát, pokiaľ chce realizovať presadzovanie konceptu európskej identity.

³¹ Risse, T. – Maier, M.L.: Europeanization, Collective Identities and Public Discourses. 2003. s.5.

V osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia Európske spoločenstvo implementovalo niekoľko politík za účelom budovania európskej identity, na čo členské štáty reagovali zakotvením klauzulu do Maastrichtskej zmluvy, ktorá pojednáva o tom, že Únia má rešpektovať národnú identitu jej členských štátov. Táto reakcia bola podmienená tým, že európska identita bola spájaná s potenciálom ohrozenia vlastnej národnej identity a ohrozenia národnej lojality ich občanov.³² Dnes Európska únia disponuje viacerými znakmi typickými pre činnosť národného štátu akými sú inštitúcie, Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika, obrana, koordinovanejšia politika vzdelávania, jednotný trh, jednotný metrický systém, vlajka, hymna, licencie, mena, občianstvo, pasy. V rámci vzdelávania boli spustené európske štúdiá, európska historiografia, prebehla štatistická harmonizácia. EÚ financuje rôzne vedecké projekty, v súčinnosti s nimi a univerzitným štúdiom je vydávané množstvo kníh analyzujúcich vývoj európskej integrácie, ktorých zameranie je multidimenzionálne, je publikovaných množstvo článkov, realizovaných množstvo univerzitných kurzov, ako aj kurzov určených pre pracovný trh. poslednými príkladmi politík európskej identity sú hlavné mestá európskej kultúry a projekt spojený s európskym kultúrnym dedičstvom, za ktoré sú označované tie miesta, ktoré majú silnú spojitosť s hodnotami alebo históriou EÚ.

ZÁVER

Projekt európskej integrácie je len vo svojich začiatkoch, keďže vznik národov sa datuje na storočia a realizácia európskeho integračného projektu akcelerovala začiatkom šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Národné identity sa vyvíjali celé storočia a i napriek tomu sa v priebehu času dramaticky zmenili. Takisto i európska identita a vzťah občanov k nej ako aj k národnej identite sa môže v priebehu času meniť. Vývoj európskej identity tak závisí od cieľov stanovených politickými elitami, ich realizácie a ich súladu s vlastnými aspektmi identity Európanov.

Obyvatelia Európy, ktorí prichádzajú do kontaktu s inými Európanmi sa častejšie považujú za Európanov. Z pohľadu teórií kolektívnej identity európsky projekt preferuje určité skupiny ľudí – vzdelaných, vlastníkov alebo obchodníkov, manažérov, odborníkov a mladých. Aliancia, z ktorej existencie vyplývajú benefity pre všetky sociálne skupiny podľa predložených údajov nevznikla. Práve zapojenie sa všetkých sociálnych skupín do politického projektu je podľa Deutscha nevyhnutné pre vznik národného (európskeho) štátu. Na druhej strane je možné tvrdiť, že projekt európskej integrácie je len vo svojich začiatkoch, keďže vznik národov sa datuje na storočia a realizácia európskeho integračného projektu akcelerovala začiatkom šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Vzhľadom k tomu nie je možné vznik európskeho národa v budúcnosti vylúčiť. Nevylučuje to ani demografický vývoj, keďže mladí ľudia sa častejšie považujú za Európanov ako starší. Taktiež úroveň jazykových znalostí sa u obyvateľov Európy nestále zvyšuje.

Objavenie sa európskej identity bolo sprevádzané oživením regionálnej identity, avšak regionálne skupiny EÚ by ju nemali považovať za hrozbu, ale za spojenca. Úspech európskeho integračného projektu je spojený s realizáciou spoločne stanovených cieľov participujúcimi krajinami. Akcelerácia integračného procesu v jeho (krátkom) historickom vývoji súvisela s množstvom spoločných záujmov a cieľov. V dvadsiatom prvom storočí boli všetky prvotné ciele splnené a preto ďalší vývoj v zjednotenej Európe bude závisieť od zapojenia sa zúčastnených štátov do riešenia ďalších spoločných problémov. Pokiaľ sa členské štáty EÚ rozhodnú ďalej prehľbovať integráciu, pričom tento proces bude

³² Ruis, A. : Cultural, Instrumental, Civic and Symbolic Components of National and European Identities in Old and New European Union Member States, 2004. s. 5.

verejnou, ako aj politickými predstaviteľmi vyhodnotený ako úspešný, európska identita sa bude rozširovať. S rozšírením európskej identity možno zároveň predpokladať akceptovanie novostanovených cieľov členských krajín smerom k hlbšej integrácii. Avšak aby sa tak stalo, európska politika identity bude potrebovať prinajmenšom krátkodobú a pragmatickú zhodu v odpovedi na otázku, čo robí Európana Európanom a čo je jeho záujmom.

Použitá literatúra:

1. ANDERSON, Benedict. 1983. *Imagined communities*. London : Verso, 1983. 224 s. ISBN 0-86091-546-8
2. BARKER, Chris. 2004. *SAGE Dictionary of Cultural Studies*. The Newbury Park : Sage Publications Ltd, 2004. 240 s. ISBN 978-0761973416
3. CINI, Michelle – BORRIGAN, Nieves. 2009. *European Union Politics*. Oxford : Oxford University Press, 2009. 530 s. ISBN 978-0199548637
4. DEFLEM, Mathieu – PAMPEL, Fred C. 1996. *The Myth of Postnational Identity: Popular Support for European Unification*. In: *Social Forces*, roč. 75, 1996, č.1, s. 119-143
5. EASTON, David. 1976. *Theoretical Approaches to Political Support*. In: *Canadian Journal of Political Science* , roč. 9, 1976, č.3, s. 431-448
6. FLIGSTEIN, Neil. 2008. *Euro-clash : The EU, European Identity, and the Future of Europe*. Oxford : University Press, 2008. 279 s. ISBN 978-0-19-958085-9
7. GABEL, Matthew - GUY D. Whitten. 1997. *Economic Conditions, Economic Perceptions, And Public Support For European Integration*. In: *Political Behavior*. s. 90, roč. 19, 1997, č. 1, s. 33381-96
8. HABERMAS, Jürgen. 2009. *Europe : The Faltering Project*. 2 vyd. Cambridge : Polity Press, 2009. 231 s. ISBN 978-0-7456-4649-7
9. HOOGHE, Liesbet – MARKS, Gary. 2006. *Multi-level Governance and European Integration*. Oxford : Rowman&Littlefield Publishers, Inc, 2000. 253 s. ISBN 0-7425-1020-4
10. LUTZ, Wolfgang. – KRITZINGER, Sylvia – SKIRBEKK, Vegard. 2006. *The Demography of Growing European Identity*. In: *Science*, roč. 314, 2006, č. 5798, s. 425
11. MARCUSSEN, Martin. et al. 1999. *Constructing Europe? The evolution of French, British and German nation states identities*. In: *Journal of European public Policy*. ISSN 1350-1763, 1999, roč. 6, číslo 4, s. 614-633
12. MEDRANO, Juan Díez. 2008. *The Public Sphere and the European Union's Political Identity*. 23.jún 2008. [cit. 2010-08-20]. [online]. Dostupné na internete: <http://oxpo.politics.ox.ac.uk/materials/european_citizenship/Medrano.pdf>
13. QUO VADIS, EUROPE? 2010. Bratislava : Ekonóm, 2010. 148 s. ISBN 978-80-225-3031-6
14. RISSE, Thomas – MAIER, Matthias L. 2003. *Europeanizaion, Collective Identities and Public Discourses*. Florence : Robert schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2003. 89 s.

15. RISSE, Thomas. 2003. An emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators. 27.-30.marca 2003. [cit. 2010-08-12]. [online]. Dostupné na internete: <http://aei.pitt.edu/6556/01/001315_1.PDF>
16. RISSE, Thomas. 2003. The Euro between national an European identity. In: Journal of European Public Policy. ISSN 1350-1763, 2003, roč.10, číslo 4, s. 487-505
17. RUIS, Antonia. 2004. Cultural, Instrumental, Civic and Symbolic Components of National and European Identities in Old and New European Union Member States. In: Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. 2004, roč. 4, číslo 9. 22 s.
18. SHORE, Cris. 2000. Building Europe: The Cultural Politics of European Integration. Oxon : Routledge, 2000. 272 s. ISBN 978-0415180153
19. ŠULAVÍKOVÁ, Blanka – VIŠŇOVSKÝ, Emil. 2006. Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita. Bratislava : Iris, 2006. 256 s. ISBN 808-92-3804-1
20. TESARŠ, Filip : Etnické konflikty. 2007. Praha : Portál s.r.o., 2007. 251 s. ISBN 987-80-7367-097-9
21. VIŠŇOVSKÝ, Emil. Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita. [cit. 2010-08-02]. [online]. Slovenská academia vied. Dostupné na internete: <<http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/visnovsky.htm>>
22. ZALTA, N.EDWARD. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Center for the Study of Language and Information, Stanford University. [cit. 2010-07-21]. [online]. Dostupné na internete: <<http://plato.stanford.edu/>>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita
 Dolnozemska 1
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika

Ing. Petra GABRIELOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

BILATERÁLNY SPOR MEDZI GRÉCKOM A MACEDÓNSKOM O NÁZOV ŠTÁTU

petra.gabrielova@euba.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá 19 rokov trvajúcim bilaterálnym sporom medzi Gréckom a Macedónskom o názov štátu. Konkrétne rozoberá samotnú príčinu vzniku sporu, ako aj jeho vývoj až po súčasnosť a dopady sporu na vývoj Macedónska. Autor sa zameriava najmä na dopad sporu na vnútropolitickú situáciu a integračné procesy krajiny do Európskej únie a NATO. Ďalej príspevok poskytuje informáciu o postoji obyvateľstva k danému sporu ako aj aktuálne možnosti jeho riešenia.

Kľúčové slová: Macedónsko, FYROM, Grécko, bilaterálny spor o názov, euroatlantická integrácia, macedónska vnútropolitická situácia.

Abstract

Article deals with 19 years lasting bilateral name dispute between Greece and Macedonia. Concretely it analyzes cause of the dispute as well as its evolution till current stage and impacts of a dispute on development of Republic of Macedonia. Author focuses mainly on impact of the dispute on political situation and on integration processes of the country in European Union and NATO. Further this article provides information about attitude of Macedonian citizens to this dispute and about possible solutions of the dispute.

Key words: Macedonia, FYROM, Greece, bilateral name dispute, Euro-Atlantic integration, Macedonian political situation.

Úvod

Republika Macedónsko a jej národná identita vyvoláva kontroverzné reakcie susedných štátov už od svojho vzniku. V Bulharsku, historicky prvom štáte, ktorý uznal nezávislosť krajiny, existujú dodnes okrajové myšlienkové prúdy popierajúce existenciu macedónčiny ako samostatného jazyka, aj napriek tomu, že tento jazyk získal medzinárodné uznanie, je umiestnený takmer vo všetkých jazykových encyklopédiách a učí sa na významných svetových univerzitách. Macedónsko musí zápasit' aj o uznanie zo strany Albánska, v roku 2001 albánske menšiny totiž začali vojenský konflikt v severozápadnom Macedónsku. Mohli by sme spomenúť napríklad aj ďalšiu susednú krajinu, Srbsko, ktoré neuznáva samostatnú macedónsku pravoslávnu cirkev. Najvýznamnejší spor má však Macedónsko s Gréckom, ktoré ako členský štát Európskej Únie neuznáva jeho ústavný názov. Z tohto dôvodu je krajina podmienene a dočasne uvedená v OSN ako FYROM - Former Yugoslav Republic of Macedonia, nezávisle od toho, že 127 krajín sveta ju uznalo pod jej ústavným názvom Republika Macedónsko. Z tohto dôvodu si autor určil za cieľ poskytnúť

analýzu príčiny vzniku daného sporu, jeho historického vývoja a aktuálneho stavu, ako aj jeho dopadov na vnútropolitickú situáciu v Macedónsku.

1. Príčiny vzniku sporu

Ústavný názov Macedónskej republiky bol predmetom sporu s jeho južným susedom Gréckom už odkedy krajina získala nezávislosť v roku 1991. Dôvodom sporu je fakt, že Macedónsko je zároveň názov severnej gréckej provincie a Grécko sa obáva, že pokiaľ by krajinu uznalo pod jej ústavným názvom, implicitne by z toho jeho severným susedom vyplývali územné nároky. Zároveň má Grécko výhrady k faktu, že bývalá juhoslovanská republika používaním daného názvu spája svoje tradície a kultúrne dedičstvo s gréckou históriou, konkrétne s Filipom Macedónskym a Alexandrom Veľkým.

V januári 1993 bolo Macedónsku navrhnuté Francúzskom, Španielskom a Veľkou Britániou prijatie názvu Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko ako dočasné riešenie problému, aby sa krajina mohla stať členom OSN. Aj napriek pôvodne nesúhlasnému postoju oboch sporných strán k danej veci bol tento návrh po mnohostranných diplomatických rokovaní nakoniec schválený v Aténach ako i v Skopje v apríli 1993. Macedónsko sa teda stalo 181. členom OSN pod provizórnym názvom so skratkou FYROM, ktorý bude platný pokiaľ nedôjde ku konečnému vyriešeniu sporu medzi Gréckom a Macedónskom. Bezprostredne po začlenení do OSN mnohé ďalšie medzinárodné organizácie a štáty uznali tento formálny názov Macedónska. Treba však poznamenať, že do tejto doby už 127 krajín sveta, vrátane Spojených štátov amerických, Ruska, Číny, Turecka, Kanady a viacerých štátov EÚ uznalo krajinu pod jej ústavným názvom Republika Macedónsko. Bezprostredne po tomto čiastočnom úspechu pre riešenie sporu však nasledovalo 18-mesačné obchodné embargo zo strany Grécka, pričom formálnym dôvodom bola nevyriešená otázka Macedónskej vlajky. Tá totiž v sebe obsahuje zobrazenie Vergínského slnka, ktoré Grécko považuje za súčasť svojho historického dedičstva.

K ďalšiemu posunu vo vzájomných vzťahoch došlo až v septembri 1995 v New Yorku, kedy obe krajiny sformalizovali svoje bilaterálne vzťahy podpisom dočasnej dohody pod záštitou OSN. Na základe danej dohody Macedónska republika svoju vlajku zmenila a namiesto symbolu z Vergíny bol zavedený symbol vychádzajúceho slnka. Následne Macedónsko taktiež zakotvilo do svojej ústavy stať, ktorá jasne stanovuje, že nemá žiadny nárok na akúkoľvek časť gréckeho územia. Na druhej strane Grécko v danej dohode súhlasilo, že nebude brániť ďalšiemu rozvoju medzinárodných vzťahov Macedónska, pokiaľ bude vystupovať pod názvom FYROM. Obe krajiny sa zároveň zaviazali k pokračovaniu v rokovaní o otázke názvu pod záštitou OSN. Krajiny po podpise danej dohody dosiahli čiastočný zmier a postupne sa začali rozvíjať vzájomné ekonomické vzťahy. Rozhovory v rámci OSN ohľadom riešenia sporu o názov však pokračovali veľmi pomaly a riešenie bolo v nedohľadne.

2. Vývoj sporu a jeho dopad na integráciu Macedónska do NATO a EÚ

V septembri 2007 sa objavili prvé náznaky opätovného ochladenia vzťahov medzi krajinami, keď Grécko pohrozilo, že bude vetovať vstup Macedónska do NATO, ako aj do Európskej Únie pokiaľ sa nevyrieši spor o názov. Grécko má totiž ako člen oboch zoskupení právo veta a na pristúpenie nového člena do EÚ ako aj do NATO je potrebný jednotný súhlas všetkých členov. Vtedajší macedónsky prezident Branko Crvenovski ako odpoveď na takéto vyjadrenie avizoval, že by to znamenalo prerušenie rozhovorov o vzájomnom spore z dôvodu porušenia dočasnej dohody podpísanej v rámci OSN. Nasledujúce obdobie však aj napriek

týmto vyjadreniam pokračovali intenzívne rozhovory, keďže Macedónsko chcelo získať pozvánku na vstup do NATO na najbližšom stretnutí v apríli 2008.

OSN navrhlo vo februári 2008 v prípade Macedónska tzv. Triple formula, čo by znamenalo, že krajina by používala tri rozličné názvy v závislosti od okolností. Ústavný názov Republika Macedónsko by využívala vo vnútroštátnych záležitostiach a v bilaterálnom vzťahu s krajinami, ktoré tento názov uznali. Vo vzťahu s Gréckom by krajina používala druhé pomenovanie, akceptovateľné pre grécku stranu a tretí variant by bolo všeobecne priateľné meno používané v medzinárodných vzťahoch na úrovni medzinárodných organizácií. Tento tretí názov by potenciálne mohol byť Republika Makedonija, macedónsky preklad Republiky Macedónsko. Macedónsky premiér Nikola Gruevski vo februári 2008 naznačil, že by vláda bola ochotná vyhlásiť referendum o budúcom názve krajiny v prípade, že by musela pod tlakom Grécka svoj názov zmeniť. V súvislosti s touto informáciou premiér podotkol, že o názve krajiny by v každom prípade mali rozhodnúť občania, a nie politici. OSN v tomto období navrhovala niekoľko názvov, ktoré by pripadali do úvahy a mohli byť akceptovateľné pre obe strany sporu, ako napríklad Demokratická republika Macedónsko, Konštitučná republika Macedónsko, Nezávislá republika Macedónsko, Republika Horné Macedónsko alebo Severná republika Macedónsko. Konkrétne riešenie však do začiatku summitu NATO v apríli 2008 prijaté nebolo.

Spor sa teda vystupňoval v apríli 2008, kedy Atény zablokovali prístupový proces Macedónska do NATO. Ministri zahraničných vecí NATO vtedy posudzovali žiadosti Macedónska, Albánska a Chorvátska o vstup do aliancie na summite v Bukurešti. Kým Chorvátsko a Albánsko pozvánku do aliancie dostali, Macedónsko vzhľadom na grécke námietky pozvané nebolo. Macedónsku bolo oznámené, že vstúpiť do aliancie môže iba v prípade, že bude mať vyriešený spor s Gréckom ohľadom názvu.

Macedónsko následne 17. novembra 2008 predložilo Medzinárodnému súdnemu dvoru v Haagu podnet na začatie súdneho konania proti Grécku. Dôvodom bolo porušenie článku 11 dočasnej dohody medzi Gréckom a Macedónskom z roku 1995, a to vetovaním vstupu Macedónska do NATO. Podľa článku 11 danej dohody totiž Grécko po nadobudnutí účinnosti danej dohody nebude „namietať voči žiadosti o členstvo alebo členstvu Macedónska v medzinárodných, multilaterálnych alebo regionálnych organizáciách a inštitúciách, ktorých je členom“.¹ Macedónsko dodalo potrebný dôkazový materiál v júni 2009 a o niekoľko mesiacov predložilo svoje dôkazy aj Grécko. To na svoju obranu tvrdilo, že zmluva bola porušená Macedónskom už omnoho skôr, keď premenovalo letisko v Skopje na Letisko Alexandra Veľkého. Tento čin považovala totiž grécka strana za snahu o privlastňovanie časti kultúrneho dedičstva a formu provokácie. V danom spore zatiaľ nedošlo k vyneseniu finálneho rozhodnutia a v súčasnosti stále prebiehajú predbežné konania.

Rokovania o názve medzi oboma stranami aj napriek tejto skutočnosti naďalej pokračovali. Záujem o vyriešenie daného sporu mala prevažne macedónska strana z dôvodu obáv o druhé grécke veto v otázke vstupu Macedónska do Európskej únie. Základnou prekážkou kompromisu oboch strán bola už samotná požiadavka zo strany Grécka o dohode na jednotnom názve Macedónska, tak v styku s Gréckom ako aj v medzinárodnom styku. Macedónsko na druhej strane považovalo túto podmienku za neoprávnenú a trvalo na tzv. duálnom názve. To by znamenalo, že v medzinárodnom styku by používalo súčasný ústavný názov Republika Macedónsko a vo vzťahu ku Grécku vzájomne akceptovateľný názov. Macedónsko odôvodňovalo toto stanovisko skutočnosťou, že tento názov už uznalo 127 štátov, a teda má právo ho používať minimálne v styku s týmito krajinami.

V októbri 2009 vydala Európska komisia správu o pokroku Macedónska, v ktorej odporučila začatie prístupových rokovaní. Tento návrh však nebol prijateľný pre Grécko,

¹ GREECE and THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA Interim Accord No. 32193. OSN: New York, 13. september 1995. Dostupné na: http://untreaty.un.org/unts/120001_144071/6/3/00004456.pdf.

ktoré sa vyjadrilo, že vstup Macedónska do EÚ je z ich strany podmienený vyriešením sporu o názov. Macedónsko následne prisľúbilo Grécku, že pokiaľ podporí otvorenie prístupových rokovaní na zasadnutí Rady EÚ v decembri 2009, bude ochotné v nasledujúcom období urobiť dodatočné ústupky. Jedným z návrhov macedónskej strany bolo v tomto období aj vyriešenie sporu podľa vzoru Chorvátska a Slovinska prostredníctvom medzinárodnej arbitráže. V tomto prípade bol totiž arbitrážou uzavretý 18-ročný spor o vytýčenie hraníc medzi týmito krajinami a rovnako aj v tomto prípade vtedy Slovinsko blokovalo postup Chorvátska pri rokovaní o vstupe do EÚ. Grécka strana sa však k týmto návrhom postavila negatívne a počas jedného z kôl rokovaní pod záštitou OSN v novembri 2009 v New Yorku sa debata ešte viac vyostřila. Výsledkom stretnutia totiž bolo vyhlásenie Atén, že z jej strany neprichádzajú do úvahy žiadne ďalšie ústupky Macedónsku.

Počas stretnutia ministrov zahraničných vecí členských štátov Európskej únie v decembri 2009 bolo prijaté rozhodnutie o odložení otvorenia macedónskych prístupových rokovaní. Vec bola dočasne uzatvorená s tým, že boli odporúčané intenzívnejšie rokovania medzi Macedónskom a Gréckom a že daná otázka bude opäť otvorená počas španielskeho predsedníctva, ktoré začalo 1. januára 2010. EÚ však stanovila určité časové mantinely, keď uviedla, že o danej otázke by mala rozhodnúť v prvej polovici roku 2010. Obom krajinám teda poskytla obdobie šiestich mesiacov na dosiahnutie dohody, kým bude opäť rokovať o otvorení prístupových rokovaní s Macedónskom.

Nové kolo rokovaní s Gréckom ohľadom sporu o názov sa začalo koncom marca 2010, a to na pôde OSN za účasti mediátora Matthewa Nimetza. Nimetz predložil pozmenený návrh na riešenie sporu o názov, pričom navrhovaný názov Macedónska v medzinárodnom styku bol Republika Severné Macedónsko. Išlo o rokovania medzi vyjednávačmi oboch krajín a neskôr sa stretli aj premiéri oboch krajín Gruevski a Papandreou počas summitu EÚ v Bruseli 25. marca. Po tomto summite sa španielsky minister zahraničných vecí Moratinos vyjadril, že k otvoreniu prístupových rokovaní s Macedónskom by mohlo dôjsť už počas júnového zasadania Rady EÚ. K tomuto záveru dospel z dôvodu snahy oboch krajín sporu o vyriešenie problému a prijateľnosti názvu Severné Macedónsko pre grécku stranu. Ani do začiatku zasadnutia však nedošlo k definitívnemu vyriešeniu sporu medzi Gréckom a Macedónskom a otvorenie prístupových rokovaní nebolo počas zasadnutia Rady 17. júna v Bruseli ani spomenuté. Podľa názorov viacerých významných predstaviteľov Macedónska to pre krajinu znamená, že sa jej agenda dostala na okraj záujmu Európskej únie. Počas zasadnutia bola totiž otázka Macedónska spomenutá len okrajovo spolu s ostatnými krajinami Západného Balkánu, ktorým bolo vo všeobecnosti odporúčané vyriešenie pretrvávajúcich sporov. Podľa všetkého budú prebiehať ďalšie rozhovory o možnom stanovení dátumu otvorenia rokovaní o prístupovom procese Macedónska až po tom, čo dôjde k zásadnému posunu v riešení spornej otázky názvu krajiny.

Čo sa týka postupu Macedónska v rokovaní o vstupe do NATO, už v polovici mája sa Spojené štáty vyjadrili, že očakávajú vyriešenie sporu do konca októbra, respektíve začiatku novembra, aby počas summitu NATO v Lisabone 19. novembra 2010 mohol byť Macedónsku ponúknutý vstup do aliancie. Predstavitelia NATO totiž niekoľko krát potvrdili, že rokovania o členstve Macedónska v NATO môžu začať v momente, keď bude vyriešený daný spor o názov. Ani do začiatku summitu však nedošlo k žiadnemu významnejšiemu posunu v rokovaní, a to aj napriek častým stretnutiam oboch krajín na najvyššej politickej úrovni a mnohým novým návrhom na vyriešenie sporu zo strany OSN či Macedónska.

Dopady sporu na politickú situáciu v Macedónsku

V prvom rade je potrebné pri analýze vývoja politickej situácie vziať do úvahy veľmi rôznorodú kultúrnu a etnickú štruktúru Macedónska, čo sa odráža aj v politickej sfére. Politické strany zastupujú záujmy jednotlivých skupín, pričom ich priority sú nielen odlišné,

ale často aj protichodné. V otázke integrácie do dvoch významných štruktúr, Európskej únie a NATO však v Macedónskej republike už dlhšie obdobie jestvuje široký medzietnický, politický a sociálny konsenzus. Veľký počet obyvateľov Macedónska prijíma a podporuje tento strategický cieľ a práve s nimi spája a definuje vlastnú budúcnosť. Uvedené integračné procesy zohrali značnú úlohu ako silný integrujúci faktor aj vo vnútropolitickom vývoji. Zároveň sa integračné ambície Macedónska paradoxne stali aj jedným z faktorov politickej nestability a sporov. Dôvodom je práve fakt, že pre prebiehajúci spor o názov sú marené všetky snahy Macedónska stať sa členom týchto štruktúr, čo spôsobuje rozpory na politickej scéne. Aj keď treba poznamenať, že daný spor nie je ich jediným dôvodom.

Už pred aprílovým summitom NATO v Bukurešti v roku 2008, kedy Macedónsko nezískalo pozvánku na členstvo, sa vyskytla v krajine vládna kríza. Lídri Demokratickej strany Albáncov (ďalej aj ako „DPA“) v marci 2008 uviedli, že vystúpia z macedónskej vládnej koalície, pričom svoje rozhodnutie odôvodnilo tým, že premiér Gruevski nevyhovelo požiadavkám lídra strany Menduha Thaciho. Ten od premiéra žiadal, aby zastavil trestné stíhanie proti členom niekdajšej Albánskej národnej armády, ktorá v roku 2001 v ozbrojenom povstaní bojovala proti macedónskym bezpečnostným zložkám. DPA okrem toho požadovala od macedónskej vlády aj penziu pre vojnových veteránov a nástojila na tom, aby sa albánčina stala úradným jazykom v celom Macedónsku. Vystúpenie z macedónskej vlády odôvodnila DPA aj tým, že krajina stále neuznala jednostranné vyhlásenie nezávislosti susedného Kosova od Srbska. Macedónska koalícia mala vtedy v 120-člennom parlamente 61 mandátov, z toho DPA disponovala 11 mandátmi. Gruevski nakoniec uzavrel dohodu s opozičnými stranami s cieľom udržať sa pri moci do summitu NATO, keďže Demokratická strana Albáncov skutočne vystúpila z macedónskej vládnej koalície. Možno teda vidieť, že politická situácia bola zložitá už pred samotným vyostrením sporu s Gréckom po jeho vetovaní vstupu do NATO.

Niekoľkomesačná politická kríza však po neúspechu Macedónska na summite v Bukurešti začiatkom apríla vyvrcholila a poslanci macedónskeho parlamentu sa v priebehu pár dní dohodli na vypísaní predčasných volieb. Návrh vyšiel zo strany opozičnej albánskej strany Demokratická únia za integráciu (ďalej aj ako „DUI“), ktorú však podporili aj poslanci vtedajších vládnych strán Vnútná macedónska revolučná organizácia (ďalej ako „VMRO“) a Demokratická strana pre macedónsku národnú jednotu (ďalej ako „DPMNE“), či DPA. Poslanci Európskeho parlamentu varovali Macedónsko, že rozpustenie parlamentu a nové voľby môžu byť výraznou prekážkou pri plnení hodnotiacich kritérií Európskej komisie. Pre macedónskych lídrov však predčasné voľby predstavovali jediné východisko a voľby sa nakoniec uskutočnili 1. júna 2008. O tri týždne neskôr bola schválená nová vláda na čele so staronovým predsedom vlády Nikolom Gruevskim, ktorého strana VMRO-DPMNE získala vo voľbách 63 parlamentných kresiel. Koalíciu vytvoril s bývalou opozičnou stranou Demokratická únia za integráciu, ktorá zastupuje etnických Albáncov. V 120-člennom zákonodarnom zbore tak získali obaja koalíční partneri väčšinu o sile 78 hlasov. Kabinet si za priority určil vstup do EÚ a NATO a s ohľadom na to sa plánoval zamerať predovšetkým na zlepšovanie vzťahov medzi jednotlivými etnikami a boj proti korupcii.

Ďalší spor na politickej scéne v súvislosti s otázkou názvu sa objavil už o tri mesiace v októbri 2008, a to medzi premiérom a prezidentom. Prezident Branko Crvenkovski obvinil predsedu vlády Nikolu Gruevskeho, že úmyselne komplikuje rozhovory s Gréckom o pomenovaní krajiny. Spor o oficiálny názov označil za „absurditu“ a dodal, že podľa neho by sa mal bezodkladne prijať kompromis, ktorý navrhne OSN. Po tom čo bol 1. júna premiér opätovne zvolený sa mu totiž nielenže nepodarilo pohnúť so sporom o pomenovanie krajiny, ale navyše svojou požiadavkou voči Grécku, aby zabezpečilo nadštandardnú ochranu macedónskej menšiny, zhoršil stav rokovaní. Nakoniec však otázka ochrany macedónskej menšiny v Grécku nabrala pozitívny smer pre Macedónsko v polovici marca 2010, kedy Rada

Európy na svojom zasadnutí v Paríži prijala Rezolúciu o ochrane práve menšín v Európe. Na základe tejto rezolúcie muselo Grécko ratifikovať Chartu o ochrane národnostných menšín, uznať macedónsku menšinu a umožniť návrat politických utečencov, ktorí odišli počas občianskej vojny v Grécku. V súvislosti s Macedónskom teda Grécko muselo nielen uznať existenciu macedónskej menšiny na svojom území, ale aj ich jazyk a rôzne združenia macedónskej menšiny. Grécko k tejto rezolúcii počas schvaľovacieho procesu predložilo 15 pozmeňovacích návrhov, avšak ani jeden z nich nebol prijatý. Grécki zástupcovia tvrdia, že uznávajú iba náboženské menšiny a že nie je možné uznať macedónsku menšinu, pretože Gréci sú Macedónci.

Spor Macedónska a Grécka však dlhodobo spôsobuje problémy hlavne vo vzťahu albánskych politických strán k vládnej koalícii. Líder strany Demokratická strana Albáncov (DPA) Ali Ahmeti kontinuálne požaduje vládu o vyriešenie sporu o názov, aby sa nezhoršovali vzťahy medzi macedónskym obyvateľstvom a albánskou menšinou. Strana totiž považuje tieto dva problémy za vzájomne prepojené, keďže albánske obyvateľstvo neschvaľuje presadzovanie boja za národnú macedónsku identitu na úkor ďalšieho rozvoja krajiny očakávaného v prípade vstupu do EÚ a NATO. Aj podľa prieskumu verejnej mienky sú macedónski Albánci, na rozdiel od Macedóncov, ochotní prijať kompromis v otázke názvu výmenou za vstup do NATO. Navyše v dôsledku vyčerpávajúcich rokovaní o názve sa vláda podľa DPA nedostatočne venuje otázke práv albánskej menšiny, ktorá patrí medzi jej priority. Žiadajú totiž revíziu Ohridskej dohody a vláda stále túto debatu odsúva.

V máji 2009 sa albánska vládna strana DUI pridala na stranu DPA a stanovila jej koalíčnému partnerovi VMRO-DPMNE časové ultimátum na to, aby vyriešila spor s Gréckom a zabezpečila tak pokrok v euroatlantickej integrácii. DUI totiž po parlamentných voľbách v roku 2008 dala VMRO-DPMNE voľnú ruku na vyriešenie tejto otázky spôsobom, aký uzná za vhodný. Keďže ale nedošlo k žiadnemu pozitívnemu vývoju v danej veci, DUI sa vyjadrilo, že pokiaľ do konca roku nedôjde k zmene, bude musieť hľadať iné alternatívy riešenia, čo môže znamenať opäť predčasné voľby. Arifi, líder DUI, v tejto súvislosti podotkol, že vízia vstupu do NATO a EÚ je hlavným utužujúcim prvkom medzi macedónskym a albánskym obyvateľstvom Macedónska. Pokiaľ by teda dosiahnutie integrácie bolo v nedohľadne, mohlo by to vyvolať problémy v spolunažívaní týchto etník.

Macedónsko obdržalo v novembri 2009 pozitívne hodnotenie zo strany Európskej komisie, ktorá zároveň odporučila otvorenie prístupových rokovaní. Tlak zo strany albánskej DUI sa teda ešte zvýšil po tom, ako bol postup Macedónska v EÚ opäť zablokovaný Gréckom pre spor o názov. Európska komisia určila, že sa o danej otázke bude znovu rokovať na decembrovom summite Rady EÚ, a teda DUI výrazne žiadala svojho koalíčného partnera o uzavretie dohody s Gréckom do tejto doby. Predstavitel' DUI Rafiz Aliti sa vtedy vyjadril, že pokiaľ v tomto časovom horizonte nedôjde k vyriešeniu sporu, je možné, že DUI odíde z vlády alebo prijme ešte radikálnejšie opatrenia. Vládna strana VMRO-DPMNE sa odmietla podriaďovať týmto ultimátam a neustúpila zo svojich požiadaviek voči Grécku. To nakoniec znamenalo negatívne rozhodnutie Rady ohľadom začatia prístupových rokovaní Macedónska. Na základe vzniknutej situácie žiadala macedónska opozičná Demokratická strana Albáncov odstúpenie vlády, keďže táto nebola schopná plniť základný bod vládneho programu, euroatlantickú integráciu. Zároveň táto strana oslovila vládu albánsku demokratickú úniu za integráciu (DUI), aby vystúpila z koalície a začala presadzovať albánske záujmy. Tá odmietla túto požiadavku s tým, že sa zo svojej pozície bude snažiť o to, aby Macedónsko vstúpilo do EÚ a NATO v čo najskoršom termíne. Tento názor podporili aj opoziční sociálni demokrati, ktorí potvrdili, že politická nestabilita alebo nebudaj predčasné voľby by úplne zmarili plány Macedónska na skorý vstup do EÚ.

Čo sa týka podpory verejnosti voči premiérovi Nikolovi Gruevskemu a jeho postupu v otázke sporu s Gréckom, 48% schvaľuje kroky prijaté vládou a 45% má voči nim výhrady.

Opozícia je podporovaná v danej otázke 32% a až 54% nesúhlasí s jej konaním. To vyjadruje, že vládna koalícia má nateraz podporu nepatrnej väčšiny obyvateľstva, čo v momentálnom období vláda považuje za pozitívnu skutočnosť.²

Aktuálna situácia a postoj obyvateľstva Macedónska

V súčasnosti sa črtá takmer zázračné vyriešenie sporu v podobe názvu Macedónska republika Vardar. Tento názov totiž zodpovedá požiadavkám Atén, aby Macedónsko prijalo meno, ktoré viac odkazuje na jeho geografickú konotáciu. Samotný názov Vardar vychádza z toho, že jeden z regiónov krajiny sa nazýva Vardarské Macedónsko a Vardar je zároveň názov najdlhšej rieky v Macedónsku, pričom jej kotlina pokrýva dve tretiny krajiny.

Otázkou však stále ostáva, či Skopje odsúhlasí používanie nového mena erga omnes, teda vo vzťahu ku všetkým, alebo iba voči Grécku. Macedónsko totiž doposiaľ trvalo na tom, že si svoj ústavný názov Republika Macedónsko ponechá pre „vnútorné účely“ a rovnako ho budú môcť používať aj tie štáty, ktoré ho už pod týmto názvom uznali. Nevie sa taktiež, či by sa tamojší obyvatelia v takom prípade nazývali „Macedóncami“ alebo „Vardarskými Macedóncami“. Dvojité použitie by znamenalo, že krajina nebude musieť zmeniť svoju ústavu a národné dokumenty, vrátane pasov. Okrem toho čelí Skopje dvom možnostiam na premenovanie krajiny, jednak prijatie názvu Republika Vardarské Macedónsko alebo Macedónska republika (Vardar). Obe možnosti sú pre tamojších diplomatov ťažkým „sústom“, napriek tomu však mierne uprednostňujú druhú alternatívu.

Čo sa týka postoja obyvateľstva Macedónska k otázke rokovania ich krajiny s Gréckom pod záštitou OSN, ich názory sa značne líšia. Podľa posledného prieskumu verejnej mienky uverejnenom v máji 2010 si viac ako polovica macedónskeho obyvateľstva myslí, že by ich krajina mala prerušiť. Až 51% respondentov sa vyjadrilo, že rozhovory trvajúce 15 rokov neprinášajú očakávané výsledky, a teda Macedónsko by malo od nich jednostranne odstúpiť. Vyjadruje to momentálnu náladu macedónskeho obyvateľstva, ktoré nemá záujem akceptovať zmenu ústavného názvu ich krajiny ako prostriedok na dosiahnutie kompromisu so susedným Gréckom. Naopak 48% respondentov podporuje myšlienku pokračovania v rokovaníach a 1% oslovených bolo nerozhodnutých. Môžeme teda skonštatovať, že verejnosť je zásadne rozdelená v otázke, od ktorej závisí perspektíva vstupu krajiny do EÚ a NATO.³

Treba podotknúť, že prieskum preukázal výrazné názorové odlišnosti medzi dvoma hlavnými národnostnými skupinami, etnickými Macedóncami (64% obyvateľstva) a etnickými Albáncami (25% obyvateľstva). Pokiaľ by sme vzali do úvahy iba názor etnických Macedóncov, percento tých, ktorí by podporili prerušenie rokovaní s Gréckom by bolo ešte vyššie, zhruba na úrovni 63%. Na druhej strane až 79% etnických Albáncov podporuje pokračovanie rokovaní. Prieskum taktiež preukázal, že až 80% etnických Macedóncov považuje zmenu názvu ich krajiny za požiadavku o vzdanie sa vlastnej národnej identity, pričom rovnaký názor zdieľalo aj 44% etnických Albáncov. Ochota pristúpiť na kompromisy s cieľom vyriešenia sporu, a teda podpora rokovaní s Gréckom je vyššia medzi mladším obyvateľstvom. Dôvodom je samozrejme uprednostňovanie začlenenia do medzinárodných organizácií ako NATO či EÚ pred otázkou kultúrneho dedičstva. Napriek tomuto názoru až 60% rezidentov verí, že Macedónsko môže vstúpiť do EÚ a NATO aj bez zmeny názvu.⁴

² MARUŠIĆ, S. J. *Survey shows limited support for name compromise*. 2010 [online]. Skopje: BalkanInsight, 26. mája 2010. [Cit. 2010-11-2] Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/news/28393/>.

³ *BalkanInsight: Poll: Macedonians split on end to name talks*. 2010 [online]. Skopje: BalkanInsight, BIRN Macedónsko, 25. mája 2010. Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/news/28352/>.

⁴ MARUŠIĆ, S. J. *Survey shows limited support for name compromise*. 2010 [online]. Skopje: BalkanInsight, 26. mája 2010. [Cit. 2010-11-2] Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/news/28393/>.

Na otázku, či by obyvatelia bolo ochotní akceptovať prídanie geografického determinantu k oficiálnemu názvu Republika Macedónsko, pokiaľ by to zaručovalo členstvo v EÚ a NATO odpovedalo až 52% respondentov záporne a 44% kladne. Čo sa týka konkrétneho determinantu, najväčšiu podporu medzi obyvateľstvom má prívlastok „Severné“ (27%), nasledované prídavkom „Vardar“ (9%) a názvom „Horná republika Macedónsko“ (2%).⁵

Záver

Spor medzi Republikou Macedónsko a Gréckom trvá už viac ako 19 rokov a za toto obdobie nedošlo k výraznejšiemu posunu k definitívnemu riešeniu. Vo všeobecnosti by sme mohli povedať, že väčší záujem na ukončení sporu má hlavne v poslednom období Macedónsko, a to práve z dôvodu stagnácie prístupových rokovaní do dvoch kľúčových organizácií, Európskej únie a NATO. Grécko má na druhej strane oveľa silnejšiu pozíciu vo vyjednávaní a môže si dovoliť klásť podmienky aj za cenu predĺžovania vlečúceho sa sporu.

Podľa nášho názoru v danom spore ide hlavne o vzájomné nepochopenie strán sporu ohľadom podstaty konfliktu. Macedónsko totiž považuje za hlavnú prekážku rokovaní samotný názov a snaží sa o nájdenie vhodného pomenovania a formy využívania vzájomne akceptovateľného názvu a súčasného ústavného názvu. Na druhej strane Grécko tvrdí, že skutočným meritom sporu nie je názov krajiny ako taký, ale územné a historické nároky vyplývajúce z názvu. Grécko má totiž zásadné výhrady k tomu, aby sa Macedónsko spájalo s gréckym kultúrnym dedičstvom, a zároveň má obavy z potenciálnych budúcich teritoriálnych sporov, ktoré by z akejkoľvek vzájomnej dohody vyplývali. Dočasná dohoda z roku 1995 totiž pre Grécko viac nepredstavuje záruku, že si Macedónsko v budúcnosti nebude nárokovať časť gréckeho územia, keďže daná dohoda bola podľa oboch strán porušená a je v súčasnosti predmetom súdneho sporu na Medzinárodnom súdnom dvore v Haagu.

Zodpovedať otázku, či bude spor medzi Gréckom a Macedónskom v dohľadnej dobe vyriešený je teda veľmi zložitú. Súvisí to aj s postupnou zmenou postoja obyvateľstva Macedónska, ktoré sa čoraz viac prikláňa k ukončeniu rokovaní a hľadaniu inej cesty, čo môže viesť k tomu, že sa proces rokovaní medzi Gréckom a Macedónskom spomalí a vyostří. To by však podľa nášho názoru neprosperovalo ani jednej zo strán a myslíme si, že ideálnym riešením by mohlo byť riešenie sporu podľa vzoru Slovinska a Chorvátska, a to prostredníctvom medzinárodnej arbitráže.

Použitá literatúra:

1. FIDANAKIS, I. 2010. Understanding the Macedonian name dispute and its importance to the United States. In Global Politician [online]. Aktualizované 7. novembra 2010 [Cit. 2010-10-28]. Dostupné na internete: <http://www.globalpolitician.com/26634-macedonia-foreign-policy>.
2. FOTI, L. R. 2009. Is the name issue close to an end? In Transconflict [online]. Aktualizované 4. decembra 2009 [Cit. 2010-11-7]. Dostupné na internete: <http://www.transconflict.com/2009/12/macedonia-is-the-name-issue-close-to-an-end/> Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia Interim Accord No. 32193. New York: OSN, 13. september 1995. Dostupné na internete: http://untreaty.un.org/unts/120001_144071/6/3/00004456.pdf.

⁵ MARUŠIĆ, S. J. *Survey shows limited support for name compromise*. 2010 [online]. Skopje: BalkanInsight, 26. mája 2010. [Cit. 2010-11-2] Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/news/28393/>.

3. INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE. 2008. The former Yugoslav Republic of Macedonia institutes proceedings against Greece for a violation of Article 11 of the Interim Accord of 13 September 1995. In Press release [online]. 2008, č. 2008/40. Aktualizované 17. novembra 2008. Dostupné na internete: <http://www.icj-cij.org/docket/files/142/14881.pdf>.
4. LOZANOSKA, J. 2010. The Greek-Macedonian name dispute – good-neighborly relations? In Transconflict [online]. Aktualizované 5. júla 2010. Dostupné na internete: <http://www.transconflict.com/2010/07/the-principle-of-good-neighbourly-relations-the-greek-macedonian-name-dispute-057/>
5. MARUŠIĆ, S. J. Survey shows limited support for name compromise. 2010 [online]. Skopje: BalkanInsight, 26. mája 2010. [Cit. 2010-11-2] Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/news/28393/>
6. TANESKI, Z. 2006. Politicko-spoločenská indentita Macedónskej republiky. In Central and Eastern European Watch [online]. Aktualizované 13. marca 2006. Dostupné na internete: http://www.despiteborders.com/clanok.php?subaction=showfull&id=1177871732&archive=&start_from=&ucat=2,3,47&
7. BalkanInsight: What´s in a name?. 2009 [online]. Skopje: BalkanInsight, BIRN Macedónsko, 3. novembra 2009. Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/info/23373/>
8. BalkanInsight: Poll: Macedonians split on end to name talks. 2010 [online]. Skopje: BalkanInsight, BIRN Macedónsko, 25. mája 2010. Dostupné na internete: <http://old.balkaninsight.com/en/main/news/28352/>
9. <http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/clanok/macedonsko-riesi-spor-s-greckom-k-nazvu-si-prida-vardar-015321>
10. http://news.xinhuanet.com/english2010/world/2010-10/21/c_13569353.htm
11. www.setimes.com
12. www.balkaninsight.com
13. www.euractiv.sk

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

prof. PhDr. Viera GAŽOVÁ, CSc.

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

INTERKULTURALITA V GLOBÁLNO M VEKU

vieragazova@fphil.uniba.sk

Abstrakt

Príspevok tematizuje vybrané aspekty interkulturality v súčasnom svete. V centre pozornosti sú problémy kultúrnej kompetencie, premeny identít determinované znásobením interkultúrnych kontaktov, komunikácie a akulturácie i prostredníctvom mediálnej kultúry. S tým súvisí i reflexia plošnej orientácie na konzum a stabilitu/nestabilitu niektorých predsudkov a kultúrnych stereotypov hypermoderného (?) človeka.

Kľúčové slova: Interkulturalita, globalizácia, kultúrna kompetencia, identita, mediálna kultúra, hypermoderna.

Abstract

The paper deals with selected aspects of interculturalism in the world today. In focus are issues of cultural competence, transformation of identities determined by the multiplication of the cross-cultural contacts, communication and acculturation through the media culture. Linked to this is the reflection of orientation to consumption and stability / instability of certain prejudices and cultural stereotypes of the hypermodern (?) man.

Key Words: Interculturality, globalisation, cultural competence, identity, media culture, hypermodernity.

Kontakt

Filozofická fakulta
Univerzita komenského
Gondova 2
818 01 Bratislava
Slovesnká republika

Ing. Martin GRANČAY

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SEVEROATLANTICKÁ LETECKÁ DOPRAVA V HOSPODÁRSKEJ KRÍZE

martin.grancay@euba.sk

Abstrakt

Prezentovaný článok analyzuje vývoj počtu leteckých pasažierov medzi USA a Európskou úniou od roku 1990 dodnes. Skúma dôsledky krízy z prelomu tisícročia na severoatlantický letecký trh. Zaoberá sa kvantitatívnymi a kvalitatívnymi dopadmi hospodárskej krízy 2008-2009 na severoatlantickú leteckú dopravu. Článok predstavuje predbežné neúplné zverejnenie výsledkov doktorandského dizertačného výskumu. Článok bol vypracovaný v rámci interného grantu EUBA č. 2319208 "Migračná politika EÚ v podmienkach globálnej liberalizácie a deregulácie dopravy."

Kľúčové slová: letecká doprava, USA, Európska únia, severoatlantický letecký trh.

Abstract

The paper analyzes the number of passengers on the North Atlantic aviation market from 1990 until today. It focuses on dot.com crisis and 9/11 and explains their impacts on North Atlantic passenger flows. Finally the paper analyses quantitative and qualitative effects of the economic crisis of 2008-2009 on air transportation market between USA and the European Union. The paper includes preliminary, partial results of author's Ph.D. research.

Key words: air transportation, USA, European Union, North Atlantic aviation market.

Úvod

Letecká doprava je bez akýchkoľvek pochybností jedným z najdôležitejších hospodárskych odvetví súčasnosti. K jej hlavným úlohám vo svetovom ekonomike patrí o.i. preprava rýchlo kaziteľných a vysokohodnotných tovarov z miesta výroby k zákazníkovi, preprava expresných balíkov, umožňovanie osobných medzikultúrnych stykov a rýchla preprava pre prípad mimoriadnych situácií a prírodných katastrof. Letecká doprava je právom považovaná za globalizátora svetového diania, a to po ekonomickej, politickej, kultúrnej ako aj vojenskej stránke.

Ak letecká doprava je jedným z najdôležitejších hospodárskych odvetví súčasnosti, severoatlantický letecký trh predstavuje jeho najvýznamnejšiu súčasť. Popri obrovských vnútorných leteckých trhoch EÚ a USA ide o interkontinentálny trh o veľkosti viac ako 50 miliónov pasažierov ročne. V regióne sídlia najvýznamnejšie svetové transnacionálne korporácie, najväčšie svetové aerolínie, vyrábajú sa tu najpoužívanejšie civilné dopravné lietadlá (Airbus a Boeing) a zavedené sú najnovšie letecké technológie.

Cieľom prezentovaného článku je podať kvantitatívnu analýzu vývoja počtu pasažierov na severoatlantickom leteckom trhu od roku 1990 dodnes. Oblasťami záujmu sú pritom predovšetkým dve krízy zo začiatku 21. storočia: kríza z prelomu milénia a

hospodárska kríza 2008-2009. V prvej časti článku sa venujeme deskripcii zdrojov dát a použitej metodológii. Druhá časť sa zaoberá vývojom na severoatlantickom osobnom leteckom trhu medzi rokmi 1990 a 2007 so špecifickou pozornosťou kladenou na súkružie dot.com a 9/11, a komparuje ho s vývojom v iných svetových regiónoch. Časť 3 analyzuje kvantitatívne a kvalitatívne dopady svetovej hospodárskej krízy 2008-2009, na severoatlantický letecký trh.

1. Zdroje dát a metodológia

Skúmanie vývoja severoatlantickej dopravy pred krízou a v nej je náročnou úlohou, ktorá vyžaduje prístup ku kvalitným, pravidelne aktualizovaným údajom. Štatistické výkazníctvo Európskej únie v oblasti leteckej dopravy je pre naše potreby nepostačujúce. Z tohto dôvodu sa zameriame na štatistiky špecializovanej organizácie Ministerstva dopravy USA Bureau of Transportation Statistics (BTS). BTS zostavuje najkomplexnejšiu databázu údajov o domácom a medzinárodnom leteckom trhu USA, z ktorej je následne možné extrahovať údaje o severoatlantickej doprave. V priebehu článku (ak nie je uvedené inak) budeme používať databázu BTS T-100 International Segment (All Carriers).¹ Táto databáza obsahuje dáta o všetkých medzinárodných letoch amerických a zahraničných aerolínií so začiatočným alebo koncovým bodom v USA, aktualizované s mesačnou periodicitou od roku 1990. Databáza umožňuje triedenie dát podľa destinácie, typu lietadla, letovej triedy a pod. K dispozícii sú údaje o počte pasažierov, počte letov, ponúkanej kapacite, letových hodinách ako aj údaje o nákladnej leteckej doprave. Z dôvodov nemožnosti automatickej extrakcie dát z databázy T-100 pre viacero rokov súčasne a z dôvodu ich vzájomnej nekompatibility formátov spôsobenej rôznym regionálnym rozsahom² sme boli nútení na základe údajov BTS zostaviť vlastnú databázu, z ktorej následne komponujeme tabuľky, grafy a štatistické analýzy potrebné pre náš výskum.

Z terminologického hľadiska budeme pod severoatlantickým leteckým trhom rozumieť letecký trh výlučne medzi USA na jednej strane a Európou, resp. EÚ 27 na strane druhej. Lety medzi Kanadou a Európou nebudú predmetom nášho záujmu. Rovnako, vzhľadom na zdroj dát, ktorý používame, pri porovnaní vývoja výkonov leteckej dopravy na medzinárodných trhoch budeme vždy komparovať severoatlantický letecký trh s ostatnými bilaterálnymi trhami USA.

Problémom údajov o výkonoch v leteckej doprave je ich vysoký stupeň sezónnosti. Globálny dopyt po leteckej doprave v januári je odlišný od dopytu vo februári a diametrálne odlišný od dopytu v júli. To znemožňuje akékoľvek medzimesačné porovnávanie údajov a prináša nutnosť hľadania alternatívnych vedeckých postupov. V štatistikách sa najčastejšie používa metóda porovnávania mesačných údajov s tým istým mesiacom iného roku. Tento postup má niekoľko problémov. (1) Nezohľadňuje sviatky a podujatia, ktoré nie sú pevne viazané ku konkrétnemu kalendárnemu mesiacu. Klasickým príkladom je veľkonočná dopravná sezóna, ktorá pripadá na marec alebo na apríl. Ak porovnáваме marcové dopravné údaje z roku, kedy Veľká noc pripadla na marec s marcovými dopravnými údajmi z roku, kedy Veľká noc pripadla na apríl, výsledné údaje budú významne skreslené. (2) Medziročné porovnávanie mesačných údajov je silno ovplyvňované krátkodobými trendmi a udalosťami, ktoré z dlhodobého hľadiska nie sú významné. Ako príklad uveďme sopečnú krízu v európskom vzdušnom priestore z marca 2010, snehové búrky alebo iné náhodné faktory dočasne ovplyvňujúce výkony leteckej dopravy. Jeden deň uzatvorenia vzdušného priestoru

¹ Pozri www.transtats.bts.gov.

² Počet skúmaných regiónov je pre každý rok odlišný, čo sťažuje automatickú tvorbu komplexnej chronologickej databázy.

ovplyvní medziročné mesačné štatistické dáta aj o viac ako 3%, napriek tomu, že z celoročného hľadiska je táto udalosť nevýznamná.

Štatisticky presnejšou a pre naše potreby vhodnejšou metódou ako porovnávanie mesačných údajov s tým istým mesiacom iného roku je metóda kĺzavých priemerov, resp. očistenie časového radu o sezónnu zložku.³ Tradičným nedostatkom kĺzavých priemerov je časové oneskorenie takto získaných dát – pre získanie kĺzavého priemeru pre mesiac január je nutné poznať skutočné údaje až po mesiac júl, t.j. ide o 6-mesačné oneskorenie. V priebehu nášho výskumu budeme pri porovnávaní mesačných údajov používať výlučne túto metódu. Druhou možnosťou je porovnávanie ročných údajov. Časový rad ročných údajov o výkonoch v leteckej doprave neobsahuje sezónnu zložku, a je preto vhodný pre použitie v nástrojoch komparácie. Vzhľadom na krátke skúmané obdobie (2 roky) sú ale celoročné údaje príliš všeobecné a neumožňujú precízne zachytiť vývojový trend. Použitie tejto metódy obmedzíme preto iba na časť pojednávajúcu o vývoji severoatlantickej osobnej leteckej dopravy do r. 2007, t.j. pred vypuknutím hospodárskej krízy.

2. Vývoj severoatlantickej leteckej dopravy do roku 2007

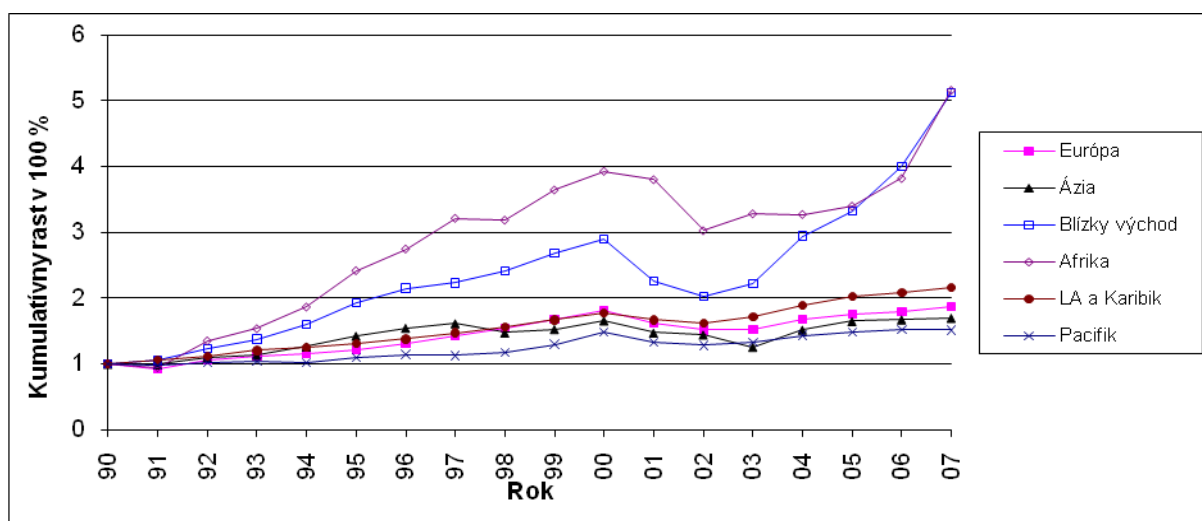
Už od prvého transatlantického letu Alberta Reada z roku 1919 možno spojenie medzi Spojenými štátmi americkými a Európou považovať za najdôležitejší interkontinentálny letecký trh na svete. Po dekádach dvojciferného rastu dosiahol severoatlantický letecký trh začiatkom 21. storočia objem prepravy viac ako 50 miliónov pasažierov ročne a vykazuje všetky znaky zrelosti (spomalenie rastu, dominancia veľkých firiem, intenzívna konkurencia, orientácia na náklady a pod.).

V období od 1990 do 2007 sa objem severoatlantickej leteckej dopravy meraný ročným počtom pasažierov zvýšil takmer dvojnásobne (o 87%). Priemerný ročný rast počtu pasažierov v relácii USA-Európa predstavoval 3,7% a v subrelácii USA-EÚ27 3,8%. Najrýchlejšie rastúcimi severoatlantickými trhmi – spomedzi tých, na ktorých existovala pravidelná letecká doprava v roku 1990 aj v roku 2007 – boli USA-Maďarsko (o 368%), USA-Rakúsko (o 245%) a USA-Írsko (o 218%). Naopak, trhmi, na ktorých bolo v danom období možné sledovať pokles počtu pasažierov, boli USA-Fínsko (o 35%) a USA-Belgicko (o 1%).

³ V prípade časových radov s mesačnou sezónnosťou vypočítame kĺzavý priemer pre mesiac i nasledovne:

$$p_i = \frac{p_{i-6} + 2 \cdot (p_{i-5} + p_{i-4} + p_{i-3} + p_{i-2} + p_{i-1} + p_i + p_{i+1} + p_{i+2} + p_{i+3} + p_{i+4} + p_{i+5}) + p_{i+6}}{14}$$

Graf 1: Ročný počet pasažierov medzi USA a svetovými regiónmi (1990-2007)

Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers).

V porovnaní s vývojom výkonov leteckej dopravy medzi USA a niektorými inými regiónmi sa priemerný ročný rast počtu pasažierov medzi Európou a USA na úrovni 3,7% môže zdať nízky. V sledovanom období rástol počet pasažierov medzi USA a Afrikou priemerným ročným tempom 10,1%, medzi USA a Blízkym Východom 10,0% a medzi USA a Latinskou Amerikou/Karibikom 4,7% (graf 1). Tu je nutné upozorniť, že uvedené tri regióny sú vo vedeckej literatúre označované ako nerozvinuté letecké trhy,⁴ a preto majú vysoký priestor pre rast. Z komparácie s tržmi na vysokom stupni saturácie (USA-Kanada, čiastočne aj USA-Ázia) vychádza severoatlantický trh víťazne. Možnými príčinami tohto stavu sú kultúrna blízkosť krajín, veľká hospodárska interdependencia, dominancia európskych a amerických aerolínií a uzatváranie bilaterálnych dohôd o otvorenom nebi.

Tabuľka 1: Vývoj výkonov leteckej dopravy medzi USA a vybranými regiónmi 1990-2007

	Európa	EÚ27	Ázia	Afrika	Blízky Východ	LA a Karibik	Pacifik	Kanada
Počet pasažierov	+87%	+90%	+70%	+416%	+413%	+117%	+51%	+65%
Počet ponúkaných Sedačiek	+57%	+61%	+55%	+292%	+384%	+78%	+24%	+29%
Počet odletov	+89%	+91%	+98%	+362%	+558%	+132%	+65%	+148%

Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers).

Podobný vývoj ako pri počte pasažierov možno sledovať aj pri ukazovateli počtu ponúkaných sedačiek (tab. 1). Naopak, pri ukazovateli počtu odletov rast na severoatlantickom trhu zaostáva za ostatnými skúmanými tržmi. To možno vysvetliť:

- používaním lietadiel s väčšou kapacitou
- a rýchlejšim rastom koeficientu zaťaženia ako na ostatných zrelých trhoch.

⁴ RHOADES, D.L.: Evolution of International Aviation, 2008. s. 203-216.

Tabuľka 2: Porovnanie vplyvu kríz na počet pasažierov medzi USA a vybranými regiónmi

Ponúkané sedadlá	Európa	EÚ27	Ázia	Afrika	Blízky Východ	LA a Karibik	Pacifik	Kanada
Vojna v Zálive (1990)	-4,52%	-4,63%	bez poklesu	-16,81%	-0,80%	bez poklesu	bez poklesu	bez poklesu
Dot.com kríza a 11.9.2000	-19,72%	-19,22%	-17,11%	-31,92%	-37,08%	-11,48%	-20,31%	-10,29%
SARS v Ázii (2003)	-1,33%	-1,41%	-11,15%	bez poklesu	bez poklesu	bez poklesu	bez poklesu	-0,82%
Počet pasažierov	Európa	EÚ27	Ázia	Afrika	Blízky Východ	LA a Karibik	Pacifik	Kanada
Vojna v Zálive (1990)	-9,36%	-9,47%	-4,26%	-12,04%	-5,74%	-0,60%	-2,58%	-8,46%
Dot.com kríza a 11.9.2000	-21,23%	-20,51%	-20,64%	-27,28%	-35,91%	-13,40%	-18,08%	-13,84%
SARS v Ázii (2003)	-2,08%	-2,04%	-13,85%	-0,81%	-2,39%	bez poklesu	-0,24%	-1,22%

* Vlastné výpočty. Uvedené percentuálne hodnoty vplyvu kríz na skúmané indikátory sú mierne podhodnotené. Predstavujú pokles medzi najvyššou absolútnou hodnotou indikátorov pred začiatkom krízy a ich najnižšou hodnotou počas krízy skúmané 12-mesačnými kľzavými priermi. Nezachytávajú zmeny v trende vývoja, t.j. uvedené hodnoty nie sú porovnaním hypotetických bodových hodnôt trendových funkcií so skutočne dosiahnutými hodnotami.

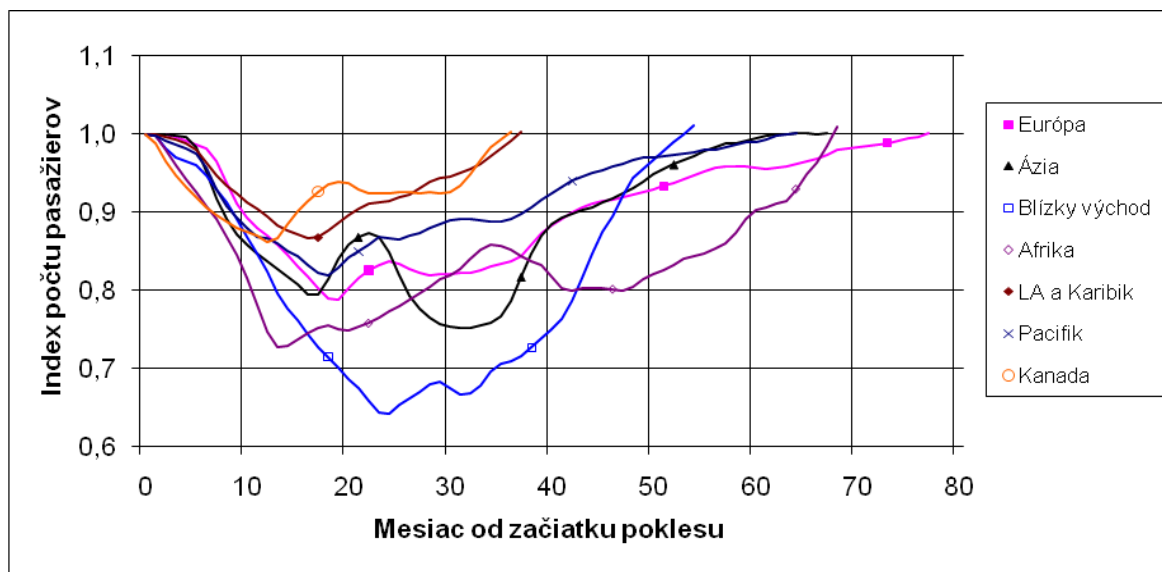
Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers).

Aj keď je zrejmé, že severoatlantická letecká doprava zaznamenala medzi rokmi 1990 a 2007 jednoznačný rast výkonov, trajektória výkonových kriviek nie je graduálne stúpajúca, ale obsahuje viacero období poklesu. K tomuto vývoju prispelo niekoľko kríz, ktoré od začiatku 90. rokov 20. storočia postihli leteckú dopravu: vojna v Perzskom zálive, kríza dot.com na prelome storočí, teroristické útoky na USA, vírus SARS, globálna hospodárska kríza 2008-2009 a mnohé iné menšie. Keďže dopyt po leteckej doprave je v takmer 100-percentnej miere odvodený, akákoľvek externá kríza má pre leteckú dopravu vážne dôsledky. Numerické vyjadrenie dôsledkov najvýznamnejších kríz v období 1990-2007 na dopyt a ponuku v leteckej doprave je prezentované v tabuľke 2.

O tom, že dot.com kríza z prelomu tisícročí v spojitosti s teroristickými útokmi na USA predstavovala pre medzinárodné civilné letectvo najväčšiu výzvu od druhej svetovej vojny, nepochybuje v odbornej verejnosti nikto. Jej dôsledky vrátane spomalenia svetového obchodu, bankrotu viacerých leteckých spoločností, poklesu vysokoziskovej prepravy v triedach first a business, zvýšenia nákladov na bezpečnostné opatrenia, hromadného znižovania počtov zamestnancov a predovšetkým agresívneho rozšírenia nízkonákladového modelu aerolínií, sú vo vedeckej literatúre analyzované dostatočne. Z údajov o poklese počtu pasažierov počas krízy vyplýva, že najvyšší dopad mala na lety z USA do regiónu Blízkeho východu a Afriky, kde počet pasažierov poklesol o 27%, resp. o 36%. Počet pasažierov na severoatlantickom trhu a na americko-ázijských spojeniach poklesol o 21%. Z uvedeného by bolo možné súdiť, že v porovnaní s niektorými ostatnými trhami severoatlantický trh prekonal krízu z prelomu tisícročí relatívne dobre. Hlbšia analýza údajov o prepravných výkonoch ale potvrdzuje opak. Dôležitým indikátorom vplyvu kríz je časové obdobie, počas ktorého zostáva počet prepravených pasažierov na nižšej úrovni ako pred začiatkom poklesu. Kým počet pasažierov na letoch do krajín Blízkeho východu bol pod vrcholnou úrovňou z roku 2000 iba 54 mesiacov, severoatlantický letecký trh dosiahol predkrízové hodnoty až 77 mesiacov po začatí poklesu. Ak uvážime veľkosť tohto trhu, prichádzame k záveru, že letecký

trh USA-Európa zaznamenal v súkrízí dot.com a 11. september 2001 jednoznačne najväčšie straty (graf 2).

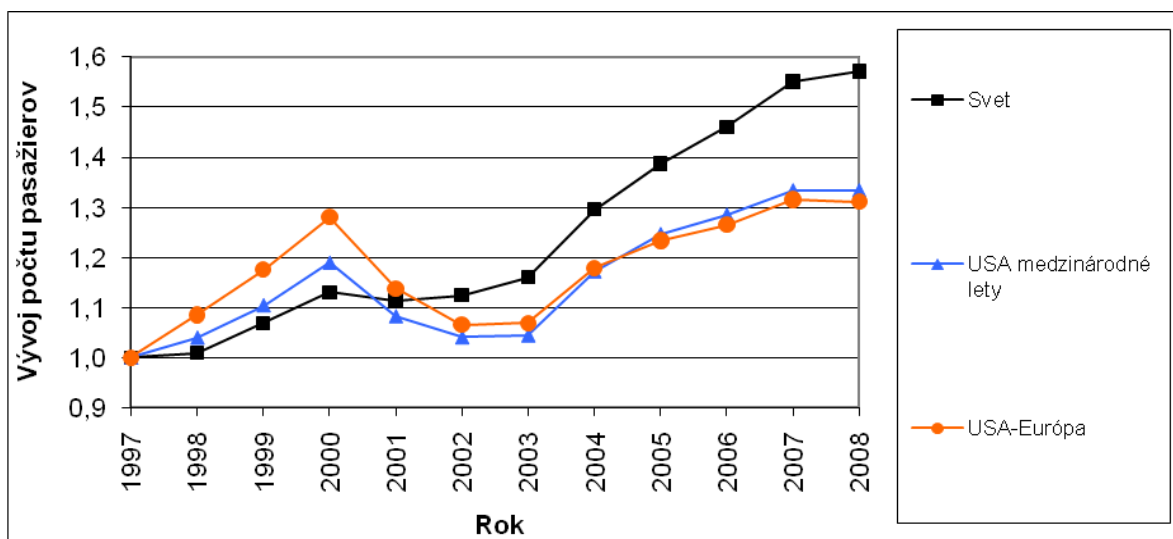
Graf 2: Dĺžka trvania krízy z prelomu milénia na medzinárodných leteckých trhoch USA

Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers).

Magnitúda dopadov skúmanej krízy na severoatlantický letecký trh vynikne viac pri porovnaní s vývojom celosvetového počtu pasažierov (graf 3).

Graf 3: Vývoj počtu prepravených pasažierov v leteckej doprave 1997-2008

Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers) a EK: Analyses of the European Air Transport Market – Annual Report 2007/Annual Report 2008.

Zatiaľ čo do roku 2001 rástol počet pasažierov na severoatlantickom trhu rýchlejšie ako svetový priemer, v dôsledku krízy začal rásť počet pasažierov medzi USA a Európou zaostávať. Tento trend trvá dodnes, a preto sa možno domnievať, že ak nepríde k štruktúrnym zmenám na severoatlantickom trhu (ako napríklad k radikálnemu vstupu nízkonákladových aerolínií na trh), uvedená zmena je trvalá. Trend je v silnom kontraste s vývojom letov na Blízky východ a do Afriky, ktorých rast sa po počiatkovom krátkom

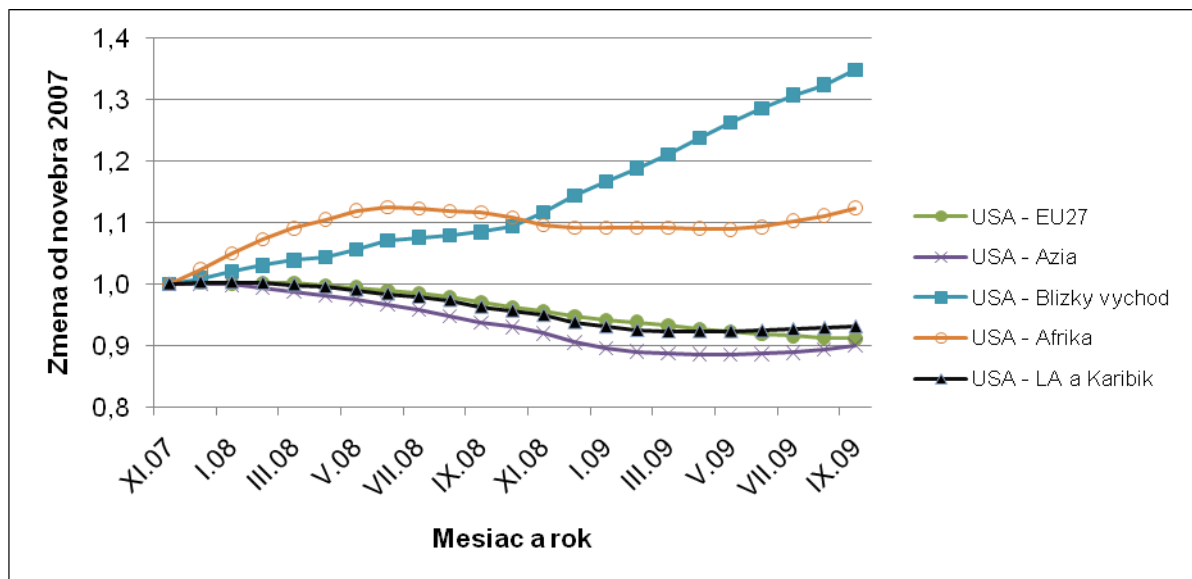
poklese výrazne zrýchlil, a to aj v porovnaní so svetovým priemerom. Súčasne prišlo k oslabeniu pozície amerických a čiastočne i európskych aerolínií v prospech blízkovýchodných megadopravcov (Emirates, Etihad, Qatar). Konštatujeme preto, že kríza z prelomu milénia prispela k (podľa všetkého trvalému) presunu ťažiska leteckej dopravy smerom na východ.

3. Vývoj severoatlantickej leteckej dopravy v hospodárskej kríze 2008-2009

Hospodárska kríza z rokov 2008-2009 postihla severoatlantický letecký trh v najmenej vhodnej chvíli – v čase relatívneho poklesu významu tohto trhu vo svetovom civilnom letectve. Kríza tvrdo zasiahla európske a americké aerolínie a postarala sa o prepád počtu severoatlantických pasažierov medzi novembrom 2007 a septembrom 2009 o 9 percent, pričom trend v nasledujúcom období bol naďalej klesajúci (graf 4).⁵

Giovanni Bisignani, prezident organizácie IATA, prehlásil rok 2009 za „najhorší rok aký kedy sektor [leteckej dopravy] zažil.“⁶ Osobná letecká doprava podľa jeho slov permanentne stratila 2,5 roka rastu a nákladná doprava 3,5 roka. Z grafu 4 je zrejmé, že Bisignaniho slová neplatia pre všetky svetové regióny univerzálne. Blízky východ a Afrika sú dvomi regiónmi, ktoré sa vymykajú z priemeru smerom nahor a kríza ich zasiahla iba vo veľmi obmedzenej miere. Aerolínie z uvedených regiónov (Emirates, Etihad, Qatar, Turkish, Ethiopian, Egyptair...) počas krízy posilnili svoju pozíciu a postupne smerujú k dominancii na nebi v regióne stretu troch kontinentov.

Graf 4: Dopad hospodárskej krízy 2008-2009 na počet prepravených pasažierov

Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers).

Spomedzi jednotlivých bilaterálnych severoatlantických trhov mala hospodárska kríza najväčší dopad na Maďarsko a Rakúsko, kde domáce aerolínie Malev, resp. Austrian Airlines boli nútené radikálne znížiť počet transatlantických letov – sezónne upravený počet pasažierov klesol medzi novembrom 2007 a septembrom 2009 v Maďarsku o 41% a v

⁵ Vzhľadom na používanie postupu 12-mesačných kľzavých priemerov a 6-mesačné časové oneskorenie zverejňovania údajov sú k októbru 2010 najnovšie údaje za september 2009.

⁶ ATW Daily News: IATA – „Worst Year“ Finishes with 3.5% Traffic Decline, 29.1.2010. Dostupné na: <http://atwonline.com/news/iata-worst-year-finishes-35-traffic-decline-0309>.

Rakúsku o 33%. Naopak, jedinými dvomi krajinami, v ktorých v uvedenom časovom období vzrástol počet severoatlantických pasažierov, boli Španielsko a Fínsko (tab. 3).

Medzi USA a Slovenskom neexistuje pravidelná osobná letecká doprava, napriek tomu (vzhľadom na pravidelné používanie letísk vo Viedni, Budapešti a Krakove slovenskými občanmi cestujúcimi do USA) je možné tvrdiť, že kríza mala negatívny dopad aj na tento trh.

Tabuľka 3: Dopad hospodárskej krízy 2008-2009 na počet prepravených pasažierov medzi USA a vybranými európskymi štátmi (porovnanie sept. 2009 k nov. 2007)

	AUT	CZE	FIN	FRA	GBR	GER	HUN	POL	SPA
Index počtu pasažierov	0,6651	0,9062	1,2367	0,9514	0,8830	0,9539	0,5903	0,7584	1,1547

Prameň: US DOT Bureau of Transportation Statistics, T-100 International segment (all carriers).

Kvantitatívnu analýzu dopadov krízy možno doplniť predikciami jej kvalitatívnych dopadov pre budúcnosť severoatlantického leteckého trhu. Medzi ne zaradujeme:

- presun časti interkontinentálnych pasažierov na osi USA-Ázia a USA-Afrika z európskych letísk na blízkovýchodné letiská, predovšetkým v Dubaji (Emirates) a Istanbule (Turkish);
- pokračovanie vlny mergerov veľkých európskych a amerických aerolínií (aktuálne poslednými takýmito ohlásenými mergermi sú United-Continental a Southwest-Air Tran);
- zosilnenie aliančnej spolupráce európskych a amerických aerolínií;
- zrýchlenie liberalizácie severoatlantického leteckého trhu na vyššiu úroveň aká bola dosiahnutá Dohodou o otvorenom nebi z roku 2007.

Záver

Severoatlantická letecká doprava prešla od začiatku 90. rokov 20. storočia turbulentným vývojom. Takmer nepretržitý rast ročného počtu pasažierov z konca 20. storočia bol prudko zabrzdený krízou dot.com, teroristickými útokmi na USA z 11. septembra 2001 a po dočasnom obnovení dopytu opäť globálnou hospodárskou krízou 2008-2009. V spojitosti s presunom geopolitického a ekonomického ťažiska smerom do Ázie sa zdá, že uvedené krízy definitívne pochovali klasický americký a európsky model sieťových dopravcov. Hospodárska kríza 2008-2009 potvrdila rastúci význam aerolínií z regiónu stretu troch kontinentov, ktoré budú nadobúdať čoraz väčší podiel aj na severoatlantickom leteckom trhu.

Severoatlantický letecký trh podľa G. Bisignaniho v hospodárskej kríze 2008-2009 stratil niekoľko rokov rastu. Napriek tomu nemožno pochybovať, že počet pasažierov sa v budúcnosti bude aj naďalej zvyšovať. Z nášho pohľadu oveľa dôležitejším aspektom hospodárskej krízy je jej vplyv na trvalú zmenu štruktúry trhu. Význam európskych a amerických aerolínií poklesol. Ak chcú USA a EÚ zachovať konkurencieschopnosť svojich aerolínií, bude nutné urýchliť procesy liberalizácie a vytvoriť spoločnú severoatlantickú leteckú zónu, podporovať mergere niektorých leteckých dopravcov a investovať do nových technológií. Nasledujúcich 10 rokov bude na severoatlantickom leteckom trhu tvrdým bojom o prežitie.

Použitá literatúra:

1. ATW Daily News: IATA – „Worst Year“ Finishes with 3.5% Traffic Decline. [Online.] In: ATW Daily News, 29.1.2010. [Citované 27.8.2010.] Dostupné na internete: <http://atwonline.com/news/iata-worst-year-finishes-35-traffic-decline-0309>.
2. DOGANIS, R: The Airline Business. 2. vyd. Abingdon: Routledge, 2006. 307 s. ISBN 978-0-415-34615-3.
3. Európska komisia: Analyses of the European Air Transport Market – Annual Report 2007. Brusel: Európska komisia, 2008. TREN/05/MD/S07.74176. 226 s.
4. Európska komisia: Analyses of the European Air Transport Market – Annual Report 2008. Brusel: Európska komisia, 2009. TREN/05/MD/S07.74176. 238 s.
5. HOLLOWAY, S.: Straight and Level – Practical Airline Economics. Aldershot: Ashgate, 2008. 587 s. ISBN 978-0-7546-7258-6.
6. RHOADES, D.L.: Evolution of International Aviation. 2. vyd. Aldershot: Ashgate, 2008. 278 s. ISBN 978-0-7546-7389-7.
7. www.transtats.bts.gov

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Martin GRANČAY

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KEDY VSTÚPI EURÓPSKA ÚNIA DO NÓRSKA?

martin.grancay@euba.sk

Abstrakt

Nórsko je najväčšou a najbohatšou krajinou západnej Európy, ktorá dosiaľ nie je členom Európskej únie. V uplynulých 40 rokoch prebehli 2 pokusy o vstup. Každý z nich skončil neúspešným referendum. Hlavnými príčinami odmietnutia vstupu boli obavy o vplyv na rybolovný a poľnohospodársky sektor, obavy zo straty sociálneho štátu a snaha o uchovanie národnej identity. Po preskúmaní argumentov pre aj proti vstupu prichádzame k záveru, že vstup Nórska do EÚ je výhodnejší pre Európsku úniu ako pre samotné Nórsko. Výhody pre Nórsko existujú v politicko-vojenskej, menej však už v ekonomickej oblasti. Aj preto očakávame zachovanie statusu quo a obmedzenie činnosti Nórska na aktivity v rámci Európskeho hospodárskeho priestoru

Kľúčové slová: Nórsko, Európska únia, výhody členstva, nevýhody členstva, faxová demokracia.

Abstract

Norway is the largest and wealthiest country of Western Europe that is not a member of the European Union. There have been 2 attempts to join the European Union in the last 40 years however both of them failed after an unsuccessful referendum. The reasons behind the refusal include fears of negative impacts on fishing industry and agriculture, fears of losing the social state model and ambition to preserve the national identity. After a thorough analysis of pros and cons we conclude Norwegian entry into the Union brings more advantages for the Union than for Norway itself. With its entry Norway could gain in political and military terms, however the economic impacts would be doubtful. Therefore we expect the status quo to remain unchanged and Norway to limit its integration activities to the European Economic Area.

Key words: Norway, European Union, advantages of membership, disadvantages of membership, fax democracy.

Úvod

Nórsko je najväčšia európska krajina na východ od Slovenskej republiky, ktorá nie je členom Európskej únie. 4,6 milióna Nórov sú s priemerným HDP na obyvateľa vo výške 56 000 USD v parite kúpnej sily druhými najbohatšími Európanmi a v indikátoroch ako index ľudského rozvoja a index vnímania korupcie patria k svetovej špičke. Podľa štúdie Univerzity v Leicestri sú Nóri 19. najšťastnejším národom sveta.¹ Zdá sa, že národ môže byť bohatý a šťastný a ekonomika plne funkčná aj bez členstva v Európskej únii. V nasledujúcich

¹ ScienceDaily: Psychologist produces the first-ever World Map of Happiness, 2006.

paragrafoch sa zamyslíme nad uvedeným tvrdením a budeme analyzovať možné výhody a nevýhody členstva Nórska v Únii. Pokúsime sa zodpovedať otázku: Je prístupenie Nórska výhodnejšie pre Úniu alebo pre Nórsko samotné?

1. Genéza nórskeho prístupového procesu

Nórsko prvýkrát požiadalo o členstvo vo vtedajšom Európskom hospodárskom spoločenstve (EHS) v r. 1962 a r. 1967. Každý z týchto prístupových procesov bol zablokovaný francúzskym prezidentom de Gaullo, ktorý mal výhrady k členstvu súčasne kandidujúcej Veľkej Británie. Až po de Gaullovom odstúpení v r. 1969 bol kandidátsky proces obnovený. Prístupové rokovania trvali 3 roky a mali vyvrcholiť vstupom Nórska do EHS k 1. januáru 1973. V referende konanom 25. septembra 1972 však 53,5% nórskeho obyvateľstva vyslovilo so vstupom svoj nesúhlas a Nórsko neratifikovalo zmluvu o vstupe do EHS.² V dôsledku nezvládnutého referenda odstúpil vtedajší nórsky premiér Trygve Bratteli.

Nesúhlas Nórov so vstupom do EHS poukázal na silné rozdiely názorov v jednotlivých nórskejších regiónoch. Pri vysokej 77-percentnej účasti hlasovali „áno“ predovšetkým obyvatelia miest juhu Nórska. Vidiecke obyvateľstvo, hlavne odľahlé severné regióny, ako aj komunity farmárov a rybárov hlasovali proti vstupu. Obavy z centralizácie moci v Bruseli sú všeobecne považované za hlavné dôvody zamietnutia referenda v r. 1972. Európske hospodárske spoločenstvo bolo vnímané ako inštitúcia, ktorá nedokáže nórskejším rybárom a farmárom ponúknuť výhody, aké im ponúka Nórske kráľovstvo. U rybárov išlo o problém prístupu ostatných krajín EHS k rybolovu v nórskejších vodách. Nórski negociátori vyjednali 10-ročné prechodné obdobie v 6-mil'ovom rybolovnom pásme, no vo svetle islandského jednostranného rozšírenia vlastných rybolovných vôd na 50 mil' bol tento ústupok vnímaný nórskejšou verejnosťou ako nedostatočný. Nórske poľnohospodárstvo bolo pre ťažké klimatické podmienky vysoko subvencované a farmári sa v prípade vstupu do EHS obávali zníženia štátnych subvencií.

Odmietnutie prístupu do EHS viedlo v r. 1973 k podpisu Dohody o voľnom obchode s EHS. Najbližšie 2 desaťročia Nórsko zameralo svoju európsku politiku na Európske združenie voľného obchodu a žiadosť o členstvo v ES podala až pre štvrtú vlnu rozšírenia v r. 1992. Prístupová zmluva bola podpísaná v júni 1994, no následné referendum s historickou 89-percentnou účasťou členstvo opätovne zamietlo.

Tabuľka 1: Výsledky referend o vstupe z r. 1972 a 1994

<i>1972, účasť 77%</i>	<i>ÁNO</i>	<i>NIE</i>	<i>1994, účasť 89%</i>	<i>ÁNO</i>	<i>NIE</i>
Nórsko	46,5%	53,5%	Nórsko	47,8%	52,2%
Mestá	56,2%	43,8%	Oslo	66,6%	33,4%
Vidiek	38,0%	62,0%	Finnmark	25,5%	74,5%

Prameň: European Navigator. <<http://www.ena.lu>>

Tabuľka 1 ukazuje výsledky oboch nórskejších referend o vstupe do EHS/EÚ. Je zjavné, že aj napriek 22-ročnému časovému rozdielu, výsledky sú takmer totožné. Prvá časť tabuľky poukazuje na významný názorový rozdiel medzi obyvateľmi miest a vidieku. Druhá časť porovnáva výsledok v najväčšom nórskejšom meste Osle s najsevernejším nórskejšým regiónom Finnmark.

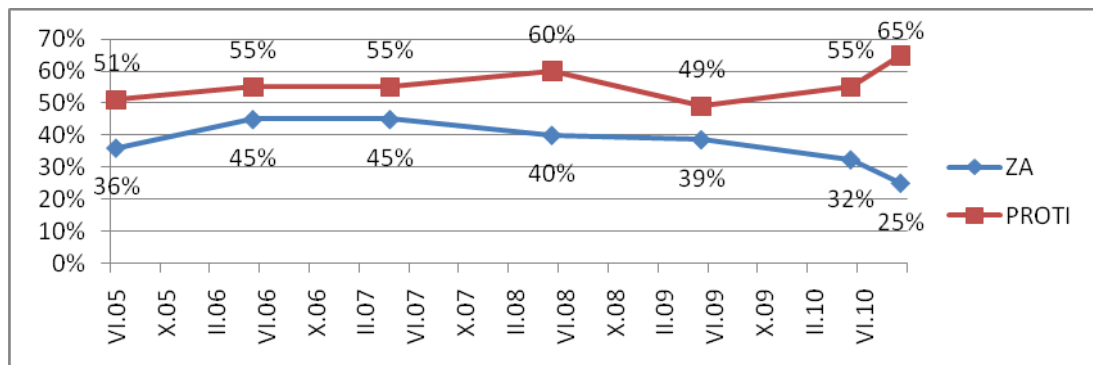
² Aj keď referendum nebolo záväzné, nórskejšie parlament Stortinget zobral jeho výsledok v úvahu a prístupovú zmluvu neschválil.

Zamietnutie prístupu nórskymi občanmi v druhom referende má podobné dôvody ako neúspech referenda z r. 1972. Proti hlasovali predovšetkým obyvatelia vidieka a zamestnanci tradičných nórskeho odvetví, rybolovu a poľnohospodárstva. Euroskeptická Centristická strana založila svoju negatívnu kampaň na poukazovaní na ekonomické rozdiely (Nórsko ako krajina s bohatými prírodnými zdrojmi v opozícii s industriálnou EÚ). V pozadí je tiež snaha o uchovanie si národnej identity. Nórsko je krajinou, ktorá prežila storočia pod dánskou a švédskou nadvládou; preto je akékoľvek vstúpenie do zväzku s inými štátmi mimoriadne kontroverznou záležitosťou.

Aj keď od druhého referenda neprebehol žiaden ďalší pokus o nórske členstvo v Únii, integrácia prebieha inou formou. V roku 1994 vznikol Európsky hospodársky priestor, ktorý združuje krajiny Únie, Nórsko, Island a Lichtenštajnsko. Tento zahŕňa 4 základné slobody prvého piliera EÚ (voľný pohyb tovaru, služieb, osôb a kapitálu), pričom extrakomunitárne krajiny sa zaviazali prebrať legislatívu kompatibilnú s únijnou. V európskych inštitúciách Nórsko, Island a Lichtenštajnsko nedisponujú žiadnym zastúpením. Niektorí politici preto tento systém nazývajú „faxovou demokraciou“ – zákony týkajúce sa vnútorného trhu sa v Nórsku neprijímajú celonárodnou diskusiou, resp. rozpravou v Stortingete, ale doručí im ich fax z Európskej komisie vo forme nariadenia, ktoré je následne takmer automaticky schválené. Nórsku však tento stav umožňuje voľný prístup na vnútorný trh EÚ, preto je preň obrovskou konkurenčnou výhodou.

V roku 2001 sa Nórsko stalo súčasťou Schengenského priestoru, získajúc tak ďalší široký súbor práv bez stania sa členom Únie. Nórsko je tiež členom Europolu a Eurojustu.

Graf 1: Vybrané prieskumy verejnej mienky o vstupe Nórska do EÚ

Prameň: Nórska denná tlač (Dagbladet, Aftenposten, Nettavisen).

Aktuálne v Nórsku naďalej prevažuje počet euroskeptikov. Prieskum verejnej mienky zo septembra 2010 hovorí o rozdelení na úrovni 64,9% proti 24,9% v prospech európskeho „nie“³ (graf 1). Zdá sa tak, že nórske obyvateľstvo má na problematiku vstupu do Únie už 3 desaťročia rovnaký a zjavne nemenný názor. Napriek tomuto tvrdeniu sa v období rokov 2002-2009 podľa mnohých prieskumov dočasne zvýšil počet prívržencov vstupu do EÚ a v roku 2009 počas hospodárskej krízy počet odporcov prvýkrát od roku 2004 poklesol pod 50 percent. Žiadna z politických strán tento fakt ale úspešne nevyužila na obnovenie prístupového procesu. Dôvodom zvýšenia počtu prívržencov EÚ bola spočiatku silná nórska ekonomika, ktorá dosahovala vyšší rast ako EÚ, čím sa zvýšila hodnota nórskej koruny a vzrástli aj úrokové miery. To viedlo k bankrotu viacerých spoločností a k zvýšeniu nezamestnanosti. Príčinou dočasnej zmeny názoru nórskeho obyvateľstva v prospech EÚ tiež bolo úspešné zavedenie eura na kontinente a v rokoch 2008-2009 aj väčšia dôvera v dlhodobú schopnosť ekonomiky EÚ úspešne čeliť kríze v porovnaní s nórskou ekonomikou samostatne.

³ Nettavisen: 65 prosent vil ikke ha Norge inn i EU, 13.9.2010.

Dnes – vo svetle udalostí v Grécku a dlhových problémov v ostatných krajinách EÚ – je podľa aktuálnych prieskumov verejná mienka opäť v súlade s typickým nórskeým euroskeptickým názorom.

2. Výhody členstva v EÚ pre Nórsko

Kým prejdeme k analýze jednotlivých potenciálnych výhod nórskeho prístupu do EÚ, je nutné identifikovať výhody tohto členstva pre Európsku úniu. Tie možno zhrnúť do nasledovných bodov:

- prístup k rybolovu v nórskeých vodách a k majoritným investíciám do nórskeho rybárskeho sektora;
- energetické zabezpečenie Únie – EÚ získa jedného z najväčších svetových producentov a exportérov ropy a zemného plynu;
- zlepšenie rozpočtovej situácie – Nórsko bude čistým platcom do rozpočtu EÚ (tým je aj v súčasnosti, ale nie v takej miere ako by bolo v prípade plného členstva);
- vytvorenie bázy pre ďalšie rozširovanie – je možné predpokladať, že v prípade vstupu Nórska bude nasledovať Island (v dôsledku hospodárskej krízy sa zdá, že príde ku kedysi nepredstaviteľnému a Island bude z uvedenej dvojice prvým členom EÚ. Island požiadal o členstvo v EÚ v lete 2009).

Výhody nórskeho členstva v Únii sú takmer výlučne neekonomického charakteru. To priznal aj vyslanec EK v Nórsku Gerhard Sabathil: „Neexistujú žiadne ekonomické argumenty pre vstup do EÚ.“⁴ Priemerný ročný rast reálneho HDP v období 2001-2009 bol 1,46%, kým EU-15 dosiahla iba 0,92%. Predpoklad na nasledujúce roky očakáva pokračovanie v danom vývoji.⁵ Navyiac, ako člen EHP má Nórsko už dnes prístup k vnútornému trhu EÚ, kde sa exportuje väčšina nórskej produkcie. Zároveň, ako nečlen EÚ Nórsko nemusí otvoriť svoje vody rybárskym flotilám z ostatných krajín Únie, rovnako si zachováva obmedzenia v oblasti zahraničných vlastníckych podielov. Súčasný stav je preto pre krajinu hospodársky výhodný.

Kde teda hľadať pozitíva vstupu Nórska do EÚ? Výhody spočívajú predovšetkým v politickej rovine. Ako už sme spomínali, dnešný stav prijímania ekonomickej legislatívy v Nórsku možno nazvať faxovou demokraciou, kedy krajina automaticky prijíma legislatívu schvaľovanú orgánmi EÚ, bez možnosti priamo ju ovplyvniť. Nórsko je pre rýchlosť preberania komunitárneho práva často nazývané „najporiadnejším členom Európskej únie.“ Ako nečlen Únie však nemá zastúpenie v žiadnom z rozhodovacích orgánov, preto sa jeho spolurozhodovacie možnosti obmedzujú výlučne na nepriame aktivity. Tento fakt potvrdzuje aj dokument s názvom Akčný plán implementácie nórskej európskej politiky, ktorý sa de facto obmedzuje na identifikáciu rôznych možností podieľania sa na tvorbe komunitárneho práva.⁶ Ak by Nórsko bolo členom EÚ, automaticky by získalo zastúpenie vo všetkých orgánoch Únie a mohlo by teda svoje personálne (aj finančné) zdroje presmerovať na iné aktivity.

Vstupom do EÚ by Nórsko prešlo na jednotnú európsku menu.⁷ Aj keď názory na prínosy a nevýhody spojené s eurom sa rôznia, jeho prijatie by znamenalo elimináciu transakčných nákladov a rizík z kurzových zmien. Príkladom môže byť 20-percentná apreciácia nórskej koruny voči euru v období 1999-2002, ktorá u niektorých nórskeých podnikov vyústila do problémov s reálnymi výmennými reláciami. Naopak, v doznievajúcej

⁴ EKMAN, I.: In Norway, EU pros and cons (cons still win), 27.10.2005.

⁵ Údaje Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

⁶ Pre viac informácií pozri: Kolektív autorov: Action plan for the Implementation of Norway's European Policy, 2006. Dostupné na <http://www.regjeringen.no/nb/sub/europaportalen/eu/2006/actionplan.html?id=408570>.

⁷ Opt-out by bol s najväčšou pravdepodobnosťou nemožný.

hospodárskej kríze nórska koruna prudko oslabila (najmä v období od januára 2008 do januára 2009), čo môže v budúcnosti v prípade opakovania sa situácie so zosilnenou magnitúdou priniesť problémy so splácaním zahraničných záväzkov a pod.

Získanie príslušnosti k silnej menovej únii bude na druhej strane spojené so stratou autonómnych nástrojov menovej politiky.

Medzi ďalšie teoretické prínosy nórskeho členstva v Únii môžeme zaradiť zvýšenie prestíže na svetovej politickej a ekonomickej scéne. Európska únia sa snaží profilovať ako rovnocenný partner USA, preto hlas Nórska môže prostredníctvom EÚ nadobudnúť významnú váhu.

Zlepšenie možno očakávať aj v oblasti obrany. Napriek tomu, že v dnešnej dobe sa pravdepodobnosť konvenčného vojenského útoku na Nórsko zvonku rovná de facto nule, členstvom v Únii si Nórsko (popri svojom členstve v NATO) zabezpečí efektívnejšiu úroveň obrany a strategického plánovania.

Z dôvodu zachovania neutrality článku neuvádzame žiadne kvantifikované odhady dopadov. Rôzne zdroje uvádzajú rôzne navzájom nekompatibilné údaje, zjavne skreslené názormi autorov na samotné členstvo. Navyiac, v práve doznievajúcej globálnej finančnej kríze a s ňou spojenou neistotou vo svetovej ekonomike je obtiažne uvádzať akékoľvek odhady.

V súhrne možno za hlavné prínosy členstva v EÚ pre Nórsko označiť nasledovné:

- inštitucionalizovanie príslušnosti k spoločnému trhu a získanie rozhodovacích právomocí v rámci legislatívnych procesov Únie;
- príslušnosť k silnej menovej únii;
- zvýšenie prestíže na svetovej politickej a ekonomickej scéne;
- posilnenie obranného vojenského potenciálu Nórska.

3. Nevýhody členstva v EÚ pre Nórsko

V súvislosti s neúspešným referendum o vstupe do EÚ z roku 1994 vypracoval americký kolektív autorov štúdiu poukazujúcu na hlavné faktory opozície voči členstvu. Aj napriek 15 rokom uplynutým od jej publikácie, identifikované faktory sú dodnes platné. Najčastejšími dôvodmi odmietania členstva sú:⁸

- obavy z oslabenia demokracie a z centralizácie moci;
- obavy o stratu národnej suverenity, resp. identity;
- obavy z neoliberálnych trhových politík EÚ a ohrozenie sociálneho štátu;
- obavy o stratu nástrojov na riadenie ekonomiky;
- obavy z uvoľnenej environmentálnej politiky.

Je zrejmé, že hore uvedené obavy obyvateľstva sú postavené na reálnom základe, a majú teda potenciál predstavovať nevýhody nórskeho členstva v Únii. V konkrétnom vyjadrení ide o možné obmedzenie subvencií pre nórske poľnohospodárstvo a rybolov (ako aj tradičné spracovateľské odvetvia), prístup európskych rybárskych flotíl do nórskeho vŕd, povolenie zahraničného vlastníctva v rybolovnom sektore, obmedzenie sociálneho štátu a pod. Navyiac, z ekonomického hľadiska bude Nórsko čistým platcom do Únie. Toto presmerovanie finančných prostriedkov tak môže mať negatívne dôsledky na rozvoj vidieckych, riedko osídlených severských oblastí a udržiavanie pre Nórov významných tradičných historických odvetví.

Oponenti členstva argumentujú tiež faktom, že pre svoju geografickú a komoditnú orientáciu ekonomiky a zahraničného obchodu je hospodársky cyklus Nórska odlišný od hospodárskeho cyklu Únie. Najväčšími exportnými komoditami Nórska sú ropa, ropné produkty, lode, iné produkty ťažkého strojárstva a ryby. Významnými partnermi v

⁸ GEYER, R. – SWANK, D. – HERTWECK, K: Rejecting Europe, 1995, s. 22.

zahraničnom obchode popri Veľkej Británii a Nemecku sú aj ostatné škandinávске štáty, USA, Kanada a Island. Členstvo v Únii by mohlo neželaným spôsobom zmeniť túto štruktúru. V súvislosti so záväzkom prijať euro (ktorý bol povinnou súčasťou prístupových zmlúv v predchádzajúcich dvoch vlnách rozšírenia) bude negatívnym dopadom strata možnosti regulovať úrokové miery, resp. presun menových kompetencií na Európsku centrálnu banku. Vstupom do Únie je možné tiež predpokladať zvýšenie rizika teroristického útoku na nórske ciele doma a v zahraničí.

Okrem skúmania príčin negatívneho názoru na vstup do EÚ autorský kolektív pod vedením R. Gejera vypracoval maticu, ktorá zobrazuje postoj jednotlivých segmentov nórskeho obyvateľstva k členstvu.

Diagram 1: Matica názorov Nórov na členstvo v Únii

Prameň: GEYER, R. – SWANK, D. – HERTWECK, K: Rejecting Europe. Madison: University of Wisconsin, 1995. Str. 4.

Diagram prepája vyššie analyzované argumenty proti vstupu do EÚ s jednotlivými segmentmi nórskeho obyvateľstva. Vo všeobecnosti možno povedať, že podpora vstupu do EÚ je najsilnejšia medzi mladými občanmi s vyšším vzdelaním, resp. novou generáciou odborníkov z miest. Naopak, negatívne názory prevládajú u starších obyvateľov, vidieckeho obyvateľstva a u obyvateľov s nižším vzdelaním.

Záver

V prípade, že by sa politická klíma v Nórsku zmenila a potenciálne referendum o vstupe do EÚ by malo nádej na úspech, prístupový proces by bol relatívne jednoduchým aktom. Ako člen Európskeho hospodárskeho spoločenstva i Schenghenského priestoru má Nórsko väčšinu svojich zákonov zosúladených s komunitárnym acquis. Problémom teda rozhodne nie je legislatívna stránka veci. Otáznou je politická a spoločenská vôľa k tomuto kroku. Pristúpenie k Európskej únii je záležitosťou, ku ktorej je nutná široká spoločenská debata a všeobecný konsenzus. Zdá sa však, že sily tradicionalizmu sú v Nórsku prisilné na to, aby boli v dohľadnej budúcnosti prekonané.

Myslíme si, že aj keď členstvo v Únii má pre Nórsko zo strednodobého hľadiska viac negatív ako plusov, v dlhodobom horizonte prináša krajine nové výzvy a príležitosti. V prípade vstupu Islandu do Európskej únie (ktorý sa v súčasnosti už zdá neodvratiteľný) bude Nórsko poslednou škandinávskou krajinou mimo EÚ. Severské krajiny by sa v prípade dokončenej severnej vlny integrácie stali významnou silou EÚ a ich hlas by bol stále silnejší. Aj s ohľadom na začínajúci sa presun niektorých geopolitických vektorov svetového

usporiadania smerom na sever⁹ možno súdiť, že Nórsko (a Škandinávia ako celok) je pre Európu dôležitejšie ako Únia pre Nórsko. Spolu s nerastným a rybným bohatstvom regiónu to predstavuje významný faktor pre budúcnosť EÚ a dôležitú rokovaciu kartu pri potenciálnych budúcich negociáciách o prístupení Nórska do EÚ.

Záverom, je zrejmé, že Nórsko nemôže vstúpiť do Európskej únie a nekriticky prijať všetky pravidlá jej fungovania. Naopak, ambíciou Nórov by malo byť postupne pretvoriť Európu na škandinávsky model, ktorý dokázateľne funguje aj z dlhodobého hľadiska. V partnerstve Nórska s EÚ ťahá v súčasnosti za kratší koniec Únia. Aj preto je na mieste spýtať sa: „Kedy vstúpi Európska únia do Nórska?“

Použitá literatúra:

1. CEPS: Growing Support for EU Membership in Norway. Centre for European Policy Studies, 19.2.2007. [Citované 21.10.2009] Dostupné na: http://www.ceps.be/Article.php?article_id=60.
2. EKMAN, I.: In Norway, EU pros and cons (cons still win). 27.10.2005. In: International Herald Tribune [online]. [Citované 21.10.2009] Dostupné na: <http://www.iht.com/articles/2005/10/26/news/norway.php>.
3. European Navigator Database. Dostupné na <http://www.ena.lu>.
4. GEYER, R. – SWANK, D. – HERTWECK, K: Rejecting Europe. Madison: University of Wisconsin, 1995. 28 s. [Citované 21.1.2010] Dostupné na: http://aei.pitt.edu/7332/01/003029_1.pdf.
5. Kolektív autorov: Action plan for the Implementation of Norway's European Policy. Oslo: 2006. Report No.23. 15 s. [Citované 4.8.2010] Dostupné na: <http://www.regjeringen.no/nb/sub/europaportalen/eu/2006/actionplan.html?id=408570>
6. Nettavisen: 65 prosent vil ikke ha Norge inn i EU, 13.9.2010. In: Nettavisen [online]. [Citované 3.10.2010] Dostupné na: <http://www.nettavisen.no/nyheter/article2982456.ece>.
7. ScienceDaily: Psychologist produces the first-ever World Map of Happiness, 14.11.2006. In: ScienceDaily [online]. [Citované 5.8.2010] Dostupné na: <http://www.sciencedaily.com/releases/2006/11/061113093726.htm>.
8. www.eu-norway.org
9. www.europakommisjonen.no
10. www.neitleu.no/english

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

⁹ Možno spomenúť očakávaný vznik nových dopravných tepien v Arktíde následkom globálneho otepľovania a predpokladané nové delenie sfér vplyvu s ohľadom na nerastnosurovinový a vojensko-bezpečnostný potenciál regiónu.

Ing. Martin GREŠŠ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TEORETICKÉ ASPEKTY MEDZINÁRODNEJ MIGRÁCIE – KOMPARÁCIA MODELOV¹

gress@euba.sk

Abstrakt

Medzinárodná migrácia sa stala v posledných desaťročiach fenoménom, ktorý môže výrazne ovplyvňovať ekonomiky domácich aj hostiteľských krajín. V posledných rokoch môžeme pozorovať niekoľko všeobecných trendov v medzinárodnej migrácii, ku ktorým patrí globalizácia, zrýchľovanie, diferenciacia, feminizácia a rastúce spolitizovanie migrácie. Tento príspevok analyzuje viaceré základné teoretické koncepcie týkajúce sa medzinárodnej migrácie, pretože základný neoklasický model založený na maximalizácii užitočnosti jednotlivca nie je schopný vysvetliť niektoré príčiny medzinárodnej migrácie v súčasnosti.

Kľúčové slová: migrácia, neoklasická teória, historicko-štruktúrny prístup, teória migračných systémov.

Abstract

International migration has become during past decades a phenomenon that may significantly contribute and impact the economy of both home and host country. One may observe some general trends in international migration during past years, specifically globalization, acceleration, differentiation, feminization and politicization of migration. This article analyzes some of the theoretical explanations of international migration because the basic neo-classical model based on utility maximization is not able to explain contemporary causes of international migration.

Keywords: migration, neoclassical theory, historical-structural approach, migration systems theory.

Úvod

Medzinárodná migrácia je fenomén, ktorý sa v posledných rokoch dostal do centrálnej pozornosti vlád niektorých krajín sveta. Ide o rozvojové aj vyspelé krajiny, v rámci ktorých dochádza k pohybu obyvateľstva oboma smermi. V rámci celého sveta dochádza k určitým migračným modelom, ktoré zahŕňajú aj nové formy migrácie, napriek tomu môžeme hovoriť o určitých všeobecných tendenciách migrácie v 21. storočí. V rámci súčasných migračných trendov môžeme analyzovať:²

- Globalizáciu migrácie,
- Zrýchlenie migrácie,
- Diferenciaciu migrácie,

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0802/08.

² Castles, S. – Miller, M. J.: The Age of Migration. 3rd Edition. Guilford Press: New York. S. 7-9.

- Feminizáciu migrácie,
- Spolitizovanie migrácie.

V posledných rokoch sa v oblasti medzinárodnej migrácie začínajú objavovať úvahy o pôsobení viacerých faktorov, nielen finančných, na medzinárodnú migráciu. Preto dochádza k prehodnoteniu niektorých tradičných teórií migrácie a vytváraniu nových koncepcií, ktoré sú schopné obsiahnuť aj najnovšie trendy a faktory medzinárodnej migrácie. Okrem tradičných push a pull faktorov (rozdiely v ekonomickej situácii domácej a hostiteľskej krajiny) sa analyzuje aj pôsobenie ďalších, pomocných, faktorov:³

- Imigračné politiky,
- Nedostatok pracovnej sily
- Kultúrna afinita,
- Podpora zo strany domácej vlády,
- Sociálne siete,
- Geografická proximita,
- Kumulatívna kauzalita.

Ekonomické teórie migrácie boli spočiatku v centre pozornosti výskumníkov zaoberajúcich sa medzinárodnou migráciou, pretože vysvetľovali základné motívy pre medzinárodnú migráciu (najmä ekonomický dôvod mzdových sadziieb v domácej a hostiteľskej krajine). V posledných dekádach však dochádza k prehĺbovaniu medzinárodných migračných pohybov a ekonomické teórie migrácie nezachytávajú najnovšie trendy v medzinárodnej migrácii. Preto dochádza k formulácii nových teórií migrácie, ktoré berú do úvahy komplexnosť a multidimenzionálnosť medzinárodnej migrácie.

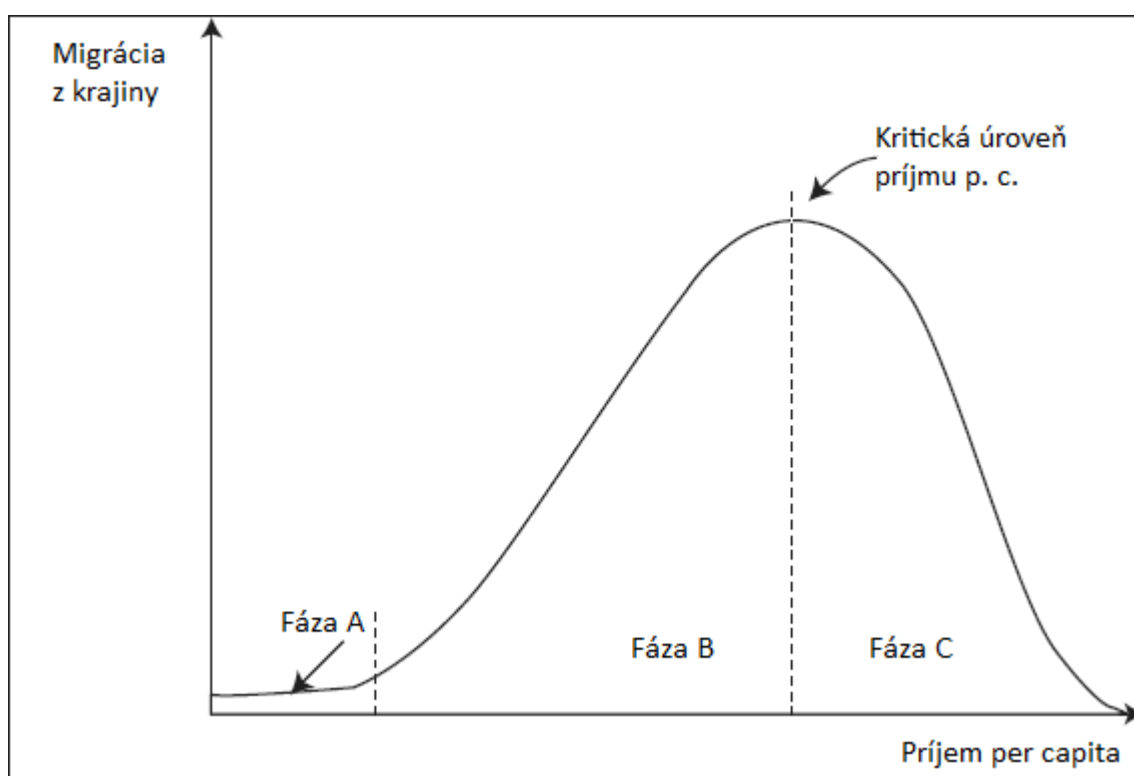
1 Ekonomické teórie migrácie

Jedným z prvých migračných modelov je Ravensteinov model medzinárodnej migrácie z 19. storočia, ktorý bol v nasledujúcich obdobiach spresňovaný do podoby tzv. gravitačného modelu. Gravitačný model pracuje na základe dvoch princípov: 1. Väčšie lokality majú väčšiu príťažlivú silu pre toky komodít, jednotlivcov, informácií ako menšie lokality a 2. Vzdialenejšie lokality majú menšiu vzájomnú príťažlivosť ako bližšie lokality. Gravitačný model sa pokúša určiť množstvo migrujúcich medzi dvoma miestami i a j . Tok migrantov, I_{ij} , je priamo úmerný súčinu populácie prvého miesta, P_i a populácie druhého miesta, P_j a nepriamo úmerný druhej mocnine ich vzdialenosti, r^2 :

$$I_{ij} = \frac{P_i \times P_j}{r^2}$$

³ Clunies-Ross, Forsyth, Huq: Development Economics. 1st Edition. McGraw-Hill: , 2009. S. 676-677.

Obrázok 1 Teória migračného hrbola

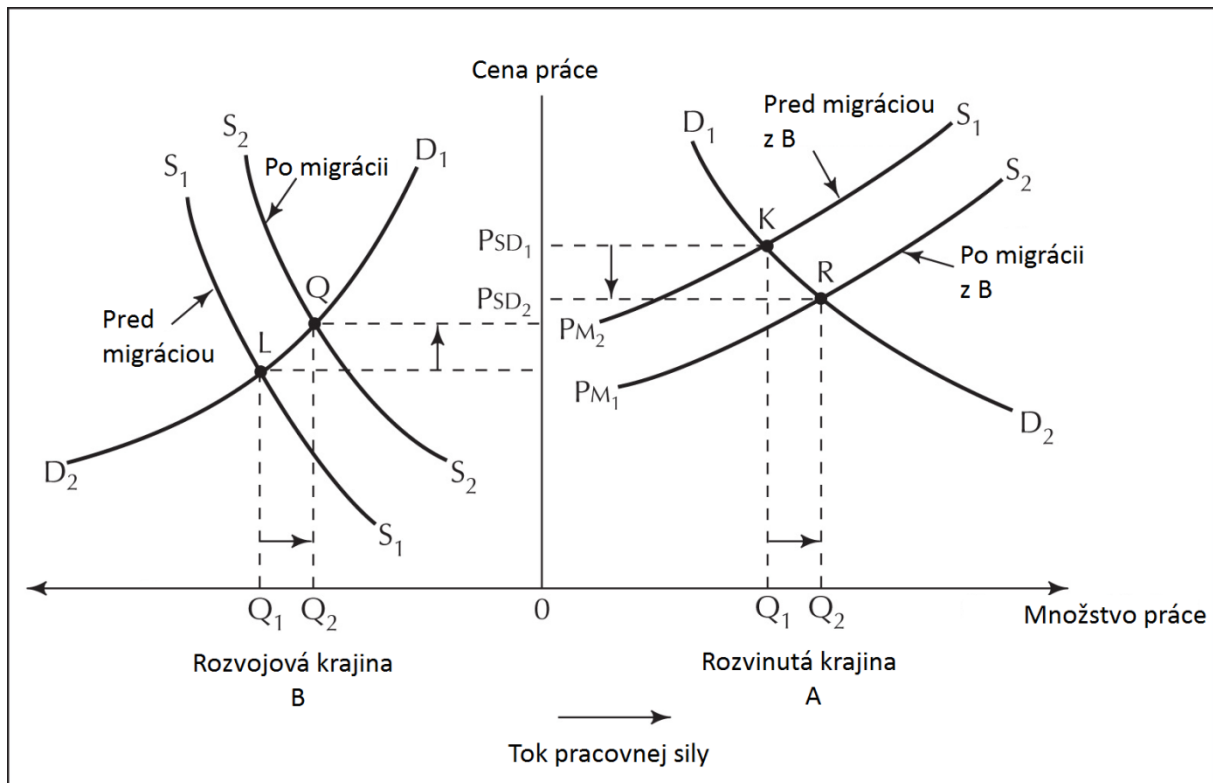
Prameň: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmintdev/79/7906.htm>

Teória migračného hrbola vychádza z premisy, že k medzinárodnej migrácii dochádza vďaka mzdovým rozdielom a pokračujúcemu rozvoju v domácej krajine. Tendencia k emigrácii má nelineárny charakter, ako je uvedené na obrázku 1. Pri raste príjmu per capita dochádza k rastu emigrácie (z fázy A do fázy B) až po dosiahnutí kritickej úrovne príjmu per capita. Pri nízkych úrovniach príjmu per capita (fáza A) nedosahuje migrácia masovú úroveň, pretože len málo ľudí si môže dovoliť emigrovať. Pri raste príjmu per capita a prechode do fázy B dochádza k prudkému rastu počtu emigrantov z domácej krajiny. Môžeme identifikovať dva hlavné dôvody rapidného rastu počtu emigrantov v tejto fáze: 1. Rast príjmu per capita umožňuje migráciu aj tých, čo si to predtým (vo fáze A) nemohli dovoliť a 2. Pracovné príležitosti v domácej krajine sú stále obmedzené a slabo ohodnotené (naďalej existujú mzdové rozdiely medzi domácou a hostiteľskou krajinou). Po dosiahnutí kritickej úrovne príjmu per capita⁴ (prechod z fázy B do fázy C) dochádza k podstatnému zlepšeniu v pracovných príležitostiach ako aj k dostatočne vysokej miere miezd, takže emigrácia sa stáva menej atraktívnejšou ako vo fáze B a počet medzinárodných migrantov začne klesať. Na základe teórie migračného hrbola môžeme konštatovať, že medzinárodná migrácia je dôsledkom ekonomického rozvoja (rast príjmov per capita) a nie dôsledkom chudoby a marginalizácie emigranta v domácej krajine (chudobní si nemôžu dovoliť migrovať za prácou do zahraničia). Čo sa týka priebehu krivky (rastúca fáza B a klesajúca fáza C), je možné ju spojiť s demografickým vývojom v domácej krajine, najmä s demografickým prechodom. Chudobné krajiny, ktoré sa nachádzajú v predprechodovom štádiu (vysoká miera pôrodnosti a úmrtnosti a nízky prirodzený prírastok obyvateľstva) vykazujú nízku úroveň medzinárodnej migrácie (nedostatok príjmu per capita umožňujúci migráciu). V druhej fáze demografického prechodu dochádza k výraznému poklesu miery úmrtnosti čo má za následok rapidný rast

⁴ Podľa Clunies-Ross, s. 679, kritická úroveň príjmu per capita sa pohybuje v hostiteľskej krajine na úrovni 4-krát vyššej ako v domácej krajine.

populácie. Ten vytvára tlak na rast počtu medzinárodných migrantov (najmä produktívnu populáciu a v rámci nej mladšie kohorty) a domáca krajina sa dostáva do fázy B. V tretej fáze demografického prechodu dochádza k poklesu miery pôrodnosti a fertility, takže prírastok populácie v krajine sa spomalí. S rastúcim príjmom per capita sa ekonomika domácej krajiny dostáva do fázy C, kedy začína dochádzať k poklesu migrácie. V poslednej fáze demografického prechodu dochádza k vytvoreniu stálej populácie v domácej krajine, migrácia sa zmení a z emigračnej krajiny sa stáva imigračná krajina.

Obrázok 2 Ekonomický efekt medzinárodnej migrácie

Prameň: Stutz, F. P. – Warf, B.: *The World Economy – Resources, Location, Trade, and Development*. 5th Edition. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2007, str. 96.

Push-pull koncepcia medzinárodnej migrácie predpokladá, že ľudia majú tendenciu migrovať z husto zaľudnených oblastí do oblastí s nižšou hustotou zaľudnenia, prípadne z oblastí s nižším príjmom do oblastí s vyšším príjmom, pričom na migráciu vplyvávajú dve skupiny faktorov: 1. Push faktory – demografický rast, nízka životná úroveň, nedostatok pracovných príležitostí, politické prenasledovanie, a i. a 2. Pull faktory – dopyt po pracovnej sile, dostupnosť pôdy, politická sloboda, a i. Push-pull koncepcia je založená na rozhodnutí jednotlivca migrovať, pričom si vie racionálne porovnať náklady a výnosy migrácie. Abstrahuje sa pritom od rôznych obmedzujúcich faktorov ako napr. migračná politika hostiteľskej krajiny, pretože sa predpokladá existencia voľného trhu a nezasahovanie štátu do ekonomiky. Kľúčovým prvkom je koncepcia ľudského kapitálu, tzn. že migrant sa rozhoduje investovať do migrácie podobne, ako keby investoval do vzdelania – zvyšuje hodnotu svojho ľudského kapitálu v prospech vyššieho príjmu v budúcnosti. Človek bude migrovať v prípade, že očakávaná miera výnosu z vyššej mzdy v hostiteľskej krajine bude vyššia ako náklady na migráciu.

V rámci neoklasickej teórie tak dochádza k migračným pohybom v individuálnom úsilí nájsť tzv. „najlepšiu“ krajinu. Preto sa predpokladá, že už samotná existencia

ekonomických disparít medzi domácou a hostiteľskou krajinou vyvolá migračné pohyby. Neoklasická teória predpokladá, že z dlhodobého hľadiska migračný tok spôsobí vyrovnanie ekonomických disparít a nastolí ekvilibrium⁵ (obrázok 2). Vyrovnanie disparít však bude mať negatívny efekt na obe krajiny. V prípade hostiteľskej krajiny dôjde k zníženiu miezd v dôsledku rastu ponuky na trhu práce, ale zároveň dôjde aj k zníženiu priemernej úrovne zručností a schopností pracovnej sily. Na druhej strane bude, v prípade emigrácie kvalifikovanej pracovnej sily, negatívnym efektom na strane domácej krajiny tzv. efekt úniku mozgov, alebo „brain drain“.

2 Historicko-štruktúrny prístup

Koncepcia historicko-štruktúrneho prístupu vznikla v 70. rokoch minulého storočia ako reakcia na nedostatky ekonomických koncepcií medzinárodnej migrácie. Jej základom je marxistická politická ekonómia a teória svetových systémov. Podľa autorov⁶ tohto prístupu je potrebné zdôrazniť nerovnovážnu distribúciu politickej a ekonomickej sily vo svetovej ekonomike. Migrácia sa tak stáva najmä spôsobom mobilizácie lacnej pracovnej sily pre kapitál, tzn. že v rámci svetovej ekonomiky dochádza k rozdielnemu rozvoju v jednotlivých krajinách (vyspelých a rozvojových) a exploatacii prírodných zdrojov chudobných rozvojových krajín čo v konečnom dôsledku vedie k tomu, že bohaté krajiny neustále viac bohatnú na úkor chudobných krajín. Na rozdiel od ekonomických teórií, ktoré predpokladajú najmä dobrovoľnú migráciu za lepšími mzdovými podmienkami, historicko-štruktúrny prístup predpokladá masové získavanie lacnej pracovnej sily z rozvojových krajín kapitálom vo vyspelých krajinách (v podstate nedobrovoľná migrácia). Dostupnosť lacnej pracovnej sily je pritom pozostatkom kolonializmu ako aj vojen a regionálnych rozdielov v európskych krajinách.

Čo sa týka teórie svetových systémov, migrácia pracovnej sily je jedným z hlavných spôsobov vplyvu krajín jadra na chudobné krajiny nerozvinutej periférie. Využívaním pracovnej migrácie dochádza k vytváraniu vzťahov medzi vyspelými a rozvojovými krajinami (krajiny prvého a tretieho sveta), ktoré sú založené na dominancii jadra (vyspelých krajín). Migrácia sa tak stáva neoddeliteľnou súčasťou systému medzinárodných vzťahov a je rovnako dôležitá ako vojenská prevaha prvého sveta a kontrola obchodu a investícií zo strany prvého sveta tak, aby tretí svet zostal v podriadenom postavení a závislý na prvom svete.

3 Teória migračných systémov

V rámci kritiky predchádzajúcich koncepcií medzinárodnej migrácie došlo k vytvoreniu ďalšej teoretickej koncepcie – teórie migračných systémov. Tá zahŕňa široké spektrum vedeckých disciplín a pokúša sa obsiahnuť všetky aspekty a dimenzie medzinárodnej migrácie. Podľa tejto teórie je migračný systém zložený z dvoch alebo viacerých krajín, medzi ktorými dochádza k výmene migrantov. Tendenciou v rámci teórie je analýza regionálnych migračných systémov, ako napr. Severná Amerika, Afrika, Latinská Amerika, Blízky východ, atď. Prístup teórie migračných systémov predpokladá analýzu oboch strán migračného toku (vysielajúcej aj prijímajúcej krajiny) a vzájomné prepojenie medzi oboma krajinami.

⁵ Bližšie pozri: Grešš, M.: Medzinárodná migrácia a jej vplyv na rozvojové krajiny. In: MVK Smolenice, 2009. S. 192-193.

⁶ S. Castles a G. Kosack, R. Cohen, S. Sassen.

Podľa tejto teórie sú migračné pohyby vyvolané predovšetkým existenciou predošlých vzájomných prepojení medzi vysielajúcou a prijímajúcou krajinou, ako napr. kolonizácia, politický vplyv, obchod a investície, kultúra, atď.⁷

Teória migračných systémov je založená na multidisciplinárnej analýze medzinárodnej migrácie, ktorej základom je skutočnosť, že akýkoľvek migračný pohyb je dôsledkom vzájomnej interakcie makroštruktúr a mikroštruktúr. Tieto dve úrovne sú navzájom prepojené mnohými medzičlánkami, ktoré sa nazývajú mezoštruktúry. Makroštruktúry predstavujú rozsiahle inštitucionálne faktory, ako je podstata svetového trhu, medzištátne vzťahy, migračná politika v rámci štátov, atď. Podľa tejto teórie sú rozhodujúcimi determinantmi medzinárodnej migrácie na makroúrovni najmä rast rozsahu a významu svetovej ekonomiky, rast ekonomickej interdependencie medzi krajinami, evolúcia výroby, distribúcie a výmeny v rámci svetového hospodárstva a úloha medzinárodných vzťahov a jednotlivých krajín pri organizovaní alebo pomoci migračných pohybov. V rámci mikroštruktúr analyzujeme predovšetkým neformálne sociálne siete, ktoré si budujú samotní migranti v prijímajúcej krajine. Okrem toho sem patria aj zvyky, presvedčenia a názory migrantov. Pri analýze mikroštruktúr sa môžeme stretnúť aj s pojmami reťazová migrácia (pojem používaný v minulosti), kultúrny a sociálny kapitál. Reťazová migrácia znamená, že noví migranti sa usadzujú legálne v prijímajúcej krajine a získavajú prácu prostredníctvom rodinných a firemných konexií. V súčasnosti sa kladie dôraz na tzv. kultúrny kapitál (ktorý umožňuje vznik a udržanie migračných pohybov), ktorý predstavujú znalosti o iných krajinách, schopnosti zorganizovať migráciu, nájsť si prácu a adaptovať sa na nové prostredie. Pod sociálnym kapitálom rozumieme neformálne siete, ako napr. osobné vzťahy, rodinné vzťahy, priateľstvo, vzťahy ku komunite, vzájomná podpora v ekonomických a sociálnych veciach. Práve rodina a komunita sú podstatné zložky migračných sietí. Migrácia sa tak nedeje na základe rozhodnutia jednotlivca, ale na základe rozhodnutia rodiny (typické pre Áziu), prípadne celej komunity (starší v rámci komunity rozhodnú o migrácii, aby sa zabezpečilo prežitie celej komunity). Migračné siete tiež slúžia ako základ pre proces usadzovania sa v prijímajúcej krajine, kedy si migranti vytvárajú svoju vlastnú sociálnu a ekonomickú infraštruktúru (časti miest vo vyspelých krajinách, ktorých obyvateľstvo pochádza výlučne z jednej krajiny, prípadne etnika – čínske a hispánske štvrte v mestách v USA). Čo sa týka mezoštruktúr, v posledných rokoch sa dostal ich výskum do popredia a do centra záujmu výskumu medzinárodnej migrácie. Určitý jednotlivci, skupiny prípadne inštitúcie môžu na seba zobrať úlohu mediátora medzi migrantmi a politickými alebo ekonomickými inštitúciami vo vysielajúcej alebo prijímajúcej krajine. Dochádza tak ku vzniku tzv. migračného priemyslu, ktorý obsahuje náborové organizácie, právnikov, sprostredkovateľov, pašerákov a ďalšie medzičlánky. Všetci títo sprostredkovatelia sa delia do dvoch základných skupín: 1. Tí, ktorí pomáhajú medzinárodným migrantom a 2. Tí, ktorí využívajú medzinárodných migrantov. V prípade ilegálnej migrácie, alebo prebytku potenciálnych migrantov dochádza k využívaniu migrantov, ktorí sa môžu ocitnúť bez prostriedkov a pomoci v cudzej krajine.

Záver

Okrem analyzovaných teórií medzinárodnej migrácie existujú aj ďalšie teoretické koncepcie, ktoré sme však neanalyzovali. Príspevok poukazuje predovšetkým na skutočnosť, že klasické ekonomické teórie medzinárodnej migrácie (neoklasická teória, Ravensteinov gravitačný model, teória migračného hrboľa, push-pull teória) ako aj historicko-štruktúrny prístup neumožňujú v súčasnosti zodpovedajúco vysvetliť fenomén medzinárodnej migrácie.

⁷ Napr. migrácia z Indie a Pakistanu do Veľkej Británie založená na bývalých koloniálnych väzbách medzi zúčastnenými krajinami.

Ekonomické teórie medzinárodnej migrácie sú zamerané predovšetkým na skutočnosť, že hybnou silou migrácie medzi rôznymi krajinami sú mzdové rozdiely, ktoré sa v dlhodobom časovom horizonte vyrovnajú medzi oboma krajinami, domácou aj hostiteľskou. Tieto koncepcie však neberú do úvahy historické príčiny migrácie (na ktorých stavajú novšie teoretické koncepcie medzinárodnej migrácie) a znižujú, prípadne úplne abstrahujú od úlohy hostiteľskej krajiny v rámci medzinárodnej migrácie (imigračná politika, ktorá má vplyv na rozsah migračných tokov do krajiny). Pritom analýza historických aj súčasných migračných pohybov naznačuje, že úloha vlády hostiteľskej krajiny je v rámci migračného pohybu veľmi dôležitá, pretože vplýva, prostredníctvom imigračnej politiky, na začatie, rozsah a kontrolu migračných pohybov. Najčastejším dôvodom regulácie migrácie zo strany vlády hostiteľskej krajiny je nedostatok pracovných síl na trhu práce. Okrem toho vychádzajú z neoklasickej teórie a predpokladajú, že k migrácii dochádza len na úrovni jednotlivca, ktorý sa za každých okolností rozhoduje racionálne a pri dostupnosti všetkých potrebných informácií, čo vedie (resp. by malo viesť) k nastoleniu rovnováhy na trhu v oboch krajinách. Neoklasická teória migrácie je kritizovaná za to, že je príliš jednoduchá a neschopná vysvetliť súčasné migračné pohyby, prípadne predikovať budúce trendy vo vývoji medzinárodnej migrácie (migranti nie sú jednotlivci na trhu, ktorí sú dokonale informovaní; na správanie migranta má vplyv historická skúsenosť a dynamika rodiny a komunity pričom migranti často majú protichodné informácie, ktoré môžu využiť a sú vystavení rôznym obmedzeniam zo strany vlády hostiteľskej krajiny). Negatívom push-pull koncepcie je skutočnosť, že predpokladá pohyb migrantov z husto zaľudnených oblastí do oblastí, kde je hustota obyvateľstva nízka. V neprospech svedčí napr. migrácia do malých krajín Európskej únie, kde je hustota zaľudnenia oveľa vyššia ako v domácich krajinách migrantov.

Napriek tomu, že historicko-štruktúrny prístup berie do úvahy aj historické príčiny migračných pohybov, nevyhol sa kritike. Tá je založená predovšetkým na skutočnosti, že tento prístup vychádza z marxistickej ekonómie, ktorá považuje za najdôležitejší faktor kapitál. Podľa historicko-štruktúrneho prístupu je kapitál jediný faktor, ktorý determinuje medzinárodnú migráciu a jej rozsah. Tento prístup tak vôbec neanalyzuje a nevenuje pozornosť motivácii a aktivitám jednotlivcov alebo skupín ľudí, ktorí sa rozhodnú migrovať.

Z analyzovaných teórií medzinárodnej migrácie sa javí ako najviac vyhovujúca teória migračných systémov, ktorá sa komplexne zaoberá všetkými stránkami medzinárodnej migrácie z pohľadu vysielajúcej krajiny, z pohľadu migranta/migrantov ako aj z pohľadu prijímajúcej krajiny. Je založená na multidisciplinárnom prístupe, využíva poznatky viacerých vedných disciplín, ktoré pomáhajú objasniť príčiny a dôsledky medzinárodnej migrácie, aktivity a pohnútky jednotlivcov a skupín migrantov ako aj prognózovať možné budúce migračné pohyby v rámci svetovej ekonomiky.

Použitá literatúra:

1. Castles, S. – Miller, M. J.: The Age of Migration. 3rd Edition. Guilford Press: New York, 2003. ISBN 1-57230-900-8.
2. Clunies-Ross, A. – Forsyth, D. – Huq, M: Development Economics. 1st Edition. McGraw-Hill: New York, 2009. ISBN 978-007711453-4
3. Grešš, M.: Medzinárodná migrácia a jej vplyv na rozvojové krajiny. In: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, MVK Smolenice, 2009. S. 187-196. ISBN 978-80-225-3025-5
4. <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en>
5. <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmintdev/79/7906.htm>

6. http://www.un.org/esa/population/publications/2009Migration_Chart/IttMig_maps.pdf
7. http://www.un.org/esa/population/publications/migration/UN_MigStock_2008.pdf
8. Lipková, L. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: SPRINT vfra, 2006. ISBN 80-89085-55-5.
9. Stutz, F. P. – Warf, B.: The World Economy – Resources, Location, Trade, and Development. 5th Edition. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2007. ISBN 978-013243689-2

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Ľubica HARAKALOVÁ

FAKULTA SOCIÁLNO-EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA ALEXANDRA DUBČEKA V TRENČÍNE

FINANCOVANIE SPOLOČNEJ POĽNOHOSPODÁRSKEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE V OBDOBÍ FINANČNEJ PERPEKTÍVY ROKOV 2007 – 2013

harakalova@tnuni.sk

Abstrakt

Financovanie Spoločnej poľnohospodárskej politiky je predmetom diskusií pre jej vysoké náklady z rozpočtu EÚ. Reformy SPP si vyžadujú aj reformy jej financovania. Preto Nariadením Rady EÚ z roku 2006 vznikli dva samostatné fondy pre financovanie SPP a to: Európsky poľnohospodársky a záručný fond a Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka. Nariadením Rady EÚ sa určuje spôsob financovania SPP – spoločným riadením a centralizovaným spôsobom. Nový systém financovania určuje presný účel finančných podpôr z rozpočtu EÚ a zvyšuje sa kontrola oprávnenosti výdavkov v rámci SPP v jednotlivých členských štátoch.

Kľúčové slová: Európsky poľnohospodársky a záručný fond, Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka, spoločné riadenie, centralizované riadenie, program rozvoja vidieka.

Abstract:

Financing Common agriculture policy is subject of discussion for its high costs from budget EU. Reforms CAP exigent of reforms its financing. For this adjustment of Council of EU established two funds European agricultural guarantee fund and European agricultural fund for rural development. Adjustment of European Council determining a new concept of financing of CAP common control and centralized control. A new system of financing designates exact purpose finance supports from budget of EU and its controls justice of claim within in framework of CAP in member's states is higher.

Key words: European agricultural guarantee fund, European agricultural fund for rural development, common control, centralized control, program of rural development.

Spoločná poľnohospodárska politika Európskej únie (SPP) a jej systém financovania je veľmi zložitým mechanizmom s veľkou administratívnou náročnosťou. Financovanie SPP sa uskutočňovalo od roku 1970 do roku 2006 z rozpočtu EÚ prostredníctvom **Európskeho poľnohospodárskeho záručného a usmerňovacieho fondu (EAGGF)**. EAGGF, jeden zo štrukturálnych fondov EÚ a ako hlavný finančný nástroj poľnohospodárskej politiky, bol vytvorený 14.1.1962. Vznikol nariadením č. 25 z roku 1962 o financovaní SPP. Už na konferencii v Strese sa dohodlo, že na financovaní SPP sa budú podieľať všetky členské štáty, nielen agrárne orientované. Pre financovanie SPP bolo dôležité rozhodnúť o stabilnej a dostatočne veľkej rozpočtovej kapitole, ktorá by kryla najmä náklady garantovaných cien.

Prostriedky do EAGGF plynuli predovšetkým z variabilných poplatkov, daní z cukru a glukózy a odvodov poľnohospodárov za spoluzodpovednosť. Výdavková sekcia bola od roku 1964 tvorená dvoma sekciami záručnou sekciou a usmerňovacou sekciou. Tento fond sa

zameriaval sa predovšetkým na zvyšovanie konkurencieschopnosti poľnohospodárstva členských štátov EÚ.

Záručná sekcia prispievala k riešeniu štrukturálnych problémov v poľnohospodárstve v rámci Spoločnej poľnohospodárskej politiky vo všetkých štátoch EÚ. Plnila významnejšiu úlohu a pokrývala zhruba 90 % výdavkov na SPP. Finančné prostriedky z tejto sekcie boli využívané na dotovanie cien poľnohospodárskych výrobkov a k stabilizácii trhu s nimi. Boli to jednoducho pasívne výdaje, ktoré sú nástrojom vnútroštátnej (resp. “vnútroúnieovej”) intervencie a nástrojom exportnej podpory.

Prostriedky z tejto sekcie slúžili na úhradu intervenčných opatrení, skladovania poľnohospodárskych prebytkov, vývozných subvencií, na vyplácanie rôznych účelových podpôr, na úhradu priamych platieb a tiež na financovanie programov na rozvoj vidieka. Z tejto sekcie bolo možné finančne podporovať opatrenia na skvalitnenie životného prostredia na vidieku alebo na ochranu krajiny.

Usmerňovacia sekcia finančne podporovala rozvoj vidieka a pomoc farmárom v regiónoch, ktorých HDP nedosahuje 75% z priemeru EÚ. Prostredníctvom usmerňovacej sekcie fondu boli financované dlhodobé štrukturálne zmeny v poľnohospodárstve. Podiel tejto sekcie na celkových výdavkoch tvoril 10 % .

Prostriedky z tejto sekcie boli vynakladané na modernizáciu poľnohospodárstva a prestavbu vidieka, na zvyšovanie kvalifikácie najmä mladých poľnohospodárov, na podporu spracovania a odbytu poľnohospodárskych výrobkov. Časť prostriedkov bola venovaná aj na poľnohospodársky výskum. Cieľom bolo prispieť k zníženiu regionálnych disparít v Európe a podporiť regionálny rozvoj.

Všeobecne EAGGF finančne podporoval:

- kompenzačné odškodnenia v znevýhodnených zónach,
- farmárčenie v horských a menej priaznivých oblastiach,
- investície v poľnohospodárskych podnikoch,
- odchod poľnohospodárov do predčasného dôchodku a mladých farmárov,
- štruktúry spracovania a marketingu poľnohospodárskych výrobkov,
- zlepšenie štrukturálnej výkonnosti držby pôdy,
- zvyšovanie kvality poľnohospodárskej produkcie,
- zalesňovanie poľnohospodárskych zón,
- rozvoj vidieckej infraštruktúry,
- investície do cestovného ruchu,
- aktivity zamerané na ochranu životného prostredia.

EAGGF bol i napriek neustále klesajúcemu podielu na poľnohospodársku politiku zo spoločného rozpočtu EÚ, najvýznamnejšou položou na výdavkovej strane rozpočtu. V poslednej dobe tvorí rozpočet na SPP 46 % rozpočtu EÚ, ale pred r. 2000 to bolo podstatne viac.

Pôvodne sa predpokladalo, že EAGGF bude sám seba financovať. Dovoz poľnohospodárskej produkcie bol zaťažovaný colnou prirážkou, z ktorej sa mali plne uhrádzať dotácie domácim producentom. Tento predpoklad sa nenaplnil. Podpora poľnohospodárskeho sektora podnietila rast výroby, takže Spoločenstvo prestalo byť závislým od dovozu a naopak sa stalo významným svetovým vývozcom. To viedlo k tomu, že sa na jednej strane znížil zdroj príjmov rozpočtu fondu a na druhej vzrástli dotácie na zvýšený objem domácej produkcie, skladovanie a export. Fond sa stal po čase deficitným a musel byť dotovaný z rozpočtu Spoločenstva. Postupne sa tak stali náklady na SPP najväčšou výdavkovou položkou rozpočtu Spoločenstva, čo viedlo k sporom a neskôr k tlaku na zníženie výdavkov na SPP.

Prostriedky fondu v absolútnom vyjadrení každoročne rastú treba si uvedomiť skutočnosti, ktoré na tento rast vplyvajú – celkový ekonomický rast EÚ, zvyšujúci sa počet členov EÚ a z toho plynúci nárast počtu poľnohospodárov oprávnených čerpať podpory. Preto je relevantnejší pomerový ukazovateľ porovnávajúci objem prostriedkov s celkovým rozpočtom EÚ.

Predovšetkým v súvislosti s financovaním začal v EÚ už začiatkom 90. rokov minulého storočia prevládať názor, že práve existujúci systém ochrany poľnohospodárstva je príliš komplikovaný a hlavne nákladný. Preto EÚ pristúpila k radikálnym reformám SPP, ktoré mali hlavný dôvod v znižovaní finančných nárokov v rámci rozpočtu SPP, ale pri zachovaní potravinovej bezpečnosti a naplnení jej sociálnej funkcie.

V rámci štrukturálnych fondov EÚ tiež existoval fond Finančný nástroj pre usmerňovanie rybolovu (FIFG), ktorý slúžil na zlepšenie konkurencieschopnosti štruktúr v rybárskom odvetví, na rozvoj konkurencieschopných obchodných podnikov v oblasti rybárskeho priemyslu pri zachovaní rovnováhy medzi zdrojmi a ich využitím, na zvýšenie pridanej hodnoty v rybolove. Tento fond podporoval:

- obnovu flotíl a modernizáciu rybárskych lodí
- prispôsobenie rybárskych kapacít
- prímorský rybolov v malom
- sociálno-ekonomické opatrenia
- ochranu morských zdrojov
- spracovanie a marketing v oblasti rybolovu
- inovačné procesy medzinárodného charakteru

Na základe zvyšovania nákladov na SPP a komplikovaný administratívny postup pri financovaní oprávnených nákladov poľnohospodárov členských štátov EÚ, v júni 2005 Rada poľnohospodárskych ministrov EÚ schválila nariadenie Rady (ES) č. 1290/2005 o financovaní SPP. Táto legislatívna norma ustanovuje jednotný právny rámec pre financovanie SPP v nasledujúcom období finančnej perspektívy rokov 2007 až 2013. Nahradilo tak dovtedy platné nariadenie Rady (ES) č. 1258/1999, ktoré obsahovalo pravidlá pre financovanie SPP do roku 2006.

Nové nariadenie o financovaní SPP, s cieľom zvýšiť transparentnosť a zohľadniť špecifiká a odlišnosti jednotlivých opatrení SPP, rozčlenilo **Európsky poľnohospodársky usmerňovací a záručný fond (EAGGF) a vytvorilo dva nové samostatné fondy: Európsky poľnohospodársky záručný fond EPZF (European Agricultural Guarantee Fund –EAGF) a Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka EPFRV (European Agricultural Fund for Rural Development –EAFRD)**. Európsky poľnohospodársky záručný fond je zameraný na podporu trhových opatrení a Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka je určený na financovanie programov rozvoja vidieka. Pre rozvoj rybného hospodárstva bol zriadený Európsky fond pre rybné hospodárstvo.

Súbežne s nariadením o financovaní SPP prijala Rada poľnohospodárskych ministrov v septembri 2005 aj nariadenie Rady (ES) č. 1698/2005 o podpore rozvoja vidieka prostredníctvom Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka. Už v Agende 2000 bol rozvoj vidieka určený ako druhý pilier SPP, pričom reforma ďalej posilňuje jeho úlohu v rámci SPP. Samotné nariadenie vychádza zo súčasného ponímania politiky rozvoja vidieka v krajinách EÚ, zameranej na sprevádzanie a dopĺňanie politiky podpory trhu a príjmov SPP pri zohľadňovaní všeobecných cieľov v oblasti hospodárskej a sociálnej súdržnosti.

Kým účelom nariadenia Rady (ES) č. 1290/2005 je vymedziť administratívno-technické záležitosti financovania SPP vrátane financovania programov rozvoja vidieka z Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka v období novej finančnej perspektívy rokov 2007 – 2013 (niektoré ustanovenia platia už od 16. októbra 2006), nariadenie Rady (ES) č. 1698/2005 stanovuje konkrétne ciele a pravidlá poskytovania podpory, ako aj hlavné oblasti podpory rozvoja vidieka.

Nariadenie zdôrazňuje zabezpečenie financovania s cieľom prispieť k realizácii cieľov SPP. Upozorňuje na to, že niektoré opatrenia majú spoločné časti, ale z viacerých hľadísk sa líšia a tak je potrebné umožniť rozdielne postupy. Preto bolo potrebné zriadenie dvoch európskych poľnohospodárskych fondov.

V súlade s článkom 3 nariadenia Rady č.1290/2005 financuje EAGF výdavky dvoma spôsobmi:

- a) na základe spoločného riadenia medzi členskými štátmi a Spoločenstvom ;
- b) centralizovaným spôsobom

Prostriedky financované na základe spoločného riadenia medzi členskými štátmi a Spoločenstvom uhrádza Európska komisia členskému štátu vo forme mesačných platieb, a to na základe výdavkov realizovaných platobnou agentúrou počas referenčného obdobia. Až do vyplatenia mesačných platieb Komisiou prostriedky potrebné na realizáciu výdavkov zabezpečujú členské štáty podľa potrieb akreditovaných platobných agentúr v rámci limitu výdavkov schválených na príslušný rozpočtový rok. Komisia rozhoduje o mesačných platbách pre daný členský štát po prerokovaní vo Výbore pre poľnohospodárske fondy, pričom zohľadňuje ich prípadné zníženia a pozastavenia.

Pri výdavkoch EAGF financovaných na základe centralizácie má Komisia priamy vzťah s príjmom pomoci, to znamená, že prostriedky EAGF sú vyplácané priamo príjemcovi na základe jeho žiadosti, resp. po splnení podmienok stanovených v príslušných legislatívnych predpisoch EÚ. Jedná sa teda o vyplácanie pomoci z EAGF bez sprostredkovateľa – t.j. platobnej agentúry, pričom za správnosť vyplatenia prostriedkov zodpovedá Komisia na rozdiel od spoločného riadenia, kde je táto zodpovednosť pridelená členskému štátu.

EAGF na základe spoločného riadenia medzi členskými štátmi a Spoločenstvom financuje :

- a) náhrady stanovené za vývoz poľnohospodárskych produktov do tretích krajín;
- b) intervencie určené na reguláciu poľnohospodárskych trhov;
- c) priame platby poľnohospodárom v rámci SPP;
- d) produkčné podpory;
- e) finančný príspevok Spoločenstva na informačné a propagačné akcie v prospech poľnohospodárskych produktov na vnútornom trhu Spoločenstva a v tretích krajinách, ktoré vykonávajú členské štáty na základe iných programov schválených Komisiou;
- f) reštrukturalizačnú pomoc, pomoc na diverzifikáciu, dodatočnú pomoc na diverzifikáciu a prechodnú pomoc v zmysle nariadenia (ES) č. 320/2006, ktorým sa ustanovuje dočasný režim pre reštrukturalizáciu cukrovarníckeho priemyslu v Spoločenstve.

EAGF ďalej financuje centralizovaným spôsobom tieto výdavky realizované v súlade s právom Spoločenstva:

- a) finančný príspevok Spoločenstva na osobitné veterinárne činnosti, inšpekčné činnosti vo veterinárnej oblasti, v oblasti potravín a krmív pre zvieratá, na programy odstránenia chorôb zvierat a dohľadu nad nimi (veterinárne opatrenia), ako aj na fyto-sanitárne činnosti;
- b) podporu v prospech poľnohospodárskych produktov, vykonávanú priamo Komisiou alebo prostredníctvom medzinárodných organizácií;
- c) opatrenia prijaté v súlade s právnymi predpismi Spoločenstva, určené na zachovanie, charakterizáciu, zber a používanie genetických zdrojov v poľnohospodárstve;
- d) zavedenie a údržbu poľnohospodárskych účtovných informačných systémov;
- e) systémy poľnohospodárskeho prieskumu vrátane prieskumov o štruktúre poľnohospodárskych prevádzok;
- f) výdavky súvisiace s trhmi rybného hospodárstva.

Okrem uvedených výdavkov môže EAGF centralizovaným spôsobom z podnetu Komisie alebo v jej mene fiancovať prípravu, monitorovanie, administratívnu a technickú podporu, hodnotenie, audit a kontroly potrebné na vykonávanie SPP.

Príjmami do rozpočtu EAGF sa považujú:

- a) čiastky vymáhané na dôsledku nezrovnalostí a nedbanlivosti spolu s úrokmi z týchto čiastok,
- b) poplatky za nadprodukciiu mlieka a mliečnych výrobkov, uvedené nad rámec národnej kvóty,
- c) čiastky vyplývajúce z rozhodnutia o zúčtovní účtovných závierok,
- d) čiastky týkajúce sa dočasnej reštrukturalizačnej sumy v sektore cukru,
- e) čiastky splatné do rozpočtu Spoločenstva, ktoré boli prijaté následkompenále alebo sankcií
- f) čiastky zodpovedajúce zníženiam alebo vylúčeniam platieb uplatnených v súlade s pravidlami týkajúcich sa krížového plnenia

EAFRD financuje v kontexte spoločného riadenia medzi členskými štátmi a Spoločenstvom finančný príspevok Spoločenstva na programy na rozvoj vidieka, vykonávané v súlade s právnymi predpismi Spoločenstva týkajúcimi sa podpory rozvoja vidieka prostredníctvom EAFRD.

Nariadenie Rady ES č.1698/2005 z 20. septembra 2005 o podpore rozvoja vidieka z EAFRD stanovuje všeobecné pravidlá podpory Spoločenstva rozvoja vidieka. EAFRD prispieva k zlepšeniu:

- konkurencieschopnosti poľnohospodárstva a lesníctva,
- životného prostredia a krajiny,
- kvality života a riadenia hospodárskej činnosti vo vidieckych oblastiach.

Tieto priority sú doplnené priritami národnými, regionálnymi a miestnymi. Každý členský štát vypracoval národný strategický plán v súlade so strategickými usmerneniami prijatými na úrovni Spoločenstva, ktorý sa vzťahuje na obdobie od 1.januára 2007 do 31. decembra 2013. Tieto strategické plány zahŕňajú:

- posúdenie sociálnej, ekonomickej a ekologickej situácie a potenciál rozvoja,
- stratégiu zvolenú pre jednotlivé aktivity Spoločenstva a členských štátov v súlade so strategickými usmerneniami Spoločenstva,

- tematické a teritoriálne priority,
- zoznam programov rozvoja vidieka v rámci národného strategického plánu a orientačné sumy pridelené z EAFRD pre jednotlivé programy,
- prostriedky na zabezpečenie koordinácie s ostatnými nástrojmi SPP,
- v prípade potreby rozpočet pre dosiahnutie konvergenčného cieľa
- opis opatrení a sumu vyhradenú na zriadenie národnej vidieckej siete, ktorá združuje organizácie a správne orgány pracujúce v oblasti rozvoja vidieka

Štruktúra programu vidieka sa opiera okrem technickej pomoci o 4 osi :

1. Zlepšenie konkurencieschopnosti poľnohospodárstva a lesného hospodárstva
2. Životné prostredie a krajina
3. Zlepšenie kvality života vo vidieckych oblastiach a diverzifikácia vidieckeho hospodárstva
4. prístup LEADER

Pokiaľ ide o fondy EAGF a EAFRD, môžu financovať centralizovaným spôsobom z podnetu Komisie alebo v jej mene prípravu, monitorovanie, administratívnu a technickú podporu, hodnotenie, audit a kontroly potrebné na vykonávanie Spoločnej poľnohospodárskej politiky vrátane rozvoja vidieka.

Rozpočet Spoločenstva by mal financovať výdavky SPP vrátane výdavkov na rozvoj vidieka prostredníctvom týchto fondov buď centralizovaným spôsobom, alebo v rámci správy delenej medzi členské štáty a Spoločenstvo v súlade s platnými nariadeniami.

Nariadenie ďalej uvádza, že je potrebné zriadenie akreditovaných platobných agentúr, pričom zdôrazňuje, aby obmedzil čo najviac počet orgánov a úradov poverených kontrolou výdavkov na SPP v rámci členských krajín. Členské štáty sú povinné zabezpečiť harmonickú spoluprácu medzi EK a platobnými agentúrami v oblasti financovania výdavkov SPP s cieľom umožniť EK dôkladne monitorovať finančné hospodárenie členských štátov. V zmysle základných pravidiel finančného riadenia SPP je za riadenie fondov EAGF a EAFRD zodpovedná Komisia. Komisia však väčšinou príjemcov nevypláca. Podľa zásady spoločného riadenia a v súlade s princípom zdieľaného riadenia sa touto úlohou poverujú členské štáty, ktoré ju realizujú prostredníctvom 85 celoštátnych a regionálnych platobných agentúr. Skôr ako si tieto agentúry môžu uplatniť nárok na výdavky z rozpočtu EÚ, sa musia akreditovať na základe súboru kritérií, ktoré stanovuje Komisia. Platobné agentúry však nie sú zodpovedné len za platby príjemcom. Pred rozdelením platieb musia oni alebo nimi poverené orgány preveriť žiadateľov, či sú oprávnení na príjem pomoci. Platobné agentúry sú schválené príslušnými orgánmi členských štátov a musia poskytovať dostatočné záruky na:

- prípustnosť nárokov a súlad s predpismi EÚ
- to, či uskutočnené platby sú správne a úplne zúčtované
- to, či potrebné dokumenty sú predložené v lehote a vo forme stanovenej predpismi EÚ

Podrobnosti o kontrolách, ktoré treba vykonať, sú stanovené v predpisoch SPP pre rôzne odvetvia, ktoré sa medzi sebou líšia. Výdavky platobných agentúr potom uhrádza Komisia členským štátom, a to mesačne v prípade EAGF a štvrťročne v prípade EAFRD. Na takéto úhrady sa však vzťahujú ďalšie úpravy, ku ktorým môže Komisia pristúpiť v rámci procesu zúčtovania.

Nariadenie zdôrazňuje včasné vyplácanie pomoci Spoločenstva pre prijímateľov, aby mohla byť efektívne využitá a nespôsobila vážne problémy prijímateľom a neohrozila ročný

rozpočet Spoločenstva. Takisto je potrebné stanoviť administratívny postup umožňujúci EK rozhodnúť o znížení alebo dočasnom pozastavení mesačných platieb, ak sa nedodržia pravidlá Spoločenstva.

Nariadenie stanovuje určenie ročného stropu výdavkov financovaných EAGF, zohľadňujúc maximálne sumy stanovené pre tento fond vo finančných výhladoch a aby sa tento strop dodržiaval za každých okolností v súlade s rozpočtovou disciplínou. Rozpočtová disciplína zahŕňa taktiež stálu analýzu strednodobej rozpočtovej situácie, aby pri predložení návrhu rozpočtu na daný rok EK predložila prognózy a analýzu EP a Rade EÚ. Zároveň je potrebné, aby EK zaviedla mesačný systém včasného varovania a monitorovania výdavkov v poľnohospodárstve.

S cieľom chrániť finančné záujmy Spoločenstva musí byť EK schopná pozastaviť alebo znížiť priebežné platby v prípade neoprávnených výdavkov aj pomocou zavedenia zrušenia automatického záväzku. V súvislosti s ochranou finančných záujmov je potrebné, aby sa vykonávalo ročné zúčtovanie platobných agentúr.

Nariadenie rieši aj prípady spätného získavania vyplatených čiastok v prípade, že boli vyplatené v rozpore s právnymi predpismi Spoločenstva alebo iných nezrovnalostí. V prípade vrátenia vyplatených čiastok z EAFG by sa malo byť zabezpečené odpočítanie čiastky z účtu členského štátu v plnej výške, v odôvodnených prípadoch sa však pripúšťa rozdelenie tejto finančnej záťaže medzi členský štát a Spoločenstvo.

Pokiaľ ide o EAFRD je potrebné, aby čiastky získané vymáhaním alebo zrušené v dôsledku nezrovnalostí zostali k dispozícii na programy na rozvoj vidieka dotknutého členského štátu vzhľadom na to, že boli pridelené tomuto štátu.

V r. 2009 EK žiadala vrátenie celkovo 528,5 mil. EUR spadajúcich do výdavkov SPP od členských štátov späť do rozpočtu EÚ. EK prijala toto rozhodnutie z dôvodu nedodržania pravidiel EÚ týkajúcich sa poľnohospodárskych výdavkov. Opatrenie sa celkovo týka 15 krajín.

Na vypracovanie potrebných informácií je potrebné využívať v čo najväčšej miere informačné technológie. Je potrebné, aby osobné údaje alebo obchodné tajomstvá mali zabezpečenú dôvernosť.

Celkovo sa uvažuje, že v roku 2013 budú tvoriť výdavky na SPP takmer 60 mld.€. Preto je oprávnenosť požiadavky prísnej kontroly využitia týchto prostriedkov na mieste.

Použitá literatúra:

1. FOJTÍKOVÁ, L. – LEBIEDZIK, M.: Společné politiky Evropské unie. Praha: Nakladatelství C.H.Beck,2008
2. LEBIEDZIK, M. – TVRDOŇ, M.: Hospodářské politiky Evropských společenství – vznik, vývoj a současnost. Opava: Slezská univerzita,2007
3. KONIG, P. – LACINA, L.: Rozpočet a politiky Evropské unie. Praha: Nakladatelství C.H.Beck, 2004
4. http://ec.europa.eu/agriculture/fin/index_en.htm
5. http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/160024_en.htm
6. <http://www.mpsr.sk>
7. <http://www.euractiv.sk/polnohospodarstvo-rozvoj-vidieka>
8. <http://www.reformthecap.eu/key-data-on-the-cap>

Kontakt

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2
911 50 Trenčín
Slovenská republika

Ing. Vladimír HNILIČAN, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VPLYV GLOBÁLNEJ FINANČNEJ A HOSPODÁRSKEJ KRÍZY NA VÝVOJ EKONOMIKY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

hnilican@euba.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá analýzou vplyvu globálnej finančnej a hospodárskej krízy na vývoj jednotlivých oblastí ekonomiky Slovenskej republiky. Úvodná časť príspevku obsahuje stručnú charakteristiku vývoja ekonomiky, vychádzajúcu z vybraných ukazovateľov ako hrubý domáci produkt a inflácia za rok 2009, v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. V tejto časti je zároveň uvedená prognóza vývoja ekonomiky Slovenskej republiky na roky 2010 a 2011. V ďalších častiach sa príspevok zameriava na verejné financie (príjmy a výdavky štátneho rozpočtu, saldo a verejný dlh), trh práce (zamestnanosť, nezamestnanosť), zahraničný obchod (export, import, saldo, obrat, teritoriálna a komoditná štruktúra), priame zahraničné investície (prílev, odvetvová štruktúra) a na zahraničný dlh Slovenskej republiky. Príspevok v závere, vychádzajúc z analýzy doterajších vývojových trendov, identifikuje hlavné problémy ekonomiky Slovenskej republiky.

Kľúčové slová: Ekonomika Slovenskej republiky, globálna finančná a hospodárska kríza, makroekonomický vývoj, verejné financie, trh práce, zahraničný obchod, priame zahraničné investície, zahraničný dlh.

Abstract

This article deals with analysis of global financial and economic crisis impact on development of individual economic regions of Slovak republic. The subject of introductory part is a brief characteristic of development in economy, based on selected indicators as GDP and inflation of 2009, comparing with previous period. In this part you can find also the forecast of development of Slovak economy for 2010 and 2011. The following parts focuses on public finances (revenue and expense of state budget, balance and public debt), labour market (employment, unemployment), foreign trade (export, import, balance, turnover, territorial and commodity structure), FDI (inflow, branch structure) and foreign debt of Slovak republic. In conclusion as result of the analysis of present development trends we bring identification of main problems of Slovak economy.

Key words: Economy of Slovak republic, global financial and economic crisis, macroeconomic development, public finance, labour market, foreign trade, FDI, foreign debt.

Ekonomika Slovenskej republiky patrila dlhodobo medzi dynamicky rastúce. Tento trend rastu ekonomickej výkonnosti sa v roku 2009 zastavil. V porovnaní s rokom 2008 klesol objem vytvoreného hrubého domáceho produktu v stálych cenách o 4,7% (v bežných cenách

bol nižší o 5,8%).¹ Hospodárska recesia súvisela najmä so znížením zahraničného ale aj domáceho dopytu. Okrem konečnej spotreby verejnej správy, reálne klesla každá zložka hrubého domáceho produktu. Za rok 2009 sa celkový domáci dopyt znížil o 5,8% v dôsledku výrazného poklesu kapitálových výdavkov. Tvorba hrubého kapitálu sa znížila o 21,4%. Konečná spotreba domácností bola medziročne nižšia o 0,7%. Konečná spotreba verejnej správy vzrástla o 2,8%. Objem celkového exportu tovarov a služieb klesol v porovnaní s rokom 2008 o 16,5%. Znížila sa aj hodnota celkového importu tovarov a služieb o 17,6%.²

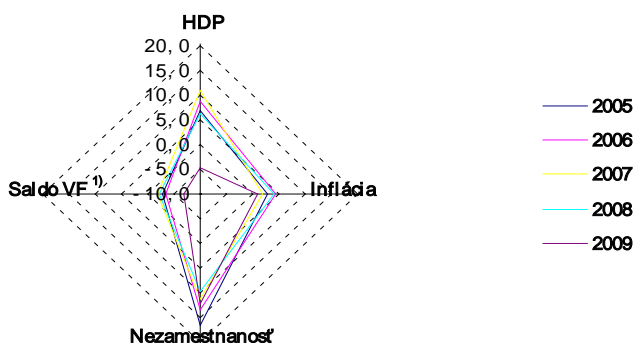
Konvergencia ekonomiky Slovenskej republiky k vyspelým západoeurópskym ekonomikám tak klesla po prvýkrát od vstupu do Európskej únie. Ministerstvo financií Slovenskej republiky predpokladá na roky 2010 a 2011 ekonomický rast vo výške 4%, resp. 3%.³ Miera inflácie, meraná harmonizovaným indexom spotrebiteľských cien, dosiahla v priemere za rok 2009 hodnotu 0,9%, čo je výrazne priaznivejší výsledok ako jej hodnota dosiahnutá v rokoch 2005 až 2008 (pozri tabuľka č. 1, graf č. 1). Vývoj inflácie v roku 2009 ovplyvňoval najmä pokles cien v sortimente potravín a pohonných látok. Prognóza Ministerstva financií Slovenskej republiky očakáva zhoršenie jej vývoja, rast na úrovni 1% v roku 2010 a 3,5% v roku 2011.⁴

Tabuľka č. 1: Vývoj HDP a inflácie za roky 2005 až 2009, prognóza na roky 2010 a 2011

Ukazovateľ	Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
HDP (%)		6,7	8,5	10,6	6,2	-4,7	4,0	3,0
Inflácia (%)		2,8	4,3	1,9	3,9	0,9	1,0	3,5

Prameň: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Ministerstvo financií Slovenskej republiky

Graf č. 1: Vybrané makroekonomické ukazovatele za roky 2005 až 2009 (v %)

Prameň: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Ministerstvo financií Slovenskej republiky Národná banka Slovenska

¹ Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 2009. Štatistický úrad Slovenskej republiky, marec 2010.

² Tamtiež.

³ Prognóza vývoja ekonomiky SR na roky 2010 – 2013. Inštitút finančnej politiky. Ministerstvo financií Slovenskej republiky, september 2010.

⁴ Tamtiež.

1) Saldo VF = saldo verejných financií

Vývoj verejných financií Slovenskej republiky za roky 2005 až 2009 ilustruje tabuľka č. 2. Z uvedených údajov vyplýva, že v období pred globálnou finančnou a hospodárskou krízou sa štátny rozpočet Slovenskej republiky vyvíjal relatívne priaznivo. Znižoval sa rozpočtový deficit (pri súčasnom raste príjmov a výdavkov) a zároveň boli plnené maastrichtské kritériá vo fiškálnej oblasti. Vplyvom globálnej krízy došlo k výraznému zhoršeniu celkového makroekonomického prostredia. Pokles výkonnosti hospodárstva a výberu daní negatívne ovplyvnil nielen samotný štátny rozpočet, ale nepriaznivo sa prejavil aj v daňových príjmoch miest, obcí a vyšších územných celkov. V dôsledku nárastu miery nezamestnanosti a sociálnych výdavkov došlo v roku 2009 k prudkému zvýšeniu deficitu verejných financií. Tento deficitný nárast spôsobilo jednak zníženie daňových a odvodových príjmov štátu, ale aj realizované protikrízové opatrenia zo strany vlády Slovenskej republiky, ktorých cieľom bolo stimulovať ekonomiku a zabrániť ďalšiemu negatívnemu vývoju na trhu práce. Z uvedených dôvodov skončilo rozpočtové hospodárenie Slovenskej republiky k 31. decembru 2009 neplánovaným schodkom až vo výške 2 791,3 mil. Eur.⁵

Tabuľka č. 2: Vývoj štátneho rozpočtu, salda a dlhu verejných financií

Ukazovateľ	Rok	2005	2006	2007	2008	2009
Príjmy ŠR (v mil. Eur)		8587,1	9691,9	10695,7	11352,3	10540,8
Výdavky ŠR (v mil. Eur)		9711,9	10743,4	11476,7	12056,1	13332,1
Saldo ŠR (v mil. Eur)		-1124,8	-1051,5	-781,0	-703,8	-2791,3
Saldo VF (% z HDP)		-2,81	-3,45	-1,86	-2,19	-6,77
Verejný dlh (% z HDP)		34,16	30,44	29,35	27,64	35,70

Prameň: Ministerstvo financií Slovenskej republiky, Štatistický úrad Slovenskej republiky

Celkové príjmy štátneho rozpočtu za rok 2009 oproti roku 2008 klesli o 7,1% (z 811,6 mil. Eur na 10 540,8 mil. Eur). V príjmovej štruktúre rozpočtu tvorili dane 76,1%, granty a transfery 16%⁶ a nedaňové príjmy 7,9%. Medziročne bol nižší výber daňových príjmov o 998 mil. Eur. Z toho najviac poklesol výnos dane z pridanej hodnoty o 786,1 mil. Eur. V oblasti nedaňových príjmov bol výber nižší o 45,7 mil. Eur. Celkové výdavky štátneho rozpočtu v objeme 13 332 mil. Eur boli vyššie o 10,6% ako v roku 2008. Ich zvýšenie o 1 275,5 mil. Eur súviselo s bežnými výdavkami vyššími o 723,5 mil. Eur (o 6,9%) a s prírastkom kapitálových výdavkov 551,8 mil. Eur (34,3%).⁷ Záporné saldo verejných financií, vyjadrené ako percentuálny podiel z hrubého domáceho produktu, dosiahlo výšku až -6,77%, čo predstavovalo v porovnaní s rokom 2008 (-2,19%) viac ako trojnásobok. Verejný dlh Slovenskej republiky tak vzrástol z úrovne 27,64% hrubého domáceho produktu v roku 2008 na 35,7% v roku 2009.

Nepriaznivý ekonomický vývoj v roku 2009 negatívne vplýval aj na trh práce Slovenskej republiky. Miera nezamestnanosti sa v priemere za rok zvýšila na 12,1%. Oproti rokom 2005 až 2008 došlo k prerušeniu jej klesajúceho trendu (tabuľka č. 3). Vývoj nezamestnanosti mal od začiatku roka 2009 stúpajúcu tendenciu. Nezamestnanosť najviac zvyšovali osoby, ktoré pracovali v umení, zábave a rekreácii, v administratívnych

⁵ Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 2009. Štatistický úrad Slovenskej republiky, marec 2010.

⁶ Objem grantov a transferov sa v roku 2009 zvýšil o 232,1 mil. Eur.

⁷ Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 2009. Štatistický úrad Slovenskej republiky, marec 2010.

službách, doprave a skladovaní, v priemysle a stavebníctve. V porovnaní s rokom 2008 sa zvýšil počet nezamestnaných o 66,7 tis. osôb (o 25,9%) na celkových 324,2 tis. osôb.⁸ Na roky 2010 a 2011 predpokladá Ministerstvo financií Slovenskej republiky pokračujúci rast miery nezamestnanosti vo výške 14,4%, resp. 13,6%.⁹

Tabuľka č. 3: Nezamestnanosť za roky 2005 až 2009, prognóza na roky 2010 a 2011

Ukazovateľ	Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Nezamestnanosť (%)		16,2	13,3	11,0	9,6	12,1	14,4	13,6

Prameň: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Ministerstvo financií Slovenskej republiky

Rozloženie miery nezamestnanosti a počtu nezamestnaných z regionálneho hľadiska (podľa jednotlivých krajov Slovenskej republiky) dokumentuje tabuľka č. 4.

Tabuľka č. 4: Nezamestnanosť podľa jednotlivých krajov za rok 2009

Kraj, SR	Počet nezamestnaných		Miera nezamestnanosti (v %)
	spolu (tisíc osôb)	podiel na SR (v %)	
Bratislavský	16,3	5,0	4,7
Trnavský	27,5	8,5	9,1
Trenčiansky	21,4	6,6	7,3
Nitriansky	45,7	14,1	13,0
Žilinský	35,4	10,9	10,6
Banskobystrický	59,8	18,4	18,8
Prešovský	62,4	19,2	16,2
Košický	55,8	17,2	15,5
SR spolu	324,2	100,0	12,1

Prameň: Štatistický úrad Slovenskej republiky

V roku 2009 sa zmenil trend vývoja zamestnanosti. Intenzita jej poklesu sa v jednotlivých štvrtrokoch prehlbovala. Priemerný počet pracujúcich sa v 4. štvrtroku 2009 v porovnaní s rovnakým obdobím predchádzajúceho roku znížil o 136,4 tis. osôb (o 5,5%) na 2 329,6 tis. osôb. V roku 2009 dosiahla celková zamestnanosť 2 365,8 tis. osôb. V porovnaní s rokom 2008 sa znížila o 68 tis. osôb (o 2,8%).¹⁰ Nepriaznivú situáciu na trhu práce najviac ovplyvnil pokles počtu pracujúcich v jednotlivých odvetviach priemyslu. V úhrne za celý priemysel sa zamestnanosť znížila o 78,8 tis. osôb (o 11%), z toho najmä v priemyselnej výrobe o 74,7 tis. osôb (o 11,7%). Pracujúcich pribudlo hlavne v odvetviach služieb 22,7 tis. osôb, z toho najviac v obchode 20,4 tis. osôb.¹¹ Trend poklesu miery zamestnanosti sa prejavil aj v porovnaní s rokom 2008 (klesla na úroveň 60,1%). V dôsledku globálnej finančnej a hospodárskej krízy sa výrazne znížila ponuka voľných pracovných miest.

⁸ Tamtiež.

⁹ Prognóza vývoja ekonomiky SR na roky 2010 – 2013. Inštitút finančnej politiky. Ministerstvo financií Slovenskej republiky, september 2010.

¹⁰ Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 2009. Štatistický úrad Slovenskej republiky, marec 2010.

¹¹ Tamtiež.

Priemerný počet voľných pracovných miest medziročne klesol o 7 488 (o 30,2%) na 17 310 miest.¹²

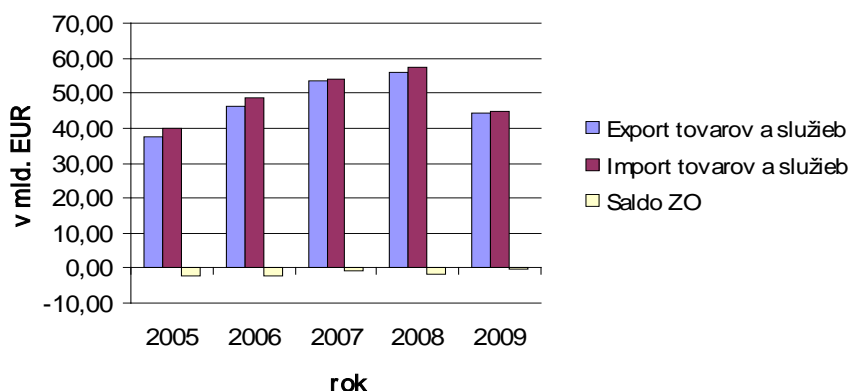
Vstup Slovenskej republiky do Európskej únie v roku 2004 priniesol v nasledujúcich rokoch 2005 až 2008 medziročne vyššiu mieru rastu zahraničného obchodu. V tomto období dynamicky narastal export, import a obrat zahraničného obchodu. Pozitívny vývoj zaznamenala aj obchodná bilancia s tovarmi a službami, ktorej záporné saldo postupne klesalo. K prerušeniu rastovej dynamiky zahraničného obchodu došlo až v dôsledku negatívneho vplyvu globálnej finančnej a hospodárskej krízy. V roku 2009 sa naplno prejavili riziká z veľmi otvorenej ekonomiky Slovenskej republiky, z teritoriálnej orientácie a komoditného zloženia zahraničného obchodu. Vplyvom výrazného utlmenia zahraničného dopytu došlo k poklesu celkového obratu, exportu a importu. Kladný vývoj bol však zaznamenaný v obchodnej bilancii, kde v dôsledku vyššieho tempa poklesu importu ako exportu, dosiahlo záporné saldo s tovarmi a službami najnižšiu úroveň za sledované obdobie (-0,13 mld. Eur). Ak by sa však porovnával iba export tovarov v celkovej výške 39,7 mld. Eur a import tovarov (38,5 mld. Eur), dosiahla ekonomika Slovenskej republiky v roku 2009 kladné obchodné saldo cca 1,2 mld. Eur. Súhrnné výsledky zahraničného obchodu s tovarmi a službami za obdobie 2005 až 2009 (v bežných cenách) sú uvedené v tabuľke č. 5 a grafe č. 2.

Tabuľka č. 5: Zahraničný obchod za roky 2005 až 2009 (v mld. Eur)

Ukazovateľ/rok	2005	2006	2007	2008	2009
Import tovarov a služieb	39,86	48,65	54,02	57,33	44,56
Export tovarov a služieb	37,60	46,47	53,37	55,81	44,43
Saldo ZO	-2,26	-2,18	-0,65	-1,52	-0,13
Obrat ZO	77,46	95,12	107,39	113,14	88,99

Prameň: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Národná banka Slovenska

Graf č. 2: Zahraničný obchod Slovenskej republiky za roky 2005 až 2009 (v mld. Eur)

Prameň: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Národná banka Slovenska

¹² Tamtiež.

Medzi najvýznamnejších obchodných partnerov na strane exportu a importu, z hľadiska teritoriálnej štruktúry zahraničného obchodu Slovenskej republiky, patria dlhodobo členské štáty Európskej únie. Do tohto obchodného teritória je koncentrovaná podstatná časť exportu Slovenskej republiky. Podiel exportu do členských štátov Európskej únie dosahoval v uvedených rokoch viac ako 80% z celkového exportu. Naopak podiel importu z členských štátov Európskej únie tvoril v danom období okolo 70% z celkového importu Slovenskej republiky. Poradie hlavných obchodných partnerov v rokoch 2005 až 2009 je na strane exportu relatívne stabilné. K najvýznamnejším patria Nemecko, Česká republika, Francúzsko, Taliansko, Poľsko, Rakúsko a Maďarsko. Na strane importu do Slovenskej republiky dominujú Nemecko, Česká republika, Ruská federácia, Taliansko, Maďarsko, Kórejská republika a Čína.

Členenie komoditnej štruktúry zahraničného obchodu poukazuje na štruktúru, výkonnosť a potreby odvetví a sektorov hospodárstva Slovenskej republiky. K hlavným exportným komoditným skupinám v rokoch 2005 až 2009 patrili výrobky strojárenského priemyslu (najmä osobné automobily), výrobky elektronického a elektrotechnického priemyslu (elektronické stroje, prístroje a zariadenia, ich časti a súčasti), jadrové reaktory, kotly, stroje, prístroje, zariadenia, železo a oceľ, nerastné palivá a minerálne oleje. Hlavné importné komoditné skupiny tvorili elektronické stroje, prístroje a zariadenia (ich časti a súčasti), nerastné palivá, minerálne oleje, bitúmenové látky, minerálne vosky, vozidlá (iné ako koľajové, ich časti a príslušenstvo), jadrové reaktory, kotly, stroje, prístroje, zariadenia (ich časti a súčasti), plasty a výrobky z nich, železo a oceľ.

Priame zahraničné investície predstavujú významný rozvojový impulz pre ekonomický rast Slovenskej republiky. Za posledné roky bolo v Slovenskej republike vytvorené stabilné podnikateľské prostredie a vhodné investičné podmienky. Rozsah globálnej finančnej a hospodárskej krízy negatívne ovplyvnil aj vývoj prílevu priamych zahraničných investícií do ekonomiky Slovenskej republiky. Výrazný pokles prílevu nastal už v roku 2008 (952 mil. Eur). Tento pokles sa v roku 2009 ešte viac prehĺbil. Objem priamych zahraničných investícií do ekonomiky Slovenskej republiky dosiahol 839 mil. Eur, čo predstavovalo jeho najnižšiu úroveň za posledných päť rokov (tabuľka č. 6).

Tabuľka č. 6: Prílev priamych zahraničných investícií do Slovenskej republiky

Rok	2005	2006	2007	2008	2009
mil. Eur	1952	3741	2618	952	839

Prameň: Národná banka Slovenska

Z hľadiska odvetvovej štruktúry najväčší objem priamych zahraničných investícií smeroval do priemyselnej výroby a do finančného sprostredkovania. Tretiu najsilnejšiu investičnú oblasť tvoril veľkoobchod, maloobchod, oprava motorových vozidiel, motocyklov a spotrebného tovaru. V rámci sektora priemyslu boli realizované najvýznamnejšie investície najmä do automobilového a elektronického odvetvia, vrátane ich subdodávateľských sietí. V členení priamych zahraničných investícií podľa štátu investora dominovalo v roku 2008 Holandsko s kumulovaným objemom investícií 5,34 mld. Eur. Druhým najvýznamnejším investorom bolo Rakúsko (3,82 mld. Eur), tretím Taliansko (3,63 mld. Eur), ktoré nasledovalo Nemecko s celkovými investíciami na úrovni 3,47 mld. Eur. V poradí piatu pozíciu obsadilo Maďarsko, ktorého investície predstavovali celkom 2,07 mld. Eur. Medzi ďalšie významné investorské štáty patria Česká republika, Cyprus, Luxembursko, Južná Kórea a USA.

Tabuľka č. 7: Stav PZI - členenie podľa štátu investora za rok 2008

Poradie	Štát investora	mil. Eur
1.	Holandsko	5 339
2.	Rakúsko	3 819
3.	Taliansko	3 631
4.	Nemecko	3 474
5.	Maďarsko	2 073
6.	Česká republika	2 062
7.	Cyprus	1 328
8.	Luxembursko	955
9.	Južná Kórea	710
10.	USA	709

Prameň: Národná banka Slovenska

V priebehu roka 2009 sa nepriaznivo vyvíjal aj hrubý zahraničný dlh Slovenskej republiky. Medziročne vzrástol o 12,79 mld. USD a dosiahol celkovo hodnotu 65,31 mld. USD. V porovnaní s rokom 2005 (27,05 mld. USD) tak dosiahol hrubý zahraničný dlh v roku 2009 viac ako dvojnásobok. Z celkovej sumy 65,31 mld. USD tvoril kumulovaný zahraničný dlh vlády Slovenskej republiky a Národnej banky Slovenska 32,91 mld. USD, čo predstavovalo 50,4% hrubého zahraničného dlhu štátu. V porovnaní s rokom 2005 (5,58 mld. USD) tak dosiahol v roku 2009 kumulovaný zahraničný dlh vlády Slovenskej republiky a Národnej banky Slovenska takmer šesťnásobne viac. Štruktúru hrubého zahraničného dlhu Slovenskej republiky za roky 2005 až 2009, v členení vláda Slovenskej republiky, Národná banka Slovenska, bankový sektor a ostatné subjekty, uvádza tabuľka č. 8.

Tabuľka č. 8: Hrubý zahraničný dlh za roky 2005 až 2009 (k 31.12., v mld. USD)

Subjekt	Rok	2005	2006	2007	2008	2009
Vláda SR		5,46	7,49	9,28	10,09	11,21
NBS		0,12	0,21	0,22	0,22	21,70
Banky		10,23	7,71	14,25	18,65	7,76
Ostatné		11,24	16,80	20,55	23,55	24,63
Celkom		27,05	32,21	44,30	52,52	65,31

Prameň: Národná banka Slovenska

Existujúce nerovnováhy v makroekonomickej rovine predstavujú oblasti, ktoré negatívne ovplyvňujú výkonnosť a konkurencieschopnosť hospodárstva Slovenskej republiky. Dlhodobu pretrvávajú deficitné verejné financie a tomu zodpovedajúci verejný dlh. Súčasný vývojový trend vo verejných financiách, ako je pokles daňových príjmov (vzťahuje sa nielen na štátny rozpočet, ale aj na rozpočty vyšších územných celkov, miest a obcí), výrazný nárast výdavkov a ďalšie kumulovanie verejného dlhu, predurčujú tento nepriaznivý trend aj v najbližšom období. Smerovanie vývoja v zahraničnom obchode Slovenskej republiky bude ovplyvňovať dosiahnutá konkurenčná schopnosť vyvážanej produkcie a

vysoký podiel členských štátov Európskej únie na exporte, resp. importe Slovenskej republiky.

Významný vplyv si udrží pretrvávajúca orientácia priemyselnej štruktúry hospodárstva, pre ktorú je typický dominantný charakter niekoľkých odvetví (automobilový a elektronický/elektrotechnický priemysel) a z toho plynúce rizikové vývojové tendencie v zahraničnom obchode. Štruktúru a vývoj zahraničného obchodu Slovenskej republiky bude naďalej determinovať komoditná koncentrácia exportných kapacít, vyššia citlivosť exportu Slovenskej republiky na cyklický vývoj svetového hospodárstva a výrazná závislosť priemyselnej produkcie na importe surovín a polotovarov. Na rast ekonomiky Slovenskej republiky bude vplývať jej vysoká miera závislosti na priemyselnej produkcii a exporte niekoľkých nadnárodných spoločností (a na ich subdodávateľských zahraničných firmách). Doterajší stav a vývoj na trhu práce Slovenskej republiky predstavuje najväčší ekonomický a sociálny problém, ktorý zvyrazňuje vysoká miera nezamestnanosti, regionálne disparity v jej úrovni, ako i nevyváženosť v ekonomickom rozvoji jednotlivých regiónov Slovenskej republiky.

Použitá literatúra:

1. Súhrnná databáza makroekonomických ukazovateľov. Národná banka Slovenska, november 2010
2. Databáza štatistických údajov. Štatistický úrad Slovenskej republiky, november 2010
3. Prognóza vývoja ekonomiky SR na roky 2010 – 2013. Inštitút finančnej politiky. Ministerstvo financií Slovenskej republiky, september 2010
4. Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 2009. Štatistický úrad Slovenskej republiky, marec 2010

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Lukáš HOLAS

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VOJNA V KOSOVE 1998 – 1999 A JEJ DOPAD NA VZŤAHY RUSKO – NATO

lukas.holas@euba.sk

Abstrakt

Predmetom príspevku je objasnenie príčinných súvislostí medzi dianím v Juhoslávií a Kosove v rokoch 1998 – 1999 a vývojom vzťahov medzi Ruskom a NATO do septembra roku 2001. V záujme lepšieho porozumenia sa prvá časť článku venuje stručnej charakteristike príčin a priebehu vojny v Kosove. Druhá časť vysvetľuje dopad tejto vojny na vývoj vzťahov medzi Ruskom a NATO, a to najmä prostredníctvom objasnenia nálad a postojov Ruskej federácie k aktivitám NATO v Juhoslávií. V závere autor zhodnocuje účinok vojny v Kosove na plnenie cieľov ruskej zahraničnej politiky v danom období.

Kľúčové slová: vojna v Kosove, Juhoslávia, zhoršenie vzťahov, ruská vnútorná debata, rozširovanie NATO.

Abstract

The subject of the paper is the clarification of causalities between the course of events in Yugoslavia and Kosovo in 1998 – 1999 and the development of relations between Russia and NATO till September 2001. Aimed at better understanding, first part of the article devotes to brief characteristics of reasons of outbreak as well as course of the War in Kosovo. Second section explains the impact of the war on development of Russia – NATO relations. This is achieved through clarification of moods and attitudes of the Russian federation towards NATO activities in Yugoslavia. In conclusion, the author evaluates the effect of kosovar war on fulfilling of russian foreign policy goals in the given period of time.

Key words: war in Kosovo, Yugoslavia, worsening of relations, russian internal debate, NATO enlargement.

Úvod

Vojenský konflikt v bývalej Juhoslávií vyvolaný národnooslobodzovacími snahami v srbskej provincii Kosovo v rokoch 1998 až 1999 bol posledným v sérii konfliktov, ktoré sa odohrávali na Balkáne v 90. rokoch minulého storočia. Na rozdiel od všetkých predchádzajúcich mal však práve tento spor zásadný dopad na dovedajší vývoj vzťahov medzi NATO a Ruskou federáciou. Hoci konštelácia vzťahov medzi Ruskom a Alianciou vedených po skončení vojny v Kosove trvala iba dva roky, stále má výrazný dopad aj na súčasné formovanie zahraničnej politiky Moskvy a do istej miery i NATO.

Vojna v Kosove v rokoch 1998 – 1999

Príčiny kosovskej vojny na konci 20. storočia siahajú do obdobia druhej svetovej vojny, kedy v dôsledku lokálnych genocíd rástli vlny nacionalizmu a šovinizmu na celom Balkáne. Zjednotiteľovi juhoslovanských národov a zakladateľovi SFRJ Josipovi Bros Titovi sa dané nálady podarilo počas jeho vlády do roku 1980 tlmiť, avšak po jeho smrti vypukli opäť. V autonómnej oblasti Kosovo takto dochádzalo k stretom medzi väčšinovými kosovskými Albáncami, ktorí vyznávali islam, a menšinovými kosovskými Srbmi hlásiacich sa k pravoslávnenému kresťanskému náboženstvu. Napätie medzi danými skupinami postupne narastalo od zrušenia kosovskej autonómie v roku 1990. V Kosove silneli v dôsledku dominantnej srbskej nadvlády snahy o nezávislosť od Srbska. Belehrad však takúto možnosť kategoricky odmietal nakoľko územie Kosova považuje za kolísku srbského národa. Napätie vyvrcholilo v marci roku 1998, kedy sa odohralo niekoľko udalostí priamo vyúsťujúcich do vojenského konfliktu. V prvom rade došlo k obzvlášť brutálnym zásahom srbských bezpečnostných zložiek proti albánskemu obyvateľstvu. To vyvolalo vlny demonštrácií, na ktorých získala vplyv ilegálna kosovská oslobodzovacia armáda (UCK). Po jasnom víťazstve kosovských Albáncov nad Srbmi v parlamentných a prezidentských voľbách v Kosove 22. marca 1998 a po výzve UCK, aby sa kosovskí Albánci pripravili na občiansku vojnu sa už konfliktu nedalo zabrániť.

Európska únia, NATO ako aj Ruská federácia zásadne odsudzovali dianie v Kosove a apelovali na obe strany konfliktu, aby bol spor riešený mierovou cestou. Európska únia pohrozila uvalením sankcií na Juhoslovanskú zväzovú republiku, ak by do štyroch týždňov nedošlo k serióznemu dialógu. Vnútropolitické riešenie však bolo vysoko nepravdepodobné, nakoľko na kosovskú požiadavku vytvoriť si vlastný štát neboli srbské authority ochotné za žiadnych okolností pristúpiť. Do diania sa zapojila taktiež BR OSN, ktorá svojou rezolúciou č. 1199 zo dňa 23. septembra 1998 žiadala okamžité zastavenie bojov a pokračovanie rokovaní o kosovskom konflikte.¹ Čiastočné uvoľnenie situácie nastalo 13. októbra 1998, kedy vtedajší srbský prezident Slobodan Milošević sľúbil zastaviť pod tlakom NATO ozbrojené akcie, umožniť činnosť humanitárnych združení v Kosove, pripraviť podmienky na návrat utečencov a diskutovať s Kosovom o autonómii. Aliancia totiž prijala rozhodnutie, že zaútočí proti Juhoslávii, ak tá do štyroch dní nesplní požiadavky dané uvedenou rezolúciou BR OSN. Vo februári roku 1999 sa začali v Paríži mierové rokovania medzi zástupcami Srbska a Kosova v prítomnosti štátov Kontaktnej skupiny pre Juhosláviu.² V dôsledku viacerých skutočností,³ a to i napriek stálej hrozbe leteckých útokov na Juhosláviu zo strany USA, neboli rokovania úspešné.

Ďalšia etapa konfliktu v Kosove nastala 24. marca 1999, kedy vzdušné sily NATO začali bombardovanie strategických cieľov na území Juhoslávie. Bolo to prvý raz, čo ozbrojené zložky členských štátov NATO zaútočili proti suverénnemu štátu. Vojenskú intervenciu Aliancia schválila rezolúciou po summite NATO vo Washingtone D.C. v apríli roku 1999, v ktorej povoľovala uskutočňovať odvetné operácie proti krízam, na ktoré sa priamo nevzťahuje článok 5 Severoatlantickej zmluvy.⁴ NATO a USA tento krok

¹ Plné znenie rezolúcie dostupné na internete: <http://www.un.org/peace/kosovo/98sc1199.htm>.

² Kontaktná skupina pre Juhosláviu vznikla s cieľom sprostredkovať mierové dialógy medzi Srbskom a Kosovom. Patrili do nej USA, Rusko, Nemecko, Francúzsko, Veľká Británia a Taliansko.

³ Primárne išlo o dve skutočnosti. Srbsko nebolo ochotné priamo rokovať s Kosovom, nakoľko medzi kosovskými zástupcami bol aj člen UCK, ktorú Belehrad považoval za teroristickú. V druhom rade to bola nedostatočná ochota pristúpiť na kompromis či už zo strany Srbska, Kosova, ale aj štátov kontaktnej skupiny.

⁴ Kľúčový článok 5 zmluvy o NATO znie: Zmluvné strany sa dohodli, že ozbrojený útok proti jednej alebo viacerých z nich v Európe alebo Severnej Amerike bude považovaný za útok proti všetkým. Preto odsúhlasili, že ak dôjde k takémuto ozbrojenému útoku, každá z nich uplatní právo na individuálnu alebo kolektívnu obranu, uznanú článkom 51 Charty OSN, a pomôže takto napadnutej zmluvnej strane alebo stranám tým, že okamžite

odôvodňovali porušovaním ľudských práv kosovských Albáncov a neochotou Srbov pri rokovaní v Paríži z februára daného roku. Možno povedať, že NATO a USA chceli aj týmto spôsobom prinútiť Srbsko podpísať mierovú zmluvu. 1. júna 1999 malo byť bombardovanie Juhoslávie ukončené po tom, ako Slobodan Milošević prijal mierové podmienky vytvorené Ruskom a NATO a predložené Juhoslávii vyslancom EÚ Martinom Ahtisaarim a ruským premiérom Viktorom Černomyrdinom. Vojenské operácie zo strany NATO však pokračovali až do prijatia rezolúcie BR OSN č. 1244 o zastavení konfliktu v Kosove 10. júna 1999. Ako nesmierne podstatné však treba uviesť, že podmienky uvedené v danej rezolúcii sú viac-menej v súlade s požiadavkami, ktoré Srbsko prezentovalo na rokovaní v Paríži.⁵ Keby ich Kosovo a štáty kontaktnej skupiny pre Juhosláviu vtedy prijali, mohlo sa bombardovaniu predísť. Možno teda skonštatovať, že letecké operácie Aliancie proti Juhoslávii nespĺnili svoj účel.

Vývoj vzťahov medzi Ruskom a NATO

Vojna v Kosove v rokoch 1998 až 1999 znamenala zásadný obrat vo vzťahoch medzi Ruskom a NATO. V záujme jasného pochopenia tejto zmeny je potrebné poznať kvalitu vzťahov daných strán krátko pred rokom 1999.

Kľúčovou otázkou vzťahov Ruskej federácie a Aliancie sa od roku 1995 stalo prvé kolo rozširovania NATO o Českú republiku, Poľsko a Maďarsko. Ako je známe, Moskva má dlhodobý negatívny postoj k procesu rozširovania Aliancie v Európe, v ktorej vidí zvyšovanie závislosti Európy od USA a tým postupné vytlačanie Ruska z európskeho bezpečnostného priestoru a jeho izoláciu. Tento prístup bol prvýkrát presadzovaný ministrom zahraničných vecí RF J. Primakovom (v úrade od januára 1996 do septembra 1998). Napriek tomu bolo Rusko, v záujme udržania svojho vplyvu v Európe, ochotné rokovať o podmienkach rozšírenia NATO. Je jasné, že takýto postoj vyhovoval aj NATO a aj USA. Po sérii šiestich kôl rokovaní bol v roku 1997 Moskvou a NATO podpísaný kompromisný Zakladajúci Akt, ktorý upravoval podmienky rozšírenia Severoatlantickej aliancie. Prakticky boli rozhovory ukončené až 8. marca 1999 (tri dni pred vstupom Českej republiky, Poľska a Maďarska do NATO) po tom, ako bola podpísaná revidovaná Zmluva o konvenčných zbraniach v Európe. Na základe uvedených skutočností možno tvrdiť, že vzájomné vzťahy Ruska a NATO boli relatívne dobré, resp. neboli chladné.

Ruská federácia sa o Kosovo a štáty balkánskeho polostrova zaujíma z viacerých dôvodov. V prvom rade, Rusko spája s Balkánom myšlienka panslavizmu. Na základe historického vývoja Ruska a Juhoslávie po roku 1945 ako aj v dôsledku rozpadu ZSSR aj SFRJ môžeme pozorovať v oboch krajinách antipatie voči USA a západným mocnostiam. V prípade Srbska je nezanedbateľné aj rovnaké náboženské vierovyznanie. Okrem uvedených všeobecných dôvodov sa Moskva snaží zapájať do diania v regióne aj z ďalších príčin špecifických pre Kosovo. Za najvýznamnejší možno označiť podobnosť medzi Kosovom a Čečenskom. Danú skutočnosť vystihol bývalý ruský minister zahraničných vecí Igor Ivanov,

podnikne sama v súlade s ostatnými stranami takú akciu, ktorú bude považovať za nutnú, vrátane použitia ozbrojenej sily, s cieľom obnoviť a udržať bezpečnosť severoatlantickej oblasti.

Uvedená rezolúcia prijatá po summite NATO vo Washingtone z 24.4.1999 dostupná na internete: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm.

⁵ Rezolúcia potvrdzuje územnú celistvosť Juhoslávie vrátane Kosova, nepovoľuje vstup vojsk NATO na územie Juhoslávie mimo územia Kosova a nerieši budúci status Kosova bez rozhodujúceho hlasu Juhoslávie či Srbska.

Security Council Resolution 1244 (1999) [online]. New York: UNO. Dostupné na internete:

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>

ktorý sa v rozhovore s Madelaine Albright vyjadril: „Madelaine, nechápete, že v Rusku máme veľa Kosov?“⁶

Na základe uvedených dôvodov sa Rusko po začiatku vojny v Kosove v roku 1998 snažilo aktívne vystupovať v procese urovnania tohto konfliktu. Poukazuje na to napríklad skutočnosť, že Ruská federácia patrila do Kontaktnej skupiny pre Juhosláviu. V otázke efektivity ruskej účasti v tejto skupine sa však názory rôznia. Zatiaľ čo John Norris, špeciálny poradca prezidenta International Crisis Group, zastáva názor, že aktivita Moskvy v parížskych rokovaníach bola zanedbateľná, slovenský právnik Ján Čarnogurský účast' Ruska na rokovaníach a neskoršom mierotvornom procese vyzdvihuje.⁷ Neúspechu rokovaní v Paríži však napriek svojmu dištancovaniu sa od sporných mierových podmienok navrhovaných USA⁸ nevedela Moskva zabrániť. Začiatok bombardovania Juhoslávie vojskami NATO znamenal rapidné zhoršenie bilaterálnej komunikácie medzi Ruskom a Alianciou. Z kvalitatívneho hľadiska sa stali vzájomné vzťahy porovnateľné so vzťahmi pred podpísaním Zakladajúceho Aktu v roku 1997. Priamym dôsledkom leteckej intervencie v Juhoslávii bolo prerušenie vzájomných vzťahov. Moskva prudko odsudzovala daný vojenský zásah z viacerých dôvodov. V prvom rade deklarovala, že ozbrojené sily NATO zasiahli proti suverénemu štátu bez súhlasu BR OSN, čím podkopávali základné princípy medzinárodného práva, Charty OSN a európskeho systému bezpečnosti vytvorených po skončení druhej svetovej vojny. Rusko tiež obvinilo USA a NATO, že v dani na Balkáne, ktorý popri bývalých post-sovietskych republikách takisto patrí k prioritám ruskej zahraničnej politiky, ignorovali Rusko ako strategického partnera v európskom bezpečnostnom systéme. Daný fakt bol nepochybne v rozpore s hlavným cieľom zahraničnej politiky Ruskej federácie – obnovenie vplyvu Ruska vo svetovej politike a vytvorenie multipolárneho usporiadania moci. Okrem toho videlo Rusko v NATO hrozbu aj v súvislosti so situáciou v Kosovu podobnom Čečensku. Moskva sa v tomto ohľade obávala podobnej intervencie Aliancie aj v Čečensku, ktoré Rusko považuje za sféru svojho výlučného vplyvu. V súvislosti s povolením odvetných operácií proti krízam, na ktoré sa priamo nevzťahuje článok č. 5 Severoatlantickej zmluvy sa navyše v Rusku zmenilo aj samotné ponímanie charakteru NATO. Ruská politická elita zastávala názor, že Aliancia neslúži na zabezpečenie kolektívnej bezpečnosti svojich členov, ale agresívnym paktom využívajúcim vojenskú silu mimo svojich hraníc, čím sa snaží priblížiť k ruským hraniciam. Kritika sa začala zameriavať na NATO ako také, a nielen na riziká, ktoré pre Rusko predstavovalo rozširovanie danej organizácie.

Podstatnou črtou vtedajšej ruskej kritiky bola aj masívna podpora verejnej mienky. Markantné zhoršenie ponímania západu najlepšie ilustruje prieskum z marca až mája 1999, v ktorom sa 63% respondentov vyjadrilo, že NATO predstavuje priamu hrozbu pre ruské bezpečnostné záujmy a 90% odsudzovalo operácie NATO v Juhoslávii. Severoatlantickú alianciu považovala verejná mienka za nechcený pozostatok studenej vojny. Ponímanie USA a západu bolo v tomto období najhoršie od čias karibskej krízy. Na relatívnu dlhodobosť tohto presvedčenia poukazuje aj podobný prieskum zo septembra roku 2000, v ktorom rozširovanie NATO na východ považovalo za hrozbu až 93,6% opýtaných.⁹ Uvedená skutočnosť by výrazne komplikovala všetky Alianciou iniciované snahy o znovuobnovenie komunikácie, a to najmä v otázke druhého kola rozširovania NATO.

⁶ TALBOTT, S.: *The Russia Hand: a memoir of presidential diplomacy*. New York: New York Random House, 2002. s. 301.

⁷ Porovnaj Čarnogurský, 2007 a Norris, 2005: xxv.

⁸ Spornými podmienkami sa stali voľný pohyb cudzích vojsk po celom území Juhoslávie (teda nie len Kosova) a neexistencia záväzku, že neskoršie riešenie postavenia Kosova nemožno riešiť proti vôli Juhoslávie.

⁹ Duleba, A.: *Russia and NATO Enlargement*. In: *Towards An Understanding Of Russia*. New York: Council on Foreign Relations, 2002. str. 160, 164.

Po zahájení leteckých náletov na Juhosláviu sa v Rusku sformovali tri základné prístupy k nožnej ruskej zaangažovanosti sa v diani. Prvý prístup bol charakteristický radikalizmom. Presadzoval priamu vojenskú účasť Ruskej federácie proti NATO, čím by sa Moskva snažila pomôcť kultúrne blízkym Srbom. Odlíšný názor zastávali pragmatici – ako politické vedenie, tak aj bezpečnostné a vojenské zložky. Podľa ich názoru malo Rusko pôsobiť ako sprostredkovateľ mieru a malo požadovať okamžité zastavenie vojenských aktivít NATO v Juhoslávií. Tým by sa zlepšil image Ruskej federácie vo svetovej politike. Avšak i pragmatici sa líšili, a to najmä v otázke nepriamej podpory Srbska. Zatiaľ čo politici sa k danej možnosti neprikláňali, bezpečnostné zložky a armáda podporovali myšlienku tichej podpory Srbska. V konečnom dôsledku sa z uvedených troch smerov presadil najviac tretí – pragmatický s tichou podporou Srbska. Túto skutočnosť pozorujeme predovšetkým v dvoch prípadoch. V prvom rade sa možno pozrieť na záverečné mierové podmienky stanovené v rezolúcií BR OSN č. 1244, ktoré sú viac-menej v súlade so srbskými záujmami. Navyše, pri príchode medzinárodných mier udržiavajúcich jednotiek do Kosova po skončení vojenských operácií boli ruské jednotky vítané ako osloboditelia.

Nakoľko vojna v Kosove zastihla vzťahy medzi Ruskom a NATO pri riešení otázky ďalšieho rozširovania Aliancie, mala zásadný vplyv na jej ďalšie riešenie. Vo svetle vývoja situácie v Juhoslávií sa totiž markantne zmenili a doplnili ruské argumenty proti procesu prijímania ďalších krajín do NATO. Na rozdiel od obdobia pred rokom 1997 si Moskva uvedomila, že rozširovaniu Aliancie na východ nie je schopná zabrániť. Kľúčovou sa teda pre Rusko stala otázka „o ktoré krajiny sa Aliancia rozšíri?“ a nie „či sa vôbec Aliancia rozšíri?“. Ak by boli do NATO prijaté len Slovensko a Slovinsko, pre Rusko by to znamenalo len nepatrnú zmenu situácie, nakoľko by takéto rozšírenie považovalo len za dokončenie prvej vlny z roku 1999. V prípade zväčšenia NATO o Bulharsko a Rumunsko by sa kvalita vzťahov odvíjala predovšetkým od vývoja situácie na Balkáne. Ak by sa Aliancii podarilo udržať v danom regióne mier, vzájomné vzťahy by mohli mať tendenciu napredovať. Automatické zhoršenie vzťahov, či dokonca ich prerušenie by spôsobilo prijatie Estónska, Lotyšska a Litvy do NATO. Pobaltské štáty totiž ako všetky ostatné post-sovietske krajiny patria do ruského „blízkeho zahraničia“ – najprioritnejšej oblasti ruskej zahraničnej politiky a teda do regiónu, kde si chce Moskva udržať svoj výrazný vplyv.

Okrem uvedenej zmeny možno pozorovať aj vznik ďalších strategicko – bezpečnostných a vojenských argumentov priamo vyplývajúcich z vývoja v Juhoslávií:

- **Rozšírenie NATO neprispje k zvýšeniu bezpečnosti v Európe.** Tento argument vychádzal zo skutočnosti, že kríza na Balkáne pretrvávala i napriek neustálej prítomnosti mierových jednotiek NATO v regióne. Rusko kritizovalo neschopnosť Aliancie zabrániť a predchádzať pretrvávajúcim nepokojom, pri ktorých (na rozdiel od predvojnovnej situácie) útočili kosovskí Albánci na Srbov. Rusko sa týmto snažilo dokázať, že NATO nie je adekvátna štruktúra schopná čeliť európskej bezpečnosti a teda jej rozšírenie neprispje k zvýšeniu bezpečnosti v Európe. To by však odporovalo ustanoveniam v Zakladajúcom akte z roku 1997.
- **Rozšírenie NATO porušuje legitímne záujmy Ruska.** Podobne ako predchádzajúci argument, aj tento sa týkal Zakladajúceho aktu. Obe strany sa v ňom totiž zaviazali, že budú rešpektovať primárnu zodpovednosť BR OSN a OBSE v otázke bezpečnosti v Európe. NATO však toto ustanovenie svojimi vojenskými aktivitami bez súhlasu medzinárodného spoločenstva porušilo a tým podkopalo princípy európskej bezpečnosti. Rozširovanie Aliancie by teda porušilo legitímne záujmy Ruska. Takisto by to viedlo k mnohým bezpečnostným hrozbám a destabilizácii bezpečnostnej situácie v Európe v dôsledku zmien vo vojenskej rovnováhe v Európe.

- **Odvetné operácie proti krízam, na ktoré sa priamo nevzťahuje článok č. 5.** Rusko bude NATO považovať za agresívnu vojenskú organizáciu a hrozbu svojej bezpečnosti, ak neodvolá opatrenia, ktoré priamo nesúvisia s kolektívnou obranou členských štátov Aliancie.
- **Nutnosť spolupráce Ruska a EÚ v bezpečnostných otázkach.** Rozširovanie NATO považuje Moskva za spôsob vytvárania problémov vo vzťahoch medzi Ruskom a Európskou úniou. Spoluprácu s EÚ pritom Ruská federácia pokladá za jediné strategické partnerstvo schopné zabezpečiť dlhodobú bezpečnosť a prosperitu v Európe. Ďalšie rozšírenie Aliancie na východ k ruským hraniciam by tiež zvýšilo ruské obavy z možného korigovania zahraničnej politiky Moskvy v regióne SNŠ zo strany NATO a USA.

Na základe všetkých vyššie uvedených skutočností bolo možné očakávať, že druhé kolo rozšírenia NATO v Európe bude značne odlišné od prvého – a to najmä zo strany Ruskej federácie. Vďaka silnej verejnej podpore a podloženým dôkazom amerického porušovania princípov medzinárodného práva musela Aliancia rátať s tým, že odvetné opatrenia Ruska voči NATO nebudú mať len deklaratívny a zastrahovací charakter ako tomu bolo v prípade rozšírenia NATO o Českú republiku, Poľsko a Maďarsko v marci roku 1999.

Zhoršenie vzťahov medzi Ruskom a Alianciou v roku 1999 sa čiastočne prejavilo aj v ďalšom vzájomnom dialógu – debate o zmluve ABM¹⁰ a úsilí NATO a USA vybudovať systém protiraketovej obrany proti nepriateľským štátom. Postoj Moskvy k otázke amerického odstúpenia od Zmluvy ABM a vytvorenia protiraketového štítu bol negatívny už aj pred začiatkom vojny v Kosove. V dôsledku leteckých útokov Aliancie na Juhosláviu sa však vyostřil názor i v tejto oblasti. Podobne ako v prípade druhého kola rozširovania muselo NATO brať do úvahy i zvýšenú pravdepodobnosť ruských odvetných opatrení. V otázke vzájomného odzbrojenia pripadali do úvahy najmä nasledovné kroky:

- Prerušenie rokovaní a implementácie zmlúv START I a START II.
- Zvýšená intenzita rokovaní so štátmi Európskej únie (najmä Nemeckom a Francúzskom) a Čínou o vlastnej protiraketovej obrane.
- Vyššia miera spolupráce s Iránom.

Všetky uvedené opatrenia týkajúce sa ako ďalšieho rozširovania Aliancie na východ, tak aj oblasti všeobecného odzbrojenia, by markantne zvýšili cenu bezpečnosti na európskom kontinente. K tomuto scenáru však našťastie nedošlo. Uvedenú fázu negatívnych vzťahov medzi oboma stranami náhle ukončili teroristické útoky na New York z 11. septembra 2001. Touto tragickou udalosťou sa totiž USA, NATO a Ruskej federácií podarilo nájsť významný spoločný cieľ, ktorý tvorí jadro nutnosti spolupráce daných strán i v súčasnosti – a to boj proti medzinárodnému terorizmu.

Záver

Vojnu v Kosove možno považovať za jeden z prvých výkyvov v premenlivom vývoji vzťahov medzi Ruskou federáciou a NATO po skončení studenej vojny. Vojenskému konfliktu v Juhoslávii ako takému sa v dôsledku dlhodobo sa kumulujúcich príčin najskôr nedalo zabrániť. Kontroverzným sa stalo až spustenie leteckých útokov armád členských štátov NATO, čo je často vykladané ako porušenie zásad medzinárodného práva a znak unilaterálne zameranej politiky USA a NATO. Nakoľko základnou víziou ruskej zahraničnej

¹⁰ Zmluva ABM (Anti-Ballistic Missile) bola podpísaná v roku 1972 s platnosťou 30 rokov v čase otepľovania vzťahov medzi USA a ZSSR. Jej predmetom bolo obmedzenie počtu strategických útočných balistických rakiet.

politiky od nástupu J. Primakova na post ministra zahraničných vecí je multipolárne usporiadanie sveta, v ktorom bude musieť svet rátať s názormi Ruska a strategicky s ním spolupracovať najmä pri vytváraní bezpečnostnej architektúry v Európe, rapidne ochladenie vzťahov po začiatku bombardovania Srbska je logické. Na efektivitu prístupu Ruskej federácie k riešeniu daného konfliktu sa názory rôznia. Každopádne však bol výsledkom ruskej vnútornej debaty, v ktorej stáli oproti sebe radikálne sily a pragmatické názory. Je len otázne do akej miery prispelo pragmatické mierové sprostredkovateľstvo k naplneniu ruských zahraničnopolitických cieľov a či by danú situáciu vedela Moskva náležite využiť.

Protizápadné zmýšľanie ruských politických špičiek bolo navyše masívne podporované verejnou mienkou, ktorá činnosť Aliancie považovala za bezpečnostnú hrozbu. To, v kombinácii s novými a neraz závažnými objektívnymi argumentmi (neschopnosť NATO pri zabezpečovaní a zvyšovaní bezpečnosti v Európe a zjavné porušenie či už základných princípov medzinárodného práva, tak aj ustanovení Zakladajúceho Aktu) zvyšovali šance Moskvy presadiť svoje záujmy v iných otázkach jej spolupráce s Alianciou – najmä v otázke druhého kola rozširovania NATO a strategického odzbrojenia.

Ďalšiemu ochladzovaniu vzájomných vzťahov zabránilo a odvrátenie pozornosti od dovedy kľúčových otázok, ktoré obe strany len rozdeľovali, spôsobili teroristické útoky na USA z 11. septembra 2001. Spolupráca sa prvýkrát začala prehľbovať v oblasti spoločného záujmu – v boji proti medzinárodnému terorizmu. Pôvodne pevný postoj Ruska ku konfliktným otázkam a pravdepodobnosť možných odvetných opatrení tak bola čiastočne naštrbená.

Použitá literatúra:

1. ČARNOGURSKÝ, J.: Kosovo ako test pre Rusko. In: Impulz [online]. 2007, č. 1. [cit. 2010-11-13]. Dostupné na internete: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?178>
2. DULEBA, A.: Russia and NATO Enlargement. In: Towards An Understanding Of Russia. New York: Council on Foreign Relations, 2002. 215 s. ISBN: 0-876-09310-1
3. NORRIS, J.: Collision Course: NATO, Russia and Kosovo. Westport: Greenwood Publishing Group, 2005. 333 s. ISBN: 0-275-98753-1
4. Security Council Resolution 1244 (1999) [online]. New York: UNO, 1999. [cit. 2010-11-11]. Dostupné na internete: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>
5. TALBOTT, S.: The Russia Hand: a memoir of presidential diplomacy. New York: New York Random House, 2002. 478 s. ISBN: 0-375-50714-0
6. The Alliance's Strategic Concept [online]. Washington: NATO, 24. apríla 1999. [cit. 2010-11-10]. Dostupné na internete:
7. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Petra HOLZEROVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SRBSKO: DESAŤ ROKOV PO PÁDE MILOŠEVIČOVHO REŽIMU¹

petra.holzerova@euba.sk

Abstrakt

Dňa 5. Októbra 2010 uplynulo desať rokov od zvrhnutia Miloševičovho režimu vo Federatívnej republike Juhoslávia. Cieľom príspevku je analyzovať charakter režimu, jeho ekonomické a sociálne dôsledky, faktory, ktoré viedli k jeho pádu ako aj procesy demokratizácie a ekonomickej transformácie v uplynulej dekáde. Prichádzame k záveru, že režim nastolený v 90-tych rokoch vo FRJ napriek legálne pôsobiacej opozícii vykazoval znaky autoritárskeho režimu, ktorého negatívne dôsledky sú v mnohých sférach srbskej spoločnosti stále prítomné.

Kľúčové slová: Srbsko, Miloševič, FR Juhoslávia, Demokratická opozícia Srbska, ekonomická transformácia.

Abstract

On the October 5th, 2010 Serbia marked 10th anniversary of the fall of Milosevic's regime in FR Yugoslavia. The aim of this article is to analyze the character of the regime, its economic and social consequences, factors that led to its fall as well processes of democratization and economic transformation in Serbia in the last decade. We come to the conclusion that in spite of legal opposition, regime established in 90's in the FRY was showing signs of an authoritarian regime, whose negative consequences are still present in many spheres of Serbian society.

Key words: Serbia, Milosevic, FR Yugoslavia, Democratic opposition of Serbia, economic transformation.

1. Úvod

Režim, ktorý vznikol v Srbsku na prelome 80-tych a 90-tych rokov minulého storočia v procese rozpadu Juhoslávie sa spája s osobou Slobodana Miloševiča, ktorý od roku 1986 ako predseda Centrálného komitétu Zväzu komunistov Srbska zastával najvyššie stranícke miesto v komunistickej hierarchii v Srbsku. Jeho popularita rástla v dôsledku nacionalistického charakteru politiky, ktorú presadzoval, keď sa pasoval do úlohy ochrancu Srbov bez ohľadu na hranice. V roku 1989 sa Miloševič stal prezidentom Srbska a jeho stratégiou formulovanou v rámci Zväzovej republiky Juhoslávie bolo presadzovať vedúcu úlohu Srbska v štátnom zväzku juhoslovanských republík. Táto predstava narážala na odpor Slovinska a Chorvátska, ktoré presadzovali vytvorenie voľnejšej konfederácie. V rámci

¹ Spracované v rámci grantu VEGA č. 1/0826/08 Medzinárodné vzťahy v podmienkach postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta (sociologické a politologické aspekty sociálno-ekonomických a bezpečnostných problémov).

Komunistickej strany Milošević podporoval demokratický centralizmus, čo znamenalo udržanie jeho moci. Na 14. Kongrese Zväzu komunistov Juhoslávie predniesol návrh zmeny hlasovania v SFRJ, na základe ktorého sa mal zaviesť systém, v ktorom by každý človek mal jeden hlas. Slovinsko a Chorvátsko túto ideu odmietli, pretože znevýhodňovala malé štáty a Srbsko by si takýmto systémom zabezpečilo absolútnu dominanciu. Nemožnosť nájsť kompromis v protichodných postojoch viedla k rozpadu Zväzu komunistov Juhoslávie, čo otvorilo priestor pre politický pluralizmus a oficiálne akceptovanie ďalších politických strán. Prvé voľby za účasti viacerých politických strán sa konali na úrovni jednotlivých republík v roku 1990.

2. Autoritársky charakter Miloševićovho režimu

V júli 1990 Milošević v Srbsku rozhodol o zlúčení Ligy komunistov Srbska so Socialistickou alianciou pracujúcich Srbska, čím bola vytvorená Socialistická strana Srbska (SPS). Prechod od komunizmu k socializmu bol zabezpečený symbolicky zakázaním červenej hviezdy a nahradením červenou ružou, ale ideologicky bola SPS pokračovateľkou Zväzu komunistov Srbska. Prvé pluralitné voľby v Srbsku neboli referendum proti komunizmu, keďže väčšina voličov podporovala SPS ako stranu kontinuity. V prezidentských voľbách, ktoré sa konali v decembri 1990 zvíťazil Milošević ako kandidát SPS.

Rovnako ako v Srbsku aj v mnohých ďalších juhoslovanských republikách viedli prvé pluralitné voľby k víťazstvu nacionalistických strán, čo bolo popri sociálno-ekonomických, kultúrnych a etnických dôvodoch jedným z kľúčových faktorov, ktorý prispel k rozpadu Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia v rokoch 1991 - 1992. Srbsko a Čierna Hora následne vytvorili Federatívnu republiku Juhoslávia.

Systém nastolený vo FRJ v 90-tych rokoch vykazoval podľa Belehradského inštitútu pre európske štúdiá totalitné i liberálne – demokratické črty a nie je možné ho jednoznačne zaradiť.² Srbský sociológ Vladimír Goati ho označil za pseudodemokraciu. Analytik Fareed Zakaria vo svojom článku Vzostup neliberálnych demokracií zaradil Milošević režim do skupiny neliberálnych demokracií.³ Politológ Steven Levitsky považuje nastolený systém za autoritatívny kompetitívny režim, ktorý je charakteristický zmanipulovanými voľbami, porušovaním občianskych práv a slobôd a periodicky sa opakujúcou krízou, počas ktorej opozícia vyzýva vodcu k odstúpeniu.⁴

Srbský nedemokratický režim bol založený na ideológii reformovaného demokratického socializmu a socializmu etnonacionalistického. Táto ideológia spojila odkaz predchádzajúceho komunistického režimu s ideou veľkosrbstva. Nacionalizmus, o ktorý sa režim opieral mal značný mobilizačný potenciál. Pluralitné voľby, z ktorých Milošević odvodzoval svoju legitimitu, boli hlavným demokratickým prvkom režimu. Počas celého obdobia mohli opozičné strany legálne fungovať, no presvedčivé víťazstvo SPS ako aj jej neformálne spojenectvo so Srbskou radikálnou stranou, ktorej popularita rástla v dôsledku vojnou generovaného nacionalizmu, viedli k ignorovaniu opozície pri budovaní nového systému a formovaní inštitúcií. Ďalšou príčinou marginálnej úlohy opozície bola jej fragmentácia a neschopnosť zjednotiť sa na spoločnej politickej platforme. Tú sa podarilo prekonať v roku 1996 keď Demokratická strana (Zoran Djindić), Srbské hnutie za obnovu

² Balík, S., Stojarová, V.: *Miloševićovo Srbsko. Prípadová studie kompetitívniho mobilizačniho autoritatívniho režimu*. [cit. 20.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=251>.

³ Zakaria, F.: *The rise of illiberal democracy*. [cit. 22.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.fringier.org/wp-content/writings/fareed.pdf>.

⁴ Balík, S., Stojarová, V.: *Miloševićovo Srbsko. Prípadová studie kompetitívniho mobilizačniho autoritatívniho režimu*. [cit. 20.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=251>.

(Vuk Drašković) a Občianska aliancia Srbska (Vesna Pešić) vytvorili koalíciu Zajedno. Neskôr sa ku koalícii demokratických strán pridala aj Koštunicova Demokratická strana Srbska a obchodné únie. V parlamentných voľbách síce opäť zvíťazila SPS, no koalícia Zajedno vyhrala vo viacerých srbských mestách. Po snahe anulovať voľby sa rozpútali masové demonštrácie, ktoré sa polícia snažila rozohnať silou. Milošević akceptoval víťazstvo opozície až po intervencii OBSE.

Snaha o manipulovanie volieb ako aj používanie sily proti občanom, ktorí na masových demonštráciách protestovali proti vláde je znakom toho, že aj napriek fasáde demokracie Miloševićov režim vykazoval znaky autoritárskeho režimu. Svedčí o tom aj ovládnutie štátnych inštitúcií, štátna kontrola nad strategickými podnikmi a médiami ako aj prepojenie politických a ekonomických záujmov.

Charakter režimu a politické udalosti zo začiatku 90-tych rokov mali priamy vplyv na ekonomiku a ekonomickú transformáciu. Rozpad Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia znamenal tiež rozpad hospodárskej a menovej únie a colnej únie, čím sa zmenšil trh pre potenciálnych investorov. Prílev PZI bol obmedzený aj v dôsledku veľkých politických rizík v regióne. Interregionálny obchod prestal fungovať, čo viedlo k strate trhov susedných krajín. Srbsko bolo priamo zapojené do 4 vojnových konfliktov (Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina, Kosovo), čo spôsobovalo tlak na verejné financie a prehlbovanie verejného deficitu. Ekonomický vývoj negatívne ovplyvnili aj medzinárodné sankcie. Koncom roku 1991 OSN zakázala export zbraní do všetkých juhoslovanských republík s cieľom zabrániť vyhroteniu konfliktu. Európske spoločenstvo ešte v tom roku suspendovalo všetky obchodné preferencie. Kvôli zapojeniu sa do vojny boli v máji 1992 na FRJ rezolúciou Bezpečnostnej rady 752 uvalené obchodné a finančné sankcie. Tie boli ďalej rozšírené rezolúciami 777 a 787 a vzťahovali sa na všetko okrem jedla, liekov a ďalších základných vecí humanitárnej pomoci. Sankcie boli zrušené až po podpise Daytonskej zmluvy. Ani po ich odstránení však FRJ nemohla normalizovať vzťahy s medzinárodnými organizáciami a zostala vylúčená z medzinárodnej finančnej komunity.

Sankcie počas celého obdobia vytvárali priestor pre rozvoj šedej ekonomiky. Na nelegálnych aktivitách sa podieľala najmä úzka skupina podnikateľov napojených na politických predstaviteľov. Ekonomické sankcie boli ľuďom prezentované ako dôvod ochudobňovania, za ktoré bolo zodpovedné medzinárodné spoločenstvo. Vytváralo sa prostredie, v ktorom vláda tolerovala čiernu ekonomiku, lebo poskytovala alternatívne príjmy obyvateľom, ktorí boli nezamestnaní. Porušovanie zákonov, korupcia, krádeže, šírenie kriminality v spoločnosti, ale aj vraždy sa rozmáhali na úkor rozvoja demokratických inštitúcií. Podiel šedej ekonomiky na tvorbe HDP bol počas väčšiny desaťročia vyše 50%. Súborným efektom týchto faktorov vrátane nevhodnej hospodárskej politiky FR Juhoslávia v prvej polovici 90-tych rokov bola jedna z najhlbších recesií medzi tranzitívnymi ekonomikami sprevádzaná v tom čase druhou najvyššou a druhou najdlhšou zaznamenanou hyperinfláciou. V roku 1993 dosiahla inflácia až 15-miestnu hodnotu.⁵

V dôsledku expanzívnej fiškálnej politiky vyvolanej potrebou financovania vojen a nedostatkom zahraničnej meny pristúpila vláda v roku 1991 k zmrazeniu úspor obyvateľstva. Nedôvera voči bankám viedla ľudí k tomu, aby držali úspory doma, preto boli pripravené ďalšie metódy na získanie finančných zdrojov. Privátna banka Karic Bank s prepojením na vládne kruhy vydala dlhopisy s úrokom 40% keď ostatné banky vyplácali 10%. Ľudia menili zahraničnú menu na dináre, aby si ich mohli kúpiť, ale kvôli inflácii úrok nikdy nedosiahol ziskovú hodnotu. Vytvorené boli aj pyramídové schémy, v ktorých najdôležitejšiu úlohu zohrali Jugoskandik Bank a Dafiment bank. Obe po pár mesiacoch činnosti vyhlásili bankrot. Všeobecná nedôvera voči vláde a jej inštitúciám je v Srbsku stále prítomná, pričom jej korene

⁵ Uvalic, M.: *Serbia's transition: Towards a better future*. 2010. s. 56.

siahajú práve do toho obdobia. Podľa prieskumu Gallup Balkan Monitor 2010 vláde plne dôverujú len 4% a čiastočne 31% opýtaných. Médiám, ktorých nezávislosť bola v 90-tych rokoch výrazne obmedzená v súčasnosti plne dôverujú len 3% a čiastočne 38% respondentov. Najväčšiu dôveru má armáda, ktorej dôveruje až 74% opýtaných.⁶

Masívne ochudobnenie obyvateľstva na jednej strane, spojené s obohatením úzkej skupiny kolaborantov s Miloševičovým režimom na strane druhej, viedlo k extrémnej stratifikácii obyvateľstva. V roku 1998 bolo 33% obyvateľstva pod hranicou chudoby, čo v septembri roku 1999 narástlo až na 63% (hodnota bez Kosova), pričom hranica chudoby bola stanovená na mesačný príjem 60USD mesačne.⁷

K ďalšiemu zhoršeniu ekonomickej situácie vo FRJ došlo koncom 90-tych v dôsledku kosovskej krízy a náletom jednotiek NATO. Tie mali za následok nielen straty na životoch, ale aj poškodenie a zničenie veľkej časti priemyselných kapacít a dopravnej, energetickej a telekomunikačnej infraštruktúry. Odhady celkových nákladov pre FRJ počas kosovského konfliktu sa pohybujú od 30 – 100 miliárd USD.⁸ Výsledkom všetkých faktorov charakteristických pre krajinu v 90-tych rokoch bolo, že srbská ekonomika v danom období zaznamenala negatívny priemerný ročný rast HDP -7%, čím sa výška HDP v roku 1999 v porovnaní s rokom 1989 znížila o polovicu.⁹ Odhadovaný HDP p.c. v parite kúpnej sily v roku 1999 dosahoval hodnotu 2580 USD - po Albánsku druhý najhorší výsledok v regióne.¹⁰

3. Buldozérová revolúcia

Všeobecná nespokojnosť s politikou Srbska v otázke Kosova, dramatickým poklesom životnej úrovne, nevyplatenými mzdami, nedostatkom energie, liekov a potravín, medzinárodnou izoláciou viedla k frustrácii srbskej spoločnosti a pádu Miloševičovej popularity. Potvrdením straty dôvery boli výsledky prezidentských volieb, ktoré sa konali 24. septembra 2000. Miloševič získal len 38,24%, kým jeho protikandidát Vojislav Koštunica získal 51,71% hlasov. Volebná účasť bola vyše 70%.¹¹ Miloševič odmietol uznať výsledky volieb a trval na druhom kole, ktoré sa malo konať 8. októbra. To vyvolalo vlnu masových protestov, ktoré vyvrcholili 5. októbra 2000 v Belehrade. Po tom, čo Miloševič odmietol ultimátum Demokratickej opozície Srbska priznať porážku, demonštranti vtrhli do budovy parlamentu a na ich stranu sa postavili aj príslušníci policajných zložiek. Symbolom zvrhnutia Miloševičovho režimu sa stal buldozér, ktorý sa počas demonštrácií prebúral do sídla juhoslovanskej televízie – ideologickej bašty režimu.

Významnú úlohu pri zvrhnutí autoritárskeho režimu vo FRJ okrem hlbokkej politickej, ekonomickej a sociálnej krízy a bombardovania jednotkami NATO zohral občiansky sektor, mimovládne organizácie, Demokratická opozícia Srbska ako aj podpora demokratizácie zo strany medzinárodného spoločenstva.

Opozícia bola oproti iným voľbám viac zjednotená, pričom jej jediným kandidátom bol Vojislav Koštunica. Svoju politickú dráhu začal Koštunica v roku 1992 v Demokratickej strane, z ktorej neskôr vystúpil, aby vytvoril vlastnú Demokratickú stranu Srbska. Bol považovaný za umierneného intelektuála, podporovateľa demokratických hodnôt, ale tiež

⁶ Gallup Balkan Monitor: 2010 *Summary of findings*. s. 31 [cit. 21.11.2010]. Dostupné na internete: http://www.balkan-monitor.eu/files/BalkanMonitor-2010_Summary_of_Findings.pdf.

⁷ Uvalic, M.: *Serbia's transition: Towards a better future*. 2010. s. 102.

⁸ Uvalic, M.: *Serbia's transition: Towards a better future*. 2010. s. 84.

⁹ Ristic, Z.: *Privatization and Foreign Direct Investments in Serbia*. In: South-East Europe Review for Labor and Social Affairs. Február 2004. s.121.

¹⁰ Economist Intelligence Unit, 2000, s.30.

¹¹ Election Guide: *Results of presidential election, Serbia and Montenegro, 24. October 2000*. [cit. 29.11.2010]. <http://www.electionguide.org/results.php?ID=949>.

najnacionálnejšieho politika spomedzi opozície. Sľuboval rešpektovanie tradičných srbských hodnôt, okrem iného udržanie Kosova. Tým sa mu podarilo prilákať aj hlasy voličov, ktorí boli stále ovplyvnení nacionalistickou politikou Slobodana Miloševića.

Od roku 1997 bola opozícia podporovaná aj zahraničnými zdrojmi s cieľom akcelerovať procesy demokratizácie. Počas rokov 1988 – 2000 hodnota zahraničnej pomoci na podporu demokratizácie zahŕňajúc konzultácie, tréningy a priamu pomoc vo forme tovarov a krytia nákladov dosiahla takmer 150 miliónov USD. Takmer 2/3 z celkového objemu boli poskytnuté v rokoch 1999 - 2000.¹²

Program Demokratickej opozície Srbska – Za demokratické Srbsko pripravila mimovládna organizácia G17 Plus, ktorá bola jednou z najaktívnejších mimovládnych organizácií združených pod štítom kampane za slobodné a spravodlivé prezidentské voľby EXIT 2000. Medzi najvýznamnejšie projekty G17 Plus transformovanej zo združenia najvplyvnejších ekonómov G17 patrí Biela kniha Miloševičovej vlády, ktorá poukazovala na ekonomické dôsledky politiky posledných rokov a projekt Energia za demokraciu, v rámci ktorého iba mestá s demokratickou vládou mohli získať finančnú pomoc z EÚ na import zdrojov energie. Dôležitú úlohu pri zvrhnutí Slobodana Miloševića zohral aj občiansky sektor – predovšetkým študentské hnutie OTPOR.

4. Politický vývoj po roku 2000

Od roku 1997, kedy Djukanovič vyhral prezidentské voľby, sa Čierna Hora snažila viac dištancovať od Srbska. Monetárnu nezávislosť získala vytvorením vlastnej centrálnej banky a zavedením nemeckej marky najprv ako paralelnej meny a od 3.11.1999 ako oficiálnej meny, ktorá bola v roku 2002 nahradená eurom. Vlastné daňové reformy, kontrola nad fiškálnymi príjmami, zákony ohľadom zahraničného obchodu viedli k rozpadu menovej a colnej únie. Situácia sa ďalej vyhrocovala zavádzaním rôznych cieľ medzi samotnými juhoslovanskými republikami. V roku 2000 preto federácia predstavovala špecifický a jedinečný prípad. Jej federálnym prezidentom sa stal Vojislav Koštunica. Demokratická opozícia Srbska získala väčšinu postov federálnych ministrov, no čiernohorskej časti parlamentu dominovala Socialistická ľudová strana.¹³ Spolupráca na federálnej úrovni bola preto veľmi náročná a pomalá.

Po prezidentských, parlamentných a komunálnych voľbách v Srbsku v septembri 2000 pod tlakom verejnosti SPS rezignovala. V parlamentných voľbách, ktoré sa konali v decembri 2000 zvíťazila DOS so ziskom 64,4% hlasov a 70,4% kresiel.¹⁴ Premiér Zoran Djindić vytvoril svoj kabinet 25. januára 2001. Na poste prezidenta Srbska stál až do roku 2002 Miloševičov podporovateľ Milan Milutinovic, čo komplikovalo prijímanie dôležitých politických reforiem. Názorové spory vznikali aj v rámci DOS medzi federálnym prezidentom Koštunicom a srbským premiérom Djindićom. Tie sa týkali predovšetkým spolupráce s Medzinárodným trestným tribunálom pre bývalú Juhosláviu, ktorá bola základnou podmienkou medzinárodných organizácií a západných štátov pre poskytnutie finančnej pomoci. Kým Zoran Djindić rešpektoval požiadavku a podporoval vydanie Miloševića ICTY, Koštunica zastával negatívny postoj voči tribunálu a presadzoval, aby Milošević čelil súdnemu procesu v Juhoslávi. Čiernohorskí politici vo federálnej vláde ako bývalí spolupracovníci s Miloševičom boli podobne ako Koštunica proti jeho vydaniu Haagskemu

¹² Jannings, R.: *Serbia's Bulldozer Revolution: Evaluating internal and external factors in successful democratic breakthrough in Serbia.* s. 33 [cit. 25.11.2010]. Dostupné na internete: http://iis-db.stanford.edu/pubs/22465/No_105_Jennings_Serbia_bulldozer_revolution.pdf.

¹³ Socialistická ľudová strana vznikla po rozpade Strany demokratických socialistov, ktorá do roku 1997 kolaborovala s Miloševičovou Socialistickou stranou Srbska.

¹⁴ Uvalic, M.: *Serbia's transition: Towards a better future.* 2010. s. 119.

tribunálu. Podľa prieskumov verejnej mienky v danom období mal tento postoj podporu aj medzi verejnosťou.

Od splnenia záväzku vydať Miloševića súdu v Haagu záviselo rozhodnutie medzinárodného spoločenstva o výške finančnej pomoci, o poskytnutí ktorej sa rozhodovalo počas donorskej konferencie v roku 2001. Koštunica napriek tomu nepodnikol žiadne opatrenia na naplnenie podmienky politickej kondicionality. Policajnú operáciu, počas ktorej bol deň pred konaním konferencie bývalý prezident Milošević zatknutý za korupciu a zneužívanie moci a odvedený do Haagu koordinoval srbský premiér. Predpokladá sa, že práve tieto udalosti mohli byť v pozadí vraždy Djindiča v roku 2003, za ktorou stál Zemun gang pozostávajúci z príslušníkov tajnej služby z Miloševićovho obdobia. Po atentáte na proeurópsky a proreformne orientovaného politika fragmentovaná Demokratická opozícia Srbska stratila silu z obdobia prevratu, čo viedlo k zníženiu odhodlania pokračovať v prijímaní demokratických reforiem. Djindič bol na poste premiéra nahradený podpredsedom DS Zoranom Živkovićom. Po sérii škandálov, ktoré sprevádzali jeho vládu boli zvolané predčasné voľby. Parlamentné voľby v decembri 2003 preukázali, že politika opierajúca sa o nacionalizmus mala v Srbsku stále prívržencov. Víťazom volieb sa stala Srbská radikálna strana so ziskom 27,6% hlasov. Pod úspech najsilnejšej opozičnej strany sa okrem iného podpísal rozpad DOS. DSS, ktorá získala druhý najvyšší počet hlasov sa stala najväčšou koalíčnou stranou, keď vytvorila menšinovú vládu so Srbským hnutím za obnovu a G17, pričom v parlamente mala tichú podporu aj od SPS.

Hlavným externým faktorom demokratizácie bola podpora zo strany medzinárodných inštitúcií. Na európskom kontinente disponuje najkomplexnejším a najúčinnnejším programom na podporu demokracie a liberálnych trhových mechanizmov v cieľových (zväčša postkomunistických) krajinách Európska únia. Umožňuje jej to politika rozšírenia, ktorej integrálnou súčasťou je kondicionalita. Politika EÚ voči krajinám Západného Balkánu bola definovaná v rámci Stabilizačného a asociačného procesu, ktorého súčasťou sa Srbsko stalo v roku 2001. Spolupráca s Medzinárodným trestným tribunálom bola a stále je jednou z kľúčových požiadaviek kondicionality EÚ, ktorej plnenie je nevyhnutné na pokračovanie v integračnom procese. Po nástupe Koštunicovej vlády bola zo strany Srbska prijatá iniciatíva dobrovoľného vydania sa súdu v Haagu, ktorá priniesla pozitívne výsledky. Postoj vlády k otázke zatykania podozrivých, ktorí sa nevzdali dobrovoľne sa však nezmenil. Politické kroky Koštunicu boli obmedzené, pretože jeho vládu v parlamente podporovala bývala Miloševićova strana, ktorá podobne ako Srbská radikálna strana vehementne odmietala spoluprácu s haagskym tribunálom.¹⁵ Napriek tomu viedla stratégia dobrovoľného vydania sa súdu a predstieranej ochoty spolupracovať s tribunálom k pozitívnemu hodnoteniu v Správe o uskutočniteľnosti, čo bolo podmienkou pre otvorenie rokovaní o Stabilizačnej a asociačnej dohode. Rokovania, ktoré sa začali v októbri 2005 boli však v máji 2006 suspendované kvôli tomu, že Srbsko nevydalo vojnových zločincov Ratka Mladiča a Radovana Karadžiča.

Parlamentné voľby v januári 2007 viedli k vzniku novej vlády, ktorá sa prezentovala ako proeurópska. Súčasťou vlády sa spolu s Demokratickou stranou stala Demokratická strana Srbska premiéra Koštunicu, v ktorej sa miešala prozápadná politika s nacionalistickými prvkami. Strana tak predstavovala prepojenie medzi koalíčnou DS na jednej strane politického spektra a Srbskou radikálnou stranou na druhej strane, ktoré spolu nekomunikovali.¹⁶ Očakávaná, že sa politická scéna stabilizuje a Srbsko zaujme jasný proeurópsky smer sa však nenaplnili.

¹⁵ Kim, J.: *Balkan Cooperation on War Crimes Issues: 2005 Update*. [cit. 28.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/4089.pdf>.

¹⁶ Fride: *Serbia's troublesome road to democracy*. [cit. 29.11.2010]. Dostupné na internete: http://www.fride.org/download/AB_Serbia_Demo_ENG_jun07.pdf.

Vláda bola od nadobudnutia mandátu konfrontovaná procesom hľadania riešenia pre budúci štatút Kosova. Rozhovory o budúcom statuse Kosova, ktoré viedol osobitný vyslanec OSN Martti Ahtisaari, boli ukončené vo februári 2007 predstavením Ahtisaariho plánu. Plán navrhoval vznik nezávislého Kosova pod medzinárodným dohľadom, čo Srbsko odmietalo. Európska únia sa usilovala získať podporu Srbska pre nezávislosť južnej provincie tým, že vyvíjala iniciatívu vo forme urýchlenia integračného procesu. Krátko po zverejnení plánu pre nezávislosť Kosova Rada vyslovila svoju pripravenosť pokračovať so Srbskom v rokovaní o stabilizačnej a asociačnej dohode "pod podmienkou, že preukáže jasný záväzok a prijme konkrétne a účinné opatrenia na spoluprácu s Medzinárodným trestným tribunálom pre bývalú Juhosláviu (ICTY)".¹⁷ V novembri 2007 boli obnovené rokovania o Stabilizačnej a asociačnej dohode, hoci Srbsko nepreukázalo žiaden progres. Navyiac, od 1. januára 2008 nadobudla účinnosť Dohoda o zjednodušení vízového styku a readmisii medzi Srbskom a EÚ. Jednostranné vyhlásenie nezávislosti Kosova 17. februára 2008 s podporou medzinárodného spoločenstva malo napriek tomu negatívny vplyv na vzťahy s EÚ ako aj politickú stabilitu v krajine. Postoj srbských koalíčných strán k otázke, či sa vydať cestou európskej integrácie za každú cenu alebo podmieniť integráciu Srbska teritoriálnou integritou nebol jednotný. Demokratická strana Srbska premiéra Koštunicu sa usilovala v parlamente presadiť rezolúciu, na základe ktorej by Srbsko zastavilo prístupové rokovania, až kým by EÚ nestiahla svoju podporu samostatného Kosova. Tadičova Demokratická strana, ktorá plne podporuje smerovanie Srbska do Európskej únie, takýto krok odmietla. V marci 2008 preto premiér Koštunica podal demisiu, čím padla celá vláda. Predčasné voľby boli stanovené na 11. máj.

Dôkazom výraznej polarizácie a radikalizácie nielen politickej scény, ale aj širšej verejnosti boli predvolebné prieskumy, ktoré poukazovali na nárast popularity Srbskej radikálnej strany, ktorá presadzovala zachovanie územnej integrity Srbska aj za cenu zastavenia prístupového procesu do EÚ, pričom vo svojej rétorike apelovala na všeobecný pocit porážky a frustrácie.¹⁸ Potenciálnym koalíčným partnerom Srbskej radikálnej strany bola Demokratická strana Srbska, ktorá síce po vytvorení vlády s Tadičovou Demokratickou stranou bola považovaná za súčasť demokratického bloku, avšak po vyhlásení nezávislosti Kosova spolu s Iljičovým Novým Srbskom zaujala pozíciu podobnú radikálom. V jej programe dominoval boj za teritoriálnu integritu, pričom odmietala pokračovanie rozhovorov s EÚ, kým spoločenstvo explicitne nepotvrdí Kosovo ako integrálnu súčasť Srbska. Obe strany sa v predvolebnom boji sústreďovali aj na ekonomické otázky, čím chceli podlomiť obvinenia demokratického bloku, že vláda radikálov by viedla k ekonomickému kolapsu.

Hrozba nástupu nacionalistických štruktúr a následný obrat srbskej zahraničnej politiky na východ viedla EÚ k prijatiu krokov, ktorých cieľom bolo posilniť proeurópske sily pred predčasnými parlamentnými voľbami. V apríli 2008 bola podpísaná Stabilizačná a asociačná dohoda a Dočasná dohoda o obchode medzi EÚ a Srbskom, ktorá stanovuje za akých podmienok sa krajina bude asociovať s EÚ a predstavuje tak významný moment integračného procesu. Týždeň pred voľbami EÚ poskytla ďalší impulz proeurópskemu bloku vo forme príslubu bezplatných schengenských víz uchádzačom, ktorí spĺňajú kritériá na ich udelenie a začiatku rokovaní o bezvízovom styku. Tieto stimuly mali oživiť proeurópsky entuziazmus v srbskej vysoko polarizovanej spoločnosti. Viaceré analýzy poukazujú, že stratégia EÚ prispela k víťazstvu Tadičovho bloku Za európske Srbsko. Súčet mandátov SRS a DSS-NS však prevýšil počet kresiel víťaznej koalície proeurópskych strán a tak o ďalšom smerovaní krajiny popri predstaviteľoch menšinových strán rozhodovala bývala Miloševićova Socialistická strana Srbska. Tá sa napokon aj napriek tomu, že mala programovo bližšie k

¹⁷ Euractiv: *Rada EÚ vyzýva Srbsko na spoluprácu v otázke Kosova*. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/clanok/rada-eu-vyzva-srbsko-na-spolupracu-v-otazke-kosova>.

¹⁸ Sebastián Sofia: *Serbia's parliamentary elections: domestic and regional dilemmas*. s.3. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: http://www.fride.org/download/COM_Serbia_Elections_ENG_abr08.pdf.

Radikálnej strane, či Koštunicovej Demokratickej strane Srbska priklonila na stranu proeurópskych síl. Prejavila tým snahu rehabilitovať svoju minulosť spájanú s vojnou, medzinárodnou izoláciou a chudobou deväťdesiatych rokov. Zmenou vlády sa vzťahy Srbska s EÚ dostali na kvalitatívne vyššiu úroveň. Deklaratívne odhodlanie podrobiť sa kondicionalite s cieľom napredovať v integračnom procese bolo potvrdené konkrétnymi krokmi keď už v júli 2008 bol zatknutý a vydaný haagskemu tribunálu Radovan Karadžič.

V roku 2009 podľa Freedom House preukázala srbská vláda stabilitu a nepriek globálnej hospodárskej kríze a iným výzvam (napríklad rozhodnutie Medzinárodného trestného tribunálu v otázke vyhlásenia nezávislosti Kosova) zostala zameraná na integráciu do EÚ. Vzhľadom na dosiahnutie očakávaných zlepšení Freedom House zvýšil hodnotenie Srbska v oblasti demokratickej vlády na národnej úrovni zo 4 na 3,75.¹⁹

5. Ekonomická transformácia

Po demokratických zmenách bola FR Juhoslávia odkázaná na toky finančnej pomoci zo zahraničia, čo malo vplyv aj na výber transformačnej stratégie v roku 2001. Krátkodobý ekonomický program juhoslovanskej vlády bol ovplyvnený dohodou uzavretou s MMF v decembri 2000. Pomoc od MMF bola podmienená štandardnými podmienkami aplikovanými v tranzitívnych ekonomikách – reštriktívna monetárna a fiškálna politika, redukcia fiškálneho deficitu, zmrazenie miezd v štátnej správe, liberalizácia cien a zahraničného obchodu, reformy bankového sektora a rozvoj súkromného sektora. Dlhodobá stratégia bola tiež značne ovplyvnená hlavnými medzinárodnými inštitúciami – najmä Svetovou bankou. Tá spolu s Európskou komisiou vypracovala Program pre hospodárske oživenie a transformáciu pre FR Juhoslávia, Srbsko a Čiernu Horu, ktorý bol prezentovaný v správe FR Juhoslávia. Skoncovanie s minulosťou: Cesta k stabilite a rastu. Zväzok bol oficiálne predstavený na donorskej konferencii v júni 2001 v Bruseli.

Reformná agenda vo FR Juhoslávia zahŕňala väčšinu elementov typických pre liberálny model implementovaný v krajinách SVE o dekádu skôr, ktoré boli zväčša v súlade s odporúčaniami Wahingtonského konsenzu. Tie zahŕňali fiškálnu disciplínu, presun verejných výdavkov do zanedbaných oblastí, daňové reformy, finančnú liberalizáciu, liberalizáciu trhu, unifikovaný a konkurencieschopný výmenný kurz, odstraňovanie bariér pri tokoch PZI, privatizáciu štátnych podnikov, dereguláciu a zabezpečenie vlastníckych práv.²⁰ Voľba tohto modelu bola podmienená dvoma hlavnými faktormi. Ideologickým, ale aj pragmatickým dôvodom bola skutočnosť, že po dekáde slabej reformnej aktivity vznikal tlak ísť rýchlo opačným smerom s cieľom akcelerovať proces reforiem. Okrem toho bol model (hoci nie explicitne) nastolený kondicionalitou viacerých medzinárodných finančných inštitúcií.

V roku 2000 patrilo Srbsko medzi najmenej reformované tranzitívne ekonomiky. Na základe ukazovateľov štrukturálnych reforiem Európskej banky pre obnovu a rozvoj, ktoré dosahujú hodnoty od 1(najhoršie) do 4+(najlepšie) je zrejmé, že Srbsko v roku 2000 dosahovalo progres len v oblasti malej privatizácie, liberalizácie cien a reforiem infraštruktúry. V súčasnosti sú najvyššie hodnotené reformy v oblasti liberalizácie obchodu a výmenných kurzov, cien a bankového sektora.

Napriek pokroku dosiahnutému v poslednom desaťročí, viaceré problémy stále pretrvávajú. Medzi najvýznamnejšie patrí pomalý progres v prijímaní a implementovaní štrukturálnych reforiem, pomalá privatizácia štátnych podnikov, veľký verejný a slabý súkromný sektor,

¹⁹ Freedom House: *Nations in Transit 2010: Serbia*. s. 455 [cit. 1.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2010/NIT-2010-Serbia-proof-II.pdf>.

²⁰ Williamson, J.: *What Washington means by policy reform*. [cit. 19.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486>.

vysoká miera nezamestnanosti a nízka miera konkurencieschopnosti na svetových trhoch, čo má priamy vplyv na nízky objem exportu a prehľbovanie deficitu zahraničného obchodu.

Regresívny systém zdaňovania práce zavedený v roku 2001 mal výrazny vplyv na štruktúru PZI, keďže zvyhodňoval investície do odvetví s nadpriemernými mzdami a znevýhodňoval tie s nižšou cenou práce. Výsledkom boli nízke investície v sektore priemyslu, ktoré neboli postačujúce na jeho oživenie a modernizáciu. Priemyselná produkcia v Srbsku je preto technicky a technologicky zastaraná a nedokáže konkurovať na globálnom trhu. Najväčšie objemy PZI smerovali do sektora služieb – predovšetkým finančných, dopravných a telekomunikačných. Vzhľadom na koncentráciu PZI do týchto odvetví, mnohé nadnárodné spoločnosti pôsobiace v Srbsku prispeli skôr k zvyšovaniu importu ako exportu.

Dôvodom prehľbovania deficitu zahraničného obchodu bol aj nadhodnotený dinár, ktorý bol do roku 2008, kedy Srbsko zasiahla globálna finančná a hospodárska kríza, popri nadmernej domácej spotrebe súkromného a verejného sektora financovanej zahraničnými zdrojmi jedným z hlavných stimulov hospodárskeho rastu. Takýto model rastu je však dlhodobu neudržateľný. Nová postkrízová stratégia rozvoja by sa preto mala zamerať na prípravu a implementovanie systémových opatrení zameraných na rozšírenie a modernizáciu obchodovateľného sektora, podporu exportu a znižovanie neefektívne vynakladaných vládnych výdavkov.

**Tab. č.1 Ukazovatele ekonomickej transformácie Európskej banky pre obnovu a rozvoj:
Srbsko 2000 – 2009**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Podiel súkromného sektora na HDP (v%)	40	40	45	45	50	55	55	55	60	60
Index veľkej privatizácie	1	1	2	2+	2+	3-	3-	3-	3-	3-
Index malej privatizácie	3	3	3	3	3+	3+	4-	4-	4-	4-
Index reformy podnikania	1	1	2	2	2	2+	2+	2+	2+	2+
Index liberalizácie cien	2+	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Index liberalizácie výmenných kurzov a obchodu	1	2+	3	3	3	3+	3+	3+	4-	4
Index politiky hospodárskej súťaže	1	1	1	1	1	1	2-	2	2	2
Index reformy bankového sektora a liberalizácie úrokových sadzieb	1	1	2+	2+	2+	3-	3-	3-	3	3
Index reformy trhu s CP a nebankových finančných inštitúcií	1	1	2-	2	2	2	2	2	2	2
Index reformy infraštruktúry	2	2	2	2	2	2	2	2	2+	2+

Zdroj: EBRD: Transition report In: Uvalic, M.: Serbia's transition: Towards a better future. s.160

Použitá literatúra:

1. BALÍK, S. - STOJAROVÁ, V.: Miloševičovo Srbsko. Případová studie kompetitivního mobilizačního autoritativního režimu. [online]. [cit. 20.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=251>
2. ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT: Country report – Yugoslavia (Serbia - Montenegro). Londýn: EIU, 2000.

3. ELECTION GUIDE: Results of presidential election, Serbia and Montenegro. [online]. 24. October 2000 [cit. 29.11.2010]. <http://www.electionguide.org/results.php?ID=949>
4. EURACTIV: Rada EÚ vyzýva Srbsko na spoluprácu v otázke Kosova. [online]. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/clanok/rada-eu-vyzyva-srbsko-na-spolupracu-v-otazke-kosova>>
5. FREEDOM HOUSE: Nations in Transit 2010: Serbia. s. 453 – 473 [online]. [cit. 1.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2010/NIT-2010-Serbia-proof-II.pdf>
6. FRIDE: Serbia's troublesome road to democracy. Democracy activity brief. [online]. Madrid: 14.6.2007 [cit. 29.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.fride.org/download/AB_Serbia_Demo_ENG_jun07.pdf>
7. GALLUP BALKAN MONITOR: 2010 Summary of findings. [online]. 2010 [cit. 21.11.2010]. Dostupné na internete: http://www.balkan-monitor.eu/files/BalkanMonitor-2010_Summary_of_Findings.pdf
8. JANNINGS, R.: Serbia's Bulldozer Revolution: Evaluating internal and external factors in successful democratic breakthrough in Serbia. Center on Democracy, Development, and The Rule of Law. Working paper 105. [online]. Marec 2009. [cit. 25.11.2010]. Dostupné na internete: http://iis-db.stanford.edu/pubs/22465/No_105_Jennings_Serbia_bulldozer_revolution.pdf
9. KIM, J.: Balkan Cooperation on War Crimes Issues: 2005 Update. CRS. [online]. 28.3.2005 [cit. 28.11.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/4089.pdf>>
10. RISTIC, Z.: Privatization and Foreign Direct Investments in Serbia. In: South-East Europe Review for Labor and Social Affairs, Február 2004. 121 – 136 s.
11. SEBASTIÁN, S.: Serbia's parliamentary elections: domestic and regional dilemmas. [online]. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: http://www.fride.org/download/COM_Serbia_Elections_ENG_abr08.pdf
12. UVALIC, M.: Serbia's transition: Towards a better future. Londýn: Palgrave Macmillan, 2010. 326 s. ISBN 978-0-230-21160-5
13. WILLIAMSON, J.: What Washington means by policy reform. [online]. Apríl 1990 [cit. 19.11.2010]. Dostupné na internete: <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486>
14. ZAKARIA, F.: The rise of illiberal democracy. [online]. [cit. 22.11.2010]. Dostupné na internete Dostupné na internete: <http://www.fringier.org/wp-content/writings/fareed.pdf>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita
 Dolnozemska 1
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika

Mgr. Júlia HURNÁ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

G-20 V ŠTRUKTÚRE MEDZINÁRODNÝCH EKONOMICKÝCH VZŤAHOV

hurnajulia@yahoo.com

Abstrakt

G-20 je nová inštitúcia, ktorá vznikla pred jedenástimi rokmi. Stala sa jedným z hlavných aktérov vo svetových finančných vzťahoch a efektívne prispieva ku celosvetovej ekonomickej a finančnej stabilite. Na jednej strane pretrvávajú niektoré organizačné výzvy, typické pre akúkoľvek novú inštitúciu, na strane druhej sú dôležité pozitívne skúsenosti z analýzy príspevku G-20 k svetovej ekonomickej a finančnej stabilite. Na základe výsledkov práce skupiny G-20 sme svedkami významného posunu k novému modelu multilaterálnej spolupráce.

Kľúčové slová: G-20, multilaterálne vzťahy, finančná a hospodárska stabilita.

Abstract

G-20 is a new institution established eleven years ago. It has emerged as one of central players in the global financial architecture and an effective contributor to global economic and financial stability. While some operational challenges persist, as is typical of any new institution, the lessons from the study of the contribution of the G-20 to global economic and financial stability are important. Based on the outcomes of work of the G-20 we are witnessing evidence of the benefits of shifting to a new model of multilateral engagement.

Key words: G-20, multilateral relations, financial and economic stability.

Úvod

G-20 (The Group of Twenty) je neformálne fórum, ktoré napomáha otvorenej a konštruktívnej diskusii medzi priemyselnými krajinami a krajinami nových trhov na kľúčové témy týkajúce sa globálnej ekonomickej stability. Svojou činnosťou smerom k posilneniu medzinárodnej finančnej architektúry a poskytovaním príležitostí na dialóg o národných politických postojoch, medzinárodnej spolupráci a medzinárodných finančných inštitúciách, prispieva k podpore rastu a ekonomickému rozvoju na celom svete.

Skupina G-20 bola vytvorená ako reakcia na ázijskú finančnú krízu koncom deväťdesiatych rokov minulého storočia, ako aj kvôli silnejúcemu presvedčeniu, že kľúčové krajiny nových trhov neboli dostatočne zapojené do hlavnej, globálnej ekonomickej diskusie a kontroly. Pred vytvorením G-20 boli z iniciatívy G-7 založené podobné zoskupenia na podporu širšieho dialógu. Už v roku 1998 sa vo Washingtone D.C. zišla skupina G-22. Cieľom uvedeného stretnutia bolo zahrnúť krajiny mimo G-7 do riešenia globálnych aspektov finančnej krízy, ktorá vtedy zasiahla krajiny nových trhov. Na nasledujúcich zasadnutiach, konaných v marci a apríli 1999, zahrňujúcich väčšiu skupinu účastníkov (G-33) boli prejednávané reformy globálneho ekonomického a medzinárodného finančného systému.

Návrhy predložené G-22 a G-33 na zníženie zraniteľnosti svetovej ekonomiky voči krízam poukázali na možný prínos pravidelného medzinárodného konzultatívneho fóra so zapojením krajín nových trhov. Tento pravidelný dialóg so stálym súborom partnerov bol etablovaný v roku 1999 založením skupiny G-20.

Členmi G-20 sú ministri financií a guvernéri centrálnych bánk 19 krajín: Argentína, Austrália, Brazília, Kanada, Čína, Francúzsko, Nemecko, India, Indonézia, Taliansko, Japonsko, Mexiko, Rusko, Saudská Arábia, Južná Afrika, Južná Kórea, Turecko, Spojené kráľovstvo a Spojené štáty americké. Členom je aj Európska únia, zastúpená predsedníckou krajinou na rotačnom princípe a Európska centrálna banka. Na zlepšenie spolupráce globálneho ekonomického fóra a inštitúcií sa na zasadnutiach G-20 zúčastňuje ex-offo aj generálny riaditeľ Medzinárodného menového fondu (MMF) a prezident Svetovej banky (SB), ako aj predsedovia Medzinárodného menového a finančného výboru a Výboru pre rozvoj MMF a SB.¹ G-20 takto spája významné priemyselné krajiny s krajinami nových trhov zo všetkých regiónov sveta. Členské krajiny spolu predstavujú približne 90% celosvetového hrubého národného produktu, 80% svetového obchodu (vrátane obchodu v rámci EÚ), ako aj dve tretiny celosvetovej populácie. Ekonomický význam a široká členská základňa G-20 dáva tejto organizácii vysokú mieru legitimity a vplyvu na riadenie svetovej ekonomiky a finančného systému.²

Od roku 1999 sa G-20 zaoberala celým radom problémov vrátane dohody o metodikách na podporu rastu, znižovaním možnosti zneužitia finančného systému, riešením finančných kríz a bojom proti financovaniu terorizmu. Na zasadnutí v Berlíne v roku 2004 sa členovia dohodli na súhlase G-20 s udržateľným rastom (dohoda) a na agende reformy G-20 (reforma). Dohoda stanovuje pravidlá, podľa ktorých môžu skúsenosti členov podporiť udržateľný ekonomický rast a rozvoj, tak na národnej ako aj globálnej úrovni. Agenda reformy určuje kroky, ktoré má realizovať každá krajina. Krajiny G-20 sa zaviazali k tomu, že budú sledovať implementáciu dohody a pravidelne zverejňovať aktualizovanú agendu reformy. Cieľom G-20 je podporovať prijatie medzinárodne uznávaných štandardov tak, ako sú realizované na príklade svojich členov v oblastiach transparentnej fiškálnej politiky, boja proti praniu špinavých peňazí, či financovania terorizmu. V roku 2004 sa krajiny G-20 zaviazali k vyšším štandardom transparentnosti a výmene informácií v daňových záležitostiach. Cieľom je efektívne potláčať zneužívanie finančného systému a ilegálne aktivity vrátane daňových únikov. Skupina G-20 zároveň chce dosiahnuť spoločné stanovisko k ďalšiemu vývoju globálneho ekonomického a finančného systému. To zahŕňa politický konsenzus nutný na reformu a strategické smerovanie kľúčových medzinárodných ekonomických a finančných inštitúcií ako je MMF a SB. Podporuje aj štúdie kľúčových problémov akými sú demografické zmeny, regionálna integrácia a medzinárodné trhy, vrátane trhov s tovarmi, službami, energetickými a zdrojovými komoditami.

G-20 úzko spolupracuje s rôznymi inými veľkými medzinárodnými organizáciami a fórami. Deje sa tak z dôvodu, že potenciál pre vznik spoločných pozícií v rade komplexných otázok v rámci skupiny G-20 má význam pre politické rozhodovanie iných inštitúcií. Už spomínaná účasť prezidenta SB, výkonného riaditeľa MMF a predsedov Medzinárodného menového a finančného výboru a Výboru pre rozvoj MMF a SB na stretnutiach G-20 umožňuje zapojiť procesy G-20 do činnosti brettonwoodskejších inštitúcií. G-20 zároveň spolupracuje a podporuje ďalšie medzinárodné zoskupenia a organizácie ako napríklad Rada pre finančnú stabilitu a Bazilejský výbor pre bankový dohľad pri realizácii reforiem na

¹ *About G-20.* G-20 website [online]. 8.november 2010. Dostupné na internete: <http://www.g20.org/index.aspx>.

² PARKINSON, M. *The Role of the G-20 in the Global Financial Architecture.* Address to the Lowy Institute and Monash University of Business and Economics Melbourne [online]. 9 October 2006. Dostupné na internete: http://www.g20.org/Documents/role_g20_global_fin_arch_091006.pdf.

medzinárodnej a domácej úrovni. Okrem toho sú na rokovania G-20 pozývaní na ad hoc báze aj odborníci zo súkromného sektora a mimovládnych organizácií s cieľom dosiahnuť spoločný postup vo vybraných oblastiach a zabráneniu novej dupliciti. Krajina, ktorá aktuálne predsedá G-20 zverejňuje detaily o stretnutiach skupiny a pracovnom programe na pre tento účel zriadenej webstránke. Účasť na stretnutiach G-20 je vyhradená len pre členov skupiny, no verejnosť je následne informovaná o diskutovaných a schválených otázkach.

Na rozdiel od iných medzinárodných inštitúcií ako je napríklad Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), MMF alebo SB, nemá G-20 (podobne ako G-7) vlastných stálych pracovníkov. Predsedníctvo G-20 sa medzi členmi strieda, a každoročne sa vyberá z rôznych regionálnych zoskupení krajín. V roku 2009 predsedalo G-20 Spojené kráľovstvo a v tomto roku je to Južná Kórea, na predsedníctvo G-20 v roku 2011 sa pripravuje Francúzsko. Predsedníctvo je súčasťou trojčlenného rotačného vedenia, tzv. Trojky, pozostávajúce z minulého, súčasného a budúceho predsedu. Úradujúci predseda zriaďuje na dobu trvania svojej funkcie dočasný sekretariát, ktorý koordinuje prácu skupiny a organizuje jej zasadnutia. Úlohou Trojky je zabezpečiť kontinuitu práce a riadenie G-20.

Úloha G-20 pri riadení svetových ekonomických vzťahov

Mechanizmus G-20 sa stáva čoraz dôležitejším pre pokrok medzinárodných vzťahov a svetovej ekonomiky. V pokrízovom období plnom komplexných problémov a neistoty G-20 nepochybne zohráva kľúčovú úlohu pri pochopení transformácie a rozvoja svetovej ekonomickej architektúry. Existujúci medzinárodný systém inštitúcií zriadený na konci druhej svetovej vojny bol vytvorený s cieľom riadiť svet, ktorý sa výrazne odlišuje od sveta, v akom žijeme dnes. V súčasnosti sa medzinárodná rovnováha moci presunula, svet sa zmenil a národy sa stali nezávislejšími. Existujúce svetové inštitúcie, ktoré boli vytvorené v polovici minulého storočia, už v dnešnom globalizovanom svete nestačia plniť svoju definovanú úlohu. Svetová rovnováha sa odklonila od tradičných hospodárskych veľmocí a narastá význam krajín ako Čína, India a ďalších rýchlo sa rozvíjajúcich štátov.

Organizácia spojených národov (OSN) a špecializované agentúry OSN, MMF, SB a regionálne rozvojové banky, Svetová obchodná organizácia (WTO), samit G-8 a niekoľko ďalších inštitúcií sa v rôznej miere považujú za rozdrobené, nedostatočne reprezentatívne a vo všeobecnosti sa už nevnímajú ako dostatočne legitímne.³

Začína prevládať presvedčenie, že každá úspešná stratégia pre globálne riadenie by mala presiahnuť rámec hospodárskych otázok a reformy finančných inštitúcií, hoci tie majú zásadný význam. Mala by sa tiež zamerať na parlamentný a sociálny rozmer svetových inštitúcií a zahŕňať nielen ústredné vlády, ale aj parlamenty a miestne orgány. Okrem toho by vo väčšom rozsahu mala zapájať občiansku spoločnosť a ďalšie kľúčové zainteresované strany. Globálne riadenie by mohlo byť účinnejšie ak budú členské štáty ochotné vzdať sa určitej miery zvrchovanosti. Narastá zhoda v tom, že unilateralizmus už nie je vhodným riešením pre súčasné globálne výzvy (zmena klímy, energia, bezpečnosť, obchod atď.) Tieto problémy možno riešiť len pomocou nového a rozvážneho multilateralizmu.

Podľa správy Európskeho parlamentu (EP) z júla 2007 o globálnom riadení a reforme medzinárodných organizácií každý sektor a inštitúcia, každé fórum a skupina zaoberajúca sa globálnym riadením – Bezpečnostná rada OSN, medzinárodné finančné inštitúcie, G-8 atď. – sú každá samostatným mikrokozmosom. Členovia EP vyzývajú k vytvoreniu nových legitímnych svetových inštitúcií, ktoré by boli reprezentatívne a demokratické, vybudované

³ Správa Európskeho parlamentu o globálnom riadení a reforme medzinárodných organizácií. [online]. 28 July 2009. Spoločné parlamentné zhromaždenie AKZ-EÚ. Dostupné na internete: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/acp/dr/787/787707/787707sk.pdf.

na zásade subsidiarity, transparentné, a boli účinným systémom globálneho riadenia. Poslanci EP zdôrazňujú, že stále prebiehajúca globálna finančná kríza poskytuje hlavným svetovým aktérom zriedkavú príležitosť prehodnotiť a posilniť spôsoby spolupráce s cieľom zabezpečiť okamžitú reakciu na tieto výzvy. Nová realita neustále sa meniacich globálnych hospodárskych a demografických váh medzi krajinami a regiónmi vyžaduje prehodnotenie hlasovacích práv, počet kresiel a vplyv v každej dôležitej medzinárodnej inštitúcii a fóre.⁴

V danom kontexte je kľúčovou výzvou spôsob akým zapojiť nových aktérov a diverzifikovať ich aktivity nad rámec západných priemyselne vyspelých krajín a tiež ako zabezpečiť aktívne miesto malým krajinám a posilniť pozíciu rozvojových krajín tam, kde sú zastúpené nedostatočne. Tento cieľ je obzvlášť dôležitý pre MMF a skupinu SB, kde by rozvojové krajiny mali mať významnú pozíciu, ale majú veľmi obmedzenú rozhodovaciu úlohu, zatiaľ čo Európa, Amerika a Austrália sú zastúpené nadmerne. Nedostatočnú výkonnosť medzinárodných finančných inštitúcií zhoršila aj nedávna kríza: MMF zlyhal vo svojej kontrolnej a dozornej úlohe pri nástupe krízy. SB a MMF zároveň stále do veľkej miery aplikujú pre rozvojové krajiny zastarané a náročné podmienky. Pôžičky a granty SB v reakcii na potravinovú krízu stále podporovali poľnohospodárske reformy orientované na export, čo spôsobuje potravinovú závislosť, a nedávne pôžičky MMF naďalej stimulovali liberalizáciu finančného a bankového systému v rozvojových krajinách. Tieto procesy by bolo potrebné prehodnotiť a zmeniť.

Jednou z odpovedí na uvedenú nespokojnosť by mohla byť práve skupina G-20. Vznik G-20 pred jedenástimi rokmi bol prelomovým momentom v medzinárodných vzťahoch. Od konca druhej svetovej vojny väčšina svetových fór nedostatočne rýchlo reaguje na posuny svetovej moci. No skupina G-20 umožňuje dôležitým rozvinutým a rozvojovým hráčom aby sa stretli na báze formálnej rovnocennosti (čo neumožňuje napríklad Bezpečnostná rada OSN, alebo vážené hlasovanie v medzinárodných finančných inštitúciách).

Skupina G-20 prakticky potvrdzuje, že riadenie sveta nemôže byť výlučne v rukách „západu“ a poskytuje flexibilný rámec, v ktorom etablované ale aj rozvojové mocnosti môžu dosiahnuť dohody na aktuálne svetové otázky. Pokiaľ sa G-20 doteraz sústredila na ekonomické otázky, je možné predpokladať, že sa podobne ako G-8 postupne začne zaoberať aj širšou agendou, vrátane rozvojových otázok, klímy, energie a nakoniec aj otázok mieru a bezpečnosti. V procese „dozrievania“ G-20 rozširuje svoju agendu a môže potenciálne otriast geopolitický poriadok tým, že zavedie flexibilitu do globálnej diplomacie a prekročí rámec politiky blokov, ktoré vzájomnú spoluprácu zakladajú na formálnych inštitúciách zakotvených v zmluvách (napr. OSN). Odborníci sa zároveň zhodujú na tom, že veľkosť a diverzita G-20 môže priniesť novú dynamiku do svetovej správy tým, že zabezpečí vytvorenie meniacich sa koalícií na základe záujmov.⁵

Svetová ekonomika sa v súčasnom období zotavuje z krízy. Od začiatku krízy sa uskutočnili štyri úspešné samity šéfov vlád G-20, v rámci ktorých sa lídrom podarilo koordinovať podporné opatrenia a politiky týkajúce sa krízy. Zároveň dosiahli konsenzus v otázkach udržateľného ekonomického rastu a reformy medzinárodného finančného systému. G-20 sa stala významnou platformou pre globálnu koordináciu makroekonomickej politiky. Pretrváva však viacero problémov, ktoré si vyžadujú trvalú pozornosť sveta, vrátane rizík ohrozujúcich finančnú udržateľnosť, nedostatočnej nápravy v oblasti finančného sektora, vysokej nezamestnanosti, nestálosti celosvetových cien komodít a opätovného vzniku

⁴ *Správa Európskeho parlamentu o globálnom riadení a reforme medzinárodných organizácií.* [online]. 28 July 2009. Spoločné parlamentné zhromaždenie AKZ-EÚ. Dostupné na internete:

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/acp/dr/787/787707/787707sk.pdf.

⁵ PATRICK, S. "The G20: Shifting Coalitions of Consensus Rather than Blocs," in Colin Bradford and Wonhyuk Lim, eds. (2010). *The New Dynamics of Summitry: Institutional Policy and Political Innovations for G20 Summits.* (Seoul: Korean Development Institute).

globálnych makroekonomických nerovnováh. Posledný samit G-20 sa konal v dňoch 11. - 12. novembra 2010 v kórejskom Soule a bol prvým, ktorý sa uskutočnil v krajine mimo skupiny G-8. Jeho dôležitosť pri vyvažovaní rozhodovacích právomocí vo svetovej ekonomike je aj z tohto dôvodu veľká. Prepuknutie svetovej ekonomickej krízy poukázalo na to, že súčasný medzinárodný systém vedený prevažne „západnými“ mocnosťami má svoje obmedzenia a nedostatočne reflektuje požiadavky nových ekonomík.⁶ V súvislosti so samitom G-20 v Soule preto svetoví lídri zdôraznili, že samit musí vyslať ambiciózny signál. Tento silný krok by sa mal týkať konkrétneho a včasného vykonávania opatrení dohodnutých v kontexte rámca pre silný, udržateľný a vyvážený rast, najmä pokiaľ ide o plány fiškálnej konsolidácie, reformu finančnej regulácie, sociálnu súdržnosť, vytváranie pracovných príležitostí a potrebu ďalších štrukturálnych reforiem. Predmetom v poradí piateho samitu G-20 bolo predovšetkým zaistiť pokračujúcu globálnu hospodársku obnovu, utvoriť rámec pre silný, udržateľný a vyrovnaný rast, posilniť medzinárodný finančný regulačný systém a pokračovať v reforme medzinárodných finančných inštitúcií. Samit G-20 priniesol aj tri nové iniciatívy. Prvou sú globálne finančné záchranné siete, kde existuje potreba budovania záchranných sietí na národnej, regionálnej, ako aj medzinárodnej úrovni v záujme efektívneho vysporiadania sa s kapitálovou volatilitou a krízami likvidity na svetových trhoch, predstavujúce hrozby pre ekonomickú stabilitu, osobitne v prípade malých ekonomík a otázky spolupráce a koordinácie centrálnych bánk. Druhou oblasťou sú rozvojové otázky, kde sa očakáva znižovanie miery chudoby a odstraňovanie globálnych makroekonomických nerovnováh. Predsedajúca krajina G-20 sa snaží byť mostom medzi rozvinutými, nastupujúcimi a rozvojovými ekonomikami. Súčasťou poslednej schôdzky G-20 bol aj obchodný samit. Bolo to stretnutie lídrov podnikateľskej sféry v predvečer samitu G-20, ktorého nosnými témami boli obchod a investície, financie, zelený rast a sociálna zodpovednosť korporátneho sektora. Osobitnú pozornosť na samite venovali otázke opätovného nastolenia rovnováhy, pokiaľ ide o rast vo svete. Zdôrazňovala sa potreba naďalej zachovať otvorenosť trhov, oživiť rokovania z Dauhy a prijať rozvojový program zameraný na rast. Okrem toho bola vyzdvihnutá nutnosť zabrániť všetkým formám protekcionizmu a vyhnúť sa zasahovaniu do pohybov výmenných kurzov s cieľom získať krátkodobé konkurenčné výhody. Cieľom samitu bolo tiež dokončiť sľúbené zvýšenie hlasovacích kvót v MMF pre rozvojové ekonomiky. Dohoda o reforme MMF, ktorá sa dosiahla na ministerskom zasadnutí skupiny G-20, ktoré sa konalo 23. októbra 2010, by mohla zabezpečiť, aby bol MMF účinnejší, dôveryhodnejší a legitímnejší a aby mohol zohrávať úlohu pri podpore fungovania medzinárodného menového a finančného systému.

Kritici G-20 často uvádzajú, že dvadsať členov spôsobí, že sa zo skupiny stane neefektívne byrokratické fórum. S týmto možno polemizovať nakoľko aj napriek faktu, že je G-20 vysoko diverzifikovaná ostáva funkčná vďaka svojim inštitucionálnym charakteristikám. Schôdzky sú relatívne neformálne, zúčastňujú sa na nich len malé delegácie, ktoré sú vyhradené len na úroveň ministra financií a guvernéra centrálnej banky a jedného vysokého úradníka z každej členskej krajiny. Toto vytvára možnosť na otvorenú a nerušenú diskusiu na rozdiel od tých, ktoré možno pozorovať v prípade iných organizácií. G-20 pôsobí ako fórum, ktoré je ďaleko efektívnejšie ako G-7 čo sa týka vplyvu na formovanie svetovej ekonomiky. Pravidelné pozývanie Brazílie, Ruska, Indie a Číny na niektoré stretnutia G-7 síce zvyšuje úroveň ich zapojenia do aktivít skupiny ale nenahrádza plné začlenenie a aj naďalej vynecháva ďalšie dôležité krajiny ako sú Južná Afrika, Kórea a Mexiko. Okrem toho sú uvedené krajiny pozývané len na vybrané rokovania G-7 a často iba na témy, ktoré nie sú hlavnou časťou rokovania fóra. Z dlhodobého hľadiska takto úzko definované členstvo neberie do úvahy výhody včasného zapojenia nových ekonomík. Prostredníctvom včasného zapojenia by rozvinuté ekonomiky mohli ovplyvniť smerovanie a pokrok reforiem

⁶ CANRONG, J., SHIQIANG, L. *The G20's role irreplaceable*. In: China Daily. [online]. 8 November 2010. Dostupné na internete: http://www.chinadaily.com.cn/thinktank/2010-11/08/content_11513902.htm.

ekonomického rozvoja a vytvoriť úzke prepojenia s novými ekonomikami. Tu je práve úloha G-20, ktorá je platformou na vypočítanie hlasu spomínaných nových ekonomik a sprístupňuje im štýl politiky úspešných rozvinutých krajín. Na rozdiel od iných existujúcich medzinárodných zoskupení ako je G-7, G-4 alebo G-10 je práve G-20 možnou novou cestou pre nastolenie rovnováhy ekonomického vplyvu v 21. storočí. G-20 dáva novým ekonomikám možnosť vyjadriť sa a ovplyvňovať dianie vo svetovej ekonomike tým, že ich spája s už etablovanými svetovými hráčmi.⁷

Analytici sa prevažne zaoberajú úlohou G-20 ako „výboru“ na riešenie svetových kríz, no menej sa venujú potenciálu skupiny dosiahnuť transformáciu svetovej diplomacie. Možno predpokladať, že G-20 by mohla pretvoriť existujúce diplomatické koalície niekoľkými možnými spôsobmi. V prvom rade G-20 je príslub nového trendu v ustrnutých rokovaníach o svetovom riadení, ako napr. OSN alebo iné fóra s veľkým počtom členov. G-20 je príležitosťou ako zmeniť danú dynamiku a predstavuje na jednej strane možnosti ale aj výzvy. Možným ohrozením flexibilnejšieho prístupu k diplomacii by bolo vytvorenie stálych blokov či frakcii vnútri G-20, čo sa zatiaľ nepotvrzuje. Druhou pozitívnou črtou je fakt, že G-20 poskytuje rámec na vytvorenie multilaterálnej dohody o prebratí zodpovednosti, ktorá prináleží svetovým mocnostiam. Nové ekonomiky ako členovia klubu G-20 musia prebrať väčší diel zodpovednosti a pracovať pre verejné dobro. Presadenie dohody o globálnej zodpovednosti a spoločné zdieľanie problémov bude dôležité ale aj náročné. Na rozdiel od relatívne homogénnej G-7 je G-20 skupinou, ktorá spája krajiny s rôznou politickou a ekonomickou orientáciou. Bude mimoriadne dôležité presvedčiť krajiny ako Čína, India, či Brazília aby sa začali správať ako skutoční svetoví hráči a nie ako do seba zahľadení účastníci. V treťom rade je potrebné poznamenať, že G-20 má reálny potenciál viesť reformy OSN. Svet sa transformuje ale sú úlohy OSN, ktoré sú ochromené. G-20 môže byť zdravou konkurenciou pre OSN pri vytváraní globálnej agendy. Uskutoční sa to len v prípade, že sa vytvorí fórum, na ktorom sa najmocnejší svetoví hráči môžu dohodnúť ako konštruktívne riešiť spoločné problémy sveta. Skupina G-20 pravdepodobne nenahradí svetovú inštitúciu a jej špecializované agentúry, no má potenciál byť dôležitým doplnkom pre činnosť OSN tým, že bude akýmsi „predjednávacím“ fórom k dôležitým problémom sveta a bude katalyzovať potrebnú reformu riadenia OSN.⁸ Navyše plynulý tok rokovaní v rámci G-20 by mohol posilniť USA, čím by sa vytvoril širší okruh možných spojencov medzi netradičnými partnermi v takých otázkach ako je boj proti terorizmu (v G-20 sú aj také krajiny ako Saudská Arábia, Rusko či Indonézia) alebo spolupráca na poli energetiky.⁹

Čo sa týka rozšírenia agendy rokovaní v rámci G-20 tá môže byť obohatená nad rámec finančných otázok a obnovy po finančnej kríze o diskusie na ďalšie globálne témy. K dnešnému dňu členovia G-20 odolávali takému rozšíreniu agendy a trvali na tom aby sa G-20 sústredila len na ekonomickú obnovu a podporu silného, trvaloudržateľného a vyrovnaného rastu prostredníctvom medzinárodnej ekonomickej spolupráce. Samozrejme globálna ekonomika sa obnovuje a lídri G-20 len rozšíria vlastné horizonty ak sa začnú zaoberať širším spektrom globálnych ekonomických, sociálnych, environmentálnych,

⁷ PARKINSON, M. *The Role of the G-20 in the Global Financial Architecture*. Address to the Lowy Institute and Monash University of Business and Economics Melbourne [online]. 9 October 2006. Dostupné na internete: http://www.g20.org/Documents/role_g20_global_fin_arch_091006.pdf.

⁸ JONES, B., PASCUAL, C., STEDMAN, S. J.. *Power and Responsibility: Building International Order in an Era of Transnational Threats* (Washington, DC: Brookings Institution, 2009).

⁹ JONES, B., PASCUAL, C., STEDMAN, S. J.. *Power and Responsibility: Building International Order in an Era of Transnational Threats* (Washington, DC: Brookings Institution, 2009).

politických a bezpečnostných tém. Už v súčasnej dobe sa G-20 zaoberá otázkami nad rámec finančnej krízy, ktorými sú energetika, protikorupčné opatrenia, zamestnanosť a rozvoj. Na posledný samit G-20 napríklad Kórea zaradila dve nové témy. Prvou bolo vytvorenie globálnej finančnej bezpečnostnej siete na rozšírenie kapacity MMF pri predchádzaní kríz a na pomoc najviac zraniteľným krajinám, tým že sa zredukuje ich potreba zhromažďovať neúmerné finančné rezervy. Druhou oblasťou bola rozvojová agenda s konkrétnym záberom na ekonomický rast. Z dlhodobého hľadiska však bude potrebné aby sa G-20 vyvarovala preťaženiu agendy. V ideálnej situácii by sa agenda G-20 mala zamerať na páľčivé otázky, ktoré vyžadujú pozornosť na úrovni najvyšších predstaviteľov najmocnejších rozvinutých a rozvojových štátov. V opačnom prípade sa G-20 môže stať podobne ako G-7 a G-8 skupinou preplnenou rôznymi samostatnými ministerskými procesmi namiesto toho aby vážila globálny rozmer fóra. Možno predpokladať, že paralelne s rozširovaním agendy G-20 o širšie zahraničnopolitické otázky budú do budúcnosti hrať dôležitú úlohu aj ministri zahraničných vecí.

Záver

Viacerí aktéri si uvedomujú, že svetové ekonomické riadenie potrebuje reformu, ktorá bude odrážať novú politickú, hospodársku a demografickú realitu a bude účinne reagovať na nové globálne výzvy 21. storočia. Môže sa tým vyhnúť krízam a zabezpečiť lepšia budúcnosť. Vývoj G-20 v istom zmysle získal na dôležitosť v dôsledku troch hlavných faktorov; sú nimi medzinárodná finančná kríza, meniaci sa poriadok vo svetovej ekonomike a fakt, že sa G-20 stalo preferovaným fórom mocností ako je USA. G-20 tak získala kľúčové miesto a úlohu pri formovaní svetovej ekonomickej politiky. Na príklade G-20 možno poukázať na dramatické zmeny vo svete za posledné polstoročie. Tieto zmeny prispeli k objaveniu sa nových ekonomických hráčov a zvýšili prepojenia medzi krajinami. V danom ekonomickom prostredí nie je žiadna krajina osamotená. Všetky krajiny majú svoj významný podiel na medzinárodnom ekonomickom prostredí. Napriek tomu väčšina inštitúcií, na ktoré sme sa tradične spoliehali pri zabezpečení svetového ekonomického dialógu a spolupráce sa neprispôsobila uvedeným zmenám vo svetovej ekonomike. Na rozdiel od funkčne „starších“ medzinárodných fór, skupina G-20 spája kľúčových globálnych ekonomických aktérov 21. storočia a jej štruktúra napomáha otvorenému a efektívnemu dialógu. Výhody G-20 sú viditeľné aj na spôsobe, akým sa zhostila tém demografickej zmeny a bezpečnosti nerastných zdrojov. Možno teda predpokladať, že G-20 sa podobne bude angažovať pri presadzovaní zrozumiteľného dialógu a efektívnych riešení na širšej medzinárodnej úrovni.

Medzinárodné spoločenstvo doposiaľ nedospelo k dohode, či sa mechanizmus G-20 stane permanentným. Pravdepodobne to bude dlhodobejšia cesta ku skutočnému preorganizovaniu svetového poriadku a samit v Soule bol podrobne sledovaný aj kvôli možným snahám jeho účastníkov inštitucionalizovať skupinu G-20. Budúcnosť G-20 bude závisieť aj od toho, či skupina bude schopná vyvážiť vplyv rozvinutého sveta a nových ekonomík. Bude dôležité sledovať aj to ako bude G-20 riadiť svoje vzťahy s OSN. V súčasnej dobe ostávajú ekonomické otázky na úrovni G-20 a OSN sa aj naďalej zaoberá politickými a bezpečnostnými otázkami. Tieto mechanizmy existujú paralelne pri sebe a navzájom sa dopĺňajú. Bude veľmi dôležité aj to ako G-20 zvládne svoje vzťahy s krajinami mimo skupiny. Zo všetkých krajín sveta, ktoré sú zapojené do svetových ekonomických aktivít, tvoria členovia G-20 približne 10%. G-20 bude preto musieť seriózne budovať svoje vzťahy s ďalšími krajinami, vnímať ich požiadavky a rešpektovať ich záujmy. Je veľmi pravdepodobné, že G-20 bude pokračovať v pretváraní tradičných diplomatických koalícií novým efektívnym a prínosným spôsobom. G-20 má reálny potenciál vdýchnuť novú dynamiku do svetového riadenia.

Použitá literatúra:

1. About G-20. G-20 website [online]. 8.november 2010. Dostupné na internete: <http://www.g20.org/index.aspx>.
2. CANRONG, J., SHIQIANG, L. The G20's role irreplaceable. In: China Daily. [online]. 8 November 2010. Dostupné na internete: http://www.chinadaily.com.cn/thinktank/2010-11/08/content_11513902.htm
3. JONES, B., PASCUAL, C., STEDMAN, S. J.. Power and Responsibility: Building International Order in an Era of Transnational Threats (Washington, DC: Brookings Institution, 2009).
4. KIRTON, J. The G20 and Broader Multilateral Reform. [online]. Paper prepared for the preparatory meeting for the conference on "What Role for the G20 in a Post-Crisis World?," Club of Madrid and Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE), Seoul, Korea, July 15-16, 2010. Dostupné na internete: <http://www.g20.utoronto.ca/biblio/kirton-fride-cdm.pdf>.
5. PARKINSON, M. The Role of the G-20 in the Global Financial Architecture. Address to the Lowy Institute and Monash University of Business and Economics Melbourne [online]. 9 October 2006. Dostupné na internete: http://www.g20.org/Documents/role_g20_global_fin_arch_091006.pdf.
6. PATRICK, S. "The G20: Shifting Coalitions of Consensus Rather than Blocs," in Colin Bradford and Wonhyuk Lim, eds. (2010). The New Dynamics of Summitry: Institutional Policy and Political Innovations for G20 Summits. (Seoul: Korean Development Institute).
7. Správa Európskeho parlamentu o globálnom riadení a reforme medzinárodných organizácií. [online]. 28 July 2009. Spoločné parlamentné zhromaždenie AKZ-EÚ. Dostupné na internete: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/acp/dr/787/787707/787707sk.pdf.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

JUDr. Lucia HURNÁ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PRISŤAHOVALECKÁ POLITIKA V PRÁVE EURÓPSKEJ ÚNIE¹

hurna@euba.sk

Abstrakt

Všetky členské krajiny Európskej únie sú ovplyvnené príchodom prisťahovalcov z tretích krajín do Európskej únie. Z uvedeného dôvodu súhlasili s rozvojom spoločných pravidiel a štandardov prisťahovaleckej politiky na úrovni únie. Tento príspevok má za cieľ popísať a analyzovať vývoj európskej prisťahovaleckej politiky v práve Európskej únie.

Kľúčové slová: Európska únia; prisťahovalectvo; priestor slobody, bezpečnosti a spravodlivosti; Lisabonská zmluva; Štokholmský program.

Abstract

All Member States of the European Union are affected by the flow of the migrants from the third countries to the European Union. That is why they have agreed to develop a common rules and standards of the immigration policy at European Union level. The main objective of this paper is to describe and to analyse the development of the European immigration policy in the law of the European Union.

Key words: European Union; immigration, Area of Freedom, Security and Justice; Lisbon Treaty; Stockholm Programme.

Úvod

Cezhraničná mobilita je jednou z charakteristických črt dnešnej modernej doby a dá sa predpokladať, že bude nielen pokračovať, ale sa stane ešte oveľa viditeľnejšou a dynamickejšou. Integrovaný proces v Európskej únii (ďalej aj „EÚ“ alebo „Únia“) má priamy dopad na vnímanie pojmov ako „migrácia“ či „občania tretích krajín“. Budúcnosť európskeho migračného priestoru je priamo spojená s procesom politickej integrácie EÚ a pokračujúcim predefinovaním vonkajších hraníc EÚ v nadväznosti na proces rozširovania.² Keďže Únia a jej členské štáty sú v nemalej miere konfrontované s prisťahovalectvom, už dvadsať rokov spoločne na úrovni únie rozvíjajú prisťahovaleckú politiku. Pravidlá EÚ zahŕňajú široké spektrum otázok týkajúcich sa migrácie, aby sa zabezpečilo účinné riadenie prisťahovaleckých tokov do Európy a takisto v rámci nej.

Tento príspevok si kladie za cieľ poskytnúť čitateľovi všeobecný prehľad o právnej úprave spoločnej prisťahovaleckej politiky EÚ. Prvá časť je venovaná charakteristike fenoménu prisťahovalectva do EÚ. V druhej časti je objasnený vývoj prisťahovaleckej problematiky v práve EÚ v „predlisabonskom“ období. Tretia časť sa zameriava na analýzu

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0802/08.

² BALZACQ, T., CARRERA, S. 2005. *Migration, Borders and Asylum – Trends and Vulnerabilities in EU Policy*. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2005, s. 7.

zmien, ktoré do tejto agendy „priniesla“ Lisabonská zmluva a jej víziu načrtnutú v Štokholmskom programe. Poznatky o uvedenej problematike boli získavané najmä štúdiom a následnou komparáciou legislatívy EÚ a tiež štúdiom početných publikácií predovšetkým zahraničných autorov venovaných tejto téme. Výsledkom je príspevok, ktorý popisuje a čiastočne aj analyzuje právne aspekty úniovej príst'ahovaleckej politiky.

1 Všeobecná charakteristika príst'ahovalectva do Európskej únie

Priš'ahovalectvo má veľký význam pre ekonomický, sociálny, politický a kultúrny vývoj Európy. S istotou sa dá povedať, že príst'ahovalci boli a sú prospešní pre členské krajiny EÚ v rôznych oblastiach. Zvyšujú rôznorodosť a prinášajú aj odlišné vnímanie a spôsob života do tradičných spoločností. Uvedené tendencie sú v európskom priestore čoraz viditeľnejšie a Európa sa stáva pestrou z hľadiska kultúrneho, etnického, náboženského i jazykového. Tento vývoj je potvrdený aj Zmluvou o fungovaní Európskej únie (ďalej aj „ZFEÚ“), ktorá v článku 167 odseku 4 uvádza, že Únia v rámci svojej činnosti bude rešpektovať a podporovať rozmanitosť jej kultúr.³

Občania nečlenských krajín EÚ, či už ako návštevníci, zamestnanci alebo osoby s trvalým pobytom, sa stali neoddeliteľnou súčasťou Únie. Rovnako je potrebné uviesť, že Európa potrebuje a aj naďalej bude potrebovať príst'ahovalcov aj kvôli nízkej pôrodnosti vo väčšine európskych krajín.⁴ Obdobne je v niektorých odvetviach hospodárstva vybraných členských krajín Únie badateľný nedostatok pracovných síl a kvalifikovaných pracovníkov. Na druhej strane príst'ahovalectvo ostáva v Únii kontroverznou témou, pretože existujú obavy z veľkých migračných tokov, ktoré by mohli spôsobiť škody národným ekonomikám, ohroziť sociálny systém a narušiť zaužívané národné hodnoty. Otázky súvisiace s príst'ahovalectvom sú odlišne vnímané aj medzi členskými štátmi EÚ, a to pre ich hospodársku, sociálnu a kultúrnu rozdielnosť, ale tiež kvôli rozmanitým historickým skúsenostiam. Na základe uvedených skutočností bolo a je aj naďalej problematické rozvíjať spoločný právny rámec Únie v oblasti legálneho príst'ahovalectva.⁵

V päťdesiatych, šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia príst'ahovalectvo v západnej Európe bolo spojené s aktívnym prijímaním zamestnancov alebo to bol dôsledok vzťahov európskych krajín s ich bývalými kolóniami. Väčšina príst'ahovalcov vtedy prichádzala do Európy legálne a išlo najmä o pracovných migrantov alebo migráciu za účelom zlúčenia rodiny. V uplynulých rokoch prevláda príst'ahovalectvo, ktorého príčinou sú vojnové konflikty, občianske vojny a prudký proces ekonomickej a kultúrnej transformácie v krajinách tretieho sveta. Imigrácia je dnes chápaná ako sociálny, ekonomický, politický a trestno-právny problém, ktorý je výsledkom sociálno-politických a ekonomických zmien v strednej a východnej Európe, a tiež následkom otvorenia prednedačného prísne strážených a kontrolovaných hraníc medzi krajinami západnej a východnej Európy. V súčasnosti je príchod osôb z tretích krajín do EÚ vnímaný skôr ako čosi ilegálne alebo status týchto osôb je neistý, ak ide o žiadateľov o azyl, utečencov, či tolerovaných migrantov, ktorí sa musia podrobiť prísny administratívny previerkam a v prípade neúspechu pri týchto kontrolách čeliť závažnej hrozbe kriminalizácie svojej osoby.

Ľudia z nečlenských krajín EÚ, ktorí chcú migrovať do Únie sa vo všeobecnosti dajú rozdeliť do troch skupín: osoby hľadajúce azyl (vojnoví utečenci alebo prenasledované osoby), ekonomickí migranti žiadajúci o trvalý pobyt (osoby, ktoré si chcú zlepšiť svoju ekonomickú situáciu) a ilegálni príst'ahovalci. Okrem toho veľké množstvo osôb z tretích

³ BALZACQ, T., CARRERA, S. 2005. *Migration, Borders and Asylum – Trends and Vulnerabilities in EU Policy*. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2005, s. 8.

⁴ GÓRNY, A., RUSPININ P. 2004. *Migration in the New Europe*. Palgrave Macmillan 2004, s. 1.

⁵ PEERS, S. 2006. *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford : Oxford University Press, 2006, s. 182.

krajín hľadá prácu v EÚ iba na určité obdobie. Ekonomickí migranti nie sú v krajinách EÚ veľmi vítaní a nárast počtu žiadateľov o azyl viedol k pokusom o zavedenie prísnych obmedzení.

Poznatok, že členské štáty Únie čelia podobným problémom s prisťahovalectvom a odstránenie hraničných kontrol na vnútorných hraniciach medzi väčšinou členských krajín Únie viedlo k intenzívnejšej spolupráci v týchto oblastiach aj na úniovej úrovni. V uplynulých rokoch sa imigračná politika uberať smerom ku kooperácii členských krajín s cieľom dosiahnuť hmatateľné výsledky, no zároveň možno konštatovať, že v rámci uvedenej spolupráce sa nezdáka vyskytujú ťažkosti. Problémy súvisiace s rozvojom spoločnej prisťahovaleckej politiky EÚ sú ovplyvnené viacerými faktormi: imigrácia trápi niektoré krajiny viac (napríklad Nemecko alebo Veľká Británia), iné menej (napríklad Portugalsko); miesto, na ktoré ilegálni prisťahovalci v rámci EÚ vstúpia, nemusí byť ich cieľovou destináciou; nárast organizovaných prevádzачských skupín; otázka, čo urobiť s ilegálnymi prisťahovalcami v prípade ich zadržania.

Aj napriek uvedeným problémom vládne zhoda v tom, že je potrebné spoločne a efektívne reagovať na existujúce výzvy. Vývoj spoločnej prisťahovaleckej politiky je jednou z hlavných priorít EÚ. Odkedy sa vonkajšie hranice EÚ stali spoločnými hranicami, prisťahovalecká politika je potrebná pre dosiahnutie dohody o tom, koho vylúčiť a koho prijať ako prisťahovalca a aké práva a povinnosti majú prisťahovalci v spoločnom imigračnom priestore. Chyby v dlhodobom plánovaní a pri vytváraní komplexného legislatívneho rámca, ktorý by prispieval k integrácii, rovnosti, spravodlivému zaobchádzaniu a sociálnej súdržnosti, a tým by zároveň bojoval proti sociálnemu vylúčeniu, diskriminácii, rasizmu a xenofóbii, by mohli viesť k vzniku neudržateľnej a vážnej situácie.⁶

Za posledné desaťročie krajiny EÚ zvýšili svoje aktivity smerom k prijímaniu prisťahovaleckej legislatívy a rozvíjaniu s ňou súvisiacich politík. Medzi jej základné črty patrí:

- obmedzenie možností stať sa legálnym prisťahovalcom;
- obmedzovanie prístupu na trh práce, zapojenia do sociálneho systému a k ďalším službám;
- zmeny v trestnom práve, ktoré zahrňujú zvýšenie trestov za nelegálne prisťahovalectvo, čiernu prácu a organizovanie a sprostredkovanie prisťahovalectva;
- dôraznejšie vynucovanie imigračnej legislatívy prostredníctvom rozšírenia možností na zadržanie, vyhostenie a odsun osôb;
- zvýšenie kapacity zaisťovacích zariadení, v ktorých je možná aj kontrola fyzického pohybu ilegálnych migrantov.

Rozšírenie EÚ o nové členské krajiny v roku 2004 a 2007 na jednej strane a stanovenie spoločných štandardov prisťahovaleckej politiky Únie na druhej strane treba vnímať ako vzájomne sa zblížujúce procesy. So vstupom nových 12 krajín do EÚ sa rozmanitosť prisťahovalectva v rámci Únie a do Únie ešte viac prehĺbila. Následne sa úloha vytvoriť spoločnú prisťahovaleckú politiku EÚ stala omnoho komplikovanejšou. Preto sa naskytá otázka, či je vôbec reálna ďalekosiahla harmonizácia v nadväznosti na výrazne odlišné skúsenosti s prisťahovalectvom v jednotlivých členských krajinách. Aj napriek skutočnosti, že rozšírená EÚ má tvoriť jednotný migračný priestor, v ktorom je garantovaná sloboda pohybu, je potrebná koordinácia prisťahovalectva tak na európskej, ako aj na národnej úrovni.⁷

6 BALZACQ, T., CARRERA, S. 2005. Migration, Borders and Asylum – Trends and Vulnerabilities in EU Policy. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2005, s. 8.

7 GÓRNY, A., RUSPININ P. 2004. Migration in the New Europe. Palgrave Macmillan 2004, s. 248.

V rámci príst'ahovaleckej politiky EÚ je nevyhnutné rozlišovať medzi legálnou a nelegálnou migráciou. Únia má právomoc prijímať legislatívu týkajúcu sa legálnej migrácie, a to konkrétne pravidlá upravujúce získavanie a stratu štatútu legálneho migranta. Právomoc v otázkach nelegálneho príst'ahovalectva zahŕňa prijímanie pravidiel vzťahujúcich sa na osoby, ktoré nie sú oprávnené na vstup alebo pobyt na území členských štátov EÚ alebo ktoré právo na vstup alebo pobyt stratili s konečnou platnosťou.

2 Vývoj príst'ahovaleckej politiky v práve Európskej únie v „predlisabonskom“ období

Pre postupné rozvíjanie príst'ahovaleckej politiky EÚ malo význam prijatie **Maastrichtskej zmluvy** (zmluva bola podpísaná 7. februára 1992 a platnosť nadobudla 1. novembra 1993), prostredníctvom ktorej bola po prvýkrát formálne začlenená spolupráca v tejto oblasti do Zmluvy o Európskej únii (ďalej aj „ZEÚ“). Uvedená spolupráca bola súčasťou bývalého tretieho piliera EÚ a mala medzivládny charakter s použitím spoločných úniových inštitúcií a zároveň s určitými nadnárodnými črtami ako napríklad konzultáciami s Komisiou či Európskym parlamentom.⁸

Podľa článku K.1 bodu 3 Maastrichtskej zmluvy sa vecou spoločného záujmu stala príst'ahovalecká politika týkajúca sa štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorá bola rozdelená na tieto tri časti:

- podmienky vstupu štátnych príslušníkov tretích krajín na územie členských štátov a ich pohybu na tomto území;
- podmienky pobytu štátnych príslušníkov tretích krajín na území členských štátov, vrátane spájania rodín a možnosti zamestnania;
- boj proti nelegálnemu príst'ahovalectvu, pobytu a práci štátnych príslušníkov tretích krajín na území členských štátov.

Potom čo príst'ahovalecké otázky boli koordinované v rámci bývalého tretieho piliera EÚ, členské štáty sa vo všeobecnosti zhodovali v názore, že príst'ahovalectvo z nečlenských štátov EÚ je potrebné obmedziť v najväčšom možnom rozsahu. Okrem prípadov žiadostí o zjednotenie rodiny či azyl sa členské štáty snažili vylúčiť, aby príslušníci tretích krajín získali na území Únie právo trvalého pobytu okrem vysoko kvalifikovaných osôb alebo možností veľkých investícií v Európe.⁹ Pre členské štáty nebolo ťažké dosiahnuť dohodu v otázke reštriktívnych opatrení. Okrem toho, že nástroje tretieho piliera mali výsostne nezáväzný charakter, bola viditeľná snaha členských štátov udržať si výlučnú právomoc v oblasti príst'ahovaleckého práva i politiky. Členské štáty však plne využívali nové možnosti spolupráce v boji proti nelegálnemu príst'ahovalectvu a zamestnanosti. Prakticky sa neurobilo veľa zmien v prospech zlepšenia postavenie osôb s právom dlhodobého pobytu ako napríklad priznanie práva na prístup k zamestnaniu či práva slobodne sa pohybovať v rámci EÚ.¹⁰

V nadväznosti na ustanovenia Maastrichtskej zmluvy, Rada prijala niekoľko opatrení spadajúcich pod „soft law“, ktoré sa týkali migrácie. Išlo najmä o právnu úpravu práva na zlúčenie rodiny, vstup a pobyt zamestnancov, samostatne zárobkovo činných osôb a študentov či štatút osôb s povolením na dlhodobý pobyt. Jediným „hard law“ predpisom, ktorý bol prijatý v predamsterdamskom období bol spoločný postup z 16. decembra 1996 týkajúci sa jednotného formátu pre povolenia na pobyt.¹¹

⁸ APAP, J. 2004. *Justice and Home Affairs in the EU*. Edward Elgar Publishing, 2004, s. 66.

⁹ DENZA, E. 2002. *The intergovernmental pillars of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 210.

¹⁰ DENZA, E. 2002. *The intergovernmental pillars of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 183.

¹¹ PEERS, S. 2006. *EU Justice and Home Affairs Law*. Oxford : Oxford University Press, 2006, s. 183.

Amsterdamská zmluva (podpísaná dňa 2. októbra 1997, do platnosti vstúpila 1. mája 1999) vytvorila v hlave IV Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva¹² nový právny a vecný rámec pre prísťahovaleckú politiku tým, že bola prenesená z pôvodného úniového tretieho piliera do prvého piliera, teda do kompetencie bývalých Európskych spoločenstiev. Hlavným dôvodom tohto prenosu bol fakt, že sa prísťahovalectvo lepšie prejednávalo v kontexte slobody pohybu osôb, ktorý mal komunitárny charakter. Zároveň sa prísťahovalecká agenda stala jednou zo súčastí formálne novo-kreovaného úniového „priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti“¹³ (Area of Freedom, Security and Justice), o ktorom sa zmieňoval pôvodný článok 2 ZEÚ.

Kľúčovým z hľadiska politik súvisiacich s prísťahovalectvom sa v období po nadobudnutí platnosti Amsterdamskej zmluvy stalo ustanovenie článku 63 odseku 3 Zmluvy o založení ES, v zmysle ktorého Rada do piatich rokov od nadobudnutia platnosti Amsterdamskej zmluvy mal prijať opatrenia prísťahovaleckej politiky v týchto oblastiach:

- a) podmienky vstupu a pobytu a pravidlá o postupe členských štátov pri udeľovaní víz a povolení na dlhodobý pobyt, vrátane takých, ktoré sa vydávajú za účelom opätovného spojenia rodiny;
- b) nelegálne prísťahovalectvo a nelegálny pobyt, vrátane repatriácie osôb, ktoré sa nelegálne zdržujú v členskom štáte.

Článok 63 odsek 4 Zmluvy o založení ES umožnil prijímať opatrenia na vymedzenie práv a podmienok, za ktorých sa štátni príslušníci tretích krajín s riadnym pobytom v členskom štáte môžu zdržiavať v iných členských štátoch.

Ustanovenia hlavy IV Zmluvy o založení ES neboli obsahovo zamerané iba na opatrenia, ktoré mali za cieľ prevenciu nelegálneho prísťahovalectva, ale umožňovali aj etablovanie aktívnej imigračnej kontrolnej politiky. Medzi podmienky vstupu a pobytu podľa článku 63 odseku 3 písmena a) Zmluvy o založení ES mohla patriť napríklad požiadavka na odborné a jazykové znalosti u príslušníkov tretích krajín, aby mohli byť pripustení na územie jedného z členských štátov Únie a bolo im udelené právo pobytu.

Článok 63 odsek 3 písmeno b) Zmluvy o založení ES sa týkal opatrení v oblasti nelegálneho prísťahovalectva a pobytu vrátane repatriácie osôb. Toto ustanovenie zahŕňalo skôr problematiku zaobchádzania s nelegálnymi prísťahovalcami a osobami s nelegálnym pobytom, ako určenie dôvodov, ktoré by vo zvýšenej miere obmedzovali možnosť získať legálny pobyt. V tejto súvislosti bolo potrebné prijať v rámci Únie aj legislatívu, ktorá by prispela k harmonizácii trestných postupov voči cudzincom. Okrem toho mal byť ustanovený spoločný režim odmietnutia na hraniciach vrátane sankcií voči dopravcom. Repatriácia sa vzťahovala na osoby, ktoré sa nelegálne zdržiavali v členskom štáte. Právna úprava mala zahŕňať spôsoby návratu osôb, ktorých právo na pobyt bolo ukončené ako aj opatrenia na podporu dobrovoľného návratu prísťahovalcov vrátane opätovného prijatia v ich domovskej krajine.

V nadväznosti na zmeny v prísťahovaleckej politike EÚ, ku ktorým došlo prostredníctvom revízií zmlúv, sa Únia od roku 1999 rozhodla venovať viac pozornosti prísťahovalectvu, ale aj ďalším témam patriacim do agendy spravodlivosti a vnútorných vecí v rámci zasadnutí Európskej rady, ktorá je najvyšším politickým orgánom EÚ. Európska rada v päťročných cykloch vymedzuje politickú stratégiu a ciele, ktoré má EÚ v uvedených oblastiach v danom období dosiahnuť.

¹² Po nadobudnutí platnosti Lisabonskej zmluvy bola Zmluva o založení Európskeho spoločenstva premenovaná na Zmluvu o fungovaní Európskej únie.

¹³ Túto oblasť tvoria viaceré politiky, konkrétne hraničné kontroly a víza, azyl, prísťahovalectvo, súdna spolupráca v civilných veciach, policajná a colná spolupráca a súdna spolupráca v trestných veciach.

V októbri 1999 sa v **Tampere** uskutočnilo zasadnutie Európskej rady, počas fínskeho predsedníctva. Bol to vôbec prvý samit venovaný výlučne otázkam a politikám z oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí, pričom poukázal na to, že vytvorenie priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti je rovnako dôležitou úlohou ako predtým vytvorenie jednotného trhu. V nadväznosti na to, že Amsterdamská zmluva vstúpila do platnosti, cieľom zasadnutia Európskej rady v Tampere bolo dať vyššie uvedeným oblastiam spolupráce jasné kontúry. Otázky týkajúce sa spravodlivosti a vnútra získavali na čoraz väčšom význame, mala byť preto zvýraznená ich dôležitosť pre obyvateľov Európy a načrtnutá politická stratégia Únie na päť rokov (2000 – 2004) dopredu. Dá sa povedať, že v EÚ za uvedené päťročné obdobie, došlo vo väčšine oblastí spravodlivosti a vnútorných vecí k podstatnému a koordinovanému pokroku a celá agenda sa stala jednou z jej priorít. Vo vzťahu k prísťahovalecstvu boli v Tampere stanovené základné princípy spravodlivého zaobchádzania s príslušníkmi tretích krajín ako aj manažment migračných vln.

Problematika spravodlivosti a vnútorných vecí vrátane prísťahovaleckej agendy zohrávala viac alebo menej významnú úlohu aj počas ďalších zasadnutí Európskej rady. Za zmienku stojí najmä samit v Seville, ktorý sa uskutočnil v júni 2002 a bol venovaný prísťahovaleckým a azylovým otázkam.¹⁴

V nadväznosti na uplynutie päťročného prechodného obdobia po nadobudnutí platnosti Amsterdamskej zmluvy bolo nevyhnutné prijať nový politický plán upravujúci agendu spravodlivosti a vnútra. O pokračovaní tamperského programu sa rozhodlo na zasadnutí Európskej rady, ktoré sa konalo novembri 2004. Bol prijatý tzv. **Haagsky program** „Posilňovanie slobody, bezpečnosti a spravodlivosti v Európskej únii“, ktorý stanovil stratégiu prehlbovania európskej integrácie vo sfére slobody, bezpečnosti a spravodlivosti na úrovni EÚ v období rokov 2005-2009. Uvedený dokument bral do úvahy už prijatú legislatívu a nadväzoval na dosiahnuté úspechy v oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí. Vo vzťahu k prísťahovalecstvu boli ako priority definované rozvoj spoločnej prísťahovaleckej politiky EÚ, ktorá by riešila situáciu legálnych migrantov a posilnenie boja proti nelegálnej migrácii, prevádzkačstvu a obchodovaniu s ľuďmi. Skutočnosť, že prijímanie úniovej legislatívy v oblasti legálneho prísťahovalecstva bolo v tom čase aj naďalej politicky veľmi zložitá ukázal aj Haagsky program, ktorý nepožadoval okamžitú zmenu spôsobu rozhodovania o tejto problematike. Po 1. januári 2005 bola otázka legálnej migrácie jedinou z celej problematiky migrácie, o ktorej rozhodovala Rada jednomyseľne a Európsky parlament mal iba právo konzultácie. Rada v tomto období ešte stále nemala právo rozhodovať kvalifikovanou väčšinou so spolurozhodovaním Európskeho parlamentu.¹⁵

V „poamsterdamskom“ období boli prijaté viaceré sekundárne akty upravujúce jednotlivé aspekty prísťahovalecstva do Európskej únie a ustanovili sa základy pre spoločnú prísťahovaleckú politiku. Pokrok bol zaznamenaný pri vytváraní spoločného rámca pre prísťahovalecstvo a integráciu vrátane razantnejšieho postupu proti ilegálnemu prísťahovalecstvu a obchodovaniu s ľuďmi, na čo nadväzovala aj spolupráca s krajinami mimo Únie. V tejto súvislosti možno spomenúť najmä smernicu o dlhodobom pobyte štátnych príslušníkov tretích krajín¹⁶, smernicu o zlúčení rodiny¹⁷, smernice o pobyte výskumných pracovníkov a študentov¹⁸ alebo snaha o prilákanie vysokokvalifikovaných prísťahovalcov do

14 PEERS, S. 2006. EU Justice and Home Affairs Law. Oxford : Oxford University Press, 2006, s. 22.

15 PEERS, S. 2006. EU Justice and Home Affairs Law. Oxford : Oxford University Press, 2006, s. 186.

16 Smernica Rady 2003/109/ES z 25. novembra 2003 o právnom postavení štátnych príslušníkov tretích krajín, ktoré sú osobami s dlhodobým pobytom.

17 Smernica Rady 2003/86/ES z 22. septembra 2003 o práve na zlúčenie rodiny.

18 Smernica Rady 2005/71/ES z 12. októbra 2005 o osobitnom postupe prijímania štátnych príslušníkov tretích krajín na účely vedeckého výskumu, smernica Rady 2004/114/ES z 13. decembra 2004 o podmienkach prijatia štátnych príslušníkov tretích krajín na účely štúdia, výmen žiakov, neplateného odborného vzdelávania alebo dobrovoľnej služby.

EÚ prostredníctvom tzv. modrých kariet.¹⁹ Zatiaľ len v rovine návrhov je ďalšia legislatíva týkajúca sa prisťahovalecva do EÚ za prácou. Má sa jednať o reguláciu ekonomického prisťahovalecva sezónnych pracovníkov, pracovníkov preložených v rámci spoločnosti a štážístov. V oblasti nelegálneho prisťahovalecva bola napríklad prijatá legislatíva zameraná na predchádzanie tohto negatívneho javu²⁰, smernica upravujúca zaobchádzanie s nelegálnymi prisťahovalcami²¹, predpisy o vyhostení nelegálnych prisťahovalcov z EÚ²² ale aj viaceré readmisné dohody²³.

3 Spoločná prisťahovalecká politika Európskej únie po nadobudnutí platnosti Lisabonskej zmluvy

Po prijatí Lisabonskej zmluvy (podpísaná bola 13. decembra 2007 a platnosť nadobudla 1. decembra 2009) je prisťahovalecká politika v zmysle článku 67 odseku 1 ZFEÚ aj naďalej súčasťou tých aktivít Únie, ktoré sú zamerané na „vytváranie priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti“, no v rámci nej dochádza k viacerým inováciám. Celá agenda, vrátane bývalých politík tretieho piliera EÚ, t. j. policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach je po zrušení trojpilierovej štruktúry Únie upravená v tretej časti, hlavne V ZFEÚ s názvom „Priestor slobody, bezpečnosti a spravodlivosti“. Zmyslom novelizácie je okrem iného preklenutie problematických otázok prostredníctvom zavedenia zmien do inštitucionálneho rámca aj samotnej prisťahovaleckej politiky. Takto reformovaná agenda prisťahovalecva by sa mala stať právnym základom prijímania tzv. druhej generácie opatrení v uvedenej oblasti. V zmysle článku 4 odseku 2 písmena j) ZFEÚ je táto problematika zaradená medzi spoločné právomoci Únie a členských štátov.

V porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou sú posilnené právomoci EÚ v prisťahovaleckých otázkach. Únia si v súčasnosti na základe článku 67 odseku 2 ZFEÚ kladie za cieľ vytvárať „spoločnú“ politiku v oblasti prisťahovalecva, ktorá sa zakladá na solidarite medzi členskými štátmi a ktorá je spravodlivá voči štátnym príslušníkom tretích krajín. Formulácia o spoločnej prisťahovaleckej politike EÚ vyplýva aj z článku 79 odseku 1 ZFEÚ, podľa ktorého „Únia tvorí spoločnú prisťahovaleckú politiku s cieľom zabezpečiť vo všetkých etapách účinné riadenie migračných tokov, spravodlivé zaobchádzanie so štátnymi príslušníkmi tretích krajín, ktorí sa oprávnenne zdržiavajú v členských štátoch, ako aj predchádzanie a posilnený boj proti nelegálnemu prisťahovalecstvu a obchodovaniu s ľuďmi.“

¹⁹ Smernica Rady 2009/50/ES z 25. mája 2009 o podmienkach vstupu a pobytu štátnych príslušníkov tretích krajín na účely vysokokvalifikovaného zamestnania.

²⁰ Napríklad smernica Rady 2004/82/ES z 29. apríla 2004 o povinnosti dopravcov oznamovať údaje o cestujúcich, smernica Európskeho parlamentu a Rady 2009/52/ES z 18. júna 2009, ktorou sa stanovujú minimálne normy pre sankcie a opatrenia voči zamestnávateľom štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa neoprávnenne zdržiavajú na území členských štátov.

²¹ Smernica Rady 2004/81/ES z 29. apríla 2004 o povoleniach na trvalý pobyt, vydávaných štátnym príslušníkom tretích krajín, ktorí sú obeťami nezákonného obchodovania s ľuďmi alebo ktorí boli predmetom konania umožňujúceho nelegálne prisťahovalecvo a ktorí spolupracovali s príslušnými orgánmi.

²² Napríklad smernica Rady 2001/40/ES z 28. mája 2001 o vzájomnom uznávaní rozhodnutí o vyhostení štátnych príslušníkov tretích krajín, smernica Rady 2003/110/ES z 25. novembra 2003 o pomoci v prípadoch tranzitu na účely leteckého odsunu, smernica Európskeho parlamentu a Rady 2008/115/ES zo 16. decembra 2008 o spoločných normách a postupoch členských štátov na účely návratu štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa neoprávnenne zdržiavajú na ich území.

²³ Readmisia je prepravenie vlastných štátnych príslušníkov požiadaného štátu, štátnych príslušníkov tretej krajiny alebo osôb bez štátnej príslušnosti žiadajúcim štátom a prijatie týchto osôb požiadaným štátom, ak sa zistilo, že nezákonne vstúpili na územie žiadajúceho štátu, zdržiavali sa alebo mali nezákonný pobyt v žiadajúcom štáte v súlade s ustanoveniami readmisnej dohody.

V rámci naplňania tohto cieľa, podľa článku 79 odseku 2 ZFEÚ majú byť prijímané opatrenia v týchto oblastiach:

- a) podmienky vstupu a pobytu, ako aj normy týkajúce sa udeľovania dlhodobých víz a povolení na dlhodobý pobyt členskými štátmi vrátane tých, ktoré sú udeľované na účely zlúčenia rodiny;
- b) vymedzenie práv štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa oprávnené zdržiavajú v členskom štáte, vrátane podmienok, ktorými sa spravuje sloboda pohybu a pobytu v iných členských štátoch;
- c) nelegálne prisťahovalectvo a neoprávnený pobyt vrátane odsunu a repatriácie osôb, ktoré sa zdržiavajú na území štátu neoprávnené;
- d) boj proti obchodovaniu s ľuďmi, najmä so ženami a deťmi.

Zo znenia ustanovenia b) vyplýva, že legislatíva EÚ bude môcť upravovať nielen práva a podmienky, za ktorých sa štátni príslušníci tretích krajín s riadnym pobytom v členskom štáte môžu zdržiavať v iných členských štátoch, ako to vyplývalo z amsterdamského znenia zmlúv, ale širší rozsah práv legálnych prisťahovalcov, ktoré nebudú viazané len na ich pohyb a pobyt v iných členských štátoch. Môže ísť napríklad o ich prístup k sociálnym systémom a ďalšie sociálne a občianske práva. Ako inovatívne možno vnímať aj ustanovenie uvedené pod písmenom d), konkretizujúce boj proti obchodovaniu so ženami a deťmi, ktoré sú vo zvýšenej miere zraniteľnými osobami.

Podľa článku 79 odseku 5 ZFEÚ je však aj naďalej v právomoci členských štátov rozhodovať o počte prijímaných štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí prichádzajú na ich územie z tretích krajín s cieľom nájsť si prácu buď ako zamestnanci, alebo ako samostatne zárobkovo činné osoby.

V článku 79 odseku 3 ZFEÚ je explicitne vyjadrená právomoc Únie uzatvárať medzinárodné zmluvy s tretími krajinami o readmisii štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí nespĺňajú alebo prestali spĺňať podmienky vstupu, prítomnosť alebo pobytu na území jedného z členských štátov, do krajiny pôvodu alebo do krajiny, z ktorej prichádzajú. Takto uzavreté readmisné dohody sú záväzné aj pre členské štáty EÚ.

ZFEÚ v čl. 79 ods. 4 zaviedla možnosť prijímať na úrovni opatrenia na povzbudzovanie a podporu činnosti členských štátov s cieľom presadzovať integráciu štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa legálne zdržiavajú na ich územiach, aj keď v tejto oblasti je zmluvami vylúčená harmonizácia národnej legislatívy.

Novinkou je aj zavedenie princípu solidarity do kontextu spolupráce v oblasti prisťahovalectva, ktorý je vyjadrený v článku 67 odsek 2 a článku 80 ZFEÚ. Keďže jednotlivé členské krajiny čelia rozličným problémom v súvislosti s praktickou realizáciou úniovej migračnej politiky a teda ak chcú skutočne naplňať tento cieľ, je len logické, že budú k sebe solidárne z hľadiska prerozdelenia zodpovednosti a pri znášaní s tým súvisiacich finančných nákladov.

Lisabonská zmluva zmenila aj spôsob, akým majú byť prijímané sekundárne úniové akty v oblasti spoločnej prisťahovaleckej politiky. V tejto agende sa uplatňuje riadny legislatívny postup, v rámci ktorého rozhoduje Európsky parlament spolu s Radou na návrh Komisie, pričom Rada hlasuje kvalifikovanou väčšinou. Práve ústup od jednomyselného hlasovania v Rade pri schvaľovaní opatrení týkajúcich sa legálnej migrácie štátnych príslušníkov tretích krajín do členských štátov Únie a medzi členskými štátmi predstavuje podstatnú inováciu v porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou.

Spolu s nadobudnutím platnosti Lisabonskej zmluvy sa Charta základných práv Európskej únie²⁴ (ďalej aj „Charta“) stala právne záväzným dokumentom. Charta obsahuje viaceré ustanovenia, ktoré môžu mať dopad aj na prístahovaleckú politiku EÚ a opatrenia prijaté na jej realizáciu.

Švédske predsedníctvo v Rade trvajúce počas druhej polovice roku 2009 si ako jeden zo svojich cieľov stanovilo vypracovanie ďalšieho viacročného programu pre oblasť slobody, bezpečnosti a spravodlivosti, ktorý by bol nástupcom Haagskeho programu. Na „lisabonské“ zmeny zmlúv tak nadväzuje ďalší, v poradí tretí programový dokument upravujúci úniuvú stratégiu vytvárania priestoru slobody bezpečnosti a spravodlivosti v rokoch 2010-2014. Je ním tzv. Štokholmský program prijatý na zasadnutí Európskej rady v decembri 2009. Jeho základnou myšlienkou je „Európa práv“, čo znamená zabezpečenie dodržiavania základných práv a slobôd a integrity osôb vo všetkých politikách spravodlivosti a vnútra, teda aj v rámci prístahovaleckej politiky Únie. V otázkach migrácie má Európa vystupovať zodpovedne a solidárne. V tomto duchu je aj v ďalšom období cieľom EÚ rozvoj progresívnej a komplexnej migračnej politiky Únie založenej na solidarite a zodpovednosti. Európska prístahovalecká politika by mala byť koncipovaná ako dlhodobá stratégia obsahujúca detailnú právnu úpravu. Vyžaduje si tiež účinnú implementáciu celej legislatívy. Len efektívne nastavený systém môže priniesť Únii výhody plynúce z migrácie a zároveň umožní prechádzať a kontrolovať nelegálne prístahovateľstvo. V migračnej politike by mala byť rovnováha medzi tromi oblasťami, konkrétne medzi podporou mobility a legálneho prístahovateľstva, prepojením medzi migráciou a rozvojom a predchádzaním a bojom s nelegálnou migráciou. Európa aj do budúcnosti bude potrebovať pružnú prístahovaleckú politiku, ktorá dokáže reagovať na priority a potreby jej členských štátov a umožní migrantom naplno využívať svoj potenciál. EÚ by v tejto súvislosti mala pokračovať v uľahčovaní zákonného vstupu na územie svojich členských štátov. Prístahovalecká politika EÚ musí zohľadniť dlhodobé dôsledky migrácie, napríklad na trhy práce a sociálnu situáciu migrantov a jej kľúčovým aspektom je aj prepojenie migrácie a integrácie, t. j. úspešné začlenenie štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí majú legálny pobyt. Paralelne sa má Únia zamerať na predchádzanie nelegálnemu prístahovateľstvu, jeho účinnú kontrolu a boj proti nemu. Táto výzva je reakciou na rastúce nelegálne prístahovateľstvo, ktorému sú vystavené najmä členské štáty na vonkajších hraniciach Schengenu. Prioritami sú v tejto súvislosti boj proti obchodovaniu s ľuďmi a ich pašovaniu, integrované riadenie hraníc a spolupráca s krajinami pôvodu a tranzitu, podporované policajnou a justičnou spoluprácou. V programe je zdôraznená myšlienka globálneho prístupu k migrácii, ktorý zahŕňa aj jej vonkajšiu dimenziu zameranú na dialóg a partnerstvo s nečlenskými krajinami Únie, ktoré sú krajinami pôvodu alebo tranzitu prístahovateľcov.

Záver

Od formálneho zakotvenia vytvárania úniového priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti do textov zmlúv prostredníctvom Amsterdamskej zmluvy uplynulo už viac ako desať rokov. Za toto obdobie EÚ vytvorila základný inštitucionálny, právny a finančný rámec politik spravodlivosti a vnútorných vecí vrátane prístahovaleckej politiky. Členské štáty aj Únia sa v tejto súvislosti snažili dosiahnuť, aby úniová legislatíva a rozhodovacie procesy v tejto agende boli v plnom rozsahu kompatibilné s princípmi demokracie, právneho štátu a základnými právami. Uvedené princípy budú patriť medzi priority aj v ďalšej fáze vytvárania priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti.

²⁴ Charta základných práv Európskej únie v jej súčasnom znení bola oficiálne vyhlásená Európskym parlamentom, Radou a Komisiou dňa 12. decembra 2007 v Štrasburgu. Jej právna záväznosť vyplýva z článku 6 odseku 1 ZEÚ.

Problematika prisťahovalectva občanov nečlenských krajín EÚ do Únie je stále aktuálna najmä v súvislosti so starnutím obyvateľov Európy a zvyšovaním populácie a pretrvávajúcou chudobou v mnohých krajinách mimo EÚ. Rovnako ak bude mať Únia silné hospodárstvo a bude vytvárať pracovné príležitosti, vytvára to predpoklady na prílev prisťahovalcov z nečlenských krajín EÚ vrátane hrozby nárastu nelegálnej migrácie na pôde EÚ.

V súčasnosti je otvorená otázka, či zmeny v prisťahovaleckej politike, ktoré priniesla Lisabonská zmluva a jej vízia obsiahnutá v Štokholmskom programe, vyústia aj do zásadnejšej reformy už existujúcich únieových pravidiel. Únia by však do budúcnosti mala verifikovať platné únieové právne predpisy upravujúce prisťahovaleckú politiku a vyhodnotiť ich dopady a účinnosť a následne prijať potrebné zmeny a doplnenia, ktoré by zjednodušili, prípadne podľa potreby rozšírili existujúce ustanovenia a zlepšili ich vykonávanie a jednotnosť. Medzi oblasti, ktoré by si vyžadovali zmenu patrí napríklad odstránenie administratívnych problémov pri vybavovaní pracovných povolení alebo pri ich predĺžení ako aj pri udeľovaní povolení na pobyt, ktoré v praxi vedú k tomu, že legálny pobyt neobčanov Únie na území EÚ sa z uvedených dôvodov stáva zo dňa na deň nelegálnym. Čo sa týka integrácie legálnych prisťahovalcov, cieľom európskej spolupráce by malo byť zabezpečenie porovnateľných práv vo všetkých členských štátoch EÚ predovšetkým v otázkach zamestnanosti, vzdelávania a sociálnej inklúzie. V prípadoch nelegálneho prisťahovalectva by mala EÚ najmä sledovať, či podmienky, za akých dochádza k vyhostovaniu príslušníkov z tretích krajín z EÚ sú v súlade s prijatou únieovou legislatívou.

Použitá literatúra:

1. APAP, J. 2004. Justice and Home Affairs in the EU. Edward Elgar Publishing, 2004, ISBN 1-84376-787-2.
2. BALZACQ, T., CARRERA, S. 2005. Migration, Borders and Asylum – Trends and Vulnerabilities in EU Policy. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2005, ISBN 92-9079-572-7.
3. DENZA, E. 2002. The intergovernmental pillars of the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2002, ISBN 0-19-829935-4.
4. GÓRNY, A., RUSPININ P. 2004. Migration in the New Europe. Palgrave Macmillan 2004, ISBN 1-4039-3550-5.
5. GUILD, E., CARRERA, S., ATGER, A. F. 2009. Challenges and Prospects for the EU' s Area of Freedom, Security and Justice: Recommendations to the European Commission for the Stockholm Programme. Brussels : CEPS Working Document, Centre for European Policy Studies, No. 313/ April 2009, ISBN 978-92-9079-877-4.
6. GUILD, E., CARRERA, S. 2009. Towards the Next Phase of the EU' s Area of Freedom, Security and Justice: The European Commission' s Proposals for the Stockholm Programme. Brussels : CEPS Policy Brief, Centre for European Policy Studies, No. 196/20 August 2009.
7. PEERS, S. 2006. EU Justice and Home Affairs Law. Oxford : Oxford University Press, 2006, ISBN 978-0-19-929055-0
8. Štokholmský program
9. Zmluva o Európskej únii.
10. Zmluva o fungovaní Európskej únie.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

JUDr. Lucia HURNÁ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

AKTUÁLNE OTÁZKY KREOVANIA EURÓPSKEJ SLUŽBY PRE VONKAJŠIU ČINNOSŤ

hurna@euba.sk

Abstrakt

Lisabonská zmluva podstatným spôsobom mení spôsob, akým Európska únia definuje a vykonáva zahraničnú politiku. Paralelne s vytvorením nového postu vysokého predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, predpokladá vytvorenie Európskej služby pre vonkajšiu činnosť. V júli 2010 bolo prijaté rozhodnutie o kreovaní Európskej služby pre vonkajšiu činnosť, ktoré definuje jej organizáciu a štruktúru. Európska služba pre vonkajšiu činnosť by mala spojiť v rámci nezávislého diplomatického orgánu Únie personál z dvoch inštitúcií Európskej únie (Komisie a Rady) a z národných diplomatických služieb členských štátov. Táto nová diplomatická služba je pre Európsku úniu reálnou príležitosťou posilniť svoj vplyv na medzinárodnej scéne. Cieľom tohto príspevku je popísať a analyzovať hlavné znaky Európskej služby pre vonkajšiu činnosť.¹

Kľúčové slová: Európska únia, Európska služba pre vonkajšiu činnosť, Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, Lisabonská zmluva.

Abstract

The Lisbon Treaty significantly changes the way in which the European Union defines and carries out its foreign policy. Alongside with the creation of the new post of the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, it foresees the establishment of the European External Action Service. In July 2010 was adopted the decision creating the European External Action Service and defining its organisation and functions. The European External Action Service should bring together within an autonomous diplomatic institution of the Union the staff from two European Union institutions (Commission and Council) and from the national diplomatic services of the Member States. This new diplomatic service offers a real opportunity for European Union to strengthen its influence on the international stage. The aim of this paper is to describe and to analyse the main features of the European External Action Service.

Key words: European Union, European External Action Service, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, Lisbon Treaty.

¹ Príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

Úvod

Spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku Európskej únie (ďalej aj „EÚ“ alebo „Únia“) formujú a ovplyvňujú okrem národných subjektov aj viaceré európske subjekty a inštitúcie, ktoré sa podieľajú na rozhodovacom procese. Systém existujúci v „predlisabonskom“ období si vyžadoval viaceré zmeny a racionalizáciu. Práve Lisabonská zmluva sa stala vhodným právnym základom pre zjednotenie spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky EÚ a jej ustanovenia sú reakciou na túto požiadavku z vnútra Únie aj mimo nej. Od lisabonskej reformy sa očakávalo, že so sebou prinesie zvýšenie akčioschopnosti EÚ vo svete.

Hlavnými inštitucionálnymi zmenami smerujúcimi k dosiahnutiu súdržnejšej zahraničnej politiky EÚ, ktoré so sebou priniesla Lisabonská zmluva sú zavedenie postu vysokého predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku (ďalej aj vysoký predstaviteľ) a vytvorenie Európskej služby pre vonkajšiu činnosť (ďalej aj „ESVČ“). Práve ESVČ by mala prispieť ku kreovaniu úniovej zahraničnej politiky, ktorá by bola schopná mobilizovať diplomatické, vojenské a civilné zložky a vyslať ich do celého sveta a zároveň jej prostredníctvom je Únia o krok bližšie k spoločnej európskej diplomatickej kultúre.

Tento príspevok si kladie za cieľ poskytnúť čitateľovi všeobecný prehľad o aktuálnych otázkach tvorby ESVČ. Prvá časť je venovaná analýze príčin, ktoré viedli k úvahám vytvoriť ESVČ. V druhej časti je charakterizovaný post vysokého predstaviteľa, ktorý vedie ESVČ. Tretia časť sa zameriava na popis a analýzu kompetenčných, organizačných, personálnych a ďalších otázok týkajúcich sa ESVČ, a ktoré vyplývajú zo sekundárnej úniovej legislatívy.

1 Príčiny vedúce k vytvoreniu Európskej služby pre vonkajšiu činnosť

Myšlienka vytvoriť ESVČ bola prvýkrát prezentovaná počas konania Konventu o budúcnosti Európy, ktorý zasadal v rokoch 2002 až 2003 a jeho zámerom bolo predložiť viaceré návrhy reforiem procesu európskej integrácie vrátane kreovania jednotnej reprezentácie EÚ v medzinárodných vzťahoch. Cieľom uvedeného návrhu bolo, aby EÚ aj jej členské štáty dosiahli výraznejší vplyv na poli zahraničnom aj bezpečnostnom a aby Únia v tejto oblasti patrila v celosvetovom meradle medzi kľúčových aktérov.

Splnenie tohto cieľa si vyžadovalo opustenie tradičného dualizmu v zahraničných vzťahoch Únie, ktorý zaviedla Maastrichtská zmluva.² Únia bola navonok reprezentovaná Komisiou a Radou, pričom každá z týchto inštitúcií plnila vo vonkajších vzťahoch iné úlohy a aj rozhodovací proces podliehal iným pravidlám. Zatiaľ čo Komisia mala právomoc usmerňovať vonkajšiu dimenziu politik bývalého prvého piliera EÚ v súlade s komunitárnymi pravidlami rozhodovania, Rada riadila úniuvú spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku tvoriacu bývalý druhý pilier EÚ, na ktorú sa vzťahovala medzivládna metóda spolupráce.³

K prekonaniu uvedenej inštitucionálnej roztrieštenosti, v dôsledku ktorej bola aj úniová zahraničná politika málo zrozumiteľná a Únia navonok málo „viditeľná“ malo prispieť vytvorenie nového postu ministra zahraničných vecí EÚ, ktorý by bol zodpovedný za obe uvedené oblasti zahraničnej politiky EÚ, pričom táto pozícia mala byť spojením dvoch funkcií, a to vysokého splnomocnenca pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku⁴

² Maastrichtská zmluva bola podpísaná 7. februára 1992 a platnosť nadobudla 1. novembra 1993.

³ BEHR, T., NYKÄNEN, J., SIITONEN, A. 2010. *Rewriting the ground rules of European diplomacy. The European external action service in the making*. The Finnish Institute of International Affairs. Briefing Paper 57/2010. s. 3.

⁴ Tento post bol vytvorený Amsterdamskou zmluvou. V rokoch 1999 až 2009 bol vysokým splnomocnencom pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku Javier Solana.

(ktorý bol zároveň ako generálny tajomník na čele generálneho sekretariátu Rady) a komisára pre vonkajšie vzťahy (teda člena Komisie). Hoci sa na jednotlivé zahraničnopolitické otázky mali aj naďalej aplikovať rozdielne rozhodovacie postupy vzťahujúce sa na bývalý prvý a druhý pilier EÚ, všeobecne sa predpokladalo, že nová funkcia ministra povedie k lepšej koordinácii zahraničnej politiky Únie. Pri plnení úloh mala ministromi zahraničných vecí EÚ pomáhať práve ESVČ.

Návrhy Konventu o budúcnosti Európy v otázkach kreovania postu ministra zahraničných vecí EÚ a ESVČ sa následne stali súčasťou textu Zmluvy o Ústave pre Európu, ktorá bola podpísaná 29. októbra 2004, no jej ratifikačný proces nebol úspešne zavŕšený vo všetkých členských krajinách EÚ kvôli negatívnym výsledkom referend vo Francúzsku a Holandsku, a preto tento dokument nenadobudol platnosť. V roku 2005, ešte pred konaním francúzskeho a holandského referenda, stihli prebehnúť prvé rokovania o konkrétnej podobe ESVČ, no v ďalších rokoch bol celý proces kreovania ESVČ zastavený.⁵

Podpisom Lisabonskej zmluvy dňa 13. decembra 2007 boli do textov zmlúv prebraté návrhy Zmluvy o Ústave pre Európu v oblasti zahraničnej reprezentácie Únie, aj keď v čiastočne modifikovanej podobe. Namiesto označenia minister zahraničných vecí EÚ bol tento post nazvaný ako vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku. Okrem toho boli k zmluvám pripojené dve nové vyhlásenia (č. 13 a 14) v ktorých sa konštatuje, že vytvorenie novej pozície vysokého predstaviteľa a ESVČ nebude mať vplyv na zodpovednosť ani právomoci členských štátov pri formulovaní a vykonávaní ich zahraničnej politiky, ani na ich národné zastúpenie v tretích krajinách a medzinárodných organizáciách. Lisabonská zmluva vstúpila do platnosti 1. decembra 2009, čo v nasledujúcich mesiacoch viedlo k začatiu procesu negociácií o reálnej podobe a fungovaní ESVČ.

Ako už bolo uvedené, pre Úniu je dôležité mať vlastnú diplomatickú službu, čím sa ešte viac zvýši jej význam vo svetovej zahraničnej politike a samotná Únia sa zviditeľní aj vo vzťahu k tretím krajinám. Práve to môže byť benefitom ESVČ, aj keď je zrejmé, že nebude môcť prípadné zahraničnopolitické úlohy či možné konflikty vyriešiť sama. Vytvorením ESVČ by sa tiež v budúcnosti mohli vylúčiť odlišnosti v zahraničnopolitických prioritách a záujmoch EÚ a jednotlivých členských štátov.

ESVČ by mala disponovať niektorými novými oprávneniami, ktoré by mali byť jej pridanou hodnotou. Okrem informačnej povinnosti bude mať nová služba nezastupiteľné miesto aj pri presadzovaní európskeho ducha, ideí, zvykov, legislatívy, čo môže prispieť k zosúladňovaniu postupov v oblasti zahraničnej politiky.

ESVČ by sa nemala stať len doplnkom existujúcej bruselskej inštitucionálnej byrokracie, práve naopak. Jej zmyslom by malo byť prevzatie viacerých úloh a kompetencií od Rady a Komisie, čím by sa zabezpečilo ich efektívnejšie vykonávanie a odstránenie aj už spomínanej duplicity. Netreba zabúdať, že v uplynulých rokoch aj národné ambasády jednotlivých členských štátov EÚ preberali niektoré z úloh Únie, a to najmä ak išlo o zastupovanie rotujúceho predsedníctva Rady v tretích krajinách.

Členské štáty budú profitovať z existencie ESVČ a jej silných stránok tak, ako je to aj v prípade zahraničnej politiky EÚ. Hlavným prínosom pre väčšinu členských štátov nepochybne bude získavanie informácií. Napríklad tie členské štáty Únie, ktoré v súčasnosti nemajú diplomatické zastúpenie v niektorých nečlenských krajinách alebo regiónoch, budú mať možnosť dostať sa k takým materiálom a informáciám, ktoré boli pre nich doposiaľ neprístupné.

⁵ CEPS, EGMONT, EPC. 2010. *The Treaty of Lisbon: A Second Look at the Institutional Innovations*. Centre for European Policy Studies, EGMONT – The Royal Institute for International Relations, European Policy Centre, Joint Study, September 2010, s. 145-146.

Vytvorenie ESVČ automaticky nebude znamenať zníženie počtu národných zastupiteľstiev jednotlivých členských krajín vo svete, keďže tie aj naďalej chcú usmerňovať svoje vonkajšie vzťahy na bilaterálnej úrovni. Prínos ESVČ však bude spočívať v tom, že zahraničná politika Únie bude viac koordinovaná a hmatateľná, a to najmä vo vzťahu k medzinárodným organizáciám ako OSN alebo Medzinárodný menový fond.

2 Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku

Jednou zo zásadných inštitucionálnych zmien, ktoré zaviedla Lisabonská zmluva, je vytvorenie funkcie vysokého predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku. Podľa ustanovení Lisabonskej zmluvy bude práve vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku základom novej zahraničnej politiky EÚ, pričom podľa čl. 27 ods. 3 Zmluvy o Európskej únii (ďalej aj „EÚ“) mu pri plnení úloh bude pomáhať práve ESVČ.

Ako už bolo uvedené v predchádzajúcom texte, tento post bol kreovaný zlúčením dvoch funkcií existujúcich v „predlisabonskom“ období, konkrétne vysokého splnomocnenca pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku a komisára pre vonkajšie vzťahy. Uvedená inovácia má za cieľ posilniť súdržnosť a viditeľnosť celkovej vonkajšej činnosti Únie, podporiť vytvorenie skutočnej spoločnej zahraničnej politiky a zlepšiť viditeľnosť Únie na medzinárodnej scéne tým, že jej poskytne „tvár vo vzťahu k zahraničiu“. Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku má dvojitú funkciu (tzv. double hat):

- Predsedá Rade pre zahraničné veci, v ktorej zasadaajú ministri zahraničných vecí členských štátov Únie (čl. 18 ods. 3 ZEÚ, čl. 27 ods. 1 ZEÚ). Podľa čl. 18 ods. 2 ZEÚ vysoký predstaviteľ vedie spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku Únie vrátane spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky. Svojimi návrhmi prispieva k tvorbe tejto politiky a má na starosti aj jej uskutočňovanie ako splnomocnenec Rady (čl. 24 ods. 1, druhý pododsek ZEÚ, čl. 26 ods. 3 ZEÚ, čl. 27 ZEÚ).
- Je jedným z podpredsedov Komisie (čl. 18 ods. 4 ZEÚ). Ako člen Komisie zabezpečuje konzistentnosť vonkajšej činnosti Únie. V rámci Komisie zodpovedá za úlohy, ktoré má táto inštitúcia v oblasti vonkajších vzťahov, a za koordináciu ostatných aspektov vonkajšej činnosti Únie. Pri vykonávaní týchto právomocí v rámci Komisie a len v súvislosti s týmito právomocami je vysoký predstaviteľ viazaný postupmi, ktoré upravujú fungovanie Komisie v rozsahu, ktorý je zlučiteľný s plnením jeho úloh v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky.

V budúcnosti sa však nedá vylúčiť vznik rozporov medzi vysokým predstaviteľom a predsedom Komisie alebo predsedom Európskej rady (ten má zastupovať Európsku úniu navonok bez toho, aby v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky zasahoval do právomocí vysokého predstaviteľa) a jeho zmiešaný štatút môže spôsobiť konflikty lojálnosti medzi Radou a Komisiou.

Vysoký predstaviteľ je síce podpredsedom Komisie, no vzťahuje sa na neho osobitý postup vymenovania, prípadne ukončenia jeho činnosti definovaný v čl. 18 ods. 1 ZEÚ. Vymenuje ho Európska rada kvalifikovanou väčšinou a so súhlasom predsedu Komisie.⁶ Na základe toho istého postupu ho môže Európska rada odvolať a ak ho o to požiada predseda Komisie, podá demisiu, je však potrebný súhlas Európskej rady. Ako člen Komisie taktiež podlieha hlasovaniu o schválení kolégia v Európskom parlamente, ako aj kolektívnej demisii, ak by Európsky parlament vyslovil Komisii nedôveru.

⁶ Pri vymenovaní vysokej predstaviteľky Catherine Ashton sa uplatnil postup uvedený vo Vyhlásení (č. 12) k čl. 18 ZEÚ a v čl. 5 Protokolu (č. 36) o prechodných ustanoveniach. Jej funkčné obdobie trvá od 1. decembra 2009 do konca funkčného obdobia aktuálnej Komisie.

3 Právna úprava Európskej služby pre vonkajšiu činnosť

Vytvorenie ESVČ bolo do textov zmlúv začlenené po prvýkrát Lisabonskou zmluvou. V zmysle článku 27 odseku 3 ZEÚ ESVČ pri svojej činnosti spolupracuje s diplomatickými službami členských štátov a pozostáva z úradníkov z príslušných útvarov generálneho sekretariátu Rady a Komisie, ako aj z personálu dočasne vyslaného diplomatickými službami členských štátov. Jej organizáciu a fungovanie má upraviť Rada rozhodnutím, o ktorom sa uznáša na návrh vysokého predstaviteľa po porade s Európskym parlamentom a po získaní súhlasu Komisie. Podľa vyhlásenia (č. 15) k článku 27 ZEÚ, po podpise Lisabonskej zmluvy mali generálny tajomník Rady, vysoký predstaviteľ pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku, Komisia a členské štáty začať prípravné práce na vytvorenie ESVČ.

Na uvedenie ESVČ do života bolo potrebné prijať detailnejší sekundárny úniový predpis. Reálna podoba ESVČ a jej pôsobenia sa stali predmetom negociácií až v implementačnej fáze po nadobudnutí platnosti Lisabonskej zmluvy. Hoci sa členské krajiny EÚ všeobecne zhodli na tom, že Únia potrebuje spoločnú reprezentáciu v zahraničí, v rámci rokovaní o konečnej podobe ESVČ a aj samotnom schvaľovaní legislatívy existovali viaceré praktické aj politické otázky, ktoré vyvolávali určité napätie. Veľmi citlivou témou boli najmä inštitucionálne otázky a financovanie. Sporné bolo aj prerozdelenie kompetencií medzi ESVČ a diplomatické služby členských štátov, najmä pokiaľ ide o pole pôsobnosti.

Jednotliví aktéri mali k predkladaným návrhom rôzne postoje. Komisia vyvíjala úsilie smerom k zachovaniu si čo možno najväčšieho rozsahu kontrolných právomocí vo vzťahu k úniovej zahraničnej politike aj po vytvorení ESVČ. V nadväznosti na posilnenie právomocí Európskeho parlamentu v Lisabonskej zmluve, táto inštitúcia požadovala, aby mohla vykonávať demokratický dohľad nad obsahom zahraničnej politiky Únie, rozpočtom novokreovanej ESVČ a spolupodieľať sa na vymenúvaní najvyšších úniových diplomatov. Povinnosťou Rady bolo na jednej strane vytvoriť fungujúcu ESVČ, no vzhľadom k tomu, že Rada je zložená zo zástupcov jednotlivých členských štátov Únie, ich cieľom bolo paralelne zachovať ich odlišné národné záujmy.⁷ Členské štáty mali záujem aj na obsadení kľúčových postov v novej diplomatickej službe. Najmä malé členské krajiny a nové členské krajiny Únie požadovali spravodlivé obsadenie pozícií v ESVČ na jednotlivých úrovniach zástupcami všetkých štátov.

Konkrétnu podobu a právomoci novovytvorenej európskej diplomatickej služby upravuje Rozhodnutie Rady 2010/427/EÚ z 26. júla 2010 o organizácii a fungovaní Európskej služby pre vonkajšiu činnosť. Na tento predpis nadväzuje aj nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 1080/2010 z 24. novembra 2010, ktorým sa mení a dopĺňa Služobný poriadok úradníkov Európskych spoločenstiev a podmienky zamestnávania ostatných zamestnancov týchto Spoločenstiev a nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) č. 1081/2010 z 24. novembra 2010, ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie Rady (ES, Euratom) č. 1605/2002 o rozpočtových pravidlách, ktoré sa vzťahujú na všeobecný rozpočet Európskych spoločenstiev, pokiaľ ide o Európsku službu pre vonkajšiu činnosť.

ESVČ je funkčne nezávislý orgán Únie oddelený od Generálneho sekretariátu Rady a od Komisie so sídlom v Bruseli a disponuje právomocami potrebnými na výkon svojich úloh a plnenie svojich cieľov. Nezávislosť ESVČ podporuje aj jej samostatný rozpočet a vlastné riadenie personálu. Dá sa však predpokladať, že aj napriek tejto nezávislosti nebude ESVČ fungovať a pracovať v izolácii od ostatných úniových inštitúcií. ESVČ začne oficiálne svoju činnosť už 1. januára 2011.

⁷ BEHR, T., NYKÄNEN, J., SIITONEN, A. 2010. *Rewriting the ground rules of European diplomacy. The European external action service in the making.* The Finish Institute of International Affairs. Briefing Paper 57/2010. s. 6-7.

Úlohou ESVČ je podpora vysokého predstaviteľa pri výkone jeho funkcie, či už v oblasti vedenia spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky alebo ako predsedu Rady pre zahraničné veci alebo ako podpredsedu Komisie zodpovedného za vonkajšie vzťahy. ESVČ zároveň pomáha predsedovi Európskej rady, predsedovi Komisie a Komisii pri vykonávaní ich funkcií v oblasti vonkajších vzťahov. Paralelne popri plnení týchto úloh má ESVČ spolupracovať a poskytovať podporu diplomatickými službami členských štátov aj ostatným inštitúciám a orgánom Únie, najmä Európskemu parlamentu.

ESVČ má mať adekvátne personálne obsadenie z kvantitatívneho aj kvalitatívneho hľadiska. Majú v nej byť zastúpení nielen zamestnanci európskych inštitúcií, konkrétne Generálneho sekretariátu Rady a Komisie, ale aj diplomati z jednotlivých členských štátov EÚ. ESVČ bude teda zložená z pôvodného personálu tých subjektov, ktoré doteraz v oblasti vonkajších vzťahov medzi sebou viac súťažili ako spolupracovali. Tretina zamestnancov ESVČ by mala pochádzať priamo z členských štátov a zvyšných viac ako šesťdesiat percent budú tvoriť zamestnanci EÚ. Úniový personál by tak mal byť hlavnou zložkou novej služby, čo by malo zabezpečiť jeho viac komunitárny ako národný charakter. Zamestnanci novej služby by mali spĺňať vysoké profesionálne štandardy. Tí z nich, ktorí pôvodne pôsobili v európskych inštitúciách, by mali v plnom rozsahu poznať diplomatickú prax. Naopak tí, ktorí boli členmi národných diplomatických služieb by mali poznať EÚ a princípy jej fungovania. Prijímanie personálu do ESVČ je založené na zásluhách a zabezpečuje sa pri ňom adekvátne geografická a rodová rovnováha. V rámci personálu ESVČ majú byť primeraným spôsobom zastúpení štátni príslušníci všetkých členských štátov Únie. Zamestnanci úniové inštitúcií sú v pozícii úradníkov a národní diplomati majú štatút dočasných zamestnancov. V ESVČ sa má uplatňovať princíp mobility personálu medzi Bruselom a delegáciami Únie, pričom pravidlom má byť dĺžka služby v delegácii Únie v trvaní osem rokov (t. j. dve štvorročné funkčné obdobia), v prípade národných diplomatov výnimočne až desať rokov.⁸

Zloženie ESVČ čiastočne kopíruje dvojité funkcie vysokého predstaviteľa, pretože prostredníctvom nej dochádza k zlúčeniu administratívy dvoch úniové inštitúcií, ktoré sú priamo zodpovedné za formulovanie a riadenie vonkajších vzťahov EÚ. Do ESVČ majú byť presunuté viaceré oddelenia a personál z Generálneho sekretariátu Rady, ktoré sa zaoberajú vonkajšími vzťahmi a z Komisie najmä Generálne riaditeľstvo pre vonkajšie vzťahy (DG Relex) a celá sieť delegácií Komisie, ktorých je 136. Tretím elementom v zložení ESVČ sú diplomati jednotlivých členských krajín EÚ. Ako uvádzajú Hillion a Lefebvre, „práve tento nový prvok podporuje myšlienku Jeana Monneta, že metóda funkcionalizmu by sa mohla uplatňovať aj na oblasť diplomacie (ktorá je tradičným prejavom suverenity štátu a spravuje sa medzivládnu metódou), čo povedie k vytvoreniu „de facto solidarity“ a spoločnej diplomatickej kultúry“.⁹

ESVČ podlieha vedeniu vysokého predstaviteľa a čo sa týka jej vnútornej štruktúry, má byť zložená z ústrednej správy a delegácií Únie v tretích krajinách a pri medzinárodných organizáciách.

Ústrednú správu ESVČ riadi výkonný generálny tajomník¹⁰, ktorý sám podlieha vedeniu vysokého predstaviteľa. Tento post má horizontálny charakter a bude plniť manažerské úlohy. Funkcia výkonného generálneho tajomníka býva označovaná aj ako „primus inter pares“, keďže v prípade neprítomnosti výkonného predstaviteľa ho bude zastupovať. Výkonnému generálnemu tajomníkovi pomáhajú dvaja jeho zástupcovia.¹¹ K

⁸ HILLION, CH., LEFEBVRE, M. 2010. *The European External Action Service: towards a common diplomacy?* Fondation Robert Schuman, Policy paper, October 2010, s. 6.

⁹ HILLION, CH., LEFEBVRE, M. 2010. *The European External Action Service: towards a common diplomacy?* Fondation Robert Schuman, Policy paper, October 2010, s. 2.

¹⁰ Tento post zastáva francúzsky kariérny diplomat Pierre Vilmont.

¹¹ Tieto posty zastávajú zástupkyňa Nemecka Helga Schmid a zástupca Poľska Maciej Popowski.

riadiacim postom patrí aj generálny riaditeľ pre rozpočet a správu,¹² ktorý tiež pracuje pod vedením vysokého predstaviteľa. Tento generálny riaditeľ je zodpovedný za administratívne riadenie a vnútorné rozpočtové hospodárenie ESVČ.

Súčasťou ústrednej správy ESVČ má byť aj oddelenie strategického politického plánovania, právne oddelenie a oddelenie pre medziinštitucionálne vzťahy, informovanie a verejnú diplomáciu, vnútorný audit a inšpekcie, ako aj ochranu osobných údajov, ktoré na horizontálnej úrovni budú plniť úlohy pre všetky zložky diplomatickej služby.

Ústredná správa sa vnútorne delí na generálne riaditeľstvá, pokrývajúce najmä geografické alebo tematické oblasti, administratívu, krízové riadenie a plánovanie.

V rámci geografickej (Ázia; Afrika; Rusko, Východné partnerstvo a západný Balkán; Blízky východ, Južné partnerstvo, Amerika) a tematickej agendy (multilaterálne vzťahy; ľudské práva a demokracia; predchádzanie konfliktov a bezpečnostná politika; nerozširovanie zbraní a odzbrojovanie) budú generálne riaditeľstvá ESVČ spravovať politické vzťahy a koordinovať bilaterálne vzťahy so všetkými štátmi a regiónmi sveta vrátane multilaterálnych otázok. Na bilaterálnej úrovni bude táto práca zahŕňať najmä politickú a ekonomickú analýzu, spravovanie bilaterálnych dohôd a vedenie politického dialógu. Keďže plnenie týchto úloh je v kompetencii ESVČ, nová právna úprava vylučuje duplicitu danej problematiky či už na pôde Generálneho sekretariátu Rady alebo v Komisii. Treba však zdôrazniť, že zodpovednosť za obchodnú politiku a vzťahy, rozvojovú politiku, humanitárnu pomoc, politiku rozširovania a negociácie vrátane riadenia nástrojov predstupovej pomoci je aj naďalej zverená Komisii a tieto oblasti sú formálne nezávislé od vysokého predstaviteľa. Vysoký predstaviteľ by sa mal v uvedených zahraničnopolitických otázkach zamerať najmä na strategické riadenie a príslušní zodpovední komisári na konkrétnu realizáciu a implementáciu politik. Úlohou ESVČ bude v tejto súvislosti koordinácia svojej agendy s jednotlivými útvarmi Komisie. Časť generálnych riaditeľstiev ESVČ bude mať na starosti administratívu, personálnu, rozpočtovú, bezpečnostnú a komunikačno-informačnú agendu.

Ďalšou zložkou ESVČ má byť aj generálne riaditeľstvo pre krízové riadenie a plánovanie, útvar pre plánovanie a vedenie civilných operácií, Vojenský štáb Európskej únie a Situačné centrum Európskej únie. Keďže bezpečnostným hrozbám v dnešnej dobe nemožno čeliť len vojenskou silou, Únia sa zjednotením všetkých nástrojov krízového manažmentu a úniových politicko-vojenských štruktúr pod priame vedenie vysokého predstaviteľa usiluje o dosiahnutie väčšej efektivity a prepojenosť celej tejto agendy.

Pôvodné delegácie Komisie majú byť transformované na delegácie Únie. Na čele každej takejto delegácie má byť jej vedúci, ktorý je priamo zodpovedný vysokému predstaviteľovi. Každá delegácia Únie má vlastný personál, tvorený z personálu ESVČ a ak je to vhodné z hľadiska plnenia rozpočtu Únie a politik Únie, ktoré nepatria do pôsobnosti ESVČ, aj personálu Komisie. Úlohy delegácií Únie budú v praxi do značnej miery závisieť aj od krajiny ich umiestnenia. Dá sa predpokladať, že prevezmú tie právomoci, ktoré plnili zastupiteľstvá jednotlivých členských krajín, ktoré v polročných intervaloch predsedali Rade. V tejto súvislosti bude v ich náplni zvolávanie zasadnutí zastupiteľstiev členských štátov aj miestnej reprezentácie EÚ, ak sa budú týkať otázok spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky alebo spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky Únie. Vedúci delegácií získali tiež právomoc zastupovať Úniu v krajine, v ktorej je delegácia akreditovaná, najmä pokiaľ ide o uzatváranie zmlúv a účasť na súdnych konaniach. Vedúci delegácií sa budú môcť vyjadrovať v mene celej EÚ za predpokladu, že ich stanoviská budú vopred schválené všetkými členskými štátmi. Okrem pôvodnej agendy bývalých delegácií Komisie, ktorá bola zameraná najmä na obchod a jeho manažment či finančnú pomoc pre úniové projekty, ďalšou náplňou delegácií Únie by mali byť najmä otázky spadajúce do oblasti krízového manažmentu alebo

¹² Tento post zastáva Ír David O'Sullivan so skúsenosťami z pôsobenia na vysokých postoch v Komisii.

konzulárna ochrana občanov Únie v tretích krajinách. Hoci diplomatická ochrana je poskytovaná štátmi, v naliehavých prípadoch by konzulárne služby mohli poskytovať diplomati delegácií Únie. Rovnako by delegácie Únie mohli pomáhať pri vydávaní víz v niektorých regiónoch. Ich náplňou bude aj úzka spolupráca s diplomatickými službami členských štátov a vzájomná výmena informácií medzi nimi.

ESVČ by do budúcnosti mala rozvíjať svoju vlastnú diplomatickú kultúru. Vzhľadom k tomu, že v súčasnosti Únia nemá európsku diplomatickú školu, jej diplomatická kultúra bude „zmesou“ odlišných zahraničnopolitických tradícií členských krajín EÚ a administratívnej kultúry Rady a Komisie. Na začiatku bude potrebné aspoň všeobecné diplomatické zaškolenie a osobitný tréning pri obsadzovaní pozícií v delegáciách Únie pôsobiacich v zahraničí.

Záver

Vytvorenie ESVČ by malo prispieť k zásadnej zmene prístupu Únie k medzinárodným vzťahom. Nezávislý charakter ESVČ vytvára predpoklady na vytvorenie jej vlastnej osobitej identity a diplomatickej kultúry.

Zahraničnopolitický vývoj politik Únie bude v podstatnej miere závisieť aj od zloženia ESVČ a prerozdelenia kompetencií medzi ňu a ďalšie inštitúcie EÚ. V praxi nemožno vylúčiť riziko nezávislého správania sa úniových inštitúcií v jednotlivých vonkajších politikách EÚ a malú koordináciu medzi národnými diplomatmi. V uvedených súvislostiach môže Komisia prejavovať svoju dominanciu a môže ovplyvňovať najmä činnosť generálnych riaditeľstiev pokrývajúcich geografické alebo tematické oblasti a tiež delegácie Únie. Naopak Rada sa bude presadzovať najmä voči generálnemu riaditeľstvu krízového riadenia. Rovnako však nie je vylúčené, že diplomati z jednotlivých členských krajín Únie spolupracujúci na pravidelnej báze, ktorej súčasťou bude aj zdieľanie názorov a analyzovanie zahraničnopolitických otázok, potlačia úzke národné záujmy a ich snahou bude presadzovať v oblasti vonkajších vzťahov skutočné európske záujmy.

Aj napriek rôznym názorom na praktické pôsobenie ESVČ, vytvorením dobre fungujúcej ESVČ môže Únia ukázať svetu, že jej jednotlivé členské štáty dokážu spolupracovať a sú schopné nielen definovať spoločné zahraničnopolitické záujmy, ale ich aj spoločne presadiť.

Použitá literatúra:

1. BEHR, T., NYKÄNEN, J., SIITONEN, A. 2010. Rewriting the ground rules of European diplomacy. The European external action service in the making. The Finnish Institute of International Affairs. Briefing Paper 57/ 2010, ISBN 978-951-769-258-8.
2. CEPS, EGMONT, EPC. 2010. The Treaty of Lisbon: A Second Look at the Institutional Innovations. Centre for European Policy Studies, EGMONT – The Royal Institute for International Relations, European Policy Centre, Joint Study, September 2010, ISBN 978-2-930432-21-2.
3. HILLION, CH., LEFEBVRE, M. 2010. The European External Action Service: towards a common diplomacy? Fondation Robert Schuman, Policy paper, October 2010.
4. Rozhodnutie Rady 2010/427/EÚ z 26. júla 2010 o organizácii a fungovaní Európskej služby pre vonkajšiu činnosť.
5. SVOBODA, P. 2010. Úvod do evropského práva. 3. vydání. C. H. Beck v Praze, Beckovy mezioborové učebnice, 2010, ISBN 978-80-7400-313-4.

6. Zmluva o fungovaní Európskej únie.
7. Zmluva o založení Európskej únie.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Eva JANČÍKOVÁ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

FINANČNÁ KRÍZA A MEDZINÁRODNÉ PROGRAMY NA PODPORU OBCHODU

eva.jancikova@euba.sk

Abstrakt

Medzinárodné programy na podporu obchodného financovania majú za úlohu podporovať medzinárodný obchod s rozvojovými a rozvíjajúcimi sa krajinami formou participácie na platobnom a obchodnom riziku krajiny a vystavujúcej banky. Výhodou týchto programov je možnosť preniknúť na nové trhy, na ktoré by sa bez záruk týchto medzinárodných inštitúcií banky vzhľadom na vysoké riziko nemohli dostať. K výhodám týchto programov možno pripočítať aj ich podporu malého a stredného podnikania, ktoré má v rozvojových a rozvíjajúcich sa krajinách problémy aj bez ekonomickej krízy.

Kľúčové slová: program na podporu obchodného financovania, akreditív, standby akreditív, banková záruka.

Abstract

International Trade Finance Facilitation Programmes aims to promote international trade with developing and emerging countries through participation in country and issuing bank payment and commercial risk. The advantage of these Programmes is to penetrate new markets, which wouldn't be possible without guarantees of international banking institutions due to very high risk. The advantages of these programmes can add their support to small and medium enterprises with financing their commercial activities.

Key words: Trade Finance Facilitation Programme, letter of credit, standby letter of credit, bank guarantee.

Úvod

Medzinárodný obchod môžeme jednoznačne považovať za obeť finančnej krízy, ktorá mala za následok narušenie existujúcich tovarových tokov vo všetkých častiach sveta. Obchod je pritom dôležitou súčasťou riešenia tejto krízy. Obchod je dôležitým prvkom zachovania a znovuzískania finančnej stability. Nezastupiteľné miesto pritom zohrávajú programy na podporu obchodu, ktoré prijali multilaterálne a rozvojové banky.

Opatrenia multilaterálnych a rozvojových bánk boli pôvodne zamerané rozvoj obchodu rozvíjajúcich sa krajín s rozvinutými krajinami. V kontexte prebiehajúcej ekonomickej krízy sa však tieto už aj tak dôležité ciele, začali viac zameriavať na udržanie obchodných liniek a zásobovacích ciest otvorených pre podnikanie do a z rozvíjajúcich sa trhov.

Kľúčovými inštitúciami, ktoré prijali programy na podporu obchodu sú:

- Európska banka pre obnovu a rozvoj - European Bank for Reconstruction and Development (EBRD);
- Medzinárodná finančná korporácia - International Finance Corporation (IFC);
- Ázijská rozvojová banka - Asian Development Bank (ADB); a
- Medziamerická rozvojová banka - Inter American Development Bank (IDB)

EBRD priniesla prvý program na podporu obchodu, ktorý mal za cieľ začať s takými aktivitami, ktoré sa považovali na rozvíjajúcich sa trhoch za vysoko rizikové. EBRD začala realizovať svoj program na podporu obchodu už v roku 1999 a v krátkom čase dosiahol taký úspech v stimulovaní obchodného financovania, že sa stal vzorom pre ďalšie medzinárodné inštitúcie, ktoré prevzali práve metodológiu EBRD. Za kľúčový faktor v rámci programu sa považuje štatút preferovaného veriteľa z rozvojových bánk pri delení rizika s komerčnými bankami z celého sveta.

Tieto programy na podporu obchodu sa zameriavali hlavne na podporu „krátkodobých“ transakcií obchodného financovania, ktoré sa realizovali vystavovaním standby akreditívov podľa pravidiel Medzinárodnej obchodnej komory v Paríži. Rozvojové banky sa pridali k týmto iniciatívam a implementovali vlastné programy na premostenie medzery v likvidite na príslušných trhoch.

Vysoká úroveň due diligence a inštitucionálne vzťahy, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou programov na podporu obchodu rozvojových bánk, spolu s kvalitnou technickou pomocou a školeniami v oblasti obchodného financovania, ktoré sa poskytovali vystavujúcim bankám, vo veľkej miere prispeli k zníženiu operačných rizík v obchodnom financovaní.

1 Program EBRD na podporu obchodu

Program EBRD na podporu obchodu (Trade Facilitation Program - TFP) má za cieľ podporovať zahraničný obchod do, z a v rámci strednej a východnej Európy a Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ). Prostredníctvom programu EBRD poskytuje záruky vo forme standby akreditívov obchodným bankám, ktoré boli nominované ako potvrdzovacie. Preberá tak na seba politické a obchodné riziká platobných transakcií, ktoré sú zaručené zúčastnenými bankami (vystavujúcimi bankami) v krajinách, v ktorých EBRD pôsobí.

Od začiatku TFP v roku 1999 EBRD spolupracovala na viac ako 8600 zahraničných obchodných transakciách v celkovej hodnote 5,3 mld. eur, a pritom úspešne spolupracovala s rozvojovými a exportnými agentúrami, zahraničnými komerčnými bankami, súkromnými poisťovacími spoločnosťami a investičnými fondmi. EBRD zaviedla veľmi rýchly schvaľovací proces. Nestanovuje minimálnu čiastku na transakciu, čo umožňuje, aby výhody programu mohli využívať aj malé a stredné podniky, ktoré sú najviac postihnuté opatreniami komerčných bánk, ktoré sa týkajú prístupu k obchodným linkám. Záruky, ktoré poskytla EBRD sa pohybujú od čiastky 1.000 eur až po čiastku 48 mil. eur.¹

TFP sa môže využiť na také obchodné transakcie, ktoré majú svoj pôvod v krajine, kde EBRD pôsobí. Používa sa na zaistenie platieb v rámci nástrojov obchodného financovania, ktoré sú vystavované alebo garantované zúčastnenými bankami. Ide o dokumentárne akreditívy, standby akreditívy spojené s dodávkami tovarov, akreditívy s odloženou splatnosťou, akreditívy s „červenou doložkou“, akontačné záruky a platobné

¹ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

záruky, záruky za ponuku, záruky za dobrú realizáciu kontraktu a ostatné kontraktné záruky a vlastné a cudzie zmenky, ktoré vychádzajú z obchodných transakcií.

TFP je nástrojom na rozvoj obchodu a poskytuje krytie na širokú škálu obchodov, finančné prostriedky, nepodmienečné záruky vyplatiteľné na prvé požiadanie, záruky do 100 % nominálnej hodnoty základných nástrojov obchodného financovania, nezáväznú linku na obchodné financovanie a individuálne schvaľovanie transakcií, atraktívne ceny, ktoré sa dojednávajú pre každú transakciu individuálne, rýchly a jednoduchý schvaľovací proces na vystavenie záruky, krátkodobé úvery vybraným domácim bankám na poskytnutie úverov domácim vývozcom a dovozcom, revolvingové úvery.

O záruku EBRD môže požiadať vystavujúca alebo potvrdzujúca banka. Útvár obchodného financovania EBRD môže pred poskytnutím záruky prediskutovať detaily transakcie, ako percento krytia, splatnosť alebo cenu. Žiadosť o záruku sa zasiela SWIFTom alebo kľúčovaným telexom. Pri rozhodovaní o vystavení záruky vychádza EBRD z komplexného posudzovania transakcie z hľadiska obchodu, rizika a charakteru základnej transakcie. EBRD nemá záväzok vystaviť záruku alebo realizovať zálohovú výplatu. Zvažuje každú transakciu samostatne. Spracovanie dokumentov v rámci transakcie sa realizuje priamo medzi potvrdzujúcou a vystavujúcou bankou.

Z programu už profitovali dovozcovia a vývozcovia, ktorí by bez účasti EBRD mali problémy pri realizácii financovania transakcie. V prípade záujmu o účasť na Programe je potrebné:

- Overiť si, či vystavujúca banka je účastníkom TFP.
- Vyjasniť si s vystavujúcou a potvrdzujúcou bankou maximálnu splatnosť.
- Zistiť, či vystavujúca banka bude chcieť vystaviť alebo garantovať požadovaný nástroj obchodného financovania a použitie TFP na krytie transakcie.
- Skontrolovať úroveň potvrdzovacích poplatkov a dohodnúť sa na tom, kto ich bude znášať.
- Uistiť sa, že tovar, ktorý je predmetom obchodu, nie je na zozname tovarov vylúčených z TFP.

V súčasnosti sa na programe zúčastňuje 114 vystavujúcich bánk z 21 krajín, kde pôsobí EBRD, spolu s ďalšími vyše 700 potvrdzujúcimi bankami a ich pobočkami po celom svete. V rámci programu môže EBRD garantovať originálnu transakciu do, z a v rámci krajín, kde tieto banky pôsobia.²

EBRD pôsobí v týchto krajinách: Albánsko, Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Česká republika, Čierna Hora, Estónsko, Gruzínsko, Chorvátsko, Kazachstan, Kirgizsko, Lotyšsko, Litva, Macedónsko, Maďarsko, Moldavsko, Mongolsko, Poľsko, Rumunsko, Rusko, Srbsko, Slovensko, Slovinsko, Tadžikistan, Turecko, Turkménsko, Ukrajina, Uzbekistan.

TFP je otvorený pre vystavujúce banky, ktoré sú registrované vo všetkých krajinách, kde pôsobí EBRD, vrátane bánk so zahraničnou majetkovou účasťou a pobočiek zahraničných bánk. EBRD posudzuje žiadosti bánk, ktoré majú záujem o účasť na Programe jednotlivo po vykonaní potrebnej due diligence.

Hlavné kritériá pri výbere:

- primeraná úroveň finančnej pozície,
- dobré riadenie firmy,
- jasná štruktúra akcionárov,
- rozvinuté alebo rozvíjajúce sa medzinárodné obchodné financovanie.

² Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

Všetky medzinárodné banky sa môžu k TFP pripojiť ako potvrdzujúce banky. Okrem medzinárodných bánk môžu pôsobiť ako potvrdzujúce banky aj vybrané banky v regióne, ktoré majú skúsenosti s obchodným financovaním. EBRD musí účasť potvrdzujúcich bánk schváliť, a potom sa podpíše príslušná zmluvná dokumentácia. Pripojenie sa k Programu nie je splatnené. Poplatky sa platia až po vystavení záruk.

EBRD sa pri vystavovaní záruk riadi štandardizovanými dohodami obchodného financovania, ktoré sú podpisované vystavujúcimi bankami a EBRD. Bankové revolvingové úvery sa riadia štandardnými revolvingovými zmluvami medzi klientskymi bankami a EBRD.

Záruky EBRD kryjú širokú škálu tovarov a služieb vrátane spotrebného tovaru, komodít, zariadení, strojov a dodávky elektriny, ako aj cezhraničný inžiniering, stavby, výstavby lodí, technické a ostatné služby. EBRD môže zvažovať účasť na niektorých environmentálne citlivých aktivitách. Ide o obchodovanie s nasledujúcimi výrobkami a materiálmi:

- Výstavba alebo rozširovanie priehrad a vodných nádrží.
- Skladovanie, zaobchádzanie a likvidácia nebezpečného odpadu.
- Výroba energie použitím jadrového paliva (vrátane dovozu/vývozu elektriny).
- Výroba ocele s využitím otvoreného ohniska.
- Výroba hliníka použitím Söderbergovej elektrolýzy
- Aktivity, ktoré môžu nepriaznivo ovplyvniť kultúrne alebo archeologicky významné miesta.

Ak je suma transakcie vyššia ako 1 milión USD a splatnosť dlhšia ako 1 rok, vystavujúca banka musí vyplniť tzv. „Environmental Due Diligence Summary“ a zaslať ho na odsúhlasenie do EBRD.

Pre TFP sú najvhodnejšie výrobky a materiály nasledujúcich odvetví:

- Baníctvo, extrakcia na mieste a spracovanie železnej rudy a uhlia.
- Ťažba ropy a zemného plynu.
- Ropné rafinérie a petrochemické zariadenia.
- Tepelné elektrárne.
- Ťažba dreva.
- Výroba celulózy a papiera.
- Inštalácie na výrobu neželezných kovov.
- Integrované železiarne a oceliarne.
- Integrované chemické inštalácie.
- Cementárne a vápenky.
- Intenzívne poľnohospodárstvo.
- Výstavba ciest, diaľnic, železničných tratí a letísk.

Za každú transakciu sa záručné poplatky zvyčajne platia bankou, ktorá požaduje záruku EBRD, môže ňou byť vystavujúca alebo potvrdzujúca banka. Vo všeobecnosti sa uplatňujú nižšie poplatky v prípade, že ide o exportnú transakciu, a keď potvrdzujúca banka preberie na seba časť rizika.

Pôvodne bolo cieľom programu uľahčovať krátkodobé obchodné transakcie so splatnosťou do 180 dní. Neskôr sa táto lehota predĺžila aj na dlhšie splatnosti pre vybrané krajiny a banky až do 3 rokov. Táto zmena bola vyvolaná tým, že okrem bežného tovaru sa začal program využívať aj na nákupy strojov a zariadení.

Vlády Rakúska, Nemecka, Holandska, Nórska a Švajčiarska finančne podporujú program prostredníctvom delenia rizík. Tieto zdroje podporujú aktivity Programu v juhovýchodnej Európe, Arménsku, Azerbajdžane, Gruzínsku, Moldavsku, Kirgizsku, Rusku,

Tadžikistane, Turkménsku, Ukrajine a Uzbekistane a umožňujú EBRD poskytovať dlhšie splatnosti a prijímať vyššie expozície v obchodných transakciách.

Zvýšenie limitu v TFP z 800 mil. na 1,5 mld. v roku 2009³ umožnilo EBRD reagovať na súčasný nedostatok likvidity a vytvoriť kapacity na prevzatie rizika v súkromnom obchodnom financovaní. V roku 2009 mnohé zahraničné obchodné banky a súkromné poisťovacie spoločnosti zrušili limity na obchodné financovanie bankám a dovozcom v SNŠ a v Juhovýchodnej Európe a boli ochotné zvažovať nové obchody len s krytím rizika exportnými agentúrami alebo v rámci programu EBRD.

Napriek tomu, mnohí zahraniční exportéri a komerčné banky odmietajú nové obchody, dokonca aj so 100 % krytím v rámci programu EBRD, pretože nemajú dostatočnú likviditu na financovanie týchto transakcií, hlavne pri vyšších sumách a dlhších splatnostiach. Ak vôbec, tak zahraniční exportéri sú ochotní akceptovať platby akreditívami so splatnosťou pri dodávke tovaru, ale nie sú schopní poskytovať dlhšie lehoty platenia potrebné na financovanie predaja strojov a zariadení, skladovanie a distribúciu dovážaného tovaru v krajinách, ktoré spolupracujú s EBRD. Dovozcovia a vývozcovia v týchto krajinách, preto čelia stále väčším problémom pri financovaní zahranično-obchodných transakcií, hlavne dovozov strojov a zariadení, vývozov z krajín spolupracujúcich s EBRD a vnútroregionálnych obchodných transakcií.

Ako riešenie, EBRD ponúka, nielen krytie rizika do výšky 100 % na akreditívy vystavené v rámci TFP klientov bánk vo Východnej Európe a SNŠ, ale tiež poskytuje vystavujúcim bankám nevyhnutnú likviditu na predexportné financovanie, postimportné financovanie a financovanie lokálnej distribúcie tovarov. V mnohých prípadoch EBRD je jedinou inštitúciou, ktorá môže poskytnúť krytie rizika a súčasne aj likviditu na financovanie zahraničného obchodu exportérom a importérom v tejto oblasti.

Dobrym príkladom toho, ako EBRD podporuje tento región, bola aj záruka EBRD v rámci TFP, ktorá kryla dovoz a distribúciu poľnohospodárskych strojov do Ukrajiny. Táto záruka kryla akreditív vystavený bankou v Ukrajine a potvrdený bankou v Nemecku. O transakcii sa rokovalo ešte pred rokom 2009 a pôvodne bola dohodnutá bez účasti EBRD. Dodávky pokračovali aj v roku 2009 a v dôsledku prebiehajúcej finančnej krízy, bola EBRD požiadaná o podporu zaručením platieb v rámci tohto kontraktu až do agregovanej výšky minimálne 50 mil. Eur.⁴

V roku 2009 za účelom kompenzácie nedostatku obchodných limitov na obchodných trhoch bolo realizovaných s podporou EBRD viac ako 850 zahraničnoobchodných transakcií v celkovej hodnote 550 mil. Eur.⁵

2 Globálny program obchodného financovania IFC

Medzinárodná finančná korporácia (International Finance Corporation (IFC) člen skupiny Svetovej banky (World Bank Group) má na podporu obchodu podobný program ako EBRD pod názvom Global Trade Finance Program (GTFP), v rámci ktorého garantuje platobné záväzky poskytnuté finančnými inštitúciami na rozvíjajúcich sa trhoch (vystavujúce banky) v rôznych regiónoch sveta. Prostredníctvom siete bánk zapojených do GTFP môžu domáce finančné inštitúcie zakladať partnerské vzťahy s veľkým počtom medzinárodných a regionálnych bánk (s potvrdzujúcimi bankami), ktoré umožňujú prístup k financovaniu. GTFP

³ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

⁴ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

⁵ Tamže.

ponúka potvrdzujúcim bankám čiastočné alebo plné záruky, ktoré kryjú platobné riziko bánk na rozvíjajúcich sa trhoch.

Výhody GTFT pre obchodníkov spočívajú v prístupe ku globálnej partnerskej sieti bánk, v krytí rizika až do 100 % hodnoty transakcie, v trhovej cenovej ponuke a v podpore financovania investícií so splatnosťou až do troch rokov. Potvrdzujúcim bankám prináša rozšírenie geografického okruhu krytia pre služby exportujúcim klientom, krytie rizika na obchodné linky na nových trhoch, budovanie nových korešpondenčných bankových vzťahov na báze nízkeho rizika a zníženie tvorby opravných položiek podľa požiadaviek Bazileja II. Vystavujúcim bankám ponúka možnosti na vybudovanie vzťahov s novými korešpondenčnými bankami, uľahčenie obchodného financovania prostredníctvom globálnej siete potvrdzujúcich bánk GTFP, zníženie rizikového profilu banky protistrany, zníženie potrieb cash kolaterálu a poskytnutie poradenských služieb a zaškolenia na zvýšenie operatívneho štandardu.

GTFP, ktorý zapája viac ako 250 bánk do globálnej siete obchodných vzťahov:

- kryje riziká vyše 125 zúčastneným vystavujúcim bankám;
- kryje malé a stredné transakcie v rozvíjajúcich sa trhoch;
- uzatvára so zúčastnenými stranami jednoduché rámcové dohody;
- záruky vystavuje do 2448 hodín;
- ponúka obchodné ceny bez záväzkovej provízie;
- kryje obchodné riziko a riziko krajiny až do výšky 100 percent;
- vystavuje záruky s platnosťou až do troch rokov.
- vystavila vyše 2300 záruk na 3 mld. USD.⁶

Na jeseň roku 2008 GTFP bežal už štvrtý rok a zohrával dôležitú úlohu pri podpore medzinárodného obchodu. Dopĺňa a rozširuje schopnosť bánk poskytovať obchodné financovanie na rozvíjajúcich sa trhoch. GTFP ponúka potvrdzujúcim bankám čiastočnú alebo úplnú záruku krytia platobného rizika bánk z rozvíjajúcich sa trhov. Objem záruk stále rástol, čo bolo následkom rozširujúceho sa zoznamu zapojených bánk (143 bánk z 68 krajín rozvíjajúceho sa trhu), a preto bol strop GTFP v septembri 2008 zvýšený na 1,5 mld. USD.⁷

Ako súčasť reakcie na prebiehajúcu krízu World Bank Group (Skupina svetovej banky – WBG) dostala za úlohu zúčastniť sa na stabilizácii obchodného financovania. IFC v spolupráci s International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), prevzala rozhodujúcu úlohu pri rozvoji stratégií a iniciatív na poskytnutie podpory obchodu. WBG využila skúsenosti a odborné znalosti IFC s GTFP a navrhla doplnujúci program financovania obchodných transakcií: Global Trade likvidity program (GTLP).

GTLP je jedinečnou formou spolupráce finančných inštitúcií v rozvinutých krajinách, bilaterálnych a multilaterálnych organizácií a vlád. GTLP je vytvorený ako prostriedok, ktorým sa môžu použiť agregované zdroje z IFC, DFI, bilaterálnych a multilaterálnych organizácií a vlád až do výšky 5 mld. USD (vrátane IFC až do výšky 1 mld. USD),⁸ na obchodné financovanie vybraných globálnych alebo regionálnych bánk a zvýšiť tak ich likviditu.

Od svojho zavedenia v polovici roku 2009 GTLP urobil významné kroky. IFC a vládam Kanady, Japonska, VB, Holandska, Saudskej Arábie a Rakúska sa podarilo úspešne zmobilizovať 4 mld. USD zdrojov. Zriadilo sa sedem facilit v celkovej sume 6,6 mld. USD (Standard Bank South Africa, Standard Chartered Bank, Citibank, Rabobank, Commerzbank, JP Morgan Chase, a Afreximbank). K 31. januáru 2010 sa v rámci GTLP použila 1 mld. USD a na podporu obchodu v hodnote skoro 3 mld. USD. IFC očakáva, že v nasledujúcich

⁶ Global Trade Finance Program, Opportunities in financial market, Washington, IFC, ifc.org/gtfp, 2008.

⁷ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

⁸ Tamže.

mesiacoch použije ďalšie 2,5 mld. USD úverových zdrojov a podporí tým obchod vo výške 4 až 8 mld. USD p.a. s ohľadom na 180 dňový cyklus.⁹

Z celkového použitia v rámci programu 35 % pripadá na Subsaharskú Afriku, 40 % je v IDA krajinách a 80 % je v prospech malých a stredných podnikov. S pokračovaním ekonomickej obnovy, potreby trhu odrážajú posun priorít v nasledujúcich 12 – 24 mesiacoch od riešenia likvidity k poskytovaniu záruk. Druhá fáza GTLP bude preto zahrňovať GTLP záruky (rovnaká GTLP platforma, ale bez poskytnutia zdrojov) a GTLP Agri (na podporu potravinového a poľnohospodárskeho sektora), kde dopyt je stále ešte vysoký.¹⁰

3 Program Ázijskej rozvojovej banky na podporu obchodného financovania

Očakávané oživenie globálnej ekonomiky je hlavne v Ázii hnacou silou prudkého nárastu obchodu. Svetový obchod s tovarom sa v decembri roku 2009 zvýšil o 4,8 %.¹¹ To vedie k rastúcemu dopytu po financovaní obchodných aktivít exportérov a importérov, čo následne vyvoláva potrebu využitia podporných programov. Obchod a obchodné financovanie sú ku koncu roku 2010 v zdravšom stave ako boli na začiatku roku 2009.

Pred medzinárodným spoločenstvom stále ešte stoja výzvy a nemožno očakávať, že oživenie bude rovnomerné. Rozvinuté krajiny sa budú zotavovať oveľa pomalšie ako rozvíjajúce sa krajiny Ázie. ADB očakáva, že ekonomický rast v Ázii dosiahne v roku 2010 6,6 % oproti 1,6 % v USA a pokračujúcej stagnácii v Eurozóne.¹²

Odrazí sa to v ostrejšom náraste objemu obchodov, najmä v Ázii ako regióne, ktorý vyrába viac pre miestnych spotrebiteľov, ktorých príjmy postupne rastú, ako aj pre svojich zákazníkov mimo región, ktorí začínajú obnovovať svoje zásoby, ktoré museli počas krízy znížiť.

Cieľom programu na podporu obchodného financovania - Trade Finance Facilitation Programme (TFFP) je vyplniť medzeru v obchodnom financovaní, nielen v čase krízy, ale hlavne podporiť obnovu a skvalitnenie dlhodobých úverových liniek medzi bankami a medzinárodnými spoločnosťami. TFFP poskytuje záruky potvrdzujúcim bankám ako aj obchodné úvery rozvojovým členským bankám, ktoré sú určené na podporu predexportného financovania alebo financovania po dodávke. Žiadosti partnerskej banky o záruku alebo úver vybavujú do 24 – 48 hodín od ich prijatia.

V reakcii na ekonomickú krízu zvýšili limit expozície v rámci TFFP na 1 mld. USD a prijali nových zamestnancov, ktorý by mali zabezpečiť expanziu programu. V roku 2009 v rámci TFFP podporila ADB obchod vo výške 2 mld. USD, čo predstavuje v porovnaní s rokom 2008 nárast o 300 %. ADB má v rámci TFFP veľkú expozíciu v Bangladéši, Pakistane a Vietname, ale je tiež veľmi aktívna v Indonézii, Srí Lanke a na ostatných trhoch.¹³

ADB v rámci TFFP v súčasnosti spolupracuje s viac ako 90 potvrdzujúcimi bankami na celom svete a 87 vystavujúcimi bankami v rozvojových členských krajinách. Počet zúčastnených bánk narastá a ADB očakáva, že sa na konci tretieho štvrtroka 2010 zúčastní na programe približne 125 vystavujúcich bánk.¹⁴

ADB prispieva vo veľkej miere ekonomickému rozvoju regiónu. V roku 2009, napríklad, v rámci TFFP podporila obchodné aktivity 263 malých a stredných podnikov.¹⁵ Prioritou ADB je práve podporovať rast malých a stredných podnikov, nakoľko práve malé

⁹ Tamže.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Tamže.

firmy zamestnávajú v ázijských krajinách najviac ľudí. Pomoc malým a stredným podnikom tiež prispieva rozvoju súkromného sektora v Ázii a je kľúčom k diverzifikácii a rozvoju domácej ekonomiky.

Zvýšené obchodné aktivity a cezhraničné vzťahy umožnili TFFP pomôcť pri oživení ekonomickej integrácie a spolupráce v Ázii, ktorá by mohla ponúknuť rýchlejší ekonomický rast a pomôcť pri znižovaní chudoby. V roku 2009 56 % TFFP portfólia podporovalo vnútroregionálny obchod. Okrem toho 47 % TFFP v celkovej výške USD 2 mld. podporovalo obchod medzi ADB rozvojovými členskými krajinami.¹⁶

TFFP prináša celý rad výhod pre región a preto bude ADB pokračovať v jeho expanzii. Pre rok 2010 ADB zamýšľa rýchlo expandovať v Centrálnej Ázii. TFFP bude v nasledujúcich mesiacoch ponúkať subjektom v Mongolsku, Azerbajdžane, Uzbekistane, Tadžikistane, Kirgizku, Gruzínsku, Arménsku, Afganistane a Turkmenistane.

ADB sa v svojich aktivitách v rámci TFFP zameriava na ďalší rozvoj partnerských vzťahov s komerčnými bankami, s cieľom podporiť ďalší rozvoj obchodu v rozvíjajúcej sa Ázii, ktorý je dôležitým zdrojom globálneho ekonomického rastu. V roku 2010 by ADB v rámci svojho TFFP mala poskytnúť na podporu obchodu 3 mld. USD.¹⁷

4 Program Medziamerickej rozvojovej banky na podporu obchodného financovania

Medziamerickej rozvojová banka (IDB) bola založená v roku 1959 ako multilaterálna rozvojová finančná inštitúcia, ktorej cieľom je prispievať k akcelerácii procesu sociálneho a ekonomického rozvoja členských štátov. IDB je najväčším multilaterálnym verejným veriteľom pre Latinskú Ameriku, ktorý vládam a súkromným inštitúciám v regióne poskytuje úvery, granty a záruky, kapitálové investície (cez dve pridružené subjekty), technickú spoluprácu a technickú pomoc pri plánovaní a implementácii rozvojových projektov a programov na sektorové reformy.

IDB začala so svojim programom na podporu obchodného financovania (Trade Finance Facilitation Programme – TFFP) v roku 2005 a zamerala sa hlavne na podporu operácií obchodného financovania do, z a v rámci Latinskej Ameriky a karibských krajín.

Globálna ekonomická kríza znížila prístup k obchodnému financovaniu a zvýšila náklady na úvery aj v krajinách regiónu. IDB aby pomohla spoločnostiam v regióne chrániť ich exportné trhy a obchodné kontakty, rozšírila rozsah svojho programu na obchodné financovanie s bankami zo 400 mil. USD na 1 mld. USD. V reakcii na likvidnú pascu, IDB tiež poskytla priame úvery v rámci obchodného financovania prostredníctvom siete vystavujúcich bánk.¹⁸

V rámci TFFP sa vytvorili špeciálne nástroje – obchodné fondy s cieľom pomôcť rozšíreniu už existujúceho financovania, zvýšením použiteľných zdrojov a mobilizáciou dodatočného financovania inštitucionálnych investorov a bánk. Obchodné fondy boli určené hlavne na krytie obchodných aktivít malých a stredných podnikov v regióne.

Okrem toho IDB vytvorila kapacity na realizáciu Programu na školenia obchodného financovania (Trade Financing Training Programme). V rokoch 2008 a 2009 poskytla školenia 19 bankám a ich klientom v segmente malého a stredného podnikania v Argentíne, Ekvádore, Guatemale, Nikaraguy, Paname, Paraguaji a Uruguaji. Tento tréning navštívilo 657 zamestnancov bánk a ich klientov.

¹⁶ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ Tamže.

Vzhľadom na problémy v likvidite zúčastnených bánk prijala IDB samostatný program Liquidity for Growth Sustainability (LGS). Prostredníctvom tohto programu IDB uvoľnila 6 mld. USD veriteľským členským krajinám. Umožnila im tak prístup k 500 mil. USD, ktoré boli určené na potreby obchodného financovania v ich domácich finančných inštitúciách.¹⁹

Záver

Medzinárodné programy na podporu obchodného financovania majú za úlohu podporovať medzinárodný obchod s rozvojovými a rozvíjajúcimi sa krajinami formou participácie na platobnom a obchodnom riziku krajiny a vystavujúcej banky. Výhodou týchto programov je možnosť preniknúť na nové trhy, na ktoré by sa bez záruk týchto medzinárodných inštitúcií banky vzhľadom na vysoké riziko nemohli dostať. K výhodám týchto programov možno pripočítať aj ich podporu malého a stredného podnikania, ktoré má v rozvojových a rozvíjajúcich sa krajinách problémy aj bez ekonomickej krízy.

Pri využívaní týchto programov má Slovensko určité rezervy, hlavne pokiaľ ide o zapájanie obchodných bánk a podnikateľskej sféry. Tieto programy by sa dali vo väčšej miere využiť pri exporte do krajín, s ktorými sme mali dlhoročné obchodné vzťahy, napr. krajiny bývalého Sovietskeho zväzu, ale aj perspektívne krajiny Ázie, Afriky a Južnej Ameriky, s ktorými sme práve pre neakceptovateľné riziko neobchodovali.

Použitá literatúra:

1. Marvanová, M., Houda, M. a kol.: Platební styk. Platební a zajišťovací instrumenty ve vnitřním a zahraničním obchode. Brno : ECON, 1995.
2. ROWE, M.: Letters of Credit. London : Euromoney Publications PLC, 1997.
3. SIPKO, J.: Medzinárodný platobný styk. Bratislava : Vydavateľstvo Elita, spol. s r. o., 2000.
4. WICKREMERATNE, L., ROWE, M. a Berrisford, s.: the Guide to Documentary Credits. The Chartered Institute of Bankers, 2004.
5. DOCUMENTARY CREDIT WORLD. London : IFSA, 2001-2008.
6. Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.
7. Interné materiály ČSOB, a. s., Bratislava.
8. Global Trade Finance Program, Opportunities in financial market, Washington, IFC, ifc.org/gtftp, 2008.

Internet

9. www.ebrd.org
10. www.iccwbo.org
11. www.nbs.sk
12. www.worldbank.org

¹⁹ Rethinking Trade Finance 2010, Global Survey, Paris : ICC. 2010.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

**VYUŽITÍ NAIRU K ODHADU POTENCIÁLNÍHO PRODUKTU A
PRODUKČNÍ MEZERY V ZEMÍCH VISEGRÁDSKÉ
SKUPINY DO ROKU 2008**

emilie.jasova@mpsv.cz

Abstrakt

Cílem této práce je zmapování vývoje potenciálního produktu propočteného s pomocí Dvoufaktorové Cobb-Douglasovy produkční funkce a produkční mezery. Dále se zaměříme na analýzu vývoje jednotlivých faktorů produkční funkce a jejich příspěvku k vývoji potenciálního výstupu a mezery. Také se pokusíme identifikovat případný časový předstih některé varianty propočtu potenciálního produktu resp. mezery před ostatními. Potenciální produkt resp. mezera s takto vybranou variantou propočtu plné/potencionální zaměstnanosti by nám mohla poskytnout první signály o blížící se strukturální změny v ekonomice.

Klíčová slova: NAIRU, Cobb-Douglasova produkční funkce, potenciální produkt a produkční mezera.

Abstract

Intention of this article is monitoring the development of the potential product, which is counted with application of the Cobb-Douglas production function, and of the production gap. Further we analyze the development of the factors and their contribution to the development of the potential product and production gap. As well we try to identify possible time lag some of the variants of the counting of the potential product and production gap. Counting of potential product and production gap with five alternatives of potential employment can give us the first signal about near structural changes in economy.

Key words: NAIRU, Cobb-Douglas production function, potential output and output gap.

1. Úvod

Vzhledem k tomu, že potenciální výstup je považován za nejlepší indikátor kapacity agregované nabídky a neinflačního růstu ekonomiky, všechny analýzy cyklického vývoje a predikce střednědobého růstu vychází z předpokladů o vývoji potenciálního výstupu (**K. Mc Morrow a W. Roegera, 2001**). Podle těchto autorů koncept také slouží k posouzení efektivity makroekonomických a mikroekonomických reformních kroků. Na vážnosti konceptu potenciálního růstu podle jejich názoru získal díky debatě o nové ekonomice a přijetí reformního procesu Lisabonské smlouvy.

Podle K. Mc Morrow a W. Roegera v centru pozornosti výzkumu jsou také způsoby měření potenciálního výstupu. Vzhledem k tomu, že potenciální produkt je nepozorovatelná proměnná autoři doporučují před samotným měřením diskuzi podstaty použitého konceptu. K odhadu potenciálního produktu je možno použít čistě statistické metody nebo plně ekonometrické analýzy. Analýzy potom vyžadují řadu arbitrárních rozhodnutí takových jako

je výběr parametrů, teoretických konceptů, specifikací a technik odhadů. V přístupu produkční funkce, který vychází z ekonomické teorie, potenciální HDP je podle K. Mc Morrowa a W. Roegera reprezentován kombinací faktorů vstupů, násobených technologickou úrovní nebo souhrnnou produktivitou faktorů (dále SPF).

Cílem této práce je zmapování vývoje potenciálního produktu propočteného s pomocí Dvoufaktorové Cobb-Douglasovy produkční funkce a produkční mezery. Dále se zaměříme na analýzu vývoje jednotlivých faktorů produkční funkce a jejich příspěvku k vývoji potenciálního výstupu a mezery. Také se pokusíme identifikovat případný časový předstih některé varianty propočtu potenciálního produktu resp. mezery před ostatními. Potenciální produkt resp. mezera s takto vybranou variantou propočtu plné/potencionální zaměstnaností by nám mohla poskytnout první signály o blížící se strukturální změny v ekonomice. V části 2 je prezentován přehled teoretických východisek. V části 3 jsou nastíněny metody odhadu potenciálního produktu. V části 4 se budeme zabývat aplikací na podmínky České ekonomiky a ostatních členských zemí Visegrádské skupiny. V 5. části porovnáme vývoj NAIRU, potenciálního produktu a produkční mezery v rámci skupiny V4. Závěrečné shrnutí výsledků analýzy obsahuje část 6.

2. Teoretická východiska

C. E. Walsh (1987) uvádí, že podle mnoha analytiků hlavní příčinou cyklů v reálné ekonomické aktivitě a míře inflace jsou fluktuace ve vývoji měnových agregátů. Nicméně v poslední době podle C. E. Walshe roste význam teorií reálného hospodářského cyklu (dále RBC) zdůrazňujících, že nepeněžní faktory (např. růst populace, technologické inovace a preference spotřebitelů) určují trend míry růstu reálné ekonomiky.

J. J. F. Muth (1961) tvrdí, že očekávání vývoje ekonomických proměnných z podstatné části vysvětluje změny v úrovni ekonomické aktivity. Nicméně způsob měření teorie fluktuací na trhu nebo v ekonomice je kvůli chybějícímu vysvětlení způsobu formování očekávání limitován. Podle J. J. F. Mutha tvorba kompletních dynamických modelů ekonomiky vyžaduje řadu formulací očekávání a sestavení citlivých predikcí změn způsobu očekávání.

F. E. Kydland a E. C. Prescott (1982) ve své práci modifikovali standardní model rovnovážného růstu. Tímto modelem dále vysvětlili cyklické změny ve vybraných ekonomických časových řadách. Model byl kalibrován na čtvrtletních datech poválečné ekonomiky USA a vycházel z předpokladu, že k vytvoření nového produkčního kapitálu je potřeba více než jedno časové období a že užitková funkce umožňuje větší intertemporální substituci volného času.

3. Metody odhadu potenciálního produktu

Podle **K. Morrowa a W. Roegera** (2001) procedury rozkládající makroekonomické časové řady na trend a cyklus jsou doprovázeny potížemi při hodnocení kvality výsledných odhadů. K překonání chybějící přímé pozorovatelnosti odhadovaných komponent K. Morrow a W. Roeger používají dekompoziční proces. Na základě předpokladů a několika technických odchylek plynoucích z procedur odhadu potom autoři rozlišují dva obecné přístupy: 1) statistické přístupy jsou využívány při analýzách časových řad (např. Hadrlick-PreScottův filtr (dále HP filtr), Kalmanův filtr, Beveridge Nelsonovy metody a Blanchardova a Quahova dekompozice) a 2) ekonomické přístupy založené na teorii (metoda produkční funkce) extrahují cyklické komponenty z dat na základě předpokladů o funkční formě produkční technologie a o průměrné míře užitku produkčních faktorů. Podle Morrowa a Roegera je

problém eliminace trendu z hrubého domácího produktu (dále HDP) přenesen k propočtu trendu z produkčních vstupů.

V případě, že se jedná o odhady fáze K. Morrow a W. Roeger udržují mezi ekonomickým a statistickým přístupem nezávislost. Podle autorů používání univariátních statistických filtrů na vstupy místo na výstupy nebude generovat odlišné odhady výstupu. Přístup produkční funkce může generovat odlišné odhady potenciálu v případě použití alternativní metody pro extrakci trendu vstupů.

A. Basistha a CH. R. Nelson (2003) uvádí, že k dekompozici výstupu na trend a cyklus, které odpovídají potenciálnímu výstupu a mezeře výstupu, existuje subkategorie statistických nástrojů. První skupina statistických metod využívá vyhlazení na trend nebo cyklus. Druhá skupina nechává hovořit data sama za sebe prostřednictvím modelu časových řad. Třetí skupina odhaduje cyklus tím, že pomocí filtrů předdefinuje frekvence cyklu a jejich persistenci.

Podle **K. Morrowa a W. Roegera** (2001) přístup produkční funkce využívá místo statistických předpokladů o vlastnostech trendu časových řad předpoklady vycházející z ekonomické teorie. Tento přístup se zaměřuje na nabídkový potenciál ekonomiky. Podle K. Morrowa a W. Roegera předností tohoto přístupu je přímé spojení s ekonomickou teorií. Nevýhodou je nezbytnost předpokladů o funkční formě produkční technologie, trendu technického pokroku a užítkovosti produkčních faktorů.

K. Morrow a W. Roeger ve své práci navrhují použít variantu produkční funkce, která je používána Evropskou komisí. Tato produkční funkce QUEST II je propočtem změn trendu SPF s pomocí tradičního ročního přístupu. Je zavedena běžně využívaná Cobb-Douglasova specifikace. Z dalších ekonomických metod **A. Basistha a CH. R. Nelson** (2003) hovoří o metodě založené na agregované produkční funkci, která měří gap vzhledem k potenciálnímu výstupu. Pomocí této CBO metody (Congressional Budget Office) se odhaduje potenciální výstup prostřednictvím modelu rozsáhlého multisektorového růstu.

Podle **A. Basisthy a CH. R. Nelsona** spojení statistických a ekonomických metod zabránilo odhadování multivariátních forem modelu s nepozorovatelnými proměnnými. Autoři zmiňují především bivariátní model inflace a výstupu, ve kterém přechodná komponenta výstupu je proměnná gapu v inflační rovnici. Bivariátní model inflace a nezaměstnanosti lze také použít k oddělení odhadu cyklických fluktuací výstupu.

4. Aplikace na podmínky České republiky a ostatních členských zemí Visegrádské skupiny

Pro potřeby této analýzy k odhadu potenciálního produktu byla aplikována produkční funkce (M. Hájek a V. Bezděk, 2000). Po odečtení takto odhadnutého potenciálního produktu od skutečného HDP byla dále propočtena také produkční mezera.

K odhadu potenciálního produktu byla, stejně jako v případě práce M. Hájka a V. Bezděka, aplikována Dvoufaktorová Cobb-Douglasova produkční funkce se SPF, tj. s technickým pokrokem:

$$Y_t = L_t^\alpha K_t^{(1-\alpha)} A_t, \quad (1)$$

kde Y je reálný HDP, L práce, K zásoba fixního kapitálu, α je parametr (podíl práce na produktu) a A je SPF, tj. technický pokrok.

Po převedení na tempa růstu M. Hájek a V. Bezděk získali

$$\Delta \frac{Y}{Y} = \alpha \left(\Delta \frac{L}{L} \right) + (1 - \alpha) \left(\Delta \frac{K}{K} \right) + \Delta \frac{A}{A}, \quad (2)$$

kde tempo růstu reálného HDP $\Delta \frac{Y}{Y}$ se rovná váženému součtu tempa růstu práce, kapitálu a SPF.

Parametr α M. Hájek a V. Bezděk propočítali jako podíl náhrad zaměstnanců na HDP. Faktor A_t byl získán z rovnice (1), tak že se od skutečného HDP odečte počet pracovníků (práce L) a zásoby kapitálu ve stálých cenách (K). SPF (A_t) autoři dále vyhladili HP filtrem, čímž vznikl trend vývoje SPF A_t^* . Dosazením trendové SPF A_t^* , zásoby kapitálu K_t a plné (potenciální) zaměstnanosti L_t^* do produkční funkce (1) M. Hájek a V. Bezděk vypočetli potenciální produkt Y^* .

Plná/potenciální zaměstnanost, stejně jako v případě M. Hájka a V. Bezděka, odpovídá různé přirozené míře nezaměstnanosti. V této analýze se jedná o míru nezaměstnanosti neakcelerující inflaci, tj. NAIRU. Úpravou skutečné zaměstnanosti o počet pracovníků plynoucích z rozdílu mezi skutečnou mírou nezaměstnanosti a NAIRU jsme získali, stejně jako autoři M. Hájek a V. Bezděk, plnou/potenciální zaměstnanost.

V další části postupně při propočtu používáme pět variant NAIRU (E. Jašová, I/2009), čímž získáme alternativní pohled na vývoj potenciálního produktu a produkční mezery. První variantou analýzy vztahu mezi mírou nezaměstnanosti a inflací je Jednorovnicový model (Mc Adama a Mc Morrowa, 1999), který odhadl pro celé sledované období pouze jednu hodnotu NAIRU. Druhou variantou je Break model (S. Fabiani a R. Mestre, 2000). Touto metodou byl celý časový interval rozdělen do několika období lišících se nejen hodnotou NAIRU, ale také sklonem Phillipsovy křivky. Třetí variantou identifikace NAIRU je HP filtr (S. Fabiani a R. Mestre, 2000) a Kalmanův filtr (Richardson, Boone, Giorno, Meacci, Rae a Turner, 2000). Tyto metody odhadují NAIRU měnící se po celé sledované období. V páté variantě bylo využito zprůměrování hodnot NAIRU odhadnutých celou sadou výše uvedených metod.

Datovou základnou pro aplikaci metod, modelů a funkce budou statistiky publikované mezinárodní organizací OECD (OECD, 2009).

5. Porovnání vývoje NAIRU, potenciálního produktu a produkční mezery v rámci skupiny V4

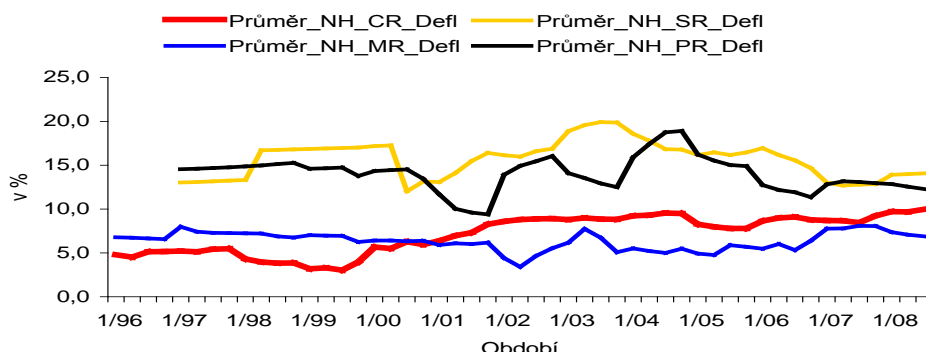
V další části porovnáme vývoj NAIRU, potenciálního produktu a produkční mezery v jednotlivých zemích. Dále se zaměříme na vysvětlení získaných závěrů zmapováním vývoje jednotlivých faktorů. V neposlední řadě kvantifikujeme případný předstih jedné země před ostatními, která by tak mohla sloužit jako leading indikátor pro krátkodobou predikci vývoje NAIRU, potenciálního produktu a produkční mezery v ostatních členských zemích.

5.1 Porovnání vývoje NAIRU v jednotlivých členských zemích V4

Z níže uvedeného grafu je patrné rozdělení odhadnutých NAIRU do dvou skupin podle velikosti. Na jedné straně lze hovořit o Slovensku a Polsku a na druhé straně jde o Českou republiku a Maďarsko. Nicméně od roku 2004 se rozdíl ve velikosti NAIRU zmenšil natolik, že tvoří kompaktní celek. V souladu s vývojem skutečné míry nezaměstnanosti nejvyšší průměrná hodnota NAIRU byla po celé sledované období odhadnuta pro Slovensko. Dále následuje NAIRU v Polsku a potom od 1. čtvrtletí 2001 NAIRU propočtené pro Českou republiku. Nejnižší hodnota tohoto nepozorovatelného ukazatele byla odhadována pro

maďarskou ekonomiku. NAIRU v České republice, jako v jediné členské zemi, vykazuje silně rostoucí trend. Ostatní země V4 se vyznačují mírně klesajícím trendem hodnoty NAIRU.

Průměrné hodnoty NAIRU v jednotlivých členských zemích

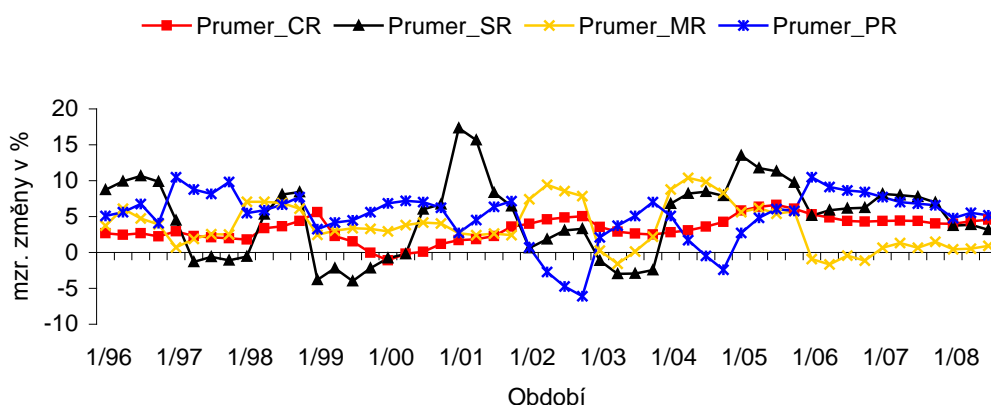
Zdroj: Vlastní propoččet na podkladě údajů OECD.

5.2. Porovnání vývoje potenciálního produktu v rámci skupiny V4

Porovnáním odhadů vývoje potenciálních produktů v jednotlivých členských zemích lze konstatovat, že kromě čtyřech období (Slovensko 1999 a 2003, Polsko 2002 a Maďarsko 2006) vykazovala tato nepozorovatelná proměnná meziroční růst. Nejvyšší meziroční dynamiku růstu zaznamenal potenciální produkt na Slovensku (11,9 % v roce 2001). Naopak nejvyšší meziroční propad byl odhadnut v roce 2002 pro Polsko (- 3,2 %).

Snižování meziročního růstu potenciálního produktu v poslední části sledovaného období bylo započato v České republice. Meziroční dynamika se v této zemi snižovala již od 4. čtvrtletí 2005. V období od 3. čtvrtletí 2006 do konce sledovaného časového úseku pozorujeme spíše stagnaci na úrovni 4,3 %. Dále následovalo Polsko, jehož potenciální produkt ztrácel ze své meziroční dynamiky od 2. čtvrtletí 2006. Na Slovensku se snižoval růst potenciálního produktu od 2. čtvrtletí 2007 a v Maďarsku od 1. čtvrtletí 2008.

Vývoj potenciálního produktu dle jednotlivých členských zemí V4

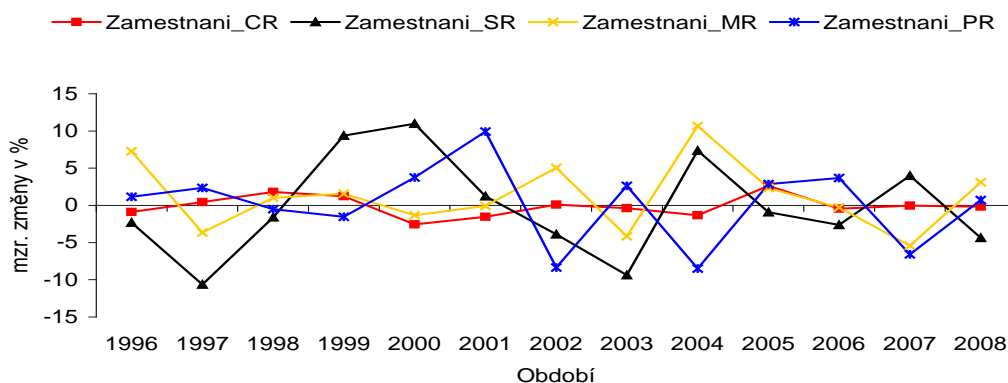

Zdroj: Zdroj: Vlastní propoččet na podkladě údajů OECD.

V České republice na výše zmíněné snižování meziročního růstu potenciálního produktu mělo vliv především zhoršení situace na trhu práce. Zatímco plná zaměstnanost v roce 2005 meziročně vzrostla o 2,6 %, v období 1. až 3. čtvrtletí 2008 již meziročně poklesla o 0,6 %. Trendová SPF v tomto období snížila meziroční růst z 2,9 % na 1,7 %. Na Slovensku

se jednalo především o změnu trendu ve vývoji plné zaměstnanosti. Tento faktor v 1. čtvrtletí 2007 ještě vykazoval meziroční růst o 4,6 % a v období 1. až 3. čtvrtletí 2008 potom téměř ve stejném rozsahu meziročně poklesl (- 4,0 %). Čistý fixní kapitál v tomto období zaznamenal snížení meziročního růstu z 8,7 % na 6,8 %.

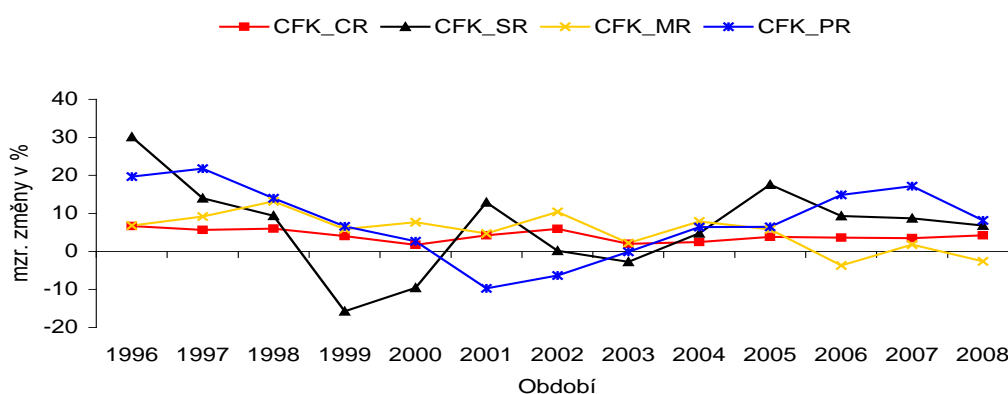
Vývoj plné/potenciální zaměstnanosti dle jednotlivých členských zemí V4

Zdroj: Zdroj: Vlastní propoččet na podkladě údajů OECD.

V případě Polska rozhodující vliv měl především vývoj faktoru čistého fixního kapitálu (pokles meziroční dynamiky růstu ze 14,9 % ve 2. čtvrtletí 2006 na 8,2 % ve sledovaných čtvrtletích 2008). Dále došlo ke snížení meziroční dynamiky růstu plné zaměstnanosti o 2,3 p.b. V Maďarsku faktor čistého kapitálu přešel z meziročního růstu ve výši 1,8 % (4. čtvrtletí 2007) do meziročního poklesu ve výši 2,6 % (1. až 3. čtvrtletí 2008). Opačná situace nastala v případě faktoru plné zaměstnanosti, která nejdříve meziročně poklesla o 4,0 % a v závěru sledovaného období rostla o 3,1 %.

Vývoj čistého fixního kapitálu dle jednotlivých členských zemí V4

Zdroj: Zdroj: Vlastní propoččet na podkladě údajů OECD.

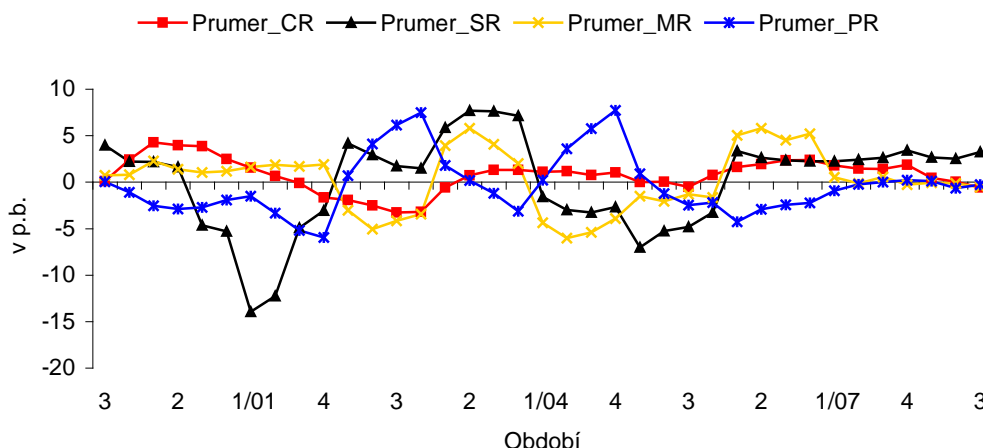
5.3 Porovnání vývoje produkční mezery ve vybraných zemích skupiny V4

Porovnávání propočtených produkčních mezer v jednotlivých členských zemích započneme v období 3. čtvrtletí 1999. Jedná se o čtvrtletí, ve kterém většina zemí vykazovala nulový nebo velice malý kladný gap (Polsko 0,0 p.b., Česká republika 0,1 p.b. a Maďarsko 0,7 p.b.). Jedinou zemí s výrazně odlišnou hodnotou od nuly je Slovensko (+ 4,0 %). Zatímco

Česká republika, Slovensko a Maďarsko v dalším období zůstaly ve fázi konjunktury, Polsko vstupuje do fáze recese již ve 4. čtvrtletí 1999. Průměrná hodnota záporného gapu je 3,0 p.b. Slovensko zasahuje nejhlubší recese ze všech členských zemí ve 3. čtvrtletí 2000 (průměrná hodnota záporného gapu je 7,3 %). Jako třetí začala vykazovat záporný gap Česká republika. Jednalo se o 3. čtvrtletí 2001 a průměrný gap měl hodnotu 1,9 p.b. Maďarsko vykázalo převis potenciálního produktu nad skutečným HDP až od 1. čtvrtletí 2002 (průměrný gap byl 3,9 p.b.).

Také do další recese vstoupilo nejdříve Polsko (3. čtvrtletí 2003). Slovensko a Maďarsko zahajuje další fázi recese v 1. čtvrtletí 2004. V případě České republiky se od 3. čtvrtletí 2004 jedná pouze o fázi stagnace s oscilacemi okolo nulové hodnoty v obou směrech. Prozatím poslední fáze recese se také nejdříve vyskytla v Polsku (2. čtvrtletí 2005). I když ve 3. čtvrtletí 2007 byla na tři čtvrtletí přerušena fází stagnace, vliv světové finanční a ekonomické krize ji prodloužil až do konce sledovaného období. V Maďarsku fáze konjunktury nejdříve přešla do fáze stagnace (od 2. čtvrtletí 2007), která ve 3. čtvrtletí 2008 přerostla v mělkou recesi. V České republice se převis skutečného produktu nad potenciálem vyčerpal až ve 2. čtvrtletí 2008. V následujícím čtvrtletí se ekonomika nacházela ve fázi mělké recese (- 0,6 p.b.). Na slovenskou ekonomiku světová finanční a ekonomická krize neměla prozatím vliv vůbec a dokonce došlo ke zvýšení kladného gapu z let 2006 a 2007 (+ 2,7 p.b.) na 2,8 p.b. v období 1. až 3. čtvrtletí 2008.

Vývoj produkční mezery dle jednotlivých členských zemí V4

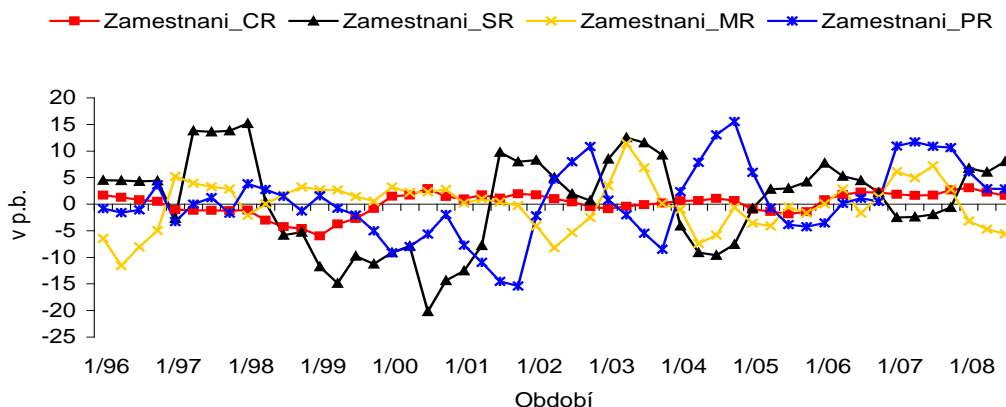

Zdroj: Zdroj: Vlastní propočet na podkladě údajů OECD.

Výše zmíněný vývoj polské produkční mezery na přelomu let 2007 a 2008 ovlivnila především situace na trhu práce. Zatímco ve 2. čtvrtletí 2007 kladný gap plné/potenciální zaměstnanosti činil 11,7 p.b., v období 2. až 3. čtvrtletí 2008 to již bylo pouze 2,9 p.b. Také vývoj produkční mezery v Maďarsku je spojen se zaměstnaností. Plná zaměstnanost v období stagnace (2. čtvrtletí 2007 až 2. čtvrtletí 2008) vykazovala kladnou mezeru ve výši 1,4 p.b. Ve 3. čtvrtletí 2008 byl již vykázán záporný gap ve výši 5,5 p.b. V České republice na přechodu do fáze recese (3. čtvrtletí 2008) participovala zaměstnanost a faktor SPF. Kladný gap zaměstnanosti ve 2. čtvrtletí 2008 činil 2,2 p.b. a ve 3. čtvrtletí tohoto roku to bylo již jen 1,6 p.b. Dále mezi těmito obdobími došlo k prohloubení záporného gapu SPF z - 0,9 p.b. na - 1,3 p.b. Překvapivě pozitivní vývoj slovenské produkční mezery ke konci sledovaného období byl výsledkem zvýšení kladného gapu v případě faktoru zaměstnanosti. Kladný gap zaměstnanosti v období 2006 až 2007 činil 1,5 p.b. a v období 1. až 3. čtvrtletí 2008 to již

bylo 6,9 p.b. Kladný gap SPF se na konci sledovaného období proti průměru z let 2006 a 2007 snížil o 1,7 p.b. a čistý fixní kapitál prohloubil záporný příspěvek k produkční mezeře na 3,5 p.b.

Vývoj mezery plné/potenciální zaměstnanosti dle jednotlivých členských zemí V4

Zdroj: Zdroj: Vlastní propočty na podkladě údajů OECD.

6. Závěr

V tomto článku je k odhadu potenciálního (trendového) produktu aplikována dvoufaktorová Cobb-Douglasova produkční funkce. K rozšíření pohledu na vývoj potenciálního produktu byly do produkční funkce vkládány různé varianty propočtu plné/potenciální zaměstnanosti. Zjištěný potenciální produkt je pak použit pro výpočet několika variant produkční mezery. Pro posouzení vývoje potenciálního produktu a produkční mezery v mezinárodním kontextu byly tyto postupy aplikovány kromě České republiky také na data Slovenska, Maďarska a Polska.

Porovnáním odhadů vývoje potenciálních produktů v jednotlivých členských zemích lze konstatovat, že nejvyšší meziroční dynamiku růstu zaznamenal potenciální produkt na Slovensku (11,9 %). Naopak nejvyšší meziroční propad byl odhadnut pro Polsko (- 3,2 %). Snižování meziročního růstu potenciálního produktu v poslední části sledovaného období bylo započato v České republice. Dále následovalo Polsko, Slovensko a Maďarsko. V České republice a na Slovensku mělo na výše zmíněné snižování meziročního růstu potenciálního produktu vliv především zhoršení situace na trhu práce. V případě Polska rozhodující vliv měl především vývoj faktoru čistého fixního kapitálu. Dále došlo ke snížení meziroční dynamiky růstu plné zaměstnanosti. V Maďarsku faktor čistého kapitálu přešel z meziročního růstu do meziročního poklesu. Opačná situace nastala v případě faktoru plné zaměstnanosti.

Porovnávání propočtených produkčních mezer v jednotlivých členských zemích jsme započali v období 3. čtvrtletí 1999. Zatímco Česká republika, Slovensko a Maďarsko v dalším období zůstaly ve fázi konjunktury, Polsko vstupuje do fáze recese již ve 4. čtvrtletí 1999. Slovensko zasahuje nejhlubší recese ze všech členských zemí ve 3. čtvrtletí 2000. Jako třetí začala vykazovat záporný gap Česká republika. Maďarsko vykázalo převis potenciálního produktu nad skutečným HDP až od 1. čtvrtletí 2002.

Prozatím poslední fáze recese se také nejdříve vyskytla v Polsku (2. čtvrtletí 2005). I když ve 3. čtvrtletí 2007 byla na tři čtvrtletí přerušena fází stagnace, vliv světové finanční a ekonomické krize ji prodloužil až do konce sledovaného období. V Maďarsku fáze konjunktury nejdříve přešla do fáze stagnace, která ve 3. čtvrtletí 2008 přerostla v mělkou recesi. V České republice se převis skutečného produktu nad potenciálem vyčerpal až ve 2.

čtvrtletí 2008. V následujícím čtvrtletí se pak ekonomika již nacházela ve fázi mělké recese. Na slovenskou ekonomiku světová finanční a ekonomická krize neměla prozatím vliv vůbec a dokonce došlo ke zvýšení kladného gapu z let 2006 a 2007.

Výše zmíněný vývoj polské a maďarské produkční mezery na přelomu let 2007 a 2008 ovlivnila především situace na trhu práce. V České republice na přechodu do fáze recese (3. čtvrtletí 2008) participovala zaměstnanost a faktor SPF. Překvapivě pozitivní vývoj slovenské produkční mezery ke konci sledovaného období byl výsledkem zvýšení kladného gapu v případě faktoru zaměstnanosti. Kladný gap SPF se na konci sledovaného období proti průměru z let 2006 a 2007 snížil a čistý fixní kapitál prohloubil záporný příspěvek k produkční mezeře.

Použitá literatura:

1. ADAM, P. – Morrow, K. The NAIRU Concept – Measurement uncertainties, hysteresis and economic policy role. European Economy – Economic Papers 136, Commission of the EC (DG ECFIN), 1999.
2. BASISTHA, A.; Nelson, CH. R. New Measures of the Output Gap Based on the Forward-Looking New Keynesian Phillips Curve. West Virginia University a University of Washington, 3-5. December 2003.
3. FABIANI, S.; Mestre, R. Alternative measures of the NAIRU in the euro area: estimates and assessment. ECB WP. March 2000.
4. HÁJEK, M.; Bezděk, V. Odhad potenciálního produktu a produkční mezery v ČR.. ČNB VP. 2000.
5. JAŠOVÁ, E. Podobnosti a rozdíly ve vývoji míry nezaměstnanosti neakcelerující inflaci a hospodářského cyklu ve vybraných středoevropských zemích do roku 2008. Současná Evropa. Centrum evropských studií VŠE Praha, Praha. I/2009. ISSN-1804-1280.
6. KYDLAND, F.E.; Prescott, E.C. Time to Build and Aggregate Fluctuations. *Econometrica* 50: 1345-1370.1982.
7. MORROW Mc, K.; Roeger, W. Potential Output: Measurement Methods, "New" Economy Influences and Scenarios for 2001-2010 - A Comparison of the EU15 and the US. Economic and Financial Affairs (ECFIN) of the European Commission, No. 150, 4-21. April 2001.
8. MUTH, J.F. Rational Expectations and the Theory of Price Movements. *Econometrica* 29, pp. 315-335. 1961.
9. OECD. OECD Economic Outlook NO. 85 Annex Tables – Table of Contents. 2009.
10. RICHARDSON, P.; Boone, L.; Giorno, C.; Meacci, M.; Rae, D.; Turner, D. The concept, policy use and measurement of structural unemployment: estimating a time varying NAIRU across 21 OECD countries. OECD WP, 2000.
11. WALSH, C.E. "Real" Business Cycle. FRBSF Weekly Letter. Federal Reserve Bank of San Francisco. 1987.

Kontakt

Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky
Na Poříčním právu 1/376
128 01 Praha 2
Česká republika

DAŇOVÉ ZATÍŽENÍ PODNIKATELSKÉ SFÉRY V ČR V OBDOBÍ SVĚTOVÉ EKONOMICKÉ KRIZE¹

jezek@opf.slu.cz

Abstrakt

Jako jeden z cílů hospodářské politiky státu bývá uváděn vyrovnaný státní rozpočet. V době ekonomického útlumu však obvykle klesají příjmy plynoucí do státního rozpočtu. Podle toho by měly klesat také i výdaje. Na druhou stranu jsou to právě výdaje státu, které mohou mít stimulační účinky pro ekonomiku. Článek je zaměřen na popis situace v oblasti přímých daní a jejich dopadu na podnikatelský sektor.

Klíčové slova: daňová kvóta, daňový mix, příspěvky na nemocenské pojištění a státní politiku nezaměstnanosti, daňové zatížení.

Abstract

The well-balanced state budget is mentioned as objective of economic policy. At the recession usually the revenues decline. It means that government expenditures should be reduced as well. On the other hand just the government expenditures could take a stimulative effect in economy. The article describes the situation of direct taxation and its impact on business sector.

Key words: tax burden, the tax mix, the sickness insurance contributions and state employment policy, tax burden.

1. Problematika daní v podmínkách ČR

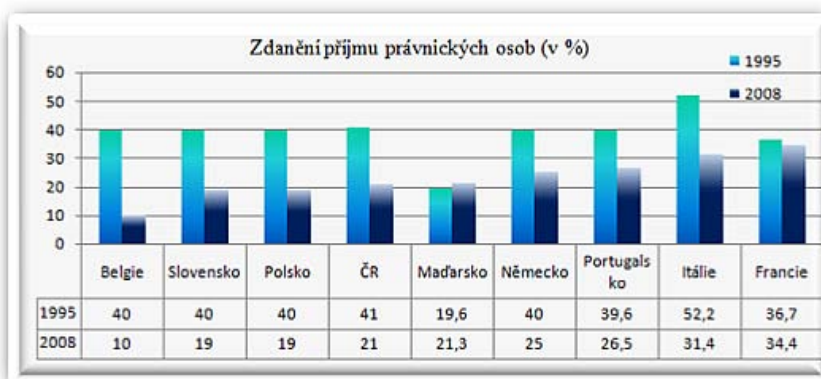
V podmínkách České republiky prošla oblast daní také svým vývojem. Za zmínku stojí zejména následující mezníky, resp. etapy, kdy daňový systém ČR prošel významnými reformami.

1993 – dochází k zavedení daňového systému v kontextu budoucích příprav ČR na vstup do Evropské unie. V tomto období patří k nejdůležitějším skutečnostem zavedení spotřebních daní a DPH. Dále došlo k oddělení sociálního pojistného od daně z příjmů. Již v této době můžeme pozorovat snižování významu zdaňování příjmů právnických osob, které si kladlo za cíl v období transformující se ekonomiky ČR přilákat zahraniční kapitál. Naproti tomu docházelo k posilování významu osobní důchodové daně. Byť byla progresivita těchto daní relativně vysoká, daň z příjmů fyzických osob představovala menší podíl na celkových daních, než tomu bylo obvyklé v zemích EU či OECD.

Rok 2004 byl dalším významným mezníkem v dějinách ČR, neboť v květnu 2004 vstoupila ČR do EU. Jako důsledek tohoto aktu lze pozorovat implementaci legislativní

¹ Příspěvek byl napsán za podpory projektu SGS 23/2010: Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru.

úpravy EU do českého práva, což se nutně projevilo také v daňových zákonech, zejména v zákoně o spotřebních daních a v zákoně o DPH. Při této příležitosti došlo ke zvýšení sazeb spotřebních daní a snížení počtu položek podléhající snížené sazbě DPH. V letech 2005 a 2006 pak dále docházelo ke změnám daní z příjmů a to nejen u fyzických osob, kdy byly změněny daňové sazby a také byl zaveden tzv. daňový bonus. V roce 2008 je pak nutné zmínit pokles daně z příjmů právnických osob a zavedení principu zdanění tzv. superhrubé mzdy. Většina zemí EU si nevýhody daně ze zisku v oblasti daňové konkurence uvědomuje a postupně snižuje statutární sazbu daně.

Zdroj: OECD Revenue Statistics 1965-2008

Přestože v tomto období v ČR dochází spíše ke snižování celkové daňové zátěže, daňová správa je poměrně složitá. V rámci reformy dochází na jedné straně ke snižování sazeb daní z příjmů, na druhé straně však k rozšiřování daňového základu pro její výpočet. Současně s tím se zvyšují snížené sazby DPH.

V současnosti se proto zaměřuje pozornost zamýšlené daňové reformy na oblast zjednodušení daňové správy a dále mj. na změny v oblasti daně z příjmů fyzických osob a pojistného na sociální zabezpečení.

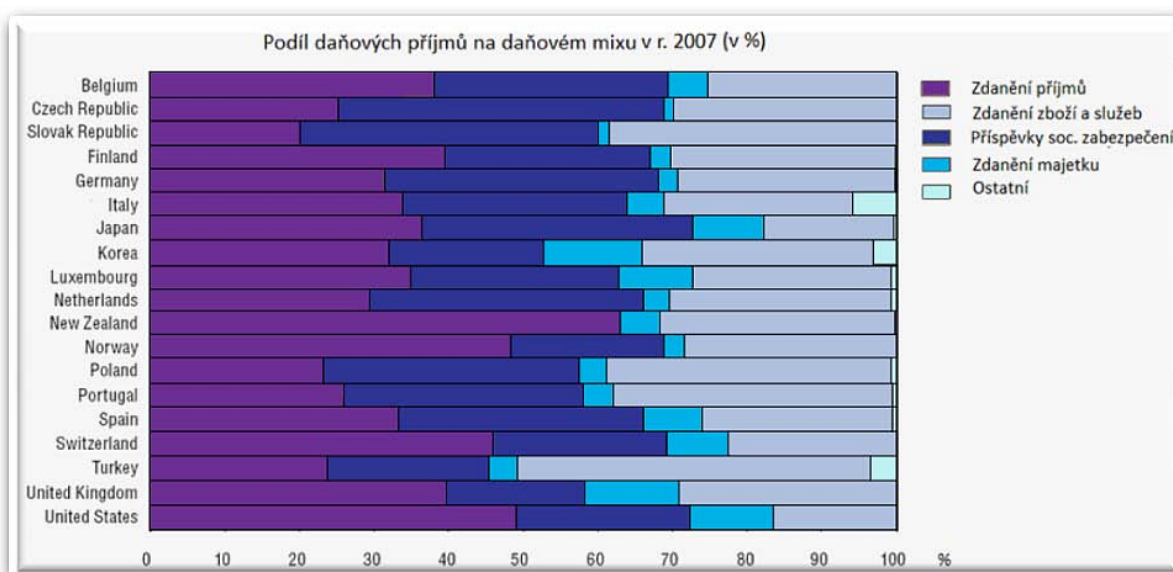
Úroveň a struktura zdanění jsou výsledkem fiskálních potřeb státu, ale také ekonomického výkonu subjektů. Při měření úrovně zdanění je proto vhodné odstranit vliv inflace a ekonomického cyklu. Z tohoto důvodu se jeví jako vhodný ukazatel daňové kvóty, který vyjadřuje podíl daňových příjmů na HDP. Daňová kvóta bývá klasifikována podle veřejných příjmů, které se zde započítávají a které nikoli. Složená daňová kvóta tak počítá i s příjmy z pojištění na sociální zabezpečení a příspěvkem na státní politiku zaměstnanosti a příjmy z pojistného na zdravotní pojištění, zatímco v jednoduché daňové kvótě tyto příjmy zahrnuté nejsou.

Ukazatel daňové kvóty vyjadřuje daňovou politiku státu, tedy intenzitu zdanění v dané zemi. Vývoj hodnot tohoto ukazatele v podmínkách ČR zachycuje následující graf:

Zdroj: OECD Revenue Statistics 1965-2008

Avšak konkrétnější podobu daňové politiky země si můžeme ještě lépe uvědomit až po prozkoumání struktury daňového mixu (tj. struktury daňových výnosů), což je další významný ukazatel odrážející daňovou politiku.

Zdroj: OECD Revenue Statistics 1965-2008, vlastní

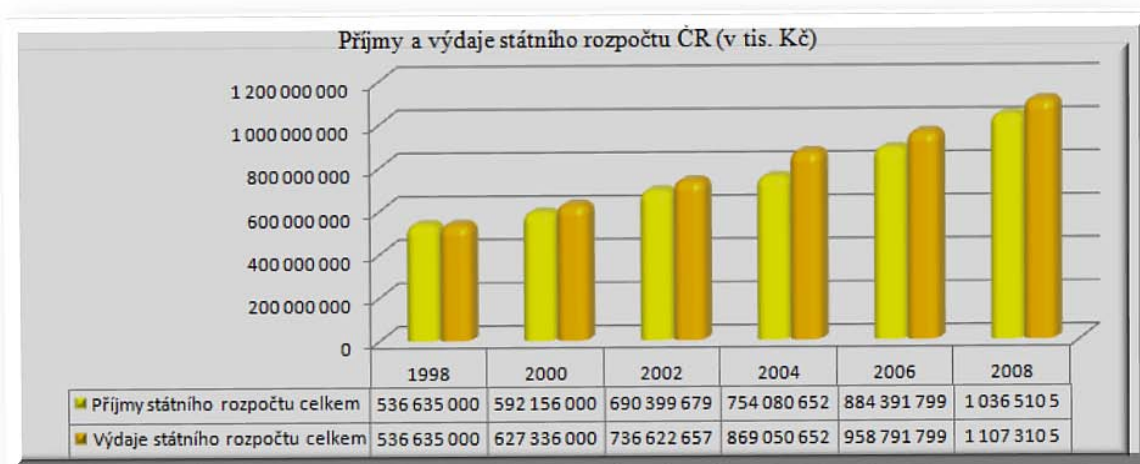
Zde můžeme pozorovat různou strukturu daňových příjmů, byť jsou tyto odlišnosti relativně malého rozsahu. Jedná se především o tyto typy struktur:

- struktura daňových příjmů zaměřená především na nepřímé daně, která si klade za cíl potlačit daňové úniky
- struktura zaměřená na vyšší daňové příjmy plynoucí z osobní důchodové daně a majetkové daně
- struktura daňových příjmů orientovaná převážně na sociální zabezpečení, kde se objevuje silnější snaha zajistit sociální potřeby v dané zemi.

Při pohledu na výše uvedený graf tedy můžeme snadno vidět, že ČR patří spíše k zemím orientovaným na třetí zmíněný typ struktury daňových příjmů, neboť příspěvky soc. zabezpečení mají zřetelně největší podíl na celkových daňových příjmech.

2. Vývoj státního dluhu ČR

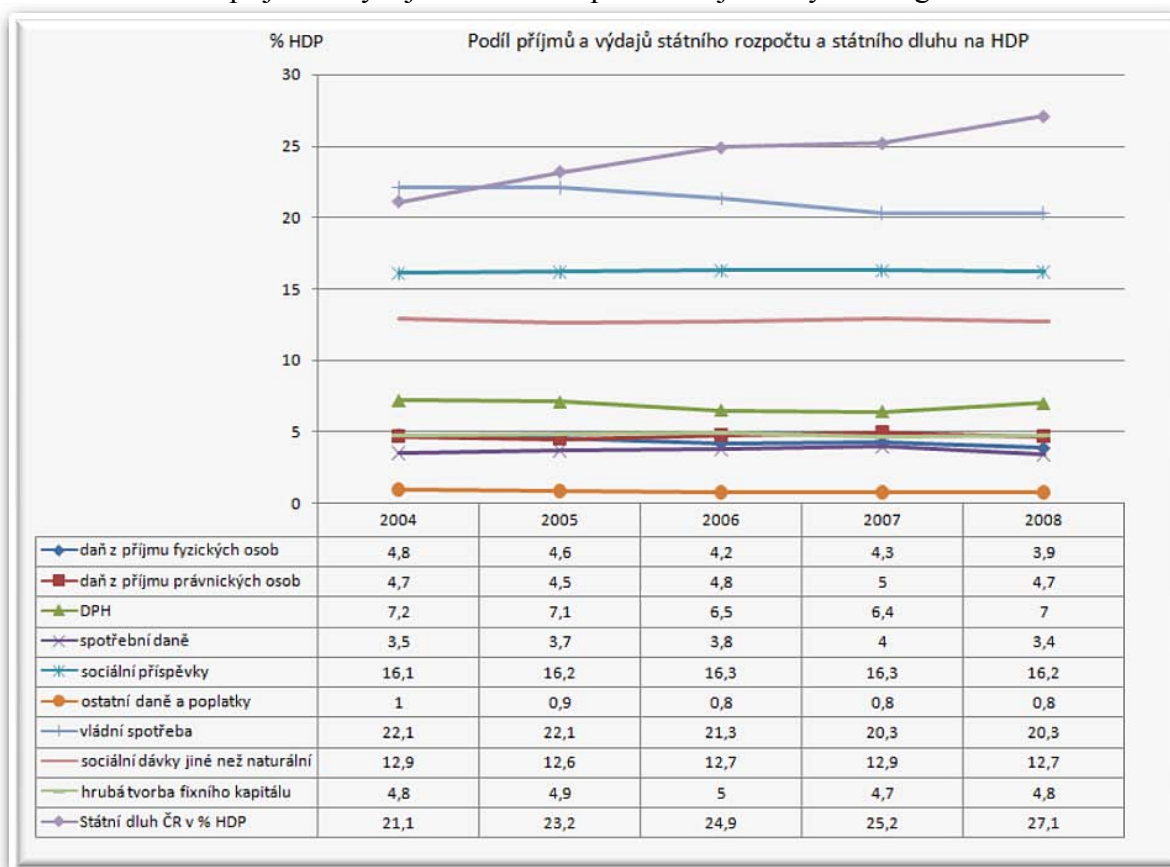
Pro ČR se stalo již obvyklé, že zde existuje poměrně častá diskuse nad státním rozpočtem a to zejména z důvodu negativních tendencí prohlubování státního dluhu se všemi důsledky, které tato skutečnost s sebou nese. Státní dluh ČR přitom historicky nevznikal v důsledku nedostatečných, nebo přesněji řečeno, klesajících příjmů plynoucích do státního rozpočtu. Tuto skutečnost lze zjistit při prozkoumání vývoje příjmů a výdajů státního rozpočtu v čase, viz násl. graf. Při analýze státních financí ČR snadno dojdeme k závěru, že většina schodků je strukturální i cyklické povahy, neboť tyto vznikaly i době, kdy probíhal ekonomický růst. Za cyklické schodky státního rozpočtu můžeme považovat ty, které existovaly v letech 1997 až 1999, kdy nastalo období ochlazení ekonomiky. Po roce 2003 však můžeme v ČR pozorovat ekonomický růst, zatímco státní dluh narůstal také.

Zdroj: <http://www.finance.cz/ekonomika/statni-rozpocet/prijmy-a-vydaje/>

Z dlouhodobého hlediska je však tento trend neudržitelný. Zásadní otázkou zůstává, jaká proti tomuto trendu přijmout opatření, aby se státní dluh nadále do budoucna neprohluboval. Z praktického hlediska je možné provést změny na straně příjmů nebo výdajů státního rozpočtu, případně kombinací obou. Výběr konkrétních opatření je však do značné míry otázkou politickou a proto bývá toto rozhodování zatíženo subjektivním pohledem.

Při analýze vývoje státního rozpočtu, resp. státního dluhu zcela jistě upoutá pozornost samotná struktura příjmů a výdajů státního rozpočtu. Ta je zachycena v grafu.

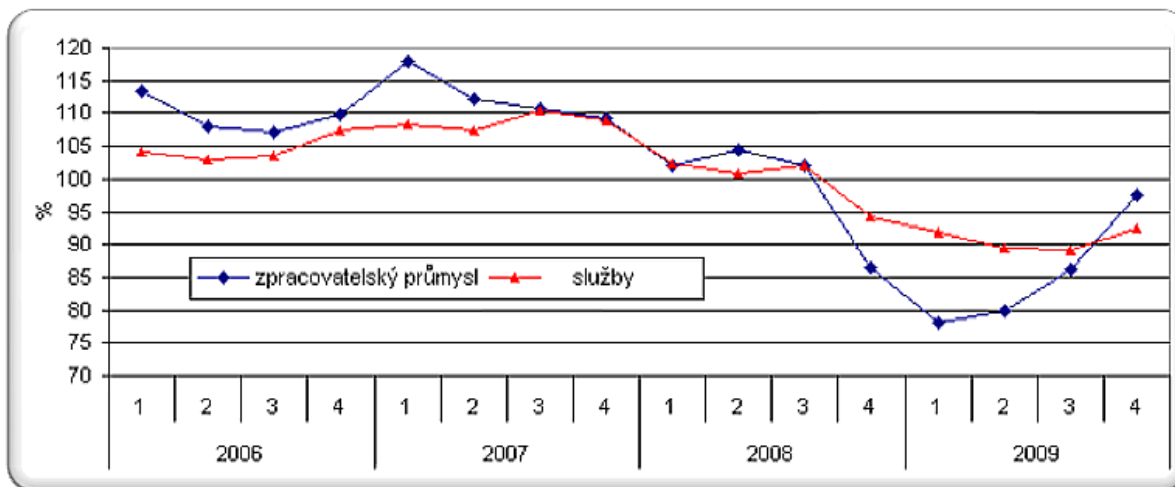

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat dostupných z http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/FiskalniVyhled_2009Q2_pdf.pdf

Je zde zachycena struktura příjmů i výdajů státního rozpočtu, vč. státního dluhu v % vyjádření k HDP. Vidíme, že státní dluh je zatížen rostoucí tendencí, ostatní data nevykazují dramatické změny. Minimálně však stojí za povšimnutí skutečnost, že významný podíl zde nese vládní spotřeba, byť se ve sledovaném období vyznačovala klesající tendencí. Další výraznou položku představují sociální příspěvky, tedy pojistné sociálního zabezpečení. Podobně jsou na tom i transfery v podobě sociálních dávek. Naproti tomu o něco menší podíl na HDP představuje DPH, spotřební daně, daně z příjmů fyzických a právnických osob, jakož i tvorba hrubého fixního kapitálu (tj. přírůstky či úbytky fixního kapitálu - budov, strojů a zařízení apod.), nebo také např. bezúplatné převody). Ve věci státního dluhu se tedy na straně výdajů státního rozpočtu podílí výrazně vládní spotřeba a sociální dávky, zatímco na straně příjmů státního rozpočtu je to zejména pojistné sociálního zabezpečení a v podstatně menší míře, i když bezesporu také nezanedbatelné, DPH. Zřejmě někde v této oblasti by proto mohla vést cesta k ozdravení veřejných financí ČR. Ukazuje se, že dnes často diskutované změny v oblasti daní, od kterých se mnohdy očekává výrazné zlepšení pro státní rozpočet, mají sice svůj význam a opodstatnění, avšak současně existují i významnější oblasti, jejichž změna by mohla také s vysokou pravděpodobností přinést pozitivní efekty.

3. Situace v oblasti daní v ČR v období po propuknutí světové krize

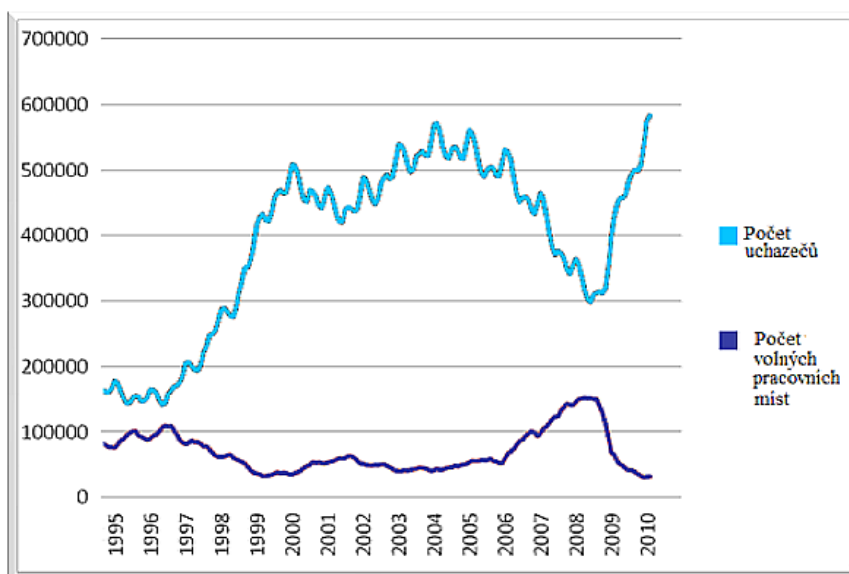
Americká hypotekární a finanční krize poměrně rychle ovlivnila hospodářský vývoj ve všech regionech světa a ČR není výjimkou. Pokles ekonomické výkonnosti je možno pozorovat v mnoha oblastech ekonomické činnosti. Patří zde mj. např. průmyslová výroba či služby. Vývoj meziočasných změn tržeb v procentech v těchto odvětvích zachycuje násl. graf:

zdroj: ČSÚ

Meziodroční pokles tržeb začal v posledním čtvrtletí roku 2008, stejně jako pokles produkce zpracovatelského průmyslu. Současně lze pozorovat situaci na trhu práce, která rovněž doznala závažných změn (viz graf).

Počet uchazečů o zaměstnání a počet volných pracovních míst:

Zdroj: www.mpsv.cz

V tomto kontextu je logické, že jako zásadní dopady krize lze spatřovat pokles odbytu firem, omezování výroby, snižování nákladů a propouštění.

V ČR můžeme pozorovat také snahu o přijetí opatření, která by podpořila ekonomický růst a to již od podzimu 2008. Jedná se o snížení sazeb pojistného na nemocenské pojištění a státní politiku nezaměstnanosti hrazených zaměstnancem, kdy od roku 2009 přispívá zaměstnanec ze svého příjmu 6,5 % na důchodové pojištění. Od 1. ledna 2009 byly také sníženy sazby pojistného na nemocenské pojištění hrazeného zaměstnavatelem o 1%. Dalším opatření bylo snížení daně z příjmů právnických osob z 21% na 20% v roce 2009 a 19% v roce 2010. Také lze v roce 2008 zmínit navýšení platů zaměstnanců státního sektoru, ovšem v současnosti (2010) se naopak uvažuje o minimalizaci těchto opatření či spíše snižování platů ve veřejném sektoru. Rovněž dochází ke zvýšení sazeb DPH o 1% na 20% základní sazby a 10% u snížené sazby DPH.

Mezi opatření v daňové oblasti nelze nezmínit zrušení povinnosti platit zálohy na daň z příjmů pro právnické osoby s max. 5 zaměstnanci a fyzické osoby s příjmy z podnikání a jiné samostatně výdělečné činnosti, jehož účel je spatřován v tom, že tyto subjekty budou moci s těmito prostředky nakládat v průběhu roku.

4. Vývojové trendy podnikatelské sféry a daňové zatížení samostatně podnikajících osob

V ČR bylo k 31.12.2008 celkem 1 747 020 soukromých podnikatelů podnikajících podle živnostenského zákona a 311 309 obchodních společností. OSVČ bylo celkem 967 588 a jak je patrné, v této oblasti pokračuje rostoucí trend: Počty podnikatelských subjektů podnikajících podle živnostenského zákona v MS kraji k 31.12.2008

Počet zaměstnanců	Vzniklých subjektů	Zaniklých subjektů
0	4759	743
1 – 9	821	159
10 – 49	68	36
50 – 249	9	14
250 a více	2	2

zdroj: www.czso.cz, statistická ročenka Moravskoslezského kraje 2009, organizační statistika.

Z uvedeného sice nelze jednoznačně určit, který typ subjektu se podílí větším procentem na zaměstnanosti, ovšem lze sledovat, že i malé soukromé podniky tvoří významnou část. Jak vyplývá z podstaty věci i z daňové teorie, je zřejmé, že daně mají téměř vždy distorzní účinky. Podívejme se nyní, jaké je daňové zatížení osob samostatně výdělečně činných v posledních letech.²

Daňové zatížení OSVČ s různou úrovní zisku v roce 2008

zisk	50000	100000	165600	500 000	1 000 000	2 069 760	2 665 000	5 000 000	10 000 000	20 000 000	50 000 000
DzPFO před slevou	0	15000	24840	75000	150000	310464	399750	750000	1500000	3000000	7500000
DzPFO po slevě	0	0	0	50 160	125 160	285 624	374 910	725 160	1 475 160	2 975 160	7 475 160
zatížení zisku DzPFO	0	0	0	10,032	12,516	13,79986085	14,067917	14,5032	14,7516	14,8758	14,95032
(maximální) pojistné důchodové	19145,28	19145,28	24508,8	74000	148000	306324,48	306324,48	306324,48	306324,48	306324,48	306324,48
(maximální) pojistné zdravotní	17463,6	17463,6	17463,6	33750	67500	139708,8	139708,8	139708,8	139708,8	139708,8	139708,8
(max) pojistné celkem	36608,88	36608,88	41972,4	107750	215500	446033,28	446033,28	446033,28	446033,28	446033,28	446033,28
zatížení zisku pojistným	73,21776	36,60888	25,34565	21,55	21,55	21,55	16,736708	8,9206656	4,4603328	2,2301664	0,89206656
celkové daňové zatížení	73,21776	36,60888	25,34565	31,582	34,066	35,34986085	30,804626	23,423866	19,2119328	17,1059664	15,8423866

Zdroj: vlastní

Máme zde různé úrovně dosaženého hospodářského výsledku. V případě fyzické osoby – OSVČ činí daň z příjmů 15% z tohoto zisku (2. řádek tabulky). Z toho je potřeba odečíst minimálně slevu na poplatníka, která v roce 2008 činila 24 840 Kč (3. řádek tabulky). Zatížení zisku po slevě pak odpovídá procentní vyjádření daně z příjmů FO v poměru k zisku. (4. řádek tabulky).

Vyměřovací základ pro pojistné na sociální zabezpečení činí nejméně 50 % rozdílu příjmu a výdajů, avšak pro rok 2008 nejméně 64 680 Kč (u zisku do 129 360 Kč) a nejvíce 1 034 880 Kč (u zisku nad 2 069 760 Kč) – viz. 5. řádek tabulky.

Vyměřovací základ pro pojistné na zdravotní pojištění činí také 50 % rozdílu příjmu a výdajů, avšak pro rok 2008 nejméně 129 360 Kč (u zisku do u zisku do 258 720 Kč) – viz 6. řádek tabulky. Přičemž v roce 2008 činí sazba pojistného na sociální zabezpečení 29,6 % vyměřovacího základu a sazba pojistného na zdravotní zabezpečení 13,5 % vyměřovacího základu. V řádku sedmém pak máme roční součet zdravotního i sociálního pojistného při daných sazbách vzhledem k ročnímu zisku OSVČ. Řádek 8 uvedené tabulky vyjadřuje podíl celkového pojistného (tj. zdravotní i sociální) na ročním výsledku hospodaření firmy. Poslední řádek tabulky pak vyjadřuje celkové daňové zatížení, tedy prostý součet řádků 4 a 8. Je tedy patrné, že při našich výpočtech bereme v úvahu pojistné jako daň. Někteří autoři v daňové teorii toto pojistné jako daň zahrnují, jiní nikoli. Nicméně chápání tohoto pojistného jako daně je zcela jistě na místě, neboť podnikatelský subjekt jej fakticky musí zaplatit.

U zisku, u kterého se uplatní maximální vyměřovací základ pro pojistné (pro rok 2008 činí 1 034 880 Kč), odpovídá tedy zisku 2 069 760 Kč, je daňové zatížení blízké 35 procentům. S rostoucím ziskem (více než 2 069 760) se vlivem sazby DPFO ve výši 15 % celkové daňové zatížení včetně odvodů pojistného snižuje. Zajímavá je však i situace, kdy zisk je menší než zmíněných 2 069 760 Kč. S poklesem zisku od této výše také klesá daňové zatížení, ovšem pouze do určitého bodu, od kterého daňové zatížení začne dramaticky růst a to díky odvodům pojistného. Z tabulky je vidět, že např. v případě zisku 50 000, který generuje OSVČ je tento daňově zatížen cca 73%, neboť byť je daň z příjmů nulová, OSVČ zaplatí z padesátitisícového výsledku hospodaření 36 609 Kč na odvodech pojistného. Čím více se tak blíží zisk k nule, tím vyšší je i daňové zatížení. V případě ztráty bychom pak mohli hovořit dokonce i o jakési „dani ze ztráty“, neboť i tehdy je OSVČ povinna uhradit pojistné.

² Do roku 2008 vyčíslení daňové zátěže komplikovala skutečnost, že pojistné hrazené ze zisku bylo zároveň i daňovým výdajem. Nicméně i následující výpočet se může případ od případu lišit a to např. v důsledku uplatňování dalších odečitatelných položek od základu daně

Pro rok 2009 měla být sazba daně z příjmů FO dále snížena na 12,5 %, k čemuž nakonec nedošlo. Namísto toho bylo přijato snížení sazeb sociálního pojistného z 29,6 na 29,2%. Dopady změn daňové sazby pro skupiny s nízkými příjmy (oproti dřívější nejnižší sazbě 12 %) byly značně rozšířeny slevami na dani (např. základní sleva na poplatníka vzrostla z 7 200 Kč na 24 840 Kč).

Situace v roce 2009 tak doznala změny, které budou mít vliv i na výše popsaný výpočet daňového zatížení, resp. přesněji řečeno na jeho výsledek. Jedná se o skutečnost, že byla snížena sazba sociálního pojištění z 29,6% na 29,2% a dále maximální vyměřovací základ pro pojistné na sociální i zdravotní zabezpečení se z předchozích 1 034 880 zvýšil na 1 130 640. Rovněž nelze opominout ani zvýšení minimálního vyměřovacího základu pro pojistné na sociální zabezpečení z 64 680 na 70 668, stejně tak jako navýšení minimálního vyměřovacího základu pro pojistné na zdravotní pojištění z 129 360 na 141 330 pro rok 2009. Jaké dopady mají tyto změny na daňové zatížení, uvidíme, když porovnáme níže uvedenou tabulku (zejména poslední řádek) s tabulkou předešlou (viz předchozí strana).

Daňové zatížení OSVČ pro různé varianty dosaženého výsledku hospodaření

zisk	50000	100000	165600	500 000	1 000 000	2 069 760	2 665 000	5 000 000	10 000 000	20 000 000	50 000 000
DzPFO před slevou	0	15000	24840	75000	150000	310464	399750	750000	1500000	3000000	7500000
DzPFO po slevě	0	0	0	50 160	125 160	285 624	374 910	725 160	1 475 160	2 975 160	7 475 160
zatížení zisku DzPFO	0	0	0	10,032	12,516	13,79986	14,06792	14,5032	14,7516	14,8758	14,95032
(maximální) pojistné důchodové	20635,06	20635,06	24177,6	73000	146000	302185	330146,9	330146,9	330146,88	330146,88	330146,88
(maximální) pojistné zdravotní	19079,55	19079,55	19079,55	33750	67500	139708,8	152636,4	152636,4	152636,4	152636,4	152636,4
(max) pojistné celkem	39714,61	39714,61	43257,15	106750	213500	441893,8	482783,3	482783,3	482783,28	482783,28	482783,28
zatížení zisku pojistným	79,42921	39,71461	26,12147	21,35	21,35	21,35	18,1157	9,655666	4,8278328	2,4139164	0,96556656
celkové daňové zatížení	79,42921	39,71461	26,12147	31,382	33,866	35,14986	32,18361	24,15887	19,5794328	17,2897164	15,91588656

Zdroj: vlastní

Na první pohled se zdá, že změny se projeví jen nepatrně, nicméně lze pozorovat, že v případě velmi nízkého zisku (jdoucí v desítkách tisíc směrem k nule) došlo v roce 2009 ve srovnání s rokem 2008 k výraznému nárůstu daňového zatížení (v případě zisku ve výši 50 000 Kč činí nárůst daňového zatížení 6,2%, zatímco v případě zisku v řádech milionů až desítek milionů můžeme pozorovat sice také nárůst daňového zatížení než v roce předchozím, ovšem tento je výrazně nižší (v případě zisku 5 mil. Kč je zvýšení daňového zatížení jen 0,7%). Současně zde vyplývá fakt, že byť došlo ke snížení sazby sociálního pojištění z 29,6% na 29,2%, vlivem vyšších minimálních i maximálních vyměřovacích základů, je celkové daňové zatížení v konečném důsledku, přesto vyšší.

Současné dostupné zdroje uvádějí, že za rok 2010 by nemělo dojít ke změnám ve výši sazeb pojistného (sociálního i zdravotního), ovšem maximální vyměřovací základ pro pojistné na sociální i zdravotní zabezpečení by se měl opět zvýšit a to na 1 707 048 Kč. Taková změna by (ceteris paribus) se promítla do nárůstu daňového zatížení u těch OSVČ, které dosahují zisku vyššího než 3 414 096 Kč. S růstem zisku od této úrovně však klesá míra nárůstu daňového zatížení opět až k limitním 15%, nicméně např. u OSVČ se ziskem např. 5 mil Kč by mohl za této situace činit nárůst daňového zatížení cca 5% a u zisku 10 mil by to bylo 2,5 %.

Z empirických dat lze zcela zřetelně vyzorovat trend každoročního nárůstu minimálního vyměřovacího základu sociálního i zdravotního pojištění. Lze se tedy důvodně domnívat, že tento trend bude i nadále pokračovat, což ovšem neznamená nic jiného, než další znatelný nárůst (v řádech několika procent) již tak enormního daňového zatížení u těch OSVČ, které mají zisk nejnižší - v řádech desítek tisíc až zhruba mírně nad pomyslnou hranici 120 000 Kč.

Pokud bychom měli na základě takovýchto empirických dat predikovat daňové zatížení pro rok 2010, pak můžeme doplnit předchozí úvahu týkající se násl. období tj. rok 2010, nejen nárůst maximálního vyměřovací základ pro pojistné na sociální i zdravotní

zabezpečení, ale také nárůst minimálních vyměřovacích základů těchto odvodů, který činil cca 9,25% (v roce 2009 oproti předešlému roku). Pokud bychom kalkulovali s takovým nárůstem i pro rok 2010, pak by to znamenalo daňové zatížení u OSVČ se ziskem 50 000 Kč ve výši 86,7% a u SOVČ se ziskem 100 000 Kč 43,4% daňovou zátěží.

Uvedené propočty ukazují na to, že vlivem pojistného mohou mít OSVČ velmi vysoké daňové zatížení a to zejména pokud se jedná o subjekty dosahující nízkého zisku. V následující části proto podrobněji analyzujeme tuto oblast. K tomu nám poslouží data vývoje pojistného, která jsou uvedena v násl. grafu a tabulkách:

Zdroj: vlastní na základě formulářů daňových přiznání za přísl. léta

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Sazba SP	29,6	29,6	29,6	29,6	29,6	29,6	29,6	29,6	29,6	29,6	29,2	
Sazba ZP	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	
Max. vyměřovací základ SP	486000	486000	486000	486000	486000	486000	486000	486000	486000	1034880	1130640	1707048
Max. vyměřovací základ ZP										1034880	1130640	1707048
Min. vyměřovací základ SP	18300	18900	19800	21300	22200	40416	48288	56508	60420	64680	70668	
Min. vyměřovací základ ZP		51000	60000	68400	74400	95142	101520	111805,5	120834	129360	141330	

Zdroj: vlastní na základě formulářů daňových přiznání za přísl. léta

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Minimální pojistné SP	466,2	488,4	525,4	547,6	996,93	1191,1	1393,9	1490,36	1595,4	1719,59
Nárůst min. pojistného SP (v %)		4,7619	7,5758	4,2254	82,054	19,477	17,023	6,922914	7,0506	7,78143
Minimální pojistné ZP	573,75	675	769,5	837	1070,3	1142,1	1257,8	1359,383	1455,3	1589,96
Nárůst min. pojistného ZP (v %)		17,647	14	8,7719	27,879	6,7037	10,132	8,075184	7,056	9,25325
Min. pojistné celkem	1040	1163,4	1294,9	1384,6	2067,3	2333,2	2651,7	2849,743	3050,7	3309,55
Nárůst min. pojistného celkem (v %)		11,871	11,303	6,9272	49,305	12,864	13,65	7,469489	7,0532	8,48353

Zdroj: vlastní

Změny sazeb pojistného, minimálních vyměřovacích základů a jiných parametrů však samy o sobě nemusí nic znamenat. Z hlediska ekonomiky a podnikání nás tak musí nutně zajímat, jaké důsledky tyto změny přinášejí. Při studiu struktury příjmů státního rozpočtu snadno zjistíme, že významnou část tvoří právě sociální příspěvky (povinné i dobrovolné platby zaměstnavatelů ve prospěch svých zaměstnanců, zaměstnanců, osob samostatně výdělečně činných a samoplátců orgánům sociálního zabezpečení a zdravotním pojišťovnám). Situaci zachycuje násl. tabulka:

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Státní rozpočet - daňové příjmy celkem	741,8	800,5	858,7	922,6	1048,6	1098,6	1173,2	1305,4	1298,9	1244,7
Sociální příspěvky	312	335	367,4	388,9	452,8	482,1	524,8	576,7	599,2	559,7

Zdroj dat: www.mfcr.cz

Snadno lze vypořádat, že zde existuje rostoucí trend. Rostoucí trend jsme ovšem mohli pozorovat také v případě vývoje minimálních vyměřovacích základů pojistného. Vzájemnou souvislost mezi vývojem sociálních příspěvků (jakožto příjmů státu) a vývojem minimálních vyměřovacích základů SP a ZP lze zkoumat prostřednictvím jednofaktorové regresní analýzy. Hledejme souvislost mezi těmito daty:

	Min vyměřovací základ SP (x)	Sociální příspěvky (y)
2000	18 900	292 500 000 000
2001	19 800	311 500 000 000
2002	21 300	334 800 000 000
2003	22 200	367 200 000 000
2004	40 416	388 600 000 000
2005	48 288	452 400 000 000
2006	56 508	481 700 000 000
2007	60 420	524 400 000 000
2008	64 680	576 400 000 000
2009	70 668	598 900 000 000

Regresní analýzu snadno provedeme např. pomocí Excelu, kde zjistíme koeficienty regresní funkce a její rovnici, která má v našem případě tvar:

$$y = 5264851,28x + 210042023596,91$$

Příčemž koeficient determinace (R^2) dosahuje hodnoty 0,9542, což znamená, že pomocí regresní přímky je vysvětleno 95,42% chování proměnné y, tedy že přiléhavost dat k regresní přímce je poměrně velká. Protože se však jedná o stochastickou závislost, provedeme ještě testování nulové hypotézy o nenulovosti parametru β_1 . K tomu použijeme testové kritérium

$$t = \frac{b_1}{\sqrt{\frac{SR}{n-2}}} \cdot h_1$$

kde :

SR = reziduální součet čtverců

n = počet pozorování

b_1 = parametr regresní funkce

$$h_1 = \frac{n}{n \sum x_i^2 - (\sum [x_i])^2}$$

Hodnota testového kritéria je 12,0682. Protože je tato hodnota větší, než $1-(\alpha/2)$ kvantil t-rozdělení o n-2 stupni volnosti (tj. hodnota 2,2621 zjistitelná např. ze statistických tabulek o kritických hodnotách Studentova rozdělení $t_{\alpha}(df)$), zamítáme nulovou hypotézu a proměnná y je statisticky významně závislá na proměnné x (tzn. v tomto případě příjmy sociálních příspěvků, závisí na minimálním vyměřovacím základu SP statisticky významně). Pro úplnost ještě prověříme, zda je disperze reziduální odchylky konstantní. Koeficient korelace (r) má hodnotu 0,072871 a pomocí testu

$$t = \frac{|r| \cdot \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}$$

kde n = počet pozorování (v našem případě 10 let) dostáváme hodnotu 0,231053913

kteřá je menší než tabelovaná hodnota studentova rozdělení 2,3060 (na hladině významnosti 0,05), takže lze přijmout nulovou hypotézu, data jsou homoskedastická.

Test autokorelace rovněž neprokázal, že by se v datech tento negativní jev vyskytoval. Durbin Watson testovací kritérium vypočtené pomocí vztahu

$$d = \frac{\sum_{t=2}^n (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n e_t^2}$$

kde e_t je příslušné reziduum

a získáme tak hodnotu 1,77, která se blíží ideální hodnotě 2.

Obdobně lze zjistit, zda existuje významná závislost sociálních příspěvků coby značnou část daňových příjmů SR na minimálních sazbách ZP. Necht' máme tato vstupní data:

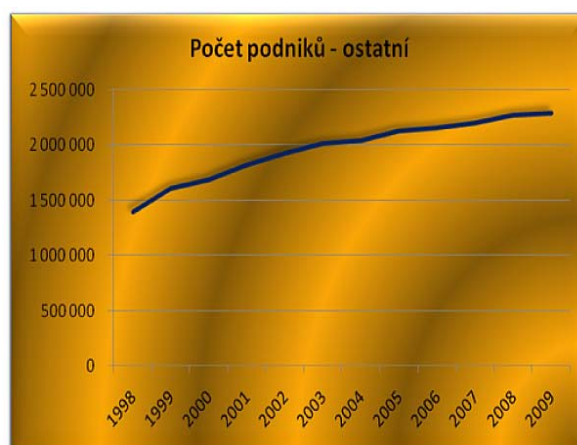
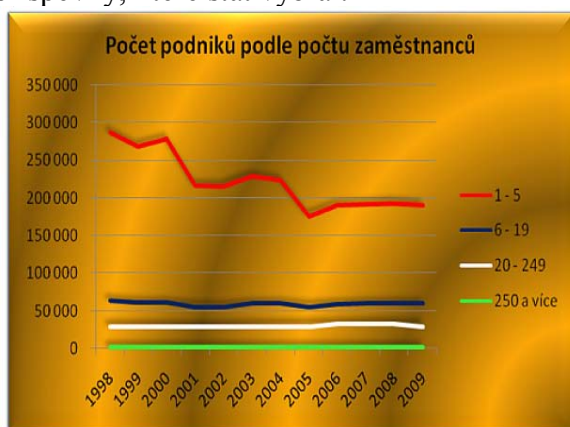
	Min vyměřovací základ ZP (x)	Sociální příspěvky (y)
2000	51000	292 500 000 000
2001	60000	311 500 000 000
2002	68400	334 800 000 000
2003	74400	367 200 000 000
2004	95142	388 600 000 000
2005	101520	452 400 000 000
2006	111805,5	481 700 000 000
2007	120834	524 400 000 000
2008	129360	576 400 000 000
2009	141330	598 900 000 000

Pak má hledaná regresní přímka tvar: $y = 3520639,47x + 97044400210,44$

Koeficient determinace (R²) dosahuje hodnoty 0,9735. Parametr β_1 je nenulový, neboť hodnota testovacího kritéria vypočtená podle výše uvedeného vztahu je 4,736861, což je hodnota větší, než $1 - (\alpha/2)$ kvantil t-rozdělení o n-2 stupni volnosti (tj. hodnota 2,2621 zjistitelná např. ze statistických tabulek o kritických hodnotách Studentova rozdělení $t_{\alpha}(df)$). Koeficient korelace (r) nabývá hodnoty 0,005917, přičemž po otestování dat na heteroskedasticitu dojdeme k závěru, že data jsou homoskedastická, neboť hodnota testovacího kritéria $0,018711212 <$ tabelovaná hodnota studentova rozdělení 2,3060 (na hladině významnosti 0,05). Hodnota Durbin Watsonova kritéria je 1,9763 což umožňuje učinit závěr o neexistenci autokorelace v datech.

Za pomoci výše uvedených výpočtů jsme došli k tomu, že příjmy státního rozpočtu (konkrétně ta jejich část, která se týká sociálních příspěvků tj. povinné i dobrovolné platby zaměstnavatelů ve prospěch svých zaměstnanců, zaměstnanců, osob samostatně výdělečně činných a samoplátců orgánům sociálního zabezpečení a zdravotním pojišťovně) závisí na minimálních vyměřovacích základech pojistného statisticky významně, jinými slovy, mezi těmito veličinami existuje jistá závislost.

Viděli jsme, že tak, jak rostly vyměřovací základy pojistného, rostly také sociální příspěvky, které stát vybral.

Zdroj dat: ČSÚ, Ukazatele sociálního a hospodářského vývoje ČR od roku 1990 do konce 1. čtvrtletí 2010

Vidíme, že zatímco u podniků s 1 a více zaměstnanci se situace vyvíjela negativně a počet těchto podniků se snižoval či stagnoval, počet všech ostatních podniků vykazuje rostoucí tendenci. Dá se tedy usuzovat na to, že růst sociálních příspěvků, které stát vybral, byl způsoben růstem počtu těchto podnikatelských jednotek.³

Závěrem

V souvislosti s tím, co vyplynulo z výpočtů uvedených výše, přicházíme k poznání, že v případě podniků s nízkým ziskem i když je míra daňového zatížení značná (zejména pokud zahrneme příspěvky pojistného také do kategorie přímých daní), stále existuje vysoký počet malých podnikatelských subjektů. Tyto subjekty však převážně generují zisk pouze do výše zhruba 200 tis. Kč a přitom se významně podílejí na růstu daňových příjmů státu a to zejména v podobě příspěvků pojistného, u něhož jsou z hlediska dlouhého období každoročně navyšovány minimální vyměřovací základy. Na straně jedné to odpovídá struktuře daňových příjmů, která je orientovaná převážně na sociální zabezpečení a kde se objevuje silnější snaha zajistit sociální potřeby v zemi. Na straně druhé to představuje vysoké daňové zatížení sektoru podnikatelských subjektů spadajících do kategorie malých podniků se všemi distorzními účinky, které to s sebou přináší. Skutečnost, že příspěvky na pojistné jsou v ČR značně vysoké, je sama o sobě již dlouhodobě známá. S nárůstem daňových příjmů státu v podobě sociálních příspěvků souvisí navyšování minimálních vyměřovacích základů pojistného. Otázkou však zůstává, v jakém bodě lze očekávat změnu tohoto trendu, neboť daňová teorie zcela jasně ukazuje, že stejného daňového výnosu lze dosáhnout prostřednictvím vyšší i nižší míry zdanění. Protože však v ekonomice, na rozdíl od jiných věd není možné experimentovat, lze se jen hypoteticky domýšlet, jaký vliv by mělo pro jednu reálné snížení zmiňovaných odvodů pro podnikatelskou sféru. Na druhou stranu existuje v ČR další významný a všeobecně známý problém - vysoký státní dluh, který dodnes vykazuje rostoucí tendenci. To je zřejmě důvod, proč ani v budoucnu nelze očekávat pokles daňového zatížení podnikatelských subjektů, zejména pokud se týče fyzických osob, které mají jiná specifika než osoby právnické, u nichž je daňové zatížení alespoň částečně korigováno daňovou konkurencí mezi státy.

³ ČSÚ uvádí, že se jedná o podniky, které buď nemají žádné zaměstnance, nebo nevedly počet zaměstnanců.

Použitá literatura:

1. ČSÚ, Statistická ročenka Moravskoslezského kraje 2009, Ostrava, 2009 ISBN: 978-80-250-1985-6
2. KUBÁTOVÁ, K. Daňová teorie a politika. 3. přepracované vydání. Praha: Aspi Publishing, 2005. ISBN 80-86395-84-7.
3. PEKOVÁ, J. Veřejné finance. 1. vyd. Praha: Codex Bohemia, 1999. ISBN 80-85963-88-4.
4. University of Chicago Press, 1976. ISBN 0-226-76374-9.
5. ŠIROKÝ, J. Daňová teorie s praktickou aplikací. 1. vyd. Praha: C.H.Beck, 2003, ISBN 80-7179-413-9.
6. OECD Taxation, Revenue Statistics 1965-2008. Paris: OECD Publishing, 2009. ISBN 978-92-64-07576-4.
7. [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr:_makroekonomicke_udaje/\\$File/HLMAKRO.xls](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr:_makroekonomicke_udaje/$File/HLMAKRO.xls)
8. <http://www.finance.cz/ekonomika/statni-rozpocet/prijmy-a-vydaje/>
9. http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/FiskalniVyhled_2009Q2_pdf.pdf

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská universita v Opavě
Universitní nám. 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

prof. Ing. Vojtech JURČÁK, CSc.
PhDr. Milan LABUZÍK, CSc.
Mgr. Alena ŠIMČEKOVÁ¹

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

AFGANISTAN-AKO ĎALEJ?

vojtech.jurcak@aos.sk
milan.labuzik@aos.sk
alena.simcekova@aos.sk

Abstrakt

V článku sú popísané operácie organizácií medzinárodného krízového manažmentu (OSN, EÚ, NATO) v Afganistane s dôrazom na operáciu ISAF. Vývoj situácie v Afganistane si vyžiadal nové prístupy k vedeniu bojových operácií, ktoré sú zamerané na boj proti povstalcov. V závere článku je uvedené, čo je potrebné vykonať v ďalšom období pre splnenie cieľov a mandátov jednotlivých operácií a vytvoriť tak podmienky pre činnosť legitímnej vlády Afganistanu.

Kľúčové slova: Organizácie medzinárodného krízového manažmentu, Trvalá sloboda, EUPOL, UNAMA, ISAF, terorizmus, provinčný rekonštrukčný tím, Taliban, protipovstalecký boj.

Abstract

The article describes operations of organizations of crisis management (UN, EU, NATO) in Afganistan with emphasis on operation ISAF and activities of Provincial Reconstruction Teams (PRT). Development of the situation in Afganistan claims a new approaches to command of combating operations which focus on struggle against insurgents. At the end of the article it is specified what is necessary to do in future for achievement of goals and manadates of individual operations and thus make conditions for execution of legitimate government of Afganistan.

Key Words: Organizations of international crisis management, Enduring Freedom, EUPOL, UNAMA, ISAF, terrorism, Provincial Reconstruction Team, Taliban, counterinsurgency combat.

ÚVOD

Afganistan – krajina o ktorej sa v súčasnosti, presnejšie od roku 2001, veľmi veľa hovorí. To však neznamená, že v predchádzajúcom období táto krajina nevzbudzovala

¹prof. Ing. Vojtech Jurčák, CSc. profesor Katedry bezpečnosti a obrany Akadémie ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši.

PhDr. Milan Labuzík, CSc. odborný asistent Katedry bezpečnosti a obrany Akadémie ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši.

Mgr. Alena Šimčeková asistentka Katedry bezpečnosti a obrany Akadémie ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši..

pozornosť. Jej súčasný vývoj však kladie množstvo otázok na ktoré medzinárodné spoločenstvo hľadá odpovede a cesty riešenia. Je to zložitý problém práve tak, ako je zložitá samotná krajina - jej história, obyvateľstvo, geografické podnebie, ekonomika, kultúra v širokom rámci, ale aj zodpovednosť medzinárodného spoločenstva za vývoj v tejto krajine. V našom krátkom príspevku si preto nekladíme za cieľ detailne tento problém rozobrať, chceme však poukázať na hlavné problémy - čo predchádzalo Afganistanu, snahy medzinárodného spoločenstva o riešenie situácie v tejto veľmi skúšanej krajine a zamyslieť sa na základe doterajších skúseností – ako ďalej v Afganistane.

1. ČO PREDCHÁDZALO INVÁZII DO AFGANISTANU

Tragický deň 11.september 2001 premenil terorizmus z vnútroštátnej právnej záležitosti na vážny problém medzinárodnej bezpečnosti, ktorý vyžaduje celý rad politických, hospodárskych a zákonných opatrení, a tiež účasť vojenských orgánov, pokiaľ má byť dôsledne riešený.²

Prvou reakciou NATO bezprostredne po útokoch na USA bolo uplatnenie článku 5 Severoatlantickej zmluvy o kolektívnej obrane.³ 4. októbra 2001 spojenci zareagovali na

² Bennet Christopher, Boj s terorizmom, NATO Review jaro 2003, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue1/czech/art2.html>

³ Čl.5: Zmluvné strany sa dohodli, že ozbrojený útok proti jednej alebo viacerým z nich v Európe alebo severnej Amerike, bude považovaný za útok proti všetkým, a preto odsúhlasili, že ak nastane taký ozbrojený útok, každá z nich uplatní právo na individuálnu alebo kolektívnu obranu, uznané čl. 51 Charty Spojených národov, pomôže zmluvnej strane alebo stranám takto napadnutým tým, že bezodkladne podnikne sama a v súlade s ostatnými stranami takú akciu, akú bude považovať za potrebnú, vrátane použitia ozbrojenej sily, s cieľom obnoviť a udržať bezpečnosť severoatlantickej oblasti (Príručka NATO, Office of Information and Press, NATO – 1110 Brusels – Belgium 2001 (slovensky))

žiadosť USA a Severoatlantická rada (NAC – North Atlantic Council) prijala rozhodnutie o opatreniach rozširujúcich možnosti boja proti terorizmu. K prvým opatreniam patrilo:⁴

- posilnenie spolupráce spravodajských služieb a širšie zdieľanie spravodajských informácií,
- posilnenie pomoci členom ohrozeným terorizmom,
- nevyhnutné opatrenia na posilnenie ochrany zariadení, u ktorých je zvýšená pravdepodobnosť, že sa stanú terčom teroristického útoku,
- náhrada za sily Aliancie, ktoré budú nasadené do protiteroristických⁵ operácií,
- všeobecné povolenie preletov amerických a ďalších spojeneckých lietadiel plniacich úlohy v rámci protiteroristických operácií,
- prístup k prístavom a letiskám na území členských štátov pre USA a ďalších účastníkov v protiteroristických operáciách,
- nasadenie námorných síl Aliancie do východného Stredomoria,⁶
- vyslanie spojeneckých lietadiel vybavených letovým systémom včasnej výstrahy a riadenia (AWACS – Airborne Warning and Control System) do Spojených štátov, aby vystriedali americké AWACS-y, ktoré boli nasadené na podporu operácie v Afganistane.

Spojené štáty presvedčené o tom, že útoky na USA sú dielom medzinárodnej teroristickej siete al-Káida, ktorá mala svoje zázemie v Afganistane boli od samého začiatku rozhodnuté tento zločin potrestať. 20. septembra 2001 USA prehlásili, že za útokmi z 11. 9. 2001 stál Usáma bin Ládin, a dali Talibanu päťbodové ultimátum:⁷

- Doručiť do USA všetkých vodcov al-Káidy, ktorí sa schovávajú v Afganistane.
- Prepustiť všetkých uväznených cudzích štátnych príslušníkov.
- Chrániť zahraničných novinárov, diplomatov a humanitárnych pracovníkov.
- Zatvoriť okamžite všetky teroristické výcvikové tábory. Odovzdať všetkých teroristov a ich podporovateľov do rúk príslušných orgánov.
- Dať Spojeným štátom plný prístup k teroristickým výcvikovým táborom, aby ich mohli kontrolovať.

Dňa 21. septembra 2001, Taliban odmietol ultimátum, s uvedením že neexistovali žiadne dôkazy, ktoré spájajú bin Ládina s útokmi z 11. septembra 2001.

1.1 Operácia Trvalá sloboda

Vojenské operácie proti al-Káide a režimu Talibanu, ktorý jej poskytoval útočisko v Afganistane, zahájili USA a Veľká Británia 7. októbra 2001. Hoci tieto pokračujúce akcie neboli operáciou NATO, podporovali ju všetky členské krajiny Aliancie a mnohé z nich tiež

⁴ Globální terorismus, Tomáš Karásek, NATO, <http://instituty.fsv.cuni.cz/~karasek/gt%20-%20boj%20proti%20terorizmu%20-%20NATO.pdf>; Rozširovanie úlohy NATO v boji proti terorizmu – analýza, C. Richard Nelson, <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue3/slovak/analysis.html>.

⁵ Ide o preventívnu monitorovaciu protiteroristickú operáciu Active Endeavour (Aktívne úsilie), ktorá prebieha až do súčasnosti. Aliancia nasadila svoje námorné sily vo východnej časti Stredozemného mora na žiadosť Spojených štátov 6.októbra 2001 deň pred začiatkom operácie Trvalá sloboda, ktorá mala pod vedením USA vyhnať z Afganistanu organizácie Al-Káida a Taliban. Jej poslaním je demonštrovať odhodlanie pomôcť odradiť, brániť, narušiť a chrániť proti terorizmu.

⁶ Išlo o operáciu Eagle Assist (Orlia pomoc) a trvala od polovice októbra 2001 do mája 2002. Jej úlohou bolo monitorovať vzdušný priestor USA a zabrániť ďalšiemu teroristickému útoku zo vzduchu.

⁷ Prezident Bush predniesol ultimátum na spoločnom zasadaní Kongresu v noci na 20.9.2001.

prisľúbili v prípade potreby vojenskej jednotky a vojenské prostriedky na podporu kampane a pri zaistovaní humanitárnej pomoci pre afganský ľud.⁸

Bezpečnostná rada OSN pri zaujímaní postoja k tejto udalosti vychádzala z toho, že Afganistan nenapadol USA. Rezolúcia č. 1378 zo 14. 11. 2001 ale prisúdila Talibanu zodpovednosť za to, že dovolil, aby územie Afganistanu bolo zneužitá ako základňa pre operácie al-Káidy, že tam boli výcvikové tábory medzinárodných teroristických organizácií a že sa územie tohto štátu premenilo vo svätyňu medzinárodného terorizmu.⁹

Operácia Trvalá sloboda (Operation Enduring Freedom - OEF) je teda operáciou s mandátom BR OSN – s právomocou využiť všetky nevyhnutné prostriedky a opatrenia:

- ide o vojenskú protiteroristickú operáciu, ktorá začala 7. októbra 2001 ako odpoveď na útoky z 11. 9. 2001,
- ozbrojené sily USA a VB uskutočnili letecké útoky proti výcvikovým táborom teroristickej organizácie al-Káida a vojenským zariadeniam vtedy vládnuceho hnutia Taliban v Afganistane.

Cieľom vojenskej operácie bolo:

- nájdenie Úsama bin Ládina a ďalších vysokopostavených členov Al-Káidy,
- zničiť teroristickú organizáciu al-Káida a zvrhnúť Taliban, ktorý jej poskytoval útočisko.

Je to koalíčná protiteroristická operácia vedená USA na ktorej sa podieľalo množstvo ďalších krajín.

Výsledkom operácie v Afganistane bolo, že Taliban bol zbavený moci, všetky známe výcvikové strediská boli zničené a niektorí predstavitelia Talibanu a velitelia al-Káidy boli zabití alebo zadržaní. Napriek tomu však najvyšší predstavitelia al-Káidy Usama bin Ládin a Ajman al-Zavahíri, ale aj ďalší zostali pravdepodobne na slobode.

Operácia Trvalá sloboda skončila z vojenského aj politického hľadiska ako jednoznačný úspech USA a ich spojencov. Taliban bol na hlavu porazený, jeho bojovníci sa stiahli hlboko do hôr, mnohí z nich dokonca opustili Afganistan a uchýlili sa do susedného Pakistanu. Prišla i zásadná zmena politického usporiadania – demokraticky zvolená vláda v čele s prezidentom Karzaiom začala presadzovať rozsiahly reformný program vo vnútornej aj zahraničnej politike krajiny. Jej pozície a vplyv boli od samého začiatku silne predovšetkým v hlavnom meste Kábul, ale podstatne slabšie v provinciách, najmä na juhu a juhovýchode krajiny.¹⁰

1.2 Medzinárodné spoločenstvo a Afganistan.

Medzinárodné spoločenstvo, vrátane krajín NATO, v snahe pomôcť Afganistanu sa snažilo nájsť cesty a spôsoby riešenia. Základy medzinárodnej pomoci boli položené na konferenciách v Bonne (2001/2002), Tokiu (2002), Berlíne (2004), Londýne (2006), Paríži (2008), Haagu (2009) a Londýne (2010). Bol odštartovaný tzv. bonnský proces, ktorého súčasťou bolo vytvorenie demokratickej vlády, schválenie novej ústavy a uskutočnenie prezidentských (2004) a parlamentných volieb (2005). Londýnska konferencia (2006) odštartovala ďalšiu etapu vo vývoji krajiny prijatím tzv. Afganistan Compact. Dohoda, ktorá bola vypracovaná spoločne Afganistanom a medzinárodným spoločenstvom definuje základné princípy rozvoja krajiny, uznáva afganské vlastníctvo celého procesu a sľubuje

⁸ Napriek rozhodnutiu Washingtonu ísť do Afganistanu viac-menej osamotene, 14 z vtedajších 19 spojencov NATO prispelo v roku 2001 svojimi jednotkami ku kampani na vypudenie Talibanu a Al-Káidy. Navyše aktivácia článku 5 sa stala zásadným predpokladom pre prestavbu Aliancie, aby získala spôsobilosť na realizáciu operácií, akou je ISAF. (Gorka S., Kontext aktivácie článku 5, NATO Review leto 2006).

⁹ Eichler Jan, Terorismus a války na počátku 21. století, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2007, s. 247.

¹⁰ Eichler Jan, Afgánská výzva, Mezinárodní politika 3/2007, s.36.

širšiu medzinárodnú podporu. Je rozdelená do troch hlavných oblastí: zaistenie bezpečnosti, dobré vládnutie a rekonštrukciu a obnovu krajiny.

V rámci podpisu Bonnskej dohody v decembri 2001 vyjadrila dočasná afganská vláda súhlas s vyslaním Medzinárodných bezpečnostných podporných (asistenčných) síl - International Security Assistance Force (ISAF). Postupne sa do obnovy Afganistanu zapájajú aj ďalšie operácie – UNAMA OSN a EÚ EUPOL. V súčasnosti sú teda v Afganistane štyri operácie pod vedením USA, NATO, OSN a EÚ.

2. OPERÁCIE MEDZINÁRODNÉHO KRÍZOVÉHO MANAŽMENTU V AFGANISTANE

2.1 Operácia NATO ISAF

International Security Assistance Force (ISAF) je vojenská misia vytvorená 20. decembra 2001 na základe rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN. Vo velení ISAF sa postupne vystriedali Veľká Británia, Turecko, Nemecko spoločne s Holandskom. ***Vzhľadom na narastajúcu vojenskú náročnosť vedenia operácie prevzala zodpovednosť za ISAF v auguste 2003 Severoatlantická aliancia.*** ISAF sa tak stala prvou operáciou NATO mimo euroatlantický priestor. Úlohou ISAF bolo pôvodne vytvoriť bezpečné prostredie v hlavnom meste Afganistanu (Kábule) a tým umožniť vytvorenie tzv. Dočasnej afgánskej vlády vedenej Hamídom Karzaiom. V októbri 2003 rozhodla Bezpečnostná rada OSN o rozšírení mandátu ISAF. Misia ISAF následne expandovala v rámci celej krajiny. Od roku 2006 sa začala misia ISAF postupne zapájať do intenzívnych bojových operácií v južnom Afganistane.

Ciele ISAF:

1. vojensko-strategické:

- rozšírenie autority afganskej vlády na celé územie Afganistanu;
- vytvorenie štruktúr nutných pre zaistenie bezpečnosti v Afganistane bez asistencie medzinárodných vojenských síl;
- vytvorenie a udržanie stabilného a bezpečnostného prostredia afganskými úradmi, v ktorého rámci môžu prebiehať udržateľné rekonštrukčné a rozvojové aktivity.

2. Vojensko-strategický konečný stav: afganské bezpečnostné sily budú schopné zaistiť a udržať bezpečnosť a stabilitu krajiny bez pomoci NATO.

Pre splnenie tohto cieľa vykonávajú zložky ISAF spolu so zložkami afgánskych bezpečnostných síl operácie na zabezpečenie bezpečnosti a stability (Security and Stability Operations) v rámci celej krajiny. Misia ISAF je priamo zapojená do procesu budovania Afgánskej národnej armády prostredníctvom mentoringu, výcviku a poskytovania výzbroje.

Na sammite NATO v Bukurešti v apríli 2008 bola schválená komplexná stratégia pre pôsobenie NATO/ISAF v Afganistane – tzv. Komplexný strategický politicko-vojenský plán (Comprehensive Strategic Political Military Plan), ktorá definovala štyri princípy pre ďalší postup NATO a ISAF v Afganistane:

1. pevný a spoločný dlhodobý záväzok – ktorý pre všetkých spojencov znamená plne sa zapojiť do spoločného úsilia s cieľom dosiahnuť stav, kedy Afganistan bude schopný zaistiť bezpečnosť a kontrolu nad svojim územím, nebude ohrozovať svojich susedov a nebude útočiskom pre medzinárodný terorizmus.

2. podpora afganskému vedeniu a postupné preberanie zodpovednosti Afgáncami (afganizácia) – obsahuje formovanie, výcvik a vyzbrojovanie Afganskej národnej armády, reformu a výstavbu Afganskej národnej polície, prezidentské a provinčné voľby v roku 2009, boj proti drogám a v neposlednom rade aj procesy odzbrojovania, demobilizácie a reintegrácie afganských milícií (povstalcov). Na Londýnskej medzinárodnej konferencii o Afganistane (2010) sa viac ako 70 zúčastnených krajín dohodli na päťročnom výhľadovom pláne, ktorý

predpokladá úplné prevzatie zodpovednosti za bezpečnosť v krajine afganskými silami. Prechod kompetencií z misie ISAF do rúk afganským bezpečnostným silám sa má začať do konca roka 2010, najneskôr však začiatkom roka 2011.¹¹

3. komplexný prístup medzinárodného spoločenstva a zladenie civilného a vojenského úsilia – zvyrazňuje úlohu OSN v podobe jej misie UNAMA (United Nations Assistance Mission to Afghanistan) a osobitného predstaviteľa generálneho tajomníka OSN pre Afganistan, podporuje tzv. Integrovaný prístup vo forme koordinácie medzi hlavnými aktérmi (afganská vláda, UNAMA, ISAF, USA). Koordinačnú úlohu v celom poskytovaní pomoci Afganistanu plní misia OSN UNAMA a celková pomoc tejto krajine zameraná na zvýšenie bezpečnosti v nej sa realizuje operáciou koalíčných síl Trvalá sloboda pod vedením USA,¹² operáciou ISAF pod vedením NATO a na ňu nadväzujúcou Výcvikovou misiou NATO v Afganistane (NTM-A), provinčnými rekonštrukčnými tímami (PRT)¹³ a policajnou misiou EÚ (EUPOL Afganistan). Z aliančného pohľadu majú zásadný význam Provinčné rekonštrukčné tímy (PRT), ktoré zabezpečujú rekonštrukčné a rozvojové projekty v prostredí, kde ešte bezpečnostná situácia nedovoľuje plné pôsobenie ostatných rozvojových aktérov.

4. zvýšená spolupráca a zapojenie susedných krajín, najmä Pakistanu – ktorý je kľúčovým susedom pre ďalší vývoj v Afganistane predovšetkým pre nedostatočnú kontrolu kmeňových území pri hranici s Afganistanom, kde nachádzajú útočisko militantní príslušníci Talibanu, al-Káidy a ďalších skupín bojujúcich proti afganskej vláde a medzinárodným jednotkám v Afganistane. Pakistan je tiež významnou tranzitnou krajinou pre zásobovanie medzinárodných jednotiek v Afganistane. NATO tiež podporuje pravidelný dialóg s piatimi krajinami Strednej Ázie o intenzívnejšej spolupráci a ich väčšej angažovanosti v Afganistane.

Veliteľ ISAF:

- General David H. Petraeus (USA)
- Senior Civilian Representative: Ambassador Mark Sedwill (GBR)
 - Na operácii sa podieľa 47 národov
 - Celkový počet vojakov ISAF 119 819
 - 27 Provincial Reconstruction Teams (PRTs)
 - Slovenská republika má v ISAF 300 príslušníkov OS SR

2.2 Operácia EÚ EUPOL

Misia bola zahájená 15.6.2007. Je to policajná misia EÚ, ktorá prevzala úlohu školenia afganských policajtov od Nemecka (školenie od roku 2002). Mandát poveruje EUPOL prispieť k vytvoreniu trvalo udržateľných a účinných policajných opatrení vo všetkých častiach Afganistanu. V misii pracuje 256 medzinárodných príslušníkov z 22 členských štátov EÚ a Kanady, Nového Zélandu, Nórska a Chorvátska a 163 miestnych zamestnancov. Mandát misie bol predĺžený do 31.5.2013.

- EUPOL Afganistan bol vybudovaný vďaka úsiliu úradu projektov nemeckej polície a iných medzinárodných akcií.

¹¹http://spravy.pravda.sk/taliban-konferencia-o-afganistane-je-len-propagandou-f9s-sk_svet.asp?c=A100128_200721_sk_svet_p01.

¹² Podľa TASR 16. marca 2010 americký viceadmirál Greg Smith uviedol, že takmer všetky americké jednotky, zapojené v Afganistane do operácie Trvalá sloboda, prejdú pod velenie NATO. Približne 20.000 amerických vojakov z operácie Trvalá sloboda tak bude pôsobiť integrovane v rámci operácie ISAF, (<http://www.sme.sk/c/5288652/jednotky-z-operacie-trvala-sloboda-prejdu-pod-velenie-nato.html>).

¹³ Ide o civilno-vojenské tímy, kde sa početne menšia civilná zložka (pod národnou kompetenciou) venuje rekonštrukčným projektom a vojenská zložka (súčasť ISAF) zaisťuje bezpečnosť všetkých členov PRT, dopravu a komunikáciu s velením ISAF a národným velením.

- Ide o súbor národných aktivít pod európskym zastrešením, ktoré sa zameriavajú na celý Afganistan.
- EÚ je druhým najväčším donorom v Afganistane. Je tiež významným prispievateľom do Law and Order Trust Fund (LOFTA) na podporu afgánskej národnej polície.
- Vedúci misie: brig. generál Jukka Savolainen (Fínsko)

2.3 Operácia OSN UNAMA

UNAMA je asistenčná operácia OSN, zahájená 28.3.2002, s predĺženým mandátom BR do marca 2011. Jej cieľom koordinovať poskytovanie civilnej pomoci v Afganistane s dôrazom na podporu vlády pri zlepšení kritických oblastí, vrátane bezpečnosti, správy vecí verejných a hospodárskeho rozvoja, regionálnej spolupráce a plnenie úloh z konferencie v Londýne 2010; monitorovanie a koordinácia úsilia v ochrane civilistov, ochrany ľudských práv, najmä žien a detí.

Stratégia pre rok 2010:

- poskytnúť volebnú pomoc v septembrových voľbách;
- podpora národného dialógu a regionálnej angažovanosti pri hľadaní správnej cesty;
- podpora regionálnej spolupráce v oblastiach: politická, bezpečnostná, hospodárska a vzájomnej dôvery;
- podpora súdržnosti a koordinácie OSN a medzinárodnej pomoci

Operácia UNAMA má okolo 1000 zamestnancov z toho asi 80 % Afgancov, (počty sú orientačné). V súčasnosti (december 2010) prevádzkuje v celom Afganistane 23 kancelárií - 8 regionálnych pobočiek a 15 provinčných úradov - tieto spolupracujú s miestnymi úradmi, regiónmi, medzinárodnými organizáciami a ISAF.

2.4 Základné problémy v Afganistane

- Politická nestabilita a nejednotnosť krajiny
- Slabá ekonomika – patrí k najslabším na svete
- Obchod s drogami
- Armáda
- Rast protivládneho a protiokupačného frontu – rast povstaleckých síl
- Medzinárodné jednotky a medzinárodná humanitárna pomoc

Boj proti povstalcom

Povstanie je definované ako organizované hnutie zamerané na zvrhnutie legálne zvolenej vlády pomocou podvratnej činnosti a ozbrojeného konfliktu. Jeho ciele môžu byť rôzne, od uchopenia moci revolúciou, cez pokusy vytvoriť odtrhnuté autonómne štáty založené na etnickom alebo náboženskom základe, až k obmedzenejším cieľom, ako je dosiahnuť politické ústupky, ktoré by bez násilia nebolo možno dosiahnuť. Všeobecne, povstalci sa pokúšajú prinútiť k politickej zmene zmesou podvratnej činnosti, propagandy a použitia násilia s cieľom presvedčiť alebo zastrašiť široké masy ľudí k podpore alebo prijatí takejto zmeny.

Aj keď každé povstanie je jedinečné, majú **spoločné podobné črty**.

- Povstania sa rodia v krajinách kde jestvujú značné rasové, náboženské alebo ideologické rozpory, ktoré vedú k nedostatku národnej súdržnosti a slabým, neefektívnym, nestabilným alebo nepopulárnym vládam.
- Ďalší činitelia, akými sú korupcia a agitácia z vonku môžu povstanie uľahčiť.
- V reálnom svete používajú povstalci metódy a taktiku, ktorá vyhovuje ich vlastným konkrétnym potrebám.

- Úspešné povstanie musí byť pripravené na báze jednotného vedenia a organizácie a s víziou atraktívnej budúcnosti značnej časti celkovej populácie. Všeobecne, iba povstanie, ktoré je schopné pritiahnúť širokú ľudovú podporu predstavuje reálnu hrozbu pre autoritu štátu.
- Ďalšie faktory, ktoré môžu prispieť k úspešným povstaniam sú podpora z vonku (ktorá poskytuje zdroje, výcvik a útočisko), schopnosť kontrolovať určité územie, schopnosť vytvárať pravidelné vojenské jednotky alebo spolupracovať s vojenskými jednotkami spojeneckých organizácií.
- Mnohí tiež používajú na účinné znižovanie podpory právoplatnej vláde teror a šírenie strachu.

Kľúčom k potlačeniu povstania je presná a objektívna analýza faktorov, ktoré ho udržiavajú (Doktrína NATO AJP – 3.2)

- korene, ktoré sú príčinou povstania,
- rozsah, v akom je povstanie podporované z vnútra aj zvonku,
- výzbroj povstalcov, ich taktika,
- miera previazanosti povstalcov s obyvateľstvom,
- celkové operačné prostredie.

Preskúmanie týchto faktorov umožňuje veliteľom a štábom, aby vypracovali plán vojenského ťaženia, do ktorého budú zapojené všetky dôležité civilné agentúry. Časťou tohto vyhodnotenia je posúdenie schopnosti hostiteľskej krajiny povstanie zvládnuť.

Aktivity vedené v rámci operácie proti povstalcovi sú zamerané na porážku povstania pomocou vojenských, polovojenských (policajné sily, miestna domobrana atď.), politických, ekonomických, psychologických a vládnych akcií. Vláda, ktorá čelí povstaniu na svojom vlastnom území čelí priamemu ohrozeniu, z čoho vyplýva reálny predpoklad, že bude ochotná akceptovať vyššie riziko a aj vyššie straty ako jej zahraničný spojenec (mnohonárodná koalícia), ktorý túto vládu podporuje a podieľa sa na jej úsilí.

Bezprostredným cieľom nie je zničenie alebo zajatie povstalcov, podstatou je zaistiť bezpečnosť pre obyvateľstvo, a to vykonaním reformy právneho, súdneho a bezpečnostného sektoru, obmedzením podpory povstalcov a prerušenie ich vonkajšieho prepojenia. Typickým meradlom efektívnosti týchto aktivít je znižovanie počtu násilných incidentov a rast úrovne ľudovej podpory vláde.

Operácia proti povstalcovi je charakteristická menším počtom bojov ako sa predpokladá pri hlavnej bojovej činnosti. Boj prebieha skôr na úrovni malých jednotiek (družstvá, čata alebo rota) hoci počas vedenia operácie proti povstalcovi nemožno vylúčiť vedenie boja aj väčšími jednotkami. Miera spotreby zdrojov je teda nižšia než v hlavnej bojovej činnosti, hoci vojenské ťaženie ako celok bude pravdepodobne trvať omnoho dlhšie (príznačne niekoľko rokov). Preto, celková požiadavka na zdroje je obvyčajne vyššia.

Terorizmus a povstalci. Terorizmus je taktika, ktorá je najčastejšie používaná práve povstalcami, avšak nemožno vylúčiť, že v rámci celého spektra konfliktu ju nevyužijú ktorékoľvek iné sily. Teroristické útoky sú spravidla zamerané na dosiahnutie strategických cieľov bez toho, aby sa teroristi pokúsili bojovať s ozbrojenými silami vlády. Na začiatku povstania, môže byť terorizmus jedinou možnou formou útoku povstalcov. Teroristickú skupinu možno považovať za zárodok povstaleckej skupiny. Cieľom teroristov je často vyvolať neúmernú reakciu vlády alebo okupačných síl, odstaviť tým časť obyvateľstva od možnosti ovplyvňovať vývoj a tak budovať podporu pre šírenie povstania. Operácie na boj s terorizmom by mali byť začlenené do stratégie proti povstalcovi, a najmä, by nemali protirečiť zásadám operácie proti povstalcovi. Terorista a povstalec majú veľa spoločného, ale aj veľa rozdielneho a preto ich „jednoducho“ nemôžeme stotožňovať.

Ako ďalej?

Summit v Rige (XI.2006) – hlavné výzvy v Afganistane

1. Pomoc afganskej vláde pri zaistovaní bezpečnosti a umožnení realizácie rekonštrukčných aktivít.
2. Pomoc pri výcviku a vyzbrojovaní afgánskych národných bezpečnostných síl (ANSF).
3. Zaistenie dostatočných vojenských kapacít ISAF pre realizáciu jej úloh.
4. Udržanie podpory miestneho obyvateľstva.
5. Budovanie civilných kapacít afgánskej vlády a inštitúcií.
6. Podpora afganskej vlády pri boji proti drogám.
7. Podpora spolupráca so susednými štátmi.
8. Efektívna spolupráca a koordinácia s ostatnými medzinárodnými aktérmi pôsobiacimi v Afganistane na všetkých úrovniach.

Stratégia NATO/ISAF v Afganistane - summit NATO v Bukurešti v r. 2008

1. Pevný zdieľaný/spoločný dlhodobý záväzok.
2. Podpora afganskému vedeniu a postupné preberanie zodpovednosti Afgancami,
3. Komplexný prístup medzinárodného spoločenstva a zladenie civilného a vojenského úsilia.
4. Zvýšená spolupráca a zapojenie susedných krajín, najmä Pakistanu.

Komuniké – Londýn 2010

1. Afganské národné bezpečnostné sily (ANSF) majú prevziať vedenie väčšiny operácií v neistých oblastiach Afganistanu do troch rokov a prevzatie zodpovednosti za fyzickú bezpečnosť počas piatich rokov.
2. Afganská národná armáda (ANA) má do októbra 2011 dosiahnuť stav 171 600 príslušníkov.
3. Afganská národná polícia má do októbra 2011 dosiahnuť stav 134 000 ľudí.
4. Afgánske sily by mali postupne prevziať vedúcu úlohu vo všetkých fázach operácie ISAF.

Summit – Lisabon november 2010

Členské, ale aj nečlenské krajiny Aliancie zapojené v operácii ISAF v Afganistane sa dohodli:

- Od roku 2011 budú afganské ozbrojené zložky preberať zodpovednosť za bezpečnosť v krajine. Aliancia bude odovzdávať zodpovednosť do rúk jednotlivým miestnym orgánom postupne. V prípade, že sa v niektorej provincii v krajine proces spomalí, mohol by byť prehodnotený aj konečný termín odovzdania celkovej zodpovednosti afganskej vláde a jej ozbrojeným zložkám.
- Strategickým cieľom je, aby afganské bezpečnostné sily zodpovedali za krajinu do konca roka 2014.

ZÁVER

Situácia v dnešnom Afganistane je veľmi zložitá a pre medzinárodné spoločenstvo veľmi ťažko riešiteľná. Skúsenosti nielen z Afganistanu, ale aj Balkánu ukázali na nutnosť aplikácie Komplexného prístupu medzinárodného spoločenstva k riešeniu takýchto, ale aj obdobných problémov. Vojenská sila zostáva nevyhnutným prvkom pri prevencii a ukončení konfliktov, ale v nových konfliktoch sama o sebe nestačí - nejde o vojenské víťazstvo ale o dlho trvajúci efekt (ISAF v Afganistane).

Vojenská prítomnosť a zodpovednosť za rekonštrukciu a vývoj daného územia má svoje limity a z dlhodobého hľadiska bude vyvolávať stále silnejšie negatíva (vplyv na politikov, verejnú mienku, vnímanie bezpečnostných hrozieb). Preto cieľom komplexného prístupu je harmonizácia a synchronizácia krokov rôznych aktérov celým krízovým spektrom. Predpokladá zvýšenie všestrannej pomoci medzinárodného spoločenstva do riešenia problémov v Afganistane vo všetkých oblastiach spoločenského života za neustáleho zapájania domáceho obyvateľstva tak, aby ono bolo tým hlavným stabilizačným prvkom.

Použitá literatúra:

1. Bennet, Ch.: Boj s terorizmom. NATO Review, jaro 2003. <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue1/czech/art2.html>
2. Eichler, J.: Afgánská výzva. Mezinárodní politika 3/2007.
3. Eichler, J.: Terorismus a války na počátku 21. století. Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2007.
4. Karásek, T.: Globální terorismus. <http://institute.fsv.cuni.cz/~karasek/gt%20-%20boj%20proti%20terorismu%20-%20NATO.pdf>;
5. Labuzík, M.; Jurčák, V.; Kelemen, M.: NATO a boj proti terorizmu. 1. medzinárodná vedecká konferencia Národná a medzinárodná bezpečnosť. In: Zborník vedeckých a odborných prác. Demänovská dolina, hotel Repiská 2010. ISBN 978-80-8040-408-6.
6. Nelson, C. Richard: Rozširovanie úlohy NATO v boji proti terorizmu – analýza. <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue3/slovak/analysis.html>
7. Olejník, F.; Nečas, P.: Global threat of terrorism: new approach to fight?. In: Acta Avionica. roč. 10, č. 15 (2008), s. 97-101. ISSN 1335-9479.
8. ŠKVRNDA, F.: Bezpečnostná hrozba terorizmu v súčasnosti. Vojensko odborný seminár - terorizmus aktuálna hrozba súčasnosti. Národná akadémia obrany, 2006.
9. Príručka NATO. Office of Information and Press, NATO 1110 Brusels, Belgium 2001 (slovensky). http://spravy.pravda.sk/taliban-konferencia-o-afganistane-je-len-propagandou-f9s-/sk_svet.asp?c=A100128_200721_sk_svet_p01
10. <http://www.sme.sk/c/5288652/jednotky-z-operacie-trvala-sloboda-prejdu-pod-velenie-nato.html>

Kontakt

Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika Liptovský Mikuláš
Demänová 393
031 01 Liptovský Mikuláš
Slovenská republika

prof. Ing. Christiana KLIKOVÁ, CSc.

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

PŘÍSTUPY NEJVĚTŠÍCH POLITICKÝCH STRAN ČR K ŘEŠENÍ DOPADŮ GLOBÁLNÍ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE V OBLASTI FISKÁLNÍ POLITIKY¹

klikova@opf.slu.cz

Motto: V krizi se zjevuje pravda. (Sedláček T.)

Abstrakt

Globální ekonomická krize se v České republice začala projevovat až v roce 2008. Jednotlivé politické strany měly na její řešení odlišné názory. Nejmarkantněji se rozdílnost názorů projevovала mezi stanovisky dvou největších stran – ODS a ČSSD. ODS navrhovala úsporná fiskální opatření a byla přesvědčena, že v ČR se krize razantněji neprojeví. ČSSD zastávala zcela opačný názor a navrhovala opatření, která měla povzbudit ekonomický růst země a zaměstnanost (kupř. šrotovné). V příspěvku jsou oba přístupy konfrontovány.

Klíčová slova: Globální ekonomická krize, politická strana, ODS, ČSSD, fiskální úsporná opatření, ekonomický růst, růst zaměstnanosti, šrotovné.

Abstract

Global economic crisis in the Czech Republic started showing up in 2008. The various political parties had different views on the solution of the crisis. The most obvious difference of opinion indicates between standpoints of the two largest parties – the ODS and the ČSSD. ODS proposed economic fiscal measures and was convinced that the crisis in the Czech Republic more vehemently does not express. Socials Democrats took the opposite view and suggested measures that should stimulate economic growth in the country and growth of employment [e.g. scrap / scrapping]. Both approaches are confronted in this paper.

Key Words: Global economic crisis, political party, ODS, ČSSD, fiscal economic measures, economic growth, growth of employment, scrap (scrapping).

Úvod

Někteří ekonomové² označují současnou krizi za historický předěl, který ukončil etapu dlouhodobého ekonomického růstu, kdy se zdálo, že nic nemůže prosperitu země ohrozit. Alan Greenspan v této souvislosti tvrdil, že „...přichází éra „Nové ekonomiky“, v níž

1 Článek vznikl v rámci projektu SGS /23/2010 „Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru“.

2 Šikula M. Priorita znalostnej ekonomiky v krízovej a pokrízovej adaptácii. Medzinárodná konferencia VŠEMvs Ekonomický a sociálny rozvoj Slovenska: komunálna reforma – spravovanie a manažovanie – trendy vo verejnom živote – regionálny rozvoj. Bratislava, 18. 11. 2010.

už neplatí stará pravidla a omezení a kdy strmé hospodářské vzestupy nejsou střídány stejně strmými pády...“³ Mýlil se. Ke strmému pádu došlo v létě roku 2007.

Již v roce 2008 předpovídal Paul Krugman dlouhodobost trvání krize: "Finanční krize už způsobila světové ekonomice vážné škody. Kvůli ní už v reálné ekonomice existuje ohromné množství sestupných impulsů. I když otevřeme úvěrový trh, stále je před námi strašlivá recese".⁴

Postupné odhalování příčin a souvislostí soudobé krize způsobuje vznik řady nových otázek a implikuje jejich zcela nová a netradiční řešení. Současná krize je skutečně globální a týká se všech oblastí života společnosti: mluvíme o krizi hypotekární, finanční, ekonomické, sociální, politické, dluhové, psychologické, o krizi morální a krizi důvěry. Nejde tedy jen o krizi ekonomickou; jde o selhání institucí (organizací), o (naši) domýšlivost a nedostatek pokory, o neúctu k přirozenému vývoji, o fascinaci našimi schopnostmi; v obecné poloze jde o krizi morálky.⁵ Svět po skončení krize už nikdy nebude takový, jako dřív; musíme se na to připravit.

K prohlubování krize značnou měrou přispěla a stále přispívá globalizace; přinesla sice těsnější propojení všech trhů a urychlení operací a činností, na nich probíhajících; na druhé straně však umocnila asymetrii rozdělení světového bohatství a zapříčinila rychlejší rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými státy světa. Zároveň napomohla odtržení především konkrétních finančních činností od reálné ekonomiky. Je odhadováno, že ze 100 dolarů, které během jedné vteřiny změní majitele, jich 98 není krytých výrobními činnostmi a službami, takže se jedná o různé formy virtuálních spekulativních finančních toků (obr. č. 1).

1 Hospodářská krize a finanční stabilita států

Globální ekonomická krize odhalila nepřiměřenost našeho současného vývoje, která spočívá zejména v žití na dluh. Tuto „dobu dluhovou“ výstižně charakterizuje T. Sedláček (2009), když uvádí: „...Žili jsme příliš dlouho a beztrestně na dluh nejen finanční, ale i ekonomický, znevažována byla politická zodpovědnost a ke třetímu světu jsme se chovali až s příliš velkou dávkou krutého cynismu“... „... Krize nám dává příležitost se semknout a se společnou hrozbou bojovat spolu...“⁶ Tyto dílčí dluhy se na sebe nabalovaly a vlastně se staly jakýmsi akcelerátorem ekonomického růstu. Opatření, která byla a jsou přijímána z důvodu omezení působení krize, paradoxně způsobují stále se zvyšující a rostoucí státní dluhy (viz. tab. č. 1 a 2). Podle mnoha ekonomů (kupř. Zahradník, 2010 nebo Stiglitz, 2010) je velikost a neustálý růst státního dluhu vnímán jako největší současné ohrožení stability eurozóny, potažmo EU.

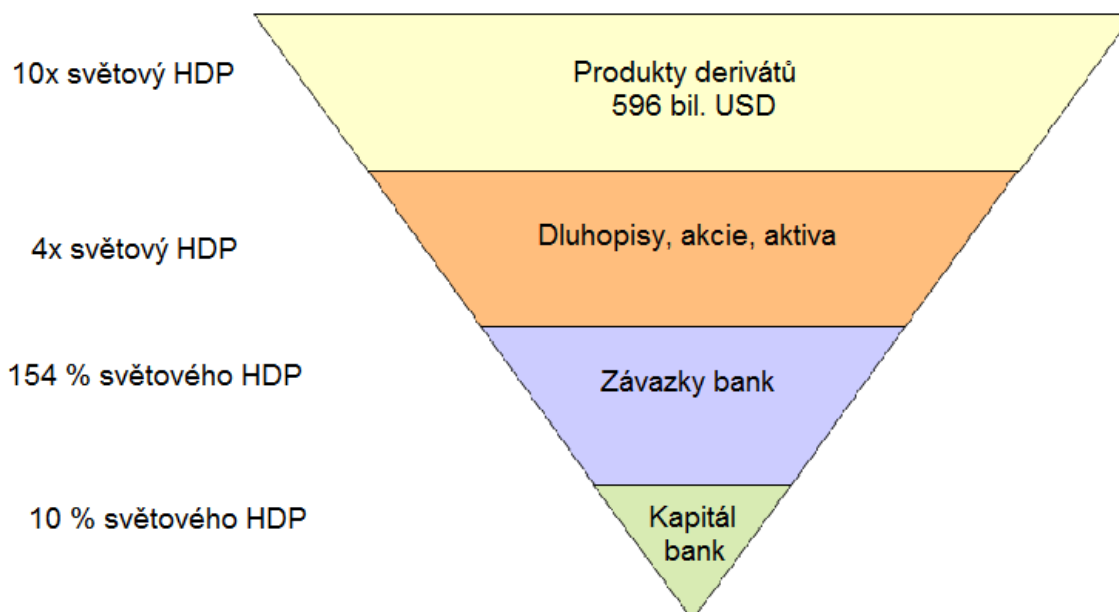
³ Thomas E. Woods jr. *Krach*. Praha: Dokořán, 2010, str. 105.

⁴ Krugman P. *Svět čeká dlouhá hospodářská recese*. Hospodářské noviny, 14. 10. 2008. Praha: *Economia*, ISSN 1213-7693

⁵ Žák M. *Současná krize a ekonomická svoboda*. VIII. Mezinárodní vědecká konference Hospodářská politika v členských zemích Evropské unie. Horní Lomná, 8. – 10. 9. 2010

⁶ Sedláček T. *Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: 65. pole, 2009, str. 257.

Obr. 1: Systém finančního „pákového efektu“ (leverage)

Pramen: Šíkula M. Priorita znalostnej ekonomiky v krízovej a pokrízovej adaptácii. Medzinárodná konferencia VŠEMvs: Ekonomický a sociálny rozvoj Slovenska: komunálna reforma – spravovanie a manažovanie – trendy vo verejnom živote – regionálny rozvoj. Bratislava, 18. 11. 2010

Tab. č. 1: Ekonomický růst, deficity vládního rozpočtu a vládní dluh v EU-27

	2006	2007	2008	2009
HDP (b.c.,mil. eur)	11 700 493	12 397 513	12 494 932	11 787 182
Vládní deficit (mil. eur)	-173 319	-106 248	-292 783	-800 430
% HDP	-1,5	-0,9	-2,3	-6,8
Vládní dluh (mil. eur)	7 194 795	7 292 373	7 726 636	8 720 027
% HDP	61,5	58,8	61,8	74,0

Pramen: EUROSTAT. [cit. 25. 11. 2010]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Tab. č. 2: Ekonomický růst, deficity vládního rozpočtu a vládní dluh v eurozóně

	2006	2007	2008	2009
HDP (b.c.,mil. eur)	8 561 831	9 019 608	9 248 228	8 957 736
Vládní deficit (mil. eur)	-116 763	-58 519	-186 010	-563 419
% HDP	-1,4	-0,6	-2,0	-6,3
Vládní dluh (mil. eur)	5 865 245	5 967 265	6 452 348	7 092 408
% HDP	68,5	66,2	69,8	79,2

Pramen: : EUROSTAT. [cit. 25. 11. 2010]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

2 Hospodářská krize a finanční stabilita ČR

To samozřejmě platí i pro českou ekonomiku; globální ekonomická krize se v České republice sice začala projevovat až v roce 2008, a díky „zdravému“ finančnímu sektoru nezpůsobila naší bankovní sféře žádné vážnější problémy, nicméně ani česká ekonomika se nevyvarovala ekonomického růstu, který byl podporován (a s nadsázkou řečeno tažen) zvyšující se dluhovou zátěží vládního rozpočtu (viz. tab. č. 3).

Tab. č. 3: Ekonomický růst, deficity vládního rozpočtu a vládní dluh v ČR

	2006	2007	2008	2009
HDP (b.c., mil. Kč)	3 222 369	3 535 460	3 688 977	3 625 865
Vládní deficit (mil. Kč)	-84 902	-23 875	-100 346	-210 267
% HDP	-2,6	-0,7	-2,7	-5,8
Vládní dluh (mil. Kč)	948 276	1 023 784	1 104 915	1 280 352
% HDP	29,4	29,0	30,0	35,3

Pramen: : EUROSTAT. [cit. 25. 11. 2010]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Jednotlivé politické strany měly na řešení dopadů krize do ekonomiky odlišné názory, přičemž nejmarkantněji se tato rozdílnost v názorech projevovala u dvou nejsilnějších stran – Občanské demokratické strany (ODS) a České strany sociálně demokratické (ČSSD).

2.1 Návrhy ODS

V Občanské demokratické straně převládal ještě v roce 2009 názor, že se krize v české ekonomice projeví slabě; přesto zástupci této strany navrhovali úsporná opatření, vedoucí ke snížení vládních deficitů a posléze i ke zpomalení růstu vládního dluhu.

Tyto myšlenky tvořily základ volebního programu ODS pro volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2010, ve kterém je uvedeno:⁷

Veřejný dluh je nepřitelem číslo jedna. Nemůžeme připustit, aby se zadlužování státu stalo vážným problémem nejen budoucích, ale už i dnešních generací. Je velmi nezodpovědné tvrdit, že naší zemi nehrozí vážné ekonomické problémy. Maďaři, Lotyši a nyní Řekové už vědí své. Na vážnou situaci v Česku již upozorňuje i Evropská komise. ODS na základě doporučení Ekonomické skupiny odborníků (ESO) představuje sadu opatření a podmínek, které dlouhodobě stabilizují veřejné finance. V roce 2012 díky nim dokážeme splnit maastrichtské kritérium pro schodky rozpočtů a v roce 2017 dosáhneme vyrovnaného rozpočtu.

1. Finanční ústava. Stanovíme ústavní principy rozpočtové kázně a odpovědnosti. Zavedeme sankce za neodpovědnou rozpočtovou politiku pro členy vlády i poslance.

2. Národní rozpočtová rada. Vytvoříme Národní rozpočtovou radu, která bude ověřovat výdajové rámce rozpočtu a návrhy ovlivňující rozpočet. Rada vznikne transformací odboru ministerstva financí, a členy rady bude jmenovat prezident. Bez vyjádření rady k

⁷ Vybráno z Volebního programu ODS - doslovné znění; <http://www.modrasit.cz>, poslední přístup 26. 11. 2010.

rozpočtovým dopadům a vlivu na podnikatelské prostředí nebude možné projednat jakýkoliv legislativní návrh.

3. Jednoduché a nízké daně. Zjednodušíme a zpřehledníme daňové zákony. Zároveň udržíme daně na současné úrovni. Nezvýšíme ani odvody na sociální pojištění.

4. Jednotné inkasní a kontrolní místo. Urychleně dokončíme projekt Jednotného inkasního místa pro výběr daní a odvodů. Finanční kontroly bude provádět pouze finanční úřad.

5. Vyrovnané rozpočty do 7 let. V roce 2012 bude předložen návrh státního rozpočtu tak, aby jeho schodek dosahoval maximálně 3 % HDP. Navrhujeme zákon o vyrovnávání státního rozpočtu do roku 2017.

6. Úsporný rozpočet na rok 2011. Ministři budou muset v roce 2011 snížit své provozní výdaje o 5 procent a kapitálové výdaje o 4 procenta.

7. Dokončíme důchodovou reformu. Podpoříme penzijní připojištění a spoření, konkurenci penzijních plánů a dobrovolný převod důchodového pojištění do důchodových fondů. Jeden z nich bude státní. Veškeré nové privatizační příjmy budou směřovat na penzijní reformu.

8. Zrušíme 3 ministerstva. Snížíme počet ministerstev o tři a zrušíme nebo sloučíme některé další státní instituce.

9. Sjednotíme regulaci. Provedeme fúzi regulatorních institucí v síťových odvětvích. Cílem regulace je zvýšit konkurenci v těchto odvětvích.

10. Centrální nákupy a sdílené služby. Nákupy státní správy pro položky přesahující určitý limit budou prováděny centrálně. Tím dojde k úspoře administrativy i nižší získané ceně z důvodu silnějšího postavení při vyjednávání. Chceme také provádět standardní nákupy materiálu a služeb pro všechny úřady výhradně prostřednictvím on-line aukcí.

11. Transparentní veřejné finance. Urychlíme zřízení Státní pokladny a realizaci Účetní reformy veřejné správy, což přispěje ke zprůhlednění finančních toků a zefektivnění rozhodovacích procesů v oblasti veřejných financí. Výdaje nad 1 milion korun budou zveřejňovány na internetu.

12. Pozměňovací návrhy nezvýší schodek rozpočtu. V rámci druhého čtení nebude možné předkládat návrhy, které povedou k vyšším výdajům veřejných rozpočtů, než bylo předpokládáno v předloze schválené v prvním čtení.

Kromě těchto úsporných opatření navrhovala ODS také zjednodušení podmínek pro podnikání, jednodušší sociální systém a řadu opatření ke zlepšení podmínek pro zaměstnance i zaměstnavatele.

2.2 Návrhy ČSSD

Česká strana sociálně demokratická si ve svém volebním programu za celkový cíl hospodářské politiky vytkla co nejrychlejší překonání důsledků hospodářské krize, obnovení zdravého růstu ekonomiky, a tím také zvyšování zaměstnanosti a růst životní úrovně občanů.

Konkrétně je ve volebním programu ČSSD do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky uvedeno:⁸

1. Rozumnou rozpočtovou politikou proti zadlužování

Dáváme přednost odpovědnému rozpočtovému hospodaření před politikou snižování daní příjmově nejsilnějším. Naším dlouhodobým cílem v rozpočtové oblasti zůstává efektivní sociální stát s vyrovnanými veřejnými rozpočty. Naší prioritou je rozpočtová konsolidace s cílem snížit deficit veřejných rozpočtů do roku 2013 pod 3 % HDP. Chceme tak navázat na úspěšnou politiku sociálnědemokratických vlád, kterým se podařilo snížit podíl ročního deficitu na hrubém domácím produktu až pod 1 % (2006 – 2007). Vedle stabilizace příjmové strany rozpočtu budeme prosazovat opatření vedoucí ke zvýšení efektivity vládních výdajů včetně lepší kontroly nákladů na budování dopravní infrastruktury. Posílíme rovněž pravomoci Nejvyššího kontrolního úřadu.

2. Střízlivá a odpovědná daňová politika

Budoucí vývoj celkové míry daňové zátěže musí být výsledkem otevřené veřejné diskuse o tom, jaké veřejné služby a zajištění občané od státu požadují a co jsou za to ochotni zaplatit. Je skutečností, že lidé jsou ochotni platit na daních více, mají-li záruku, že jim bude opora či pomoc v případě potřeby skutečně poskytnuta a že veřejné služby budou efektivní, a především kvalitní. Nepřipravujeme zásadní plošné zvýšení daňové zátěže. Daňové kvóty na úrovni hodnot z let 2005 - 2007 pokládáme za přijatelné. Musíme napravit přesunutí daňového břemene z příjmově nejsilnějších občanů na střední třídu a příjmově slabé vrstvy, které bylo důsledkem vlády ODS.

3. Zrušíme zdaňování superhrubé mzdy

Pokládáme za nespravedlivý princip dvojího zdanění odvodů na sociální a zdravotní pojištění. Dále pokládáme za nespravedlivé, že v systému údajně „rovné daně“ (jednotné sazby) jsou vlastně tři sazby daně. Nejvíce, asi 23 %, nyní zaplatí z přírůstku příjmu zaměstnanec, který zaplatí daň i z toho, co už jednou státu odvedl na pojištění, méně platí podnikatel (OSVČ), asi 19 %, a jen z některých příjmů se skutečně platí nejnižší sazba 15 %.

4. Progresivní daň je spravedlivá a lépe motivuje

Daňová progresie je podle zkušenosti všech zemí, které jsou hospodářsky i stavem demokracie vyspělejší než ČR, nástrojem vysoké motivace i sociálního smíru. Vychází z prokázané skutečnosti, že nejvíce je nutno stimulovat nižší příjmové vrstvy, protože paradoxně aktivitou nejméně získávají. Touto ekonomickou stimulací společnost ušetří na sociálních dávkách a prevenci sociálního vyloučení a kriminality. To je důvodem, proč zrušíme rovnou daň a zavedeme progresivní zdanění příjmů fyzických osob. Progresi posílíme u osob s ročním hrubým příjmem vyšším než 1,2 milionu korun zavedením dalšího zdaňovacího pásma ve výši 38 %. Prosadíme systém, který zaručí vysokou schopnost konkurence vůči zbytku Evropy. Daň z příjmu příjmově středním a nižším vrstvám neporoste. V rámci podpory rodin s dětmi obnovíme možnost společného zdanění manželů s dětmi.

5. Zjednodušíme a zlevníme výběr daní

Zjednodušení daně z příjmu právnických osob pokládáme nadále za potřebné. Zmenšit počet výjimek je vhodné, proto budeme v tomto směru hledat cestu ke shodě mezi všemi sociálními partnery na půdě „tripartity“. Zvýšíme sazbu daně z příjmů právnických osob ze

⁸ Vybráno z Volebního programu ČSSD - doslovné znění; <http://www.cssd.cz/volby/volebni-program>, poslední přístup 26. 11. 2010

současných 19 % na 21 %, což je úroveň z roku 2008. Prosadíme postupné sjednocení výběru daní, cel, zdravotního a sociálního pojištění do jedné moderní státní instituce. Toto opatření zjednoduší komunikaci poplatníků se státem, sníží administrativní náklady občanů i státu a zvýší celkovou efektivitu výběru daní a odvodů. V rámci modernizace daňové správy zvýhodníme subjekty podávající daňová přiznání elektronickou formou.

6. Nebudeme tolerovat nepoctivost a daňové podvody

Usilujeme o trvalou aktivitu státní správy v boji s nepoctivostí v oblasti placení daní a cel včetně prohloubení legislativních nástrojů, jež má stát při potírání daňových úniků k dispozici. Speciální pozornost bude věnována boji s miliardovými daňovými úniky v oblasti DPH a spotřebních daní, jež vznikají při obchodování s pohonnými hmotami. ČSSD bude prosazovat postupné snížení limitu pro omezení hotovostních plateb a také další zpřísnění opatření směřujících proti praní špinavých peněz. V rámci toho zavedeme majetková přiznání týkající se prokazování původu příjmů při nabytí vymezeného okruhu majetku evidovaného ve veřejných registrech. U tohoto typu majetku by mohl finanční úřad na základě zákonem stanovených důvodů požádat do tří let od nabytí vlastnického práva o doložení původů příjmů umožňujících nabytí majetku. V případě, že by původ peněz nebyl řádně doložen, mohl by finanční úřad nedoloženou část příjmů zdanit sankční sazbou ve výši 76 %. Toto opatření by se týkalo výhradně majetku v pořizovací hodnotě vyšší než 2 mil. Kč, u nemovitostí v pořizovací hodnotě vyšší než 10 mil. Kč.

2.3 Srovnání volebních programů ODS a ČSSD v oblasti rozpočtové politiky.

Je zřejmé, že úsporná opatření ODS se zaměřila na omezování výdajové strany rozpočtu; to je v souladu s doporučením Alesina a Perroti⁹, aby 70 % z celkové změny salda činilo snižování výdajů. Přitom úspory ve výdajích by se měly týkat především sociálních transferů a mezd státních zaměstnanců, zatímco úspory v investičních výdajích by měly tvořit maximálně pětinu celkových úspor přičemž pod investicemi je nutno chápat i investice do lidského kapitálu. V souladu s tím je i doporučení OECD, že snižování schodku veřejných financí by se ze 60 % mělo odehrávat na straně výdajů a pouze ze 40 % na straně příjmů veřejných rozpočtů.

Naproti tomu Česká strana sociálně demokratická se soustředila na příjmovou stranu rozpočtu a akcentovala progresivní zdanění a intenzivnější kontrolu ze strany Finančních úřadů. Kromě toho slibovala i další benefity: ten, kdo by dojížděl za prací, by podle délky dojíždění mohl od státu získat příspěvek od 1 300 Kč až do výše 3 500 Kč., starší lidé by na začátku roku 2011 obdrželi 13. důchod, stát měl stát po dobu jednoho či dvou let hradit za dlužníka část jeho splátek hypotéky v případě ztráty zaměstnání.

Původně ČSSD prosadila v roce 2009 v parlamentu i šrotovné ve výši 30 tis. Kč, k realizaci tohoto záměru však nedošlo.

Závěr

Ze srovnání volebních programů dvou největších politických stran v ČR v oblasti fiskální politiky vyplývá, že zatímco ODS se soustředila především na snižování výdajů vládního rozpočtu (a díky tomu i snižování deficitu veřejných financí a potažmo zastavení růstu vládního dluhu), ČSSD akcentovala zvyšování daní, znovuzavedení progresivního zdanění a intenzivnější kontrolu ze strany Finančních úřadů. Přestože ČSSD zdůrazňovala, že její zamýšlená opatření deficit vládního rozpočtu neprohloubí (slibovala snižování schodku

⁹ ALESINA A., PEROTTI R. *Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effects*. NBER Working Paper No. 5730, Cambridge 1996

rozpočtu tak, aby v roce 2013 klesl pod tři procenta HDP), ale naopak napomohou znovuoživení ekonomiky, řada ekonomů byla přesvědčena o opaku.

V současné době je vláda tvořena koalicí dvou pravicových (ODS, TOP 09) a jedné středové strany (Věci veřejné), která uvažovaná úsporná opatření ODS zavádí do praktického života. Zda se jí podaří dosáhnout deklarovaných cílů (tj. splnění maastrichtských kritérií v roce 2012 a v roce 2017 dosáhnout vyrovnaného rozpočtu) ukáže čas.

Použitá literatura:

1. ALESINA A., PEROTTI R. Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effects. NBER Working Paper No. 5730, Cambridge 1996
2. EUROSTAT. [cit. 25. 11. 2010]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>,
3. KLIKOVÁ CH. Jsou fiskální protikrizové „balíčky“ účinné? Mezinárodní vědecká konference Hospodářská politika SR po vstupu Slovenska do HMÚ. Bratislava, 30. 9. 2010
4. KRUGMAN P. Svět čeká dlouhá hospodářská recese. Hospodářské noviny, 14. 10. 2008. Praha: Economia, ISSN 1213-7693
5. SEDLÁČEK T. Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi. Praha: 65. pole, 2009. 270 s. ISBN 978-80-903944-3-8
6. STIGLITZ J. Bez stimulace prudce stoupne pravděpodobnost další recese; snižování deficitů nepomůže, naopak. Hospodářské noviny, 21. 10. 2010. Praha: Economia, ISSN 1213-7693
7. ŠIKULA M. Priorita znalostnej ekonomiky v krízovej a pokrízovej adaptácii. Medzinárodná konferencia VŠEMvs: Ekonomický a sociálny rozvoj Slovenska: komunálna reforma – spravovanie a manažovanie – trendy vo verejnom živote – regionálny rozvoj. Bratislava, 18. 11. 2010
8. VINCÚR P., FIFEKOVÁ E. Stratégia sociálne-ekonomického rozvoja. Bratislava: SPRINT, 2004. ISBN 80-89085-30-X
9. THOMAS E. WOODS jr. Krach. Příčiny krize a nápravná opatření, která ji jen zhoršují. Praha: Dokořán, 2010. 222 s. ISBN 978-80-7363-273-1
10. VOLEBNÍ PROGRAM ODS. [cit. 26. 11. 2010]. Dostupné z: <http://www.modrasit.cz>,
11. VOLEBNÍ PROGRAM ČSSD. [cit. 26. 11. 2010]. Dostupné z: <http://www.cssd.cz/volby/volebni-program>,
12. ŽÁK M. Současná krize a ekonomická svoboda. VIII. Mezinárodní vědecká konference Hospodářská politika v členských zemích Evropské unie. Horní Lomná, 8. – 10. 9. 2010

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská universita v Opavě
Universitní nám. 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

Ing. Marcel KORDOŠ, PhD.

FAKULTA SOCIÁLNO-EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA ALEXANDRA DUBČEKA V TRENČÍNE

HROZÍ SVETU GLOBÁLNA MENOVÁ VOJNA?

kordos@tnuni.sk

Abstrakt

Za menovú vojnu je v súčasnosti považovaná stále častejšia situácia, kedy sa vlády snažia umelo oslabovať kurz domácej meny, aby zvýšili konkurencieschopnosť domácich podnikov. Takzvaná menová vojna môže podkopať krehký rast svetovej ekonomiky. Niektoré krajiny v poslednej dobe zámerné znížili kurz svojho platidla, aby získali obchodné výhody. V stredne- dobom období bude americký dolár naďalej oslabovať a súperenie medzi hlavnými menami sa bude stupňovať, čo zvýši riziko pre podniky a ovplyvní vývoj svetového obchodu. Obecne povedané, neexistuje žiadna krajina, ktorá by mala potrebu či odvahu vyvolávať obchodné konflikty.

Kľúčové slová: Menová vojna, obchodná vojna, menový kurz, svetová ekonomika, Európska menová únia, Federálny rezervný systém (Centrálne banka USA).

Abstract

At present times what we can call a monetary war is a situation when governments are trying to weaken the domestic currency exchange rate in order to enhance the domestic corporations' competitiveness. So called monetary war might undermine the fragile world economy growth. Some countries on purpose have lately diminished their currencies exchange rates in order to acquire trade advantages. In a midterm period the USD will be weakening in future and the rivalry among the main currencies will be graduating what will raise the risk for companies and might affect the international trade development. Generally speaking, there is no country that would have courage or need to evoke the trade conflicts.

Key Words: Monetary war, trade war, monetary exchange rate, international economics, European monetary union, Federal Reserve System (FED) - Central bank of the USA.

Úvod

Čo si vlastne pod menovým (alebo skôr kurzovým) konfliktom môžeme predstaviť konkrétne? Prakticky ide o ekonomický nacionalizmus - snahu uprednostniť jeden ekonomický subjekt pred druhým, a to na základe štátnej príslušnosti. [11] Dalo by sa povedať, že nejde o nič nové, pretože čo iné sú napríklad clá a obecne všetky umelé prekážky medzinárodného obchodu, ako ich poznáme najneskôr od európskeho stredoveku?

Aj umelé a netrhové preferencie domácich výrobcov pred zahraničnými sú považované za protikrizový nástroj hospodárskej politiky, ktorého pomocou môže byť urýchlené vyslobodenie z ekonomickej krízy. Ako v mnohých iných prípadoch je však i funkčnosť tohoto nástroja problematická, diplomaticky povedané.

Termín "vojna" (colná, menová, obchodná, akákoľvek) vôbec nie je nadnesený. Moderná ekonómia dobre pozná populárne teórie hier, ktoré sa úspešne používajú pre ilustráciu riešení niektorých zložitých problémov. U hier s nulovým súčtom vždy musí jeden

strácať, čo druhý získava. Keď spolu dva štáty vedú ozbrojený konflikt o kus územia, je jasné, že zisk jedného sa jednoducho rovná strate druhého. Existujú ale i hry so súčtom nenulovým - v nich môžu jednotliví účastníci hry získať, bez toho by iní nutne museli strácať. A naopak. [22]

U vojnových sporov je zrejmé, o aký typ hry sa jedná. V prípade ekonomiky sú obrisy potenciálnych konfliktov či vojen rozostrené a výsledné zisky a straty horšie viditeľné a merateľné. Logika, stojaca v pozadí úvah o kurzových či colných opatreniach, pritom vo svojich najposlednejších dôsledkoch vychádza z málokedy priznaného presvedčenia, že i ekonomika - minimálne ta medzinárodná - je v princípe hrou rovnakého druhu ako piamy vojnový stret, teda že jedna strana získa, čo druhá stratí. Táto logika má storočné trvanie, aj keď máločo môžeme označiť za väčší nezmysel - empiricky už mnohokrát vyvrátený.

Za naše dnešné bohatstvo vďačíme do značnej miery faktu, že ekonomika (svetová i ta "susedná") je príkladom presne opačného typu hier. Jej najvlastnejším princípom je vzájomná výhodnosť, a teda viera, že všetci zúčastnení sa môžu na konci hry ocitnúť v situácii, ktorá pre nich bude lepšia, než tomu bolo na jej začiatku. Bohužiaľ je tu tiež riziko, že pri istom chovaní hráčov môže byť výsledný súčet sice nenulový, ale so záporným znamienkom. Inými slovami: jednotliví hráči budú v súčtu strácať a všetci na tom tak nakoniec budú horšie ako na začiatku. Niektorí účastníci môžu zo začiatku svoje postavenie zlepšiť, ale z dlhodobého hľadiska strácajú všetci, teda i krátkodobí víťazi. [22]

Presne to sa deje i v prípade cieľ či cielených kurzových pohybov. Je obrovským omylom vychádzať z presvedčenia, že podobné opatrenia domácej ekonomiky prosperujú. Snaha vyvážiť domáce problémy von prostredníctvom podobných krátkozrakých opatrení bude nutne vždy - a v dnešnom svete superrýchlej ekonomiky veľmi skoro - zaplatená domácimi spotrebiteľmi. Slovo "zaplatená" pritom nie je použité náhodou - v prípade zavedenia dovozných cieľ i v prípade proexportných opatrení na poli menovej politiky vždy bude domáca cenová hladina vyššia, ako by mohla byť. Je preto absurdné, že "podpora a ochrana domácich výrobcov" ako prorastový nástroj má podporu veľkej časti spoločnosti. Kto zo spotrebiteľov sa raduje, tleska len vlastnej hlúposti. A spolu so všetkými, ktorí volajú po zvýšení daní bez návazných systémových zmien, tak tvoria základ početnej skupiny užitočných bláznov postmoderného sveta. [22]

Vzťah USA - Čína v menovej vojne

Čína sa zrejme pokúsi prispieť ku zmierneniu nerovnováhy vo svetovom obchode posilnením dovozu vyspelých technológií. Vysoký čínsky obchodný prebytok je podľa agentúry Reuters kľúčovým zdrojom súčasného napätia vo svetovom obchode. Kritici už dlhú dobu obviňujú Peking z toho, že umelo udržuje kurz čínskej meny na nízkej úrovni, aby podporil konkurencieschopnosť čínskych exportérov.

Šéf ázijského oddelenia Čínskej akadémie vied Li Siang-jang avšak minulý mesiac prehlásil, že prvý výstrel v menovej vojne vypálili Spojené štáty. Svet si podľa neho musí dávať pozor na zámernú americkú stratégiu devalvácie doláru.

Podľa Číny menovú vojnu zahájili USA

Peking odpovedá protiútokom na to, že Spojené štáty ho stále dôraznejšie nútia, aby urýchlene uvoľnil výmenný kurz jüanu, ktorý Washington pokladá za umelo podhodnotený. Čína sa snaží ukázať, že Amerika svojou menou rovnako zámerne manipuluje. Svet si musí dávať pozor na zámernú americkú stratégiu devalvácie doláru. Uviedol to v novembri 2010 v zahraničnej verzii oficiálneho čínskeho časopisu *Žen-min ž'-pao* šéf ázijského oddelenia Čínskej akadémie vied Li Siang-jang. [23]

Li v komentári na prvej stránke oficiálneho orgánu Komunistickej strany Číny prehlásil, že Spojené štáty boli prvé, kto vypálil prvý výstrel v menovej vojne. Podľa neho pokračujúce intervencie vyspelých krajín na devízových trhoch podkopáva globálne hospodárske oživenie. Peking už skôr upozorňoval, že uvoľnená menová politika Spojených štátov prinesie mladým trhovým ekonomikám sveta vážne problémy, Liove vyjadrenie je však zatiaľ voči americkej menovej politike najtvrdšie. "Oslabovanie dolára možno pôsobí dojmom, že ho ovláda trh. V skutočnosti je ovplyvňované veľmi dôraznými a zámernými krokmi," uviedol Li. Za kľúčový faktor poklesu doláru označil to, že americká centrálna banka signalizovala prípravy na nové kolo takzvaného kvantitatívneho uvoľňovania menovej politiky, kedy bude ekonomiku podporovať nákupmi dlhopisov a ďalších aktív, čo zvýši množstvo peňazí v ekonomike a oslabí hodnotu dolára. [23]

Motívy za americkou snahou oslabiť dolár sú podľa Lia jasné. Bez slabšieho dolára by Spojené štáty nemali šancu splniť cieľ prezidenta Baracka Obamu zvýšiť americký export do piatich rokov na dvojnásobok. Oslabovanie doláru rovnako zvýši infláciu, a to zmierni dlhovou záťaž, ktorá se Spojeným štátom navráštila v dôsledku finančnej krízy a ekonomickej recesie, uviedol Li. [23]

Čína urýchlene zvyšuje devízové rezervy, zápané ekonomiky sú nervózne

Čínske devízové rezervy sa behom troch rokov zhruba zdvojnásobili. Obchodný prebytok v roku 2010 klesne, i tak ale bude činiť 180 miliárd dolárov. Svet má o dôvod viac obávať sa vzniku menovej vojny. Ide o rýchlo sa zvyšujúce čínske devízové rezervy. Tie behom tretieho štvrtroku 2010 podľa novembrovej správy Pekingu stúpili o 194 miliárd dolárov a koncom septembra dosiahli rekordných 2,65 biliónov dolárov. Medziročne vzrástli o viac ako šestinú a sú najvyššími na svete. Vypovedajú o tom, že hospodárska sila Číny a jej globálny vplyv silnie. [24]

Do hry vstupuje taktiež argument pre zavedenie ciel. Západ, hlavne Spojené štáty, takýto vývoj znepokojuje. Americký minister financií Timothy Geithner upozorňuje, že Číňania skupujú doláre výmenou za svoj jüan, aby umelo udržali jeho podhodnotený kurz. "Tým Čína deformuje celosvetový menový systém, pretože centrálné banky na ostatných rozvíjajúcich sa trhoch potom rovnako zasahujú proti silnejúcim národným menám," prehlásil Geithner podľa agentúry Bloomberg. [24]

Washington hodlá krajiny, ktorých menu považuje za umelo podhodnotenú, trestať. Snemovňa reprezentantov koncom septembra schválila návrh zákona, ktorý Ministerstvu obchodu USA umožní uvaliť na dovoz z týchto krajín dodatočné clá. Zákon na konci roku 2010 mieri do Senátu, hornej komory Kongresu. Šance, že tam hladko prejde, po zverejnení údajov o čínskych devízových rezervách, stúpili, vyjadril sa senátor Charles Schumer. Ale niektoré veľké americké spoločnosti, ktoré sa významne angažujú v Číne, pred takýmito sankciami varujú. Odvetných krokov zo strany Pekingu sa obávajú napríklad Caterpillar, maloobchodný reťazec Wal-Mart Stores alebo peňažný dom Citigroup. [24]

Dané opatrenia by zahýbali kurzami ďalších mien. Čína svoje devízové rezervy behom uplynulých troch rokov zhruba zdvojnásobila. Ak bude tento trend pokračovať, potom sa behom pol roka priblížia trom biliónom dolárom. Peking svoj obrovský devízový balík už aktívne využíva k oslabovaniu jüanu. A je iba otázkou času, kedy začne ovplyvňovať kurzové pomery medzi ostatnými menami.

Číňania hodlajú vo svojich rezervách znížiť váhu amerického dolára, ktorý budú vymieňať hlavne za euro. "Vzhľadom k objemu devízových rezerv už majú veľkú silu, takže rozsiahla premena dolárov na eura bude tlačiť na posilnenie spoločnej európskej meny," upozorňuje ekonóm Komerčnej banky ČR Jan Vejmelek. Vo zvyšujúcich sa čínskych rezervách sa čiastočne odráža silnejúci kurz eura, japonského jenu a ďalších mien voči americkému doláru. Ale je to tiež dôkaz, že do Číny hojne plynú priame zahraničné investície i

krátkodobý kapitál. V čínskej ekonomike týmto narastá peňažná zásoba. Vláda v Pekingu už bola nútená zasiahnuť proti zrychlujúcej sa inflácii a boomu na trhu nemovitostí, kde hrozí povestná bublina. [24]

Čína se v septembri 2008 stala najväčším držiteľom amerických vládnych dlhopisov, keď predstihla Japonsko. Behom januára až júla 2010 sa ale investície do týchto cenných papierov znížili o 5,4 percenta na necelých 847 miliárd dolárov. Napriek tomu Japonsko nákupy amerických štátnych obligácií zvýšilo o 7,2 percenta na 821 miliárd dolárov. [28]

Čína sa zhodnocovaním meny ponáhľať nebude

Číne se do zhodnocovania moc nechce. "Je úplne zlé, že USA robia problém z obchodného prebytku, a vytvárajú preto tlak na kurz jüanu," uviedol pre agentúru Reuters hovorca čínskeho ministerstva obchodu. [25]

Silnejší jüan by ubral konkurencieschopnosti v exportoch, ktoré Čínu živia. Už dnes krajina zápasí s prebytkom výrobných kapacít a možnosť udržať výrobu v chode cez domácu spotrebu je v nedohľadne. I keď tam mzdy rýchlo rastú, Číňania sú sporiví a stredná trieda, ktorá vždy útraty ťahá, v krajine zatiaľ chýba. Situácia sa komplikuje tým, že Čína je najväčší veriteľ Spojených štátov. Kúpuje ich dlhopisy, tým umožňuje vláde pumpovať viac peňazí do ekonomiky a tým zvyšuje spotrebu Američanov. Za čo? Za lacnejší čínsky tovar. Napokon oslabovanie doláru, respektíve posilňovanie jüanu, vedie ku zníženiu hodnoty amerických dlhopisov, ktoré Čína vlastní. To je síce dobrá správa pre Spojené štáty, ale zlá pre Číňanov. Preto je čínska centrálna banka s „povolovaním opratov“ jüanu opatrná.

Čína odmietla rýchle posilnenie jüanu

Spojené štáty, Európsku úniu i Medzinárodný menový fond trápi najviac Čína. Americký minister financií Timothy Geithner behom jednaní pritlačil na to, aby krajina rýchlo posilnila svoj jüan. Šéf čínskej centrálnej banky Čou Siao-čchuan ale tradične odpovedal, že Peking bude menu posilňovať postupne miesto šokovej terapie. Podľa skorších prehlásení amerických ekonómov je jüan podhodnotený až o 40 percent. [25]

Rýchle posilnenie jüanu, na ktoré väčšina vyspelého sveta tlačí, by ale mohlo priniesť i problémy. Čína, ktorá je najväčším veriteľom USA, by totiž prestala nakupovať zahraničné dlhopisy. Vyspelý svet by sa pri snahe získať úver ocitol na mizine," uviedol hlavný ekonóm Nex Finance Vladimír Pikora.

Európu a Spojené štáty v minulých dňoch popudilo tiež Japonsko, ktoré v polovici septembra 2010 prišlo k prvej intervencii proti rastu svojej meny za šesť rokov. Rovnaký krok podnikla tiež Južná Kórea a Brazília, ktorá zdvojnásobila daň pre zahraničných investorov. O čo najnižší kurz teraz ale usilujú i Spojené štáty. Snahy naštartovať ekonomiku rozsiahlou vládnu stimuláciou domáceho dopytu stroskotali a americkí politici veria, že slabý dolár podporí rast exportu.

Investori zahrievajú čínsku ekonomiku

Aby previazanosť nebolo málo, Čína si sťažuje na prakticky nulové úrokové sadzby v Spojených štátoch. Tie vedú k zaplavovaniu ich domácich trhov kapitálom, pre ktorý investori nenájdu uplatnenie v USA, čo môže viesť k vytvoreniu neefektívnych bublín v Číne. O prehriatom čínskom realitnom trhu už nikto nepochybuje. Obavy z amerického tlačenia dolárov budú naviac pokračovať, pretože šéf centrálnej banky Ben Bernanke priznal, že americká ekonomika bude potrebovať ďalšiu veľkú finančnú injekciu, aby sa zachoval jej rast. [25]

Menová vojna sa v menšej miere už rozohrela medzi Južnou Kóreou a Japonskom, ktoré súperia o lacnejší vývoz dnes už prakticky rovnakých druhov tovarov do zvyšku sveta. Neváhajú pri tom intervenciami na trhu oslabovať vlastné meny. "Menové pnutie v Ázii

rastie, nikto nechce zostať obetným baránkom," prehlásil tokijský ekonóm Takeši Minami. [25]

Podľa bývalého guvernéra Národnej banky Slovenska Mariána Jusku hrozí v prípade rozšírenia menovej vojny svetovej ekonomike veľké problémy - zem je guľatá a exportovať všetky krajiny donekonečna nemôžu.

Európa a silnejúce Euro

Európa je v rozpakoch z toho, že jej jednotná mena posiluje viac, ako by si priala. Tento fakt jej totož prekáža v ďalšom oživovaní ekonomík postihnutých hospodárskou krízou. Ekonomovia su toho názoru že, za posilujúcim eurom nestojí prirodzené trhové prostredie, ale snahy niektorých štátov umelo oslabovať miestne meny. Pred devalváciou varoval i šéf MMF Dominique Strauss-Kahn. "Je jasné, že se začína šíriť myšlienka využitia meny ako politickej zbrane. Pokiaľ sa zmení v akciu, bude táto myšlienka predstavovať vážne riziko globálnemu ekonomickému oživeniu. Akýkoľvek takýto prístup by mal negatívny a veľmi škodlivý dlhodobý dopad," povedal výkonný riaditeľ Mezinárodného menového fondu vo Financial Times krátko pred výročným zasadáním fondu naplánovaného na 8. a 10. októbra 2010. [29] Ku krokom vedúcim k oslabeniu miestnej meny siahla napríklad Brazília, zdvojnásobením dane pre zahraničných investorov, ktorí kupujú miestne obligácie, aby zabrzдила rast brazílskej meny real podporovanej vysokými úrokovými sadzbami v krajine a dopytom po komoditách. Krajina tiež upozornila, že by mohla intervenovať na trhu.

Štáty siahajú k oslabeniu mien, Európa nemôže

K oslabeniu meny siahlo i Japonsko, ktoré v polovici októbra 2010 po prvýkrát po šiestich rokoch prišlo k intervencii na devízovom trhu s rovnakým cieľom - zastaviť rast domácej meny, ktorý podkopáva vývoz ako hlavný zdroj príjmov japonskej ekonomiky. Kvôly podhodnotenej domácej mene je dlhú dobu kritizovaná aj Čína, a to hlavne zo strany Spojených štátov. "Videli sme správy, že niektoré rozvíjajúce sa krajiny, ktorých ekonomiky čelia vysokému prílivu kapitálu, hovoria, že možno nastal čas využiť svojich mien a pokúsiť sa získať výhodu, najmä na strane obchodu," citovala agentúra Reuters Strausse-Kahna. "Ja si však nemyslím, že je to dobré riešenie," dodal. [26]

Kahn sa vo svojom obecnom vyjadrení nepriamo postavil na stranu európskych politikov, ktorí sú posilňujúcim eurom značne znepokojení. Keď je euro príliš silné, je pre vývozcov veľmi ťažké predat' svoj tovar v zahraničí, pretože pre miestnych spotrebiteľov je drahé. Európa potom ako celok môže v takýchto podmienkach len ťažko naštartovať silnejší hospodársky rast. Nevýhoda spoločnej európskej meny pritom spočíva v tom, že jej kurz nie je možné ľahko ovplyvniť tak, ako to môžu prostredníctvom svojich centrálnych bánk realizovať suverénne štáty.

Hrozí menová vojna, zastavíme ju novým menovým poriadkom?

Táto situácia priviedla francúzskeho prezidenta Nicolasa Sarkozyho na myšlienku vytvoriť nové menové usporiadanie. O tejto vízii, ktorá má podľa neho zabrániť nastupujúcej menovej vojne, sa zmienil na summite EU a Ázie, ktorého sa zúčastnil i prezident ČRVáclav Klaus a kritizoval na ňom systém globálneho vládnutia.

I keď Sarkozy neuviedol žiadne detaily, podľa niektorých politikov mal na mysli vznik obdoby povojnového Brettonwoodskeho systému. Ten na niekoľko desiatok rokov ukotvil dolár ako svetovú rezervnú menu a zásadne prispel k povojnovej obnove, pričom mal podiel i na stabilizácii medzinárodného menového systému a vedol z časti i k liberalizácii svetového obchodu.

Nemecký tovar zdražuje

Na stlačovaní mien tak dopláca hlavne eurozóna. Pritom i štáty platiace eurom na čele s Nemeckom by slabšiu menu potrebovali. Euro od júna 2010 posilnilo k doláru o 16 percent a nemecký tovar je už vo svete príliš drahý. [26] Môžeme však súdiť, že nad vodou drží nemecký priemysel len dopyt z krajín eurozóny, ten ale tiež skoro pominie.

Na silný kurz eura a slabý dolár si vo Washingtone sťažoval šéf euroskupiny Jean-Claude Juncker. "Euro je momentálne príliš silné. Nemyslím si, že kurz doláru zodpovedá fundamentálnym faktorom," povedal. Euro v novembri 2010 vystúpilo na osem mesačné maximum nad 1,40 USD. [26]

Európsky komisár pre menu a ekonomiku Olli Rehn potvrdil, že o otázke kurzov sa vo Washingtone bude diskutovať, avšak v širšom kontexte smerovania k rovnovážnejšiemu globálnemu rastu. "Diskutujeme o tom, aké politické opatrenia sú potrebné k opätovnému vyváženiu globálneho rastu, a otázka mien je určite jedným z nich," povedal Rehn novinárom. [26]

Svetová banka chce nový zlatý štandard

Napriek tomu, že so zlatom sa v menovom systéme neráta už takmer 40 rokov, kríza ukázala, že mu ľudia dôverujú viac ako papierovým peniazom. Po reforme menového systému po viacerých svetových štátnikoch preto začala volať aj Svetová banka.

Platba zlatom

"Napriek tomu, že učebnice sa môžu pozeráť na zlato ako na zastaraný finančný nástroj, trhy ho dnes používajú ako alternatívne finančné aktívum," povedal v rozhovore pre denník Financial Times prezident Svetovej banky Robert Zoellick. Preto navrhuje zaviesť reformovaný systém z Bretton Woods, ktorým sa usporiadali finančné vzťahy po druhej svetovej vojne. Svetové meny vtedy boli nadviazané na zlato prostredníctvom amerického dolára, ktorý bol rezervnou menou s pevne stanovenými výmennými kurzmi oproti ostatným menám. [27]

Rezervnou menou by po novom boli okrem dolára voľne zmeniteľné eurá, japonské jeny, britské libry a čínske jüany. Zlato by určovalo očakávania trhu, infláciu, defláciu a budúcu hodnotu mien. Akýkoľvek návrat k zlatému štandardu je však podľa analytika Volksbank Vladimíra Vaňa historickou etapou, ktorá bola prežitá aj preto, že nedokázala zodpovedať potrebám globalizovaného toku tovarov, služieb a kapitálu. "Ako ukázala skúsenosť svetového hospodárstva, išlo o neudržateľný systém, ktorý skončil na začiatku sedemdesiatych rokov," myslí si Vaňo. [27]

Politická neprieťahnosť

Analytik Trim Broker Valér Demjan však nepovažuje zlatý štandard za zlé riešenie. "Zabránilo by sa výrazným machináciám so znehodnocovaním vlastnej meny s cieľom zvýšenia konkurencieschopnosti výrobkov. Pojem menová vojna by tak upadol do zabudnutia a vlády by museli zvýšiť disciplínu, pretože by na zvýšenie obchodných deficitov potrebovali krytie zlatom," objasnil Demjan. Jeho prijatie však považujú analytici za nereálne. "Zavedenie takéhoto usporiadania by bolo viac než výzvou, ak by vôbec bolo realizovateľné," skonštatoval Vaňo. [27]

Podľa Demjana by došlo k situácii, keď Čína má obrovské prebytky zlata a USA ho nemajú za čo nakupovať. Podobná situácia v histórii už nastala a s jej následkami bojujeme dodnes. Na vyrovnanie obchodného deficitu s Čínou použila v 19. storočí Veľká Británia predaj ópia. Svoje striebro, ktorým platila za čínsky čaj a hodváb tak nielenže dostala naspäť,

ale takmer úplne vysala zásoby čínskeho striebra. Finančný systém sa odvtedy niekoľkokrát zmenil, no s problémom produkcie ópia sa v Ázii neúspešne bojuje dodnes.

Zlato a nové trhy

Viditeľný a hlavne zdrvivý efekt (aspoň pre zvyšok sveta) má však americká menová politika na finančné trhy. Dolár trvalo stráca na hodnote, investori panicky utekajú k iným, bezpečnejším aktívam. Zvyšuje sa dopyt po akciách, ceny "poistných" aktív stúpajú do oblakov. Hitom je zlato, ktoré bolo pred piatimi rokmi ťažko predajné za 400 dolárov za uncu, a teraz je o tisícku drahšie a očakáva sa, že vystúpi až na dva tisíce dolárov za uncu.

Peniaze sa presúvajú nielen do komodít, ale aj zo západného sveta na nové trhy tzv. „big emerging markets“, ktoré sa zdajú bezpečnejšie a nádejnejšie. Avšak tým sa prílev špekulatívneho kapitálu v takej miere nepáči: hovoria preto o menovej vojne. Brazília, Južná Kórea a Čína už pohrozili, že sprísnia podmienky pre cudzie peniaze a svoje meny ochránia za každú cenu. A môžu to dokázať - zatiaľ neexistuje nič, čo by týmto krajinám v ochrane kurzu či priamo v riadenej devalvácii zabránilo. Aj nositeľ Nobelovej ceny Robert Mundell v súvislosti s politikou Fed hovorí o terore svetovej ekonomiky: slabnúcí dolár ženie nahor meny ostatných krajín, ktoré majú plávajúci kurz. A tie potom strácajú konkurencieschopnosť v rámci svetového obchodu.

Paradoxné je, že Amerika pokračuje v tlačení peňazí aj vo chvíli, keď sa snaží ostatným krajinám účelovú devalváciu zakázať. Pokus o dohode o ukončení menových vojen bol na stole v novembri 2010, na summite G20. Ako sa aj predpokládalo, k žiadnej dohode nedošlo.

Záver

Menová vojna a všetky negatívne konzekvencie s ňou spojené sú len jednou z vecí, ktoré prináša monetárna politika USA. Zatiaľ totiž vôbec nie je jasné, čo sa stane, keď Fed so stimuláciou ekonomiky skončí. Môže vstúpiť na trh a dlhopisy aj zvyšok portfólia postupne rozpredať. Lenže - čo to urobí s cenou amerických dlhopisov? A čo s ostatnými aktívami - hypotekárnymi záložnými listami a ďalšími "skvostmi" portfólia Fedu?

Vyriešená nie je ani otázka cien. Amerike by podľa všetkého mala hroziť inflácia, Európe kvôli trvalému posilneniu kurzu eura deflácia. Ak by sa roztočila európska deflačná špirála, krajiny by mali veľký problém s nízkym ekonomickým rastom a so svojou schopnosťou splácať dlhy. Americká inflácia by sa zase mohla ďalej premietnuť do ceny dolára a ďalších aktív. Oboje by viedlo k ďalšiemu rozvoju menovej vojny ak rastu protekcionizmu.

Zatiaľ sa nezdá, že by centrálné banky našli cestu von z tohto kruhu. Vyzerá to, že banky na oboch stranách Atlantiku uviazli v politickej hre, ktorá nemusí mať dobrý ekonomický koniec.

Použitá literatúra:

1. LIPKOVÁ Ľ.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Sprint, Bratislava 2005. ISBN 80-88848-54-7.
2. CIHELKOVÁ E. a kol.: Světová ekonomika. Obecné trendy rozvoje. 1. vyd. Praha : C.H.Beck, 2009. 273 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 978-80-7400-155-0.
3. NEUMANN, P., Žamberský, P., Jiráňková, M.: Mezinárodní ekonomie. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2010. 160 s. ISBN 978-80-247-3276-3.

4. NEUMANN, P.: Bilance ekonomiky a hospodářské politiky USA na prahu nového tisíciletí. In: Aktuální otázky ze světové ekonomiky. Praha : VŠE, 2001, č.7. ISBN 80-245-0326-2.
5. IVANIČKA, K.: Globalistika. IURA EDITION, Bratislava, 2006. 283 s. ISBN 80-8078-028-5.
6. JENÍČEK, V., Foltýn J.: Globální problémy světa v ekonomických souvislostech. C. H. Beck, Praha 2010. ISBN: 978-80-7400-326-4
7. ŠIKULA, M.: Dlhodobá viziá rozvoja Slovenskej spoločnosti. SAV, Bratislava, 2009. ISBN 978-80-7144-171-7.
8. DICKEN, P.: Global shift. Sage Publications Ltd. , London, 2007. 599 s. ISBN 978-1-4129-2955-4.
9. HAMILTON, L., Webster, Ph.: The International Business Environment. Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0199213993.
10. TODARO, P. M.: Economic Development. New York University, New York, 2000. ISBN.
11. FABUŠ, M.: Energetická politika EÚ a Čína, In: Medzinárodné vzťahy 2008:, zborník príspevkov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie,- vedecký redaktor zborníka: Ľudmila Lipková, zostavovateľ zborníka: Milan Márton, - Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2009. - ISBN 978-80-225-2823-8 s.155-163.
12. FABUŠ, M.: Vplyv európskej energetickej politiky na regionálny rozvoj, In: Vedecké obzory, 2009, ročník 1, číslo 3, vedecký redaktor zborníka: Vojtech Kollár, - Skalica: Stredoeurópska vysoká škola n.o., 2009; ISSN: 1337-9054 - S. 17-26.
13. <http://www.census.gov> – Štatistický úrad USA (U.S. Census Bureau).
14. <http://www.bea.doc.gov> – Úrad ekonomických analýz Min. Obchodu USA.
15. <http://www.ustr.gov> – Úrad obchodného predstaviteľa USA (Office of the U.S. Trade Representative).
16. www.doc.gov - Dept. of Commerce – Ministerstvo obchodu USA.
17. Hospodárske noviny, 2010. (dostupné on line: <http://hn.ihned.cz/c1-47529100-a-zitrabude-valka-menova>).
18. Hospodárske noviny, 2010. (dostupné on line: <http://finweb.ihned.cz/c1-47102130-prvni-vystrel-v-menove-valce-vypalily-usa-stezuje-si-cina>).
19. Hospodárske noviny, 2010. (dostupné on line: <http://hn.ihned.cz/c1-47086580-cina-rychle-zvysuje-devizove-rezervy-zapad-to-znervoznuje>).
20. MF Dnes, 2010. (dostupné on line: http://ekonomika.idnes.cz/menova-valka-by-nabourala-globalni-ekonomiku-shodli-se-svetovi-lidri-1ja-/eko-zahranicni.aspx?c=A101009_135155_eko-zahranicni_vem).
21. MF Dnes, 2010. (dostupné on line: http://ekonomika.idnes.cz/evropa-je-nervozni-ze-siliciho-eura-sef-mmf-varuje-pred-umelym-oslabovanim-men-1y4-/eko-zahranicni.aspx?c=A101006_134336_eko-zahranicni_spi).

22. Hospodárske noviny, 2010. (dostupné on line: <http://hnonline.sk/firmyafinancie/c1-47953420-svetova-banka-chce-novy-zlaty-standard>).

23. TASR.

24. ČTK.

Kontakt

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2
911 50 Trenčín
Slovenská republika

POLSKA A MIĘDZYNARODOWE PRZEPIŁYWY ZASOBÓW PRACY

helenak@zim.pcz.czyst.pl

Abstract

The range of international migration is linked mainly to the level of socio-economic development and political - economic as well as importance of qualifications of migrants. Contemporary migration from Poland is currently difficult to evaluate in view of their dynamic and continuous transformation.

The main aim of this article is primarily to determine directions of migrations of Poles, an attempt to identify the migration causes and economic crisis impact.

Key words: migration, determinants of migration.

Streszczenie

Przeplawy zasobów pracy we współczesnych obrotach gospodarczych określa się jako migrację. Skala oraz zasięg migracji jest związany przede wszystkim z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz ekonomiczno-politycznego kraju zarówno odstepującego, jak i pozyskującego kapitał ludzki.; duże znaczenie w tym zakresie ma również poziom kwalifikacji migrujących.

Ocena współczesnych migracji Polaków jest w chwili obecnej trudna z uwagi na ich dynamikę i ciągle przeobrażenia. Celem artykułu jest głównie określenie kierunków migracji zarobkowych Polaków, próba identyfikacji przyczyn wyjazdów oraz ocena wpływu kryzysu na emigrację zarobkową.

Wstęp

Międzynarodowe migracje siły roboczej we współczesnym świecie przeszły i nadal przechodzą poważną ewolucję. Zmianom uległy ich uwarunkowania, charakter i kierunki. Obok regionalnych przepływów nasiliły się migracje kontynentalne oraz interkontynentalne. Zasadniczą rolę w kształtowaniu się migracyjnego potencjału i w jego wzroście odgrywają - z jednej strony - zjawiska ludnościowe (eksplozje demograficzne w wielu krajach, takich jak: - Indie, Pakistan, kraje afrykańskie) a także utrzymujące się i rozszerzające się bezrobocie; z drugiej strony - głębokie zmiany w ekonomice światowej, powstanie i rozwój prężnych ośrodków gospodarczych i nowoczesnych branż wytwórczości, wielostronny rozwój sfery usług. Procesom migracyjnym sprzyjają i je ułatwiają: postęp w transporcie, rozwój motoryzacji i komunikacji lotniczej, a także nowoczesne systemy mediów, przekazu, łączności i technologii informatycznej.

We współczesnym świecie na charakter i kierunki zewnętrznych przemieszczeń pracowniczych w sposób coraz bardziej ewidentny i determinujący zaczynają oddziaływać procesy globalizacyjne w gospodarce, przepływy kapitałów i fuzje firm, czy też alokacje inwestycji.

1. Sytuacja na europejskich rynkach pracy

Według danych Eurostatu¹ stopa bezrobocia w UE w grudniu 2009 r. wynosiła 9,4%. Najniższą stopę bezrobocia wśród państw EOG zarejestrowano w Norwegii (3,3%), Holandii (3,9%) oraz Austrii (4,8%); najwyższą na Łotwie (20,5%), w Hiszpanii (18,9%) oraz na Litwie (15,8%). W Polsce powyższy wskaźnik zanotowano na poziomie poniżej średniej unijnej, tj. 8,7%. Dla większości państw dostępne są już dane za luty 2010 r. Na ich podstawie można stwierdzić, że sytuacja na unijnym rynku pracy nie uległa poprawie. Średnia stopa bezrobocia dla wszystkich państw członkowskich wyniosła 9,6%. Tylko w przypadku trzech państw (Belgia, Luksemburg, Słowenia) zmniejszyła się w stosunku do grudnia 2009. W Polsce w lutym 2010 r. zanotowano stopę bezrobocia na poziomie 9%. Porównując obecną sytuację do tej sprzed roku, w przypadku wszystkich państw członkowskich UE nastąpił wzrost stopy bezrobocia. Wskaźnik dla całej UE wzrósł o 1,1 punktu procentowego (Polska zanotowała analogiczny wzrost). Poziom bezrobocia w Norwegii i Luksemburgu można określić jako stosunkowo niski i stabilny. W Norwegii w ciągu roku oscylował on pomiędzy 3,0% a 3,3%, w Luksemburgu pomiędzy 5,3% a 5,5%. Na podstawie miesięcznej informacji o bezrobociu GUS (marzec 2010), można wnioskować, że sytuacja na polskim rynku pracy zaczęła się poprawiać. Analizując dane za ostatnie 12 miesięcy widać, że najwyższa stopa bezrobocia równa 13% została zarejestrowana w lutym 2010 r. Od czerwca 2009 r. do lutego 2010 r. stopa bezrobocia wykazywała tendencję wzrostową. W marcu 2010 r. pierwszy raz od dziewięciu miesięcy zanotowano spadek tego wskaźnika (o 0,1 punktu procentowego). Pozytywne zmiany widać również w ilości ofert pracy zgłaszanych do urzędów pracy. W marcu 2010 r. zgłoszono 117,9 tys. ofert, co stanowiło wzrost o 39% w stosunku do poprzedniego miesiąca i o 25% w stosunku do marca 2009 r.

2. Wpływ kryzysu na emigrację zarobkową

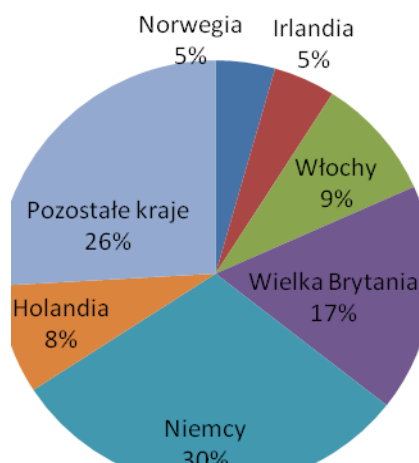
W większości państw członkowskich zaobserwowano zmniejszenie się liczby nowo przybywających migrantów z innych państw członkowskich oraz zmniejszenie się populacji imigrantów. Wiąże się to przede wszystkim ze zmniejszeniem liczby ofert pracy dostępnych na rynku pracy, z których mogliby korzystać pracownicy migrujący.

Kryzys gospodarczy spowodował również zmniejszenie zainteresowania Polaków emigracją. Według badania Diagnoza Społeczna w roku 2007 chęć wyjazdu za granicę w ciągu kolejnych dwóch lat deklarowało 13,5% osób w wieku produkcyjnym, natomiast w 2009 r. – 7,6%. Grupą najbardziej wrażliwą na pogorszenie koniunktury – w sensie spadku zainteresowania migracją za granicę – okazały się osoby zatrudnione w Polsce.

Zmianie uległy również preferowane kierunki migracji. W roku 2007 największym zainteresowaniem cieszyła się Wielka Brytania (ok. 40% wszystkich wskazań). Kryzys gospodarczy na Wyspach Brytyjskich znacznie osłabił chęć wyjazdu do Wielkiej Brytanii i Irlandii. W maju 2010 r. większą popularnością cieszyły się Niemcy oraz państwa, które zniosły ograniczenia w zatrudnianiu obywateli Polski w 2007 r. (zob. wykres 1).

¹<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teilm020&tableSelection=1&plu gin=>

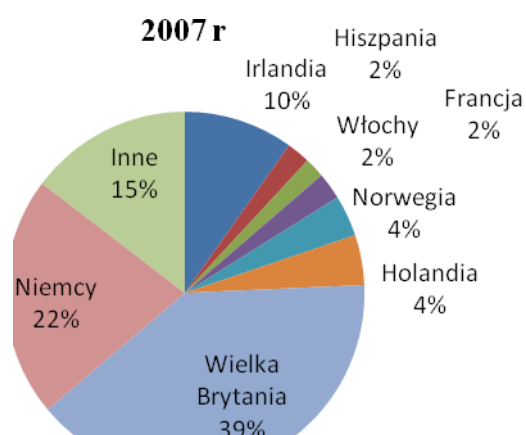
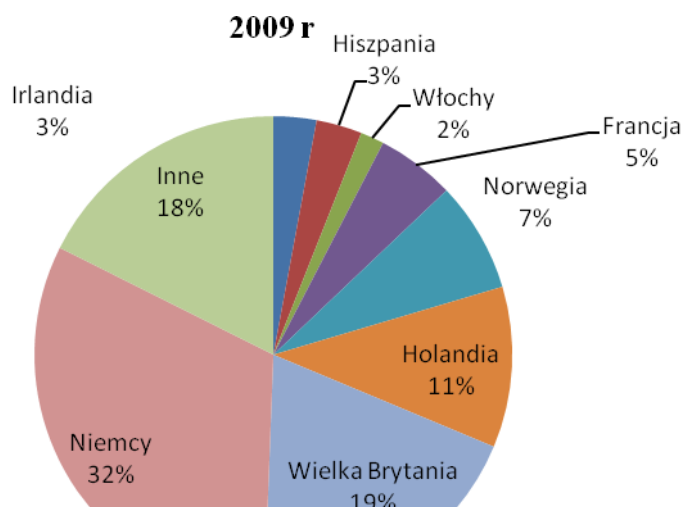
Wykres 1. Kierunki migracji zarobkowych Polaków (maj 2010)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP

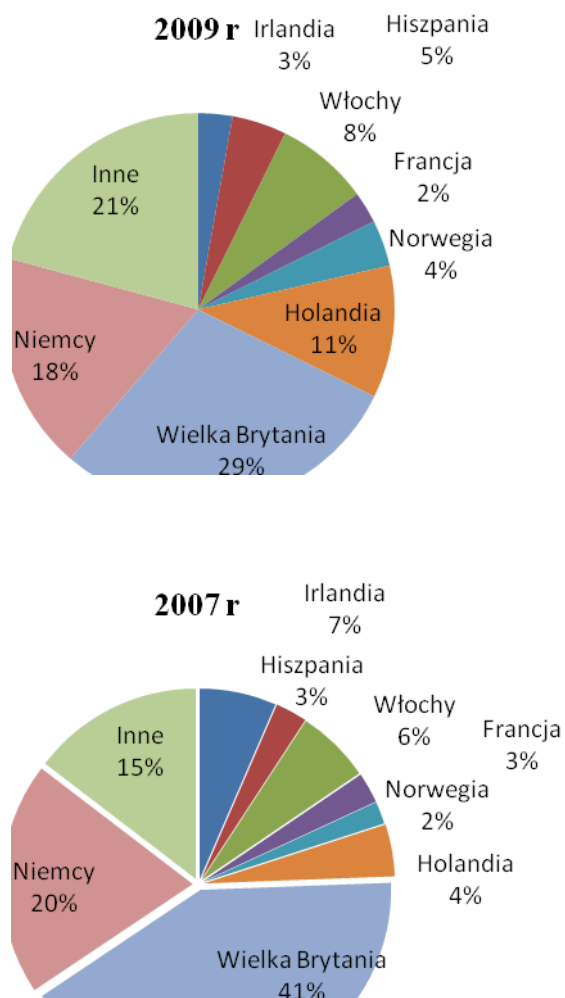
Duże różnice w zmianie preferencji co do kraju docelowego emigracji w roku 2009 w stosunku do roku 2007 widać również przy podziale badanej populacji na kobiety i mężczyzn (zob. wykres 2 i 3). Zainteresowanie wyjazdem do Wielkiej Brytanii i Irlandii, które w roku 2007 było największe zarówno wśród kobiet (47,7% wszystkich wskazań) jak i mężczyzn (49,2% wszystkich wskazań), w roku 2009 wyraźnie się zmniejszyło. Wśród mężczyzn zainteresowanie wyżej wymienionymi państwami spadło o 27 punktów procentowych. Znaczny wzrost wyjazdów Polaków (mężczyzn) zanotowano natomiast w przypadku Niemiec, Norwegii i Holandii. W przypadku kobiet spadek udziału Wielkiej Brytanii i Irlandii wśród deklarowanych kierunków emigracji w roku 2009 w odniesieniu do roku 2007 wyniósł prawie 16 punktów procentowych. Nie przeniosło się to jednak na wzrost popularności wyjazdów do Niemiec. Zaobserwowano wzrost popularności Holandii, Norwegii, Włoch i Hiszpanii, jednak zmiana preferencji wyjazdowych kobiet była mniej homogeniczna niż mężczyzn.

Wykres 2. Najpopularniejsze kierunki zamierzonych emigracji zarobkowych mężczyzn w latach 2007 i 2009 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Diagnoza Społeczna 2009*, Czapiński J., Panek T. (red.), Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2009, s. 126.

Wykres 3 . Najpopularniejsze kierunki zamierzonych emigracji zarobkowych kobiet w latach 2007 i 2009 (w %)

Wykres 4 Główne przyczyny wyjazdów zarobkowych Polaków (maj 2010)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBP

Kryzys gospodarczy wpłynął również na pogorszenie wizerunku imigrantów między innymi w Wielkiej Brytanii. Trudna sytuacja na Wyspach spowodowała wzrost nastrojów ksenofobicznych. Media podejmujące temat licznej obecności Polaków w Wielkiej Brytanii zaczęły podkreślać duże obciążenie budżetu państwa przez przybyłych cudzoziemców, wskazując na kwestie związane ze zmniejszaniem się dostępnych ofert pracy, pomocą społeczną, publiczną opieką zdrowotną oraz zjawiskiem baby boom wśród imigrantów. Negatywne skutki imigracji z państw Europy Środkowo-Wschodniej stały się jednym z tematów kampanii wyborczej przed wyborami do Izby Gmin.

Imigracja, zgodnie z wynikami Eurobarometru – badania realizowanego wśród obywateli UE na zlecenie Komisji Europejskiej – postrzegana jest w wielu krajach Wspólnoty jako realny problem. Dotyczy to głównie Malty, Wielkiej Brytanii oraz w mniejszym stopniu Belgii, Austrii, Danii oraz Cypru.

Ponad trzy czwarte bezrobotnych, którzy znaleźli pracę za granicą, nie pracowała w wyuczonym zawodzie (77,2%). Pracę w swoim zawodzie wykonywał w czasie pobytu za granicą jedynie co piąty ankietowany – 20,4%. Można zauważyć tutaj pewną zależność biorąc pod uwagę wykształcenie respondentów: im wyższe wykształcenie ankietowanych, tym mniejszy odsetek pracujących za granicą w wyuczonym zawodzie (tabela 1).

Tabela 1. Odpowiedzi pracujących za granicą na temat pracy w wyuczonym zawodzie.

Czy pracując za granicą wykonywał pan pracę w swoim zawodzie	Wykształcenie							
	wyższe		średnie		zasadnicze zawodowe i niższe		Ogółem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
tak	5	10,4	25	17,0	57	24,7	87	20,4
nie	40	83,3	119	81,0	170	73,6	329	77,2
brak odpowiedzi	3	6,3	3	2,0	4	1,7	10	2,4
ogółem	48	100,0	147	100,0	15	100,0	28	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.

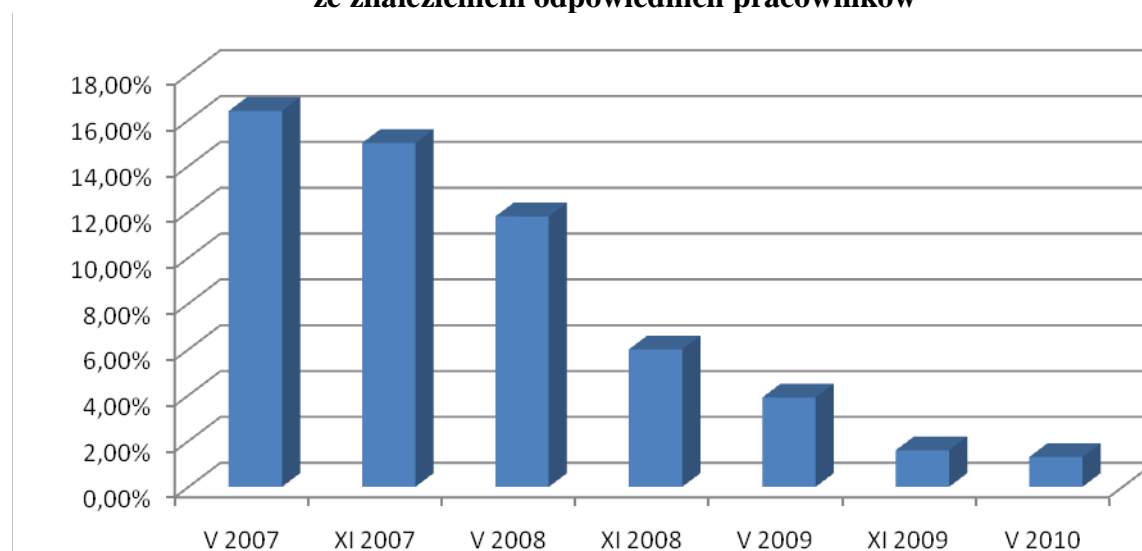
Wśród przyczyn powrotu do kraju respondenci najczęściej wskazywali: brak planów dłuższego pobytu (28,2% wskazań) oraz nieprzedłużenie umowy o pracę (26,8% wskazań). W ciągu najbliższych sześciu miesięcy chęć wyjazdu za granicę zadeklarowało 12,0% ankietowanych, wskazując najczęściej jako cel pobytu- Niemcy (28,1%), Wielką Brytanię (20,6%) i Holandię (15,8%). Podobnie, jak w poprzednich edycjach badań, większość ankietowanych (85,0%) planuje wyjazd na czas określony, przeciętnie na okres około 8 miesięcy. Do wyjazdu za granicę niezmiennie skłaniają przede wszystkim: znacznie wyższe zarobki (37,7% wskazań) oraz brak możliwości znalezienia pracy w kraju (26,6% wskazań).

3. Wyjazdy zarobkowe za granicę w opiniach pracodawców

W ostatniej edycji badań co trzeci pracodawca (34,9%) odnotował przypadki rezygnacji pracowników ze świadczenia pracy. Większy odsetek odpowiedzi uzyskano w trakcie kilku pierwszych edycji badań: w maju 2007 r. – 42,7%, w listopadzie 2007 r. – 45,6%, w maju 2008 r. – 44,4%, w listopadzie 2008 r. – 42,9%. W maju i listopadzie 2009 r. wartości tego wskaźnika były nieznacznie mniejsze (odpowiednio 33,9% i 33,6%). Podobnie jak w ostatniej edycji badań najczęściej wymienianą przyczyną odejść pracowników były oferty konkurencyjnych przedsiębiorstw działających na rynku krajowym pracy. Twierdziło tak w maju 2010 r. 71,2% przedsiębiorców spośród tych, którzy rejestrowali przypadki odejść pracowników z własnej inicjatywy. W kolejnych edycjach poprzedzających obecne badania obserwowano wzrost tego wskaźnika. Wśród przyczyn trudności związanych z pozyskaniem

nowych pracowników, pracodawcy w dalszym ciągu najczęściej wskazują na brak kandydatów z odpowiednimi kwalifikacjami (44,6% wskazań), a także ich zbyt wygórowane oczekiwania płacowe (19,9% wskazań). Respondenci zwracali uwagę również na brak kandydatów z odpowiednimi cechami osobowości (16,1% wskazań) i małą dyspozycyjność kandydatów (6,0% wskazań). Jeszcze 2 lata temu wśród istotnych przyczyn trudności w pozyskiwaniu odpowiednich pracowników, pracodawcy wymieniali wyjazdy zarobkowe pracowników za granicę. Zarówno w listopadzie 2009 r., jak i w maju 2010 r., czynnik ten nie odgrywał już tak znaczącej roli. Stanowił problem dla nieznaczącej grupy respondentów (odpowiednio 1,6% i 1,3%) (wykres 5).

Wykres 5. Procent wskazań na migracje zarobkowe za granicę jako przyczynę trudności ze znalezieniem odpowiednich pracowników

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej z lat 2007-2010.

Zmniejsza się odsetek pracodawców, którzy liczą się z możliwością odejścia części pracowników z własnej inicjatywy, mimo iż przedsiębiorstwu zależy na ich pozostaniu. W maju 2007 r. takie obawy wyraziło 15,7% respondentów, w listopadzie 2007 r. – 18,9%, w maju 2008 r. – 15,6%, w listopadzie 2008 r. – 10,5%, w maju 2009 r. – 8,2% respondentów, w listopadzie 2009 r. – 7,5%, natomiast w maju 2010 r. – 7,3% respondentów. Istotnemu obniżeniu w odniesieniu do wcześniejszych edycji badań uległ odsetek pracodawców, którzy uważają, że przyczyną rezygnacji z pracy części pracowników będą w dużym stopniu wyjazdy zarobkowe za granicę. Sądzi tak obecnie już tylko 2,6% ankietowanych, podczas gdy w maju 2007 r. podobne stanowisko prezentowała ponad połowa (54,3%), w listopadzie 2007 r. – prawie jedna trzecia (29,8%), w maju 2008 r. – 21,3%, w listopadzie 2008 r. – 11,3%, w maju 2009 r. – 18,3%, a w listopadzie 2009 r. - 5,0% respondentów. Średnie oddziaływanie migracji zarobkowych na odejścia z pracy przewiduje 6,0% respondentów (w maju 2007 r. – 23,6%, w listopadzie 2007 r. – 28,5%, w maju 2008 r. – 26,9%, w listopadzie 2008 r. – 15,5%, w maju 2009 r. – 13,7%, w listopadzie 2009 r. – 4,2%). O małym oddziaływaniu tego czynnika przekonanych było obecnie 31,6% ankietowanych przedsiębiorców, w maju 2007 r. - 12,1%, w listopadzie 2007 r. i w maju 2008 r. około jedna czwarta respondentów (odpowiednio 24,2% i 26,5%), w listopadzie 2008 r. – co trzeci pracodawca (35,1%), w maju 2009 r. – jeden na pięciu ankietowanych (19,8%), natomiast w listopadzie 2009 r. - 28,3% przedsiębiorców. Nadal ponad połowa pracodawców (57,3%) twierdzi, że migracje zarobkowe nie mają znaczącego wpływu na decyzje pracowników o rezygnacji z pracy w

ankietowanych przedsiębiorstwach. W poprzednich edycjach badań odsetek ten kształtował się następująco: w maju 2007 r. - 9,6% respondentów, w listopadzie 2007 r. – 17,2%, w maju 2008 r. – 23,7%, w listopadzie 2008 r. – 37,5%, w maju 2009 r. – 48,1%, a w listopadzie 2009 r. - 60,8% respondentów. W obecnej sytuacji nie należy się zatem spodziewać, aby odejścia z pracy pracowników, w związku z wyjazdami zarobkowymi za granicę, mogły mieć znaczący wpływ na wzrost wynagrodzeń w ankietowanych przedsiębiorstwach.

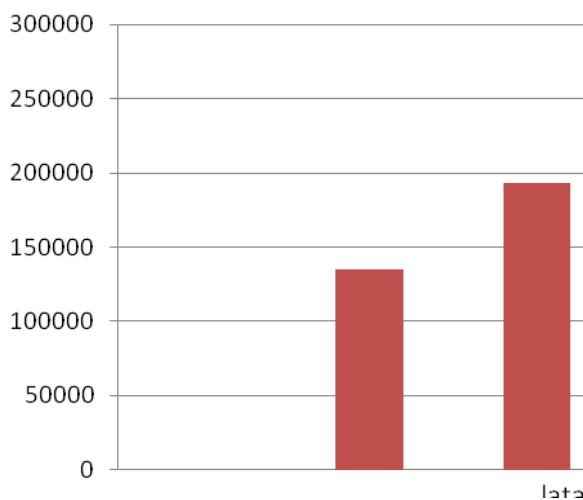
Wśród pracodawców zamierzających zwiększyć wynagrodzenia w swoich przedsiębiorstwach w ciągu najbliższego półroczu (16,7% ogólnej liczby respondentów), ponad trzy czwarte (80,1%) uważa, że ewentualne podwyżki wynagrodzeń nie będą spowodowane migracjami zarobkowymi pracowników. Wartość tego wskaźnika jest około czterokrotnie większa niż na początku badań (w maju 2007 r. podobnie uważało 22,1% ankietowanych, w listopadzie 2007 r. – 36,7%, w maju 2008 r. – 41,9%, w listopadzie 2008 r. – 62,1%, w maju 2009 r. – 68,0%, a w listopadzie 2009 r. – 82,3%). Co siódmy pracodawca (14,6%) sądzi, że spodziewane odejścia pracowników z powodu wyjazdów zarobkowych za granicę jedynie w małym stopniu oddziaływać będą na politykę płacową w przedsiębiorstwie. O średnim wpływie migracji zarobkowych przekonanych jest tylko 3,4% pracodawców. Natomiast żaden z respondentów prognozujących podwyżki wynagrodzeń, nie zauważa w migracjach zarobkowych istotnego czynnika wpływającego na nie, w celu zatrzymania w kraju pracowników chcących wyjechać do pracy za granicę (w maju 2007 r. było to 28,1% pracodawców, w listopadzie 2007 r. -12,7%, w maju 2008 r. -7,4%, w listopadzie 2008 r. - 1,2%, w maju 2009 r. - 0,6% oraz w listopadzie 2009 r. – 0,7%).

Po raz kolejny wyniki badań potwierdzają, że najbardziej wrażliwą na wyjazdy zarobkowe pracowników za granicę sekcją gospodarki jest budownictwo. Pracodawcy reprezentujący budownictwo najczęściej w trakcie badań wspominali o negatywnych skutkach migracji zarobkowych dla zarządzanych przez nich przedsiębiorstw.

Podsumowanie

Zainteresowanie polskich przedsiębiorców świadczeniem usług na rynkach pracy innych państw UE w ciągu ostatnich dwóch lat zmniejszyło się. W latach 2005 – 2007 wykazywało tendencję wzrostową, w latach 2008 i 2009 – spadkową. Porównując rok 2009 do roku poprzedniego liczba wystawionych formularzy E-101 zmniejszyła się o 10%. Analizując ostatnie dwa lata, najwięcej Polaków (prawie 80%) było delegowanych do Niemiec, Francji, Belgii lub Holandii. (wykres 6).

Wykres 6. Liczba formularzy E – 101 wydanych przez ZUS w latach 2005 – 2009

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ZUS.

W przypadku wszystkich wymienionych państw nastąpił spadek liczby wystawianych formularzy E-101 w roku 2009 w stosunku do roku 2008. Największy (o 28%) dotyczył Francji, najmniejszy (o 4,6%) – Niemiec. Warto zauważyć, że zmniejszeniu się liczby pracowników migrujących do poszczególnych państw członkowskich w dobie kryzysu gospodarczego nie zawsze towarzyszy zmniejszenie się liczby przypadków delegowania pracowników w ramach swobodnego świadczenia usług. Widać to między innymi na przykładzie Wielkiej Brytanii. Biorąc pod uwagę liczbę wydanych formularzy E-101, w roku 2009 nastąpił wzrost o 9,5% w stosunku do roku poprzedniego. W przypadku imigrantów z Polski zarejestrowanych w WRS sytuacja była odwrotna, w roku 2009 zarejestrowanych zostało prawie o połowę mniej pracowników z Polski niż w roku ubiegłym.

Materiał informacyjny odnośnie przepływu pracowników między Polską a innymi państwami członkowskimi UE dotyczy głównie obecności obywateli polskich na rynkach pracy innych państw członkowskich UE i uzyskany został za pośrednictwem polskich placówek dyplomatyczno-konsularnych; nie daje on jednak pełnego obrazu zatrudnienia obywateli polskich za granicą. Pełna weryfikacja hipotez badawczych w związku z intensyfikacją emigracji z Polski po 2004 jest ciągle w opracowywaniu. Możliwe konsekwencje gospodarcze migracji trudne są do oceny w chwili obecnej; sytuacja polskich imigrantów jest dynamiczna i podlega ciągłym przeobrażeniom.

Literatura:

1. Accession Monitoring Report, 2008, Home Office, Department for Work and Pensions et.al., 2008.
2. Biuletyny statystyczne GUS z lat 2009-2010.
3. Dane Eurostatu.
4. Labour Migration into Ireland, Imigrant Council of Ireland, 2003..
5. Oded Stark, A Preference for Migration, *Ekonomista* 2007, nr 1.
6. Okólski M, Costs and Benefits of Migration for Central European Countries, CMR Working Papers, No. 7/65, 2006.
7. Raport o stanie gospodarki (maj 2010), Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, maj 2010.

Kontakt

Czestochowa University of Technology
42-200 Częstochowa
Ul. Armii Krajowej 19 B
Poland

Mgr. Aisulu KOZHABAYEVA

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SÚČASNÝ STAV EKONOMIKY KAZACHSTANU A HOSPODÁRSKE VZŤAHY SO SLOVENSKOM

aisulu.kozhabayeva@euba.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá aktuálnym stavom kazašskej ekonomiky a vývojom hospodárskych vzťahov so Slovenskou republikou. V prvej časti príspevku sa autorka venuje súčasnému stavu a prognózam rozvoja ekonomiky Kazašskej republiky po krízovom období, v druhej časti sa zaoberá vývojom bilaterálnej vzťahov v hospodárskej a obchodnej spolupráci medzi Kazachstanom a Slovenskom.

Kľúčové slová: Ekonomika, Kazaska republika, investície, export, bilaterálne vzťahy, Slovenska republika.

Abstract

The article focuses on the current economic situation of the Republic of Kazakhstan and the development of economic relations with the Slovak Republic. In the first part the author goes through the actual situation and the prognoses of economic development of the Republic of Kazakhstan after crisis, in the second part the author outlines the development of bilateral relations in economic and trade cooperation between Kazakhstan and Slovakia.

Key words: Economy, Kazaska Republic, investment, exports, bilateral relations, Slovak Republic.

Úvod

Kazachstan je 9. najväčšia krajina na svete s 2 724 900 km² a s 16 372 1¹ obyvateľov v roku 2010, ktorá sa nachádza na križovatke medzi Európou, Stredným východom, východnou Áziou a južnou Áziou. Hraničí s Uzbekistanom, Kirgizskom, Turkmenistanom, Ruskom a Čínou. Bývalá republika ZSSR, teraz je členom Spoločenstva nezávislých štátov.

Hospodárstvo Kazachstanu sa opiera o veľké nerastné bohatstvo ako aj o poľnohospodárstvo a živočíšnu výrobu. Rozvíja sa nielen ťažobný a spracujúci ale strojársky a zbrojársky priemysel. Po krátkom období úpadku v dôsledku rozpadu ZSSR, kazašský priemysel ako aj celé hospodárstvo rastie. Kroky vlády ako aj privatizácia a pomoc súkromnému sektoru mali za následok rozvoj hospodárstva, ktorý dosahoval v 90. rokoch dvojciferné hodnoty. V roku 2010 sa ustálil medziročný rast HDP 107,52² miliardov dolarov. Roku 2001 sprevádzkoval Kazachstan ropovod do Čiernomorskej oblasti a zabezpečil si tak ďalšie odbytká pre svoju ropu. Krajina sa v súčasnosti pokúša diverzifikovať priemysel,

¹ <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx> - Agentúra štátnej štatistiky KZ.

² <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx> - Agentúra štátnej štatistiky KZ.

obzvlášť pri tom dbá na rozvoj ľahkého priemyslu a pokúša sa znižovať svoju závislosť na investíciách a odborníkoch zo zahraničia. Nezamestnanosť je na úrovni okolo 5,6 3 %.³

Hospodarská politika Kazašskej republiky

V roku 1997 bola prijatá stratégia „Kazachstan – 2030“, ktorá stanovila dlhodobý harmonogram, hlavné ciele a priority hospodárskeho rozvoja krajiny, ktorá bola následne upresnená Strategickým plánom do roku 2010. Porovnanie stavu ekonomiky v roku 2000 s rokom 2008, o dva roky skôr, ako stanovoval Strategický plán, ukazuje, že objem HDP vzrástol na dvojnásobok a efektívne boli splnené sociálne záväzky štátu.

Celkový objem zahraničných investícií už v prvých rokoch nezávislosti KZ za roky 1991 až 1993 predstavoval 1,2 mld. USD napriek negatívnym javom, ako sú korupcia, nejednotná interpretácia zákonov, kvóty na udeľovanie pracovných povolení, byrokracia, sťažaná komunikácia s úradníkmi na nižších úrovniach a nedostatočná infraštruktúra. Za rok 2004 to už bolo 5,5 mld. USD, avšak v roku 2005 došlo k poklesu na 1,6 mld. USD. V roku 2008 predstavoval ročný prílev PZI do KZ 20,1 mld. USD. Za prvý polrok 2009 prišlo do KZ 7,7 mld. USD, z toho do ťažobného priemyslu 2,1 mld., do výroby a spracovania 388,3 mil., do výroby a distribúcie elektriny, plynu a vody 174 mil. USD. Celkový objem zahraničných investícií za obdobie 2003 – 06. 2010 dosiahol 113 mld. USD. Najväčšími investormi v priemysle ropy a plynu v KZ sú USA, Holandsko, Francúzsko, Turecko, V. Británia, Taliansko, Nórsko a Nemecko. V oblasti metalurgie je to Južná Kórea, V. Británia, Japonsko, Kanada a India.

Východiskový stav a prognózy vývoja ekonomiky po krízovom období

V roku 2007 dosiahol KZ rast HDP 8,5%. Rast bol podporený svetovými cenami komodít na trhu a rastom domácej spotreby. Vo veľkej miere sa na ňom podieľalo stavebníctvo a finančný sektor, ktoré prispeli v priemere 40%-ami k ekonomickému rastu vygenerovanému domácim sektorom. V roku 2008 rast HDP predstavoval len 3,2 %. Spomalenie rastu spôsobila svetová finančná kríza, ktorá sa v Kazachstane začala prejavovať od augusta 2007 (hypotekárna kríza). V roku 2009 dosiahol rast HDP úroveň 1,1 % a v priemysle 1,7%. Kazašská republika sa tak ocitla v “skupine prieniku” krajín s kladným tempom ekonomického rastu.

Ekonomika KZ, podľa údajov Ministerstva ekonomiky a rozpočtového plánovania (z júla 2010), opustila krízové ukazovatele z obdobia globálnej finančnej a hospodárskej krízy a súčasný rast HDP medzi jednotlivými kvartálmi roku 2010 sa pohybuje od 7 do 8%. Vláda KZ venuje maximálnu pozornosť realizácii nového Štátneho programu podpory priemyselno-inovačného rozvoja KZ republiky na roky 2010 – 2014, ktorého cieľom je zabezpečenie stabilného a vybilancovaného rastu ekonomiky prostredníctvom diverzifikácie priemyselnej výroby a zvýšením konkurenčnej schopnosti. Program je detailne rozpracovaný pre jednotlivé rezorty ekonomiky a pre zahraničných investorov je výborným návodom (napríklad, v zmysle tohto Programu sa realizujú aj aktivity slovenských podnikateľských subjektov za posledné štyri mesiace t. r.).

Kríza nezabránila KZ pokračovať v štrukturálnych zmenách rozpočtového systému, vo vzdelávaní a pri odstraňovaní administratívnych bariér pre podnikanie. Avšak v krátkodobej a v dlhodobej perspektíve očakávajú KZ vážne problémy, ktoré sú spojené s ozdravovaním finančného sektoru a odstúpením od tradičnej petrochemickej závislosti prostredníctvom väčšej diverzifikácie priemyselného rastu.

³ <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx> - Agentúra štátnej štatistiky KZ.

Ekonomika štátu je naďalej závislá od ropného a plynárenského priemyslu, ktoré sa podieľajú 30%-mi na tvorbe HDP. Viac ako 70% exportu tvorí ropa a plyn, preto hlavným cieľom je diverzifikácia ekonomiky, čím sa má znížiť závislosť na uhl'ovodíkových sektoroch.

**Základné ukazovatele zahraničného obchodu Kazachstanu podľa krajín za rok 2009
(tis. USD)**

Skupiny krajín, krajiny	Obrat		Vývoz		Dovoz	
	celkom	Podiel na celk. obrate, %	celkom	Podiel na celk. exporte, %	celkom	Podiel na celk. importe, %
CELKOM	71 604 441,9	100,0	43 195 762,0	100,0	28 408 679,8	100,0
Krajiny SNŠ	18 848 927,8	26,3	6 781 114,3	15,7	12 067 813,5	42,5
Rusko	12 443 531,1	17,4	3 546 966,5	8,2	8 896 564,6	31,3
Ukrajina	3 420 713,6	4,8	1 289 160,6	3,0	2 131 553,0	7,5
Krajiny EÚ	28 817 271,9	40,2	21 036 775,3	48,7	7 780 496,6	27,4
Taliansko	8 602 088,2	12,0	6 686 755,7	15,5	1 915 332,6	6,7
Francúzsko	3 841 601,7	5,4	3 381 504,9	7,8	460 096,8	1,6
Nemecko	2 939 990,8	4,1	898 132,3	2,1	2 041 858,6	7,2
Holandsko	2 541 582,1	3,5	2 222 451,8	5,1	319 130,3	1,1
Veľká Británia	1 937 391,7	2,7	1 235 082,7	2,9	702 309,0	2,5
Rakúsko	1 450 972,3	2,0	1 196 890,2	2,8	254 082,1	0,9
Poľsko	1 257 373,7	1,8	835 792,6	1,9	421 581,1	1,5
Slovensko	1 094 299,7	1,5	1 045 018,9	2,4	49 280,8	0,2
Rumunsko	878 190,8	1,2	840 320,6	1,9	37 870,2	0,1
Španielsko	700 789,7	1,0	580 284,9	1,3	120 504,8	0,4
Fínsko	760 951,1	1,1	451 220,4	1,0	309 730,7	1,1
Česko	206 658,8	0,3	27 435,9	0,1	179 222,9	0,6
Maďarsko	142 428,8	0,2	42 942,0	0,1	99 486,8	0,4
Slovinsko	76 548,0	0,1	9 341,3	0,0	67 206,7	0,2

Ostatné krajiny						
Švajčiarsko	2 823 876,5	3,9	2 668 112,8	6,2	155 763,7	0,5
Čína	9 458 120,6	13,2	5 888 592,5	13,6	3 569 528,1	12,6
USA	2 004 149,6	2,8	612 614,6	1,4	1 391 535,0	4,9
Kanada	1 631 273,7	2,3	1 385 351,8	3,2	245 922,0	0,9
Irán	1 303 139,9	1,8	1 279 003,7	3,0	24 136,2	0,1
Turecko	1 362 707,1	1,9	791 832,5	1,8	570 874,7	2,0
Japonsko	882 639,2	1,2	247 527,9	0,6	635 111,3	2,2

Zdroj: Štátny colný výbor KR

Základné makroekonomické ukazovatele ekonomiky Kazachstanu

Ukazovateľ	2004	2005	2006	2007	2008	2009
HDP, mld. Tenge	5870,1	7457,1	9762,7	10592,5	10931,5	15887,8
Rast HDP, % k predchádzajúcemu roku	109,6	109,7	110,6	108,5	103,2	101,2
HDP na obyvateľa, USD podľa oficiálneho kurzu	2770	3703	5192	6796	8514	6737
Index spotrebiteľských cien	106,7	107,5	108,4	118,8	109,5	107,3
Index rastu cien výrobcov priemyselných tovarov, % k predchádzajúcemu roku	23,8	20,3	14,6	31,9	-18,6	-22,0
Vývoz tovarov (FOB), mld. USD	20,1	27,8	38,3	47,8	71,2	43,2
Dovoz tovarov (FOB), mld. USD	12,8	17,4	23,7	32,8	37,9	28,4
Rozpočtový deficit v % k HDP	- 0,3	0,6	0,6	-1,6		4,4
Celkový zahraničný dlh, mld. USD	32,7	43,4	73,5			
Investície do zákl. kapitálu, mld. tenge	1531	2205	2810	3234,2	3836,1	4546,9
Investície do základného kapitálu, % k predchádzajúcemu roku	106,0	122,1	110,6	108,2		102,1
Objem priemyselnej produkcie (prác, služieb), mld.tenge	3734,0	5124,1	6484,9	7703,8	8802,5	8952,2
% k predchádzajúcemu roku	110,1	104,6	107	104,5	102,2	101,7
Hrubá poľnohospodárska produkcia, mld. tenge		763,2	850,8	1069,6	1316,4	1620,3
% k predchádzajúcemu roku	99,5	107,3	104,5	108,4	94,4	113,8
Priemerná nominálna mesačná mzda, tenge	32652	44956	53558	59651	59722	66890
Rast platu oproti predchádzajúcemu roku	126,5	126,1	119,1	125,0	100,1	112,3
Kurz tenge/USD, ročný priemer	136,04	132,88	126,09	120,7	120,3	147,5
Kurz tenge/EUR, ročný priemer	169,04	165,42	158,27	173,9	177,0	205,7

Zdroj: Štátny štatistický výbor RK, Centrálna banka RK (údaje nie sú v porovnateľných cenách)

Ropa a ropný priemysel

Podľa najoptimistickejších odhadov sa Kazachstan nachádza na 15. mieste vo svete so svojimi priemyselnými zásobami ropy a plynu. Podľa posledných výskumov zásoby ropy predstavujú 2,9 miliónov ton (21 miliónov barelov), zásoby plynu 1,8 trilióna m³. Predbežný odhad podielu KZ na zásobách v Kaspickom mori činí 13 mil. ton alebo 100 mil. barelov.

Export ropy a plynu

Kazachstan je závislý od vnútornej a ruskej infraštruktúry transportu pri realizácii exportu ropy a plynu. V súčasnosti existujú dva operačné exportné ropovody: ropovod Atyrau – Samara (s napojením na ropovod Družba), ktorý spája Kazachstan s ruskou exportnou sieťou a Tengiz – Novorossijsk a ropovod spájajúci Tengiz s ruským prístavom na Čiernom mori. Objem ropného exportu sa zvýšil spustením ropovodu Baku – Tbilisi - Ceyhan (1730 ropovodných potrubí v objeme 50 miliónov ton). Ďalšie zvýšenie exportu sa očakáva po završení stavby ropovodu Atasu - Alašankou (Kazachstan - Čína), ktorý má mať ročnú priepustnosť 20 mil. ton.

Program rozvoja Kaspického mora

Kazachstan sa nachádza na druhom mieste vo svete v tempe rastu exportu ropy za posledných päť rokov. V súčasnosti ťaží 1,3 mil. barelov ropy za deň a vyváža viac ako jeden milión. Ťažba polovice kazašskej ropy je produkovaná z troch ropných nálezísk Tengiz, Uzen a Karačaganak. V roku 2015 sa očakáva, že ťažba dosiahne 3,5 mil. barelov/deň, z ktorých tri milióny pôjdu na export. Ťažbu na najväčšom kazašskom poli Kašagan, ktorého geologické zásoby sa odhadujú na dve miliardy ton zemného plynu a ropy, realizuje predovšetkým medzinárodné konzorcium vedené talianskou firmou Eni SpA.

Karačaganak

Medzi najproduktívnejšie korporácie produkujúce ropu patrí „Karachaganak Petroleum Operating“ (KPO) pri meste Aksaj, v Západokazachstanskej oblasti. KPO je spoločným podnikom BG Group – 32,5%, ENI – 32,5 %, Chevron – 20% a Lukoil – 15%. Činnosť KPO sa riadi záverečnou dohodou o rozdelení produkcie, podpísanou v novembri 1997 medzi vládou KZ a partnermi. V roku 2010 na základe nepretržitého nátlaku vlády KZ boli akcie prerozdelené. ENI a Chevron odovzdali KazMunajGaz-u po 5% akcií, čo predstavuje hodnotu 1,5 mld. USD. Do KPO bolo vložených 5,5 mld. USD.

Energetika

Dynamika spotreby elektrickej energie za sedem rokov od roku 2000 do roku 2007 vrátane vzrástla na 148%, čo zodpovedá každoročnému nárastu o 6 – 8%. Pritom sú prognózy, že do roku 2015 vzrastie na 163%, avšak technický potenciál energetického odvetvia KZ bude vyčerpaný už v roku 2009. Nové tepelné elektrárne, resp. niektoré bloky starých TEC po generálnych opravách nebudú spustené do prevádzky skôr ako v roku 2011. Na malých riekach južného Kazachstanu sa predpokladá postaviť hydroelektrárne s kapacitou 500 -700 MW s produkciou 2 až 2,5 mld. kWh. Stále sa hľadajú zahraniční investori na ďalšie energetické stavby v objeme 1,6 miliardy USD.

Jadrová energetika

Kazachstan má predpoklad dosiahnuť prvé miesto vo svete v ťažbe uránu. Najväčšími konkurentmi KZ na svetových trhoch sú Kanada, Austrália a Južná Afrika, z ktorých len posledné dve predávajú niektorú časť svojej rudy. Kazatomprom patrí k najväčším spoločnostiam na svete v ťažbe a v spracovaní uránovej rudy. Súčasťou spoločnosti je Uľbinský metalurgický závod v Eskemene (Ust'-Kamenogorsk), v ktorom 90% akcií vlastní Kazatomprom. Ďalší projekt sa pripravuje s francúzskou korporáciou AREVA, ktorá vloží do ťažby uránu 90 mil. USD. Ďalšie významné projekty sa riešia v spolupráci s ruskými a japonskými firmami. Predpokladá sa, že v roku 2010 vstúpi zahraničný kapitál do uránového priemyslu s objemom okolo 300 mil. USD. V spolupráci s RF - na základe podpísanej medzištátnej dohody o atómovej energii z roku 2006, sa stavia spoločný závod v Angarsku pod názvom „Centrum pre obohacovanie uránu“. Prvá produkcia sa očakáva v roku 2011.

Objem priemyselnej výroby za január - december 2009 predstavoval 8925,2 mld. Tenge (KZT) v bežných cenách a v porovnaní s rovnakým obdobím 2008 vzrástol o 1,7 %. Výroba sa zvýšila v ťažobnom priemysle o 6,1 %, naopak klesla v spracovateľskom priemysle o 4,5 % a pri výrobe a distribúcii elektrickej energie, plynu a vody o 1,9 %. Inflácia (index spotrebiteľských cien) dosiahla 106,2 %. Ceny potravín vzrástli o 3,0%, potravinárskych tovarov o 8,6% a platených služieb o 8,4%. Ceny výrobkov priemyselnej produkcie vzrástli o 31 %.

Bilaterálne vzťahy SR a KZ v hospodárskej spolupráci

Medzi Slovenskou republikou (SR) a Kazašskou republikou (KZ) neexistujú žiadne sporné otázky. Počas posledných rokov sa vzájomné vzťahy a kontakty výrazne zaktivizovali. Posilnenie vzťahov potvrdila prvá oficiálna štátna návšteva prezidenta Nursultana Nazarbajeva na Slovensku v novembri 2007 a prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča v Kazachstane koncom marca 2010. Spolupráca KZ so SR sa rozvíja v rôznych sférach, v oblasti energetiky, priemyslu, investícií, technickej spolupráce, poľnohospodárstva a ochrany životného prostredia, cestovného ruchu, vzdelávania, vedy, kultúry, zdravia.

Ministerstvo priemyslu a obchodu KZ začalo od r. 2008 rozvíjať projekty na vytvorenie spoločných slovensko-kazašských podnikov v oblasti strojárstva a potravinárskeho priemyslu, prilákanie priamych zahraničných investícií a technológií.

Ministerstvo energetiky a nerastných zdrojov KZ vypracovalo v r. 2008 koncept interakcie medzi SR a KZ v energetickom sektore, vrátane spoločných projektov na diverzifikáciu trás dodávok energie na územie SR a do ďalších európskych krajín, ako aj koncept vzájomného vytvorenia slovensko-kazašských podnikov v oblasti petrochemického priemyslu. V súčasnosti prejavuje kazašská strana veľký záujem práve o slovenské petrochemické podniky. Zároveň KZ preukazuje záujem o účasť kazašských spoločností na výstavbe a rekonštrukcii ropovodov a plynovodov na území SR. Tento koncept je podporovaný uzavretím medzinárodnej dohody o dodávkach ropy medzi Ruskou federáciou a KZ, s dodávkou do ropovodu Družba pre SR kazašskej ropy v objeme 1,3 milióna ton v roku 2008 a 2009 a s plánovaným objemom 3,0 milióna ton od roku 2010.

Ministerstvo dopravy a komunikácii KZ začalo prípravu niekoľkých projektov. Záujem kazašskej strany sa predovšetkým týka výstavby cargo terminálu na letisku v Bratislave, založenia spoločných slovensko-kazašských podnikov v odvetví telekomunikácií v KZ, projektovanie a modernizácia železníc v KZ, opravy osobných vozňov, dodávky dopravnostavebnej techniky na výstavbu nových ciest.

Ďalším pozitívnym impulzom k rozvoju vzťahov medzi SR a KZ bolo založenie konzulárneho oddelenia Kazachstanu v Bratislave v r. 2009.

Bilaterálne vzťahy v obchodnej spolupráci

V roku 2005 obrat zahraničného obchodu medzi Kazachstanom a Slovenskom dosiahol 74,26 milióna dolárov. (export - 43,76 milióna dolárov., import - 30,5 miliónov dolárov.) V roku 2004 - 129,2 mil EUR (export - 105,6, import - 23,6 miliónov dolárov.) v roku 2003 - 98,4 miliónov dolárov. V posledných rokoch sa hospodárska spolupráca medzi Slovenskom a Kazachstanom rozvíja veľmi rýchlo. Obrat tovaru Kazašskej republiky a Slovenska v januári-júli 2008 predstavoval 353,5 milióna amerických dolárov, v porovnaní s rovnakým obdobím v roku 2007 (51,7 mil USD) sa zvýšil 6,8 krát.

Objem vývozu výrobkov kazašskej republiky na Slovensko v januári-júli 2008 predstavoval 311,3 milióna, v porovnaní s rovnakým obdobím v roku 2006 (16,2 mil USD) vzrástol 19,2 krát.

Objem dovozu slovenských produktov do Kazašskej republiky v období január-júl 2006 predstavoval 42,1 milióna dolárov, a v porovnaní s rovnakým obdobím v roku 2007 (35,4 mil.USD) vzrástol o 18%.

Na Slovensku sú otvorené Honorárny konzulát a Komora priemyslu a obchodu Kazašskej republiky, funguje zastúpenie spoločnosti "Kazachstan Temir Joly".

Kazachstan má zaregistrovaných viac ako 20 podnikov s účasťou slovenského kapitálu. V súčasnosti v Kazachstane funguje deväť spoločných firiem. Napríklad v južnej oblasti Kazachstanu SP "KazSlovBus" a "ZĽS Motor Yuzhmash" vyrábajú autobusy a poľnohospodárske stroje. Od roku 1996, slovenská spoločnosť "Nafta Gbely" je investor v spoločnosti "Anaco" v Atyrau. SP "SlovKazstroy" sa zaoberá projektovaním a výstavbou objektov "na kľúč" v rámci diplomatickej štvrti v Aстане.

So zavedením Kaspického potrubného konzorcia a ropovodu Odesa-Brody existuje reálna možnosť prepravy ropy na Slovensko, resp. jeho tranzitu cez vlastné slovenské potrubia a ropovod "Družba" - potom do Európy. Je možné prepravovať ropu prostredníctvom železničnej dopravy. Slovensko má dlhodobé dohody s Ruskom o dodávke 6 miliónov ton ropy za rok na domácu spotrebu. Podpis medzivládnej dohody o projekte integrácie ropovodov Družba-Adria v decembri 2002 nevyučuje tranzit cez Slovensko pri konkurencieschopnosti tohto smeru.

Vývoj zahraničného obchodu medzi Slovenskom a Kazachstanom tis. EUR

Ukazovateľ / rok v tis. EUR	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Export	31 158	32 128	49 446	61 219	43592	32038
Import	16 943	11 169	18 512	27 925	21026	6 268
Obchodný obrat	48 101	43 297	67 958	89 143	64618	38306
Obchodná bilancia	14 215	20 959	30 934	33 294	22566	25770

Zdroj údajov: ŠÚ SR, MH SR

Prehľad jednotlivých existujúcich a rozpracovaných aktivít SR a KZ podľa odvetví:

a) Energetika a petrochemický priemysel

- KZ prejavil záujem o spoluprácu v oblasti know-how so SR pri budovaní podzemných zásobníkov plynu

- TransGaz CentralAzia má záujem rokovať so SPP a s vedením Eurstream o možnej kooperácii a perspektívnej investičnej činnosti
- v roku 2007 sa uskutočnili rokovania s vedením KMG s cieľom realizovať v roku 2008 v rámci Rusko-kazašskej zmluvy dodávky kazašskej ropy pre SR v objeme 1,2 mil. ton do ropovodu Družba. V r. 2009 bol objem dodávok zvýšený na 3,1 mil. ton a pre rok 2010 bol podpísaný kontrakt na prepravu ropy do Budkoviec do 5,0 mil. ton
- Projekt Holding ECBA v Sarani o sprostredkovaní investičného partnera na výrobu špeciálnych pneumatík pre poľnohospodárstvo, armádu a ťažobný priemysel, vrátane inovácie výroby gumených transportných pásov je v štádiu riešenia.

b) Strojárske, gumárske a dopravné priemysel

V tejto oblasti boli uskutočnené viaceré rokovania so slovenskými partnermi:

- MATADOR Automotive Púchov (prezentované možnosti automatizácie a robotizácie v automobilovom priemysle, pri výrobe a spracovávaní kovov a materiálov, pri tvorbe dizajnu strojárskeho náradia a jeho výrobe a pod.)
- LARFNOVA, a.s. Prievidza (výroba kontajnerových cisterien pre prepravu petrochemických výrobkov, kyselín a potravinárskych obilnín)
- SL Slovakia – ESSEL Slovenská Ľupča a GBT Liptovský Mikuláš (výroba hydraulických pák a zariadení pre bane a pre stavebné práce ako príslušenstvo k nákladným autám KAZBELAZ)
- TATRAVAGÓNKA Poprad a ŽOS Vrútky (prvá vyrobená prímestská električka sa očakáva na jar 2011)
- CONTINENTAL Púchov (dodávky pneumatík a dopravníkových pásov pre ťažobný priemysel)
- kazaško – slovenská stavebná firma TRIFKAZSTROJ (vybudovanie dvoch veľkokapacitných garáží)
- prienik výrobkov stavebného priemyslu na kazašský trh zaznamenal iba KRONONSPAN Prešov.

KZ z hľadiska obratu zahraničného obchodu so SR zaujíma spomedzi krajín SNŠ druhé miesto (keď berieme do úvahy aj import ropy, technického plynu a farebných kovov).

Záver

Kazašskú republiku sa považujú za makroekonomicky stabilizovanú krajinu s rozvinutým ťažobným priemyslom a so silnou (extenzívnou) poľnohospodárskou výrobou, najmä v oblasti pestovania obilnín.

V súčasnosti predstavuje Kazachstan v Strednej Ázii politického, energetického a potravinárskeho garanta stability celého regiónu. Z pohľadu Európskej únie, aj na základe schváleného dokumentu EÚ „Strategický partner EÚ Stredná Ázia a najmä Kazašská republika“ (30. 06. 2007) a spätnej reakcie vlády KZ vo forme štátneho programu „Cesta do Európy“, patrí KZ k najväčším importérom EÚ.

Slovensko-kazašská spolupráca v posledných rokoch dosiahla široký rozsah, aj keď finančná a hospodárska kríza, najmä v roku 2009, spomalila niektoré plánované projekty. Potenciál pre vzájomnú spoluprácu je stále obrovský a získané skúsenosti v minulom čase slúžia iba k ďalšiemu rozvoju vzájomnej spolupráce.

Použitá literatúra:

1. www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/285
2. <http://www.itcp.kz/content/prognoz-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-respubliki-kazahstan-na-2010-2014-gody-chast-1>
3. <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx>
4. <http://www.cessi.kz/?module=articles&catID=6&docID=8&item=4&PHPSESSID=07d5d43d1f51d3a919ddcc4f13327c0c>
5. http://www.ispr.kz/rus/public_articles/

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Klára KRÓLOVÁ

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA KARVINÁ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

**PROBLEMATIKA ZAVÁDĚNÍ POSTUPŮ SOUVISEJÍCÍCH SE
ZAJIŠTĚNÍM HYGIENICKÉ KVALITY V GASTRONOMICKÝCH
PROVOZECH V DOBĚ KRIZE.**

krolova@opf.slu.cz

Abstrakt

Problematika bezpečnosti a kvality potravin je rozsáhlou oblastí, která má v současnosti velkou pozornost. Služby představují mnoho různých činností od jednoduchých aplikací až po složitě řízené operace. Stravovací služby mají mnohá specifika. Provozovatel musí dodržovat jak pravidla správné výrobní a hygienické praxe, tak pracovat v souladu s platnou legislativou a dbát na dodržování předpisů pro oblast HACCP. HACCP je systém, který zajistí hygienickou nezávadnost pokrmů. Hlavní ekonomické problémy provozovatelů jsou způsobeny zavedením nových postupů v souladu s HACCP.

Klíčové slova: Hygiena, služba, HACCP, potraviny.

Abstract

The issue of food safety and quality is a vast area that currently provides a lot of attention. Services represent a wide range of activities from simple applications to complex operations management. Catering services have many specifics. The operator must comply with both rules of good manufacturing and hygienic practices, and work in accordance with current legislation and ensure compliance with HACCP regulations for the area. HACCP is a system that ensures the safety of food. The main economic problems are caused by operators implementing new procedures in accordance with HACCP.

Key Words: hygiene, service, HACCP, food.

Úvod

Finanční krize zasáhla do fungování podniků v celém hospodářském sektoru. Gastronomické provozy se navíc musejí potýkat s povinností mít zavedený systém HACCP, jehož aplikace do provozu s sebou nese další nemalé finanční náklady. Do všeobecného povědomí se systém kritických kontrolních bodů dostal dne 1.1. 2006, kdy vstoupil v platnost nový právní předpis - Nařízení evropského parlamentu a Rady(ES) č. 852/2004 o hygieně potravin. Tím vyvstaly mnohým provozovatelům nemalé problémy, jak systém funkčně zřídit, kde vzít prostředky na případné nutné stavební úpravy provozu nebo, zda si nechat sestavit HACCP na míru u odborníka.

Počátky finanční krize

Počátky finanční krize nelze s přesností definovat. Za impuls ke spuštění můžeme považovat 11. září 2001, kdy došlo k teroristickému útoku na budovy Světového obchodního centra v New Yorku. V té době zápasila americká ekonomika s recesí. Tato událost způsobila téměř okamžitý propad akcií. Banky si mnuly ruce nad očekávaným příjmem, avšak Američané tíhu svých dluhů neunesli a nebyli schopni je splácet. Banky o své peníze přicházeli. Ceny nemovitostí poklesly. Ekonomové se shodují, že se v současnosti jedná o největší krizi od třicátých let předešlého století, kdy krach burzy v New Yorku způsobil největší hospodářskou depresi v moderních dějinách. Současná krize se té tehdejší podobá, i když její síly zřejmě nedosáhne.

To, že krize dosahuje celosvětového měřítka se přesvědčili mnozí obchodníci i investoři různých zemí. Jelikož je americký trh propojen s mezinárodním trhem a to například i českým.

Zatím nemůžeme definitivně identifikovat následky krize, protože ještě není u konce. Někteří ekonomové tvrdí, že nejhorší máme a sebou jiní, že nás to nejhorší ještě čeká, další zase, že přijde druhá a třetí vlna krize. Současná krize ještě není u konce, ale nabízí se některá čísla pro srovnání: například Velká hospodářská krize dosáhla 25% nezaměstnanosti v USA, kdežto dnes dosahuje 10,2%.

Gastronomický provoz-stravovací služby a jejich specifika:

Úvodem je třeba se definovat, co to služba vlastně je. Služba je jakákoliv činnost nebo výhoda, kterou jedna strana může nabídnout druhé straně, je v zásadě nehmotná a jejím výsledkem není vlastnictví. Produkce služby může, ale nemusí být spojena s hmotným produktem.¹

Základem poskytování služeb je vzájemný vztah dvou osob. V podnicích zaměřených na gastronomii je pozornost soustředěována pouze na osobu pracovníka poskytujícího službu. Je však nutné upřít pozornost i na samotného zákazníka, neboť i on je účastníkem procesu poskytování služby. Vzájemný vztah dvou lidí je určen sociálními, ekonomickými a osobními charakteristikami zúčastněných. V každém mezilidském vztahu hrají nejdůležitější roli osobní charakteristiky.²

Klasifikace služeb:

Sektor služeb je značně rozsáhlý. Přestavuje mnoho různých činností, od jednoduchých procesů po složité počítači řízené operace. V sektoru působí různé typy organizací, od jednotlivců přes malé firmy až po národní organizace typů hotelových sítí, mezinárodních cestovních kanceláří nebo po auditorské a poradenské firmy.

V důsledku různorodosti je vhodné roztrždit služby podle jejich charakteristických vlastností do několika kategorií. Takový přístup umožňuje lepší analýzu služeb a pochopení použití marketingových nástrojů pro příslušné kategorie služeb.

Odvětvové třídění služeb:

Základní klasifikace služeb, provedená ekonomy Footem a Wattem, rozděluje služby následujícím způsobem:

- Terciální: Jako typické zástupce těchto služeb uvedu restaurace a hotely, holičství a kadeřnictví, kosmetické služby, prádelny a čistírny, opravy a údržba domácích přístrojů a domácností a další domácí služby.

¹ KOTLER, P., ARMSTRONG, G. *Marketing*. Praha: Grada Publishing, 2004.

² BERÁNEK, J., KOTEK, P. *Řízení hotelového provozu*. Praha: Grada Publishing 1996.

- Kvartérní: Tady lze zařadit doprava, obchod, komunikace, finance a správu. Charakteristickým rysem těchto služeb je usnadňování, rozdělování činností a tím i zefektivnění práce.
- Kvintetní: Příkladem jsou služby zdravotní péče, vzdělávání a rekreace. Hlavním rysem tohoto sektoru je, že poskytované služby své příjemce mění a určitým způsobem zdokonalují.³

Služby a jejich vlastnosti

Služby mají určité vlastnosti, které je odlišují od výrobních produktů. K rozlišení zboží a služeb se používají větší počet vlastností. Mezi nejběžnější charakteristiky služeb patří:

- Nehmatatelnost – služby jsou do značné míry abstraktní a nehmatatelné
- Proměnlivost – služby nejsou standardní a jsou vysoce proměnlivé
- Nedělitelnost – výroba a spotřeba služeb většinou probíhá současně a za účasti zákazníka
- Pomíjivost – služby nelze skladovat
- Vlastnictví - při poskytování určité služby nezískává směnou za své peníze zákazník žádné vlastnictví.⁴

Specifika služeb se zaměřením na stravování

Stravovací služby patří mezi mohutné odvětví podnikání v celé Evropě. Stravování tvoří základ rozvoje cestovního ruchu. Kvalita a dostupnost této služby má velký vliv na prosperitu. S nástupem platnosti evropských předpisů se v této oblasti mnohé změnilo. Většina parametrů byla nejasných a z evropské legislativy nečitelných. Legislativa České republiky byla v tomto sektoru přísnější a dané vyhlášky, včetně zákonů konkrétně popisovaly všechny práva a povinnosti provozovatele potravinářského podniku a tím mu dávali jasný popis, jak povinnosti plnit. Evropská legislativa je benevolentnější, hovoří spíše obecně a popisně. Dozorový orgán této činnosti, což jsou krajské hygienické stanice, proto při kontrolách a schvalování provozu přihlíží i k českým právním předpisům.

Typy stravovacích služeb:

- Smluvní poskytovatelé stravovacích služeb, zajišťující stravování v provozních zařízeních zákazníka.
- Stravovací zařízení v hotelech a střediscích cestovního ruchu.
- Zábavní komplexy, které nabízejí stravování – kasína, divadla...
- Stylové nebo běžné stravování v návštěvních atraktivitách.
- Stravování v sektoru dopravy – letadla, vlaky nebo dálkové autobusy.
- Hospody, bary, taverny, kde se podává jídlo, ale hlavní činností je výčep alkoholických a nealkoholických nápojů.
- Stravovací služby s donáškou domů – dnešní trend : diety v balíčcích.
- Rychlé občerstvení – Fast food.
- Levné restaurace a bufety.
- Restaurace ve vlastnictví řetězců.
- Nezávislé restaurace ve vlastnictví jednotlivců.

³ VAŠTÍKOVÁ, M. *Marketing služeb efektivně a moderně*. Praha: Grada Publishing 2008, 13-14 s.

⁴ PAYNE, A *Marketing služeb*. Praha: Grada Publishing 1996, 15 s.

- Ústavní stravování – škol , nemocnice...

Stravovací služby neprodávají pouze provozovatelé, ale také ti, kdo realizují marketing destinací a konkrétních atraktivit. Je nutno říci, že nabídka a také kvalita stravovacích služeb je základním produktem pro většinu provozovatelů. Marketing v oblasti stravovacích služeb na mnoho specifik.

Produkt je proměnlivý a jeho charakter utváří tyto prvky :

- Jídlo jako hlavní produkt je okamžitě připraveno k distribuci, vyžaduje vysokou estetickou úroveň a kvalitní způsob vizuální prezentace.
- Osoby, které jídlo servírují, by měly být profesionálně zdatné. Klade se důraz na schopnosti, rychlost, přesnost a samozřejmě patřičné odborné vzdělání. Zde se nejvíce uplatňuje schopnost komunikace se zákazníkem.
- Nedílnou součástí každého gastronomického zařízení je kvality výzdoby, pohodlí a celková atmosféra místa, kde pokrm podáván. Nezáleží, zda se jedná o restauraci nebo Fast food.
- Důležitá je také lokalizace prodejny. Její poloha pak určuje typ nejčastějších zákazníků.
- Význam má i otevírací doba a to dny i hodiny.
- Zákazník také ocení různé možnosti placení – kartou, stravenky apod...
- Složení menu s celého sortimentu by mělo odpovídat nejnovějším trendům.

U speciálních služeb jako donáška domů apod. je samozřejmě potřeba marketing přizpůsobit specifickým požadavkům služby.

Ceny jsou ve stravování tvořeny metodou součtu nákladů a ziskové přírážky. Význam má i použití slev. Slevy poslouží k oživení zájmu zákazníků období, kdy poptávka klesá nebo pro skupinové objednávky, jež představují zakázku většího objemu.

„Ochutnejte Českou republiku“

V mnoha zařízeních je právě stravování to, co láká hosty a zajišťuje většinu příjmů. Příkladem může být vzrůstající zájem o „krajové speciality“. V souvislosti s tímto trendem vznikl v České republice projekt „Ochutnejte Českou republiku“. Projekt vznikl, aby podpořil českou kuchyni jako naše dědictví a prosadil naše kulinářské umění i mimo hranice České republiky. Cílem je zatraktivnit potencionální turistické destinace a představit regiony republiky prostřednictvím kulinářských specialit, jak zahraničním, tak i domácím turistům. Hlavními marketingovými nástroji pro propagaci projektu v tuzemsku i v zahraničí je webový portál www.czechspecials.cz, www.ochutnejtecr.cz. Značka Czech Specials a Ochutnejte Českou republiku bude prezentována také v reklamních kampaních agentury CzechTourism v České republice a v Evropě v letech 2010–2013. Provozovatel, který si nechá některý ze svých pokrmů certifikovat značkou Czech Specials, může počítat s výrazně lepší propagací a nárůstem zájmu o jeho podnik.

Obr.č.1 Loga projektu „ Ochutnejte Českou republiku“.

Zajištění hygienické kvality v gastronomických provozech.

Kvalita v potravinářských provozech je dána především hygienickým zajištěním výroby pokrmů/potravin. Provozovatel se může orientovat dle platné legislativy.

Pro území České republiky jsou to tyto zákony a vyhlášky:

- Zákon č. 258/2000 Sb. o ochraně veřejného zdraví
- Vyhláška č.252/2004 Sb., kterou se stanoví hygienické požadavky na pitnou a teplou vodu a četnost a rozsah kontroly pitné vody
- Vyhláška č. 38/2001 Sb. o hygienických požadavcích na výrobky určené pro styk s potravinami a pokrmy
- Zákon č. 110/1997 Sb. o potravinách a tabákových výrobcích.

Zákony zajišťující dozor na potravinovém právem:

- Zákon č. 146/2002 Sb. o Státní zemědělské a potravinářské inspekci.
- Zákon č. 64/1986 Sb. o České obchodní inspekci.
- Zákon č. 634/1992 Sb., O ochraně spotřebitele.
- Zákon č. 552/1991 Sb., o státní kontrole.
- Vyhláška č. 137/2004 Sb. O hygienických požadavcích na stravovací služby a o zásadách osobní a provozní hygieny při činnostech epidemiologicky závažných

Dále platí tato evropská nařízení:

- Nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 178/2002, kterým se stanoví obecné zásady a požadavky potravinového práva, zřizuje se Evropský úřad pro bezpečnost potravin a stanoví postupy týkající se bezpečnosti potravin (poslední změna 202/2008)
- Nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 852/2004 o hygieně potravin
- Nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 853/2004 stanovující zvláštní hygienické předpisy pro potraviny živočišného původu (poslední změna 1243/2007)

Dozor na stravovacími zařízeními provádí Krajské hygienické stanice, konkrétně Odbor hygieny výživy a předmětů běžného užívání. Odbor má tyto povinnosti. V rámci preventivní činnosti zpracovává stanoviska k projektovým dokumentacím a kolaudacím staveb pro zařízení společného stravování, supermarketů, obchodních domů, prodejen potravin, výroben potravin, prodejních stánků a výroben kosmetických prostředků. Státní zdravotní dozor je prováděn v zařízeních společného stravování, nad potravinami při výskytu

alimentárních onemocnění a u výrobců, dovozců a distributorů předmětů běžného užívání (kosmetické prostředky, výrobky určené pro styk s potravinou, hračky a výrobky pro děti do tří let). Dále odbor provádí zkoušky znalostí hub, zajišťuje odběr vzorků pro národní referenční laboratoř pro mražené potraviny a provádí zkoušky ověřování znalostí osob činných při výrobě a uvádění potravin a pokrmů do oběhu a při výrobě kosmetických prostředků.

Správná výrobní a hygienická praxe

Současná legislativa umožňuje využití jednoduššího přístupu k zavádění systému kritických bodů. Tímto jednodušším přístupem je využití správné výrobní a hygienické praxe. Správnou výrobní a hygienickou praxí je myšleno dodržování všech právních norem při výrobě, které se týkají oblasti potravinářství. Pokud provozovatel menšího stravovacího zařízení bude dodržovat všechny dané předpisy a prokáže tak shodu s potravinovým právem, nemusí pak zavádět „plný“ systém HACCP. Postupy správné výrobní a hygienické praxe jednoduše popisují metody kontroly rizik a nejsou tak rozsáhlé jako samotný systém HACCP. Metoda správné výrobní a hygienické praxe znamená využití postupů, které vycházejí z principů systému HACCP. Možným přístupem ke splnění právních požadavků v podmínkách malých podniků jsou materiály komise DG SANCO/1955/2005 ze dne 30.8. 2005 – Návod pro implementaci postupů založených na principu HACCP a podporu implementace principů HACCP v určitých potravinářských firmách.⁵

Podle tohoto materiálu je definováno a upřesněno, které podniky se považují za „malé“. Jsou to takové, které jsou omezené svou velikostí, nedostatečně odbornými lidskými zdroji a které využívají z hlediska ohrožení zdravotní nezávadnosti, jednoduché výrobní postupy. Při využívání správné výrobní a hygienické praxe existuje řada tzv. nezbytných předpokladů. Jsou to požadavky na budovu, zařízení provozovny, suroviny. Musí být zajištěno bezpečné zacházení se surovinami a se vzniklým odpadem. Dále musí být zavedeny bezpečné postupy pro hubení škůdců a sanitační opatření. Je třeba, aby byla zajištěna kvalita vody. Nesmí být porušován chladicí řetězec. Provozovatel musí dbát na dobrý zdravotní stav zaměstnanců, dodržování jejich osobní hygieny a musí zajistit proškolení personálu, aby byli zaměstnanci informováni o možných nebezpečích.

Systém HACCP

HACCP (z anglického Hazard Analysis Critical Control Points) znamená analýzu nebezpečí a stanovení kritických kontrolních bodů. Tento systém byl vytvořen v USA v roce 1959. Tehdy dostala jedna americká potravinářská společnost pokyn od vesmírné agentury NASA, vyrobit takové potraviny, které budou stoprocentně bezpečné pro konzumaci astronauty v kosmickém prostoru.

Tento systém byl dále rozvíjen ve spolupráci s NASA a byl publikován jako HACCP v roce 1971 ve Spojených státech.

Americká akademie věd doporučila v roce 1985, aby byl systém HACCP zaveden do provozu u všech potravinářských podniků. Od té doby je systém HACCP neustále prověřován a rozvíjen po celém světě. Cílem zavedení systému HACCP je, aby byla zajištěna nezávadnost potravin a aby bylo minimalizováno zdravotního nebezpečí. V podstatě jde o systém samokontroly, který má vést ke snížení možného rizika a k snížení možnosti ohrožení nebo poškození zdraví strávníka.

⁵ DG SANCO – francouzská zkratka pro Generální ředitelství pro zdraví a spotřebitele, je to generální ředitelství Evropské Komise, věnuje se veřejnému zdraví.

Směrnice pro systém HACCP byly definovány v Kodexu Alimentarius. Kodex Alimentarius je společný výbor Organizace pro zemědělství a výživu a Světové zdravotnické organizace. Byl založen v roce 1962. Úkolem tohoto výboru bylo připravovat normy, doporučení a směrnice zaměřené na ochranu zdraví spotřebitelů a na zajištění poctivé obchodní praxe a usnadnění mezinárodního obchodu.

Zavádění HACCP do provozu

Při zavádění systému HACCP do konkrétní provozovny se nejprve musí sestavit pracovní skupina. Pracovní skupina je složena alespoň z vedoucího skupiny a ze tří dalších členů. Měli by to být lidé, kteří provozovnu dobře znají a ví, jak fungují výrobní procesy a znají technické možnosti provozovny. Pokud provozovatel nemá odborné vzdělání a chybí mu zkušenosti, měl by se obrátit na odbornou pomoc.

Tato pracovní skupina pak identifikuje výrobní podnik tak, že vymezí výrobní činnost podniku, tzn. vymezí používaný sortiment surovin dle používaného jídelního lístku a popíše výrobní postupy připravovaných pokrmů. Při popisu výrobku je třeba zaměřit se na složení výrobku, způsobu balení, skladování, datum minimální trvanlivosti. Na základě těchto informací lze pak sestavit diagram výrobního procesu. Dále odpovědná pracovní skupina pokračuje na obecných zásadách systému HACCP.

Je to těchto sedm zásad:⁶

1. Provedení analýzy nebezpečí
2. Stanovení kritických bodů
3. Stanovení znaků a kritických mezí v kritických bodech
4. Vymezení systému sledování v kritických bodech
5. Určení nápravných opatření
6. Zavedení ověřovacích postupů
7. Zavedení dokumentace

Analýzou nebezpečí se rozumí proces shromažďování a hodnocení informací o různých druzích nebezpečí pro zdravotní nezávadnost potraviny a o podmínkách umožňujících jejich přítomnost v potravine, které jsou nutné pro rozhodnutí o jejich významu pro nezávadnost potraviny a o jejich zařazení do plánu systému kritických bodů.⁷

Kritickým bodem je technologický úsek, postup nebo operace výrobního procesu, ve kterém je největší riziko porušení zdravotní nezávadnosti.⁸

Kritickou mezí rozumíme znaky a jejich hodnoty, které tvoří hranici mezi přípustným a nepřípustným stavem v kritickém bodě.⁹

Systémem sledování rozumíme pozorování a měření stanovených znaků určeným postupem pro posouzení, zda je kritický bod ve zvládnutém stavu. Zvládnutým stavem je pak stav, kdy jsou v kritických bodech dodrženy stanovené postupy a hodnoty sledovaných znaků jsou v přípustném stavu.¹⁰

Nápravným opatřením je akce, kterou je třeba podniknout, jestliže kontrolní systém ukáže, že byla překročena kritická hodnota a kritický bod již není ovládnán.¹¹

⁶ Nařízení EP a Rady č. 852/2004 – článek 5.

⁷ Vyhláška Ministerstva zemědělství ČR 147/1998 Sb., § 1, pís. f.

⁸ Vyhláška Ministerstva zemědělství ČR 147/1998 Sb., § 1, pís. a.

⁹ Vyhláška Ministerstva zemědělství ČR 147/1998 Sb., § 1, pís. b.

¹⁰ Vyhláška Ministerstva zemědělství ČR 147/1998 Sb., § 1, pís. h, i.

¹¹ VOLDŘICH, M., JECHOVÁ, M. *Bezpečnost pokrmů v gastronomii – Malé a střední provozovny*. 1. vyd. Praha: České a slovenské odborné nakladatelství, 2006, 101 s. ISBN 80-903401-7.

Ověřovacím postupem rozumíme posouzení, zda plán systému kritických bodů účinně ovládá významná nebezpečí a zda se tento plán dodržuje.¹²

Dále je třeba zavést systém evidence, která obsahuje dokumentaci a všechny podklady nutné k zavádění systému kritických bodů a následně záznamy z jeho fungování.

Evidence zahrnuje vymezení výrobní činnosti a odpovědnosti potravinářského podniku, dále specifikaci výrobku a diagramy výrobních procesů. Evidence také zahrnuje zapracování sedmi základních zásad systému HACCP.

Musí být vedeny záznamy o změně systému kritických bodů, o sledování kritických bodů, o překročení kritických mezí v kontrolních bodech a o nápravných opatřeních, která souvisí s tímto překročením. Je třeba zaznamenat výsledky použitých ověřovacích postupů a provedených vnitřních auditů. Důležitou součástí dokumentace je informace o tom, jak bylo naloženo s výrobky, u nichž se prokázalo nebezpečí a nevládnutý stav.

Postup, který je založen na zásadách systému HACCP, znamená použití všech principů HACCP, znamená to tedy, že provozovatel stravovacího podniku je schopen dokázat, že zná všechny možné zdroje zdravotních nebezpečí, které mohou nastat při provádění výrobní činnosti pokrmů. Cílem tohoto je, aby provozovatel byl schopen dokázat, že možná nebezpečí ovládá. Všichni pracovníci potravinářských podniků si musí být vědomi možného nebezpečí. Tím je zajištěna prevence, že se nebezpečí neobjeví a nedojde tak k ohrožení zdraví spotřebitelů.

Při sestavování HACCP doporučují pomoc odborníka, neboť vlastními silami vytvořené plány bývají chybné a v rozporu s praxí v provozu. Základním pravidlem je, že v rámci systému kritických bodů může provozovatel potravinářského podniku uplatnit pravidla správné hygienické praxe (SHP). Pokud je SHP správně nastavena, nebude problémem zavést funkční systém HACCP.

Z uvedeného vyplývá, že hlavními problémy, se kterými se provozovatel stravovacího zařízení potýká, budou souviset právě s vybaveností provozu, tak aby vyhovovalo nejnovějším požadavkům z legislativy.

Hlavní problémy:

- Vysoké náklady na případné rekonstrukce kuchyní – nutnost oddělit čistou a nečistou část. Jednotlivé technologické toky surovin se nesmí křížit.
- Školení zaměstnanců – neochota některých pracovníků podvolit se stávajícím předpisům – nosit předepsaný oděv, zákaz konzumace vlastních potravin na pracovišti nebo absolutní zákaz kouření.
- Stavební úpravy skladů - povinnost mít oddělené sklady pro ovoce, zeleninu. Jednotlivé druhy mas a sýry se musejí skladovat odděleně.
- Nutnost dodržení technických postupů – nákup nového gastrozařízení, nejmodernějších konvektomatů. Je třeba počítat s omezenou kapacitou.
- Nutnost pravidelných kontrol teplot, ať už v jádře suroviny nebo ve skladech, Povinnost mít zavedený registr teplot s sebou přináší nutnost mít funkční a kvalitní systém pro měření a záznam teplot.

Závěr

Závěrem lze říci, že nástup krize ve spojení s povinnostmi, které pro provozovatele stravovacích zařízení vyvstávají, měl významné ekonomické dopady na většinu podnikatelů v tomto sektoru. Problém je samozřejmě řešitelný. Nabízí se řešení místo vypracování celého HACCP se držet pravidel SHP a SVP, což dozorové orgány připouštějí a tolerují. Tímto

¹² Vyhláška Ministerstva zemědělství ČR 147/1998 Sb., § 1, pís. j.

způsobem se mnohým podnikatelům ulevilo. Je ale pouze na provozovateli, aby si přizpůsobil svoji činnost současné situaci, reagoval pružně na změny poptávky a dokázal uspokojit svoje zákazníky/hosty. Právě v tomto složitém období se nabízí možnost uplatňovat všechny marketingové nástroje, bojovat s konkurencí a snažit se o co nejlepší výkon. Možností je právě využití a certifikace značkou „Ochutnejte Českou republiku“, která dá provozovateli konkurenční výhodu. Krize by měla být chápána jako výzva o podání lepšího výkonu a zlepšení strategie v návaznosti na změny prostředí.

Použitá literatura:

1. BERÁNEK, J., KOTEK, P. Řízení hotelového provozu. Praha: Grada Publishing 1996, ISBN 978-80-86724-20-0.
2. FORSYTHE, S. J., HAYES, P.R. Food hygiene, microbiology and HACCP, 3th ed. Gaithersburg: Aspen Publisher, 1998, 217 p. ISBN 0-8342-1815-1.
3. HORNES, S., SWARBOOKE, J., Cestovní ruch, ubytování a stravování, využití volného času. Praha: Grada Publishing, 2003, ISBN 80-247-0202-9.
4. KOSTKOVÁ, M., Udržitelný rozvoj venkova a cestovní ruch. Chrudim: Vodní zdroje Ekomonitor spol. s.r.o., 2010, ISBN 978-80-86832-52-4.
5. KOTLER, P., ARMSTRONG, G. Marketing. Praha: Grada Publishing, 2004.
6. PAYNE, A Marketing služeb. Praha: Grada Publishing 1996, ISBN 80-7169-276-X.
7. VAŠTÍKOVÁ, M. Marketing služeb efektivně a moderně. Praha: Grada Publishing 2008, ISBN 978-80-247-2721-9.
8. VOLDŘICH, M., JECHOVÁ, M. Bezpečnost pokrmů v gastronomii – Malé a střední provozovny. 1. vyd. Praha: České a slovenské odborné nakladatelství, 2006, 101 s. ISBN 80-903401-7.
9. Zákony, vyhlášky a jiné právní dokumenty:
10. Nařízení EP a Rady č. 852/2004 O hygieně potravin
11. Nařízení EP a Rady č. 178/2002 kterým se stanoví obecné zásady a požadavky potravinového práva, zřizuje Evropský úřad pro bezpečnost potravin a stanoví postupy, týkající se bezpečnosti potravin
12. Vyhláška Ministerstva zemědělství ČR 147/1998 Sb. o způsobu stanovení kritických bodů v technologii výroby
13. Vyhláška č. 137/2004 Sb. O hygienických požadavcích na stravovací služby a o zásadách osobní a provozní hygieny při činnostech epidemiologicky závažných
14. Vyhláška Ministerstva zdravotnictví ČR č. 490/2000 Sb., O odborné způsobilosti v ochraně veřejného zdraví
15. Materiál komise ES SANCO/1955/2005 ze dne 30.8. 2005 – Pokyny k provádění postupů založených na zásadách HACCP a pro usnadnění provádění zásad HACCP v některých potravinářských podnicích

Internetové zdroje:

16. www.czechspecials.cz 7.11.2010
17. www.szpi.cz 8.11.2010

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská universita v Opavě
Universitní nám. 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

PhDr. Rudolf KUCHARČÍK, PhD.¹

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PÔSOBENIE EURÓPSKEJ ÚNIE NA AFRICKOM KONTINENTE

rudolf.kucharcik@euba.sk

Abstrakt

Afrika patrí k prioritným oblastiam záujmu Európskej únie. Dôkazom sú prebiehajúce civilné a vojenské misie EÚ na africkom kontinente, ktorých počet je (vrátane už ukončených) neporovnateľne vyšší ako počet misií, v rámci ktorých sa EÚ angažuje v iných oblastiach sveta. Angažovanosť EÚ sa však prostredníctvom misií nekončí. Užšie spoluprácu vymedzuje spoločná stratégia, ktorá predpokladá spoluprácu v otázkach globálneho významu. Jej uvádzanie do praxe je však otázne a pred oboma stranami stojí množstvo výziev.

Kľúčové slova: Afrika, Európska únia, misie EÚ, Stratégia EÚ pre Afriku.

Abstract

Africa belongs to the EU top priorities. The proofs of this are current EU civil and military mission. The number of them is much bigger than of those in other parts of world. But the missions are not the only proof of EU engagement in Africa. The partnership is defined by common strategy that supposes cooperation in the issues of global meaning. However its implementation is questionable and there is many issues for both sides to face.

Key Words: Africa, European Union, EU mission, EU Strategy for Africa.

Africa belongs to the EU top priorities. The proofs of this are current EU civil and military mission. The number of them is/was much bigger than of those in other parts of world. But the missions are not the only proof of EU engagement in Africa. The partnership is defined by common strategy that supposes cooperation in the issues of global meaning. However its implementation is questionable and there is many issues for both sides to face.

Vzťahy s africkým kontinentom sú vzhľadom na jeho blízkosť s Európou neoddeliteľnou súčasťou externých vzťahov Európy. Historicky ale nemôžeme hovoriť o vzťahoch medzi rovnocennými partnermi. Európania sa v Afrike predstavovali v role dobyvateľov a s výnimkou Etiópie si podmanili dlhodobo celý kontinent, k deľbe ktorého došlo na Berlínskej konferencii v roku 1885. Situácia sa zmenila až po druhej svetovej vojne, keď africké krajiny začali masovo získavať nezávislosť. Ich závislosť na pôvodných kolonizátoroch však nebola nikdy úplne odbúraná a vplyv pôvodných koloniálnych veľmocí pretrvával dlhodobo.

Čo do počtu krajín (54) patrí Afrike významné miesto v OSN, čo si uvedomovali ZSSR a USA v období studenej vojny. V súčasnosti sú často krát diskutované otázky typu -

Kto však môže byť regionálny líder? Nestabilná Nigéria, zmiataná v občianskej vojne? Rozštiepená JAR? Nedemokraticky a len navonok stabilný Egypt?

¹ Autor je odborným asistentom na Katedre medzinárodných politických vzťahov Fakulty medzinárodných vzťahov EÚ v Bratislave

Krajinám, ktoré sú často krát bohaté na prírodné zdroje (z Afriky napr. pochádza 80 percent produkcie platiny, viac ako 40 percent diamantov a jedna pätiny svetovej ročnej produkcie zlata a kobaltu, ročne sa v nej ťaží viac ako milión tón medi, ložiska ropy sú odhadované na 75 miliárd barelov²) v rozvoji bránia skorumpované vlády a neprehľadná distribúcia rozvojovej pomoci, v prípade ktorej však musíme rovnako zdôrazniť, že nie je všeliekom.

Podľa **Zdeňka Červenku** „rozvojová pomoc Afrike príliš nepomohla. S výnimkou škandinávskych štátov – Švédska, Nórska a Dánska a tiež Holandska, ktorých pomoc bola nezištná, rozvojová pomoc bývalých koloniálnych mocností a Ameriky sledovala posilnenie politického a hospodárskeho vplyvu.“³ Zahraničná rozvojová pomoc občas nedodá to, čo chudobní ľudia skutočne potrebujú (cestné komunikácie), ale množstvo toho, čo pravdepodobne potrebujú len pramálo (úradníkov). Veľkým úskalím rozvojovej pomoci je odjakživa to, že má ambície stať sa utopickým plánom na nápravu najzložitejších problémov sveta.⁴ Aj v tejto súvislosti **Martin Klus** vyzýva k zmene, ktorá by „zabezpečila presmerovanie značnej časti zahraničnej pomoci rozvojovým krajinám z verejného do súkromného sektora“,⁵ nakoľko práve takáto zmena (hoci vyvolaná najmä z vnútra) viedla k výraznej zmene pomeru bohatých a chudobných napr. v Číne v nedávnej minulosti.

Iný pohľad sprostredkúva **William Easterly**, ktorý píše: „Západ nemôže žiadnej chudobnej krajine navrhnúť komplexnú reformu, ktorá by pomocou kvalitných zákonov a dobre fungujúcich inštitúcií spôsobila, že trhy začnú fungovať...pravidlá...v sebe odrážajú zložitost' hľadania takých sociálnych noriem, sietí vzájomných vzťahov, formalizovaných zákonov a inštitúcií, ktoré trhu najviac vyhovujú. Aby to bolo ešte zložitejšie, menia sa tieto normy, siete a inštitúcie podľa najrôznejších okolností a na základe vlastného vývoja.“⁶ Okrem toho, podľa neho „systém medzinárodných intervencií sužuje naviac rovnaký mor kolektívnej zodpovednosti ako systém medzinárodnej pomoci. Zaisťovanie mieru môže byť prospešné, kto však bude niesť zodpovednosť za to, ako to dopadne? Keď sa veci zvrhnú k desivým koncom, ako je genocída v Rwande, hádže OSN vinu na západné mocnosti, ktoré všetko hádžu na OSN...Intervencionizmus rovnako povýšenecky trpí predsudkom, že len Západ dokáže zabrániť, aby sa miestni navzájom nepovraždili.“⁷

Čo sa týka postavenia Európy v Afrike, došlo v priebehu posledného storočia k významným zmenám a Európania boli nútení akceptovať zvyšujúci sa vplyv ostatných aktérov (predovšetkým USA a Číny). „Zatiaľ čo v dobe skutočného „boja o Afriku“ po Berlínskej konferencii ... bola Európa jediným účastníkom geopolitického diania v Afrike, v období studenej vojny po ukončení dekolonizácie stála ako jedna zo súčastí na strane demokratického sveta v boji o vplyv ...v Afrike, v súčasnej dobe je možné sledovať skôr stagnujúce až slabnúce postavenie Európy, ktorá nebola schopná flexibilne reagovať na novo sa otvárajúce možnosti afrického kontinentu...Časť tradičnej európskej agendy v poslednom desaťročí prevzali dynamicky sa rozvíjajúce ekonomiky Číny, Indie, Malajzie, Brazílie, Iránu...“⁸

2 Bližšie pozri: ČERVENKA, Z. 2007. Afrika – kontinet, který nás sklamal. In Mezinárodní politika. ISSN 0543-7962, 1997, roč. 31, č. 5, s. 4-6.

3 ČERVENKA, Z. 2007. Afrika – kontinet, který nás sklamal. In Mezinárodní politika. ISSN 0543-7962, 1997, roč. 31, č. 5, s. 6.

4 Bližšie pozri napr.: EASTERLY, W. 2010. Břímě bílého muže. Praha: Academia, 2010, ISBN 978-80-200-1776-5.

5 KLUS, M. 2009. Multikulturalizmus a migrácia – Nové výzvy 21. storočia. s. 204. In: DOBIAŠ, D., GBŮROVÁ, M., MATTOVÁ, I., Medzikultúrny dialóg – Stav, kontexty, perspektívy. Prešov: FF PU Prešov, ISBN 978-80-555-0000-3

6 EASTERLY, W. 2010. Břímě bílého muže. Praha: Academia, 2010, s. 110, ISBN 978-80-200-1776-5.

7 tamtiež, s. 343.

8 ZÁHORÍK, J. 2010. Subsaharská Afrika. Praha: NLN, s. 46, ISBN 978-80-7422-021-0.

História vzájomných vzťahov medzi Afrikou a krajinami EÚ siaha do obdobia formovania Európskych spoločenstiev. Prvou významnejšou rámcovou zmluvou bola zmluva z Yaoundé z roku 1963 (nadviazala na ňu dohoda Yaoundé II z roku 1969). Zamerala sa na obchodnú spoluprácu, odbornú a rozvojovú pomoc. V polovici sedemdesiatych rokov spoluprácu vymedzili dohody z Lomé v roku 2000 dohody z Cotonu, cieľom ktorých je pomoc pri odstraňovaní chudoby, udržateľný rozvoj, rozvoj občianskej spoločnosti, hospodárska spolupráca a pod.

Ako zdôrazňuje **Lubomír Čech** „vzájomné vzťahy sa vyvíjali od dôrazu na stabilizáciu v postkoloniálnom období k rozvojovej a technickej pomoci a obchodnej spolupráci smerom k súčasnému ťažko budovanému politickému partnerstvu. Nádeje spájané so zmenami medzinárodne – politického usporiadania na začiatku 90. rokov boli vo svojich afrických súvislostiach formulované do vzostupu demokratizácie, do tlaku na dôraznejšie plnenie ekonomických reforiem a väčšiu pozornosť medzinárodného spoločenstva k sociálne – ekonomickým problémom Afriky.“⁹

Novým impulzom pre rozvoj vzťahov medzi EÚ a čiernym kontinentom mal byť summit v Lisabone v roku 2007, ktorý nadviazal na vôbec prvý historický summit z Káhiry v roku 2000. Stratégia¹⁰, ktorá z lisabonského samitu vzišla, si stanovuje 4 základné ciele:

- podporu a rozvoj politického partnerstva s cieľom posilniť inštitucionálne väzby a čeliť spoločným výzvam predovšetkým v bezpečnostnej oblasti, v oblasti migrácie ale aj pri ochrane životného prostredia
- propagáciu mieru, bezpečnosti, demokracie, ľudských práv, rovnosti pohlaví, udržateľného ekonomického rozvoja a presadzovanie tzv. Miléniových cieľov tak, aby ich napĺňanie bolo viditeľné v každej z afrických krajín do roku 2015
- podporu systému efektívneho multilateralizmu, reformy OSN a kľúčových medzinárodných inštitúcií tak, aby boli schopné čeliť globálne a regionálne problémy (od HIV a malárie až po oblasť šírenia zbraní hromadného ničenia)
- podporu čo najširšej formy partnerstva a spolupráce, do ktorej nebudú zahrnutí len štátni aktéri ale aj aktéri neštátni, ktorí budú hrať aktívnu úlohu pri šírení demokracie, riešení konfliktov ale aj v oblasti postkonfliktnej obnovy.¹¹

Strategickými prioritami sa v zmysle dokumentu stávajú.

- mier a bezpečnosť (v tejto súvislosti sa predpokladá nárast významu Africkej únie pri riešení konfliktov na africkom kontinente a EÚ je označovaná za kľúčového partnera pri zabezpečovaní mieru a stability v oblasti)
- riadenie a ľudské práva (podpora demokratickej vlády a ľudských práv ostáva centrom záujmu medzi EÚ a Afrikou)
- obchod a regionálna integrácia (rozvoj ekonomických vzťahov a podpora investícií ako základ pre nadobudnutie ekonomickej sily Afriky s cieľom, aby sa Afrika vymanila so závislosti na pomoci rôznych donorov a presadila sa na globálnych trhoch)
- podpora napĺňania miléniových rozvojových cieľov (zdôrazňuje sa potreba riešiť osem rozvojových cieľov, ktoré sú osobitne vypuklé na africkom kontinente. Konkrétne ide o boj s chudobou a hladom, zabezpečenie aspoň základného vzdelania,

⁹ ČECH, L. 2007. Africké súvislosti Európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (EBOP). In *Obrana a stratégia*. [online]. 2007, č. 2, [cit. 2010.30.11].

Dostupné na internete: <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/archiv/rocnik-2007/2-2007/clanky/africke-suvvislosti-europskej-bezpecnostnej-a-obrannej-politiky-ebop.html>. ISSN 1802-7199.

¹⁰ Bližšie pozri: Joit EU-Africa Strategy. [online]. [cit. 2010.30.11]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/EAS2007_joint_strategy_en.pdf

¹¹ Bližšie pozri: KAZANSKÝ, R. 2006. Využitie krízového manažmentu ako nástroja bezpečnostnej politiky štátu v 21. Storočí. Bratislava: AT Publishing, s. 70-74, ISBN 80-88954-36-3.

zrovnoprávnenie žien v spoločnosti, boj s detskou úmrtnosťou, starostlivosť o matky, boj s HIV/AIDS¹², maláriou a ďalšími chorobami, ochrana životného prostredia a rozvoj partnerstva pre rozvoj).

Okrem vyššie uvedených otázok strategické partnerstvo medzi EÚ a Afrikou zahŕňa aj oblasť energetiky, klimatických zmien, migrácie, mobility a zamestnanosti či spoluprácu v oblasti vedy a výskumu.

Ak by sme sa s odstupom času pozreli na konkrétne napĺňanie jednotlivých priorít stanovených v Lisabone, možno zo strany EÚ spomenúť napr. nasledujúce kroky:¹³

- vyčlenenie sumy 1 miliardy euro na rozvoj Africkej mierovej a bezpečnostnej agendy a architektúry (financovali sa projekty spojené so vznikom systému včasného varovania, boja proti terorizmu a odzbrojovania povstaleckých skupín, výcviku bezpečnostných síl a operacionalizácie tzv. „stand-by“ forces)
- vyčlenenie sumy 1 milión euro na prípravu volieb vo vybraných afrických krajinách
- spustenie troch regionálnych programov medzi EÚ a vybranými africkými regiónmi v celkovej sume 1,5 miliardy euro
- vyčlenenie sumy 1 miliardy euro na podporu napĺňania miléniových rozvojových cieľov (viac ako 80% z tejto sumy bolo určených práve do Afriky)
- vznik stálej misie Africkej únie pri EÚ
- okrem týchto aktivít je nevyhnutné pripomenúť, že EÚ financuje v súčasnosti projekty spojené s rozvojom školstva, zdravotníctva, infraštruktúry ale aj napr. pozorovateľské volebné misie na africkom kontinente

V poradí tretí summit EÚ a Afriky sa uskutočnil v dňoch 29. a 30. novembra 2010 v Tripolise. Jeho hlavnou témou boli otázky investícií, ekonomického rastu a tvorby pracovných príležitostí v Afrike. Otvorenou a zároveň diskutovanou otázkou bola aj problematika klimatických zmien s cieľom zladit' pozície pred konferenciou o klimatických zmenách, ktorá sa má uskutočniť v Cancúne. Na summite bol prijatý aj Akčný plán na roky 2011-2013, ktorý vychádza z priorít stanovených na samite v Lisabone.

Neoddeliteľnou súčasťou pôsobenia EÚ na africkom kontinente sú vojenské a civilné misie, ktoré EÚ do Afriky vyslala a ktoré sú výsledkom Európskej bezpečnostnej a obrannej politiky, resp. Spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky.

V prípade vojenských misií išlo o misie v Čade, v Sudáne, v Somálsku a v Konžskej demokratickej republike. Ich ciele boli rôzne. V prípade pôsobenie v Konžskej demokratickej republike (misia EUFOR RD Congo) bolo hlavným cieľom podporiť existujúcu misiu OSN MONUC v súvislosti so zabezpečením poriadku počas volieb v roku 2006. Misia tak plnila podpornú úlohu. Práve v Konžskej demokratickej republike sa uskutočnila v roku 2003 aj vôbec prvá vojenská misia EÚ a to pod názvom Artemis. Pôsobenie v Čade (misia EUFOR TSCHAD/RCA v rokoch 2008-2009) sa zameralo predovšetkým na ochranu utečencov a humanitárne úlohy, ktoré bolo nevyhnuté v regióne plniť v dôsledku prílivu utečencov zo sudánskeho Darfúru. Pôsobenie v samotnom Sudáne (podpora misie AÚ Amis) sa naopak týkalo pomoci riešenia darfúrskeho konfliktu priamo na sudánskom teritóriu.

Aktuálne vojenské misie, ktoré EÚ na africkom kontinente realizuje sú dve v Somálsku. Konkrétne ide o misiu EUTM Somalia, ktorej hlavnou úlohou je výcvik somálskych bezpečnostných síl. Ide o pomerne malú misiu - je zložená z približne zo 150

¹² ČAJKA, P. Problémy svetovej populácie - analýzy a trendy. In IŠTOK, R., TEREM, P., ČAJKA, P., RÝSOVÁ, L. *Politická geografia*. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 2010, s. 259-267, ISBN 978-80-557-0013-7.

¹³ Bližšie pozri: List of Concrete Achievements for each of 8 Strategic Partnerships. [online]. [cit. 30.11.2010]. Dostupné na internete:

http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/joint_task_force_africa_ue_achievements_20100319.pdf.

osôb. Druhá Somálska misia má názov EUNAVFOR Somalia (tzv. operácia ATLANTA). Ide o prvú námornú misiu EÚ a za cieľ si kladie pomôcť pri napĺňaní rezolúcií BR OSN, ktoré vyzývajú na pomoc pri boji s pirátmi v Adenskom zálive. V porovnaní s prvou zo spomínaných somálskych misií je nepomerne väčšia a zahŕňa cca 1800 vojakov.

Civilné misie sa v minulosti realizovali v Konžskej demokratickej republike a Guiney Bissau. V súčasnosti prebiehajú v už niekoľkokrát spomenutej Konžskej demokratickej republike s cieľom podieľať sa na reforme bezpečnostného sektora v krajine a výcviku konžských bezpečnostných zložiek.

Aká je však skutočná pozícia EÚ v Afrike? Je skutočne relevantným aktérom a je Afrika skutočne strategickým partnerom? Nie je ním len na papieri?

Nevýhody, ktoré EÚ v Afrike v porovnaní s USA a Čínou má, sú podľa **Jana Záhořika**¹⁴ nasledujúce:

1. Európa (ale aj USA) poskytujú rozvojovú pomoc a investície do afrických krajín za určitých podmienok, ktoré obdarované krajiny musia splniť. Čína si žiadne podmienky pri financovaní do investičných a rozvojových projektov nekladie.
2. Európa podobne ako Čína nedisponuje tak obrovským a akcieschopným elitným vojskom ako USA, ktoré sú schopné zasiahnuť pomerne rýchlo kdekoľvek vo svete v prípade bezprostredného ohrozenia svojich záujmov.
3. Rôznosť prístupov a formulovaných politík či rôznych akčných plánov znemožňujú EÚ vystupovať pružne.

Politickú pozíciu EÚ vymedzil už v roku 2004 vtedajší holandský minister zahraničných vecí **Bernard Bot**: „Pre Európsku úniu sú niektoré záležitosti skutočne mimo diskusiu, pretože tvoria piliere európskeho modelu, o ktorý sa snažíme so svetom podeliť. Tieto záležitosti zahŕňujú demokraciu a právny poriadok, rešpekt k ľudským právam a životnému prostrediu, nešíreniu zbraní hromadného ničenia a boj proti terorizmu. Žiadna krajina nemôže od únie očakávať hospodárske a ani iné výhody, ak nespĺňa jej politické štandardy.“¹⁵

Naopak, kriticky sa voči politike EÚ postavil bývalý ekonóm Africkej banky pre rozvoj **Sanou Mbaye**, keď tvrdí: „Najväčšou vadou modelu EÚ je jeho spoľahnutie sa na byrokratickú cestu k jednote. V Afrike je takýto prístup obzvlášť škodlivý, pretože zo strany afrických vládcov neexistuje žiaden skutočný záväzok k jednote. Vďaka tomu tu hrozí vytvorenie byrokratickej štruktúry, ktorej poslaním bude plytvať vzácnymi prostriedkami Afriky.“ Zároveň v tejto súvislosti dodáva: „Afrika samozrejme jednotu potrebuje. Stratégie individualizmu uplatňované väčšinou afrických krajín robí tieto krajiny zraniteľné voči rozmarom bývalých koloniálnych veľmocí odhodlaných naveky zakonzervovať medzinárodné rozdelenie pracovných síl, ktoré Afrike prisudzuje skôr úlohu dodávateľa základných produktov a surovín ako kvalifikovaných a dobre platených pracovných síl...K prestavbe Afriky je teda nevyhnutná jednota. Táto jednota však musí byť budovaná krok za krokom a sústrediť sa najmä na vzrastajúci regionálny obchod vo vnútri Afriky...“¹⁶

Mesianistické a zároveň prehnane ambiciózne koncepcie odmieta aj **William Easterly**, podľa ktorého je nevyhnutné sa zbaviť „presvedčenia, že viete riešiť problémy iných ľudí lepšie, ako to dokážu sami. Nepokúšajte sa napravnovať vlády alebo spoločnosť. Neobsadzujte iné krajiny ani neposielajte zbrane bezohľadným armádam, ktoré medzi sebou vedú občiansku vojnu. Prestaňte klásť podmienky a strácať čas samitmi a plánovaním.

¹⁴ ZÁHOŘÍK, J. 2010. Subsaharská Afrika. Praha: NLN, ISBN 978-80-7422-021-0.

¹⁵ BOT, B. 2004. Europe Means Fair Play. [online]. In *Projet Syndicate*. [cit. 2010.11.30]. Dostupné na internete: <http://www.project-syndicate.org/commentary/bot1/English>

¹⁶ SANOU, M. 2003. Shoul Africa Follow the EU Model. [online]. [cit. 2010.30.11]. Dostupné na internete: <http://www.project-syndicate.org/commentary/mbaye1/English>

Vzdajte sa šablónovitých a naivných úvah, ako reformovať inštitúcie. Vaším cieľom predsa je, aby sa lepšie viedlo jednotlivcom...Ak bude Západ ochotný pomáhať viac konkrétnym ľuďom ako vládam, odstráni to prekážky, ktoré stoja medzinárodnej pomoci v ceste. Ľudia pomoc potrebujú, aj keď im vládu vojenski diktátori alebo kleptokrati.¹⁷

Je zrejmé, že EÚ a európske krajiny všeobecne sú v súčasnosti len jedným z (rozhodujúcich) aktérov, ktorí sa snažia si na africkom kontinente vybudovať výhodnú politickú a ekonomickú pozíciu. Či však bude v budúcnosti pevnejšia ako čínska, resp. americká závisí predovšetkým od samotných Európanov. Afričania už desaťročia čakajú na to, ako sa sľuby pretavia do konkrétnych krokov. Na strane druhej spolupráca, ktorá by úplne ignorovala politický aspekt a volanie po zodpovednosti smerom k africkým lídrom môže byť efektívna len krátkodobo.

Použitá literatúra:

- BOT, B. 2004. Europe Means Fair Play. [online]. In Project Syndicate. [cit. 2010.11.30]. Dostupné na internete:
<http://www.project-syndicate.org/commentary/bot1/English>
- ČAJKA, P. Problémy svetovej populácie - analýzy a trendy. In IŠTOK, R., TEREM, P., ČAJKA, P., RÝSOVÁ, L. Politická geografia. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 2010, s. 259-267, ISBN 978-80-557-0013-7
- ČECH, Ľ. 2007. Africké súvislosti Európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (EBOP). In Obrana a stratégie [online]. 2007, č. 2, [cit. 2010.30.11]. Dostupné na internete:
<http://www.defenceandstrategy.eu/cs/archiv/rocnik-2007/2-2007/clanky/africke-suvvislosti-europskej-bezpecnostnej-a-obrannej-politiky-ebop.html>. ISSN 1802-7199.
- ČERVENKA, Z. 2007. Afrika – kontinet, který nás sklamal. In Mezinárodní politika. ISSN 0543-7962, 1997, roč. 31, č. 5
- EASTERLY, W. 2010. Břímě bílého muže. Praha: Academia, 2010, ISBN 978-80-200-1776-5.
- Joint EU-Africa Strategy. [online]. [cit. 2010.30.11]. Dostupné na internete:
http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/EAS2007_joint_strategy_en.pdf
- KAZANSKÝ, R. 2006. Využitie krízového manažmentu ako nástroja bezpečnostnej politiky štátu v 21. Storočí. Bratislava: AT Publishing, s. 70-74, ISBN 80-88954-36-3
- KLUS, M. 2009. Multikulturalizmus a migrácia – Nové výzvy 21. storočia. s. 204. In: DOBIAŠ, D., GBÚROVÁ, M., MATTOVÁ, I., Medzikultúrny dialóg – Stav, kontexty, perspektívy. Prešov: FF PU Prešov, ISBN 978-80-555-0000-3
- List of Concrete Achievements for each of 8 Strategic Partnerships. [online]. [cit. 30.11.2010]. Dostupné na internete:
http://ec.europa.eu/development/icenter/repository/joint_task_force_africa_ue_achievements_20100319.pdf

¹⁷ EASTERLY, W. 2010. Břímě bílého muže. Praha: Academia, 2010, s. 378, ISBN 978-80-200-1776-5.

- SANOU. M. 2003. Shoul Africa Follow the EU Model. [online].[cit. 2010.30.11]. Dostupné na internete:
<http://www.project-syndicate.org/commentary/mbaye1/English>
- ZÁHOŘÍK, J. 2010. Subsaharská Afrika. Praha: NLN, ISBN 978-80-7422-021-0.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. Ján LIĐÁK, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SPOLKOVÁ REPUBLIKA NEMECKO A PROBLEMATIKA PRISŤAHOVALECTVA¹

lidak@euba.sk

Abstrakt

Problematika prisťahovalectva a všeobecne medzinárodnej migrácie obyvateľstva, patrí v súčasných spoločensko-politických podmienkach vo všetkých krajinách Európskej únie, k jednej z najcitlivejších problematík, ktorej sa venuje pozornosť predovšetkým na úrovni reálneho politického diskurzu, ale v súčasnosti sa jedná aj o predmet unikátneho vedeckého výskumu. Štúdia upozorňuje na všeobecné kategórie prisťahovalectva, ale najmä na niektoré špecifické črty tohto fenoménu v podmienkach Spolkovej republiky Nemecko, kde charakter medzinárodnej migrácie predurčovali jedinečné historické a národné podmienky. Upozorňuje na reakcie nemeckej verejnosti na túto problematiku a následne na jej odraz v oblasti politickej, ktorá sa prejavuje predovšetkým nárastom extrémizmu a populizmu v politicko-ekonomických podmienkach Nemecka.

Kľúčové slova: medzinárodná migrácia, interkontinentálna migrácia, nelegálna migrácia, utečenci, azylanti.

Abstract

The issue of immigration and generally of international migration belongs in all European Union countries to the most sensitive issues that are focused on not only in everyday political discourse, but it is also a topic of unique scientific research. This study draws attention to the general immigration categories, but especially to some of the specifics of this phenomenon in the setting of Federal Republic of Germany, where the characteristics of international migration were predetermined by unique historical and national conditions. It also brings forward the reaction of German public to this issue and consequently to its reflection in the area of politics, where it expresses above all by the increase of extremism and populism in the political and economical setting of Germany.

Key Words: International migration, intercontinental migration, illegal migration, refugees, asylum seekers

Problematika prisťahovalectva patrí k jednému z najzaujímavejších, ale aj najdiskutovanejších fenoménov našej súčasnosti, s vážnymi dôsledkami pre životy miliónov ľudí. Štáty západnej Európy sa pod vplyvom rastúcej migrácie postupne vracajú k tradičnej, avšak dnes verejnosťou prevažne negatívne vnímanej, multietnicite. Demografická zmena, ako uvádza S. Castles, adekvátne nekoreluje s existujúcimi politickými a sociálnymi inštitúciami moderného národného liberálneho štátu, ktoré sa primárne vyvíjali v kontexte

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0408/08 – Medzinárodná migrácia v európskom kontexte.

etnickej populačnej expanzie a masívnej emigrácie.² Vo všetkých krajinách Európskej únie spôsobuje prisťahovalectvo pomerne veľké politické a sociálne nepokoje. Problémy spôsobené imigráciou variujú od sociálnej diskriminácie až po politické násilie. Medzinárodná migrácia a fenomén prisťahovalectva sa tak stáva v súčasnej dobe jednou z najcitlivejších tém, ktorá je pod vplyvom kontextu diskusie o bezpečnosti a ochrane národných záujmov, z reálnych, ale najmä symbolických dôvodov, výrazne politizovaná.

Aj v Spolkovej republike Nemecko predurčovali charakter migrácie jedinečné historické a národné podmienky. Nemecko nikdy nemalo trvalejší koloniálny vzťah k iným územiám a preto bolo ušetrené predovšetkým postkoloniálnej imigrácie. Napriek tomu, že Nemecko sa s týmto problémom, tak ako iné európske krajiny, nestretlo, v druhej polovici 20. storočia prijalo na svoje teritórium viac migrantov ako ktorákoľvek iná európska krajina.

Prvú migračnú vlnu môžeme pozorovať tesne v povojnovom období a možno ju označiť ako takzvanú návratovú migráciu. Tvorili ju prisťahovalci nemeckého pôvodu z východnej Európy – okolo 8 miliónov utečencov a vyhnancoz z Československa, Poľska a neskôr z Nemeckej demokratickej republiky (NDR). Rastúca potreba pracovných síl bola pokrývaná práve z týchto zdrojov. Po roku 1955 Nemecko nasledovalo svojich západných susedov a prijalo politiku náboru zahraničnej pracovnej sily.³

V rokoch 1955 – 1968, poprípade až do roku 1973, imigrovalo do Nemecka veľa cudzincov, takzvaných *Gastarbeiterov*, na základe dohôd uzatvorených s Talianskom, Gréckom, Tureckom, Španielskom, Portugalskom, Marokom, Tuniskom a s bývalou Juhosláviou o dočasnom zamestnávaní na dobu jedného až troch rokov. Pôvodne sa počítalo s tým, že imigranti sa po uplynutí stanovenej lehoty vrátia do svojich domovských krajín. Nasledovalo obdobie, kedy sa zahraniční pracovní migranti v Nemecku usadili a postupne ich do krajiny nasledovali aj rodinní príslušníci. *Gastarbeiterom* pôvodne nebolo povolené premeniť ich dočasný pobyt na trvalý a teda ani zjednocovanie rodín. Nakoniec im ale právna úprava z roku 1991 právo na reunifikáciu rodín priznala.

Od začiatku osemdesiatych rokov to bola ďalšia vlna prisťahovalcov, ktorej podstatným znakom bol príchod etnických Nemcov. V tomto období bolo západné Nemecko vnímané a chápané ako domov všetkých etnických Nemcov a tak do tejto krajiny prichádzali etnickí Nemci z komunistických štátov východného bloku, väčšinou z Poľska, ZSSR a Rumunska. Napríklad v osemdesiatych rokoch platilo Nemecko Rumunsku za každého etnického Nemca 10 tisíc DEM, ako kompenzáciu za vzdelanie a ľudské investície. Treba poznamenať, že ich príchod nebol vnímaný ako migrácia, ale ako návrat do vlasti. Už v tomto období nemecká nacionálne ladená pravica prišla s heslom, ktoré sa hojne požíva aj v dnešných dňoch – *Deutschland ist kein Einwanderungsland* – Nemecko nie je žiadna prisťahovalecká krajina. V priebehu zlomových rokov 1989-1990 sa do západného Nemecka vrátilo približne 620 tisíc osôb.⁴

Do krajiny samozrejme smerovali aj prúdy utečencov z ostatných krajín. Politické dianie v Turecku na konci sedemdesiatych rokov a na začiatku rokov osemdesiatych spôsobilo enormný počet žiadateľov o azyl tureckého pôvodu. V rokoch 1980-1999 sa Nemecko jednoznačne stalo krajinou s najvyšším počtom žiadateľov o azyl. Napríklad len v roku 1992 ich bolo 438 tisíc. Na túto tému na začiatku deväťdesiatych rokov prebehla ostrá vnútro nemecká debata, ktorá v praxi vyústila k sprísneniu podmienok pre podávanie žiadostí o azyl.

² Castles, S.: *Understanding Global Migration: A Social Transforming Perspective*. Conference on Theories of Migration and Social Change. www.imi.ox.ac.uk/pdfs/stephen-castles-understandin-global-migration.

³ V roku 1955 bola podpísaná zmluva o nábore pracovných síl pre nemecký pracovný trh s Talianskom, v roku 1960 nasledoval podpis zmluvy so Španielskom a Gréckom, v roku 1961 s Tureckom, v roku 1963 s Marokom, v roku 1964 s Portugalskom, v roku 1965 s Tuniskom a v roku 1968 s Juhosláviou.

⁴ <http://www.zuwanderung.de>.

Súhrne v rozpätí rokov 1950 až 1993 do Nemecka imigrovalo 12,6 milióna ľudí čo predstavovalo až 80 percent prírastku všetkého obyvateľstva tejto krajiny. Nemecko tak potvrdilo svoju pozíciu európskej prisťahovaleckej veľmoci.

Príliv imigrantov sa v roku 1997 znížil vo všetkých kategóriách migračného pohybu. Aktívna politika dobrovoľného návratu utečencov do krajín pôvodu, pomohla zvýšiť odchody najmä do Bosny a Hercegoviny.

V roku 2005 žilo v Nemecku cez 7 miliónov cudzincov, z toho najväčšiu skupinu tvorili Turci, až 26,26 percenta z tohto počtu. Ďalej nasledovali Taliani – 8,16 percenta, emigranti z bývalej Juhoslávie – 5,68 percenta, Poliaci – 4,35 percenta a Rusi – 2,66 percenta.⁵ Pre zaujímavosť uvádzame fakt, že podľa údajov nemeckého štatistického úradu žilo v roku 2007 na území spolkovej republiky okolo 15,4 milióna ľudí s takzvaným migračným pozadím. Jedná sa o prisťahovaných obyvateľov, cudzincov, ktorí sa už narodili v Nemecku, cudzincov s nemeckým občianstvom, ako aj o ľudí s minimálne jedným rodičom cudzincom.⁶ Krajina sa v súčasnosti snaží obmedziť pracovný pobyt na veľmi krátke obdobie bez akéhokoľvek práva na trvalý pobyt. Pracovné povolenia sa vydávajú od konca deväťdesiatych rokov iba vysokokvalifikovaným odborníkom na základe programu takzvaných zelených kariet, ktorý bol spustený od roku 2000.

Základom súčasnej imigračnej praxe je nový prisťahovalecký zákon platný od 1. januára 2005, ktorý predstavuje významnú zmenu v otázkach imigrácie, prisťahovalectva a cudzineckého práva. Vychádza z tézy o ktorú sa dlhé obdobie na nemeckej politickej scéne viedli vášnivé debaty a to, že Nemecko je prisťahovaleckým štátom.⁷ Podľa novej normy všetky novonarodené deti na území Nemecka, bez ohľadu na etnickú príslušnosť svojich rodičov, získavajú nemecké občianstvo, pokiaľ aspoň jeden z rodičov žije v Nemecku nepretržite osem rokov a minimálne tri roky disponuje právom neobmedzeného povolenia na pobyt. Deti si môžu ponechať aj občianstvo svojich rodičov, musia sa však medzi 18. a 23. rokom svojho života pre jedno z nich rozhodnúť. V konečnom dôsledku možno vnímať tento zákon ako podstatný prínos v oblasti právneho postavenia a integrácie prisťahovalcov.

Model integrácie v Nemecku vychádzal z premisy, že imigranti ako pracovná sila sú v krajine iba dočasne a spoločnosť nemusí usilovať o ich začlenenie a zvažovať dôsledky ich kultúrnej odlišnosti. V podmienkach Nemecka hovoríme o etnicko-exkluzivistickom modeli „hostujúcich robotníkov“.⁸ Naproti tomu etnickí Nemci mali automatické právo na občianstvo nezávisle na tom či žili alebo nežili na teritóriu Nemecka. Takéto právo nemali pracovní migranti iného etnického pôvodu i keď na území Nemecka žili niekoľko desiatok rokov, respektíve sa tam dokonca narodili. R. Štefančík vo svojej štúdiu uvádza, že v Nemeckom Spolkovom sneme sedí od volieb 2009 15 poslancov, patriacich do kategórie osôb s migračným pozadím. Nemecký parlament tak má o štyroch takýchto poslancov viac ako v predchádzajúcom volebnom období. Doteraz najviac. Strana zelených piatich, SPD štyroch, Ľavicová strana troch, FDP dvoch a CDU jedného. Z 15 členov Spolkového snemu s migračným pozadím má v 17. volebnej perióde turecké korene päť poslancov, iránsky pôvod

⁵ <http://www.destatis.de>.

⁶ Štatistický spolkový úrad Nemecka: *Migration und Integration*. On: <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Navigation/Statistiken/Bevoelkerung/MigrationIntegration/MigrationIntegration.psml>.

⁷ K procesu jeho schvaľovania pozri Štefančík, R.: Zákon o prisťahovalectve v legislatívnom procese Spolkovej republiky Nemecko. In: *Sociálne a politické analýzy*, číslo 2/2007, ročník 1, s. 46-62.

⁸ Baršová, A., Barša, P.: *Prístěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno 2005, s. 36.

majú štyria, indický traja poslanci, po jednom poslancovi majú zastúpenie poľské, španielske a chorvátske korene.⁹

V Nemecku na celoštátnej úrovni neexistuje žiadna trvalo etablovaná pravicovo-extrémistická volebná strana. Pri akomkoľvek náznaku väčších úspechov, či aktivít krajne pravicových síl sa aktivizujú v súvislosti s dejinným vývojom až neobjektívne kampane proti krajnej pravici vo vnútri Nemecka, ale aj v zahraničí. V súčasnej dobe je potrebné neblahé kapitoly nemeckých dejín vnímať tak, že otvorili cestu dnešnej podobe extrémnej pravice, jej viacerým mutáciám a špecifikám. Historické skúsenosti v kombinácii s aktuálnou spoločensko – politickou situáciou dodávajú nemeckej extrémnej pravici jedinečný charakter a pomáhajú pochopiť, prečo má svoje miesto v spoločnosti a prečo si našla vyjadrenie práve v takých podobách a programoch, akými sa prezentuje.¹⁰

Tieto politické subjekty silnejšie pozície získavajú na krajinskej úrovni, predovšetkým v Bádensku - Württenbersku, Bavorsku (Die Republikaner) a v Sasku – Anhaltsku, Brandenbursku a v Brémach (Deutsche Volksunion). Tieto strany sa síce dištancovali od nacizmu, ale vzor nachádzajú v spolupráci s LePenom. Ich program je zostavený z ultrakonzervatívnych, národných, nacionalistických, protimoderných a etatistických elementov. Zameriavajú sa predovšetkým na otázky spojené s problematikou prisťahovalcov a azylantov.

Žiadajú vyhostiť všetkých cudzincov a zrušiť právo na azyl. Sympatizantov nachádzajú najmä medzi staršími občanmi. V deväťdesiatych rokoch práve pod vplyvom týchto politických subjektov sa nesúhlas širokej verejnosti s prisťahovalectvom a nepriateľstvo voči imigrantom v extrémnej podobe prejavili v násilných činoch páchaných na prisťahovaleckých komunitách a jednotlivcoch. Pre Nemecko sa tieto násilne akty stali obrovským vnútropolitickým problémom s medzinárodným dosahom. Ako uvádza A. Mikulčíková – pravicovo extrémistická scéna v Nemecku je rozdrobená na veľké množstvo existujúcich organizácii a skupín, ktoré sledujú rôzne ciele, ale ideovo a programovo príbuzné extrémistické skupiny, či politické strany vzájomne kooperujú a komunikujú.¹¹ Čo je však najnebezpečnejšie, je vývoj vo východnej časti Nemecka, kde časť mladých ľudí prejavuje sympatie Národnodemokratickej strane Nemecka (NPD). Program strany je postavený na boji a kritike multikultúrnej spoločnosti s cieľom zaviesť autoritatívny štát, ktorý presadí vôľu národa. Žiada legislatívu, ktorá by zamedzila cudziemu vplyvu na nemeckú spoločnosť, žiada zrušenie práva na azyl a vystúpenie Nemecka z Európskej únie a NATO.¹²

Táto politická strana má zastúpenie v krajinských parlamentoch, v Sasku v roku 2004 dosiahla až 9,2 percenta, v roku 2006 vo voľbách do krajinského parlamentu spolkovej krajiny Meckleburško – Predpomoransko získala 7,3 percenta voličských hlasov. Sympatizantov nachádza opätovne v nižších sociálnych skupinách, medzi nezamestnanými, ľuďmi s nízkym vzdelaním a s nízkymi príjmami.

Čo je však nebezpečnejšie a priamo súvisí s antisystémovosťou a ohrozením demokratickej politickej kultúry je vznik takzvaných národných oslobodených zón (Nationale befreite Zonen). Koncepcia týchto zón bola vypracovaná v čase mohutných násilností páchaných na cudzincoch a žiadateľoch o azyl. Mladí ľudia v nich prezentovali predstavu vytvorenia takých miest a zón, v ktorých by mali fakticky moc vo svojich rukách. V podstate sa jednalo o získanie kontroly nad verejnými priestormi, námestiami, či celými mestskými

⁹ Štefančík, R.: Migračná politika v Nemecku v kontexte volieb do Spolkového snemu 2009. In: Medzinárodné vzťahy 2009 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Ekonóm 2010, s.801.

¹⁰ Mikulčíková, A.: Podoby pravicového extrémizmu v SRN – programatika, činnosť a stratégia nemeckej NPD. In: Srb, V., Hirtlová, P.(eds): Radikalismus a jeho projevy v súčasnom svete. Kolín 2007, s. 211.

¹¹ Mikulčíková, A.: Môže nemecký pravicový extrémizmus vplývať na fungovanie vzťahov v rámci EU? In: Rozvoj českej spoločnosti v Európskej únii. Praha 2004, s. 356-362.

¹² [http:// www.npd-bremen.de](http://www.npd-bremen.de)

štvrtkami. Zóny mali demonštrovať existenciu „národného spoločenstva“, ktoré je čisté, keďže všetci nepriatelia, protivníci a inak zmýšľajúci sú z neho aj násilím vytlačení. Oficiálne politické orgány v jednotlivých obciach či v spolkových krajinách existenciu takýchto zón popierali, ich pôsobenie možno dokázať predovšetkým v spolkových krajinách Brandenbursko, Sasko, Durínsko. Pravicoví extrémisti si v zónach vytvorili vlastné kultúrne prostredie, v ktorých platia ich vlastné normy a pravidlá. Upozorňujú, že „tam“ je to pre cudzincov a prisťahovalcov nebezpečné. Existencia týchto zón bola po ich vzniku na mnohých miestach Nemecka akceptovaná. V rámci zón dochádza k etablovaniu sa pravicovo extrémistickej moci voči oficiálnemu mocenskému centru – štátu.¹³ Po upevnení ich sily, majú teraz mnohí strach verejne proti nim vystúpiť. Tak sa stáva, že obyvatelia respektíve mládež, ktorá nepodporuje extrémnu pravicu, ich minimálne akceptuje. Zóny „strachu“, ako ich označujú obeť agresívnych útokov, by tak mohli v konečnom dôsledku zaútočiť priamo na demokratické princípy liberálneho štátu. Ak sa proti pôsobeniu týchto zón nepodniknú adekvátne kroky, zvrátiť takýto proces bude veľmi náročné.¹⁴

Vo všeobecnosti aj v Nemecku nechcú pravicovo extrémistické strany zastávať v politickom systéme marginalizovanú pozíciu strán protestu, ale sa čím ďalej, tým viac usilujú o to, aby sa stali trvalou silou pôsobiacou v politickom systéme. V poslednom období sa ukazuje, že tu existuje isté nebezpečenstvo, že tieto subjekty získajú širšiu voličskú základňu, dostanú sa legitímnym spôsobom do jednotlivých krajiných parlamentov a budú sa podieľať na rozhodovacom procese.

Použitá literatúra:

1. Baršová, A., Barša, P.: Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. Brno 2005.
2. Castles, S.: Understanding Global Migration: A Social Transforming Perspective. Conference on Theories of Migration and Social Change. www.imi.ox.ac.uk/pdfs/stephen-castles-understandin-global-migration.
3. Drieschová, A.: Krajní a extremistická pravice ve východním Německu. In: Politologická revue, č. 1/2006.
4. Faist, T.: Staatsbürgerschaft und Integration in Deutschland: Assimilation, Transstaatlichkeit und kultureller Pluralismus. In: Bizeul, Y. (ed.): Integration von Migranten. Französische und deutsche Konzepte im Vergleich. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag 2004.
5. Herbert, U.: Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung 2003.
6. Lidák, J.: Radikalismus a problémy prisťahovalectva v Európe. In: Srb, V.; Hirtlová, P. (ed.): Radikalismus a jeho projevy v současném světě. Kolín: AcademiaRerum Civilicum 2007, s. 153-163.
7. Mikulčíková, A.: Podoby pravicového extrémizmu v SRN – programatika, činnosť a stratégia nemeckej NPD. In: Srb, V., Hirtlová, P.(eds): Radikalismus a jeho projevy v současném světě. Kolín 2007.

¹³ Mikulčíková, A.: Podoby pravicového extrémizmu v SRN – programatika, činnosť a stratégia nemeckej NPD. In: Srb, V., Hirtlová, P.(eds): Radikalismus a jeho projevy v současném světě. Kolín 2007, s. 219.

¹⁴ Drieschová, A.: Krajní a extremistická pravice ve východním Německu. In: Politologická revue, č. 1/2006, s.81-100.

8. Mikulčíková, A.: Může nemecký pravicový extrémizmus vplývať na fungovanie vzťahov v rámci EU? In: Rozvoj české společnosti v Evropské úunii. Praha 2004.
9. Štatistický spolkový úrad Nemecka 2007: Migration und Integration. <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Navigation/Statistiken/Bevoelkerung/MigrationIntegration/MigrationIntegration.psml>
10. Štefančík, R.: Zákon o prisťahovalectve v legislatívnom procese Spolkovej republiky Nemecko. In: Sociálne a politické analýzy, číslo 2/2007, ročník 1, s. 46-62.
11. Štefančík, R.: Migračná politika v Nemecku v kontexte volieb do Spolkového snemu 2009. In: Medzinárodné vzťahy 2009 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Ekonóm 2010, s. 799-808.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Beata LIPKOVÁ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VOĽNÝ POHYB PRACOVNÍKOV PO ROZŠÍRENÍ EURÓPSKEJ ÚNIE¹

beata.lipkova@euba.sk

Abstrakt

Voľný pohyb osôb je jednou zo základných ekonomických slobôd, ktoré zaručuje právo EÚ. Zahŕňa právo štátnych príslušníkov Únie slobodne sa presťahovať do iného členského štátu za účelom nástupu do zamestnania a usadiť sa tu so svojimi rodinnými príslušníkmi. Voľný pohyb pracovníkov zabráňuje členským štátom priamo alebo nepriamo diskriminovať pracovníkov v oblasti zamestnania na základe ich národnosti. Súčasne zabezpečuje rovnaké zaobchádzanie. Článok sa zaoberá dopadmi voľného pohybu pracovníkov v kontexte rozšírenia EÚ a dočasného obmedzenia prístupu na trhy práce členských štátov EÚ 15.

Kľúčové slová: voľný pohyb pracovníkov, vzájomné uznávanie, toky mobility, právo vstupu a pobytu.

Abstract

Free movement of persons is one of the fundamental freedoms guaranteed by EU law. It includes the right of EU nationals to move freely to another Member State to take up employment and reside there with their family members. Free movement of workers precludes Member States from directly or indirectly discriminating against EU workers on the basis of nationality in employment related matters. It also ensures equal treatment. The article deals with the issues related to the impact of free movement of workers in the context of EU enlargement and temporarily restrict of the free access to EU 15 labour markets.

Key words: free movement of workers, mutual recognition, mobility flows, right of entry and residence.

Úvod

Voľný pohyb osôb bol zavedený ako jedna z ekonomických slobôd jednotného trhu Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) spolu s voľným pohybom tovaru, služieb a kapitálu.

Do prijatia Jednotného európskeho aktu (1987), keď bol voľný pohyb rozšírený na ekonomicky neaktívne osoby, sa v oblasti voľného pohybu osôb liberalizácia vzťahovala na pracovníkov a samostatne zárobkovo činné osoby. Podstata tejto ekonomickej slobody spočívala v poskytnutí možnosti vyhľadania lepších životných a pracovných podmienok a súčasne mala realizácia voľného pohybu pracovných síl umožniť, aby ich presun medzi členskými štátmi pomohol zaostalejším oblastiam s vysokou nezamestnanosťou. To zároveň malo zabezpečiť potrebné pracovné sily pre prosperujúce oblasti. V konečnom dôsledku malo

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0802/08.

po odstránení bariér dôjst' k vytvoreniu európskeho pracovného trhu, na ktorom sa bude stretávať ponuka a dopyt pracovných síl. Členské štáty očakávajú od vytvorenia jednotného trhu efektívnejšie rozdelenie pracovných síl a kapitálu.²

Efektívne využitie pracovnej sily však neznamená nízku úroveň miezd, ale skôr to, že mzdy musia zodpovedať produktivite práce, čím sa trhy práce členských štátov stávajú nepriamo konkurentmi.³ Za účelom zlyhania trhu boli v krajinách zriadené inštitúcie trhu práce, ktoré viedli k rôznym stupňom a formám rigidity s rôznymi dopadmi na produkčnú efektivitu a nezamestnanosť. Ekonomická integrácia ovplyvňuje inštitúcie trhu práce v súvislosti so zmenou ekonomických požiadaviek a inštitúcie trhu práce sa stávajú strategickým prvkom pri hľadaní väčšej konkurencieschopnosti, t. j. ekonomickej efektivity⁴.

Sloboda pohybu pracovných síl bola úplne zavedená v októbri 1968, keď sa pracovníkom priznala územná mobilita (právo odísť z ktoréhokoľvek členského štátu do iného členského štátu za účelom zamestnania sa v ňom aj s rodinnými príslušníkmi), profesionálna mobilita (uchádzať sa o ponúkané pracovné miesto za rovnakých ekonomických a sociálnych podmienok ako domáci pracovníci) a sociálna mobilita (začlenenie do spoločnosti prijímajúcej krajiny a právo na pobyt aj po ukončení pracovného pobytu). V roku 1961 Rada schválila princíp slobodného zriaďovania podnikov a výkonu slobodných povolání vo všetkých členských štátoch Spoločenstva. Tento princíp nadobudol účinnosť od 1. januára 1970, ale jeho aplikácia bola oveľa zložitejšia v prípade profesií, ktoré sú upravované nariadeniami členských štátov. Najväčšou prekážkou v tejto oblasti bolo neuznávanie kvalifikácie pracovníkov dosiahnutej v materskej krajine, čo do značnej miery obmedzilo voľný pohyb osôb. Doposiaľ existuje len niekoľko harmonizovaných európskych úprav štandardnej kvalifikácie a jej preukazovania (lekárske a veterinárne profesie, zdravotné sestry, architekti, právnici, dopravcovia). V iných profesiách určujú požiadavky na kvalifikáciu samotné členské štáty, čo často sťažuje voľný pohyb osôb migrujúcich za prácou. Vytváranie legislatívnych podmienok pre voľný pohyb pracovných síl a slobodu usadzovania sa samostatne zárobkovo činných osôb zostali do prijatia programu dobudovania jednotného trhu v praxi limitované. Je však potrebné poznamenať, že záujem pracovníkov migrovať za prácou do iného členského štátu bol v tomto období veľmi malý, čo súviselo so skutočnosťou, že ekonomická a mzdová úroveň vo vtedajších členských štátoch bola podobná, a preto nebol ani vyvíjaný väčší tlak na komplexnejšie riešenie tejto problematiky.

Legislatívne zakotvenie voľného pohybu pracovných síl a samostatne zárobkovo činných osôb v EÚ

V súčasnosti je sloboda voľného pohybu pracovníkov (fyzických osôb) zakotvená v Lisabonskej zmluve v článkoch 45-48 Zmluvy o fungovaní EÚ (ZFEÚ). Pod pojmom „pracovníci“ sa chápu zamestnanci, teda osoby v pracovnom pomere, ktoré vykonávajú nesamostatnú činnosť na základe pokynov a za odmenu podľa vykonanej práce, vrátane práce na čiastočný úväzok.

Príslušné ustanovenia ZFEÚ zabezpečujú voľný pohyb pracovníkov vnútri EÚ. Akákoľvek diskriminácia medzi pracovníkmi členských štátov Únie založená na štátnej príslušnosti je zakázaná. Zásada nediskriminácie pracovníkov sa vzťahuje na rovnaké zaobchádzanie v otázkach dostupnosti k zamestnaniu, pracovných a zamestnaneckých podmienok, odmeny za prácu, výpovede, opätovného zamestnania a sociálnych výhod. Sociálnymi výhodami sa rozumejú príplatky, pôžičky, zľavy a sociálna pomoc. Zo zásady

² RÉDOR, D.: *Économie européenne*. 1999. s. 17.

³ BALDWIN, R.; WYPLOSZ, CH. (2008): *Ekonomie evropské integrace*. 2008. s. 206.

⁴ Tamtiež.

rovnakého zaobchádzania vyplýva, že pracovníci z iných členských štátov majú rovnaké práva ako pracovníci hostiteľskej krajiny. Výnimky z tejto zásady sa môžu uplatniť v prípade požiadaviek na zabezpečenie verejného poriadku, verejnej bezpečnosti a ochrany zdravia ľudí.

Okrem uvedených výnimiek, keď sa môžu uplatniť obmedzenia na voľný pohyb pracovníkov, zahrnuje táto sloboda nasledovné práva pracovníkov (čl. 45 ods. 3 ZFEÚ):

- uchádzať sa o skutočne ponúkané pracovné miesta v ktoromkoľvek členskom štáte,
- za týmto účelom voľne sa pohybovať na území členských štátov,
- pobývať v niektorom členskom štáte za účelom výkonu zamestnania v súlade s legislatívou daného štátu, ktorá upravuje zamestnanie vlastných štátnych príslušníkov,
- zostať na území členského štátu aj po skončení zamestnania.

Voľný pohyb pracovníkov, resp. výkon určitých činností, podlieha popri výnimkách vyplývajúcich z požiadaviek na ochranu verejného poriadku, verejnej bezpečnosti a zdravia aj niektorým ďalším obmedzeniam. Tieto obmedzenia súvisia s tým, že výkon určitých činností je vyhradený len občanom danej krajiny. Ide o činnosti, ktoré sú spojené s výkonom štátnej moci: armáda, polícia, súdy, finančná správa, diplomatická služba. Na druhej strane sa tieto obmedzenia nevzťahujú na iné oblasti spravované štátom (zdravotníctvo, školstvo, podniky verejného sektora poskytujúce služby – pošty, železnice a pod.), kde je v zásade voľný prístup k pracovným miestam. Ustanovenia kapitoly o voľnom pohybe osôb sa preto nevzťahujú na činnosti, ktoré sú v danom členskom štáte späté (aj keď len príležitostne) s výkonom verejnej moci (čl. 51 ZFEÚ).

Na osoby, ktoré získali miesto v niektorom z členských štátov EÚ, sa vzťahuje aj právo pobytu ich rodinných príslušníkov v danom štáte. Rodinní príslušníci (manželia, manželky, deti) majú bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť právo u pracovníka bývať a vykonávať nesamostatnú pracovnú činnosť. Za rovnakých podmienok ako domáci občania majú deti nárok zúčastňovať sa všeobecného vyučovania, učňovskej a odbornej výchovy. Právo pobytu platí pre pracovníkov na dobu činnosti neobmedzene.

Sloboda voľného pohybu osôb sa okrem pracovníkov vzťahuje na osoby, ktoré vykonávajú samostatnú zárobkovú činnosť (živnostníci, podnikatelia, osoby vykonávajúce slobodné povolania). Na samostatnú zárobkovú činnosť sa vzťahujú články 49-55 ZFEÚ, ktoré ustanovujú voľnosť podnikania v ktoromkoľvek členskom štáte Únie.

Sloboda usadzovania zahŕňa prístup k samostatnej zárobkovej činnosti a ich výkon, právo zriaďovať a riadiť podniky (predovšetkým spoločnosti) za rovnakých podmienok, aké sú stanovené pre vlastných príslušníkov členského štátu, kde sa podnikanie uskutočňuje (ak to neustanovuje inak kapitola o voľnom pohybe kapitálu). Aj tu platí zásada nediskriminácie a rovnakého zaobchádzania.

Rovnako, ako v prípade fyzických osôb, ktoré sú príslušníkmi členských štátov, sa v danej oblasti zaobchádza so spoločnosťami, ktoré vznikli podľa práva niektorého členského štátu a majú svoje sídlo, ústrednú správu, či hlavné miesto podnikateľskej činnosti v EÚ (čl. 54 ZFEÚ).

Rovnako, ako pri voľnom pohybe pracovníkov, existujú aj v prípade slobody podnikania obmedzenia, ktoré sú spojené s výkonom verejnej moci, alebo činnosti, o ktorých rozhodne Rada. Súčasne sa tiež na slobodu podnikania môžu vzťahovať obmedzenia spojené so zabezpečením verejného poriadku, verejnej bezpečnosti a ochrany zdravia.

Voľný pohyb osôb v rámci jednotného trhu EÚ si vyžaduje aj sociálne zabezpečenie osôb pracujúcich v inom členskom štáte, bez ktorého by sloboda usídľovania a poskytovania služieb, ako aj právo uchádzať sa o zamestnanie v inom členskom štáte nemohli byť realizované v praxi. Migrujúcim pracovníkom a samostatne zárobkovo činným osobám, ako aj osobám, ktoré sú na nich závislé, Únia zabezpečí (čl. 48 ZFEÚ):

- sčítanie všetkých nárokov získaných podľa vnútroštátnych právnych predpisov pre účely vzniku a zachovania nárokov na dávky a pre výpočet ich výšky,
- vyplácanie dávok osobám s bydliskom na území členských štátov Únie.
-

Systémy poistenia (sociálne, nemocenské, dôchodkové) jednotlivých členských štátov sú navzájom koordinované tak, aby si migrujúci pracovník nezhoršoval svoje sociálne postavenie, pričom sféra sociálneho zabezpečenia zostáva v rukách jednotlivých členských štátov EÚ.

Uznávanie kvalifikácie medzi členskými štátmi EÚ

Uľahčenie realizácie voľného pohybu osôb predpokladá vzájomné uznávanie výsledkov odborného vzdelania (diplomov, osvedčení a iných dokladov o kvalifikácii) migrujúcich pracovníkov. Uznávanie kvalifikácie pracovníka dosiahnutej v materskej krajine sa stalo problémom, ktorý do istej miery obmedzuje voľnosť pohybu osôb.

Zmluva o fungovaní EÚ (čl. 53) obsahuje ustanovenie, ktoré je základom pre realizáciu vzájomného uznávania diplomov, osvedčení a iných dokladov o kvalifikácii. Legislatíva Spoločenstva v tejto oblasti prešla určitým vývojom, ktorý zaznamenal prechod od „starého prístupu“ k „novému prístupu“ v otázkach vzájomného uznávania kvalifikácie migrujúcich pracovníkov. V období uplatňovania „starého prístupu“ sa prijímali smernice, ktoré v niekoľkých vybraných profesiách (lekári, zdravotné sestry, veterinári, architekti, právnici, dopravcovia) presne určovali podmienky pre uznávanie diplomov a osvedčení získaných v iných členských štátoch. V roku 1985 bola prijatá smernica o požiadavkách na kvalifikáciu pracovníkov v pohostinstvách, automobilových servisoch a v stavebníctve. Tento prístup k vzájomnému uznávaniu kvalifikácie medzi členskými štátmi prostredníctvom prijímania smerníc sa ukázal ako časovo veľmi náročný.

Úsilie členských štátov ES dobudovať jednotný trh prinieslo v tejto oblasti uplatňovanie „nového prístupu“.

Smernica z roku 1988 zaväzuje členské štáty zásadne uznávať vysokoškolské diplomy, pokiaľ odborné vzdelanie trvalo aspoň tri roky. V roku 1992 bol nový prístup rozšírený na vysvedčenia o dosiahnutom stredoškolskom vzdelaní a odbornom výcviku v dĺžke trvania najmenej troch rokov.

Voľný pohyb pracovníkov po rozšírení EÚ v rokoch 2004 a 2007

Rozšírenie EÚ v roku 2004 a 2007 bolo sprevádzané obavou členských štátov EÚ-15⁵ zo zvýšenia mobility pracovnej sily, čo sa prejavilo prijatím prechodných obmedzení prístupu na pracovný trh týchto krajín, zakotvených v prístupových zmluvách nových členských štátov. Ekonomická sloboda voľného pohybu pracovníkov bola týmto obmedzená na obdobie s maximálnou dĺžkou sedem rokov (2+3+2 roky), čo bolo v značnej miere spojené s obavami zo zvýšenia nezamestnanosti a sociálneho dumpingu v EÚ-15. V súvislosti so sociálnym dumpingom, t. j. znížením existujúcej sociálnej ochrany Baldwin a Wyplosz uvádzajú, že tento jav nesúvisí len s rozšírením EÚ, ale história ukázala, že sociálna ochrana pracujúcich v západnej Európe dramaticky rástla napriek (alebo práve možno vďaka) hlbokjej integrácii medzi krajinami, ktoré mali na začiatku integračného procesu veľmi rôzne úrovne sociálnej ochrany. Napriek obavám zo sociálneho dumpingu rozhodli, že harmonizácia sociálnych politik nie je nevyhnutnou súčasťou integrácie.⁶

⁵ Štáty, ktoré tvorili EÚ do rozšírenia v roku 2004.

⁶ BALDWIN, R.; WYPLOSZ, CH. (2008): *Ekonomie evropské integrace*. 2008. s.207.

Občania nových členských štátov (okrem Malty a Cypru, na ktoré sa prechodné obdobie nevzťahuje), môžu na území štátov, ktoré obmedzenia uplatňujú, pracovať len na základe pracovného povolenia. Bezprostredne po rozšírení EÚ otvorili svoje pracovné trhy len tri členské štáty – Veľká Británia, Írsko a Švédsko, ku ktorým sa postupne pridali Fínsko, Grécko, Španielsko, Portugalsko, Taliansko, Holandsko a Luxembursko. Francúzsko otvorilo svoj pracovný trh ôsmim novým členským štátom (EÚ-8)⁷ od 1. júla 2008. Dánsko a Belgicko uplatňovali obmedzenia v rôznej miere. Rakúsko a Nemecko, ktoré priamo susedia s novými členskými štátmi, predpokladajú uzavretie pracovného trhu až do konca prechodného obdobia, teda do roku 2011. Z členských štátov EÚ-15 otvorili svoj pracovný trh pre Bulharsko a Rumunsko (EÚ 2) po ich vstupe do Únie len Švédsko a Fínsko. Pre členské štáty EÚ-8 sa prechodné obdobie obmedzenia prístupu na pracovné trhy EÚ-15 končí 30. apríla 2011, pre EÚ-2 31. decembra 2013. Postup jednotlivých štátov členských štátov Únie v oblasti realizácie prístupu na pracovný trh ukazuje tabuľka č. 1:

Tab.č.1: Politika členských štátov EÚ v oblasti prístupu na pracovný trh

Členský štát	Pracovníci z EÚ-8/EÚ-15	Pracovníci z BG a EÚ-8/EÚ-25	
EÚ-15	Belgicko (BE)	Obmedzenia so zjednodušeniami	Obmedzenia so zjednodušeniami
	Dánsko (DK)	Obmedzenia so zjednodušeniami	Obmedzenia so zjednodušeniami
	Nemecko (DE)	Obmedzenia so zjednodušeniami *	Obmedzenia so zjednodušeniami *
	Írsko (IE)	Voľný prístup (od 1. mája 2004)	Obmedzenia
	Grécko (EL)	Voľný prístup (od 1. mája 2008)	Obmedzenia
	Španielsko (ES)	Voľný prístup (od 1. mája 2008)	Obmedzenia
	Francúzsko (FR)	Voľný prístup (od 1. júla 2008)	Obmedzenia so zjednodušeniami
	Taliansko (IT)	Voľný prístup (od 27. júla 2008)	Obmedzenia so zjednodušeniami
	Luxembursko (LU)	Voľný prístup (od 1. novembra 2007)	Obmedzenia so zjednodušeniami
	Holandsko (NL)	Voľný prístup (od 1. mája 2007)	Obmedzenia
	Rakúsko (AT)	Obmedzenia so zjednodušeniami *	Obmedzenia so zjednodušeniami *
	Portugalsko (PT)	Voľný prístup (od 1. mája 2008)	Obmedzenia
	Fínsko (FI)	Voľný prístup (od 1. mája 2008)	Voľný prístup, následná registrácia na účely monitorovania
	Švédsko (SE)	Voľný prístup (od 1. mája 2004)	Voľný prístup
Spojené kráľovstvo (UK)	Voľný prístup (od 1. mája 2004), systém povinnej registrácie pracovníkov na účely monitorovania	Obmedzenia	
EÚ-10	Česká republika (CZ)	Žiadne recipročné opatrenia	Voľný prístup
	Estónsko (EE)	Žiadne recipročné opatrenia	Voľný prístup
	Cyprus (CY)	-	Voľný prístup, následná registrácia na účely monitorovania
	Lotyšsko (LV)	Žiadne recipročné opatrenia	Voľný prístup
	Litva (LT)	Žiadne recipročné opatrenia	Voľný prístup
	Maďarsko (HU)	Recipročné opatrenia (zjednodušenie od 1. januára 2008)	Obmedzenia so zjednodušeniami
	Malta (MT)	-	Obmedzenia
	Poľsko (PL)	Žiadne recipročné opatrenia (od 17. januára 2007)	Voľný prístup
	Slovinsko (SI)	Žiadne recipročné opatrenia (od 25. mája 2008)	Voľný prístup, následná registrácia na účely monitorovania
	Slovensko (SK)	Žiadne recipročné opatrenia	Voľný prístup
EÚ-2	Bulharsko (BG)	-	Žiadne recipročné opatrenia
	Rumunsko (RO)	-	Žiadne recipročné opatrenia

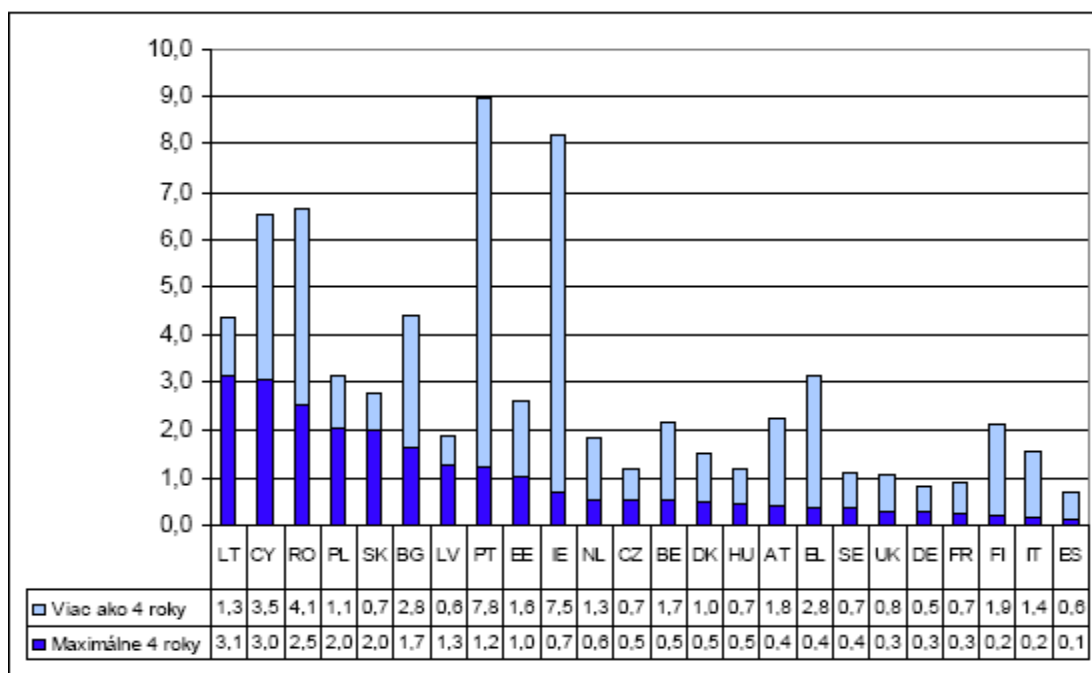
Zdroj: Komisia ES: Dopad voľného pohybu pracovníkov v kontexte rozšírenia EÚ

⁷ Slovensko, Slovinsko, Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Litva, Lotyšsko, Estónsko.

Geografická mobilita pracovných síl v rámci Únie zostáva limitujúcim faktorom v porovnaní s migráciou z tretích krajín. Priemerný podiel štátnych príslušníkov z EÚ-10⁸ žijúcich v EÚ-15 vzrástol z 0,2 % v roku 2003 na 0,5 % na konci roku 2007, pričom za rovnaké obdobie sa rovnako zvýšil podiel štátnych príslušníkov Bulharska a Rumunska žijúcich v EÚ-15, t. j. z 0,2 % na 0,5 %⁹. Za rovnaké obdobie sa podiel občanov z EÚ-15 žijúcich v inom štáte tejto skupiny, zvýšil z 1,6 % na 1,7 % a podiel občanov z tretích krajín sa zvýšil z 3,7 % na 4,5 %¹⁰. Tieto údaje svedčia o tom, že obavy z nadmerného zaplavenia pracovných trhov EÚ 15 z nových členských štátov sa nenaplnili. Údaje tiež ukazujú, že pracovné sily väčšinou odchádzajú do iného členského štátu len na dočasnú dobu.

Z pohľadu miery mobility sa nové členské štáty Únie líšia, pričom v rámci EÚ-10 aj EÚ-2 existujú štáty s vysokou aj nízkou mobilitou obyvateľov. Zo všetkých členských štátov Únie zaznamenala najvyššiu migráciu Litva (3,1 %), ďalej nasledovali Cyprus (3 %), Rumunsko (2,5 %), Poľsko (2 %), Slovensko (2 %) a Bulharsko (1,7 %)¹¹. Z EÚ-15 sa významnou mierou mobility vyznačuje Portugalsko (1,2 %), ale tiež Írsko a Holandsko¹². Z nových členských štátov majú pomerne nízku mieru mobility Maďarsko a Česká republika¹³. Mieru mobility podľa krajiny pôvodu ukazuje graf č. 1:

Graf č.1: Miera mobility podľa krajiny pôvodu – občania žijúci v inom členskom štáte EÚ podľa dĺžky pobytu v rokoch (v % obyvateľstva štátnej príslušnosti v produktívnom veku, rok 2007)

Zdroj: Eurostat. In: Komisia ES: Dopad voľného pohybu pracovníkov v kontexte rozšírenia EÚ.

⁸ EÚ-8 + Cyprus a Malta.

⁹ *Employment in Europe 2008*. MEMO/08/719. [online]

<http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/08/719&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en><http://europa.eu/rapid/setlanguage.do?language=en>

¹⁰ Tamtiež.

¹¹ Komisia ES: *Vplyv voľného pohybu pracovníkov v kontexte rozšírenia EÚ*. 2008. [online] <http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0765:FIN:SK:PDF>.

¹² Tamtiež.

¹³ Tamtiež.

Z členských štátov EÚ-15 boli najväčšími prijímateľmi migrantov pre EÚ-10 po rozšírení v roku 2004 Írsko (5 %) a Spojené kráľovstvo (1,7 %) ¹⁴. Občania z Bulharska a Rumunska po svojom vstupe do EÚ smerovali predovšetkým do Španielska (50 %), Talianska (25 % migrantov z Rumunska) a Nemecka (15 % migrantov z Bulharska) ¹⁵.

Voľný pohyb pracovných síl bol jednou z podmienok dobudovania jednotného trhu a zvýšenie mobility pracovníkov v rámci Spoločenstva je jedným z cieľov Lisabonskej stratégie. Napriek tomu však mobilita pracovných síl zostáva dlhodobo relatívne nízka. V roku 2007 len približne 2 % občanov všetkých členských štátov EÚ žilo a pracovalo v niektorom z iných členských štátov ¹⁶. V porovnaní s tým je migrácia občanov z tretích krajín s trvalým pobytom v Únii dvojnásobne vyššia. V roku 2006 z troch miliónov imigrantov, ktorí sa usadili v niektorom z členských štátov EÚ 27, tvorili imigranti z členských štátov Únie 40 % (1,2 miliónov) a zvyšných 60 % (1,8 miliónov) imigranti z tretích krajín ¹⁷. Účasť na jednotnom trhu teda nezohráva zrejme pri určovaní pôvodu migrantov kľúčovú úlohu.

Úsilie o zvýšenie mobility pracovných síl na jednotnom trhu je spojené s jej pozitívnym vplyvom na celkové zvýšenie hospodárskeho rastu EÚ. Pracovné sily z členských štátov, ktoré vstúpili do Únie v roku 2004 a 2007, pozitívne ovplyvnili ekonomiky prijímajúcich štátov a nenarušili závažným spôsobom ich pracovné trhy. Na základe štúdií, ktoré v tomto smere predložila Komisia, sa odhaduje, že mobilita z krajín EÚ-8 v rokoch 2004 – 2007 zvýšila v krátkodobom horizonte celkový HDP Únie o 0,17 % a o 0,28 % v dlhodobom horizonte, zatiaľ čo mobilita z EÚ-2 v rovnakom období zvýšila HDP EÚ v krátkodobom horizonte o 0,15 % a v dlhodobom období o 0,27 % ¹⁸. Empirické poznatky z pohľadu migrácie medzi členskými štátmi EÚ za posledné desaťročie naznačujú, že migrujúca pracovná sila je k miestnej pracovnej sile skôr komplementárna ako substitučná, t. j. zaplňuje miesta, o ktoré domáca pracovná sila nemá záujem, resp. prináša zručnosti, ktorých je nedostatok, a v takom prípade imigrácia zvyšuje národný dôchodok tak v prijímajúcej krajine, ako aj v materskej krajine. ¹⁹

Záver

V rámci programu dobudovania jednotného trhu boli vo veľkej miere odstránené legislatívne prekážky pohybu pracovných síl.

Zvýšenie mobility pracovníkov je kľúčovým nástrojom efektívneho fungovania jednotného trhu EÚ a predstavuje jeden z cieľov Lisabonskej stratégie. V tomto kontexte, ktorý reaguje aj na demografické zmeny v Európe, Európska komisia vytýčila v rámci Akčného plánu pracovnej mobility na roky 2007 – 2010 štyri základné ciele, ktoré majú zvýšiť mobilitu pracovných síl v Únii:

1. zlepšiť súčasné právne predpisy a administratívne postupy v súvislosti s mobilitou pracovníkov,
2. zabezpečiť politickú podporu mobility zo strany orgánov na všetkých úrovniach,
3. posilniť Európske služby zamestnanosti (EURES) ako nástroja na uľahčenie mobility pracovníkov a ich rodín,

¹⁴ Tamtiež.

¹⁵ Tamtiež.

¹⁶ Komisia ES: *Mobilita, nástroj na zvýšenie počtu pracovných miest a zlepšenie ich kvality: Európsky akčný plán pracovnej mobility (2007 – 2010)*, 2007. [online]

<http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?&COM:2007:0773:FIN:SK:PDF>.

¹⁷ Eurostat: News Release 162/2008. Imigration in the EU 27 in 2006. [online]

http://www.epp.eurostat.ec/europa/eu/cache/ITY_PUBLIC/3-18112008-AP/EN/3-18112008-AP-EN.PDF.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ BALDWIN, R.; WYPLOSZ, CH.: *Ekonomie evropské integrace*. 2008. s. 219.

4. zlepšiť informovanosť verejnosti o možnostiach a výhodách mobility²⁰.

Komisia zdôrazňuje nepriaznivý vplyv prekážok mobility pracovníkov na všetkých úrovniach, počnúc celou Úniou až po regionálnu úroveň. S cieľom uľahčenia pracovnej mobility boli v máji 2010 prijaté nové pravidlá koordinácie sociálneho zabezpečenia v EÚ a bola zriadená internetová stránka „koordinácia sociálneho zabezpečenia na úrovni EÚ“, ktorá poskytuje migrujúcim pracovníkom informácie o pravidlách, ktoré sa na nich vzťahujú, ako aj informácie o jednotlivých sociálnych systémoch členských štátov Únie.

Príčinou nízkej mobility pracovnej sily z členských štátov Únie sú jazykové bariéry, existencia rôznych úrovní sociálnej ochrany v členských štátoch, ochrana zamestnanosti, neochota pracovnej sily migrovať za prácou. Flexibilita miezd sa tiež ukazuje ako neefektívny nástroj vytvárania podnetov pre pohyb kapitálu do ekonomicky slabých regiónov podnetov pre pracovníkov k migrácii do ekonomicky prosperujúcich regiónov.²¹

Zdieľanie alebo nezdieľanie spoločného trhu nezohráva zrejme pri určovaní pôvodu migrujúcich pracovných síl kľúčovú úlohu. Členstvo v spoločnom trhovom priestore neposilnilo výrazne cezhraničné pohyby pracovnej sily. Po rozšírení EÚ v rokoch 2004 a 2007 sa nepotvrdili obavy z nadmerného prílivu pracovnej sily z nových členských štátov do EÚ-15. Niektoré členské štáty Únie, ktoré otvorili svoje pracovné trhy napriek prijatiu prechodných obmedzení, zaznamenali len malý príliv pracovných síl z nových členských štátov (napr. Švédsko, Fínsko, Grécko a Portugalsko). Odborné štúdie, ktoré dala Komisia v oblasti migrácie pracovníkov vypracovať, potvrdzujú pozitívny vplyv migrácie pracovnej sily z nových členských štátov na celkový hospodársky rast Únie. Súčasný hospodársky vývoj v EÚ, recesia ekonomík členských štátov a zvýšená nezamestnanosť, nevytvárajú priaznivé podmienky pre zvýšenie mobility pracovnej sily, skôr dochádza k zvýšeniu spätnej migrácie pracovníkov.

Použitá literatúra:

Knižné zdroje:

1. BALDWIN, R.; WYPLOSZ, CH. (2008): *Ekonomie evropské integrace*. Grada Publishing, a.s. , translation 2008. ISBN 978-80-247-1807-1
2. GAUCHON, P.; HAMON, D.; MAURAS, A. (2002): *La Triade dans la nouvelle économie mondiale*. Presses Universitaires de France, 1992. 6 , avenue Reille, 75014 Paris. ISBN 2 13 0531164.
3. REDOR, D.(1999): *Économie européenne*. Paris: HACHETTE LIVRE, 43 quai de Grenelle, 75905 Paris cedex 15. ISBN 2.01.14.5280.5.

Internetové zdroje:

4. Eurostat: News Release 162/2008. *Imigration in the EU 27 in 2006*. [online] http://www.epp.eurostat.ec/europa/eu/cache/ITY_PUBLIC/3-18112008-AP/EN/3-18112008-AP-EN.PDF

²⁰ Komisia ES: *Mobilita, nástroj na zvýšenie počtu pracovných miest a zlepšenie ich kvality: Európsky akčný plán pracovnej mobility (2007 – 2010)*.2007. [online] <http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?&COM=2007:0773:FIN:SK:PDF>.

²¹ JANIÁK, A.; WASMER, E.: *Mobility in Europe – Why it is low, the bottlenecks and the policy solutions*. 2008. [online] http://ec.europa.eu/economy/finance_publications/publication13173_en.pdf.

5. JANIÁK, A.; WASMER, E. (2008): Mobility in Europe – Why it is low, the bottlenecks and the policy solutions. Economic Papers 340, September 2008. [online] http://ec.europa.eu/economy/finance_publications/publication13173_en.pdf
6. Komisia ES: Vplyv voľného pohybu pracovníkov v kontexte rozšírenia EÚ. 2008. [online] <http://www.eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0765:FIN:SK:PDF> Komisia ES: Mobilita, nástroj na zvýšenie počtu pracovných miest a zlepšenie ich kvality: Európsky akčný plán pracovnej mobility (2007 – 2010).2007. [online] <http://www.eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0773:FIN:SK:PDF>
7. Úradný vestník EÚ C 83, zväzok 53. Oznámenie č. 2010/C 83/01 Konsolidované znenie Zmluvy o EÚ a Zmluvy o fungovaní EÚ. [online] <http://www.eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:SK:HTML>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

prof. Ing. Ľudmila LIPKOVÁ, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

REMITENCIE A ICH ÚLOHA PRE MATERSKÚ KRAJINU MIGRANTOV¹

lipkova@euba.sk

Abstrakt

Medzinárodný pohyb pracovných síl, historický vývoj a vývoj v druhej polovici 20. storočia, cieľové krajiny imigrantov, dôvody migrácie, remitencie, vývoj objemu remitencií, faktory ovplyvňujúce zmeny v remitenciách v jednotlivých regiónoch, očakávané tendencie vo vývoji remitencií v najbližších rokoch

Kľúčové slová: Medzinárodná migrácia, remitencie, štruktúra remitencií, prílev remitencií do svetových regiónoch, tendencie vo vývoji remitencií.

Abstract

International flow of labor, historical development and development in the second half of the 20th century, migrant target countries, causes of migration, remittances, development of the volume of remittances, factors influencing changes in remittances in individual regions, expected tendencies in the development of remittances in the following years.

Keywords: International migration, remittances, structures of remittances, inflow of remittances in world regions, tendencies in the remittances developing.

Medzinárodný pohyb pracovných síl je významným historickým fenoménom. Bez konkrétnych štatistických údajov by bolo problematické vyhodnocovať rozsah medzinárodnej migrácie. Napriek tomu je možné definovať hlavné historické migračné toky vo svete a ich vplyv na zdrojové aj cieľové krajiny. Hlavným motívom migrácie pracovnej sily je jej lepšie ohodnotenie. Migranti v prevažnej väčšine migrujú do ekonomicky vyspelejších krajín, kde je nich najväčším benefitom vyššia nominálna mzda.

Už v dávnejšej minulosti dochádzalo k masovým pohybom obyvateľstva medzi kolóniami a metropolami. Migračné toky formovali historický vývoj na európskom aj americkom kontinente a taktiež ovplyvnili ekonomický a kultúrny vývoj v Austrálii a iných častiach sveta. Neskôr to boli migranti z ekonomicky zaostalejších štátov do štátov s rozvinutými ekonomikami USA, západná Európa, Austrália, (okrem Japonska). Rozsiahla imigrácia do západnej Európy bola zaznamenaná v rokoch 1960 – 1973, kedy sa počet zahraničných pracovníkov v tejto časti sveta zdvojnásobil a z 3% stúpol na 6%.² Najvýznamnejší bol prítok imigrantov do Veľkej Británie a do Francúzska, kedy do týchto krajín prichádzali imigranti najmä z bývalých kolónií. Rovnako rozsiahly bol aj počet imigrantov do ekonomicky prosperujúceho Nemecka, tento vzrástol od roku 1965 do roku 1990 o 4 milióny, z

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0802/08 Migračná politika európskej únie.

² [www.observateurocde.org/news/fullstory.php\(aid/184/L-92immigration](http://www.observateurocde.org/news/fullstory.php(aid/184/L-92immigration).

toho takmer polovicu tvorili obyvatelia Turecka.³ Posledných dvadsať rokov sú zaznamenávané významné migračné toky v rámci európskeho kontinentu. Stále preferovanými zostávajú štáty západnej, severnej a južnej Európy (najmä Španiel-sko). Migranti do týchto krajín prúdia z rozvojových ázijských a afrických štátov, ale i z východnej a strednej Európy. Po roku 1990, po rozdelení ZSSR na 15 samostatných štátov, dochádza k ekonomickej migrácii z bývalých sovietskych republík najmä do Ruskej federácie. Ruská federácia ako ekonomicky najvyspelejší štát bývalého ZSSR, okrem Pobaltských štátov poskytuje pracovné príležitosti pre občanov samostatných postsovietskych republík okrem členských štátov Európskej únie. Veľký vplyv na imigráciu do Ruska má jeho krátkodobá ekonomická situácia. Imigrácia do Ruska kopíruje rast resp. pokles svetových cien ropy. S nárastom cien ropy sa od roku 2006 do roku 2009 imigrácia do Ruska výrazne zvýšila a od konca roka 2009 s poklesom svetových cien ropy dochádza k poklesu imigrácie do Ruska.

Keď však porovnáme roky 1985 a 2005, podiel migrantov vyrástol zo 110 miliónov na 190.⁴ V rokoch 2008 a 2009 došlo poklesu ekonomickej migrácie vzhľadom k ekonomickej a finančnej kríze, ktorá viedla k obmedzeniu objemu výroby vo vyspelých štátoch. Ako prví prichádzali o prácu zahraniční pracovníci.

Medzinárodná migrácia má rozsiahle pozitívne i negatívne efekty. V tomto príspevku sa mienime zaoberať iba pozitívnymi efektmi najmä jedného z fenoménov medzinárodnej migrácie a to sú remitencie.

Transfery časti mzdy pracovníkov sa členia podľa dĺžky ich pracovného pôsobenia v zahraničí. **Remitencie** sa označujú ako časti mzdy pracovníkov, ktorí pracujú v zahraničí viac ako rok. Transfery časti mzdy pracovníkov, ktorí pracujú v zahraničí menej ako rok, sa označujú ako **zamestnanecké kompenzácie**. Transfery tovaru a služieb uskutočňované v rámci cezhraničnej každodennej migrácie sa označujú ako **migračné transfery**.

Remitencie, resp. aj ostatné finančné transfery zo zahraničia ako časti zahraničnej mzdy, sú kľúčovým benefitom pre zdrojové krajiny migrantov. Pre zdrojové krajiny majú remitencie makroekonomické i mikroekonomické efekty. Z hľadiska makroekonomického dochádza vďaka remitenciám najmä k zlepšovaniu salda platobnej bilancie zdrojovej krajiny a k zvyšovaniu ekonomického rastu zvyšovaním dopytu, ale i zvyšovaním objemu výroby v dôsledku rozvoja najmä malého, ale aj stredného podnikania. Z mikroekonomického hľadiska zvyšujú remitencie životnú úroveň rodín emigrantov, zlepšenie školskej dochádzky detí, zlepšenie zdravotnej starostlivosti, zlepšenie bytových podmienok apod.

V súvislosti s ekonomickou krízou a následne zvyšujúcou sa úrovňou nezamestnanosti v cieľových krajinách koncom predchádzajúcej dekády možno sledovať prijímanie reštrikčných opatrení pre prijímanie nových imigrantov. Rast nezamestnanosti v cieľových krajinách viedol poklesu rozsahu remitencií do materských krajín migrantov. Túto skutočnosť dokumentuje nasledujúca tabuľka. Remitencie do rozvojových krajín zaznamenali v roku 2009 pokles o 5,5%, v roku 2010 by mal nárast remitencií dosiahnuť nárast vo výške 6%.

Tab. č. 1 Očakávané trendy v remitenciách do rozvojových krajín do roku 2012⁵

	Rok	Zmena oproti predchádzajúcemu roku	Absolútna hodnota remitencií do rozvojových krajín
1.	2009	- 5,5%	307 mld USD
2.	2010	+ 6,0%	325 mld USD
3.	2011	+ 6,2%	346 mld USD
4.	2012	+ 8,1%	374 mld USD

³ www.observateurocde.org/news/fullstory.php(aid/184/L-92immigration.

⁴ United Nations Statistics.

⁵ Migration and Development Brief, World Bank.

Rok Zmena oproti predchádzajúcemu roku Absolútna hodnota remitencií do rozvojových krajín

1. 2009 - 5,5% 307 mld USD
2. 2010 + 6,0% 325 mld USD
3. 2011 + 6,2% 346 mld USD
4. 2012 + 8,1% 374 mld USD

Remitencie v rámci európskych štátov poklesli v roku 2009 v porovnaní s rokom 2008 o 13%, remitencie z neeurópskych štátov poklesli iba o 4%.⁶ Práve vnútroeurópske migračné toky zasiahla kríza v najväčšej miere. Imigranti z Poľska, Rumunska boli zasiahnutí negatívnymi následkami krízy, čo sa odrazilo na objeme remitencií. S poklesom svetových cien ropy od roku 2009 dochádza i poklesu odlevu remitencií z Ruska do bývalých sovietskych republík. Remitencie smerujúce do Európy a štátov Strednej Ázie by sa mali zvýšiť v roku 2011 o 6,5% a v roku 2012 dokonca o 10,4% a dosiahnuť absolútnu hodnotu 43 mld USD.⁷

Tab. č. 2 Remitencie v roku 2010⁸

	Najväčší príjemcovia remitencií	v mld USD		Najväčší príjemcovia remitencií	Ako podiel na HDP
1.	India	55	1.	Tadžikistan	35 %
2.	Čína	51	2.	Tonga	28%
3.	Mexiko	23	3.	Lesotho	25%
4.	Filipíny	21	4.	Moldavsko	23%
5.	Francúzsko	16	5.	Nepál	23%
6.	Nemecko	12	6.	Libanon	22%
7.	Bangladéš	11	7.	Samoa	22%
8.	Belgicko	10	8.	Honduras	19%
9.	Španielsko	10	9.	Guayana	17%
10.	Nigéria	10	10.	Salvador	16%
11.	Európa a Stredná Ázia	37			

Medzinárodná migrácia a následne i remitencie plynúce medzi členskými štátmi EÚ a mimo členských štátov EÚ boli tiež koncom minulej dekády zasiahnuté ekonomickou krízou. Toky remitencií v mld euro dokumentuje tabuľka č. 3⁹.

**Tab. č. 3
Toky remitencií z/do členských štátov Európskej únie**

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Celkový odlev remitencií	19,4	23,7	28,4	32,1	32,6	30,3
Toky remitencií v rámci členských štátov EÚ	6,1	7,6	8,8	9,3	8,9	8,3
Odlev remitencií do nečlenských štátov EÚ	13,3	16,1	19,7	22,8	23,8	22,0

Medzinárodný pohyb pracovných síl predstavuje dôležitý faktor ekonomického rozvoja zdrojovej i cieľovej krajiny. Pre cieľovú krajinu vytvára zahraničná pracovná sila

⁶ IMF World Economic Outlook.

⁷ Tamtiež.

⁸ IMF World Economic Outlook October 2010.

⁹ www. Eurostat.eu

odatočné hodnoty a je dodatočným zdrojom ekonomického rastu. Pre zdrojovú krajinu sú najväčším benefitom remitencie, ktoré majú konkrétnu merateľnú hodnotu a napomáhajú vyrovnanie ekonomickej a životnej úrovne zaostalejších štátov. Vzhľadom k liberalizácii svetového hospodárstva dochádza k liberalizácii medzinárodného pohybu pracovných síl a celkový objem remitencií sa zvyšuje.

Použitá literatúra:

1. Adamcová, L. – Němečková, T. a kol.: Rozvojová ekonomika, VŠE, Praha, 2009
2. Baláž, P. a kolektív: Medzinárodné podnikanie, Sprint, Bratislava, 2010
3. Cihleková, E.: Světová ekonomika, Hlavní trendy vývoje, 1.vyd. C.H. Beck, Praha, 2009
4. Lipková, L.: Medzinárodné hospodárske vzťahy, Sprint, Bratislava, 2006
5. Martyniv, Halina – Budjač Milan. Praktikum z medzinárodného práva verejného. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2008. - 213 s. ISBN 978-80-225-2575-6.
6. Martyniv, Halina. Nezávislosť Južného Osetska. Oprávnená? In Medzinárodné vzťahy : vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy. ISSN 1336-1562. - Roč. 6, č. 2 (2008), s. 92-99.
7. Neumann, P. – Žamberský,P.- Jiráňková,M.: Mezinárodní ekonomie, Grada, Praha 2010
8. World Bank
9. IMF World Economic Outlook
10. United Nations Statistics

Periodická literatúra:

11. Economist
12. Ekonom
13. Ekonomický časopis
14. Politická ekonomie
15. Hospodárske noviny
16. Hospodářské noviny
17. Medzinárodné vzťahy
18. [www. Eurostat.eu](http://www.Eurostat.eu)
19. [www. observateurocde.org/news/fullstory.php\(aid/184/L-92immigration](http://www.observateurocde.org/news/fullstory.php(aid/184/L-92immigration)

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Milan LUKÁČ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

RASTÚCI EXTRÉMIZMUS V KONTEXTE EURÓPSKEJ MIGRÁCIE

milan.lukac@euba.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo potvrdiť vzrast krajnej pravice v Európskej únii a objasniť jeho príčiny. Príspevok analyzuje motívy a nálady voličov v zhoršených podmienkach ekonomickej recesie, ako aj historické prepojenie súčasnej situácie. Historické udalosti vyvolávajú veľmi negatívne spomienky na vzrast extrémizmu, ktoré ešte viac umocňujú a potvrdzujú vznikajúce okolnosti spojené s hospodárskou krízou. Cieľom bolo taktiež objasniť podstatu extrémistických politických subjektov, načrtnúť ich možnú definíciu a hlavné témy ich politickej agendy. K uvedenej problematike vzrastu extrémizmu v kontexte prisťahovalectva dopomáha aj fakt oficiálneho potvrdenia zlyhania politiky multikulturalizmu v Nemeckej spolkovej republike. V závere som sa snažil potvrdiť hypotézu mnohých politológov, že vstupom krajne pravicových politických strán do vlády zaniká ich myšlienková a názorová identita, resp. znižuje sa intenzita ich vyhraneného prejavu a názorov.

Kľúčové slová: prisťahovalectvo, krajná pravica, populizmus, hospodárska kríza, multikulturalizmus.

Abstract

The main goal of this article is to clarify the rise of extreme right in the European Union and to explain its origins. The article analyses incentives and moods of extreme right parties' voters in conditions of economic crisis and the historical connection to the current situation. Negative memories of the rise of extremism during the Great Depression make the present situation more alarming. Another aim is to explain the substance of extremist political parties and to determine their definition and main topics of their political agenda. The official failure of multicultural policy in Germany in context of immigration is also a part of this article. In the end I try to confirm the hypothesis of many political scientists that with the entry of extreme right political parties in government their ideological and opinion identity perishes – the intensity of their extreme political manifestation declines.

Keywords: immigration, extreme right, populism, economic crisis, multiculturalism.

Úvod

Podľa Charty základných práv Európskej únie je Únia založená na nedeliteľných a univerzálnych hodnotách ľudskej dôstojnosti, slobody, rovnosti a solidarity; je založená na zásadách demokracie a právneho štátu. Do stredobodu svojej činnosti stavia človeka, a to zavedením občianstva Únie a vytvorením priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti.

Únia prispieva k zachovaniu a rozvoju týchto spoločenských hodnôt pri rešpektovaní rozmanitosti kultúr a tradícií národov Európy, ako aj národnej identity členských štátov...¹

Z uvedeného vyplýva, na akých hodnotách je budovaná Európska únia. Hodnoty prezentované krajne pravicovými politickými stranami a ich sympatizantmi v jednotlivých členských štátoch EÚ sú však v protiklade s vyššie definovanými zásadami EÚ. Do úvahy je potrebné brať nové podmienky nastolené globálnou ekonomickou krízou, ktorá masívne postihla Európsku úniu. Prepojenie medzi vzrastom vplyvu krajnej pravice a hospodárskej krízy je zrejmé. Asi najpresvedčivejším potvrdením tejto skutočnosti bolo prevzatie moci Adolfom Hitlerom práve v období Veľkej hospodárskej krízy, ktorá sa začala v roku 1929.

Niektorí ekonómovia (Friedman, B. 2005) poukazujú na základe svojich štúdií na fakt, že jednopercenčný pokles ekonomického rastu krajiny vedie k jednopercenčnému nárastu preferencií krajne pravicových alebo nacionalistických politických strán. Globálna ekonomická kríza výrazne zasiahla štáty OECD – tieto štáty pociťovali najintenzívnejšie dopady krízy od Veľkej hospodárskej krízy v 30.-tych rokoch 20. storočia.²

Znížené príjmy, strata práce, ako aj znížená kvalita života, to všetko vzbudzuje u ľudí negatívne nálady počas obdobia kríz. Z toho vyplýva aj negatívny postoj voči prisťahovalcom, pretože ich považujú za „príživníkov“ na trhu práce, čo v konečnom dôsledku vedie určité skupiny ľudí k sympatiám ku krajne pravicovým politickým stranám. Tieto strany sa zameriavajú práve na vyzdvihnutie uvedených skutočností, pretože väčšina strán zo spektra krajnej pravice ma vo svojej agende zahrnuté otázky prisťahovalectva. Vzhľadom na značne populistický prejav krajne pravicových a extrémistických politických strán je u ľudí postihnutých hospodárskou krízou kumulovaný ešte väčší odpor voči prisťahovalcom, čo vytvára celkovo nepriaznivú atmosféru v krajine a tiež vedie k bezpečnostným problémom.

Cieľom nasledujúcej analýzy je objasnenie vynárania sa politických organizácii, ich participácie vo vláдах, ako aj motívov voličov daných strán. Ako nemenej dôležitý je retrospektívny pohľad na minulé obdobia v kontexte vývoja týchto politických subjektov.

Historické prepojenie

Minulé storočie bolo svedkom dynamického narastania krajnej pravice. Tento vzostup vyvrcholil a bol zakončený druhou svetovou vojnou. Porazením fašizmu v roku 1945 začalo obdobie boja proti pravicovému extrémizmu. Víťazstvo liberálnej demokracie spolu s rastom stability politických štruktúr a volebných systémov sa rozvíjalo naprieč Západnou Európou. Protifašistické víťazstvo, ekonomický rast a nízka miera nezamestnanosti, to všetko bojovalo proti znovuzrodeniu a úspechu krajnej pravice. S postupom 20. storočia sa udalosti z 30-tych a 40-tych rokov toho istého storočia stávali čoraz menej vyčnievajúcimi. Nové politické hnutia mali čisté pole na získavanie svojho voličského spektra. Ich prepojenie na predvojnové fašistické hnutia bolo možno sledovať len v skrytej forme.

Politické hnutia a strany toho času neboli priamym odzrkadlením opätovného vzkriesenia fašistických hnutí z nedávnej minulosti, určité prepojenie medzi nimi bolo napriek tomu ale zrejmé. Moderná krajná pravica sa objavila v sociálno-politických a historických okolnostiach, ktoré boli značne odlišné od tých v predvojnovom a vojnovom období. V Západnej Európe bola zakotvená predovšetkým liberálna a kapitalistická demokracia, čo viedlo k tomu, že medzinárodná klíma sa začala počas Studenej vojny otepľovať a vyústila „pádcom Berlínskeho múru“ a v konečnom dôsledku ústupom komunizmu.

1 EURÓPSKA ÚNIA. 2010. Konsolidované znenie zmlúv, Charta základných práv. Luxemburg : Úrad pre vydávanie publikácií EÚ, 2010. 403 s. ISBN 978-928242589-3.

² BRÜCKNER, M. - GRÜNER, P. 2010. The OECD's growth prospects and political extremism. [online]. 2010. [cit. 2010-05-11]. Dostupné na internete: < <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5047>>.

Navyše v širšom kontexte sa objavovali pozoruhodné javy ako akcelerujúca globalizácia, európska integrácia, migračné toky a multikulturalizmus, ktoré ústili do kritických a ostražitých odpovedí zo strany extrémne pravicových politických strán.

Podstata krajne pravicových politických strán

Podstata každej krajne pravicovej politickej strany spočíva v určitej ideológii. Politická ideológia je súhrn vzájomne prepojených myšlienok alebo systému ideí, ktoré konštituuju bázu pre politické konanie a nastoľujú diskusiu.

Politické ideológie sú všeobecne spájané so sociálnymi skupinami, ako napr. sociálnymi triedami, národnými skupinami obyvateľov, sociálnymi hnutiami alebo prívržencami určitých názorových zoskupení. Ideológie im poskytujú opis a zhodnotenie spoločnosti s víziou budúcnosti. Práve tieto idey situujú jednotlivca v rámci určitého sociálneho prostredia a vytvárajú pocit kolektívnej príslušnosti. A to je presne to, čo sa snažia krajne pravicové politické strany poskytnúť – zmysel solidarity a spolupatričnosti, čo zaväzuje priaznivcov k ich vízii národa a spoločnosti.

Do úvahy treba brať aj ďalšiu okolnosť. Ideológie sa rodia počas kríz (zhoršené ekonomické a sociálne pomery) a živené sú práve konfliktami. Ľudia sa musia vyrovnat' s turbulentnými obdobiami a zavádzajúcimi okolnosťami, kde práve ideológie poskytujú túto pomoc. Prvoradým poslaním ideológií je teda ochrániť ohrozený národ a ľud od kozmopolitných, dekadentných, votreleckých a anti-národných vplyvov.

Je ťažké definovať charakteristické znaky extrémistických politických strán. Existuje ale 5 charakteristických znakov, ktoré sa vyskytovali pri sledovaní týchto strán najfrekvencovanejšie. Patria sem nasledujúce črty: nacionalizmus, xenofóbia, rasizmus, nedemokratické zmýšľanie a presadzovanie silnej úlohy štátu.

Každá krajne pravicová politická strana je svojou podstatou odlišná, čo sa prejavuje najmä v odlišnej ideológii, politike a prioritách a jej smerovaní. Neexistuje všeobecná interpretácia, ktorá by sa dala aplikovať na všetky strany, možné je však pozorovať spôsob a prejav k daným problematikám, ktorý pomáha identifikovať extrémistické politické strany. Celkovo je teda možné konštatovať, že ide o „heterogénnu politickú skupinu so spoločnou ideologickou schémou“.³

Pokúsme sa teraz podrobnejšie identifikovať 4 hlavné témy krajne pravicových politických strán:

1. Negatívne stanovisko k imigrácii zahrňujúce xenofóbiu. Táto charakteristika zabezpečuje uvedeným stranám početnú volebnú základňu.
2. Ďalším faktorom je silný autoritatívny prejav štátu založený na prioritě bezpečnosti. Oblasť otázok týkajúcich sa práva a pravidiel, občianskych práv a povinností a imigračnej politiky sú najcharakteristickejšou črtou krajne pravicových strán.
3. Ekonomické programy krajne pravicových politických strán inklinujú ku kombinácii neoliberalistických elementov z 80.-tych rokov v kombinácii so sociálnym a protekcionistickým nacionalizmom.⁴ Nepriaznivý postoj ku globalizácii a európskej integrácii je podstatnou súčasťou charakteristiky týchto strán z ekonomického hľadiska. Priaznivou formulou pre uvedené strany je ekonomika založená na zásade voľného trhu spoločne s autoritatívnymi a etnocentrickými charakteristikami.

³ HAINSWORTH, P. 2008. *The Extreme Right in Western Europe*. New York : Routledge, 2008. 164 s. ISBN 978-0-415-39628-0.

⁴ HAINSWORTH, P. 2008. *The Extreme Right in Western Europe*. New York : Routledge, 2008. 164 s. ISBN 978-0-415-39628-0.

4. Z hľadiska štýlu sa krajne pravicové strany vyznačujú populizmom zameraným proti konvenčným spoločenským, politickým a ekonomickým hodnotám alebo princípom. Ich charakteristickou črtou je pocit krivdy.

Vzostup krajne pravicových politických strán v Európskej únii

Kľúčovým aspektom európskeho politického spektra v uplynulých dekádach bolo a je vynáranie sa krajne pravicových politických strán v jednotlivých štátoch Európskej únie. Vplyv týchto uhladených nových populistov, ktorí vedú vojnu proti islamu, ďaleko presahuje hranice ich krajín. Európsky populizmus je zameraný predovšetkým na islam a prisláchovalstvo, ale môže mobilizovať aj širšie ponímaný hnev na elity, vyjadrovaný ľuďmi, ktorí majú pocit, že ich nikto nereprezentuje, alebo sa boja, že ekonomicky zaostanú. Títo ľudia majú spoločný dojem, že cudzinci ich o niečo pripravujú, a oni pritom strácajú pocit národnej, spoločenskej či náboženskej príslušnosti.

Uvedenú skutočnosť priamo dokazuje úspech krajne pravicových politických strán v posledných voľbách v jednotlivých štátoch EÚ. Uvedme napr. stranu Švédski demokrati, ktorá postavila svoju kampaň na kritike prisláchovalcov z islamských krajín a prvýkrát prekročila štvorpercentnú hranicu potrebnú na vstup do parlamentu vo voľbách, ktoré sa konali dňa 19.9.2010. Švédski demokrati získali 5,7 percenta hlasov (nárast o 2,8 percenta) a 20 mandátov.⁵

Rovnaký trend sa taktiež prejavil v Rakúsku v komunálnych voľbách vo Viedni, ktoré sa konali 10.10.2010 a skončili sa triumfom pravicovej populistkej Slobodnej strany Rakúska (FPÖ). Pravicoví populisty - slobodní z FPÖ si výrazne polepšili, čo sa odzrkadilo v tom, že ich podporilo 27,1 percenta voličov, čo je nárast o 12,2 percenta oproti výsledku pred piatimi rokmi.⁶

Maďarská vládna strana Fidesz v komunálnych voľbách 3.10.2010 potvrdila predpoklady a získala najviac samosprávnych postov. Výsledky hlasovania odhalili, že strana premiéra Viktora Orbána získala primátorské kreslá v 22 z 23 maďarských župných miest vrátane hlavného mesta Budapešť, na čo strana čakala 20 rokov.⁷ Analytici varovali, že úspech stredopravicovej strany Fidesz v Maďarsku kombinovaný s nárastom podpory ultra pravicovej strany Jobbik známej svojimi antisemickými a protirómskymi vyjadreniami, by mohol predstavovať pre krajinu „skutočné nebezpečenstvo“. Hoci má Fidesz v parlamente absolútnu väčšinu, extrémisti stranu podľa odborníkov tlačia do nacionalisticky ladenej rétoriky.⁸

Takisto ako pri predošlých štátoch, možno uvedenú skutočnosť pozorovať aj v Holandsku. Strana protiislamského aktivistu Geerta Wildersa dosiahla vo voľbách nečakaný úspech, keď svoje zastúpenie v parlamente zvýšila na 24 z doterajších deväť kresiel. Strana

⁵ TASR, 2010. Voľby vo švédsku vyhrala opäť pravica. In *Hospodárske noviny*. [online]. 2010, [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: <<http://hnonline.sk/svet/c1-46501720-volby-vo-svedsku-vyhrala-opat-pravica>>.

⁶ TASR, 2010. Komunálne voľby vo Viedni sa skončili triumfom pravicovej FPÖ. In *Pravda*. [online]. 2010. [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: http://spravy.pravda.sk/komunalne-volby-vo-viedni-sa-skoncili-triumfom-pravicovej-fpo-p7p-/sk_svet.asp?c=A101010_230846_sk_svet_p29.

⁷ TASR, 2010. Fidesz v komunálnych voľbách prevalcoval súperov, získal všetky župy. In *Pravda*. [online]. 2010. [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: [http://spravy.pravda.sk/fidesz-v-komunalnych-volbach-prevalcoval-superov-ziskal-vsetky-zupy-1k8-/sk_svet.asp?c=A101004_073428_sk_svet_p23](http://spravy.pravda.sk/fidesz-v-komunalnych-volbach-prevalcoval-superov-ziskal-vsetky-zupy).

⁸ EURACTIV, 2010. Eurosocialisti chcú izolovať extrémnu pravicu. [online]. 2010. [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: <<http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/clanok/eurosocialisti-chcu-izolovat-extremnu-pravicu-016081>>.

pre slobodu (PVV) sa tak stala tretím najsilnejším politickým zoskupením v krajine.⁹ PVV otvorene hlása protiimigračnú politiku a vyzýva na zastavenie „islamizácie“ Holandska.

V Nórsku sa vlni stala Strana Pokrok s antimoslimským programom druhou najsilnejšou v parlamente. Vo Veľkej Británii sa nový konzervatívny kabinet zaviazal k tvrdšej protiimigračnej politike a vo Švajčiarsku zakázalo minuloročné referendum výstavbu mešít.

Pramene podpory krajne pravicových politických strán

Naskytuje sa podstatná otázka, odkiaľ pramení podpora krajne pravicovo orientovaných politických strán. Presadenie sa politických strán vo voľbách závisí od početnosti voličskej základne, bez zaujatia a pritiahnutia voličov by bola každá politická strana nefunkčná.

Uvedenú otázku nie je možné zodpovedať jednoznačne, ale na danú problematiku sa treba pozeráť komplexne z viacerých pohľadov a do úvahy brať ekonomický, historický, náboženský a kultúrny aspekt.

Pre ilustráciu a analýzu si môžeme zobrať volebnú základňu holandskej politickej strany „Strana pre slobodu“ (PVV). Vodca PVV Geert Wilders je šikovný populista, ktorý poukázal na desaťročia neriešené problémy s rastúcou moslimskou menšinou hroziacou ovládnutím kresťanskej Európy. Wilders prezentuje navonok svoju politickú stranu následne: „na jednu stranu kultúrne konzervatívna a súčasne v ostatných veciach naľavo“.¹⁰ Stavia sa do úlohy bojovníka proti pristáhovalcom, ktorý má zároveň pochopenie pre sociálne slabé vrstvy a seniorov. Na uvedenom teda možno pozorovať, že Wilders sa zamerá na tie vrstvy obyvateľstva, ktoré sú oslabené a intenzívnejšie vystavené rizikám. Rovnako sa zamerá aj na spoločenské problémy, ktoré sú každodennou realitou, riešené ale nie sú, lebo zatiaľ nikto nevedel na ne nájsť efektívne riešenie a každý zaujíma pre značnú citlivosť uvedených záležitostí vyhýbavé stanovisko.

Wilders vstúpil do politiky ako autor politických prejavov pre liberálov. V roku 2002 sa s nimi rozišiel kvôli ich podpore vstupu Turecka do EÚ. O dva roky neskôr zavraždil moslimský radikál režiséra filmu *Submission*, Thea van Gogha, ktorý poukazoval na násilie a bezohľadnosť voči ženám v islamských komunitách. Značne liberálnu holandskú spoločnosť vražda šokovala a zhoršila postoj Holanďanov k moslimským imigrantom.¹¹

Na uvedenom môžeme pozorovať dva momenty, ktoré sú veľmi závažné a týkajú sa každého. Prvým je vstup Turecka do EÚ. EÚ stojí voči Turecku v patovej situácii. Prijatím Turecka do EÚ by sa stal kultúrne odlišný moslimských štát členom Únie, ktorý má približne 70,6 mil. obyvateľov, čo by ho radilo po Nemecku na druhú priečku vzhľadom na početnosť obyvateľstva.¹² Z toho následne vyplývajú aj zodpovedajúce počty a váha zastúpenia v európskych inštitúciách, ako aj obrovský prírastok novej migrácie z Turecka. V prípade neprijatia Turecka do EÚ by sa mohol priamo na vonkajších hraniciach EÚ vyskytnúť

⁹ HOSPODÁŘSKÉ NOVINY, 2010. V Nizozemsku vznikne koalície. S podporou protiislámské strany. In *Hospodářské noviny*. [online]. 2010. [cit. 2010-08-11]. Dostupné na internete: < <http://zahranicni.ihned.cz/c1-46650110-v-nizozemsku-vznikne-koalice-s-podporou-protiislamske-strany>>.

¹⁰ BYDŽOVSKÁ, M. 2010. Geert Wilders: Zločinec nebo obhájce svobody? [online]. 2010. [cit. 2010-08-11]. Dostupné na internete: <http://www.euroskop.cz/46/17531/clanek/geert-wilders-zlocinec-nebo-obhajce-svobody/>.

¹¹ RYBÁROVÁ, E. 2010. In *SME*. [online]. 2010. [cit. 2010-08-11]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/5417124/geert-wilders-popularny-radikal-co-ma-rad-izrael.html>>

¹² EUROSTAT. 2010. *Key figures on Europe*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. 245 p. ISBN 978-92-79-14871-2.

¹² EUROSTAT. 2010. *Key figures on Europe*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. 245 p. ISBN 978-92-79-14871-2.

nepriateľ EÚ, ktorý by bol priamo prepojený na moslimský svet, vzhľadom na to, že Turci vyjadrujú jasný záujem o vstup do EÚ, čo dokazuje aj samotná história uchádzania sa Turecka o členstvo v EÚ. Druhou záležitosťou sú práva žien v islamskom svete a islamských komunitách.

Uvedené príklady problémov spolu so skutočnosťou, že časť moslimov v Holandsku zneužila štedrý sociálny systém, ostatné strany riešili len málo.¹³ Môžeme teda vidieť, že úspech Strany pre slobodu Geerta Wildersa nebol založený iba na demagógii a populizme, ale aj na skutočných spoločenských problémoch, ktoré ale riešené nie sú.

Wilders obhajuje vo svojich príhovoroch zákaz koránu, daň za nosenie tradičných moslimských šatiek, ako aj zastavenie imigrácie z moslimských krajín a stavbu nových mešít. Wilders je neoblomný a tvrdí, že žiadny rasista nie je. Prehlasuje, že: „Ja si myslím, že by sme mali byť korektní voči každému, kto je korektný voči nám. Mali by sme prestať byť korektní voči tým, čo nie sú korektní voči nám. A to je podľa môjho názoru prípad islamu.“¹⁴

Zlyhanie multikulturalizmu v Nemecku.

Vetu vyjadrujúcu uvedený nadpis povedala nemecká kancelárka Angela Merkelová v svojom prejave pred mladými konzervatívami v októbri 2010. Podľa jej slov: „Multikulturalizmus zlyhal, ale úplne zlyhal.“¹⁵ Podľa Merkelovej sa ukázalo, že vedľa seba nedokážu žiť ľudia z rôznych kultúr. Načrtnutá situácia vyvoláva v súčasnosti na kancelárku Merkelovú značný tlak – z historických dôvodov musí obhajovať Nemecko ako tolerantnú krajinu, zároveň sa ale hromadí jeden príklad za druhým, že integrácia skutočne zlyháva.

Problém sa týka približne štvormiliónovej moslimskej menšiny v Nemecku, ktorej prílev bol najintenzívnejší v 60.-tych a 70.-tych rokoch 20. storočia. Nemeckým cieľom bolo danú skupinu integrovať medzi domáce obyvateľstvo a v konečnom dôsledku mala vzniknúť multikultúrna spoločnosť. Multikultúrna spoločnosť sa skladá z viacerých etnických skupín, ktoré so sebou nesú odlišné navzájom sa prekrývajúce kultúry. Z politického hľadiska je týmto odlišným kultúrnym skupinám zaručené právo nielen jednoducho existovať, ale byť aj akceptovanými a uznávanými majoritnou spoločnosťou, a to nielen v privátnej sfére, ale členovia odlišných kultúrnych skupín môžu aj verejne vystupovať a organizovať sa.

Multikulturalizmus ako stratégia pre usporiadanie rôznych kultúrnych skupín v spoločnosti je myšlienkový a politický smer, ktorý zastáva stanovisko, že v jednom demokratickom štáte môžu spoločne žiť nielen jednotlivci, ale aj skupiny s rôznou kultúrou a zdôrazňuje prospešnosť kultúrnej rozmanitosti pre spoločnosť a štát. Multikulturalizmus funguje v krajinách, ktorých obyvatelia pochádzajú z rozdielneho kultúrneho prostredia a v niektorých z nich sa uplatňuje aj ako konkrétna politika štátu. Cieľom je politicky zjednotiť všetkých občanov bez ohľadu na ich pôvod, rasu či presvedčenie, a to tak, že si podľa možnosti zachovávajú svoju kultúrnu odlišnosť. Z uvedeného vyplýva, že multikulturalizmus znamená akceptáciu každej kultúry bez ohľadu na subjektívne ponímanie jej hodnoty, a že každá kultúra má mať rovnaké možnosti presadzovať sa v spoločenskom ako aj politickom živote krajiny.

V súčasnosti sa v Spolkovej republike Nemecko prejavuje, že hoci sú už dospelé ďalšie generácie moslimských prisťahovalcov, nie sú zaintegrované do nemeckej spoločnosti. Danú skutočnosť podmieňuje aj to, že nové generácie nemajú dostatočné znalosti nemeckého

13 RYBÁROVÁ, E. 2010. In SME. [online]. 2010. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5417124/geert-wilders-popularny-radikal-co-ma-rad-izrael.html>.

14 TASR. 2010. Európa a islam. [online]. 2010. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://www.tasr.sk/10/1857.axd?k=20080630TBB00548>.

¹⁵ DIMITROV, M. – EHL, M. 2010. In *Hospodárske noviny*. [online]. 2010. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://zahranicni.ihned.cz/c1-47229300-merkelova-integrace-cizincu-selhala>.

jazyka, ako základného predpokladu komunikácie s autochtóнным obyvateľstvom a integrovania sa do spoločnosti. Za neznalosť nemeckého jazyka nesie zodpovednosť najmä komunitný život prisťahovalcov. Značný počet prisťahovalcov, pôvodne tzv. Gastarbeitrov, umožňoval žiť emigrantom výhradne v komunitách, čím boli odrezaní od pôvodného obyvateľstva.

Uvažujme teraz na tým, kde nastala chyba, vzhľadom na zlyhanie nemeckej multikultúrnej politiky. Je chyba v podcenení uvedenej záležitosti zo strany Nemecka, alebo ide o nedostatočné akceptovanie nemeckej spoločnosti moslimskými prisťahovalcami podnecované ich značnými kultúrnymi odlišnosťami?

V Nemecku sa v poslednej dobe začal objavovať nový spoločenský fenomén. K štúdiám, ktoré dokazujú, že doterajší spôsob integrácie úplne zlyháva, sa pridala tzv. „fenomén Deutschfeindlichkeit“. Tento fenomén znamená neznášanlivosť a nenávisťné útoky proti Nemcom v školách s vysokým počtom detí imigrantov, ako aj verbálne útoky na učiteľov.

Na základe uvedených argumentov možno teda tiež vidieť jeden z dôvodov vzniku, podpory a inklinovania obyvateľov jednotlivých členských štátov EÚ ku krajne pravicovým politickým stranám. Politológovia varujú, že za súčasných okolností by mohol byť napravo od konzervatívneho tábora práve priestor pre populistickú stranu, ktorá by ťažila z proticudzineckých nálad obyvateľov. Do agendy takto účelovo zameraných politických strán patrí práve riešenie uvedenej problematiky, ktoré býva mnohokrát spojené s populizmom, extrémizmom a prehnanými vyjadreniami na pokraji legálnosti.

Participácia vo vláde –zánik identity krajne pravicových politických strán?

Niektorí politológovia poukazujú na to, že kameňom úrazu pravicových populistov býva práve účasť na vláde. Koaličné dohody stoja totiž v rozpore s ich radikálnou rétorikou. Ako príklad možno uviesť rakúsku stranu Slobodných (FPÖ), na ktorej čele stál Jörg Haider, alebo stranu Wildersovho predchodcu – Pima Fortuya.

Rozoberme teraz podrobnejšie situáciu rakúskej FPÖ. Zvolením Jörga Haidera za nového lídra strany v roku 1986 sa začala posledná etapa strany k jej súčasnej podobe. Uplatňovaná začala byť nová stratégia a návrat k „tradičným hodnotám“, často pangermánskeho idealizmu. Tvrdá rétorika mala úspech v čase rozpadajúceho sa sovietskeho priestoru a zároveň zväčšujúcej sa vlny imigrantov do Rakúska. Syn bývalého funkcionára NSDAP nikdy nezapieral sympatie k nacistickému Nemecku. Obhajoval kolaborantov v článkoch do magazínu *Kärntner Nachrichten*, zúčastňoval sa stretnutí rakúskych skupín *Waffen-SS*. Imidž si vytvoril pózou alpského lyžiara, čo vyvolávalo v pamätníkoch dobu Nemeckej propagandy a ideálneho germánskeho vzoru, stelesnenie Rakúskeho symbolu a horskej čistoty ducha.¹⁶ Jeho rétorika bola často kontroverzná, no vystupovanie na verejnosti bolo slušné, nepoburujúce.

Samotný predseda sa neuspokojil „len“ so straníckou politickou kariérou, ale naďalej budoval aj akési vlastné Rakúsko v spolkovej republike Korutánsko. Na základe tejto taktiky získala strana precedenčné víťazstvo v roku 1999. Od tej doby sa vníma úspech FPÖ, ako úspech správnej politickej stratégie, založenej na charizmatičkom, konzervatívnom a krajne pravicovom populizme lídra strany. Stratégia gradovala v parlamentných voľbách v roku 1999, kedy získala rekordný zisk vo svojej histórii 27%.¹⁷ Stala sa treťou stranou s najvyšším počtom získaných hlasov. O niekoľko sto hlasov prebehla aj ÖVP – Rakúsku ľudovú stranu, významný pilier rakúskeho straníckeho systému. Na základe Haiderových pravicovo

¹⁶ MILZA, P. 2005: *Evropa v černých košilích*. 1. vyd. Praha : Themis, 2005. 488s. ISBN 80-7312-044-5. s. 384.

¹⁷ SIVÝ, R. 2009. Politická stratégia Jörga Haidera a jej vplyv na rakúsky stranícky systém. In *Slovenská politologická revue*. [online]. 2009, roč. IX, č. 2 [cit. 2010-10-11]. Dostupné na internete: <<http://www.ucm.sk/revue/2009/2/sivy.pdf>> . ISSN 1335-9096.

populistických prejavov s výraznými prvkami extrémizmu, xenofóbie a rasizmu, vyjadřila Európska únia nesúhlas so vstupom FPÖ do vlády mnohými protestmi a represívnymi opatreniami, čím sa Rakúsko dostalo s legitímne zvolenou vládou do čiastočnej politickej izolácie.

EÚ mala v pláne uvaliť sankcie na Rakúsko ohľadom nie úplného dodržiavania spoločných hodnôt EÚ v oblasti slobody, demokracie, dodržiavania ľudských práv a právneho štátu. V roku 2000 sa tak Rakúsko stalo prvou členskou krajinou EÚ, proti ktorej sa zaviedli diplomatické sankcie. Únia nimi zareagovala na prítomnosť strany Jörga Haidera vo vláde. Úspech krajne pravicovej a populistckej strany v ekonomicky vyspelom štáte šokoval celú liberálne zmýšľajúcu Európu a vytvoril nový precedens.

Na základe uvedených faktov je teda možné potvrdiť skutočnosť, že práve politický úspech a participácia na vládnutí krajne pravicových politických strán, ako aj koaličné dohody a záväzky, spôsobujú v konečnom dôsledku rozkoly a oslabenie týchto politických subjektov.

Tabuľka 1: Preferencie jednotlivých krajne pravicových politických strán v posledných voľbách, podiel prisťahovalcov v jednotlivých krajinách a percento Moslimov v populácii v daných štátoch (vzhľadom na to, že uvedené strany sa vo väčšine prípadov zameriavajú práve na moslimské prisťahovalecké obyvateľstvo).

Krajina	% hlasov antiimigračných politických strán v posledných voľbách	% obyvateľov miestnej populácie nepochádzajúcich z EÚ (2009)	Odhadované % Moslimov v populácii (2010)
Nemecko	1,8 Národná demokratická strana	5,7	4,2
Veľká Británia	1,9 Britská národná strana	3,9 (2008)	4,0
Švédsko	5,7 Švédski demokrati	3,2	5,6
Taliansko	8,3 Liga Severu	4,6	1,7
Francúzsko	11,9 Národný front	3,8	9,8
Holandsko	15,5 Strana pre slobodu	2,1	5,8
Nórsko	22,9 Strana Progress	2,9	1,8
Švajčiarsko	28,9 Ľudová strana	8,3	4,3

Zdroj: BARBER, T. 2010. Immigration: Tensions unveiled. In Financial Times. [online]. 2010, [cit. 2010-11-11]. Dostupné na internete: <<http://www.ft.com/cms/s/0/fd54377c-f104-11df-bb17-00144feab49a.html#axzz15xLILekM>>.

Záver

Je zrejmé, že faktory ako zhoršené sociálne a ekonomické podmienky a znížená kvalita života pôsobia na vznik negatívnych nálad v spoločnosti, čo sa v konečnom dôsledku odzrkadľuje aj vo vzťahu k prísťahovalcom a podpore populistických strán, ktoré využívajú práve túto situáciu vo svoj prospech. Prostredníctvom solidarity a spolupatričnosti sa snažia krajne pravicové politické strany budovať si svoju voličskú základňu a presadzovať vlastnú ideológiu v krízovom období. Európska únia čelí v súčasnosti zvýšenému výskytu týchto politických strán v jednotlivých členských štátoch. S postupným zmiernovaním sa negatívnych efektov hospodárskej krízy by sa mala zmiernovať aj popularita krajne pravicových politických strán, čo ale nemusí byť isté vzhľadom na to, že pred EÚ stoja ďalšie problémy súvisiace s kultúrnymi, náboženskými a inými aspektmi prisťahovalectva. Otázkou taktiež zostáva, ako sa postavia tieto politické strany k získaniu podstatných preferencií v posledných voľbách a či nespadnú do úskalia straty svojej identity, ako aj vnútrostraníckych, vnútrokoaličných rozkolov.

Použitá literatúra:

1. EURÓPSKA ÚNIA. 2010. Konsolidované znenie zmlúv, Charta základných práv. Luxemburg : Úrad pre vydávanie publikácií EÚ, 2010. 403 s. ISBN 978-928242589-3.
2. BRÜCKNER, M. - GRÜNER, P. 2010. The OECD's growth prospects and political extremism. [online]. 2010. [cit. 2010-05-11]. Dostupné na internete: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5047>.
3. HAINSWORTH, P. 2008. The Extreme Right in Western Europe. New York : Routledge, 2008. 164 s. ISBN 978-0-415-39628-0.
4. TASR, 2010. Voľby vo švédsku vyhrala opäť pravica. In Hospodárske noviny. [online]. 2010, [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: <http://hnonline.sk/svet/c1-46501720-volby-vo-svedsku-vyhrala-opat-pravica>.
5. TASR, 2010. Komunálne voľby vo Viedni sa skončili triumfom pravicovej FPÖ. In Pravda. [online]. 2010. [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: http://spravy.pravda.sk/komunalne-volby-vo-viedni-sa-skoncili-triumfom-pravicovej-fpo-p7p-/sk_svet.asp?c=A101010_230846_sk_svet_p29.
6. TASR, 2010. Fidesz v komunálnych voľbách prevalcoval súperov, získal všetky župy. In Pravda. [online]. 2010. [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: http://spravy.pravda.sk/fidesz-v-komunalnych-volbach-prevalcoval-superov-ziskal-vsetky-zupy-1k8-/sk_svet.asp?c=A101004_073428_sk_svet_p23.
7. EURACTIV, 2010. Eurosocialisti chcú izolovať extrémnu pravicu. [online]. 2010. [cit. 2010-06-11]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/clanok/eurosocialisti-chcu-izolovat-extremnu-pravicu-016081>.
8. HOSPODÁRSKE NOVINY, 2010. V Nizozemsku vznikne koalície. S podporou protiislámskej strany. In Hospodárske noviny. [online]. 2010. [cit. 2010-08-11]. Dostupné na internete: <http://zahranicni.ihned.cz/c1-46650110-v-nizozemsku-vznikne-koalice-s-podporou-protiislamske-strany>.
9. BYDŽOVSKÁ, M. 2010. Geert Wilders: Zločinec alebo obhájca svobody? [online]. 2010. [cit. 2010-08-11]. Dostupné na internete:

<http://www.euroskop.cz/46/17531/clanek/geert-wilders-zlocinec-nebo-obhajce-svobody/>.

10. RYBÁROVÁ, E. 2010. In SME. [online]. 2010. [cit. 2010-08-11]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5417124/geert-wilders-popularny-radikal-co-ma-rad-izrael.html>.
11. EUROSTAT. 2010. Key figures on Europe. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. 245 p. ISBN 978-92-79-14871-2.
12. RYBÁROVÁ, E. 2010. In SME. [online]. 2010. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/5417124/geert-wilders-popularny-radikal-co-ma-rad-izrael.html>.
13. TASR. 2010. Európa a islam. [online]. 2010. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://www.tasr.sk/10/1857.axd?k=20080630TBB00548>.
14. DIMITROV, M. – EHL, M. 2010. In Hospodárske noviny. [online]. 2010. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://zahranicni.ihned.cz/c1-47229300-merkelova-integrace-cizincu-selhala>.
15. MILZA, P. 2005: Evropa v černých košilích. 1. vyd. Praha : Themis, 2005. 488s. ISBN 80-7312-044-5. s. 384.
16. SIVÝ, R. 2009. Politická stratégia Jörga Haidera a jej vplyv na rakúsky stranícky systém. In Slovenská politologická revue. [online]. 2009, roč. IX, č. 2 [cit. 2010-10-11]. Dostupné na internete: <<http://www.ucm.sk/revue/2009/2/sivy.pdf>> . ISSN 1335-9096.
17. BARBER, T. 2010. Immigration: Tensions unveiled. In Financial Times. [online]. 2010, [cit. 2010-11-11]. Dostupné na internete:<<http://www.ft.com/cms/s/0/fd54377c-f104-11df-bb17-00144feab49a.html#axzz15xLILekM>>.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Ingrid MAJEROVÁ, Dr.

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA KARVINÁ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

DOPADY SVĚTOVÉ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE NA POSKYTOVÁNÍ ROZVOJOVÉ POMOCI EU

majerova@opf.slu.cz

Abstrakt

Dopady světové ekonomické krize nepozorujeme pouze prostřednictvím makroekonomických ukazatelů, ale také se očekával pokles objemu mezinárodní rozvojové pomoci. Cílem článku je stručně analyzovat vývoj rozvojové pomoci EU v posledních deseti letech, dále zjistit, do jaké míry výše uvedená krize zasáhla poskytování této pomoci a pokusit se predikovat její budoucí vývoj.

Klíčová slova: rozvojová pomoc, Oficiální rozvojová pomoc, hrubý národní důchod, evropská rozvojová politika, bilaterální spolupráce, multilaterální spolupráce, rozvojové projekty.

Abstract

We don't observe the impacts of the global economic crisis only through macro-economic indicators, but we also expect the decrease of the international development assistance. The aim of this article is to analyze the evolution of EU development aid over the last ten years, then determine how much the above mentioned crisis has affected this assistance and try to predict its future development.

Key words: Development Assistance, ODA gross national income, European development policy, bilateral cooperation, multilateral cooperation, development projects.

Úvod

Zahraniční rozvojová spolupráce (ZRS) je pojem, jehož důležitost v současném, stále více se diferencujícím světě, neustále narůstá a sílí. Historické kořeny této součásti zahraniční politiky všech vyspělých států sahají do 40. let minulého století, která jsou spjata nejen se vznikem Organizace spojených národů, osvobozeneckým hnutím v koloniích, ale také se vzniknuvší mocensko-politickou bipolaritou, která mnohdy zastínila ekonomický efekt poskytované pomoci.

Cílem ZRS jakéhokoliv státu je přispět ke snížení chudoby, k ekonomicko-průmyslovému rozvoji, postupné integraci podporovaných ekonomik do světové ekonomiky, k rozvoji zemědělství, rozvoji a upevnění demokracie a lidských práv, zavedení právního řádu a v neposlední řadě také přispět k udržitelnému rozvoji spolu se zlepšením stavu životního prostředí a kvality života obyvatel dané země.

Na tomto místě je vhodné připomenout, že názory odborníků na to, co vše lze do ZRS zahrnout, se různí. Vezmeme-li v potaz veškeré výdaje, které by mohly splňovat výše uvedené podmínky, mohli bychom do tohoto druhu spolupráce zahrnout jak výdaje na zahraniční rozvojovou pomoc, tak pomoc humanitární, ale i vojenskou. Podíváme-li se blíže

na strukturu ZRS, můžeme tuto spolupráci dále dělit podle účelu (pomoc humanitární a pomoc rozvojovou – hlavní složka), podle poskytovatele na vládní, nevládní nebo kombinovanou, podle způsobu finančního krytí dělíme pomoc na (nenávratné) granty a půjčky.¹ Podle počtu podílejících se stran se zahraniční spolupráce dělí na dvoustrannou (bilaterální) a na mnohostrannou (multilaterální).

V souvislosti s poskytováním zahraniční rozvojové pomoci (ZRP) můžeme předně vymežit její fungování na základě, v současnosti nejpoužívanější a také nejpropracovanější, definice Výboru pro rozvojovou spolupráci DAC (Development Assistance Committee) Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). DAC definuje rozvojovou pomoc prostřednictvím termínu ODA - Oficiální rozvojové pomoci (Official Development Assistance), která je určena rozvojovým zemím dle úrovně HDP.² DAC označuje rozvojovou pomocí všechny toky do zemí a území na seznamu příjemců ODA a do multilaterálních rozvojových institucí, které jsou poskytovány veřejnou správou, včetně státních a místních vlád, nebo jejich výkonných orgánů. Každá transakce je poskytována s cílem podpory hospodářského rozvoje a dobrých životních podmínek v rozvojových zemích, je koncesionální (s nižší než je tržní úroková míra) a za zvýhodněných podmínek (dotace ve výši alespoň 25 %). [13]

Poskytovaná ODA se dále dělí na potravinovou pomoc, kapitálové toky a technickou pomoc a spolupráci. Potravinová pomoc patří mezi specifický druh pomoci v rámci programu boje proti hladu a podvýživě (na základě Cílů tisíciletí vyhlášených OSN v roce 2000), technická pomoc je poskytována ve formě stipendií studentům z rozvojových ekonomik, školení apod. Kapitálové toky směřují buď do oblasti rozpočtové podpory, která je sektorově zaměřená, nebo všeobecná (na pokrytí dočasného nedostatku veřejných financí, na redukcii vnitřní a vnější nerovnováhy a na zlepšení možností v boji proti chudobě) a také na podporu zahraničního obchodu ve formě konsolidace a odpouštění dluhů a zlepšení obchodní bilance.

Země, které přijímají ZRP, musí většinou splňovat určitá kritéria, která podmiňují její poskytnutí. K těmto kritériím patří respektování lidských práv, účast občanů na rozhodovacích procesech, řízení a politickém životě, respektování zákonů, tržně a sociálně orientovaný přístup k hospodářskému rozvoji a existence strategie rozvoje a rozvojových projektů, prosazovaných vládou dané země (vlastní rozvojová politika zaměřená na zlepšení situace chudých, na ochranu životního prostředí a na omezení růstu obyvatelstva). Další, i když neoficiální a od počátků poskytování zahraniční pomoci neměřící, podmínkou poskytování pomoci je podmínka politická, spojená s politickými reformami přijímající země. „Dárcovská země přitom určuje podmínky, které musí potenciální příjemce jeho zahraniční pomoci splnit, aby ji získal.“ [2, s. 8]

1. Vývoj oficiální rozvojové pomoci od roku 2000

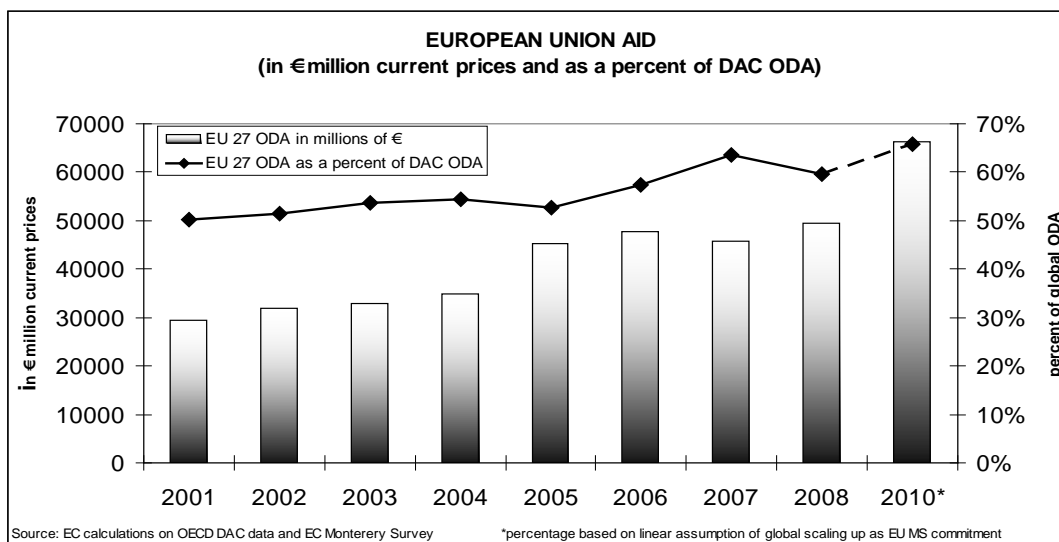
Globální úroveň ODA v letech 2000 až 2005 postupně vzrůstala. Po poklesu v roce 2006 a 2007, který byl důsledkem ukončení rozvojové spolupráce v oblasti odpouštění dluhů, byl v roce 2008 (navzdory globální krizi) obnoven pozitivní trend a globální výdaje na ZRS se zvýšily přibližně o 10 % na historicky nejvyšší míru téměř 120 miliard USD (ale stále nedosahovaly dynamiky potřebné k dosažení mezinárodních závazků ODA). V tomto roce, stejně jako v předchozích letech, většina z globálního nárůstu ODA pocházela z EU, což

¹ Jsou to jakékoliv toky kapitálu či veřejných financí, které musejí splňovat kritérium nekomerčnosti a v případě půjček musí být poskytovány za zvýhodněných podmínek (nižší úroková míra a delší doba splatnosti).

² Do roku 2004 se používalo pro vymezení ZRP dvojí členění, pomocí ODA pro rozvojové země a pomocí OA - Oficiální pomoci (Official Assistance) zemím transformujícím se, do které patřila i Česká republika a také rozvojovým zemím s vysokým HDP. Po rozšíření EU (a vyjmutí bývalých transformujících se ekonomik ze seznamu příjemců OA) se tyto dvě části spojily.

představovalo 60 % podpory financování rozvojového světa členy DAC (viz obrázek 1.1). Stejná byla prognóza pro další roky: EU bude pokračovat ve zvyšování podílu na celosvětovém zvýšení pomoci do roku 2010 a touto pomocí, která by měla být ve výši 62 % celkové podpory, tak „mobilizovat“ všechny dárce DAC.

Obr. 1.1 - Podíl oficiální rozvojové pomoci EU na ODA/DAC (v % a mil. eur)

Zdroj: [3]

Kromě Evropské unie proklamují zvyšování pomoci také další členské státy DAC. USA vyhlásily zvyšování ZRS o sto procent – z 25 mld. na 50 mld. USD do roku 2010, což se později ukázalo vzhledem k dopadům krize jako nereálné, a proto byl termín posunut na rok 2012. Japonsko a Kanada jsou ve svých cílech strážlivější, nicméně i ony vyhlásily postupné zvyšování pomoci. Cíl, který si členské státy DAC stanovily, tedy 0,7 % HND, splňuje (mimo EU) zatím pouze Norsko, které patří tradičně k nejvyšším dárčům.

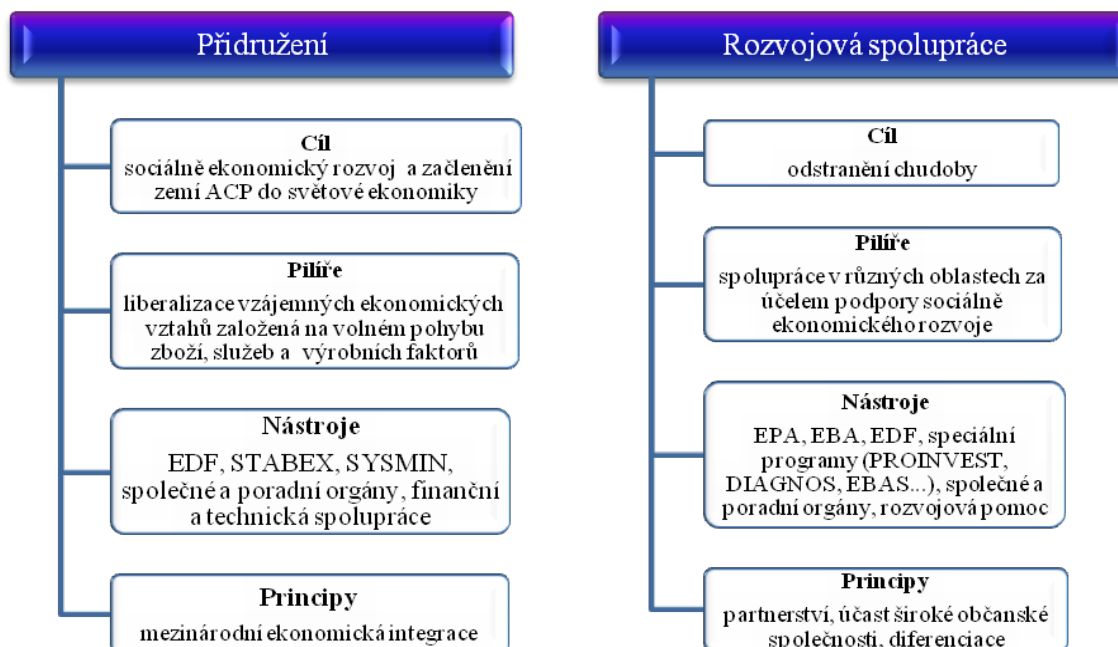
2. Rozvojová politika EU

Zájmem Evropské unie je bránit chudobě, nestabilitě a konfliktům ve světě a z tohoto důvodu je důležitou politikou Evropské unie také rozvojová pomoc třetím zemím, která je realizována prostřednictvím řady podpůrných programů financovaných z rozpočtu EU, Evropské investiční banky nebo tzv. Evropského rozvojového fondu (EDF) buď formou přidružení rozvojových zemí k EU, nebo konkrétními rozvojovými programy. Účast členských zemí v EDF je nejen nepsanou povinností, ale i politickým závazkem členských zemí EU. Na realizaci rozvojových projektů a dalších zakázkách financovaných z EDF se mohou podílet jen subjekty ze zemí přispívajících do tohoto fondu. Na programy a projekty kontrované orgány Evropského společenství, tzv. komunitární pomoc, připadá přibližně jedna pětina výdajů, zatímco většina pomoci je poskytována přímo členskými zeměmi Unie. Politika rozvojové spolupráce EU má proto komplementární charakter, což znamená, že nevylučuje rozvojové aktivity jednotlivých členských zemí s cílem maximální efektivity a soudržnosti. Z toho tedy plyne i správné používání terminologie – zatímco rozvojová spolupráce ES se týká pouze společných aktivit EU, spolupráce Evropské unie zahrnuje jak spolupráci v oblasti rozvoje Společenství jako celku, tak i rozvojovou spolupráci členských států.

2.1 Rozdíly ve formách spolupráce

Velmi často se od zahraniční pomoci zahrnují přidružení a rozvojová spolupráce jako jedna forma pomoci, avšak oba vycházejí z rozdílných přístupů, jak ukazuje obrázek 2.1.

Obr. 2.1 – Podstata rozdílů přidružení a rozvojové spolupráce

Zdroj: [11, s. 22], vlastní zpracování

Zatímco přidružení, jako ekonomická forma pomoci převládala v počátcích spolupráce s rozvojovými zeměmi, v současné době ustupuje do pozadí a EU se nyní orientuje na partnerství, účast široké občanské společnosti a diferenciaci, vycházející ze stupně sociálně ekonomického rozvoje (země LDC) nebo geografické polohy (ostrovní země), což jsou principy rozvojové spolupráce. Příčinu můžeme spatřovat jednak v ne příliš pozitivních výsledcích dosavadní spolupráce, ale také v bezpečnostních hrozbách terorismu a šíření infekčních nemocí, ve zhoršujícím se životním prostředí či neklesající chudobě a nedostatku vody v některých rozvojových regionech.

S tím také souvisí rozdílné cíle přidružení a rozvojové spolupráce – přidružení preferuje hospodářskou spolupráci a integraci na základě volného pohybu zboží, služeb, práce a kapitálu a rozvojová pomoc je pouze doplňkovým faktorem, rozvojová spolupráce preferuje snižování chudoby až k jejímu odstranění prostřednictvím rozvojové podstaty vzájemných vztahů.

2.2 Vývoj rozvojové politiky EU od roku 2000

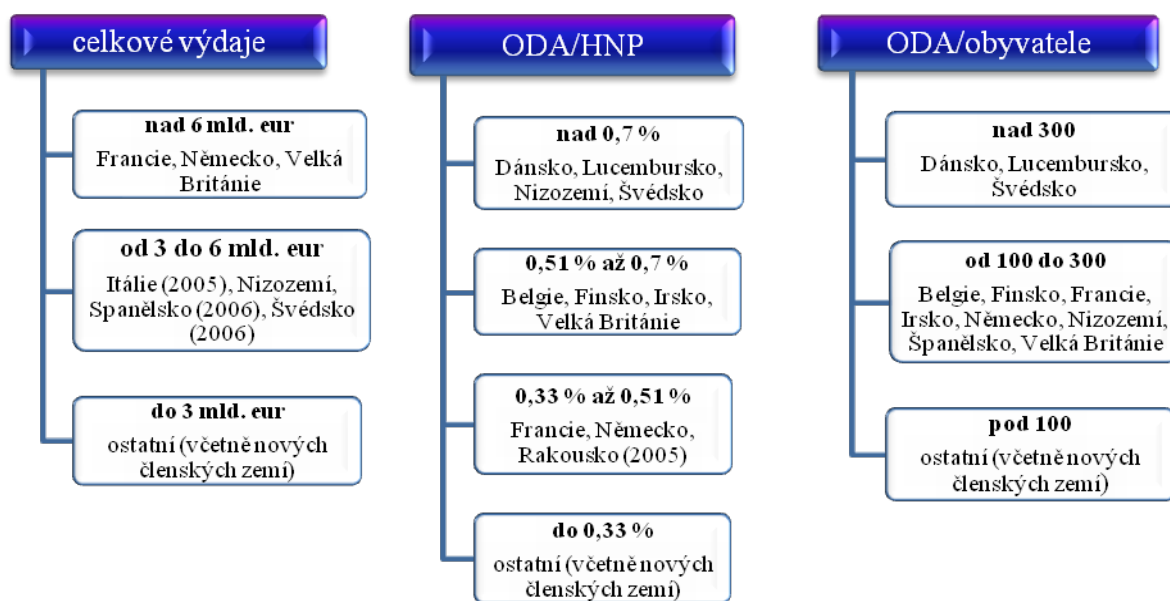
„Strukturální problémy vlastní ekonomikám ACP, které omezují jejich konkurenceschopnost, nedostatek investic a nedostatečná industrializace, v kombinaci s ekonomickými problémy vyplývajících z mezinárodního prostředí a existence sofistikovaných mechanismů skrytého protekcionismu evropského trhu, to vše jsou faktory, které vedly k neúspěchu starého systému.“ [9, s. 21].³

Vztahy EU s rozvojovými zeměmi se tedy nevyvíjely podle předpokladů signatářů jednotlivých dohod, týkajících se rozvojové spolupráce, která během let zaznamenávala více či méně úspěšné změny orientace z ekonomické na širší formu – tedy nejen hospodářskou, ale

³ Tímto neúspěchem byly myšleny výsledky první a druhé etapy přidružení (Dohody z Lomé I-IV) – pozn. autorky.

také sociální a kulturní. Základem tohoto širokého pojetí rozvojové spolupráce se stala **Dohoda z Cotonou (DC)**, která byla podepsána v roce 2000 s platností na dvacet let a 78 zemí skupiny ACP (s výjimkou Kuby) má na jejím základě nárok na rozvojovou pomoc Evropské unie s podmínkou otevření svých trhů unijním výrobkům. Tato dohoda přinesla nejen rozšíření signatářských zemí skupiny ACP, ale zejména zapojení celých společností, tedy nevládních organizací, státních i soukromých podniků do rozvojové politiky, zánik neefektivních kompenzačních systémů STABEX a SYSMIN a přistoupení k recipročním obchodním vztahům prostřednictvím dohod o ekonomické spolupráci EPA (Economic Partnership Agreement).

Obr. 2.2 – Podíl jednotlivých členských států EU na ODA dle různých hledisek

Zdroj: [4]

Podíváme-li se na oficiální rozvojovou pomoc EU v novém tisíciletí, můžeme donorské státy rozdělit do třech skupin (viz obrázek 2.2): jak z hlediska celkových výdajů, tak z hlediska podílů jejich příspěvků na ODA k hrubému národnímu důchodu, tak z hlediska výdajů na ODA/obyvatele (v cenách eur v 2007). Vzhledem k různé velikosti členských ekonomik je jasné, že zastoupení v jednotlivých skupinách se různí. Nejvyšší vypovídací schopnost o zapojení země do rozvojové pomoci má, kromě podílu ODA/HNP, zejména poslední ukazatel, a to ODA/obyvatele.

Z výše uvedeného obrázku je jasné, že největší dárci nemusí být zároveň dárci s nejvyšším podílem rozvojové pomoci na obyvatele a na vytvořený národní důchod, jak také dokládá tabulka 2.1. Z tohoto přehledu je také zřetelně vidět, které státy splňují kritérium závazku členských zemí EU Barcelonského summitu v roce 2002, a to dosažení minimálně 0,33 % ODA/HNP pro každou členskou zemi do roku 2006, 0,51 % do roku 2010 a 0,7 % ODA/HNP do roku 2015.

Tab. 2.1 – Vývoj ODA/DAC v letech 2000-2009 (% HNP)

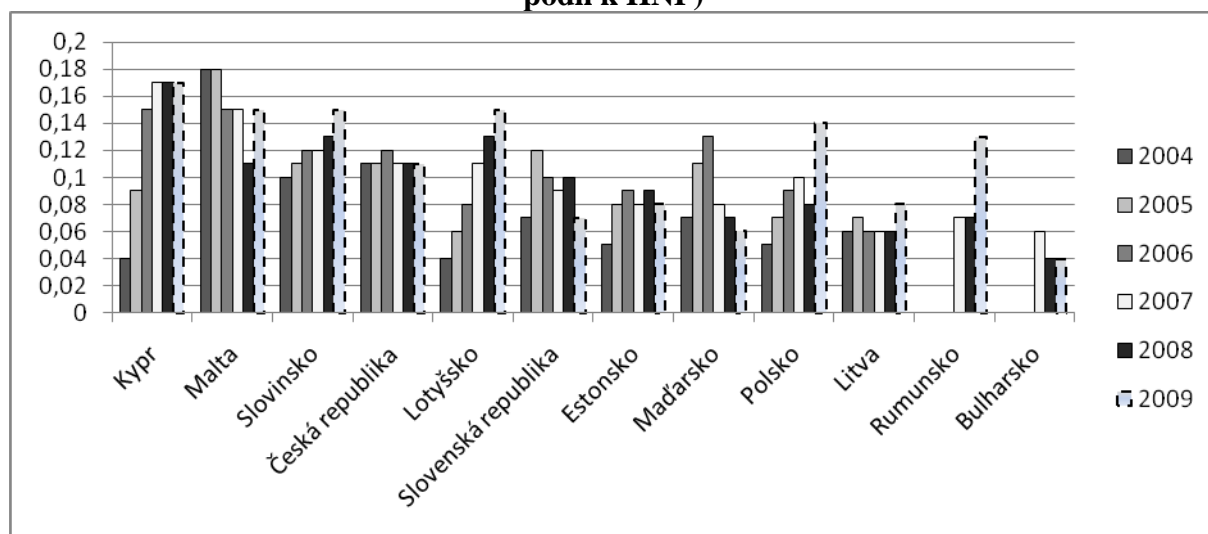
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	0,36	0,37	0,43	0,60	0,41	0,53	0,50	0,43	0,48	0,60
Dánsko	1,06	1,03	0,96	0,84	0,85	0,81	0,80	0,81	0,82	0,82
Finsko	0,31	0,32	0,35	0,35	0,37	0,46	0,40	0,39	0,44	0,48
Francie	0,30	0,31	0,37	0,40	0,41	0,47	0,47	0,38	0,39	0,49
Irsko	0,29	0,33	0,40	0,39	0,39	0,42	0,54	0,55	0,59	0,54
Itálie	0,13	0,15	0,20	0,17	0,15	0,29	0,20	0,19	0,22	0,16
Lucembursko	0,70	0,77	0,78	0,86	0,79	0,79	0,89	0,92	0,92	0,92
Německo	0,27	0,27	0,27	0,28	0,28	0,36	0,36	0,37	0,38	0,45
Nizozemí	0,84	0,82	0,81	0,80	0,73	0,82	0,81	0,81	0,80	0,88
Portugalsko	0,26	0,25	0,27	0,22	0,63	0,21	0,21	0,22	0,27	0,29
Rakousko	0,23	0,34	0,26	0,20	0,23	0,52	0,47	0,50	0,43	0,35
Řecko	0,20	0,17	0,21	0,21	0,16	0,17	0,17	0,16	0,21	0,26
Španělsko	0,22	0,30	0,26	0,23	0,24	0,27	0,32	0,37	0,45	0,49
Švédsko	0,80	0,77	0,84	0,79	0,78	0,94	1,02	0,93	0,98	1,06
Velká Británie	0,32	0,32	0,31	0,34	0,36	0,47	0,51	0,36	0,43	0,48

Zdroj: [3], vlastní zpracování

První závazek splnila většina členských zemí (výjimkou byly Itálie, Portugalsko, Řecko a s mírným rozdílem i Španělsko), zatímco druhý – šedé pole – jen osm z patnácti zemí (Belgie, Finsko a Irsko v roce 2009) a dlouhodobý závazek o dosažení 0,7 % z HNP pouhé čtyři státy (označeno tučně). Na splnění posledně jmenovaného závazku sice mají státy EU pětiletou lhůtu, avšak dlouhodobý trend naznačuje, že s jeho splněním i tak budou problémy, což nevyznívá ve prospěch rozvojové politiky EU. Tabulka nezahrnuje nově přistoupivších 12 zemí, pro které je kritérium dosažení podílu ODA/HNP nižší, a to 0,17 % do roku 2010 a 0,33 % do roku 2015 a jeho (ne)plnění je zobrazeno na obrázku 2.3.

V roce 2008, kdy se začaly naplno projevovat důsledky globální krize, došlo pouze u sedmi států (Rakouska, Bulharska, Estonska, Maďarska, Malty, Holandska a Polska) k poklesu podílu ODA na HND (viz tabulka 2.1 a obrázek 2.3). Celkově byl zaznamenán vzrůst (z 0,37 na 0,40 % HND), přičemž největší podíl na jeho pomalejším tempu měly nové členské státy, jejichž výše ODA je velice závislá na ekonomickém vývoji samotných ekonomik. Nejprogresivnější vývoj zaznamenalo Lotyšsko, naopak znepokojivý pokles ODA zaznamenává Malta. Nejméně stabilní v oblasti poskytování zahraniční rozvojové spolupráce bylo Maďarsko a Polsko, naopak stabilní vývoj zaznamenala Česká republika spolu se Slovinskem a Litvou. Je zde také patrné, že jediným státem, který v té době splňoval kritérium podílu 0,17 % HND, byl Kypr.

Obr. 2.3 – Srovnání vývoje ODA nových členských zemí EU v letech 2004-2009 (jako % podíl k HNP)

Zdroj: [5], [7], vlastní zpracování

V roce 2009, kdy ekonomická krize stále „vládla světu“, došlo i přes hlasy varující před podstatným poklesem rozvojové pomoci, k jejímu dalšímu nárůstu – celkově vzrostla ODA ve státech EU z 0,40 % na 0,44 %, dokonce i nové členské země zaznamenaly nárůst o 0,02 % vzhledem k roku 2008. Pouze tři členské státy DAC/EU snížily objem rozvojové spolupráce s odvoláním na dopady finanční krize (Irsko, Itálie a Rakousko), podobné výsledky zaznamenaly některé nečlenské státy DAC – Česká republika a Slovensko zaznamenaly pokles absolutní částky, která se v případě ČR neprojevila ve změně podílu ODA/HNP, Slovensko však zaznamenalo pokles obou ukazatelů, podobně jako Estonsko a Maďarsko.

3. Predikce vývoje ODA v letech 2010 až 2013

Rok 2010 je určen jako rok, ve kterém by státy EU měly splnit další z výše uvedených Barcelonských cílů – pro 15 států EU podíl ODA/HNP ve výši 0,51 % a pro státy EU-12 podíl 0,17 %. Dle výsledků uvedených v tabulce 3.1 rozvojová pomoc nezaznamenává pokles, naopak, mírný nárůst (u států EU-15 činí podíl 0,50 %, u států EU-12 podíl 0,15%), ale cíle opět nebudou naplněny.

Největší poskytovatelé pomoci (Švédsko, Nizozemí a Dánsko, s výjimkou Lucemburska) proklamují stagnaci své ODA, ale tyto donorské státy si mohou tento „luxus“ dovolit. Portugalsko a Řecko vyhlásily také pozoruhodný nárůst své pomoci, bohužel následkem svých hospodářských krizí jen těžko může někdo předpokládat, že své plány splní. Německo a Francie – dva největší donoři absolutních částek sice splní svůj závazek v plánovaném roce, vývoj ovšem zůstává neuspokojivý a nevede ke splnění 0,7 % HND. Itálie je jedinou členskou zemí EU, která jasně vyhlásila pokles své pomoci v důsledku krize a nárůst se očekává až v roce 2012 (samozřejmě pod uvedený závazek).

K příznivému vývoji dochází ve státech EU-12, ačkoliv musíme dodat, že cíle některých donorských států se zdají být nereálné a budou zajisté během následujících let revidovány (např. u Bulharska, Rumunska či Polska). Je však možné, že díky brzkému ukončení krize (v případě Polska nelze o krizi hovořit vůbec), budou tyto státy schopny svým závazkům v roce 2010 i do budoucna dostát.

Je určitě vhodné mít vůči nárůstu pomoci těchto zemí poněkud realističtější přístup, neboť i odhady OECD se mohou lišit od odhadů států samotných – příkladem může být právě

Česká republika, jejíž predikce (dle usnesení vlády č. 715z 8. června 2009) hovoří o pomalém nárůstu pomoci na 0,13 % HNP v letech 2010 až 2012, zatímco OECD předpokládá nárůst poněkud prudší (viz tabulka 3.1).

Tab. 3.1 – Predikce vývoje oficiální rozvojové pomoci členských států EU v letech 2010-2012 (jako % podíl na HNP)

Pořadí	Stát	2010	2011	2012	2013
1.	Švédsko	1,00	1,00	1,00	1,00
2.	Lucembursko	0,93	0,94	0,95	0,96
3.	Dánsko	0,80	0,80	0,80	0,80
4.	Nizozemí	0,89	0,89	0,86	0,85
5.	Belgie	0,70	0,70	0,70	0,70
6.	Irsko	0,61	0,66	0,70	0,70
7.	Španělsko	0,56	0,64	0,70	0,70
8.	Velká Británie	0,56	0,61	0,66	0,70
9.	Německo	0,51	0,56	0,60	0,64
10.	Francie	0,51	0,56	0,60	0,64
11.	Finsko	0,51	0,54	0,54	0,60
12.	Rakousko	0,40	0,46	0,52	0,58
13.	Řecko	0,35	0,45	0,51	0,58
14.	Portugalsko	0,34	0,39	0,44	0,47
15.	Itálie	0,11	0,09	0,26	0,42
16.	Malta	0,17	0,20	0,25	0,30
17.	Slovinsko	0,17	0,19	0,22	0,24
18.	Kypr	0,18	0,18	0,20	0,22
19.	Maďarsko	0,14	0,21	0,25	0,28
20.	Polsko	0,17	0,19	0,20	0,25
21.	Lotyšsko	0,17	0,19	0,18	0,20
22.	Litva	0,10	0,21	0,25	0,28
23.	Estonsko	0,10	0,17	0,22	0,26
24.	Česká republika	0,10	0,11	0,17	0,23
25.	Slovenská republika	0,07	0,07	0,07	0,08
26.	Rumunsko	0,17	0,21	0,25	0,28
27.	Bulharsko	0,17	0,21	0,25	0,28

Zdroj: [3], vlastní zpracování

Závěr

Současná světová ekonomika není homogenní, mezi jednotlivými státy a regiony existují velké, nejen ekonomické, rozdíly – zatímco ve vyspělých ekonomikách žije méně než 20 % světové populace, a tato pětina spotřebovává více než 80 % světového produktu, dvacet procent nejchudších států spotřebovává necelá dvě procenta.

Za jeden z prostředků, kterým mohou vyspělé státy eliminovat takovou diferenciaci, se dá považovat rozvojová spolupráce. Prostřednictvím této pomoci, známé pod zkratkou ODA, ročně plyne okolo 60 mld. USD – z toho členské státy EU poskytují přes 60 % – na rozvojové projekty, zvýhodněné půjčky, oddlužování, stipendia či potravinovou pomoc a nezanedbatelnou částku tvoří v případě nenadálých katastrof a konfliktů také humanitární pomoc (samotná EU poskytuje na tento druh pomoci ročně cca 875 mil. USD).

Ačkoliv na počátku globální krize zaznívaly obavy nad snižováním objemu rozvojové pomoci vůči méně vyspělým státům, tyto obavy se naštěstí nepotvrdily. Je to doložení faktu uvědomění vyspělých zemí, že rozvojové ekonomiky jsou postiženy krizí více, než ekonomiky rozvinuté a že se jejich potřeba finanční pomoci neustále zvyšuje. Na druhé straně je však také pravdou, že závazky, které si samy vyspělé země vzhledem k poskytování ZRS

stanovily, se málokteré členské zemi (ať EU-15 nebo EU-12) podaří v roce 2010 nebo 2015 splnit.

Na základě neúspěchů některých rozvojových aktivit, neefektivnosti rozvojové pomoci či jejímu nesprávnému zaměření stále častěji převažuje názor, jak donorů samotných, tak mezinárodních institucí, které pomoc poskytují, že rozvojové země by se měly přestat spoléhat na pomoc druhých a převzít vlastní zodpovědnost za svůj ekonomický rozvoj. Místo poskytování rozsáhlých finančních prostředků a darů by mělo docházet k odstraňování obchodních bariér, a tak umožnit těmto zemím účastnit se mezinárodního obchodu, kdy možnosti exportu na trhy vyspělých států by značně urychlily růst a vytváření nových pracovních míst, a tím podpořily rozvoj a přispěly ke snižování chudoby a zaostalosti.

Použitá literatura:

1. ADAMCOVÁ, N. a kol. Zahraniční rozvojová spolupráce České republiky. Praha: Ústav mezinárodních vztahů pro Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2006, 80 s. ISBN 80-86506-53-3.
2. HALAXA, P. Zahraniční pomoc ve vztazích vyspělých a rozvojových zemí [online]. [cit.16.10.2010].
Dostupné z: www.kap.zcu.cz/opory/studijni_texty/kniha.../kap-Halaxa.doc
3. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009SC0444:CS:NOT>
4. <http://fs2-2010.bbj.it/>
5. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=ODA_DONOR
6. <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/rozvojova-spoluprace-cr/zahranicni-rozvojova-spoluprace-finance/1001674/56878/>
7. http://www.euroresources.org/fileadmin/user_upload/Euromapping/2008_Malta.pdf
8. KAPLAN, M. Rozvojová politika zemí OECD/DAC [online]. Paříž: 3.1.2005. [cit.12.10.2010].
Dostupné z:
http://www.businessinfo.cz/files/zahranicniobchod/Rozvojova_politika_zemi_OECD_DAC-090527.pdf
9. KENNETH, K. Economic Partnership Agreements – hopes, fears and challenges [online]. The Courier ACP-EU, 2002. [cit.14.10.2010]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/development/body/publications/courier/courier195/en/en_021.pdf
10. MACRAE, J., HARMER, A. Good humanitarian donorship and the European Union: Issues and options [online]. London: Overseas Development Institute, 2004. [cit.16.10.2010]. Dostupné z: <http://www.odi.org.uk/resources/download/315.pdf>
11. NĚMEČKOVÁ, T., HORKÝ, O., MAZOUCH, P. EU a Afrika jako „noví“ sousedé. Výzvy pro českou zahraniční rozvojovou spolupráci. Výstup z výzkumného projektu v rámci programu GRACES [online]. Praha: VŠE, 2006. [cit.4.11.2010]. Dostupné z: http://nb.vse.cz/rst/pubsc/EU_a_Afrika_jako_novi_sousedede.pdf
12. OECD. Development Aid at its highest level ever in 2008 [online]. 30.3.2009. [cit.7.11.2010].
Dostupné z: http://www.oecd.org/document/13/0,3343,en_2649_34487_42458595_1_1_1_1,00.html

13. OECD. Is it ODA? [online]. OECD, November 2008. [cit.5.11.2010]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/21/21/34086975.pdf>
14. www.oecd.org/dataoecd/52/16/44376748.xls
15. Zahraniční rozvojová spolupráce [online]. 22.12.2008. [cit.7.11.2010]. Dostupné z: http://www.rozvojovka.cz/zahranicni-rozvojova-spoluprace-cr_228_3.htm

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská universita v Opavě
Universitní nám. 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

OČEKÁVÁME DALŠÍ SVĚTOVOU KRIZI?

f.margan@quick.cz

Abstrakt

Před námi je velká otázka, a to: „přijde další ekonomický pád nebo vzestup?“ Velikáni ekonomie se nemohou shodnout, protože globální ekonomika se zdaleka ještě neotřepala z jednoho ze svých historicky největších pádů a odborníci se již přou, zda přijde další otřes. Podle mne nejsou důležité jen makroekonomické ukazatele (růst HDP, zaměstnanost, inflace, vývoj realitního trhu, apod.) ale také problematika oživení hospodářství na základě politických rozhodnutí, buď jednotlivých států, nebo Evropské Unie. Vnímat krize nikoli jako tragédie, nýbrž jako příležitosti.

Klíčová slova: Někteří očekávají oživení, jiní se obávají další krize.

Abstract

Before us is a big question like: „will be another economic rise or fall?“ The greats of economy can not agree, because the global economy is still far from being recovered from one of its biggest fall ever, and experts have been at odds, whether it comes another shock. Important is not only macroeconomic indicators (GDP growth, employment, inflation, development of real estate market, etc.) but also the issue of economic recovery on the basis of policy decisions, either national or European Union. Crises should be meant not as tragedy but as an opportunity.

Key Words: Some expect a recovery, while others fear the next crisis.

1 ÚVOD

Podle některých zpráv se Globální ekonomika dostane do recese zřejmě již za dva roky. Nicméně faktem zůstává, že ohledně dalších výhledů pro světové hospodářství se odborníci dlouhodobě rozcházejí. Zatímco někteří očekávají oživení, jiní se obávají další krize. Jelikož poslední recese, tedy hospodářský pokles, přišla v roce 2008, další by měla být na řadě již v roce 2012¹). Zároveň upozorním, že přestože mnohé vlády a centrální banky po celém světě přijaly řadu úsporných opatření, aby se zamezilo zhoršování stavu ekonomik, za dva roky by jim podobné kroky nemusely stačit. Před námi je velká otázka, a to: „přijde další ekonomický pád nebo vzestup?“ Velikáni ekonomie se nemohou shodnout, protože globální ekonomika se zdaleka ještě neotřepala z jednoho ze svých historicky největších pádů a odborníci se již přou, zda přijde další otřes. Například nositel Nobelovy ceny za ekonomii

¹<http://www.novinky.cz/ekonomika/202838-zadluzenou-evropu-ted-desi-hlavne-irove-britove-i-svycari.html>, 10.6.2010 Finančník Jim Rogers. Ten například zakládal s miliardářem Georgem Sorosem fond Quantum. Jelikož poslední recese, tedy hospodářský pokles, přišla v roce 2008, další by měla být na řadě již v roce 2012. Zároveň upozornil, že přestože mnohé vlády a centrální banky po celém světě přijaly řadu úsporných opatření, aby se zamezilo zhoršování stavu ekonomik, za dva roky by jim podobné kroky nemusely stačit.

Paul Krugman varuje, že přiškrcování státních výdajů může způsobit další pohromu. Naopak John Paulson, miliardář a šéf významného hedgeového fondu, tvrdí pravý opak². Nyní se však po řeckých potížích a obrovských dlužích v mnoha zemích radí spíše šetřit. V tom právě vidí Krugman problém. Pokud podle něj skupina ekonomicky vyspělých zemí, takzvaná G20, prosadí rozsáhlé úspory, nehrozí prý dvojitý pokles, o kterém se hovořilo již delší dobu, ale dokonce „třetí deprese“.

V historii jsou známy jen dvě deprese, ta první následovala v období po roce 1873 a ta další poznamenala třicátá léta minulého století. Bývá označována jako Velká deprese. Nicméně proti tomuto černému scénáři se staví právě John Paulson. „Nyní jsme uprostřed stabilního růstu ve Spojených státech. Riziko dvojitého poklesu je méně než 10%,“ řekl Paulson. Podle něj je v USA nejvýhodnější doba k nákupu nemovitostí.

Institut mezinárodních financí (IIF), který sdružuje přes 400 světových bank, uvedl, že plány vlád a regulačních orgánů na zpřísnění regulace finančního sektoru ve světě by mohly oslabit ekonomický růst. Podle institutu by také způsobily ztrátu téměř deseti milionů pracovních míst, které by se v důsledku reformy nevytvořily³. Určitý globální základ reformy finančních trhů už je hotový řadu let, ještě z dob před krizí. Odborníci nejen z řad centrálních bank velmi dobře vědí, co je zapotřebí udělat. Bude k tomu ale potřeba ještě politická vůle ze strany všech zástupců G20.

2 REFORMY A ZADLUŽENOST

Co se týče samotných reform, podle mne není jisté, že dojde ke sladění rozdílů mezi USA a EU. Jak se ukazuje, každý si půjde svojí cestou. Protože Spojené státy prosazují ten prvek větší kapitalizace bank, zatímco například EU má tendenci banky více zdaňovat, uvalovat na ně větší regulaci, což se už stalo.

I když Řecko, Portugalsko i Španělsko figurují v první dvacítky největších globálních dlužníků, první místa jim rozhodně nepatří. S přehledem je kontrolují Irsko, Británie, Švýcarsko, Nizozemsko, Švédsko, Rakousko. Co země, to symbol finanční solidnosti navenek – a zadluženec až po uši ve skutečnosti. Podle americké televize CNBC sice vedou „ligu“ největších dlužníků světa Spojené státy, ale jen když se počítá celková velikost půjček. Pokud se však dluhy porovnají s tím, co země vytvoří za rok, skončí USA až na dvacátém místě⁴. Do čela se pak vyhoupnou Irové. Jak vyplývá z údajů Světové banky, jsou na tom bezkonkurenčně nejhůře s půjčkami, jež odpovídají asi 1300 % HDP. V případě Irska i dále zmiňovaných zemí se samozřejmě nepočítá jen zadlužení států. CNBC brala v potaz všechny dluhy dané země vůči cizině – ať už je nadělaly vlády, samosprávy, banky, firmy nebo jednotlivci (vynechány byly tedy půjčky uvnitř státu). Druhý největší dlužník světa má sice od Irska pořádný odstup, ale v množství vypůjčených peněz je hned za USA. Zadlužení Britů činí 9,15 biliónu dolarů (asi 190 biliónů korun), což představuje 427% jejich HDP. Pro srovnání: vnější dluh Číny a Indie je téměř stokrát menší (činí 4,6 a 4,7 %), v Brazílii představuje 13% HDP.

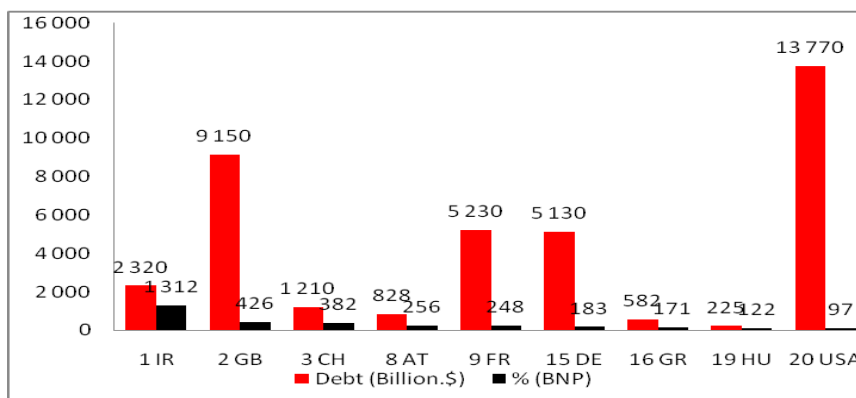
Ani Švýcarsko není jen ráj bankéřů, nýbrž také země zaslíbená dluhům. Pohledávky, které má svět vůči alpské federaci, jejím firmám, bankám a občanům odpovídají sumě 1,21 biliónu dolarů, což představuje hodnotu veškeré zdejší produkce a služeb za 4 roky!

2<http://www.novinky.cz/ekonomika/205056-prijde-dalsi-pad-nebo-vzestup-velikani-ekonomie-se-nemohou-shodnout.html>, 2.7.2010.

3 http://www.rozhlas.cz/zpravy/svetovaekonomika/_zprava/745407, Regulace finančního sektoru může oslabit ekonomický růst, 27.7.2010.

4<http://www.novinky.cz/ekonomika/202838-zadluzenou-evropu-ted-desi-hlavne-irove-britove-i-svycari.html> Zadluženou Evropu teď děsí hlavně Irové, Britové i Švýcaři, 10.6.2010.

Graf č. 1: někteří největší dlužníci světa (v mld. \$)

Zdroj: CNBC, World Bank, 2010

Němci si celkově půjčili šestkrát více peněz než Rakušané. Protože jich je ale jedenáctkrát více, jsou až na patnáctém místě ve světovém seznamu. Není to ale žádný důvod k radosti. Lépe jsou na tom i Řekové (16.), jimž teď Berlín musel s velkým skřípěním zubů přiklepnout mnohamiliardovou pomoc. I Italové (17.) vůči světu zadluženi něco méně než Němci. Ze střední a východní Evropy se do první dvacítky prodral jen jediný stát: Maďarsko. Vláda musela žádat o pomoc i MMF a Unii, zatímco obyčejní lidé horko těžko platí dluhy za byty, auta, ledničky či televize, které si nadělali v eurech či švýcarských francích.

Země, které nezavedly euro, jsou na tom hůře, než eurozóny jako Německo, Francie a Itálie. Stačí ukázat na Británii, Dánsko, Švédsko. Vnější zadlužení Andory se totiž odhaduje na 1910 % tamního HDP a v případě Lucemburska až na neuvěřitelných 4910 % HDP. Naproti tomu Island, jehož ekonomikou nedávno těžce otřásla finanční krize, má dluhy v hodnotě „jen“ 998 %. To vše vysvětluje, proč se tolik mluví o dluhové krizi „Evropy“, a ne jen eurozóny.

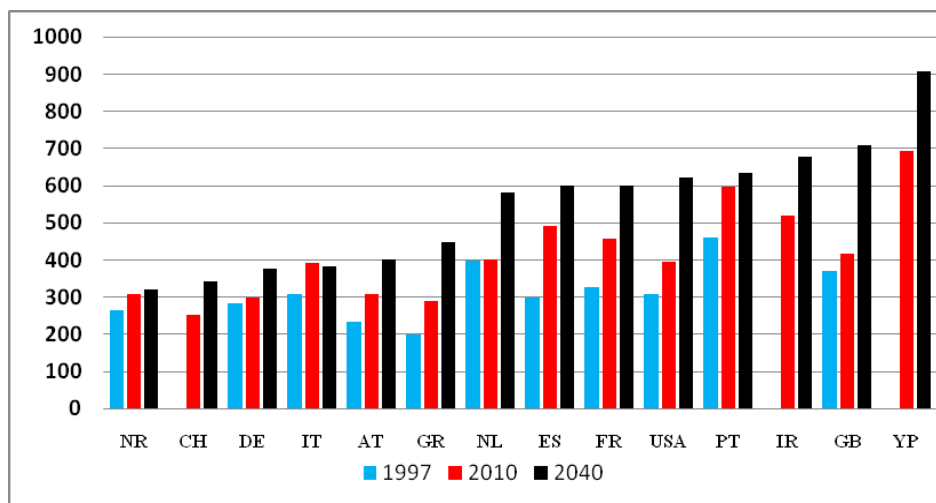
3 VEŘEJNÉ FINANCE A VÝVOJ DLUHU NA HDP

A jak na tom jsou některé státy s veřejnými financemi ohledně vývoje dluhu na HDP? Portugalsko, Itálie, Irsko, Řecko a Španělsko i některé východoevropské státy, například Rumunsko nebo Maďarsko mají problém s veřejnými financemi. V těchto zemích se asi nepodaří prosadit skutečné a bolestné reformy, a proto se lze obávat jejich úvěrového selhání⁵. Nevadilo by, kdyby jedna nebo více těchto zemí zbankrotovalo a musel se restrukturalizovat jejich státní dluh, pokud by veřejné finance většiny států G10 byly udržitelné. Bohužel tomu tak není. V důsledku toho budou rozpočtové deficity přetrvávat nejméně v příštích třech až pěti letech. Například, Španělsko v 19. století vyhlásilo krach 7 krát čímž převzalo primát od Francie, která odmítla splácet dluhy 8 krát v období let 1500 až 1800⁶.

⁵ David KARSBOEL, Saxo Bank, Politiky zasáhla keynesiánská choroba, Euro, č.30, str. 60-6.

⁶ Carmen M. REINHART, Kenneth S. ROGOFF, This time is different, Eight Centuries of financial folly, Oxford, 2009.

Graf č. 2: vývoj podílu celkového dluhu na HDP v některých státech v letech 1997, 2010 a 2040 v %.

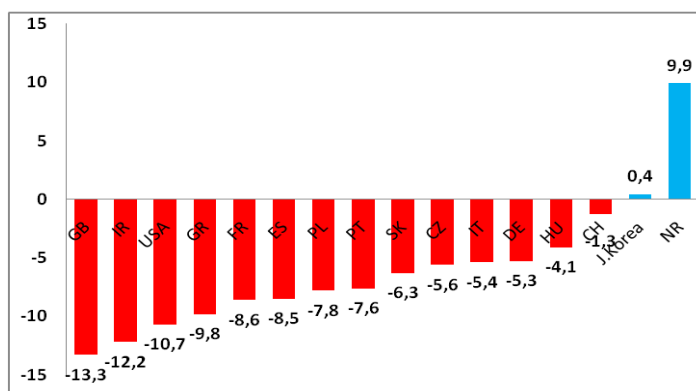

Zdroj: Eurostat, Bloomberg, 2010 a Saxo Bank Research, 2010

A jakou roli hrají dluhopisy? Víme, že důvěra finančních trhů měla být posílena zveřejněním výsledků zátěžových testů velkých evropských bank a které dopadly nad očekávání příznivě⁷. Ukázalo se, že testy ignorovaly riziko znehodnocení vládních dluhopisů jižní části eurozóny v portfoliích evropských bank. Stačilo, aby banky prohlásily, že je hodlají držet až do splatnosti, takže změny tržních cen v mezidobí je neohrožují. Takový postup však neodstraňuje riziko plynoucí z možných vládních bankrotů, tedy riziko, které finanční trhy přes záchranné baličky znovu vyhodnocují jako reálné. Ale to nepomůže deficitu veřejných rozpočtů. Příklad deficitů veřejných rozpočtů vybraných zemí je na následujícím grafu č. 3:

De facto je, že politici snižují deficity pomalu. K vyrovnaným rozpočtům by v mnoha zemích stačilo zvýšit hranici odchodu do důchodu o 2 až 3 roky, snížit mzdy státních zaměstnanců mezi 5-15 %, sociálních výdajů a víc investovat do vědy a rozvoje nových technologií, také škrtnat některé neúčinné výdaje ze státního rozpočtu (ekologie, zbraně, nesmyslné tendry, atd.).

Graf č. 3: vývoj deficitů veřejných rozpočtů vybraných zemí za rok 2010 (v % HDP)

Zdroj: OECD, prognóza 2010

⁷ E15, Zátěžové testy evropských bank dopadly dobře, Ale..., 29.7.2010.

Je tedy otázkou, do jaké míry pomohou řešení současné-minulé krize státní zásahy, zvyšování vládních výdajů či přísnější regulace finančních trhů. Stačí se však podívat do minulosti. Nikoli však povrchně a zjednodušeně. Mylné interpretace totiž dokážou způsobit dalekosáhlé škody. A ve hře je nyní opravdu hodně. Většina z nás podobnou hospodářskou krizi během svého života nezažila - co však nebylo, může ještě být.

Současná-minulá finanční krize má kořeny v dlouhodobě narůstající nerovnováze na světových finančních trzích, kdy do Spojených států amerických po desetiletí proudily obrovské masy volných peněz z celého světa. Na to ostatně již dlouho poukazuje řada ekonomů. V posledních desetiletích se k tomu přidala ekonomická emancipace obrovských tradičně zaostalých ekonomik "třetího světa" - Číny, Indie, Brazílie. Hlavní možností jejich hospodářského růstu byl export. Čína navíc vývozu pomáhala regulací kurzu své měny - vláda stanovila a udržovala kurz vůči dolaru (a tím nepřímou i k ostatním měnám) na nízké úrovni, podporující masivní vývozy čínského zboží, mimo jiné právě na americký trh. Šlo o zásah do normálního fungování tržní ekonomiky, ale s rozsáhlými důsledky. Příliv čínského zboží dále prohluboval deficit obchodu USA. Zároveň čínská vláda získané dolary držela ve formě obrovských rezerv - investovaných z velké části na americký finanční trh. Obdobně se chovaly země ropného kartelu OPEC, které také mají kurzy svých měn pevně zakotveny vůči dolaru.

Světová banka a Mezinárodní měnový fond, které dlouhá léta spektakulárně tlačily na liberalizaci finančních trhů, dnes žádají vlády, aby zavedly přísné regulace. Čína, marxistické režimy v Latinské Americe a Rusko neskrývají radost nad problémy americké ekonomiky⁸. Levicoví intelektuálové přicházejí s nápady, jak krizi vyřešit. Všechny návrhy ale mají jednoho společného jmenovatele, a tím je posílení vlivu státu. Pokud vláda od bank koupí špatné dluhy za příliš nízkou cenu, nevyhnutelně padnou další finanční instituce, když bude cena vysoká, odnese to již dnes silně deficitní americký rozpočet⁹. Tak jako tak, doba americké neoliberální politiky a samoregulace trhu je pryč a státní zásah už není zakázaný, ale velmi žádaný. Zato Brusel mermomocí prosazuje přijetí Lisabonské smlouvy, která se snaží paragrafovat principy neoliberální ekonomické politiky, která ještě nedávno byla na zenitu. Evropská unie připomíná nic netušícího dinosaura, jehož ocas již značně ohlodal nastupující predátor.

V krizi je důležité chování trhu, co zapomínají politici. Například, Barry Ritholtz¹⁰ říká, že nezná nikoho, kdo by dokázal přesně a dlouhodobě předpovídat chování trhu. Dle něho by se investoři měli držet tří základních pouček, pokud jim někdo sděluje, jak se bude vyvíjet cena akcií či trhu a s tím je vázání dílče řešení krizi. Říká, že:

- Za prvé, nikdo neví, co se stane zítra. Nikdo. Všechny předpovědi jsou přinejlepším sofistikovanými odhady.
- Za druhé, veškeré prognózy okamžitě zastarávají a musejí být přehodnocované v důsledku změny podmínek, nových údajů a vývoje událostí.

⁸ EURO, Istvan LEKO, Zlaté zuby z popela, č.41, 6.10.2008, str. 3.

⁹ Stanislava JANÁČKOVA, Zranitelnost eurozóny nekončí, EVRO, č.39, 27.9.2010, str.20.

¹⁰ Od června 2006 je Ritholtz hlavním obchodním stratégem nezávislé firmy pro institucionální výzkum Ritholtz Research a investičním šéfem newyorského hedgeového fondu Ritholtz Capital. Konzervativní cesta k internacionále. Dne 19. září 2008, Barry Ritholtz na svém blogu Big picture napsal: "Máte-li rádi paradoxy, zamyslete se nad následujícím. Konzervativci po téměř 80 let naprosto bezvýhradně opovrhovali tehdejší prezidentem Franklinem Delano Rooseveltem a jeho New Dealem. V posledních osmi letech konzervativci zastoupení republikány vládli v Bílém domě a téměř šestnáct let ovládali Kongres. Velký deregulační experiment skončil - a špatně. Z deregulačního hnutí se dnes stala pouhá poznámka pod čarou v dějinách. Konzervativci učinili z USA obrovský socialistický stát, přívěsek Ruska. Neměli bychom se konečně naučit slova Internacionály?"

A co pak chování trhů, především s ropou a plynem, kteří má také svůj podíl na finanční - ekonomický krizi. Protože lze chování trhů velmi obtížně předvídat. Trh představuje "nestabilní, neperiodické chování v cyklickém nelineárním dynamickém systému". Takové chování je známé pod názvem teorie chaosu. Co to znamená? Trh se chová neperiodicky, protože se nikdy neopakuje zcela stejně. V tomto ohledu se podobá počasí, které se také chová neperiodicky - v zimě je chladněji než v létě, v čemž sice vykazuje cykličnost, ale každodenní teplotní změny nejsou každý rok stejné. Totéž platí i pro trhy i finanční krize, jsou si podobné, ale nikdy nejsou identické. A trh se kvůli přesunu globálního bohatství a ekonomické moci přesouvá ze Západu na Východ, který již probíhá, a má dva základní důvody:

- Prvním je zvyšování cen ropy a komodit související s postupným vyčerpáváním jejich zdrojů. Růst těchto cen přinese obrovské zisky především státům na Blízkém východě a Rusku.
- Dalším faktorem je výrazný nárůst počtu obyvatelstva – populační exploze v asijských zemích a s tím přetrvávající levná pracovní síla kombinovaná s nárůstem vzdělanosti. V některých východních státech se tak při zachování systému státem řízeného kapitalismu zakonzervují nižší náklady na výrobu a podnikání (případ neustálého zdražování elektřiny, ropy a plynu, zvýšení spotřebně daní, nedostatečné stimulační investory, atd.). Firmy tak přesunou do Asie nejen výrobu, ale i sektor služeb, což oslabují konkurenceschopnost Evropy. Nebo skutečností, že Afrika mládne, rozvinuté země stárnou, dochází voda a potraviny (kvůli nedostatečnému studování politiky EU ohledně bio-paliv), problematika viry a terorismu, atd.

Pokud budou i nadále pokračovat současné ekonomické trendy, stane se v roce 2025 Čína druhou největší ekonomikou světa a k tomu výraznou vojenskou mocností. Navzdory našemu eurocentrickému vnímání historie a ekonomiky tento vývoj znamená pouze návrat do minulosti. V 18. století totiž Čína produkovala asi 30 % a Indie kolem 15 % světového bohatství. Ještě o pár století dříve byla nejbohatším kontinentem světa Jižní Amerika. A stejně jako v minulosti bude mít bohatství asijských regionů dualistický charakter. Na jedné straně mocné a bohaté státy, na druhé straně řada jejich obyvatel nadále žijící v relativní chudobě.

Předpokládám, že nejbohatší země budou na východě a majetek se přesune z rukou soukromých majitelů pod kontrolu státu.

Jeho řešení nakonec stručně zní: Předpokladem úspěchu - a možná i přežití v dnešním komplexním a globálně propojeném světě - je připravenost na nepředvídanosti. To neznamená snažit se předvídat, co se stane (to nedokážeme), nýbrž být ve střehu na cokoli nečekaného. Znamená to přestat myslet v rámci průměrnosti a naučit se cenit si extrémů jako východiska, na němž budujeme svou životní filozofii. Netopit se v drobných detailech a nenechat se vyrušovat malichernostmi, nýbrž vnímat věci v co nejširším kontextu a často neviděných souvislostech. Brát nejistotou a nedořešenost jako samozřejmý přirozený stav. Vnímat krize nikoli jako tragédie, nýbrž jako příležitosti. Ovládnout je, aby ony neovládaly nás. A připomínat si, že "už jen to, že jsme naživu, je mimořádné štěstí, nepravděpodobnost monstrózních proporcí¹¹.

11 Benjamin KURAS, Nassim Nicholas TALEB, The Black swan, The impact of the Highly Improbable. Historii tvoří černé labutě), Euro, č. 52, 22.12.2008, str. 62-63.

4 ZÁVĚR

Podle mne, nevnímáme širší nadčasový kontext, protože naše většinové vzdělávací metody nás přiměly učit se konkrétní fakta, nikoli pravidla, principy a souvislosti nebo jak říká Rene Descartes, francouzský filozof „o všem je možno pochybovat, kde hledat pravdu?“

Cesta z předpokládané krize jsou inovace. Novými centry inovací se stávají rozvíjející se trhy, hlavně Čína, India a Brazílie. Je pravda, že krize pomohla rozvíjejícím se trhům. Bankám je kladena vina za krizi a hledají se způsoby, jak tento sektor více regulovat a danit. Inovace ale i do budoucna budou pro banky důležité a nejvíce pro společnosti a jen tak se vyhneme další světové krizi. V případě neakceptování inovací ve společnosti, neinvestování do vědy, rozvoje, a to na úrovni politiky EU, politiky jednotlivých států na jedné straně a na druhé straně uvádět škrty v rozpočtu (snížení mezd, redukce zaměstnaností ve státní sféře, nepodporovat vzdělání, vědu a rozvoj, přísné regulace, atd.) se bude krizí opakovat, a to už v roce 2012-13.

Důležité nejsou jen makroekonomické ukazatele (růst HDP, zaměstnanost, inflace, vývoj realitního trhu, apod.) ale také problematika oživení hospodářství na základě politických rozhodnutí, buď jednotlivých států, nebo Evropské Unie. Finanční krize je současné téma, které se pomítá do života jednotlivce (problematika nezaměstnanosti, krize bere lidem práci, kratší pracovní týdny, apod.), firem i zemí.

Zhroucení světové ekonomiky, nárůst vlivu extremistů, závislost demokratických zemí na diktaturách, to vše může mít vliv na vývoj situace na světě v případě nedostatku ropy a plynu, nebo t.i. „ropného bodu zlomu“? A z možná ropný krizi ve střednědobé vyhlídce by globální ekonomický systém i všechny tržní národní ekonomiky zkolabovaly. Ták by se finanční – ekonomická krize opakovala.

Použitá literatura:

1. <http://www.novinky.cz/ekonomika/202838-zadluzenou-evropu-ted-desi-hlavne-irove-britove-i-svycari.html>, 10.6.2010.
2. <http://www.novinky.cz/ekonomika/205056-prijde-dalsi-pad-nebo-vzestup-velikani-ekonomie-se-nemohou-shodnout.html>, 2.7.2010.
3. http://www.rozhlas.cz/zpravy/svetovaekonomika/_zprava/745407, Regulace finančního sektoru může oslabit ekonomický růst, 27.7.2010.
4. <http://www.novinky.cz/ekonomika/202838-zadluzenou-evropu-ted-desi-hlavne-irove-britove-i-svycari.html>. Zadluženou Evropu teď děsí hlavně Irové, Britové i Švýčari, 10.6.2010.
5. David KARSBOEL, Saxo Bank, Politiky zasáhla keynesiánská choroba, Euro, č. 30,
6. Carmen M. REINHART, Kenneth S. ROGOFF, This time is different, Eight Centuries of financial folly, Oxford, 2009.
7. E15, Zátěžové testy evropských bank dopadly dobře, Ale..., 29.7.2010
8. Istvan LEKO, Zlaté zuby z popela, Euro č.41, 6.10.2008.
9. Stanislava JANÁČKOVÁ, Zranitelnost eurozóny nekončí, Euro, č.39, 27.9.2010,
10. Benjamin KURAS, Nassim Nicholas TALEB, The Black swan, The impact of the Highly Improbable, Euro, č. 52, 22.12.2008.

Kontakt

Ševčíkova 7
130 00 Praha 3
Česká republika

doc. PhDr. Milan MÁRTON, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KULTÚRNY RELATIVIZMUS A ĽUDSKÉ PRÁVA¹

marton@euba.sk

Abstrakt

Univerzalizácia ľudských práv, ktorá vychádza zo západného modelu civilizovaných hodnôt narážala už od začiatku na isté problémy. Výrazná jej je kritika z pozícií kultúrneho relativizmu. Istý pokus o zmiernenie problémov predstavuje Viedenská deklarácia. Niektorí teroretici (M. Walzer, H. Kühn) hľadajú riešenie v možnosti vytvorenia globálneho konsenzu v podobe „minimálnej morálky“. Riešenia sťažuje i fakt, že ľudské práva sú stále súčasťou mocenských politických hier.

Kľúčové slová: kultúrny relativizmus, ľudské práva, univerzalizácia, svetový étos, kultúrna diverzita.

Abstract

The universalization of human rights, stemming from the western model of civilization values has been, since the very beginning, facing certain problems. Its criticism from the point of view of cultural relativism is significant. The Vienna Declaration constitutes an attempt to mitigate these problems. Some theorists (M. Walzer, H. Kühn) are looking for a solution by exploring the possibility of creating a global consensus in the form of a “minimum morale”. The solutions are complicated by the fact that human rights remain a part of political power games.

Key words: cultural relativism, human rights, universalization, world-ethos, cultural diversity.

Univerzalizácia európskeho modelu civilizovaných hodnôt sa v postkoloniálnej epoche už nedala legitimizovať evanjelizáciou a šírením civilizácie. Do centra sa dostáva otázka ľudských práv, ktorých východiskom je západné myslenie a hodnoty. Tento proces nachádza svoje završenie v prijatí Všeobecnej deklarácie ľudských práv na pôde OSN v r. 1948. Napriek jej prijatiu takmer všetkými členskými štátmi OSN sa už pri jej prijatí objavujú isté pnutia, ktoré vymedzujú limity pre pochopenie takto vymedzených ľudských práv ako univerzálnych.

Pokiaľ stúpenci univerzálného chápania ľudských práv vychádzajú z princípu rovnosti všetkých jednotlivcov, z ľudskej dôstojnosti a jej spojenia so slobodou a spravodlivosťou a vo svojich základoch z univerzálnosti prirodzeného práva, ktoré sa presadí podobne ako prírodný zákon, odporcovia, buď úplne odmietajú tento koncept, alebo ho relativizujú poukazom na

¹ Príspevok v rámci riešenia úlohy VEGA 1/0561/08: Kultúrna pluralita, univerzalizmus, interkultúrna komunikácia, interkultúrne kompetencie.

kultúrne, sociálne a politické špecifickosti jednotlivých civilizácií. Pritom tendencia k prvému – univerzalizujúcemu - chápaniu ľudských práv, podľa Š. Zemanovej, zosilnieva.²

Text deklarácie spája osobné práva a slobody so spravodlivosťou a mierom, s podporou sociálneho pokroku, hospodárskymi a kultúrnymi právami. Ani západné, či európske myslenie nie je jednotné pokiaľ ide o interpretáciu univerzálnych ľudských práv. Napr. F. A. Hayek namieta voči čl. 22, 23, 27 a i. Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ktoré sa týkajú najmä sociálnych ekonomických a kultúrnych práv, že sú nerealizovateľné a tieto práva nemôžu mať univerzálnu platnosť v systéme pravidiel, ktoré sú založené na individuálnej zodpovednosti a vedú k premene spoločnosti na totalitnú.³

Všeobecná deklarácia je výsledkom snahy nepodriaďiť sa žiadnej doktríne a nájsť istú vyváženosť a prijateľnosť pre rôzne civilizačné okruhy. Nemala teda len aspekt individualizmu, politických práv a slobôd typických pre západnú civilizáciu, ale aj práva ekonomické a kultúrne, ktoré presadzovali marxistické a socialistické hnutia.⁴ Napriek dohodnutému textu deklarácie, sú interpretácie textu rôzne a jednotlivé myšlienkové smery kladú akcent na rôzne práva: liberáli na individuálne slobody a socialistické a rozvojové krajiny na kolektívne záujmy.

Diskusiu o univerzálnosti ľudských práv výrazne ovplyvnilo vystúpenie z oblasti kultúrnej a sociálnej antropológie M. Herskowitz, ktorý vypracoval stanovisko k Všeobecnej deklarácii ľudských práv za Americkú antropologickú⁵ asociáciu vystupuje z pozícií kultúrneho relativizmu, ktorý zdôrazňoval kultúrnu pluralitu a odmietal eurocentrizmus pri interpretácii sveta a dejín.⁶ Univerzalizácia samotná je viac predstaviteľná i s akceptáciou kultúrnej plurality. Samotný M. Herskowitz napr. nepopieral možnosť vytvoriť univerzálny katalóg ľudských práv. Vychádzal z jednoty ľudského druhu, z biopsychickej rovnosti populácií. V kultúre ide o prepojenie univerzálnych prvkov so všeobecnými a špecifickými. Problémy nastávajú pri uplatnení zásad deklarácie v právnej rovine. Ukazuje sa nemožnosť, alebo prinajmenšom obtiažnosť, prepojiť obidva okruhy: občianske a politické práva s právami kultúrnymi a sociálnymi. Problémy nastali pri implementácii. Pokiaľ prvá časť mala mať podobu hard law, druhá podobu soft law.⁷ Špecifické spory vyvolala aj snaha o prepojenie s právami národov ako kolektívnymi právami.

Osobité kontexty dostáva táto problematika pri prepojení „tvrdej moci“ a „mäkkej moci“. Pokles moci Západu vedie k tomu, že soft power Západu, t. j. jeho kultúra a ideológia,⁸ má čoraz menší vplyv. Klesá schopnosť Západu vnútiť „iným civilizáciám západné poňatie ľudských práv, liberalizmu a demokracie a práve tak klesá príťažlivosť týchto hodnôt pre nezápadné civilizácie.“⁹ Pokiaľ spočiatku boli snahy o ekonomickú prosperitu, vysoké technológie, vojenskú silu, spájané s potrebou napodobňovať západnú kultúru, preberať západné hodnoty, dnes je univerzalita západných hodnôt odmietaná. Právo na vlastnú cestu, napr. modernizáciu bez pozápadnenia, je spočiatku zdôvodňované západnými hodnotami (liberalizmus, demokracia, nezávislosť, právo na sebaurčenie), ale dnes

² Pozri Zemanová, Š.: Nové chápaní univerzality lidských práv. Praha Mezinárodní vztahy 2005, č.4, s. 79 a n.

³ Pozri F. Hayek: Právo, zákonodarství, svoboda. II. Díl. Fatamorgána sociální spravodlivosti. Praha Academia 1991, s.99 a n.

⁴ Wright, S.: International Human Rights, Decolonisation and Globalisation. Routledge 2001, s.15-16.

⁵ Kultúrnu a národnú osobitosť a pluralitu už zdôrazňuje i Herder.

⁶ Pozri aj Soukup, V.: Přehled antropologických teorií kultury. Praha. Portál 200, s. 9 a n.

⁷ Problémy s implementáciou sa riešili rokovaniami dlhé roky a ani dnes nie je možné povedať, že tento proces je uzavretý. Valné zhromaždenie ich ukončilo v roku 1966. Až po ďalších 10 rokoch vstúpili do platnosti Medzinárodný pakt a hospodárskych sociálnych a kultúrnych právach a Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach. Pozri Š. Zemanová: Nový univerzalizmus lidských práv. Praha, Mezinárodní vztahy, č.4, s. 83.

⁸ Pozri aj Nye, J.S.: The Changing Nature of World Power. Political Science Quaterly 105, s.181-182.

⁹ Huntington, S.: Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Praha Rybka Publishers 2001, s.98.

výrazne zosilneli tvrdenia o supremácii nezápadných hodnôt pred západnými, čo súvisí s rastom ekonomickej a politickej sily nezápadného sveta.

V tomto kontexte nemali veľký úspech snahy vnucovať ľudské práva cez zahraničnú politiku a diplomaciu (napr. podmieňovaním rozvojovej pomoci, prístupu na trhy, colné opatrenia a i.). Tento tlak je považovaný za zasahovanie do vnútorných vecí. Často však uplatňovanie tejto politiky ustupuje ekonomickým záujmom (napr. v prípade Číny, krajín tzv. tretieho sveta).

Snaha zmierniť rozdiely medzi univerzalistickým pochopením a zástancami relativistického chápania v oblasti kultúry, práva, politického vývoja, viedla k prejavom rešpektovania tradícií národov, ich kultúrnych a historických špecifík. Istým pokusom je aj Viedenská deklarácia,¹⁰ ktorá v čl. 5 vymedzuje ľudské práva v kontexte s otázkou univerzality takto: „Všetky ľudské práva sú univerzálne, nedeliteľné a vzájomne prepojené. Medzinárodné spoločenstvo musí s nimi pracovať globálne, spravodlivým a rovným spôsobom s rovnakým dôrazom. Je treba mať na pamäti národné a regionálne zvláštnosti a odlišné historické, kultúrne a náboženské základy. Štáty však musia, bez ohľadu na svoj politický, ekonomický a kultúrny systém, podporovať a chrániť všetky ľudské práva a základné slobody.“¹¹ Napriek snahe o zohľadnenie istej kultúrnej plurality, stále cítiť väčší akcent na univerzalitu ľudských práv.

Ako prekonať tento rozpor, aby sa z plurality, rôznorodosti kultúr mohla budovať celoplanetárna civilizácia? Je možné dosiahnuť, aby z mnohosti kultúr, tradícií, rôznych stupňov vývoja spoločnosti vznikla jednotná, integrovaná civilizácia? Je tento cieľ legitímny a reálny? Bez toho, aby sme detailne zdôvodňovali, je možné vyjsť z všeobecne prijímaného faktu globalizácie, intenzívnej komunikácie medzi rôznymi civilizáciami v oblasti ekonomiky, kultúry, politiky, vedy atď. Z tohto vyplýva nutnosť dialógu, ktorý však, reflektujúc realitu, musí vychádzať z faktu multikulturality, z odmietnutia panstva jednej kultúr. Je nevyhnutná istá miera zjednotenia aby svet nebol len pluralitou, ostrovmi indiferentných identít, ale čoraz viac aj spoločne zdieľaným priestorom, ktorý si vyžaduje aspoň minimálnu zhodu na spoločne zdieľaných pravidlách.

Ideál ľudskej rovnosti a spolupatričnosti je potrebné udržať i podľa M. Walzera, napriek tomu, že je tu mnohosť kultúr. Na túto je však potrebné nahliadať ako na nekonečný potenciál ľudstva. Univerzálnejší pohľad, podľa M. Walzera¹² nevzniká z rozumu, ktorý transcenduje všetky kultúry, ale z komunikácie rôznych kultúr. Toto predpokladá vôľu dosiahnuť univerzálne princípy, pričom univerzálne hodnoty môžu byť len hodnoty prijaté v dialógu rovných. Východiskom v rámci štátu je multikulturalizmus a v rámci planéty integrácia rôznych kultúrnych okruhov do multikultúrnej kozmopolitnej civilizácie.

M. Walzer poukazuje na to, že existuje niečo ako „jadro morálky“, ktoré tvorí súbor etnických noriem (napr. právo na život, spravodlivé zaobchádzanie,...). Podľa M. Walzera ide o minimálnu morálku.¹³ Táto „minimálna morálka“ (resp. „riedka“ morálka) sa objavuje vo všetkých kultúrach, pričom vo svojej kokrétnej celistvosti vystupuje ako morálka „hustá“. Svojou konkrétnosťou, popisom etických noriem sa M. Walzer odlišuje od významných koncepcií sociálnej filozofie v podaní Johna Rawlsa a Jürgena Habermasa. J. Rawls vychádza z racionálno-abstraktného poňatia spravodlivosti ako férovosti, pričom abstrahuje od

¹⁰ Viedenská deklarácia bola prijatá na Svetovej konferencii o ľudských právach, ktorú zvolala OSN do Viedne v r.1993.

¹¹ Vienna Declaration and Program of Action (Viedenská deklarácia a akčný program). A/CONF. 157/23. <http://www.unhchr/hutidocda/huridoca.nsf>. Open Document

¹² Michael Walzer rozpracúva svoje poňatie pluralizmu a rovnosti v práci Sphere of Justice, ktorá vyšla nemecky ako Sphären der Gerechtigkeit. Ein Plädoyer für Pluralismus und Gleichheit.. Frankfurt 1992.

¹³ Walzer, M. Lokale Kritik – Globale Standards. Zwei Formen moralischer Auseinandersetzung. Hamburg 1996, s. 10 a n.

konkrétnych kontextov. J. Habermas vo svojej etike diskurzu zdôrazňuje racionálne východiská a procedurálne postupy pri dosahovaní racionálneho konsenzu. Existuje niečo ako „fakt rozumu“, teda normy, ktoré majú bezpodmienečne platiť bez ohľadu na komunikačné kontexty a procedúry diskurzu..

Podľa M. Walzera je globálny konsenzus možný pri „riedkej“ morálke, pri minimálnej, elementárnej morálke, ktorá sa opiera o pravdu a spravodlivosť. Pri „hustej“ morálke, ktorá obsahuje kultúrne špecifiká, tradície, nie je konsenzus nevyhnutný.¹⁴ Z podobných východísk vychádza pri svojej formulácii problému svetového étosu a jeho potreby i Hans Kühn. Za dôležitú považuje otázku ako svetový (univerzálny) étos konkretizovať. Jeho konkretizácia by mala byť niekde medzi „riedkym“, minimom a „hustým“, maximom étosu. Mal by byť v úzkom vzťahu ku skutočnosti, preniknúť na hlbšiu rovinu záväzných hodnôt a neostať iba na právnickej rovine, mal by byť všeobecne zrozumiteľný a byť schopný konsenzu.¹⁵

Je potrebné rozlišovať medzi etikou, morálkou a právom. Základné práva môžu byť vyjadrené v deklarácii ľudských práv, či v podobe paktu o ľudských právach, z čoho vyplývajú právne povinnosti štátu, rôznych inštitúcií,... Z ľudských práv samotných sa nedá úplne odvodiť ľudský étos. Mravy, étos, predchádzajú právu a môžu sa aj rozchádzať. Pre novú úpravu svetového poriadku, ku ktorej patrí i koncept ľudských práv, platí, že „právo bez étosu netrvá dlho, preto nebude nový svetový poriadok bez svetového étosu.“¹⁶

Pri rôznych koncepciách (M. Walzer, koncept tzv.kontaktných zón, Herskowitz a i.) môže byť na zdôraznení celku systému, kde vystupuje odlišnosť kultúr, ochraňuje sa ich diverzita, vytvárajú sa izolované ostrovy, akcent na odlišnosť, čo môže viesť k zhoršeniu dialógu, komunikáciu medzi jednotlivými kultúrami. Dnes sa skôr akcentuje difúznejšie poňatie a spoločenské, kultúrne, etické, politické normy sa nevytvárajú výlučne v rámci danej kultúry, ale aj kontaktmi s príslušníkmi iných kultúr. Výsledkom potom môže byť uvedomenie si odlišnosti, ale aj príbuznosti hodnôt, ich totožnosti a partikulárnych odlišností. Výsledkom je akcent na univerzalitu pri zachovaní partikularity a nie izolovanosť, resp. pri agresívnom prístupe, presadzovanie vlastnej partikulárnej kultúry ako univerzálnej. V prvom prípade teda ide skôr o zdieľanie spoločných hodnôt a noriem a posilňovanie univerzalizácie. Nejde však o univerzalizáciu absolútnu, ktorá by predpokladala totalitu jednej partikularity (i na úrovni „hustej“ morálky), ale o ponechanie si istej výlučnosti a osobitosti kultúr ako celku, ale zároveň by sa neuzatvárala pred inými kultúrami, ale bola by skôr otvorenou množinou s prienkami rozdielnych kultúr.

Vývoj konceptu svetového étosu, globálnej etiky, ľudských práv nevedie k rušeniu kultúrnej diverzity. Diverzita je skôr ohrozovaná procesmi globalizácie a niektorými modelmi modernizácie. Ľudské práva samé osebe ešte nemusia nadradzovať záujem jednotlivca nad záujem kolektívu.¹⁷ Toto je skôr trend spôsobený globalizáciou, najmä jej realizáciou v podobe neoliberalnej, neoklasickej paradigmy ekonómie a politiky.

V poslednom období je snaha o empirickú komparáciu a dôkaz univerzálnosti ľudských práv. Na jednotlivé koncepcie „dvojstupňovej etiky“ (napr. uvádzané koncepcie M.

¹⁴ V podobnom zmysle používa M. Walzer aj termíny jednoduchá a komplexná univerzalita. Pri vytváraní komplexnej univerzality zohľadňuje aj diskurz, procedurálne postupy.

¹⁵ Paradigma globálneho, svetového étosu, svetovej etiky, je možným východiskom pre rozpracovanie nového konceptu univerzality ľudských práv. Reflektuje totiž dôležitú okolnosť, že nové formy komunikácie, vzťahov si vyžadujú nové prístupy ku vzájomnému dialógu kultúr, procese ktorého vzniká globálne vedomie, globálna etika, globálne hodnoty.

¹⁶ Kung, H.: Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha, Vyšehrad 2000, s.134.

¹⁷ Pozri aj Ulrich, G.: Universal Human Rights: An Unfinished Project. In: Haerstrup, Kirsten (ed.): Human Rights on Common Grounds. The Quest for Universality. Haag, Kluwer. Law International 2001, s. 195 a n.

Walzera, H. Kühna, G. Ulricha, ale aj iných) nadväzujú regionálne katalógy ľudských práv.¹⁸ V týchto katalógoch už existuje istá odlišnosť ľudských práv, ale obsahujú i univerzálne prvky. Niektoré regióny včleňujú univerzálne prvky práve vďaka väzbám s OBSE, EÚ... Záujem na univerzalizácii ľudských práv majú najmä nevládne organizácie. Politické elity sú stencami kultúrneho relativizmu, odmietajú univerzálnosť ľudských práv. Najvýraznejšie je to pri zdôrazňovaní špecifiky islamského práva, alebo pri ázijských hodnotách, najmä pri zdôrazňovaní konfuciánskych tradícií spoločností východnej Ázie. Množia sa aj pokusy o znovudefinovanie univerzality ľudských práv, ktoré by zohľadnili extenziu a intenziu pojmu, fakticitu, funkcionalitu, právne aspekty atď., t.j. diferencovanejší prístup.

Aj keď sú ľudské práva stále používané na zdôvodnenie istých nátlakových postupov a prepojené s legitimizovaním moci, čoraz viac začína, aj keď najmä v teoretickej oblasti, silnieť pochopenie ľudských práv ako relatívne pružnej kategórie, ktorá je vnímavá ku kultúrnym odlišnostiam. Popri všeobecnej platnosti, univerzálnosti umožňuje väčšiu flexibilitu interpretácií. Nemení to však na fakte, že ľudské práva sú stále súčasťou mocenských politických hier.

Použitá literatúra:

1. HAYEK, F.: Právo, zákonodarství, svoboda. II. díl Fatamorgána sociální spravedlivosti. Praha: Academia 1991.
2. HUNTINGTON, S.P.: Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Praha : Rybka Publishers 2001.
3. KÜNG, H.: Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha: Vyšehrad 2000
4. NYE, J.S.: The Changing Nature of World Power. Political Science Quaterly 105. New York 1990.
5. SOUKUP, V.: Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál 2000.
6. ULRICH, G.: Universal Human Rights: An Unfinished Project. In: Haerstrup, K. (ed.): Human Rights on Common Grounds. The Quest of Universality. Haag: Kluwer Law International 2001.
7. Vienna Declaration and Program of Action. A/CONF. 157/23. <http://www.unhchr.ch/huridoca.nsf>. Open Document.
8. WALZER, M: Lokale Kritik – Globale Standards. Zwei Formen Auseinandersetzung. Hamburg 1996.
9. WRIGHT, S.: International Human Rights, Decolonisation and Globalisation. London: Routledge 2001.
10. ZEMANOVÁ, Š.: Nový univerzalizmus lidských práv. Praha: ÚMV čas. Mezinárodní vztahy č. 4, 2005.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

¹⁸ Napr. Arabská charta ľudských práv, Všeobecná charta ľudských práv v islame, Africká charta práv človeka a národov. Pozri: Zemanová, Š.: Nový universalismus lidských práv, Mezinárodní vztahy 4, 2005, s.86-88.

JUDr. Halina MARTYNIV, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VYBRANÉ ASPEKTY UNIFIKÁCIE MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA OBCHODNÉHO¹

`martyniv@euba.sk`

Abstrakt

Charakteristickou povahou právnej úpravy medzinárodného práva obchodného je tendencia k zblížovaniu a unifikácií. Cieľom tohto príspevku je analýza procesu unifikácie na medzinárodnej a vnútroštátnej úrovni, zdôraznenie významu medzinárodných organizácií v procese unifikácie vybraných otázok medzinárodného práva obchodného.

Kľúčové slova: Unifikácia, implementácia, medzinárodná organizácia, transpozícia, Rímsky Inštitút pre zjednotenie súkromného práva (UNIDROIT), Haagska konferencia pre medzinárodné právo súkromné, Komisia OSN pre medzinárodné obchodné právo (UNCITRAL).

Abstract

The typical nature of the rules of international trade law is a tendency towards the harmonization and unification. The aim of this paper is to analyze the process of unification of international and national levels, accenting the importance of international organizations in the process of unification of selected issues of international trade law.

Úvod

Unifikácia (*uni facere*) práva predstavuje vytvorenie jednotných, unifikovaných právnych noriem vo vnútroštátnom právnom poriadku rôznych štátov. Pretože otázka tvorby právneho poriadku patrí do výlučnej jurisdikcie štátu a neexistuje nadnárodný zákonodárny orgán, vytvárajúci právne záväzne „predpisy“ určené pre vnútroštátny právny poriadok štátov, jediným spôsobom vytvorenia unifikovaných noriem je spolupráca štátov. Základnou osobitosťou unifikácie je skutočnosť, že proces unifikácie prebieha v dvoch právnych rovinách: v oblasti medzinárodného práva a vo vnútroštátnom právnom poriadku s použitím medzinárodných a vnútroštátnych právnych foriem a nástrojov².

Unifikácia sa dotkla všetkých vnútroštátnych právnych odvetví, vrátane trestného práva hmotného (podstaty vybraných trestných činov) a procesného (inštitút extradície), správneho práva (zjednotenie právnej úpravy vybraných otázok colnej problematiky). Proces unifikácie ovplyvnil aj veľmi citlivé odvetvie vnútroštátneho právneho poriadku štátu – ústavné právo (uprava základných práv a slobôd človeka v súlade so všeobecne uznanými medzinárodnoprávnymi štandardmi).

¹ Príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

² Anufrieva a kol.: Medzinárodné právo súkromné. OOO Prospekt, Moskva 2006, st. 101.

Unifikácia medzinárodného práva obchodného

Potreba ďalšieho rozvoja medzinárodnej obchodnej spolupráce zvyšuje úsilie o prekonanie rozdielov v právnych úpravách vybraných otázok medzinárodného práva obchodného v jednotlivých štátoch. Ak sa budeme venovať konkrétne unifikácií medzinárodného práva obchodného, pod týmto fenoménom rozumieme vypracovanie spoločných alebo jednotných noriem a pravidiel úpravy najmä súkromných obchodných vzťahov. Najvýznamnejšie výsledky proces unifikácie dosiahol práve v oblasti medzinárodného práva obchodného. Uvedené sa vysvetľuje osobitosťou jeho predmetu (objektu). Predmetom medzinárodného práva obchodného sú obchodnoprávne vzťahy s cudzím, medzinárodným prvkom. Prítomnosť cudzieho prvku spôsobuje, že medzinárodné právo obchodné upravuje vzťahy, ktoré svojim obsahom presahujú hranice jedného štátu. Ich dôležitosť pre fungovanie každého štátu vyvoláva objektívnu potrebu ich jednotnej právnej úpravy. K zintenzívneniu procesu unifikácie medzinárodného práva obchodného prispela aj neschopnosť vnútroštátneho právneho poriadku efektívne a promptne upravovať vzťahy s medzinárodným prvkom. Cieľom unifikácie medzinárodného práva obchodného je lepšie právne zabezpečenie medzinárodného obchodného obratu v súkromnoprávnej sfére prostredníctvom odstránenia zbytočných ťažkosti pri určení, ktoré vnútroštátne právne normy sa použijú v konkrétnych prípadoch na dosiahnutie väčšej istoty v týchto vzťahoch.

Ako už bolo uvedené, proces unifikácie prebieha v dvoch rovinách- medzinárodnej a vnútroštátnej. V prvej etape sa dosahuje dohoda medzi štátmi v otázke jednotnej právnej úpravy určitého okruhu vzťahov. Výsledkom prvej etapy je podpísanie medzinárodnej zmluvy. Dosiahnutie dohody a podpísanie medzinárodnej zmluvy však neznamená, že proces unifikácie bol dokončený. Akákoľvek medzinárodná zmluva, nezávisle od toho, akú otázku upravuje, upravuje vzťahy medzi štátmi a zaväzuje iba zmluvné štáty. Uvedené sa vzťahuje aj na medzinárodnú unifikačnú zmluvu. Dohovor OSN o zmluvách o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980 (Viedenský dohovor) upravuje vzťahy medzi štátmi, týkajúce sa jednotnej právnej úpravy kúpnej zmluvy a zaväzuje zmluvné štáty zabezpečiť implementáciu právnych noriem uvedených vo Viedenskom dohovore. V okamihu, keď sa normy medzinárodnej unifikačnej zmluvy stanu súčasťou vnútroštátneho právneho poriadku štátu, môžeme hovoriť o dokončení procesu unifikácie (vo vnútroštátnom právnom poriadku zmluvných štátov sa objavujú rovnaké právne normy). Unifikačnou zmluvou sa účastnícke štáty zaväzujú dohodnutý text unifikovanej úpravy „učiniť“ súčasťou svojho vnútroštátneho práva³. Inak povedané normy medzinárodnej zmluvy musia byť implementované do vnútroštátneho poriadku štátu a stať sa jeho súčasťou. Preto sa unifikácia, ako normotvorný proces, delí na dve etapy (štádia). V prvej etape sa vytvára komplex príslušných právnych noriem vo forme medzinárodnej zmluvy a štáty sa zaväzujú zabezpečiť ich transformáciu a použitie. Je ťažké oceniť význam prvej etapy. V tejto etape sa vlastne vytvárajú jednotne unifikované normy. Uvedený proces je veľmi náročný, zložitý a často aj zdĺhavý. Sprewádza ho hľadanie kompromisných riešení, cieľom ktorých je zosúladienie postojov rôznych štátov, ktoré sú ovplyvnené nie len osobitosťami ich právnych poriadkov, ale aj politickými, hospodárskymi a inými záujmami. Preto niekedy o textoch zmlúv sa rokuje desiatky rokov. Podpísanie medzinárodnej zmluvy a prevzatie medzinárodných záväzkov ukončuje prvú etapu unifikácie. Samozrejme, proces vytvorenia unifikovaných právnych noriem prebieha v súlade s normami medzinárodného práva a s použitím jeho nástrojov.

Avšak aj druhá etapa je veľmi dôležitá. Predmetná etapa je spojená s implementáciou medzinárodnoprávnych noriem do vnútroštátneho právneho poriadku. V dôsledku toho v právnom poriadku rôznych štátov sa objavujú unifikované (jednotné, obsahovo rovnaké)

³ Čepelka Č a Šturma P.: Mezinárodní právo veřejné. EUROLEX BOHEMIA, Praha 2003, st. 198.

normy. V tejto forme uvedené normy sú záväzne pre subjekty vnútroštátneho právneho poriadku (účastníkov súkromnoprávných vzťahov a príslušné štátne orgány). Proces implementácie (resp. transformácie) upravuje vnútroštátny právny poriadok štátu. Z uvedeného vyplýva, že proces unifikácie pozostáva z dvoch samostatných ale vzájomne prepojených etáp: prvá prebieha v oblasti medzinárodného práva a ukončuje sa prijatím (podpísaním) medzinárodnej zmluvy, druhá prebieha v oblasti vnútroštátneho právneho poriadku štátu a ukončuje sa prijatím unifikovaných noriem.

Druhy unifikácie

Existuje niekoľko klasifikácií unifikácie v závislosti od kritérií, ktoré sú jej základom. Prvá klasifikácia súvisí so spôsobom (metódami) právnej úpravy obchodnoprávných vzťahov s cudzím prvkom. Dvomi metódami úpravy- kolízno-právnej (nepriamej) a priamej, zodpovedá unifikácia kolízneho práva a unifikácia hmotného práva. Existuje aj tretí druh unifikácie- zmiešaná, keď medzinárodná zmluva obsahuje kolízne a hmotnoprávne unifikované normy. Príkladom unifikácie kolíznych noriem je Haagský dohovor o práve, rozhodnom pre medzinárodné kúpne zmluvy z roku 1980. Príkladom unifikácie hmotnoprávných noriem je Viedenský dohovor. Príkladom zmiešanej unifikácie je unifikácie noriem práva duševného vlastníctva (najmä autorského práva): Bernský dohovor o ochrane literárnych a umeleckých diel z roku 1886.

Ďalšia klasifikácia je spojená s klasifikáciou medzinárodných zmlúv. Podľa počtu zmluvných strán rozdeľujeme medzinárodné zmluvy na multilaterálne (univerzálne alebo regionálne) a bilaterálne. Preto rozlišujeme unifikáciu univerzálnu, regionálnu a dvojstrannú. Univerzálna unifikácia sa dotýka veľkého počtu štátov a medzinárodné zmluvy, upravujúce túto unifikáciu sú otvorené pre všetky štáty. Napríklad v zmysle čl. 91 Viedenského dohovoru o zmluvnom práve „...k Dohovoru môžu pristúpiť všetky štáty...“ Regionálna unifikácia predstavuje druh unifikácie, ktorá prebieha v rámci obmedzeného okruhu štátov (napríklad štátov určitého integračného zoskupenia alebo geografického regiónu). Výsledky regionálnej unifikácie sú spravidla najviac hmatateľné. Prostriedkom unifikácie právnych poriadkov členských štátov Európskej únie sú najmä nariadenia. Nariadenie je záväzne vo svojej celistvosti a priamo uplatniteľné vo všetkých členských štátoch EÚ.

Úloha medzinárodných organizácií v procese unifikácie

Osobitosťou súčasného procesu unifikácie je výrazne vyjadrená inštitucionálna povaha. Prvá etapa unifikácie prioritne prebieha na pôde medzinárodných organizácií. Uvedená povaha sa najviac prejavila v druhej polovici XX st. a potvrdzuje tendenciu rastu úlohy medzinárodných organizácií. K najvýznamnejším medzinárodným organizáciám patri Hospodárska a sociálna rada OSN a jej komisie, Svetová obchodná organizácia (WTO), Rímsky Inštitút pre zjednotenie súkromného práva (UNIDROIT), Haagska konferencia pre medzinárodné právo súkromné, Komisia OSN pre medzinárodné obchodné právo (UNCITRAL), Komisia OSN pre medzinárodné právo, Rada a Komisia Európskej únie, Medzinárodná obchodná komora a ďalšie. Výsledkom činnosti týchto organizácií a organov je rád dokumentov rôzneho zamerania a charakteru, ktoré môžeme z hľadiska ich právnej záväznosti a pôsobenia na úpravu medzinárodných obchodných vzťahov rozdeliť do týchto skupín:

- Medzinárodné zmluvy, ktoré obsahujú priame normy, ich realizáciu štáty sú povinné zabezpečiť a ktoré sú pre ich adresátov záväzne;

- Akty medzinárodných organizácií a ich orgánov, ktoré sú záväzne pre členské štáty v plnom rozsahu (ohľadne cieľa a prostriedkov), a sú to napríklad nariadenia Rady alebo Komisie EÚ;
- Akty medzinárodných organizácií a ich orgánov, ktoré sú záväzne pre členské štáty pokiaľ ide o cieľ, zatiaľ čo prostriedky na jeho dosiahnutie sú ponechané na samotné štáty. Sú to v svetovom meradle rozhodnutia Valného zhromaždenia OSN, v európskom- smernice Rady a Komisie EÚ
- Akty medzinárodných organizácií a ich orgánov odporúčajúcej povahy (záleží od vôle štátov či ich obsah preberú do vnútroštátnych právnych predpisov).

Prvou mnohostrannou inštitúciou, ktorá bol vytvorená s cieľom vypracovať jednotné súkromnoprávne normy bola prvá Haagska konferencia pre medzinárodné právo súkromné, na ktorej sa zišlo v roku 1893 13 európskych štátov. Konferencia bola stálou, periodicky zvolávanou inštitúciou, ktorá sa na základe Štatútu v roku 1955 stala medzištátnou organizáciou s predchádzajúcim názvom. Základným cieľom organizácie podľa Štatútu je progresívna unifikácia pravidiel medzinárodného súkromného práva⁴. V rámci Konferencie boli vypracované a prijaté 36 dohovorov, polovica z ktorých sa zaoberá otázkami unifikácie kolízneho práva⁵.

Chronologicky nasledujúcou po Haagskej konferencii medzinárodnou organizáciou, ktorá sa zaoberala unifikáciou súkromného práva bol Rímsky Inštitút pre zjednotenie súkromného práva UNIDROIT, založený ako medzivládna organizácia v Ríme, v roku 1926. V rámci UNIDROIT sa vykonáva príprava unifikačných dokumentov rôznej povahy.

Významným medzníkom pre unifikáciu a harmonizáciu medzinárodného obchodného práva bolo založenie v roku 1966 v dôsledku rezolúcie Valného zhromaždenia OSN (VZ OSN) – Komisií OSN pre medzinárodné obchodné právo- UNCITRAL (United Nation Commission on International Trade Law). Komisia je zložená z 60 členských štátov, volených VZ OSN⁶.

Cieľom činnosti Komisie je príprava a podpora prijatia medzinárodných dohovorov (zmlúv), jednotných a modelových zákonov, podpora širokého použitia medzinárodných obchodných termínov, smerníc, obyčají a praxe. Zapojenie sa do činnosti Komisie veľkého množstva rozvojových štátov malo dôležitý politický význam, pridávajúc prácam UNCITRAL univerzálnejší charakter na rozdiel od Haagskej konferencie a UNIDROIT, kde prevahu mali západné štáty.

Vytvorilo sa svojrázne rozdelenie prác: UNCITRAL sa sústredila na unifikáciu hmotnoprávnych noriem, Haagska konferencia- kolíznych noriem. V praxi viac ako 40 ročnej činnosti UNCITRAL boli vypracované a prijaté rôzne právne akty: dohovory, modelové zákony, fakultatívne poriadky.

Hlavnou úlohou Komisie je „prehlbovanie postupnej harmonizácie a unifikácie práva medzinárodného obchodu“ prostredníctvom špecifických právnych prostriedkov (medzinárodných dohovorov, tzv. modelových zákonov a pod). Z uvedeného zamerania činnosti Komisie vyplýva, že hlavný prínos medzinárodného práva pre rozvoj medzinárodných obchodných stykov spočíva najmä v snahe odstraňovať rozdiely medzi obsahovo rôznymi vnútroštátnymi úpravami prostredníctvom ich harmonizácie a unifikácie.

UNCITRAL sa snažila „unifikačno-harmonizačný“ cieľ dosahovať dvoma spôsobmi:

1. prípravou medzinárodných dohovorov unifikačnej povahy,

⁴ http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=29.

⁵ http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.listing.

⁶ <http://www.uncitral.org/uncitral/ru/about/origin.html>.

2. prípravou návrhov tzv. modelových alebo jednotných vnútroštátnych zákonov.⁷

V prvej oblasti svojej činnosti nadväzuje Komisia na aktivity Rímskeho Inštitútu pre zjednotenie súkromného práva (UNIDROIT). Vo svojej unifikačnej činnosti sa zamerala Komisia prostredníctvom medzinárodných dohovorov najmä na hmotnoprávne aspekty medzinárodného práva obchodného. Z najznámejších dohovorov, ktorých zmluvnou stranou je aj Slovenska republika, môžeme spomenúť Dohovor OSN o zmluvách o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980, Dohovor o premlčaní pri medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1974 doplnený protokolom z roku 1980 a pod. Výhodou uvedených dohovorov je to, že sú priamo určené stranám medzinárodných obchodných vzťahov a v prípade, že sa strany rozhodnú pre ich úplné alebo čiastočné použitie odstraňuje sa potreba použiť príslušné vnútroštátne právne predpisy na úpravu ich vzájomných vzťahov.

Aj napriek tomu, že unifikácia hmotnoprávných noriem sa uskutočňuje prevažne prostredníctvom medzinárodných dohovorov, Komisia využila aj tzv. modelové zákony slúžiace ako „vzor“ pre vnútroštátnu úpravu. Na pôde UNCITRAL boli vypracované nasledovné modelové zákony:

- o medzinárodnej obchodnej arbitráži (1985),
- o medzinárodných kreditných prevodoch (1992),
- o nákupech tovaru, stavebných prácach a službách (1994).

Z novších môžeme spomenúť modelový zákon o elektronickom obchode (1996), zákon o elektronickom podpise (2001).

Modelový zákon nestanovuje pre štáty žiadne medzinárodné záväzky, stanovuje len odporúčania a záleží od vôle štátu, či prijme na svojom území zákon, zodpovedajúci modelovému.

Komisia sa okrem unifikácie hmotnoprávných pravidiel medzinárodného obchodného styku zamerala aj na prípravu jednotných pravidiel v procesnej oblasti, a to najmä na oblasť arbitrážneho a zmierovacieho konania. Okrem už spomenutého Dohovoru o uznávaní a výkone cudzích rozhodcovských nálezov Komisia pripravila Pravidla arbitráže na použitie ktorých sa strany môžu dohodnúť (1976), modelový zákon o medzinárodnej obchodnej arbitráži (1985), zmierovacie pravidlá a modelový zákon o medzinárodnom obchodnom zmierovacom konaní (2002).

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že najvýznamnejšími výsledkami univerzálnej unifikácie medzinárodného práva obchodného sú: Dohovor OSN o zmluvách o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980, Dohovor o premlčaní pri medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1974 doplnený protokolom z roku 1980, Haagsky dohovor o práve rozhodnom pre medzinárodnú kúpu hmotných huteľných vecí z roku 1955, Rímsky dohovor o práve rozhodnom pre zmluvné vzťahy z roku 1980, Zásady medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT, INCOTERMS.

Použitá literatúra:

1. Anufrieva a kol.: Medzinárodné právo súkromné. OOO Prospekt, Moskva 2006, ISBN 5-482-00708-1
2. Čepelka Č a Šturma P.: Mezinárodní právo veřejné. EUROLEX BOHEMIA, Praha 2003, ISBN 80-86432-57-2

⁷ Klučka, J.: Miesto a úloha medzinárodného práva v medzinárodnom obchodnom styku. Právny obzor, č. 4, roč. 88. 2005. st. 300.

3. Klučka, J.: Miesto a úloha medzinárodného práva v medzinárodnom obchodnom styku. Právny obzor, č. 4, roč. 88, 2005

Internetové zdroje:

4. <http://www.hcch.net>
5. <http://www.uncitral.org>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Boris MATTOŠ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

MIGRÁCIA A PRISŤAHOVALECTVO AKO SÚČASŤ POLITICKÉHO DISKURZU V SPOLKOVEJ REPUBLIKE NEMECKO¹

mattos@euba.sk

Abstrakt

Predmetom článku je priblíženie vnútro politickej diskusie, ktorá prebehla v tomto roku v Nemecku na tému migrácie a prisťahovalectva. Uvedená problematika už niekoľko rokov rezonuje na vnútro politickej scéne a stala sa jednou z hlavných volebných tém. Autor sa úvodom venuje jednotlivým fázam nemeckej migračnej politiky. Následne prezentuje kľúčové postoje popredných predstaviteľov Nemecka k predmetným témam a diskusiu, ktorá bola ich vyjadreniami vyvolaná.

Zarezonovali najmä tri výrazné stanoviská: Postoj nemeckého prezidenta Ch. Wulffa o islame a tureckých prisťahovalcoch ako súčasť Nemecka. Wulff Turkov vyzval, aby sa aktívne zapájali do spoločnosti. Jeho postoj podporili aj prezident a predseda vlády Turecka A. Gül a R. T. Erdogan. Silný ohlas malo aj vyjadrenie kancelárky A. Merkelovej o zlyhaní snáh o výstavbu multikultúrnej spoločnosti v Nemecku. Vážnym impulzom k diskusii bolo aj vydanie kontroverznej knihy člena predstavenstva Nemeckej spolkovej banky T. Sarrazina - Deutschland schafft sich ab (Nemecko sa samo zlikviduje).

Kľúčové slová: migrácia, prisťahovalectvo, Nemecko, islam, Turci, integrácia, Sarrazin.

Abstract

The article focuses on the current political debate in Germany with concentration on Migration and Immigration. For several years are these two topics a part of the discussion and became one of the main subjects of election campaigns. In the first part the author outlines the phases of German migration policy. In the second part he present positions and reactions to the most crucial statements appeared in this year in context of Migration and Immigration.

In the year 2010 was the discussion provoked in particular by three significant statements: German President Ch. Wulff tagged Islam and Turkish immigrants as a part of Germany. Wulff urged the Turks to be more active in participation in the society. His statement was supported by the president and prime minister of Turkey A. Gul and R. T. Erdogan. Statement of the German Chancellor A. Merkel remarked a strong resonance. She says that multicultural society in Germany has completely failed. Serious discussion provokes T. Sarrazin with his controversial book Germany Does Away With Itself. In addition to fierce criticism Sarrazin also faces several criminal complaints.

Key words: Migration, Immigration, Germany, Islam, Turks, Integration, Sarrazin.

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0802/08 – Migračná politika Európskej únie.

Úvod

Spolková republika Nemecko je najľudnatejším štátom Európskej únie s počtom takmer 82 miliónov². Na základe štatistických údajov žilo v roku 2009 na území Nemecka cca 15,7 milióna tzv. ľudí s migračným pozadím (Personen mit Migrationshintergrund im engeren Sinne - Mikrozensus)³. Tento pojem sa v nemeckej štatistike používa od vzniku republiky v roku 1949 a označuje prisťahovaných obyvateľov, ktorí sa narodili v Nemecku, cudzincov s nemeckým občianstvom, ako aj ľudí s minimálne jedným rodičom cudzincom. Nemecko vykazuje z rôznych hľadísk heterogénne zloženie štruktúry prisťahovalcov. Najväčšie zastúpenie predstavujú príslušníci Turecka, Talianska, Poľska, Grécka, bývalej Juhoslávie a krajín SNS. Vysoké zastúpenie osôb iného pôvodu, kultúrneho prostredia a pod. sú predpokladom existencie komplexu migračnej politiky krajiny.

Migrácia a migračná politika sa v Spolkovej republike Nemecko vyvíjala v piatich hlavných etapách:

Prvá etapa (1955/1960-1973) - po druhej svetovej vojne bol v Spolkovej republike Nemecko výrazný nedostatok pracovnej sily. Prvotne sa tento problém riešil získaním pracovnej sily z vtedajšej Nemeckej demokratickej republiky. Zahájením výstavby Berlínskeho múra sa zabránilo využívanie pracovnej sily zo susednej krajiny. Nemecko na situáciu zareagovalo pozvaním chýbajúcej pracovnej sily z ostatných európskych krajín. V roku 1965 vznikol prvý zákon o cudzincoch, upravujúci podmienky na vydávanie pracovných a pobytových povolení. Vychádzalo sa z predpokladu, že pracovníci z cudziny sa po určitom období vrátia do krajiny pôvodu.⁴

Druhá etapa (1974-1989) - toto obdobie bolo poznačené stúpajúcou nezamestnanosťou. Vláda posilnila reštrikčné opatrenia a snažila sa zastaviť prílev nových pracovníkov zo zahraničia. Počet zahraničných pracovníkov klesol, stúpol však počet cudzincov v krajine, čo bolo zapríčinené vyššou pôrodnosťou imigrantov.

V roku 1978 vznikla funkcia vládneho splnomocnenca pre otázky migračnej politiky. Cudzinci mali dve možnosti: integrovať sa do spoločnosti alebo návrat domov. Aj napriek reštrikčným vládnym opatreniam nedošlo v 80tych rokoch k zníženiu počtu žiadateľov o azyl.⁵

Tretia etapa (1990-1998) - v dôsledku zosilnenej prisťahovaleckej vlny vláda zareagovala zmenou v spôsobe žiadostiach o azyl. Žiadosti o pobyt sa od tohto obdobia museli podávať v krajine pôvodu.⁶

Štvrtá etapa (1999-2004) - so zmenou vlády sa zmenil aj pohľad na prisťahovaleckú politiku. Pri určovaní štátneho občianstva bolo určujúce miesto narodenia. Deti narodené a dlhšie žijúce v Nemecku získavajú štátne občianstvo automaticky. Rovnako sa uľahčilo získavanie občianstva pre cudzincov, ktorí dlhodobo žili v SRN.

V roku 2000 sa zmiernilo rozhodnutie o zastavení prisťahovaleckých vln. Zavedené bolo poskytovanie Green-Cards v oblasti informačných technológií (získalo ich cca 18 000 žiadateľov), Blue-Cards (uplatňovali ich krajinské vlády Bavorska, Hessenska, Durínska a Dolného Saska pre uľahčenie udeľovania víz pracovníkom vybraných profesií) a White-Cards (uplatňovalo ich Bavorsko pre uľahčenie prístupu zahraničných študentov a vedcov na

² Stav v júni 2010: 81 751 000. Podľa: Štatistické úrady spolku a krajín [online]. Dostupné na internete: <http://www.statistikportal.de/Statistik-Portal/de_zs01_bund.asp>.

³ Nemecký spolkový štatistický úrad [online]: *Migration und Intergration*. Dostupné na internete: <<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Navigation/Statistiken/Bevoelkerung/MigrationIntegration/MigrationIntegration.psml>>.

⁴ ŠTEFANČÍK, R. (2004): Politické aspekty migrácie v Spolkovej republike Nemecko. In: Slovenská politologická revue č. 1/2004, s 2.

⁵ Tamtiež.

⁶ Tamtiež.

nemecké univerzity). Po 30 rokoch od zastavenia prisťahovalectva, Nemecko oficiálne umožnilo prisťahovanie z dôvodov vychádzajúcich z požiadaviek trhu.⁷

Piata etapa (od roku 2005) - v roku 2005 nadobudol účinnosť nový zákon o prisťahovalectve, ktorý bol následne novelizovaný v roku 2007. V súlade so zákonom musia všetci prisťahovalci z nečlenských štátov Európskej únie absolvovať integračné kurzy. Najviac pozornosti je venovanej osvojeniu si nemeckého jazyka, oboznámeniu sa s právnym poriadkom Spolkovej republiky Nemecko a dejinami a kultúrou krajiny.

Vnútropolitický diskurz

Vnútropolitická diskusia v Nemecku v roku 2010 bola okrem iného poznačená aj veľmi živou názorovou výmenou na témy súvisiace s migráciou, vzájomným súžitím väčšinového obyvateľstva a migrantov a ich celkovou integráciou do spoločnosti. Otázky spojené s týmito oblasťami sú už dlhodobejšie súčasťou volebných kampaní na všetkých úrovniach. Aj vzhľadom na najpočetnejšiu skupinu sa politický diskurz dotkol najmä tureckej a moslimskej menšiny žijúcej v Nemecku.

Pri príležitosti osláv Dňa nemeckej jednoty zarezoval prejav nemeckého prezidenta Christiana Wulffa, v rámci ktorého označil **islam za súčasť Nemecka**⁸. Uvedený postoj vyvolal veľkú diskusiu a stretol sa s pozitívnymi aj negatívnymi reakciami. Turecká strana vyjadrenie jednoznačne ocenila; nemeckí predstavitelia prijali tento názor rôzne. Nemecká kancelárka prezidenta podporila a ako dôkaz menovanej skutočnosti uviedla, že v Nemecku v rámci mešít pôsobí 2500 imánov.⁹ Debata však výrazne vyhrotila názory medzi poprednými politikmi vládnucej Kresťansko-demokratickej únie (CDU). Šéf frakcie CDU/CSU Volker Kauder (CDU) sa od Wulffových vyjadrení ostro dištancoval. Za prezidenta sa naopak postavil generálny tajomník CDU Hermann Gröhe, či bývalý minister zahraničných vecí Hans-Dietrich Genscher (FDP).¹⁰

Nedá sa úplne vylúčiť a je vysoko pravdepodobné, že toto vyjadrenie bolo do prejavu zaradené cielene aj z dôvodu pripravovanej štátnej návštevy nemeckého prezidenta v Turecku, ktorá sa uskutočnila pár dní po odznení prezidentovho prejavu v Brémach. Christian Wulff vôbec ako prvý najvyšší predstaviteľ Spolkovej republiky Nemecko vystúpil v Ankare s prejavom pred poslancami tureckého parlamentu. Vo svojom príhovore vyzval Turecko na viac tolerancie voči kresťanom. Ako príklad hodný nasledovania uviedol praktizovanie viery zo strany moslimov v Nemecku, ktorá sa deje „v dôstojnom rámci“, čo sa postupom rokov odzrkadlilo na narastajúcom počte mešít v krajine. Wulff zdôraznil, že očakáva, že kresťania v islamských krajinách budú mať rovnaké právo, aby mohli otvorene žiť podľa svojej viery, duchovne sa vzdelávať a budovať vzdelávacie inštitúcie. Kresťania v 70 miliónovom Turecku tvoria menej ako 1%. Napriek tomu nízkemu zastúpeniu tureckí nacionalisti považujú kresťanov za potenciálne nebezpečenstvo pre jednotu krajiny. Vláda premiéra Erdogana prijala síce niektoré reformy v prospech kresťanov, problematické je však ich presadenie v praxi.

7 Tamtiež.

8 Prejav spolkového prezidenta Christiana Wulffa pri príležitosti 20. výročia nemeckého zjednotenia. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.bundespraesident.de/-/2.667040/Rede-von-Bundespraesident-Chri.htm>>.

9 Kanzlerin Merkel erklärt Multikulti für gescheitert. In: Die Welt [online]. Dostupné na internete: <<http://www.welt.de/politik/deutschland/article10337575/Kanzlerin-Merkel-erklaert-Multikulti-fuer-gescheitert.html>>.

10 Islam-Debatte spaltet CDU. In: Die Presse [online]. Dostupné na internete: <http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/600678/Deutschland_IslamDebatte-spaltet-CDU?from=suche.intern.portal>.

V rámci svojho prejavu pred zákonodarným zhromaždením sa prezident Wulff zamerail aj na tureckú menšinu v Nemecku, keď zdôraznil, že tureckí prisťahovalci patria k Nemecku. Priznal tiež problémy spojené s ich integráciou do spoločnosti a Turkov vyzval, aby sa aktívne zapájali do spoločnosti, učili sa nemecký jazyk a dodržiavali platné pravidlá. Nemeckého prezidenta podporil aj jeho turecký partner, prezident Abdullah Gül, ktorý Turkov žijúcich v Nemecku vyzval, aby sa stali súčasťou nemeckého spoločenstva a aby sa učili hovoriť nemecky plynule a bez akcentu. Za veľmi vydarený príklad integrácie označil futbalistu Mesuta Özila. Futbalista má tureckých rodičov a hrá za nemecké národné mužstvo. Podľa Güla je dôležité, aby sa integrácia začala už v predškolskej výchove. Priznal chyby, ktoré boli v minulosti urobené tak na tureckej, ako aj nemeckej strane.¹¹

V podobnom duchu odzneli aj vyjadrenia predsedu vlády Turecka. Podľa Erdogana by sa prisťahovalci pochádzajúci z Turecka mali vo vlastnom záujme do spoločnosti lepšie integrovať. Pre zvýšenie šancí a možností vzdelávania nemeckých Turkov sa od roku 2008 realizuje plán vybudovania spoločnej turecko-nemeckej univerzity v Istanbuli.¹²

Nemecký prezident zapôsobil na tureckú stranu ešte v pozícii predsedu vlády Dolného Saska, keď ako prvý v Nemecku menoval ženu tureckého pôvodu, Aygül Özkan, za ministerku svojej krajinskej vlády.¹³ Prvenstvo bolo zaznamenané aj na tureckej strane. Manželka tureckého prezidenta, Hayrünnisa Gül, počas oficiálneho prijatia nemeckého prezidenta v Ankare po prvý krát oficiálne sprevádzala pri tomto verejnom akte svojho manžela. Kvôli princípu laicizmu, zakotvenom v tureckej ústave, Gül oficiálne vystupoval bez manželky.

K debate na tému integrácia imigrantov do spoločnosti prispela aj nemecká kancelárka, Angela Merkelová. Na kongrese mládežníckej organizácie CDU - Mladej únie (Junge Union) v Postupime vyhlásila, že **snahy o výstavbu multikultúrnej spoločnosti v Nemecku absolútne zlyhali**. Zdôraznila zároveň, že prisťahovalcov je potrebné podporovať, ale mať na nich aj isté požiadavky. Podľa kancelárky bude počet ľudí s migračným pozadím v Nemecku v budúcnosti naďalej rásť. Kancelárka pripomenula, že Nemecko bolo vždy otvorenou krajinou, ktorá ale momentálne nepotrebuje prisťahovalectvo, ktoré zaťažuje jeho sociálne systémy. Žiadané je, podľa jej vyjadrenia, prisťahovalectvo špecialistov. K tomuto stanovisku sa pridali viacerí ministri jej vlády.¹⁴

Ďalším vážnym impulzom v integračnej diskusii bolo vydanie kontroverznej knihy člena vedenia nemeckej centrálnej banky (Bundesbank) a člena sociálnej demokracie (SPD) Thila Sarrazina pod názvom Deutschland schafft sich ab (**Nemecko sa samo zlikviduje**). Autor v publikácii veľmi otvorene hovorí o problémoch krajiny a svojimi výrokmi urazil prisťahovalcov, Turkov, Arabov a Židov. Ostro kritizuje nekvalifikovanú migráciu, ktorá podľa jeho vyjadrenia v tejto podobe nesmie ďalej pokračovať. V publikácii sa venuje tiež nízkej pôrodnosti, ktorá klesla z 1,3 milióna ročne v prvej polovici 60tych rokov na 650-tisíc v roku 2009. Sarrazin v rámci opatrení navrhuje znížiť podporu v nezamestnanosti tým imigrantom, ktorí odmietajú pomoc ponúkanú väčšinou v podobe kurzov nemčiny. Kniha

11 Es ist gut, dass özil für Deutschland spielt. In: Süddeutsche Zeitung [online]. Dostupné na internete: <<http://www.sueddeutsche.de/politik/integrationsdebatte-es-ist-gut-dass-oezil-fuer-deutschland-spielt-1.1012665>>.

12 Erdogan will besser integrierte Türken in Deutschland. In: Die Presse [online]. Dostupné na internete: <<http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/600867/Erdogan-will-besser-integrierte-Tuerken-in-Deutschland>>.

13 Wulff fordert von Türkei mehr Toleranz für Christen. In: Die Presse [online]. Dostupné na internete: <<http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/603184/Wulff-fordert-von-Tuerkei-mehr-Toleranz-fuer-Christen?from=suche.intern.portal>>.

14 Kanzlerin Merkel erklärt Multikulti für gescheitert. In: Die Welt [online]. Dostupné na internete: <<http://www.welt.de/politik/deutschland/article10337575/Kanzlerin-Merkel-erklaert-Multikulti-fuer-gescheitert.html>>.

vyvolala ostrú diskusiu. Sarrazinove vyjadrenia odsúdila aj samotná SPD a označila ich za populistické, demagogické a neznesiteľné, nemajúce nič spoločné so sociálnodemokratickou integračnou politikou ani s demokraciou¹⁵. Prieskumy verejnej mienky však ukázali, že tento postoj má širokú podporu.

Nemecká kancelárka Angela Merkel sa Turkov žijúcich v Nemecku zastala. V rozhovore pre turecký denník „Hürriyet“ označila Sarrazinove slová za neakceptovateľné a absurdné. Nemecká centrálna banka na vyjadrenia svojho kolegu reagovala bezprecedentným krokom - Sarrazina z postu člena predstavenstva odvolala, čo nemecká kancelárka privítala.¹⁶ Sarrazin sám požiadal nemeckého spolkového prezidenta, aby ho uvoľnil z funkcie. Sarrazinove vyjadrenia budú mať pravdepodobne aj súdnu dohru, keďže šesť Turkov žijúcich v Berlíne podalo na neho trestné oznámenie za provokatívne vyjadrenia na adresu imigrantov žijúcich v Nemecku. Bývalému berlínskemu ministrovi financií vyčítajú urážajúce a rasistické vyjadrenia.¹⁷

V kontexte verejnej mienky sú zarážajúce výsledky nedávneho prieskumu, ktorý sledoval vzťah nemeckej mládeže k Turkom. Z uvedeného výskumu vyplýva, že **Turci sú medzi nemeckou mládež neoblíbení**. Len 9,2% zúčastnenej nemeckej mládeže uviedlo, že považujú tureckých susedov za „veľmi príjemných“, 38% Turkov úplne odmieta. Turkov tak zaradili na posledné miesto za Švédov, Talianov, Židov a Východoeurópanov. Na druhej strane až 40,9% oslovenej tureckej mládeže považuje, podľa uvedenej štúdie, Nemcov za „veľmi príjemných“, 16,3% za „príjemných“ a len 9% Turkov nemeckých susedov odmieta. Alarmujúca je však nenávisť tureckej mládeže voči Nemcom. Štvrtina oslovených sa vyjadrila, že už na Nemcov nadávali, 4,7% vedome Nemcov bilo a 2,1% mládeže sa priznalo, že poškodili Nemcami obývaný dom.¹⁸

Ostré a často veľmi emocionálne reakcie vyvolalo vyjadrenie predsedu Kresťansko-sociálnej únie (CSU) a predsedu vlády Bavorska, Horsta Seehofera, ktorý v rozhovore pre časopis Focus kritizoval nedostatočnú integračnú schopnosť Turkov a vyjadril sa proti prisťahovalectvu z iných kultúr.¹⁹ Vyjadrenie kritizovala nielen opozícia, ale aj sesterská CDU. Splnomocnenkyňa spolkovej vlády pre integráciu, Mária Böhme (nominantka CDU), vyjadrila zo Seehoferovho stanoviska šok. Horst Seehofer sa neskôr obhajoval, že nikdy nehovoril o zastavení prisťahovalectva pre Turkov a Arabov, ale hovoril len o otázke, či by mali dodatočné zahraničné odborné sily prichádzať do Nemecka.²⁰

Iné názory na Turecko a jeho občanov majú predstavitelia nemeckého priemyslu. Tí ostré Seehoferove vyjadrenia odsúdili a nemeckú vládu požiadali, aby podporila Turecko v prístupových rokovaníach o členstvo v Európskej únii.

15 Provokatér Sarrazin rozhádal Nemecko. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/5533084/provokater-sarrazin-rozhadal-nemecko.html>>.

16 Sarrazin-Affäre: Merkel verteidigt „deutsche“ Türken. In: Die Presse. Dostupné na internete: <http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/591953/SarrazinAffaere_Merkel-verteidigt-deutsche-Tuerken?from=suche.intern.portal>.

17 Türken zeigen Sarrazin wegen Verhetzung an. In: Die Presse [online]. Dostupné na internete: <http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/579373/Berlin_Tuerken-zeigen-Sarrazin-wegen-Verhetzung-an?from=suche.intern.portal>.

18 Prieskum vykonal Kriminologický výskumný inštitút v Dolnom Sasku na vzorke 20 000 mladých ľudí pochádzajúcich z Nemecka a 1600 z Turecka [online]. Dostupné na internete: <<http://www.sueddeutsche.de/politik/kriminologisches-forschungsinstitut-legt-studie-vor-tuerken-bei-deutschen-jugendlichen-unbeliebt-1.1010867>>.

19 Horst Seehofer - Kampfansage an Schmarotzer und Zuwanderer. Interview. In: Focus [online]. Dostupné na internete: <http://www.focus.de/politik/deutschland/horst-seehofer-kampfansage-an-schmarotzer-und-zuwanderer_aid_560515.html>.

20 CSU-Chef empört mit „Türken“ – Sager Schwesterpartei. In: Die Presse [online]. Dostupné na internete: <<http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/601167/CSUChef-empoert-mit-Tuerken-Sager-Schwesterpartei?from=suche.intern.portal>>.

V kontexte hospodárstva a celkovej situácie na nemeckom pracovnom trhu je pravdepodobné, že Nemecko bude nútené uvoľniť obmedzenia pre prisťahovalcov a to aj napriek tomu, že má tri milióny nezamestnaných. Dôvodom je zabezpečenie dostatočného množstva kvalifikovaných pracovníkov pre zabezpečenie budúceho hospodárskeho rastu. Tieto skutočnosti potvrdil aj riaditeľ berlínskeho Inštitútu pre populáciu a rozvoj, Reiner Klingholz, ktorý zdôraznil, že migrácia do SRN sa v posledných dvoch rokoch prakticky zastavila. Do Nemecka prichádzalo v minulých rokoch v priemere 200-tisíc prisťahovalcov, v posledných dvoch rokoch však Nemecko zaznamenalo čistý úbytok 15-tisíc imigrantov. Zmenu tohto stavu spôsobili aj prijaté opatrenia ako test znalosti nemeckého jazyka, čo takmer úplne zastavilo imigráciu z Turecka. Príchod zahraničných pracovníkov, často aj nekvalifikovanej pracovnej sily z Turecka v 60tych rokoch 20. storočia bol významnou zložkou takzvaného hospodárskeho zázraku Nemecka po druhej svetovej vojne. Nemecká obchodná a priemyselná komora uviedla, že Nemecku chýba asi 400-tisíc kvalifikovaných pracovných síl a na zlepšenie tohto negatívneho stavu presadzuje uvoľnenie imigrácie. Otázne je do akej miery bude hospodársky sektor schopný ovplyvniť rozhodnutia nemeckej spolkovéj vlády.²¹

Záver

Nemecko, ktoré dlhé roky zaznamenávalo - aj vďaka výraznej podpore prisťahovalctva - prírastok v počte obyvateľstva, v ostatnej dobe zaznamenáva úbytok. V rámci migračnej politiky krajina prechádzala rôznymi fázami, ktoré so sebou prinášali výzvy vyžadujúce si adekvátnu reakciu. Ich sumarizáciu bude možné vykonať až po uplynutí istej doby. Ten priestor sa ponúka napríklad pri polstoročnej bilancii tureckej imigrácie do Nemecka na jeseň budúceho roka. Obe vlády sa k takémuto kroku zaviazali.

Otázka prisťahovalctva už niekoľko rokov rezonuje vo vnútropolitickom prostredí a stala sa jednou z hlavných volebných tém. Mnohí dokonca varujú pred silnou politickou inštrumentalizáciou migračnej politiky v Nemecku. Imigranti a ich potomkovia sa v priebehu niekoľkých desaťročí stali aktívnymi účastníkmi politického procesu. Už nie sú teda len objektom, ale aj subjektom politiky. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť nevyhnutnosť vzájomného dialógu. Spolková vláda v tejto veci urobila niekoľko dôležitých krokov, podstatné je však, aby aj druhá strana pochopila vážnosť situácie a adekvátne k tomu pristúpila.

Budúci rok prinesie niekoľko nových výziev aj v otázkach migrácie a prisťahovalctva. Jednou z nich určite bude otvorenie pracovného trhu. Nemecko a Rakúsko by mali svoj pracovný trh otvoriť ako posledné dve členské krajiny Európskej únie. Medzi základné piliere, na ktorých stojí Európska únia, je voľný pohyb pracovných síl. Bude to teda aj krok smerom k naplneniu európskej integrácie.

Použitá literatúra:

1. BILLÝ, Ľ. (2010): Migranti v Českej republike. In: Almanach – aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2010, roč. 5, č. 1, s. 102-112. Dostupné na internete: <http://fmv.euba.sk/files/Almanach_1_2010.pdf>.
2. Časopis FOCUS [online]. Dostupné na internete: <www.focus.de>.

²¹ Nemecko naliehavo potrebuje prisťahovalcov. In: Denník SME [online]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/5615055/nemecko-naliehavo-potrebuje-pristahovalcov.html>>.

3. LIĎÁK, J. (2009): Kausalita a podmienenosť migračných procesov v súčasnej Európe. In Medzinárodné vzťahy 2009: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2010. ISBN 978-80-225-3025-5, s. 388-396.
4. Nemecký spolkový štatistický úrad [online]. Dostupné na internete: <<http://www.destatis.de>>.
5. OECD – International Migration Outlook: SOPEMI 2010 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/11/63/45613411.pdf>>.
6. Denník DIE PRESSE [online]. Dostupné na internete: <www.diepresse.com>.
7. Denník SME [online]. Dostupné na internete: <www.sme.sk>.
8. Spolkový prezident (BUNDESPRÄSIDENT) – oficiálna webstránka. [online]. Dostupné na internete: <www.bundespraesident.de>.
9. Spolkový štatistický úrad [online]. Dostupné na internete: <www.statistikportal.de>.
10. Denník SÜDDEUTSCHE ZEITUNG [online]. Dostupné na internete: <www.sueddeutsche.de>.
11. Štatistické úrady spolku a krajín [online]. Dostupné na internete: <http://www.statistikportal.de/Statistik-Portal/de_zs01_bund.asp>.
12. ŠTEFANČÍK, R. (2010): Migračná politika v Nemecku v kontexte volieb do Spolkového snemu v roku 2009. In: Zborník príspevkov z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie Medzinárodné vzťahy 2009 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2010. 799-808 s. ISBN 978-80-225-3025-5.
13. ŠTEFANČÍK, R. (2004): Politické aspekty migrácie v Spolkovej republike Nemecko. In: Slovenská politologická revue, číslo 1, ročník 2004, s. 1-7. ISSN 1335-9096.
14. Denník DIE WELT [online]. Dostupné na internete: <www.welt.de>.

JEL F22

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Boris MATTOŠ, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PRÍSTUPY VYBRANÝCH KRAJÍN K JEDNOTNEJ PREZENTÁCII ŠTÁTU¹

matttos@euba.sk

Abstrakt

Autor sa v článku venuje prístupom vybraných krajín k jednotnej prezentácii štátu. Tvorba imidžu krajiny a s tým spojená vonkajšia prezentácia štátu je komplexný fenomén. K jeho kreovaniu prispievajú mnohé, často aj neovplyvniteľné faktory, podieľajúce sa na výslednej hodnote značky štátu, ktorú je možné okrem iného sledovať prostredníctvom dvoch najznámejších indexov: *Anholt – GfK Roper Nation Brands Index (NBI)* a *East West Global Index 200*. Prvý posudzuje len 50 vybraných štátov, druhý hodnotí všetky štáty pomerom pozitívnych a negatívnych správ uvedených v prestížnych medzinárodných médiách.

V rámci prezentácie prístupu k vonkajšej prezentácii štátu sa autor zamerá prístupy aplikované v Holandsku, Švédsku a Českej republike. Pre Holandsko bolo určujúce priame zadanie ministerstva zahraničných vecí a na tento účel bol vytvorený Holandský výbor pre turizmus a konvencie. Švédsky model vychádzal zo spoločného konsenzu, na ktorom sa zhodli relevantné švédske inštitúcie a na účely vonkajšej prezentácie vytvorili Výbor pre prezentáciu Švédska v zahraničí. V Českej republike bola vládou schválená Koncepcia jednotnej prezentácie ČR, na základe ktorej bola etablovaná Komisia pre prezentáciu ČR. Autor záverom konštatuje, že pri získavaní vplyvu a zhodnocovaní vlastnej značky budú úspešnejšie tie krajiny, ktoré nájdu spoločný konsenzus a budú svoju značku budovať jednotne a efektívne, s precízne vyprofilovanými cieľmi a za využitia najmodernejších prostriedkov.

Kľúčové slová: imidž, branding, Holandsko, Švédsko, Česká republika.

Abstract

The author of the article deals with approach of selected countries to the joint presentation of a state. Creation of country's image is a complex phenomenon which is influenced by many factors - some of them are unexpected. States have different brand values, which are measured mostly by two indexes: *Anholt – GfK Roper Nation Brands Index (NBI)* and *East West Global Index 200*. The first one consider only the 50 selected states, the second one evaluate all countries by proportion of positive and negative reports listed in prestigious international media.

In context of presentation of approach to the external presentation of a state the author focused on examples from the Netherlands, Sweden and the Czech Republic. The Netherlands was determined by the direct layout of the Ministry of Foreign Affairs; the Netherlands Board of Tourism & Conventions was created. The Swedish model was based on the consensus of relevant Swedish institution; the Council for the Promotion of Sweden Abroad – NSU was found. In the Czech Republic the Government approved the Concept of united presentation of

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0763/10 - Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu.

the country; the Commission for the Presentation of the Czech Republic was created. The author concludes that only the countries they build their brand jointly and effectively, with precise profiled targets by using of most modern sources will reach influence and increasing of own brand.

Key words: image, branding, Netherlands, Sweden, Czech Republic.

Úvod

Vonkajšia prezentácia štátu patrí k významným marketingovým prvkom tvoriacim obraz krajiny smerom k vonkajšiemu prostrediu. Pozitívne vnímaná značka sa v konkurenčnom boji o zahraničné investície, pozornosť médií, či prilákanie turistov stáva významným faktorom. Táto skutočnosť núti preto jednotlivé krajiny koncepčne kreovať a koordinovať realizáciu vlastnej prezentácie takým spôsobom, aby jej dosah mal čo najvýraznejší charakter.

Tvorba imidžu krajiny je komplexným fenoménom a k jeho tvorbe prispievajú mnohé, niekedy aj neovplyvniteľné politické, ekonomické, resp. spoločenské faktory. Práve ich negatívny výskyt môže mať na imidž krajiny devastujúci efekt a môže nabúrať celkový a dlhodobý budovaný pohľad na krajinu. Štáty musia navyše často krátko bojovať so zaužívanými stereotypmi, ktorých sila je príznačná. Identita sa rokmi buduje a je odrazom nášho konania. Z hľadiska pozitívneho vnímania krajiny medzi kľúčové identifikátory patria pojmy ako stabilita a bezpečnosť, efektívne fungujúca infraštruktúra, kvalitné stravovacie služby a pod. Štáty by mali na tieto faktory prihliadať. Až následne sa k týmto identifikátorom zaraďujú špecifické prvky viažuce sa napr. na turistický ruch ako sú okrem iného kultúrne a historické pamiatky, krásy prírody, významné udalosti, či výnimočné osobnosti. Pre kreovanie kvalitného značkového portfólia je potrebné využiť komparatívnu výhodu v daných segmentoch a najmä sklbiť všetky pozitívne faktory.

Pojem „image“ po prvý krát použili v roku 1955 americkí výskumníci B. Gardener a S. Levy na popísanie fenoménu spotrebného správania. Dnes patrí imidž k ústredným pojmom psychológie public relations a propagácie. Pojem spája všetky predstavy jedinca alebo skupiny o určitom predmete, ktorým môžu byť subjekty alebo objekty, napríklad osoby (osobnostný imidž, imidž politika, podnikateľa a pod.), krajiny alebo mesta (imidž krajiny, národa, mesta), inštitúcie, alebo organizácie (napr. mestské a obecné úrady, spolky a zväzy, politické strany) a firmy s ich aktivitami určenými pre verejnosť (podnikový, produktový imidž, imidž značky, obalový imidž, propagačný imidž). Mnohí teoretici z oblasti public relations zdôrazňujú, že pre chápanie a vytváranie dobrých vzťahov s verejnosťou hrá významnú úlohu predovšetkým reputácia, čiže povest' subjektu. Podľa nich je imidž pojem príliš široký a podliehajúci častejším zmenám, zatiaľ čo reputácia predstavuje dlhodobý utváraný povest' o subjekte alebo objekte PR, ktorá je dnes pre vzťahy medzi organizáciami a verejnosťou dôležitejšia. Imidž je veľmi zložitou a premenlivou záležitosťou.²

V tomto kontexte sa v odbornej terminológii používa tiež pojem „branding“ odvodený od slova „brand“ - značka a označuje širší pojem ako produkt. Produkt je spájaný s funkčným významom, značka ponúka niečo, čo je skôr chápané v psychologickú a menej v hmatateľnej rovine.³

² SVOBODA, V. (2009): Public relations moderně a účinně. 2., aktualizované a doplnené vydanie. Praha: GRADA, 2009. 15-16 s.

³ LEES-MARSHMENT, J. (2009): Political Marketing. Principles and applications. Abingdon: Routledge, 2009. s. 111-112.

Hodnota značky krajiny

Značky majú na trhu rôzny potenciál a rôznu hodnotu. Značka s vysokým potenciálom má vysokú hodnotu. Hodnota značky je daná okrem iného známosťou značky, tým, do akej miery je zosobnením kvality a pod.⁴

Na zisťovanie hodnoty značky krajiny sa používa viacero metód merania. Medzi najznámejšiu patrí tzv. *Anholt – GfK Roper Nation Brands Index* (NBI). NBI hodnotí približne 20-tisíc respondentov starších ako 18 rokov z viac ako 20 najväčších a najrozvinutejších krajín sveta a zameriava sa na imidž 50 krajín sveta. Sústreďí sa pritom na tieto elementy⁵:

- vývoz tovarov (export, produkty a služby);
- vláda (vládna moc, spôsob vládnutia a správy krajiny);
- kultúra (kultúra a tradícia);
- obyvatelia (ľudia a ľudský kapitál);
- turistický ruch;
- a imigrácia/investovanie (investície a ochota žiť, pracovať v krajine po istý čas).

Z bývalého východného bloku je do výskumu zahrnutých len sedem krajín: Česká republika, Estónsko, Litva, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a Ruská federácia.

V roku 2008 bol spustený ďalší projekt - **East West Global Index 200**, ktorý hodnotí cca 200 štátov a to na základe toho, ako sú vnímané v medzinárodných médiách ako New York Times, Economist, Financial Times, International Herald Tribune a pod. Hodnotenie je výsledkom pomeru pozitívnych a negatívnych správ, ktoré sa objavujú vo vzťahu k spomenutej krajine. Identifikované je množstvo, koľkokrát bola daná krajina spomenutá a tón, v akom bola vykreslená (pozitívny - negatívny) za stanovené časové obdobie.⁶

Poradie krajín na prvých desiatich miestach (hodnotený bol tretí kvartál 2010):

Názov krajiny	Skóre	Mediálny ohlas
1. Singapur	112 398	34 424
2. Španielsko	81 044	75 694
3. Malajzia	80 996	25 390
4. Taliansko	76 612	46 558
5. Austrália	74 170	186 513
6. Južná Afrika	71 130	38 797
7. Brazília	70 911	26 133
8. Spojené kráľovstvo	70 547	442 183
9. Kanada	69 025	81 104
10. Nový Zéland	67 028	73 292
93. Slovensko	50 440	2883

Zdroj: East West Global Index 200. Dostupné na internete: <<http://www.eastwestcoms.com/global.htm>>.

4 Kotler, P. – Armstrong, G. (2009): Marketing. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 399.

5Anholt – GfK Roper Nation Brands Index [online]. Dostupné na internete: <http://www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/nbi_index/index.en.html>.

6 East West Global Index 200 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.eastwestcoms.com/global.htm>>.

Najlepšiu pozíciu z krajín strednej a východnej Európy obsadila v sledovanom období Česká republika (12.). Slovenská republika obsadila v rovnakom sledovanom období 93. pozíciu. Je smutným konštatovaním, že pred SR skončili štáty ako Zimbabwe, Rovníková Guinea, či Burkina Faso.

Zahraničné prístupy k jednotnej prezentácii

V rámci medzinárodného brandingu existujú rôzne prístupy k prezentácii krajiny smerom navonok. Každý štát k tvorbe svojho imidžu a k vonkajšej prezentácii pristupuje podľa svojich organizačno-technických, finančných a ďalších možností, ktoré vychádzajú zo stanovených priorít a cieľov. V nasledujúcej časti je možné sa oboznámiť s modelmi a prístupmi, ktoré uplatňujú Holandsko, Švédsko a Česká republika.

Holandský model

Koncept jednotnej prezentácie Holandska vznikol v rámci **priameho projektového zadania** Ministerstva zahraničných vecí Holandského kráľovstva, na ktorom sa okrem iných aktívne podieľal aj Clingendael - Holandský inštitút medzinárodných vzťahov. Pre účely prezentácie Holandska na národnej a medzinárodnej úrovni bol zriadený Holandský výbor pre turizmus a konvencie (The Netherlands Board of Tourism & Conventions). NBTC získava finančné prostriedky predovšetkým z vládnych zdrojov akým je Ministerstvo pre ekonomické vzťahy (Ministry of Economic Affairs).⁷

Výbor úzko spolupracuje s relevantnými organizáciami. V rámci cieľovej orientácie NBTC vtypoval tzv. **prioritné krajiny** (focus countries), kam smeruje intenzívnejšia pozornosť (okrem iného aj z hľadiska financií). Za prioritné krajiny boli určené štáty, ktoré sa podieľajú na najväčšom počte návštevníkov v Holandsku a tiež krajiny, ktoré majú pre Holandsko najvyššiu pridanú hodnotu. K týmto krajinám patria susedné krajiny a štáty pôsobiace ako regionálni lídri v Európe, Severnej Amerike a Ázii: Belgicko, Čína, Francúzsko, Japonsko, Nemecko, Severná Amerika, Spojené kráľovstvo, Španielsko, Švédsko a Taliansko. V týchto krajinách boli zriadené úrady a v Ruskej federácii, Švajčiarsku (Ženeva) a Indii boli zriadené reprezentačné kancelárie.⁸

Holandsko malo svoj imidž vybudovaný a bolo doteraz vnímané ako krajina tolerantná, na tom bola postavená aj jeho vonkajšia prezentácia. Útoky náboženského a rasového charakteru zo strany ultrapravicových skupín voči miliónovej moslimskej populácii v Holandsku sú a budú ešte vážnou výzvou pre krajinu z hľadiska vonkajšej prezentácie.

Švédsky model

Inštitucionálnym zastrešením a platformou pre tvorbu imidžu vo Švédskom kráľovstve sa stal tzv. Výbor pre prezentáciu Švédska v zahraničí (Council for the Promotion of Sweden Abroad - NSU). Výbor bol kreovaný v rokoch 2005-2006 a zahŕňa Ministerstvo zahraničných vecí Švédskeho kráľovstva, Švédsky inštitút, Švédsku obchodnú radu, Agentúru pre investovanie vo Švédsku a Ministerstvo pre hospodárstvo, energiu a komunikácie. NSU vytvára spoločnú platformu pre značku Švédska v zahraničí a poskytuje základ pre zahraničnú prezentáciu Švédska; plní najmä strategickú, kooperačnú a koordinačnú funkciu. Výbor vykonáva aj celkový dohľad nad oficiálnou prezentačnou internetovou stránkou Švédska -

7 Holandský výbor pre turizmus a konvencie (The Netherlands Board of Tourism & Conventions – NBTC) [online]. Dostupné na internete: <http://www.nbtc.nl>.

8 Tamtiež.

www.sweden.se. Platforma slúži ako prirodzená základňa pre užšiu spoluprácu s inými švédskymi inštitúciami, ktoré majú svoje záujmy mimo územia Švédska.⁹

Švédsky model vonkajšej prezentácie krajiny **vychádzal zo spoločného konsenzu**, na ktorom sa zhodli švédske inštitúcie združené v platforme. Konsenzus sa rodil postupne prostredníctvom realizácie mnohých workshopov, prieskumov a výskumných štúdií zameraných na imidž krajiny. Medzi základné prvky, na ktorých je vonkajšia prezentácia Švédska postavená, patria:

- otvorenosť;
- autenticnosť;
- inovatívnosť;
- starostlivosť
- a progresívnosť - ako vysoko diferenciatívny prvok.

Tieto hodnoty boli následne pretavené do kampaní jednotlivých oblastí a to v súkromnej, ako aj verejnej sfére a boli na nich vystavané príbehy.¹⁰ Vzájomná synergia, ktorá bola týmto modelom vytvorená tak výraznejšie podporuje imidž Švédska v zahraničí.

Český model

Pri pohľade na potenciál značky Česká republika je v prvom rade nutné zdôrazniť, že ide o nástupnícku značku Československa, ktorá vo svete fungovala trištvrte storočia a dodnes má svoje hlboké korene v mnohých krajinách. Pomerne priaznivým vývojom v rokoch 1990 - 1992 získala Česká a slovenská federatívna republika reputáciu lídra vo svojom regióne. Rozdelenie Československa bolo v zahraničí sledované s obavami, ale aj napriek zložitým rokovaniam prebehlo pokojne. Úspešné zvládnutie tohto procesu bolo významným prínosom pre imidž nástupníckych krajín Českej republiky a Slovenska. Následným rozdelením ČSFR síce vznikol nový marketingový produkt, hodnota značky z pohľadu Českej republiky sa vo svete výrazne nezmenila. Českej republike po rozdelení federácie navyše zostali všetky dôležité identifikačné znaky Československa a to od samotnej vlajky štátu, strategických obchodných značiek a tiež vybudované štátne úrady s dlhoročnými zahraničnými kontaktmi, čo najmä v prvých rokoch samostatnosti malo určite svoju neoceniteľnú váhu.

Aktivity českých štátnych orgánov a inštitúcií smerom k vonkajšej prezentácii krajiny boli značne roztrieštené a viedli často k protichodným konaniam, ktoré oslabovali pozíciu krajiny. Vláda Českej republiky - aj na základe stupňujúceho sa tlaku, ktorého cieľom bolo prijatie zásadných legislatívnych, koncepčných opatrení vo vzťahu k jednotnej prezentácii krajiny smerom navonok - schválila v roku 2005 **Koncepciu jednotnej prezentácie Českej republiky**¹¹. Materiál vychádzal z dokumentu pod názvom „Východiská koncepcie jednotnej prezentácie Českej republiky v zahraničí“, ktorý bol prijatý uznesením Vlády Českej republiky v roku 2004¹².

Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky vznikla v gescii Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky a za cieľ si stanovila päť priorít¹³:

⁹ Výbor prezentácie Švédska (Council for the Promotion of Sweden Abroad – NSU) [online]. Dostupné na internete: <http://www.sweden.se/upload/promotion_forum/Promotion_Tools/Brand_Sweden/FINAL_MINIFOLDER_ENG.pdf>.

¹⁰ Tamtiež.

¹¹ Vláda Českej republiky schválila *Koncepciu jednotnej prezentácie Českej republiky* svojim uznesením č. 74 zo dňa 19. januára 2005. Koncepcia bola predložená v časti III materiálu č.j. 31/05 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.vlada.cz>>.

¹² Uznesenie Vlády Českej republiky č. 239 zo dňa 17. marca 2004 k *Východiskám pre spracovanie koncepcie jednotnej prezentácie Českej republiky* [online]. Dostupné na internete: <http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/0ED64E161E1556A0C12571B6006F2C9F>.

¹³ Koncepcie jednotné prezentace České republiky [online].

- zjednotiť postup orgánov štátnej správy v oblasti prezentácie doma a v zahraničí¹⁴;
- zbaviť sa obrazu postkomunistickej krajiny s lacnou pracovnou silou, krajiny zaostalej a nevyspelej, keďže tento obraz už nezodpovedá realite a vývoju, ktorým Česká republika prešla od roku 1989 do súčasnosti;
- zvýšiť počet kvalitných zahraničných investícií a ziskov z turistiky, s pozitívnymi efektmi na trhu práce a zvýšením životnej úrovne obyvateľstva;
- zvýšiť efektivitu výdajov štátneho rozpočtu na prezentačné a marketingové aktivity štátu;
- podporovať vytváranie pozitívneho obrazu Českej republiky a prispieť tak k zlepšeniu povedomia o ČR a ku zvýšeniu jej dôveryhodnosti na medzinárodnej scéne.

V kontexte so schválenou koncepciou bola etablovaná **Komisia pre prezentáciu Českej republiky** ako poradný orgán ministra zahraničných vecí, ktorú tvoria zástupcovia vlády, štátni tajomníci vybraných ministerstiev, ďalej predstavitelia Kancelárie prezidenta republiky, Poslaneckej snemovne parlamentu ČR, Asociácie krajov, riaditelia príspevkových organizácií Českých centier, CzechInvest, CzechTrade a CzechTourismu. Komisia sa od roku 2005 stretáva minimálne raz ročne, aby prerokovala zásadné koncepčné otázky. Ďalšie zasadnutia komisie prebiehajú na úrovni zástupcov delegovaných jednotlivými ministrami. Ich zasadnutia zvoláva minister zahraničných vecí podľa potreby¹⁵.

Komisia si vytýčila dlhodobé, strednodobé a krátkodobé ciele:¹⁶

Medzi dlhodobé ciele Komisia zaradila vytváranie podmienok pre jednotnú prezentáciu ČR v zhode s programovým vyhlásením vlády, koordináciu prezentačných aktivít ČR a úsilie o efektivitu vynakladaných ľudských a finančných zdrojov štátnej správy na prezentáciu.

Za strednodobé úlohy Komisia určila vypracovanie návrhu spolupráce dotknutých rezortov vrátane aktivít ich príspevkových organizácií, vytvorenie stratégie pre spoluprácu štátu s významnými českými exportérmi, s mimovládnyimi subjektmi, verejnou správou. Medzi tieto priority patrí tiež návrh na zefektívnenie umiestňovania zahraničných zastúpení štátu, resp. vypracovanie metodiky hodnotenia pôsobenia jednotnej prezentácie ČR podľa jednotlivých segmentov.

Niektoré z cieľov definovaných v krátkodobom horizonte sa už podarilo naplniť. Medzi ne patrilo vytvorenie grafickej podoby štátnych symbolov. Zákon Českej národnej rady o štátnych symboloch totiž obsahuje len slovný popis jednotlivých farieb obsiahnutých na štátnych symboloch, čo spôsobovalo ich rôzne nekvalitné zobrazenia. MZV ČR preto poskytlo na svojej internetovej stránke elektronickú verziu zobrazenia národných symbolov ČR, ktoré boli spracované v profesionálnej tlačovej kvalite. V celkove troch formátoch sú k dispozícii malý štátny znak, vlajka Českej republiky, veľký štátny znak, notový zápis štátnej hymny a vlajka Európskej únie. Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky mala za cieľ tiež vytvorenie jednotného vizuálu pre celú štátnu správu. Vizuálom sa v súčasnosti riadia české zastupiteľské úrady v zahraničí, České centrá, niektoré ministerstvá a štátne príspevkové agentúry ako CzechInvest a CzechTrade. Schválený projekt však nereflektuje paradoxne CzechTourism, príspevková organizácia Ministerstva pre miestny rozvoj ČR, ktorá

Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

14 Koncepcia sa sústredila na konsolidáciu jednotnej prezentácie v rámci organizácie činnosti ústredných a ostatných orgánov štátnej správy. Spolupráca s krajmi a obcami bola plánovaná v strednodobej perspektíve.

15 Koncepcie jednotné prezentace České republiky [online]. Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

16 Tamtiež.

aj naďalej používa štátnu vlajku a svoje aktivity s MZV ČR nekoordinuje. Nejednotnosť a roztrieštenosť vonkajšej prezentácie sa zatiaľ nepodarilo odstrániť.

Záver

Každý štát k jednotnej prezentácii svojej krajiny pristupuje spôsobom, ktorý vychádza z jeho možností a schopností. Mimoriadne dôležité v tejto súvislosti je precízne vypracovanie jasnej predstavy, stanovenie cieľov, obsahových priorít, definovať záujmy a zabezpečiť nevyhnutné napĺňanie a dlhodobé budovanie projektu.

Koncepcie vonkajšej prezentácie krajiny sa v mnohých štátoch rodili zložito a trvali dlhšie obdobie. Boli určované tiež rôznymi prístupmi, či už konsenzuálnym (Švédsko), alebo direktívnym (Česká republika, Holandsko). Pokiaľ pozitívne výsledky z niektorých štátov poukázali na výhody jednotnej koordinácie vonkajšej prezentácie, štáty by mali túto možnosť využiť. Zvlášť to platí pre malé štáty, ktoré musia na vlastný branding vynaložiť viac úsilia. Česká republika nie je výnimkou, chýba jej však synergický efekt štátnej správy. Tradicionalizmus a vlastná identita jednotlivých ústredných štátnych orgánov je v českej štátnej správe hlboko zakorenená, čo oslabuje celkovú prezentačnú konzistentnosť. Každá krajina, ktorá dokáže citlivo vnímať multiplikačný efekt prameniáci z hodnoty svojho imidžu predovšetkým v oblastiach ako sú zahraničné investície, zahraničný obchod, turistika a zahraničná politika, podniká vo vzťahu k brandingu vlastnej krajiny kroky prispievajúce k vylepšovaniu vlastného imidžu. Pri získavaní vplyvu a zhodnocovaní vlastnej značky budú úspešnejšie tie krajiny, ktoré nájdu spoločný konsenzus a budú svoju značku budovať jednotne a efektívne, s precízne vyprofilovanými cieľmi a za využitia najmodernejších prostriedkov.

Použitá literatúra:

1. Anholt – GfK Roper Nation Brands Index [online]. Dostupné na internete: <http://www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/nbi_index/index.en.html>.
2. Časopis COT Business - [online]. Dostupné na internete: <<http://www.cot.cz>>.
3. East West Global Index 200 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.eastwestcoms.com/global.htm>>.
4. Holandský výbor pre turizmus a konvencie (The Netherlands Board of Tourism & Conventions – NBTC) [online]. Dostupné na internete: <http://www.nbtc.nl>.
5. KOTLER, P. – ARMSTRONG, G. (2009): Marketing. Praha: Grada Publishing, 2009. 855s. ISBN 80-247-0513-3.
6. LEES-MARSHMENT, J. (2009): Political Marketing. Principles and applications. Abingdon: Routledge, 2009, s. 111-112. ISBN 978-0-415-43129-3.
7. SVOBODA, V. (2009): Public relations moderně a účinně. 2., aktualizované a doplnené vydanie. Praha: GRADA, 2009. 239 s. ISBN 978-80-247-2866-7.
8. Vláda České republiky [online]. Dostupné na internete: <www.vlada.cz>.
9. Výbor prezentácie Švédska (Council for the Promotion of Sweden Abroad – NSU) [online]. Dostupné na internete: <[http://www.sweden.se/upload/promotion_forum/Promotion_Tools/Brand](http://www.sweden.se/upload/promotion_forum/Promotion_Tools/Brand_Sweden/FINAL_MINIFOLDER_ENG.pdf)
10. [_Sweden/FINAL_MINIFOLDER_ENG.pdf](#)>.

JEL F5, M11

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Mag. Ján MATUŠKA

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PROMOTION OF ECONOMIC GROWTH THROUGH INFRASTRUCTURE SPENDING IN POST COMMUNIST EU MEMBER STATES

jan@matuska.org

Abstract

Expansionary fiscal policy such as increased public spending on infrastructure projects offers a way to curb economic decline during a crisis. From a macroeconomic point of view, transport development enhances regional competitiveness and fosters social cohesion in the long run.

In comparison to western EU member states, Visegrad countries lack behind both in terms of infrastructure development and utilisation of EU funds. During the last 20 years, all four countries faced similar problems like insufficient project financing possibilities, bad condition of transport systems and undeveloped motorways. Nowadays, Visegrad countries were able to increase infrastructure spending with the help of EU funds. All their adopted national programmes on transport are aimed at addressing most important deficits and provide a basis for sustainable transport infrastructure.

In addition, the author discusses a general framework used in determining investment decisions of small and medium enterprises based on infrastructure availability. Their decision to increase capital stock in a specific region is directly correlated with the region's infrastructure availability and quality.

Keywords: infrastructure development, investment decision, economic growth.

Abstrakt

Expanzívna fiškálna politika ako napríklad zvýšené verejné výdavky na projekty v oblasti infraštruktúry ponúka spôsob ako obmedziť hospodársky pokles počas krízy. Z makroekonomického hľadiska zvyšuje rozvoj dopravy konkurencieschopnosť regiónov a posilňuje sociálnu súdržnosť v dlhodobom horizonte.

V porovnaní so západnými členskými štátmi EÚ nedosahujú krajiny Vyšehradskej štvorky (V4) ich úroveň s ohľadom na rozvoj infraštruktúry a využívanie fondov EÚ. Počas posledných 20 rokov čelili všetky štyri krajiny podobným problémom ako nedostatočné možnosti projektového financovania, zlý stav dopravných systémov a nerozvinuté diaľnice. V súčasnosti sa krajinám V4 za pomoci fondov EÚ podarilo navýšiť výdavky na infraštruktúru. Všetky nimi prijaté národné dopravné programy sú zamerané na riešenie najdôležitejších deficitov a poskytujú základ pre trvalo udržateľnú dopravnú infraštruktúru.

Autor článku ďalej pojednáva o všeobecnom rámci použitom na determinovanie investičných rozhodnutí malých a stredne veľkých podnikov na základe dostupnosti infraštruktúry. Ich rozhodnutie navýšiť kapitálové investície do konkrétneho regiónu je priamo úmerné dostupnosti a kvalite infraštruktúry tohto regiónu.

Kľúčové slová: rozvoj infraštruktúry, investičné rozhodnutie, ekonomický rast.

Introduction

The objective of this paper is to point out at the linkage between economic growth and infrastructure spending on a theoretical level with a focus on the infrastructure development of four selected post-communist EU member states that joined the European Union in 2004. Furthermore, the necessity of infrastructure development for the promotion of economic growth during a crisis is highlighted. On the one hand, government spending on infrastructure projects directly increases employment. On the other hand, better and ready-for-use infrastructure is more attractive for enterprises and thus attains more investments into promoted regions.

Current deficits and goals in the area of transport in Visegrad countries (V4) as set in the countries' respective national development plans on transport are summarised. Based on OTT and SORETZ (2006), the author describes a general framework used in determining investment decisions of small and medium sized enterprises (SME) based on infrastructure availability and rivalry among SME in its deployment. A conclusion presents ideas for further research.

Fiscal policy response to crisis

Governments respond differently during economic crises all over the world. In times of increasing unemployment and as a result increasing social payments, decreasing tax revenues and lower overall economic activity, governments have to decide on either contracting or expanding their fiscal policies. If an economy were a simple system, there would with high certainty be a right answer to a global crisis. Unfortunately, it is not. The government's decision depends on its priorities set and is mostly accompanied by both positive and negative effects at the same time.

In general, governments pursuing contractionary fiscal policy during an economic crisis curb government spending and thus prevent a sharp increase in budget deficit and the overall indebtedness of their respective country. Proponents of this policy argue that the market itself will be able to bring the economy into equilibrium and any interference made by governments only prolongs the crisis because of inefficiently allocated resources. However, opponents claim that the economy will not be able to recover without additional public spending. Moreover, curbing public spending may lead to increased GDP decline and higher unemployment, having a negative impact on the budget deficit at all.

Expansionary fiscal policy, in turn, is designed to stimulate the economy and act anti-cyclical. Aggregated expenditures and demand are increased either by increased government spending, tax reductions or a combination of both. In 2008, after the start of the global economic crisis which led to sharp declines in GDP of almost all EU member states (some states experiencing double-digit declines), the EU and local governments decided on implementing expansionary policy. They implemented fiscal stimulus packages as a response to the worsening economic environment, albeit at cost of higher indebtedness.

Effects of infrastructure spending

From a macroeconomic point of view, well-functioning and affordable transportation networks are crucial for economies to remain competitive. In the EU member states, spending on infrastructure is mainly financed by the public sector and through EU funds. In times of crises, increased focus on infrastructure projects may have several positive effects on the economy:

- In the short run, an increase in the demand for construction works decreases the number of unemployed. Moreover, the lower amount of unemployed persons relieves pressure on the social system (less unemployment compensation, higher public demand).
- In the medium to long run, the development of road, rail, maritime and aviation transportation increases a region's attractiveness and thus foreign direct investments (FDI). FDI inflows create new jobs, increase a region's purchasing power, lower economical disparities among regions and thus contribute to overall social cohesion, increasing productivity and competitiveness.

Visegrad countries – transport investments overview

The European Commission (EC) acknowledges that the establishment of an effective infrastructure network is crucial for reinforcement of economic and social cohesion across the EU. Therefore, the EU promotes investment into transport infrastructure by co-financing infrastructure projects through available funds, i.e. the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF) and the European Investment Bank (EIB). [2]

Suffering from decades of underinvestment into infrastructure, all post-communist EU member states had to start to massively invest into infrastructure after 1989. Unfortunately, as capital requirements for infrastructure projects have been high and post-communist countries did not possess sufficient funds to quickly catch up with EU standards, they had to establish long-term development plans and to set construction priorities within these plans. Table 1 summarises total transport investment across V4 between 2000 and 2006.

Table 1 Total transport investment across V4 in €million (2000-06)

Country	Population	MS PF	ERDF	CF	Private	Total	EIB
Czech Republic	10,2 M	9,371	95	546	n.a.	10,012	2,039
Hungary	10,0 M	63	145	724	n.a.	935	75
Poland	38,1 M	11,046	539	2,694	n.a.	14,279	2,389
Slovakia	5,4 M	3,036	100	381	n.a.	3,523	275
EU25	456,0 M	810,433	25,454	13,426	9,873	859,113	61,324

Table created according to [3]. MS PF = EU Member State public funding

As can be obtained from Table 1, average transport investment per capita was highest in the Czech Republic with €82 per capita, followed by Slovakia with €52 and Poland with €75 (Hungarian figures are not comparable as they reflect only the period 2004-2006). All three countries' transport investments were well below the EU25 average of approximately €1,884 per capita, with the Czech Republic being the only country reaching more than 50% of the average (the relative amount slightly improves if EIB funding is taken into consideration). This difference is partly due to the lower funding of V4 before they became members of the EU. Co-funding through ERDF and CF began after the V4 joined the EU in 2004.

For the period between 2007 and 2013, all Visegrad countries developed national operational programmes aimed at transportation development and funding, approved by the European Commission. The Czech Republic, Hungary and Slovakia have direct programmes for transportation funding. Poland's operational programme is aimed jointly at infrastructure and environment with a budget of €7.5 billion. However, priorities regarding infrastructure

account for more than two thirds of the budget. Moreover, Poland has separate regional operational programmes for its voivodeships, each of them having transportation as one of investment priorities. Table 2 presents an overview of the 2007-13 funding plans according to Visegrad countries' operational programmes.¹

Table 2 Operational programmes of Visegrad countries on transportation investment 2007-13, in €million

Country	Population	EU Contribution	National Public Contribution	Total Public Contribution	Per capita investment
Czech Republic	10,2 M	5,774	1,019	6,793	€666
Hungary	10,0 M	6,223	1,098	7,322	€732
Poland	38,1 M	24,656	7,679	32,335	€849
Slovakia	5,4 M	3,207	639	3,846	€712
Visegrad	63,7M	39,860	10,435	50,296	€790

Table created according to approved Operational programmes of V4 for 2007-2013.

The average 2007-13 planned transport investment per capita in V4 equals approximately €790 (€113 per year). The co-financing amount attributable to EU funds varies from 76% in Poland to 85% in the Czech Republic and Hungary.

Key transport issues in Visegrad countries

All Visegrad countries experienced similar development in many areas of transport. In the 1990s, all countries suffered from underdeveloped motorway infrastructure, need for railroad infrastructure modernisation and insufficient funding possibilities. Moreover, all countries showed a strong regional disparity between their capitols and the rest of the country.

The Czech Republic has the densest railway network in Europe and a road transport network density similar to most developed European countries. However, the quality of these networks lagged behind the rest of Europe [3: 75-84]. In the period between 1995 and 2005, most transport modes (with exception of private cars passenger transport) experienced a downturn in demand, rail transport experiencing the largest decline.

Current key aspects addressed by the Czech Ministry of Transport include, among other, the following [4: 12]:

- achieving an appropriate division of transport work between the transport modes by ensuring equal conditions on the transport market,
- ensuring financing in the transport sector,
- increased transport safety,
- support of regional transport development.

In the 1990s, Hungarian activities were primarily focused on the construction of motorways. Hungary experienced a substantial increase in passenger transport in all modes of transportation except for urban rail and a significant growth of freight transport in all modes

¹ The table does not include figures for cross-border operational programmes.

of transportation [3: 143-152]. The key issues of Hungarian infrastructure development are covered by the Hungarian National Development Plan on Transport. These include:

- increased quality of environment and basic infrastructure,
- balanced regional development and support of the productive sector's competitiveness,
- development of east-west and north-south transport corridors,
- further development of transport network with regard to identified weaknesses and shortcomings.

The Polish transport infrastructure was in a bad condition in the beginning of 2000s [3: 220-231]. The road infrastructure lacked sufficient maintenance; the rail infrastructure was obsolete and thus unable to be competitive against other forms of transportation. Poland's National Development Plan on Transport envisaged the incorporation of Poland into EU's transport and information infrastructure networks and an overall improvement of the poor transport network conditions. Current priorities are the modernisation of Trans-European Transport Network railway lines, construction of motorways and expressways and reconstruction of national roads.

Prior to joining the EU, the national air transport infrastructure was organised primarily in a radial manner leading from Warszawa to important regional agglomeration. Poland's admission to the EU and the Schengen area accelerated adaption to the European norms, facilitating business development and increasing citizens' mobility. Among other, the Polish air sector experienced a four-fold increase in passenger numbers over the past eight years, putting a pressure on airport modernisation. Investments have been made into Polish regional airports which experienced an increase in international flights. Since 2008, Polish airports have the possibility to apply for funding under the Operational Program Infrastructure and Environment with an estimated investment size of PLN 4,726 million, including PLN 1,265 million EU support. [5]

In 1990, Slovakia had a dense road and railroad network. Nevertheless, there was only a limited number of motorways and railroad infrastructure needed modernisation. In its ex post evaluation of cohesion policy programmes 2000-2006, the EC identifies major challenges and key problem areas of Slovak infrastructure network [3: 253-263]: insufficient amount of financial resources, poor state of repair of the railway and road infrastructure, poor accessibility of the regions and strong regional disparities (Bratislava region being the most developed one), congestion on main roads and low quality of transport services.

Slovakia's Transport policy for the period 2005-2015 [6: 7] sets the following goals aimed at securing sustainable mobility:

- creation of transparent and harmonised rules for competition in the transport market,
- securing the modernisation and development of transport infrastructure,
- securing adequate financing in the transportation sector,
- lower negative impacts of the transport on the environment,
- increasing transport safety and security protection,
- supporting research and development in transport,
- handling effects of transport globalisation.

Investment decision based on infrastructure availability

As already mentioned, well-developed transportation network attains investments. This section presents the model framework developed by OTT and SORETZ (2006) [1]. The authors analyse the investment decision process of small and medium sized enterprises based

on infrastructure availability. Keeping other factors that may influence a company's investment decision constant, the authors discuss three main influencing factors on a company's investment decision in relation to infrastructure facilities – production cost, adaptation cost and level effect.

The general framework is modelled around the production function, overfilling function and the adaptation cost function. An enterprise i produces the output Y_i using production factors capital K_i and labour L_i . Its output can be summarized in the production function as

$$Y_i(t) = F(K_i(t), L_i(t), G_s(t)) = L_i(t) \times f(k(t), G_s(t)),$$

f stands for output per working unit and k for capital intensity.

G_s stands for an input provided by the government (infrastructure) that may be used by all enterprises. The usage of G_s , however, is limited and with increasing number of enterprises using the public input in their production processes, usage shortfalls may arise. This relation can be shown in the overfilling function

$$G_s(\varepsilon, G) = G \cdot k \varepsilon K^{-\varepsilon}, \quad 0 < \varepsilon < 1$$

ε stands for the rivalry level and K for the aggregated capital stock. The model assumes that the capital stock of a particular enterprise needs to be renewed. Thus, the net capital investment of an enterprise K_i is calculated as I_i less δK_i (δ stands for depreciation rate and I_i for gross investment of the enterprise i).

Furthermore, adaptation cost φ arises during capital investments. The adaptation cost is directly proportional to I_i and indirectly proportional to the availability of the public input factor G_s . The adaptation cost relation is summarised in the adaptation cost function

$$\varphi = \varphi (I_i/G_s)$$

The production effect can be deducted from the production function. An increase in the input provided by the government G_s both increases the output Y_i directly and indirectly through an increase in the marginal product of capital. The adaptation cost effect is also influenced by G_s . The higher the amount of available public input, the smaller the relation I_i/G_s and thus the smaller the adaptation cost.

Based on the general framework, OTT and SORETZ (2006) determine the optimal investment decision of an enterprise given a certain level of infrastructure. Furthermore, they present a way how to determine a company's investment decision in a dynamic environment. Given a constant rivalry level, an increase in G_s leads to an increase in optimal capital stock level and vice versa. An increase in ε may lead to a decrease in the optimal capital stock (adaptation effect prevails) or an increase in the optimal capital stock (production + level effect prevail).

Conclusion

The aim of this article was to point out at the necessity of infrastructure investments, both from a macroeconomic and a microeconomic point of view. Without doubt, modern, well-functioning infrastructure networks are one of the key factors that contribute to a country's competitiveness. Assumed that infrastructure is freely accessible without any

related costs, increasing spending into infrastructure will lead to an increase in capital stocks of enterprises.

The Visegrad countries experienced similar development of transport infrastructure, albeit not identical. All countries try to utilise the available funds provided by the EU in order to speed-up their catching-up process with more developed western EU member states in terms of transport availability and quality.

The author identifies two areas for further research, a cross-regional comparison and an intra-regional comparison. The objective of the cross-regional comparison is to test whether Visegrad regions with better and newly built infrastructure experienced higher GDP growth in comparison to regions that lagged behind in terms of infrastructure spending and development in the past 20 years. The objective of the intra-regional comparison is to depict one concrete region and compare the development of its capital stock in regard to infrastructure spending and number of enterprises established and operating within this region.

Bibliography

1. OTT, I., SORETTZ, S.: Infrastruktur als Investitionsdeterminante von KMU. In: Diskussionspapiere des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaften 329 [online]. January 2006 [accessed on 2010-09-10]. 27 pp. Available on internet: <<http://www.wiwi.uni-hannover.de/Forschung/Diskussionspapiere/dp-329.pdf>>. ISSN 0949 – 9962
2. European Commission: What do we want to achieve? [online] [accessed on 2010-09-15]. Available on internet: <http://ec.europa.eu/transport/infrastructure/index_en.htm>.
3. Steer Davies Gleave: EX POST EVALUATION OF CHESION POLICY PROGRAMMES 2000-2006. WORK PACKAGE 5A: TRANSPORT. [online]. August 2009 [accessed on 2010-09-15]. 278 pp. Available on internet: <http://ec.europa.eu/transport/infrastructure/doc/2009_intermediate_report_dg_regio.pdf>.
4. WOLSKA, B. 2010-09-07. TL5ww-76/16/10 Doc: 1049485. Written answer provided by the Polish Ministry of Infrastructure - Department of Aviation regarding inquiry on Polish infrastructure investments.
5. Ministry of Transport of the Czech Republic: Operační program doprava na léta 2007-2013. 2009. [online] Revised version approved on 2009-12-19. [accessed on 2010-10-02]. Available on internet: <<http://www.opd.cz/Providers/Document.ashx?id=396>>.
6. Ministry of Transport, Construction and Regional Development of the Slovak Republic: Dopravná politika Slovenskej republiky do roku 2015. 2005. [online] [accessed on 2010-10-02]. Available on internet: <http://www.telecom.gov.sk/index/open_file.php?file=mdpt/dokumenty/dp_445_2005.pdf>.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Lukáš MELECKÝ

EKONOMICKÁ FAKULTA
VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ - TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

MĚŘENÍ A HODNOCENÍ REÁLNÉ KONVERGENCE V REGIONECH NUTS II ZEMÍ VISEGRÁDSKÉ ČTYŘKY: PŘÍSTUPY A MODELŮ

lukas.melecky@vsb.cz

Abstrakt

Příspěvek zkoumá a analyzuje proces reálné konvergence v zemích Visegrádské čtyřky na úrovni regionů NUTS II. Teoretická část vymezuje metodologická východiska a přístupy k měření konvergence se zaměřením na modelování beta konvergence. Empirická část je zaměřena na analýzu beta konvergence regionů NUTS II zemí Visegrádské čtyřky v referenčním období 1995 – 2006. Beta konvergence je analyzována prostřednictvím nelineárního regresního ekonometrického modelu, jenž je formulován ve dvou variacích vycházejících z matematického konceptu podmíněné konvergence.

Klíčová slova: reálná konvergence, region, NUTS II, Visegrádská čtyřka, beta konvergence, nelineární regresní ekonometrický model, panelová data.

Abstract

The paper examines and analyzes the process of real convergence in the Visegrad countries at regional level NUTS II. Theoretical part defines the methodological background and approaches of measuring convergence with focus on modelling of beta convergence. The empirical part focuses on the analysis of beta convergence in NUTS II regions of the Visegrad Four countries in the reference period 1995 – 2006. Beta convergence is analyzed by nonlinear regression econometric model, which is formulated in two variations based on the mathematical concept of conditional convergence.

Key Words: Real convergence, region, NUTS II, Visegrad Four, beta convergence, nonlinear regression econometric model, panel data.

Úvod

Konvergence a diskuse probíhající v rámci různých aspektů konvergenčních procesů se těší pozornosti ekonomů již řadu let. Rozšířená Evropská unie vytváří, zejména pro nově přistoupené země, nové podmínky a možnosti rozvoje, a to jak v rámci evropské, tak i světové ekonomiky. Členské země EU se musí vyrovnávat s náročným konkurenčním prostředím vnitřního trhu EU, ale získávají také větší možnosti v otevřené globální ekonomice. Hlavní podmínkou úspěšné existence v tomto prostředí a prokazatelné konvergence se stává **konkurenceschopnost**, tj. schopnost obstát v národním i mezinárodním prostředí, zajistit růst blahobytu a životní úroveň obyvatel. Kromě problémů, jak se vyrovnat s konkurenceschopností v globální ekonomice, stojí nové členské státy EU před otázkami, jak

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GAČR „Makroekonomické modely české ekonomiky a dalších zemí EU“. Registrační číslo projektu: 402/08/1015.

řešit své **vnitřní problémy růstu**, respektive jak zajistit „stálou“ konvergenci k zemím vyspělejšími, respektive k průměrným hodnotám ekonomických veličin EU.

Úroveň konvergenčního procesu, nejen v podmínkách EU, je do značné míry závislá na **diferenciaci** z hlediska **ekonomické úrovně** jednotlivých území, jež je doprovázena vznikem regionálních disparit, které jsou v současné době zřetelné v řadě sociálně ekonomických ukazatelů, jak ukazují tzv. **kohézní zprávy**² Evropské komise, jež jsou publikovány na základě povinnosti Evropské komise hodnotit pokrok v oblasti hospodářské, sociální a územní soudržnosti, zakotvené v primárním právu EU. S růstem regionálních rozdílů mezi regiony Evropské unie vznikla objektivní potřeba aplikace konkrétní podoby regionální politiky, tj. politiky hospodářské a sociální soudržnosti, na jejich řešení. Z hlediska definice soudržnosti vycházíme v evropských podmínkách z **konceptu soudržnosti** v pojetí *W. Molla*³ (Molle, 2007), na základě kterého můžeme odvodit obecnou hypotézu, že území s vyšší mírou soudržnosti (ekonomickou, sociální či teritoriální) má lepší předpoklady pro dosažení konkurenceschopnosti, což znamená, že disponuje určitou konkurenční výhodou oproti ostatním územím. V poslední době se v kontextu této hypotézy dostává do popředí zájmu především regionální rozměr konkurenceschopnosti a územní rozměr soudržnosti, s čímž je úzce spjata i problematika konvergenčního procesu probíhajícího v jednotlivých regionech EU. I přes značnou míru diferenciací regionálních rozdílů v regionech a zemích EU dochází, díky fungujícímu procesu konvergence, ke **sbližování mezi evropskými zeměmi a regiony**. V posledních letech dochází k výraznému zmenšování celkových rozdílů v řadě ukazatelů ekonomických a sociálních disparit jako např. HDP na obyvatele, míra zaměstnanosti, nezaměstnanosti, vzdělanostní úroveň apod. Tento trend do značné míry stimuluje zlepšení v nejméně prosperujících regionech cíle Konvergence v rámci politiky hospodářské a sociální soudržnosti. *Pátá zpráva o pokroku v oblasti hospodářské a sociální soudržnosti* (2008) také potvrzuje skutečnost, že podpora konkurenceschopnosti v zemích a regionech EU není možná bez průkazného a fungujícího procesu konvergence především v nejméně vyspělých regionech!

Fenomén konvergence je tedy v podmínkách EU, ale nejen tam, vnímán velmi intenzivně a můžeme jej považovat za jeden ze základních ekonomických předpokladů pro posílení konkurenceschopnosti a soudržnosti Evropské unie, což dokazuje řada vědeckých monografií jako např. (Hančlová a kol., 2011), (Molle, 2007), článků, např., (Melecký, Nevima, 2010a, 2010b), (Nevima, Ramík, 2010) či analytické studie Evropské komise nebo Evropského statistického úřadu. Termín konvergence, obdobně jako konkurenceschopnost či soudržnost, má své teoretické zázemí, definici, přístupy a možnosti měření. Metodologické vymezení konvergence je předmětem první části příspěvku. Příspěvek je tematicky zaměřen na problematiku **konvergence reálné**, která je testována na **regionální úrovni**, což je přístup menšinový a do jisté míry nevšední, neboť v širokém spektru prací věnovaných analýze reálné konvergence převažuje, zejména v českých podmínkách, hledisko národní, jak ukazují např. studie (Frait, Komárek, 2001), (Žďárek, 2006), (Slavík, 2005, 2007), (Smrčková, Vlček, Cvangroš, 2008) či (Dvoroková, 2009). I v domácí literatuře však můžeme nalézt práce věnované analýze regionální konvergence jako např. (Hančlová, 2010), (Melecký, 2010), (Melecký, Nevima, 2010a, 2010b). V zahraniční literatuře pak převažují práce zaměřené na rozměr mimo EU či pouze v rámci zemí EU15, jako jsou např. studie (Sala-i-Martin, 1996), (Magrini, 2004), (Kutan, Yigit, 2007), (Ramajo, Márquez, Hewings, Salinas, 2008), (Romeo-Avila, 2009) a další.

² Přehled doposud publikovaných zpráv o hospodářské a sociální soudržnosti EU je dostupný na WWW:<http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm>.

³ Soudržnost se dá vyjádřit takovou úrovní rozdílností mezi státy, regiony nebo skupinami, které jsou politicky a společensky snesitelné (Molle, 2007). V současné době jsou v programových dokumentech EU rozlišovány tři základní úrovně soudržnosti: ekonomická, sociální a územní.

1. Teoreticko-metodologická východiska konvergence

1.1 Teoretické vymezení konvergence z pohledu ekonomických teorií

Vymezení pojmu konvergence je z pohledu ekonomických teorií poměrně složitým problémem, neboť je tento pojem používán v různých modifikacích závislých na typu zkoumaného problému. Podíváme-li se na **definici pojmu konvergence** jako takové, pak konvergence intuitivně znamená, že se rozdíl mezi dvěma či více veličinami v čase snižuje a stává se zanedbatelným, respektive konverguje k nule. Konvergence je tedy chápána jako proces, který představuje **přibližování se určité úrovni, resp. snižování rozdílu mezi dvěma veličinami v čase** (tj. difference obou proměnných se v čase zmenšuje směrem k nulové hodnotě)⁴.

V rámci vymezení pojmu konvergence je nutné především upozornit na diskusi o vztahu **ekonomického růstu a konvergence**, která začala pracemi *Solowa* a *Myrdala* koncem 50. let 20. století. Rozmach výzkumu konvergence nastal v 90. letech 20. století po člancích Barra, Sala-I-Martina (1990, 1991, 1992) a Mankiwa, Romera a Weila (1992), které vycházely z neoklasické teorie růstu a rozšířily předešlý výzkum konvergence o regionální aspekt. Částečným vysvětlením tohoto rozmachu je rostoucí nespokojenost během 80. let 20. století vyplývající z toho, že regionální disparity se nesnižovaly tak rychle, jak se předpokládalo (Armstrong, 2002). Tyto práce následovaly bezprostředně po *nových růstových teoriích* 80. let 20. století (teorie endogenního růstu a nové ekonomické geografie). Vytvořil se tak soubor protichůdných růstových teorií, které vyzývaly k dalšímu výzkumu (Buček, Kováč Gerulová, 2009).

Teorií, které vysvětlují (regionální) růst a tím také mechanismus procesu (regionální) konvergence, respektive divergence, je celá řada, avšak mezi nejvýznamnější patří:

- neoklasická teorie;
- teorie polarizace;
- nová ekonomická geografie;
- teorie inovativních klastrů a učících se regionů.

Na základě charakteristik jednotlivých teorií je možné vysledovat, že rozdílné teorie vysvětlují proces (regionální) konvergence rozdílným způsobem. Jejich shrnutí uvádí tabulka 1.1. Některé přístupy, zejména neoklasický, poskytují důvod pro konvergenci kvůli klesajícímu hraničnímu produktu kapitálu. Teorie polarizace, modely exportní konkurenceschopnosti a přístup učících se regionů zase naznačují v dlouhodobém pojetí divergenci. Ostatní teorie nemají jasný závěr, přičemž proces konvergence a divergence závisí na specifických ekonomických nebo jiných podmínkách, jak uvádí Buček, Kováč Gerulová, Kováč (2008, s. 77).

⁴ Konvergence (přesně řečeno pravděpodobnostní konvergence) je formálně zapisována následovně: $\lim_{t \rightarrow \infty} P(|x_t - y_t| > \sigma) = 0$, kde x_t, y_t je veličina (např. HDP země „x“ a HDP země „y“ nebo integračního seskupení) v čase t , σ je libovolné kladné číslo.

Tab 1.1: Teoretické koncepty ekonomických škol a vztah ke konvergenci/divergenci

Teorie – koncepte	Důvody pro divergenci	Důvody pro konvergenci
Neoklasická		Klesající hraniční produkt kapitálu je důvodem konvergence.
Teorie polarizace	Dominance polarizačních efektů způsobuje divergentní proces.	
Teorie endogenního růstu	Pozitivní externality spojené s technologickými poznatky mohou způsobit konvergenční i divergenční rozvojový proces.	
Teorie ekonomické geografie	Konvergence anebo divergence bude záviset na odstředivých a dostředivých sil (např. v závislosti na výšce dopravních nákladů).	
Učící se regiony	Existence inovativních (high-tech) klastrů v regionu vyvolá divergenční proces.	

Zdroj: Eckey, Türck (2007), Armstrong (2002), Maier, Toedling (1998); Buček, Kováč Gerulová (2009); vlastní zpracování, 2010

1.2 Typologie konvergence

1.2.1 Reálná konvergence

Reálná konvergence představuje **přibližování ekonomické úrovně země k úrovni jiné vyspělé země nebo skupiny zemí**. Zpravidla se měří pomocí ukazatele HDP na obyvatele (HDP per capita), který vylučuje vliv cenových úrovní a představuje skutečnou výši produkovaného zboží a služeb danou ekonomikou. Mezinárodní srovnání se provádí přepočtem podle parity kupní síly (PPP) nebo parity kupního standardu (PPS). Reálnou konvergenci lze také chápat jako **strukturální sblížení ekonomik** nebo používaných technologií, jak uvádí např. Slavík (2005). Pokud hodnotíme vztah ekonomické úrovně mezi dvěma ekonomickými celky, můžeme definici konvergence ekonomické veličiny (HDP na obyvatele) dvou zemí (regionů) v čase t vyjádřit na základě absolutní hodnoty diference jako např. (Slavík, 2007, s. 24) nebo (Dvoroková, 2009, s. 3). Formalizovaný zápis definice konvergence v období t a $t+1$ pak má následující podobu:

$$|y_{1,t} - y_{2,t}| > |y_{1,t+1} - y_{2,t+1}| \quad (1.1)$$

kde $y_{1,t}$ a $y_{2,t}$ jsou relevantní ekonomické veličiny dvou zemí v čase t . Případ s opačným znaménkem signalizuje **divergenci**. Jde o situaci, kdy se země z hlediska ekonomické vyspělosti od sebe vzdalují. Objevují se však i jiné formalizované zápisy pro hodnocení konvergence jako např. formou relativních odstupů, viz např. (Srnčková, Vlček, Cveňoš, 2008, s. 1). Formalizovaný zápis lze vyjádřit takto:

$$\frac{y_{1,t}}{y_{2,t}} < \frac{y_{1,t+1}}{y_{2,t+1}} \quad \text{pro } y_{1,t} < y_{2,t} \quad (1.2)$$

kde y je reálný důchod na osobu celku 1 a 2 v čase t a $t+1$. Tento vztah lze interpretovat tak, že relativní odstup ekonomických úrovní na obyvatele se v čase t snižuje.

V případě reálné konvergence, často také označované jako **koncept absolutní (nepodmíněné) konvergence**, např. (Žďárek, 2006), (Slavík, 2005), je teoretickou fundací neoklasická teorie růstu, která předpokládá *přibližování se stálému stavu* (shodnému pro

všechny ekonomiky), jenž je ovlivněn řadou charakteristik a parametrů dané ekonomiky (úspory, růst populace, míra opotřebení používaných kapitálových statků, atd.).

Tato koncepce byla testována a potvrdila se pro relativně vyspělé země světa, např. studie Williamsona z roku 1965, viz (Bradley, Petrakos, Traistaru, 2005). V ostatních případech však selhávala. Moderní teorie jsou spojené s důrazem na podobu kapitálu v širokém pojetí (lidský kapitál, veřejný kapitál, technologie), což způsobuje neklesající, resp. rostoucí výnosy z používaného kapitálu. Výsledkem je nejen možnost pokračování rozdílů v ekonomické úrovni (tj. konvergence a divergence), ale i prohlubování rozdílů mezi zeměmi se shodnou úrovní, díky existenci „příhodné kombinace“ různých faktorů. Vznikají moderní koncepty teorie endogenního růstu, které rozšiřují koncept neoklasického kapitálu (rozšíření o lidský kapitál, veřejný kapitál, např. (Barro, Sala-i-Martin, 2004)), přikládají význam řadě dalších faktorů doposud opomíjených, jako je vzdělání populace, kvalita institucionálního prostředí apod. Na základě těchto odlišných vybavení jednotlivých ekonomik neexistuje jeden stálý stav pro jinak shodné ekonomiky (mezní produkt široce pojatého kapitálu nevykazuje klesající výnosy). Tyto modely jsou schopné teoreticky popsat empirií doložený vývoj ekonomik s vyšší mezerou v ekonomické úrovni, které rostou rychleji než jiné (ale též mohou některé země růst rychleji než ostatní i přes dosaženou vyšší ekonomickou úroveň), naopak jiné mohou stále zaostávat.

1.2.2 Nominální konvergence

Koncept nominální konvergence je složitější. Nominální konvergencí však obvykle můžeme, v *úzkém pojetí*, rozumět sblížování ekonomik i z hlediska cenových charakteristik, např. z hlediska HDP na hlavu ve „společné“ měně, blíže např. (Frait, Komárek, 2001). V širším pojetí můžeme nominální konvergenci chápat jako sblížování různých makroekonomických veličin v absolutních hodnotách i tempech růstu, a to v souvislosti s maastrichtskými kritérii, tj. nominálními veličinami (např. úrokové sazby, míra inflace, schodek a dluh veřejných financí, kurzové kritérium a kritéria stanovená jako pomyslný etalon pro jejich plnění). Jak uvádí např. Dvoroková (2009), nominální konvergence signalizuje sblížování nominálních veličin, jako může být např. i míra inflace měřená meziroční změnou harmonizovaného indexu spotřebitelských cen (HICP).

Vztah mezi reálnou a nominální konvergencí, tj. závislost dosažené ekonomické úrovně (HDP per capita) a cenové úrovně, je *oboustranný, vzájemně se ovlivňující a podmiňující*. Země na nižší ekonomické úrovni zpravidla vykazuje nižší cenovou a mzdovou úroveň. Vzestup ekonomické úrovně je provázen růstem cenové hladiny (a rovněž zhodnocováním měnového kurzu), a tak konkurenceschopnost domácích firem založená na nákladové výhodě se postupem času vytrácí, a má-li si ekonomika uchovat svou dynamiku, je nutno přejít k necenovým (kvalitativním) formám konkurence, blíže např. (Žďárek, 2006). Šmídková (1998) si ve své práci kladla otázku, zda je možné dosáhnout reálné a nominální konvergence souběžně, a odpověď hledá v analýze mechanismů, jimiž bude konvergence dosahována. Za hnací faktory růstu považuje implementaci nových technologií, akumulaci lidského kapitálu a zejména zvýšení mezinárodní interakce prostřednictvím pozitivních efektů liberalizace zahraničního obchodu a uzavírání technologické mezery.

1.2.3 Nepodmíněná vs. Podmíněná konvergence

Nepodmíněná (absolutní) konvergence vyplývající z neoklasického modelu růstu znamená, že země s nižší úrovní reálného HDP per capita vykazují vyšší tempa růstu, aniž by toto bylo podmíněno jinými charakteristikami daných ekonomik. Tento závěr plyne z vyšších temp přibližování se ke stejnému stálému stavu pro ekonomiky, jež jsou od něj dále. V úplně jednoduchém modelu, kde technologie je konstanta (např. pro Cobbovu-Douglasovu produkční funkci $Y(t) = K(t)^\alpha \cdot (A(t) \cdot L(t))^{1-\alpha}$), je růst důchodu na hlavu ve stálém stavu nulový

a při úrovni důchodu pod tímto stálým stavem kladný, respektive záporný pro úroveň důchodu vyšší, než odpovídá stálému stavu. V rámci nepodmíněné konvergence vždy platí, že míra přibližování se stálému stavu je rostoucí funkcí rozdílu výstupu a výstupu ve stálém stavu (Slavík, 2005, s. 7).

V konceptu podmíněné konvergence je opuštěn předpoklad shodných stálých stavů pro různé ekonomiky. Protože některé ekonomiky rostou tím rychleji, čím větší je rozdíl mezi výstupem ve stálém stavu a sledovaným výstupem, je možno nalézt i případy, kdy země s vyšší úrovní důchodu na hlavu rostou rychleji než země s nižší úrovní důchodu na hlavu, což by znamenalo, že země se ve svém bohatství od sebe vzdalují, respektive divergují. K tomuto jevu by došlo právě v případě, kdy by se země s vyšší úrovní důchodu nacházela dále od stálého stavu než země s nižší úrovní důchodu. Konvergence je pak podmíněna řadou dalších vysvětlujících proměnných, které způsobují rozdílné stavy, jako např. míra úspor, parametry účinnosti faktorů produkční funkce, vládní politiky ovlivňující polohu produkční funkce přes proměnnou A zahrnující vliv technologie (zpružnění pracovního trhu, odstranění bariér obchodu, zvýšení vzdělanosti, infrastruktura) apod.

1.2.4 Beta konvergence

Koncept beta (β) konvergence je definován jako situace, kdy chudší země (tedy země s nižším reálným důchodem na hlavu) rostou rychleji než země bohatší. V neoklasických modelech se však konvergencí rozumí konvergence dané ekonomiky k jejímu stálému stavu, kterým se v nejjednodušším neoklasickém modelu růstu rozumí situace, kdy důchod na hlavu je konstantní v čase. Za jistých předpokladů, jak uvádí Barro, Sala-I-Martin (2004), lze dokázat, že ekonomika má pouze jeden stálý stav, ke kterému konverguje bez ohledu na počáteční podmínky. Zjednodušeně lze skutečný průběh β -konvergence za období (T) kvantifikovat pomocí následující regresní rovnice (1.3):

$$y_{i,T} - y_{i,0} = \alpha_1 - \beta_1 \cdot y_{i,0} + \varepsilon \quad (1.3)$$

kde (i) označuje pořadové číslo pozorování (zemi, region), 0 a (T) dva časové okamžiky. β -konvergence předpokládá kladnou hodnotu parametru (β_1) a za použití dané regresní rovnice lze analyzovat, jak systematicky se v průběhu let $t=0,1,2,\dots,T$ dařilo konvergence dosahovat. Mají-li dále všechny země **stejný stálý stav** (α_1) a časový úsek je natolik dlouhý, aby země mohly k tomuto stálému stavu konvergovat, bude $\beta_1 = 1$ a skutečně dosažený důchod na hlavu v čase (T) shodný ve všech sledovaných zemích, k čemuž by ale došlo jen v ideálním případě. Testovaná realita je z tohoto pohledu mnohem méně uspokojivá. Regresní koeficient (β_1) pak vlastně vyjadřuje, jak velkou část rozdílu ke stálému stavu se zemím „v průměru“ podařilo skutečně eliminovat. Tento zápis dále předpokládá **stálý stav s nulovým růstem na hlavu**. Zkoumání absolutní konvergence, do kterého spadá i přístup β -konvergence, vychází ze **standardního modelu neoklasické teorie růstu uzavřené ekonomiky**, který můžeme odvodit následujícím vztahem (1.4), jak uvádí Barro, Sala-i-Martin (1990).

$$\log \frac{y_{i,t}}{y_{i,t-T}} = a - (1 - e^{-\beta}) \cdot [\log(y_{i,t-1}) - g(t-1)] + u_{i,t} \quad (1.4)$$

kde:

$$a = g + (1 - e^{-\beta}) \log(y^*);$$

t rok;

i region, stát;

$y_{i,t}$ HDP na obyvatele v regionu i na začátku období t ;

$y_{i,t-T}$ HDP na obyvatele v regionu i na konci období T ;

$u_{i,t}$ náhodná složka.

Model předpokládá, že náhodná složka má nulovou střední hodnotu a je nezávislá na hodnotě ($\log y_{t-1}$) a neautokorelovaná. Náhodná odchylka tohoto modelu může být interpretována jako neočekávaná změna v produkčních podmínkách nebo v preferencích. V rovnici (1.4) považujeme koeficient (a) za konstantu, tedy hodnota stálého stavu (y^*) (např. HDP na obyvatele) je stejná pro všechny ekonomiky (regiony), které jsou v modelu zahrnuty. Taktéž časový trend modelu ($g(t-1)$), který představuje exogenní technologické změny, je považován za totožný pro všechny ekonomiky (regiony). Člen (g) představuje růst vybrané makroekonomické veličiny ve stálém stavu. Parametr (β), který může být odvozen od sklonu regresní funkce, vyjadřuje míru, ve které se státy (regiony) přibližují ke stálému stavu. K β -konvergenci pak bude docházet, pokud je $\beta > 0$. Jestliže je závislost v uvedené regresní rovnici (1.4) významně negativní, je prokázán proces absolutní konvergence. Pokud máme pro různé ekonomiky nekonstantní člen (a) a různé stálé stavy (y^*), potom hovoříme o **podmínné β -konvergenci**, kterou podrobněji specifikují práce Barra, Sala-I-Martina (1991). Metody podmíněné konvergence obsahují kontrolní proměnné, kterými se zachycují rozdílné počáteční podmínky jednotlivých ekonomik. V rámci empirického zkoumání β -konvergence je možné se setkat také s modifikovaným zápisem rovnice (1.4), a to v podobě rovnice (1.5):

$$\frac{1}{T} \cdot \log \left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}} \right) = \alpha + \beta \cdot \log y_{i,0} + \varepsilon_i \quad (1.5)$$

kde:

$y_{i,0}$ HDP na obyvatele v regionu i na počátku období;

T celkový počet let zkoumaného období;

α úrovněová konstanta;

β regresní koeficient;

ε_i náhodná složka.

Levá strana rovnice vyjadřuje průměrný růst HDP ve stálých cenách (v PPS) v období 0 až T, který je závislý na počáteční ekonomické úrovni ($y_{i,0}$). K β -konvergenci dochází při záporné směrnici přímky (β). V opačném případě, při kladné směrnici přímky (β), dochází k divergenci. Čím je v absolutní hodnotě koeficient (β) větší, tím rychlejší je konvergence. Na tomto místě je vhodné zdůraznit, že výše uvedená rovnice, která byla použita pro empirické srovnání např. v práci (Slavík, 2007), implicitně předpokládá **shodné stálé stavy** ve sledovaných ekonomikách. Prokáže-li se β -konvergence za pomoci této rovnice, prokáže se zároveň absolutní konvergence, protože tato rovnice nezahrnuje možnou existenci různých stálých stavů zahrnutím dalších proměnných jako např. institucionálního rámce, zahraničního obchodu, jazykové vybavenosti obyvatelstva či jiných proměnných v rámci podmíněné konvergence.

2. Empirická analýza reálné β -konvergence regionů NUTS II zemí V4

2.1 Metodologická východiska a specifikace ekonometrického přístupu

Pro hodnocení úrovně konvergenčního procesu v regionech NUTS II zemí V4 vycházíme z platného neoklasického modelu růstu, kde růst HDP je negativně závislý na počáteční ekonomické úrovni a ekonomika konverguje ke svému stálému stavu. Při formulaci ekonometrického modelu vycházíme z konceptu β -konvergence, jenž je aplikován při hodnocení vývoje zemí a tento koncept analogicky použijeme pro úroveň regionů NUTS II. Pro účely odhadu regresního modelu bude využit koncept regresní rovnice (1.5) pro testování β -konvergence, který byl navržen v práci autorů Barro, Sala-i-Martin (2004) a využit také v pracích výše zmiňovaných českých autorů, např. (Slavík, 2005, 2007). **První přístup** bude prezentovat ekonometrický model, který je založen na **nelineárním regresním modelu** a je odhadnut *klasickou metodou nejmenších čtverců*. Pro účely tohoto článku je však tradiční postup modifikován. Rovnice (1.5) předpokládá měření velikosti rozdílu konvergence daného regionu (země) ke stálému stavu při tzv. nulovém růstu. Tento **nulový růst náš přístup nepředpokládá** a naopak prezentuje výsledky při zohlednění vývoje HDP v celém sledovaném období. Není prováděn výzkum skupin zemí a jejich vývoje ke stálému stavu (jako např. Slavík, 2007), ale naopak přístup sleduje vývoj každého z 35 posuzovaných regionů NUTS II. **K β -konvergenci pak bude docházet při kladné směrnici přímky $\beta_{r,t}$.**

V opačném případě, při záporném znaménku směrnice $\beta_{r,t}$, bude docházet k divergenci. Toto bude platit při respektování pravidel statistické signifikace. Při hodnocení toho, zda region konverguje, respektujeme dvě základní skutečnosti:

- kladná směrnice přímky je způsobena konvergencí regionů zdola směrem k průměrné úrovni;
- při dosazení do vzorce (2.1) můžeme získat zápornou hodnotu na levé straně rovnice, pokud je průměr vyšší než výkonnost regionu NUTS II.

Ekonometrický model budeme **modifikovat**, dle výše uvedených argumentů, přičemž vycházíme z obecné formulace rovnice (1.5) pro měření β -konvergence. Následující modifikovaná rovnice má tvar (2.1):

$$\log\left(\frac{y_{r,t}}{y_{EU,t}}\right) = \hat{\alpha}_{r,t} + \hat{\beta}_{r,t} \log y_{EU,t} + \hat{\varepsilon}_{r,t} \quad (2.1)$$

- kde: $y_{r,t}$ HDP na obyvatele za daný r-tý region NUTS II;
 $y_{EU,t}$ průměrná úroveň HDP na obyvatele za všechny regiony EU15 v daném roce;
 $\alpha_{r,t}$ úroňová konstanta;
 $\beta_{r,t}$ parametr sklonu regresního modelu;
t referenční období let 1995 – 2006;
 $\varepsilon_{r,t}$ náhodná složka.

Při hodnocení úrovně konvergence, případně divergence regionů zemí V4 musíme stanovit, co je tzv. stálým stavem, tedy úrovní rychlosti konvergence k vymezenému stálému stavu. **Stálým stavem určíme hodnotu ekonomické úrovně vyspělých zemí EU15.** Předpokládáme, že se v čase bude zvyšovat, případně snižovat úroveň výkonnosti hodnocených regionů zemí V4, avšak **budeme předpokládat hypotézu, že se v jednotlivých letech celková výkonnost regionů zvyšovala, a při stávající dostupnosti dat budeme pracovat s vypočteným průměrem za regiony EU15.** Tento průměr a jeho vývoj v čase budeme chápat jako úroveň pro výchozí hodnocení reálné konvergence. Proto také porovnáváme, jak se jednotlivé regiony NUTS II zemí V4 v průřezu let 1995 – 2006 přibližovaly svou ekonomickou výkonností ke stálému stavu, tj. průměru EU15. **Přitom musíme upřesnit, že průměr za EU15 byl dopočítán pro každý rok z referenčního období samostatně. Druhý přístup zase bude řešit problematiku konvergenčního procesu, kdy změna HDP EU15 je determinována změnou HDP příslušného regionu NUTS II aplikací nelineárního regresního modelu s využitím techniky umělých proměnných pro regiony NUTS II zemí Visegrádské čtyřky.** Cílem tohoto přístupu je ukázat, jak rychle regiony NUTS II konvergují ke stálému stavu v referenčním období 1995 – 2006.

Formalizovaný zápis modelu v rámci druhého přístupu má tento tvar:

$$\ln y_{EU,t} = \hat{\alpha} + \hat{\beta} \ln x_{r,t} + \sum_{r=1}^{35} \hat{\gamma}_r D_{r,t} + \hat{\varepsilon}_{r,t} \quad (2.2)$$

- kde: $y_{EU,t}$ endogenní proměnná (HDP na obyvatele za EU15 v průměru);
 $x_{r,t}$ exogenní proměnná (HDP na obyvatele za region NUTS II);
 α úroňová konstanta;
 β parametr sklonu regresního modelu;
 γ_r rozdílový parametr fixního efektu úroňové konstanty regionu;
 $\varepsilon_{r,t}$ náhodná složka;
 $D_{r,t}$ binární proměnná pro specifikaci regionů (úroveň regionálního HDP na obyv.);
 $D_{r,t} = 1$ jestliže se jedná o data regionu „r“ v čase „t“, ($D_{r,t} = 0$ jinak);
r indexuje průřezovou charakteristiku – v našem případě regiony V4;

r regiony NUTS II (základním „regionem“ je průměr EU 15),
 $r = 1, 2, \dots, 35$ (v našem případě 35 regionů Visegrádské čtyřky);
 t indexuje čas; $t = 1995, 1996, \dots, 2006$.

Z legendy rovnice regresního lineárního modelu panelových dat (2.2) vyplývá, že je nutné, dříve než bude proveden odhad modelu, přiřadit umělé proměnné $D_{r,t}$ pro jednotlivé regiony NUTS II Visegrádské čtyřky. Celkově tedy model bude obsahovat 35 těchto umělých proměnných.

2.2 Datová základna modelu

Datová základna modelu pro měření reálné konvergence v regionech V4 je tvořena regionálními daty *HDP na obyvatele ve stálých cenách*, jež jsou k dispozici v databázi *Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj* (OECD, 2010). Srovnatelnost dat v čase je zajištěna jejich přepočítáním na USD ve stálých cenách roku 2000 podle parity kupní síly (PPP) metodou EKS (Elteto-Koves-Szulc), která je pro mezinárodní komparace využívána jak OECD, tak Eurostatem. Teoretické rozpracování vážené metody EKS pro stanovení stálé parity kupní síly při srovnávání cen v průmyslu uvádí např. (Prasada, Timmer, 2003). Porovnávání pomocí užití stálých cen a stálé parity určitého zvoleného roku přesně replikuje dynamiku HDP a populace a na druhé straně abstrahuje od změn směnných relací a struktury.

2.3 Odhad ekonometrického modelu

Pro potřeby výpočtu byl využit software *SPSS for Windows* (verze 15.0). Jestliže máme k dispozici regionální roční data HDP na obyvatele za regiony V4 v referenčním období let 1995 – 2006, vznikne nám v prvním případě celkem **35 regresních rovnic**, v rámci kterých můžeme posoudit, jak se konkrétní regiony NUTS II zemí V4 postupně přibližovaly, případně vzdalovaly průměrné úrovni EU. Odhad parametru $\beta_{r,t}$ proto bude pro další hodnocení úrovně konvergenčního procesu regionů klíčový. Parametr ukazuje, které regiony se přibližují ke stálému stavu a které se od něj vzdalují, případně situaci, kdy nemůžeme o procesu konvergence či divergence jednoznačně rozhodnout. Druhý přístup potom ukazuje pořadí regionů z hlediska rychlosti jejich konvergence k průměrné úrovni zemí EU15. V tomto případě zase sledujeme vývoj parametru γ_r . Výsledný odhad zaznamenává rovnice (2.3):

$$\ln \hat{HDP}_{EU,t} = 6,642 + 0,411 \ln HDP_{r,t} - 0,757 D_{1,t} + \dots + (-0,037 D_{34,t}) \quad (2.3)$$

Výstupy obou přístupů shrnuje tabulka v příloze pro všech 35 analyzovaných regionů NUTS II zemí Visegrádské čtyřky.

2.4 Interpretace výsledků

V obou zvolených přístupech a modelech nás zajímá hodnota parametru β , protože jestliže bude tento parametr (koeficient) kladný, můžeme říci, že dochází k β -konvergenci, v případě záporné hodnoty potom k β -divergenci (v našem případě se regionální divergence vůbec nepotvrdila). **První přístup** identifikoval u některých regionů β -konvergenci, eventuelně, v případě statistické nevýznamnosti parametru $\beta_{r,t}$, nejednoznačný závěr o konvergenci, případně divergenci daného regionu NUTS II vůči EU15. Proto také zohledňujeme statistickou významnost a součástí každého odhadu tudíž byla statistická

verifikace a ekonometrická verifikace (s ohledem na omezený rozsah článku nejsou výsledky ekonometrické verifikace uvedeny). Pro testování statistické významnosti modelu jako celku byl použit tzv. F-test a pro testování dílčích regresních koeficientů je užíván tzv. t-test. Ve většině odhadů vycházely odhady regresních koeficientů jako statisticky významné na zvolené 5% hladině významnosti (viz sloupec „p-hodnota“). To znamená, že můžeme objektivně zhodnotit, na základě uvedené formulace modelu (2.1), zda ke konvergenci v regionech zemí V4 dochází, či nikoliv. O relevanci výsledků svědčí také poměrně vysoká hodnota koeficientu determinace (R2). Shrňme-li výsledky prvního přístupu, potom lze konstatovat, že v rámci V4 **existuje skupina regionů, která prokazatelně konverguje k průměrné úrovni**, která se v čase logicky mění. Mezi tyto regiony patří regiony Polska a Maďarska. Vedle toho detekujeme skupinu regionů, u které nemůžeme rozhodnout o β -konvergenci či β -divergenci z důvodu statistické nevýznamnosti u parametru $\beta_{r,t}$. Zde řadíme všechny regiony Slovenska a 6 regionů České republiky s relativně nízkou ekonomickou výkonností.

Po provedení odhadu v rámci **druhého přístupu** bylo zvoleno u parametru γ_r následující pravidlo: **Čím je hodnota koeficientu γ_r v absolutní hodnotě větší, tím vzdálenější je úroňová konstanta daného regionu od průměru EU (tento region by tudíž měl rychleji konvergovat k úrovni EU za sledované období)**. Tabulka v příloze ukazuje pořadí regionů V4 v rámci rychlosti konvergence vůči stálému stavu (viz sloupec „pořadí z hlediska rychlosti konvergence“). Druhý přístup v zásadě nezohledňuje, zda region konverguje nebo diverguje, ale preferujeme zde obecnou tezi o tom, že všechny regiony konvergují směrem k průměrné úrovni, ale každý jinou rychlostí. Proto jsme vzali v potaz hodnoty parametru γ_r , které byly seřazeny a určeno výsledné pořadí dle rychlosti konvergence. V rámci pořadí zcela vypadnul region SK04 (Východní Slovensko), neboť při porovnání ekonomické úrovně vůči průměru byl z modelu pro nízkou hodnotu korelace vyloučen. Výsledné pořadí odpovídá představě o konvergenčních předpokladech jednotlivých regionů v rámci geografického prostoru EU.

Závěr

Prezentované výsledky obou přístupů jsou modifikací tradičních přístupů. Uvedené ekonometrické modely regionální konvergence ukazují, že koncept hodnocení úroňně konvergenčního procesu je přímo závislý na tom, jak je definován stálý stav, neboť to jednoznačně ovlivňuje dosažené výsledky. Důkazem toho jsou výsledky dřívějších prací (Melecký, 2010), (Melecký, Nevima, 2010), kde byla rovněž provedena analýza reálné konvergence pomocí konceptu β -konvergence pro regiony NUTS II zemí V4 za stejné referenční období. Rozdíl však spočíval v definici stálého stavu a formátu zadávací datové tabulky pro odhad ekonometrického modelu. **Druhý přístup** podpořil teorii reálné konvergence aplikací nelineárního regresního modelu s využitím techniky umělých proměnných, pomocí kterého se nám podařilo posoudit rychlost konvergence jednotlivých regionů jejím porovnáním s průměrnou úroňní HDP na obyvatele EU15. V tomto kontextu došlo k seřazení hodnot a určení pořadí regionů podle rychlosti jejich konvergence k průměrné úrovni. Výsledky lze samozřejmě podrobit kritické analýze, ale článek ukázal možnosti, jakým způsobem můžeme stále dosti nejednoznačný koncept konvergence hodnotit.

V rámci **dalšího zkoumání** regionální konvergence by bylo vhodné rozšířit datovou základnu o větší počet pozorování či zvolit alternativní hodnotu stálého stavu (např. EU27 – předpokládáme zde podobné výsledky jako v případě zkoumání konvergence regionů V4 k EU15). K získání hlubších závěrů může přispět i využití konceptu σ -konvergence, ke které dochází, pokud se variační koeficient ekonomických úrovní jednotlivých zemí (regionů) v čase snižuje. I přes výše uvedené podněty a s vědomím toho, že za probíhající reálnou konvergencí stojí i jiné faktory než jen determinanty reálného ekonomického růstu, jsou výsledky provedené analýzy cenné a mohou nabídnout další pohled na ekonomický vývoj v regiorech zemí Visegrádské čtyřky.

Použitá literatura:

1. ARMSTRONG, H. W. European Union Regional Policy: Reconciling the Convergence and Evaluation Evidence. In: Cuadrado-Roura, J. R., Parellada, M. (eds.): *Regional Convergence in the European Union. Facts, Propects and Policies*. Berlin et al: Springer-Verlag, 2002, s. 231-272, ISBN 3-540-43242-6.
2. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. Economic Growth and Convergence across the United States. *Working Paper Series of the National Bureau of Economic Research*, 1990, Vol. 3419, New York.
3. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. X. *Economic Growth*. First edition. New York: McGraw-Hill, 1995. ISBN 0-07-003697-7.
4. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. X. *Economic Growth*. Second edition. Cambridge: The MIT Press, 2004. 654 s. ISBN 978-0-262-02553-9.
5. BRADLEY, J., PETRAKOS, G. C., TRAISTARU, I. *Integration, growth and cohesion in an enlarged European Union*. New York, Springer 2005. (ZEI studies in European economics and law 7.), 348 s. ISBN 0-38722-853-5.
6. BUČEK, M., KOVÁČ GERULOVÁ, L., (2009). Regionálna konvergencia resp. divergencia na pozadí teoretických koncepcií. *Regionální disparity Working papers* [online]. Únor 2009, No. 4/2009, s. 15 – 22. Dostupný z WWW: <http://disparity.vsb.cz/dokumenty2/WP_0904.pdf>. ISSN 1802-9450.
7. BUČEK, M., KOVÁČ GERULOVÁ, L., KOVÁČ, U. (2008). Metódy hodnotenia regionálnej konvergenie. *Region Direct*, Vol. 2/2008, s. 75-89.
8. DVOROKOVÁ, K. Ekonometrická analýza konvergence inflace České republiky k vybraným zemím Eurozóny. In *Evropská unie po českém předsednictví*. Sborník abstraktů příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané u příležitosti 160. výročí založení VŠB-TU Ostrava. [CD ROM]. Ostrava: EkF VŠB-TU Ostrava, 10. – 11. září 2009, s. 1 - 9. ISBN 978-80-248-2057-6.
9. EVROPSKÁ KOMISE. *Pátá zpráva o pokroku v oblasti hospodářské a sociální soudržnosti. Růst regionů, růst Evropy* [online]. KOM (2008) 371. Červen 2008. Dostupný z WWW:
10. <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/interim5/com_2008_371_cs.pdf>.
11. FRAIT, J., KOMÁREK, L. Na cestě do Evropské unie: nominální a reálná konvergence v tranzitivních ekonomikách. In *Finance a úvěr*, 2001, ročník 51, č. 6, s. 314 – 330. ISSN 0015-1920.

12. HANČLOVÁ, J. Output convergence amongst the NUTS II regions of Visegrad countries. In *28th International Conference on Mathematical Methods in Economics 2010*. University of South Bohemia in České Budějovice: Faculty of Economics, 2010. s. 201 -207. ISBN 978-80-7394-218-2.
13. HANČLOVÁ, J. a kol. *Makroekonomické modelování české ekonomiky a vybraných ekonomik EU*. 1. vyd. Series on Advanced Economic Issues, Ostrava: VŠB-TU Ostrava. 2011. 329 s. ISBN 978-80-248-2353-9.
14. KUTAN, A. M., YIGIT, T. M. European integration, productivity growth and real convergence. *European Economic Review*, Volume 51, Issue 6, August 2007. p. 1370 – 1395.
15. MELECKÝ, L, NEVIMA, J. Analýza reálné konvergence regionů zemí Visegrádské čtyřky prostřednictvím ekonometrického modelu. In *IMEA 2010*. 10th International Conference of Postgraduate Students and Young Scientists. Conference Proceedings. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, 2010b. s. 1 – 15. ISBN 978-80-7395-254-9.
16. MELECKÝ, L, NEVIMA, J. Aplikace přístupů ekonometrického modelování v rámci analýzy reálné konvergence regionů zemí Visegrádské čtyřky. In *Hradecké ekonomické dny 2010*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2010a, Fakulta informatiky. s. 271 – 275. ISBN 978-80-7435-040-5.
- MELECKÝ, L. Analýza reálné konvergence vybraných regionů zemí EU-15 prostřednictvím ekonometrického modelu beta konvergence. In DUŠEK, J.; PÁNA, L. et al. *Udržitelný rozvoj v evropských regionech*. České Budějovice: VŠERS, 2010. s. 171-179. ISBN 978-80-86708-90-4.**
17. MELECKÝ, L., NEVIMA, J. Regionální konkurenceschopnost a možnosti jejího hodnocení v zemích V4 prostřednictvím aplikace specifických ekonomických koeficientů. *Acta academica karviniensia*, Ročník 2009, č. 2., s. 247 – 264. ISSN 1212-415X.
18. MOLLE, W. *European Cohesion Policy*. London: Routledge, 2007. ISBN -415-43811-X.
19. NEVIMA, J., MELECKÝ, L. Možnosti hodnocení regionální konkurenceschopnosti v zemích Visegrádské čtyřky prostřednictvím ekonometrického modelu. In *Hospodářská politika v členských zemích Evropské unie*. Karviná: OPF SLU Opava, Horní Lomná, 8. – 9. září 2010. s. 313 – 326. ISBN 978-80-7248-601-4.
20. NEVIMA, J., RAMÍK, J. Application of DEA for evaluation of regional efficiency of EU regions. In *Mathematical Methods in Economics 2010*. České Budějovice: University of South Bohemia in České Budějovice, Faculty of Economics, 2010. s. 477 – 482. ISBN 978-80-7394-218-2.
21. *OECD* [online]. Total Economy Database – OECD. StatExtrats. Regional statistics. 2010. [cit. 24.2.2010]. Dostupný z WWW: <<http://stats.oecd.org/Index.aspx>>.
22. PRASADA, R. D. S., TIMMER, M. P. Purchasing Power Parities for Industry Comparisons Using Weighted Elteto-Koves-Szulc (EKS) Methods. *Review of Income and Wealth*, Blackwell Publishing, 2003, Vol. 49, Issue 4, s. 491-511.
23. RAMAJO, J., MÁRQUEZ, M. A., HEWINGS, G. J. D., SALINAS, M. M., Spatial heterogeneity and interregional spillovers in the European Union: Do cohesion policies encourage convergence across regions? *European Economic Review*, Volume 52, Issue 3, April 2008. p. 551 – 567.

24. ROMEO-AVILA, D.: The convergence hypothesis for OECD countries reconsidered: panel data evidence with multiple breaks, 1870-2003. In *Manchester School* 77, 2009. p. 552-574.
25. SALA-i-MARTIN, X.X. Regional cohesion: evidence and theories of regional growth and convergence. *European Economic Review*, Volume 40, Issue 6, June 1996. p. 1325 – 1352.
26. SLAVÍK, C. *Reálná konvergence České republiky k EU v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi*. Praha: FSV UK, 2005. 32 s. Pražské sociálně vědní studie. Veřejná politika a prognostika, PPF-003. ISSN 1801-5999.
27. SLAVÍK, C. Reálná konvergence České republiky k Evropské unii. In *Politická ekonomie*, 2007, č. 1, s. 23 – 40. ISSN 0032-3233.
28. SMRČKOVÁ, G., VLČEK, I., CVENGROŠ, F. *Reálná konvergence – souvislosti a příčiny*. Výzkumná studie pro Ministerstvo financí ČR [online]. Praha: Ministerstvo financí ČR, 2008. Dostupný z WWW:
29. <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Proces_realne_konvergence_MF_2008_pdf.pdf>.
30. SOLOW, R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. February 1956. Vol. LXX. s. 65-94.
31. ŠMÍDKOVÁ, K. *Estimating the FEER for the Czech Economy*. Praha, IE ČNB, 1998. (Výzkumná práce č. 87).
32. YOUNG, A. T., HIGGINS, M. J., LEVY, D. *Sigma Convergence Versus Beta Convergence : Evidence from U.S. County-Level Data* [online]. April 12, 2007 [cit. 20.2.2010]. Dostupný z WWW:
33. <http://www.economics.emory.edu/Working_Papers/wp/higgins_03_16_paper.pdf>.
34. ŽDÁREK, V. *Konvergence nových členských zemí EU a aktuální problémy* [online]. 2006. [cit. 20.2.2010]. Dostupný z WWW: <http://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/konference-seminare/gf_Brno0906_VZ.pdf>.

Příloha

Tab.: Odhad ekonometrického modelu β -konvergence pro regiony NUTS II zemí V4 v letech 1995 – 2006 k průměru EU15

Model Regresní rovnice	Region		Parametr sklonu (β_1)	p-hodnota	R ² (%)	Závěr	Pořadí z hlediska rychlosti konvergence
	Kód	Název					
1	CZ01	Praha	1,457	0,000	91,4	β -konvergence	1.
2	CZ02	Střední Čechy	0,819	0,000	74,1	β -konvergence	5.
3	CZ03	Jihozápad	0,097	0,700	1,5	nejednoznačný	4.
4	CZ04	Severozápad	-0,538	0,090	26,0	nejednoznačný	10.
5	CZ05	Severovýchod	-0,085	0,634	2,4	nejednoznačný	8.
6	CZ06	Jihovýchod	0,186	0,436	6,2	nejednoznačný	7.
7	CZ07	Střední Morava	-0,217	0,345	8,9	nejednoznačný	12.
8	CZ08	Moravskoslezsko	-0,101	0,805	0,6	nejednoznačný	11.
9	HU10	Středomaďarský region	2,023	0,000	94,0	β -konvergence	2.
10	HU21	Středozadunajský region	1,407	0,000	89,4	β -konvergence	13.
11	HU22	Západozadunajský region	1,329	0,000	91,4	β -konvergence	9.
12	HU23	Jihozadunajský region	0,720	0,000	83,1	β -konvergence	22.
13	HU31	Severomaďarský region	1,053	0,001	69,4	β -konvergence	27.
14	HU32	Severní Velká Planina	1,014	0,001	71,6	β -konvergence	26.
15	HU33	Jižní Velká Planina	0,512	0,006	54,4	β -konvergence	23.
16	PL11	Lódzkie	1,329	0,000	93,5	β -konvergence	21.
17	PL12	Mazowieckie	1,952	0,000	92,6	β -konvergence	3.
18	PL21	Malopolskie	0,928	0,000	79,5	β -konvergence	24.
19	PL22	Ślaskie	0,718	0,001	66,2	β -konvergence	14.
20	PL31	Lubelskie	0,422	0,005	56,2	β -konvergence	31.
21	PL32	Podkarpackie	0,544	0,003	60,1	β -konvergence	32.
22	PL33	Świętokrzyskie	1,031	0,000	91,4	β -konvergence	29.
23	PL34	Podlaskie	0,828	0,000	81,3	β -konvergence	30.
24	PL41	Wielkopolskie	1,388	0,000	89,7	β -konvergence	15.
25	PL42	Zachodniopomorskie	0,573	0,000	88,7	β -konvergence	18.
26	PL43	Lubuskie	0,733	0,001	68,4	β -konvergence	20.
27	PL51	Dolnoslaskie	1,045	0,000	80,8	β -konvergence	16.
28	PL52	Opolskie	0,267	0,219	14,7	nejednoznačný	25.
29	PL61	Kujawsko-Pomorskie	0,694	0,000	83,9	β -konvergence	19.
30	PL62	Warminko-Mazurskie	0,840	0,000	77,3	β -konvergence	28.
31	PL63	Pomorskie	0,998	0,000	89,4	β -konvergence	17.
32	SK01	Bratislavský kraj	1,213	0,158	18,9	nejednoznačný	6.
33	SK02	Západní Slovensko	0,695	0,393	7,4	nejednoznačný	33.
34	SK03	Střední Slovensko	0,492	0,463	5,5	nejednoznačný	34.
35	SK04	Východní Slovensko	0,371	0,575	3,2	nejednoznačný	N/A

Zdroj: Vlastní výpočty a úpravy na základě dat OECD, 2010

Kontakt

Ekonomická fakulta
VŠB-TU Ostrava
Sokolská 33,
701 21 Ostrava 1
Česká republika

prof. JUDr. Stanislav MRÁZ, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PROBLÉM SLOVENSKO MAĎARSKÝCH VZŤAHOV – DVOJAKÉ ŠTÁTNE OBČIANSTVO

mraz@euba.sk

Abstrakt

Štátne občianstvo je trvalý politicko-právny zväzok fyzických osôb s určitým štátom, z ktorého pre nich vyplýva určitý okruh práv a povinností verejného charakteru, najmä právo účasti na politickej moci. Na občana sa vzťahujú zákony štátu, na ktorých tvorbe sa sám či už priamo alebo nepriamo zúčastňuje. Týmto zákonom podlieha nielen vo vnútri štátu, ale aj v cudzine. Štátne občianstvo je síce inštitútom vnútroštátneho práva, avšak medzinárodné právo s ním spája významné právne dôsledky. Ak je občan v zahraničí nejakým spôsobom poškodený, napríklad na jeho právach, môže štát, ktorého je štátnym občanom v rámci diplomatickej ochrany zasiahnuť a žiadať od štátu – narušiteľa nápravu.

Kľúčové slová: štát, štátne občianstvo, právny vzťah, dvojaké štátne občianstvo, diplomatická ochrana, pobyt na území štátu, európske občianstvo.

Abstract

The citizenship is a permanent political-legal relation of a natural persons and a certain state from which there result for them some public rights and duties, especially the right to participate in the political power. The law of the state applies on the citizen and he participates directly or indirectly on the approval of legislation. He is bound by these laws not only inside the state but also in foreign countries. The citizenship is the term known from the national law but also the international law links with it significant legal consequences. When the citizen of the state is harmed abroad somehow, for example on his rights, in this case the state of his nationality can provide him the diplomatic protection, intervene against the other state and ask for the correction.

Key words: state, citizenship, legal relation, double nationality, diplomatic protection, stay in the territory, European citizenship.

Aby štát mohol existovať potrebuje k tomu dve základné zložky a to štátne územie a obyvateľstvo, aby mal nad čím a nad kým vykonávať svoju zvrchovanú moc.

Právny vzťah je spoločenský vzťah medzi najmenej dvoma konkrétne určenými právnymi subjektmi, upravený právnymi normami, v ktorom jeho účastníci sú nositelia vzájomne spätých subjektívnych práv a právnych povinností, ktoré vznikajú týmto subjektom priamo alebo sprostredkované na základe právnych noriem (A. Gerloch: Teória práva, s. 138). Z toho možno vyvodit' záver, že štátoobčiansky zväzok je právnym vzťahom medzi konkrétnym štátom a fyzickými osobami, ktorý má svoje dôsledky vnútorné i vonkajšie, ktorý sa historicky vyvíjal a jeho režim je v jednotlivých krajinách rôzny.

Predpokladom vzniku každého právneho vzťahu je predovšetkým platná a účinná právna norma. Ku vzniku, zmene či zániku konkrétneho právneho vzťahu spravidla nestačí

sama existencia normy, ale musí nastat' okolnost', s ktorou právna norma spája vznik zmenu či zánik právneho vzťahu. Táto okolnost' sa nazýva právna skutočnosť. Možno konštatovať, že predpokladom právneho vzťahu sú teda právne normy a právne skutočnosti a samozrejme nemožno opomenúť elementy právneho vzťahu, ktoré tvoria subjekty, objekty a obsah právneho vzťahu.

Štátne občianstvo je trvalý politicko-právny zväzok fyzických osôb s určitým štátom, z ktorého pre nich vyplýva určitý okruh práv a povinností verejného charakteru, najmä právo účasti na politickej moci. Na občana sa vzťahujú zákony štátu, na ktorých tvorbe sa sám či už priamo alebo nepriamo zúčastňuje. Týmto zákonom podlieha nielen vo vnútri štátu, ale aj v cudzine. Štátne občianstvo je síce inštitútom vnútroštátneho práva, avšak medzinárodné právo s ním spája významné právne dôsledky. Ak je občan v zahraničí nejakým spôsobom poškodzovaný, napríklad na jeho právach, môže štát, ktorého je štátnym občanom v rámci diplomatickej ochrany zasiahnuť a žiadať od štátu – narušiteľa nápravu.

Štátne občianstvo tvorí základný rad základných práv jednotlivca je dôležitou súčasťou identity ako jednotlivca, tak aj štátu. Štátne občianstvo najvšeobecnejšie vymedzuje skupinu adresátov právnych noriem, ktorým pozitívne právo priznáva subjektívne práva a ukladá povinnosti bez toho, aby ich muselo v každom konkrétnom prípade výslovne definovať. Inak to možno vyjadriť tak, že štátne občianstvo je zvlášť kvalifikujúci vzťah osoby k určitému štátu, ktorý garantuje najvyššiu mieru občianskych práv a povinností podľa príslušných zákonov (J. Černý, M. Valášek: České státní občianství)

Obsah štátneho občianstva tvoria práva a povinnosti, ktoré z neho robia právny status zreteľne odlišný od právneho statusu ostatných. Práva a povinnosti, ktoré tvoria obsah štátneho občianstva sú vnímané ako predpoklad štátneho občianstva. Štát v tomto ponímaní vystupuje ako zdroj a garant práv. Štáty určujú povahu a obsah veľkej väčšiny práv. Práve obsah štátoobčianskeho vzťahu tvorí jeho dynamický prvok, ktorého dynamika je určovaná vývojom vzťahu medzi jednotlivcom a štátom v priestore a čase. Štátne občianstvo je spojené so špecifickými štátoobčianskymi právami a povinnosťami, ktoré sú stanovené spravidla vnútroštátnym právnym poriadkom a vyjadrené spôsobom zodpovedajúcim danej štátnej forme. Tieto práva a povinnosti tvoria obsah štátneho občianstva. Z pohľadu fyzickej osoby je občianstvo zvláštnym statusom, ktorý ju odlišuje od ostatných skupín osôb na území štátu s odlišným štandardom práv a povinností. Z pohľadu štátu je občianstvo vymedzením skupiny osôb, ku ktorej má štát špecifické povinnosti, predovšetkým povinnosť zvláštno zaobchádzania. Dôsledkom štátoobčianskeho zväzku je to, že iba na štátnych občanov sa vzťahuje v plnom rozsahu právny poriadok príslušného štátu. Niektoré práva a povinnosti sú vyhradené iba štátnym občanom (J. Černý, M. Valášek: České státní občianství). Ďalšie osoby zdržujúce sa na území štátu sú podriadené zvrchovanej štátnej moci z titulu územnej výsosti, ale nemôžu byť nositeľmi tých práv a povinností, ktoré sú vyhradené občanom. Medzi povinnosti, ktoré sa viažu k inštitútu štátneho občianstva, môžeme zaradiť povinnosť vernosti, povinnosť platiť dane a poplatky, povinnosť k obrane vlasti, viazanosť právnym poriadkom domovského štátu aj pri pobyte v cudzine, výkon určitých funkcií (nie je zavedená v každom štáte). Práva, ktoré bývajú v rôznych štátoch vyhradzované občanom možno tiež rozdeliť do nasledovných skupín podľa poňatia štátu ako politického zriadenia (aktívne a pasívne volebné právo do parlamentu a územných zastupiteľských zborov), nositeľa zvrchovanej moci legislatívnej, exekutívnej a súdnej (prístup k verejným funkciám, spôsobilosť byť menovaný štátnym úradníkom, sudcom slúžiť v ozbrojených silách), územnú korporáciu (právo na vstup a pobyt na území), suverénnej jednotky medzinárodného spoločenstva (diplomatická ochrana pri pobyte v cudzine), ekonomického subjektu (obmedzenie určitých druhov podnikateľskej činnosti, vlastníctvo určitých predmetov, sociálne výhody) (M. Potočný: Mezinárodní právo veřejné, 2. vydanie, Praha, 1999, s.42)

Každý štát má svoj zákon, prostredníctvom ktorého upravuje nadobúdanie štátneho občianstva. Táto úprava však nesmie byť v rozpore s analogickým právom iných štátov, ktoré vyplýva z tej istej zásady štátnej suverenity. Podľa doterajšej praxe štátov v oblasti štátneho občianstva platia určité všeobecné zásady obyčajového práva. Štát je oprávnený bez ohľadu na vôľu jednotlivca prikázať mu svojim zákonodarstvom štátne občianstvo len vtedy, keď medzi jednotlivcom a štátom existuje určitý užší politický vzťah. Za takýto vzťah sa všeobecne uznáva:

- narodenie z rodičov, ktorí majú štátne občianstvo príslušného štátu, alebo narodenie na štátnom území, ako aj kombinácia oboch skutočností,
- sobáš cudzinky so štátnym občanom,
- legitímácia alebo osvojenie neplnoletých osôb štátnym občanom,
- prijatie verejného úradu cudzincom,
- trvalý pobyt cudzinca na štátnom zemi.

Za potrebný úzky vzťah medzi jednotlivcom a štátom nemožno pokladať skutočnosť, že cudzinec má na štátnom území majetok, hoci aj nehnuteľný, alebo má na štátnom území prechodný pobyt.

Keďže zákony o štátnom občianstve nie su jednotné a prax štátov je rôznorodá, môže sa stať, že jednotlivec nadobudne štátne občianstvo viacerých štátov. Pri udeľovaní štátneho občianstva väčšina štátov žiada uchádzača, aby sa vzdal predchádzajúceho štátneho občianstva. Taktiež je zaužívaná prax, že niektoré štáty, ak ich štátny občan prijme štátne občianstvo iného štát, mu odnímu svoje štátne občianstvo.

Nie je bežné, že štát svojim zákonom udeľuje štátne občianstvo uchádzačom, ktorí sa nachádzajú na území iného štátu a to ešte plošne. Spravidla je udelenie viazané na pobyt na štátnom území. Z tohto dôvodu prax, ktorú chce zaviesť Maďarská republika, je neštandardná z viacerých dôvodov. Ak chce svojim zákonom udeľovať svoje občianstvo občanom susedného štátu bez jeho súhlasu, dopúšťa sa porušovania jeho suverenity a tiež aj zasahovania do vnútorných vecí. Tieto dve zásady patria medzi základné zásady medzinárodného práva a sú zakotvené v mnohých medzinárodných dokumentoch, napríklad v Charte OSN. Nahrádzať pobyt na území štátu preukázaním, že predkovia uchádzača žili na území „Uhorska“ sa dá chápať ako provokácia voči Slovenskej republike. Ďalšia skutočnosť, ktorá je nezanedbateľná, je otázka tzv. diplomatickej ochrany. Ak by slovenskí občania maďarskej národnosti prijali maďarské občianstvo, umožňovalo by to pod rôznymi zámienkami narušovať „dobré susedské vzťahy.“ Maďarskí predstavitelia na okraj upokojovania vzťahov tvrdia, že tieto osoby nebudú mať v Maďarsku právo voliť a byť volení, čo je viac menej nemysliteľné, pretože by tým vytvárali kategóriu nejakých neúplných – druhotriednych občanov.

Tento postup Maďarska neznepokojuje iba Slovenskú republiku ale aj ďalšie štáty ako napríklad USA a Kanadu, ktoré uvažujú o prehodnotení vzájomného bezvízového styku. Lahostajnou nemôže byť ani Európska únia, ktorá by nemala pripustiť vznik ohniska napätia na svojom teritóriu. Diplomacká aktivita by mala byť z jej strany podľa mojej mienky dôslednejšia a nie sa iba uchýliť ku konštatovaniu, že ide o vnútornú záležitosť členských štátov. Tvrdenie Maďarska, že okrem Slovenska ďalší susedia neprotestovali, neznamená potvrdenie správnosti ich postupu. Tento postup Maďarska je tiež v rozpore s dvojstrannou „Zmluvou o vzájomných vzťahoch“ uzatvorenou so Slovenskou republikou, ktorá predpokladá vzájomné konzultácie v predmetnej otázke.

Pri skúmaní otázky dvojakeho občianstva je potrebné sa zamyslieť nad otázkou, či občan členského štátu Európskej únie (EÚ), ktorý je zároveň euroobčanom je bipolítom, teda či má dvojake štátne občianstvo? Odpoveď na túto otázku možno hľadať v tom, že EÚ nevykazuje na súčasnom stupni vývoja znaky suverénneho štátu a teda existencia štátneho

občianstva a európskeho občianstva nie je bipolarizmom v tradičnom zmysle. Je potrebné mať na pamäti, že európske občianstvo nie je jedinečné, ale predpokladá občianstvo členského štátu. Do akej miery možno konkurenciu oboch inštitútov považovať za dvojaké občianstvo zvláštneho druhu, naznačuje aj znenie návrhu Ústavnej zmluvy. V článku 5 sa pôvodne konštatovalo, že každý občan členského štátu je občanom Únie a má tak dvojaké občianstvo, občianstvo národného štátu a občianstvo Únie. Slobodne podľa vlastného rozhodnutia, využíva ktorékoľvek z nich, vrátane práv a povinností, ktoré z nich vyplývajú. Keďže táto Ústava nebola prijatá, nepresahuje euroobčianstvo medze tak, ako sú vymedzené v súčasne platnej Lisabonskej zmluve.

Európske občianstvo je dvojitým vertikálnym vzťahom. Jednak je vzťahom medzi občanom a členským štátom a ďalej vzťahom medzi občanom a EÚ (R. Pomahač: Občianství, PF UK, Praha, 2001). Európske občianstvo je však nezávislé v tom zmysle, že garantuje euroobčanom určité práva nezávislé na obsahu ich štátneho občianstva. Práva vyplývajúce z európskeho občianstva však podliehajú významnému obmedzeniu. Sú totiž aktivované iba v prípade, že európsky občan sa zdržuje na území iného členského štátu, než ktorého je občanom, poprípade na území tretieho štátu. Pre väčšinu európskych občanov, ktorí sa zdržujú na území svojho domovského štátu, tak európske občianstvo v tomto poňatí nemá význam. Bude tomu tak dovtedy, pokiaľ katalóg práv, ktoré tvoria obsah európskeho občianstva nebude obsahovať spoločné minimálne štandardy. Za súčasného stavu sú práva, ktoré tvoria obsah európskeho občianstva, do značnej miery určené právnou úpravou v jednotlivých štátoch, kde dochádza k ich faktickému výkonu. Nie sú teda na celom území Únie dané jednotne.

Každý občan EÚ má najmenej dve skupiny práv. Prvú skupinu tvoria práva vyplývajúce z jeho národného občianstva a druhá skupina práv vyplýva pre občanov EÚ z práva Európskej únie. Právo EÚ tvorí samostatný právny poriadok, ktorý významne ovplyvňuje vnútroštátne právo členských štátov. V tomto zmysle modifikuje právo EÚ subjektívne práva a povinnosti európskych občanov v ich domovských štátoch. Súčasne ale garantuje občanom EÚ určité práva na území ostatných členských štátov. Tieto práva možno považovať za obsah európskeho občianstva. Jedná sa jednak o práva vypočítané v čl. 20 – 24 Lisabonskej zmluvy, ktoré môžu byť posilnené čl. 25 Lisabonskej zmluvy:

- Právo na slobodný pohyb a pobyt na území členských štátov,
- Právo voliť a byť volený do Európskeho parlamentu a vo voľbách do orgánov samosprávy obcí v členskom štáte, v ktorom majú bydlisko, za rovnakých podmienok ako majú štátni príslušníci tohto štátu,
- Právo používať na území tretej krajiny, v ktorej nie je zastúpený členský štát, ktorého sú štátnymi príslušníkmi, ochranu diplomatických a konzulárnych orgánov ktoréhokoľvek členského štátu za rovnakých podmienok ako príslušníci tohto štátu,
- Právo obrátiť sa s petíciou na európsky parlament, obrátiť sa na európskeho ombudsmana a na inštitúcie a poradné orgány Únie v ktoromkoľvek jazyku zmluvného štátu a dostať odpoveď v tom istom jazyku (Lisabonská zmluva čl. 20).

Inštrument, ktorý výslovne kodifikuje práva občanov je Charta základných práv EÚ (L. Pitrová: Charta základných práv EU, Parlamentní institut, 2002), ktorá sa ratifikáciou Lisabonskej zmluvy stala právne záväznou. Charta má 54 článkov, ktoré sa dotýkajú občianskych, politických, hospodárskych a sociálnych práv. Jej piata hlava je nazvaná Občianstvo. Okrem už uvedených práv euroobčanov obsahuje navyše právo na dobrú správu verejných vecí čl. 41. Pokiaľ ide o povinnosti európskych občanov, tieto neboli zatiaľ jasne definované. Okrem všeobecných povinností vyplývajúcich z princípov, na ktorých je založené právo EÚ, ktoré nie sú odlišné od všeobecných povinností subjektov vnútroštátneho právneho

poriadku, sú povinnosti občanov EÚ založené jednotlivými ustanoveniami upravujúcimi právomoci a politiky EÚ (L.Tichý, R Arnold a kol., Evropské právo, Praha 2006, s.202).

Použitá literatúra:

1. Černý J., Valásek M. : České státní občanství, Linde, Praha, 1996.
2. Gerloch A. : Teorie práva, Dobrá Voda, 2000.
3. Kľučka J. : Medzinárodné právo a Ústava SR, Košice, 2003.
4. Martyniv Halina. Dohovor o uznaní a vykonateľnosti cudzích rozhodcovských rozhodnutí. In Medzinárodné vzťahy 2007 [elektronický zdroj] : energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám : zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie : Zámok Smolenice, 29.-30. november 2007. Vydavateľstvo EKONÓM, 2008. ISBN 978-80-225-2576-3. - S. 470-473.
5. Martyniv Halina – Budjač Milan. Praktikum z medzinárodného práva verejného Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2008. - 213 s. ISBN 978-80-225-2575-6.
6. Mráz S. : Medzinárodné právo verejné, Banská Bystrica, 2007.
7. Palúš I., Ľ. Somorová : Štátne právo SR, Košice, 2008.
8. Pavlíček V. a kol. : Ústavní právo a státověda, I. díl, Linde, Praha, 1998.
9. Pitrová L. : Charta základních práv EU, Parlamentní institut, 2002.
10. Pomahač R. : Občanství, PF UK, Praha, 2001.
11. Potočný M. : Mezinárodní právo veřejné, 2. vydání, Praha, 1999.
12. Tichý L., Arnold R. a kol.:Evropské právo, Praha, 2006.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Boris NAVRÁTIL, CSc.

EKONOMICKÁ FAKULTA
VŠB-TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

FISKÁLNÍ REGULACE V DNEŠNÍ EU – HOŘKÉ DOZVUKY SVĚTOVÉ KRIZE

boris.navratil@vsb.cz

Abstrakt

Světová hospodářská krize se stala náročnou zkouškou odolnosti integračního procesu v Evropě. Evropská unie jen s vypětím svých politických sil čelí riziku ne-li svého rozpadu, tak minimálně bankrotu některých svých členů. Ordinovaná terapie zpřísnění pravidel fiskální disciplíny vyžaduje novou regulaci na nadstátní úrovni s nezbytným dopadem na korekci primární legislativy Unie. Bude politická vůle stačit na rozehnání mračen na integračním nebi? Česko se k projektované ekonomické vládě EU staví rezervovaně.

KPůčové slova: Fiskální disciplína, soudržnost EU, fiskální regulace, Pakt stability a růstu.

Abstract

The world economic crisis became a challenging test of integration resistance in Europe. The European Union only with immense political effort envisage if not its disintegration, so minimally bankruptcy of some its members. Prescribed therapy of tighter rules of fiscal discipline calls for new supranational regulation with incidence on primary EU law. Will be political volition enough to dispel heavy clouds on integration sky? An economic governance is viewed by the Czech Republic in a disadvantageous light.

Key Words: Fiscal Discipline, EU Coherence, Fiscal Regulation, Stability and Growth Pact.

Úvod

Pakt stability a růstu přijaly členské země EU v roce 1997, aby upřesnily, jakým způsobem budou koordinovány rozpočtové politiky členských zemí po vytvoření měnové unie. Jeho smyslem bylo zabránit vládám, aby vysokými deficity svých veřejných rozpočtů a rostoucím zadlužením nezvyšovaly inflaci a neohrožovaly stabilitu v eurozóně. Již v době jeho přijetí bylo zřejmé, že pro většinu členů EU bude velmi obtížné jej trvale dodržovat.

1. Fiskální disciplína – Achillova pata eurozóny

Dlouhá etapa ignorování závaznosti Paktu stability a růstu má svůj počátek již v roce 1998, neboť převážná většina členských zemí nebyla schopna tento závazek dodržet. Benevolence, se kterou bylo hned od počátku tolerováno, že 11 z 15 členských zemí tehdejší EU nespĺnilo závazné konvergenční kritérium (vyžadující, aby výše veřejného dluhu nepřekročila 60 % HDP), se ukázala jako zárodek budoucí hluboké krize celé eurozóny a přinesla trpké plody, a to v nejméně vhodnou dobu. Hodnoty příslušného ukazatele v tabulce č. 1 ukazují, že ani tři další země (Finsko, Francie a Velká Británie) se v roce 1998, kdy se

definitivně rozhodlo, které země měnovou unii vytvoří, nemohly cítit v dobré kondici. Jejich hodnoty veřejného dluhu byly rovněž nebezpečně blízko kritériální hranici. Jediné Lucembursko se svou atypickou ekonomikou se mohlo těšit na svou budoucnost se společnou měnou se zdravými veřejnými financemi. Jako jediná členská země EU – 15 s přehledem splňovalo všechna ostatní požadovaná kritéria.

**Tabulka č. 1 Plnění konvergenčních kritérií členskými státy EU v roce 1998
(šedě označená pole vyjadřují neplnění příslušného kritéria)**

Country	Inflation Jan. 1998	Deficit (% GDP) (- in surplus)	Debt (% GDP)	Interest rates (10-year bonds) Jan. 1998
Austria	1.1*	2.5	66.1	5.6
Belgium	1.4	2.1	122.2	5.7
Denmark	1.9	-0.7	65.1	6.2
Finland	1.3	0.9	55.8	5.9
France	1.2*	3.0	58.0	5.5
Germany	1.4	2.7	61.3	5.6
Greece	5.2	4.0	108.7	9.8
Ireland	1.2*	-0.9	66.3	6.2
Italy	1.8	2.7	121.6	6.7
Luxembourg	1.4	-1.7	6.7	5.6
Netherlands	1.8	1.4	72.1	5.5
Portugal	1.8	2.5	62	6.2
Spain	1.8	2.6	68.8	6.3
Sweden	1.9	0.8	76.6	6.5
UK	1.8	1.9	53.4	7.0
EU Average	1.6	2.4	72.1	6.1
Benchmark	2.7	3.0	60	7.8

* země s nejnižší hodnotou inflace

Zdroj: Zpráva Evropské komise z 25. 3. 1998

Zmírnění pravidel Paktu stability a růstu (2005) vyvolané problémy Německa a Francie v období zpomalení jejich ekonomického růstu, mělo demotivační účinky i pro další státy eurozóny. Svědčí o tom nepříznivé hodnoty ukazatele veřejného zadlužení v eurozóně jako celku v každém z let 2006 až 2010. Počet zemí překračujících kritériální hodnotu zůstal zhruba stejný jako v roce 1998. Z nově přistoupivších zemí se hříšníkům z eurozóny připojily jen Kypr, Malta a zejména Maďarsko. Nejvíce zadluženým zemím eurozóny se nedařilo výrazněji snížit své veřejné dluhy ani ve fázi ekonomického oživení, což je v období recese přivedlo na pokraj státního bankrotu. Seznam ohrožených ekonomik se v průběhu let 2009 – 2010 stále rozšiřoval o nové státy. Největšímu ohrožení čelí zejména menší či středně velké ekonomiky (Řecko, Irsko, Portugalsko, Belgie), nesnadná je i pozice Itálie a Španělska. Ve všech těchto případech jde o členy Unie, kteří participují na společném integračním projektu několik desetiletí. Noví členové EU ze střední a východní Evropy, vstoupivší v letech 2004 a 2007, se díky lepší výchozí pozici dostaly do fiskálních potíží jen v menší míře. Bezprostřední příčiny ohrožení se u jednotlivých zemí liší – od nezodpovědné expanzivní hospodářské politiky (Řecko) až po nezvladatelné potíže bankovního sektoru, který musely některé vlády zachraňovat (Irsko, Belgie a další). Ve většině případů jde o souběh nepříznivých vlivů a chybné hospodářské politiky.

Tabulka č. 2 Saldo veřejných rozpočtů a veřejný dluh v EU v období let 2006 - 2010

		Saldo					Dluh				
		2006	2007	2008	2009	2010	2006	2007	2008	2009	2010
EU 27 ¹⁾	(v % HDP)	-1,4	-0,8	-2,2	-6,6	-4,5	60,7	58,0	60,9	72,9	71,3
Eurozóna ²⁾	(v % HDP)	-1,3	-0,5	-1,8	-6,0	-6,3	67,6	65,2	68,7	77,9	82,4
Belgie	(v % HDP)	0,2	-0,3	-1,3	-6,0	-4,8	88,1	84,2	89,6	96,2	98,6
Bulharsko	(v % HDP)	1,9	1,1	1,7	-4,7	-3,8	21,6	17,2	13,7	14,7	16,1
Česká republika	(v % HDP)	-2,6	-0,7	-2,7	-5,8	-5,1	29,4	29,0	30,0	35,3	39,1
Dánsko	(v % HDP)	5,2	4,8	3,4	-2,7	-4,5	32,1	27,4	34,2	41,4	42,6
Estonsko	(v % HDP)	2,4	2,5	-2,8	-1,7	-1,3	4,4	3,7	4,6	7,2	8,0
Finsko	(v % HDP)	4,0	5,2	4,2	-2,5	-3,3	39,7	35,2	34,1	43,8	49,1
Francie	(v % HDP)	-2,3	-2,7	-3,3	-7,5	-7,7	63,7	63,8	67,5	78,1	82,9
Irsko	(v % HDP)	2,9	0,0	-7,3	-14,4	-32,0	24,8	25,0	44,3	65,5	98,6
Itálie	(v % HDP)	-3,4	-1,5	-2,7	-5,3	-5,0	106,6	103,6	106,3	116,0	118,5
Kypr	(v % HDP)	-1,2	3,4	0,9	-6,0	-5,9	64,6	58,3	48,3	58,0	61,9
Litva	(v % HDP)	-0,4	-1,0	-3,3	-9,2	-8,1	18,0	16,9	15,6	29,5	37,8
Lotyšsko	(v % HDP)	-0,5	-0,3	-4,2	-10,2	-8,5	10,7	9,0	19,7	36,7	44,1
Lucembursko	(v % HDP)	1,4	3,7	3,0	-0,7	-2,2	6,7	6,7	13,6	14,5	19,2
Maďarsko	(v % HDP)	-9,3	-5,0	-3,7	-4,4	-3,8	65,7	66,1	72,3	78,4	79,8
Malta	(v % HDP)	-2,7	-2,3	-4,8	-3,8	-3,9	63,4	61,7	63,1	68,6	69,0
Německo	(v % HDP)	-1,6	0,3	0,1	-3,0	-4,0	67,6	64,9	66,3	73,4	75,4
Nizozemí	(v % HDP)	0,5	0,2	0,6	-5,4	-5,8	47,4	45,3	58,2	60,8	64,4
Polsko	(v % HDP)	-3,6	-1,9	-3,7	-7,2	-7,9	47,7	45,0	47,1	50,9	55,4
Portugalsko	(v % HDP)	-4,1	-2,8	-2,9	-9,3	-7,3	63,9	62,7	65,3	76,1	83,3
Rakousko	(v % HDP)	-1,5	-0,4	-0,5	-3,5	-4,5	62,1	59,3	62,5	67,5	70,2
Rumunsko	(v % HDP)	-2,2	-2,6	-5,7	-8,6	-7,2	12,4	12,6	13,4	23,9	30,4
Řecko	(v % HDP)	
Slovensko	(v % HDP)	-3,2	-1,8	-2,1	-7,9	-7,8	30,5	29,6	27,8	35,4	42,5
Slovinsko	(v % HDP)	-1,3	0,0	-1,8	-5,8	-5,6	26,7	23,4	22,5	35,4	37,9
Španělsko	(v % HDP)	2,0	1,9	-4,2	-11,1	-9,3	39,6	36,1	39,8	53,2	62,8
Švédsko	(v % HDP)	2,3	3,6	2,2	-0,9	-0,9	45,0	40,0	38,2	41,9	39,1
Spojené království ³⁾	(v % HDP)	-2,7	-2,7	-5,0	-11,4	-10,1	43,4	44,5	52,1	68,2	78,9

^{1/2/} bez Řecka, údaje vypočteny z dat Eurostatu v absolutním vyjádření,

^{3/} data za finanční rok 1. 4. 2010 – 31. 3. 2011

Zdroj: Ministerstvo financí ČR – Fiskální výhled 2010Q2

2. Záchraný a stabilizační mechanismus

V květnu 2010 se členské země dohodly na vytvoření Evropského finančního a stabilizačního nástroje (EFSF), který vznikl za účelem poskytování půjček zemím ohroženým platební neschopností. Tato reakce na dluhovou krizi měla uklidnit investory do státních dluhopisů zemí eurozóny, že v případě platební neschopnosti některého státu nepřijdou o investované peníze. EFSF bude případnou pomoc členských státům eurozóny financovat prostřednictvím vlastních dluhopisů. Jejich splacení garantují všechny země měnové unie, přičemž míra garance odpovídá ekonomické síle jednotlivých států. Takto bude moci získat až 440 miliard eur. Další 60 miliard eur dodá v případě nouze Evropská komise a až 250 miliard eur poskytne Mezinárodní měnový fond. EFSF má podobu akciové společnosti a jeho podílňky se staly všechny členské země eurozóny. V případě, že se některá země ocitne v potížích se splácením svého dluhu, EFSF vydá dluhopisy a získané peníze půjčí postiženému státu. Svými příspěvky, jejichž výše je pro každou zemi vypočtena na základě její kapitálové účasti v Evropské centrální bance budou státy za emitované dluhopisy ručit. Pomoc z EFSF bude mít charakter půjčky, jejíž splacení ovšem nebude mít přednost před dříve vydanými státními dluhopisy dané země, což má zabránit odlivu zájmu investorů o tyto dluhopisy.

K překvapivě rozsáhlé potenciální částce se připojila mimořádná opatření Evropské centrální banky. Klíčovým prvkem je intervence na trhu s dluhopisy, státními i firemními, dále pak znovuzavedení neomezeného půjčování peněz na čtvrt a půl roku a spolupráce s americkou centrální bankou Fed umožňující dodávat na trh dolarovou likviditu a mírnit tak tenze na peněžním trhu. Zároveň ovšem ECB sterilizuje dodatečné zvýšení peněžní nabídky, tak aby byl vliv měnové politiky na reálnou ekonomiku a inflační rizika neutralizován.

Po měsících nerozhodnosti tak bylo nalezeno řešení, které by mělo zmírnit obavy ze státního bankrotu některé z členských zemí eurozóny a strach z rozpadu eurozóny. Definitivní rozhodnutí o případné změně Smlouvy kvůli vytvoření příslušného mechanismu je zatím odsunuto do prosince 2010.

3. Zpřísnění fiskální regulace v Evropské unii

Důležitý ovšem není jen objem prostředků pro případné stabilizační úvěry, ale především závazek dalšího snižování rozpočtových deficitů, které by měly vrátit země eurozóny blíže k dlouhodobě udržitelnému stavu. Nutné proto bude nejen nastavit přísnější pravidla fiskální disciplíny v celé eurozóně, ale dlouhodobě nelze ani vyloučit posílení vlivu centrálních unijních orgánů v oblasti fiskální politiky na úkor jednotlivých států.

V září 2010 se Rada ministrů hospodářství a financí (ECOFIN) rozhodla reagovat na nastalou situaci zavedením tak zvaného „evropského semestru“. Evropský semestr je tvořen půlroční periodou, během níž bude přezkoumávána fiskální politika členských zemí s cílem odhalit nesrovnalosti a nastupující nerovnováhy. Předpokládá se, že na základě Komisí pravidelně prováděné analýzy rozpočtových návrhů budou Evropská rada a Rada EU poskytovat národním vládám strategická doporučení ohledně jejich rozpočtové politiky. Jde o posilování koordinace hospodářských politik ve fázi, kdy jsou hlavní rozhodnutí o státních rozpočtech ve stádiu příprav.

Tento nový monitorovací cyklus má přesný harmonogram, který spočívá v březnové identifikaci hlavních ekonomických výzev pro Unii a v následném formulování strategických hospodářskopolitických rad. Na základě nich pak státy budou připravovat střednědobé rozpočtové strategie v rámci svých konvergenčních programů. Současně země připraví národní reformní programy k posílení jejich politik zaměstnanosti a sociálního začleňování, které budou současně zveřejněny v dubnu. Vždy v červenci pak Evropská rada a Rada poradí jednotlivým zemím, jak finalizovat své rozpočty pro následující rok. Evropský semestr se stal jednou z prvních iniciativ prezidenta Evropské rady Hermana Van Rompuye k zesílení

„ekonomického vládnutí“. Toto rozhodnutí vyvolalo potřebu další diskuse o projednávání legislativních návrhů týkajících se ekonomického řízení v EU.

Současná fiskální situace většiny členů eurozóny (včetně akutní potřeby její stabilizace) má za následek i návrh reformy pravidel Paktu stability a růstu. Ten byl odsouhlasen na říjnovém summitu (2010) EU a znamená přísnější rozpočtové sankce pro nedisciplinované členy eurozóny. Jedná se o nově navržené sankce uvalované na státy, které překročí hranici ročního rozpočtového deficitu ve výši 3 % HDP, ale i na ty země, jejichž celkové zadlužení přesahuje 60 % HDP a jejichž vlády jej vůbec nesnižují, anebo jen velmi pomalu. Sankce by v obou případech měla odpovídat zhruba 0,2 % HDP. Mechanismus sankcí v této podobě by měl být určen členům eurozóny po jednomyslném schválení v Radě. Návrh sankcí pro země, které dosud společnou měnu nezavedly, se bude teprve připravovat.

4. České odhodlání nespoléhat na pomoc zvenčí

Důsledkem popsané situace je na jedné straně obava mnohých, zejména menších, zemí z dopadů globální světové krize na jejich snadno zranitelné otevřené ekonomiky a z toho plynoucí snaha zakotvit v eurozóně co nejdřív (Lotyšsko, Litva, Bulharsko, nečlenský Island), nebo naopak setrvat vně eurozóny raději déle (Polsko) či do ní vůbec nevstupovat a usilovat o vyjednání opt-out (Česko).

České veřejné finance se po několikaletém zdánlivém zlepšení dostaly v roce 2009 do nepříznivé situace. Ukazuje se, že dočasné zlepšení jejich stavu bylo způsobeno především cyklickým vývojem ekonomiky a reformy provedené od roku 2006 nebyly zdaleka dostatečné pro zajištění udržitelnosti veřejných rozpočtů ve střednědobém horizontu. V dlouhodobém horizontu se mezi jevy ohrožující veřejné finance ČR přidává i demografický vývoj a z něho vyplývající nepříznivé dopady zejména do důchodového a zdravotního systému.

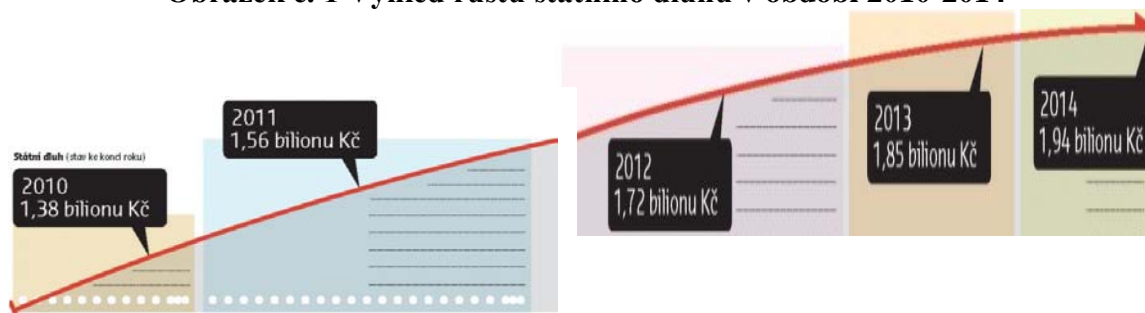
S Českem byla 2. 12. 2009 zahájena procedura při nadměrném schodku. Rada EU doporučila ČR důsledně implementovat schválený rozpočet pro rok 2010 a důvěryhodným a udržitelným způsobem snížit deficit sektoru vlády do roku 2013 pod 3 % HDP. K naplnění tohoto cíle, resp. přísnějšího vlastního, přijala vláda návrh konsolidačních opatření na roky 2011–2013, návrh střednědobých výdajových rámců a předložila českému parlamentu návrh rozpočtu na rok 2011. Na rozdíl od opatření pro rok 2010 je kladen důraz na výdajovou stranu veřejných rozpočtů.

Česko se, stejně jako ostatní rozvinuté státy, tedy nevyhne etapě fiskální konsolidace. Finanční trhy budou penalizovat nadměrné zadlužování samotných států, resp. vyžadovaná riziková přírážka může způsobit prodražení státního dluhu s fatálními následky pro veřejné finance. Ačkoliv opatření přijatá na úrovni EU mohou působit částečně stabilizačně, současně zvyšují podle české vlády morální hazard, a tudíž se na ně nelze spoléhat. Důvodem je jejich nejistá účinnost a dále fakt, že česká situace je v mezinárodním porovnání relativně dobrá a pomoc by mohla být potřebná pravděpodobně až v době, kdy by záchranné fondy byly již dávno vyčerpány.

Prioritou fiskální politiky proto bude v následujícím období fiskální konsolidace a zlepšení strukturálních parametrů veřejných financí. Cíle fiskální konsolidace, ke kterým se Česko zavázalo v Konvergenčním programu z ledna 2010 a které zajišťují splnění maastrichtského deficitního kritéria ve výši 3 % HDP v roce 2013, nová vláda mírně zpřísnila. Nová vláda se přihlásila k mírně přísnější konsolidační strategii, než s jakou počítala vláda předchozí. Fiskálním cílem je dosáhnout v roce 2013 deficitu sektoru vlády ve výši maximálně 2,9 % HDP. Ve svém programovém prohlášení si vláda dále vytkla cíl vyrovnaných veřejných rozpočtů v roce 2016, a to za předpokladu pokračujícího ekonomického růstu. I tak do roku 2014 český veřejný dluh stále poroste a dosáhne téměř 2

bil. Kč, jeho podíl na HDP vzroste ze současných 37 % na 43 %. Na této úrovni by plánovaná konsolidace měla zajistit stabilizaci podílu dluhu na HDP.

Obrázek č. 1 Výhled růstu státního dluhu v období 2010-2014

5. Předpokládané kroky české vlády v období fiskální konsolidace v letech 2010-2014

Rok 2010 je považován za rok příprav, ale i během něj se předpokládá zpřísnění podmínek pro nárokování sociálních dávek.

Rok 2011 bude rokem zásadních úspor, zejména u mezd státních zaměstnanců, poroste snížená sazba DPH, zdaní se státní podpora stavebnímu spoření, výrazně se omezí vyplácení porodného i příplatků na sociální péči pro zdravotně postižené s nejlehčím postižením, zvýší se poplatky za pobyt v nemocnicích, zruší se sociální příplatky pro nejchudší rodiny dětí.

Rok 2012 by měl být rokem spuštění penzijní reformy, umožňující lidem přeměrovat 3-4 % z odvodů na pojistné na svůj vlastní penzijní účet. Plánovaná reforma zdravotnictví má mimo jiné umožnit připlácet si na rozdíl mezi standardní a nadstandardní zdravotní péčí. Nejdůležitější součástí daňové reformy má být nový zákon o dani z příjmu, který zruší velkou většinu daňových výjimek a sjednotí základy pro výpočet daní a pojištění. Mimo jiné lidé s příjmy nad šestinásobkem průměrného platu nebudou již platit nižší sazbu daně, než lidé s příjmy nižšími. Zásadně bude reformován zákoník práce, který výrazně uvolní možnost zaměstnávat na dobu určitou. Sníží se vyplácené odstupné u zaměstnanců, pracujících u firmy kratší dobu než dva roky.

Rok 2013 bude ve znamení výběru školného na veřejných vysokých školách, které bude u ekonomických a právnických oborů činit až 20 000 Kč ročně.

Rok 2014 by mohl být rokem radikální přeměny českého vysokého školství, která počítá s kategorizací vysokých škol na praktické, vzdělávací a výzkumné. Do financování vysokých škol se v daleko větší míře promítne jejich vědecký výstup.

Závěr

Je otázkou, nakolik se ambiciózní záměry české „vlády rozpočtové odpovědnosti“ podaří naplnit?! Její případný úspěch může znamenat další oddálení přechodu ke společné měně, zatímco neúspěch plánované fiskální konsolidace by mohl Česko eurozóně paradoxně přiblížit.

Český odpor k členství v eurozóně pramení jednak z víry v dokonalost tržního mechanismu, dále z přehnané sebedůvěry a také z nechuti podílet se na řešení problémů druhých. Není brán ohled ani na to, že společná měna zřejmě řadě zemí pomohla odolat ještě větším potížím, jimž by byly jejich ekonomiky vystaveny díky své zranitelnější národní měně. Zdá se, jako by si kritici eura již nepamatovali na měnovou krizi počátku devadesátých let, kdy spekulativní útoky na měny v západní Evropě způsobily jejich dramatické oslabení

(zejména britské libry, italské liry, ale zčásti i francouzského či belgického franku a dalších měn).

Použitá literatura:

1. Fiskální výhled 2010. Praha: Ministerstvo financí ČR, říjen 2010.
2. Zpráva Evropské komise z 25. 3. 1998 o plnění konvergenčních kritérií.

Kontakt

Ekonomická fakulta
VŠB-TU Ostrava
Sokolská 33
701 21 Ostrava 1
Česká republika

Mgr. Ľubomír NEBESKÝ

VYSOKÁ ŠKOLA EKONÓMIE MANAŽMENTU VEREJNEJ SPRÁVY

EFEKTÍVNOSŤ ZAMESTNANOSTI A ODMEŇOVANIA V ÚSTREDNEJ ŠTÁTNEJ SPRÁVE

lnebesky@ihp.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá vývojom zamestnanosti a odmeňovania vo verejnej správe Slovenskej republiky od roku 2001 do roku 2010. Predmetom hodnotenia je porovnanie počtu rozpočtovaných pracovných miest a vykazovaných skutočností. Z tohto porovnania vyplývajú značné rozdiely v sledovaných ukazovateľoch, čo vytvára priestor pre neefektívne prerozdelenie rozpočtovaných prostriedkov na zamestnanecké miesto. Identifikovaný rozdiel predstavujú neobsadené miesta, ktoré vyjadrujú už spomínanú neefektívnosť rozpočtovanej zamestnanosti vo verejnej správe.

Kľúčové slová: efektívnosť, zamestnanosť, odmeňovanie.

Abstract

The paper deals with developments in employment and remuneration in the public administration of the Slovak Republic from 2001 to 2010. The article compares the number of budgeted posts and the reported facts. The output of this evaluation is to point out the significant differences in monitored indicators resulting in ineffective redistribution of budget means allocated for employment there. Identified difference present vacant places, which reflect the inefficiency of the budgeted employment in public administration.

Key words: effectiveness, employment, remuneration.

ÚVOD

Počas celej histórie Slovenskej republiky, ako aj pred jej vznikom, zohráva verejný sektor v oblasti zamestnanosti občanov dôležitú úlohu. Stav zamestnanosti vo verejnej správe zachytáva aj rozpočet verejnej správy, ktorý ho premieta do nákladov na odmeňovanie rozpočtovaných pracovných miest.

Človek, ktorý nie je priamo zainteresovaný v rozpočtovej politike štátu nemá možnosť zistiť dôležité skutočnosti, ktoré v sebe rozpočet upravujúci počet zamestnancov zahŕňa. Dôležité je spomenúť aj to, že mzdové výdavky v ústrednej štátnej správe patria medzi tie, ktoré sú z hľadiska objemu významné. Preto by každý očakával, že sa vynakladané prostriedky na odmeňovanie zamestnancov využívajú efektívne, čo ako zistíte z nášho príspevku nie je vôbec pravda.

Príspevok má na základe porovnávania dosahovaných skutočností a schválených rozpočtov ústrednej štátnej správy v priebehu rokov 2001 až 2010 poukázať na nedokonalosť fungujúceho systému, ktorý je prejavom plytvania verejných zdrojov.

1 VÝVOJ ZAMESTNANOSTI A MIEZD VO VEREJNEJ SPRÁVE

Predmetom tohto príspevku je poukázať na vývoj v oblasti v zamestnanosti a odmeňovania vo verejnej správe v období od roku 2001 po súčasnosť. Centrom jeho pozornosti je vývoj zamestnanosti v ústrednej štátnej správe v porovnaní so zamestnanosťou a odmeňovaním v celej verejnej správe s dôrazom na vývoj mzdových výdavkov a vývoj priemerných miezd zamestnancov.

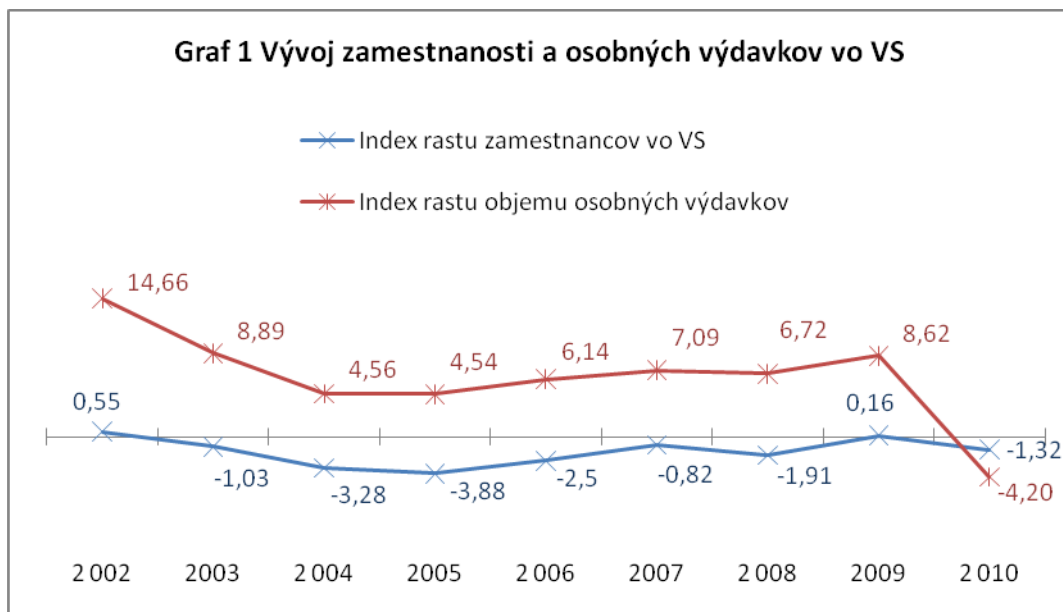
Tab. 2 Vývoj mzdových výdavkov vo verejnej správe

Ukazovateľ	Počet zamestnancov	Index rastu	Mzdy, platy a OOV	Index rastu	Osobné výdavky spolu	Index rastu	Priemerná mzda	Index rastu
	(osoby)	(%)	(Eur)	(%)	(Eur)	(%)	(Eur/mes.)	(%)
Rok 2001	412 505	-	1 908 771 959	-	2 610 115 407	-	384,99	-
Rok 2002	414 770	0,55	2 185 363 772	14,49	2 992 817 686	14,66	438,00	13,77
Rok 2003	410 483	-1,03	2 385 770 000	9,17	3 258 834 261	8,89	483,22	10,32
Rok 2004	397 007	-3,28	2 543 064 167	6,59	3 407 562 139	4,56	531,08	9,90
Rok 2005	381 587	-3,88	2 659 614 983	4,58	3 562 119 406	4,54	580,82	9,37
Rok 2006	372 059	-2,50	2 821 161 288	6,07	3 780 775 592	6,14	631,88	8,79
Rok 2007	369 014	-0,82	2 994 987 255	6,16	4 048 798 790	7,09	676,35	7,04
Rok 2008	361 950	-1,91	3 193 739 360	6,64	4 320 986 907	6,72	735,31	8,72
Rok 2009	362 533	0,16	3 498 316 715	9,54	4 693 368 025	8,62	804,14	9,36
Rok 2010	357 743	-1,32	3 348 028 258	-4,30	4 496 188 734	-4,20	779,90	-3,01

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Z uvedenej tabuľky vyplýva, že vo verejnej správe pracuje zhruba 360 tisíc zamestnancov, pričom vývoj ich počtu v sledovanom období z hľadiska rozpočtovaných údajov klesá od roku 2003. V žiadnom prípade však nemožno hodnotiť, že by tieto poklesy počtu zamestnancov, znamenali prevratnú zmenu v úsporách počtu zamestnaných vo verejnej správe.

K zmenám dochádzalo predovšetkým iba v rámci štruktúry verejnej správy. Najviac boli tieto zmeny ovplyvnené procesom decentralizácie verejnej správy, ktorá bola prakticky ukončená 1. 1. 2005 spustením systému fiškálnej decentralizácie. Súčasťou tohto procesu bol presun viac ako 70 tisíc zamestnancov z ústrednej štátnej správy do územnej samosprávy. Vývoj zamestnanosti vo verejnej správe bol ovplyvnený najmä do roku 2005 a 2006 poklesom zamestnancov v regionálnom školstve, kde stav rozpočtovaných zamestnancov dosiahol hranicu viac ako 372 tisíc osôb.

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Poznámka: osobné výdavky tvoria mzdové výdavky spolu s odvodmi.

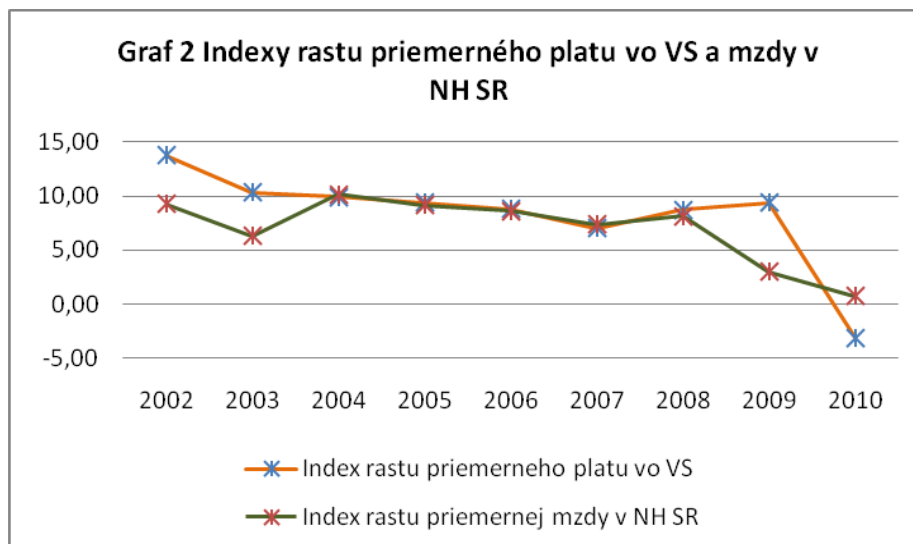
Z grafu 1 je zrejmé, že aj napriek znižovaniu počtu zamestnancov v celom verejnom sektore dosahovali osobné výdavky rast, čo je prejav nesystémových opatrení, ktoré mali iný dopad ako bol zámer, teda šetrenie verejných zdrojov. Je zaujímavé aj sledovať vývoj priemernej mzdy v celom sektore verejnej správy podľa tabuľky 2. Už v roku 2002 priemerná mzda vo verejnej správe rástla rýchlejšie ako priemerná mzda v národnom hospodárstve a to o viac ako 4 percentuálne body (p.b.).

Tab. 3 Indexy rastu priemerného platu vo VS a mzdy v NH SR

Indexy rastu priemerného platu vo VS a mzdy v NH SR									
Ukazovatele/rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Index rastu priemerného platu vo VS	13,77	10,32	9,90	9,37	8,79	7,04	8,72	9,36	-3,10
Index rastu priemernej mzdy v NH SR	9,27	6,32	10,16	9,16	8,61	7,38	8,12	2,97	0,74

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

K radikálnej zmene vývoja priemernej mzdy vo verejnom sektore došlo v roku 2010, keď rast priemerky vo verejnej správe bol nahradený jej poklesom, čo súviselo s opatreniami vlády SR v oblasti zníženia počtu pracovníkov a zníženia tempa rastu mzdových výdavkov.

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Ako vyplýva z grafu 2 v rokoch 2004 až 2008 rast priemernej mzdy vo verejnej správe prakticky kopíroval rast priemernej mzdy v národnom hospodárstve.

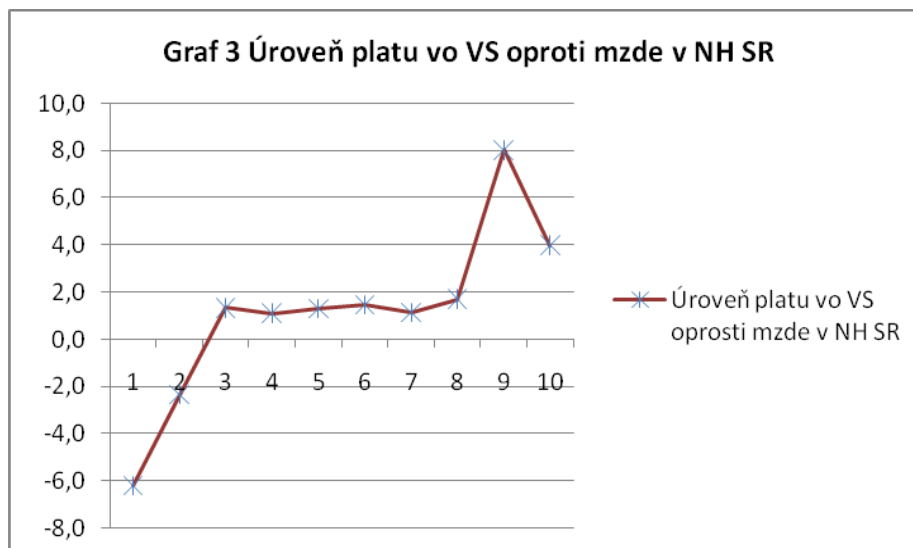
Z tabuľky 3 podľa hľadiska nominálnej výšky priemernej mzdy vo verejnej správe v sledovanom období sa dostala nad úroveň priemernej mzdy v národnom hospodárstve už v roku 2003. Od tohto obdobia sa pohybovala v rozpätí od 1,1 % do 1,7 % nad úrovňou priemernej mzdy v národnom hospodárstve.

Tab. 4 Úroveň platu vo VS oproti mzde v NH SR

Úroveň platu vo VS oproti mzde v NH SR										
Ukazovateľ/rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Priemerná mzda verejnej správy v Eur	385,0	438,0	483,2	531,1	580,8	631,9	676,4	735,3	804,1	779,9
Priemerná mzda zamestnancov v hospodárstve SR v Eur	410,4	448,5	476,8	525,3	573,4	622,8	668,7	723,0	744,5	750,0
Úroveň platu vo VS oproti mzde v NH SR	-6,2	-2,3	1,3	1,1	1,3	1,5	1,1	1,7	8,0	4,0

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

K výraznému nárastu priemernej mzdy došlo v roku 2009 v dôsledku schválenia legislatívy, ktorá zvýšila mzdové ohodnotenie ozbrojeným zložkám. Rok na to však došlo k 50 % poklesu tempa rastu priemernej mzdy vo verejnej správe.

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

1.1 Zamestnanosť a odmeňovanie v ústrednej štátnej správe

Významnou súčasťou z hľadiska zamestnanosti a odmeňovania vo verejnej správe je ústredná štátna správa. Po procese decentralizácie verejnej moci a po implementovaní fiškálnej decentralizácie v praxi už v tejto zložke verejnej správy nepracuje najviac zamestnancov. Prvú priečku z tohto pohľadu obsadzuje územná samospráva.

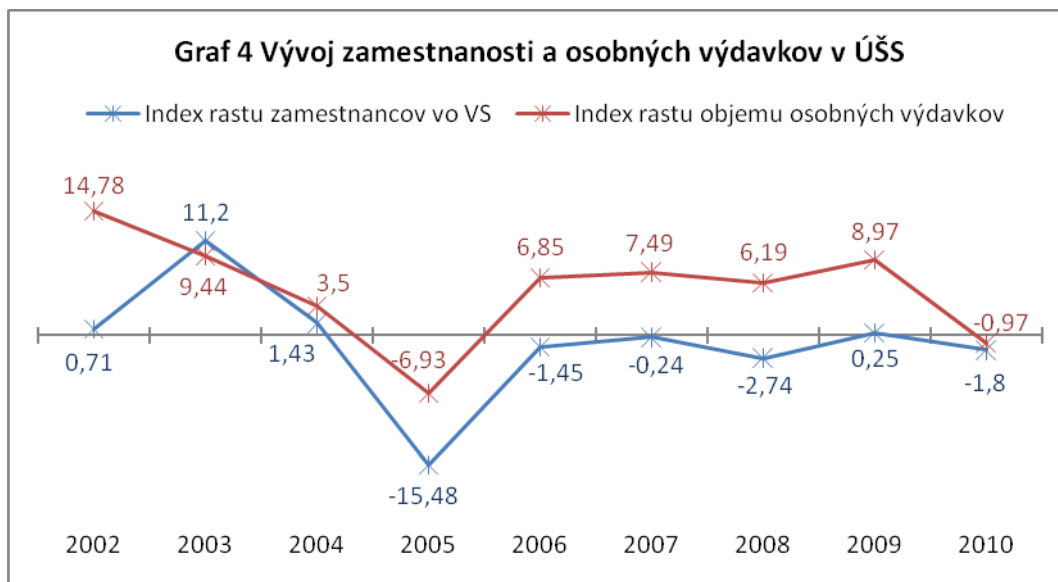
Tab. 5 Vývoj mzdových výdavkov ÚŠS (bez SIS, vrátane preneseného výkonu štátnej správy na obce a VÚC)

Ukazovateľ	Počet zamestnancov */	Index rastu	Mzdy, platy a OOV	Index rastu	Osobné výdavky spolu	Index rastu	Priemerná mzda **/	Index rastu
	(osoby)	(%)	(Eur)	(%)	(Eur)	(%)	(Eur/mes.)	(%)
Rok 2001	274 712		1 590 265 984		2 171 793 439		390,99	
Rok 2002	276 661	0,71	1 822 799 409	14,62	2 492 881 977	14,78	445,00	13,81
Rok 2003	307 651	11,20	2 000 459 603	9,75	2 728 142 461	9,44	495,02	11,24
Rok 2004	312 048	1,43	2 114 105 292	5,68	2 823 508 643	3,50	517,17	4,47
Rok 2005	263 738	-15,48	1 969 612 627	-6,83	2 627 796 172	-6,93	622,34	20,34
Rok 2006	259 902	-1,45	2 101 160 626	6,68	2 807 763 982	6,85	673,70	8,25
Rok 2007	259 290	-0,24	2 232 299 642	6,24	3 018 121 066	7,49	717,44	6,49
Rok 2008	252 174	-2,74	2 367 943 470	6,08	3 205 057 118	6,19	782,51	9,07
Rok 2009	252 807	0,25	2 611 197 338	10,27	3 492 622 315	8,97	860,73	10,00
Rok 2010	248 247	-1,80	2 584 550 645	-1,02	3 458 799 425	-0,97	867,60	0,80

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie (Poznámka: */V r. 2001 a 2002 bez vojenských a bezpečnostných zložiek (zaradenie bezpečnostných zložiek od r. 2003 predstavuje cca 34 572 zamestnancov), v r. 2003 a 2004 bez MO SR a NBÚ.)

Tabuľka 4 zohľadňuje v počte zamestnancov aj zamestnancov, ktorí vykonávajú štátnu správu v prenesenom výkone štátnej správy v územnej samospráve. Od roku 2005 tvorí túto skupinu okolo 80 tisíc zamestnancov. Táto skupina sa v priebehu rokov stále znižovala v dôsledku racionalizácie stavov zamestnancov na úseku regionálneho školstva.

Z hľadiska počtu pracovníkov v ústrednej štátnej správe, je významným medzníkom rok 2005, kedy došlo k zníženiu ich počtu viac ako o 15% na medziročnej báze, avšak k tejto zmene došlo predovšetkým v súvislosti presunu pracovníkov do územnej samosprávy (originálne kompetencie) v dôsledku fiškálnej decentralizácie. Súčasne v roku 2005 došlo k úprave počtu zamestnancov z dôvodu započítania zamestnancov Ministerstva obrany SR a Národného bezpečnostného úradu v celkovom počte 26 394 osôb.

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Poznámka: osobné výdavky tvoria mzdové výdavky spolu odvodmi.

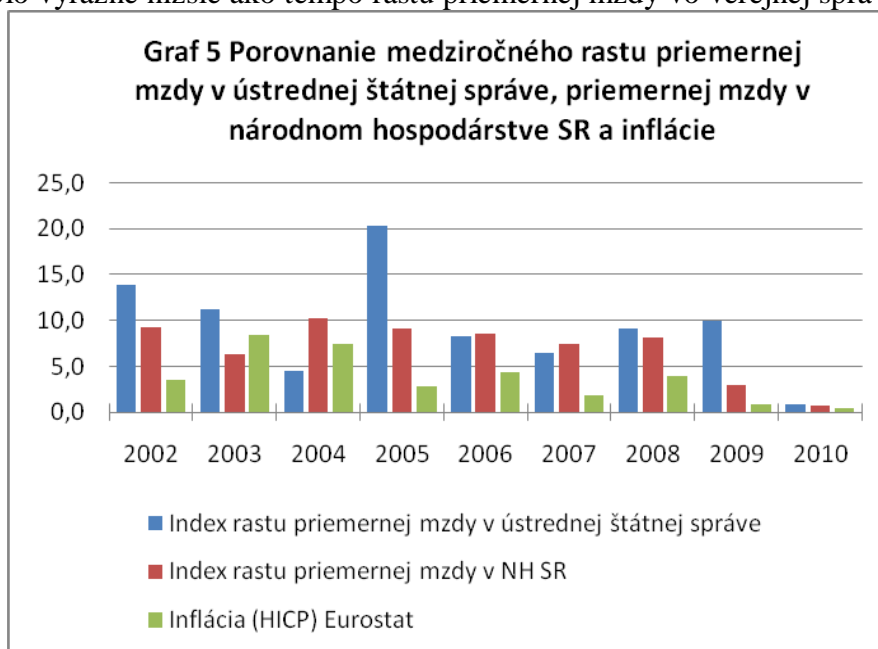
Podľa grafu 4 je zaujímavé sledovať vývoj zamestnanosti a osobných výdavkov v rokoch 2003 a 2010, kedy sa rast zamestnanosti a rast objemu osobných výdavkov najviac približoval, pričom v roku 2003 prevýšil rast zamestnanosti objem rastu osobných výdavkov. V ostatných sledovaných rokoch bol rast osobných výdavkov, s výnimkou roku 2005, v plusových hodnotách aj napriek klesajúceho stavu zamestnancov v ústrednej štátnej správe. Priemerná mzda podľa tabuľky 5 v ústrednej štátnej správe rástla v rokoch 2002 a 2003 výrazne rýchlejšie ako priemerná mzda v národnom hospodárstve. V prospech verejnej správy to predstavovalo zhruba 5 p. b. v roku 2003. O dva roky na to došlo k významnému tempu rastu tohto ukazovateľa vo verejnej správe, oproti priemernej mzde v národnom hospodárstve rástla rýchlejšie o 11 p. b.

Tab. 6 Porovnanie medziročného rastu priemernej mzdy v ústrednej štátnej správe, priemernej mzdy v národnom hospodárstve SR a inflácie

Porovnanie medziročného rastu priemernej mzdy v ústrednej štátnej správe, priemernej mzdy v národnom hospodárstve SR a inflácie									
Ukazovatele	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Index rastu priemernej mzdy v ústrednej štátnej správe	13,8	11,2	4,5	20,3	8,3	6,5	9,1	10,0	0,8
Index rastu priemernej mzdy v NH SR	9,3	6,3	10,2	9,2	8,6	7,4	8,1	3,0	0,7
Inflácia (HICP) Eurostat	3,5	8,4	7,5	2,8	4,3	1,9	3,9	0,9	0,4

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

V rokoch 2006 až 2007 (vid'. graf 5) sa dostala priemerná mzda vo verejnej správe pod hranicu tempa rastu priemernej mzdy v národnom hospodárstve. Pokiaľ ide o mieru inflácie, jej tempo bolo výrazne nižšie ako tempo rastu priemernej mzdy vo verejnej správe.

Zdroj: Štátny rozpočet, MF SR, vlastné spracovanie

V roku 2005 bol zaznamenaný výrazný nárast priemernej mzdy v ústrednej štátnej správe v dôsledku presunu pracovníkov zo štátnej správy do územnej samosprávy v nadväznosti na fiškálnu decentralizáciu územnej samosprávy (vid'. graf 5). Z toho vyplýva fakt, že presunutí pracovníci mali nižšie priemerné mzdové zárobky ako ostatní pracovníci v ústrednej štátnej správe.

Nasledujúci tabuľkový prehľad (vid'. tabuľka 6) poukazuje na výrazné disproporcie výšky priemernej mzdy na ústredných orgánoch štátnej správy a priemernej mzdy v národnom hospodárstve. Táto disproporcía už počnúc rokom 2001 predstavuje až dvojnásobok v prospech priemernej mzdy na aparátoch ústredných orgánov štátnej správy.

Tab. 7 Mzdový nepomer medzi aparátmi ÚŠS a národným hospodárstvom SR

Mzdový nepomer medzi aparátmi ÚŠS a národným hospodárstvom SR									
Ukazovateľ/rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Vývoj priemernej mzdy v NH SR	410,44	448,48	476,83	525,29	573,39	622,75	668,72	723,03	744,50
Vývoj priemernej mzdy na aparátoch ÚŠS	841,14	972,68	1024,96	1116,64	1220,87	1313,28	1398,16	1504,15	1526,51
% Podiel mzdy v aparátoch ÚŠS k mzde v NH SR	204,94	216,88	214,95	212,58	212,92	210,88	209,08	208,03	205,04

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Podľa tabuľky 6 v priebehu rokov 2002 až 2009 je možné badať klesajúci trend rozdielu priemernej mzdy v NH SR a priemernej mzdy na aparátoch ústredných štátnych orgánov, až na výnimky v rokoch 2001 a 2005. V priemere tento rozdiel tvorí až vyše 200 %.

1.2 Realita verzus systemizácia počtu pracovných miest v ústrednej štátnej správe

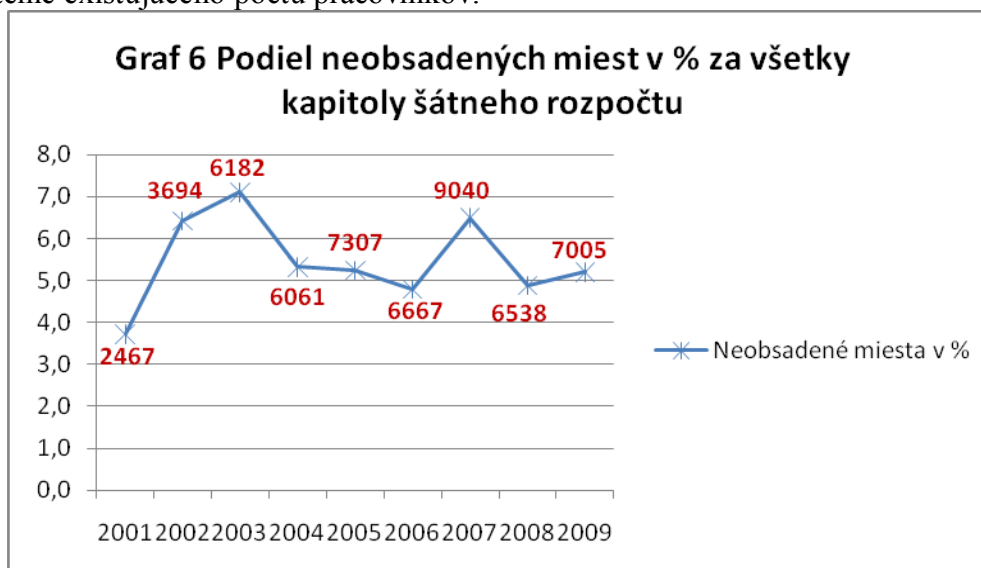
Z uvedeného prehľadu v tabuľke 7 vyplýva významná disproporcía medzi skutočným počtom pracovníkov ústrednej štátnej správy a plánovaným počtom pracovných miest. Tento rozdiel každoročne predstavuje niekoľko tisíc neobsadených pracovných miest na ministerstvách a v nimi zriadených organizáciách. Tento fakt sa však netýka len ústrednej štátnej správy, ale aj ďalších zložiek verejnej správy. Za celý sektor predstavoval počet neobsadených miest viac ako 12 tisíc.

Tab. 8 Podiel neobsadených miest v % za všetky kapitoly štátneho rozpočtu

Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Neobsadené miesta v %	3,7	6,4	7,1	5,3	5,2	4,8	6,5	4,9	5,2
Neobsadené miesta v absolútnej hodnote	2467	3694	6182	6061	7307	6667	9040	6538	7005

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Najvyšší podiel neobsadených miest podľa tabuľky 7 v percentuálnom vyjadrení bol dosiahnutý v roku 2003, kedy sa dosiahla hodnota až 7,1 %. Závažným problémom tejto disproporcie je to, že dochádza tak k využívaniu mzdových výdavkov vo vyššom objeme, ako by sa využíval na existujúci počet pracovníkov. Mnohé rezorty nemajú záujem na obsadenie rozpočtovaného personálu, práve preto, že ušetrené mzdové prostriedky použijú na mzdové ohodnotenie existujúceho počtu pracovníkov.

Zdroj: IHP, Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie

Na základe uvedenej skutočnosti by bolo potrebné, aby mzdové prostriedky boli poskytované rozpočtovým kapitolám štátneho rozpočtu výlučne na skutočný počet ich pracovníkov, a to formou konečného zúčtovania mzdových prostriedkov v nadväznosti na skutočný počet pracovníkov v predchádzajúcom roku. To znamená, že ak použili mzdové prostriedky aj na úhradu „miezd“ neobsadených pracovných miest o túto sumu by im bol znížený limit výdavkov v nasledujúcom období.

ZÁVER

Ná záver môžeme konštatovať, že na základe identifikovaných rozdielností uplatňovaných v systéme odmeňovania zamestnancov sektora verejnej správy a zamestnancov národného hospodárstva jasne vyplýva potreba čiastočnej, ak nie úplnej reštrukturalizácie odmeňovacích predpisov zamestnancov v sektore verejnej správy. Zároveň treba prijať opatrenia v oblasti rozpočtovanej zamestnanosti vo verejnom sektore, kde za najväčší nedostatok možno označiť pridelovanie finančných prostriedkov na pracovné miesta, ktoré nie sú fyzicky obsadené zamestnancami a ich rozpočotovaný objem finančných prostriedkov sa neefektívne prerozdeľuje na odmeňovanie ostatných zamestnancov, ktorí reálne vykonávajú pracovné povinnosti pre orgány verejnej správy.

Vzhľadom na aktuálny stav verejných financií je dôležité upriamiť pozornosť aj na zmenu valorizácie plátov, ktorú je potrebné upraviť zákonne na základe stanoveného algoritmu závislého na výsledku hospodárenia verejnej správy. Čo znamená, že až do vyrovnaného rozpočtového hospodárenia sa nebudú zvyšovať platy. Navýšenie plátov by sa realizovalo až po splnení uvedenej podmienky, ktoré by bolo závislé od priemernej mzdy v národnom hospodárstve.

Použitá literatúra:

1. Materialy poskytnuté Ministerstvom financií Slovenskej republiky
2. NEBESKY L. 2010. Desatoro odporúčaní ako zamestnávať vo VS efektívnejšie.
3. Štátne rozpočty, 2001 – 2010
4. Štátne záverečné účty, 2001 – 2009

Kontakt

Vysoká škola ekonómie manažmentu
verejnej správy
Železničná 14
821 07 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Mothana Saleh OBADI, PhD.
Ing. Kristína LANÁKOVÁ

EKONOMICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED

POZÍCIA ROZVOJOVÝCH KRAJÍN V GLOBÁLNOBOM OBCHODE¹

ekonbadi@savba.sk
kristina.lanakova@savba.sk

Abstract

This paper examines the development of global trade in the last decade and the changing position of its main players. Global trade has experienced in the last decade dramatic development. The main factors which have been shared in this dramatic development have had political-economical background. Meanwhile, the fast growth of sector of information and communication technology was the driving factor of that development. The developing countries were the locomotive of global trade growth in the last years; thank the fast growth in emerging economies. This growth has lead to increase the share of developing countries in the global trade. The development of primary commodity prices was one of the main factors influenced the general development of global trade and the position of its main players in last five years.

Key Words: Global trade, Developing countries, Primary commodities.

Úvod

Globálny obchod zaznamenal v poslednej dekáde dramatický vývoj. Faktory, ktoré sa podieľali na tomto dramatickom vývoji sa niesli v znamení politicko-ekonomického charakteru. Jedným z hlavných faktorov bol rýchly rast sektoru informačných a komunikačných technológií. Rozvojové krajiny, najmä rozvíjajúce sa ekonomiky (Čína, India, Rusko atď.) boli v posledných rokoch lokomotívou rastu globálneho obchodu, čo prispelo k rastu ich pozície vo svetovom obchode. Vývoj cien primárnych komodít bol ďalším z hlavných faktorov, ktoré ovplyvnili celkový vývoj globálneho obchodu v posledných piatich rokoch, čo posilnilo pozície rozvojových krajín exportujúcich primárne komodity.

Cieľom príspevku je analyzovať vývoj svetového obchodu v poslednej dekáde a poukázať na nové trendy, ktoré sa podpísali pod zmeny v štruktúre a pozícii globálneho obchodu, najmä v dôsledku medzinárodnej finančnej a hospodárskej krízy.

1. Vývoj svetového obchodu v poslednej dekáde

Globálny obchod mal od začiatku 3. tisícročia do roku 2008 (okrem roku 2001, v dôsledku teroristických útokov na známe americké dvojčiky) rastúcu tendenciu. Svetový obchod s tovarmi od roku 2001 rástol v bežných cenách zo 7,6 bil USD na 19,9 bil. USD v roku 2008. V tomto období rástol v priemere 14,7 % ročne. V roku 2009 v dôsledku krízy zaznamenal takmer 21 % pokles a dosiahol takmer úroveň r. 2006.

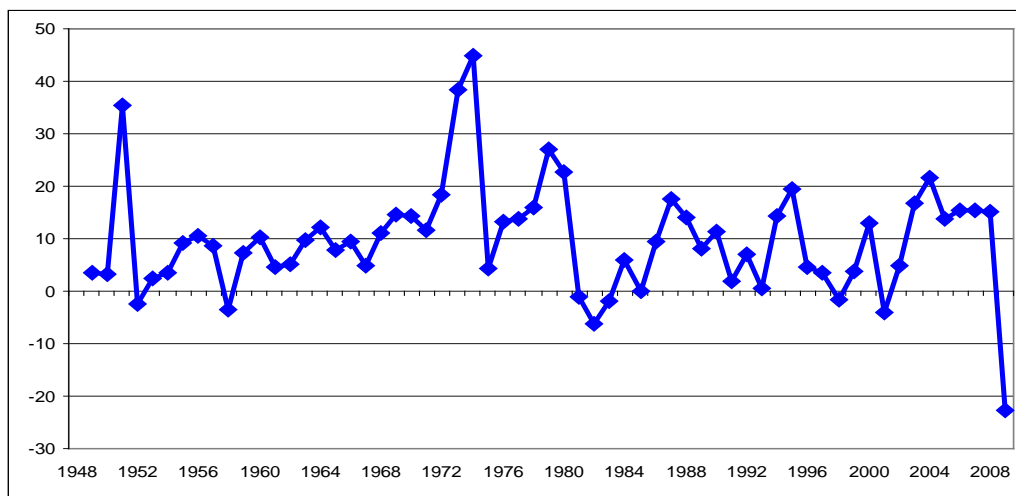
¹ Tento príspevok vznikol s podporou projektu VEGA č. 2/0080/09.

Samozrejme, prvé indície o poklese globálneho obchodu boli zaznamenané už v druhej polovici roka 2007, po začatí špirály finančných problémov na americkom finančnom trhu, no naplno sa pokles prejavil až v nasledujúcom roku 2008. Z epicentra globálneho finančného a ekonomického kolapsu (USA) sa kríza veľmi rýchlo rozšírila na celý svet buď priamo prostredníctvom finančných trhov, alebo nepriamo poklesom dopytu, najmä na západných trhoch, a následne poklesom produkcie a vývozu.

Z hľadiska objemu, svetový obchod utrpel v minulom roku (2009) najväčší pokles za posledných 70 rokov (WTO, marec 2010). Prudký pokles jeho objemu o 12 % a hodnoty o 23 % bol väčší ako ekonómovia v mnohých medzinárodných inštitúciách predpokladali. Dôvody takéhoto poklesu sú viaceré. Jedným z nich je prijatie protekcionistických opatrení, ale hlavným dôvodom je, samozrejme, prudký pokles globálneho dopytu.

Z grafu 1 vidíme jasné prepady svetového obchodu z hľadiska hodnoty, ktoré nastali v období 1948 – 2009. Jednoznačne najväčší prepád bol v roku 2009 (–23 %). Ak sa pozrieme na vývoj medziročného rastu svetového obchodu z hľadiska objemu, ten je odlišný, pretože ukazuje skutočný rast, resp. pokles tokov tovaru bez ohľadu na vývoj ceny komodít, resp. tovarov a hodnoty svetových cien. Kým napríklad v roku 1975, po prvom ropnom šoku, objem svetového obchodu zaznamenal negatívny rast (–7 %), svetový obchod z hľadiska hodnoty zaznamenal pozitívny nárast (4,4 %). V roku 1982, po druhom ropnom šoku, svetový obchod z hľadiska objemu zaznamenal negatívny rast (–2 %), no z hľadiska hodnoty zaznamenal ešte hlbší negatívny rast (–6,3 %). V roku 2009 však objem svetového obchodu zaznamenal negatívny rast až –12 %, čo je najväčší prepád v celom sledovanom období.

G r a f 1
Medziročný rast hodnoty svetového exportu tovarov (v %, 1948 – 2009)

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov WTO online database <www.wto.org>.

Po znížení majetku fyzických a právnických osôb, spôsobenom recesiou, došlo k logickému zníženiu výdavkov na nákup tovarov, najmä spotrebných a investičných tovarov, ktoré nie sú nevyhnutné pre každodenný život.

Podľa ekonómov medzinárodnej obchodnej organizácie (WTO) k poklesu svetového obchodu viedol pokles dopytu po niektorých komoditách (železo, oceľ atď.). Pokles dopytu po železe a oceli bol spojený s recesiou v stavebnom sektore v krajinách, ako napríklad USA, Veľká Británia, Írsko a Španielsko, kde realitný trh pred krízou zaznamenal boom. Túto myšlienku podporuje skutočnosť, že podiel niektorých produktov na svetovom obchode je veľký v porovnaní s ich podielom na celkovom svetovom outpute, v dôsledku

čoho zníženie dopytu po týchto výrobkoch má väčší vplyv na obchod ako na hrubý domáci produkt.

T a b u ľ k a 1
Štvrt'ročný rast svetového obchodu priemyselných výrobkov od 1. Q 2008 do 3. Q 2009
(v %) podľa hodnoty v b. c. USD

	1. Q 2008	2. Q 2008	3. Q 2008	4. Q 2008	1. Q 2009	2. Q 2009	3. Q 2009
<i>Spracovateľský priemysel</i>	15,7	18,6	13,2	-10,4	-27,6	-29,8	-21,5
Železo a oceľ	14,6	27,0	42,7	5,4	-37,3	-54,7	-55,0
Chemikálie	19,3	24,5	21,7	-5,9	-23,5	-24,4	-16,6
Kancelárske a telekomunikačné zariadenia	10,0	13,2	7,2	-13,9	-28,4	-22,2	-15,3
Automobilové produkty	15,3	15,8	3,4	-26,0	-46,9	-45,6	-28,6
Priemyselné stroje	21,9	22,7	15,7	-7,3	-28,8	-36,0	-31,9
Textil	10,3	8,9	3,4	-12,8	-26,9	-26,8	-17,3
Odev	10,3	11,4	7,9	-2,5	-10,4	-15,5	-12,1

Prameň: WTO Secretariat (2010) <www.wto.org>.

Z tabuľky 1 je evidentné, že výrobky, ktoré mali pred vyvrcholením krízy najvyšší rast vo 4. kvartáli 2008 a v troch kvartáloch 2009, zaznamenali najväčší pokles. Napríklad železo a oceľ zaznamenali v roku 2009 negatívny rast od 37,3 % až po 55 %. Nasledovali ich automobilové výrobky s negatívnym rastom od 28 % až 47 %.

Ďalším faktorom obrovského poklesu globálneho obchodu je rozšírenie dodávateľských reťazcov; v dôsledku toho tovar počas produkčného procesu viackrát prechádza národnými hranicami, kým sa dostane do svojej finálnej destinácie. Štatistika obchodu s tovarmi totiž zaznamená hodnotu tovaru pri každom jeho prechode národnými hranicami a pri agregovaní dát do konečného čísla pre svetový obchod sa toto číslo zväčšuje, keďže dochádza k dvojitému zúčtovaniu (WTO Secretariat, 2010).

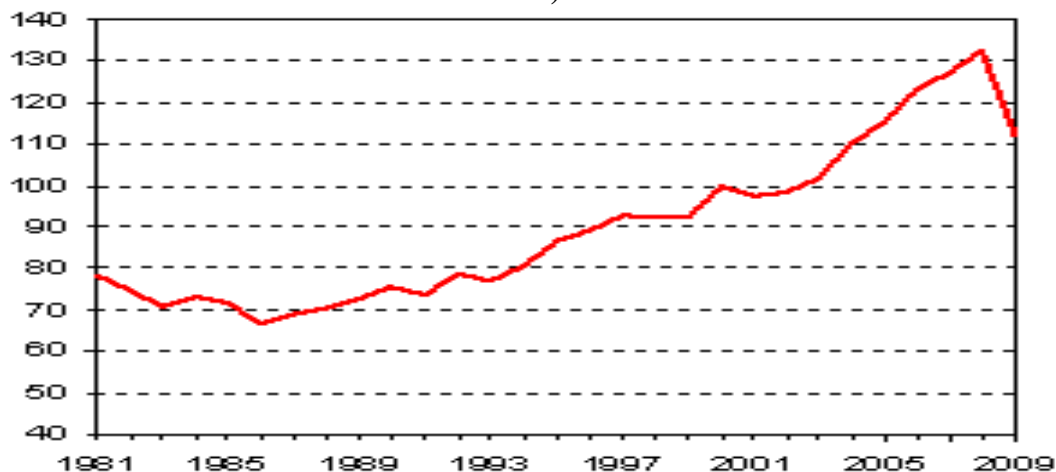
V tejto súvislosti Pascal Lamy (2010) v jednej zo svojich prednášok zdôraznil, že tento nezdravý rast svetového obchodu je odrazom medzinárodnej fragmentácie výroby a nárastu obchodu s medziproduktmi. Zníženie transportných nákladov, revolúcia v informačných technológiách a čoraz viac otvorené hospodárske politiky, to všetko zjednodušilo rozdelenie produkcie v celom rade krajín.

Časti a komponenty tvoriace finálny produkt sú vyrobené v rôznych krajinách po celej zemeguli, mnohé z nich sú rozvojové. Tieto medziprodukty môžu prechádzať národné hranice viackrát pred ich skompletizovaním do podoby finálneho výrobku. Niektoré tovary medzinárodného obchodu tvoria v realite intrafiremný obchod – výmenu medziproduktov a tovarov na spracovanie medzi podnikmi, ktoré patria k tej istej spoločnosti. Tým, že každá krajina, ktorá je členom dodávateľského reťazca, sa špecializuje buď na časti, alebo komponenty, v ktorých má komparatívnu výhodu, internacionalizácia dodávateľských reťazcov vytvára ohromné ekonomické výhody.

Tento rast v obchode s časťami a komponentmi znamená, že dovozné štatistiky budú stupeň konkurencie prichádzajúcej od jedného z obchodných partnerov nadhodnocovať. V teórii medzinárodného obchodu sa obchod s tovarom vníma ako substitút pre pohyb výrobných faktorov. Preto sa dovoz tovarov z krajiny obchodného partnera považuje za dodatočnú ponuku pracovnej sily a kapitálu partnerskej krajiny, ktorými konkuruje

pracovnej sile a podnikateľom dovážajúcej krajiny. Ale podiel pridanej hodnoty na výrobných faktoroch pôvodnej krajiny v obchodovaných výrobkoch je výrazne nižší ako v minulosti (Lamy, 2010).

G r a f 2
Pomer svetového exportu tovarov a služieb a HDP v období 1981 – 2009 (index 2000 = 100)

Prameň: WTO Secretariat (2010) <www.wto.org>.

Táto hypotéza sa vzhľadom na nedostatok údajov dá ťažko potvrdiť či overiť. Potvrdzuje ju ale skutočnosť, že svetový export rástol rýchlejšie ako HDP od začiatku 80. rokov a v roku 2009 klesol rýchlejšie ako HDP.

Pokles vo všetkých regiónoch

Ďalším faktorom, ktorý urýchlil kolaps svetového obchodu v roku 2009, je jeho synchronizovaná povaha. Export a import totiž klesol približne v rovnakom čase vo všetkých regiónoch sveta. V predchádzajúcich kolapsoch svetového obchodu boli podmienky zmiernené tým, že pokles v jednom regióne bol kompenzovaný rastom v druhom regióne.

Možno povedať, že k synchronizovanému poklesu prispela interdependencia regiónov, informačné technológie a rozšírená sieť dodávateľských reťazcov. Tieto faktory umožňujú producentom v jednom regióne promptne reagovať na zmeny podmienok na trhu iných regiónov, či už v prospech globálneho, resp. národného blahobytu, a to efektívnym využívaním zdrojov, ale –bo v neprospech rastu svetového obchodu ako prirodzená reakcia na danú ekonomickú situáciu a minimalizovanie rizík z nej vyplývajúcich.

Kolaps svetového obchodu v roku 2009 bol charakteristický poklesom objemu exportu a importu tovarov vo všetkých regiónoch sveta bez rozdielu. Meradlo podľa objemu je oveľa zreteľnejšie, pretože predstavuje skutočný vyvezený či dovezený objem tovarov bez ohľadu na vývoj hodnoty hlavných svetových mien, v ktorých boli tovary či komodity denominované.

Z hľadiska exportu tovarov najväčší pokles zaznamenalo v roku 2009 Japonsko (–24,9 %), potom nasledovala EÚ (–14,8 %) a USA (–13,9 %). Najdynamickejší región na svete Ázia a Čína zaznamenali pokles (–11,1 % a –10,5 % v uvedenom poradí). Najnižší rast sa dosiahol v regiónoch Stredného východu a Afriky a to –4,9 % a –5,6 % v uvedenom poradí (WTO, 2010).

Najväčší pokles v roku 2009 z hľadiska nominálnej hodnoty USD zaznamenali regióny exportujúce ropu, ako napríklad SNŠ, Stredný východ a Afrika, a to –36 %, –33 % a

-32 %² v uvedenom poradí. Tento značný pokles bol spôsobený prudkým poklesom cien ropy v porovnaní s cenami predchádzajúceho roka, keď sa nakrátko vyšplhali na 146 USD/barel, pričom táto komodita predstavuje ich hlavný vývozný artikel.

Z hľadiska importu najväčší pokles zaznamenalo Spoločenstvo nezávislých štátov (SNŠ) -20,2 % a nasledoval región Južnej a Strednej Ameriky -16,5 %. Najväčšie ekonomiky sveta USA, EÚ a Japonsko zaznamenali pokles (-16,5 %; -14,5 % a -12,8 %) (WTO, 2010).

Tabuľka 2
Rast svetového exportu tovarov podľa regiónov (v %)

	Export					Import				
	hodnota	ročná zmena v %				hodnota	ročná zmena v %			
	2009	2005 až 2009	2007	2008	2009	2009	2005 až 2009	2007	2008	2009
<i>Svet</i>	12 147	4	16	15	-23	12 385	4	15	16	-24
<i>Severná Amerika</i>	1 602	2	11	11	-21	2 177	-1	6	8	-25
USA	1 057	4	12	12	-18	1 604	-2	5	7	-26
Kanada	316	-3	8	9	-31	330	1	9	7	-21
Mexiko	230	2	9	7	-21	242	1	10	10	-24
<i>Južná a Stredná Amerika</i> ¹	461	6	14	21	-24	444	10	25	30	-25
Brazília	153	7	17	23	-23	134	15	32	44	-27
Ostatná Južná a Stredná Amerika ¹	308	6	13	20	-24	311	9	23	25	-25
<i>Európa</i>	4 995	3	16	11	-23	5 142	3	16	12	-25
EÚ 27	4 567	3	16	11	-23	4 714	3	16	12	-25
Nemecko	1 121	4	19	9	-22	931	5	16	12	-21
Francúzsko	475	1	11	9	-21	551	2	14	14	-22
Holandsko	499	5	19	16	-22	446	5	18	18	-23
Veľká Británia ²	351	-2	-2	5	-24	480	-2	4	2	-24
Taliano	405	2	20	8	-25	410	2	16	8	-26
SNŠ	452	7	21	35	-36	332	11	35	32	-33
Ruská federácia ³	304	6	17	33	-36	192	11	36	31	-34
<i>Afrika</i>	379	5	18	28	-32	400	12	23	27	-16
Južná Afrika	63	5	20	16	-22	72	4	12	12	-28
Afrika bez Južnej Afriky	317	5	17	31	-33	328	14	27	32	-13
Exportéri ropy ⁴	204	3	17	34	-40	129	16	29	39	-11
Exportéri neropných produktov	113	9	16	23	-17	199	13	27	28	-14
<i>Stredný východ</i>	691	6	16	33	-33	493	10	25	28	-18
<i>Ázia</i>	3 566	6	16	15	-18	3 397	6	15	21	-21
Čína	1 202	12	26	17	-16	1 006	11	21	18	-11
Japonsko	581	-1	10	9	-26	551	2	7	23	-28
India	155	12	23	30	-20	244	14	29	40	-24
Novoindustrializované krajiny (4) ⁵	853	4	11	10	-17	834	4	11	17	-24
Rozvojové krajiny	4 697	7	17	19	-22	4 432	8	19	22	-20
MERCOSUR	217	7	18	24	-22	186	13	31	41	-28
ASEAN	814	6	12	14	-18	724	5	13	21	-23
EÚ 27 extraregionálny obchod	1 525	4	17	13	-21	1 672	3	16	17	-27
Menej rozvinuté krajiny (LDCs)	125	11	25	32	-27	144	13	24	29	-11

¹ Vrátane Karibiku.

² Ročná zmena v roku 2007 je ovplyvnená znížením obchodu spojeného s podvodnou deklaráciou DPH (bližšie pozri WTO Release, April 2010).

² Africké štáty exportujúce ropu (Alžírsko, Angola, Kamerun, Čad, Kongo, Rovníková Guinea, Gabon, Líbya, Nigéria a Sudán) zaznamenali v roku 2009 pokles v exporte -40 %.

³ Dovoz na báze F. O. B.

⁴ Alžírsko, Angola, Kamerun, Čad, Kongo, Rovníková Guinea, Gabon, Líbya, Nigéria, Sudán.

⁵ Hongkong; Čína; Kórejská republika; Singapur a Čínsky Taipei.

Prameň: WTO Secretariat (2010).

Svetový obchod podľa nominálnej hodnoty USD

Prepad svetového obchodu z nominálneho hľadiska bol v roku 2009 takmer dvojnásobne väčší ako z hľadiska objemu. Kým svetový export tovarov v roku 2009 dosiahol 12,15 bil. USD, čo predstavuje pokles o 23 % v porovnaní s predchádzajúcim rokom, svetový export komerčných služieb dosiahol 3,13 bil. USD, čo v porovnaní s predchádzajúcim rokom predstavuje pokles len o 13 %.

T a b u ľ k a 3

**Svetový export tovarov a komerčných služieb podľa kategórií
v období 2005 – 2009 (v mld. USD a ročná percentuálna zmena)**

	Hodnota v mld. USD	Ročná percentuálna zmena			
	2009	2005 – 2009	2007	2008	2009
<i>Tovar</i>	12 147	4	16	15	-23
<i>Komerčné služby</i>	3 312	7	20	12	-13
Transport	704	5	20	16	-21
Cestovanie	854	6	15	11	-11
Ostatné komerčné služby	1 754	10	23	12	-10

Prameň: WTO Secretariat (2010).

2. Pozícia rozvojových krajín vo svetovom obchode rastie

Hospodárska kríza v roku 2009 hlboko postihla všetky ekonomiky bez výnimky, avšak miera intenzity konečného dosahu bola diferencovaná vzhľadom na odlišnosť a intenzitu štátnymi implementovanými záchrannými balíkmi. Miera dôsledkov medzinárodnej hospodárskej krízy sa prejavila aj v poklese exportnej výkonnosti jednotlivých ekonomík.

Svetový obchod si v roku 2009 zapísal nové javy a zmeny vo svojom historickom vývoji. Svetový obchod tovarov zaznamenal napríklad najväčší prepád od čias druhej svetovej vojny. Rovnako vo svetovom obchode s komerčnými službami došlo k najväčšiemu poklesu od roku 1983. Z teritoriálneho hľadiska sa Čína v roku 2009 stala napriek poklesu v ročnom raste exportu (-10,5 %) najväčším exportérom sveta, keď jej export predstavoval hodnotu 1,2 bil. USD, a tým predbehla Nemecko ako dlhoročného lídra v globálnom exporte.

Nemecko, tradične najväčší exportér na svete, zaznamenalo v roku 2009 značný pokles v exporte tovarov, a to z vyše 1,4 bil. USD v roku 2008 na vyše 1,1 bil. USD v roku 2009. Prudký pokles exportu Nemecka v poslednom štvrtroku 2008 pokračoval v prvom a druhom štvrtroku 2009 a prejavoval sa v celkovo nízkej ročnej exportnej výkonnosti krajiny. V dôsledku toho Nemecko v roku 2009 stratilo pozíciu najväčšieho exportéra na svete a došlo k poklesu jeho podielu na svetovom exporte z 9,1 % na 9 %.

Čínska ekonomika zaznamenala tiež prudký pokles v exporte už vo štvrtom štvrtroku 2008, ktorý pokračoval aj v prvom štvrtroku 2009. Avšak v druhom štvrtroku 2009 krajina zaznamenala oživenie a pokračovala v rýchlom raste, keď v poslednom štvrtroku 2009 dosiahla takmer úroveň druhého štvrtroka 2008. Tento rýchly rast zapríčinil, že čínska ekonomika predstihla nemeckú ekonomiku a v roku 2009 dosiahla pozíciu

najväčšieho exportéra na svete s hodnotou vyše 1,2 bil. USD, čo znamená rast jej podielu na svetovom obchode z 8,9 % v roku 2008 na 9,6 % v roku 2009.

Z hľadiska importu najväčším importérom sveta ostávajú Spojené štáty americké, napriek poklesu ich podielu na celkovom svetovom dovoze, a to z 13,2 % na 12,7 %. Čínska ekonomika expandovala aj z hľadiska importu v roku 2009, keďže podiel jej importu na celkovom svetovom importe sa zvýšil zo 6,9 % v roku 2008 na 8 % v roku 2009, čo ju vynieslo na pozíciu druhého najväčšieho importéra na svete.

Okrem Číny, v poslednej dekáde do roku 2008 zaznamenali aj ďalšie rozvíjajúce ekonomiky veľmi rýchly rast exportu, čo prispelo k nárastu podielu rozvojových krajín vo svetovom obchode. Kým v roku 2000 sa rozvojové krajiny podieľali na svetovom obchode 38 %-ami v roku 2009 už 43,3 %-ami.

Záver

Svetový obchod je v súčasnosti vo fáze oživenia po dne, ku ktorému sa dostal v roku 2009. Kopíruje vývoj svetového outputu, ktorý je takisto vo fáze oživenia po -2,3 % poklese v minulom roku (2009) a zapísal si najnižšie tempo rastu od svetovej krízy v 30. rokoch.

Vývoj svetového obchodu v ďalšom období totiž závisí od viacerých faktorov. Prvým je oživenie ekonomík rozvinutých krajín a to, do akej miery budú jednotlivé štáty pokračovať v ekonomických stimuloch podporujúcich domáci dopyt, najmä keď sa objavili prvé signály ekonomických ťažkostí v niektorých európskych krajinách. Tento fakt môže spôsobiť spomalenie oživenia, ba dokonca ďalšiu stagnáciu dopytu a v konečnom dôsledku pokles svetového obchodu.

Podľa výskumného tímu WTO (WTO Press Release, 2010), svetový obchod s tovarmi by mal v prípade absencie ďalších otrasov v globálnej ekonomike obnoviť svoju normálnu rastovú trajektóriu do konca roku 2010, hoci niektoré odchýlky od jeho predchádzajúceho trendu budú pretrvávajúť na neurčitý čas. Tím predpokladá, že svetový obchod v roku 2010 podľa objemu dosiahne 13,5 % rast. Kým vývoz rozvinutých krajín bude expandovať o 11,5 %, ostatný svet (rozvíjajúce sa ekonomiky a SNŠ) dosiahne 16,5 % rast. Táto projekcia predpokladá obnovenie globálneho rastu HDP v súlade s konsenzom odhadov 2,9 % podľa trhových výmenných kurzov, stabilitu cien ropy a výmenných kurzov. Prvé náznaky sa prejavili už v 1. štvrtroku 2010, keď hodnota globálneho obchodu dosiahla o 25 % viac v porovnaní s rovnakým obdobím minulého roka, čo potvrdzuje očakávané optimistické projekcie. Avšak nečakané pozitívne, resp. negatívne ekonomické správy v nadchádzajúcich mesiacoch by mohli viesť k revízii prognóz svetového obchodu.

Použitá literatúra:

1. BRAHMBHATT, M. – CANUTO, O.(2010): Natural Resources and Development Strategy after the Crisis. <www.foxeu.org/index>.
2. Commodity Prices Indices. <www.indexmundi.com/commodities/?commodity=crude-oil-brent&months=300> (apríl, 2010).
3. IMF (2009): World Economic Outlook. Washington, DC, April.
4. IMF (2010): World Economic Outlook. Washington, DC, April.
5. LAMY, P. (2010): Facts and Fictions on International Trade of Economics. <www.wto.org>.

6. MULLIGAN, C. (2009): What Caused the Recession of 2008? Hints from Labor Productivity. [Working Paper, No 14729.] Dostupné na: <<http://www.nber.org/papers/w14729>>.
7. OBADI, S. M. (2009): Vplyv finančnej krízy na vývoj svetového obchodu. In: WORKIE, T. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Globálna finančná a hospodárska kríza. Príčiny – náklady – východiská. [Monografia.] Bratislava: Ekonomický ústav, SAV. ISBN: 978-807144-175-5.
8. OBADI, S.M., (2010): Dôsledky globálnej a hospodárskej krízy na vývoj globálneho obchodu, In: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky [6]. Ozdravenie svetovej ekonomiky : realita alebo mýtus?. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2010. 312 s. ISBN 978-80-7144-178-6.
9. OECD (2009): International Trade Statistics. Paris, April.
10. World Energy Outlook (2009): International Energy Agency, France. ISBN: 9789264061309.
11. WTO (2009): WORLD TRADE 2008; PROSPECTS FOR 2009; WTO, Press Release, 2009. <http://www.wto.org/english/news_e/pres09_e/pr554_e.htm>.
12. WTO (2010): WORLD TRADE 2009; PROSPECTS FOR 2010; WTO, Press Release, 2010.

Kontakt

Ekonomický ústav
Slovenská akadémia vied
Šancova č. 56
811 05 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Miloš ONDRUŠEK, PhD.¹

FAKULTA Špeciálneho inžinierstva
Žilinská univerzita

MEDZINÁRODNÁ MIGRÁCIA VÝZNAMNÝ Činiteľ sociálno- EKONOMICKÉHO ROZVOJA²

milos.ondrusek@fsi.uniza.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou medzinárodnej migrácie ako významného činiteľa sociálno-ekonomického rozvoja. Článok približuje reflexie o globalizácii a jej vplyve na rast disparít v sociálno-ekonomickom rozvoji svetových regiónov. V článku sú prezentované viaceré riziká i potreba migračných pohybov medzi jednotlivými svetovými regiónmi. Príspevok poukazuje na potrebu zachovania hodnotovej a kultúrnej kompatibility medzi migrantskou populáciou a väčšinovým obyvateľstvom v cieľových krajinách migrácie.

Abstract

This article is focused on the issue of international migration as an important component of social and economic development. At the beginning there are some reflections about globalization and its impact to the increasing of disparities in social and economic development of world regions. In further text author describes real need and the risk of migration processes among the world regions. He accents the need of keeping the cultural and social compatibility of the migrants and the major societies in the countries of destination.

Úvod

Napriek vedeckým poznatkom a technologickým, technickým i medicínskym vymoženostiam ľudstvo ešte nedospelo k schopnosti zabezpečiť rovnomerný a trvalo udržateľný rozvoj pre všetky zložky svetového ekonomického systému.

Ťažkosti nespočívajú v neschopnosti zvládnuť projekt udržateľného rozvoja pre všetkých po technologickej či potravinovej stránke. Problémom je neochota ľudstva jednotne akceptovať globálnu zodpovednosť za svoj budúci rozvoj. Neochota uvážlivo nakladať s prírodnými zdrojmi. Neochota redistribúcie svetového outputu v intenciách zmierňovania regionálnych disparít.

Kľúčové ohnisko problémov je možné vidieť v prílišnej diferenciacii hlavných svetových regiónov, v náhľadoch na základné zjednocujúce činitele sociálnej, ekonomickej i politickej kohézie a v jazykovej rôznorodosti. Trecie plochy svetovej jednoty v náhľade na základné princípy a zásady fungovania ľudskej spoločnosti v globálnej dimenzii sociálno-ekonomického rozvoja je teda možné identifikovať v zásadných kultúrnych, náboženských, jazykových, prírodných, ekonomických a politických rozdieloch najdôležitejších svetových regiónov. V súčasnosti môžeme sledovať konflikt dvoch koncepcií ekonomického rozvoja.

¹ Miloš Ondrušek, Ing. PhD., Fakulta špeciálneho inžinierstva, Katedra krízového manažmentu, Žilinská univerzita v Žiline, ul. 1 mája 32, 010 26 Žilina, e-mail: Milos.Ondrusek@fsi.utc.sk.

² Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0802/08.

1. Rozvoj podporou najrozvinutejších častí jednotlivých ekonomík na úkor menej konkurencieschopných regiónov. Čo prináša rast regionálnych disparít.
2. Rovnomerný rozvoj všetkých častí ekonomického systému so snahou o zmierňovanie regionálnych rozdielov medzi zaostalými a rozvinutými regiónmi.

Argumentom pre prvý prístup je, že prostriedky investované v rozvinutom regióne prinášajú mnohonásobne vyšší prínos oproti prostriedkom, ktoré sa investujú v zaostalých regiónoch.

Argumentom pre druhý prístup k rozvoju ekonomického systému je, že „silu reťaze určuje jej najslabšie ohnisko“.

S prihliadnutím na súčasný svetový hospodársky vývoj sa ako šťastnejšia javí alternatíva budovania viacerých relatívne nezávislých, pritom ale funkčne prepojených, centier hospodárskeho rozvoja, v intenciách zabezpečenia rovnomerného sociálno-ekonomického rozvoja, garantujúceho ekonomickú, politickú sociálnu a bezpečnostnú stabilitu, spolu s ochrannými mechanizmami proti reťazovým reakciám, či prípadnému domino efektu vznikajúcemu v súčasnej svetovej ekonomike v prípade existencie krízových stavov v niektorej z hlavných ekonomík svetového ekonomického systému.

V princípe ide teda o problém navodenia dynamickej rovnováhy budovania a pôsobenia primeraného počtu rovnomerne rozmiestnených centier moci a kapitálu ako akceleratorov sociálno-ekonomického rozvoja.

Dá sa povedať, že súčasné globalizačné tendencie sú prospešné a nevyhnutné vyústenie medzinárodného ekonomického vývoja. Problém je ale v nastavení globalizačného mechanizmu, ktorý z bohatých robí bohatších a z chudobných chudobnejších. Ide teda o globalizáciu na úkor niekoho a pre niekoho, ale určite nie pre všetkých rovnocenne.

Problém je skrytý v redistribučnom mechanizme príjmov z globalizácie. Tento spôsobuje zvyšovanie sociálno-ekonomických disparít v zmysle bohatnutia bohatých krajín a vyčerpávania zdrojov z chudobných krajín.

Kritickým je fakt, že pri zohľadnení globálneho pohľadu, vyčerpanie zdrojov v chudobných ekonomikách nemožno vnímať ako „dobrý obchod“ alebo zbohatnutie bohatých krajín, lebo zdroje sa mieniajú z jedného spoločného globálneho priestoru a pre všetkých sú obmedzené. Tu opäť vystupuje do popredia fenomén globálnej zodpovednosti a riadenia, ktoré by malo zohľadňovať i budúce potreby zúčastnených spoluaktérov globalizácie v dlhodobom horizonte. Opäť sa dostávam k otázke prerozdelených mechanizmov.

Z načrtnutého vyplýva, že globalizácia v súčasnom stave nie je globalizáciou v pravom slova zmysle. Na vývoji svetového ekonomického systému možno vidieť absenciu systémového prístupu.

Súčasnosť prináša len priestor „spoločné teritórium obchodné zvyklosti a prístupnosť zdrojov“ pre skutočnú globalizáciu a ovplyvňovanie svetového ekonomického systému z globálneho hľadiska v prospech všetkých nie len vyspelých ekonomík. Problém teda nie je skrytý v samotnej globalizácii, ale v absencii globálneho manažmentu rovnomerného a udržateľného rozvoja.

Medzinárodná migrácia významný činiteľ sociálno-ekonomického rozvoja

Ak je možné finančné toky v rámci hospodárstva štátu, zoskupenia štátov, či globálneho ekonomického systému pripodobniť ku krvnému systému rozvážajúcemu kyslík do celej globálnej ekonomiky, je možné súhlasiť i s akceptovaním úlohy ľudských zdrojov ako kľúčového prvku tohto systému, ktorý svojou tvorivosťou, vnútornou štruktúrou i vonkajšími prejavmi a schopnosťou tvoriť a pracovať v zásade rozhoduje o celkovom výsledku činnosti hospodárskeho systému daného štátu či celého svetového systému. (Tento predpoklad je založený na naplnení podmienky existencie informačnej spoločnosti s

dostatkom výrobných kapacít.) Teda práve populačný vývoj alebo zmeny v úrovni počtu, ale najmä štruktúry populácie „najmä pracovnej sily“ významne ovplyvňujú sociálno-ekonomický rozvoj jednotlivých štátnych alebo územných jednotiek, i celej globálnej ekonomiky.

Z tohto pohľadu možno vnímať medzinárodnú migráciu ako dôležitý proces, ktorý môže priamo i nepriamo zásadne vplývať na rozdiely v sociálno-ekonomickom rozvoji jednotlivých štátnych, či územných jednotiek.

Podľa Medzinárodnej organizácie pre migráciu sa za zahraničnú migráciu považuje „pohyb osoby alebo skupiny osôb z jednej geografickej jednotky do druhej cez administratívnu či politickú hranicu s cieľom usadiť sa definitívne alebo prechodne na mieste inom, ako je miesto pôvodu osoby“ (IOM, 2003³ a IOM, 2005⁴).

S jednoduchšou definíciou medzinárodnej migrácie sa stretávame v dokumentoch Organizácie pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj. Podľa nej migrantom je osoba, ktorá mení krajinu svojho trvalého, prípadne obvyklého pobytu (OECD, 2004).⁵

Z uvedených definícií je zrejmé, že dôležitou črtou migračného pohybu je prechod cez hranice, to znamená do odlišných sociálno-ekonomických, nábožensko-politických, prípadne ekologických či bezpečnostných podmienok.

Je možné povedať, že migranti sú úmyselne či neúmyselne konfrontovaní s odlišnosťami v hodnotovom, kultúrnom, jazykovom, ekonomickom, politickom, bezpečnostnom a prírodnom prostredí v cieľovej krajine oproti krajine pôvodu.

Dôležitosť skúmania migračných pohybov spočíva v možnej masovosti a multidimenzionálnej povahe ich účinkov na takmer každú zložku spoločnosti v zdrojovej i cieľovej krajine migrácie.

Práve pre široký rozsah dopadov medzinárodnej migrácie je dôležité skúmať motívy a podmienky vzniku medzinárodnej migrácie, spolu s jej následnými prejavmi a dopadmi. Prehľbujúce sa poznanie zákonitostí vzniku a vývinovej dynamiky priebehu migračných pohybov potom umožňuje zefektívniť migračný manažment, ako súčasť krízového manažmentu v intenciách dosahovania želaného objemu, smeru, rodovej a kvalifikačnej štruktúry migračných tokov, tak aby pozitívne účinky migračných pohybov prevážili nad negatívami, ktoré so sebou prinášajú.

Základné úrovne príčin medzinárodnej migrácie

V krátkosti môžeme rozdeliť príčiny medzinárodnej migrácie na sociálno-ekonomické, politicko-bezpečnostné, kultúrne a ekologické. Pričom katalyzátorom migračných pohybov sú veľké rozdiely v spomínaných oblastiach medzi krajinami pôvodu a cieľovými krajinami, avšak iba za predpokladu dostupnosti informácií a peňažných a materiálnych prostriedkov na uskutočnenie migrácie v krajinách pôvodu.

Účinky migrácie

Odhladnuc od individuálnej úrovne, na úrovni podnikov za najväčšie výhody medzinárodnej migrácie možno považovať: lacnejšiu pracovnú silu, nové skúsenosti a zručnosti migrantskej pracovnej sily, zväčšenie trhu v prípade prílevu imigrantov, nové podnikateľské príležitosti pri zabezpečovaní špecifických migrantských potrieb (napr. výroba a predaj výrobkov a poskytovanie služieb, ktoré migranti sú zvyknutí mať v domovskej krajine a v cieľovej krajine sa nevyrábajú, neposkytujú).

Za nevýhody možno považovať odlev pracovnej sily do krajín s vyššími mzdami čo vytvára tlak na rast mzdových nákladov, strata kvalifikovanej pracovnej sily, problémy so štruktúrou a schopnosťami migrantskej pracovnej sily, ako i možný rast sociálneho napätia a

³ IOM.: World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Responses for People on the Move. 2003.

⁴ IOM.: World Migration 2005 : Costs and benefits of international migration. 2005.

⁵ OECD.: Trends in International Migration – SOPEMI Annual Report 2003. 2004.

konfliktov vplyvom stretu domácej a migrantskej časti pracovnej sily, zvýšená fluktuácia migrantskej pracovnej sily.

Z pohľadu štátu medzinárodná migrácia vo väčšom meradle najčastejšie so sebou prináša tieto nevýhody: strata vysokokvalifikovanej pracovnej sily, odlev peňažných prostriedkov vo forme remitencií, zhoršovanie demografických proporcií populácie, rast sociálnej nerovnosti, vznik sociálneho napätia a sociálnej a kultúrnej exklúzie, potenciálna strata produktu, ktorý mohli vyrobiť a daní, ktoré mohli emigranti odvieť do štátneho rozpočtu, oneskorenie modernizácie ekonomiky a zavádzania nových technológií.

Medzi výhody možno zaradiť: prílev remitencií, zníženie nezamestnanosti, úspora výdavkov na sociálnu ochranu a starostlivosť v prípade, že ekonomika nie je schopná emigrujúcim poskytnúť adekvátne pracovné miesta, zlepšenie demografickej štruktúry populácie, vyšší HDP, príjmy zo spotreby a investícií a tak isto i z daní prisťahovalcov.

Pri podrobnejšom pohľade je zrejmé, že jednotlivé výhody a nevýhody sa javia ako kladné, a záporné prejavy migrácie v závislosti od toho, či ide o emigráciu alebo imigráciu, a či sa účinky týkajú zdrojovej alebo cieľovej krajiny. Pri zovšeobecnení je možné tvrdiť, že medzinárodná migrácia pozitívne vplyva na rast HDP za dotknuté územie, ako celok a v zásade pôsobí v smere znižovania mzdových rozdielov v zdrojovej a cieľovej krajine migrácie.

Tieto účinky sú dané tým, že pri medzinárodnej migrácii dochádza k lepšiemu alokovaniu práce ako výrobného faktora a optimalizácii jej ceny (mzdy).

Dôležité je i rozlíšenie dobrovoľnej migrácie od nútenej, ale najmä rozlíšenie legálnej a nelegálnej migrácie.

S komplikovanosťou migračných procesov a ich dôsledkov sa vo veľkej miere musí zaoberať i krízový manažment, či už na úrovni jednotlivcov, podnikov alebo na úrovni štátnych orgánov a neziskových organizácií. Táto nutnosť je daná najmä širokým spektrom prejavov a dôsledkov medzinárodnej migrácie.

Zaujímavou sa s pohľadu medzinárodných vzťahov i krízového manažmentu javí skutočnosť, že migrácia v jednej krajine vystupuje ako odpoveď alebo prispôsobenie sa migrantov nepriaznivej situácii, prípadne kríze, a v cieľovej krajine môže túto krízu sama vyvolať, teda môže byť zdrojovou príčinou krízy (napr. eskaláciou sociálneho napätia, či tlakom na systémy sociálnej ochrany a sociálneho zabezpečenia). Z istého uhla pohľadu v strednodobom horizonte predstavuje možná živelná medzinárodná migrácia na celosvetovej úrovni jedno z najväčších nevojenských rizík a bezpečnostný problém.

Otázkou ostáva, či vytvárať isté „pevnosti prosperity“, ktoré budú vyzbrojené dostatočne na to, aby odolali náhlým rozsiahlym migračným vlnám a prísne selektívnou migračnou politikou ťažili ľudský kapitál z menej rozvinutých regiónov sveta. Prípadne, prevziať globálnu zodpovednosť a v rámci možností jednotlivých rozvinutých svetových regiónov prispievať k vyrovnávaniu regionálnych disparít v sociálno-ekonomickom rozvoji.

Medzinárodná migrácia je v súčasnosti fenomén, ktorý, niekedy až kľúčovým spôsobom, ovplyvňuje systémy verejnej voľby v dotknutých krajinách. A to nielen v intenciách prevencie negatívnym efektom migrácie na domovskú alebo cieľovú krajinu, ale i v prípade, ak ide o presadzovanie jej pozitívnych vplyvov (napr. masívna podpora imigrácie v západoeurópskych ekonomikách v období 1961-1973).

Často do popredia vyvstáva otázka vzájomnej kompatibility a rozpornosti hodnôt, ktorá môže viesť k exklúzii a nepokojom. Dôležitou sa javí otázka jasného určenia a prijatia platnosti noriem väčšinovej spoločnosti pri súčasnom nepotláčaní unikátnosti migrantských kultúr.

Je dôležité zákonne ustanoviť kľúčové hodnoty väčšinovej domovskej spoločnosti a oboznámiť s nimi migrantov ešte pred umožnením vstupu na teritórium imigračnej krajiny tak, aby každý, kto má úmysel usídlieť sa v danej krajine jasne vedel, čo ho čaká a aké normy a

vzorcu správania a hodnoty musí prijať za svoje, stotožniť sa s nimi a čo všetko z jeho pôvodnej kultúry je v danej krajine akceptované, prípadne čoho sa bude musieť v danej krajine vzdať.

Príkladom nedostatočnej akcentácie socio-kultúrneho rozmeru medzinárodnej migrácie je súčasný vývoj sveta, keď sa otvorene na vedeckých fórach i v politických diskusiách hovorí o konflikte kultúr. Tento konflikt kultúr nebezpečne postihuje najmä západnú Európu, ktorá v povojnovom období prosperity brala viac do úvahy ekonomické výhody z vykrývania nedostatku pracovných síl na domácich trhoch práce masívnou podporou imigrácie z nekresťanských regiónov bez dôkladného zváženia dôsledkov v oblasti socio-kultúrnej kohézie.

Pri zvážení všetkých pozitívnych i negatívnych účinkov medzinárodnej migrácie možno fenomén medzinárodnej migrácie považovať za významný činiteľ, ktorý ovplyvňuje úroveň sociálno-ekonomického rozvoja zdrojovej i cieľovej krajiny migrácie. Práve súčasnom turbulentnom a krízami poznačenom období rastie tlak na schopnosť krajín flexibilnou migračnou politikou korigovať jednotlivé komponenty politiky sociálno-ekonomického rozvoja.

Z globálnej perspektívy je možné považovať ovplyvňovanie spôsobov, štruktúry a objemu medzinárodnej migrácie za nástroj, ktorý významným spôsobom v krátko a strednodobom horizonte môže ovplyvniť udržateľný sociálno-ekonomický rozvoj štátu, regionálneho zoskupenia, či celého globálneho ekonomického systému.

Záver

Záverom je možné skonštatovať predpoklady pre rastúci vplyv medzinárodnej migrácie na svetovú sociálno-ekonomickú i politicko-vojenskú stabilitu. Rovnako tak i rastúcu potrebu riadenia medzinárodnej migrácie v kontexte stabilizácie štruktúry a objemu migračných tokov v zmysle zmierňovania negatívneho populačného vývoja v rozvinutých ekonomikách sveta.

Dôležitou sa javí poznámka o nevyhnutnosti akcentácie hodnotovej a kultúrnej kompatibility migrantskej a väčšinovej populácie v intenciách predchádzaniu a zmierňovaniu sociálno-ekonomických rizík a tlakov vyplývajúcich z procesov začleňovania sa migrantov do majoritnej spoločnosti. Potrebným je i boj proti nelegálnej migrácii. Tu je vhodné zintenzívniť používanie nástrojov hospodárskej asistencie, v zmysle predchádzania zdrojových príčin migrácie, priamo v krajinách vzniku migračných pohybov.

Použitá literatúra:

1. Divinský, B. Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – Vývojové, trendy, od roku 2000. Bratislava : Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku n. o. 2007. pp 68
2. IOM, World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Responses for People on the Move. Geneva : Medzinárodná organizácia pre migráciu, 2003 350 s. ISBN 92-9068-144-6/1561-5502
3. IOM, World Migration 2005: Costs and benefits of international migration. Geneva : Medzinárodná organizácia pre migráciu, 2005 494 s. ISBN 9290682094
4. KRAJČÍK, D. Ľudský kapitál – význam pre ekonomické napredovanie
5. a konkurencieschopnosť krajiny. In: Zborník z medzinárodnej konferencie Moderné

6. prístupy k riadeniu ľudských zdrojov, konanej 8.-9. 3. 2006 v Trenčíne, s. 85-9.1
7. OECD. Trends in International Migration – SOPEMI Annual Report 2003. Paris : Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj, 2004 s. 386 ISBN 9264019448
8. SKELDON, R. Migration & Development a Global perspective. Edinburg : Adison Wesley Longman Limited, 1997. 253 pp ISBN 0-582-23960-5

Kontakt

Katedra krízového manažmentu
Fakulta špeciálneho inžinierstva
Žilinská univerzita
Ul. 1. Mája 32
010 01 Žilina
Slovenská republika

PhDr. Erik PAJTINKA, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VEREJNÁ DIPLOMACIA A JEJ AKTÉRI V SÚČASNEJ PRAXI¹

erik.pajtinka@diplomacy.sk

Abstrakt

V tomto príspevku je pozornosť venovaná problematike aktérov verejnej diplomacie, ktorá je definovaná ako organizovaný súbor aktivít, ktoré ovplyvňujú verejnú mienku v zahraničí, a to v cieľavedomom súlade so zahraničnopolitickými záujmami určitého štátu. Aktérom verejnej diplomacie môže byť akýkoľvek subjekt, ktorý ovplyvňuje verejnú mienku v zahraničí, prispieva k vytváraniu pozitívneho obrazu o štáte a súčasne pôsobí cieľavedome v prospech záujmov daného štátu. V praxi možno rozlišovať tri základné typy aktérov verejnej diplomacie: štátne subjekty, mimovládne subjekty s osobitným vzťahom k štátu a, napokon, neštátne subjekty.

Kľúčové slova: Verejná diplomacia, aktéri verejnej diplomacie, obraz štátu v zahraničí, ministerstvo zahraničných vecí, mimovládne organizácie, podnikateľské subjekty.

Abstract

In this article the attention is paid to the problem of public diplomacy actors, which is seen as an organized complex of activities, influencing public opinion abroad in a systematic accord with foreign policy interests of the state. It is suggested that the actor of public diplomacy could be any subject that influences public opinion abroad and, at the same time, contributes intentionally to the implementation of foreign policy interests of the state. In practice, three different types of public diplomacy actors can be distinguished: state subjects, non-governmental subjects with special relationship to state and, finally, non-state subjects.

Key Words: Public diplomacy, the actors of public diplomacy, state image abroad, the ministry of foreign affairs, non-governmental organizations, business subjects.

Úvod

Verejná diplomacia v súčasnosti predstavuje významný nástroj zahraničnej politiky štátu. Na rozdiel od „tradičnej“ diplomacie, ktorá sa realizuje predovšetkým prostredníctvom rokovaní na úrovni politických elít resp. diplomatických zástupcov, podstatou verejnej diplomacie je pôsobenie primárne na širokú verejnosť v zahraničí. Cieľom takéhoto pôsobenia je, vo všeobecnosti, vytvárať priaznivé podmienky na presadenie zahraničnopolitických záujmov štátu, ktorý verejnú diplomaciu realizuje, a to najmä prostredníctvom budovania jeho pozitívneho obrazu (imidžu) v zahraničí. Verejná diplomacia môže byť v tomto zmysle nielen nástrojom posilňovania prestíže štátu, ktorá prispieva k

¹ Príspevok bol publikovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0763/10 „Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu“.

efektívnejšej realizácii jeho mocensko-politických ambícií, ale aj zvyšovania jeho „ekonomickkej príťažlivosti“, teda schopnosti prilákať zahraničné investície a cudzích turistov, ktorá je dnes mimoriadne dôležitá z hľadiska realizácie ekonomických záujmov štátu.

V súčasnej praxi je výkon verejno-diplomatických aktivít neodmysliteľnou súčasťou činnosti diplomatických inštitúcií. Okrem nich sa však na realizácii verejnej diplomacie môžu v praxi aktívne podieľať aj rôzne iné subjekty, ktoré z formálno-právneho hľadiska nemajú diplomatický charakter, a teda ich primárnym cieľom (poslaním) nie je presadzovanie zahraničnopolitických záujmov štátu.

Cieľom tohto príspevku je vymedziť jednotlivé typy subjektov – aktérov verejnej diplomacie - a načrtnúť špecifické možnosti ich participácie na verejno-diplomatických aktivitách v súčasnej praxi.

Definícia aktéra verejnej diplomacie

Vymedzenie okruhu subjektov, ktoré možno považovať za aktérov verejnej diplomacie, vo veľkej miere závisí od toho, ako je definovaná samotná „verejná diplomacia“. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov, ale aj v diplomatickej praxi, existujú značné rozdiely v chápaní pojmu verejnej diplomacie.

V širšom zmysle sa pod verejnou diplomaciou zvyčajne rozumie všetko, čo pozitívne ovplyvňuje obraz určitého štátu v zahraničí. V tejto súvislosti napríklad podľa J. Bátoru verejná diplomacia zahŕňa „všetky aktivity štátnych i neštátnych aktérov, ktoré prispievajú k udržiavaniu a rozširovaniu mäkkej moci štátu“.² V tomto zmysle by teda bolo možné za aktérov verejnej diplomacie považovať aj subjekty, ktorých príspevok k vytváraniu pozitívneho obrazu štátu v zahraničí je mimovoľným, teda „vedľajším produktom“ ich konania, motivovaného snahou realizovať vlastné (ekonomické, ideologické, náboženské alebo iné) záujmy či ambície.³ V užšom zmysle sa verejná diplomacia spravidla asocjuje iba s tými aktivitami, ktoré k budovaniu pozitívneho obrazu štátu v zahraničí prispievajú cieľavedome a zvyčajne sú vykonávané štátnymi orgánmi alebo v koordinácii s nimi. V tomto zmysle definuje verejnú diplomáciu napríklad E. H. Potter, podľa ktorého ide o súbor aktivít, ktoré sú „realizované vládnymi orgánmi jedného štátu vo vzťahu k [širokej] verejnosti v iných štátoch za účelom“ dosiahnutia pozitívnej akceptácie jeho „národných politik, ideálov a ideí“ zo strany širokej verejnosti v týchto (cudzích) štátoch.⁴ V najužšom význame sa pod verejnou diplomaciou môžu rozumieť len aktivity diplomatických orgánov, ktoré sú zamerané na ovplyvňovanie verejnej mienky a komunikáciu s verejnosťou v cudzom (hostiteľskom) štáte. V tejto súvislosti možno spomenúť napríklad definíciu G. R. Berridgea a A. Jamesa, ktorí verejnú diplomáciu charakterizujú ako „propagandu realizovanú diplomatmi“.⁵

Pre účely diplomatickej praxe možno verejnú diplomáciu definovať ako súbor aktivít štátnych i neštátnych subjektov, ktoré ovplyvňujú verejnú mienku v zahraničí, a to v cieľavedomom súlade so zahraničnopolitickými záujmami určitého štátu.

² Bátor, J.: Public Diplomacy in Small and Medium Sized States: Norway and Canada. In: Discussion Papers in Diplomacy, No. 97, 2005, s. 4.

³ Ako príklad možno uviesť privátny podnikateľský subjekt, ktorý pôsobí na zahraničnom trhu a v snahe maximalizovať zisk (teda presadiť primárne svoj vlastný ekonomický záujem) si vytvára vlastnú (obchodnú) značku, čím súčasne (mimovoľne) prispieva aj k budovaniu pozitívneho imidžu jeho domovského štátu, s ktorým je asociovaný. V tejto súvislosti možno spomenúť napr. nadnárodnú firmu IKEA, ktorej marketing vo veľkej miere využíva príťažlivosť Švédska a jeho kultúry (napr. názvy výrobkov sú uvádzané vo švédskom jazyku a pod.).

⁴ Potter, E. H.: Canada and the New Public Diplomacy. In: Discussion Papers in Diplomacy, No. 81, 2002, s. 3.

⁵ Berridge, G. R. – James, A.: A Dictionary of Diplomacy. Second Edition. Palgrave Macmillan, New York 2003, s. 218.

Za aktéra verejnej diplomacie možno v tomto zmysle považovať akýkoľvek subjekt, ktorý svojimi aktivitami (1.) ovplyvňuje verejnú mienku v zahraničí, (2.) prispieva k vytváraniu pozitívneho obrazu o štáte, a súčasne (3.) pôsobí cieľavedome v prospech záujmov daného štátu.

Typy aktérov verejnej diplomacie

V praxi možno rozlišovať niekoľko kategórii (typov) aktérov verejnej diplomacie, a to: 1. štátne (vládne) subjekty, 2. mimovládne subjekty so špecifickou väzbou na štát a 3. neštátne subjekty.

Ad 1: V rámci štátnych subjektov verejnej diplomacie majú významné postavenie predovšetkým diplomatické orgány, ktoré v rámci plnenia svojho poslania – presadzovania zahraničnopolitických záujmov – vykonávajú okrem „tradičných“, neverejných činností aj množstvo aktivít, zameraných primárne na širokú verejnosť v prijímajúcom štáte. V praxi ide najmä o organizovanie rôznych kultúrnych podujatí, ako sú napr. koncerty, výstavy alebo vernisáže, usporadúvané pre verejnosť, ale aj aktívna účasť diplomatických zástupcov na prednáškach, seminároch či diskusiách napr. s vysokoškolskými študentmi alebo s predstaviteľmi podnikateľskej obce. Zriedkavosťou dnes nie sú ani vystúpenia diplomatov v televízii, v ktorých tlmochia a vysvetľujú stanoviská svojho domovského štátu k rôznym zahraničnopolitickým otázkam, a dokonca ani ich účasť v talk-show. Vzhľadom na to, že s funkciou diplomata je tradične spojená určitá prestíž, diplomatickí zástupcovia zvyčajne nemajú núdzu o pozvania na podobné podujatia, a sú tiež spravidla atraktívnym objektom pre miestne médiá. Spoločenské postavenie pritom diplomatom často „otvára dvere“ nielen do médií, ale aj k významným osobnostiam z akademickej, podnikateľskej alebo kultúrnej sféry, ktoré majú výrazný vplyv na verejnú mienku a/alebo dokonca priamo na politických predstaviteľov hostiteľského štátu. Z tohto dôvodu majú diplomati vhodné predpoklady na efektívnu realizáciu verejno-diplomatických aktivít, ak tomu samozrejme nebráni politické zriadenie v prijímajúcom štáte (napr. v podmienkach totalitných režimov je neprijateľné, aby diplomat verejne vystupoval s akýmkoľvek politickým prejavom, ktorý by nebol v súlade s oficiálnou štátnou propagandou).⁶

Okrem špecializovaných diplomatických orgánov štátu sa na realizácii verejno-diplomatických aktivít môžu aktívne podieľať aj ostatné štátne orgány a inštitúcie, najmä vysokí štátni predstavitelia (hlavy štátov, predsedovia vlád, ministri, atď.), ktorí príležitostne tiež vstupujú do procesu realizácie zahraničnej politiky. Ako príklad možno v tejto súvislosti uviesť príhovory, prejavy či iné verejné vystúpenia štátnikov počas ich oficiálnych alebo pracovných návštev v zahraničí, ktoré spravidla pútajú mimoriadnu pozornosť širokej verejnosti, a preto majú významný potenciál pôsobiť na formovanie verejnej mienky v cudzích štátoch.

Spomedzi ostatných štátnych inštitúcií sa na realizácii verejnej diplomacie môžu aktívne podieľať napr. aj ozbrojené sily, a to najmä formou prezentácie vojenskej techniky či profesionálnych zručností vojakov na rôznych podujatiach, organizovaných pre širokú verejnosť (napr. letecké dni a pod.). Pre tieto účely sú v niektorých štátoch v rámci ozbrojených síl vyčlenené dokonca osobitné útvary či jednotky, napr. stíhacie letky.⁷ Za určitých okolností môže mať pozitívny vplyv na formovanie obrazu štátu v zahraničí aj nasadenie jeho ozbrojených síl vo vojenských misiách a operáciách, napr. na udržanie mieru v konfliktných oblastiach. Takéto aktivity môžu mať priaznivý vplyv na verejnú mienku jednak

⁶ Pozri: Berridge, G. R.: Teória a prax diplomacie. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Banská Bystrica 2000, s. 59.

⁷ Napr. v britskom Royal Air Force takúto úlohu plní stíhacia letka známa ako *Red Arrows*, vo francúzskom Armée de l'Air je to *Patrouille de France* a v talianskom Aeronautica Militare zasa letka *Frecce Tricolori*.

v štáte nasadenia vojenských jednotiek (za predpokladu, že je ich prítomnosť miestnym obyvateľstvom vnímaná pozitívne), ale napr. aj v tretích štátoch, kde možno takýmto spôsobom prispievať k vytváraniu imidžu spoľahlivého spojenca a/alebo zodpovedného člena medzinárodného spoločenstva.⁸

Ad 2: Osobitnú kategóriu aktérov verejnej diplomacie predstavujú mimovládne subjekty so špecifickou väzbou na štát, medzi ktoré možno zaradiť napr. štátom (spolu)vlastnené podniky. V súčasnosti mnohé štáty na realizáciu verejnej diplomacie využívajú napr. národných (leteckých či železničných) dopravcov, ktorí v rámci svojich marketingových aktivít v zahraničí cielene propagujú nielen vlastné služby, ale aj domovský štát, najčastejšie za účelom podpory aktívneho cestovného ruchu.

Ad 3: Do kategórie neštátnych subjektov verejnej diplomacie možno v praxi zaradiť predovšetkým niektoré mimovládne organizácie, ale aj privátne podnikateľské subjekty, ktoré svojimi aktivitami ovplyvňujú verejnú mienku v zahraničí a pôsobia cieľavedome v prospech záujmov určitého štátu. Ako príklad možno uviesť prednášky, diskusie alebo prezentácie, organizované mimovládnymi organizáciami v zahraničí, ktoré sú sponzorované štátnymi orgánmi (napr. ministerstvom zahraničných vecí). Cieľom takýchto podujatí môže byť napr. „vysvetlenie“ zahraničnopolitickej pozície alebo stanoviska „sponzorského“ štátu k určitej otázke, ktorej verejná mienka v cieľovom štáte nie je pozitívne naklonená, alebo napr. aj prezentácia „sponzorského“ štátu, ako atraktívnej turistickej destinácie. Z hľadiska efektivity realizácie verejnej diplomacie je jednou z hlavných výhod mimovládných organizácií predovšetkým vyššia kredibilita ich aktivít v očiach verejnosti cieľového štátu (od diplomatických orgánov, na rozdiel od mimovládných organizácií alebo privátnych podnikateľských subjektov, sa spravidla automaticky očakáva, že budú obhajovať pozície a presadzovať záujmy ich domovského štátu).

Záver

Verejná diplomacia predstavuje súbor aktivít štátnych i neštátnych subjektov, ktorých cieľom je ovplyvňovanie verejnej mienky v zahraničí v prospech záujmov určitého štátu. Verejnú diplomáciu, ako určitú koncepciu alebo stratégiu, je v tomto zmysle potrebné odlišovať od „živelného“ formovania obrazu štátu v zahraničí, ktorý je výsledkom náhodných a/alebo vopred nepredvídateľných vplyvov rôznych subjektov, ktorých aktivity majú dopad na verejnú mienku v zahraničí.

Na realizácii verejnej diplomacie sa okrem štátnych subjektov, v rámci ktorých plnia kľúčovú úlohu najmä diplomatické orgány, aktívne podieľajú aj neštátne subjekty, predovšetkým mimovládne organizácie, ale tiež mimovládne subjekty so špecifickým vzťahom k štátu, konkrétne najmä niektoré typy štátnych podnikov. Forma participácie jednotlivých typov subjektov na verejnej diplomacii štátu má pritom svoje špecifiká, ktoré je v diplomatickej praxi potrebné zohľadniť. V prípade neštátnych subjektov je nevyhnutné rešpektovať ich autonómne postavenie, no mechanizmus spolupráce s ministerstvom zahraničných vecí musí byť nastavený tak, aby bola smerom navonok, v rámci verejno-diplomatických aktivít, zachovaná jednotná zahraničnopolitická línia štátu.

⁸ V praxi môže mať nasadenie ozbrojených síl často aj veľmi negatívny dopad na imidž štátu v zahraničí, najmä ak je z pohľadu verejnosti vnímané ako nelegitímne (napr. ak ide o bojové operácie v rozpore s medzinárodným právom či vojenskú okupáciu cudzieho územia). V tejto súvislosti možno poukázať napr. na pôsobenie ozbrojených síl USA v Iraku alebo v Afganistane, ktoré verejnosť v mnohých štátoch vníma značne kriticky.

Použitá literatúra:

1. Batora, J.: Public Diplomacy in Small and Medium Sized States: Norway and Canada. In: Discussion Papers in Diplomacy, No. 97, 2005.
2. Berridge, G. R. – James, A.: A Dictionary of Diplomacy. Second Edition. Palgrave Macmillan, New York 2003.
3. Berridge, G. R.: Teória a prax diplomacie. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Banská Bystrica 2000.
4. Potter, E. H.: Canada and the New Public Diplomacy. In: Discussion Papers in Diplomacy, No. 81, 2002.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Viliam PAJTINKA

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

FENOMÉN ZLYHÁVAJÚCICH ŠTÁTOV V MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH NA PRÍKLADE AFRIKY

viliam.pajtinka@euba.sk

Abstrakt

Príspevok sa venuje problematike zlyhávajúcich štátov ako významnému a závažnému fenoménu súčasných medzinárodných vzťahov. V jeho prvej časti sa autor zameriava na teoretické vymedzenie skúmaného pojmu a definovanie charakteristických znakov zlyhávajúcich štátov, pričom zároveň stručne poukazuje i na súvisiace sociálne – ekonomické a bezpečnostné problémy. Druhá časť príspevku načrtáva možnú klasifikáciu príčin zlyhania štátu v Afrike a zaoberá sa ich analýzou. V príspevku sú súčasne uvádzané viaceré konkrétne príklady zlyhávajúcich štátov v podmienkach vývoja na africkom kontinente, kde je daný problém najrozšírenejší, najnaliehavejší a najzložitejší z hľadiska riešenia.

Kľúčové slová: zlyhávajúce štáty, rozvojové štáty, Afrika, vestfálsky ideál, patrimonializmus.

Abstract

Paper addresses the issue of failed states as a significant and serious phenomenon of contemporary international relations. In its first part the author concentrates on the theoretical definition of the term and the determination of the main features which are characteristic for the failed states, whilst briefly suggesting the related socio – economic and security problems. The second part of the paper outlines the possible classification of the state failure causes in Africa and deals with their analysis. The paper states as well several factual examples of failed states in the developmental conditions on the African continent, where the given issue is the most widespread, the acutest and the most difficult to solve.

Key words: failed states, developing countries, Africa, Westphalian ideal, patrimonialism.

Úvod

V minulých, menej prepojených obdobiach bol fenomén zlyhania štátu (angl. „state failure“) od vyspelého sveta skôr izolovaný a jeho následky boli menšie i pre región, v ktorom sa zlyhávajúci štát (angl. „failed state“) nachádzal. V súčasnosti sú však negatívne dopady fenoménu intenzifikované existenciou podmienok globalizácie a interdependencie, v dôsledku čoho dochádza k výraznejšiemu prelievaniu súvisiacich problémov cez hranice zlyhávajúceho štátu nie len do príslušného regiónu, ale aj do celého sveta. Napriek tomu, že v histórii bol vznik a zánik národných štátov relatívne bežným a častým javom, v súčasnom systéme svetového poriadku založenom práve na inštitúte národného štátu predstavuje preto jeho zlyhanie významné ohrozenie legitimacy tohto systému. Zlyhávajúce štáty okrem toho zamedzujú aj napĺňanie medzinárodných noriem, požadujúcich stabilitu a predvídateľnosť

medzinárodných vzťahov.¹ Fenomén zlyhania štátu teda možno z hľadiska vyplývajúcich sociálno – ekonomických a bezpečnostných dopadov tak na samotný zlyhávajúci štát, susedné štáty, región ako i na celé medzinárodné spoločenstvo vôbec oprávnene pokladať za závažný problém v súčasných medzinárodných vzťahoch.

Uvedená skutočnosť obzvlášť znepokojuje vyspelé západné demokracie, ktoré daný fenomén nevnímajú len ako morálnu katastrofu, ale v kontexte udalostí z 11. septembra 2001 aj ako potenciálnu bezpečnostnú hrozbu, a to v zmysle ohrozenia ich národnej bezpečnosti a blahobytu nezávisle od geografickej vzdialenosti zlyhávajúceho štátu. Z tohto dôvodu sa západné mocnosti usilujú pôsobiť preventívne a zabrániť tak zlyhaniu štátu, resp. rozpadu poriadku v štáte ex ante, čím možno následne parciálne objasniť ich angažovanie sa na riešení problémov zlyhávajúcich štátov. Prevencia zlyhania národných štátov a „resuscitácia“ tých, ktoré zlyhali alebo zlyhajú sa podľa Roberta I. Rotberga stali kritickými strategickými a morálnymi imperatívmi súčasnosti.²

Cieľom príspevku je na základe definície a sociálno – ekonomických a bezpečnostných rozmerov fenoménu poukázať na jeho nesmiernu vážnosť a potrebu predchádzania, resp. riešenia ako aj objasniť príčiny jeho značného rozšírenia v Afrike.

Pojem a charakteristické znaky zlyhávajúcich štátov

Pojem zlyhávajúce štáty vznikol pôvodne v USA na začiatku 90. rokov 20. storočia a začal sa používať v kontexte nepokojov v oblasti Veľkých afrických jazier, hlavne genocídy v Rwande v roku 1994. Hoci sa zlyhanie štátu ako fenomén medzinárodných vzťahov prejavuje až po rozpade bipolárneho usporiadania sveta, jeho podstatné obsahové znaky možno pozorovať v niektorých štátoch už aj predtým.³ Vzhľadom na to, že sa jedná o pomerne objektívnu a „mimoriadne neutrálnu kategóriu“⁴ v porovnaní napríklad so spolitizovaným termínom darebácke štáty (angl. „rogue states“) alebo jeho korelátom os zla, bol pojem všeobecne akceptovaný aj napriek širokému a nejednoznačnému vymedzeniu. Daniel Thürer v tejto súvislosti upozorňuje na dva extrémne nepresnej definície, t. j. jednak pod pojmom zlyhávajúce štáty sensu lato by z pohľadu modernej vedy medzinárodného práva bolo možné chápať i agresorov, tyranie alebo totalitné štáty, a jednak sensu stricto štáty bez vlády, čo by s ohľadom na zlyhanie i ostatných funkcií štátu tiež nebolo exaktné.⁵

Pri skúmaní problematiky zlyhania štátu je treba tiež poznamenať, že okrem predmetného termínu sa v odbornej literatúre uvádzajú aj ďalšie pojmy s cieľom poukázať prostredníctvom príslušných indikátorov na rozličnú mieru životaschopnosti štátov a ich evolučné štádiá. Daniel Carment napríklad rozlišuje štáty silné (angl. „strong“), slabé (angl. „weak“), zlyhávajúce (angl. „failed“) a ich extrémny prípad, t. j. úplne rozpadnuté (angl.

¹ ROTBERG, R. I. (ed.). 2003. *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Washington D. C.: Brookings Institution Press, 2003, s. 1.

² ROTBERG, R. I. (ed.). 2003. cit. dielo, s. 24.

³ Napr. Čína v 30. rokoch, Konžská demokratická republika od získania nezávislosti v roku 1960, Kambodža za vlády Pol Pota v druhej polovici 70. rokov alebo Libanon v 80. rokoch 20. storočia.

⁴ SAMSON, I. 2004. *Terminológia strategických doktrín: negativizácia nepriateľa* [online]. 2004, [cit. 2010-11-13]. Dostupné na internete:

<<http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/analyza/terminologia-strategickych-doktrin-negativizacia-nepriateľa>>.

⁵ THÜRER, D. 1999. The “Failed State“ and International Law. In *International Review of the Red Cross* [online]. 1999, No. 836, p. 731 – 761 [cit. 2010-11-13].

Dostupné na internete: <<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jq6u.htm>>.

„collapsed“), pričom zdôrazňuje, že štáty nemusia nevyhnutne prejsť každým štádiom.⁶ Okrem spomínaných pojmov sa vzhľadom na pluralizmus prístupov k danej klasifikácii vyskytujú i termíny ako krehké štáty (angl. „fragile“), štáty v procese zlyhávania (angl. „failing“)⁷, kvázištáty (angl. „quasi – states“) a pod. Zlyhávajúce štáty teda môžeme implicitne definovať aj ako určité prechodné štádium medzi slabým štátom a jeho úplným rozpadom.

Navyše, pokiaľ sa jedná o samotný pojem zlyhávajúci štát, resp. slabý či tzv. dysfunkčný alebo kvázištát, nemožno opomenúť existenciu určitých kontroverzií. Uvedené termíny totiž často podliehajú postkoloniálnej kritike vychádzajúcej z ich prepojenia na etnocentrizmus Západu, nakoľko hodnotia predmetné štáty na základe západných štandardov a degradujú ich tak na nedokonalé kópie štátov dominantného západného sveta. Na druhej strane však možno prostredníctvom pojmových znakov a ukazovateľov objektívne pomenovať niektoré spoločné charakteristiky a problémy značne heterogénnej skupiny zlyhávajúcich štátov, čím môžeme naopak relevanciu pojmu obhajovať.

V literatúre existuje viacero interpretácií fenoménu zlyhania štátu, ale najčastejšie sa definuje a analyzuje v dvoch základných rovinách, a síce v zmysle:

1. zlyhania vzhľadom k strate efektívnej kontroly štátu nad štátnym územím;
2. zlyhania v súvislosti s neschopnosťou štátu zabezpečiť podmienky nevyhnutné pre ľudský rozvoj.

Z pohľadu prvej časti definície pojmu sa zlyhaním štátu rozumie neschopnosť príslušných štátnych inštitúcií vykonávať zvrchovanú štátnu moc nad štátnym územím, jednotlivými subjektmi a kontrolovať procesy na území štátu. Paul D. Williams však v tomto kontexte upozorňuje, že kontrolu a zlyhanie nemožno chápať absolútne, nakoľko i zlyhávajúci štát môže kontrolovať aspoň určitú časť svojho územia.⁸ Ako príklad možno uviesť Sudán, ktorý napriek tomu, že je bežne klasifikovaný ako zlyhávajúci štát, efektívne ovláda značnú časť štátneho územia, pričom v týchto oblastiach je zároveň schopný potláčať skupiny odmietajúce jeho zvrchovanú moc.

Ďalšiu charakteristiku zlyhávajúceho štátu, ktorú je v danej súvislosti vhodné uviesť, predstavuje istá miera zonácie jeho teritória vzhľadom na diferencovanosť subjektov, ktoré nad ním vykonávajú kontrolu. Môže sa jednať o orgán oficiálnej štátnej moci, ale rovnako aj o povstalcov, partizánske skupiny, domobranu, duchovného vodcu, klan, medzinárodnú mierovú operáciu alebo dokonca o transnacionálnu korporáciu či mimovládnu organizáciu.⁹ Okrem relatívnej početnosti sa zóny v zlyhávajúcich štátoch často vyznačujú aj vzájomnou prepojenosťou. Navyše, ako uvádza Rotberg, v niektorých prípadoch dochádza aj k výraznému presunu kontroly medzi subjektmi v spojitosti so striedaním dňa a noci.¹⁰ Príkladom štátu, v ktorom vznikli zóny s alternatívnymi formami vlády v rámci medzinárodne

⁶ CARMENT, D. 2003. Assessing State Failure: Implications for Theory and Policy. In *Third World Quarterly*, 2003, Vol. 24, No. 3, pp. 407-427, p. 407.

⁷ V slovenskej odbornej terminológii sa na rozdiel od anglickej striktné nerozlišujú štáty v procese zlyhávania a štáty, ktoré už zlyhali, ale skôr sa používa jednotný pojem zlyhávajúce štáty.

⁸ WILLIAMS, P. D. 2009. *State Failure in Africa: Causes, Consequences and Responses* [online]. Dostupné na internete: <http://www.pdfhost.com/view/aHR0cDovL2VsbGlvdHQyZ3d1LmVkdS9hc3NldHMvZG9jcy9yZXNlYXJjaC93aWxsaWFtczA3LnBkZg==>>. s. 1.

⁹ WILLIAMS, P. D. cit. dielo, s. 1.

¹⁰ ROTBERG, R. I. (ed.). 2004. *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press, 2004, s. 258.

uznávaných štátnych hraníc je Somálsko, kde od rozpadu centralizovaného štátu v roku 1991 absentovala centrálna vláda až do roku 2004.¹¹

Pojem zlyhanie štátu, ako už bolo naznačené, sa neobmedzuje len na aspekt straty efektívnej kontroly nad štátnym územím, ale v zmysle druhej časti definície vyjadruje i zlyhanie pri zabezpečovaní verejných, resp. politických statkov a služieb ako aj základných práv a slobôd pre všetkých obyvateľov štátu, ktorého príčinou je nedostatok kapacít alebo politickej vôle, čo v konečnom dôsledku bráni ľudskému rozvoju.

Pokiaľ sa jedná o politické statky, vyznačujú sa istou hierarchiou. Kľúčovým je z tohto pohľadu bezpečnosť, obzvlášť ľudská. Jej zabezpečenie je nevyhnutným predpokladom pre poskytnutie ďalších politických statkov, a preto sa stáva primárnou úlohou štátu. Zahŕňa zabránenie cezhraničnej invázii a nepriateľskej infiltrácii, strate územia, elimináciu domácich hrozieb a útokov na verejný poriadok a sociálnu štruktúru, zamedzenie kriminality a ostatných domácich hrozieb ako aj možnosť riešiť spory v štáte nenásilnou formou. Príkladom ďalších politických statkov je okrem ľudských a občianskych práv a slobôd zabezpečenie práva, ochrany majetku, vzdelania, zdravotnej starostlivosti, finančno – obchodnej a dopravnej infraštruktúry.

Zlyhávajúce štáty pritom zaistujú len obmedzené množstvo politických statkov, v dôsledku čoho vzniká tzv. funkčná medzera, t. j. priestor pre ich zabezpečenie zo strany neštátnych aktérov, ktorí často zneužívajú situáciu vo svoj prospech. Dochádza teda k stavu, kedy daný štát zlyháva pri plnení elementárnych funkcií. Výsledkom je klesajúca dôveryhodnosť legitímnej vlády a sociálne nepokoje.

Okrem toho zlyhaním štátu z daného hľadiska možno chápať aj nesplnenie tzv. princípu zodpovednosti za ochranu explicitne stanoveného v rezolúcii Valného zhromaždenia OSN z roku 2005. V súlade s predmetnou rezolúciou je každý štát zodpovedný za ochranu populácie pred genocídou, vojnovými zločinmi, etnickými čistkami a zločinmi proti ľudskosti, pričom zodpovednosť štátu zahŕňa preventívne opatrenia vhodnými a nevyhnutnými prostriedkami, vrátane opatrení voči ich podnecovaniu.¹² Prijatím kolektívnej medzinárodnej zodpovednosti za ochranu štáty vyjadrili zároveň aj ochotu zakročiť kolektívne, včas a rozhodne prostredníctvom Bezpečnostnej rady OSN, ak sa neosvedčia mierové prostriedky a zjavne zlyháva i samotný dotknutý štát.

Pri zohľadnení oboch uvedených podôb fenoménu zlyhania štátu možno pri analýze stavu na africkom kontinente v danom kontexte dospieť k záveru, že výrazne dominantnejšou zložkou pojmu je v daných podmienkach zlyhanie štátu, pokiaľ ide o zabezpečenie a podporu ľudského rozvoja než o kontrolu nad štátnym územím.

Vychádzajúc z komplexnej definície zlyhávajúceho štátu, možno teda vo všeobecnosti konštatovať, že štát zlyháva vtedy, ak nie je schopný plniť to, čo William I. Zartman označuje ako „základné funkcie štátu“¹³, t. j. štát ako uznávaná suverénna autorita, inštitucionalizovaná forma rozhodovania ako aj symbol identity a garant bezpečnosti na štátnom území, resp. čo Rotberg pomenúva ako „fundamentálne úlohy moderného národného štátu“¹⁴, ktoré súvisia predovšetkým so zabezpečovaním politických statkov. Pre uvedené funkcie je súčasne charakteristický vysoký stupeň vzájomnej previazanosti a preto je ich zložitá vykonávať

¹¹ Hoci v roku 2004 bola v Somálsku ustanovená dočasná vláda, v štáte aj naďalej existujú zóny ovládané inými než štátnymi orgánmi, vrátane jednostranne vyhlásených republík Somaliland v roku 1991 na severozápade a Puntland v roku 1998 na severovýchode Somálska.

¹² THE UN GENERAL ASSEMBLY: *Resolution - World Summit Outcome 2005. A/RES/60/1* [online]. ods. 138. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf>.

¹³ ZARTMAN, W. I. 1995. Posing the Problem of State Collapse. In Zartman, W. I. (ed.). 1995. *Collapsed States: The Desintegration and Restoration of Legitimate Authority*. Boulder: Lynne Rienner Pub., 1995, s. 5.

¹⁴ ROTBERG, R. I. (ed.). 2003. cit. dielo, s. 6.

oddelene. Z toho následne vyplýva, že oslabenie jednej z funkcií štátu vedie tiež k oslabeniu ostatných.

V tejto súvislosti je nutné uviesť, že základom pre determináciu zlyhania funkcií štátu je koncept štátnej suverenity, ktorého korene sa spájajú s ideálom štátnosti podľa vestfálskeho systému z roku 1648, ktorý považoval za základné úlohy štátu zaistenie bezpečnosti, blahobytu a reprezentácie.¹⁵ Podmienky nevyhnutné na dosiahnutie ideálu štátnej suverenity však v niektorých geografických oblastiach neexistovali. Z toho dôvodu je teda z dlhodobého hľadiska eklatantné, že väčšina afrických štátov sa nachádza zatiaľ na pomerne nižších stupňoch formovania. Danú skutočnosť potvrdzuje tiež zložitý a častokrát násilný historický priebeh budovania štátov v Európe. Williams preto pokladá nerovnomerný vývoj v Afrike skôr za prekvapujúci jav.¹⁶ Navyše, na rozdiel od Európy, kde demarkácia štátnych hraníc prebiehala vo vzťahu k susedným štátom, v Afrike kopírovali hranice rádius štátnej moci okolo centra, obvyčajne hlavného mesta. Kontrola územia štátnou mocou bola teda s narastajúcou vzdialenosťou od jadra nižšia, čo sa neskôr preukázalo aj pri delimitácii hraníc koloniálnymi mocnosťami.

Na základe uvedeného možno problematiku zlyhávajúcich štátov v Afrike vnímať a objasňovať do značnej miery podľa rozsahu ich adaptácie vestfálskemu ideálnemu štátu. Ako dokazovala Charta Organizácie africkej jednoty z roku 1963, vestfálsky ideál získal podporu najmä prvej generácie politických elít postkoloniálneho obdobia. Prispela k tomu predovšetkým ochota veľmocí uznať novovznikajúce štáty. Priblíženie sa k ideálnemu štátu v reálnych podmienkach však bolo len čiastočné. Pokiaľ sa jednalo o pôsobenie afrických štátov v medzinárodných vzťahoch, vestfálskemu ideálu sa približovali v zmysle uznaných členov medzinárodného spoločenstva so zastúpením v medzinárodných organizáciách. To už ale neplatilo vo vnútropolitických záležitostiach, kde bola v mnohých prípadoch časťou obyvateľstva spochybňovaná legitimita vlády a štátne inštitúcie využívané ako vládne nástroje jednak na podporu stúpenčov režimu a jednak na potlačanie a prenasledovanie opozície. Tieto štáty nazýva Robert H. Jackson výstižným pojmom kvázištáty, t. j. nefunkčné štáty, ktoré vznikli za účelom nahradenia európskeho koloniálneho systému.¹⁷

Pre analýzu fenoménu zlyhania štátu z toho vyplýva, že zlyhanie je podmienené konkrétnymi podmienkami v danom štáte, a preto je v niektorých regiónoch Afriky pravdepodobnejšie ako v iných. Možno tiež povedať, že existencia efektívnych štátnych štruktúr v predkoloniálnom období vytvára predpoklady pre rovnakú tendenciu v podmienkach postkolonializmu. Naopak, v štátoch so slabou štruktúrou vznikla tzv. bezpečnostná medzera a vákuum moci bolo vyplnené inými – neštátnymi subjektmi.

Ďalším možným prístupom k determinovaniu základných charakteristík zlyhávajúcich štátov je ich skúmanie v politicko – právnom, historicko – evolučnom a sociologickom kontexte. Thüerer pomenoval na základe aplikácie tohto konceptu znaky zlyhávajúcich štátov, ktoré možno zosumarizovať nasledovne:

- prítomnosť prevažne endogénnych problémov štátu, hoci môžu mať cezhraničný dopad;
- rozpad vnútroštátnych inštitúcií garantujúcich právo a poriadok;

¹⁵ Konkrétne sa jednalo o právo štátu vykonávať päť monopolných právomocí, a to: (1) kontrolovať násilné prostriedky, (2) výhradné právo vyberať dane od občanov, (3) výhradné právo nariaďovať politickú oddanosť a získať podporu občanov vo vojne, (4) suverénne právo rozhodovať spory medzi občanmi a (5) výhradné právo zastúpenia v medzinárodnom spoločenstve spojené s právomocou prijímať medzinárodnoprávne záväzky.

¹⁶ WILLIAMS, P. D. cit. dielo, s. 2.

¹⁷ JACKSON, R. H. 1990. *Quasi – states: Sovereignty, international relations, and the Third World*. New York: Cambridge University Press, 1990, s. 26.

- absencia orgánov schopných zastupovať štát na medzinárodnej úrovni alebo ovplyvniteľných medzinárodným spoločenstvom;
- absencia orgánov schopných zaväzovať štát medzinárodným právom;
- príslušnosť k skupine štátov Tretieho sveta, ktoré boli ovplyvnené geopolitickými faktormi ako koniec studenej vojny, dedičstvo koloniálnej nadvlády a proces modernizácie s nedostatočnou efektivitou budovania štátu;
- kolaps vlády v spojitosti s výkonom monopolných právomocí, následkom čoho dochádza k privatizácii a kriminalizácii štátu, prípadne k vzniku predpokladu Thomasa Hobbsa *bellum omnium contra omnes*;¹⁸
- a značná brutalita a intenzita násilia.¹⁹

Uvádzané spoločné charakteristiky zlyhávajúcich štátov možno rovnako doplniť aj o znaky vyplývajúce z ekonomického a bezpečnostného aspektu ich skúmania.

V súvislosti s ekonomickým prístupom k nim vzhľadom na skutočnosť, že sa jedná súčasne iba o štáty patriace do skupiny rozvojových štátov, môžeme zaradiť hlavne nízku úroveň tvorby HDP spravidla meranú prostredníctvom ukazovateľa HDP p. c. vypočítaného podľa parity kúpnej sily a nevyhovujúcu štruktúru HDP, existenciu duálnej ekonomiky²⁰, vysoký deficit verejných financií, dlhodobé pasívne saldo platobnej bilancie, vysokú zahraničnú zadlženosť, vysokú nezamestnanosť, exportnú závislosť, nevyhovujúcu infraštruktúru, zlý stav ľudských zdrojov, regionálne disparity a vysokú mieru korupcie. V danej súvislosti je však nutné zdôrazniť, že rozvojové a teda aj zlyhávajúce štáty nepredstavujú homogénny celok, a preto spomínané črty neplatia absolútne.

Na základe analýzy a komparácie klasifikácií štátov podľa metodiky Failed State Index a OSN stanovujúcich príslušnosť štátov k skupine zlyhávajúcich štátov, resp. k skupine najmenej rozvinutých štátov (LDCs) sme dospeli k záveru, že zlyhávajúce štáty nie je možné automaticky stotožňovať s najmenej rozvinutými štátmi, tzn. nie každý zlyhávajúci štát je zároveň najmenej rozvinutým štátom a opačne. Danú hypotézu môžeme dokázať napríklad na prípade Afriky, a síce podľa údajov z roku 2010 sa z 33 najmenej rozvinutých štátov na africkom kontinente²¹ len 15 zaraďuje medzi zlyhávajúce štáty²². Na druhej strane štáty ako napríklad Džibutsko, Benin, Angola, Gambia, Lesotho, Mali alebo Madagaskar nezlyhávajú, hoci patria do skupiny LDCs vykazujúcej najnižší stupeň sociálno – ekonomického vývoja, a teda k najchudobnejšiemu a tým najzraniteľnejšiemu segmentu medzinárodného spoločenstva.

Pokiaľ ide o bezpečnostné hľadisko v kontexte dopadov zlyhania štátu na medzinárodnú bezpečnosť, možno identifikovať ďalšie potenciálne charakteristické črty zlyhávajúceho štátu, spájajúce sa s problémami ako najmä destabilizácia regiónu, terorizmus, proliferácia zbraní hromadného ničenia, nárast kriminality, ohrozenie energetickej bezpečnosti a šírenie infekčných chorôb. Zároveň je ale nutné poznamenať, že z globálneho

¹⁸ Thomas Hobbes označoval stav „vojny všetkých proti všetkým“ za prirodzený stav spoločnosti do vzniku štátu.

¹⁹ THÜRER, D. 1999. The “Failed State“ and International Law. In *International Review of the Red Cross* [online]. 1999, No. 836, p. 731 – 761 [cit. 2010-11-14]. Dostupné na internete: <<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jq6u.htm>>.

²⁰ Duálna ekonomika znamená, že vedľa seba v danom štáte existujú pomerne rozvinuté sektory a tradičné zaostalé, neefektívne hospodárstvo.

²¹ UN-OHRLLS: *List of Least Developed Countries* [online]. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <<http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/>>.

²² UN-OHRLLS: *List of Least Developed Countries* [online]. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <<http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/>>.

pohľadu nie sú tieto znaky, resp. problémy medzi jednotlivými zlyhávajúcimi štátmi zastúpené rovnomerne.

Obdobne možno na rozdielnu mieru distribúcie uvedených problémov poukázať aj v podmienkach zlyhávajúcich štátov na africkom kontinente. Dôkazom je medzinárodný terorizmus, ktorý s výnimkou Sudánu a Somálska, možno v Afrike považovať skôr za pomerne zriedkavú bezpečnostnú hrozbu.²³ Rovnako je tomu i v prípade šírenia zbraní hromadného ničenia. Na druhej strane najväznejší bezpečnostný problém v Afrike predstavuje medzinárodná zločinnosť, hlavne nelegálny obchod so zbraňami, drogami, ľuďmi, ropou a inými nerastmi, ďalej proliferácia malých a ľahkých zbraní, infekčné ochorenia ako napríklad HIV/AIDS, ebola alebo malária a tiež výrazná politická nestabilita obzvlášť v regióne Afrického rohu alebo v štátoch Guinejského zálivu s bohatými ložiskami ropy. Je pritom paradoxné, že pokiaľ ide o medzinárodnú zločinnosť, vyskytuje sa v menšom rozsahu v oblastiach s úplným zlyhaním, resp. rozpadom štátu ako napríklad Somálsko. Naopak, má tendenciu rozmáhať sa v oblastiach s aspoň základnou sociálno – ekonomickou infraštruktúrou a so štátnou správou so sklonom k úplatkárstvu, ako napr. Keňa alebo Nigéria. Podobná úroveň infraštruktúry a súčasne určitý stupeň poriadku v zlyhávajúcom štáte sú predpokladmi aj pre pôsobenie teroristických buniek, pokiaľ daný štát neslúži len ako tranzitné územie alebo dočasná základňa.

Z načrtnutých znakov zlyhávajúcich štátov teda vyplýva, že pri skúmaní dopadov tohto fenoménu možno rozlišovať dve skupiny dotknutých subjektov, a síce samotný zlyhávajúci štát so zreteľom na životné podmienky a kvalitu života jeho populácie na jednej strane a ostatné štáty, vrátane veľmocí, susediacich štátov, resp. štátov v regióne na strane druhej.

Na základe uvedeného je zrejmé, že fenomén zlyhania štátu v medzinárodných vzťahoch implikuje mnohé vážne sociálno – ekonomické a bezpečnostné problémy. Súčasne býva označovaný aj ako vôbec najvýznamnejší problém svetového poriadku od skončenia studenej vojny.

Fenomén zlyhania štátu je najrozšírenejší na africkom kontinente a možno ho preto považovať za imanentnú súčasť jeho vývoja. Zlyhanie štátu pritom nie je javom vyskytujúcim sa výlučne iba v Afrike, hoci práve na danom kontinente sa vzhľadom na jeho rozsah, hlbokú zakorenenosť a naliehavosť riešenia pokladá za najproblematickejšie. Významne to dokazuje skutočnosť, že až 12 z 20 zlyhávajúcich štátov s najkritickejšou situáciou pochádza podľa hodnôt ukazovateľa Failed States Index z roku 2010 z Afriky, pričom 7 z nich sa nachádza v prvej desiatke štátov, resp. predstavujú zároveň prvých 5 štátov s najvyššou nameranou hodnotou indexu, ku ktorým v poradí patria Somálsko, Čad, Sudán, Zimbabwe a Konžská demokratická republika.²⁴

Príčiny zlyhania štátu v Afrike

Pokiaľ ide o analýzu príčin zlyhania štátov v Afrike, nejestvuje všeobecne platné a jednoznačné vysvetlenie. V literatúre možno rozlišovať dve základné kritériá klasifikácie príčin daného javu.

Prvé kritérium rozdeľuje zlyhávajúce štáty na štáty, v ktorých je zlyhanie determinované objektívnym nedostatkom relevantných kapacít, zatiaľ čo druhú skupinu tvoria štáty, kde za príčinu zlyhania možno označiť subjektívne zámerné politické rozhodnutie vlády o vykonávaní politiky často v prospech úradujúceho režimu a jeho podporovateľov a na úkor

²³ Atribútom afrického terorizmu bola z dlhodobšieho hľadiska skôr jeho národná orientácia a zameranie na vládu bielej menšiny.

²⁴ THE FUND FOR PEACE: *The Failed States Index 2010* [online]. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=900>

iných skupín obyvateľstva v danom štáte. Príkladom uvedenej politiky je pretrvávajúca manipulácia štátnej moci prezidentom Mugabem za účelom zabezpečenia stability režimu v Zimbabwe pri súčasnom potláčaní základných ľudských práv časti obyvateľov. Iným prípadom sú spomínané objektívne príčiny zlyhania štátu, kde ako príklad možno uviesť neúspešnú snahu štátu o znovunastolenie poriadku v určitej časti jeho územia z dôvodu nedostatočných kapacít, k čomu dochádza v Ugande pri boji vlády s Božou armádou odporu alebo v Sudáne vzhľadom na neschopnosť vlády poraziť Sudánske ľudové oslobodzovacie hnutie a armádu. Daná situácia môže mať napokon za následok prijatie politického kompromisu alebo dlhodobé nepokoje a zároveň viesť de facto k rozdeleniu štátneho územia. Príkladom zlyhania štátu vyvolaného objektívnym stavom nedostatku kapacít v zmysle nevyhnutných zdrojov a nástrojov s cieľom zabezpečiť ľudský rozvoj sú aj Sierra Leone a Libéria.

Druhé kritérium klasifikácie príčin zlyhania rozlišuje príčiny na dve kategórie, a sice štrukturálne a podmienené.

Pokiaľ ide o štrukturálnu kategóriu, možno sem zaradiť príčiny späté s nasledovnými faktormi, a to:

1. s problematikou vestfálskeho ideálu štátnosti;
2. s politicko – geografickou charakteristikou štátu, obzvlášť s prihliadnutím na nerastné bohatstvo a environmentálne aspekty;
3. a s konceptom bezpečnostnej dilemy.²⁵

Čo sa týka vestfálskeho ideálu, v mnohých oblastiach afrického kontinentu sa ho, ako už bolo spomenuté, nepodarilo úspešne presadiť. Dôvodom bola prítomnosť určitej averzie zo strany africkej spoločnosti voči budovaniu štátu a súvisiaceho výkonu jeho právomocí a funkcií podľa európskeho vzoru. Napriek tomu, že medzinárodné spoločenstvo vyvíjalo úsilie s cieľom napomáhať proces formovania nezávislých štátov v Afrike v podobe ich uznania, pričom v mnohých prípadoch bol jeho výsledkom práve vznik tzv. kvázištátov, nemohlo ale ovplyvniť mieru stotožnenia sa dotknutého obyvateľstva s novovzniknutým štátnym útvarom. Za obzvlášť nezanedbateľný faktor, ktorý výrazne skomplikoval budovanie štátu v Afrike, možno nepochybne pokladať i vplyv politiky superveľmocí počas studenej vojny, ktorá mala za následok vnútropolitické rozpory v jednotlivých formujúcich sa štátoch ohľadom ich komunistického alebo kapitalistického smerovania. Práve skutočnosť, že africké štáty sa v danom období nachádzali ešte v raných štádiách vývoja, umocnila ich zraniteľnosť a zintenzívnila tak negatívne dopady bipolárneho konfliktu na ich formovanie. Prikláňame sa preto k názoru Carmenta, ktorý v tejto súvislosti zdôrazňuje, že „mnohé štáty vo svete zlyhali, zlyhávajú alebo zlyhajú hlavne z dôvodu straty podpory jednej alebo oboch superveľmocí po páde Berlínskeho múra ako ich spojencov počas studenej vojny.“²⁶ V mnohých prípadoch teda môžeme zlyhanie štátu považovať za následok stiahnutia ich podpory zo slabých štátov.

V spojitosti s príčinou zlyhania štátu založenou na faktore politickej geografie je nutné zdôrazniť vplyv koloniálnych mocností vo forme vzniku autoritatívnych režimov a najmä mnohokrát nezmyselne stanovených štátnych hraníc. Vytýčené hranice medzi jednotlivými kolóniami totiž ignorovali kmeňové hranice a tiež etnické a jazykové rozdiely, čo možno oprávnené považovať za jednoznačne konfliktogénne dedičstvo kolonializmu, ktoré v Afrike až do súčasnosti predstavuje zdroj mnohých kmeňových a etnických konfliktov. Takisto z hľadiska prírodno – geografických podmienok preto v prípade niektorých afrických štátov jestvovali významné predpoklady zlyhania už pri ich vzniku. Jedným z problémov, ktorý predstavuje prekážku pre efektívne spravovanie štátu, je v danom kontexte extrémne nízka

²⁵ WILLIAMS, P. D. cit. dielo, s. 3.

²⁶ CARMENT, D. 2003. cit. dielo, s. 1.

hustota obyvateľstva, ktorá zvyšuje náklady štátnej správy a sťažuje jej riadenie. Vyšší stupeň zaľudnenia však pritom nie je možné dosiahnuť, nakoľko viac ako 50 % územia afrického kontinentu sa vyznačuje nedostatočným úhrnom zrážok, čo bráni rozvoju poľnohospodárstva a tým i osídľovaniu týchto oblastí.²⁷ Rovnako významný je i ekonomický aspekt kolonializmu ako príčiny zlyhania štátu, a to v podobe deformácie a znefunkčnenia jeho hospodárstva v dôsledku jednosmerného zamerania ekonomík, jednostranných obchodných väzieb, udržiavania zaostalosti sekundárneho a terciárneho sektora spôsobenú funkciou odbytiska hotových výrobkov a „surovinového prívesku“, zachovávaní „osobitných vzťahov“ medzi bývalými kolóniami a ich materskými krajinami.

Ďalšiu zo štrukturálnych príčin zlyhania štátu možno odvodiť z koncepcie bezpečnostnej dilemy, na základe ktorej sa objasňuje ako strach z bezvládia, resp. anarchie, ktorý nakoniec pôsobí ako katalyzátor rozpadu centrálnej vlády. Za prvotný stimul sa označuje kolabovanie štátnych inštitúcií a verejného poriadku, v dôsledku čoho sa jednotliví aktéri začínajú správať tak, akoby už anarchia existovala, hoci v skutočnosti ešte nevznikla. Inými slovami, kolaps štátu a následná anarchia sa tým stávajú tzv. sebanapĺňajúcim proroctvom.

Pokiaľ sa jedná o podmienené príčiny zlyhania štátu, v Afrike predstavujú v komparácii so štrukturálnou kategóriou ešte početnejšiu skupinu faktorov, ktoré možno zosumarizovať nasledovne:

- 1) zlí lídri;
- 2) tzv. zhubní aktéri, t. j. diktátori, vojvodcovia a pod.;
- 3) zlá hospodárska politika;
- 4) zlé prostredie;
- 5) a nepriateľská politika susediacich štátov.²⁸

V súvislosti s africkými lídrami a politickou elitou je predmetom kritiky predovšetkým ich patrimonializmus, teda politika zneužívania zdrojov zahraničnej rozvojovej pomoci na odmeňovanie stúpcov a potláčanie odporcov režimu namiesto ich využitia na národné stratégie rozvoja. K lídrom najčastejšie obviňovaným zo zodpovednosti za zlyhanie štátu patria v Afrike napríklad Mohammed Siad Barre v Somálsku, Robert Mugabe v Zimbabwe, Siaka Stevens v Sierra Leone, Idi Amin Dada v Ugande, Samuel Doe a neskôr Charles Taylor v Libérii či Mobutu Seko v bývalom Zaire.

V štátoch so slabým alebo rozpadávajúcim sa inštitucionálnym aparátom sa ďalej vytvára priestor pre pôsobenie rôznych vodcov a diktátorov, ktorí využívajú vzniknutú nestabilitu na podnecovanie etnického napätia a nepokojov, čo môže vyvolať, resp. urýchliť zlyhanie štátu. Motívy konania je nutné skúmať ad hoc, ale v mnohých prípadoch ide najmä o snahu prevziať moc alebo obohatenie sa.

Faktor nevhodných vládnych opatrení v hospodárskej politike štátu predstavuje ďalší významný predpoklad pre jeho zlyhanie. Nevyhovujúce makroekonomické ukazovatele ako následky nesprávnej hospodárskej politiky sú preto charakteristickými problémami zlyhávajúcich štátov. V danom kontexte je však žiaduce poukázať zároveň i na určitú rozporuplnosť vplyvu donorov medzinárodnej pomoci a politiky otvorenosti rozvojových ekonomík presadzovanej Svetovou bankou a Medzinárodným menovým fondom, ktoré v niektorých prípadoch prispeli k prehĺbeniu politickej a ekonomickej nestability štátu a implicitne k jeho následnému zlyhaniu. Samotná nevhodná politická ekonómia však nemusí nevyhnutne generovať zlyhávajúce štáty. Kauzálny vzťah sa síce potvrdil napríklad v prípade

²⁷ Relatívne vysokou hustotou zaľudnenia sa vyznačuje iba región Veľkých afrických jazier a Etiópskej vysočiny.

²⁸ WILLIAMS, P. D. cit. dielo, s. 3.

Sierra Leone a bývalého Zairu, resp. dnešnej Konžskej demokratickej republiky, ale naopak nebol preukázaný pri oslabení štátu ekonomickým zlyhaním v prípade Malawi alebo Nigeru.

Čo sa týka faktora zlého prostredia, vzťahuje sa na dostupnosť a proliferáciu zbraní vo viacerých slabých a krehkých afrických štátoch. Z daného stavu následne vyplývajú ťažkosti vlády spojené so zabezpečením efektívnej kontroly štátneho územia a ochrany obyvateľstva, nakoľko protivládne hnutia sú schopné nahromadiť výzbroj postačujúcu na povstanie.

Do podmienenej kategórie príčin zlyhania štátu sa zaraďuje aj nepriateľstvo vlád susediacich štátov vo vzťahu k režimu iného susedného štátu, resp. pôsobenie povstaleckých skupín so zámerom destabilizovať cieľový štát, a to nezávisle od poskytnutia podpory (dočasne) „hostiteľského“ štátu. Na základe analýzy vývoja na africkom kontinente možno v tejto súvislosti uviesť príklad nestability v Sierra Leone, ktorú vyvolal Taylorov režim v susednej Libérii v 90. rokoch 20. storočia a využitie Ugandy ako útočiska pre operácie Rwandského vlasteneckého frontu Tutsiov predchádzajúce invázii do Rwandy v roku 1990 alebo obdobné využitie Konžskej demokratickej republiky zo strany povstaleckých skupín Hutuov s cieľom destabilizovať Kagameho režim po genocíde v roku 1994.

Na záver analýzy uvedených faktorov zlyhania štátu teda možno súhlasiť s názorom P. D. Williamsa v tom, že napriek ich nepopierateľnému potenciálu zohrávať dôležitú úlohu v danom fenoméne je pre súčasný stav poznania naďalej príznačná určitá vágnosť vzhľadom na možnosť exaktnej predikcie tzv. kritických bodov zlyhania v konkrétnych prípadoch.

Záver

Fenomén zlyhávajúcich štátov predstavuje v súčasnosti jeden z najvýznamnejších bezpečnostných a morálnych problémov medzinárodných vzťahov, riešenie ktorého je vzhľadom na súvisiace dopady v záujme celého medzinárodného spoločenstva. Potvrďuje to najmä zložitá situácia na africkom kontinente, kde je zlyhanie štátu najrozšírenejšie, pričom je spojené hlavne s jeho neschopnosťou zabezpečiť podmienky pre ľudský rozvoj. Príčiny daného stavu však objektívne nemožno redukovať len na problematiku zlého vládnutia a afrického patrimonializmu, ale je tiež nutné zdôrazniť predovšetkým nepopierateľne negatívny vplyv koloniálnej minulosti, obdobia bipolarity ako aj súčasného neokolonializmu. Hoci existuje niekoľko potenciálnych príčin zlyhania štátu v Afrike, determinácia jeho kritických bodov zatiaľ nie je možná.

Použitá literatúra:

1. CARMENT, D. 2003. Assessing State Failure: Implications for Theory and Policy. In *Third World Quarterly*. ISSN 0143-6597, 2003, Vol. 24, No. 3, pp. 407-427.
2. JACKSON, R. H. 1990. *Quasi – states: Sovereignty, international relations, and the Third World*. New York: Cambridge University Press, 1990, 225 s. ISBN 0-521-44783-6.
3. LIPKOVÁ, E. A KOL. 2005. *Ekonomika rozvojových štátov*. Bratislava: Ekonóm, 2005, 296 s. ISBN 80-225-2100-0.
4. NAFZIGER, E. W. 2006. *Economic Development*. 6th Edition. New York: Cambridge University Press, 2006, 846 p. ISBN 978-0-521-82966-3.
5. ROTBERG, R. I. (ed.). 2003. *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Washington D. C.: Brookings Institution Press, 2003, 359 p. ISBN 0-8157-7574-1.
6. ROTBERG, R. I. (ed.). 2004. *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press, 2004, 334 s. ISBN 0-691-11671-7.

7. SAMSON, I. 2004. Terminológia strategických doktrín: negativizácia nepriateľa [online]. 10.12. 2004, [cit. 2010-11-13]. Dostupné na internete: <<http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/analyza/terminologia-strategicky-ch-doktrin-negativizacia-nepriateľa>>.
8. SUR, S. On “Failed States“ [online]. Dostupné na internete: <<http://www.diplomatie.gouv.fr/en/IMG/pdf/surgb.pdf>>.
9. THE FUND FOR PEACE: The Failed States Index 2010 [online]. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=900>
10. THE UN GENERAL ASSEMBLY: Resolution - World Summit Outcome 2005. A/RES/60/1 [online]. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf>.
11. THÜRER, D. 1999. The “Failed State“ and International Law. In International Review of the Red Cross [online]. 1999, No. 836, p. 731 – 761. Dostupné na internete: <<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jq6u.htm>>.
12. UN-OHRLLS: List of Least Developed Countries [online]. [cit. 2010-11-07]. Dostupné na internete: <<http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/>>.
13. WILLIAMS, P. D. 2009. State Failure in Africa: Causes, Consequences and Responses [online]. Dostupné na internete: <<http://www.pdf-top.com/view/aHR0cDovL2VsbGlvdHQuZ3d1LmVkdS9hc3NldHMvZG9jcy9yZXNIYXJjaC93aWxsaWFtczA3LnBkZg==>>.
14. ZARTMAN, W. I. 1995. Posing the Problem of State Collapse. In Zartman, W. I. (ed.). 1995. Collapsed States: The Desintegration and Restoration of Legitimate Authority. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1995, 303 s. ISBN 1-55587-518-1.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita
 Dolnozemska 1
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika

PhDr. Daniela PALAŠČÁKOVÁ, PhD.
doc. PhDr. Anna PLIŠKOVÁ, PhD.

EKONOMICKÁ FAKULTA
TECHNICKÁ UNIVERZITA V KOŠICIACH
PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE

KARPATSKÍ RUSÍNI V POSTKOMUNISTICKEJ EURÓPE: AMBÍCIE A REALITY

daniela.palascakova@tuke.sk
pliskova@unipo.sk

Abstrakt

Karpatskí Rusíni žijú v samom srdci Európy pozdĺž severných a južných svahov Karpát. Ich domovina, známa ako Karpatská Rus, sa rozprestiera na rozhraní Ukrajiny, Slovenska a Poľska. Mimo nej žije menší počet Rusínov v Srbsku, Rumunsku, Maďarsku, Chorvátsku a Česku. Totalitné režimy týchto krajín, s výnimkou bývalej Juhoslávie, rusínsku národnú identitu neuznávali. K zmene dochádza po roku 1989, kedy zaznamenávame „tretie“ rusínske národné obrozenie. Vznikajú rusínske kultúrne spolky, ktoré sa združujú do Svetového kongresu Rusínov (1991). Na zasadnutiach v dvojročných intervaloch sa vytyčujú spoločné ciele zamerané na zachovanie Rusínov ako samostatnej národnosti. Cieľom príspevku je prezentovať rozvoj vzájomných kontaktov, výsledkom ktorých sú spoločné projekty na báze jazyka, školstva, kultúry, literatúry, histórie. S výnimkou Ukrajiny, ktorá ako jediný postkomunistický štát v Európe ani v súčasnosti neuznáva rusínsku národnú identitu, činnosť rusínskych spolkov a inštitúcií sa rozvíja na báze štátnej podpory a zaznamenala veľmi pozitívne výsledky. Požiadavka medzinárodnej a multikultúrnej výchovy v tomto smere je zjavná vo svete rýchlej komunikácie a zvýšenej vzájomnej závislosti a mobility ľudí.

Kľúčové slová: karpatskí Rusíni, medzinárodné vzťahy, multikultúralna výchova, rusínska identita, rusínske obrozenie, rusínska kultúra.

Abstract

Carpatho-Rusyns are living in the heart of Europe along the northern and southern slopes of the Carpathians. Their homeland, known as Carpathian Rus', is situated on the border of Ukraine, Slovakia and Poland. The small number of Rusyns lives also in Serbia, Romania, Hungary, Croatia and Czech Republic. Totalitarian regimes of these countries, except Yugoslavia, did not recognize Ruthenian national identity. The change occurs after 1989, with the "third" Rusyn national revival. Rusyn cultural organizations arose, and were grouped into the World Congress of Rusyns (1991). The meetings held every two years set out common objectives aimed at maintaining the Rusyns as a distinct nationality. The contribution is to highlight the increasing contacts, which are the result of joint projects based on language, education, culture, literature, history. With the exception of Ukraine, which is currently the only country not recognizing Ruthenian national identity, activities of Rusyn associations and institutions are developed based on state support and reported very positive results. In this direction requirement of international and multicultural education is evident as we live in a world of rapid communication and increased interdependence and mobility of people.

Key Words: Carpatho-Rusyns, international relationships, multicultural education, Ruthenian national identity, Rusyn national revival, Ruthenian culture.

ÚVOD

Príspevok vychádza zo základnej premisy, že naozajstné bohatstvo spoločnosti tvorí mozaika kultúr a tradícií každého národa a národnosti v súčasnom globalizujúcom sa svete. Je v záujme všetkých občanov toto rôznorodé a o to hodnotnejšie spoločné dedičstvo uchovávať a rozvíjať, pretože ich vzájomné pôsobenie tvorí neoceniteľný a ničím nenahraditeľný prínos pre všetkých obyvateľov planéty.

Cieľom nášho príspevku je prispieť k pokojnému spolunažívaniu väčšiny, tzv. „starých“ menšín, ako aj podporovať pokojné začlenenie tzv. „nových“ menšín do spoločnosti.

1 PRAKTICKÁ APLIKÁCIA MULTIKULTURALIZMU

Ku koncu 20. storočia v Európe prestali jestvovať kritériá a normy na jednotné, univerzálne posudzovanie sveta okolo nás. Každý región, každá sociálna, etnická a kultúrna skupina sa snaží presadzovať svoje potreby a záujmy, len mimoriadne ťažko sa hľadajú jednotiace pohľady a kritériá na spoločné posudzovanie situácie.

Slovensko sa otvorilo svetu a je súčasťou procesov globalizácie:

- Kontakty s odlišnými kultúrami sa stali súčasťou každodenného života.
- Na Slovensku sa posilňuje identita „starých“ aj „nových“ menšín.
- Slovenskí občania cestujú do celého sveta.
- Média do našich domovov prinášajú obrazy z celého sveta.
- V Európskej únii máme otvorené hranice, trhy, obchody, kultúrnu a pracovnú ponuku.

Hoci Slovensko sa stalo súčasťou multikultúrneho sveta, predsa však v ľuďoch prežívajú stereotypné pohľady na svet a postoje. I v demokratickom usporiadaní Slovenskej republiky pretrvávajú v praxi rôznych inštitúcií diskriminačné prístupy. Multikulturalizmus sám osebe nie je zdrojom ťažkostí, pretože je to normálny proces v komunikácii kultúr. Problémy s multikultúrnou realitou vznikajú vtedy, keď dôjde ku konfliktu postojov a hodnôt, keď sa niektoré kultúry začnú nadradovať nad iné alebo keď príslušníci rôznych kultúr o svojich vzájomných problémoch nediskutujú a ich riešenie odkladajú.

Pojem multikulturalizmus označuje tri fenomény:

1. Je to reálny sociálny fakt. V rovnakom čase a priestore existujú vedľa seba viaceré odlišné kultúry, ktoré sa spolu kontaktujú.
2. Je to politický program a ideológia budovania mierovej spolupráce odlišných kultúr. Prisudzuje odlišným kultúram rovnaké sociálne postavenie a práva.
3. Je to teória, ktorá využíva poznatky kultúrnej antropológie, sociálnej psychológie, kultúrnej histórie a analyzuje procesy vzájomného ovplyvňovania kultúr.

Multikultúrna výchova pomáha zvládnuť výzvy súčasného globalizujúceho sa sveta.

Hlavnými dôvodmi na presadzovanie multikultúrnej výchovy dnes sú:

- Potreba prispieť k pokojnému spolunažívaniu väčšiny a tzv. „starých“ menšín, ako aj ochota podporovať pokojné začlenenie tzv. „nových“ menšín do spoločnosti.
- Globalizácia ekonomiky, politiky i médií.
- Premennivosť a nestálosť súčasnej európskej spoločnosti, v ktorej sa neustále striedajú kultúrne kontakty.

- Desaťročia trvajúca ideologická, geografická a politická uzavretosť slovenskej spoločnosti.
- Nevyhnutnosť nanovo definovať kultúrnu identitu Slovenska, Slovákov, Maďarov, Rusínov, Rómov a ďalších obyvateľov SR v novej geopolitickej situácii.
- Latentný rasizmus pretrvávajúci vo veľkej časti slovenskej spoločnosti.
- Učítelia nemali kde získať dostatok zručností na riešenie problémov vyplývajúcich zo vzťahov kultúr.

Nevyhnutnosť systematickej snahy o multikultúrnu výchovu, ktorá môže napomáhať prehlbovaniu pozitívnych vlastností multikulturalizmu i odstraňovaniu jeho rizík, vyplýva aj z povahy súčasnej – postmodernej – spoločnosti v Európe a na Slovensku.¹

2 KARPATSKÍ RUSÍNI

Karpatskí Rusíni žijú v samom srdci Európy pozdĺž severných a južných svahov Karpát. Územie, na ktorom prinajmenšom do začiatku XX. storočia tvorili väčšinu obyvateľstva, sa volá Karpatská Rus. Zaberá približne 18 tisíc km² a rozprestiera sa na 375 kilometroch od rieky Poprad na západe po horný tok Tisy a jej prítoky na východe. Vychádzajúc zo súčasných medzinárodných hraníc, Karpatská Rus sa rozprestiera na území Poľska, Slovenska, Ukrajiny a Rumunska.

Obrázok 1 Karpatská Rus, 1919 – 1939

Zdroj: MAGOCSI, Paul Robert: *Národ znikadiaľ* : ilustrovaná história karpatských Rusínov. Prešov : Rusín a ľudové noviny, 2007, s. 34.

Najväčší počet – až tri štvrtiny karpatských Rusínov Európy žije na Ukrajine, presnejšie v jej Zakarpatskej oblasti (historicky Podkarpatská Rus). Na Slovensku žijú Rusíni v severovýchodnej časti krajiny – v tzv. prešovskej oblasti, historicky známej pod názvami „Prjaševščina“, resp. „Prešovská Rus“. Na severných svahoch Karpát Rusíni žili tradične v juhovýchodnom Poľsku, v oblasti známej ako lemkovský región, resp. „Lemkivščina“. Po druhej svetovej vojne boli lemkovskí Rusíni deportovaní na Ukrajinu a do západných oblastí Poľska. Časť z nich, prevažne tí, ktorí zostali v Poľsku, sa vrátili do Karpát, avšak väčšina zostala roztrúsená po juhozápadných oblastiach krajiny (Sliezske). Niekoľko rusínskych dedín existuje na juh od Tisy – v Maramureši (severocentrálne Rumunsko) a v

¹ MISTRÍK, E. a kol. : Multikultúrna výchova v škole. Ako reagovať na kultúrnu rôznorodosť. Vydala: © Nadácia otvorenej spoločnosti, Bratislava 2008. ISBN 978-80-969271-4.

severovýchodnom Maďarsku. Okrem karpatskej domoviny Rusíni žijú ako prisťahovalci v susedných krajinách: od polovice XVIII. storočia vo Vojvodine (historicky Báčka) a v Sríeme (bývalá Južoslávia), t. j. v súčasnom severnom Srbsku a východnom Chorvátsku. V Českej republike sa koncentrujú prevažne v hlavnom meste Prahe a na severnej Morave, kde sa presťahovali prevažne po 2. svetovej vojne. Najväčšia komunita mimo karpatskej oblasti sa nachádza v USA, kde sa vysťahovalo približne 225 tisíc Rusínov v rokoch 1880 – 1914. Usadili sa najmä v priemyselných oblastiach severovýchodných a severovýchodných štátov, kde dodnes žije väčšina ich potomkov. Menší počet Rusínov emigroval do Kanady a Argentíny v 20. rokoch a do Kanady a Austrálie v 70. a 80. rokoch XX. storočia.

Tabuľka 1 Karpatskí Rusíni v štatistikách (k roku 2001)

Štát	Oficiálna štatistika (v tis. osôb)	Odhad (v tis. osôb)
UKRAJINA	10 000	740 000
z toho:		
• Zakarpatská oblasť		650 000
• Presídlení Lemkovia		90 000)
SLOVENSKO	55 000	130 000
POLSKO	5 900	60 000
RUMUNSKO	200	34 000
SRBSKO	16 000	25 000
ČESKÁ REPUBLIKA	1 100	12 000
MAĎARSKO	1 100	6 000
CHORVÁTSKO	2 300	5 000
USA	12 500	620 000
KANADA	–	20 000
AUSTRÁLIA	–	2 500
SPOLU	104 100	1 654 500

Zdroj: MAGOCSI, Paul Robert: *Národ znikadiaľ' : ilustrovaná história karpatských Rusínov*, s. 11.

Karpatskí Rusíni sú jedným z mnohých autochtónnych európskych národov či národností bez vlastného štátu, pričom ani v jednom z uvedených štátov nemajú administratívne vyčlenené územie. V najlepšom prípade v súčasnosti žijú ako legislatívne uznaná národnostná menšina, a to vo všetkých európskych krajinách s výnimkou Ukrajiny.

Podobne ako v histórii iných malých národov bez vlastného štátu, ani karpatskí Rusíni z rôznych príčin sa oficiálne často neidentifikovali ako Rusíni, resp. ako Rusínov ich neregistrovali vlády štátov, v ktorých žili. Z tohto dôvodu v súčasnosti sa ani nedá uviesť ich presný počet v jednotlivých krajinách. Neoficiálne odhady však uvádzajú, že v Európe žije približne milión ľudí rusínskeho pôvodu, v Amerike okolo 640 000 osôb.²

Karpatskí Rusíni patria k slovanskej vetve indoeurópskych národov. Ich dialekty sa zaraďujú k východoslovanským a vzhľadom na ich osídlenie v pohraničných oblastiach sú veľmi ovplyvnené poľskou, slovenskou a maďarskou slovnou zásobou. Tieto vplyvy spolu s množstvom cirkevnoslovanských liturgických termínov a unikátnou nárečovou slovnou zásobou odlišujú ich hovorový jazyk od iných východoslovanských jazykov. Na rozdiel od svojich západoslovanských (poľských a slovenských), maďarských a rumunských susedov, karpatskí Rusíni používajú grafický systém na báze cyriliky.

² MAGOCSI, Paul Robert: *Národ znikadiaľ' : ilustrovaná história karpatských Rusínov*. Prešov: Rusín a Ľudové noviny, 2007, s. 11.

Tak ako jazyk a kultúra, aj karpatsko-rusínske cerkvi zahrňujú v sebe elementy východného aj západného kresťanského sveta. Náboženstvo nepretržite bolo pre Rusínov najdôležitejším aspektom ich života, vďaka čomu v ľudovom ponímaní sa rusínska kultúra a identita často chápu ako synonymné s tradičnými východokresťanskými cirkvami.

Politika otvorených hraníc postkomunistických krajín, v ktorých Rusíni žijú, sa stala začiatkom 90. rokov XX. st. novou nádejou aj pre nich. Ako členské krajiny Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) ratifikovali niekoľko dohôd o právach národnostných menšín. Zvlášť dôležité pre Rusínov boli rozhodnutia prijaté na zasadnutí v Kodani v júni 1990, podľa ktorých „príslušnosť k národnostnej menšine je osobnou vecou každého jednotlivca a z toho nesmú pre neho vyplývať žiadne nevýhody“. Navyše „osoby, ktoré patria k národnostným menšinám, môžu vykonávať svoju činnosť spolu s inými členmi skupiny“.³ Kodanská zmluva uznávala tiež úlohu mimovládnych organizácií pri podpore záujmov národnostných menšín a vyzývala zúčastnené štáty, aby dali záruku, že výučba histórie a kultúry vo výchovných zariadeniach „bude brať do úvahy aj dejiny a kultúru národnostných menšín“.⁴ Na nasledujúcom zasadnutí KBSE v Ženeve (júl 1991) členské štáty prijali opatrenia v špeciálnej správe, ktoré zaručujú národnostným menšinám právo na členstvo v mimovládnych organizáciách v zahraničí. Správa tiež potvrdila zásadu, aby jednotlivcom alebo organizáciám zastupujúcim národnostné menšiny boli umožnené „kontakty bez prekážok ... cez hranice ... s osobami, s ktorými majú spoločný etnický alebo národnostný pôvod“.⁵

2.1 Rusínske organizácie na regionálnej a interregionálnej úrovni

Koncom roku 1989 so vznikom rusínskych kultúrnych spolkov v Poľsku a na Ukrajine sa rozvíja organizované rusínske hnutie. V priebehu nasledujúcich dvoch rokov vznikli rusínske organizácie v každom štáte, kde Rusíni žijú (o niečo neskôr v Rumunsku a v Chorvátsku): Spoločnosť karpatských Rusínov na Ukrajine, Rusínska obroda na Slovensku, Združenie Lemkov v Poľsku, Spoločnosť priateľov Podkarpatskej Rusi v Českej republike, Ruská matka v Juhoslávii a takisto Organizácia Rusínov v Maďarsku, t. j. v štáte, kde sa predpokladalo, že Rusíni zanikli následkom asimilácie ešte koncom XIX. storočia.

Okrem toho, po prvýkrát od konca druhej svetovej vojny začali vychádzať noviny a časopisy v rusínskom jazyku: Rusyn Русин), Narodný novynky (Народны новинкы) na Slovensku, Podkarpatska Rus' (Подкарпатська Русь) na Ukrajine, Besida (Бесіда) Rusku a Rusynský život (Русинський живот) v Maďarsku.

Z hľadiska perspektívy národnostného rozvoja Rusíni od samého začiatku svojho „tretieho“ obrodzenia za najdôležitejšiu považovali sféru školskú, t. j. zavedenie vyučovania svojho materinského jazyka do školského systému jednotlivých krajín. V súčasnosti sa rusínsky jazyk vyučuje s podporou štátov na niektorých základných a stredných školách v Poľsku, na Slovensku, v Maďarsku, Srbsku a Chorvátsku, bez štátnej podpory – v Rusínskych nedeľných školách na Ukrajine (bývalej Podkarpatskej Rusi), ktoré však navštevuje najvyšší počet žiakov. Realitou sa postupne stalo aj vysokoškolské štúdium rusínskeho jazyka: v Krakove (Poľsko), Prešove (Slovensko), Nyíregyháze (Maďarsko) a v Novom Sade (Srbsko). Na báze štátnej podpory existujú aj dve profesionálne rusínske divadlá: v Prešove (Divadlo Alexandra Duchnoviča) a v Novom Sade (Rusínske národné divadlo „Đadža“). Na Slovensku, v Srbsku, Maďarsku a na Ukrajine existuje aj televízne a rozhlasové vysielanie v rusínskom jazyku. Na Slovensku v rámci Slovenského rozhlasu existuje Hlavná redakcia národnostno-

³ Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Copenhagen, 1990, s. 40-41, paragraf 32 a 32.6.

⁴ Tamže, s. 41, čl. 34.

⁵ Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities. Geneva, 1991, s. 10.

etnického vysielania, ktorá má sídlo v Košiciach a v súčasnosti zabezpečuje vysielanie v jazyku rusínskom, ukrajinskom, rómskom, českom, poľskom a nemeckom.

V Slovenskej televízii funguje od roku 2004 pravidelné národnostné vysielanie, v rámci ktorého sa vysielajú národnostný magazín aj pre rusínsku národnostnú menšinu.

2.2 Poslanie a princípy Rusínov

Nezávisle od názvu organizácie a štátu či miesta vzniku, ich hlavné poslanie bolo rovnaké a vychádzalo zo štyroch základných princíпов:

1. Rusíni tvoria národnosť alebo národ a (s výnimkou Juhoslávie a násilne presťahovaných skupín v Poľsku) žijú minimálne od raného stredoveku ako pôvodné obyvateľstvo v dolinách Karpát;
2. Rusíni nepatria ani k ukrajinskej, ani k ruskej, ani k poľskej alebo slovenskej národnostnej skupine, ale tvoria osobitnú samostatnú východoslovanskú národnosť;
3. Rusíni ako osobitná národnosť sú presvedčení o potrebe mať svoj vlastný spisovný jazyk sformovaný, resp. vybudovaný na základe nimi používaných nárečí;
4. Rusíni majú mať tie isté práva ako iné národnostné menšiny v daných štátoch, čo znamená, že majú mať aj právo používať svoj materinský rusínsky jazyk v tlači, rozhlase, televízii, v kultúrnych inštitúciách a najmä v školách.⁶

2.3 Cezhraničná spolupráca

Väčšia sloboda cestovania po páde komunizmu karpatským Rusínom poskytla nové možnosti v oblasti cezhraničnej spolupráce. Vďaka tomu v marci roku 1991 sa v Medzilaborciach uskutočnil Prvý svetový kongres Rusínov. Odvtedy sa svetové kongresy zvolávajú každé dva roky v štátoch, kde žijú Rusíni⁷ a vytyčujú spoločné ciele zamerané na zachovanie karpatských Rusínov ako samostatnej národnostnej menšiny a na rozvoj ich jazyka. Výsledkom vzrastajúcich kontaktov je to, že po prvýkrát sa vytvorili spoločné programy, zintenzívnila sa spolupráca a kultúrne, vedecké i ekonomické kontakty medzi všetkými Rusínmi. Vďaka tomu sa mohli skonštituovať orgány a odborné komisie (jazyková, historická, kultúrna, ekonomická, školská), ktoré v čase medzi kongresmi sa zaoberajú riešením praktických otázok nastolených kongresmi a iniciujú spoločné projekty na báze literatúry,⁸ jazyka,⁹ histórie.¹⁰

2.4 Kodifikácia rusínskeho spisovného jazyka

Otázka vytvorenia spisovného jazyka pre Rusínov bola od začiatku ich „tretieho“ národného obrodzenia¹¹ prirodzene na prvom mieste a adekvátne tomu delegáti prvého kongresu jej vo svojich vystúpeniach venovali náležitý časový priestor.

⁶ JABUR, Vasil': Rusínsky jazyk na Slovensku. In DORULEA, Ján, ed.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 191-192.

⁷ Zasadnutia Svetového kongresu Rusínov sa doteraz uskutočnili: v Poľsku (1993, 2005), Juhoslávii (1995), Maďarsku (1997), Českej republike (1999), na Ukrajine (2001), na Slovensku (1991, 2003), v Rumunsku (2007), v Srbsku a Chorvátsku (2009).

⁸ ДУДАШ, Наталия, ed.: *Русински/русски писні*. Нови Сад: Руске слово и Организация Русинів у Мадырску, 1997; ЛЯВИНЕЦЬ, Маріанна А., ed.: *Русинський ренесанс. Антологія русинської поезії другої половкы ХХ стороча*. Budapešť, 2008.

⁹ ПАНЬКО, Юрій: Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів. Prešov: Rusínska obroda, 1994; MAGOCSI, Paul Robert (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*/Русинський язык. Opole : Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2004, doplnené vydanie s niektorými zmenami 2007.

¹⁰ MAGOCSI, Paul Robert, POP, Ivan, eds.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2002, 2nd rev. ed. 2005.

¹¹ О „третом“ русінском народном оброденіі pozri MAGOCSI, Paul Robert: *The People from nowhere : an illustrated history of Carpatho-Rusyns*. Užhorod, 2006, s. 101-111, alebo preklad tejto knihy v slovenskom

1. Medzinárodný kongres rusínskeho jazyka¹² za účasti vedcov, spisovateľov, novinárov, kňazov a rusínskych aktivistov z deviatich krajín sveta (Československo, Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Juhoslávia, Švajčiarsko, Monako, Švédsko, USA) sa uskutočnil 6. – 7. novembra 1992 v Bardejovských Kúpeľoch a doteraz je považovaný za jeden z najvýznamnejších medzníkov v procese vytvorenia spisovného jazyka pre karpatských Rusínov. Uvedené fórum totiž okrem toho, že iniciovalo systematickú prácu nad kodifikáciou jazyka súčasne vyriešilo aj niekoľko dôležitých koncepčných otázok. Predovšetkým:

1. kodifikácia rusínskeho spisovného jazyka mala byť založená na živej hovorovej reči Rusínov;
2. vychádzajúc z rétorománskeho¹³ modelu budovania spisovného jazyka každý zo štyroch rusínskych regiónov (štátov) mal vytvoriť vlastný variant spisovného jazyka, ktorého základom mal byť najrozšírenejší dialekt na danom území¹⁴;
3. grafickým systémom rusínskeho jazyka mala ostať azbuka.

Okrem toho prvý kongres vyzdvihol potrebu založenia vedeckej inštitúcie, ktorá by proces kodifikácie organizovala a podčiarkol nevyhnutnosť štátnej podpory zo strany vtedajšej ČSFR a iných štátov, v ktorých Rusíni žijú. Na základe iniciatívy vedenia Rusínskej obrody na Slovensku o dva mesiace neskôr (t. j. od januára 1993) Ministerstvo kultúry SR naozaj finančne podporilo vznik Inštitútu rusínskeho jazyka a kultúry v Prešove,¹⁵ ktorý od začiatku slúžil ako interregionálne koordinačné centrum kodifikačných prác. Po zmene politickej situácie ešte v roku 1994 však jeho financovanie bolo zastavené, čo prirodzene znamenalo pribrzdzenie prác nad kodifikáciou. Aj napriek svojej krátkej existencii inštitút však naplnil vytýčený cieľ. Pripravil základné materiály ako podklad pre formálne vyhlásenie kodifikácie rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku: pravidlá rusínskeho pravopisu, ortografický slovník, šlabikár a čítanku, slovník lingvistických termínov, ukážky náboženskej literatúry, beletrie a publicistiky.¹⁶ Slávnostný akt vyhlásenia kodifikácie, aj napriek snahám o

jazyku *Národ znikadiaľ*: *ilustrovaná história karpatských Rusínov*. [Preklad Anna Plišková]. Prešov: Rusín a Ľudové noviny, 2007, s. 101-111.

¹² O 1. Medzinárodnom kongrese rusínskeho jazyka pozri MAGOCSI, Paul Robert, FISHMAN, Joshua A.: Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language. In *International Journal of the Sociology of Language*, č. 104, Berlín a New York, 1993, s. 119-125; MAGOCSI, P. R.: Vedecký seminár o kodifikácii rusínskeho jazyka. In *Slovanský prehľad*, LXXIX, 2, Praha, 1993, s. 232-233.

¹³ Rétorománsky jazyk, resp. jazyk švajčiarskych Romanšov (Romansch, Rumantsch), ktorý používa necelých 0,6 % obyvateľov Švajčiarska, t. j. okolo 35 000 ľudí na juhovýchode krajiny, sa skladá zo šiestich spisovných mikrojazykov (surselvský, sutselvský, surmiranský, horno- a dolnoengadinský, minsterský), na báze ktorých r. 1982 vznikol spoločný spisovný jazyk *rumantsch grischun*, ktorý od r. 1996 sa stal štvrtým úradným jazykom Švajčiarska popri nemeckom, francúzskom a talianskom. Rusínsky spisovný jazyk sa teda mal začať budovať analogicky na základe hovorových variantov tých regiónov (štátov), kde žijú Rusíni (okrem Juhoslávie, na Slovensku, v Poľsku a na Ukrajine), a na ich báze postupne mala vzniknúť spoločná celorusínska spisovná norma.

¹⁴ Na Slovensku spisovná podoba rusínskeho jazyka vychádza z dvoch teritoriálne najrozsiahlejších dialektov: východozemplínskeho a západozemplínskeho, teda z živého hovorového jazyka územia po línii dedín: Osadné, Hostovice, Parihuzovce, Čukalovce, Pčoliné, Pichne, Nechválava Polianka, Nižná a Vyšná Jablonka, Svetlice, Zbojné a iných.

¹⁵ Inštitút rusínskeho jazyka a kultúry vznikol pri Rusínskej obrode v Prešove v januári 1993. Prvým riaditeľom inštitútu sa stal doc. PhDr. Juraj Paňko, CSc. V r. 1994 druhým a zároveň posledným riaditeľom inštitútu bol doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

¹⁶ ЯБУР, Василь, ПАНЬКО, Юрій: *Правила русиньского правопису*. Prešov: Rusínska obroda, 1994; ПАНЬКО, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русиньского языка*. Prešov: Rusínska obroda, 1994; ПАНЬКО, Ю.: *Русиньско-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів*. Prešov: Rusínska Obroda, 1994; ГРИБ, Ян: *Букварь про русиньскы діти*. Prešov: Rusínska obroda, 1994; ГРИБ, Ян: *Чітанка про русиньскы діти*. Prešov: Rusínska obroda, **ЮРАЙНЯК**, Франтішек: *Малый грекокатолицький катехізм про русиньскы діти*. Prešov: Rusínska obroda, 1993; МАГОЧІЙ, П. Р.: *Русины на Словенську*./MAGOCSI, P. R.: *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda, 1994.

jeho zmarenie zo strany neprajníkov z radov ukrajinskej inteligencie, exponentov bývalého politického režimu, ba dokonca aj niektorých štátnych úradníkov, sa uskutočnil 27. januára 1995 v Bratislave za účasti domácich a zahraničných predstaviteľov rusínskych a inonárodných organizácií a inštitúcií, ako aj významných predstaviteľov kultúrneho, spoločenského, náboženského, politického a vedeckého života štátu.

Podobne slávnostne bola vyhlásená aj kodifikácia ďalších variantov rusínskeho jazyka – v Poľsku (2000) a na Ukrajine (1999). Báčsko-sriemski Rusíni nepretržite používajú svoj variant rusínskeho spisovného jazyka kodifikovaný ešte v roku 1923.

3 RUSÍNI NA SLOVENSKU

Búrlivý, protirečivý a často aj bolestný vývoj, ktorým prešla naša spoločnosť v poslednom desaťročí, veľmi výrazne poznačil vývoj Rusínov na Slovensku. Revitalizácia národnej identity Rusínov karpatského priestoru, ktorú umožnila „nezná“ revolúcia v roku 1989, oživila aj v podmienkach Slovenskej republiky celý komplex národnostných problémov spojených so životom tejto národnostnej menšiny, ktorá je štvrtou najpočetnejšou v rámci SR po maďarskej, rómskej a českej.

Rusínske osídlenie na Slovensku sa viaže predovšetkým na jeho severovýchodnú oblasť. Pôvodne išlo o severné časti Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy. Podľa posledného sčítania obyvateľstva v roku 2001 žilo na Slovensku 24 201 Rusínov, teda 0,4% z celkového počtu obyvateľstva. Až 87,4% všetkých Rusínov trvalo žije v Prešovskom samosprávnom kraji, najmä v jeho severných okresoch: Snina, Medzilaborce, Humenné, Svidník, Stropkov, Bardejov a Stará Lubovňa. Pravda, rusínska minorita tvorí len malú časť menšinového obyvateľstva, ktoré tvorí 13,2% z jeho celkového počtu.

Tabuľka 2 Obyvateľstvo SR podľa národnosti podľa posledného sčítania z r. 2001

Národnosť	Počet obyvateľov	(v %)
slovenská	4 614 854	85,8
česká	44 620	0,8
moravská	2 348	0,0
maďarská	520 528	9,7
rómska	89 920	1,7
poľská	2 602	0,1
nemecká	5 405	0,1
rusínska	24 201	0,5
ukrajinská	10 814	0,2
ruská	1 590	0,0
židovská	218	0,0
bulharská	1 179	0,0
ostatné	5 350	0,1
nezistené	54 502	1,0
SPOLU	5 379 455	100,0

Zdroj: Štatistický úrad SR. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2001. Vlastné spracovanie

Poznanie úrovne etnickej identity Rusínov, ich národno-kultúrneho života, spoločenskej aktivity na Slovensku a interetnických vzťahov považujeme za nevyhnutný krok pri voľbe efektívnych foriem, metód a prostriedkov rozvíjania národného vedomia rusínskeho etnika zo strany zainteresovaných organizácií a inštitúcií. Z tohto hľadiska výskumné zistenia môžu významnou mierou prispieť k úspešnejšej národnostnej politike v regióne i k jeho stabilite a rozvoju. Poskytnú totiž aj mnohé poznatky a informácie, ktoré môžu využiť orgány štátnej správy i samosprávy na severovýchodnom Slovensku pri uskutočňovaní regionálnej politiky, hlavne v oblasti kultúry a školstva. Znalosť národnostnej situácie a s ňou spojených súvislostí v tomto priestore môže poslúžiť aj k zvýšeniu efektívnosti projektov na úseku cezhraničnej spolupráce i aktivít rozvíjaných v rámci Karpatského euroregiónu.

Pokiaľ ide o Rusínov na Slovensku, dá sa predpokladať, že etnoidentifikačný proces v rámci menšiny bude naďalej pokračovať.

Tabuľka 3 Trvale bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti na východnom Slovensku na základe posledného sčítania z r. 2001

SR, kraj, okres	Z trvale bývajúceho obyvateľstva národnosť (v %)					
	slovenská	maďarská	rómska	česká	rusínska	ukrajinská
Slovenská republika	85,8	9,7	1,7	0,8	0,4	0,2
Prešovský kraj	90,7	0,1	4	0,5	2,7	0,9
Bardejov	91,4	0,1	3	0,3	2,9	1,3
Humenné	91,3	0,1	2,1	0,5	3,6	1,4
Kežmarok	89,1	0,1	8,8	0,4	0,1	0,1
Levoča	91,2	0,1	7,1	0,2	0,2	0
Medzilaborce	50,4	0,1	1,6	0,6	40,4	5
Poprad	93,6	0,2	3,2	0,9	0,1	0,1
Prešov	94,2	0,1	2,6	0,6	0,7	0,7
Sabinov	92	0	6,2	0,3	0,4	0,2
Snina	84,7	0,1	1,3	0,5	8,8	2,8
Stará Ľubovňa	90,2	0,1	3,7	0,3	3,3	1,2
Stropkov	90,1	0	2,3	0,4	5,3	0,8
Svidník	83,3	0,1	2,6	0,3	10,5	2,5
Vranov nad Topľou	91,7	0,1	6,9	0,3	0,2	0,1
Košický kraj	81,8	11,2	3,9	0,6	0,3	0,3
Gelnica	90,3	0,1	6,8	0,4	0,2	0,2
Košice I	88	4,3	1,7	1,3	0,5	0,6
Košice II	88,5	3,2	3,2	1,3	0,6	0,4
Košice III	91,3	3,1	1,7	0,8	0,5	0,5
Košice IV	90	4,3	1,4	1,1	0,5	0,4
Košice - okolie	79,3	13,2	5	0,3	0,1	0,1
Michalovce	81,7	11,7	4	0,5	0,2	0,4
Rožňava	63	30,6	4,7	0,5	0	0,1
Sobrance	96,4	0,1	0,9	0,5	0,4	0,5
Spišská Nová Ves	91,4	0,1	5,5	0,4	0,2	0,1
Trebišov	64,8	29,3	4,4	0,3	0,1	0,1

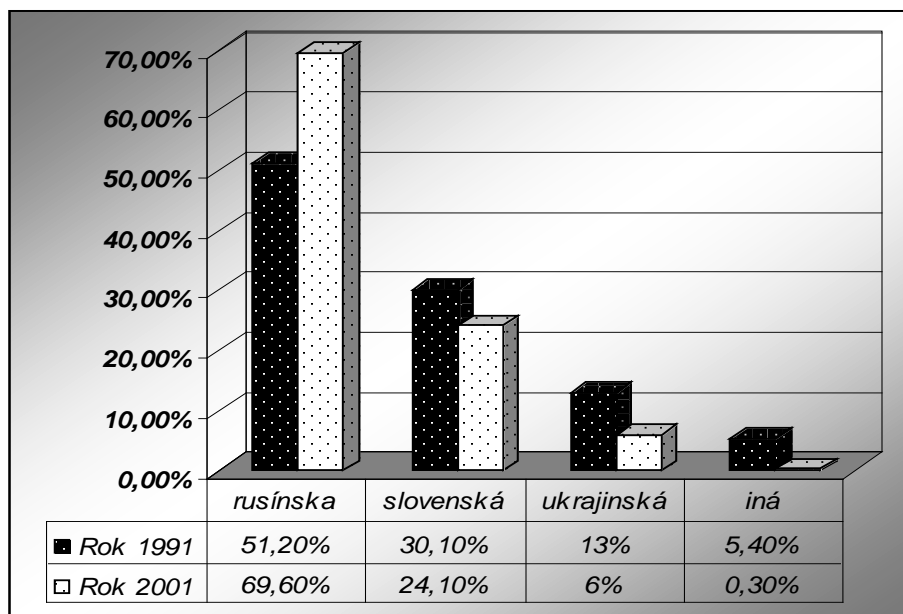
Zdroj: Štatistický úrad SR, dostupné na http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/def_sr/run.html.

Vlastné spracovanie

Nasledujúci graf znázorňuje k akej národnosti sa obyvatelia v severovýchodnej časti Slovenska prihlásili pri sčítaní obyvateľstva v r. 1991 v porovnaní s rokom 2001. V roku 1991 sa k rusínskej národnosti prihlásilo len niečo málo nad 50% obyvateľov, pričom viac ako

40% sa hlásilo buď k slovenskej alebo ukrajinskej národnosti. Pokiaľ ide o rok 2001, situácia je zreteľne odlišná. K rusínskej národnosti sa prihlásilo skoro 70% obyvateľov, k slovenskej necelá štvrtina a k ukrajinskej iba 6%. Keď vychádzame z toho, že účastníci výskumu zároveň uvádzali, že sa cítia byť Rusínmi, možno to označiť za pozitívny trend. Prežívanie etnickej príslušnosti sa odzrkadľuje v praktickom konaní

Obrázok 2 Prihlásenie sa k národnosti pri sčítaní ľudu v r. 1991 a 2001

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR

Vo všeobecnosti sa dá konštatovať, že Rusíni na Slovensku boli z aspektu rozvoja národno-kultúrneho života limitovaní dvomi okruhmi problémov.

Prvú rozhodujúcu skupinu faktorov tvoria ich spory o vlastnú identitu, teda vnútorný konflikt v rámci menšiny „prekrýva“ prirodzené protirečenie medzi minoritou a majoritným obyvateľstvom, ktoré spravidla býva určujúce v národnostných vzťahoch.

Druhá množina problémov spočíva v súčasnej kritickej situácii v oblasti finančného zabezpečenia tej národnostnej a menšinovej politiky, pre ktorú sa Slovenská republika, hoci nie bez peripetií a vonkajších tlakov, rozhodla. Ak v súčasnosti predstavitelia Rusínov sú nútení riešiť otázky existencie, fungovania národnostného školstva a pod., je to v prevažnej miere vyvolané značným nedostatkom štátnych dotácií na realizáciu a rozvoj uvedených aktivít.

3.1 Organizácie a inštitúcie Rusínov na Slovensku

Rusíni na Slovensku vytvorili svoje organizácie a inštitúcie, kodifikovali svoj spisovný jazyk, vydávajú tlač, knihy, učebnice, snažia sa dobehnúť všetko, čo nie vždy z vlastnej viny zameškali. Pravda, proces transformácie spoločnosti priniesol aj nové problémy, ktoré sa bezprostredne dotýkajú rusínskej komunity. Severovýchodné Slovensko zostalo zaostávajúcim regiónom s nedostatočnou ekonomickou výkonnosťou, vysokou nezamestnanosťou a s marginálnym postavením v krajine. To nemohlo neovplyvniť politický, národný a kultúrny život rusínskej menšiny, jej predstavy a spoločenské priority.

Organizačnými centrami snáh Rusínov okrem Rusínskej obrody sa stali Divadlo A. Duchnoviča a redakcia periodík *Narodnyky* a *Rusyn*. Ďalšími rusínskymi

organizáciami sú Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, Spoločnosť A. Duchnoviča, Ruský klub-1923 i neskôr vytvorený Spolok rusínskych spisovateľov a Spolok rusínskej mládeže.

S podporou štátu od školského roku 1997/98 na Slovensku vznikajú základné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka a neskôr aj s vyučovacím jazykom rusínskym. Táto skutočnosť si vyžiadala neodkladnú potrebu vysokoškolskej prípravy učiteľských kádrov pre takéto školy. Ich prípravou bol poverený vtedajší Ústav národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity v Prešove, ktorý za týmto účelom vznikol v septembri 1998 z iniciatívy predstaviteľov rusínskej národnostnej menšiny a vďaka podpore štátu. V rámci tohto ústavu ako prvé začalo fungovať **oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry**. V roku 2006 dochádza k zmene názvu ústavu, jeho štatútu a zamerania, podľa ktorého oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry bolo transformované iba na „skupinu pre rusínsky jazyk a kultúru“ v rámci oddelenia pre výskum národnostnej problematiky Ústavu regionálnych a národnostných štúdií PU.

Ústav ako jediné vedecko-výskumné pracovisko na Slovensku so zameraním na rusinistiku je zároveň vnímané ako najvyššia vedecká inštitúcia pre oblasť rusínskeho spisovného jazyka. Za účelom vývoja jazyka pri ústave (tak ako doteraz pri ORJK) začala pracovať **jazyková komisia ako poradný orgán v otázkach vývoja rusínskeho jazyka**. Jej členmi boli a sú predovšetkým osobnosti rusínskej jazykovedy (zo Slovenska aj zo zahraničia), rusínskej kultúry, literatúry, konfesie, divadla, školstva, médií – teda aktívni používatelia rusínskeho spisovného jazyka.

Jednou z významných priorít od začiatku fungovania ústavu je **budovanie špecializovanej knižnice karpatorusinistiky**, jedinečnej svojho druhu v karpatskom regióne, ktorá poskytuje žiadanú literatúru k tejto problematike nielen študentom, ale aj doktorandom z PU, ako aj z iných univerzít na Slovensku a zo zahraničia venujúcich sa rusinistike. V roku 1999 si Medzinárodná rada pre výskum a výmenu (IREX) vo Washingtone Prešovskú univerzitu vybrala za vzdelávacie centrum pre akademických pracovníkov zaoberajúcich sa karpatorusinistikou a následne každoročnými hosťami ústavu, najmä však jeho knižnice, sa stali zahraniční vedeckí pracovníci z Nemecka, Ruska, Ukrajiny, Maďarska, Poľska, Srbska, Talianska, Veľkej Británie, USA. Z uvedeného dôvodu chce ústav venovať väčšiu pozornosť rozvoju tejto špecializovanej knižnice, najmä však získaniu finančných prostriedkov na nákup zariadenia na čítanie mikrofilmov, ktorých cennú a jedinečnú kolekciu s obsahom rusínskych periodík z obdobia rokov 1848 – 1939 ústav vlastní vďaka sponzorskému daru Karpatsko-rusínskeho výskumného centra v USA.¹⁷

3.2 Financovanie národnostných menšín

Sumarizujúc môžeme konštatovať, že v súčasnosti, 21 rokov od „nežnej“ revolúcie vlády všetkých európskych postkomunistických štátov, v ktorých kompaktné žijú Rusíni (Slovenska, Poľska, Českej republiky, Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska), s výnimkou Ukrajiny, uznávajú karpatských Rusínov ako samostatnú národnostnú menšinu a poskytujú im finančnú podporu na ich rozvojové projekty v oblasti kultúry a školstva.

Prípravou návrhov na komplexné riešenie postavenia a práv národnostných menšín na Slovensku sa zaoberali ich zástupcovia na stretnutí v Košiciach 17. novembra 2010, ktoré nadviazalo na stretnutie z 22. a 23. marca 2010 vo Vinici (okres Veľký Krtíš), kde si zástupcovia najväčších historických národnostných menšín žijúcich na Slovensku – českej, maďarskej, nemeckej, rómskej, rusínskej a ukrajinskej – vymenili názory na otázku postavenia a práv národnostných menšín a etnických skupín na Slovensku.¹⁸

¹⁷ PLÍŠKOVÁ, Anna: Rusinistika na Prešovskej univerzite. In *Na Pulze. Časopis Prešovskej univerzity*, ročník 3, 2010, číslo 3.

¹⁸ TASR SR, 17. 11. 2010. hnonline.sk/slovensko/c1-44558370-men...

Zákon o financovaní kultúry menším by mal zabezpečiť vytvorenie podmienok efektívneho uplatnenia práva osôb patriacich k národnostným menšinám na vyjadrenie, zachovanie a rozvíjanie svojej kultúry vrátane vytvorenia potrebného inštitucionálneho a finančného zázemia. Účastníci stretnutia navrhli viazať financovanie menšinových kultúr na štátny rozpočet vrátane adekvátneho zvýšenia percentuálneho podielu štátneho príspevku na podporu menšinovej kultúry v rámci kapitoly tvorba, šírenie a prezentácia kultúrnych hodnôt. Vláda SR pripraví návrh zákona o ochrane a podpore zachovania a rozvoja kultúr národnostných menšín, v ktorom zakotví ich integrálne postavenie v kontexte kultúrneho bohatstva a rozmanitosti štátu a definuje pravidlá ich financovania. Pri riadení a financovaní národnostného školstva, pri metodologickej pomoci a tvorbe vzdelávacích obsahov bude vláda SR vo zvýšenej miere prihliadať na skutočné potreby a záujmy príslušných národnostných menšín.

ZÁVER

Napriek týmto pozitívnym výsledkom rusínskeho národného obrodzenia musíme však podotknúť, že nie všetci obyvatelia historickej Karpatskej Rusi pozitívne pochopili myšlienku samostatnej rusínskej národnosti a nevyhnutnosti vytvorenia rusínskeho spisovného jazyka. Množstvo Rusínov jednak uprednostnilo možnosť stotožniť sa s majoritným národom v štáte, v ktorom žijú, t. j. v súčasnosti sa identifikujú ako Poliaci, Slováci, Maďari, Srbi alebo Chorváti, a jednak existujú aj prívrženci ukrajinskej orientácie, ktorí od začiatku obrodného procesu Rusínov na ich adresu používajú tie isté slová, aké používali Rusi vo vzťahu k národno-obrodzovaciemu procesu Ukrajincov v XIX. st., vraj rusínsky národ „nikdy neexistoval, neexistuje a ani v budúcnosti existovať nebude“. Stúpenci takéhoto názoru Rusínov nikdy neprestali považovať za súčasť („subetnos“) ukrajinského národa a ich hovorový jazyk iba za nárečovú podobu ukrajinského jazyka.¹⁹

Žijeme však v XXI. storočí, kde členské štáty Európskej únie, ale aj iné európske štáty mimo nej uznávajú liberálne a demokratické hodnoty, kde každý človek má právo na vlastnú národnú identitu, kde každá vláda, podobne ako aj samotní Rusíni bez ohľadu na svoju národnú orientáciu sú povinní akékoľvek presvedčenie o národnej identite bezpodmienečne akceptovať.

Nesporné úspechy slovenskej zahraničnej politiky spojené predovšetkým s prijatím Slovenskej republiky do Európskej únie do istej miery prekryli domácu politickú scénu napriek tomu, že bola bohatá na politické udalosti. V ich tieni sa celkom prirodzene ocitla aj národnostná situácia a medzietnické vzťahy v spoločnosti. Ešte menej pozornosti vyvolávali otázky týkajúce sa postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku, ako aj ich nemalé problémy. Domnievame sa však, že ich nemožno prehliadať, a to nielen preto, že starostlivosť štátu o menšiny vyplýva z medzinárodných záväzkov. Rusíni sú totiž pôvodným obyvateľstvom na severovýchodnom Slovensku a predstavujú významný historický, politický, sociálny a kultúrny fenomén, ktorý je potrebné rešpektovať.

Vláda SR uznáva a oceňuje význam a príspevok kultúry národnostných menšín tradične obývajúcich územie Slovenska k jeho kultúrnemu bohatstvu, duchovným hodnotám a kultúrnej rozmanitosti. Vyjadrujeme presvedčenie, že vláda SR bude vytvárať čo najlepšie

¹⁹ Poz. БАЧА, Юрий: „Політичне русинство“ – політична провокація. In *Всесвіт*, LXXII, 4, Kyjev, 1996, s. 152-155; ГОСТИННЯК, Степан: *Про четвертий східнослов'янський народ та про плачені вигадки і нісенітниці купки комедіантів*. Додаток до газети „Нове життя“, 33, Pršov, 1992; М УШИНКА, Микола: *Русинізм на антиукраїнській основі : перша книжка „Русинської оброди“*. Prešov, 1992; ШТЕС, Mikuláš: *К otázke „rusínskeho“ spisovného jazyka*. Prešov: Zväz Rusínov-Ukrajincov, 1991; КОВАЧ, Федір: *Наші національні парадокси*. In *Дукля*, XXXIX, 2, Prešov, 1991, s. 20-30.

podmienky pre to, aby príslušníci národnostných menšín uplatňovali svoje právo na vyjadrenie, zachovanie a rozvoj vlastnej identity a že na tento princíp bude dôsledne prihliadať aj pri metodologickej a organizačnej príprave sčítania obyvateľov v máji 2011.

Štát musí zachovaniu a rozvoju kultúry a vzdelanosti národnostných menšín napomáhať svojou aktívnou podporou. V záujme naplnenia tejto úlohy a v záujme zvýšenia sociálnej súdržnosti spoločnosti z úrovne vlády SR je nevyhnutné vypracovať dlhodobú koncepciu ochrany a podpory kultúry a školstva národnostných menšín, ako aj dlhodobú koncepciu interetnickej spolupráce, interetnického dialógu a interkultúrnej výchovy a vzdelávania vrátane zabezpečenia príslušných inštitucionálnych a finančných mechanizmov.

Použitá literatúra:

1. JABUR, V. : Rusínsky jazyk na Slovensku. In DORUĽA, Ján, ed.: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodovania po súčasnosť. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 191-192. ISBN 80-967722-5-2.
2. MAGOCSI, P. R. - POP, I. eds. : Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2002, 2nd rev. ed. 2005. ISBN 0-8020-3566-3.
3. MAGOCSI, P. R. : The People from nowhere : an illustrated history of Carpatho-Rusyns. Užhorod, 2006, s. 101-111. ISBN 966-7838-96-X.
4. MAGOCSI, P. R. : Národ znikadiaľ: ilustrovaná história karpatských Rusínov. Prešov : Rusín a Ľudové noviny, 2007, s. 11. ISBN 978-80-88769-80-4.
5. MAGOCSI, P. R. - FISHMAN, J. A. : Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language. In International Journal of the Sociology of Language, č. 104, Berlín a New York, 1993, s. 119-125.
6. MAGOCSI, P. R. : Vědecký seminář o kodifikaci rusínského jazyka. In Slovanský přehled, LXXIX, 2, Praha, 1993, s. 232-233.
7. МАГОЧИЙ, П. Р. : Русины на Словенську./MAGOCSI, P. R.: Rušini na Slovensku. Prešov : Rusínska obroda, 1994. ISBN 80-88769-05-1.
8. MISTRÍK, E. a kol. : Multikultúrna výchova v škole. Ako reagovať na kultúrnu rôznorodosť. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. ISBN 978-80-969271-4.
9. MAGOCSI, P. R. : Najnowsze dzieje języków słowiańskich / Русинський язык. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2004, doplnené vydanie s niektorými zmenami 2007. ISBN 83-86881-38-0.
10. PLIŠKOVÁ, A. : Rusinistika na Prešovskej univerzite. In Na Pulze. Časopis Prešovskej univerzity, ročník 3, 2010, číslo 3.
11. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Copenhagen, 1990, s. 40-41, paragraf 32 a 32.6.
12. Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities. Geneva, 1991, s. 10.
13. TASR SR, 17. 11. 2010. Dostupné na : hnonline.sk/slovensko/c1-44558370-men
14. http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/def_sr/run.html.

Kontakt

PhDr. Daniela Palaščáková, PhD.

Katedra ekonomických teórií

Ekonomická fakulta

Technická univerzita v Košiciach

Němcovej 32

040 01 Košice

Slovenská republika

Doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Prešovská univerzita v Prešove

Nám. legionárov č. 3

080 01 Prešov

Slovenská republika

EKONOMICKÉ REFORMY A SPOLEČENSKÉ ZMĚNY VE VIETNAMU

pana@vsers.cz

Abstrakt

Stovky tisíc Vietnamců opustilo svou zemi po komunistickém vítězství nad USA podporovanými silami jižního Vietnamu v roce 1975. Skoro tři miliony Vietnamců žije v cizině, převážně ve Spojených státech (1 500 000) a ve Francii (250 000), v České republice žije přibližně 60 000 Vietnamců. V současnosti se však hanojská vláda rozhodla přilákat část vietnamské diaspory zpět do země, aby ji pomohla zmodernizovat. Ve Vietnamu došlo během uplynulého dvacetiletí k zásadním ekonomickým a společenským změnám. Jejich základem byly reformy Doi Moi, které přinesly změny v ekonomické sféře a následně ovlivnily všechny stránky života společnosti. Jako počátek reform Doi Moi je oficiálně považován 6. sjezd KS Vietnamu v roce 1986. Během následujícího období dosáhla vietnamská ekonomika řady úspěchů i přes složitý vývoj v zemi samé i ve světě. Základem ekonomických změn je multisektorová tržní ekonomika. Soukromé vlastnictví je zrovnoprávněno s ostatními formami vlastnictví, což vede k vytváření nové společenské vrstvy. Celkově dosáhla země úspěchů v oblasti industrializace, zdravotnictví a školství. Došlo k významné eradikaci chudoby a podvýživy. Lze konstatovat, že ekonomický vývoj ve Vietnamu zřetelně předbíhá vývoj společenský a politický. Je otázkou, kdy a jak tato disproporce povede k zásadním společenským reformám.

Klíčová slova: Doi Moi, ekonomická reforma, sociální reforma, tržní ekonomika, Vietnam.

Abstract

Hundreds of thousands of Vietnamese people fled their country after the communist victory over the US-backed forces of South Vietnam in 1975. There are nearly three million Vietnamese living overseas, mostly in the United States (1 500 000) and in France (250 000), in the Czech Republic live nearly 60 000 Vietnamese. In present day, the Hanoi government has decided to lure some of the diaspora back to the country to help it modernise. Principal economic and social changes have taken place during the last twenty years in Vietnam. They have been based on the reform Doi Moi bringing changes in economic area and subsequently influencing all aspects of the social life. The congress of Communist Party of Vietnam in 1986 is officially considered to be a beginning of the reform Doi Moi. During the following period, Vietnam economy achieved many successes, despite of complicated situation in the country itself and in the world. The basis of the economic changes is multi-sector socialist-oriented market economy. Private ownership is put on an equal footing with other forms of proprietary and this leads to forming of a new social class. The country has generally reached successes in the areas industrialization, public health and education. Poverty and malnutrition have been substantially eradicated. It may be stated that economical development markedly advance social and politic one in Vietnam. It is questionable when and how this disproportion will lead to fundamental social changes.

Key words: Doi Moi, economic reform, market economy, social reform, Vietnam JEL Classification Codes Guide: R11 (Regional Economic Activity: Growth, Development, and Changes).

Úvod

Ve Vietnamu došlo během uplynulého dvacetiletí k zásadním ekonomickým a společenským změnám a dnes patří Vietnam spolu s Čínou k nejrychleji rostoucím asijským zemím. Základem dnešního vietnamského úspěchu byly reformy Doi Moi, které přinesly změny v ekonomické sféře a následně ovlivnily všechny stránky života společnosti. V roce 1986 vietnamská vláda upustila od svého marxistického hospodářské politiky a začala provádět reformy Doi Moi (renovace), zahrnující zásadní ekonomické strukturální reformy. Tyto reformy zahrnovaly například modernizaci a liberalizaci ekonomiky a podporu exportního průmyslu. Vietnam tak prošel v posledních čtyřiceti letech bouřlivým a dynamickým vývojem. Prožil válku, sjednocení rozděleného státu, vládu komunistické strany s centrálně řízenou ekonomikou, i postupnou přeměnu v polotržní a polokapitalistickou společnost.

Cíl a metodika

Tento příspěvek vychází z osobních znalostí a zkušeností autora, které získal během svého studijního pobytu ve Vietnamu v dubnu 2010. Cílem tohoto příspěvku je zhodnocení významu a dopadů reforem Doi Moi ve Vietnamu. V rámci příspěvku byly analyzovány data z materiálů Světové banky, Světové obchodní organizace, Transparency International, Ministerstva zahraničních věcí ČR a General Statistics of Vietnam.

Reformy Doi Moi – obsah a cíl

Za počátek reforem Doi Moi je oficiálně považován 6. sjezd KS Vietnamu v roce 1986. Doi Moi není pro Vietnamce nový termín. Myšlenky reformy se objevily na konci 19. a počátku 20. století, vietnamští patrioti vyhlásili a obhajovali teorii reforem Duy Tân. Termín Doi Moi používal již prezident Ho Či Min. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy ekonomika byla zasažena potížemi a krizí, se termín Doi Moi objevil v nové souvislosti, i když oproti současnému chápání byl zužován na ekonomickou reformu a od roku 1986 se Doi Moi staly oficiální linií KS Vietnamu. Nabízela se otázka jaký je rozdíl mezi Doi Moi a reformami v Číně nebo perestrojkou v SSSR. Bylo dáno celkem málo odpovědí:

1. Doi Moi nahrazují starý systém novým.
2. Doi Moi eliminují starý byrokratický, konzervativní a stagnující systém řízení a nahrazují jej novými pokrokovými metodami.
3. Doi Moi realisticky hodnotí situaci a odkrývají kořeny problémů za účelem jejich řešení.
4. Doi Moi znamenají změnu staré praxe. Dnes jsou tyto odpovědi považovány za částečně správné, avšak nevystihující jádro věci. Doi Moi byly původně považovány za soubor jednotlivých opatření s cílem změnit situaci, později se však staly páteří politiky vedoucí strany.

Doi Moi nebyly jako metoda kompletně vypracovány vedením země. Šlo o odpověď na aktuální specifické potřeby země. Na počátku nebyly bezprostřední ani dlouhodobé cíle nikomu zcela jasné. Do rozporu s vedením státu se dostaly síly, které tvrdily, že je třeba oprostít se od minulosti, opustit socialismus a zrušit vedoucí úlohu komunistické strany. Tito

lidé kritizovali Doi Moi jako polovičaté, týkající se pouze ekonomické a nikoliv politické oblasti. Takové myšlenky byly nepřijatelné pro komunistické vedení státu, které se obávalo odklonu od marxismu-leninismu a myšlenek Ho Či Mina. Za cíl byla považována obnova Vietnamu bez změny základní orientace a identity. Doi Moi měly vést k jednotě, nikoliv k rozkolu, byly charakterizovány jako životně důležité, avšak zároveň byla zdůrazněna nutnost zachování národní nezávislosti a socialismu. Byly považovány za tvůrčí aplikaci marxismu-leninismu a myšlenek Ho Či Mina. Nešlo o odmítnutí dosavadních úspěchů, ale o vytvoření nových cest, myšlení a přístupů vystihujících potřeby nového stadia národního vývoje. Doi Moi tedy mají cíle bezprostřední i dlouhodobé a aspekty teoretické i praktické. Praktický cíl bylo rychlé překonání socioekonomické krize obnovou všech stránek života společnosti. Jako teoretický cíl bylo stanoveno vyjasnění koncepce socialismu a cesty k němu v podmínkách Vietnamu.

Podle oficiálního tvrzení nejde o práci úzké skupiny vedoucích činitelů, nýbrž o revoluční proces se zapojením lidu a tedy otázka kdo řídí Doi Moi je zbytečná. Jsou odmítány názory, že jde o snahu ochránit stranický režim od kolapsu nebo že jde o obdobu „perestrojky“. Na druhou stranu role KS jako iniciátora vůdčí síly je nezbytná, ale 3,1 milionů členů KS nemůže tyto cíle uskutečnit bez zapojení všech 70–80 milionů obyvatel. Přejímání zkušeností ostatních socialistických zemí je užitečné, nikdy však nemůže jít o přesnou repliku jiného systému. Dle oficiální propagandy jsou Doi Moi masovým revolučním hnutím, kdy lid je tvůrcem a uskutečňovatelem.

Od zavedení reformy Doi Moi v roce 1986 KS nikdy nedeklarovala termín jejich završení. Všechny sjezdy strany, od 6. do 10., zdůrazňovaly nutnost udržení a urychlení celého procesu. Toto má svůj důvod. Doi Moi není jednorázová akce, nýbrž řada aktivit, kontinuální proces, zasahující všechny aspekty života na všech úrovních, mající cíle krátkodobé i dlouhodobé. Nguyen Van Linh, člen ÚV KSV, šéfredaktor listu People's Daily, ústředního orgánu KSV, řekl v roce 1988: „Naše společnost je jako velmi nemocný člověk, a není žádná zázračná medicína, která by jej mohla vyléčit přes noc.“ (HA DANG, 2007).

Na počátku reformy byla ekonomická stagnace, vysoká inflace a nízká životní úroveň. Po 10 letech Doi Moi konstatoval 8. sjezd KS Vietnamu, že socioekonomická krize byla překonána. Situace umožnila urychlení industrializace a modernizace země. V každém stadiu vývoje musí být stanoveny specifické cíle a činěny specifické kroky. Doi Moi musí být srozumitelné, konzistentní, synchronizované, rychlé a realistické. Musí být naplňovány pomocí adekvátních kroků. Váhání může znamenat ztrátu příležitostí, ukvapenost může vést k chybám a omylům.

Tabulka 11 – Roční růst HPD ve Vietnamu v % (THE WORLD BANK, 2010)

Rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Růst	9,3 %	8,2 %	5,8 %	4,8 %	6,8 %	6,9 %	7,1 %
Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Růst	7,3 %	7,8 %	8,4 %	8,2 %	8,5 %	6,2 %	5,3 %

Fiskální a monetární politika vietnamské vlády

Podle hodnocení Světové banky jsou vietnamský zahraniční dluh a z něho vyplývající dluhová služba relativně nízká a odpovídající dobrému stavu vietnamské ekonomiky. Celkový konvertibilní dluh činil koncem roku 2009 cca 31 % HDP, pro srovnání – požadavek u Maastrichtských kritérií na vstup do eurozóny je 60 %. Česká republika byla v roce 2009 na úrovni 35,5 % HDP.

Přestože vietnamská zadluženost není nijak tragická, dodržuje vláda již několik let velmi opatrnou „vypůjčovací“ strategii, která až na výjimky v praxi znamená přijímání pouze zvýhodněných a dlouhodobých úvěrů především v rámci bilaterální a multilaterální rozvojové pomoci. Obezřetná vypůjčovací strategie se týká i státních podniků, které mohou přijímat úvěry ze zahraničí pouze se souhlasem státní banky a za podmínek, jež státní banka odsouhlasí. Cílem tohoto opatření je zabránit nekontrolovatelnému vnějšímu zadlužení podnikové sféry. Objem devizových rezerv ve výši 16 mld. USD v současné době pokrývá méně než 2,5 měsíční vietnamské dovozy (MPO, 2010).

Tabulka 12 – Rozpočtová struktura Vietnamu v mld. VND (MPO ČR, 2010)

Položka	2005	2006	2007	2008	2009
Příjmy a granty	217 080	237 900	281 900	399 000	389 900
Výdaje	154 978	294 400	357 400	474 280	439 324
Saldo	62 102	-48 500	-75 500	-75 280	-49 424

Tabulka 13 – Vývoj platební bilance Vietnamu (MPO ČR, 2010)

Položka	2005	2006	2007	2008	2009
Saldo běžného účtu (v mld. USD)	-0,6	-0,2	-7,0	-9,2	-7,3
Devizové rezervy (v mld. USD)	8,6	11,5	21,0	23,0	16

V roce 2009 vstoupily v platnost tři novely vietnamských daňových zákonů: zákon o dani z příjmů fyzických osob, zákon o dani z příjmů právnických osob a zákon o dani z přidané hodnoty. Smyslem novelizace těchto zákonů je zvýšit příjmy státního rozpočtu v situaci, kdy po vstupu Vietnamu do WTO došlo k obrovskému poklesu příjmů z cel. Vietnamská vláda rovněž očekává, že novely podpoří větší efektivitu výběru daní, která je ve Vietnamu ve srovnání s ostatními zeměmi jihovýchodní Asie poměrně nízká. Novela daňových zákonů je také dobrou zprávou pro zahraniční investory ve Vietnamu, kteří by vzhledem k celkovému poklesu daňového zatížení měli být schopni získat levnější pracovní sílu a zvýšit své zisky z investovaného kapitálu. Daňové zatížení příjmů ve Vietnamu patří sice paradoxně pořád mezi největší v regionu jihovýchodní Asie, Vietnam přesto nadále zůstává jednou z nejatraktivnějších destinací pro přímé zahraniční investice v Asii. Současný daňový systém zahrnuje následující druhy daní (MPO ČR, 2010):

- daň z příjmu právnických osob (novela 2009),
- daň z příjmů fyzických osob (novela 2009),
- daň z přidané hodnoty (v platnosti od 1.1.1999, novela 2009),
- zvláštní spotřební daň (novela 2005),
- dovozní a vývozní daně (cla),
- daň z přírodních zdrojů,
- daň z užívání půdy.

Ačkoliv jsou některé státy ve vztahu k mezinárodnímu obchodu liberálnější, snaží se do něj zasahovat minimálně, všechny země světa uplatňují v určité míře protekcionismus (ochranářství) vůči národním firmám (DUŠEK, 2007). Každá země chce volný přístup na světové trhy, ale řada vlád současně tím usiluje o ochranu místních výrobců před nutností soutěžit se zahraniční konkurencí. Přestože lze oprávněně tvrdit, že spotřebitelé a podniky mají prakticky vždy z neomezeného přístupu k dováženému zboží prospěch, bývá často politický tlak ze strany neefektivních odvětví tak velký, že mu vláda podlehne (DUŠEK, PROTIVA, 2007). Nynější daňové reformy a liberalizace jsou důsledkem vietnamských

reforem a vstupu Vietnamu do Světové obchodní organizace WTO, jehož se Vietnam dočkal v roce 2007 po několikaletém vyjednávání a stal se tak oficiálním 150. členem Světové obchodní organizace.

Vietnam byl k některým změnám víceméně přinucen, vstup do WTO je totiž podmíněn snížením cel a otevřením řady ekonomických oblastí pro zahraniční firmy. Například v roce 2009 existuje ve Vietnamu již 30 pojišťoven, z toho jen 2 ve státním vlastnictví, 10 akciových společností a 18 zahraničních investic. Ve Vietnamu dále působí 30 zastoupení zahraničních pojišťovacích společností. Od roku 2007 mohou zahraniční investoři také vytvářet ve Vietnamu bankovní společnosti se 100 % zahraničním vlastnictvím, do budoucna se chystá i privatizace státních bank.

Na druhé straně získal Vietnam vstupem do WTO vyšší napojení na zahraniční trhy a neutrálního arbitra pro posouzení sporů s většími a silnějšími obchodními partnery. Zatímco velká část vietnamských společností si od členství slibuje nové příležitosti, některé firmy vstup do WTO příliš netěší. WTO schválila členství Vietnamu v listopadu 2006. Krátce na to dohodu ratifikovalo vietnamské Národní shromáždění, zákonodárny sbor a nejvyšší orgán státní moci v zemi. Podle pravidel organizace vstupuje členství v platnost 30 dní poté, co země formálně informuje WTO o ratifikaci dohody (iDNES, 2007).

Právo posoudit obchodní spor ze strany WTO využil Vietnam poprvé v roce 2010. Po WTO požaduje, aby zprostředkovala spor s USA, které uvalují na vietnamské krevety vysoká cla, které patří k základním vývozním artiklům Vietnamu, na zahraniční trhy jich za rok 2009 dodal okolo 190 tisíc tun. Do státní pokladny přináší export krevet 1,5 miliardy dolarů ročně. Vedle Spojených států patří k hlavním odbytištím Japonsko, Jižní Korea, Čína a země Evropské unie. Podle dokumentů, které Vietnam u WTO podal, má země v plánu vést prvně se Spojenými státy konzultace. Pokud se země nedohodnou do šedesáti dní, může Vietnam požádat WTO o zřízení rozhodčího panelu, který případ vyřeší. Prodej krevet přitom není jedinou oblastí, kde se Vietnam potýká s obchodními bariérami ze strany USA. Antidumpingová opatření se týkají také textilu. Antidumpingové clo, které USA na produkty z Vietnamu uvalují, se pohybuje od nuly do 26 procent. Cílem tarifů má být především podpora zaměstnanosti a místních firem, které často nejsou schopné konkurovat levným výrobcům z východní Asie (iDNES, 2010).

Současná situace vietnamské ekonomiky (MZV ČR, 2010)

Z čistě ekonomického pohledu se vietnamská ekonomika projevuje jako jedna z nejdynamičtějších na světě. Navzdory mezinárodní ekonomické krizi, která negativně ovlivnila rovněž ekonomický růst ve Vietnamu, dosáhl růst vietnamského HDP v roce 2009 tempa 5,3 %. Vietnam by měl v roce 2010 opět patřit mezi nejrychleji rostoucí ekonomiky světa s poměrně stabilními makroekonomickými základy. Tempo růstu HDP v roce 2010 je odhadováno na 6,5 %.

Celosvětový pokles zahraničních investic vyvolaný ekonomickou krizí se odrazil rovněž v poklesu přílivu přímých zahraničních investic do Vietnamu, kde byl v roce 2009 zaznamenán jejich pokles o více než 70 %, ale i přesto patří Vietnam k nejatraktivnějším zemím pro zahraniční investory. Díky většímu zpomalení tempa dovozů než vývozu došlo k poměrně razantní redukci deficitu obchodní bilance, jehož výše dosáhla v roce 2009 12,2 mld. USD, což představuje pokles deficitu o 32 % oproti roku 2008. Na počátku roku 2010 se však projevoval růst deficitu.

Podle ekonomických prognóz čeká Vietnam stabilní ekonomický růst, jehož tempo by mohlo dosáhnout až 6,5 %. Nejrychleji rostoucím odvětvím bude v tomto roce sektor služeb, jehož výkon by měl vzrůst o 7,5 %. Následuje průmysl a stavebnictví s růstem okolo 7 % a zemědělství, kde tempo růstu zřejmě nepřesáhne 2,8 %. K hlavním zdrojům růstu vietnamské

ekonomiky bude v roce 2010 patřit stejně jako v minulém roce domácí poptávka podpořená pokračujícími fiskálními stimulačními opatřeními (např. v roce 2009 zavedla vláda stimulační balíček ve výši 17 bilionů VND, tedy asi 1 mld. USD). Průmyslový sektor spolu se stavebnictvím vyprodukoval v roce 2009 40,24 % HDP.

K nejvýznamnějším průmyslovým odvětvím ve Vietnamu patří textilní a oděvní průmysl, který je zároveň jedním z vedoucích exportních odvětví ve Vietnamu. Asi 24 % podniků je vlastněno zahraničním kapitálem. Řada dalších zahraničních firem využívá spolupráce formou tzv. výrobní kooperace, což je v podstatě zakázková výroba určitého druhu a značky oděvů, či obuvi, profitující z výhody levné místní pracovní síly.

Velkou budoucnost mají před sebou petrochemický a chemický průmysl. Doposud Vietnam vyvážel surovou ropu a ze zahraničí dovážel zpracované ropné produkty. V únoru 2009 byl zahájen provoz první vietnamské ropné rafinerie Dung Quat v provincii Quang Ngai ve středním Vietnamu. Relativně nejmladším perspektivním odvětvím je elektronický průmysl, který je z velké části závislý na spolupráci se zahraničními investory a soustřeďuje se na montáž jejich výrobků.

Podíl zemědělství na tvorbě HDP v posledních letech postupně klesá tak jako u vyspělých zemí. Před zahájením ekonomických reforem zemědělská výroba tvořila téměř 50 % HDP, v roce 2009 tento podíl činil již pouze 19 %. Přesto jde o velmi významný ekonomický sektor, který zaměstnává přes 70 % praceschopného obyvatelstva. Povolení soukromého podnikání a postupné uvolňování domácího i zahraničního obchodu umožnilo, aby se Vietnam změnil ze země závislé na dovozu základních potravin na druhého největšího světového exportéra rýže (po Thajsku) a významného producenta a exportéra řady dalších plodin a produktů (káva, pepř).

Ve struktuře HDP zauímají služby druhou pozici (40 %) za průmyslem (41 %) a před zemědělstvím (19 %). V následujících letech je očekáván prudký rozvoj tohoto sektoru. Díky novému zákonu o zahraničních investicích se sektor služeb stává z hlediska zahraničních investic jedním z nejatraktivnějších. V roce 2009 došlo v sektoru služeb k růstu HDP o 6,6 %. Turistický ruch ve Vietnamu bezesporu velké perspektivy rozvoje. To si vietnamská vláda dobře uvědomuje a zařadila jej proto mezi klíčové sektory ekonomiky.

Slabinou vietnamské ekonomiky je infrastruktura. Podle mezinárodních standardů je velmi slabě rozvinutá. Nejtíživější situace je v oblasti pozemní dopravy, jejíž úroveň je jednou z hlavních brzd rozvoje odlehlých a horských oblastí.

Ve Vietnamu je energetický sektor doposud převážně v majetku státu. Pro rok 2010 se předpokládá, že hydroelektrárny dodají stále nejvyšší procento elektrické energie ve výši 42 %. Tepelné elektrárny na uhlí dodají 26 % a tepelné elektrárny na plyn dodají 31 % elektrické energie.

Vietnam je velkým příjemcem zahraniční rozvojové pomoci (RP), která je vedle přímých zahraničních investic nejdůležitějším vnějším zdrojem financí. Objem poskytované RP se výrazně zvýšil po roce 1993, kdy Vietnam urovnal své vztahy s Mezinárodním měnovým fondem (MMF) a začal pracovat na zlepšení vztahů s USA, což mu otevřelo cestu k finančním zdrojům mezinárodních finančních institucí (MMF, WB, ADB) a kladně ovlivnilo i zájem bilaterálních dárců (především Japonska, Francie, Švédska aj.).

Z uvedeného vyplývá, že koncepce socialisticky orientované tržní ekonomiky přináší konkrétní ekonomické výsledky a to i přesto, že reformy nejsou ve skutečnosti doprovázeny zásadními společenskými změnami. Tyto reformy přinesly nesporný ekonomický pokrok, doložitelný údaji o růstu HDP i na základě dalších ekonomických ukazatelů. Jejich základem je socialisticky orientovaná tržní ekonomika, což je oficiální termín zakotvený dokonce i ve vietnamské ústavě v článku 15 (ESRV, 2001a). Vietnam ovšem i nadále zůstává v podstatě totalitní zemí s vedoucí úlohou Komunistické strany Vietnamu (KSV) a tak, přestože ústava formálně obsahuje i základní lidská a občanská práva, tato jsou v praxi různě omezována. Například neexistuje pluralitní politický systém a svoboda shromažďování, projevu aj. nejsou v praxi naplňovány. Zásadní ekonomické změny ovšem vedly i k dílčím změnám společenským, takže lze hovořit např. o určité svobodě podnikání, i když i tato oblast je pod přímou a důslednou kontrolou státu. Ekonomické změny podnítily změny společenské v těchto oblastech:

- Multisektorová tržní ekonomika, což je opět oficiální termín (NGUYEN VAN DANG, 2007) znamená možnost podnikání na různých úrovních. Stále více se prosazuje soukromý sektor, zahrnující drobné rodinné podniky, ale i podnikání ve velkém měřítku – velikost kapitálu není omezena. To samozřejmě vede ke změnám v životě mnoha lidí, včetně postupného vytváření vrstvy podnikatelů.
- Dynamicky se rozvíjející ekonomika umožňuje zlepšování ekonomické a sociální situace většiny obyvatel. Dochází k postupné eradikaci hladu a chudoby, zlepšení zdravotního stavu obyvatel, zvyšování kulturní úrovně a k rozvoji vzdělanosti.
- Vývoj ekonomiky vyžaduje změny ve využití pracovních sil a jejich přelévání mezi různými oblastmi ekonomiky. Např. se stále snižuje podíl obyvatel živících se tradičním zemědělstvím. Moderní ekonomika vyžaduje i změny ve vzdělanostní struktuře obyvatel, což patří k prioritním cílům současného vedení státu.
- Otevření ekonomiky pro zahraniční investice znamená změny nejen uvnitř země, ale také pro početnou vietnamskou komunitu v zahraničí. Stále je zdůrazňován význam vietnamské diaspory především v ekonomické oblasti (ESRV, 2001b).

Výše uvedené skutečnosti se pokusíme dále konkretizovat.

V dokumentech 9. sjezdu KSV (NPPH, 2001) jsou kromě ekonomických změn i následující cíle: vyvedení země ze zaostalosti, zvýšení materiální, kulturní a duchovní úrovně lidu a zkvalitnění lidských zdrojů. Šlo tedy o zlepšení života lidí a reflektování potřeb ekonomiky, nikoliv však o zásadní společenské změny.

Pozitivní změny významné pro obnovu země v rámci reformy Doi Moi byly provedeny v oblasti školství a vzdělávání. Zlepšila se úroveň studia a také vyučovací metody, a také kvalita a dostupnost vzdělání pro celé společenské spektrum. Vzdělávání zejména v oblasti vědy a technologií pozitivně ovlivnilo proces Doi Moi. Ve venkovských a izolovaných oblastech zaznamenalo vzdělávání velký pokrok. Do konce roku 2005 byla podstatně rozšířena síť základních a středních škol, takže mateřské školy byly v 85,1 % obcí, základní ve 100 a střední v 84,4 % obcí. Základní vzdělání se tak dostává všem obyvatelům a velmi se rozšířily možnosti středoškolského vzdělání. Počet středních technických a odborných škol, vysokých škol a univerzit se zvýšil a důraz je kladem na odborné a technické vzdělání. Pokrok zaznamenaly také dříve nepriviligované oblasti jako Severozápad, jižní oblast středního Vietnamu a delta Mekongu.

Během uplynulého dvacetiletí se ovšem Vietnam musel vypořádat s tak základními problémy jako je hlad a chudoba. V roce 1998 bylo toto stanoveno jako Národní cílový program. Podařilo se vyvézt 300 000 nejchudších domácností z největších problémů a

začlenit je do společnosti. Celkově klesal počet domácností nacházejících se dle mezinárodních kritérií pod hranici chudoby z 58 % v roce 1993 na 37,4 v roce 1998, 28,9 % v roce 2002 a 24,1 % v roce 2004 (VO HONG PHUC, 2007). Ekonomický růst tak zajistil růst životní úrovně, růst intelektuální úrovně lidí a nové pracovní příležitosti.

Velká pozornost byla věnována zdravotnictví, takže většina obcí disponuje základními zdravotnickými zařízeními. Ne všechny problémy jsou však vyřešeny. Dětská podvýživa klesá, ale ještě v roce 2005 byla její incidence 25 %. Pitná voda je dostupná pro 62 % venkovského obyvatelstva. Kulturní informace a osvěta jsou dostupnější a přispívají mimo jiné k potlačování nežádoucích společenských jevů jako je šíření drog, prostituce aj.

Mezi inteligencí, ale i ostatními obyvateli, vzrůstá informovanost v oblasti kulturní a umělecké a vědecko-technické. Zlepšují se možnosti tvorby, oficiálně svobodné, v praxi však ideologicky omezené. Rozvíjí se i etnická kultura.

Oficiální místa připouštějí i některé problémy v kulturní oblasti (NGUYEN KHOA DIEM, 2007). Jde o komercializaci, pirátské kopírování literatury i elektronických nosičů, většinou nevelká kvalita novin, publikací a jiné literatury i dalších uměleckých aktivit. Rovněž globalizace představuje nové výzvy a má pozitivní i negativní vlivy.

Ekonomický růst má, obecně vzato, pozitivní vliv na sociální pokrok a spravedlnost. Takto je to chápáno i orgány KSV, i když v praxi samozřejmě existují různá omezení. Jsou podporovány aktivity tvořící materiální i nemateriální hodnoty, pokud neodporují zákonům. Občané jsou podporováni v tom, aby legálně zbohatli a snažili se eliminovat hlad a chudobu. Dokonce se považuje za žádoucí, aby nejprve zbohatla alespoň část populace a sloužila tak jako faktor nezbytný pro další vývoj (DO NGUYEN PHUOG, 2007). Dostupnost vzdělání a zvyšování jeho úrovně, jakož i kvalita a dostupnost zdravotní péče jsou důležitým nástrojem sociální spravedlnosti.

Souhrn a závěry

Ekonomický vývoj stále přispívá ke zvýšení kvality života lidí. Od roku 1991 bylo každoročně vytvořeno 1–1,2 milionu pracovních míst. Výše uvedená čísla hovoří o klesajícím počtu chudých domácností. Vietnam si klade za cíl eliminovat chudobu do roku 2015. Jako negativní jev je hodnocena nezaměstnanost, i když čísla nepůsobí ve srovnání se současným stavem ve vyspělých zemích nijak dramaticky. Od roku 1990 do roku 2004 poklesla nezaměstnanost z 8–9 % na 6 %, přičemž za přijatelnou hranici jsou považována 2–3 %. Ilegální obohacování prostřednictvím korupce, pašování, podvodů a spekulací není efektivně potlačováno. Jako problém zejména do budoucna se dále jeví nerovnoměrná distribuce bohatství mezi různými vrstvami obyvatelstva, takže se zřejmě bude zvýšenou měrou uplatňovat politický a ekonomický vliv státu za účelem odstranění těchto disparit. Totéž platí i o rozdílném stupni vývoje jednotlivých oblastí země. Komunisty ovládaná vláda Vietnamu se přizpůsobuje pragmatickým potřebám. Je též zřejmé, že komunistické vedení se lehčeji smíruje s podnikatelskými aktivitami obyvatelstva než s tím, že stále více lidí si spojuje hospodářský pokrok také s uvolňováním na občanské scéně (NĚMEC, 2008). I přes společenské změny, z nichž některé jsou výše charakterizovány, lze konstatovat, že ekonomický vývoj ve Vietnamu zřetelně předbíhá vývoj společenský a politický. Díky velkému ekonomickému růstu se zařadil Vietnam do skupiny asijských tygrů a draků, čehož si všimli investoři v USA i západní Evropě a roste tak zájem zahraničních investorů investovat ve Vietnamu. Na druhé straně je však Vietnam pořád stále ještě chudou zemí potýkající se s velkou mírou korupce a dalšími problémy, která přijímá rozvojovou pomoc ve výši přibližně tři miliard dolarů (cca pět procent HDP). Je tedy otázkou, kdy a jak tyto disparity mezi ekonomickým, společenským a politickým vývojem povedou k zásadním

společenským reformám. Může se ukázat, že reformy Doi Moi nakonec zavedou Vietnam a jeho společnost jiným směrem, než zamýšleli její tvůrci v 80. letech 20. století.

Počátkem roku 2011 se uskuteční 11. sjezd Komunistické strany Vietnamu a v polovině roku volby do Národního parlamentu. Předpokládá se potvrzení a další zesílení dosavadních ekonomických liberalizačních trendů bez zásadních změn v politickém směřování země.

Použitá literatura:

1. Communist Party of Viet Nam: Documents of the 9th Party Congress. Ha Noi : National Political Publishing House, 2001. s. 261-262.
2. Constitution of Vietnam – Article 15 [online]. Washington : Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America, 2001a [cit. 2010-11-14]. Dostupné z WWW: <http://www.vietnamembassy-usa.org/learn_about_vietnam/politics/constitution>.
3. Constitution of Vietnam – Article 25 [online]. Washington : Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America, 2001b [cit. 2010-11-8]. Dostupné z WWW: <http://www.vietnamembassy-usa.org/learn_about_vietnam/politics/constitution>.
4. DO NGUYEN PHUOG. Economic growth coupled with social advancement and justice. In Viet Nam Twenty Years of Renewal. The Gioi Publishers, 2007. s. 264-277.
5. DUŠEK, J. Základy ekonomie. 1. vyd. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. 253 s. ISBN 978-80-86708-58-4.
6. DUŠEK, J., PROTIVA, V. Veřejná ekonomika. 1. vyd. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. 242 s. ISBN 978-80-86708-43-0.
7. Ekonomická charakteristika Vietnamu [online]. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2010 [cit. 2010-10-24]. Dostupné z WWW: <http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asi/vietnam/ekonomika/ekonomicka_charakteristika_zeme.html>.
8. GDP growth (annual %) [online]. Washington : The World Bank, 2010 [cit. 2010-11-12]. Dostupný z WWW: <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/latest?display=default>>.
9. HA DANG. Waht is Doi Moi? From here it start? In Viet Nam Twenty Years of Renewal. The Gioi Publishers, 2007. s. 1-23.
10. NĚMEC, P., et. al. Západní Čína a Vietnam. 1. vyd. Praha : Vysoká škola ekonomická v Praze, 2008. 198 s. ISBN 978-80-245-1365-2.
11. NGUYEN KHOA DIEM. Culture – the spiritual foundation of society. In Viet Nam Twenty Years of Renewal. The Gioi Publishers, 2007 s. 252-263.
12. NGUYEN VAN DANG. Socialist-oriented market economy as the general economic model for Viet Nam in transition to socialism. In Viet Nam Twenty Years of Renewal. The Gioi Publishers, 2007. s. 25-45.
13. Transparency international [online]. Praha : Transparency international, 2010 [cit. 2010-11-8]. Dostupný z WWW: <<http://www.transparency.cz>>.

14. Vietnam podal u WTO stížnost na USA. Vadí mu bariéry při vývozu krevet [online]. Praha : iDNES, 2010 [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: <http://ekonomika.idnes.cz/vietnam-podal-u-wto-stiznost-na-usa-vadi-mu-bariery-pri-vyvozu-krevet-1ks-/eko-zahranicni.aspx?c=A100203_104008_eko-zahranicni_hol>.
15. Vietnam se stal 150. členem WTO, sníží cla [online]. Praha : iDNES, 2007 [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: <http://ekonomika.idnes.cz/vietnam-se-stal-150-clenem-wto-snizi-cla-dx2-/ekonomika.aspx?c=A070111_135505_ekonomika_ven>.
16. Vietnam: Finanční a daňový sektor [online]. Praha : Ministerstvo průmyslu a obchodu České republiky, 2010 [cit. 2010-11-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.businessinfo.cz/cz/sti/vietnam-financi-a-danovy-sektor/5/1000667/>>.
17. VO HONG PHUC. Economic and social reform in Viet Nam. In Viet Nam Twenty Years of Renewal. The Gioi Publishers, 2007. s. 62-131.

Kontakt

Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Žižkova 6
370 01 České Budějovice
Česká republika

RNDr. Janka PÁSZTOROVÁ, PhD.

OBCHODNÁ FAKULTA
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NÍZKO - UHLÍKOVÁ EKONOMIKA, VÝZVA PRE NOVÉ PODNIKATEĽSKÉ PRÍLEŽITOSTI

pasztoro@euba.sk

Abstrakt

Vedecké poznatky o klimatických zmenách sú nezpochybniteľné. Stabilizácia klimatických podmienok v rámci bezpečnostnej hranice 2C je možná prechodom na globálny nízko-uhlíkový model ekonomického rozvoja. Základným predpokladom pre rozvoj nízko-uhlíkového modelu je predovšetkým prijatie novej energetickej paradigmy, založenej na technológiách a znižovaní spotreby energie. Úspešná implementácia technológií v súčasných podmienkach si vyžaduje celosvetový prístup k technológiám, vytvorenie vhodného inštitucionálneho a organizačného rámca na globálnej úrovni, ako aj vytvorenie ekonomického a legislatívneho prostredia pre investície. Aplikácia nízko-uhlíkového modelu ekonomického rozvoja zároveň vytvára nové podnikateľské možnosti, ktoré otvárajú cestu k potrebným eko - inováciám a pracovným miestam vyššej pridanej hodnoty.

Kľúčové slová: energetická paradigma, klimatické zmeny, nízko-uhlíkový model, technológie.

Abstract

The impact of climate changes is in the research area well known. The stabilization of climate circumstances at the level of 2 Centigrade is possible by fostering the global low-carbon economic development. The main presumption for developing the low-carbon model is above all about acceptance of the new energetic paradigm based on adaptation of new technologies and reducing the energy consumption. The current circumstances in the international environment demand the new approach for exploiting advanced technologies. The successful adaptation of new technologies requires free access to worldwide results of R&D and the institutional framework. Furthermore the implementation of low-carbon economic development model creates a lot of new entrepreneur opportunities.

Úvod

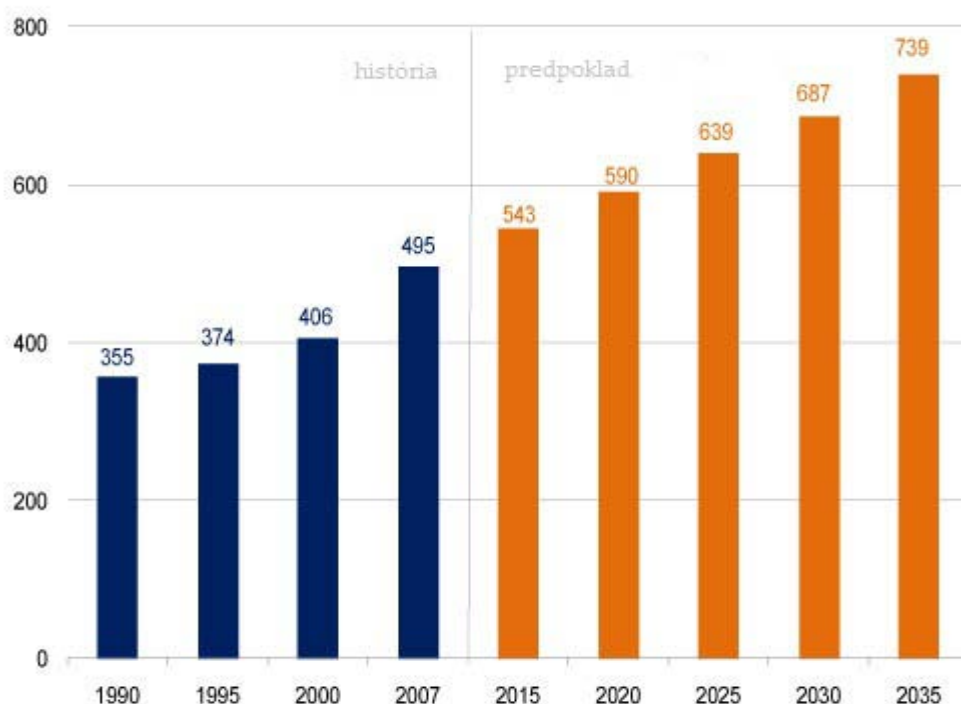
Klimatické zmeny predstavujú jednu z najzávažnejších environmentálnych a sociálno-ekonomických hrozieb súčasnej svetovej ekonomiky. Podľa dostupných údajov UNFCCC, IEA najväčšiu uhlíkovú stopu dosahuje Čína. Jej uhlíková stopa za rok 2005 bola vo výške 7480 miliónov ton ekvivalentu CO₂, čo predstavovalo 17%- ný podiel na globálnych emisiách. Na druhom mieste boli USA (7240 mil. ton CO₂ ekvivalentu, 16%- ný podiel na globálnych emisiách) a na treťom mieste Európska únia (5180 mil. ton CO₂ekvivalentu, 11% - ný podiel na globálnych emisiách). Priemerná uhlíková stopa na jedného obyvateľa z údajov

roku 2006 bola rekordná v Austrálii (26 ton CO₂ekvivalntu na obyvateľa), nasledovali USA (24 ton CO₂ekvivalntu na obyvateľa) a Kanada (23 ton CO₂ ekvivalentu na obyvateľa).¹

Odhady nákladov spoločnosti spojených s klimatickými zmenami, tj. nákladov na zníženie skleníkových plynov a zároveň náklady na adaptáciu na meniacu klímu sa rôznia. Často citovaná Sternova správa uvádza, že udržanie nárastu globálnej teploty v rámci bezpečnostnej hranice do 2 °C si vyžiada náklady vo výške 1 percenta svetového HDP a pokiaľ sa 1 percento neinvestuje nárast teploty bude pokračovať a náklady nečinnosti sa budú pohybovať medzi 5 až 20 percentami celosvetového HDP. Iné agregované odhady predpokladajú, že pri oteplení o 5-6°C nastane pokles globálneho HDP vo výške 5-10 percent, pričom náklady chudobných krajín budú predstavovať viac ako 10% ich HDP. Podľa najoptimistickejšieho scenára štúdie firmy McKinsey môžu náklady dosahovať len 0,5 percenta HDP.

Cieľom príspevku je na základe konfrontácie vývoja svetového energetického trhu so zmenami klimatických podmienok charakterizovať základné predpoklady aplikácie nízko-uhlíkového modelu ekonomického rozvoja, ako alternatívy súčasného ekonomického modelu.

Graf 1 Svetová energetická spotreba, 1990-2035

Zdroj: International Energy Outlook 2010.[online] dostupné:
<<http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html>>

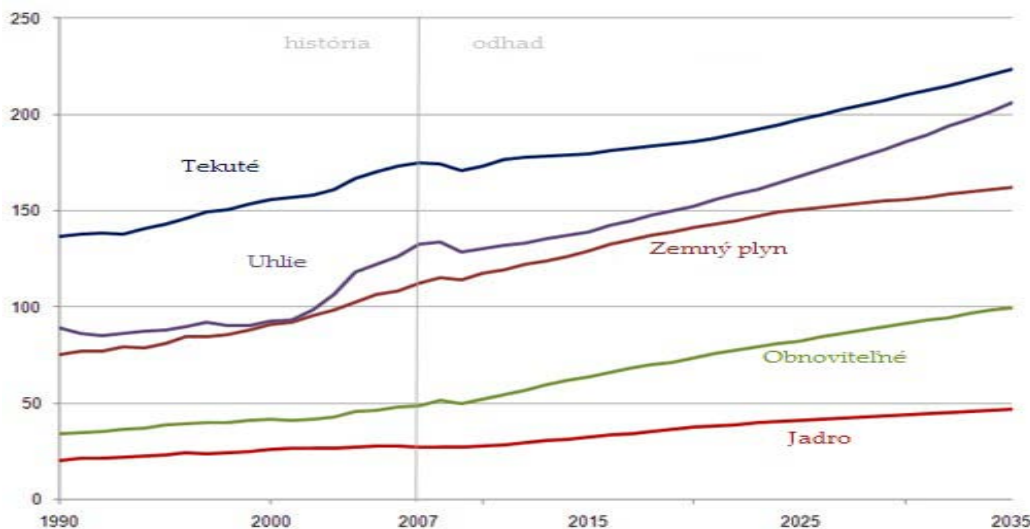
Svetový energetický trh

Podľa projekcie IEO2010 sa v období rokov 2007-2035 zvýši celosvetová spotreba energie o 49 percent (Graf 1), pričom spotreba v krajinách OECD bude rásť o 0,5 percenta ročne, v krajinách mimo OECD o 2,2 percenta ročne a celkovo o 1,4 percenta ročne. V

¹ Kolektív: *Indikátory blahobytu*. Praha: 2010, APEL, s.31.

minulosti najväčší podiel spotreby energie pripadal na krajiny OECD. V roku 2007 nastal zvrät a po prvýkrát spotreba v krajinách mimo OECD bola o 1,5 percenta vyššia ako v krajinách OECD. V budúcnosti sa predpokladá, že v roku 2020 už bude spotreba v krajinách mimo OECD o 32 percent vyššia ako v krajinách OECD a v roku 2035 dokonca o 65 percent.² Uvedené zmeny svetovej spotreby energie úzko súvisia s predpokladaným hospodárskym rastom (v rokoch 2007- 2035 celosvetový reálny rast priemerne o 3,2 percenta ročne, v krajinách OECD priemerne o 2 percentá ročne, v krajinách mimo OECD priemerne o 4,4 percenta ročne).

Graf 2 Svetový energetický trh podľa druhu energie

Zdroj: International Energy Outlook 2010.[online] dostupné:
<<http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html>>

Vzhľadom na predpokladané vysoké ceny ropy a obavy z negatívneho vplyvu využívania fosílnych palív sa predpokladá, že najrýchlejšie rastúcim zdrojom energie budú obnoviteľné zdroje energie a to o 2,6 percenta ročne (Graf 2). Napríklad odhaduje sa , že v roku 2009 bola štátna podpora elektriny z obnoviteľných zdrojov na celom svete 37 miliárd USD a 20 miliárd za biopalivá. Podpora na jednotku energie v priemere na celom svete klesá z 55 USD /MWh v roku 2009 na 23 USD /MWh v roku 2035. Veľkoobchodná cena sa bude zvyšovať, ako aj výrobné náklady na technológiu.

Najväčšie rezervy v stabilizácii globálnych klimatických zmien sú predovšetkým v rozvojových krajinách, ktoré produkujú polovicu všetkých vzniknutých škodlivých emisií, pričom by tieto emisie vôbec nemuseli vzniknúť. Vo vyspelých krajinách na jednej strane majú legislatívne opatrenia, ako sú šetrné žiarovky, opodstatnenie, no v Ázii, Južnej Amerike a Afrike je ich uplatňovanie menej účinné. Na druhej strane Afrika a Amerika môžu znížiť svoje emisie skleníkových plynov jednoducho tým, že prestanú rúbať lesy.

Nízko-uhlíkový model ekonomického rozvoja

Z uvedených údajov vyplýva, že bez zásadnej premeny energetickej paradigmy a úspešnej aplikácie nízko-uhlíkového modelu ekonomického rozvoja, nie je možné účinne bojovať s klimatickými zmenami.

² International Energy Outlook 2010.[online] dostupné:
<<http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html>>

Nové energetické paradigma kladie dôraz na zvyšovanie efektivity existujúcich zdrojov a znižovanie celkovej spotreby energie, využívanie obnoviteľných zdrojov a kombinácii integrácie a decentralizácie vybraných kapacít a prenosových sústav.³ Energetická efektivita predstavuje ekonomický a sociálne najvýhodnejší spôsob znižovania klimatických zmien. Podľa štúdie IEA jeden dolár investovaný do energeticky účinnejších elektrických spotrebičov redukuje o dva doláre a viac čiastku nutnú na investície do výroby elektriny. Tento pomer je najvyšší a teda i najúčinnější v rozvojových krajinách.⁴ Decentralizované samostatné systémy, používané predovšetkým v rozvojových krajinách, založené na malých výrobných jednotkách, je možné rýchlo a jednoducho inštalovať, realizovať, ako aj financovať, keďže ide o menšie projekty. Ďalšou ich výhodou je možnosť adaptovať na použitie rozptýlených obnoviteľných zdrojov a predovšetkým poskytnutie lokálnych pracovných ponúk.

Kľúčovým predpokladom úspešného uplatnenia nízko-uhlíkového modelu ekonomického rozvoja sú technológie šetrné k životnému prostrediu a ich celosvetový prístup v súlade so 4 článkom, 5 paragrafom Rámcového dohovoru o klimatických zmenách OSN, čo si vyžaduje vytvorenie vhodného legislatívneho, ekonomického asociálneho prostredia pre investície do moderných technológií tak, aby sa stali ekonomicky zaujímavé pre prípadných investorov a zároveň vhodný inštitucionálny a organizačný rámec na globálnej úrovni. Medzinárodný rámec pre rozvoj a rozšírenie existujúcich a nových technológií na globálnej úrovni má tri piliere:

- inštitucionálne a organizačné usporiadanie, ktoré bude koordinovať a usmerňovať transfer technológií procesov UNFCCC, IEA,
- spolupráca s vedeckými panelmi a technickými komisiami, aby medzinárodní experti, predstavitelia súkromného sektoru a nevládných organizácií boli zahrnutí do procesov,
- metodológia pre merania, hlásenia a overovanie technickej a finančnej podpory pre rozvojové krajiny zo strany vyspelých krajín.

Podľa rôznych štúdií moderné energeticky šetrné technológie⁵ sú schopné znížiť objem vypúšťaných skleníkových plynov o tri štvrtiny, čo je jednoduchšie a lacnejšie, ako masívne investovanie do veľkých projektov na zachytávanie a skladovanie vedľajších produktov spaľovania fosílnych palív napríklad tepelné elektrárne, ktoré nebudú vypúšťať žiadne CO₂. Najväčšie zníženie rozsahu emisií na úrovni 40 percent celosvetového potenciálu s najrýchlejšou návratnosťou investícií je možné dosiahnuť návrhom automobilov, elektrických zariadení a budov s nižšou spotrebou energie.

Záver

Základným predpokladom pre rozvoj uvedeného modelu ekonomického rozvoja je predovšetkým prijatie novej energetickej paradigmy, založenej na technológiách a znižovaní spotreby energie. Úspešná implementácia technológií v súčasných podmienkach si vyžaduje celosvetový prístup k technológiám, vytvorenie vhodného inštitucionálneho a organizačného rámca na globálnej úrovni, ako aj vytvorenie ekonomického a legislatívneho prostredia pre investície. Aplikácia nízko-uhlíkového modelu ekonomického rozvoja nie je len jedným z predpokladov úspešného znižovania emisií v rámci zmierňovania klimatických zmien, ale zároveň vytvára priestor pre nové podnikateľské príležitosti, ktoré otvárajú cestu k potrebným eko - inováciám a pracovným miestam vyššej pridanej hodnoty.

³ Vaculík, M.: *Transfér technológií*. Praha: 2009, Glopolis, s.3.

⁴ IEA, *World Energy Outlook 2006*, s. 193.

⁵ energetická účinnosť, pomer medzi energiou vynaloženou a získanou, neustále klesá, pričom celkový dopyt po energiách stúpa.

Použitá literatúra:

1. HANSEN, J. -Berner, R. - Sato, M. - Kharecha, P.-Beerling, D. et al: Target atmospheric CO₂: Where should humanity aim? *Open Atmospheric Science Journal*, Volume 2, 2008, s. 217-231.
2. International Energy Outlook 2010.[online] dostupné:
3. <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html>
4. MARTYNIV, Halina – BUDJAČ Milan, HURNÁ Lucia. Medzinárodné ekonomické právo. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. - 200 s. ISBN 978-80-225-2920-4.
5. MARTYNIV, Halina. Zásady medzinárodných obchodných zmlúv. In Zborník vedeckých statí doktorandov : ekonomické vedné disciplíny v znalostnej spoločnosti. - Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2008. - ISBN 978-80-225-2618-0. - S. 76-90.
6. MENBERE W. T. A KOLEKTÍV: *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky*. Bratislava: 2010, EÚ SAV.
7. VACULÍK, M.: *Transfér technológií*. Praha: 2009, Glropolis.
8. VACULÍK, M.: *Financovanie klimatických zmien - súčasný stav a budúci vyhlídky pro rozvojové země*. Praha: 2009, Glropolis.
9. STERN, Nicholas ed.: *Stern review: the economics of climate change*. 2007. http://www.hm-treasury.gov.uk/stern_review_report.htm.
10. Interim Report of the Green Growth Strategy: Implementing our commitment for a sustainable future. [online] OECD: 2010. dostupné:
11. <www.oecd.org/.../0,3343,en_2649_37465_45196035_1_1_1_1,00.htm>
12. http://www.spcr.cz/files/en/eu/biac/Green_Growth_Strategy_Interim_Report.pdf
13. <http://amper.ped.muni.cz/gw/clanky/RokPro350.pdf>
14. http://www.columbia.edu/~jeh1/2008/MiniWorkshop_all
15. <http://EurActiv.cz>
16. <http://oecd.org>
17. <http://worldbank.org>

Kontakt

Obchodná fakulta
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. René PAWERA, PhD.

FAKULTA MANAGEMENTU
KOMENSKÉHO UNIVERZITY BRATISLAVA

NEMECKÝ PODIEL NA MANAŽMENTE EURÓPSKEJ BEZPEČNOSTI

rene.pawera@fm.uniba.sk

Abstrakt

Štúdium medzinárodnej bezpečnosti, jej manažérskych východísk sa opiera o skutočnosť, že medzinárodná bezpečnosť je jedným z najvýznamnejších fenoménov 21. storočia a 3. tisícročia. Je výsledkom činnosti bezpečnostného systému a bezpečnostnej architektúry v súčasných medzinárodných vzťahoch a to na základe vplyvov politických, ekonomických, sociálnych, etnických a duchovných hodnôt, vzťahov a podmienok. Z toho dôvodu je veľmi dôležité bližšie sa pozrieť na špecifiká členských štátov EÚ a ich národné záujmy a priority ich prístupu k Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politike. Jedným z veľmi zaujímavých je Nemecko a jeho podiel na manažmente európskej bezpečnosti. Ide o jedného z hlavných aktérov Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, krajinu so špecifickou víziou na postavenie Európy.

Kľúčové slova: Európska únia, SZBP, EBOP, Nemecko, bezpečnostný manažment.

Abstract

The research of international security and its managerial standpoints emanates from the fact that international security is one of the most important features of the 21st century and 3rd millennium. It represents the result of activity of the security system and security architecture under current international relations and that is on the basis of political, economic, social, ethic and intellectual values, relations and conditions. That is very important to look more in details on specific conditions of EU member states and their national interests and priorities in framework of their approach to Common Foreign and Defence Policy. One of very interesting is Germany and its participation in European Defence Management. It concerns one of main actors Common Foreign and Defence Policy, country which specific vision of Europe position.

Key Words: European union, CFSP, EDSP, Germany, security management.

Úvod

Nemecko je jedným z ekonomicky najsilnejších štátov EÚ, ale je aj veľmi aktívnym členským štátom v oblasti rozvoja európskej integrácie a zaistenia bezpečnosti a Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky Európskej únie (SZBP EÚ). Zároveň je členom NATO a je aktívne aj na poli činnosti Bezpečnostnej Rady OSN. Táto situácia však nebola skutočnosťou počas celého vývoja európskej integrácie. Treba poznamenať, že história a výsledky druhej svetovej vojny značne ovplyvnili a ešte stále ovplyvňujú postavenie už zjednoteného Nemecka v rámci procesov Európskej integrácie. Spočiatku bola pozícia Nemecka značne limitovaná, najmä z dôvodov obmedzenia suverenity ako dôsledkov sankcií po druhej svetovej vojne. Špeciálne práva a povinnosti „*limitovali pohyb Nemecka v oblasti*

zahraničnej a bezpečnostnej politiky, nehovoriac o možnostiach tvorby akýchkoľvek ambícií, ktoré by sa nezlučovali s predstavami a záujmami Spojencov“ (12, 2003, s. 580). Akákoľvek integračne smerovaná zahraničná politika bola v tom čase nemysliteľná. Prelomom boli 50. roky minulého storočia a obdobie po roku 1990, kde bolo po páde politického režimu v NDR dynamizované zjednotenie Nemecka a spätné nadobudnutie vlastnej suverenity znamenajúce silný nárast významu Nemecka v pozícii strategického partnera ako aj zmenu rozloženia síl a potenciálu v rámci EÚ.

Nemecko a manažment SZBP

V dôsledku zložitej cesty nemeckej zahraničnej politiky po druhej svetovej vojne hľadalo Nemecko akcelerátor úspešnosti a posilnenia pozícií po tragickej porážke a po negatívnych politických skúsenostiach. Tento prvok sa odráža v *procesoch európskej integrácie* (EI), z ktorých však Nemecko bolo dlhodobo eliminované na okraj EI predovšetkým Veľkou Britániou, ale aj Francúzskom. Napriek tomu sa Nemecko stalo príkladom štátu podporujúceho európsku integráciu a jej súčasť - Spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku EÚ. V tejto súvislosti je na mieste konštatovať, že Nemecko je jednoznačným zástancom upevňovania a prehlbovania zahraničnej a bezpečnostnej politiky EÚ a väčšinou prichádza s otvorenými návrhmi, obsahujúcimi integráciu spoločných politík do oveľa väčšej miery ako napríklad zmienené krajiny Veľká Británia, Francúzsko či iné členské krajiny, vrátane nových členských krajín.

Z pozícií Nemecka sa po druhej svetovej vojne a jej dôsledkoch v multilaterálnych vzťahoch nielen v Európe dá vycítiť *„nechuť pre samostatné iniciatívy v zahraničnej politike, nechcuť, ktorá sa dá inak nazvať aj stratégia reflexívneho multilateralizmu, ale aj snaha premietat' silu a pozíciu ekonomicky silného štátu aj za svoje hranice“*. (1, 2001, s.25) Pri hlbšom štúdiu Nemeckých aktivít v historickom rámci európskej integrácie z analyzovaných aspektov medzinárodného manažmentu výrazne vystupuje ochota presunúť časť svojej národnej suverenity na európske inštitúcie, s cieľom posunúť spoločné iniciatívy EÚ v rámci medzinárodnej spolupráce. V svetle Lisabonskej zmluvy sa táto pozícia dá nazvať aj pozíciou podporujúcou federálny model EÚ, čo môže byť ovplyvnené aj povojnovou inštitucionálnou štruktúrou samotného Nemecka, na ktorú mali nemalý vplyv spojenci na čele s USA konštrukcia politického systému apod.

Je potrebné pozorne vnímať skutočnosť, že každá nemecká vláda venovala mimoriadnu pozornosť SZBP a jej nedeliteľnej súčasťi – Európskej bezpečnostnej a obrannej politike (EBOP). Rozvoj SZBP a EBOP, ktorý v rámci procesov EI historicky zlyhával, najmä v 50. rokoch 20. storočia a dynamicky sa rozbehol až po prijatí Zmluvy o Európskej únii (Maastrichtská zmluva) na začiatku 90. rokov 20. storočia, ponúkol Nemecku lepšie možnosti reagovať na výzvy medzinárodnej politiky a ovplyvňovať svoje prostredie za pomoci meniacich sa partnerov. Európska integrácia už v 80. rokoch 20. storočia zjavne nemohla byť považovaná za kompletnú bez SZBP alebo EBOP a pokrok v týchto politicky vysoko citlivých otázkach posilnil celkový integračný proces. Navyše Nemci oblasť SZBP na počiatku obnovenej jednoty a samostatnosti Nemecka po jeho spojení, využívali ako ukazovateľ jeho prozápadnej orientácie, na zmiernenie nepretržitých negatívnych tlakov zo strany predovšetkým Veľkej Británie, ktorá nechcela rozširovať priestor pre bilaterálne výhody zo strany USA ale aj Francúzska. Tento postoj k SZBP zdieľa s nemeckými vládami aj široká verejnosť (napr. na otázku podpory EBOP sa v ankete vyjadrilo 80% z opýtaných Nemcov v júni 2003 v súvislosti s Európskou bezpečnostnou stratégiou pozitívne). Je však zrejmé, že ťažiskom vnímanej problematiky medzi nemeckou verejnosťou boli implicitne najmä otázky spoločného a voľného trhu, poľnohospodárstva a ďalších ekonomických výhod európskej integrácie.

Z postavenia Nemecka je jasné, že v snahe posunúť EU ďalej a dosiahnuť dostatočné politické a jej pripadajúce postavenie v rámci globálnej politiky, je potrebné sa združiť za týmto cieľom hlavne s tými členskými štátmi, ktorý majú na tomto ciele veľký záujem. Nemecko bolo vždy zástancom skorého prijatia nových kandidátov aj v rámci SZBP. Nemci síce priznávajú náročnejšie vyjednávanie v skupine 27 členských štátov ako v pôvodnom zložení. Táto skutočnosť však nemení pozitívny pohľad Nemecka, ktoré sa opiera o moderné metódy jednania na základe kvalifikovanej väčšiny a navrhuje ďalej modernizovať systém rokovania v rámci EI. Je to jasná prezentácia názoru, že rozhodným slovom v otázkach bezpečnosti by mali vládnuť krajiny, ktoré majú na tomto poli najväčší záujem, nikoho pritom ex ante nevyklučujúc.

Kľúčové špecifiká medzinárodného manažmentu Nemecka vo vzťahu k SZBP a EBOP:

- Nemecko je začiatkom 90. rokov 20. storočia pripravené zaujať **dôležitejšiu úlohu vo svete, najmä v EI**, ale aj vo svetovej politike.
- Silná podpora Nemecka **upevneniu a prehĺbeniu procesov EI** pri obmedzení časti národnej suverenity a na základe silnej multilaterálnej politiky Nemecka – podpora federálneho modelu EU.
- Úsilie Nemecka o efektívnu zahraničnú politiku EÚ, výrazná podpora **princípu kvalifikovanej väčšiny pri hlasovaní o SZBP**.
- **Rozšírenej spolupráce v rámci SZBP a EBOP** za účasti partnerov s výrazným záujmom o zahraničnú politiku a bezpečnosť v EÚ, nie ako uzavretého klubu mocných uprostred EU, ale ako partnerstva štátov so záujmom o rozvoj a realizáciu SZBP.
- Po r. 2003 reforma EÚ ako moderného bezpečnostného spolku. Pretvorenie EBOP na **Európsku armádu** s vytvorením reálnych kapacít schopných reagovať na prípadné hrozby, alebo krízy, naplňať Petersberské úlohy a vynucovať mier v krízových oblastiach.

Nové prvky nemeckom bezpečnostnom manažmente (v dôsledku procesov EI)

Z historického vývoja možné paradoxne vidieť, že veľmi silným spojencom Nemecka pre spoluprácu v oblasti SZBP a následne EBOP sa stalo práve Francúzsko a po roku 2005 sa pridala Veľká Británia.. Na počiatku 90. rokov 20. storočia Nemecko spolu s Francúzskom vytvorili silu poháňajúcu celkový vývoj SZBP. Príkladom je prezentovanie spoločnej zmluvy pre EÚ na summite v Miláne v roku 1985, reálny Francúzsko-Nemecký návrh na vybudovanie Európskej obrannej a bezpečnostnej politiky ako únie a vývoj posilnenej spolupráce v otázkach bezpečnosti v novembri 2002. Výrazná je rozšírená spolupráca, potvrdená európskym konventom v júni 2003 pri prerokovaní návrhu európskej ústavy. Do popredia sa dostali témy: Európska bezpečnostná stratégia, reforma vnútorných vecí a spravodlivosti, hospodárske výsledky EÚ a rozvoj a zdokonaľovanie inštitucionálneho systému EÚ. Tieto spoločné návrhy boli výsledkom nemecko-francúzskeho kompromisu dvoch silných štátov v čase keď tieto obe krajiny potvrdili spoločný postoj k politike USA voči Iraku. To utužilo celkový efekt a vnímanie spoločných návrhov. Na druhej strane niektoré, najmä nové členské štáty EÚ podporili USA v ich postoji k Iraku. „*Táto silná spolupráca taktiež len umocnila vnímanie rozdielov a pozícií silných a slabých štátov v Európe*“ (2, 2003, s. 24).

Je však potrebné akceptovať, že kladná pozícia Nemecka vo vzťahu k USA bola vždy významným faktorom nemeckej zahraničnej politiky. Nemecko bolo jedným z najbližším spojeneckých štátov USA na Európskom kontinente. Nemecko bolo súčasne významnou členskou krajinou NATO čo bolo pre Nemecko výraznou morálnou podporou v otázkach globálnej politiky. Irak sa stal prelomovým bodom v rámci vzťahu Nemecko – USA a Nemci si začali po 50 rokoch uvedomovať rozdiely v záujmoch USA a EÚ. Nemecký názor v decíznej sfére odmietal právo USA na preventívnu akciu v Iraku. Existuje však viacero pohľadov na túto problematiku. Niektoré hlasy hovoria o „*osamostatnení sa EÚ od závislosti na USA a vydaním sa na vlastnú cestu manažovania nielen bezpečnosti*“, „*odrezaní sa od piliera Atlantickej zmluvy*“, ako aj o „*spojení Nemecka s Francúzskom v rámci EÚ v snahe vytvoriť protiváhu hegemonie USA v svetovej politike, stať sa globálnym hráčom*“, vybudovať vlastnú armádu a stratégiu v procese EI a stať sa akceptabilným prvkom Zoskupenia USA – Rusko – Čína a EÚ.

Naznačené problémy boli riešiteľné iba s veľkými ťažkosťami a skutočný prielom znamenala až Lisabonská zmluva. 21. a 22. júna 2007 sa lídri Európskej únie na schôdzi Európskej rady pod nemeckým predsedníctvom dohodli na zvolaní medzivládnej konferencie, ktorá vypracuje text novej reformnej zmluvy. 23. júna 2007 začala sa medzivládna konferencia 19. októbra 2007 hlavy štátov a vlád EÚ dosiahli definitívnu dohodu o zmluve 3. decembra 2007 ju podpísali v Lisabone do platnosti vstupuje po dlhom a komplikovanom procese ratifikácie v 1. decembra 2010. Väčšina zmien prevzatá z Ústavy pre Európu. Lisabonská zmluva odstránila trojpilierové usporiadanie EÚ, pričom piliere zlúčila a zmenila inštitucionálny systém Únie, po novom sú inštitúciami EÚ: Európsky parlament, Európska rada na čele so stálym predsedom, Rada uplatňujúca systém rotujúceho predsedníctva, Európska komisia, Súdny dvor EÚ, Európska centrálna banka, Dvor audítorov. Lisabonská zmluva nanovo definuje systém kvalifikovanej väčšiny uplatňovanú pri hlasovaní v Rade na systém dvojitej väčšiny (Rada schváli opatrenie ak ho podporí 55% členských štátov zastupujúcich aspoň 65% populácie EÚ) a vymedzuje oblasti výlučnej kompetencie Únie, oblasti spoločnej kompetencie Únie a členských štátov. Podľa nej sa Charta základných práv EÚ stala právne záväznou súčasťou primárneho práva Únie s rovnakou právnou silou ako sú zakladajúce zmluvy, pričom neruší žiadnu zo zmlúv, ktoré sú platné dnes, iba ich mení a dopĺňa. Zatiaľ v nej z pochopiteľných dôvodov chýbajú zmienky o symboloch EÚ Implicitne naznačuje že v procese budovaní „subjektivity EÚ“ v medzinárodných vzťahoch sa vedľa celého radu komplikácií potvrdzuje jedna vyššie naznačená - súboj ideí a ekonomických modelov a vojenských prístupov k problémom v krízových oblastiach medzi Európskou úniou a Spojenými štátmi.

Európski lídri vrátane Nemcov si od volebného víťazstva Baracka Obamu pred dvoma rokmi sľubovali zlepšenie vzájomných vzťahov – opak je pravdou :k definitívnemu vytriezveniu ich priviedlo zrušenie chystaného summitu EÚ – USA v Madride v termíne do júna 2010. Vedľa výroku Američanov, že Európania po Lisabonskej zmluve ani poriadne nevedia, kto stojí na ich čele je tu oveľa závažnejší fakt a to, že B. Obama na rozdiel od G. Buša nevenuje Európe čo i len ústretové slová, pretože je pohltený vzťahmi s Čínou, Ruskom a domácimi hospodárskymi problémami. Navyše nie je vylúčené, že Európa porastie a USA padnú do recesie.... (napr. výrok brazílskeho ministra financií Guida Mantegu po zasadnutí FED-u, že „vyhadzovanie dolárov z helikoptéry nikomu neprospeje...“)

Nemecko ratifikovalo Lisabonskú zmluvu 25.9.2009 po tom, čo bol tento proces na 15 mesiacov pozastavený. 24.4 a 23.5. 2008 obe komory spolkového snemu schválili Lisabonskú zmluvu. Formálna ratifikácia potrebovala podpis prezidenta, ktorý bol stiahnutý kvôli čakaniu na rozhodnutie ústavného súdu. Ústavný súd vo svojom 150 stranovom rozhodnutí z 30.6.2009, v ktorom skúmal štruktúru a postavenie orgánov EÚ uviedol, že Lisabonská zmluva nevytvára Európsky federálny štát, a že neohrozuje existenciu nemeckého

štátu. Ústavný súd podmienil ratifikačný proces schválením zákona, ktorý ponechá parlamentu ústrednú úlohu v otázkach bezpečnosti a národnej zvrchovanosti. 8.9.2009 bol parlamentom schválený tento zákon. 23.9.2009 nemecký prezident podpísal Lisabonskú zmluvu

Nemecko sa po ratifikácii Lisabonskej zmluvy v rámci manažmentu európskej bezpečnosti zameralo na :

- **Odzbrojovanie:** nukleárne atómové zbrane, biologické, toxické, chemické zbrane, kontrola zbrojenia, ručné palebné zbrane, kontrolované odzbrojenie na bázi GIS a DDR.
- **Problematika ľudských práv a humanitárne projekty:** ochraňovanie jedincov, rada pre ľudské práva, fungovanie ľudských práv v krajinách tretieho sveta, práva žien, rovnosť pohlaví (nadregionálny projekt „Anti Female Genital Mutilation“), boj proti násiliu, krutosti, mučeniu, právo na vodu a zdravotnú starostlivosť.

Záver

Nemecko usiluje od prvotného rozvoja európskej integrácie stať sa jej hnacím motorom. Sústavne prichádza s novými myšlienkami, ktoré dynamizujú nielen integračné procesy EÚ. Nemecko má veľkú zásluhu na tom, že Európa sa dnes stáva, najmä pod čínskym vplyvom, akceptovaným globálnym hráčom s neustále vzrastajúcim potenciálom vo vzťahu k otázkam medzinárodnej bezpečnosti. Aj napriek tomuto vývoju je však jasné, že základnou otázkou aj naďalej ostáva problematika zjednotenia postojov a názorov členských krajín, ale najmä medzi Nemeckom, Francúzskom a Veľkou Britániou, pretože bez zjednotenia predstavy o manažmente európskej bezpečnosti by ďalšia spolupráca v SZBP EÚ zahŕňala rovnaké neduhy, ktoré sa prejavili počas balkánskej krízy na počiatku i konci 90. rokov, alebo pri snahách o vyjadrenie spoločného postoja k otázkam zásahu v Iraku v roku 2003 a podobne. Z pohľadov na politickú orientáciu členských štátov vyplýva, že pre Nemecko prestáva byť z pochopiteľných príčin, na rozdiel od ostatných členských štátov, prioritou jeho vlastná národná politika. **Manažment Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky je v prípade Nemecka hľadaním podpory vlastného názoru medzi ostatnými členmi EU a súčasne sa v prípade Nemecka začína prejavovať akceptácia princípu spoločného či väčšinového prístupu.**

Medzi hlavné rysy nemeckého manažmentu bezpečnosti Európy zaraďujeme predovšetkým vplyv dôsledkov historického vývoja a riešenie problematiky Transatlantického partnerstva (úlohy USA), problematiku európskej integrácie (postoje Nemecka ako jedeného z vedúcich štátov), Lisabonskú zmluvu a konsekvencie jej definitívneho prijatia, najnovšie nemecké úsilie a dobré susedské vzťahy a strategické partnerstvo s Ruskom (posilnenie vzájomnej spolupráce, pomoc pri modernizácii, medzištátna spolupráca), a v neposlednom rade multilaterálna spolupráca - úloha Nemecka v rámci medzinárodných organizácií a roľa v EÚ kde prevláda úsilie o odzbrojovanie - hlavný prvok európskej bezpečnosti v nadväznosti na problematiku ľudských práv a humanitárne projekty.

Použitá literatúra:

1. ANDERSON, J. 2001. *The New Germany in the New Europe*. Foreign Service Journal No78 (September 2001), s. 25-31.
2. GUÉROT, U., HUGHES, K., LEFEBVRE, M., EGENHOFF, T. 2003. *France, Germany and the UK in the Convention - common interests or pulling in different*

- directions?* EPIN Working Paper No. 7, July 2003, CEPS website (<http://www.ceps.be>) ISBN 92-9079-446-1
3. HUGHES, K. 2003. *European Foreign Policy Under Pressure*, Fellow Centre for EU Policy Studies, Brussel 2003.
 4. HAINE, J.-Y. 2004. *EDSP: Force structures*. (Dostupné: <http://www.iss-eu.org/esdp/01-jyh.pdf>, 2004-01-26)
 5. Informačné stránky vlády SRN, www.auswaertiges-amt.de
 6. JOPP, M., REGELSBERG, E. 2007. „GASP und ESVP im Verfassungsvertrag – eine neue Angebotsvielfalt mit Chancen und Mängeln“, in: *integration*, Vol. 26, No. 3/2007 s.550-563.
 7. ONDREJCSÁK, R. - ŠŤASTNÝ, M. 2004. *Postoje Francúzska, Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska, Nemecka a Spojených štátov amerických k Európskej bezpečnostnej a obrannej politike*. Bratislava: Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií MO SR, Bratislava 2004.
 8. PACHTA, L. 2003. *France: Driving force of the EU Common Foreign and Security Policy?*, EUROPEUM, 2003
 9. PAWERA, R. 2005. *Manažment európskej bezpečnosti*. Eurounion, Bratislava 2005. 164 s.
 10. REGELSBERGER, E. 2003. *CFSP Watch 2003 National Report Germany*. www.fornet.info, 2003
 11. *The Military Balance 2008/2009* IISS London. (Dostupné: <http://www.iss-eu.org/>)
 12. WAGNER, W. 2003. *Why the EU's common foreign and security policy will remain intergovernmental: a rationalist institutional choice analysis of European crisis management policy*. *Journal of European Public Policy*, Volume 10, Number 4, August 2003, pp. 576- 595.
 13. SYRUČEK, M. 2010. *Snahy o modernizáciu*. *Trend*, november 2010, príloha Slovensko a svet., s.60-61.
 14. ŠTEFUNKO, I.: *Motor integrácie? Francúzsko-nemecký vzťah*. In: *Európska únia dnes*. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku a IVO, Bratislava 2001.

Kontakt

Fakulta managementu
Univerzita Komenského v Bratislave
Odbojárov 10
P.O.BOX 95
Bratislava
Slovenská republika

ANALÝZA VÝVOJE ZAMĚSTNANOSTI V OBDOBÍ KRIZE¹

pellesova@opf.slu.cz

Abstrakt

Problematika trhu práce je stále ožehavým problémem téměř každé ekonomiky, zejména v období krize. Stať vychází z právního rámce nezbytného pro fungování trhu práce, zabývá se aktuálními problémy zaměstnanosti v období krize. Poukazuje na diferenciaci na trhu práce z hlediska věkové struktury zaměstnanosti, z pohledu změn vzdělanostní struktury zaměstnanosti, ale i zaměstnanosti z pohledu odvětvové struktury.

Klíčové slova: Zákon o zaměstnanosti, míra zaměstnanosti, míra nezaměstnanosti, politika zaměstnanosti, struktura zaměstnanosti podle pohlaví, vzdělanostní struktura, sektorová struktura zaměstnanosti.

Abstract

The labour market issues still constitute a serious problem almost in every economy, especially in times of crisis. The study is based on the legal framework, which is necessary for proper functioning of the labour market. It deals with the current problems of unemployment during the period of the economic crises. It refers to differentiations in the labour market in terms of age structure of employment, changes in the educational structure of employment, as well as employment in various sectors of economy.

Key Words: Act on Employment, employment rate, unemployment rate, employment policy, structure of employment according to gender, education structure, sector based structure of employment.

Úvodem

Trh práce funguje na základě platných právních norem, které podléhají novelizacím. Mezi právní normy, které upravují vlády v oblasti trhu práce, zejména pak problematiky politiky zaměstnanosti patří zákon 68/2009 Sb., o zaměstnanosti v platném znění, zákon č. 326/2009 Sb., o podpoře hospodářského růstu a sociální stability, v platném znění, kde druhá část je věnována Změně zákona o zaměstnanosti, třetí část Změna zákoníku práce, jedenáctá část Změna zákona o státní sociální podpoře, dvanáctá Změna zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení. V druhé části uvedeného zákona v § 50a Podpora v nezaměstnanosti, podpora při rekvalifikaci a délka podpůrní doby v období od 1. listopadu 2009 do 31. prosince 2010 uvádí, komu a za jakých podmínek náleží podpora v nezaměstnanosti a podpora při rekvalifikaci. V roce 2009 byla přijata novela uvedeného zákona o zaměstnanosti, jejíž cílem je pružnější pracovní trh v České republice (ČR).

¹ Příspěvek byl zpracován v rámci projektu SGS 23/2010 Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru.

Představuje zejména opatření, která mají zavést jasná a srozumitelná pravidla aktivní politiky zaměstnanosti. Zahrnují podmínky pro neposkytnutí podpory těm uchazečům o zaměstnání, kteří porušili pracovní povinnosti zvláště hrubým způsobem nebo zpřísnění postihu výkonu nelegální práce a opatření při poskytování podpory uchazečům o zaměstnání úzce provázané se systémem pomoci v hmotné nouzi. Cílem je zvýšit motivaci obyvatel k rychlé změně jejich nepříznivé sociální situace pomocí opětovného začlenění na trh práce.

Politika zaměstnanosti v České republice

Státní politika zaměstnanosti, vymezena zákonem o zaměstnanosti, si klade za cíl zabezpečit právo na plné, produktivní a svobodně zvolené zaměstnání všem rezidentům na území ČR. Právo vychází z článku 26 Listiny základních práv a svobod. Uvedenou politiku vytváří stát a podílejí se na ní další subjekty činné na trhu práce, zejména zaměstnavatelé a odborové organizace. Při provádění státní politiky zaměstnanosti spolupracuje stát s dalšími subjekty činnými na trhu práce, zejména s územními samosprávnými celky, profesními organizacemi, sdruženími osob se zdravotním postižením a organizacemi zaměstnavatelů. Cílem státní politiky zaměstnanosti je dosažení rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce, produktivní využití zdrojů pracovních sil, zabezpečení práva občanů na zaměstnání.

Státní politika zaměstnanosti v ČR zahrnuje zejména² zabezpečování práva na zaměstnání, sledování a vyhodnocování situace na trhu práce, zpracovávání prognóz a koncepcí zaměstnanosti a rozvoje lidských zdrojů na úseku trhu práce, programů a projektů pro pracovní uplatnění fyzických osob, koordinaci opatření v oblasti zaměstnanosti a rozvoje lidských zdrojů na úseku trhu práce v souladu s evropskou strategií zaměstnanosti a podmínkami pro čerpání pomoci z Evropského sociálního fondu, tvorbu a koordinaci jednotlivých programů a opatření k zajištění priorit v oblasti zaměstnanosti a rozvoje lidských zdrojů na úseku trhu práce, uplatňování aktivní politiky zaměstnanosti, tvorbu a zapojení do mezinárodních programů souvisejících s rozvojem zaměstnanosti a lidských zdrojů na úseku trhu práce, hospodaření s prostředky na politiku zaměstnanosti, poskytování informačních, poradenských a zprostředkovatelských služeb na trhu práce, poskytování podpory v nezaměstnanosti a při rekvalifikaci, opatření na podporu a dosažení rovného zacházení s muži a ženami, s osobami bez ohledu na jejich rasový a etnický původ, s osobami se zdravotním postižením a s dalšími skupinami osob, které mají ztížené postavení, pokud jde o přístup k zaměstnání, rekvalifikaci, přípravu k práci a ke specializovaným rekvalifikačním kurzům, a opatření pro zaměstnávání těchto osob, opatření pro zaměstnávání fyzických osob se zdravotním postižením a dalších osob, které mají ztížení postavení na trhu práce, usměrňování zaměstnávání pracovních sil ze zahraničí na území ČR a z území ČR do zahraničí.

Součástí státní politiky zaměstnanosti je aktivní a pasivní politika zaměstnanosti. Aktivní politiku zaměstnanosti definuje zákon o zaměstnanosti v části páté, Hlava I: Opatření a nástroje jako souhrn opatření směřujících k zajištění maximálně možné úrovně zaměstnanosti. Aktivní politiku zaměstnanosti zabezpečuje ministerstvo a úřady práce; podle situace na trhu práce spolupracují při její realizaci s dalšími subjekty. Tato opatření jsou zabezpečována Ministerstvem práce a sociálních věcí (MPSV) a úřady práce ve spolupráci s dalšími subjekty. Nástroje, jimiž je realizována aktivní politika zaměstnanosti, definuje Hlava IV, § 104, 112-119, jsou to: rekvalifikace, investiční pobídky, veřejně prospěšné práce, společensky účelná pracovní místa, příspěvek na zapracování, příspěvek při přechodu na nový podnikatelský program. Součástí opatření aktivní politiky zaměstnanosti jsou také poradenství, podpora zaměstnávání osob se zdravotním postižením uvedená v části třetí, cílené programy k řešení zaměstnanosti (hlava V, § 120).

² Zákon 68/2009 Sb., o zaměstnanosti, Hlava II, § 2.

Pasivní politika zaměstnanosti dle uvedeného zákona kompenzuje nezaměstnaným ztrátu příjmu ze zaměstnání po přechodnou dobu a v určité míře, vytváří tak sociálně přijatelné podmínky pro dočasně nezaměstnané občany. Tak jako aktivní politika zaměstnanosti používá rovněž nástroje, mezi které řadíme příspěvek v nezaměstnanosti, předčasný odchod do důchodu způsobený nepříznivými podmínkami na trhu práce. Zákon vymezuje podporu v nezaměstnanosti v hlavě III, § 39 a podporu při rekvalifikaci v hlavě III, § 40. Výdaje na pasivní politiku tvoří dávky státní sociální podpory, které lze rozdělit do dvou skupin:

1. dávky poskytované v závislosti na výši příjmu – např. příspěvek na dítě, sociální příplatek, příspěvek na bydlení, příspěvek na dopravu,
2. ostatní dávky – např. rodičovský příspěvek, zaopatřovací příspěvek, dávky péstounské péče, porodné.

Analýza vývoje zaměstnanosti v letech 2007-2010

Specifika (ne)zaměstnanosti v roce 2007

Celková zaměstnanost se v 1. čtvrtletí 2007 zvýšila proti stejnému období r. 2006 o 79,7 tis. osob, tj. o 0,5%. Míra zaměstnanosti (podíl počtu osob s jediným nebo hlavním zaměstnáním ve skupině 15-64letých) dosáhla 65,5% a ve srovnání s 1. čtvrtletím 2006 vzrostla o 0,7%. Míra zaměstnanosti mužů se zvýšila o 1% na 74,1%, u žen vzrostla o 0,4% na 56,9%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně snížil o 102,9 tis. osob, což znamená největší pokles od roku 1993. Počet dlouhodobě nezaměstnaných se snížil o 48,4 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 1,9% na nejnižší úroveň 6,1%, je dlouhodobě nižší než průměr EU a klesla i pod úroveň průměru zemí EU 15. Nižší míru nezaměstnanosti mají trvale vysokoškoláci (1,5%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3,8%). Vysoká míra nezaměstnanosti přetrvává ve skupině osob se základním vzděláním (21,8%) a nadprůměrná je i v početné skupině osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (6,9 %).

Míra zaměstnanosti ve 2. čtvrtletí rostla na 66% a ve srovnání s 2. čtvrtletím 2006 vzrostla o 0,7%, u stoupla o 0,9% na 74,5%, a u žen o 0,6% na 57,5%. Počet nezaměstnaných se meziročně snížil o 92,2 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 55,6 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 1,8% na 5,3%. Odlišná metodika zjišťování se promítla do difference mezi výší obecné míry nezaměstnanosti (ILO) a míry registrované nezaměstnanosti MPSV, ale tendence vývoje obou měř byla obdobná. Míra registrované nezaměstnanosti MPSV dosáhla ve 2. čtvrtletí hodnoty 6,6%, tj. o 1,5% méně než v roce předcházejícím. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,2%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3,2%), naopak vysoká je u osob se základním vzděláním (20,1%), nadprůměrná je u osob se středním vzděláním bez maturity (6%).

Ve 3. čtvrtletí se míra zaměstnanosti zvýšila na 66,3% a ve srovnání s 3. čtvrtletím 2006 vzrostla o 0,9%, u mužů o 1,3% na 75,2% a u žen o 0,5% na 57,3%. Vzrostl počet podnikatelů o 17,5 tis. Počet nezaměstnaných osob se meziročně snížil o 98,3 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se klesl o 62,3 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 1,9% na nejnižší úroveň od konce roku 1997 (5,2%). Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (2,1%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3,1%), vysokou osoby se základním vzděláním (18,8%) a nadprůměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (5,6%).

Ve 4. čtvrtletí se celková zaměstnanost zvýšila a dosáhla nejvyšší úrovně za posledních jedenáct let. Míra zaměstnanosti činila 66,5% a ve srovnání s 4. čtvrtletím 2006 vzrostla o 0,9%, u mužů se zvýšila o 1,3% na 75,5%, u žen o 0,5% na 57,4%. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 1,7% na nejnižší úroveň od konce roku 1997 (4,9%).

Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,8%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3%), vysoká je u osob se základním vzděláním (19,6%) a nadprůměrná u osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (5,1%). Celková zaměstnanost se zvyšovala v sekundárním sektoru (průmysl včetně stavebnictví), kde přírůstek počtu pracujících (o 73,1 tis.) téměř dvojnásobně převýšil přírůstek v celém terciárním sektoru (všechna odvětví služeb vč. dopravy). Zaměstnanost rostla také ve zpracovatelském průmyslu (o 60,7 tis.) a činila 28,8 %, což je nejvíce ze všech zemí EU.

Z analýzy vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti podle vybraných segmentů vyplynulo, že v roce 2007 rostla míra zaměstnanosti ve všech čtvrtletích rostla z 65,5%; 66%; 66,3% na 66,5%, stoupala jak u mužů (74,1%; 74,5%; 75,2%;75,5%), tak u žen (56,9%; 57,5%; 57,3%; 57,4%), viz tab. 1. Nízkou, ale kolísavou míru nezaměstnanosti vykazují stále vysokoškoláci (1,5%; 1,2%; 2,1%; 1,8%) a klesající pak osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3,8%; 3,2%; 3,1%; 3%), vysoká míra nezaměstnanosti, s klesající a v posledním čtvrtletí rostoucí tendencí je u osob se základním vzděláním (21,8%; 20,1%; 18,8%; 19,6%) a mírně nadprůměrná s klesající tendencí je u osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (6,9%; 6%; 5,6%; 5,1%), viz tab. 2. Celková zaměstnanost se zvyšovala v sekundárním sektoru a v terciárním sektoru.

Tabulka 1 Míra zaměstnanosti podle pohlaví v %

Období	míra zaměstnanosti	míra zaměstnanosti mužů	míra zaměstnanosti žen
1. čtvrtletí 2007	65,5	74,1	56,9
2. čtvrtletí 2007	66,0↑	74,5↑	57,5↑
3. čtvrtletí 2007	66,3↑	75,2↑	57,3↓
4. čtvrtletí 2007	66,5↑	75,5↑	57,4↑
1. čtvrtletí 2008	66,1↓	74,9↓	57,2↓
2. čtvrtletí 2008	66,6↑	75,3↑	57,8↑
3. čtvrtletí 2008	66,7↑	75,6↑	57,6↓
4. čtvrtletí 2008	66,8↑	75,8↑	57,7↑
1. čtvrtletí 2009	65,6↓	74,2↓	56,8↓
2. čtvrtletí 2009	65,4↓	73,9↓	56,7↓
3. čtvrtletí 2009	65,2↓	73,7↓	56,5↓
4. čtvrtletí 2009	66,8↑	75,0↑	57,7↑
1. čtvrtletí 2010	64,1↓	72,3↓	55,7↓
2. čtvrtletí 2010	64,9↑	73,5↑	56,1↑

Zdroj: WWW.CZSO, vlastní zpracování.

Tabulka 2 Míra zaměstnanosti podle vzdělání v %

OBDOBÍ	vysokoškoláci	osoby s úplným středním vzděláním s maturitou	osoby se základním vzděláním	osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených
1. čtvrtletí 2007	1,5	3,8	21,8	6,9
2. čtvrtletí 2007	1,2↓	3,2↓	20,1↓	6,0↓
3. čtvrtletí 2007	2,1↑	3,1↓	18,8↓	5,6↓
4. čtvrtletí 2007	1,8↓	3,0↓	19,6↑	5,1↓
1. čtvrtletí 2008	1,5↓	3,0=	20,3↑	4,8↓
2. čtvrtletí 2008	1,4↓	2,7↓	18,4↓	4,3↓
3. čtvrtletí 2008	2,1↑	2,7=	18,2↓	4,2↓
4. čtvrtletí 2008	1,7↓	2,9↑	19,2↑	4,3↑
1. čtvrtletí 2009	1,8↑	4,0↑	21,9↑	6,3↑
2. čtvrtletí 2009	1,9↑	4,4↑	23,8↑	7,1↑
3. čtvrtletí 2009	2,9↑	5,2↑	25,5↑	8,0↑
4. čtvrtletí 2009	3,0↑	5,2=	25,3↑	8,1↑
1. čtvrtletí 2010	3,1↑	5,4↑	28,0↑	9,5↑
2. čtvrtletí 2010	2,4↓	5,2↓	25,2↓	8,2↓

Zdroj: www.czso.cz, vlastní zpracování.

Specifika (ne)zaměstnanosti v roce 2008

Celková zaměstnanost se v 1. čtvrtletí 2008 zvýšila proti stejnému období roku 2007 o 93,4 tis. osob na 4 958,3 tis. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně snížil o 67,5 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 46,5 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 1,3% na 4,7%. Míra zaměstnanosti byla 66,1% a vzrostla o 0,6%, u mužů o 0,8% na 74,9%, u žen o 0,3% na 57,2%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,5%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3%). Vysoká míra nezaměstnanosti je u osob se základním vzděláním (20,3%) a mírně nadprůměrná u osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (4,8 %). Růst celkové zaměstnanosti se projevil zejména v sekundárním sektoru, kde přírůstek počtu pracujících (o 59,0 tis.) byl nadále podstatně vyšší než v celém terciárním sektoru. Zaměstnanost se nejvíce zvýšila ve zpracovatelském průmyslu (o 38,2 tis.), přičemž podíl pracujících v této kategorii odvětví (28,7%) zůstává v ČR nejvyšší ze všech zemí EU.

Míra zaměstnanosti se ve 2. čtvrtletí zvýšila a činila 66,6% a ve srovnání s 2. čtvrtletím 2007 vzrostla o 0,6%, u mužů o 0,8% na 75,3% a u žen o 0,3% na 57,8 %. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně snížil o 54,4 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 37,9 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 1,1% na 4,3%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,4%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (2,7%), vysoká je u osob se základním vzděláním (18,4%) a průměrná je u osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (4,3%). Růst celkové zaměstnanosti se projevil v sekundárním sektoru a přírůstek počtu pracujících (o 63,0 tis.) byl podstatně vyšší než v celém terciárním sektoru (všechna odvětví služeb vč. dopravy – přírůstek o 42,8 tis.). Pokračoval odliv osob z primárního sektoru. Nejvyšší nárůst počtu zaměstnaných byl ve zpracovatelském průmyslu (o 37,1 tis.), na 28,6%.

Ve 3. čtvrtletí se celková zaměstnanost zvýšila. Míra zaměstnanosti byla 66,7% a vzrostla o 0,4%, u mužů stoupla o 0,4% na 75,6% a u žen klesla o 0,3% na 57,6%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně snížil o 42,2 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 25,0 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 0,8% na 4,3%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají stále vysokoškoláci

(2,1%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (2,7%), vysokou mají osoby se základním vzděláním (18,2%) a průměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (4,2%). Růst celkové zaměstnanosti se projevil zvláště v sekundárním sektoru, kde přírůstek počtu pracujících (o 65,8 tis.) byl nadále podstatně vyšší než v celém terciárním sektoru (všechna odvětví služeb vč. dopravy – přírůstek o 20,1 tis.). Opět pokračoval odliv osob z primárního sektoru, a to o 13 tis. osob. Nejvyšší nárůst počtu zaměstnaných osob byl ve zpracovatelském průmyslu (o 45tis.) a činí 29%.

Celková zaměstnanost se ve 4. čtvrtletí zvýšila o 66,2 tis. osob. Míra zaměstnanosti činila 66,8% a ve srovnání se 4. čtvrtletím 2007 vzrostla o 0,3%, u mužů o 0,3% na 75,8% a u žen o 0,3% na 57,7%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně snížil o 22,1 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 15,4 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla o 0,5% na 4,4%, proti minulému čtvrtletí se zahrnutím sezónního očištění vzrostla o 0,1%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,7%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (2,9%), vysokou osoby se základním vzděláním (19,2%) a průměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (4,3%). V sekundárním sektoru (průmysl včetně stavebnictví) zpomalil růst zaměstnanosti. Ve zpracovatelském průmyslu se počet zaměstnaných osob snížil o 9,0 tis. Růst celkové zaměstnanosti ovlivnil růst počtu zaměstnaných v terciárním sektoru (o 63,4 tis. Stále pokračuje odliv počtu osob z primárního sektoru, a to o 9,2 tis. osob.

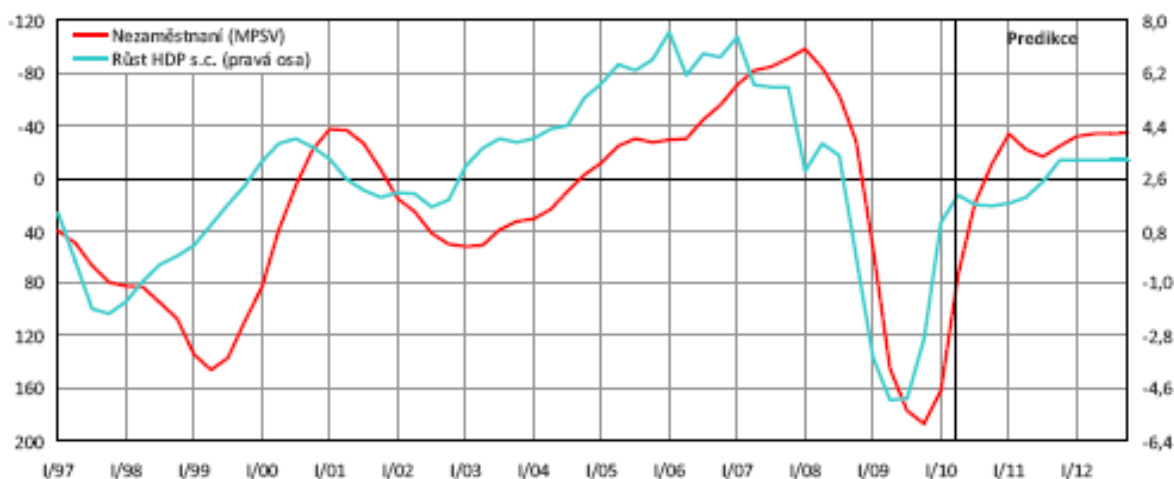
Z hlediska mezinárodního srovnání patří ČR mezi země EU s nadprůměrnou intenzitou zaměstnanosti. Podle Eurostatu byla míra zaměstnanosti 15-64letých v ČR za 3. čtvrtletí 2008 vyšší než za 27 členských států. Přitom u žen je v ČR stále nižší než průměr za země EU. Pro ekonomiku ČR je typický vysoký podíl zaměstnanosti v sekundárním sektoru (40,3%) jako nejvyšší ze všech zemí EU 27 a přibližuje se mu Slovensko. Vysoký podíl pracujících v sekundárním sektoru vykazují v Estonsku, Rumunsku a Maďarsku, kde dosahoval téměř třetiny všech pracujících. V těchto zemích dochází ke zhoršující se ekonomické situaci. Podle Eurostatu měla v prvních třech měsících roku 2008 míra nezaměstnanosti v celé EU silně růst, v březnu měla v EU 27 dosáhnout po sezónním očištění úroveň 8,3%, přičemž v lednu byla 7,8% a v únoru 8,1%; v březnu 2008 byla míra nezaměstnanosti jen 6,7%. Podle těchto propočtů by počet nezaměstnaných v EU 27 již převýšil 20 milionů osob. Mírně vyšší míra nezaměstnanosti je ve státech původní EU 15, kde ekonomická krize ovlivnila trh práce dříve než ve státech střední a východní Evropy. Negativní stránkou vývoje nezaměstnanosti v ČR je z hlediska mezinárodního srovnání přetrvávající vysoký podíl dlouhodobě nezaměstnaných.

Analýza ukazuje, že pokles míry nezaměstnanosti v 1. čtvrtletí 2008 způsobila rostoucí poptávka po práci, na trhu přetrvával nedostatek pracovních sil. Míra zaměstnanosti rostla ve všech čtvrtletích, z 66,1% na 66,8% (u mužů se zvýšila z 74,9 % na 75,8 % a u žen z 57,2 na 57,7%). Nízkou, ale kolísavou míru nezaměstnanosti vykazují stále vysokoškoláci (1,5%; 1,4%; 2,1%; 1,7%) a spíše nepatrně klesající osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (3%; 2,7%; 2,7%; 2,9%), Vysoká míra nezaměstnanosti, ale proměnlivá je u osob se základním vzděláním (20,3%; 18,4%; 18,2%; 19,2%) a mírně nadprůměrná se spíše klesající tendencí je u osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (4,8%; 4,3%; 4,2%; 4,3%). Růst celkové zaměstnanosti se projevoval ve třech čtvrtletích v posledním zpomalil, je však vyšší než v celém terciárním sektoru. Zaměstnanost se nejvíce zvýšila ve třech čtvrtletích zpracovatelském průmyslu, avšak ve 4. čtvrtletí se počet zaměstnaných osob snížil. Stále pokračuje odliv počtu osob z primárního sektoru.

Specifika (ne)zaměstnanosti v roce 2009

S prohlubující se ekonomickou krizí se od začátku roku 2009 počet nezaměstnaných zvyšoval (viz graf 1) a klesal i počet volných pracovních míst. Zvyšující se počet nezaměstnaných zasáhl celou ekonomiku. Pro zmírnění ekonomických a sociálních důsledků nezaměstnanosti jsou připravovány různé programy, například u nejvíce ohrožených nízkopříjmových skupin a je potřeba počítat s možností využívání zkrácené pracovní doby v zájmu uchování pracovních míst. Celková zaměstnanost v 1. čtvrtletí 2009 klesla o 11,6 tis. osob. Míra zaměstnanosti činila 65,6% a poklesla o 0,5%, u mužů o 0,8% na 74,2% a u žen o 0,4% na 56,8%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně zvýšil o 58,3 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 19,0 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti 15-64letých meziročně vzrostla o 1,1%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,8%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (4,0 %), vysokou pak osoby se základním vzděláním (21,9%) a průměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (6,3%). Klesala zaměstnanost v sekundárním sektoru s meziročním úbytkem 50,3 tis. osob. Ve zpracovatelském průmyslu se počet zaměstnaných snížil o 61,3 tis. Klesal i počet pracujících v primárním sektoru (úbytek 11,4 tis. osob). Meziroční pokles celkové zaměstnanosti snížil nárůst počtu zaměstnaných osob v terciárním sektoru o 50,1 tis.

Graf 1 Vztah výkonu ekonomiky a nezaměstnanosti, meziroční přírůstky reálného HDP v procentech a registrované nezaměstnanosti v tis. Osob

Pramen: Ministerstvo financí, odbor Finanční politika. Makroekonomická predikce České republiky, červenec 2010, s. 48.

Ve 2. čtvrtletí míra zaměstnanosti klesla a dosáhla 65,4% a meziročně klesla o 1,2% , u mužů o 1,4% na 73,9% a u žen o 1,1% na 56,7%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně zvýšil o 113,8 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 16,9 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně vzrostla o 2,2%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají trvale vysokoškoláci (1,9%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (4,4%), vysokou osoby se zákl. vzděláním (23,8%) a mírně nadprůměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (7,1%). Klesala zaměstnanost v sekundárním sektoru, meziroční úbytek pracujících činil 110,7 tis. Ve zpracovatelském průmyslu se počet zaměstnaných osob snížil o 127,9 tis. a klesl také u osob v primárním sektoru (úbytek 2,7 tis. osob). Propad zaměstnanosti v sekundárním sektoru byl částečně kompenzován meziročním růstem počtu zaměstnaných osob v terciárním sektoru o 51,3 tis.

Ve 3. čtvrtletí se celková zaměstnanost snížila proti stejnému období roku 2008 o 93,1 tis. osob, míra zaměstnanosti dosáhla 65,2% a meziročně klesla o 1,5%, u mužů o 2% na 73,7% a u žen o 1,1% na 56,5%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně zvýšil o 163,1 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných zůstal oproti předchozímu roku na stejné úrovni. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně vzrostla o 3,1%, což je historicky nejvyšší meziroční růst nezaměstnanosti od začátku šetření v roce 1993. Nízkou míru nezaměstnanosti mají trvale vysokoškoláci (2,9%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (5,2%), vysokou osoby se základním vzděláním (25,5%) a mírně nadprůměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (8%). V sekundárním sektoru nadále docházelo k propadu zaměstnanosti, úbytek činil 176,8 tis. osob. Ve zpracovatelském průmyslu se počet zaměstnaných osob snížil o 189,9 tis. a v primárním sektoru se nepatrně změnil (přírůstek 0,6 tis. osob). Propad zaměstnanosti v sekundárním sektoru byl částečně kompenzován růstem počtu zaměstnaných v terciárním sektoru o 82,7 tis. Míra registrované nezaměstnanosti MPSV dosáhla ve 3. čtvrtletí hodnoty 8,4%, tj. o 3,1% více než v roce předchozím.

Celková zaměstnanost se ve 4. čtvrtletí stoupla proti stejnému období roku 2007 o 66,2 tis. osob. Míra zaměstnanosti byla 66,8% a ve srovnání se 4. čtvrtletím 2007 vzrostla o 0,3%, u mužů o 0,3% na 75% a u žen o 0,3% na 57,7%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně snížil o 22,1 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom snížil o 15,4 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti 15-64letých meziročně klesla o 0,5% na 4,4%, proti minulému čtvrtletí se zahrnutím sezónního očištění však vzrostla o 0,1%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (1,7%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (2,9%), vysokou osoby se základním vzděláním (19,2%) a osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (4,3%). V sekundárním sektoru výrazně zpomalil růst zaměstnanosti, meziroční přírůstek počtu pracujících v něm činil pouze 12,3 tis. Ve zpracovatelském průmyslu klesl počet osob o 9,0 tis. Růst celkové zaměstnanosti v tomto čtvrtletí ovlivnil růst počtu zaměstnaných v terciárním sektoru o 63,4 tis. a také pokračoval odliv počtu pracujících z primárního sektoru o 9,2 tis. osob.

Z výše uvedené vyplývá, že míra zaměstnanosti v jednotlivých čtvrtletích roku 2009 tedy postupně klesala z 65,6% až na 65,3%, klesala i míra zaměstnanosti mužů z 74,2% na 73,6 % a také žen z 56,8% na 56,7%. Ve všech čtvrtletích 2009 obecná míra nezaměstnanosti meziročně rostla. Nízkou, ale stoupající míru nezaměstnanosti vykazují stále vysokoškoláci (1,8%; 1,9%; 2,9% a 3%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (4%; 4,4%; 5,2%; 5,2%). Naopak vysoká míra nezaměstnanosti a opět s rostoucí tendencí je u osob se základním vzděláním (21,9%; 23,8%; 25,5%; 25,3%), průměrná je u osob se středním vzděláním bez maturity, vč. vyučených (6,3%; 7,1%; 8%; 8,1%). Rok 2009 lze charakterizovat vysokým propadem zaměstnanosti v sekundárním sektoru až do 3. čtvrtletí částečně kompenzovaným růstem počtu zaměstnaných osob v terciárním sektoru. Ve 4. čtvrtletí již nedocházelo k propadu zaměstnanosti. Ve zpracovatelském průmyslu se počet zaměstnaných osob ve všech čtvrtletích také klesal. Meziročně klesal ve dvou čtvrtletích počet pracujících osob v primárním sektoru, ve 3. čtvrtletí se prakticky nezměnil a ve 4. čtvrtletí pokračoval odliv počtu pracujících z primárního sektoru. Meziroční pokles celkové zaměstnanosti snížil nárůst počtu zaměstnaných osob v terciárním sektoru, v následujících čtvrtletích byl propad zaměstnanosti v sekundárním sektoru částečně kompenzován meziročním růstem počtu zaměstnaných v terciárním sektoru. Česká ekonomika od 3. čtvrtletí 2009 zvyšuje svou výkonnost, ale oživení je mírné a budoucí vývoj je stále zatížen značnými riziky, zejména z vnějšího prostředí.

Specifika (ne)zaměstnanosti v roce 2010

Celková zaměstnanost se v 1. čtvrtletí 2010 snížila proti stejnému období roku 2009 o 117,6 tis. osob, míra zaměstnanosti dosáhla 64,1% a meziročně klesla o 1,4%. S výjimkou 1. čtvrtletí roku 2004 (63,8 %) se jednalo o historicky nejnižší míru zaměstnanosti od roku 1993. Míra zaměstnanosti mužů klesla o 1,9% na 72,3%, i u žen klesla o 1% na 55,7%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně zvýšil o 119,9 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom zvýšil o 45,6 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti vzrostla o 2,3% na 8,2%. Nízkou míru nezaměstnanosti, i přes pokračující vzestup mají vysokoškoláci (3,1%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (5,4%), vysokou osoby se základním vzděláním (28%) a mírně nadprůměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (9,5%). V sekundárním sektoru došlo k poklesu zaměstnanosti, meziroční úbytek činil 116,6 tis. Meziročně vzrostl počet zaměstnaných osob v terciárním sektoru o 2,9 tis. a pokračoval odliv počtu pracujících z primárního sektoru o 3,7 tis. osob.

Celková zaměstnanost ve 2. čtvrtletí stoupala, oproti stejnému období roku 2009 o 60,3 tis. osob, míra zaměstnanosti činila 64,9% a meziročně klesla o 0,5%, u mužů o 0,4% na 73,5% a u žen o 0,6% na 56,1%. Počet nezaměstnaných osob podle metodiky ILO se meziročně zvýšil o 41,0 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom zvýšil o 59,4 tis. osob. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně vzrostla o 0,8% na 7,2%. Nízkou míru nezaměstnanosti mají vysokoškoláci (2,4%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (5,2%) vysokou osoby se základním vzděláním (25,2%) a mírně nadprůměrnou osoby se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (8,2%). V sekundárním sektoru došlo k vysokému propadu zaměstnanosti, který byl kompenzovaným zčásti růstem počtu zaměstnaných v terciárním sektoru. V sekundárním sektoru klesl počet osob o 79,8 tis. Meziročně se zvýšil počet zaměstnaných osob v terciárním sektoru, o 19,8 tis.

Podle údajů Eurostatu za 1. čtvrtletí 2010 převyšovala ČR mírou zaměstnanosti průměr za EU27 o 0,4%; i u žen byla nižší než průměr EU, u mužů byla vyšší. Vysoká míra zaměstnanosti byla v severských zemích a Nizozemsku (v 1. čtvrtletí 75,8%) a pod hranicí 60% byla např. v Maďarsku (1. čtvrtletí 54,5%). Za EU27 míra zaměstnanosti meziročně klesla o 0,9%, nejvíce v Lotyšsku (o 6,6%). Pokles zaměstnanosti je větší u mužů než u žen. Vysoký podíl zaměstnanosti v ČR je v sekundárním sektoru (25,3% všech zaměstnaných), který je nejvyšší z EU. Tomuto podílu se přibližuje Slovinsko a SR. Podíl pracujících ve zpracovatelském průmyslu (ČR 25,3%) se snížil meziročně ve všech zemích EU, nejvíce klesl v SR (o 2,3%) a v ČR (o 1,3%). Mírný meziroční pokles míry zaměstnanosti se projevil ve většině zemí EU ve stavebnictví, ne v ČR. Zastoupení pracujících v dalších odvětvových sekcích v jednotlivých zemích převážně rostlo. Obecná míra nezaměstnanosti byla v 1. čtvrtletí v ČR stále nižší než průměrná míra za všechny země EU, když při relativně nízké míře nezaměstnanosti mužů je v ČR pod průměrem i míra nezaměstnanosti žen.

Z analýzy vyplanulo, že míra zaměstnanosti ve dvou čtvrtletích roku 2010 klesala z 64,1% na 64,9%. Klesala i míra zaměstnanosti mužů v obou čtvrtletích o 1,9% na 72,3% a o 0,4% na 73,5 %, stejně tak u žen z 55,7% na 56,1%. Obecná míra nezaměstnanosti meziročně klesla z 8,2% na 7,2%. Klesající nízkou míru nezaměstnanosti vykazují vysokoškoláci (3,1%; 2,4%) a osoby s úplným středním vzděláním s maturitou (5,4%; 5,2%). Vysoká, ale klesající míra nezaměstnanosti přetrvává ve skupině osob se základním vzděláním (28%; 25,2%) a mírně nadprůměrná, ale rovněž klesající je u osob se středním vzděláním bez maturity vč. vyučených (9,5%; 8,2%). V sekundárním sektoru dochází k úbytku pracujících o 116,6 tis. a o 79,8 tis. osob. Oproti roku 2009 se již významně nezvyšoval počet osob zaměstnaných v terciárním sektoru, meziročně rostl počet zaměstnaných o 2,9 tis. i ve 2. čtvrtletí o 19,8 tis. V 1. čtvrtletí pokračoval odliv počtu pracujících z primárního sektoru. V sekundárním sektoru došlo v obou čtvrtletích k poklesu zaměstnanosti, naopak v terciárním sektoru rostl počet zaměstnaných.

Závěr

Situace na trhu práce zaznamenala, dle makroekonomické predikce ČR z července 2010, význačné změny strukturálního charakteru a dopady nižší ekonomické aktivity. Na trhu práce se v 1. čtvrtletí projevila recese i vliv vládních zásahů pro zmírnění dopadů ekonomické krize. Zaměstnanost podle VŠPS meziročně poklesla o 2,4%, úbytek počtu zaměstnaných o 3,2% byl i projevem ukončení platnosti slev na sociálním pojistném, což mohlo způsobit u zaměstnavatele k ukončení pracovních poměrů. Lze usuzovat, že část propuštěných přešla mezi sebezaměstnané. Vlivem zpoždění vývoje zaměstnanosti oproti oživení ekonomiky se v roce 2010 očekává pokles zaměstnanosti 1,4%, v roce 2011 by mělo dojít k mírnému růstu o 0,6%. Po propadu v 1. čtvrtletí by měl následovat mírný růst. V letech 2011 a 2012 se předpokládají menší než jednoprocenní růsty (viz příloha 1).

Registrovaná nezaměstnanost dosáhla vrcholu v únoru 2010. Údaje o počtu nezaměstnaných ukazují pokles, pokračuje obrat v počtu umístěných a pokles nově hlášených uchazečů o zaměstnání. Nepříznivý obrat je ve vývoji dlouhodobě nezaměstnaných, přičemž jejich podíl na registrovaných nezaměstnaných vzrostl na 26% (podle VŠPS na 36%). Přesto je jejich podíl stále významně nižší než v době ekonomického růstu. Obecná míra nezaměstnanosti dosáhla dle VŠPS v 1. čtvrtletí 2010 8%. Předpokládá se, že v dalších čtvrtletích bude míra nezaměstnanosti VŠPS klesat a dosáhne za rok v průměru 7,6%, v roce 2011 bude dále klesat na 7,3% v roce 2012 na 6,8%. Po odeznění strukturálních změn, tj. propouštění méně placených zaměstnanců a pokles nemocnosti při 4,5% úbytku zaměstnanců došlo k růstu průměrné hrubé mzdy o 2,2%. Zatímco růst v 1. čtvrtletí byl jen statistickým jevem, který vytvořilo masivní propouštění nízkopříjmových zaměstnanců, jak uvedla Mladá fronta dnes 4.9.2010, s. 8A, současný růst o 2,4% už podle ekonomů odráží skutečný růst výdělků u vybraných zaměstnanců. K největším nárůstům došlo v sektorech pojišťoven, bank a informačních technologií, mzdové rozpočty pak nejvíce stouply v IT, bankovníctví a energetice.

Použitá literatura:

1. KUČEROVÁ, I. Hospodářské politiky v kontextu vývoje EU. Praha, 2009. 333 s. Habilitační práce.
2. PELLEŠOVÁ, P., FAJOVÁ, R. Effects of the Crisis on Unemployment in the Czech Republic. 6th International Scientific Symposium on Business Administration Global Economic Crisis and Changes. Karviná: SU OPF, 2010, s. 87-98. ISBN 9878072485949.
3. VINCÚR, P., FIFEKOVÁ, E. Stratégia sociálno-ekonomického rozvoja. Bratislava: Sprint, 2010. ISBN 978-80-89393-19-0.
4. Ministerstvo financí Makroekonomická predikce České republiky, července 2010.
5. www.mpsv.cz, www.czso.cz/csu/, www.eurostat.eu
6. zákon č. 326/2009 Sb., o podpoře hospodářského růstu a sociální stabilitě, v platném znění, zákon č. 68/2009 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění
7. VINCUR, P. A KOL. Teória a prax hospodárskej politiky. 2. vydanie. Bratislava: Sprint, 2006. ISBN 80-89085-60-1.

Příloha 1

Tabulka 3 Vybrané makroekonomické indikátory

ukazatel	2006	2007	2008	2009	2010- predikce	2011- predikce
HDP, růst v %, s.c.	6,8	6,1	2,5	-4,1	1,6	2,3
Zaměstnanost (VŠPS), růst v %	1,3	1,9	1,6	-1,4	-1,4	0,6
Míra nezaměstnanosti(VŠPS), průměr v %	7,1	5,8	4,4	6,7	7,6	7,3
Objem mezd a platů, růst v %, b.c.	7,9	9,4	8,7	-0,1	-0,3	3,8
Průměrná míra inflace, %	2,5	2,8	6,3	1,0	1,6	2,5

Zdroj: Ministerstvo financí Makroekonomická predikce České republiky, července 2010, s. 5, vlastní úprava, www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/makro_pre.html.

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská universita v Opavě
Universitní nám. 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

doc. PhDr. Oľga PLÁVKOVÁ, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DOPADY HOSPODÁRSKEJ KRÍZY NA HODNOTOVÚ INTEGROVANOSŤ V EURÓPSKEJ ÚNII

plavkova@euba.sk

Abstrakt

Príspevok analyzuje problémy, ktoré pociťujú občania EÚ v súvislosti s dôsledkami globálnej hospodárskej krízy. Pre hodnotovú integrovanosť v Európskej únii je naliehavé posilnenie hodnôt založených na rešpektovaní ľudskej dôstojnosti, tolerancii, súdržnosti a slobode, ako kľúčových základov únie. Príspevok sumarizuje kľúčové zistenia vo verejnej mienke medzi občanmi EÚ v percepcii aktuálnej ekonomickej situácie a v oblasti posilňovania práv občanov v rámci Európy.

Kľúčové slová: Ekonomická kríza, Európska únia.

Abstract

Contribution analyses problems which are facing EU citizens in connection with consequences of the global financial crisis. For the value integration in the European Union it is important to strengthen values grounded on respecting human dignity, tolerance, coherence and freedom being the key foundations of the Union. Contribution summarises key findings in the public opinion among EU citizens in the perception of the current economic situation and in the field of strengthening the rights of citizens within Europe.

Key Words: Financial Crisis, the European Union.

Po období počiatočných vysokých obáv verejnosti v priestore EÚ odborníci očakávali, že nastúpi situácia, ktorú možno označiť ako „únavu ľudí z krízy“. Monitoriny verejnej mienky v Európskej únii na jeseň 2009 a jar 2010 tieto predpoklady nepotvrdili.¹ Eurobarometer EB73 uskutočnený v máji 2010 dokonca priniesol poznatky, že šok z krízy vôbec nie je prekonaný a medzi občanmi EÚ27 prevažujú pesimisti, očakávajúci že zhoršenie ešte len príde. Na rozdiel od európskeho priemeru väčšina občanov SR predpokladá istú mieru uvoľňovania hrozby nad hospodárskou situáciou. Podľa údajov uvedených prieskumov v období od septembra 2009 do mája 2010 sa medzi Euroobčanmi (občania EÚ27) udržal s minimálnym jednobodovým percentuálnym rozdielom podiel tých, ktorí si myslia, že dôsledky hospodárskej krízy už dosiahli svoj vrchol (celkovo to bolo 37 % v máji 2010 a 36 % v septembri 2009), kým o jeden percentuálny bod vzrástol podiel pesimistov, ktorí očakávajú že zhoršenie ešte len príde (v máji 2010 to bolo 55 %, v septembri 2009 to bolo 56 %). Pokiaľ ide o občanov SR, v uvedenom období pribudol podiel tých, ktorí sú presvedčení, že dôsledky krízy už kulminovali (v máji 2010 to bolo 49 %, čo je oproti septembru 2009

¹ Zdroj: STANDARD EB 73. Spring 2010. Súbor EÚ27 tvorilo 26641 respondentov, údaje boli zozbierané v máji 2010. Súbor za SR tvorilo 1027 respondentov, údaje boli zozbierané v máji 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

nárast o 7 percent), Obavu, že súčasná recesia sa nekončila a problémy sa ešte viac prehĺbia vyjadrilo v máji 2010 44 % občanov SR, čo je o 7 percent menej ako v septembri 2009. V pohľade do budúcnosti sa Slováci celkovo prekvapujúco v tejto súvislosti ukázali viac optimistickí než ostatní Euroobčania, čo možno vysvetliť najmä aktuálnym najhorším stavom v nezamestnanosti na Slovensku v rámci celej EÚ27 a logickým očakávaním, že dôsledky hospodárskej krízy sa budú už len značne zmiernovať.

Podľa uvedeného výskumu (Eurobarometer EB73, 2010) v boji s dôsledkami finančnej a hospodárskej krízy prisudzujú občania EÚ27 rolu rozhodujúceho, resp. najefektívnejšieho hráča Európskej únie. Európsky priemer je na úrovni 26 %, kým takýto názor má až 32 % Slovákov. Druhým najsilnejším hráčom by mohli byť v tejto situácii národné vlády: takýmito aktérmi sa môžu stať vlády príslušnej krajiny z pohľadu 19 % Euroobčanov, avšak len z pohľadu 10 % občanov SR. Členovia G20 by mohli byť v tomto prípade efektívnymi z pohľadu 14 % Euroobčanov, ale až 22 % Slovákov. Úlohu medzinárodného menového fondu preferuje v tejto súvislosti 14 % Euroobčanov a o niečo vyšší je podiel medzi občanmi Slovenska (17 % Slovákov). Spomedzi vybraných inštitúcií sú USA považované za najmenej schopného hráča v prekonávaní dôsledkov finančnej a hospodárskej krízy, a to s takmer rovnakým podielom Euroobčania (7 %) i občania SR (5 %).

Porovnanie Slovenska s ostatnými krajinami EÚ ukazuje, že vo vzťahu k prekonávaniu dôsledkov finančnej a hospodárskej krízy si naša verejnosť uvedomuje otvorenosť slovenskej ekonomiky a najmä jej previazanosť na situáciu v európskom teritóriu. Verejnosť Slovenska predovšetkým spolieha na silné zázemie, ktoré nám poskytuje integrácia v Európskej únii. V období krízy sa významný efekt vo vzťahu k riešeniu jej dôsledkov očakáva od intervencií medzinárodných ekonomických a finančných inštitúcií (G20 a MMF). Ako najmenej perspektívne sú z nášho pohľadu vnímané národné, resp. domáce zdroje, t. j. riešenie predovšetkým prostredníctvom národnej hospodárskej politiky. Z pohľadu Euroobčanov je toto poradie iné: kým spoliehanie na európske zdroje je na prvom mieste, ďalšie očakávania sú predovšetkým nasmerované na fungovanie národnej hospodárskej politiky a až potom občania jednotlivých členských krajín zaraďujú aktivity takých inštitúcií ako sú G20 alebo MMF. Rovnako ako medzi občanmi SR sú aj medzi Euroobčanmi Spojené štáty americké považované za najmenej schopného aktéra pri prekonávaní dosahov globálnej ekonomickej krízy. V súlade s uvedenými zisteniami sú tiež postoje väčšiny respondentov EÚ27 týkajúce sa nutnosti silnejšej koordinácie všetkých členských štátov EÚ v oblasti ekonomických a finančných politík. O nutnosti takejto posilnenej spolupráce bolo v máji 2010 presvedčených 75 % Euroobčanov a až 89 % občanov SR, pričom sa oproti roku 2009 tento trend posilnil medzi Euroobčanmi o 2 percentuálne body a medzi občanmi SR o 6 percentuálnych bodov. V celkovom pohľade teda zistenia potvrdzujú, že aj medzi občanmi únie ustupuje do úzadia viera v samoregulačné schopnosti jednotlivých členských štátov a presadzuje sa vnímanie nutnosti koordinačnej a integrovanej stratégie v tomto teritóriu.

Postoje Euroobčanov k hodnoteniu prínosu členstva ich štátu v EÚ

Prieskumy Eurobarometrov posledného desaťročia dokumentujú, že v postojoch Euroobčanov k hodnoteniu prínosu členstva ich štátu v EÚ sa postupne kryštalizujú dva typy názorov. Na jednej strane sa formuje veľká skupina občanov, ktorí majú veľkú dôveru v EÚ a jej inštitúcie. Na druhej strane sa zjednocujú skeptické názory občanov niektorých nových členských štátov a niektorých starých členských štátov pri hodnotení toho, ako EÚ funguje, akú váhu majú ich národné inštitúcie alebo aj ich hlas v rozhodovacích procesoch na pôde jednotlivých inštitúcií Únie. Napr. v roku 2008 bola výrazne rozdiferencovaná dôvera občanov voči pôsobeniu príslušného štátu v EÚ, resp. aj pri hodnotení dopadov členstva v Únii z pohľadu príslušného štátu. Pri očakávaniach o budúcnosti európskej integrácie

nepôsobí medzi rozhodujúcimi činiteľmi tejto diferencovanosti vzdialenosť členského štátu od centra únie, ani doba členstva v únii.²

Na jar roku 2010 v povedomí občanov únie prevažovalo pozitívne hodnotenie prínosu členstva príslušného štátu v Únii, pričom z pohľadu Euroobčanov (EÚ27) bola o tom presvedčená niečo viac ako polovica občanov (hladina na úrovni 53 %), kým z pohľadu občanov SR tento názor prezentovali viac ako tri štvrtiny opýtaných občanov (78 %). V konfrontácii týchto názorov občanov s tým, do akej miery sú záujmy ich krajiny v Európskej únii brané do úvahy sa ukázalo, že väčšina občanov SR vnímala situáciu v tejto súvislosti pozitívne (63 %), kým spomedzi Euroobčanov bolo s týmto názorom stotožnených len 39 %. Výsledky prieskumu Eurobarometer EB 73 zároveň ukázali, že presvedčenie Euroobčanov o prínose členstva ich krajín v EÚ osciluje v čase na približne rovnakej hladine. Naproti tomu názory občanov Slovenska sa stále ešte len ustávajú a možno skôr povedať, že aktuálnou situáciou sú viac zneisťovaní. Nasvedčuje tomu pokles pozitívnych hodnotení a posun smerom k neutrálnemu hodnoteniu členstva SR v EÚ v podobe vyjadrenia „nie je to pre SR ani dobré ani zlé“. Podiel takto odpovedajúcich občanov SR vzrástol od októbra 2009 do mája 2010 o 7 percentuálnych bodov na úroveň 33 %, kým u Euroobčanov bol tento posun v uvedenom období len na úrovni 1 percenta.³ Zároveň platí, že občania Slovenska sa trvale prezentujú v Eurobarometroch ako populácia vysoko spokojná s členstvom v EÚ, čo dokumentuje aj ich vysoká dôvera k EÚ. V roku 2009 dôverovalo Európskej únii 71 % občanov SR, čo bol najvyšší počet v rámci celej EÚ,⁴ a hoci na jar v roku 2010 túto dôveru prezentovali občania SR už menej často (na úrovni 65 %, kým Euroobčania na úrovni 42 %), stále sú v tejto súvislosti najspokojnejšími Euroobčanmi.⁵

Celkovo vysoká dôvera občanov Slovenska k EÚ ako spoločenstvu je premietnutá aj do dôvery k jej inštitúciám. Najvyššiu dôveru má u občanov SR Európsky parlament (71 %). O niečo menej je tých, ktorých dôveru má Európska komisia (64 %), Rade Európskej únie dôveruje 63 %.⁶ Pre porovnanie možno uviesť, že kým zistená miera dôvery voči národným parlamentom sa v populáciách štátov Únie pohybuje na úrovni okolo 30 %, voči Národnej rade SR bola táto dôvera vyslovená na jar 2010 na úrovni 38 %. Obdobne to platí aj vzhľadom na dôveryhodnosť národnej vlády v konkrétnom štáte, ktorú vyslovili Euroobčania na úrovni 29 %, kým v súbore občanov SR to na jar 2010 bolo 38 %.⁷

Koncom roku 2009 sa v rámci Eurobarometrov po prvýkrát prezentovala viac ako polovica občanov SR s tým, že rozumejú ako Európska únia funguje. V tomto kontexte možno uviesť výsledky odpovede na dve otázky, týkajúce sa informovanosti a znalostí občanov o ich právach ako občanov únie. Kým menej ako polovica súboru Euroobčanov sa vyjadrila pozitívne, t. j. že tieto znalosti majú (42 %), spomedzi občanov SR takto zareagovalo 55 %. O tom, že nemusí ísť o komplexné a vyčerpávajúce poznatky svedčí vysoký záujem občanov SR o ich prehĺbenie, ktorý vyjadrilo 89 % pozitívne odpovedajúcich, kým medzi Euroobčanmi sa takto vyjadrili necelé tri štvrtiny (72 %). Pozornosť si zasluhuje aj zistenie, že o získanie viacerých, resp. ďalších poznatkov o svojich právach ako občanov únie, nemalo záujem v súbore Euroobčanov 26 % opýtaných, kým spomedzi občanov SR sa

² EUROBAROMETER 69. Public Opinion in the European Union. First Results. March - May 2008. Publication: June 2008. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

³ STANDARD EB 73. Spring 2010. Pg. 3. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

⁴ EUROBAROMETER 72. Verejná mienka v Európskej únii. Národná správa SR. Autor: Ivan Kuhn. Zdroj: (eb72-sk-sk-nat.pdf), s. 50.

⁵ STANDARD EB 73. Spring 2010. Pg. 3. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

⁶ EUROBAROMETER 72. Verejná mienka v Európskej únii. Národná správa SR. Autor: Ivan Kuhn. Zdroj: (eb72-sk-sk-nat.pdf), s. 50.

⁷ STANDARD EB 73. Spring 2010. Pg. 3. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index.en.htm>.

takto vyjadrilo len 9 %. Pozoruhodne veľmi nízky je potom na Slovensku aj počet občanov, ktorí k tejto otázke nevedeli zaujať stanovisko, a to len 2 %.

Pohľad euroobčanov na pracovný trh a očakávania v riešení zamestnanosti v rámci EÚ

Súčasná hospodárska a finančná klíma sa významne odráža aj v pohľade Euroobčanov na pracovný trh. Aktuálne problémy sú predovšetkým premietnuté v rebríčku najdôležitejších problémov z pohľadu na Úniu ako celok, ako aj z pohľadu na SR. Na jeseň 2009 občania EÚ27 i občania SR považovali nezamestnanosť za najdôležitejší problém. Medzi občanmi Únie to bolo niečo viac ako polovica 51 % odpovedajúcich, pričom v rámci SR takto situáciu hodnotilo až 64 %.⁸ Problém nezamestnanosti je teda v populácii Slovenska vnímaný výrazne intenzívnejšie ako v ostatných štátoch únie. Ako druhý najdôležitejší problém je medzi občanmi Únie vnímaná ekonomická situácia. Celkovo takto vníma situáciu 40 % občanov v EÚ27, medzi občanmi SR to bolo o niečo viac, a to 45 % odpovedajúcich. Tieto výsledky potvrdil aj špeciálny výskum uskutočnený v auguste až septembri 2009, zameraný na zistenie ekonomického povedomia Euroobčanov.⁹ Zo zistení tohto výskumu vyplýva, že Euroobčania vnímajú situáciu v zamestnanosti v rámci svojej krajiny v porovnaní s priemerom v rámci EÚ spravidla ako horšiu, s tendenciou hodnotiť vývoj v tejto súvislosti ako stagnujúci, resp. oscilujúci na približne rovnakej úrovni. Uvedený výskum uvádza, že v porovnaní s obdobím na jeseň v roku 2008 rovnako aj na jeseň 2009 väčšina Euroobčanov hodnotila situáciu v svojej krajine ako horšiu než je európsky priemer (56 % odpovedajúcich), pričom situáciu vníma ako „lepšiu v porovnaní s priemerom“ 35 % odpovedajúcich, z toho len 3 % hodnotení „omnoho lepšia“, (s podielom 9 % odpovedí „neviem“). Medzi najväčších optimistov sa zaradili občania v Luxemburgu a Dánsku (nad 90 % pozitívnych odpovedí), ale nadpolovičný podiel pozitívnych hodnotení prezentovali občania Holandska, Rakúska, Švédska, Fínska, Belgicka, Cypru, Nemecka, najmenší podiel týchto optimistov bol medzi občanmi Francúzska (49 %). Respondenti, hodnotiaci situáciu vo svojej krajine ako horšiu než je priemer v Únii sa grupovali z nových členských krajín, Španielska a Grécka. Pod vplyvom hospodárskej krízy sa očakávania Euroobčanov vzhľadom na vývoj na pracovnom trhu ešte zhoršujú: najdramatickejší prepád v situácii na trhu práce očakávali Francúzi a Poliaci.

Podľa najnovšieho výskumu z mája 2010 sa zhoršenie situácie neočakáva len z pohľadu na celkovú zamestnanosť v príslušnej krajine, ale Euroobčania sa začali výraznejšie obávať aj o svoje pracovné miesta. Spomedzi zamestnaných respondentov v marci 2010 vyjadrilo takúto obavu 18 % opýtaných, pričom obavu o stratu pracovného miesta v priebehu najbližších 12 mesiacov pripustilo 67 % odpovedajúcich, ktorí tiež uviedli, že v prípade straty súčasného pracovného miesta je malá pravdepodobnosť nájdenia si nového zamestnania. Občania SR patria v tejto súvislosti medzi najväčších pesimistov, keďže len 61 % odpovedajúcich bolo presvedčených, že si prácu udržia, kým v rámci EÚ27 takto uvažovalo až 77 % opýtaných.¹⁰

Pri celkovom zhodnotení aktuálnej situácie v spoločnosti sa aj v každodennom živote občanov Únie začali odrážať vzniknuté ťažkosti. Euroobčania viac pociťujú nutnosť úsporných opatrení – celkového zhoršenia finančnej situácie v domácnostiach sa obávala viac ako tretina, s problémami sa už stretla viac ako štvrtina domácností. Medzi najviac

⁸ EUROBAROMETER 72. Verejná mienka v Európskej únii. Národná správa SR. Autor: Ivan Kuhn. Zdroj: (eb72-sk-sk-nat.pdf), s. 26.

⁹ Special Eurobarometer 323. Europeans' knowledge of economic indicators. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/ebs/ebs-323_en.pdf. 02.09.2010

¹⁰ Eurobarometer: Slováci sa čoraz viac obávajú finančnej situácie počas staroby. Dostupné na: <http://www.europskyparlament.sk/view/sk/press-release/institution>. 02.09.2010.

pociťované obavy sa zaradili obavy z krytia výdavkov na zdravotnú starostlivosť, starostlivosť o deti a dlhodobú starostlivosť o príbuzných. Celospoločenské problémy v systéme dôchodkového zabezpečenia sa premietli aj do zvýšených obáv o príjmoch v starobe – možno povedať, že väčšina Euroobčanov (73 %) očakáva nižšie dôchodky, častejšie uvažujú o nutnosti posunu svojho odchodu do dôchodku, rovnako sa začína v tejto súvislosti viac uvažovať o šetrení peňazí na starobu. Občania SR vnímajú problematiku zabezpečenia dôstojnej staroby s vážnymi obavami. Až 62 % v tejto súvislosti predpokladalo, že ich príjem v starobe im nedovolí žiť dôstojne. V porovnaní s júlom 2009 zistenia tohto výskumu potvrdzujú zrýchľujúci sa trend narastania obáv nášho obyvateľstva o zabezpečenie životnej úrovne v starobe.

Na základe zistení Eurobarometrov možno konštatovať, že medzi občanmi Únie sa v dôsledku ekonomickej krízy dostáva do popredia osobné precit'ovanie jej sociálnych vplyvov. Výskumné zistenia ukázali rast obáv občanov o súčasnú životnú úroveň, pričom očakávania verejnosti EÚ27 i občanov SR sa sústreďujú na riešenia v rámci ozdravenia hospodárstva a naštartovania trvalého a udržateľného rastu kvality života občanov. Podľa názoru väčšiny obyvateľov Únie by sa problémy občanov mali riešiť predovšetkým zo spoločných európskych zdrojov.

Použitá literatúra:

1. EUROBAROMETER 69. Public Opinion in the European Union. First Results. March - May 2008. Publication: June 2008. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public.opinion/index_en.htm a tiež Eurobarometer 69. Verejná mienka v Európskej únii. Národná správa SR. Autor: Ivan Kuhn. Zdroj: (eb69-sk-nat.pdf).
2. EUROBAROMETER 72. Národná správa SR. Autor: Ivan Kuhn. Jeseň 2009. Zdroj: (eb72-sk-sk-nat.pdf).
3. STANDARD EB 73. Spring 2010. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public.opinion/index_en.htm.
4. EB72.01.321, <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb.special-339-320-en.htm>.
5. Special Eurobarometer 323. Europeans' knowledge of economic indicators. Dostupné na: http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/ebs/ebs-323_en.pdf. 02.09.2010
6. Eurobarometer: Slováci sa čoraz viac obávajú finančnej situácie počas staroby. Dostupné na: <http://www.europskyparlament.sk/view/sk/press-release/institution.02.092010>.
7. JUNGOVÁ, E. 2004. Vývoj českého veřejného mínění a jeho odraz v postojích vůči Evropě. In: Hrubec, M. (ed). *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. Praha, Filosofia, FÚ AV ČR, 2004. s. 253-264.
8. Prieskum Eurobarometra z roku 2009 o chudobe a sociálnom vylúčení. 2009. Luxemburg: Úrad pre vydávanie publikácií Európskej únie, 2009. ISBN 978-92-79-13683-2. Dostupné na: www.2010againstpoverty.eu

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Dr. Elżbieta POSŁUSZNA
Dr. Jacek POSŁUSZNY

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES
THE MARIA GRZEGORZEWSKA ACADEMY OF SPECIAL EDUCATION

EXTREME STAGE OF THE ABORTION CONFLICT¹

ej-p@wp.pl

Abstract

Nations belonging to Western civilisation, where the Christian point of view on matters of life and death still prevails, have seen the conflict over abortion take a variety of courses. Most European countries have not seen either mass- or spontaneous expressions of dissent. Perhaps only West Germany witnessed extreme measures in the form of terrorist acts during the 1970s. In the USA and Canada, however, the conflict has been very intensive, especially during the late 1980s and early 90s. In Poland it has caused high controversy, in particular during the period of political transformation of the late 1980s and early 90s. At that time, the already relatively powerful anti-abortion movement began an energetic campaign. Since the latest significant developments in 1993 this movement has lost none of its vigour and continues to drive for total prohibition of abortion in Poland², using all of the considerable social and political capital at its disposal. In Poland, as in North America (the cradle of the World's strongest anti-abortion movement,) pro-life groups enjoy particularly strong social and political support. In contrast to their North-American fellow-travellers, however, the Polish anti-abortion groups are pushing in the main not for the abolition of certain inconvenient laws but rather the retention and shoring up of the status quo. Could a change in this status quo radicalise the fringe arms of the Polish anti-abortion movement, in a manner similar to the American extremists who use extreme forms of violence in the fight for life of the unborn? Are we seeing a rise in circumstances which may justify a deepening concern over the future of the abortion debate in Poland? In our text we will reveal how, in our opinion, analysis of these issues suggests that the answers to these questions have to be in the affirmative.

Key Words: abortion conflict, extremism, terrorism, violence.

This is of course speculation, only loosely based on empirical evidence since when it comes to matters of world view it is very difficult to immediately connect that which could be with that which has been. We believe, however, that given the violent nature of some aspects of the debate, it is right to speculate on what might happen even if, for now, there is little apparent connection between speculation and reality. Truth is of course an elusive subject in these circumstances but it is rarely what is under discussion. What counts is the development of imagination in the broadest sense, including political imagination. Such a humanistic

1 Scientific work financed from funds for the science in years 2010-2012 as a research project No. O N116 311538.

2 It is worth noting that in 1993 the Act governing these matters in Poland (enacted in 27 April 1956) allowed terminations in three cases: 1. on medical advice, 2. on suspicion that the pregnancy resulting from a crime and 3. If the living conditions of the woman were difficult (this was usually established by way of an statement from the woman).

approach may attain the ideal of reflection without value judgement while also influencing the rise of political imagination. It is however unable to avoid the suspicion of bias. To put it in more concrete terms: painting any world view in the context of negative action will almost always cause opposition from the ranks of the proponents of that world view or at least those who have difficulty in distinguishing between belief and considered thought. This is particularly true where no comparison analysis is allowed. We are fully aware that suspicions of bias towards one side of the debate will be levelled against us. We can try to assuage some of these right now by answering a simple question which is obvious in the context of these considerations: why are we concerned with pro-life violence instead of pro-choice violence. The answer is almost as simple as the question itself and is related to the history of the so-called abortion wars. Even a cursory glance at the progressive developments of the abortion debate reveals an imbalance in the use of violence by the two sides. Both have employed extreme measures such as acts of terrorism but the ratio (many tens to one) of use of such measures behoves us to concentrate our enquiry on the pro-life extremists. One cannot doubt the 'achievements' of the anti-abortion terrorists, even if the statistics concerning their actions are scrupulously collected through the devoted efforts of the ideological opponents of the pro-life movement such as the National Abortion Federation (NAF), who collect data not only for research purposes but also for use as political capital in the pro-choice argument. "Counter-statistics" are gathered by, for example, Human Life International and presented, as in the case of NAF, on the organisation's website. These are difficult to take seriously especially given the irresponsible methods of presenting the issue of motivation behind the acts of "pro-abortion" violence. Criminal acts perpetrated from an ideological standpoint of pro-choice or "anti anti-abortion" are confused with various other illegal activity – which apparently includes personal score-settling. Ultimately this does not mean that this methodologically sloppy "statistical analysis" may not be useful but this would not be in the intended sense, i.e. not as a description of the violent character of pro-choice activists but rather as simply a catalogue of events needing investigation. As such it may yet yield some useful information. To conclude this somewhat lengthy introduction we would like to address one more formal issue, considering further the need to be sensitive to the ideological investment by both sides. In the abortion debate, as in most if not all debates concerning world view, a major role is played by verbal battles or attempts to 'enlighten the undecided observers' through using words whose connotations may serve to carry the message of one side or the other. This text must be agnostic to such terminological differences, which is why we will use terms employed by both sides as exchangeable. We will place in quotation marks only words invested with the heaviest ideological baggage.

Anti-abortion extremism in the US

For a very long time Americans used to have no legislation limiting the expulsion of the foetus. This is not unusual and parallels the experience of other Western countries which developed their legislation in a similar manner and at a similar pace. The first law which attempted to regulate the issue was enacted in Connecticut in 1821 and was modelled in part on British Common Law. This Act was not particularly restrictive nor especially "morally engaged on the side of the embryo." It did forbid abortion in late stages of pregnancy (subsequent to first movement within the womb) but that was an expression which prevailed at the time, of taking of British law as an example to be followed. The Act also introduced provisions for the protection of the life and health of women, proscribing the use of any toxic substances during abortions. Similar legislation soon appeared in Missouri, Illinois and New York State. In the last of these, legislation enacted in 1828 allowed for termination to be carried out subsequent to the commencement of foetal movements if continued pregnancy

endangered the life of the woman. In such cases consultation and agreement of at least two doctors was required. By 1860 twenty further states put into law legislation which regulated abortions, in each case following the 1821 Act to a greater or lesser degree.

Second half of the nineteenth century saw a significant change in motivation behind the legislative effort. Increasingly, in addition to pragmatic postulates regarding the health and life of the woman, propositions of a moral nature began to appear. The first such postulates were put forward by the American Medical Association (AMA) in 1859. The AMA regarded abortion as “unjustified destruction of human life” and lobbied state legislatures to introduce new, more restrictive, laws concerning “foetal expulsion.”

The doctors were soon joined by professional moralists. In 1869 bishop Spaulding of Baltimore stated that “The murder of the infant before its birth is ... as great a crime, as would be the killing of a child after birth.”³ In 1867 a popular Congregational minister condemned abortion in an article titled “Fashionable Murder.” A conference of the Congregational Church also maintained that abortion was something worse than bondage or war. The moralists were eagerly supported by the press. In 1871 the *New York Times* published an article titled “The Evil of the Age”, whose author decried how “thousands of human beings are murdered even before they see the light of the World.”⁴ The *New York Tribune* thundered with similar tone, calling murderers all those who killed children “either before or after birth”.⁵ This ‘moral campaign’ had its effect on the lawmakers. In 1873 Congress carried what became known as “Comstock Law”⁶ which forbade the transporting of ‘obscene literature’ as well as contraception and abortion drugs and equipment through the federal mail system as well as the manufacture and sale of those within the District of Columbia and federal territories. By 1890 each state had its own “abortion law” which was restrictive to a greater or lesser degree. (In Connecticut and Massachusetts, both with Catholic majorities, abortion was entirely forbidden.) Differences in abortion law between the various states would continue to exist until the second half of the twentieth century.

By 1973, the USA was seeing more or less liberal regulations from different periods apply in the many states of the Union.⁷ The oldest of those proscribed abortion altogether, at any stage of pregnancy, unless the procedure was necessary to save the woman’s life. In the 1960s some of the states, influenced by criminal law benchmarks of the American Law Institute, introduced legislation which allowed abortion in three sets of circumstances: when the pregnancy threatened the life of the woman or her health (whether physical or psychological), when there was a concern that the child may be born severely handicapped or where the pregnancy had occurred as a result of a criminal act. These differences in state “abortion politics” caused the rise of “miscarriage migration”⁸ or terminations being sought in states with more liberal legal environment or more opportune relationship with the law

³ “Safety Valve Closed: The Removal of Nonviolent Outlets for Dissent and the Onset of Anti-Abortion Violence”, *Harvard Law Review*, 2000, v. 113, No 5, p. 1214.

⁴ “The Evil of the Age”, *New York Times*, Aug. 23, 1971, Quot. Note, “Safety Valve Closed: The Removal of Nonviolent Outlets for Dissent and the Onset of Anti-Abortion Violence”, *Harvard Law Review*, 2000, v. 113, No 5, p. 1214.

⁵ *New York Tribune*, Jan. 27, 1868, Quot.: Note, “Safety Valve Closed: The Removal of Nonviolent Outlets for Dissent and the Onset of Anti-Abortion Violence”, *Harvard Law Review*, 2000, v. 113, No. 5, p. 1214.

⁶ So named after Anthony Comstock, a puritan who actively fought against “sin and iniquity” which for him were represented by pornography, sexual permissiveness and abortion.

⁷ At the beginning of the 70’s the legislature of Alaska, Hawaii and New York State allowed termination on demand

(by the woman.) In Connecticut and Florida legislation pertaining to termination of pregnancy was based on a “framework of directives”, without taking into consideration any social directives.

⁸ Eleonora Zielińska, *Oceny prawnokarne przerywania ciąży - studium porównawcze*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1986, p. 157.

enforcement authorities, which resulted in a person's state laws being effectively circumvented. Little wonder then that an increasing numbers of concerned voices were calling for legislation to be made uniform nationwide. It is commonly believed that the right mood, conducive to legislative changes, was brought about by the liberalisation of social mores towards the end of the 1960s. The period saw the rise of social movements which demanded broad availability of abortion. These demands arose in the context of the emancipation of women and an increasing dissatisfaction with the inefficacy of birth control methods propagated until that time.⁹ The influence of these 'new movements' on the wider social consciousness in America brought about a commonly held belief that only a Supreme Court decision would be able to put an end to more or less restrictive state legislation. In the end such a decision was not long in the coming. On considering the unprecedented matters of *Roe vs. Wade* and *Doe vs. Bolton*, the Supreme Court gave a unanimous decision which proclaimed that during the first trimester only the woman and her doctor have the right to keep or terminate a pregnancy. During the second trimester it is up to the State to define any abortion procedures and to introduce specific regulations the purpose of which is to protect the safety of the woman. Only in the third trimester, once the foetus would be able to live outside of the mother's body, is it given full legal protection, if state authorities so decide. Although this Supreme Court decision made abortion legal some questions still remained open. These concerned largely the answers to the following: to what degree was the State able to intervene during the second trimester? To what degree would abortion need to depend on the permission of both parents, or the husband? Could abortions be financed from the public purse? Could public health institutions not carry out abortions? Such undecided questions gave the opponents of abortion an opportunity to attempt the introductions of broadest possible legislative means of restricting women's access to abortions. Such attempts would result in thirty one Supreme Court decisions between 1973 and 2000.

The *Roe vs. Wade* decision caused a wave of criticism from many quarters.¹⁰ The strongest came from the opponents of terminations who put into doubt its legal basis, maintaining that the decision ran counter to basic right to life, granted to all at the point of conception. Infuriated by the breaking, as they believed, of this "basic law", opponents of abortion started a counter-attack soon after the handing down of that decision, with a campaign to introduce amendments to the Constitution: that each human being be granted a right to life from the moment of conception and that state authorities be forbidden from the taking of life of any human being due to their ill-health, old age or any disability. This first attempt at a "counter-attack" failed. A special commission called to consider "anti-abortion" amendments recommended their rejection by Congress.¹¹ The hope borne by the anti-abortion groups that legal means of forbidding abortion might be found quickly faded. Faced with this situation, pressure groups aligned with the pro-life movement began a broad battle to make access to the procedure more difficult. The organisers wanted to enable doctors to refuse abortion on grounds of the so-called "conscience clause" and for state authorities to choose whether or not to pay for the terminations out of general social care budgets. In addition to

⁹ Without a doubt, public debate over possible demographic futures in the US (of the 1960's and 70's) bore substantial influence on subsequent changes in legislation. In summing up this debate, a special Congressional Commission stated that no special benefits should be expected from further population growth.

¹⁰ Proponents of full freedom of choice criticised it as a compromise, believing that a woman's right to autonomy over her body should not be unduly infringed by a ban on procedures within the third trimester. Constitutionalists thought that the Supreme Court went too far in using the Constitution to override the legislature, while some politicians laid the claim that detailed regulation was tantamount to the Supreme Court overstepping its jurisdiction.

¹¹ Eleonora Zielińska, *Oceny prawnokarne przerywania ciąży - studium porównawcze*, op.cit., p. 163.

efforts aimed at changing legislation, opponents of abortion also carried on a vigorous lobbying and education campaign.

The limited effect of these efforts, as well as lack of popular support (only 15 percent of the population supported outlawing abortions while 25 percent were for abortion “on demand” and the remainder saw it as allowable under certain circumstances¹²) meant that by the late 1970s this movement of defenders of the unborn began to change its character and methods. At the same time there began to appear anti-abortion groups using so called “street counselling” methods (persuading women headed for abortion clinics not to have the procedure, handing out pregnancy tests free of charge) as well as picketing and demonstrations in front of houses of doctors who carried out abortions. From 1977 onwards anti-abortion methods grew substantially more radical. They included sealing the entry locks of abortion clinics, planting of stink-bombs by fake patients, threats to plant explosive devices, intimidation of personnel, “walking home” of patients and informing their family and neighbours about their having taken the procedure, killing of dogs and cats belonging to medical personnel, arson, more or less accidental bodily harm of medical personnel entering a clinic and picketing court proceedings brought against anti-abortion activists.

According to data from the National Abortion Federation¹³ (the largest association of abortion practitioners and organisations working to ensure its availability), the years 1973 to 1983 saw 149 violent acts being perpetrated against entities somehow associated with abortion. These included 8 bombings, 13 arson attacks, 5 attempted arson or bombing cases, 68 cases of violent entry, 35 of vandalism, 11 muggings, 4 death threats, 2 kidnappings and three burglaries.¹⁴ Between 1984 and 1986 this number grew three-fold. In that period 413 violent attacks were carried out including 24 bombings, 21 arson attacks, 21 arson or bombing attempts, 134 cases of violent entry, 127 acts of vandalism, 25 muggings, 52 death threats and nine burglaries¹⁵. In 1987 the number of violent attacks dropped significantly, to 72 attacks, and remained relatively stable until 1992 (in 1988 52 attacks, 76 in 1989, in 1990 67 and 83 in 1991.) Of these arson attacks are both most dangerous and most costly. The average arson attack ‘costs’ between \$ 141,000 and \$ 273,700.¹⁶ The most damaging arson attack was probably carried out in Texas in 1985 where a fire started with petroleum as accelerant

¹² Dallas A. Blanchard, *The Anti-Abortion Movement and the Rise of the Religious Right. From Polite to Fiery Protest*, New York, Toronto, Oxford, Singapore, Sydney: Twayne Publishers, Maxwell Macmillan, p. 53.

¹³ *ibid.* p 57.

¹⁴ In most cases (98% of such actions) the targets were medical practices where abortions were carried out. In only two percent of cases the target organisations or businesses were indirectly involved in abortion. See: David A Grimem, Jacqueline D. Forrest, Alice L. Kirkman, Barbara Radford, “An Epidemic of antiabortion violence in the United States”, *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, v 165, No 5, November 1991.

¹⁵ This increase can probably be attributed to disenchantment with Ronald Reagan’s first term. Reagan did not fight particularly effectively for a ban on abortions, though he frequently declared his support for it and related issues (in his support for the annual March for Life, in his receiving of anti-abortion leaders, including Joseph Scheidler, in the White House, in his ban on using embryo tissue in research and treatment of Parkinson’s Disease as well as his ban on the import of the early-pregnancy abortion pill RU-486.) Reagan also wrote an article damning abortion (“Abortion and the Conscience of a Nation”) in which he stated that attacks on abortion clinics should not be classified as acts of terrorism since they were not carried out by “organised groups.” Such statements were seen by some as a signal of support for individual acts of violence. During the period 1981-83 all attempts by the conservatives to ban abortion failed. In 1982 Senator Jesse Helms failed at pushing through legislation which would forbid the use of federal funds for any abortion-related activity and also at persuading Congress to recognise that life began at conception. In 1983 the Senate rejected a bill by Orrin Hatch which would modify the Constitution so as to allow individual states to introduce bans on abortion. See: Rickie Solinger (ed.), *Abortion Wars. A Half Century of Struggle 1950-2000*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998, p.70-80.

¹⁶ David A Grimem, Jacqueline D. Forrest, Alice L. Kirkman, Barbara Radford, “An Epidemic of antiabortion violence in the United States”, *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, v.165, No 5, November 1991, p.1266.

completely destroyed a shopping centre. In addition to losses amounting to \$ 1,500,000, two firemen sustained injuries. Bombings are also very costly. An average bomb attack generates losses of \$ 68,200 to \$ 70,000.¹⁷ These are usually carried out using chemical explosive devices, propane bombs, pipe bombs, package bombs (triggered when the enclosing package is opened) and, infrequently, incendiary bombs. One of the better known cases of using a propane device attack was the July '84 bombing of the Washington offices of the National Abortion Federation which suffered significant damage as a result. A similar bombing was carried out in November of that year against the headquarters of the American Civil Liberties Union, despite the presence of people on site at the time¹⁸. Bombings of buildings occupied by people began to increase in frequency at the beginning of the 90s. (A single bombing could be carried out using two devices, the first of which was detonated to harm patients and staff and the second once law enforcement and rescue personnel entered the building.)

During the period of stabilisation of anti-abortion violence (1987 - 1992) numerous radical anti-abortion groups came into existence and began their activities. Among these are Lambs of Christ and Operation Rescue¹⁹. The first of these, Lambs of Christ (known also as Victim Souls of the Unborn Christ Child) was set up in 1988 by clergyman Norman Weslin (a retired lieutenant-colonel.) This organisation employs thirty to forty full-time, 250 part-time and is supported with prayers and donations from another three thousand sympathisers. Although the organisation officially does not employ violence, its rhetoric and methods are strikingly militaristic. Its communiqués and bulletins name the Virgin Mary as its “leader” or “commander.” One of the three rules²⁰ which govern the functioning of members of the Lambs (in particular during protest action) demands complete submission to a designated “shepherd”, another is that no member be left “on the battlefield” according to the maxim “everybody leaves or everybody stays.” The protest method most frequently used by the Lambs of Christ is to occupy clinics and blockade them using automobile wrecks. In prison members usually refuse to cooperate with law enforcement authorities (not stating their true names, refusing to wash, even defecating on each-other while under arrest.) An important role in the ideology of the group is assumed by the “war on Satan.” Satan, according to them, has a decisive influence on modern American life. His embodiment are all who work at or defend abortion clinics. The only means of winning against Satan’s influence is to “surrender to Christ” and full engagement in the defence of the conceived.

Operation Rescue was set up in 1986 by fundamentalist pastor Randall Terry and possibly also involved Joseph Schneider, the founder of Pro-Life Action League. To begin with the organisation was called Operation Rescue National however in 1999, due to the growing desire to oppose such “worrying” phenomena as homosexuality, birth control or lack of prayer in class, its name was changed to Operation Save America²¹. The organisation employs only 300 permanent activists but it does have sympathisers in 100 associated groups throughout the US. Operation Rescue concerns itself mainly with the organising of

¹⁷ *ibid.*

¹⁸ This was classed as an anti-abortion attack due to the perpetrators’ having been earlier accused of attacks against the National Abortion Federation and various abortion clinics.

¹⁹ Other well known radical groups include Missionaries to the Pre-born (est. 1990), Pro Life Action League (est. 1980) and Rescue America (est. 1986.).

²⁰ The third rule is to refuse “paying money into the system” (ie. payment of fines.) It was only after extensive debate that the members of Lambs decided to pay taxes, agreeing that these are at least in part used for the public good. Jeffrey Kaplan “America’s Last Prophetic Fitness: The Literature of the Rescue Movement, *Terrorism and Political Violence*, v. 5, No. 3, 1993, p. 63.

²¹ Some pro-choice activists believe that the name was changed to confuse the judiciary and to obfuscate the sources of the group’s income.

demonstrations and blockading of abortion clinics²². According to Cal Thomas, a writer associated with the group, its actions are designed to reach four objectives: to prevent abortions from being carried out on the day of a demonstration, to close the clinic on the day due to an atmosphere of tension and imminent danger, to put pro-choice groups on the defensive and to mobilise the pro-life movement²³. The group organised its first major blockade on 28 November 1987 in Cherry Hill (New Jersey.) From October 1988 to February 1989 each weekend saw at least one blockade, with a total of 130 in 35 states. During this period the Police made 12,000 arrests²⁴. In the summer of 1991 Operation Rescue organised a seven-week protest named Summer of Mercy, in front of a clinic in Wichita (Kansas.) During the course of the operation 1,734 people were arrested²⁵, while the organisation itself made the headlines in some of the largest newspapers in America. In order to present the Police in a negative light, the organisation included children in its protests that year, in Wichita as well as in Baton Rouge (Louisiana.) It was subsequently charged with presenting fake “witnesses” who stated that it was the presence of children that contributed to their decision not to have abortion.

The number of blockades and protests organised by radical anti-abortion groups reached its peak in 1988-89. The National Abortion Federation noted that in 1988 alone there were 182 blockades while in the following year the number reached 201. Then the number suddenly fell. In 1990 there were 34 blockades, in 1991 - 41, in 1992 - 83, 6 in 1993 and in 1994 - 25.²⁶ This fall was not accidental. Already in 1989 the proponents of the right to abortion began to file suits against the organisers and participants of the blockades, resulting in prison sentences and heavy fines. The majority suits were based on the Racketeering Influenced and Corrupt Organisations Act (RICO) and the Civil Rights Act of 1871 (known as the Ku Klux Klan Act.) The first of these was enacted by Congress to protect legitimate businesses from any criminal element; the second, with agreement of the Supreme Court, was applied on 10 October 1989 to cases of anti-abortion violence against a Philadelphia clinic. The second law forbids acts directed against any class of people and although the lawmakers had intended it to specifically protect African Americans, opponents of anti-abortion violence argued that women should also be considered a class, and that the blockades and protests deprived them of the right to abortion²⁷. The first complaints using these Acts as their legal basis were filed by the Ladies Center Clinic in Pensacola (Florida) and the National Organisation for Women. The fines handed down by the courts proved a heavy burden for blockaders and protesters. In 1990 Operation Rescue, unable to pay the fine of \$475,000, was forced to shut its offices in Binghamton and New York City. Another heavy fine in 1992 made it impossible for the organisation to keep its office in Florida.

These were not the pro-lifers’ sole problems. In the spring of 1989 state of Maryland had passed a law which forbade the hindering of access to clinics and carried a \$ 1,000 fine and a ninety-day prison sentence. In 1992, the city of Cincinnati (Ohio) levelled a penalty of

²² In addition, the group organised protests against the sale of “pornographic books” by Barnes & Noble and picketed the 1998 and 99 “June Gay Days”. See: Patricka Baird-Windle, Eleanor J. Bader, *Targets of Hatred - Anti-Abortion Terrorism*, New York: Palgrave, 2001, p. 8.

²³ Cal Thomas, “Civil Disobedience against Abortion May Go National”, *Los Angeles Times-Mirror*, 29 August 1988, after: Dallas A. Blanchard, *The Anti-Abortion Movement and the Rise of the Religious Right. From Polite to Fiery Protest*, New York, Toronto, Oxford, Singapore, Sydney: Twayne Publishers, Maxwell Macmillan, p. 65.

²⁴ Following these protests, the organisation’s budget grew from \$43,000 (in 1987) to \$300,000

²⁵ Patricka Baird-Windle, Eleanor J. Bader, *Targets of Hatred - Anti-Abortion Terrorism*, New York: Palgrave, 2001, p. 351.

²⁶ See NAF: http://www.prochoice.org/about_abortion/violence/violence_statistics.html, (23 March 2006).

²⁷ In 1992 the Supreme Court ruled that RICO and KKK cannot apply in cases reported by pro-choice activists.

three to twelve days' arrest against all those who "trespassing on the grounds of medical facilities".²⁸ The states of Iowa and Wisconsin enacted laws forbidding the picketing of certain locations. Denver (Colorado) and San Jose (California) also enacted laws aimed at curbing the blockades. In Baton Rouge and Wichita fences were built so as to prevent the blockades. The situation was made worse for the organisers of blockades with the introduction of the Freedom of Access to Clinic Entrances Act in May 1994, which made it a federal offence to intimidate and threaten persons who receive or offer any kind of reproductive health service²⁹. It would seem that this Act caused a further significant fall in the number of blockades: in 1995 there were only five, in 1996 seven, in 1997 - 25, two in 1998, three in 1999, four in 2000, two in 2001, four in 2002.³⁰ Limiting the available options for trying to solve the abortion issue through 'civil disobedience', as a result of the effective counter-offensive by the pro-life activists did not, however, cause a demise of the anti-abortion movement nor a disappearance of anti-abortion violence but rather the opposite. The early 1990s saw a marked increase in violence. What's more, extremist elements unafraid to reach for increasingly radical means in the defence of conceived life began to come to the fore.

The event which likely brought about the release of pent up anti-abortion violence was the election of Bill Clinton in 1992. Within four days of taking office, on 23 January 1993 (which was the twentieth anniversary of *Roe vs. Wade*) Clinton announced his intention to remove all restrictions on abortion introduced during the Reagan / Bush years, as well as to lift the ban on homosexuals entering the Army. Another likely reason was a Supreme Court decision handed down on 29 June 1992 in *Planned Parenthood of South-Eastern Pennsylvania vs. Casey* which strongly supported the 1973 *Roe vs. Wade* verdict and also removed the requirement for a woman seeking an abortion to inform her husband of her decision. It is difficult to estimate precisely to what degree these contributed to the increase in anti-abortion violence. The fact is that in 1992 the number of violent acts grew suddenly to 253 cases. In 1993 this shot up to 452. In 1994 there were 170, in 1995 159, 112 in 1996, 223 in 1997, 144 in 1998, 336 in 1999, 215 in 2000, 795 in 2001, 265 in 2002, 143 in 2003, 152 in 2004, 761 in 2005, 474 in 2006, 249 in 2007³¹.

In the fight to introduce a ban on abortion, the growth in number violent acts was accompanied by a broadening of the methods used. Killing appeared for the first time in 1993. The first murder caused by a difference in world view was committed in Pensacola on 11 March 1993 by one Michael Frederick Griffin, an associate of Operation Rescue, who shot dead abortionist doctor David Gunn at the entrance of his clinic. Having shot Dr Gunn in the back three times, Griffin did not try to flee but gave himself up to the Police and told them that he had "just shot a man." Griffin's deed caused within the pro-lifers' camp a hot debate about the possibility of using extreme methods in the fight for the unborn. One of the effects of the debate was the idea of "justifiable homicide of murderers of unborn children" which members of the pro-life movement attempted to use during Griffin's trial. It is difficult to estimate whether, or if at all, this idea had any influence on subsequent development of anti-

²⁸ Planned Parenthood Federation of America, Public Affairs Action Letter 8, no. 21 (5 June): 6, 1992; Quot. aft. Dallas A. Blanchard, *The Anti-Abortion Movement and the Rise of the Religious Right. From Polite to Fiery Protest*, New York, Toronto, Oxford, Singapore, Sydney: Twayne Publishers, Maxwell Macmillan, p. 95.

²⁹ Gary R. Perlstein, "Kampania terroru grup antyaborcyjnych", in: *Encyklopedia terroryzmu*, Warszawa: Muza Bellona 2004, p. 539-540.

³⁰ See NAF: http://www.prochoice.org/about_abortion/violence/violence_statistics.html, (23 March 2006). Only after 2002 did the number of blockades grow: to ten in 2003 and 34 in 2004, then falling to four in 2005, 13 in 2006 and seven in 2007.

³¹ See: NAF, http://www.prochoice.org/pubs_research/publications/downloads/about_abortion/violence_statistics.pdf, (28 March 2008).

abortion violence. It is a fact that in 1994 the number of murders and attempted murders grew suddenly to four cases of murder and eight of attempted murder. It was during that year that Paul Hill, one of Griffin's staunchest defenders, gained fame in the anti-abortionist circles by killing Dr John Bayard Britton and security guard James Barrett who was accompanying him. (Hill also shot at Barrett's wife but did not manage to kill her.) For this he was sentenced to death in December of 1994. Before the execution was carried out, Hill stated he did not regret the murder and encouraged all those who consider abortion evil to "do what they have to do". Only five months later twenty-three year old deeply religious anti-abortionist John Salvi III killed two people in Massachusetts – Lee Ann Nichols, a social care worker at an abortion clinic run by the Planned Parenthood League and Shannon Lowney, a receptionist at Pre-term Health Services. He also wounded three other staff at the clinic and two bystanders. He fled the scene and was apprehended the following day as he was shooting at the windows of the Hillcrest Clinic in Norfolk (Virginia.) In 1998 more people lost their lives in the clash of abortion-related world views. Eric Robert Rudolph, who described himself as a Christian patriot and an enemy of not only abortion but also homosexuality, carried out a bomb attack at a clinic in Birmingham (Alabama,) killed Robert Sanderson, an off-duty policeman working as a security guard and fled the scene. (Rudolph also carried out the Atlanta Olympics bombing and spent ten years on the FBI's most wanted list.) He was caught only in May 2003. In October of 1998 a Buffalo (New York) abortion providing physician Barnett Slepian was shot dead right before his wife and daughter by one Charles Kopp³², an eager Catholic with a history of previous law-breaking in pursuit of the pro-life cause and associated with the Lambs of Christ . Kopp fired his shots from an adjacent wood and immediately following the shooting fled to Mexico and then to Ireland. He was apprehended in France on March 29, 2001.

Kopp's murder of Slepian ended the bloody period of anti-abortion murders but it did not, of course, mark the end of violence altogether. Violence continued to be used, although the number of the most radical acts such as attempted murders, bombings or death threats did certainly decrease somewhat. What increased, however, was the number of different methods used. Starting in 1998, anti-abortionists began to use anthrax spores as a means of intimidation. The first twelve letters with information about the anthrax they supposedly contained (able to kill anyone who came into contact with the contents, according to the text of the letters) were sent to seven clinics in Indiana, Kentucky and Tennessee in October of 1998, merely a few days after the Slepian murder³³. In 1999 the number of letters apparently containing anthrax spores grew to 35 – letters were sent to clinics in Missouri, Washington and West Virginia. Thirty were sent in 2000. The year 2001 saw a marked hike in the number of letters sent, to 554. All of these were mailed by the same person, anti-abortionist and convicted bank robber Clayton Waagner. The following year the number of letters purporting they contained anthrax fell to twenty three. A 1998 investigation demonstrated that none of the letters sent during those few years actually contained any anthrax but the threats succeeded in shaking up the work of the clinics and forced local authorities to expend large sums of money on providing security. Another method in the fight against abortion was the use of butyric acid, a strong-smelling substance which at high concentrations can cause violent vomiting and irritation of eyes, throat, nasal passages and skin. According to the NAF, the first attack in which this substance was used occurred in Ontario in 1991. The following the number of attacks in both Canada and the US rose to fifty seven. In 1993 there were

³² James Risen, Judy L. Thomas, *Wrath of Angels. The American Abortion War*, New York: Basic Books 1998, p. 339-373.

³³ Patricia Baird-Windle, Eleanor J. Bader, *Targets of Hatred. Anti-Abortion Terrorism*, New York: Palgrave 2001, p. 318.

fifteen such attacks, in 1994 eight, in 1996 only one but in 1998 rose to nineteen³⁴. Financial losses as a consequence of the need to cleanse the toxic substance from the floors and walls of the attacked clinics exceeded a million dollars. Much like in the case of the anthrax intimidation, the acid attacks had a negative bearing on the functioning of the clinics and the perception of relative safety by both doctors and patients³⁵.

Anti-abortion violence of the 80s and 90s engendered a range of reactions in the pro-lifers' camp. Of course, moderate organisations unequivocally condemned any violent action, whether it led to death and injury or financial damage, stating that such violence ran contrary to the spirit of the Gospel. Within the radical gathering of such anti-abortion groups as the Lambs of Christ, Operation Rescue, Pro-Life Action League or Missionaries to the Preborn the attitude towards violence was somewhat less principled. A good example of an at least ambiguous relationship with violence is the book *Closed : 99 Ways to Stop Abortion*³⁶, penned by former Benedictine monk Joseph Scheidler, founder of the Pro-Life Action League. Granted, Scheidler does condemn violent sabotage, mainly as he believes it to be ineffective³⁷, but the general tenor of the publication is clearly both inflammatory (the evil of abortion is contrasted with the nobility of all those who aim to fight it) and excusatory (material damage caused by the sabotage is deemed unimportant, especially as compared to the death of "the unborn" and the motives of the saboteurs are always noble.) Symbolic, though quite manifest, support for sabotage was expressed by members and sympathisers of the National Right to Life Committee meeting at Disney's Lake Buena Vista park in Florida in 1981, as they joyfully applauded every reference to arson or vandalism and said prayers for God to "send the enemy to the pit of destruction."³⁸

The wave of anti-abortion murders of the 1990's had the additional effect of most of the above radical organisations taking up a defined position for the first time, emphatically condemning any attacks endangering human life or wellbeing. This was not, of course, a uniform position. Not long after the murder of David Gunn, a Magnolia Springs (Alabama) former Catholic parish priest by the name of David Trosch unsuccessfully attempted to place an illustration titled *Justifiable Homicide* in two local papers (in Mobile and Pensacola.) The drawing depicted a doctor being shot in the back while performing an abortion. In a subsequent media interview, Trosch justified the murder of abortionists citing two ideas already popular in Christian theology, that of self-defence and "higher need." According to Trosch "killing one hundred doctors to save a million children" is no different from "executing a criminal who means to kill someone" or "killing in wartime in the name of a greater good" and as there is no difference between these killings, it ought to be fully acceptable to kill an abortionist.

³⁴ NAF website: http://www.prochoice.org/about_abortion/violence/butyric_acid.asp, (16 January 2008).

³⁵ It is worth noting that both peaceful forms of anti-abortion protests (demonstrations, boycott, pickets) as much as violence itself (intimidation, bombings, arson, murder) proved effective. Although 84% of the members of the American College of Obstetricians and Gynaecologists are in favour of fully legal and broadly available abortions, only one on three are prepared to carry them out. Many of them, though they would carry out terminations, felt "marked." In only 17 chapters was access to abortion unimpeded and doctors carrying these out did not feel encumbered in any way. In the years 1992 - 96, at the height of anti-abortion violence, 14% of abortionist doctors ceased to carry them out. The number of procedures itself fell significantly - by 15% from 1990 to 1996 - reaching the lowest levels since 1975 in 1997. See: Dallas A. Blanchard, *The Anti-Abortion Movement and the Rise of the Religious Right. From Polite to Fiery Protest*, New York, Toronto, Oxford, Singapore, Sydney: Twayne Publishers, Maxwell Macmillan, p. 66.

³⁶ Joseph M. Scheidler, *Closed: 99 Ways to Stop Abortion*, San Francisco: Ignatius Press, 1985.

³⁷ *ibid.* p. 277-279.

³⁸ Deborah English, "The War against Choice", *Mother Jones*, February 1981, p.16, Quot. from Dallas A. Blanchard, *The Anti-Abortion Movement and the Rise of the Religious Right. From Polite to Fiery Protest*, New York, Toronto, Oxford, Singapore, Sydney: Twayne Publishers, Maxwell Macmillan, p. 99.

The argument that killing of abortionists is in fact an act of self-defence was put frequently forward by the defenders of anti-abortion violence. Paul Hill, the murderer of John Bayard Britton and James Barrett, believed that “Thou Shalt Not Kill” doesn’t just forbid killing but also places on us a responsibility to use all possible means to prevent a murder. Legalised abortion, according to Hill, was equivalent to taking away from us the right to defend our family and our neighbours. We should not give away this right as in doing so we do not only contravene the sixth Commandment but also commit the sin of wilful negligence.³⁹

Another “theoretician of violence”, Michael Bray (anti-abortion activist convicted in 1985 of two counts of conspiracy and one count of possessing unregistered explosive devices in relation to ten bombings of clinics and offices of liberal advocacy groups in Delaware, Maryland, Virginia and Washington DC, apologist for both Paul Hill and Rachelle Shannon and author of the meaningfully titled book *A Time to Kill*) believed that killing doctors who perform abortions may not be classified as a vengeful act under any circumstances. According to him “there is a difference between taking a retired abortionist and executing him, and killing a practicing abortionist who is regularly killing babies.”⁴⁰ The first of these acts would, according to Bray, be an act of punishment and vengeance while the second an act of self-defence. Attacks on clinics always aim to defend children and not to punish abortionists, and as such should be morally and religiously permissible. For a moral role model Bray professed to take the position of the German theologian and pastor Dietrich Bonhoeffer who, on seeing the triumph of Nazism, left his lucrative position at the Union Theological Seminary (in New York City) and returned to Germany to join a plot against Hitler, for which he suffered death by hanging. According to Bray, current “immoral” America stands on the edge of a moral precipice, as Nazi Germany did at that time. What’s needed are people who, as Bonhoeffer, oppose the spreading evil “with fire and sword.” Bray believes that something much greater than just the defence of innocent children is at stake: the building of a truly theocratic state, the existence of which will precede and therefore bring about the Second Coming⁴¹. According to Bray, “a little violence” (especially in the defence of innocent creatures) is actually a small price to pay for a chance to lay down God’s law and establish his Kingdom on Earth. It is of course not easy to introduce “the Lord’s order.” The comforts of modern life have apparently put people to sleep. Bray is, however, convinced that if some “dramatic event” were to occur, such as economic collapse or social unrest, people would be shaken out of their dream state and rise up, though for the time being this is not something to be counted on. The only hope, therefore, lies in those who have not fallen victim to the mirage of materialism and are able to take up the fight with the forces of darkness, whose embodiment are all those who go along with the evil of abortion.

The urgent need to take up an uncompromising fight against evil as justification for the killing of abortionists is contained not just in Bray’s official writings⁴². This motif appears also in what is probably the best known publication coming from the anti-abortion fringe, the infamous *Army of God Manual*. The Army of God is a virtual community of those who have “lost patience” in the abortion conflict and took up – “off their own accord” and without the need to join any organisation – more effective means of battle against the “murderers of the

³⁹ Paul Hill, “I shoot an abortionist”, http://www.armyofgod.com/PHill_ShortShot.html (16 January 2008).

⁴⁰ Quot. after: Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*, Berkeley: University of California Press 2000, p. 24.

⁴¹ Michael Bray, as a postmillennialist, believed that Christ would return after a thousand years of Kingdom of God on Earth. Christians who desire Christ’s return therefore had the duty of bringing about the right political and social conditions for this to occur.

⁴² Although the authorship of the handbook is not known, some researchers suspect that it was in fact written by Michael Bray.

unborn”; more effective, that is, from the point of view of the radical. The Manual, published on the internet by the Army, was probably developed during the 1980s or at least during roughly the same time as the already mentioned *Closed: 99 Ways to Stop Abortion*,⁴³ or *Abortion Buster’s Manual* by Kevin Sherlock⁴⁴. (Mark Crutcher’s *Firestorm: A Guerilla Strategy for a Pro-Life America*⁴⁵ appeared much later, ie. in 1992.) The internet version is missing many passages due to the “lack of true freedom of expression on the internet and the Federal Government’s hysterics regarding the protection of the baby-killing industry and the persecution of abortionists”, according to the guardian of the site, Donald Spitz. However even in this ‘censored’ third edition of the *Army Of God’s* anti-abortion instructional material it is easy to find many passages which bear witness to how the members of this virtual community perceive anti-abortion violence: “No longer! All of the options have expired. Our Most Dread Sovereign Lord God requires that whosoever sheds man’s blood, by man shall his blood be shed. Not out of hatred for you, but out of love for the persons you exterminate, we are forced to take arms against you. Our life for yours – a simple exchange.”⁴⁶ For members of this virtual community, violence is not just a strategic choice. Evil eliminates all alternatives so a fight to the death is the only feasible choice. “Protection often means the use of force, even deadly force, against the criminal. No trial, no jury, no appeal and no stay of execution. We hoped never actually to get to that moment in American History but this is, indeed, a life and death struggle, there is no alternative left open to us.”⁴⁷

Radicalism in the Polish abortion debate

In Poland, as in the US, the question of termination engenders powerful emotions. Each attempt at either liberalisation or tightening of the 1993 Act regarding family planning, protection of the foetus and conditions under which termination may be allowed (*Dziennik Ustaw 1993, Nr 17, Poz 78*) generates heated debate, street demonstrations by proponents of the two sides of the debate and fairly substantial political confusion. This is not surprising given that questions regarding the ethics of procreation are exploited for political gains by key political parties, such as Law & Justice (*Prawo i Sprawiedliwość - PiS*) on the right and Democratic Left Alliance (*Sojusz Lewicy Demokratycznej - SLD*) on the left.⁴⁸ As contrasted against the tendencies prevailing within highly developed countries of western Europe, the realities of Polish legislative and political life could be considered as advantageous for the proponents of pro-life ideology. Despite this fact Poland’s pro-life movement, eagerly supported by right-wing political organisations, continues to press for a tightening of anti-abortion legislation⁴⁹. The most current and the most apt example of this is the ‘constitutional

⁴³ Scheidler, Joseph M., *Closed: 99 Ways to Stop Abortion*, San Francisco: Ignatius Press, 1985.

⁴⁴ Sherlock, Kevin, *Abortion Buster’s Manual*, California: Operation Rescue of California, 1985.

⁴⁵ Crutcher Mark, *Firestorm: A Guerilla Strategy for a Pro-Life America*, Denton: Life Dynamics, 1992.

⁴⁶ *The Army of God Manual*, see: http://www.publiceye.org/body_politic/mag/back/art/0601pg11.htm, (20 January 2008).

⁴⁷ *The Army of God Manual*, see: <http://www.skepticfiles.org/misc3/aog-book.htm>, (20 January 2008).

⁴⁸ PiS is a conservative party, implacably opposed to, among others, euthanasia, abortion or legalisation of homosexual unions. While in coalition with the ultra-conservative League of Polish Families (LPR) during the fifth sitting of the Parliament, PiS demanded a full ban on abortion and promoted this position among its most conservative parliamentary colleagues. SLD is a social-democratic, post-communist party and Poland’s best known advocate for a liberalisation of legislation concerning abortion, protection of the foetus and the conditions under which abortion is allowed. In 1996 SLD supported a bill aiming to change the legislation pertaining to family planning, protection of the foetus and conditions necessary for termination to be allowed. This pro-choice bill was put into question by the Constitutional Tribunal in 1997.

⁴⁹ According to the current legislation concerning family planning, protection of the foetus and conditions required for termination to be allowed (enacted 7 Jan, 1993 - *Dziennik Ustaw z 1993 r. Nr 17, poz. 78*) abortion is legally allowable when:

crusade' by some members of the parliamentary right, aiming to introduce amendments the above Act which would protect life from conception to natural death⁵⁰. It is not difficult to understand these efforts, even without referring to Poland's socio-political realities. It is enough to consider how some popular elements of our cultural environment shape the attitudes of both sides of the conflict. The main issue here is the disconnect between socio-political and legal ideals held by either side and the realities of the realm within which they are to do battle for these ideals to be brought to life. A key role is played by the widely acknowledged existence of a so-called 'abortion underground'. Let us examine how this issue influences the disconnect between ideals and reality.

According to pro-choice ideology any attempts at curbing the freedom of choice of whether to terminate or to keep a pregnancy should be contested. Seen from this perspective, not having any imposed limits on the freedom of choice is a fundamental value. One of the key goals of the pro-choice movement is to eliminate all, especially legal, limitations to that freedom. It is important to consider, however, that as this movement struggles against a disadvantageous – from its point of view – status quo, (eg. anti-abortion legislation restricting freedom of choice) its position is immeasurably better than its ideological opponents'. This is because the pro-choice movement is able to counteract this lack of freedom of choice through numerous actions designed to escape from it. An example of this would be the well known 2003 docking of an abortion ship at the seaport of Wladyslawowo, organised by Women on Waves. Pro-choice proponents do not need to necessarily reach for such spectacular undertakings as this action, however. This is true for both the 'institutionalised', organised societal opposition and for 'private' individual struggle against aspects of Polish Law which they find unacceptable. This is because there exists in Poland an abortion underground and people who have decided to terminate are able to reach it, or be directed to it by pro-choice advisors, and carry out their decision thus solving their problem without risking very much. Thus, a law which is found unacceptable and upsetting may be circumvented or 'ignored'. The cost of circumventing the law is of course included in the price of an illegal abortion but for the most part it remains simply a matter of money. The ideal of free choice is thus sullied but the actual reality of being free to choose incomparably less so. In practice, the fight against the restraints on freedom of choice appears to pose little by way of obstacles in the way of the pro-choice movement set on breaking any such restraints. (This does not of course mean that for some individuals in extreme situations this does not become a dramatic problem.⁵¹) The game therefore is not so much about the freedom of choice as about the 'quality' of this freedom.

-
1. continued pregnancy (until such time as the foetus is able to live unaided outside of the woman's body) endangers her life or health; this is to be established by a doctor other than the one performing the termination
 2. ante-natal tests or other factors suggest a high probability that the foetus is heavily and irreversibly disabled or otherwise terminally ill and unable to function independently outside the woman's body; this is to be established by a doctor other than the one performing the termination
 3. there is reasonable suspicion that the pregnancy may have occurred as a result of an unlawful act; this to be established by the state prosecutor's office.

⁵⁰ In September 2006 a group of MPs, mainly from the Catholic PiS and LPR, proposed changes to the Constitution of the Republic of Poland, aimed at introducing an amendment which would fundamentally change its meaning. Article 38 which states "The Republic of Poland guarantees each person legal protection of their life" was to have the phrase "from the moment of conception" added at the end. An Extraordinary Parliamentary Commission proposed altering Article 30 so it would read "The source of freedom and human rights is innate and unalienable human dignity, due to each person from the moment of conception. This is an unassailable birthright and its respect and protection are the duty of public authorities." These proposed changes to the Constitution were rejected by the Parliament in April 2007.

⁵¹ *Piekło kobiet. Historie współczesne*, Warszawa: Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny 2001, *Piekło kobiet trwa*, Warszawa: Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny 2004.

The tension between theory and social practice appears altogether different as seen from the pro-life camp. Regardless of the stage of actualisation of the ideal of defence of the unborn, the reality of life in this regard is a major challenge for the anti-abortion movement and must engender some negative emotions in its fringe elements. It is difficult to imagine how they would not react with utter condemnation to “signs of a civilisation of death”; “murderous (as they call them) practices of the abortion underground”, which “destroy innocent human life” at a scale comparable to a new holocaust. According to radical defenders of life, even in Poland’s relatively advantageous legislative environment, “evil” – which is great and threatening since it is not an extraordinary evil but rather a common and frequently accepted kind – throws down the gauntlet of “life and death” against their Christian conscience. (Naturally, the great majority of pro-life proponents in our culture are Christians.) They cannot remain indifferent in the face of such a challenge since, to them, the practice of abortion deprives their innocent, and possibly “most dear to the Lord” neighbours of their lives. This is not a matter which may be considered at leisure at some later stage. This is an evil which cannot be ignored, in contrast to that which is ignored by pro-choice camp with no apparent difficulty. Ultimately all that which is evil to the proponents of legalised abortion (which, of course, is its prohibition) may be fairly easily eliminated from everyday life. That which is evil for the advocates of prohibition (ie. abortion itself) for all intents and purposes cannot be removed from our most immediate and present reality since we may be reminded at any time that somewhere, perhaps nearby, “an innocent human being” is killed.

The atmosphere surrounding the abortion debate in Poland may feasibly become conducive to escalation when we also consider the attitudes held by majority of Polish population as evidenced by research from OBOP or CBOS⁵², [transl. note: research and polling organisations] the growing number of cases where law enforcement agencies treat abortion-related crimes with increasing seriousness⁵³ (cases eagerly propagated by the media due to the substantial interest in the abortion conflict within “Catholic Poland”), and a powerful and influential pro-life movement, strongly supported throughout society and strengthened by the “might” of the Church – which has closed ranks ideologically around the issue as rarely before. It is impossible to predict extreme events. These depend on many factors, some of them unpredictable, such as the existence of “extremist human potential” or the presence of appropriately determined individuals who are, naturally, hard to come by. What is easier to find are extremist beliefs which may serve as the spark for extremist actions. It is not difficult to find these, even within the pages of publications not otherwise considered extremist. Here are some examples.

Andrzej Solak, in his “Army of God” and “Should One Shoot a Beast” published in “New Polish Thought” (Nowa Myśl Polska) as well as in “Armed” [transl. note: literally “With a Weapon in One’s Hand”] published by the Catholic youth monthly “Growth” (Wzrastanie) reports on the activities of American anti-abortion activists and, we believe, expresses his evident solidarity with them, if not necessarily openly. The following passages should bear testimony to this. From the first article: “‘Abortion is murder and murderers should be executed’ maintains Paul Hill, leader of Defensive Action. Publications by the Army of God, Defensive Action and other radical anti-abortion groups are full of zeal, of true spirit of the crusades. They contain many references to the Old Testament and they remind constantly of Christ’s words about the sword which he brought into the world. Their feeling of justice is a stern one, uncompromising: doctor David Gunn (...) punished! Doctor John B. Britton, the ‘baby killer’ from Pensacola and his volunteer guard (...) punished! Two workers

⁵² Materials available on the web pages of the Ośrodek Badań Opinii Publicznej TNSOBOP (www.tns-global.pl) and Centrum Badań Opinii Społecznej (www.cbos.pl).

⁵³ The authorities used to turn a blind eye on these, much to the chagrin of pro-life organisations which ceaselessly lobbied for greater control over the ‘abortion underground’.

at an abortion clinic in Brooklyn (...) punished! Security guard at an abortion clinic in Birmingham (...) punished! Doctor Barnett A. Slepian (...) punished! According to Paul Hill, executing ‘baby killers’ is a ‘moral imperative.’ Doubts? What doubts? How it is supposedly ‘not the time of the crusades’ any more? How there is ‘freedom to choose’? How we have ‘the will of a democratic majority’? How baby-killing abortions are ‘not against the law’? Visit the internet pages of the Army of God, the photo gallery (...) Take a look at the victims of doctor Slepian and other ‘baby killers.’ Do not avert your gaze. Tiny Mary, headless. Tiny Paul, turned into shapeless mush. Tiny John - a pile of bloody scraps. Tiny Hannah - her hands raised up, pleading for mercy; now they plead only for remembrance. For justice (...) Just during the period of 1987 to 1993 thirty three thousand anti-abortion activists were arrested in the USA. Others continue the fight. The severed head of little Mary, the raised up hands of little Hannah : they demand remembrance. And a crime perpetrated on the smallest and the most defenceless must be punished.”⁵⁴

The following two quotes show where their author stands in the conflict which has arisen out of the influence exerted by the terrorist activities of the American defenders of life: “Armed activity by the radical opponents of pregnancy termination has resulted, so far, in six casualties. The extent of this cannot be compared in any way with the tens of millions of bloody ‘procedures’ which weigh heavily on the conscience of the other side [of the conflict]. The actions of Paul Hill and of those who copied him have, however, sharply divided the ranks of the defenders of life. ‘Righteous goals cannot be reached through terrorist means!’ ‘Violence cannot be reconciled with ethics so shootings and bombings must be unequivocally condemned’ - so argue some of them, but is armed resistance not sometimes justified by extraordinary circumstances? Others ask, ‘is the annual murder of a million and a half unborn children, in the US alone, not such a circumstance?’ If the quiet destruction of lives of millions children perpetrated in these horrid clinics is not reason enough to put a torch of rebellion to the system which has co-created this Civilisation of Death then have we not accepted the yoke of our opponents’ beliefs and, to a degree, their values? The stand of warriors such as Paul Hill is highly controversial; more so since we can expect further, uncontrollable acts of sheer despair. There is no-one, however, who doubts the uncompromising devotion and self-sacrifice of those lonely desperates who answer the crimes of a democratic totalitarian regime with armed struggle⁵⁵ [transl. note: literally ‘with a weapon in hand.’]” “Although Catholics as well as Protestants participate in action against the child-killers and some Catholic clergy are not afraid to publicly support such action, the Roman Catholic hierarchy in the US has distanced itself from it and even condemned it. For a Catholic brought up in the knightly heritage of crusades, Vendée rebellion and the Cristiada these are painful matters. It would be right to mention that the Cristeros’ rebellion, the Mexican counter-revolutionary war of the 1920s and 30s, although today generally respected by the Church was carried out against a background of opposition from the Episcopate. The majority of Cristiada warriors laid down their arms in 1929 at the urging of their bishops, only to be massacred by the authorities, to which the bishops could only ‘express their regrets.’ In 1950, the Polish Episcopate led by the then archbishop Stefan Wyszyński [transl. note: later Primate of Poland] reached an agreement with the Communist regime to, among other things, condemn the underground opposition. I will not be taking away from the glory of the Primate if I, a lowly sinner, confess (not trying to convince of the rightness of my ways but simply to state my sin of obstinacy) that I feel more affinity with the partisans, the remnants of the AK, WiN, NSZ and NSW [transl. note: various wartime underground groups which continued their fight against the Communists beyond the close of WWII] who were deeply, madly in love with true Poland and Faith and as such were chased down through the forests like wild

⁵⁴ Andrzej Solak, “Armia Boga”, *Nowa Myśl Polska*, 26 May 2002, p. 8.

⁵⁵ Andrzej Solak, “Z bronią w rękę”, *Wzrastanie. Miesięcznik dla młodzieży*, 1998, nr 111-112, p. 8.

animals, arrested, imprisoned and murdered rather than, specifically, members of our hierarchy who roundly condemned these forest soldiers in the name of long-term goals. The very same partisans who had fought for them, too.”⁵⁶

Another right-wing writer, Mirosław Salwowski, admits his positive attitude towards anti-abortion terrorism more openly. Here is a passage from his article titled *The Last Crusader* in which he expresses solidarity with the already mentioned “life-defending murderer” Paul Hill who, in defence of the unborn, murdered the gynaecologist and abortionist John Britton and the security guard James Barret in July of 1994. “Can we not reconcile killing a multiple murderer with love of one’s neighbours? Is this a despicable act requiring condemnation? I believe Paul Hill’s action was fully justified. The Catholic Church, of which I am proud to call myself a member, has never condemned the death penalty as such. At no time has the Church forbidden us from defending our own life and that of our neighbours, even if the defence means putting an assailant to death. The Holy Church also allows participation in a just war. In certain situations war counts as a moral duty. We are always obliged to stand in defence of the weak, the defenceless and the innocent. ‘Doctor’ Britton and his assistant were on their way to a clinic where he was going to kill thirty innocent children. By putting them to death Hill was acting in defence of the unborn and he did it effectively. We cannot condemn a person who observes someone being in danger and rushes to their defence. No reasonable person will hold it against a policeman if he kills a madman who is about to toss a grenade into a kindergarten. In a normal society such people are rewarded and not sentenced to the electric chair. At a time when the world has declared war on the unborn, everyone has the duty to be a soldier in their defence. Those among anti-abortion activists who condemn Hill’s action should be aware that in doing so they stand against the Vandée counter-revolution, Mexican Cristeros, General Franco’s Reconquista, glorious armed anti-communist opposition and the Maronite uprising in the Lebanon, that is all who have defended Christian civilisation and moral order based on the Lord’s Commandments. Paul Hill’s was a desperate action in defence of a disappearing Christianitas, moral order and the civilisation of life, under siege from the forces of secularism, relativism and moral permissiveness.”⁵⁷

That article was published by the *National Radical Review* “*Szczerbiec*” [transl. note: *Szczerbiec* is the name of a coronation sword which first appeared in mediaeval Poland and is currently in the archives of the Wawel Castle in Cracow. It is a weapon of deep historical, military and religious significance.] The monthly is the official organ of the extreme right-wing⁵⁸ National Rebirth of Poland (*Narodowe Odrodzenie Polski* - NOP), a radically nationalist, anti-Semitic and anti-liberal organisation with, importantly for us, radical anti-abortion and anti-homosexual views. This may become significant in the assessment and comparison of Polish and American anti-abortionists who also draw a connection between these issues, for instance in the case of the Army of God and its particularly homophobic warrior, E.R. Rudolph⁵⁹. Key policy documents of the NOP do not refer directly to the question of abortion but it is clear that for this radical group which is calling for the defence of (as they see it) threatened Catholicism, this must be an important issue. This would be confirmed by their involvement in anti-abortion actions so broad and spectacular that they

⁵⁶ Andrzej Solak, “Czy strzelać do bestii?”, *Nowa Myśl Polska*, 7 July 2002, p. 14.

⁵⁷ Mirosław Salwowski, “Ostatni krzyżowiec”, *Szczerbiec*, 1996, nr 2-3, p. 24.

⁵⁸ One may use a once popular but now antiquated term “rightist - leftist” (this does not adequately reflect current political reality and it is clear that NOP is closest to an extreme right-wing organisation.) NOP itself does not accept this categorization, preferring instead to be seen as a part of the “Third Position”.

⁵⁹ A slightly broader characterisation of NOP may be found in, for instance, *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, Edward Olszewski (ed.) Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2004, p. 412-413.

became known not just in the narrow circles of specialised researchers or the organisation's sympathisers but also within a broader public, alerted to the group's anti-abortion activities through reports in the national media, including television. An example of this is the TVN "Fakty" [transl. note: a current affairs programme] broadcast from 9th of August 2006 covering an action known as "abortion: the real holocaust" which was carried out in many Polish cities such as Wrocław (on which the coverage centered.) A similar attitude to the issue we are examining here is held by other Catholic-nationalist groupings such as, to name the two most prominent, the youth-oriented National Radical Camp (Obóz Narodowo Radykalny - ONR) which is closely aligned with NOP given the confluence of the two organisations' policies or the All-Polish Youth (Młodzież Wszechpolska - MW) which until recently was deeply involved in the highest levels of Polish political life through their association with the League of Polish Families (Liga Polskich Rodzin - LPR) [transl. note: nationalist, far-right conservatives], a party known for its efforts to amend the constitution to include specific reference to protection of life from conception to natural death. ONR proclaims anti-abortion slogans for the same reasons as the NOP, on the same platform and frequently on the same occasions, as evidenced by, for example, material published on their internet sites. There we can find information pertaining to ONR's anti-abortion undertakings such as the action "Stop the murders of convenience." We see organisations such as these, which see themselves as standard bearers of radical defence of Catholicism (leaflet in Appendix) and whose platform includes vocal support for the idea of defence of unborn life (an idea particularly important in Polish Catholic circles) as having the greatest potential for protest, especially if we consider the likely appearance in Poland of extremist fringe personalities, in a manner similar to what has transpired in North America. This may happen if a possible liberalisation of the Law concerning abortion were to occur although this does not seem likely within the next two or three years given the relative weakness of the political Left.

In conclusion, all of these considerations concerning Polish anti-abortion radicals lead us to regard the future of the abortion debate in Poland with unease. We would do well to set in place policies aimed at reducing extreme tendencies of Poland's pro-life movement, given:

1. extreme pro-life ideas being expressed in Polish right wing press,
2. the fact that they are expressed, among others, in publications run by extremist right wing organisations⁶⁰ engaged in anti-abortion activity⁶¹,
3. how exceptionally broad social support behind the pro-life movement may lend strength to some extreme expressions of these ideas,
4. very strong support for the idea of protection of conceived life by the Catholic Church, which is unusually powerful in Poland, essentially united on the issue and strengthened by the radically anti-abortion stance by the crucially important Pope John Paul II.

We would do well to consider taking steps to prevent the Polish pro-life movement becoming radicalised since a repeat in Poland of the American scenario of this conflict seems quite possible. If the efforts to liberalise the applicable legislation by the Left and the pro-

⁶⁰ Information about the extremist nature of NOP may be found in the already mentioned *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, Edward Olszewski (ed.) Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2004.

⁶¹ Members of the general public were recently able to discover the anti-abortion initiatives of the NOP and its journal *Szczerbiec* even though for the most part these had been known to a relatively small group of researchers. Its actions at gynaecological clinics in different parts of the country were covered by national media including broadcast television, including coverage in the TVN programme *Fakty* (9 August 2006) of the action "abortion, the real holocaust" which was carried out in different cities around the country such as Wrocław, where the TV report was made. The report contained statements by Dawid Gaszyński, an NOP activist.

choice movement are successful (not particularly strenuous efforts for now but as we have said this is only a matter of time) the repeat of the American scenario will far more probable.

Kontakt

Dr. Elżbieta Połuszná

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warsaw University of Life Sciences
ul. Zielona 75/69,
90-765 Łódź, Polen

Dr. Jacek Połuszny

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej
The Maria Grzegorzewska Academy of Special Education
Home address: ul. Poniatowskiego 17/9,
05-070 Sulejówek, Poland

doc. PhDr. Hana PRAVDOVÁ, PhD.

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

DEVIÁCIA DEMOKRACIE A METÓDY MEDIÁLNEJ MANIPULÁCIE

hp.kaplna@gmail.com

Abstract

The study deals with the issue of methods of manipulation in medial practice. It concentrates on individual methods, which it delimitis, characterises and points out their topical social context. The authoress also stresses the differences of manipulative and propagandistic practices in democratic political regimes.

Keywords: Medial manipulation, propaganda, method of order designation, spiral of silence, hidden persuasion, effect of medial setting.

Úvod

Pohľady na súčasné fungovanie demokracií úzko súvisia s chápaním fenoménu kultúra. Možno súhlasiť s Z. Slušnou, podľa ktorej je kultúra „historicko-spoločenskou skúsenosťou určitého spoločenstva ľudí (nie individua), zakotvenou a objektivizovanou vo vzorcoch konania a správania sa: v pravidlách, normách, obyčajoch, zákonoch a tabu.“ (Slušná, 2004, s. 12-13) Z tohto aspektu majú fenomén kultúra a fenomén demokracia spoločnú bázu, v ktorej sa stretá systém istých pravidiel, noriem, obyčajov, zákonov i tabu. Z politologického hľadiska pojem demokracia znamená predovšetkým vládu uskutočňovanú väčšinou spoločenstva, vyplývajúcej z jeho historicko-spoločenskej skúsenosti. Podľa R. Scurtona nemôže demokraciu nahrádzať vôľa istej skupiny - triedy alebo záujmových kruhov. Aj preto sa v západnej civilizácii ako demokratické označujú tie štáty, v ktorých je možné každé rozhodnutie nejakým spôsobom pripísať vôli ľudu. Avšak aj demokracia môže mať svoje obmedzenia a riziká. R. Scurton ich vidí v rozpore medzi záujmami ľudí a záujmami politikov. Tvrdí: „Demokraticky volená vláda môže v priebehu svojho volebného obdobia presadzovať takú politickú líniu, ktorá je v zjavnom rozpore so záujmami ľudí.“ (Scurton, 1989, s. 21-22) Taktiež súčasné praktiky získavania a kupovania hlasov tak vo volebnom boji, ako aj v zákonodarných orgánoch, rôzne manipulačné stratégie a taktiky mediálnej propagandy, však vyvolávajú celý rad pochybností o plnení vôle ľudu v súčasných západných demokraciách, vrátane Slovenska. Existencia pluralitnej, demokratickej spoločnosti, v ktorej väčšinou hlasov volení zástupcovia istých názorových skupín presadzujú programové ciele, ktoré by mali slúžiť spoločenskému prospechu, je z hľadiska fungovania mechanizmov klientelizmu, politickej korupcie a mediálnej manipulácie spochybnená. To, čo vyvoláva celý rad otázok a pochybností, je totiž vytváranie ilúzie demokracie a ovplyvňovanie verejnej mienky mediálnou propagandou, koncipovanou na základe predstáv a cieľov držiteľov faktickej moci – kapitálových elít. Autorka v štúdiu poukazuje na príčiny čoraz väčších rozporov medzi záujmami vlád a záujmami ľudí a na úlohu pôsobenia mediálnej manipulácie, ktorej cieľom je presadzovať agendu dominantných skupín v rámci národných štátov i nadnárodných spoločenstiev.

Fenomén postdemokracie

F. Fukuyama problém fungovania demokracie vníma ako neustále prebiehajúci a zdokonaľujúci sa obrodný proces. Podľa neho je štát demokratický vtedy, keď „poskytuje svojim občanom právo zvoliť si vládu v pravidelných, tajných, pluralitných voľbách, na základe všeobecného a rovného volebného práva dospelých.“ (Fukuyama, 1992, s. 60) Demokraciu chápe ako prirodzený dôsledok zlyhania autoritárskych a socialistických ideológií a na strane druhej ako prirodzený a zákonitý vzostup liberálnej demokracie a jej sprievodcu ekonomického liberalizmu. F. Fukuyama vyzdvihuje ideu, podľa ktorej dobre fungujúca demokratická spoločnosť je postavená na sociálnej súdržnosti, platných normách a vzájomnej dôvere. (Fukuyama, 2005, s. 159-161).

Idealistickú Fukuyamovu víziu nazerania na demokraciu spochybňuje C. Crouch na základe analýzy situácie v ekonomicky vyspelých, západných spoločnostiach. Hovorí posune demokracie k fenoménu postdemokracie, ktorý má niekoľko zreteľných znakov:

- vôľa ľudu odovzdávaná z legitímnej voľby nie je vlastne voľbou získaná, ale je tvorená, predovšetkým prostredníctvom masových médií a politických kampaní,
- politická sféra je ovládaná ekonomickými záujmami a nepriamo i záujmami tzv. veľkého biznisu,
- dochádza k masovej depolitizácii prostredníctvom rastúcej sociálnej atomizácie a degenerovaného individualizmu,
- nastáva kríza reprezentácie, prejavujúca sa v mediálnom zobrazovaní spoločenského a politického diania, v ktorom obrazy prezentované médiami nezodpovedajú realite,
- zásadné problémy, ktoré má riešiť štát sa prenášajú na súkromné firmy, vzdalujúce politický systém od skutočných záujmov a potrieb väčšiny obyvateľstva,
- výkon vládnej moci je čoraz menej zreteľnejší a čitateľnejší, pretože sa stráca jeho transparentnosť. (Crouch, cit. Petrussek, 2006, s. 252-253)

Aj podľa M. Petruska pojem postdemokracia znamená predovšetkým menej práv a viac privilégií, redukciiu politiky na lobovanie, nerovnováhu medzi trhom a štátom, nízku účasť občanov na voľbách, ďalej schopnosť nadnárodných koncernov vynútiť si znižovanie daní na úkor malých a stredných podnikov, zotretie rozdielov medzi verejným a súkromným majetkom, prudko rastúcu nespravodlivosť a sociálnu nerovnosť, prehľbujúcu sa priepasť medzi občianskou spoločnosťou a inštitúciami, ako aj likvidáciu verejného priestoru. (Petrussek, 2006, s. 253)

Pojem postdemokracia možno považovať za reprezentanta politicko-ekonomických zmien, ktoré sa masívnym spôsobom udiali v druhej polovici minulého storočia. Ide o dôsledky expanzie nadnárodných korporácií, ako i následné zmeny v spôsoboch získavania a výkonu moci, uplatňovaných v západných demokraciách. Podľa D. Prokopa moc kapitálu spôsobila, že nadnárodné koncerny sú právne rovnocenné demokraticky zvoleným predstaviteľom národných štátov napriek tomu, že nie sú volené podľa demokratických pravidiel. Na začiatku 21. storočia globalizácia, ktorej sme svedkami, je v konečnom dôsledku politikou antireformy. Cieľom antireformy je reálny návrat ku kapitalizmu *laissez-faire* 19. storočia, čo možno najväčšia eliminácia sociálneho kapitalizmu, umŕtvenie spoločenských dialógov a kompromisov o mzdách, daniach, sociálnych dávkach, privatizácia zdravotníctva, či dôchodkových fondov. Antireforma protežuje vypovedanie všetkých spoločenských zmlúv a predstavuje koniec celoplošného blahobytu masovej spoločnosti. Antireforma, presadzovaná v globálnych rozmeroch, sa snaží obmedziť moc odborov, odstrániť dotácie ohrozeným priemyselným odvetviam (oceliarstvo, lodenice, lesníctvo, poľnohospodárstvo). Jej primárnym cieľom je najmä privatizácia štátnych podnikov (železnice, pošta, plynárne, elektrárne, vodárne a nemocnice). Podľa D. Prokopa nie je vôbec

rozhodujúce, či politika antireformy ľuďom prináša úžitok, pretože skutočný úžitok z nej majú iba bohatí. (Prokop, 2005, s. 337-338)

Spôsoby presadzovania politiky antireformy sú identifikovateľné na základe činnosti kruhov, ktoré sa významným spôsobom podieľajú na presadzovaní spoločného ideologického programu. D. Korten vymedzuje tri kľúčové sily, vytvárajúce politickú alianciu: ekonomických racionalistov, trhových liberálov a predstaviteľov obchodných spoločností. V prípade ekonomických racionalistov ide o profesionálnych ekonómov neoklasickej ekonomickej školy. Vychádzajú z predpokladu, že motivácia jednotlivcov je zištná a v prípade, ak sa im poskytne dostatočná sloboda, ich zištné konanie bude v konečnom dôsledku spoločensky prospešné. Vkladom trhových liberálov do politickej aliancie je filozofia morálky, založená na individuálnych právach. Je veľmi prítlačivá hlavne pre tých, ktorí nedôverujú silnému štátu a vlastníctvo považujú za základ všetkých prirodzených práv. Systém trhového liberalizmu tak dáva dominantnej ideológii morálnu legitimitu. Treťou skupinou sú predstavitelia obchodných spoločností, zastúpení manažérmi, právnikmi, poradcami, špecialistami na public relations a investori. Súhlasia s intelektuálnou tradíciou, zdôvodňujúcou oslobodenie inštitúcií trhu od obmedzujúcej moci štátu, ako aj s filozofiou, zbavujúcou obchodné spoločnosti morálnej zodpovednosti za mnohé spoločenské a ekologické dôsledky svojej činnosti. Tieto tri skupiny tvoria silnú politickú alianciu. Spája ju intelektuálna tradícia, morálna filozofia a politický záujem. Pôsobenie aliancie má znaky korporatívneho libertarianizmu, „pretože jeho dôsledkom je uprednostnenie práv a slobôd obchodných spoločností pred právami a slobodami jednotlivcov.“ (Korten, 2001, s. 72-73)

Do popredia úvah o stave demokracií sa dostávajú otázky verejného záujmu v konfrontácii so záujmom privátnym, ako aj narastajúca sociálna a majetková nerovnosť v rámci sociálnej stratifikácie spoločnosti a z nej vyplývajúca zvýhodnená pozícia kapitálových elít v zápase o moc. Ďalej sú to témy absencie kontroly politickej moci, témy vyplývajúce z vysokej miery korupcie a politického klientelizmu a vplyvu propagandistickej mašinérie prostredníctvom volebných kampaní a masových médií na myslenie a rozhodovanie voliča.

Ukazuje sa, že neskryté lobovanie, pochybné financovanie strán, kampaní a selektívne poskytovanie reklamných balíkov konformným masovým médiám, sa stáva súčasťou politickej kultúry vo väčšine európskych krajín. Autori publikácie „Odvrátená strana Evropskej unie. Evropa v režii nadnárodných korporácií“ tvrdia: „Súčasný Brusel sa hemží lobistami. Viac ako desať tisíc profesionálnych lobistov sa túla v halách Komisie, Rady a Parlamentu, väčšina z nich je z firiem public relations, lobistických skupín a jednotlivých spoločností. Po príklade Washingtonu DC, kolísky intenzívneho lobovania korporácií, sa Brusel stal domovom neustále rastúceho počtu úradov a pobočiek riadiacich orgánov korporácií, lobistických skupín, mozgových trustov, politických konzultantov a public relations agentúr.“ (Balanyá, Doherty, Hoedeman, Maanit, Wesselius, 2003, s. 9)

V moderných demokraciách peniaze a záujmy skupín vždy zohrávali dôležitú úlohu v procesoch získavania moci. Problém však nastáva, keď sa prostredníctvom legislatívnych procesov umožňuje expandujúcim korporáciám ovládnuť základné piliere demokratickej moci v štáte a keď sa prijímajú také zákony, z ktorých profitujú záujmové skupiny, a nie väčšina. Problémom je tiež presadzovanie privátnych cieľov na úkor verejných, korupcia, politický klientelizmus, a keď sa prostredníctvom masových médií protežuje konkrétna politická agenda (s cieľom usmerňovať rozhodovacie procesy v štáte) a manipuluje verejná mienka. Dôsledkom cieľavedomej deštrukcie postulátov demokratických ideálov je deviácia demokracie, vyjadrená v súdobých praktikách získavania reálnej moci a narábania s ňou.

Cenzúra, taktika, manipulácia

Podľa N. Chomského a E. S. Hermanovho modelu propagandy médií slúžia spoločenským cieľom, avšak nie tým, ktoré umožňujú uplatňovať zmysluplnú kontrolu nad politickými procesmi. Cieľom médií je zjavná snaha reprodukovať širokej verejnosti ekonomickú, sociálnu a politickú agendu privilegovaných spoločenských skupín. Interpretácia záujmov týchto skupín odráža nielen záujmy vládnych a súkromných inštitúcií, ale najmä obrovských výrobných i obchodných korporácií. Médiá slúžia týmto záujmom najrozmanitejšími spôsobmi. Od výberu tém, cez filtrovanie informácií, zdôrazňovanie a pôsobenie účelovo vybraných faktov, až po taktiku udržiavania tém vo verejnosti po dlhší čas. (Chomsky, Herman, In: Kouřil, 2003, s 149)

Korporatívny vplyv na selekciu a spracovanie publikovaných tém sa prejavuje viacerými spôsobmi. Napríklad E. Chmelár, odvolávajúc sa na N. Klienovú upozorňuje na fenomén korporatívnej cenzúry, ktorá sa stala bežnou metódou práce novinára v rámci procesu redakčného redigovania novinových celkov. „Tento priestor ovládaný korporáciami pripomína fašistický štát, v ktorom máme len nepatrné možnosti niečo kritizovať, pretože naše noviny, rádiá, televízne stanice, internetové servery, ulice i obchody sú podriadené záujmom nadnárodných korporácií. (Kleinová, porovnaj Chmelár, 2008, s. 259) E. Chmelár upozorňuje, že fenomén korporatívnej cenzúry sa udomácnil už aj na Slovensku, pretože slovenské médiá sú čoraz viac závislejšie od monopolov a kartelov. Uvádza známy prípad denníka Sme, ktorý si dovoľil publikovať kritiku telekomunikačného duopolu. „Reakcia na túto kritiku bola okamžitá – noviny prišli na pol roka o reklamu spoločnosti Orange. Odvtedy sa vydavateľ poučil a Orange mu jeho chápvosť opláca obnovenými miliónovými inzertnými zákazkami.“ (Chmelár, 2008, s. 259)

Nielen americká, ale aj európska a v jej rámci aj slovenská mediálna prax je zahŕtená manipulačnými technikami, ako napríklad - marginalizácia podstatného, zdôrazňovanie nepodstatného, publikovanie tém a udalostí podľa záujmov a vlastníkov a manažmentov médií, odvádzanie pozornosti od tzv. nepopulárnych rozhodnutí exekutívy (napríklad v prípade zvyšovania cien potravín a energií, rôznych vládnych korupčných škandálov a pod.) sústavným opakovaním a analyzovaním zástupných tém a škandálov (napríklad plytvanie potravinami, zlé zateplenie bytov, škandalizovaním či zosmiešňovaním opozičných alebo konkurenčných strán a pod.). Evidentné sú tiež praktiky vytvárania obsahových stereotypov, cenzúry ospravedlňovanej názorovým vyhranením média, ale aj jej dôsledku - autocenzúry.

T. Zasepa a M. Iłowietcky sumarizujú najpoužívanejšie a najúčinnnejšie metódy mediálnej manipulácie. Podľa nich je to „určenie poriadku prezentácie (agenda setting function), jav špirály mlčania (spiral of silence theory), efekt tretej osoby (Third person effect), efekt skrytej persuázie (The hidden persuasion) alebo efekt mediálnej inscenácie.“ (Zasepa, Iłowietcki, 2003, s. 36) Na základe obsahových analýz, ktoré sme so študentmi realizovali v rámci záverečných prác sme zistili, že na Slovensku pôsobiace masové médiá najčastejšie využívajú metódy určenia poriadku, jav špirály mlčania, efekt skrytej persuázie a inscenácie.

V prípade metódy „určenia poriadku“ ide o výber, selekciu a umiestňovanie informácií vhodných na publikovanie. Podľa určitej filozofie či politických názorov vedenia vydavateľstva a redakcie sú vyberané a dávané do popredia tie témy, ktoré konvencijne vedeni redakcií, vydavateľom a vlastníkom (sú zvyčajne uverejňované na prvých stranách, majú výrazné tituly, alebo im patria prvé miesta v scenároch spravodajských alebo publicistických relácií). Veľký priestor majú témy, ktoré môžu byť z hľadiska spoločenskej významnosti marginálne a nepodstatné, avšak z hľadiska vydavateľa a redakcie sú však zaujímavé z rôznych príčin. Metóda určenia poriadku je vo vŕahu k recipientom účinná najmä preto, lebo určuje prioritné témy, o ktorých ľudia premýšľajú, ako aj to, čo si o nich majú

myslieť. M. Ilowiecki, T. Zasepa však pripomínajú, že poriadok prezentácie sa môže riadiť rôznymi kritériami: skutočným významom (ak ide o fakty, ktoré sú významné pre celú spoločnosť), pravdivosťou (ak ide o overené informácie a nie o domnienky), objektivitou (ak ide o použitie takých informácií a faktov, ktoré nepreferujú iba istý, napríklad politický subjekt, čo však nevylučuje právo na vlastný názor redakcie a novinára), nestrannosťou (ak sa novinár nesnaží deklarovať svoju politickú náklonnosť prostredníctvom beletristických žánrov, napríklad komentára), vyváženosťou (ak sa novinár snaží pri zostavovaní strán periodika o rovnováhu medzi agresívnymi - negatívnymi a pozitívnymi informáciami). (Ilowiecki, Zasepa, s. 37)

Metóda určenia poriadku bola prvý krát skúmaná v súvislosti s americkými prezidentskými voľbami v roku 1968. Autori štúdie na základe výskumu zistili, že masové médiá nastoľujú agendu v každej politickej kampani tak, že ovplyvňujú postoje voličov k nimi nastoleným otázkam. To v konečnom dôsledku znamená: Masové médiá dopredu určujú, ktoré otázky, v akej dobe a v akom hodnotení sa budú považovať za dôležité a ktoré za menej dôležité. (Kunczik, 1995, s. 198) V slovenskej mediálnej praxi sa stretávame s témami, ktoré síce majú veľký priestor na prvých stranách periodík, avšak ktoré sú z hľadiska spoločenského významu marginálne. Stačí si prelistovať vybrané bulvárne, spoločenské, rodinné i tzv. seriózne periodiká (noviny i časopisy) a porovnať ich s realitou konkrétneho dňa či týždňa. Ak je napríklad v nemilosti vydavateľa a redakcie trebars predseda vlády, ktorý prijíma významnú zahraničnú návštevu, tak témou nie sú kľúčové otázky z ich rokovania, ale chybičky pri protokole, výdavky na občerstvenie alebo počet použitých vládnych limuzín na ceste z letiska do vládnej budovy. Naopak, ak je predseda vlády obľúbeným politikom periodika, tak je jeho rokovaniu venovaná patričná pozornosť. Ak tento „obľúbenec“ médií prijíma tzv. nepopulárne opatrenia - napríklad znižovanie podpory v nezamestnanosti, - tak možno očakávať, že do popredia periodík sa dostanú témy na odpútanie pozornosti verejnosti alebo na zmiernenie negatívnych nálad voči takýmto krokom.

„Špirála mlčania“ je metóda, ktorá vychádza zo základného predpokladu, že verejná mienka vyvoláva podvedomú snahu ľudí o dosiahnutie spoločných konsenzov a úsudkov na istý jav, či dianie. Je všeobecne známe, že ľudia sa radi prispôbujú tomu názoru, ktorý je v spoločnosti dominantný a ak majú iný názor ako väčšina, tak radšej mlčia. Hrozba izolácie, odsúdenia či výsmechu ich napokon vedie k tomu, že svoj názor prehodnocujú a prispôbujú ho prevažujúcej mienke alebo iba mlčia, aby ich bezprostredné okolie neodsúdilo. Pre jednotlivcov je dôležitejšie prispôbiť sa názoru väčšiny ako presadzovanie ich mienky kvôli strachu z izolácie, ale i výsmechu. Svoje postoje k okolitému daniu tak formujú na základe osobných kontaktov a komentovaním masovými médiami. Nemecká výskumníčka Noelle-Neumannová tvrdí, že masové médiá môžu vytvárať tlak na okolie a vytvárať tak verejnú mienku tým, že istým názorom nielenže poskytnú priestor na publicitu, ale im aj prisúdia takú podobu a význam, aký si samé želajú. (Noelle-Neumannová, pozri Kunczik, 1995, s. 213) Môže tak vzniknúť názorová atmosféra, keď na jednej strane sú názory radikálnej alebo kričiacej menšiny, preferované novinármi prostredníctvom médií a na strane druhej sú dôkladne ignorované názory mlčiacej väčšiny. O metóde špirály mlčania môžeme hovoriť aj vtedy, keď dochádza k potláčaniu menšiny v širšom spoločenskom rozsahu.

Metóda „skrytej persuázie“ je považovaná za najrafinovanejšiu manipulačnú metódu v novinárskej praxi. Podľa M. Ilowieckého a T. Zasepu je skrytá persuázia „okrem iného aj to, keď sa hodnotenie, názor nejakej skupiny s politickým zámerom alebo obyčajná propaganda prezentujú ako pravda o realite, a to pravda taká jednoznačná, že len hlupáci ju nechápu.“ (Ilowiecki, Zasepa, 2003, s. 41) Pri skrytej persuázii manipulátori používajú nejasné, viacvýznamové pojmy, pričom si čitateľ myslí, že ide o presné termíny. Novinár sa vedome zahráva so sebaúctou čitateľa, pretože jeho intelekt vystavuje skúške skutočne hanebným spôsobom. Presviedča ho o tom, že pojmy a fenomény doteraz zle chápal a on - novinár je

kompetentnejší na to, aby pojmom a udalostiam rozumel čo najlepšie. Metóda skrytej persúazie je však veľmi ťažko rozpoznateľná, pretože pôsobí suverénne a presvedčivo. Navyše sa často skrýva za právo novinára na svoj názor a hodnotenie predmetnej udalosti. Aj preto ju možno iba ťažko identifikovať v komentároch, poznámkach, či rozboroch.

Naša mediálna prax pozná aj ďalšie metódy manipulácie, ktoré sú využívané väčšinou v rámci uvedených manipulačných techník ako doplnkové taktiky, alebo samostatne. Napríklad publikovanie neoverených informácií a účelové obviňovanie sú taktikami, ktoré sú síce proti etickým princípom a novinárskym pravidlám, avšak v slovenskej mediálnej praxi sú pomerne častým úkazom. Mediálne klamstvá patria medzi najstaršie spôsoby politického boja o voliča, či pri dehonestácii a kompromitácii politického súpera. Zasierajú podozrenie z nekalých praktík, kladú zárodoky nedôvery vo voličskej základni. Neoverená informácia môže byť vedome fabulovaná tak z dielne politikov, ako aj novinárov, ale môže byť tiež výsledkom nezodpovedného prístupu žurnalistu pri zbere informácií a argumentov. Ďalej sú to invectívy, ironia, pejoratívne označenia osôb, komentujúce, väčšinou urážajúce titulky apod.

Záver

Z uvedených faktov vyplýva, že narábanie s reálnou mediálnou mocou otvára rozpor medzi ideálom a realitou občianskej spoločnosti. S. Brečka si preto kladie legitímnu a opodstatnenú otázku: „Do akej miery podkopáva ekonomicko-liberálny model slobodných médií vlastné ideály, keď prístup k tlači, rozhlasu a televízii je prostredníctvom politickej a hospodárskej moci, ako aj vlastníckych práv, obmedzený do takej miery, že oligopolistické trhy a potláčanie záujmov verejnosti patria k bežným štrukturálnym znakom moderných demokracií?“ (Brečka, 2004, s. 26)

Navyše podľa N. Chomského médiá zamestnávajú občanov nepodstatnými záležitosťami a odpútavajú ich pozornosť.“ (Chomsky, 2001, s. 53) Takáto systémová propaganda zosilnela v posledných desaťročiach najmä výraznejším vplyvom súkromných televíznych sietí, tlakom na verejnoprávne médiá (deštrukciou duálneho systému), ako aj väčším aplikovaním nástrojov public relations i samotnou zmenou stratégie výroby správ a publicistických programov. V Surmánek uvádza, že v dôsledku silnej mediálnej propagandy sa dnes do slovenského parlamentu dostávajú aj politické subjekty bez ideologickej vyhranenia, vybudovaných straníckych štruktúr a stabilnej voličskej základne. „Politikmi sa neraz stávajú „rýchlokvasené produkty“ televíznej obrazovky bez adekvátnej odbornej prípravy, potrebného vzdelania, nevyhnutných skúseností a jasnej predstavy o svojom pôsobení a poslaní. Zákonitým dôsledkom je to, že na politickej moci sa podieľajú strany a politici na jedno použitie, že dochádza k častým prestupom poslancov a že do politiky vstupujú ľudia s cieľmi veľmi vzdialenými politike ako činnosti zameranej na organizáciu, ochranu a riadenie verejných záujmov.“ (Š. Surmánek, 20008, s. 270) Podľa neho ukázkovým príkladom takýchto praktík predstavuje komerčná televízia Markíza, ktorá počas svojej krátkej existencie stvorila a k moci dostala „dve politické strany, niekoľko ministrov, premiéra a jedného prezidenta. Takéto neodôvodnené zasahovanie médií a ich majiteľov a väčšinových vlastníkov do politického diania vážnym spôsobom ohrozuje a obmedzuje slobodu rozhodovania občanov, vytláča ich na perifériu mocenského a politického ovplyvňovania a podstatným spôsobom narúša demokratický princíp rovnosti všetkých subjektov v slobodnej politickej súťaži.“ (Š. Surmánek, 20008, s. 270)

Deviácia demokracie nenastáva iba v prípade, keď sa prostredníctvom legislatívnych procesov umožňuje expandujúcim vlastníkom finančného kapitálu ovládnuť základné piliere demokratickej moci v štáte a keď sa prijímajú také zákony, z ktorých profitujú záujmové skupiny, a nie väčšina. Proces deviácie nastáva tiež vtedy, keď sa presadzujú súkromné ciele na úkor verejných, keď sa pod pláštikom prijatých zákonov zastiera korupcia, politický

klientelizmus, a keď sa prostredníctvom masových médií manipulatívnymi metódami presadzujú politické agendy záujmových skupín s cieľom ovplyvňovať kľúčové rozhodovacie procesy v štáte.

Použitá literatúra:

1. BALANYÁ, B., DOHERTY, A., HOEDEMANN, O., MAANIT, A., WWSSELIUS, E.: Odvrátená strana Európskej únie. Evropa v režii nadnárodných korporácií. Košice: PARADIGMA.SK 2003. ISBN 80-968603-2-1
2. BREČKA, S.: Komercializácia médií, príčina a dôsledky. In: Kolektív autorov: Kolokvium 1-2 .Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2004. ISBN 80-89034-73-X
3. FUKUYAMA, F.: Konec dejín a posledný človek. Praha: Rybka Publishers 2002. ISBN 80-86182-27-4
4. FUKUYAMA, F.: Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku. Bratislava: AGORA s.r.o. 2005. ISBN 80-969394-1-6
5. CHMELÁR, E.: Formy obmedzovania slobody prejavu v demokratických krajinách. In: Médiá, spoločnosť, mediálna fikcia. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2008. ISBN 978-80-8105-072-5
6. CHOMSKY, N.: Kontrola prostredníctvom médií. In: kolektív autorov: Pohľady zvnútra. Bratislava: KUBKO GORAL 2001. ISBN 80-88858-39-9
7. KLEINOVÁ, N.: Bez loga. Praha: Agro, Dokořán 2005. ISBN 80-7363-010-9
8. KORTEN, C.D.: Keď korporácie vládnu svetu. Košice: Mikuláš Hučko 2001. ISBN 80-968603-0-5
9. KOUŘIL, V.: Předpoklady liberálního dorozumívání: Model propagandy E. S. Hermana a N. Chomského. In: kol. autorov: Médiá a realita. Brno, Masarykova univerzita, 2003. ISBN 80-210-3308-8
10. KUNCZIK, M.: Základy masové komunikace. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-134-X
11. PETRUSEK, M.: Společnosti pozdní doby. Praha: Sociologické nakladatelství 2006. ISBN 80-86429-63-9
12. PROKOP, D.: Boj o média. Dejiny nového kritického myšlení o mediích. Praha: Karolinum 2005. ISBN 80-246-0618-6
13. SCURTON, R.: Slovník politického myšlení. Brno: ATLANTIS 1989. ISBN 80-7108-013-6
14. SLUŠNÁ, Z.: KREOVANIE „HOMO CHRISTIANUS“: KULTIVÁCIA RANOSTREDOVEKEJ EURÓPY. Bratislava: ACTA CULTUROLOGICA 2004. ISBN 80-89197-06-X
15. SURMÁNEK, Š.: Kritický přístup k hodnotení funkčnosti moderných demokracií – typická črta postmoderného chápania demokracie. In: Mezi modernou a postmodernou III. Ostrava:20008. ISBN 978-80-248-1730-9
16. ZASEPA, T., ILOWIECKY, M.: „Moc a nemoc médií.“ Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, Veda 2003. ISBN 80-224-0740-2

Kontakt

Filozofická fakulta
Univerzita komenského
Gondova 2
818 01 Bratislava
Fakulta masmediálnej komunikácie
UCM
Trnava
Slovenská republika

Ing. Paula PUŠKÁROVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

**TRANSFORMÁCIE MODELOV SOCIÁLNYCH POLITÍK KRAJÍN
EURÓPSKEJ ÚNIE V KONTEXTE GLOBALIZÁCIE A SÚČASNEJ
HOSPODÁRSKEJ A FINANČNEJ KRÍZY**

paula.puskar@gmail.com

Abstrakt

Článok prináša prvotný výstup z výskumu zameraného na sociálne modely v Európskej únii a ich potenciálnu transformáciu smerom ku konvergencii. Článok najprv identifikuje typy sociálnych systémov a parametre transformácie, s ktorými výskum pracuje. Následne sa púšťa do empirického sledovania vývoja hodnôt jednotlivých parametrov a podrobnejšie rozoberá parameter objemu sociálnych výdavkov, kde uvádza metódu regresnej analýzy. Z empirického skúmania a regresnej analýzy článok vyvodzuje závery, ktoré vyvracajú hypotézu transformácie sociálnych modelov v dôsledku postupu globalizácie.

Kľúčové slova: sociálny model, globalizácia, demografický trend, sociálne výdavky, stratifikácia, privatizácia služieb.

Abstrakt

The paper reports on the very first output of the research targeted at social policy models in the European Union and their potential transformation towards convergence. Firstly, the paper identifies types of social systems and parameters of transformation the research uses. Subsequently, it embarks on empirical observation of the parameters' values' development and analyzes, in particular, the parameter of social expenditures' volume, in which context a regression analysis is applied. On the basis of the analysis and empirical experience, the paper draws a conclusion contrary to the hypothesis that social models transform as globalization proceeds.

Key Words

social model, globalization, demographic trend, social expenditures, stratification, privatization of services.

Tento článok je prvým pracovným výstupom výskumu zameraného na transformáciu sociálnych modelov v Európskej únii (EÚ). Hypotézu konvergencie sociálnych systémov v EÚ podporuje spoločný trh a voľné preskupovanie pracovnej sily. Túto hypotézu však výrazne podvracia stále neharmonizovaný systém fiškálnych politík EÚ (ba čo viac, ani politická vôľa sa o to pokúsiť). V tomto kontexte sme sa rozhodli overiť, resp. vyvrátiť uvedenú hypotézu použitím metódy časových radov, regresnej analýzy, ako i empirickým modelovaním. Dovoľujeme si upozorniť, že predkladaný článok neposkytuje kompletne závery k zadanej problematike, keďže výskum sa nachádza ešte len v prvých fázach svojej existencie.

1 Vymedzenie pojmov a vzťahu súčasnej krízy a globalizácie

V prvom rade vychádzame z predpokladu, že transformácia je javom dlhodobým. Pre skúmanie transformačných tendencií sociálnych modelov teda musíme identifikovať javy, ktoré pôsobia v spoločnosti dlhodobo. Za takéto javy sme identifikovali najmä globalizáciu a demografické trendy. Zároveň si dovoľujeme vysloviť hypotézu, že demografický vývoj je v skutočnosti odrazom zmien v kultúre, konkrétne v tradíciách a hodnotách, ktoré daná spoločnosť vytvára. Psychologické aspekty multikulturalizmu, ako i názorovo otvorenej spoločnosti vedú k prehodnoteniu názorov voči rozličným životným situáciám, javom, zvyklostiam. Dochádza teda k alteráciám v rebríčku hodnôt daného jednotlivca a ak sa tieto alterácie vyskytnú v širšej spoločnosti, spoločnosť mení svoju kultúrnu zložku. Po období hospodárskej expanzie v mnohých krajinách badať, že najrozvinutejšie oblasti sa odkláňajú od protrhovo orientovanej politiky a zameriavajú sa na sociálne orientované politiky (v duchu politickej terminológie by sme mohli povedať, že sa odkláňajú od pravicových politikov v prospech ľavicovejšie orientovaných). Príkladom je medzi inými dvojica európskych metropol Bratislava – Viedeň. Kým Bratislava je „baštou“ pravicovej politiky, vo Viedni dlhodobo vyhrávajú voľby ľavicovo orientovaní politici.

Medzi demografické trendy majúce potenciál povzbudzovať transformáciu sociálnych modelov v EÚ môžeme zaradiť starnutie populácie, migráciu, a pod.¹ V uvedenom kontexte konštatujeme, že trend starnutia v EÚ vychádza z orientácie populácie na iné hodnoty, ako napr. materiálne zabezpečenie, uprednostňovanie kariéry pred obetovaním sa v rodine, egoizmu v jeho najsofistikovanejšie otvorenej forme.² Migrácia sociálnych skupín a starostlivosť o ne síce tiež vytvára isté sociálne fenomény a tlaky na transformáciu sociálnej politiky, vzhľadom ale na rastúce masívne tlaky na reguláciu prílivu imigrantov (napr. aj vyhostením napr. vo Francúzsku, Švajčiarsku pri spáchaní trestného činu, a pod.) predpokladáme, že od tohto efektu môžeme (aspoň nateraz) abstrahovať.

Pre potreby tohto článku je dôležité si uvedomiť aj vzťah globalizácie a súčasnej krízy. Odborná verejnosť sa prakticky jednohlasne zhoduje na tom, že súčasná kríza je len ďalším prejavom nezdravo (resp. príliš liberálne) nastaveného procesu globalizácie a svetovej ekonomiky. Dani Rodrik, profesor na univerzite v Harvarde, sa o tomto jave zaujímavo vyjadril: „Globalizácia (súčasnou krízou) neutrpela smrtiaci úder – aspoň zatiaľ nie... Skutočná skúška ešte len príde. Finančná regulácia a dohľad budú určite posilnené, ale svojou povahou zostanú národné, so slabým zabezpečením proti cezhraničným presahom a regulačným arbitrážam.“

2 Typologizácia sociálnych modelov

Literatúra rozlišuje niekoľko typológií sociálnych modelov (režimov). Jedným z najrozšírenejšie používaným patrí typológia Esping-Andersena (1990), ktorý determinuje tri sociálne modely podľa indexov dekomodifikácie (predovšetkým prostredníctvom príspevku v nezamestnanosti, nemocenského a dôchodku) a stratifikácie (rozvrstvenia obyvateľstva):

1. **sociálno-demokratický model**, ktorý sa vyznačuje universalistickým a egalitárskym pohľadom na sociálne zabezpečenie, vysokým stupňom dekomodifikácie, nízkou mierou stratifikácie a limitovanou úlohou pre privatizované sociálne služby (medzi krajiny s takýmto modelom patria škandinávské krajiny – Švédsko, Fínsko, Dánsko a Nórsko)

¹ Časť venovaná demografickým trendom je predmetom ďalšieho výskumu.

² Najsofistikovanejšie otvorenej forme napr. aj preto, pretože ziskovo orientovaná populácia zdôvodňuje absenciu detí vo svojom živote „ušľachtilou“ zodpovednosťou voči ich materiálnemu zabezpečeniu.

2. **konzervatívny model**, ktorý sa charakterizuje najmä silnou ochranou zamestnanosti a orientáciou na rodinu (napr. Nemecko, Francúzsko, Rakúsko, Belgicko, Taliansko, Holandsko)
3. **liberálny model** s nízkou mierou dekomodifikácie, vysokým stupňom stratifikácie a obmedzenou úlohou štátu a značne rozvinutým systémom súkromného poistenia (z pochopiteľných historických dôvodov, podobne ako v USA, Kanade a Austrálii, Veľká Británia a Írsko).³

Napriek značnej kritike tejto kategorizácie, ktorá smerovala najmä na obmedzený počet krajín, ako i na preceňovanie peňažných dávok a abstrahovanie rodových implikácií, sa toto rozdelenie zakorenilo v odbornej literatúre najmä vďaka jeho jednoduchosti a širokému použitiu.

Neskôr bola táto typologizácia alterovaná, a to tzv.

4. **južným modelom** (model južných európskych štátov – Talianska, Španielska, Portugalska, Grécka, Cypru a Malty). Tento model iniciovali Ferrera (1996) a Bonoli (1997). Konkrétne Ferrera upozorňuje, že južné európske štáty sú medzi iným charakterizované vysokou fragmentáciou a polarizáciou so štedrými dôchodkami (starobnými) a súčasne podstatnými trhlinami v sieti sociálneho zabezpečenia, ako i odklonom od korporatívnej tradície v oblasti zdravotnej starostlivosti, vysoko kolúznym systémom verejných a súkromných inštitúcií v sociálnej oblasti a pretrvávanie klientelizmu v distribúcii peňažných dotácií.

Čo sa týka sociálnych systémov v postkomunistických krajinách, časť odbornej verejnosti ich zaraďuje k liberálnemu modelu na základe ich systému sociálneho zabezpečenia a sociálnej asistencie a čiastočnej privatizácie sociálnej politiky v niekoľkými korporátnymi črtami (napr. Ferge (2001), Standing (1996)). Iní argumentujú, že krajiny strednej a východnej Európy (krajiny SVE) implementovali svoj vlastný, osobitý postsocialistický model (Aidukaite (2004), Lelkes (2000)).

Fenger (2007) fragmentuje Esping-Andersenovu typológiu v krajinách SVE a rozlišuje:

- a) **postkomunistický európsky model**, ktorému prisudzuje povahu mixu konzervatívneho a sociálno-demokratického typu Espinga-Andersena (k tomuto modelu zaraďuje krajiny ako Bulharsko, Chorvátsko, Česká republika, Maďarsko, Poľsko a Slovensko)
- b) **model bývalého ZSSR**, ktorý charakterizuje vysoký stupeň ženskej participácie, skôr extenzívny verejný sektor, vysoký ekonomický rast a vysoká inflácia (tento model indentifikuje v krajinách Pobaltia, ako v v Bielorusku, Rusku a na Ukrajine).⁴

Naproti tomu, Bohle a Greskovits (2007) identifikujú v krajinách SVE tri typy sociálnych režimov:

- a) neoliberalný typ – v pobaltských krajinách
- b) zabudovaný (embedded) neoliberalný typ – v krajinách Vyšehradskej 4
- c) neokorporátny typ – v Slovinsku.

Túto typologizáciu zakladajú na štátnych inštitúciách a výkonnosti krajiny v oblasti zavádzania trhovej ekonomiky, industriálnej transformácie, sociálnej inklúzie a makroekonomickej stability.

³ ESPING-ANDERSEN, G. (1990): The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton University Press , New Jersey.

⁴ FENGER, H. (2007): Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist in a welfare regime typology. Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences.

Napriek tomu, že táto literatúra nachádza istú heterogenitu v sociálnych systémoch krajín SVE, časť autorov je presvedčená, že nové členské krajiny EÚ majú dosť podobné sociálne systémy (napr. Leibrecht, Klein, Onaran (2010)).

3 Parametre transformácie sociálnych modelov

Za parametre transformácie sociálnych modelov sme si zvolili na základe doterajších úvah nasledujúce premenné:

1. objem sociálnych výdavkov sme si zvolili najmä preto, pretože nám zahŕňa všetky peňažné dávky, ktoré tvoria základ indexov dekomodifikácie, podrobnejšie ho rozoberáme v kapitole 4
2. privatizácia sociálnych služieb,
3. stratifikácia,
4. legislatívna ochrana (jednotlivých skupín obyvateľstva).

3.1 Privatizácia sociálnych služieb

Empirickým skúmaním legislatívy upravujúcej v jednotlivých krajinách EÚ, ako i bežnej praxe a diskusií o poskytovaní sociálnych služieb môžeme konštatovať, že tento parameter je pravdepodobne najmenej elastický parameter, keďže vychádza z tradičného prístupu k sociálnym službám a s výnimkou liberálneho sociálneho modelu v súčasnej kríze k zmenám v tejto oblasti nedošlo. Tradícia liberalizácie trhu so sociálnymi službami do istej miery je pre každú spoločnosť a ekonomiku viac-menej charakteristická, konštantná. Preto vplyv tohto parametra môžeme považovať za zanedbateľný.⁵ Táto hypotéza si, prirodzene, vyžaduje väčší vedecký základ, na ktorom pracujeme.

Prirodzene, k zmenám v tomto parametri došlo v posledných dvoch dekádach v krajinách SVE, kde po páde ZSSR legislatívne vákuum zabezpečovania sociálnych služieb riešil z výraznej väčšiny neziskový (neverejný) sektor (prevažne cirkevné organizácie, ale i iné neziskové organizácie a občianske združenia) a až procesom decentralizácie (na Slovensku v rokoch 2001-2002 a zákonom 484/2008 Z. z. o sociálnych službách boli položené piliere dnešnej podoby sociálneho zabezpečenia). Ziskový sektor však naďalej o poskytovanie sociálnej starostlivosti (t.j. opatrovateľskej, nie ošetrovateľskej – vylučujúcej poskytovanie akejkoľvek zdravotnej - starostlivosti) nejaví záujem, keďže tento sektor neponúka atraktívny zisk.⁶

3.2 Stratifikácia

Problematika dôchodkovej nerovnosti jednotlivých vrstiev obyvateľstva sa dá kvantifikovať mierou sociálnej nerovnosti, ktorá sa meria rozličnými koeficientami. Pre potreby tejto štúdie sme si zvolili najmä všeobecne používaný Gini koeficient a v tejto rannej fáze nášho výskumu danej problematiky sme sa zamerali na jeho vývoj od roku 1995, čo znázorňuje tabuľka č. 1.

⁵ Napr. ÖSTERLE, A.: referovanie o minulom, súčasnom a budúcom vývoji participácie privátnych a verejných poskytovateľov sociálnych služieb v Rakúsku v kontexte, 29.11.2010 via e-mail autorke.

⁶ LTC Policies in CEEC's capitals, výskum vedený prof. Augustom Österlem, Bakk. Lisa Mittendrein, lokálny support autorky.

Tabuľka č. 1 Gini koeficient v krajinách EÚ (všetky hodnoty sa rozumejú v stotinách intervalu <0;1>)

Štát	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2010*	Štát
AT	27	26	25	24	26	24	24		27	26	26		AT
BE	29	28	27	27	29	30	28		28	26	28		BE
BG				26	26	25	26	26	24	26			BG
HR									29				HR
CY			29						27		29		CY
CZ		24				25						26	CZ
DK	22	22	20	21	22	21	22		25	24	24		DK
EE		37	38	37	37	36	35	35	34	37	34		EE
FI		22	22	22	24	24	24	26	26	25	26		FI
FR	29	29	29	28	29	28	27	27	27	28	28		FR
DE	29	27	25	25	25	25	25				28		DE
EL	35	34	35	35	34	33	33		35	33	33		EL
HU						23	23	24	27		28		HU
IE	33	33	33	34	32	30	29		31	32	32		IE
IT	33	32	31	31	30	29	29			33	33		IT
LV		31	30	30	31		32				36		LV
LT					31						36		LT
LU	29	28	25	26	27	26	27		28	26	26		LU
MT						30					28		MT
NL	29	29	26	25	26	25	26	27	27		27		NL
PL					28	30	30				36		PL
PT	37	36	36	37	36	36	37			38	41		PT
RO				28	29		30	30	30	31	31		RO
SK											26		SK
SI					22	22		22	22				SI
ES	34	34	35	34	33	32	33	31	31	31	32		ES
SE			22	24	23	24	24	23		23	23		SE
TR								46	45				TR
UK	32	32	30	32	32	32	31	35	34				UK
EU-15									30	30	30		EU-15
EU-25									29	30	31		EU-25

Zdroj: EUROSTAT [online], Dostupné z:

<http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eurlife/index.php>

[/time/about/faq/index.php?template=3&radioindic=158&idDomain=3](http://time/about/faq/index.php?template=3&radioindic=158&idDomain=3), [citované 2010-11-30]

*odhad

Z uvedeného vyplýva, že Gini koeficient nepodlieha v poslednom období výrazným zmenám., ako tomu bolo napríklad po páde železnej opony alebo v USA v 90. rokoch (koeficient 0,36 vzrástol do roku 2007 na 0,46).

3.3 Legislatívna ochrana

Tento parameter skúmame výhradne v kontexte súčasnej krízy, t.j. predpokladáme platnosť hypotézy, že v čase krízy sa najväčšmi prejavujú tendencie chrániť isté, tradične spoločnosťou i zákonodarnými orgánmi vybrané skupiny obyvateľstva.⁷ Zároveň táto hypotéza predpokladá, že v čase krízy dochádza k najväčším transformačným tlakom v sociálnej sfére. Túto hypotézu implicitne potvrdzuje širšia odborná verejnosť (napr. Gray (2002)).

V čase krízy sme zaznamenali nasledovné opatrenia v nadväznosti na typ sociálneho modelu:

Aktívne opatrenia:

- **dotácie a programy pre nábor pracovníkov a pre tvorbu pracovných miest** - v sociálno-demokratickom modeli sú tieto opatrenia zamerané na dlhodobu nezamestnaných. Krajiny konzervatívneho modelu sa sústredili v čase krízy na rodinne kritické súčasti – nezamestnaných mladých a starších (napr. v Belgicku (BE), Francúzsku (FR) a Luxembursku (LU)). Vo Veľkej Británii (UK), t.j. predstaviteľa liberálneho modelu, sa legislatíva orientuje v čase krízy na skupinu dlhodobu nezamestnaných, podobne ako vo väčšine krajín SVE. Krajiny južného modelu ako napr. Grécko (GR) rozšírili fungujúce verejné programy subvencovania miezd o súkromný sektor, zatiaľ čo v Španielsku (ES) sa prisľúbilo vytvorenie dodatočných miest vo verejnej správe (napr. v obciach).
- **redukcia vedľajších (non-wage) nákladov práce** – toto zväčša krátkodobé (1-2 ročné) opatrenie sa orientovalo na znižovanie dôchodkovej nerovnosti (nízkopříjmových zamestnancov) v BE (liberálny model) a Českej republike (ČR), v Poľsku (PL) zase na staršie osoby. V krajinách južného modelu (napr. v Portugalsku (PT)) sa legislatívne chránili malé firmy a starší ľudia, resp. dlhodobu nezamestnaní, v ES nezamestnaní rodičia. Krajiny konzervatívneho modelu mitigovali dopady súčasnej krízy na učňov (FR), príp. celkovo mladých (AT).
- **urýchlenie opätovného zamestnania sa a zvýšenie predpokladov dlhodobého zamestnania**, zmena tzv. aktivačných požiadaviek na nezamestnaného – temer všetky krajiny rozšírili pomoc a poradenstvo pri hľadaní práce. Bez ohľadu na typ sociálneho modelu takmer všetky krajiny EÚ posilnili v nadväznosti na súčasnú krízu inštitút osobnej asistencie (napr. AT, ČR, DK, Fínsko (FI), Írsko (IR) a UK), vypracovania individuálnych aktivačných plánov a pomocných programov (najmä v západnej Európe) ako i potenciál verejnoprávnych inštitúcií v tejto oblasti. Krajiny južného modelu (IT, PL) umožnili väčšiu úlohu súkromných sprostredkovateľských agentúr, ako i rozšírili rozsah sankcií v oblasti zintenzívnenia aktivít pri hľadaní práce.
- **vzdelávacie a školiace programy pre nezamestnaných** – celkovo sa ich ponuka rozšírila, niektoré z nich sa sústreďujú na rôzne zraniteľné skupiny (najmä na mladých ľudí v liberálnom modeli). Iba málo z dodatočných programov je zameraných na podporu úsilia dočasne nezamestnaných o zahájenie vlastného podnikania, a to prostredníctvom priamych platieb (izolovane takmer v každom modeli - FI, ES, UK), nízkoúročených pôžičiek (južný model - PT), dobrovoľnú pomoc pri vzdelávaní, starostlivosti o deti alebo pokrývaní cestovných výdavkov (skôr liberálny model - UK).

Pasívne opatrenia:

- **systémy poskytovania dávok v nezamestnanosti** – sociálno-demokratický model (FI, SE), izolovane i model konzervatívny (napr. FR) uľahčili prístup k dávkam osobám zamestnaným na dočasné, resp. iné neobvyklé pracovné kontrakty. Južný model (PT) predĺžil maximálnu lehotu poberania dávok a niekoľko krajín v

⁷ Na empirickom dokázaní tejto hypotézy pracujeme.

konzervatívnom, sociálno-demokratickom i južnom modeli zvýšilo mieru návratnosti pre príjemcov dávok (napr. BE, FI, GR). V krajinách SVE (ČR, PL) bolo zvýšenie miery návratnosti kompenzované skrátením doby poberania dávok.

- **sociálna výpomoc** – uplatňuje sa podobne ako podpora v nezamestnanosti v rozšírenom kontexte. BE a PL zvýšili úroveň sociálnych dávok pre ľudí, ktorí prišli o prácu, zatiaľ čo FR poskytuje jednorazovú sociálnu dávku. Medzi iné formy podpory ľudí bez práce je možné zaradiť napr. pomoc pri splácaní hypoték v HU a UK.

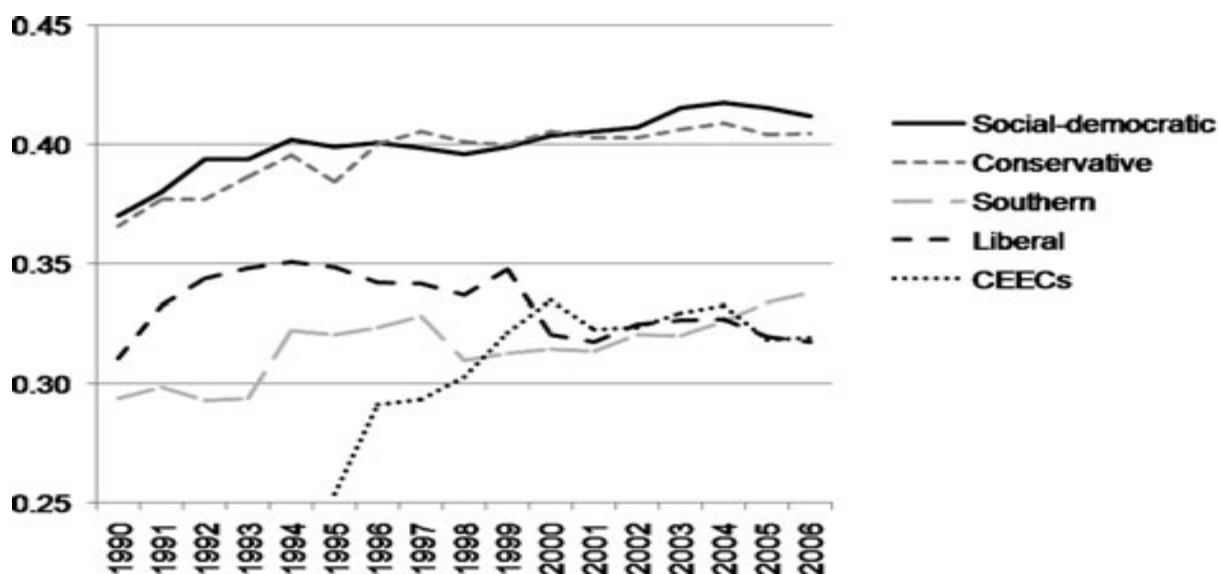
Z uvedeného vyplýva, že sociálne modely sa legislatívne držia svojich tradičných charakteristických črt – konzervatívny model sa orientuje na mladých a riešenie problémov mladých rodín či dočasne zamestnaných (v tejto jedinej oblasti sa dá predpokladať, že vzhľadom na výrazný podiel imigrantov na počte dočasne zamestnaných, dá sa pracovať s hypotézou, že dochádza aj k istému posunu v ochrane multikultúrnej spoločnosti). Podobne južný model sa orientuje v súčasnej kríze na ochranu rodiny a mladých, ale prináša aj isté kontroverzné opatrenia (zvyšovanie objemu štátneho byrokratického aparátu). Sociálno-demokratický model sa zamerával len na dlhodobú zamestnanosť, podobne ako liberálny. Ten v zmysle politiky „laissez-faire“ prijal univerzálne opatrenia aplikovateľné v každej etape ekonomického cyklu.

4 Objem sociálnych výdavkov v kontexte príslušného sociálneho modelu

Leibrecht, Klein a Onaran ako prví dokazujú, že medzi výškou sociálnych výdavkov (resp. jej podielom na celkových vládnych výdavkoch) a príslušným sociálnym modelom existuje priamy vzťah: miera spotreby sociálneho zabezpečenia (sociálnych výdavkov) od roku 1990 rástla v krajinách s konzervatívnym i sociálno-demokratickým modelom konvergentne z 36% na čosi vyše 40% v roku 2006. Južný model výrazne dlhodobo zaostáva v sociálnych výdavkoch udržiujúc sa v priebehu rokov 1990-2006 v rozmedzí 29-34%.⁸ Liberálne sociálne systémy si dlhodobo udržiujú spotrebu statkov sociálneho zabezpečenia tiež v nižšom objeme – napriek vzostupu v 1. pol. 90. rokov 20. stor. z 30% na 35%, od roku 1995 došlo k stagnácii dokonca k poklesu sociálnych výdavkov na úroveň 32%. Výdavky krajín SVE po raketovom vzostupe v 2. pol. 90. rokov 20. stor. sa od roku 2000 vyvíjajú viac-menej konvergentne s krajinami liberálneho a južného systému. Tieto skutočnosti dokumentuje graf č. 1.

⁸ LEIBRECHT, M., KLEIN, M., ONARAN, Ö. (2010): Globalization, welfare regimes and social protection expenditures in Western and Eastern European countries. Discussion paper No. 140, apríl 2010 [online], s. 8. Dostupné z: http://eprints.mdx.ac.uk/5038/1/Onaran-globalization_social_protection_expenditures_and_welfare_regimes_dpmdx.pdf. [Citované 2010-11-28].

Graf č. 1 Výdavky na sociálne zabezpečenie v pomere k celkovým verejným výdavkom

Zdroj: Eurostat COFOG databáza (viď Eurostat 2007 a 2008)

4.1 Vplyv globalizácie na objem sociálnych výdavkov

Globalizácia je mnohodimenzionálny fenomén, ktorý sa ťažko skúma už len vzhľadom na to, že len veľmi ťažko sa ilustruje model, ktorý by všetky tieto dimenzie globalizácie zahŕňal. Odborná verejnosť za najčastejšie parametre výskumu globalizácie uznali otvorenosť krajiny voči obchodu (meranú cez podiely importu a exportu na HDP krajiny, pričom ale nemožno opomenúť veľkosť krajiny, keďže malé krajiny sú prirodzene, bez ohľadu na stupeň vývoja globalizácie, otvorené viac obchodu so zahraničím, a preto treba denominovať HDP danej krajiny v priemernom HDP všetkých skúmaných krajín) a PZI (prílev a odliv priamych zahraničných investícií v pomere k HDP) – viď napr. Dreher a kol. (2008a), Gemmel a kol. (2008). Tieto dva jednoduché parametre však dosť zreteľne opomínajú mnohé ekonomické i neekonomické aspekty globalizácie. Preto sa v literatúre viac pracuje s tzv. KOF indexami globalizácie, vytvorenými Dreherom (2006b) a aktualizovanými Dreherom a kol. (2008b). Tieto KOF indexy sú tri:

1. KOFflowsit-1, ktorý zahŕňa všetky pohyby tovaru, služieb, príjmu a kapitálu
2. KOFeconit-1, ktorý zahŕňa všetky právne reštrikcie pohybov tovaru, služieb, príjmu a kapitálu
3. KOFglobit zahŕňa okrem už spomínaných ekonomických parametrov (obsiahnutých v KOFeconit-1 aj sociálne a politické aspekty globalizácie, ako napr. počet ambasád v krajine, počet medzinárodných organizácií, ktorých je krajina členom, počet podpísaných medzinárodných zmlúv, osobné kontakty, informačné prúdy a kultúrnu blízkosť)⁹.

4.2 Regresná analýza vplyvu globalizácie na sociálne výdavky

Kríza jednoznačne ovplyvňuje sociálne výdavky negatívne i pozitívne. To sme si dokázali v predošlej časti vzhľadom na sociálny model, resp. režim. Model regresnej analýzy Leibrechta, Kleina a Onarana prebral kontrolné (riadiace) premenné z empirických štúdií (napr. Dreher a kol. (2008a), Gemmel a kol. (2008)). Sú to:

⁹ DREHER, A. (2006b): Does Globalization Affect Growth? Evidence from a new Index of Globalization, Applied Economics 38(10), s. 1091-1110.

- a) rast reálneho HDP – platí, že v recesii objem sociálnych transferov rastie, pričom v čase expanzie ich objem klesá vzhľadom na koreláciu z krivkou miery nezamestnanosti
- b) miera inflácie za predchádzajúci rok – literatúra sa prikláňa k hypotéze, že s rastúcou mierou inflácie, objem sociálnych transferov klesá, pretože mnohé sociálne transfery nie sú z krátkodobého hľadiska (a často ani strednodobého) upravované o infláciu, a teda dochádza k znehodnocovaniu reálnej hodnoty peňažnej dávky
- c) vládny dlh za predchádzajúci rok – vo všeobecnosti, vyšší dlh implikuje vyššie platby za úroky, a teda ceteris paribus nižší objem sociálnych výdavkov. Na druhej strane, ako zdôrazňujú Sanz a Velasquez (2007), tlak na znižovanie verejného dlhu môže tiež viesť k znižovaniu sociálnych výdavkov, keď fiškálna konsolidácia zasiahne najmä „sociálny blahobyt (sociálnu oblasť), aby sa chránili produktívne vládne výdavky“¹⁰. Vplyv dlhu na vládne sociálne výdavky je preto nejednoznačný.
- d) miera závislosti sociálne neaktívneho na pracovne aktívnom, produktívnom obyvateľstve – tu je vzťah v podstate jasný, keď starnutie populácie a tým zvyšovanie miery závislosti zvyšuje sociálne výdavky
- e) podiel celkových verejných výdavkov na HDP – závisí od sociálneho modelu, i keď časť odborníkov vidí medzi nimi korelačný vzťah
- f) relatívna veľkosť krajiny – a to ani nie tak geografická veľkosť krajiny, ako skôr objem vyprodukovaného HDP danej krajiny (a v nej teda latentne prítomný faktor rozlohy) v pomere k priemernému HDP skupiny skúmaných krajín
- g) miera nezamestnanosti – tohto regresora chápu len ako kontrolného (overovacieho), t.j. nezahrňajú ho do regresnej rovnice, keďže nezamestnanosť je obsiahnutá v premennej „rast HDP“ cez Okunov zákon, ako i v regresore „inflácia“ cez Phillipsovu krivku.

Z regresnej analýzy Leibrechta, Kleina a Onarana vyplýva, že zvyšujúca sa obchodná otvorenosť krajiny vedie k značne negatívne efektu na podiel sociálnych výdavkov (na celkových vládnych výdavkoch), a to bez ohľadu na zaradenie krajiny ku krajinám západnej Európy, či krajinám SVE. Pri použití najširšie spektrálneho merateľa globalizácie KOFglobit-1, ich štúdia dokazuje, že globalizácia má na celú Európsku úniu síce pozitívny, no štatisticky zanedbateľný vplyv na rast sociálnych výdavkov. Akokoľvek, pri detailnejšom skúmaní štúdia dokazuje, že globalizácia má na krajiny západných krajín EÚ dominantne pozitívny efekt (resp. kompenzačný efekt), kým na krajiny SVE zreteľne negatívny (resp. efektívny, účinnosť) efekt. V spoločnej vzorke sa tieto dva efekty navzájom kompenzujú, pričom dominantnosť je na strane efektu pozitívneho (resp. kompenzačného).

Regresná analýza Leibrechta, Kleina a Onarana zároveň skúma vplyv globalizácie na jednotlivé sociálne modely. Štúdia sumarizuje, že na rast sociálnych výdavkov v sociálno-demokratickom modeli vplyv globalizácia negatívne, v konzervatívnom modeli zase pozitívne. V južnom modeli a liberálnom modeli štúdia neidentifikuje žiaden efekt globalizácie na sociálne výdavky. Teda, v sociálne najštedrejších krajinách pod vplyvom globalizácie dochádza ku tlaku na krátenie sociálnych výdavkov, kým v krajinách južného modelu alebo liberálnom modeli sa kompenzačné a efektívne tlaky vyrovnávajú.

V empirickom pohľade jasne badáme, že v krajinách SVE je negatívny efekt globalizácie ťahaný najmä redukciami právnych regulácií, keďže vlády SVE manipulujú s príjmovou o výdavkovou stránkou rozpočtu v snahe pritiahnúť PZI, a to na úkor sociálnych výdavkov. V západných krajinách EÚ pozitívny efekt globalizácie na rast sociálnych

¹⁰ SANZ, I. a VELAQUEZ F. (2007): The role of ageing in the growth of government and social welfare spending in the OECD. *European Journal of Political Economy* č. 23, s. 922.

výdavkov pochádza najmä z nárastu skutočných tokov (tovaru, služieb, kapitálu, či príjmov).¹¹

5 ZÁVER

Z uvedeného vyplýva, že sociálne modely sa prispôbujú len v krátkodobom horizonte, a to pod vplyvom súčasnej krízy, keďže sociálny systém sa snaží zastaviť, resp. obmedziť nárast nezamestnanosti. Z dlhodobého hľadiska sa sociálne modely transformujú len pomaly, jedným z motorov transformácie je proces starnutia obyvateľstva Európskej únie. Zároveň však neexistuje dostatočná verifikačná základňa (len parciálne dôkazy) pre hypotézu konvergenencie sociálnych modelov. Rozdielnosť tradícií a interkultúrna diverzita v rámci „európskej kultúry“ zabezpečuje relatívne samostatný, izolovaný vývoj sociálnych systémov.

Použitá literatúra:

1. AIDUKAITE, J. (2004): The Emergence of the Post-Socialist Welfare State. The Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. Södertörn Doctoral Dissertations.
2. BONOLI, G. (1997): Classifying Welfare States: a two-dimension approach. *Journal of Social Policy* 26 (3), s. 51-172
3. DREHER, A. (2006b): Does Globalization Affect Growth? Evidence from a new Index of Globalization, *Applied Economics* 38(10), s. 1091-1110
4. DREHER, A., STURM, J., a URSPRUNG, H.W. (2008a): The impact of globalization on the composition of government expenditures: Evidence form the panel data. *Public Choice* 134, s. 263-292
5. DREHER, A., GATON, N. a MARTENS, P. (2008b): *Measuring Globalisation, Gauging its Consequences*. New York: Springer.
6. EURACTIV (2010): Komisia nechce upravovať pravidlá o sociálnych službách [online]. Dostupné z: <http://www.euractiv.sk/socialna-politika/clanok/komisia-nechce-upravovat-pravidla-o-socialnych-sluzbach-016166>. [citované 2010-11-30]
7. FERGE, Z. (2001): *Globalization and European Welfare States: Challenges and Changes*. New York: Palgrave, kap. Welfare and „Ill-Fare“ Systems in Central Eastern Europe, s. 127-153.
8. FERRERA, M. (1996): The southern model of welfare in social Europe. *Journal of European Social Policy* 6 (1), s. 17-37
9. GEMMEL, N., KNELLER, R., a SANZ, I. (2008): Foreign Investment, international trade and the size and structure of public expenditures. *European Journal of Political Economy* 24, s. 151-171
10. GRAY, J. (2002): *Marné iluze: falešné představy globálního kapitalizmu*. Preložil: Mikuláš Hučko. Paradigma.SK. 262 strán. ISBN 9788096860319.
11. LELKES, O. (2000): A great leap towards liberalism? The Hungarian welfare state. *International Journal of Social Welfare* č. 9, s. 92-102.

¹¹ LEIBRECHT, M., KLEIN, M., ONARAN, Ö. (2010): Globalization, welfare regimes and social protection expenditures in Western and Eastern European countries. Discussion paper No. 140, apríl 2010 [online], s. 11. Dostupné z: http://eprints.mdx.ac.uk/5038/1/Onaran-globalization_social_protection_expenditures_and_welfare_regimes_dpmdx.pdf. [Citované 2010-11-28]

12. ROSE, A. K. (2010): International Financial Integration and Crisis Intensity [online]. Dostupné z: <http://faculty.haas.berkeley.edu/aroase/ASEANplus3.pdf>. [Citované 2010-11-29]
13. SANZ, I. a VELAQUEZ F. (2007): The role of ageing in the growth of government and social welfare spending i the OECD. *European Journal of Political Economy* č. 23, s. 917-931.
14. STANDING, G. (1996): Social protection in Central and Eastern Europe: a tale of slipping anchors and torn safety nets. In: Esping-Andersen G. (ed.): *Welfare States in Transition*. London: Sage
15. STACHOVÁ, P. (2010): Sociálne kroky EÚ pod vplyvom súčasnej krízy. [online] Dostupné z: www.derivat.sk/files/fsn%202010/Stachova.doc. [Citované 2010-12-1].

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemská 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Klaudia PYTELOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VZNIK A ŠTRUKTÚRA MEDZINÁRODNÉHO MENOVÉHO FONDU¹

klaudiapytelova@hotmail.com

Abstrakt

Medzinárodný menový fond vznikol v roku 1945 ako výsledok Bretton Woodskej konferencie, a to za účelom povojnovej prestavby a zmiernenia ekonomických problémov z medzivojnových rokov. MMF bol založený ako súčasť trilógie multilaterálnych inštitúcií zaoberajúcich sa menovými, obchodnými a rozvojovými otázkami. Tieto inštitúcie teraz pozostávajú z MMF, Svetovej banky a WTO.

Kľúčové slova: Medzinárodný menový fond, medzinárodná finančná a menová organizácia, inštitucionálny aspekt MMF.

Abstract

The International Monetary Fund was created in 1945, to alleviate the economic problems of the interwar years and the challenge of post-war reconstruction, as a consequence of the Bretton Woods conference. It was established as part of trilogy of multilateral institutions dealing with monetary, trade and development issues respectively. These institutions now comprise of the IMF, The World Bank Group and the WTO.

Key Words: International Monetary Fund, international financial and monetary organization, institutional aspects of the IMF.

Medzinárodné menové právo

Charakter Medzinárodného menového poriadku, z ktorého väčšina ustanovení je ukotvená v rámci práva Medzinárodného menového fondu, je formovaný okrem iného povahou jednotlivých menových problémov, konsenzom prijímaným pri riešení sporných otázok, schopnosťou presadenia ustanovení medzinárodného spoločenstva, a stavom medzinárodných menových vzťahov.

Nemožno povedať, že pred rokom 1945 neexistoval žiaden medzinárodný menový systém. Štáty a ich podniky obchodovali s menami, ktoré boli navzájom meniteľné, a štáty mali menové rezervy - v zlate, v striebre, aj v cudzích menách. Avšak môžeme konštatovať, že pred ukončením Druhej svetovej vojny neexistoval žiaden medzinárodný právny režim upravujúci správanie štátov v otázkach menových záležitostí. Naproti tomu štáty po mnoho storočí vstupovali do obchodných dohôd, ktoré ustanovovali vzájomné výhody, preferenčné režimy, colnú úniu, a ovplyvňovanie pohybu tovaru prostredníctvom vládnych nariadení.

¹ Článok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

Bretton Woodska konferencia znamenala prelom v medzinárodných menových vzťahoch. Výsledkom Bretton Woodskej konferencie bolo založenie troch hlavných medzinárodných organizácií, ktoré vytvorili základ súčasného medzinárodného ekonomicko-právneho systému (upravujúci obchodné, menové a rozvojové problémy):

- Medzinárodný menový fond (MMF),
- Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (poznáme ju pod názvom Svetová banka),
- Všeobecná dohoda o clách a obchode (GATT, pričom bola v r. 1995 nahradená WTO).

Bretton Woodska konferencia vytvorila dve stále medzinárodné organizácie – MMF a Svetovú banku, obe navrhnuté s univerzálnym členstvom a založené na príspevkoch zo zdrojov všetkých členských štátov. Svetová banka sa mala venovať dlhodobému ekonomickému rozvoju, po prvé obnove krajín zničených vojnou, po druhé potom rozvoju menej rozvinutých štátov. Medzinárodný menový fond mal umožniť štátom dosiahnuť finančnú stabilitu, a to poskytnutím svojich zdrojov na účely konzistentné s článkami Dohody o MMF.

Medzinárodný menový fond ako medzinárodná organizácia

Medzinárodný menový fond bol založený v roku 1945 na uľahčenie ekonomických problémov medzivojnových rokov, a ako výzva na povojnovú rekonštrukciu. Primárnym cieľom MMF je napomáhať rastu medzinárodného obchodu. Tento primárny cieľ je zabezpečený najmä prostredníctvom:

- I. ustanovenia kódexu správania na zaručenie vyvážených výmenných kurzov, a elimináciou reštrikcií platieb u bežných účtov,
- II. dosiahnuteľnosť medzinárodnej likvidity, a finančná disciplína na nápravu nerovnováhy platobnej bilancie,
- III. (a vytvorenie sprostredkovateľského prostriedku – fóra pre konzultácie a spolupráce.

Týmto spôsobom MMF podporuje vysokú úroveň zamestnanosti, reálneho dôchodku a rozvoj výrobných zdrojov.

Pojem medzinárodná organizácia nie je jednoznačne definovaný. Článok 2 Konceptu o zodpovednosti medzinárodnej organizácie vypracovaný Komisiou pre medzinárodné právo definuje medzinárodnú organizáciu ako „organizáciu založenú zmluvou alebo iným inštrumentom podľa medzinárodného práva, a ktorá má vlastnú medzinárodnoprávnu subjektivitu a jej členmi sú štáty“. Podľa tohto konceptu sú teda kľúčovými kritériami na identifikovanie či určitá entita je medzinárodnou organizáciou po prvé, že musí byť založená podľa medzinárodného práva. Po druhé sa vytvára zmluvou, pričom môže byť založená aj rezolúciou inej medzinárodnej organizácie alebo aj spoločným jednostranným aktom štátov. Po tretie sa skladá z členských štátov. A po štvrté musí mať vlastné autonómne orgány, ktoré majú vôľu oddelenú od vôle členských štátov, čo v praxi znamená, že má medzinárodnú subjektivitu a je schopná vytvárať vlastné právne rozhodnutia.

Medzinárodný menový fond bol založený podľa medzinárodného práva, a zakladajúcou zmluvou je Dohoda o Medzinárodnom menovom fonde, ktorá ustanovuje jednotlivé orgány v MMF, určuje ciele Fondu, a prostredníctvom nej členské štáty poskytli právomoc a pôsobnosť rozhodovacím orgánom MMF. MMF združuje štáty, ktoré preniesli časť svojej ekonomickej suverenity, a z toho dôvodu v rozsahu prenesených práv a povinností, Fond disponuje medzinárodnou subjektivitou. „Jednotlivé ustanovenia Dohody predstavujú súbor pravidiel hry pre medzinárodný menový systém s právami a povinnosťami členských štátov a s Fondom ako rozhodcom.“²

² Mountford, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund, 2008, s. 6.

Články Dohody o MMF boli pozmenené trikrát. Primárnym cieľom prvej zmeny, ktorá vstúpila do účinnosti v júli 1969, bolo vytvorenie nového medzinárodného rezervného aktíva, to jest osobitných práv čerpania v rámci MMF. Druhá zmena, ktorá vstúpila do účinnosti v apríli 1978, bola najmä koncentrovaná na zavedenie nového systému výmenných kurzov. Tretia zmena sa stala účinnou v novembri 1992 a bola určená na zlepšenie mechanizmov na zabezpečenie dodržiavania povinnosti MMF.

Členmi MMF sú štáty, a členstvo v MMF je univerzálne, pričom je obmedzené na štáty ako primárne subjekty medzinárodného práva verejného. Každý štát je samostatným členom, ktorý je individuálne zodpovedný za svoje záväzky podľa článkov Dohody o MMF. Každému z členských štátov je priradená „kvóta“ vzťahujúca sa k veľkosti jeho ekonomiky a k iným súvisiacim faktorom. „Kvóta predstavuje hlavný určujúci faktor pre stanovenie počtu hlasov vo Fonde, a zároveň veľkosť štátu ovplyvňuje aj finančné vzťahy s MMF. Váha individuálnych členských podielov v rámci celkového počtu hlasov je rozdielna“³: napr. USA má najväčší podiel hlasov (takmer 17 percent), a na druhej strane malé štáty disponujú malým množstvom akcií s nízkym počtom hlasovacích práv, napríklad 23 členských štátov, ktoré volia frankofónneho afrického Výkonného riaditeľa, majú spolu len 1.41 percenta z celkového počtu hlasov.

Najdôležitejšími záväzkami členského štátu je po prvé uskutočňovanie hospodárskej politiky, ktorá je v súlade s cieľmi MMF, a po druhé – spolupráca s ostatnými členmi a MMF, ktorá vedie k udržiavaniu riadnych výmenných kurzov a k stabilite devízového systému. Mandát MMF vo vzťahu k devízovým kurzom je stanovený v čl. I (iii) Článkov Dohody o MMF, a to nasledovne:

Podporovať kurzovú stabilitu, udržiavať riadne devízové dojednania medzi členmi a čeliť konkurenčnému znehodnocovaniu meny.

Stabilita devízového kurzu ako jeden z cieľov MMF ustanovený v čl. I postupne získal iný význam. Dané ustanovenie je iba pozostatkom pôvodných článkov. V skutočnosti sa medzinárodné spoločenstvo posunulo od rigidného zamerania na dosiahnutie stability devízových kurzov k pojmu ekonomická stabilita (ktorá by bola priaznivá pre devízovú stabilitu).

Článok IV Dohody o MMF je kľúčovým ustanovením, ktoré uvádza do platnosti cieľ Fonde vo vzťahu k výmenným kurzom. Vo vzťahu k opatreniam o výmenných kurzoch, v prvom rade je potrebné konštatovať, že diskrečný systém týchto opatrení bol navrhnutý tak ako funguje v súčasnosti. Tento systém dáva členským štátom slobodu stanoviť vlastné pravidlá upravujúce ich vlastný kurz. Podľa tohto systému členovia majú na výber z niekoľkých devízových opatrení, napr. fixácia meny, čo sa týka osobitných práv čerpania, alebo iného menovateľa, alebo inej meny, alebo kompozitnej meny, dojednania v rámci regionálneho menového systému, alebo meny plávajúcej podľa devízovej trhovej sadzby.

Je potrebné uviesť niekoľko poznatkov týkajúcich sa diskrečných opatrení. Po prvé, v súlade s čl. IV Dohody o MMF je prepojenie devízových kurzov so zlatom zakázané. Po druhé, členský štát, pokiaľ nepotrebuje súhlas MMF pri výbere typu devízového opatrenia, musí predsa len informovať Fond o svojej voľbe. Po tretie, systém voliteľných opatrení môže byť menovaný všeobecnými devízovými pravidlami, pokiaľ sú prijaté 85 percentami všetkých hlasovacích práv. Avšak tieto všeobecné pravidlá neuberajú členským štátom právo na svoju vlastnú úpravu devízového kurzu, pokiaľ sú v súlade s cieľmi Fonde a čl. IV. Cieľom ustanovení všeobecných pravidiel sa zdá byť možnosť, aby Fond podporil jednotný systém devízových opatrení. Veľa odborníkov v súčasnosti požaduje, aby MMF využil túto splnomocňujúcu právomoc na ustanovenie všeobecných devízových opatrení.

³ Lowenfeld, A.F.: International Economic Law, 2008, s. 311.

Bez ohľadu na konkrétne usporiadanie devízových pravidiel, členský štát je povinný splniť určité záväzky týkajúce sa devízových kurzov, ktoré sú ustanovené v čl. IV Dohody o MMF. Tieto záväzky sú formulované v podstate vo forme pravidiel soft law a sú zamerané hlavne na základné ekonomické, sociálne a politické podmienky. Vo všeobecnosti platí, že členský štát je povinný spolupracovať s MMF a inými členmi na zabezpečenie devízových pravidiel a na podporu stabilného kurzu devízových kurzov. Stabilný systém devízových kurzov nemožno zamieňať s udržiavaním stability devízového kurzu, hoci je zameraný na celý proces podieľajúci sa na určovaní devízových kurzov, a tiež na kvalitu tohto procesu. Tento proces sa zameriava na základné podmienky, na stabilitu fundamentálnych ekonomických a finančných podmienok, a vzťah devízových kurzov k východiskovým podmienkam. V súčasnosti neexistuje žiadna legálna povinnosť na udržanie stabilných devízových kurzov.

„Právne normy Medzinárodného menového fondu zahŕňajú:

1. Dohoda o MMF,
2. Právne predpisy MMF ako medzinárodnej organizácie,
3. Rezolúcie Zboru Guvernérov,
4. Rozhodnutia Výkonnej rady,
5. Smernice Generálneho riaditeľa.“⁴

Medzinárodný menový fond disponuje medzinárodnoprávnou spôsobilosťou, a preto má schopnosť sa navonok zaviazat' (vo vonkajších vzťahoch) na podporu účelu stanoveného v zakladajúcej zmluve.

Inštitucionálny aspekt Medzinárodného menového fondu

Zbor guvernérov (Board of Governors)

Členské štáty sú oprávnené menovať guvernéra a náhradníka (námestníka - námestník nesmie hlasovať - s výnimkou neprítomnosti svojho guvernéra)⁵. V praxi sú guvernérmí, a ich námestníkmi – buď ministri financií alebo guvernéri centrálnych bánk členských štátov, alebo vyšší úradníci alebo authority v podobnom postavení. Zbor guvernérov si volí jedného predsedu, ktorého funkčné obdobie trvá jeden rok (a to od jednej výročnej schôdze do nasledujúcej), pričom predsedníctvo rotuje medzi regiónmi sveta.

„Zbor guvernérov je najvyššia politická autorita vo Fonde. Guvernéri disponujú dvoma typmi moci, a to výslovne ustanovenými v článkoch Dohody a oveľa väčším počtom implicitných (implied powers)“⁶. Výslovné právomoci, ktoré nesmú byť prenesené na iný orgán MMF, zahŕňajú:

- prijímanie nových členov a stanovenie ich kvót,
- pozastavenie členstva,
- všeobecné a ad hoc zvýšenie kvót pre existujúcich členov,
- zmena stanov Dohody,
- menovanie alebo voľba výkonných riaditeľov.

Zbor guvernérov má tiež právomoc zvyšovať/znižovať počet výkonných riaditeľov pri každej pravidelnej voľbe výkonných riaditeľov, a zároveň určuje odmenu, plat a pracovné zmluvné podmienky⁷. Zbor guvernérov má tiež za úlohu vystupovať ako arbiter v prípadoch,

⁴ Ziegler, A.R. – Qureshi, A.H.: International Economic Law, 2007, s. 276.

⁵ Čl. XII časť 2 písm. a) Dohody o MMF.

⁶ Mountford, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund, 2008, s. 7.

⁷ Čl. XII časť 2 písm. i) Dohody o MMF.

keď sa členský štát odvoláva proti interpretácii článkov Dohody uskutočnenej Výkonným zborom. Všetky spomínané typy rozhodnutí Zboru guvernérov sú prijímané mimoriadnou väčšinou – je to buď 70 alebo 85 percent z celkového počtu hlasov v zbore. Pri hlasovaní platí ustanovenie čl. XII časti 2 písm. e), podľa ktorého: Každý guvernér bude oprávnený odovzdať toľko hlasov, koľko sa ich priznalo podľa časti 5 tohto článku⁸ členovi, ktorý ho vymenoval.

Implicitné právomoci sú ustanovené v rovnakom článku – pod písm. a), a to nasledovne: Všetky oprávnenia podľa tejto Dohody, ktoré nie sú priamo vyhradené Zboru guvernérov, Výkonnému zboru alebo vedúcemu riaditeľovi, prislúchajú Zboru guvernérov. V spomínanom ustanovení pod písm. b) sa nachádza oprávnenie Zboru guvernérov na delegovanie výkonu určitých právomocí na Výkonný zbor, ale s výnimkou tých, ktoré sú Dohodou o MMF vyhradené priamo Zboru guvernérov (explicitné, výslovné právomoci – viď vyššie).

Guvernéri vykonávajú svoje hlavné úlohy počas výročných zasadnutí, ktoré sa konajú spoločne s guvernérmi Svetovej banky. Výročné zasadnutie predstavuje oficiálne fórum na vyhlásenia – Predsedu a Generálneho riaditeľa MMF, prezidenta Svetovej banky, a guvernérov o rozvoji v ich vlastných krajinách, a ekonomických problémoch, ktorým čelí svetová ekonomika, a politike Fondu. Zasadnutie predstavuje systém, v rámci ktorého guvernéri formálne vykonávajú svoje funkcie (zahŕňajúce voľbu nového predsedu) a rámec na vytváranie kontaktov s medzinárodnou ekonomickou a finančnou komunitou⁹. Zasadnutia sú tiež príležitosťou na uskutočňovanie väčšiny stretnutí neformálnych skupín predstaviteľov (G7, G10, G20, G24).

Výkonný zbor (Executive Board)

Výkonný zbor tvoria výkonní riaditelia, ktorých na rozdiel od Zboru guvernérov, neustanovujú jednotlivé členské štáty. Iba päť členských štátov s najväčšími kvótami menuje svojich piatich výkonných riaditeľov. Ďalších 15 výkonných riaditeľov je volených zvyšnými členskými štátmi (keďže postrádajú spôsobilosť priamo menovať). Výkonný zbor je z toho dôvodu menším orgánom, ktorý normálne pozostáva z 21 výkonných riaditeľov, pričom ich počet je možné zvyšovať. V súčasnosti výkonný zbor tvorí 24 riaditeľov a predsedom je Vedúci (Generálny) riaditeľ (Generálny riaditeľ nemá hlasovacie právo).

Pôsobenie vymenovaného výkonného riaditeľa môže byť ukončené kedykoľvek. Úradné obdobie volených výkonných riaditeľov je možné ukončiť až po uplynutí 2 rokov, na ktoré sú volení. Výkonní riaditelia podliehajú etickému kódexu správania, ktorý zahŕňa aj také záležitosti ako obťažovanie (harassment), konflikt záujmov alebo ochranu tajných informácií. Výkonný riaditeľ vystupuje ako zástupca členského štátu, ktorý ho vymenoval alebo skupiny členských štátov, ktorá ho zvolila. Výkonný riaditeľ je tiež predstaviteľom Fondu a nie je v rámci legálnej analýzy zástupcom štátu. „Ale je možné konštatovať, že

⁸ Čl. XII časť 5 Dohody o MMF:

HLASOVANIE

a) Každý člen bude mať dvestopäťdesiat hlasov a jeden ďalší hlas za každú časť svojej kvóty rovnajúcu sa stotisícu osobitných práv čerpania.

b) Kedykoľvek bude potrebné hlasovanie podľa článku V, časti 4 alebo 5, bude mať každý člen počet hlasov, na ktorý je oprávnený podľa predchádzajúceho odseku a), ale s týmito úpravami:

I. pripočíta sa jeden hlas za ekvivalent každých štyristotisíc osobitných práv čerpania čistých predajov jeho meny zo všeobecných zdrojov až do dňa, keď sa hlasuje, alebo

II. odpočíta sa jeden hlas za ekvivalent každých štyristotisíc osobitných práv čerpania z jeho čistých nákupov podľa článku V, časti 3b) a f) až do dňa, keď sa hlasuje, a to za predpokladu, že sa ani o čistých nákupoch ani o čistých predajoch nebude nikdy predpokladať, že presahujú sumu rovnajúcu sa kvóte príslušného člena.

c) Všetky rozhodnutia Fondu sa budú prijímať väčšinou odovzdaných hlasov, pokiaľ nie je výslovne ustanovené inak.

⁹ Mountford, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund, 2008, s. 7.

výkonný riaditeľ má duálnu lojalitu, a to k členskému štátu (resp. skupine členských štátov v prípadoch zvolených riaditeľov) a k Fondu¹⁰. Výkonný zbor zodpovedá Zboru Guvernérov. Rozdelenie funkcií a právomoci medzi orgánmi MMF je ustanovené v jednotlivých článkoch Dohody. Tie právomoci, ktoré nie sú výslovne ustanovené, sú zverené Zboru Guvernérov. V podstate má Zbor Guvernérov výhradné rozhodovacie oprávnenie vo vzťahu k prijímaniu nových členov, regulovaniu kvót a alokácii a zrušeniu špeciálnych práv čerpania. Zbor Guvernérov sa stretáva dvakrát ročne.

Výkonná rada má zodpovednosť za chod Fondu a za priebeh nepretržitých zasadnutí. Rada vykonáva jednak tie právomoci, ktoré sú výslovne ustanovené v Článkoch Dohody, a jednak tie, ktoré na ňu preniesol Zbor Guvernérov. Výkonná rada vypracováva podklady potrebné na prípravu činnosti Zboru Guvernérov a tiež pripravuje odporúčania určené na schválenie alebo prijatie Zborom Guvernérov. Rozhodovací proces sa vo Fonde väčšinou uskutočňuje prostredníctvom konsenzu. V praxi to znamená, že dôležité rozhodnutia sa prijímajú, keď sa dosiahne všeobecný súhlas.

Medzinárodný menový fond bola jedna z prvých medzinárodných organizácií po druhej svetovej vojne, ktorá mala systém váženého hlasovania. V takomto systéme hlasovania sú hlasy pridelené ako odzrkadlenie ekonomickej sily členského štátu v medzinárodnom ekonomickom systéme a jeho príspevkov do MMF zdrojov. V tomto zmysle sa zohľadňujú napr. záujmy veriteľských a dlžníckych štátov a záujmy a stanoviská vychádzajúce z rozličných úrovní rozvoja. Avšak akonáhle sa štát stane členom MMF, začne disponovať 250 základnými hlasmi, ktoré odzrkadľujú názor o suverénnej rovnosti členských štátov. Základné hlasovacie práva sa dopĺňajú 1 hlasom za každú časť členských kvót rovnajúcu sa 100,000 osobitných práv čerpania. Členské kvóty charakterizujú príspevkový podiel a stupeň výhod, ktoré v rámci MMF členské štáty dosahujú. Každému novému členskému štátu je pridelená kvóta. Členská kvóta sa vypočítava podľa ekonomických kritérií, ktoré odrážajú relatívnu ekonomickú veľkosť členského štátu – berúc zreteľ na také faktory ako HDP, medzinárodné rezervy, bežné platby, nestálosť exportných príjmov, pomer bežných príjmov k HDP. Do výpočtu možno zahrnúť mimo ekonomických kritérií aj politické faktory. Určovanie kvót je založené na nediskriminačnom základe, čo znamená, že kvóty nového členského štátu sú určované porovnateľne ku kvótam existujúceho člena s podobným ekonomickým profilom. Články Dohody o MMF ustanovujú rozličnú hlasovaciu väčšinu pri rozličných typoch rozhodnutí. Dôležité otázky smerujúce k inštitucionálnym alebo politickým zmenám alebo zmenám zasahujúcim do členských práv, napr. zmeny v kvótach, vyžadujú 85 percentnú väčšinu všetkých hlasov.

Medzinárodný menový a finančný výbor (International Monetary and Financial Committee)

Medzinárodný menový a finančný výbor (ďalej len IMFC) bol založený v roku 1999 rezolúciou Zboru Guvernérov (Zbor guvernérov má právomoc utvárať pomocné orgány podľa čl. XXII Dohody o MMF) ako stály výbor, ktorý nahradil Dočasný výbor. IMFC má 24 členov s rovnakým rozložením štátov ako vo Výkonnej rade. Každý člen môže vymenovať 7 poradcov, pričom členmi sú ministri financií, guvernéri centrálnych bánk, alebo iné osoby v porovnateľnom postavení.

Výbor volí jedného zo svojich členov za predsedu, a to na dobu neurčitú. V praxi, predsedami IMFC sú v zásade ministri financií, ktorí vykonávajú predsednícku úlohu, pokiaľ neprídu o funkciu ministra financií vo svojej krajine, na rozdiel od predsedníctva v Zbore guvernérov, ktoré sa mení každoročne.

IMFC sa spravidla stretáva dvakrát ročne – na jar, a tesne pred výročnou schôdzkou Zboru guvernérov v jeseni. Pôsobnosť IMFC zahŕňa:

¹⁰ Ziegler, A.R. – Qureshi, A.H.: International Economic Law, 2007, s. 281.

- dohľad nad riadením a úpravou medzinárodného menového systému vrátane pokračovania procesu prispôsobovania, a v tejto súvislosti skúmaním vývoja globálnej likvidity a prevodom reálnych zdrojov do rozvojových krajín,
- posudzovanie návrhov na zmenu ustanovení Dohody o MMF zo strany výkonných riaditeľov,
- zaoberajú sa náhlymi podnetmi, ktoré môžu ohroziť medzinárodný menový systém.

IMFC je formálne poradným orgánom a z toho dôvodu neprijíma rozhodnutia a nehlasuje. Činnosť IMFC sa sústreďuje najmä na prijímanie a prerokúvanie správ z Výkonného zboru, zaujíma sa o podnikanie Fondu a najnaliehavejšie problémy, ktorým čelí svetová ekonomika a medzinárodný menový systém. Taktiež, poskytuje správy o svojich rokovaníach so Zborom guvernérov.

„IMFC sa v praxi stalo hlavným zdrojom odporúčaní na ministerskej úrovni a spätných väzieb z Výkonného zboru, a to vo všetkých hlavných problémoch, ktorým čelí Fond. Komuniké vydané IMFC hrá dôležitú úlohu pre nadchádzajúce obdobia.“¹¹

Výbor pre rozvoj (The Development Committee)

Výbor pre rozvoj je spoločným výborom, ktorého účelom je poradenstvo poskytované Zboru Guvernérov MMF a Svetovej banke v otázkach týkajúcich sa hospodárskeho rozvoja v rozvíjajúcich sa a rozvojových krajinách. Výbor má 24 členov zvyčajne ministrov financií a/alebo rozvoja. Výbor slúži ako fórum na budovanie medzivládneho konsenzu o kritických rozvojových problémoch.

Použitá literatúra:

1. BALAŠ, V.- ŠTURMA, P.: Kurs mezinárodního ekonomického práva. Praha: C.H.Beck., 1997. ISBN 80-7179-150-4.
2. DAVEY, W.J – JACKSON, J.: The Future of International Economic Law. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-955113-2.
3. LIPKOVÁ, E. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint vbra, 2006. ISBN 80-89085-55-5.
4. LOWENFELD, A.F.: International Economic Law. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-922694-8.
5. MASSON, P.R. – KRUEGER, T.H.: EMU and the International Monetary System. Washington, DC: International Monetary Fund, 1997. ISBN 1-55775-664-3.
6. MRÁZ, S.: Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.
7. MOUNTFORD, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund. [online]. Washington D.C.: Independent Evaluation Office of the International Monetary Fund, Marec 2008. [cit. 2010-11-17]. Dostupné na WWW: http://www.ieo-imf.org/eval/complete/pdf/05212008/BP08_01.pdf
8. PICKER, C.B. – BUNN, I.D. – ARNER, D.W.: International Economic Law: The State and Future of the Discipline. Portland: Hart Publishing, 2008. ISBN 978-1-84113-755-1.

¹¹ Mountford, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund, 2008, s. 8.

9. POTOČNÝ, M.: Mezinárodní právo veřejné (Zvláštní část). Praha: C.H.Beck, 1999, ISBN 80-7179-188-1.
10. ZIEGLER, A.R. – QURESHI, A.H.: International Economic Law. London: Sweet and Maxwell, 2007. ISBN 978-0-421-94720-7.
11. Dohoda o Medzinárodnom menovom fonde – Dohoda 500/1992 Zb.
12. www.imf.org

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Klaudia PYTELOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

MEDZINÁRODNÉ ASPEKTY AZYLOVÉHO PRÁVA A JEHO UPLATŇOVANIE V SR A EÚ¹

klaudiapytelova@hotmail.com

Abstrakt

Utečenci majú základné právo na azyl. Ľudské práva sú neoddeliteľnou súčasťou medzinárodného právneho systému, s inštitucionálnou štruktúrou, vrátane kontrolných mechanizmov na kontrolu dodržiavania právnych záväzkov. Dohovor o právnom postavení utečencov tvorí právny nástroj ochrany na medzinárodnej úrovni a predstavuje akúsi „utečeneckú listinu práv a povinností“. Základným aspektom Spoločného európskeho azylového systému je úplné a všestranné uplatňovanie Dohovoru o utečencoch z roku 1951.

Kľúčové slova: azylové právo, Dohovor o právnom postavení utečencov, utečenci, Spoločný európsky azylový systém, Európsky podporný úrad pre azyl.

Abstract

Refugees have a fundamental right to asylum. Human rights are an established part of the international legal system with an institutional structure, including supervisory mechanisms to check compliance with legal obligations. The Convention regulating the Legal Status of Refugees forms a legal tool of protection on international level and creates a kind of „refugees document of rights and duties“. The full and inclusive application of the 1951 Refugee Convention is a fundamental aspect of the Common European Asylum System.

Key Words: asylum law, Convention regulating the Legal Status of Refugees, refugees, Common European Asylum System, European Asylum Support Office.

Úvod

Štát vykonáva územnú výsosť na svojom území, a to znamená, že cudzinci (osoby so štátnou príslušnosťou iného štátu) podliehajú tejto moci. Štát, ku ktorému cudzinca viaže jeho štátna príslušnosť, nemôže vykonávať osobnú výsosťnú právomoc na území štátu pobytu. Čo sa týka vstupu cudzinca na územie štátu – platí „zásada predbežného schvaľovania“², pričom podmienky vstupu sú zakotvené v bilaterálnych alebo multilaterálnych zmluvách, a medzi dvoma štátmi sa v zásade uplatňuje reciprocita. Vstup a zdržiavanie sa cudzincov na území štátu sa spravuje právnym poriadkom daného štátu. Štát teda disponuje právom kontroly vstupu cudzincov na svoje územie, a následne právom povoliť, resp. zakázať vstup na základe zákonne ustanovených podmienok, ktoré slúžia na ochranu národných záujmov a štátnej bezpečnosti. Napr. v čl. 2 ods. 3 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a

¹ Článok bol spracovaný v rámci projektu Mladých vedeckých pracovníkov Ekonomickej univerzity č. 2319208.

² Potočný, M. – Ondřej, J.: Mezinárodní právo veřejné, 2006, s. 247.

základných slobôd je ustanovené, že sú možné len „obmedzenia, ktoré ustanovuje zákon a sú nevyhnutné v demokratickej spoločnosti v záujme národnej bezpečnosti, verejnej bezpečnosti, udržania verejného poriadku, predchádzania zločinnosti, ochrany zdravia alebo morálky alebo ochrany práv a slobôd iných“.³

Sloboda pohybu a pobytu ako jedno zo základných ľudských práv je zakotvené tak v medzinárodných ľudskoprávných dokumentoch, ako aj v ústavách mnohých štátoch. Daná sloboda spoločne s osobnou slobodou človeka predstavuje pohyb človeka (akýmkoľvek spôsobom) – buď v rámci štátnych hraníc domovského štátu (teda po štátnom území daného štátu), alebo prekračuje hranice vlastného štátu a pohybuje sa po štátnom území štátu, ktorého nie je štátnym príslušníkom.

Medzinárodné aspekty azylového práva

Azyl môžeme definovať ako ochranu poskytovanú cudzincovi štátom na jeho území. Právom na azyl môžeme súčasne označiť aj ako právo na nutnú ochranu osoby pred prenasledovaním, avšak nejde o právo vybrať si štát, v ktorom žiadateľ bude chcieť toto svoje právo uplatniť. Z podstaty azylového práva vyplýva, že ide o výnimočný inštitút, ktorého účelom je poskytnúť ochranu tomu, kto je v štáte, ktorého je štátnym príslušníkom, prenasledovaný alebo cíti obavu z prenasledovania zo zákonne uvedených dôvodov, pričom musí ísť o odôvodnenú obavu vzhľadom na situáciu v krajine pôvodu. Pri rozhodovaní o azyle sa prihliada na skutočnosť či štátna moc v krajine jeho pôvodu je i v dobe rozhodovania o azyle vykonávaná spôsobom (musí to byť objektívne dokázané) vykazujúcim znaky perzekúcie či diskriminácie osôb určitého konkrétneho náboženského vyznania, rasy, či presvedčenia. Občan prchajúci pred výkonom štátnej moci svojho vlastného štátu (ako obeť bezprávia) požaduje ochranu iného štátu, ale táto ochrana mu bude poskytnutá len v tom prípade, ak dokáže, že pôvod jeho obáv je opodstatnený.

Medzinárodnoprávna teória charakterizuje azyl ako „právo územného suveréna poskytnúť stíhanému cudziemu občanovi vstup a pobyt na svojom území“⁴. Štát, ktorý prenasledovaného vpustil na svoje územie, je povinný poskytnúť mu právo pobytu a nevydať ho stíhajúcemu štátu, a to na základe princípu non refoulement. Takéhoto cudzinca však môže podrobiť rôznym obmedzeniam, napríklad policajnému dozoru alebo mu môže byť obmedzená sloboda pohybu a/alebo pobytu. Štát, ktorý azyl poskytol, nesie medzinárodnoprávnu zodpovednosť za činnosť osoby požívajúcej azyl, ktorá by poškodzovala oprávnené záujmy stíhajúceho štátu. Azyl rozlišujeme na územný a diplomatický. Diplomatickým azylom rozumieme právo, a zároveň povinnosť, ktoré požívajú diplomatické a konzulárne úrady, na základe ktorých môžu uznať osobu, ktorá nepožíva diplomatické výsady, za utečenca a poskytnúť jej azyl v priestoroch diplomatickej misie alebo konzulátu, aby mohla neskôršie byť bezpečne prevezená mimo územie prenasledujúcej krajiny. Je potrebné poznamenať, že v súčasnosti sa diplomatický azyl takmer vôbec nepoužíva. Územný azyl je presne definovaný v Deklarácii o územnom azyle z roku 1967. Štát, ktorého občanovi bol udelený územný azyl, má povinnosť strpieť túto skutočnosť a nepodnikať žiadne protiopatrenia voči štátu, ktorý azyl udelil.

Prvýkrát bolo právo azylu univerzálne vyhlásené vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z r.1948. Stanovilo sa v nej, že každý má právo v inej krajine hľadať alebo požívať azyl pred prenasledovaním. Tohto práva sa však nemôže dovolávať v prípade stíhania za obyčajný trestný čin alebo konanie, ktoré odporuje zásadám a cieľom Charty OSN. Všeobecná deklarácia ľudských práv v článku 14 deklaruje, že „každý má právo vyhľadať si v inej zemi

³ čl. 2 ods. 3 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd - Oznámenie č. 209/1992 Zb.

⁴ Mráz, S.: Medzinárodné právo verejné, 2007, s.

útočisko pred prenasledovaním a požívať tam azyl.“ Valné zhromaždenie doporučilo štátom, aby sa pri udeľovaní azylu riadili určitými pravidlami. Medzi ne zahrnuje povinnosť štátov rešpektovať azyl, poskytnutý iným štátom osobám, ktoré sa dovolávajú azylu podľa článku 14 Všeobecnej deklarácie ľudských práv, vrátane osôb bojujúcich proti kolonializmu. Štáty, ktoré poskytli azyl, nesmú dovoliť azylantom uskutočňovať činnosť, ktorá je v rozpore s cieľmi a zásadami OSN. Práva azylu sa pritom nemôže dovolávať osoba, o ktorej platí dôvodné podozrenie, že sa dopustila zločinu proti mieru, vojnového zločinu alebo zločinu proti ľudskosti.

Medzinárodné utečenecké právo predstavuje súbor pravidiel a postupov, ktoré sa zameriavajú na ochranu

1. osôb hľadáajúcich azyl pred prenasledovaním,
2. osôb uznaných za utečencov podľa relevantných dokumentov.

Tento zákonný rámec poskytuje jasnú a zreteľnú ochranu týmto špecifickým skupinám osôb, avšak nevyhnutne sa táto právna ochrana prekrýva s medzinárodnoprávnu ochranou základných práv a slobôd, a s medzinárodným humanitárnym právom. Hlavnými prameňmi utečeneckého práva sú medzinárodné zmluvy, predovšetkým Dohovor o právnom postavení utečencov z roku 1951 (ďalej iba Dohovor), spoločne s jeho Protokolom (ďalej iba Protokol) z roku 1967, a taktiež obyčaje.

Medzinárodná právna ochrana utečencov sa sústreďuje na osoby, ktoré spĺňajú kritéria utečeneckého statusu ustanovené v Dohovore. Podľa článku 1(A)2 sa termín „utečenec“ aplikuje na akúkoľvek osobu, ktorá:

„sa nachádza mimo svojho štátu a má oprávnené obavy pred prenasledovaním z rasových, náboženských a národnostných dôvodov alebo z dôvodu príslušnosti k určitej sociálnej skupine alebo zastávania určitých politických názorov, nemôže prijať alebo v dôsledku uvedených obáv odmieta ochranu svojho štátu; alebo osobe bez štátneho občianstva, ktorá sa nachádza mimo štátu svojho doterajšieho pobytu v dôsledku týchto udalostí a ktorá sa tam vzhľadom na uvedené obavy nemôže alebo nechce vrátiť“.

Definícia utečenca stanovená v Dohovore je používaná väčšinou štátov a zdôrazňuje tri základné znaky utečenca. Po prvé, je utečenec osobou, ktorá sa nachádza mimo svoju vlasť, dohovor sa teda nevzťahuje na osoby, ktoré utiekli do inej časti štátu. Po druhé, dôvodom, prečo utečenec utiekol a nemôže sa vrátiť do štátu pôvodu je, že má obavy pred prenasledovaním. Tretím znakom je, že osoba čelí týmto obavám z dôvodu svojej rasy, náboženstva, národnosti, príslušnosti k určitej sociálnej skupine alebo zastávania určitých politických názorov.

Medzi práva poskytujúce azylantom sa uvádzajú napr. v kapitole III. Dohovoru o právnom postavení utečencov - právo na zárobkovú činnosť, zamestnanie za mzdu, na samostatné podnikanie; v kapitole IV. sú vymedzené sociálne práva, z ktorých vyplýva aj právo na bývanie, vzdelávanie v štátnych školách, na verejnú podporu; v ďalších kapitolách sa uvádzajú právo na správnu pomoc, na slobodu pohybu, na dokumenty preukazujúce osobnú identitu, právo na spravodlivý súdny proces, a pod. V Dohovore sú tiež ustanovené povinnosti azylantov vo vzťahu k danej krajine, ako je povinnosť dodržiavať zákony a iné predpisy krajiny, v ktorej sa zdržujú.

Pokiaľ hovoríme o utečencoch, máme na mysli všeobecne osoby, ktoré sú nútené opustiť domovský štát z dôvodu prenasledovania⁵ z presne stanovených dôvodov (azyl môže

⁵ Prenasledovanie je konanie natoľko závažné svojou podstatou alebo opakovaním sa, ktoré predstavuje útoky na ľudské práva – spôsobujúce ohrozenie života, slobody alebo fyzickej integrity, pričom je založené na jednom z dôvodov stanovených článkom 1A Ženevského dohovoru. Prenasledovanie nie je iba použitie fyzického násillia voči inej osobe. Môže ísť aj o formu administratívnych a/alebo právnych opatrení, ktoré sú síce zákonné, ale sú zneužívané na účely prenasledovania. Perzekúcia je všeobecne chápaná ako povinnosť štátu (regionálnymi a

byť odmietnutý v prípadoch, keď žiadateľ o azyl konal v rozpore so základnými ľudskými právami a slobodami). Pokiaľ sa táto osoba nachádza mimo územia svojho štátu a požiada o azyl, stáva sa žiadateľom o azyl, a pokiaľ naplní podmienky stanovené v rámci definície pojmu utečenec a jej žiadosť je schválená, stáva sa azylantom/uznaným utečencom. V utečeneckej terminológii sa používa pojem tzv. vnútorne presídlených osôb, ktorého definícia znie: „osoby alebo skupiny osôb, ktoré boli nútené alebo prinútené utiecť alebo opustiť svoje domovy alebo miesta svojho trvalého pobytu, za účelom vyhnúť sa dopadom ozbrojeného konfliktu, stavu všeobecného násillia, porušovaniu ľudských práv alebo prírodným alebo ľudským katastrofám, a ktoré neprekročili všeobecne uznávané hranice štátu“.

Právo na azyl v Európskej únii

V rámci oblasti azylu a utečeneckého práva sa prejavuje snaha Európskej únie o jednotný postup. V Spoločnej pozícii zo 4. marca 1996 stanovenej Radou na základe článku K.3 Zmluvy o Európskej únii o harmonizovanom uplatňovaní definície termínu "utečenec" v článku 1 Ženevského dohovoru z 28. júla 1951 týkajúceho sa štatútu utečenca (96/196/SVV) je tiež definovaný pojem utečenec *sur place*, a to takýmto spôsobom: *Strach z prenasledovania nemusí nevyhnutne existovať v čase odchodu žiadateľa o azyl z jeho krajiny pôvodu. Jednotlivec, ktorý nemal žiaden dôvod pre strach z prenasledovania pri svojom odchode z krajiny pôvodu, sa môže stať utečencom sur place. Opodstatnený strach z prenasledovania sa môže zakladať na skutočnosti, že situácia v jeho krajine pôvodu sa zmenila od jeho odchodu so závažnými dôsledkami pre neho alebo na jeho vlastné konanie.*

Právo na azyl v Európskej únii je garantované Chartou základných práv a slobôd Európskej únie. Členské štáty v rámci Dublinu II.⁶ prijali v roku 2003 minimálne štandardy, a to určenie objektívnych kritérií určujúcich, ktorý členský štát bude zodpovedný za konkrétnu žiadosť o azyl. V tejto smernici je mimo iného uvedená aj povinnosť členského štátu - žiadateľovi o azyl do troch dní vystaviť doklad, na základe ktorého mu je potvrdené postavenie žiadateľa o azyl alebo doklad o povolení na pobyt na území členského štátu. Žiadatelia o azyl sa môžu voľne pohybovať na území hostiteľského členského štátu, pokiaľ je toto právo obmedzené, alebo je táto možnosť odopretá – musí byť táto skutočnosť výslovne uvedená v spomínanom doklade.

Nariadením Komisie (ES) č. 1560/2003 z 2. septembra 2003 sa ustanovili podrobné pravidlá na uplatňovanie nariadenia Rady (ES) č. 343/2003 ustanovujúceho kritériá a mechanizmy na určenie členského štátu zodpovedného za posúdenie žiadosti o azyl podanej štátnym príslušníkom tretej krajiny v jednom z členských štátov.

Smernica Rady 2004/83/ES z 29. apríla 2004 o minimálnych ustanoveniach pre oprávnenie a postavenie štátnych príslušníkov tretej krajiny alebo osôb bez štátneho občianstva ako utečencov alebo osôb, ktoré inak potrebujú medzinárodnú ochranu definuje medzinárodnú ochranu ako postavenie utečenca a postavenie doplnkovej ochrany. Postavenie utečenca podľa danej smernice znamená uznanie cudzinca členským štátom za utečenca, a pod postavením doplnkovej ochrany rozumieme uznanie cudzinca ako osoby oprávnenej na doplnkovú ochranu. V rámci Kapitoly III. spomínanej smernici sú vymedzené oprávnenia utečenca, mimo iného aj definície činov prenasledovania a dôvodov prenasledovania (ako doplnok k Ženevskému dohovoru o postavení utečencov).

Smernica Rady 2005/85/ES z 1. decembra 2005 o minimálnych štandardoch pre konanie v členských štátoch o priznávaní a odnímaní postavenia utečenca určuje mimo iného hierarchiu

miestnymi autoritami) alebo činnosť štátom tolerovaná, no rovnako nou môže byť aj konanie neštátnych subjektov.

⁶ SMERNICA RADY 2003/9/ES z 27. januára 2003, ktorou sa ustanovujú minimálne normy pre prijímanie žiadateľov o azyl.

kritérii, podľa ktorých sa určí zodpovedný členský štát, a to len v poradí ustanovenom v spomínanej smernici. Napríklad ak ide o maloletého cudzinca – zodpovedným štátom sa stáva buď členský štát, na území ktorého sa oprávnené zdržiava rodinný príslušník maloletej osoby (za predpokladu, že je to v najlepšom záujme maloletého) alebo v prípade ak maloletá osoba nemá rodinného príslušníka – zodpovedným členským štátom je štát, v ktorom maloletý podá žiadosť o azyl. Daná smernica obsahuje aj humanitárnu doložku, na základe ktorej môže zodpovedný členský štát zlúčiť členov rodiny ako aj ostatných závislých príbuzných z humanitárnych dôvodov založených najmä na rodinných alebo kultúrnych aspektoch. Lisabonská zmluva priniesla spoločné pravidlá, ktorých cieľom je predchádzať tzv. azylovej turistike, teda podávaniu žiadostí o azyl vo viacerých členských štátoch, a zároveň spoločné opatrenia v boji proti zločineckým skupinám, ktoré cez hranice pašujú ľudí.

Azylové právo v Slovenskej republike

Azylové právo je v Slovenskej republike vytvárané v súlade s medzinárodnými zmluvami upravujúcimi postavenie a ochranu utečencov a v súlade s podmienkami spoločného európskeho azylového systému, ktorý v sebe zahŕňa jednotný štatút azylu pre štátnych príslušníkov tretích krajín platný v celej EÚ. Právo na azyl je zakotvené aj v Ústave SR „Slovenská republika poskytuje azyl cudzincom, prenasledovaným za uplatňovanie politických práv a slobôd“⁷.

Problematika azylu, vrátane doplnkovej ochrany a dočasného útočiska, je v právnom poriadku Slovenskej republiky upravená predovšetkým v zákone NR SR č. 480/2002 Z. z. o azyle a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Žiadateľom o azyl je cudzinec, ktorý na útvare Policajného zboru vyhlási, že žiada o udelenie azylu na území SR. Avšak je potrebné podotknúť, že štát, na území ktorého sa utečenec nachádza je povinný poskytnúť mu aspoň minimálny cudzinecký štandard, a teda že sú mu garantované základné ľudské práva a slobody, a že je považovaný za ľudskú bytosť.

Dôvody udelenia azylu:

- azyl môže byť udelený, pokiaľ sa v priebehu azylového konania zistí prenasledovanie žiadateľa podľa Dohovoru o právnom postavení utečencov (ak žiadateľ má v krajine pôvodu opodstatnené obavy z prenasledovania z rasových, národnostných alebo náboženských dôvodov, z dôvodov zastávania určitých politických názorov alebo príslušnosti k určitej sociálnej skupine a vzhľadom na tieto obavy sa nemôže alebo nechce vrátiť do tohto štátu, alebo je v krajine pôvodu prenasledovaný za uplatňovanie politických práv a slobôd)⁸,
- z humanitných dôvodov (napr. v prípade ťažkej choroby alebo vysokého veku)⁹,
- za účelom zlúčenia rodiny (a to manželovi azylanta, ak manželstvo trvá a trvalo aj
- čase, keď azylant odišiel z krajiny pôvodu a azylant so zlúčením vopred písomne súhlasí, maloletému dieťaťu azylanta, alebo rodičovi maloletého azylanta)¹⁰.

Dôvody neudelenia azylu:

- zamietnutie žiadosti o udelenie azylu z dôvodu neprípustnosti podľa § 11 Zákona o azyle v znení neskorších predpisov¹¹,

⁷ Ústava SR, číslo 460/92 Zb. čl. 53.

⁸ §8 Zákona č. 480/2002 Z. z. o azyle v znení neskorších predpisov.

⁹ §9 Tamtiež.

¹⁰ §10 Tamtiež.

¹¹ Ministerstvo zamietne žiadosť o udelenie azylu ako **neprípustnú**, ak

- zamietnutie žiadosti o udelenie azylu ako zjavne neopodstatnenej podľa § 12 Zákona o azyle v znení neskorších predpisov¹²,
- neudelenie azylu v prípade:
 - nesplnenia zákonných podmienok,
 - ak existuje dôvodné podozrenie, že sa žiadateľ dopustil trestného činu proti mieru, vojnového trestného činu alebo trestného činu proti ľudskosti podľa medzinárodného práva, alebo že sa dopustil závažného nepolitického trestného činu mimo územia Slovenskej republiky predtým, ako požiadal o udelenie azylu alebo o poskytnutie doplnkovej ochrany, alebo je vinný za činy, ktoré sú v rozpore s cieľmi a zásadami Organizácie Spojených národov,
 - ak žiadateľ má ochranu alebo pomoc iných orgánov alebo odborných organizácií OSN a môže sa vrátiť do krajiny, kde je táto ochrana a pomoc poskytovaná,
 - príslušné orgány štátu pobytu žiadateľa mu priznali práva a povinnosti, aké priznávajú svojim občanom,
 - žiadateľ, ktorý má viac štátnych občianstiev, pričom odmieta ochranu štátu, ktorého je štátnym občanom,
 - žiadateľ mohol využiť účinnú ochranu v inej časti krajiny pôvodu, ak v tejto časti nie je opodstatnená obava z prenasledovania.

Udelením azylu cudzinec získava rovnaké postavenie ako občan Slovenskej republiky, okrem výnimiek (napr. nemá volebné právo do Národnej rady Slovenskej republiky). Azyl zaniká nadobudnutím štátneho občianstva Slovenskej republiky azylantovi, písomným

-
- a) žiadateľovi udelil azyl štát, ktorý nie je členským štátom Európskej únie, a žiadateľ môže efektívne využívať túto ochranu; to neplatí, ak žiadateľa nie je možné do tohto štátu účinne vrátiť,
 - b) žiadateľ prichádza z bezpečnej tretej krajiny; to neplatí, ak v jeho prípade nemožno túto krajinu považovať za bezpečnú tretiu krajinu alebo ak žiadateľa do bezpečnej tretej krajiny nie je možné účinne vrátiť,
 - c) je na konanie o udelenie azylu príslušný iný štát,
 - d) žiadateľovi udelil azyl členský štát Európskej únie alebo
 - e) žiadateľ je občanom členského štátu Európskej únie; to neplatí, ak nastali skutočnosti uvedené v osobitnom predpise.

¹² Ministerstvo zamietne žiadosť o udelenie azylu ako **zjavne neopodstatnenú**, ak žiadateľ

- odôvodňuje svoju žiadosť o udelenie azylu inými skutočnosťami alebo dôvodmi, ktoré sú ustanovené v zákone,
- pochádza z bezpečnej krajiny pôvodu; to neplatí, ak v jeho prípade nemožno túto krajinu považovať za bezpečnú krajinu pôvodu,
- nesplní povinnosť spolupracovať s ministerstvom podľa tohto zákona, najmä ak sa opakovane a bez vážnych dôvodov nedostaví na pohovor, čím znemožní posúdenie žiadosti,
- ak nespĺňa zákonné podmienky a neoprávnené vstúpil na územie Slovenskej republiky a bez vážneho dôvodu nepožiadal o medzinárodnú ochranu bezodkladne po svojom vstupe,
- ak nespĺňa zákonné podmienky a nepodrobil sa odňatiu daktyloskopických odtlačkov,
- ak nespĺňa zákonné podmienky a súčasne predložil nepravdivé informácie alebo dokumenty, falšované alebo pozmenené doklady alebo zadržoval podstatné informácie alebo dokumenty dôležité na konanie o udelenie azylu s úmyslom sťažiť posudzovanie žiadosti o udelenie azylu,
- ak nespĺňa zákonné podmienky a zdôvodňuje svoju žiadosť o udelenie azylu nesúvislými, protirečivými, nepravdepodobnými alebo nedostatočnými vyhláseniami, na základe čoho nemožno jeho osobu považovať za dôveryhodnú,
- ak nespĺňa zákonné dôvody a je pravdepodobné, že zničil alebo sa zbavil svojho cestovného dokladu alebo iného dokladu totožnosti s úmyslom vytvoriť si nepravú totožnosť v konaní o azyle alebo inak sťažiť posudzovanie žiadosti o udelenie azylu,
- ak nespĺňa zákonné dôvody a predložil svoju žiadosť o udelenie azylu len z dôvodu odvrátiť bezprostredne hroziace vyhodenie z územia Slovenskej republiky,
- nespĺňa zákonné podmienky a bez vážneho dôvodu nepožiadal o medzinárodnú ochranu bezodkladne po tom, ako sa dozvedel o skutočnostiach odôvodňujúcich medzinárodnú ochranu,
- predstavuje nebezpečenstvo pre bezpečnosť Slovenskej republiky alebo predstavuje nebezpečenstvo pre spoločnosť,

ide o ďalšiu žiadosť o udelenie azylu a žiadateľ uviedol iné osobné údaje.

vyhlásením azylanta o vzdaní sa azylu, smrťou azylanta a jeho odňatím. Rozhodnutie o azyle predstavuje deklaratórny akt, ktorým sa utečencovi poskytuje už konkrétna forma ochrany a to z toho dôvodu, že bol uznaný za utečenca. Cudzinec, ktorému je udelený azyl na území Slovenskej republiky má nárok na povolenie na trvalý pobyt na území Slovenskej republiky.

Použitá literatúra:

1. AZUD, Ján. Medzinárodné právo. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. ISBN 80 -224-0753-4.
2. BALGA, Jozef. Cudzinecký režim. Bratislava: Akadémia Policajného zboru, 1998. ISBN 80-8054-083-7
3. ČEPELKA, Č., ŠTURMA, P. Mezinárodní právo veřejné. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-57-2.
4. KLUČKA, Ján.: Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť). Bratislava: Iura Edition 2008. ISBN 978-80-8078-219-1.
5. MALENOVSKÝ, J.: Mezinárodní právo veřejné (obecná časť). Brno: Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brne. Nakladatelství Doplněk, 1997.
6. MRÁZ, S., POREDOŠ, F., VRŠANSKÝ, P. Medzinárodné verejné právo. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2005. ISBN 80-7160-202-7.
7. MRÁZ, Stanislav. Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.
8. POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J.: Obecné mezinárodní právo v dokumentech. Praha: C.H.Beck, 2000.
9. POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J.: Mezinárodní právo veřejné. Praha: C.H.Beck, 2006. ISBN 80-7179-536-4.
10. TOMKO, J. a kol. Medzinárodné verejné právo. Bratislava: Obzor, 1988.
11. Ženevská dohoda o právnom postavení utečencov z roku 1951.

Relevantné právne predpisy:

12. Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb.
13. Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, Oznámenie č. 209/1992 Zb.
14. Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, Vyhláška č. 120/1976 Zb.
15. Zákon č. 135/1982 Zb. o hlásení a evidencii občanov v znení neskorších predpisov.
16. Zákon č. 48/2002 Z. z., o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov.
17. Zákon č. 480/2002 Z. z., o azyle v znení neskorších predpisov.
18. Smernica Rady 2005/85/ES z 1. decembra 2005 o minimálnych štandardoch pre konanie v členských štátoch o priznávaní a odnímaní postavenia utečenca.

19. Smernica Rady 2004/83/ES z 29. apríla 2004 o minimálnych ustanoveniach pre oprávnenie a postavenie štátnych príslušníkov tretej krajiny alebo osôb bez štátneho občianstva ako utečencov alebo osôb, ktoré inak potrebujú medzinárodnú ochranu.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Leonid RANETA, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NEUZNANÝ ŠTÁT — PODNESTERSKO

raneta@euba.sk

Abstrakt

Súčasný príspevok analyzuje teoretické východiska medzinárodnoprávných aspektov vzniku nového štátu, náležitostí spojené so vznikom, a medzinárodnoprávne zvyklosti v tejto oblasti. Je analyzovaný podnesterský konflikt, ktorý viedol ku vzniku nového neuznaného štátu Podnesterská Moldavská republika.

Kľúčové slova: Moldavka republika, MD, Podnestersko, neuznaná Podnesterská Moldavská republika, PMR, neuznaný štát, medzinárodné právo.

Abstract

The current paper analyzes theoretical basis of the aspects of international law in cases of state creation and the common usage in the international law in this area. We are also analyzing the transdnestrian conflict, which led to the creation of the unrecognized Transdnestrian Moldovan republic.

Key words: The Republic of Moldova, MD, Transdnestria, unrecognized Transdnestrian Moldovan republic, PMR, unrecognized state, international law.

Úvod

Pojem „neuznaný štát“ je používaný v predloženej práci na označenie určitého štatútu, ktorý má Podnesterská Moldavská republika. V tejto časti si stanovujeme za cieľ definovať tento pojem a analyzovať tie nevýhody, ktoré prináša zo sebou štatút „neuznaného štátu“ nielen pre Podnesterskú Moldavskú republiku ale aj pre Moldavsko vo všeobecnosti.

Pri analýze Moldavskej republiky, respektíve podnesterského konfliktu vznikajú následné otázky: „Ako vznikajú nové subjekty medzinárodného práva?; Čo je neuznaný štát?; Aké charakteristické črty má taký štát?; Čím sa odlišuje neuznaný štát od uznaného?; V čom sa spočívajú nevýhody tohto štatútu?; Ako vplýva štatút neuznaného štátu na ekonomickú situáciu?“.

Otázka – Koho považovať za subjekt práva a v dôsledku toho mu priznávať spôsobilosť na práva a právne úkony – patrí k základným otázkam každého právneho odvetvia. Zatiaľ čo vo vnútroštátnom práve bývajú subjekty jednoznačne definované, v medzinárodnom práve neexistuje norma, ktorá by určovala, koho považovať za jeho subjekty. O otázkach subjektivity štátov sa veľa diskutovalo v období po skončení studenej vojny. Dezintegrácia štátov v juhovýchodnej a východnej Európe vyzdvihla do popredia otázku medzinárodnoprávnej subjektivity novovzniknutých entít. K odpovedi na otázku – Koho je možné považovať za subjekt medzinárodného práva – sa dostávame nepriamo na základe

zistenia, komu a v akej miere medzinárodné právo priznáva spôsobilosť mať práva a povinnosti, ako aj spôsobilosť na právne úkony¹.

Štáty ako subjekty medzinárodného práva

Historické podmienky formovania novodobých štátov viedli v západnej Európe k tomu, že sa tieto politicky organizovali podľa národného princípu. Tak sa stalo, že jeden národ obvykle vytvoril jeden štát (napr. francúzsky národ francúzsky štát). Nebolo preto treba rozlišovať politický pojem národa.

V strednej a východnej Európe naopak vznikli v iných historických podmienkach mnohonárodné štáty. Popri pojmu štátnej suverenity došlo za týchto okolností k formulácii pojmu suverenity národa, ako požiadavky plne rozhodovať o vlastnom osude tých národov, ktoré nemohli dovedy vytvoriť vlastný štát. Tieto národy si mohli podľa svojej slobodnej voľby vytvoriť vlastný národný štát, alebo sa spojiť s inými národmi v spoločnom mnohonárodnom štáte (ako členský štát federácie alebo v autonómnej časti mnohonárodného štátu). Politický význam suverenity národa významne stúpol v období národnooslobodzovacieho zápasu koloniálnych národov. Myšlienka suverenity národa našla svoje vyjadrenie v zásade sebaurčenia národov. Táto zásada je zakotvená v Charte Organizácie spojených národov (61. 1 ods. 2) a v Deklarácii zásad priateľských vzťahov a spolupráci medzi štátmi z roku 1970.²

Pokiaľ ide o vzájomné vzťahy subjektov medzinárodného práva, štáty ako jeho pôvodné, plnoprávne a trvalé subjekty sú oprávnené posúdiť, aké potreby medzinárodného spoločenstva v určitom období vyžadujú vznik ďalších subjektov s obmedzenou a zvyčajne dočasnou medzinárodnoprávnou subjektivitou. Je to tak preto, že ako pôvodné a plnoprávne subjekty môžu časť svojej medzinárodnoprávnej subjektivity postúpiť iným „nosiťom“, ktorí sa v dôsledku toho sami stávajú subjektmi medzinárodného práva.

Štáty boli a sú tradičnými a po dlhé obdobie (až do začiatku 20. storočia) aj jedinými subjektmi medzinárodného práva verejného. Predstava štátu ako subjektu medzinárodného práva je úzko spätá s rozpadom feudálneho systému, keď koncom 18. storočia (pod vplyvom myšlienok Francúzskej revolúcie) nastupuje koncepcia štátu ako subjektu odlišného od osoby panovníka so svojimi právami a povinnosťami, akými sú právo na suverenitu a nezávislosť, právo na sebaobranu, právo na medzinárodné styky a zodpovedajúce pocty a pod. Charakteristika medzinárodného práva upravujúceho predovšetkým vzťahy medzi štátmi sa nezmenila ani v priebehu 20. storočia aj napriek vzniku ďalších subjektov. V známom prípade Lotus³ Stály dvor medzinárodnej spravodlivosti (SDMS) v roku 1927 uviedol, že „medzinárodné právo upravuje vzťahy medzi nezávislými štátmi. Právne normy zaväzujúce štáty odrážajú ich slobodne prejavenu vôľu“ („Lotus“, Rozsudok SDMS c. 9, 1927, Series A, No. 10, 18).⁴

Štáty sú primárnymi (pôvodnými), plnoprávnymi, v niektorých prípadoch suverénnymi, subjektmi medzinárodného práva s faktickou základňou medzinárodnoprávnej subjektivity. Pod štátnou suverenitou sa rozumie nezávislosť štátnej moci na akejkoľvek inej moci, a to ako v oblasti medzištátnych vzťahov tak i vo veciach vnútorných.⁵ Vo svojej nezávislosti navonok (zahraničnej politike) a samostatnosti vo vnútri (vnútornej politike) nie

¹ RANETA, L. 2010. Postavenie Moldavskej republiky vo svetovom hospodárstve v kontexte podnesterského konfliktu : dizertačná práca. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, 2010. str. 37.

² Mráz, S.: Slovenská republika a Európska únia. Zakarpatská štátna univerzita. 2004. Medzinárodná konferencia: Rozširovanie Európskej únie, nové reality a perspektívy v medzinárodnom obchode, rozvoj osvetu a vedy.

³ V roku 1927, vec ohľadom kolízie francúzskej lode S. S. Lotus a tureckej lode S. S. Boz-Kourt, bola predstavená pred Stálym dvorom medzinárodnej spravodlivosti, ktorý bol inštitúciou Spoločnosti národov.

⁴ KLUČKA, J.: Medzinárodné právo verejné. Vyd. 2004. 53, 54s. ISBN 80-890437-90-4.

⁵ Potočný, M.: Mezinárodní právo veřejné, Zvláštní část, C.H. Beck 1996. — Praha, s. 12

je štát ničím iným obmedzený, len suverénnymi právami iných štátov, všeobecným medzinárodným právom a slobodne prevzatými medzinárodnými záväzkami. Inak má voľnosť konania.

Trvalý výkon zvrchovanej moci štáty odlišuje od iných subjektov medzinárodného práva, ktoré síce tiež kontrolujú územie, ale iba dočasne (povstanci, národnooslobodzovacie hnutia) aj od tých subjektov, ktoré žiadny faktický základ svojej subjektivity nemajú (medzinárodné organizácie, jednotlivci). Efektivita a trvalosť výkonu suverénnej moci nad štátnym územím a obyvateľstvom zaručuje reálne plnenie medzinárodných záväzkov štátu, a tým aj riadne „fungovanie“ medzinárodného práva v praxi (zvýraznené nami pri citovaní).⁶ Plnú medzinárodnoprávnú subjektivitu štátov môže obmedziť iba ich slobodné rozhodnutie, ktorým sa vzdávajú jej časti v prospech iného subjektu medzinárodného práva (napr. medzinárodnej organizácie), ako aj v rámci tzv. zložených štátov (federácia, únia, spolok), pokiaľ sa ich členské štáty dohodli. K dočasnému obmedzeniu medzinárodnoprávnej subjektivity štátov proti ich vôli v medzinárodnom práve dochádza pri vojenskej okupácii počas ozbrojeného konfliktu, v rámci právnej úpravy mierových zmlúv po skončení ozbrojeného konfliktu, prípadne ako súčasť kolektívnych opatrení medzinárodného spoločenstva voči štátu – agresorovi.

Štáty sú pôvodné a plnoprávne subjekty medzinárodného práva, hoci v medzinárodnom práve niet pravidla, ktoré by určovalo podmienky, za ktorých môžu nadobúdať práva a získať spôsobilosť na právne úkony, zároveň neexistuje ani orgán, ktorý by záväzne rozhodol, že nový útvar treba považovať za štát podľa medzinárodného práva. V tom spočíva výrazný rozdiel medzi medzinárodným a vnútroštátnym právom, keďže vnútroštátne právo definuje svoje subjekty a upravuje aj podmienky, za ktorých nadobúda spôsobilosť na práva a právne úkony. O tom, či určitý politicky útvar možno považovať za štát, rozhodujú štáty samy, a to buď na mnohostrannej úrovni v rámci prijímacieho konania do Organizácie Spojených národov alebo do iných medzivládnych organizácií, alebo na dvojstrannej úrovni prostredníctvom jeho uznania. Skúsenosti štátov, ako aj doktrína medzinárodného práva však potvrdzujú, že kladné hlasovanie členských štátov, resp. medzinárodnej medzivládnej organizácie za prijatie nového člena nemá účinok uznania štátu.⁷

Pokiaľ ide o medzinárodnoprávnú definíciu štátu, vo vede medzinárodného práva sa najčastejšie uvádza 1. článok regionálneho Dohovoru z Montevidea o právach a povinnostiach štátov z roku 1933, podľa ktorého treba za štát považovať subjekt, ktorý má:

- a) stále obyvateľstvo,
- b) vymedzené štátne územie,
- c) vládu,
- d) spôsobilosť nadväzovať styky s inými štátmi.

Na tejto definícii „štátnosti“ sa za dlhé roky od jej prijatia nič nezmenilo, hoci posudzovanie splnenia jej jednotlivých prvkov vždy závisí od konkrétnych okolností a historického kontextu, v ktorom sa žiadosť o „priznanie štátnosti“ posudzuje. Prax štátov a medzinárodných organizácií potvrdzuje, že za štáty ako nové subjekty medzinárodného práva

⁶ Mráz, S.: Slovenská republika a Európska únia. Zakarpatská štátna univerzita. 2004. Medzinárodná konferencia: Rozširovanie Európskej únie, nové reality a perspektívy v medzinárodnom obchode, rozvoj osvetu a vedy.

⁷ V priebehu šesťdesiatych rokov bola do Organizácie Spojených národov prijatá skupina afrických štátov, ktoré vznikli po víťazstvách národnooslobodzovacích hnutí, hoci u viacerých z nich pretrvávali pochybnosti o naplnení základných prvkov ich štátnosti (Rwanda, Burundi, Kongo, Zaire), nejasne vymedzené štátne hranice nebránili v roku 1949 prijatiu Izraela do OSN, v roku 1992 došlo k uznaniu Chorvátska štátmi Európskych spoločenstiev napriek tomu, že jeho vláda fakticky ovládala len jednu tretinu jeho súčasného štátneho územia a pod.

boli uznané aj politické útvary, ktoré nespĺňali viaceré z uvedených prvkov, ale politické alebo iné potreby ich uznania napokon prevážili.

Vzhľadom na faktický základ medzinárodnoprávnej subjektivity štátu na jej vznik nemá žiadny vplyv jeho uznanie alebo neuznanie inými štátmi. Uznáním štátu sa rozumie jednostranný akt uznávajúceho štátu, ktorý berie na vedomie vznik nového subjektu medzinárodného práva a prejavuje svoj úmysel nadviazať s ním vzťahy. *V súčasnom medzinárodnom práve sa uplatňuje deklaratórna teória uznania, v zmysle ktorej uznávajúci štát iba berie na vedomie vznik nového štátu a nadviazaním vzťahov sa s ním súčasne „osvedčuje”, že spĺňa kritériá štátnosti.*

V dôsledku toho má uznanie štátu význam pre praktické uplatňovanie medzinárodnoprávnej subjektivity nového štátu, pretože aj keď je nový štát od počiatku viazaný kogentnými pravidlami medzinárodného práva (napr. má právo na rešpektovanie svojej územnej zvrchovanosti a politickej nezávislosti, nezasahovanie do vnútorných záležitostí), ako aj inými všeobecné záväznými pravidlami medzinárodného práva (napr. námorného), do zmluvných vzťahov s inými štátmi môže vstúpiť len vtedy, ak ho tieto považujú za stabilného a dôveryhodného člena medzinárodného spoločenstva (čo v praxi vyjadrujú jeho uznaním).

Neuznaný štát

Neuznaný štát⁸ má iba obmedzené možnosti využívania svojej medzinárodnoprávnej subjektivity, napríklad prostredníctvom tvorby noriem medzinárodného práva nemá diplomatické zastúpenie v iných štátoch, jeho občania nemajú povolený vstup do iných štátov, nedisponuje zodpovedajúcou zmluvnou základňou na rozvoj svojich vzťahov s inými štátmi a pod. Základnou skutočnosťou, ktorú štáty zohľadňovali pri uznávaní nových štátov, bola ich schopnosť efektívne vykonávať moc nad štátnym územím a obyvateľstvom, a tak garantovať plnenie záväzkov vyplývajúcich pre ne z medzinárodného práva (tzv. princíp efektivity). Základný princíp efektivity výkonu štátnej moci sa však od tridsiatych rokov 20. storočia začína postupne rozširovať o ďalšie kritériá týkajúce sa spôsobu vzniku nového štátu z hľadiska medzinárodného práva, to znamená, či nový subjekt nevznikol v rozpore so základnými zásadami medzinárodného práva, ako aj s hodnotami, na dodržiavanie ktorých má záujem medzinárodné spoločenstvo ako celok (napr. či jeho vznik nie je dôsledkom agresie a následnej anexie územia iného štátu, či skutočne predstavuje realizáciu práva národa na sebaurčenie a či nebol vytvorený „umelo”⁹ len pre potreby určitého politického zoskupenia a pod.).

Začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia boli tieto kritériá uznania ďalej rozšírené členskými štátmi Európskych spoločenstiev, ktoré v procese uznania nových štátov strednej a východnej Európy, bývalého Zväzu sovietskych socialistických republík, ako aj bývalej Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia, zdôraznili nutnosť rešpektovania ľudských a menšinových práv, ako aj medzinárodných hraníc zanikajúcich štátov. Ak štáty medzinárodného spoločenstva zistili, že tieto kritériá nový štát nespĺňa, odmietali jeho uznanie a nadviazanie stykov s ním. Z obdobia šesťdesiatych rokov možno spomenúť Južnú Rodéziu, v prípade ktorej Bezpečnostná rada OSN vo svojich rezolúciách (č. 216, 217 z roku 1965, 277 z roku 1970) vyzvala členské štáty OSN neuznať jednostranné vyhlásenie jej nezávislosti z roku 1965, ako aj Severocyperskú tureckú republiku, ktorej „nezávislosť” bola vyhlásená v roku 1983, keď tak Organizácia Spojených národov, ako aj Výbor Ministrov

⁸ Podnesterská Moldavská republika (PMR) má štatút neuznaného štátu (v momente napísania súčasnej práce), ktorý brzdí rozvoj „celého“ Moldavska.

⁹ Pojem „umelo“ sme dali do úvodzoviek, pretože tento pojem je subjektívny.

Rady Európy vyzvali štáty, aby deklaráciu o vyhlásení jej nezávislosti považovali za „právne neplatnú“.¹⁰

Štáty sú trvalými subjektmi medzinárodného práva a na ich medzinárodnoprávnej subjektivite nič nemení ani skutočnosť, že v dôsledku vnútroštátnych alebo medzinárodných udalostí (občianska vojna, povstalecké hnutie, medzinárodný konflikt) môžu dočasne stratiť schopnosť vykonávať suverenitu nad celým svojím územím. Doterajšia prax tiež potvrdzuje, že ani dočasná strata stabilnej a efektívnej vlády nič nemení na „štátnosti“ už raz uznaného štátu (Kambodža, Libanon, Afganistan, Irak), a napokon na medzinárodnoprávnu subjektivitu štátu nemá vplyv ani zmena v počte obyvateľstva alebo vo veľkosti štátneho územia.

Zánik medzinárodnoprávnej subjektivity býva preto spojený so zánikom štátu samého, napríklad v dôsledku jeho „rozdelenia alebo rozpadu“¹¹ (Rakúsko - Uhorska po Prvej svetovej vojne, Českej a Slovenskej federatívnej republiky v roku 1992, bývalej Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie v priebehu deväťdesiatych rokov minulého storočia), alebo spojenia a vytvorenia nového subjektu medzinárodného práva (Egypt a Sýria v roku 1958, Tanganika a Zanzibar v roku 1964).

Neuznané štáty vzniknuté po rozpade ZSSR (vrátane PMR), spĺňajú niektoré podmienky stanovené prvou regionálnou dohodou z Montevidea o právach a povinnostiach štátov z roku 1933, ako napríklad stále obyvateľstvo, vymedzené štátne územie a vláda. Na druhej strane nespĺňajú podmienku spôsobilosti nadväzovania stykov s inými štátmi. Táto skutočnosť vyplýva z faktu oficiálneho neuznania ich subjektivity inými štátmi a subjektmi medzinárodného práva. V prípade neuznaných republík podmienka uznania je kľúčovým bodom v procese získania oficiálnej medzinárodnoprávnej subjektivity.

Podnesterský konflikt

Po skončení Druhej svetovej vojny sa Moldavská SSR vyvíjala ako integrálna súčasť Sovietskeho zväzu a tamojšia situácia bola ovplyvňovaná viacerými faktormi. V Moldavskej SSR došlo k vytvoreniu klasického sovietskeho systému na báze prepojenia stranického a štátneho aparátu. Pri určitej miere zjednodušenia je možné charakterizovať tieto faktory ako „proces soviétizácie“, ktorý v prípade Moldavskej SSR viedol k zmene sociálnej štruktúry obyvateľstva a ovplyvnil jeho etno-kultúrnu a politickú identitu.¹²

V období rokov 1945 – 1985 sa počas dvoch generácií zmenšil rozdiel medzi moldavsko-rumunsko-jazyčnou časťou (pôvodná Besarábia) a rusko-ukrajinsko-jazyčnou časťou (Podnesterská oblasť) Moldavskej SSR. Kolektivizácia poľnohospodárskej výroby a sovietsky spôsob industrializácie spôsobili, že sa zmenilo etnické zloženie obyvateľstva. Tento trend bol markantný obzvlášť v mestách Moldavskej SSR, do ktorých sa napríklad sťahovali štátni úradníci, pracovníci premiestňovaných univerzít (na zvyšovanie vedecko-výskumnej a vzdelanostnej úrovne), odborní pracovníci a kvalifikovaní robotníci z veľkých ruských a ukrajinských miest. V porovnaní s tým vidiek ostával zväčša moldavsko-rumunsko-jazyčný a tamojšie rurálne obyvateľstvo malo menšiu mieru sociálnej mobility a nižšiu úroveň vzdelania. Sovietsky model modernizácie sa prejavil najmä v hlavnom meste Kišiňov a v Podnestersku, v ktorých sa industrializácia a urbanizácia realizovala v podstatne väčšej miere ako vo zvyšku Moldavskej SSR.

¹⁰ KLUČKA, J.: Medzinárodné právo verejné, Vyd. 2004. 56, 57s. ISBN 80-890437-90-4.

¹¹ Zdanlivo podobné termíny: rozpad a rozdelenie, avšak použitie pojmu „rozpad“ skryva podstatu riadenia procesov, napríklad: „rozpad ZSSR alebo Rakúsko – Uhorska“ hovorí o „živelnom“ charakteru procesov. Použitie pojmu „rozdelenie ZSSR alebo Rakúsko – Uhorska“ hovorí o riadenej podstate týchto procesov a predpokladá existenciu toho, kto riadi a nevyučuje jeho zodpovednosť za výsledok.

¹² Maksymiuk, J.: Moldova – Transdniester Conflict Was Long On the Making, Radio Free Europe – Radio Liberty, Prague 2006

V roku 1985 sa generálnym tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu stal Michail Gorbačov, ktorý začal sériu ekonomických a politických reforiem známych ako „perestrojka a glasnosť“. Reformy sa postupom času preniesli z centrálnych stranických a štátnych orgánov aj na úroveň zväzových republík. Na tejto úrovni vyvolali široké spektrum procesov, ktoré boli v rovnakej miere determinované ako miestnymi špecifikami tak aj ďalším vývojom v Moskve. V prípade Moldavskej SSR sa vývoj v rokoch 1986 – 1989 prejavil v podobe polarizácie republikovej straníckej nomenklatúry a v podobe politickej aktivizácie predstaviteľov moldavsko-rumunsko-jazyčného obyvateľstva.

Pod vplyvom medzinárodných udalostí (koniec 80. rokov) sa začala po prvýkrát otvorene diskutovať otázka eventuálneho oddelenia Moldavskej SSR od Sovietskeho zväzu. V tejto atmosfére sa v Moldavskej SSR vo februári 1990 uskutočnili prvé slobodné voľby, ktoré znamenali víťazstvo predstaviteľov „Ľudového frontu“ Moldavska. Toto hnutie podporovalo nezávislosť a zjednocovalo liberálnych demokratov presadzujúcich koncepciu individuálnej moldavskej identity a štátnosti a radikálnych nacionalistov, podporujúcich koncepciu zjednotenia s Rumunskom.

Výsledok volieb (1990) znamenal odstavenie Komunistickej strany Moldavska od moci a viedol k aktivizácii miestnej straníckej nomenklatúry v Podnesterskej oblasti. Jej predstavitelia definitívne stratili svoj dovtedajší vplyv na republikové orgány v Kišiňove a zároveň si uvedomili, že v prípade oddelenia Moldavskej SSR od Sovietskeho zväzu môžu prísť aj o mocenské postavenie vo svojom domácom regióne. Na udržanie svojej pozície využili obavy rusko-ukrajinsko-jazyčného obyvateľstva Podnesterskej oblasti z vývoja v moldavsko-rumunsko-jazyčných oblastiach Moldavskej SSR. To sa prejavilo aj vo voľbách vo februári 1990, keď v Podnesterskej oblasti väčšinu mandátov získali práve predstavitelia miestnej straníckej nomenklatúry.

V auguste 1990 sa v Podnesterskej oblasti uskutočnilo referendum a na základe jeho výsledkov bola 2.9.1990 vyhlásená Podnesterská moldavská sovietska socialistická republika (PMSSR) s hlavným mestom v Tiraspole. Okrem toho II. zjazd ľudových zástupcov Podnesterskej oblasti zvolil Najvyšší soviety PMSSR a za predsedu jeho prezídia menoval I.N. Smirnova. V septembri 1990 bola v Zväzovej republike Moldavsko (nový názov Moldavskej SSR) vytvorená funkcia prezidenta, do ktorej bol menovaný bývalý predseda Najvyššieho soviety M. Snegur. Nový prezident a ďalší predstavitelia ústredných orgánov v Kišiňove označili zjazd za neústavný a jeho rozhodnutie o vytvorení PMSSR za neplatné. V novembri 1990 došlo k prvému vážnemu ozbrojenému incidentu v meste Dubossary medzi príslušníkmi moldavskej polície a tzv. podnesterskými dobrovoľníkmi, pri ktorom zahynuli 3 osoby a 16 bolo zranených. Na eskaláciu napätia zareagovali aj centrálné orgány Sovietskeho zväzu, ktoré dovtedy venovali vývoju v tejto oblasti len okrajovú pozornosť.

V roku 1991 sa vnútropolitická kríza v Sovietskom zväze dostala do svojej záverečnej etapy, čo sa prejavilo aj na vývoji v Moldavsku. V marci 1991 sa uskutočnilo celozväzové referendum o zachovaní Sovietskeho zväzu ako federatívneho štátu. Moldavské ústredné orgány rozhodli o neuskutočnení tohto referenda na území republiky a naopak miestne orgány Podnesterskej oblasti toto referendum vo svojom regióne zorganizovali. K vyvrcholeniu krízy došlo v auguste 1991, keď sa v Moskve uskutočnil neúspešný pokus konzervatívneho krídla Komunistickej strany Sovietskeho zväzu o mocenský prevrat. V reakcii na vývoj v Moskve vyhlasuje moldavský parlament samostatnosť Moldavskej republiky. Súčasťou deklarácie o nezávislosti je aj anulovanie politických a právnych dôsledkov paktu Molotov – Ribbentrop z roku 1939. Pripojenie k Sovietskemu zväzu a vytvorenie Moldavskej SSR v roku 1940 je označené „za nezákonný akt bez reálnej právnej opory“. Tieto formulácie boli následne využité podnesterskými politickými elitami ako argument v prospech odtrhnutia ich oblasti od

zvyšku Moldavska, pretože pred rokom 1940 bola Podnesterská oblasť súčasťou Sovietskeho zväzu a nie Rumunska.¹³

Hektický politický vývoj vedie v nasledujúcich mesiacoch k definitívnemu zániku Sovietskeho zväzu. V septembri 1991 uskutočňuje Moldavsko prvé praktické kroky na ceste k plnej nezávislosti a medzinárodno-právnej suverenite, medzi ktoré patrí aj požiadavka na stiahnutie jednotiek sovietskej armády rozmiestnených na jej území. Paralelne s tým sa aktivizujú aj miestne orgány v Podnesterskej oblasti. V roku 1992 došlo k prvým bojom medzi moldavskou políciou a podnesterskou gardou v meste Dubossary a v marci 1992 pokračovali miestne boje pozdĺž administratívnej hranice medzi podnesterskými oblasťami a zvyškom Moldavska. Následne sa jednotky ministerstva vnútra a polície neúspešne pokúsili získať kontrolu nad podnesterskými oblasťami. Dňa 3.4.1992 sa v Kišiňove stretli ministri zahraničných vecí Moldavska, Ruskej federácie, Ukrajiny a Rumunska, ktorí za prítomnosti podnesterskej delegácie rokovali o zastavení bojov. Spoločne prijali „Deklaráciu o Podnestersku“, ktorá príslušníkom ozbrojených síl Ruskej federácie udelila mandát mierových síl v zóne konfliktu.¹⁴

Zastavenie konfliktu bolo vykonané na pôde SNŠ (Spoločenstvo nezávislých štátov), pri aktívnej účasti Ruskej federácie, Ukrajiny a Rumunska. Počas stretnutia v Kyjeve bola prijatá „Deklarácia“ (marec 1992), ktorá zdôrazňovala, že celistvosť Moldavskej republiky je základným pilierom stability a mieru v regióne.

Ozbrojený konflikt spôsobil úpadok hospodárstva (len v roku 1992 HDP poklesol o 29%), straty na ľudských životoch (približne 1100 mŕtvych 3500 zranených)¹⁵ a odchod utečencov (viac než 70 tis. utečencov). Ekonomický pokles vyvolaný ozbrojeným konfliktom výrazne zasiahol také odvetvia, ako je priemyselná výroba (o 27% v 1992) a doprava (o 51% v 1992). Po kvalitatívnej stránke sa ekonomika „celého“ Moldavska v dôsledku konfliktu zmenila:

- z „exporto-orientovanej priemyselno-agrarnej ekonomiky“ (v roku 1989 priemysel predstavoval 60% produkcie, 90%¹⁶ sa exportovalo);
- na importo-orientovanú s výrazne menšou priemyselnou súčasťou (import predstavuje 83 %¹⁷ podiel na HDP v Moldavsku a 158% v Podnestersku, zároveň podiel priemyslu v Moldavsku predstavuje 15%¹⁸).

Zakladanými nedostatkami ekonomiky PMR zostávajú nízka úroveň HDP/p.c., vysoká miera závislosti od konjunktúry na zahraničných trhoch (najmä ocele) a nízka diverzifikácia ekonomiky. Podobné problémy má aj Moldavská republika, v ktorej významné postavenie má poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel. (pozri tabuľku nižšie).

Najmenej 20%¹⁹ podnikov Podnesterska patrí potravinárskemu priemyslu, pritom musíme zdôrazniť, že po rozdelení Sovietskeho zväzu, tieto podniky zostali bez surovínovej základne, ktorá by korešpondovala s kapacitami, pre ktoré boli budované.

Od vyhlásenia „nezávislosti“²⁰ do roku 2007 sa znížil počet ekonomicky aktívneho obyvateľstva kvôli permanentnému zhoršovaniu pracovnej motivácie, najmä cez neadekvátne

¹³ PMR: PMR sovereignty in international law, Pridnestrovskaja Moldavskaia Respublika <http://pridnestrovie.net/legalbasis.html>

¹⁴ Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku: Možnosti zefektívnenia spolupráce EÚ s Moldavskom v politickej, ekonomickej a bezpečnostnej oblasti, Bratislava marec 2007.

¹⁵ The White Book of the PMR (Pridnestrovian Moldovan Republic). Moskva, REGNUM, 2006, s. 26, 164.

¹⁶ Rozhodnutie vlády MD Č. 533: „On the Concept of Industrial Policy of the Republic of Moldova for years 1996-2000“, MO No. 074, 04.11.1996, p. 7.

¹⁷ Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008, ISBN 978-9975-9786-8-2.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ Centrum strategického výskumu a reforiem: Moldavská a Podnesterská ekonomika – od konfliktu smerom ku perspektívam mierového rozvoja. Moldavsko a Podnestersko: dva modely ekonomického rozvoja, Kišiňev 2007, s. 28.

ohodnotenie pracovnej sily. Región sa transformoval z exportéra potravín na importéra. V ekonomike Podnesterska sa sformoval a tak-zvaná „hospodárska lokomotíva“, ktorá je zodpovedná za 50 % priemyselnej výroby, 60 % exportu (prínos devízových príjmov) a väčšinu daňových príjmov. To sú odvetvia metalurgického, energetického a ľahkého priemyslu. Z uvedenej tabuľky je vidieť, že hutnícky priemysel je zodpovedný za takmer 40 % celkovej pridanej hodnoty.

Je možné povedať, že väčšina ekonomických problémov sú pre Moldavsko a Podnestersko totožné. To platí v prípade nízkej úrovne tvorby HDP na jedného obyvateľa, malá nomenklatúra dôležitých exportných položiek a veľmi vysoká závislosť na zahraničnom obchode (v prípade PMR podiel zahraničného obchodu predstavuje 261 % na HDP).

Ekonomika Podnesterska na rozdiel od ekonomiky Moldavska nie je zameraná na poľnohospodársku výrobu. Podiel poľnohospodárstva v štruktúre HDP PMR je veľmi nízky, napríklad v roku 2000 predstavovalo poľnohospodárstvo 1%-ný podiel na HDP, ktorý sa zvýšil v roku 2008 na 4%. Priemysel predstavuje 45-50%-ný podiel v štruktúre HDP a je kľúčovým odvetvím pre ekonomiku Podnesterska, pretože vytvára prítok devíz a zabezpečuje 30%-ný podiel na zamestnanosti.²¹

Štruktúra HDP regiónu PMR je z pohľadu trvale udržateľného rozvoja veľmi riziková. Taká štruktúra je výsledkom rozdelenia integrovanej ekonomiky ZSSR, pretože veľká časť výroby v ZSSR bola produkovaná v kooperácii s inými republikami. Po rozdelení ZSSR priemyselné objekty zostali nevyužitú a vo svojej väčšine s opotrebovanosťou väčšou než 60% s priemerným vekom 20 rokov.

Ľudský kapitál, ktorý bol vychovaný obranno-priemyselným komplexom ZSSR, nebol zachovaný kvôli narušeniu integrácie a kooperácie taktiež boli utratené aj popredné technológie „dvojitého využitia“. Z uvedených grafov je vidieť, akým smerom sa vyvíja štruktúra hospodárstva. Súbežne s poklesom celkového HDP sa znižuje aj podiel priemyslu v kvalitatívnej štruktúre HDP, narastá podiel služieb, čo naznačuje prechod od výrobnjej štruktúre ku prevážne spotrebiteľskej štruktúre.

Záver

Analyzujúc hĺbku poklesu HDP počas obdobia konfliktu a v tranzitívnom období neuznanej štátnosti²² je možné využiť ako ukazovateľ výsledkov makroekonomickej politiky a zvolenej transformačnej cesty. Samozrejme podnesterský konflikt negatívnym spôsobom ovplyvnil ekonomiku Moldavskej republiky a PMR²³. Ekonomický kolaps a nízky výkon podnesterskej ekonomiky naznačujú na to, že štát neuznaného štátu zdržiava ekonomický rast Podnesterska. Pravdepodobne ekonomický výkon Podnesterska by bol ešte slabší, keby Ruska federácia neposkytovala tomuto malému regiónu priamu a nepriamu pomoc. Ekonomická izolácia spôsobená štátom neuznaného štátu a spojené s tým ekonomické problémy by spôsobili úpadok sociálnej sféry Podnesterska, čo by viedlo k odstráneniu opodstatnenosti takej „štátnosti“ v očiach podnesterského obyvateľstva.

20 Podrobnejšie o vyhlásení „nezávislosti“ PMR pozri podkapitolu „Podnesterský konflikt v historickej retrospektíve“.

21 SVETOVÁ BANKA: Republic of Moldova. Economic Review of the Transnistria Region, 3, 17, 28s.

22 Prepad HDP od roku 1991 do roku 2000 bol -59% - Moldavsko a -83% - PMR. Podrobnejšie pozri: RANETA, Leonid. Štrukturálne zmeny v Podnesterskej Moldavskej republike. In Medzinárodné vzťahy 2008 : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky [elektronický zdroj]. - Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2009. ISBN 978-80-225-2823-8, s. 640-646.

23 Podrobnejšiu analýzu pozri v práci: RANETA, L. 2010. Postavenie Moldavskej republiky vo svetovom hospodárstve v kontexte podnesterského konfliktu : dizertačná práca. Bratislava: EU v Bratislave, 2010.

Použitá literatúra:

1. MRAŽ, S. 2008. Suverenita a nezávislosť Štátu — Kosovo. In Medzinárodné vzťahy. ISSN 1336 – 1562, 2008, roč. 6.
2. Mráz, S.: Slovenská republika a Európska únia. Zakarpatská štátna univerzita. 2004. Medzinárodná konferencia: Rozširovanie Európskej únie, nové reality a perspektívy v medzinárodnom obchode, rozvoj osvetu a vedy.
3. KLUČKA, J.: Medzinárodné právo verejné. Vyd. 2004. ISBN 80-890437-90-4.
4. Mráz, S.: Slovenská republika a Európska únia. Zakarpatská štátna univerzita. 2004. Medzinárodná konferencia: Rozširovanie Európskej únie, nové reality a perspektívy v medzinárodnom obchode, rozvoj osvetu a vedy.
5. KLUČKA, J.: Medzinárodné právo verejné, Vyd. 2004. 56, 57s. ISBN 80-890437-90-4.
6. Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku: Možnosti zefektívnenia spolupráce EÚ s Moldavskom v politickej, ekonomickej a bezpečnostnej oblasti, Bratislava marec 2007.
7. Meľťuchov, M.: Osvoboditeľný pochod Stalina, vyd. Jauza-Eksmo, Moskva 2006.
8. Giurescu, D.: Romania in the Second World War, The Journal of Military History, číslo: 1 2001, Society for Military History, Lexington.
9. Maksymiuk, J.: Moldova – Transdnister Conflict Was Long On the Making, Radio Free Europe – Radio Liberty, Prague 2006.
10. PMR: PMR sovereignty in international law, Pridnestrovskaja Moldavskaia Respublika. Dostupné na internete: <<http://pridnestrovie.net/legalbasis.html>>.
11. The White Book of the PMR (Pridnestrovian Moldovan Republic). Moskva, REGNUM, 2006.
12. Rozhodnutie vlády Moldavskej republiky. Č. 533: „On the Concept of Industrial Policy of the Republic of Moldova for years 1996-2000”, MO No. 074, 04.11.1996.
13. Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008, ISBN 9789975-978682.
14. Gorelova, E. Moldova-Transdnistria economic aspects, Publishing House 2009 v spolupráce s ambasádou Veľkej Británie v Kišiňove.
15. SVETOVÁ BANKA: Republic of Moldova. Economic Review of the Transnistria Region.
16. Center for Strategic Studies and Reforms: Research Paper on Transnistria, Kišiňov 2003CB PMR: Vestník č. 9 (124), Tiraspol 2009.
17. RANETA, Leonid. Štrukturálne zmeny v Podnesterskej Moldavskej republike. In Medzinárodné vzťahy 2008 : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky [elektronický zdroj]. - Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2009. ISBN 978-80-225-2823-8, s. 640-646.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Peter REŤKOVSKÝ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KOMPARÁCIA VYBRANÝCH ELEMENTOV RITUÁLNEJ VRSTVY KULTÚRY LATINSKEJ AMERIKY, USA A SR¹

peter.retkovsky@euba.sk

Abstrakt

Rituálna vrstva kultúry je jednou z viditeľnejších častí kultúrneho komplexu. Na jej príklade je možné pozorovať vplyv jednotlivých kultúrnych veličín a dimenzií na danú kultúru, ako aj určit' vplyvy, ktoré na ňu v minulosti vplývali. Najzaujímavejšími elementmi rituálnej vrstvy kultúry Kolumbie pritom sú tanec, využívanie dekorácií v najširšom slova zmysle a existencia tradičných procesií spojených so súťažami krásy. Zatiaľ čo mnohé z vyššie uvedených rituálov sú prítomné vo všetkých troch skúmaných kultúrach, sú ich prejavy a hlbšia logika rozdielna v závislosti od predpokladov tej-ktorej kultúry.

Kľúčové slová: kultúrna cibuľa, rituálna vrstva, USA, Kolumbia, Slovensko.

Abstract

The ritual cultural layer is one of the more visible parts of the cultural complex. Using its example, it is possible to observe the impact of individual cultural aspects and dimensions on a given culture, as well as to determine the past influence of various factors on the culture in question. The most interesting elements of the ritual layer in Colombia are dance, the utilization of decorations in the broadest sense of the word, and the existence of traditional processions connected with beauty contests. While many of the above rituals are shared in all three investigated cultures, their expressions and deeper logic behind them differ depending on the context of each of the cultures.

Key Words: Cultural onion, ritual layer, USA, Colombia, Slovakia.

1. Prehľad prístupov ku kultúrnej komparácii

Snahy o porovnávanie jednotlivých kultúrnych celkov siahajú hlboko do minulosti. Ako taká je totiž komparácia jednou z hlavných vedeckých metód umožňujúcich kategorizáciu poznatkov a odhaľovanie podobnosti medzi dvoma objektmi skúmania. Z tohto dôvodu tvorí základný kameň v procese odhaľovania súvislostí medzi pozorovanými javmi a to tak v oblasti prírodných, ako aj humanitných vied.

V prípade exaktných vedeckých disciplín je samotná metodológia komparácie zjednodušená existenciou externe daných priamo merateľných veličín, ktoré samé o sebe presne popisujú skúmaný objekt. Situácia je však odlišná v prípade humanitných vied, kde pozorované javy často nebývajú priamo merateľné a aj definovanie veličín, na základe ktorých by malo dochádzať k ich porovnávaniu je nezriedka nejednoznačné.

¹ VEGA č.1/0561 : Kultúrna pluralita, interkultúrna komunikácia a vytváranie interkultúrnych kompetencií.

V oblasti kulturológie dochádzalo k opakovaným pokusom o zavedenie systému takých veličín a metód ich merania, ktoré by dokonale popisovali skúmaný objekt záujmu, t.j. kultúru istej skupiny obyvateľstva. Situáciu však ďalej komplikuje skutočnosť, že samotná definícia kultúry nie je ujednotená, čo vedie k zvýšenej miere neistoty o elementoch, ktoré je možné do kultúry ako takej zaradiť.

Za všetky môžeme spomenúť model vytvorený Fonsom Trompenaarsom v spolupráci s Charlesom Hampden-Turnerom, usilujúci sa o klasifikáciu kultúr podľa nasledujúcich siedmich dimenzií (veličín):²

- **Univerzalizmus vs. partikularizmus**, t.j. viera v univerzálnu platnosť pravidiel v kontraste s možnosťou prispôbovať pravidlá potrebám osôb patriacich do blízkeho vzťahového okruhu jednotlivca
- **Individualizmus vs. kolektivismus**, t.j. dôraz na úspech jednotlivca v kontraste s dôrazom na dobro a blahobyt spoločnosti, resp. rodiny.
- **Neutrálne vs. emocionálne kultúry**, t.j. stupeň otvorenej expresie emócií navonok
- **Špecifické vs. difúzne kultúry**, t.j. miera, do akej si jednotlivé kultúry udržuujú oddelenosť pracovného a súkromného života.
- **Dosahovanie úspechu vs. askripcia**, t.j. otázka, či si jedinec musí vybudovať svoje postavenie v spoločnosti prostredníctvom vlastného konania a úspechov alebo či je mu postavenie prisúdené zo strany vyššej authority.
- **Sekvenčnosť vs. synchronickosť**, t.j. schopnosť jedincov z danej kultúry narábať s časom sekvenčne (vykonávať zároveň vždy iba jednu činnosť) alebo synchronne (vykonávať viacero činností v rovnakom čase)
- **Externá vs. interná kontrola**, t.j. chápanie vonkajšieho sveta v zmysle, či jedinci z danej kultúry ovplyvňujú svoje okolie alebo či je toto okolie ovplyvňované zo strany príslušníkov takejto kultúry

Ďalším navrhovaným systémom kultúrnych dimenzií je model Edwarda T. Halla, ktorý v ňom rozlišuje tri hlavné veličiny:³

- **Kultúrny kontext**, t.j. mieru, do akej sa pri vzájomnej komunikácii predpokladajú znalosti presahujúce kontext konkrétnej konverzácie. V kultúrach s nízkou mierou kultúrneho kontextu je potrebné venovať viac priestoru vysvetleniu podrobností a okolností predmetu konverzácie, zatiaľ čo v kultúrach s vysokou mierou kontextu je množstvo informácií obsiahnutých „v kontexte“, t.j. predpokladá sa, že účastníci konverzácie sú s nimi už oboznámení a preto nie je potrebné ich opätovne prejednávať.
- **Chápanie času**, na základe ktorého Hall rozdeľuje kultúry na monochrónne (chápu čas ako lineárnu veličinu, z ktorej sa môžu jednotlivé úseky vždy alokovať iba na jednu konkrétnu činnosť) a polychrónne (v jednom časovom momente je možné vykonávať viacero činností zároveň).
- **Chápanie priestoru**, ktoré určuje, či pociťujú zástupcovia kultúry potrebu vyhradzovať si široký osobný priestor a nadobúdať istotu prostredníctvom vlastníctva statkov alebo naopak, či je vlastníctvo statkov a priestoru pre danú kultúru nepodstatné.

Tretím modelom popisujúcim aspekty kultúr je model Geerta Hofstedeho, ktorý kvantifikoval jednotlivé kultúry na globálnej úrovni prostredníctvom štyroch (neskôr piatich) dimenzií:⁴

² <http://www.7d-culture.nl/website/AboutTHT/Bios/FT.asp>.

³ http://changingminds.org/explanations/culture/hall_culture.htm.

⁴ <http://www.geert-hofstede.com>

- **Dimenzia individualizmu** popisuje tendenciu jedincov venovať sa v prevažnej miere dosahovaniu vlastného úspechu bez silných väzieb na svoje sociálne skupiny. Jej opakom je potom kolektivismus, ktorý označuje mieru závislosti jedinca od skupiny (najčastejšie ide o nukleárnu a rozšírenú rodinu) a stupeň ochrany, ktorý skupina poskytuje jedincovi.
- **Dimenzia maskulinity** popisuje, nakoľko daná kultúra diferencuje medzi spoločenskou úlohou muža a ženy a nakoľko sa prikláňa k tradične mužským hodnotám ako je asertivita a súťaživosť.
- **Rozpätie moci** hovorí o miere tolerancie slabších jedincov spoločnosti voči nerovnomernosti jej rozdelenia. Inými slovami, popisuje, nakoľko nižšie postavení jedinci akceptujú svoje podriadené postavenie.
- Poslednou dimenziou je **vyhýbanie sa neistote** dotýkajúce sa schopnosti danej kultúry prijať neistotu a nejednoznačnosť v existujúcej realite. Kultúry s vysokým indexom vyhýbania sa neistote majú tendenciu minimalizovať nepredvídané situácie prostredníctvom aplikácie prísnych pravidiel, noriem, či bezpečnostných opatrení. Na dôvažok majú takéto spoločnosti tendenciu veriť v existenciu absolútnej pravdy zhodnej s ich vnímaním sveta.

Pri pohľade na tieto modely je zaujímavé, že kým každý z nich popisuje isté aspekty, resp. veličiny kultúr, žiadny z nich nie je schopný popísať kultúru v celej jej komplexnosti. Aj keď, sa niektoré veličiny v modeloch prekrývajú (chápanie času a sekvenčnosť/synchronickosť, externá/interná kontrola, chápanie priestoru a vyhýbanie sa neistote, individualizmus, špecifickosť/difúznosť a rozpätie moci, apod.), je na základe vyššie uvedeného považovať tieto modely za schopné iba parciálnej deskripcie predmetu skúmania. Snaha o dosiahnutie komplexnejšieho popisu kultúrneho celku si preto vyžaduje kombináciu použitia týchto modelov.

Okrem vyššie uvedených modelov existujú aj ďalšie menej presne definované koncepcie usilujúce sa o systematizáciu kultúrnych veličín a tým aj o ich ľahšiu komparáciu. Spomenieme ešte tri. Prvou z nich je koncepcia vychádzajúca z predpokladu, že absolútna a objektívna kvantifikácia kultúrnych veličín nemá v praktickej rovine zmysel, pretože ľudské bytosti nie sú schopné objektívneho vnímania jednotlivých kultúr; vždy totiž na iné kultúry nazerajú cez prizmu svojej pôvodnej, originálnej kultúry. Preto je aj samotné **vnímanie kultúr subjektívne** a do veľkej miery závislé od kultúry pozorovateľa, a teda nemá zmysel vyjadrovať kultúrne veličiny v absolútnych hodnotách, ale naopak, relatívne, vo vzťahu k rôznym kultúram pozorovateľov. Výhodou takéhoto prístupu je jeho okamžitá praktická použiteľnosť, kedy členovia kultúry A môžu získať okamžitú informáciu o tom, ako by oni cez prizmu svojej kultúry vnímali kultúru B, a teda ako by kultúru B vnímali. Nevýhodou je exponenciálne narastajúci počet kultúrnych dvojíc, pre ktoré by bolo potrebné takéto relatívne „vektorové“ popisy vypracovať⁵, čím sa celý prístup stáva v širšom meradle problematicky uskutočniteľným a aj jeho vedecká relevancia s narastajúcim množstvom kultúrnych celkov klesá.

Ďalší z prístupov sa zakladá na využití **typických črt jednotlivých kultúr**, ktoré sa nezriedka stali základom pre silnú stereotypizáciu ich členov. Ide o prístup skôr populárno-náučný, keďže sa spolieha na interpretáciu stereotypov zo strany pozorovateľov a neposkytuje žiadne kvantifikovateľné údaje. Jeho základom je popis kultúry na príklade istého typického elementu, ktorý je pre danú kultúru charakteristický. Talianska kultúra by sa týmto spôsobom dala popísať na príklade opery: silná, emóciami nabitá, do veľkej miery teatrálna, z veľkým dôrazom na umenie. Obdobne by bolo možné objasniť niektoré aspekty nórskej kultúry s použitím symbolu sauny (zvon ľadová, vo vnútri horúca, späť s prírodou, mĺkva, avšak istým

⁵ ide o akúsi obdobu športového herného systému „každý s každým“.

spôsobom družná) či kultúry USA na príklade amerického futbalu (tímová hra, kde sa ale cení úspech jednotlivcov, súťaživosť, tvrdá práca).

Posledným z modelov, ktorý v článku spomenieme, nazývaný aj **model kultúrnej cibule**⁶, zdôrazňuje mnohvrstvosť kultúr ako systémov pozostávajúcich zo symbolov, vzorov, rituálov a hodnôt. Čím hlbšie sa pritom istá kultúrna vrstva nachádza, tým zložitejšie je pre príslušníka danej kultúry nahradiť ju vrstvou pochádzajúcou z iného kultúrneho priestoru (napr. v prípade migrantov, akulturovaných jedincov, apod.). Platí pritom, že čím je vrstva kultúry menej viditeľná, tým je aj jej poloha v modeli kultúrnej cibule uložená hlbšie pod povrchom⁷.

Pre nasledujúcu charakteristiku a komparáciu kultúr USA, Kolumbie a Slovenskej republiky sme si zvolili práve posledný model kultúrnej cibule, nakoľko je tento, podľa nášho názoru, najlepšie schopný popísať predmet deskripcie. Dôvodom je skutočnosť, že hlavné rituály dodržiavané v týchto kultúrach majú jednak kvalitatívny charakter, jednak vychádzajú z mnohých hlbších kultúrnych súvislostí a použitie niektorého z úzko zameraných kvantifikujúcich monodimenzionálnych modelov by nebolo schopné zachytiť potrebné súvislosti vyžadované pre potreby ich komparácie. Pri vysvetľovaní ich vzniku sa však budeme odvolávať na jednotlivé historické súvislosti a pri tejto príležitosti je možné poukázať na podobnosti, resp. rozdiely v jednotlivých kultúrnych dimenziách.

2. Komparácia vybraných elementov rituálnej vrstvy kultúry Latinskej Ameriky, USA a SR

Pri posudzovaní rituálov jestvujúcich v kultúre Kolumbie je treba vziať do úvahy významnú rolu náboženstva, ktoré najmä v minulosti rituálnu vrstvu kultúr zásadným spôsobom ovplyvňovalo. Predominujúcou konfesiou v Kolumbii je rímskokatolícka vetva kresťanstva. Táto však bola do regiónu implantovaná iba relatívne nedávno (začiatkom 16. storočia), čo spôsobilo, že a v mnohých oblastiach rituálnej vrstvy sú stále viditeľné náznaky starších predkresťanských kultúrnych vplyvov.

Prvým z takýchto typických kolumbijských rituálov je tanec so značným významom pre kultúry Latinskej Ameriky. Jeho formy odrážajú spojenie európskej civilizačnej vrstvy, a to najmä vo forme hudobných nástrojov, ktoré tanec sprevádzajú, a predkolumbovskej aboriginnej kultúry, ktorá súčasnej kolumbijskej hudbe a tancu prepožičala svoje rytmické systémy (za všetky uvedieme aspoň cumbiu, reggaeton, vallenato, salsa, porro, ...). Význam tancu v kolumbijskej kultúre je pritom vyšší ako je tomu u kultúry USA alebo SR. Tanečné prejavy sú neodmysliteľnou súčasťou osláv (vrátane osláv Vianoc či Nového roka). Konceptia spoločného trávenia voľného času je tiež do veľkej miery napĺňaná tancom, pričom jeho využívanie zhruba zodpovedá posedeniu v reštauračných zariadeniach, ktoré je typické pre kultúru SR či USA.

Ďalším elementom rituálnej vrstvy kolumbijskej kultúry je využívanie ozdôb a dekorácií. Tento aspekt sa prejavuje najmä počas konania osláv významnejších sviatkov (najmä vianočných, ktoré pôvodne vznikli ako pohanské sviatky zimného slnovratu a ktorých význam bol neskôr prispôbený dogme kresťanského náboženstva). Využívanie dekorácií je tu veľmi rozšírené a to až do takej miery, ktorá by v slovenskej kultúre pôsobila gýčovo či prezdobene. Využívajú sa najmä svetelné dekorácie vo forme rôznych alegorických bytostí (často ide pritom o niektoré z predkolumbovských božstiev, „adoptované“ kresťanskou

⁶ <http://blog.communicaid.com/cross-cultural-training/the-onion-model-of-culture/>.

⁷ V tomto pripomína aj koncept ľadovca, ktorý tvrdí, že väčšia časť z každej kultúry leží „pod hladinou“, a teda nie je na prvý pohľad zjavná.

kultúrou a stotožnené s niektorým zo svätcov uctievaných v katolicizme), girland, špeciálneho osvetlenia apod.

Využívanie dekoratívnych elementov má súvis s typickou črtou kolumbijskej kultúry, ktorou je potreba prezentovať sa navonok v pozitívnom svetle. Ide o priamy následok vysokého stupňa rozpätia moci (podľa Hofstedeho) a nízkej askriptívnosti kultúry (podľa Trompenaarsa), ktoré spôsobujú, že jedinci sa v rámci kultúry snažia budiť dojem čo najväčšieho úspechu a bohatstva, čo im v očiach ostatných zaručuje vyššiu spoločenskú prestíž. Ďalšími prejavmi tejto črty kolumbijskej kultúry je z pohľadu slovenskej kultúry až prehnaná starostlivosť o vlastný výzor a venovanie vysokého objemu prostriedkov a času na jeho zachovávanie, resp. vylepšovanie (jedným z najpopulárnejších vianočných darov sa v krajine v poslednom období stali poukazy na plastické operácie). Táto skutočnosť sa tiež prejavuje v podobe elokventných prejavov prednášaných pri rôznych príležitostiach, ako aj v podobe dôkladnej starostlivosti o stav čistoty obydli.

V tomto ohľade je situácia podobná v USA, kde je využívanie dekorácií taktiež rozšírené. Aj v tejto kultúre je formou boja o spoločenskú prestíž, ktorá sa ale v tejto kultúre zakladá skôr na protestantskej etike ako jednej zo základných a určujúcich hodnôt spoločnosti. Jej pôvodcom bola doktrína predurčenia, ktorá v puritánskej vetve kresťanstva hovorila o tom, že každý jedinec je predurčený na večnú spásu alebo zatratenie a úspechy, ktoré dosahuje počas života, sú odrazom tohto predurčenia. Z tohto dôvodu sa dosahovanie úspechu v spoločnosti a kultúre USA stalo jedným z hlavných životných cieľov jej členov. A práve využívanie dekorácií a budenie dojmu bohatstva sa stalo v severoamerickej kultúre jedným zo symbolov úspechu. Ďalším faktorom je aj vysoká miera individualizmu (Hofstede) a teritoriality (Hall) v kultúre USA. Z tohto pohľadu je možné na rozšírené využívanie dekorácií nazerať ako na istý spôsob označovania vlastného teritória a jeho odlišovanie od teritória „ostatných“. Aj z tohto dôvodu sa dekorácie v USA, na rozdiel od Kolumbie, používajú najmä na zdobenie súkromných obydli a pozemkov.

Slovenská kultúra využíva dekorácie v menšej miere, nakoľko ide o kultúru, kde sa prílišná sebaaprezentácia tradične vnímala negatívne a tento trend bol len posilnený v období 50.-80. rokov 20. storočia, kedy boli prejavy individuality v spoločnosti považované za nežiadúce.

Rozdielne je tiež individuálne prežívanie vianočných sviatkov. Kým na Slovensku ide o sviatok, ktorý sa veľmi silne spája s najbližšou (tzv. nukleárnou) rodinou, oslavujú sa v USA Vianoce často s priateľmi, resp. na spoločných večierkoch. V Kolumbii je situácia podobná ako na Slovensku s tým rozdielom, že oslavy sa účastní nielen nukleárna rodina, ale aj širšie príbuzenstvo a dôležitou súčasťou samotnej oslavy vianočných sviatkov je tanec.

o sa týka jednej z najvyšších kultúrnych vrstiev viditeľných pri oslavách vianočných sviatkov v týchto troch krajinách, gastronómie, konzumujú sa v každej z uvedených krajín odlišné tradičné pokrmy. Na Slovensku ide, v závislosti od regiónu, o kapustnicu, rybu, či hubovú polievku, zatiaľ čo tradícia USA diktuje konzumáciu moriaka a v Kolumbii sa počas týchto sviatkov najčastejšie pripravujú dva pokrmy: Natilla (obdoba hustého pudingu) a Buñuelo (guľatý vyprážený dezert zo šiškového cesta).

Posledným typickým elementom rituálnej vrstvy kultúr, ktorému sa budeme v článku venovať, sú procesie spojené so súťažami krásy (ide o voľbu kráľovnej krásy, tzv. „reina“). Tento rituál má v kultúre Kolumbie dlhú tradíciu, pričom ide o pozostatok kombinácie predkolumbovských procesí s obdobnými kresťanskými rituálmi, ktoré sa do dnešného dňa vo veľkom množstve konajú napr. v Španielsku.

Opäť pri nich ide o spojenie rôznych kultúrnych predpokladov. V tomto prípade ide najmä o snahu presadiť sa (v podobnom duchu, ako sme uviedli v prípade používania dekorácií), a veľkú zaujatosť, ba priam až obsesiu, telesnou krásou, v spojení s príležitosťou na predvedenie tanečných schopností zručností.

V kontexte stredoeurópskej, resp. slovenskej kultúry je možné takéto procesie porovnať s tradičnými „tancovačkami“, či súčasnými bálmi a plesmi, ktoré sa uskutočňujú v zimnom období. Kultúrna realita, ktorá sa za nimi skrýva, je však odlišná od reality v Kolumbii. Za americký ekvivalent môžeme považovať dva fenomény. V prvom rade ide o tanečné večery, ktoré sa najmä v minulosti usporadúvali v menších sídlach. Okrem toho by sme však mohli latinskoamerické procesie prirovnať k severoamerickým športovým západom (napr. amerického futbalu), ktorých účelom je tiež poskytnúť zábavu divákovi, prezentovať zručnosť, silu a schopnosti jedinca a úspešne súťažiť v konkurencii ostatných členov spoločnosti (v tomto prípade súperiaceho tímu) – inými slovami, uspieť.

Použitá literatúra:

1. <http://blog.communicaid.com/cross-cultural-training/the-onion-model-of-culture/>
2. http://changingminds.org/explanations/culture/hall_culture.htm
3. <http://www.7d-culture.nl/website/AboutTHT/Bios/FT.asp>
4. <http://www.geert-hofstede.com>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

JUDr. Peter RUSIŇÁK, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

K PROBLEMATIKE JEDNOTNEJ PREZENTÁCIE ŠTÁTU V ZAHRANIČÍ

rusinak@euba.sk

Abstrakt

Predkladaný článok je súčasťou projektu VEGA Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu (1/0763/10), spracovávaného na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave ako výskumnom pracovisku. Je úvodným materiálom do diskusie riešiteľského kolektívu a jeho cieľom je stanoviť obsah, zameranie a teoretické a metodické postupy skúmanej problematiky. Autor sa v článku zameriava najmä na terminologické aspekty skúmanej problematiky.

Kľúčové slová: štát, jednotná prezentácia, koordinovaná prezentácia, značka (branding), globálny, diplomacia, verejná diplomacia.

Abstract

The presented article is part of the VEGA research project „The Role of Diplomacy in the Process of the Joint Presentation State“ (1/0763/10), which is being worked out at the Faculty of International Relations, University of Economics, Bratislava, as a research centre. It represents the introductory material to the discussion of the researchers' team and its aim is to assign the content, direction, theoretical as well as methodological approaches to the given issue. The author of the article aims especially at the terminological aspects of the given issue.

Key words: state, joint presentation, coordinated presentation, branding, global, diplomacy, public diplomacy.

Úvod

Plnohodnotné členstvo Slovenskej republiky (SR) v rozhodujúcich celosvetových i regionálnych zoskupeniach a plnenie záväzkov z neho vyplývajúcich modifikuje aj niektoré funkcie klasickej diplomacie. Realizácia priorít zahraničnej politiky SR sa presúva na multilaterálnu úroveň. Je oprávnené domnievať sa, že nové priority zahraničnej politiky SR a iné postavenie krajiny v systéme medzinárodných vzťahov spôsobujú, že niektoré funkcie klasickej diplomacie nie sú požadované v predchádzajúcej miere a intenzite. Posilnenie multilaterálnej diplomacie v politickej a bezpečnostnej oblasti modifikuje činnosť inštitúcií zahraničnej služby, mení potreby koordinácie a riadenia jednotlivých oblastí diplomatickej služby s posilnením jej hospodárskej, ľudskoprávnej, kultúrnej a reprezentačnej dimenzie. Ide o nevyhnutný proces, ktorým prechádza v zásade zahraničná služba všetkých štátov usilujúcich sa o posilňovanie integračných zväzkov ale aj o stabilizáciu bilaterálnych vzťahov k novým partnerom pri vymedzení ich novej kvality a zamerania.

Hlavným cieľom projektu VEGA *Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu* je preto preskúmať najmä, do akej miery sa mení postavenie a úlohy

diplomacie a zahraničnej služby štátu v globalizovanom svetovom systéme pri vytváraní imidžu krajiny v konfrontácii s ostatnými subjektami medzinárodných vzťahov. Na základe dostupných informácií, získaných skúseností a s použitím všeobecných teoretických metód (analýzy, syntézy, dedukcie, komparácie a empirie) je cieľom výskumu navrhnuť koncept budovania jednotnej reprezentácie štátu v zahraničí. Na príklade SR, ako malého štátu, pôsobiaceho aktívne v systéme medzinárodných vzťahov, sa navrhuje preskúmať, do akej miery je pripravená slovenská diplomacia a jej zahraničná služba – v reakcii na globalizačné trendy, vytvárať pozitívne predstavy o krajine u zahraničnej verejnosti a štátnych elít.

Predmetná problematika nie je v slovenskom výskume komplexne spracovaná, v literatúre sa nachádzajú len niektoré čiastkové práce. Tematicky ide o výskumnú oblasť, ktorá sa vo vedeckom prostredí považuje za novú, dynamickú, s výrazným praktickým uplatnením v prostredí diplomatickej praxe. Výskum je však prioritne zameraný najmä na oblasť verejnej diplomacie, ktorá však zďaleka nepokrýva komplexne problematiku súvisiacu s témou jednotnej prezentácie štátu.

Zámerom riešiteľského kolektívu je nadviazať na výsledky doterajšieho výskumu riešiteľského pracoviska zameraného na parciálne aspekty slovenskej zahraničnej služby v jej inštitucionálnom vymedzení (výskum zameraný na postavenie a úlohy zastupiteľských úradov SR), duálneho riadenia hospodárskej diplomacie, problematiku malých štátov a problematiku interkultúrneho dialógu. Projekt sa chce zamerať na kľúčové postavenie orgánov štátu, osobitne malého štátu, akým je v medzinárodných vzťahoch aj SR, pri realizácii tzv. soft power pri presadzovaní vlastných záujmov. Za prioritu sa v tomto kontexte považujú najmä verejná diplomacia a interkultúrny dialóg. Hľadá sa odpoveď na otázku, *do akej miery slovenská zahraničná politika a diplomacia ovplyvňujú a vytvárajú pozitívne predstavy o krajine, aký je v tomto kontexte vzťah vnútornej a zahraničnej politiky, či vôbec existuje stratégia spoločnej prezentácie krajiny a ak áno, na akých hodnotách je postavená, aké ciele presadzuje, kto sú jej aktéri, aké metódy a nástroje používajú, ktoré témy vyzdvihuje a na ktoré cieľové skupiny a teritória je zameraná.*

Hlavným cieľom projektu je preskúmať, ako sa mení postavenie, úlohy a funkcie klasickej diplomacie a zahraničnej služby štátu ako koordinačného subjektu pri vytváraní imidžu krajiny. Výskum bude rezultovať do spracovania návrhov možných postupov inštitúcií slovenskej zahraničnej služby pri realizácii spoločného postupu a jednotnej reprezentácie krajiny v zahraničí. Aktuálnosť výskumu a vhodnosť posúdenia danej problematiky prevažne na úrovni akademickej a nezávislej inštitúcie podporuje o.i. aj nekoordinovaná diskusia na úrovni viacerých rezortov o spôsobe riadenia štátnej zahraničnej reprezentácie, prinášajúcej doteraz skôr negatívne dôsledky na profiláciu a intenzifikáciu bilaterálnych vzťahov SR so svojimi partnermi. Výsledky výskumu by mohli poslúžiť ako možný zdroj informácií a námetov na skvalitnenie vzdelávacieho procesu riešiteľského pracoviska, ktoré sa špecializuje na dve základné dimenzie zahraničnej služby – ekonomickú a interkultúrnu. Projekt by sa mohol stať vhodným nástrojomaj na posúdenie možných zmien vo vecnom, personálnom a finančnom zameraní doterajšieho konceptu zahraničnej reprezentácie Slovenskej republiky.

Téma reflektuje snahu Ekonomickej univerzity v Bratislave o rozšírenie ponuky akreditovaných programov o problematiku výučby cudzích jazykov a interkultúrnej komunikácie ako dvoch významných nástrojov diplomacie a zahraničnej služby. Orientácia pri ich aplikácii významne napomáha správne zacieleniu komunikačných stratégií najmä u aktérov verejnej diplomacie, vrátane adeptov, pripravujúcich sa na Ekonomickej univerzite pre tento segment zahraničnej služby.

V teoretickej rovine i aplikačnej praxi je zatiaľ v SR málo početne zastúpená výskumná reflexia aktivít orgánov štátu pre medzinárodné styky. Prístup štátnych inštitúcií je paradoxne nevýrazný a je iniciovaný skôr aktivitami a tlakom mimovládnej sféry, osobitne v akademickej oblasti. Problematike sa venujú popri Fakulte medzinárodných vzťahov EU v

Bratislave predovšetkým akademické pracoviská pôsobiace v rámci Univerzity Komenského (Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied) a parciálne aj Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku¹. Inšpiráciu možno hľadať aj vo výsledkoch výskumu, ktorý prebieha v Českej republike najmä v otázke verejnej diplomacie, ktorý sa odráža v prevažnej miere v publikačnej činnosti Ing. Jany Peterkovej, PhD. z Fakulty medzinárodných vzťahov Vysokiej školy ekonomickej. Niektoré jej stanoviská uvádzame aj v tomto článku. Významným celosvetovým výskumným pracoviskom k témam, ktoré súvisia s problematikou jednotnej prezentácie štátu je Inštitút medzinárodných vzťahov v Haagu (Clingendael), reprezentovaný najmä prácami jeho riaditeľa, p. Jana Mellissena.

Projekt je primárne zameraný na výskum postavenia a úloh **diplomacie SR a jej zahraničnej služby** pri vytváraní imidžu krajiny v zahraničí s osobitným zreteľom na koncept jednotnej prezentácie štátu v zahraničí. Hlavným cieľom projektu je preskúmať najmä, ako sa mení postavenie, úlohy a funkcie klasickej diplomacie a zahraničnej služby štátu ako koordinačného subjektu pri vytváraní imidžu krajiny, osobitne vo vzťahu k verejnej diplomacii. V tejto súvislosti nás zaujíma najmä skutočnosť, či verejnú diplomaciu je potrebné vnímať ako súčasť klasickej diplomacie alebo ju interpretovať ako samostatnú aktivitu, prítomnú nielen v činnosti klasickej diplomacie ale aj iných inštitúcií a v tejto súvislosti príp. posun v prioritách pri plnení úloh diplomacie v zmysle Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch. Je však viac menej príznačné pre slovenský výskumný i aplikačný diskurz v oblasti diplomacie a zahraničnej politiky stavať dom takpovediac od komína a venovať sa viac nástrojom na riešenie problémov než samotnej ich podstate. Obdobne je to aj v prípade problému jednotnej prezentácie štátu, kde interpretačná zložka (nástroje) prevláda nad koncepčnou, čo aj v aplikačnej praxi vyvoláva celý rad nezodpovedaných otázok metodologického i aplikačného charakteru. Preto sa z hľadiska obsahovej štruktúry sa projekt v prvej etape sústreďuje aj na:

- terminologickú nejasnosť, nejednotnosť nielen samotného pojmu jednotná prezentácia štátu, ale aj jej jednotlivých foriem, realizovaných v procese komunikácie so zahraničným publikom a ich vzájomné prelínanie z pohľadu obsahu, aktérov, cieľov, zamerania, nástrojov. Predmetom záujmu by sa mali stať také pojmy ako napr. verejná diplomacia, propaganda, kultúrna diplomacia, public relations, branding a pod.,
- stav koncepčného spracovania problematiky na úrovni výskumu a aplikačnej praxe,
- preskúmanie súvislostí medzi zahraničnou politikou a jednotnou prezentáciou štátu,
- preskúmanie súvislostí medzi vnútornou politikou a jednotnou prezentáciou štátu v zahraničí,
- analýzu komunikačných stratégií jednotlivých subjektov zahraničnej politiky SR z pohľadu cieľov, cieľových skupín, teritoriálneho vymedzenia, motívov a nástrojov,
- analýzu jednotlivých foriem komunikácie,
- interkultúrny dialóg ako prejav tzv. mäkkej moci v pri realizácii zahraničnej politiky štátu

a následne preskúmanie existencie, či absencie reálnej stratégie jednotnej prezentácie SR, aj v komparácii s inými štátnymi útvarmi.

¹ FMV EU v Bratislave iniciovala v minulosti niekoľko stretnutí v rámci projektu Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky a Diplomatická služba členského štátu EÚ v kontexte európskej diplomacie, Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave inicioval konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR“ a „Globálna prezentácia SR: možnosti a výzvy“, konaných v Bratislave 4.12.2009, resp. 24.11.2010.

K terminologickej neujasnosti

Viacere pojmy, uvádzané v súvislosti so šírením obrazu štátu v zahraničí (napr. verejná diplomacia, propaganda, propagácia, branding, zahraničná politika, interkultúrna komunikácia, kultúrna diplomacia a pod.) tvoria podmnožinu jednotnej prezentácie štátu, sú vnímané ako jej nástroje, resp. formy (spôsoby) komunikácie, prenášajúce obsah koncepcie prezentácie štátu. Vykazujú však často rovnaké, príp. veľmi blízke charakteristiky, ako napr.:

- cieľové zameranie (podpora záujmov štátu v zahraničí a šírenie dobrého mena štátu v snahe zabezpečiť jeho blahobyť),
- existencia konceptu šírenia základných posolstiev v dlhodobom horizonte,
- definícia cieľových skupín, voči ktorým štát šíri v zahraničí o sebe informácie,
- definícia obdobných cieľových sektorov,
- využívanie podobných technologických nástrojov počas prezentácie,
- snaha o šírenie pozitívnych informácií o štáte.

Podstata šírenia pozitívneho obrazu o štátoch je historický spätá so samotnou jeho existenciou s výraznými prvkami propagandy. Nový rozmer nadobudla jednotná prezentácia štátu neskôr najmä v súvislosti s technologickým vývojom.

K termínu jednotná prezentácia štátu v zahraničí

Pod pojmom **jednotná prezentácia štátu** rozumieme jeho dlhodobú a kontinuálnu komunikačnú koncepciu (stratégiu) zameranú na cieľové skupiny v zahraničí s cieľom vytvoriť o sebe pozitívny (realistický) obraz. Ide teda o cieleňú profiláciu štátu, obsahom ktorej sú základné posolstvá a témy, ktoré chce štát o sebe v zahraničí oznamovať (komunikovať), a to nielen prostredníctvom orgánov štátnej správy, ale aj mimovládnych subjektov i samotných občanov a zároveň schému koordinácie činností jeho jednotlivých súčastí (tzv. organizačný rámec).

Spracovanie takejto koncepcie, po celospoločenskej diskusii, a koordinácia jej realizácie sú spravidla doménou orgánov štátu, osobitne tých, ktorým sú právnymi predpismi vymedzené kompetencie pre výkon štátnej správy s medzinárodným prvkom (spravidla ide o ministerstvá zahraničných vecí). Prezentácia štátu sa opiera spravidla o koncepciu zahraničnej politiky štátu (t. j. prioritne reflektuje záujmy štátu a jeho občanov v zahraničí) a zo svojich základných politických, ekonomických, právnych, kultúrnych, mentálnych a historických charakteristík. Predpokladá sa, že z obsahového hľadiska ide vždy o konsenzuálny (jednotný) prístup. Inštitucionálny aspekt problému, t. j. heterogénnosť inštitúcií, ktoré sa chcú, môžu, príp. vedú zúčastňovať na príprave, ale predovšetkým procese realizácie prezentácie štátu a konečný efekt prezentácie oprávnene vyvolávajú potrebu vnímať tento pojem skôr ako koordinovaný proces. Úspech jednotnej prezentácie štátu je podmienený najmä kredibilitou a atraktivitou štátu, prezentovanou navonok správaním sa všetkých jej aktérov, tak orgánov štátnej správy, ako aj mimovládnych inštitúcií i samotných občanov. Jednotná prezentácia štátu je teda vnímaná (vo vzťahu k jej nástrojom) ako makrostratégia, koncipovaná na základe spoločných hodnôt charakteristických pre daný štát. Za optimálny sa považuje stav, keď je tento koncept výsledkom celospoločenskej diskusie, vo väčšine prípadov je však skôr určovaná a vnímaná iba cez prizmu aktivít politických elít. Diskusia o zahraničnopolitických otázkach a najmä prioritách zahraničnej politiky štátu, však nie je, až na svetlé výnimky, témou celospoločenských diskusií.

Rozdiely v prístupe ku konceptu jednotnej prezentácie štátu sú determinované ich základnými charakteristikami, predovšetkým veľkosťou, geopolitickým postavením v medzinárodnom prostredí, dĺžkou samostatnej existencie, príslušnosťou k aliančným

spoločenstvám, ekonomickej a vojenskej sile, histórii, mentalite a pod. Pre tzv. malé štáty je možnosťou pre prezentáciu svojej identity formou tzv. príbehov, t. j. ponúkaných príkladov vývoja štátu spravidla počas zásadnej spoločensko-politickej zmeny. Obsahom príbehov je spravidla zviditeľnenie sa a prezentácia snahy o zmenu zaužívanej (stereotypnej) identity na identitu novú prostredníctvom pričlenenia sa k inému hodnotovému spoločenstvu, na rozdiel od tzv. veľkých štátov, ktorých prezentácia je zameraná predovšetkým na obhajobu svojich postojov. Snaha o prezentáciu nových a silných stránok svojej identity nahrádza u malých štátov absenciu reálneho vplyvu na chod medzinárodného spoločenstva.

Štruktúra koncept jednotnej prezentácie štátu spravidla obsahuje:

1. Východiskový stav (dôvody vypracovania) – napr.:

- doterajšie prístupy k riešeniu problému, spravidla identifikácia absencie a následnej potreby a nevyhnutnosti koordinácie všetkých inštitúcií zúčastňujúcich sa na tvorbe a realizácii prezentácie,
- inštitucionálny rámec, t. j. vymedzenie inštitúcií, ktoré sú, v zmysle príslušných právnych predpisov, príp. zvykového práva, spôsobilé na výkon takejto činnosti, hierarchia z hľadiska pôsobnosti, informácia a analýza rozsahu právomocí, ich doterajšie aktivity a v neposlednom rade aj spôsob koordinácie ich činnosti
- stav rozpracovania konceptu jednotnej prezentácie, vrátane informácií o doterajšom vnímaní štátu v zahraničí a jeho imidžu, napr. na základe výskumov verejnej mienky, reportingu orgánov štátu pre zahraničné styky a skúseností mimovládneho sektora pri realizácii vlastných aktivít,
- finančné náklady na realizáciu doterajších aktivít, spôsob vyhodnocovania efektivity, t. j. aktivity ako výsledok expertízneho spracovania,
- konformita a prepojenosť prezentácie s prioritami domácej a zahraničnej politiky, s verejnou diplomaciou a zahraničnopolitickými, ekonomickými a bezpečnostnými záujmami štátu.

2. Cieľové zameranie jednotnej prezentácie (z hľadiska obsahového inštitucionálneho, finančného a technického) – napr. :

- odstránenie doterajšej roztrieštenosti a nekoordinovanosti pri riadení aktivít jednotlivých aktérov a vytvorenie mechanizmu efektívneho riadenia,
- identifikácia identity štátu, jeho základných a výnimočných charakteristík v zmysle
 - o vyznávaných hodnôt a formou posolstiev, tzv. príbehov a hesiel pre zahraničné publikum,
 - o prezentácie vízie vývoja štátu značky (geografická charakteristika, kultúrna a ekonomická identifikácia, osobitne schéma politického systému a ekonomických vzťahov, vyznávaný koncept ľudských práv a slobôd, príslušnosť k civilizačnej skupine, úroveň bezpečnosti v krajine, charakteristika ľudského potenciálu, systém vzdelávania, úroveň vedeckého výskumu, charakteristiky právneho štátu, hodnotenia aliančných väzieb najmä z pohľadu vierohodnosti a spoľahlivosti, charakteristika kultúrneho a prírodného dedičstva, demografická charakteristika, stav ochrany životného prostredia, úroveň bilaterálnych vzťahov a paralely či rozdielnosti vo vývoji v prípade cieľenej teritoriálnej kampane, kontinuita vývoja krajiny a strategický prístup k vývoju krajiny, úroveň vládnutia, vzťah národnej a európskej identity,

úroveň interkultúrneho dialógu, politická kultúra, vzťah k menšinám, korekcia doterajšieho obrazu štátu, podpora vytváraniu pozitívneho obrazu štátu, zvýšenie informovanosti, očakávané implikácie do ekonomiky, prezentácie z hľadiska sektorového, napr. vo forme prílevu zahraničných investícií, podpory turizmu, zvýšenie zamestnanosti a v konečnom dôsledku zvýšenie blahobytu občanov;

- identifikácia najvýznamnejších, resp. preferovaných oblastí prezentácie z pohľadu sektorového a teritoriálneho,
- vizualizácia štátu,
- definícia prítomnosti či absencie advokátskeho štátu v procese prezentácie, či potreby alebo odmietnutia súbežnej prezentácie s iným štátnym útvarom.

V prípade samotného pojmu jednotná prezentácia štátu v zahraničí nás zaujímajú, popri definícii samotného pojmu, predovšetkým prívlastky, ktoré tvoria, či aspoň naznačujú jeho obsah. Z tohto pohľadu je vhodné sústrediť sa najmä na posolstvá, ktoré chce štát o sebe zverejniť vo vzťahu k zahraničným cieľovým skupinám a z toho vyplývajúcu potrebu definovať základné charakteristiky SR z pohľadu tvorcov konceptu jednotnej prezentácie štátu, ale aj z pohľadu prijímateľa takejto informácie, teda zahraničnej verejnosti. Limitované možnosti tzv. malých krajín, ako napr. SR, orientujú cieľové zameranie nielen na vybraný okruh cieľových skupín, ale aj tém a posolstiev, ktoré daný štát výstižne charakterizujú a ktoré môže takýto štát, najmä prostredníctvom diplomacie, vrátane verejnej diplomacie, dosiahnuť. „*Témy by mali zároveň zohľadňovať tradície a súčasné kapacity krajiny alebo byť predmetom „národného konsenzu“, t.j. odrážať spoločenský záujem krajiny do takej miery, že sa stali súčasťou základných hodnôt krajiny („národnej/štátnej identity“), napr. ako „ochrana životného prostredia“ v prípade škandinávskych krajín. Témy VD by mali byť zvolené tak, aby: vychádzali zo základných hodnôt krajiny, boli súčasťou celospoločenského konsenzu, bolo možné doložiť konzistenciu postojov predstaviteľov krajiny, boli založené na silných argumentoch.*“² Za úspešný sa považuje štát, ktorého politika a aktivity smerom dovnútra i navonok sú hodnotené napr. prívlastkami kredibilná, profesionálna, kontinuálna, autentická, príťažlivá, presvedčivá, dôveryhodná, jasná, transparentná, čitateľná, stabilná, dlhodobá, sebavedomá, konštruktívna, kompetentná, kreatívna, moderná, zodpovedná, konzistentná.

3. Cieľové skupiny – identifikácia prijímateľov prezentácie, napr. :

- zahraničná verejnosť všeobecne,
- investori,
- obchodníci,
- vplyvné osobnosti,
- krajanská komunita,
- médiá,
- politické elity,
- regióny (tzv. referenčné regióny, resp. krajiny a ko celok)

4. Komunikačné nástroje – napr.:

- verejná diplomacia,
- rozvojová pomoc,
- tvorba partnerstiev, napr. vytváranie akademických sietí (napr. výmenné pobyty študentov a pedagógov),
- médiá, vrátane zahraničného vysielania domácich médií,

2 SLÁVIKOVÁ, E., BILČÍK, V., DULEBA, A.: Strednodobá koncepcia rozvoja verejnej diplomacie v podmienkach MZV SR. Analýzy skúseností a návrh odporúčaní. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, január 2009, s. 14. Dostupné na www.sfpa.sk.

- sociálne siete,
- mediálne informácie,
- propagačné materiály,
- vystúpenia významných osobností,
- marketingové akcie (veľtrhy, výstavy, komerčné prezentácie),
- internet,
- kultúrne podujatia,
- športové podujatia,
- celospoločenská diskusia,
- činnosť zastupiteľských úradov,
- činnosť mimovládnych organizácií,
- multiplikátori uľahčujúci prezentáciu, napr. významné osobnosti prezentovaného štátu, komerčné značky a firmy, reprezentanti vedeckej, výskumnej a akademickej sféry, vrátane študentov zúčastňujúcich sa na výmenných pobytoch, významní umelci, športovci a krajanovia žijúci v prijímajúcom štáte, študenti, zúčastňujúci sa na výmenných pobytoch, úspešné projekty mimovládnych subjektov, pôsobiace v prijímajúcom štáte.

5. Pravidlá koordinácie – napr.:

- vytvorenie medzirezortného orgánu na koordináciu,
- vymedzenie jasných kompetencií existujúcich inštitúcií

6. Postupy implementácie – napr.:

- implementačné stratégie jednotlivých aktérov prezentácie formou krátkodobých a strednodobých sektorových a teritoriálnych stratégií

K pojmu klasická diplomacia

Zastupiteľské úrady sú súčasťou stálych diplomatických orgánov štátu v zahraničí, t. j. tých orgánov, ktoré sú kompetentné konať v mene svojho štátu, trvalo ho zastupovať v zahraničí, alebo vykonávať iné zverené funkcie, súvisiace s realizáciou zahraničnej politiky štátu. Ich zriaďovanie, činnosť a právne postavenie upravuje medzinárodné právo s cieľom zabezpečiť na ich činnosť podmienky primerané významu a postaveniu.

Základné pramene medzinárodného diplomatického (legačného) práva, t.j. Viedenský dohovor o diplomatických stykoch z roku 1961, Viedenský dohovor o konzulárnych stykoch z roku 1963 a Viedenský dohovor o zastúpení štátov v ich stykoch s organizáciami univerzálnej povahy z roku 1975 naznačujú 6 základných funkcií diplomatickej misie: **zastupiteľskú, ochrannú, informačnú, rozvojovú, vyjednávaciu a administratívno-správnu**. Bez zámeru o ich zoradenie podľa významu ide v podstate o zásadné činnosti, vykonávané v diplomatickej praxi všetkých členských štátov OSN. Na intenzitu ich výkonu vplyvajú pritom rôzne iné faktory, napr. úroveň vzájomných vzťahov, právny poriadok vysielajúceho i prijímajúceho štátu i celková úroveň medzinárodných vzťahov v regionálnom či svetovom kontexte. Všetky uvádzané funkcie sú nástrojom na presadzovanie záujmov štátu v kontakte so subjektami medzinárodného práva a teda aj jeho samotnej prezentácie v zahraničí. Na účely tohto článku sa dotkneme iba negociačnej, zastupiteľskej, informačnej a rozvojovej funkcie.

Posilňovanie kontaktov klasickej diplomacie, a tým aj presadzovanie záujmov štátu prostredníctvom kontaktov nielen s inštitúciami štátnej správy potvrdzuje napr. aj problém aplikácie negociačnej (vyjednávacej) funkcie diplomacie, založenej na pomerne abstraktne vymedzenej formulácii čl. 3 ods.1 písm.c) Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch

(viest' rokovania s vládou prijímajúceho štátu). Z užšieho hľadiska ide o negociácie formálneho charakteru (kontakty medzi zástupcami dvoch alebo viacerých štátov resp. medzinárodných organizácií so zámerom, resp. cieľom dosiahnuť písomnú zmluvu o riešení nejakého špecifického problému bilaterálneho alebo multilaterálneho charakteru), resp. v širšom chápaní negociácie neformálneho charakteru, za ktoré možno považovať všetky kontakty medzi predstaviteľmi štátov alebo medzinárodných organizácií so zámerom (cieľom) získať stanovisko k rôznym otázkam bilaterálneho alebo multilaterálneho záujmu. Kým v prvom prípade sa, v zmysle medzinárodného zmluvného práva očakáva a vyžaduje špeciálne zmocnenie od ústavných inštitúcií vysielajúceho štátu, v druhom prípade sa za všeobecné zmocnenie považuje odovzdanie poverovacích listín veľvyslanca. Negociačná funkcia sa javí ako typicky prierezová činnosť diplomatickej misie a diplomatických zástupcov, prebiehajúca, rovnako ako funkcia informačná, predovšetkým prostredníctvom diplomatických rozhovorov a diplomatických kontaktov. Vyššie uvedená formulácia čl. 3, ods.1 písm.c) a čl. 41 ods.2 Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch logicky naznačuje subjekty, ktoré sú kompetentné viesť rokovania a najmä prijímať rozhodnutia a záväzky (pravidla sú to vlády prijímajúceho štátu, ktoré vedú takéto rokovania ako subjekty najvyššej výkonnej moci). V širšom slova zmysle, aj vplyvom zaužívanej praxe, chápeme teda pod pojmom vláda nielen samotný kabinet ministrov, ale všetky inštitúcie spadajúce do okruhu exekutívy daného prijímajúceho štátu, osobitne ministerstvo zahraničných vecí, príp. iné ministerstvo, na ktorom sa môžu dohodnúť, alebo ich prostredníctvom. V prípade absencie spoločnej dohody možno teda pri striktnej aplikácii tohto ustanovenia viesť rokovania iba s ministerstvom zahraničných vecí prijímajúceho štátu. Diplomacia je však liberálnejšia. Diplomacie misie rokujú a udržiavajú kontakty aj s inými orgánmi prijímajúceho štátu. Takúto prax možno však realizovať iba vtedy, ak prijímajúci štát výslovne alebo mlčky takúto prax berie na vedomie.³ Diplomacie misie, vedú, teda, oficiálne rokovania, udržiavajú kontakty a šíria informácie o štáte nielen vo vzťahu k zástupcom vládnych inštitúcií, ale na strane druhej, minimálne v štátoch považovaných za demokratické, aj k mimovládny inštitúciám (tretí sektor, opozičné politické subjekty, zástupcovia podnikateľskej sféry, osobnosti a inštitúcie z rôznych odvetví spoločenského života, občania štátu).

Zastupiteľská funkcia (čl.3 ods.1, písm. a) Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch) je často krát spájaná, najmä u laickej verejnosti, s reprezentačným zastúpením diplomatických zástupcov na spoločenských podujatiach, resp. protokolárnych podujatiach, na ktorých je účasť oficiálnych diplomatických predstaviteľov očakávaná prijímajúcim štátom. Ide však v tomto prípade predovšetkým o činnosti, počas ktorých diplomatický zástupca, primárne a spravidla vedúci diplomatickej misie, musí v mene vysielajúceho štátu vystupovať počas negociácií so zástupcami prijímajúceho štátu, tlmočiť stanoviská svojho štátu a teda aj prezentovať krajinu ako celok a tlmočiť jeho stanoviská, a prijímať v tejto súvislosti príslušné rozhodnutia a záväzky, ktorú diplomatická misia zastupuje.

Obsah a rozsah *informačnej (spravodajskej) funkcie* diplomatickej misie závisí predovšetkým od požiadaviek a inštrukcií vysielajúceho štátu. Ten sa pritom opiera o dikciu čl.3, ods.1 písm.d) Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch, umožňujúceho diplomatickej misii zisťovať všetkými zákonnými prostriedkami podmienky a vývoj v prijímajúcom štáte a podávať o nich správy vláde vysielajúceho štátu. Informácie, ktorými diplomatický zástupca disponuje, pochádzajú z diplomatických kontaktov, realizovaných predovšetkým prostredníctvom diplomatických rozhovorov a diplomatických rokovaní. Najvýznamnejším prejavom aktivít diplomatického zástupcu sú jeho kontakty s predstaviteľmi prijímajúcej krajiny. Existencia systematických kontaktov umožňuje

³ TÓTH, E. a kol.: *Úvod do diplomacie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2009, s.48.

realizovať funkcie zahraničného zastúpenia vysielajúceho štátu v štáte prijímajúcom (predovšetkým prostredníctvom diplomatickej misie) v rozsahu vymedzenom diplomatickým právom.

Tézu o prioritnom význame diplomatických kontaktov pre samotnú existenciu diplomacie ako nástroja zahraničnej politiky štátu zvyrazňujú aj samotné názvy troch základných medzinárodno-právnych dokumentov upravujúcich diplomatické právo - Viedenského dohovoru o *diplomatických stykoch*, Viedenského dohovoru o *konzulárnych stykoch*, príp. Viedenského dohovoru o zastúpení štátov v ich stykoch s organizáciami univerzálnej povahy. Z obsahového hľadiska ide teda pri realizácii diplomatických kontaktov o získavanie, poskytovanie a následne spracovávanie údajov obsahujúcich buď informáciu o faktoch, udalostiach a rozhodnutiach, resp. informáciu, ktorá sa stáva predmetom posúdenia počas negociácií a ktorá spravidla vyústi do prijatia medzinárodnej dohody bilaterálneho resp. multilaterálneho charakteru. Zmyslom a obsahom diplomatických kontaktov je však nielen získavať, spracúvať a podávať takéto informácie inštitúciám vysielajúceho štátu, ale plniť aj funkciu zastupiteľskú, súčasťou ktorej je *poskytovanie relevantných informácií týkajúcich sa vzťahov medzi vysielajúcim a prijímajúcim štátom, resp. medzinárodnou organizáciou, pri ktorých sú zriadené diplomatické misie. Umožňujú štátom nedostať sa do medzinárodnej izolácie, vyvolávať záujem o príslušnú krajinu a v neposlednom rade vytvárať atmosféru dôvery medzi aktérmi medzinárodných vzťahov (výkon tzv. verejnej diplomacie.)*

Rozvojová funkcia diplomatickej misie má tiež prierezový charakter a je veľmi úzko spätá so zastupiteľskou a vyjednávacou funkciou. Je založená na istom impulze či iniciatíve na podporu priateľských vzťahov medzi vysielajúcim a prijímajúcim štátom a rozvojom ich hospodárskych, kultúrnych a vedeckých stykov, v súlade s čl. 3 ods.1 písm. e) Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch⁴ a čl. 5 písm. b) Viedenského dohovoru o konzulárnych stykoch. Takto chápaná funkcia diplomatických misií spočíva v podpore a rozvíjaní vzťahov, získavaní a podávaní informácií, sprostredkúvaní kontaktov medzi obchodnými a podnikateľskými subjektmi a subjektmi v oblasti vedy, techniky a kultúry prijímajúceho a vysielajúceho štátu, nie však v bezprostrednom obchodovaní alebo inom podnikaní. Ide historicky o najstaršie činnosti diplomatických misií späté s niekdajším postavením konzula a v súčasnosti o oblasti, ktoré svojim charakterom nútia diplomatických zástupcov konať rýchlo a razantne s cieľom dosiahnuť konkurenčnú výhodu vo vzťahu k prijímajúcemu štátu. Jej výkon je základným predpokladom pre rozvíjanie bilaterálnych vzťahov medzi štátmi, resp. štátom a medzinárodnou organizáciou. Popri právnom rámci prijímajúceho a rozsahu inštrukcií štátu vysielajúceho predstavuje výkon tejto funkcie najširšie pole pôsobnosti pre iniciatívu diplomatických zástupcov a v konečnom dôsledku je výrazom úspešnosti nielen diplomatickej misie v krajine pôsobenia ale aj dôveryhodnosti a úspešnosti štátu, ktorý zastupuje.

K pojmu verejná diplomacia

Aj **verejná diplomacia** je nástrojom jednotnej (koordinovanej) prezentácie štátu. Predpokladá sa pritom, že vychádza primárne z hodnotového rámca (hodnotových charakterítik a princípov), ktorý príslušný štát vyznáva, z brandingu krajiny, obrazov, symbolov a posolstiev, ktoré tvoria podstatu konceptu jednotnej prezentácie štátu. Kým Peterkovej prístup inklinuje výrazne k definícii reprezentácie štátu ako ku konceptu a v jej prípade ide u verejnej diplomacie, o „*činnosť zameranú na utváranie a ovplyvňovanie pozitívnych predstáv o danom štáte, hodnotách a činnostiach, ktoré reprezentuje medzi*

⁴ Zaradenie takto formulovanej funkcie do Viedenského dohovoru inicioval Jaroslav Žourek, československý zástupca v Komisii OSN pre medzinárodné právo, ktorá bola poverená Valným zhromaždením OSN vypracovať návrh kodifikácie diplomatického práva, realizovaný neskôr prijatím dvoch Viedenských dohovorov.

zahraničnou verejnou. Prostriedkom na dosiahnutie žiadúceho cieľa je pravdivá komunikácia so zahraničnou verejnou vykonávaná v súčinnosti štátneho aparátu i súkromných subjektov“⁵, Pajtinkova definícia inklinuje k anglickému pojmu public diplomacy a je ním vnímaná skôr ako nástroj, ako „špecifická súčasť diplomacie štátu, ktorá sa na rozdiel od tradičnej diplomacie, neorientuje na politické elity alebo diplomatických zástupcov cudzieho štátu, ale pôsobí primárne na širokú verejnú v zahraničí s cieľom ovplyvňovať verejnú mienku, v súlade so zahraničnopolitickými záujmami štátu, ktorý ju realizuje“⁶. Pajtinka, na rozdiel od iných autorov nekriticky preceňujúcich účasť mimovládnych štruktúr na verejnej diplomacii, odvíja jej existenciu primárne od činnosti štátu a jeho zahraničnej politiky, vníma ju v rámci výkonu diplomacie ako „tú časť vonkajšieho pôsobenia štátu, ktoré je ovplyvňované štátom, resp. jeho orgánmi a cieľavedome prispieva k vytváraniu takého jeho obrazu v zahraničí, ktorý mu umožňuje efektívnejšie presadzovanie jeho zahraničnopolitických záujmov“ a „súbor štátnych a štátom podporovaných aktivít, ktoré sú zamerané primárne na ovplyvňovanie verejnej mienky v zahraničí, a to v súlade so zahraničnopolitickými záujmami štátu“.⁷ Navrhuje v tejto súvislosti, aby zo strany štátu boli podporované racionálne a efektívne iba tie aktivity mimovládnych organizácií vo vzťahu k zahraničiu, ktoré sú v súlade so zahraničnopolitickými záujmami štátu.

Rezortný prístup MZV SR k chápaniu pojmu verejná diplomacia musí byť a v SR aj je vnímaný zo širšieho pohľadu a okrem zahraničného vektora vníma aj jeho domáciu dimenziu a z tohto pohľadu je hodnotená ako „dlhodobý proces komunikácie s domácou aj zahraničnou verejnou s cieľom zvyšovať atraktivnosť Slovenska, jeho kredibilitu a pochopenie zahraničnopolitických cieľov“.⁸ Batora, na rozdiel od Pajtinku, zvyrazňuje občiansky princíp v procese verejnej diplomacie, ktorú vníma ako „angažovanie sa domácej a zahraničnej verejnosti s cieľom zvyšovania atraktivity, kredibility a pochopenia politiky (zahraničnej i domácej) SR“,⁹ pričom tento proces hodnotí ako dlhodobý a založený na spolupráci s mimovládnyimi organizáciami.

Významnú súčasť klasickej diplomacie vždy predstavovala aj tá časť jej aktivít, ktorú definujeme ako verejná diplomacia. Bola a je prítomná v práci diplomatického zástupcu, intenzita jej aplikácie je závislá od viacerých faktorov, napr. je determinovaná početnosťou personálneho obsadenia diplomatickej misie, teritoriálnym zameraním, úrovňou vzájomných vzťahov medzi štátmi, dĺžkou a intenzitou diplomatických stykov, disponibilnými finančnými zdrojmi, kvalifikáciou diplomatického personálu. Možno v tejto súvislosti plne súhlasiť a podporiť stanovisko skúseného slovenského diplomata, doc. P. Vršanského, ktorý v diskusiách o charaktere verejnej diplomacie a najmä so snahou antagonistického postavenia

⁵ PETERKOVÁ, J.: *Verejná diplomacie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, s. 13.

⁶ PAJTINKA, E.: Teoretické východiská formovania verejnej diplomacie Slovenskej diplomacie. In: *Zborník abstraktov a CD z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie medzinárodné vzťahy 2009 Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, Smolenice, 3. – 4. december 2009, Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, s. 72 (abstrakt), s. 563 – 568 (CD).*

⁷ PAJTINKA, E.: In: BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds): *Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 31, 32*

⁸ MALLICKOVÁ, E.: *Verejná diplomacia ako priorita MZV SR*. In: BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds): *Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 10.*

⁹ BÁTORA, J.: *Verejná diplomacia: Koncepcie a zahraničná dimenzia*. In: BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds): *Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 14.*

tzv. klasickej a tzv. verejnej diplomacie zo strany niektorých autorov a preprezentantov tretieho sektora vníma verejnú diplomáciu ako *“súčasť odborného know-how moderného diplomata, ako priesečník medzi vertikálnou líniou, ktorá predstavuje zahraničnú službu, kde platí princíp subordinácie, a horizontálnou líniou, ktorá predstavuje úsilie občianskeho sektora a NGO o podporu demokracie.”*¹⁰

K pojmom propaganda a branding

Jednotná prezentácia štátu obsahuje prvky **propagandy** z pohľadu úmyslu pri využívaní komunikačných nástrojov. Hranica medzi úmyslom šírenia iba pozitívneho a nie realistického obrazu o krajine, obsahuje prvky manipulácie s verejnou mienkou.

Obsahovo je pojmu jednotná prezentácia štátu najbližšie pojem **branding** ako snaha o vytvorenie značky (imidžu) štátu. Peterková v tejto súvislosti naznačuje viaceré prístupy k vnímaniu tohto pojmu – od jednoduchého, tzv. ľudového vnímajúceho branding ako značkovanie, cez značku s vizuálnou hodnotou firmy, výrobku či služby, až po spôsob komunikácie, ktorý má vzbudzovať v cieľovej skupine pozitívne asociácie spájané s dotknutým subjektom. Toto vnímanie absorbuje aj pojmy, ako hodnoty, ideály, povest' a pod.¹¹ Konštrukcia konceptu jednotnej prezentácie štátu je vnímaná predovšetkým optikou cieľových skupín v zahraničí. Vytváranie značky štátu obsahuje prvky medzinárodného marketingu, na strane druhej je súčasťou tvorby identity štátu a jej následnej prezentácie štátu ako *„výnimočnej individuality, ako nezametiteľného spoločenstva“*¹², ktorá tvorí obsahovú prioritu konceptu jednotnej prezentácie štátu. Identita v sebe nesie prvok uznania a akceptovania zo strany zahraničných cieľových skupín. Podstatou identity je predovšetkým hodnotový rámec, ktorý daný štát formuluje a v praxi realizuje pre svojich občanov, jeho povest' v medzinárodnom prostredí a zároveň demonštrácia jeho osobitostí (inakostí) v prostredí (spoločenstve), ktorého sa chce stať členom.

Použitá literatúra:

1. BÁTORA, J. 2005. Multistakeholder Public Diplomacy of Small and Medium-Sized States: Norway and Canada Compared, 2005; Dostupné na <http://www.diplomacy.edu/Conferences/MSD/papers/batora.pdf>.
2. BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010.
3. BÁTORA, J. 2010. Verejná diplomacia: Koncepcie a zahraničná dimenzia. In BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 14 – 19.
4. GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2010. Slovenská verejná a zahraničná politika. In BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj

¹⁰ VRŠANSKÝ, P.: . In: BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds): Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 114.

¹¹ PETERKOVÁ, J.: *Veřejná diplomacie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, s. 18.

¹² PETERKOVÁ, J.: *Veřejná diplomacie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, s. 19.

MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s.81 – 87..

5. Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky. Dostupné na <http://www.mzv.cz/servis/soubor,asp?id=12011>
6. MAGALHÃES, C., J., de. 2001. Manual Diplomático. Lisabon: Editorial Bizancio, 2001. ISBN972-53-0107-2.
7. MALLICKOVÁ, E. 2009. Verejná diplomacia ako priorita MZV SR. In BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s.10 – 13.
8. Návrh jednotnej prezentácie SR v zahraničí. Rokovanie vlády SR 4. marca 2009, uznesenie č. 177/2009 (č. materiálu ÚV-5829/2009). Dostupný na http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-6604?prefixFile=m_
9. PAJTINKA, E. 2010. Teoretické východiská formovania verejnej diplomacie Slovenskej diplomacie. In : Zborník abstraktov a CD z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie medzinárodné vzťahy 2009 Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, Smolenice, 3. – 4. december 2009, Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010, s. 72 (abstrakt), s. 563 – 568 (CD).
10. PAJTINKA, E. 2009. In BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 31-32..
11. PETERKOVÁ, J. 2008. Veřejná diplomacie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008. ISBN 978-80-7380-125-0.
12. SLÁVIKOVÁ, E., BILČÍK, V., DULEBA, A. 2009. Strednodobá koncepcia rozvoja verejnej diplomacie v podmienkach MZV SR. Analýzy skúseností a návrh odporúčaní. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, január 2009. Dostupné na www.sfpa.sk.
13. TÓTH, L. a kol. 2009. Úvod do diplomacie. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2009. ISBN 978-80-225-2683-8.
14. VRŠANSKÝ, P. 2009. In BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 113 – 115.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemská 1
852 35 Bratislava

Slovenská republika

Ing. Peter RUSIŇÁK

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PREDPOKLADY ÚSPEŠNÉHO PREDSEDNÍCTVA NOVÝCH ČLENSKÝCH KRAJÍN V RADE EÚ

peter.rusinak.fmv@euba.sk

Abstrakt

Predsedníctvo v Rade EÚ predstavuje jeden zo základných inštitútov inštitucionálneho usporiadania Európskej únie. Napriek jeho významnosti sa odborná literatúra a laická verejnosť len v stručnosti venuje tejto problematike. Nejde však o zanedbateľný fenomén; rotujúce predsedníctvo v Rade je vysoko oceňovaným nástrojom zahraničnej politiky členských štátov. Predstavuje značný potenciál pre zvýšenie prestíže a získanie silnejšej pozície na európskej politickej scéne. Zámerom autora nie je predostrieť všetky možnosti realizácie úspešného predsedníctva, ale upriamiť pozornosť na tie, ktoré vo všeobecnosti stoja pred každým predsedníckym štátom. Cieľom je v tejto súvislosti predstaviť a objasniť priority maďarského a poľského predsedníctva pre rok 2011 a poskytnúť odporúčanie pre dosiahnutie čo možno najefektívnejšej správy EÚ z politického hľadiska.

Kľúčové slová: Predsedníctvo, Rada EÚ, Lisabonská zmluva, Maďarsko, Poľsko, úspech.

Abstract

Presidency in the EU Council constitutes one of the key stones in the institutional architecture of the European Union. Despite its high relevance, scholar literature and general public pay little attention to it. Nevertheless, the rotating presidency in the EU Council is highly appreciated by the Member States as a foreign policy tool. It possesses high potential for gaining international prestige and obtaining a stronger position on European political scene. The author doesn't aim to introduce all the possibilities of realizing the successful presidency. Instead he tries to draw the attention to those which stand ahead every chairing Member State. Consequently, the goal is to present and clear up the Hungarian and Polish priorities for the upcoming year 2011 in the Council and to provide some guidelines for conducting the most efficient way of presiding over the EU possible.

Keywords: Presidency, Council of the EU, The Lisbon Treaty, Hungary, Poland, success.

Úvod

Ešte nikdy od historicky najväčšieho rozšírenia Európskej únie v roku 2004 nepredsedali Únii dva novointegrované štáty v dvoch po sebe nasledujúcich obdobiach. Rok 2011 sa v tomto kontexte javí ako zlomový. Tzv. nové členské štáty považujú nasledujúci rok za kruciálny v oblasti zahraničnej politiky a vonkajších vzťahov EÚ. Maďarsko a Poľsko, ktoré budú v roku 2011 predsedat' EÚ, vnímajú svoje obdobie predsedníctva s veľkými očakávaniami a sľubujú významné zmeny najmä v oblasti politiky susedstva a energetiky. Aktuálnou otázkou (a v niektorých prípadoch i prirodzenou menšou obavou) zostáva, či budú obe krajiny schopné viesť Úniu zložitým obdobím ovplyvneným rozpočtovými deficitmi,

finančným kolapsom Grécka, opätovnou snahou Únie získať väčšiu dôveru svojich partnerov a potrebou urýchliť prístupový proces Chorvátska.

Predsedsníctvo v Rade EÚ je výzvou, ktorá stojí pred každým členským štátom. Rozdiel je v tom, že tzv. starí členovia majú dostatočné skúsenosti s vedením takého kolosu akým EÚ je, pričom mladšie členské štáty musia odpovedať na túto výzvu po prvý raz. Na príklade Českej republiky možno pochopiť, že bez vnútornej politickej a sociálnej stability, členský štát nikdy nebude schopný plnohodnotne riešiť všetky úlohy predsedníctva a bude sa musieť do značnej miery opierať o pomoc svojich skúsenejších partnerov. Z nových členských štátov už malo aj Slovinsko možnosť vyskúšať si predsednícku stoličku, avšak kvôli politickej korektnosti treba poznamenať, že za kompletne odlišných podmienok ako tomu bolo v prípade Českej republiky.

Aby sme na konci roka 2011 mohli konštatovať, že uplynulý rok bol úspešným (už nech sú kritériá úspechu akékoľvek), je potrebné, aby sa Poľsko a Maďarsko vyvarovalo nováčikovských chýb v predsedníckej stoličke Únie. Volebný „super-rok“ 2010 priniesol v krajinách V4 do vedenia viacero nových politických elít, pričom všetky z nich vstúpili do svojej funkcie s novými výzvami a starými záväzkami, v ktorých sa ich krajiny stále nachádzajú. Nie len v oblasti zahraničnej politiky, kde krajiny Východného partnerstva a Západného Balkánu očakávajú, že ich požiadavky budú v centre záujmu zahranično-politickej agendy EÚ práve pod maďarským a poľským predsedníctvom. Ak sa napríklad bližšie pozrieme na tému Východného partnerstva EÚ, zistíme, že „podľa svojich cieľov ide o súčasť Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, avšak podľa nástrojov, ktoré využíva, patrí do politiky rozširovania“.¹ Ešte nikdy predtým nebol tak zjavný vzťah závislosti medzi vytváraním zahraničnej politiky Únie a domácou politickou scénou ako v prípade Maďarska a Poľska; obzvlášť v čase, keď ich politické elity majú značne limitovaný čas na to, aby sa adaptovali do pozície lídrov EÚ 27.

Predsedsníctvo ako realita

Na rozdiel od ostatných inštitúcií, ktoré sú obvykle presne popísané už v zakladajúcich zmluvách, inštitút predsedníctva nemá jednoznačne určený charakter. Prax Európskej únie (predtým Európskych spoločenstiev) však prisúdila relatívne významnú pozíciu tej krajine, ktorá práve predsedá. Ako jeden zo základných architektonických pilierov jej inštitucionálneho zriadenia, Rada Európskej únie (ďalej len ako „Rada“) predstavuje obrovskú výzvu nielen pre dlhoročných členov EÚ, ale v prvom rade sú to tzv. noví členovia a malé štáty, ktoré môžu osobitným spôsobom profitovať z predsedníckej stoličky. Predsedsníctvo ako také automaticky nezaručuje zvýšenie prestíže a silnejšiu pozíciu na európskej politickej scéne, avšak v prípade dobre zvládnutého predsedníctva má konkrétny štát vynikajúcu možnosť presadiť rôzne návrhy národného a európskeho charakteru. 6-mesačné obdobie vymedzené pre jedno predsedníctvo len ťažko môže byť dostatočným priestorom pre naštartovanie a zároveň aj ukončenie rôznych procesov; môže však predstavovať míľnik v určitej stratégii, politickej dohode alebo posunutí určitého procesu smerom dopredu. Z tohto dôvodu v praxi funguje inštitút tzv. trojpredsedsníctva (resp. tria), kedy tri po sebe nasledujúce predsednícke krajiny vypracúvajú spoločnú stratégiu a postupy, ktoré sú dodržiavané počas kompletného 18-mesačného cyklu predsedníctva. Krajina, resp. jej vedúca politická elita, ktorá sa na pol roka stáva ústrednou osobnosťou Únie, nesmie reprezentovať výhradne svoje národné záujmy; je nevyhnutné aby táto predstavovala spoločnú pozíciu celej EÚ.

¹ Duleba, A.: Očakávania a realita východného partnerstva. In: Zahraničná politika. Bratislava: Výskumné centrum SPPA, n.o., 2010, s. 31.

V čase debát o prijatí a ratifikovaní Lisabonskej zmluvy a naplnenia potreby inštitucionálnej zmeny fungovania Únie sa téma rotujúceho 6-mesačného predsedníctva v Rade mnohokrát dostávala do centra diskusií. Osobitne živou témou bolo tzv. rozdelenie členských štátov na malé a veľké, silné a slabé, schopné a neschopné zastávať jednotný hlas Európy. Z teoretického rámca medzinárodných vzťahov vieme, že malé štáty majú tendenciu uťahovať sa k striktnému dodržiavaniu medzinárodného práva a svojich záväzkov, pričom ich snaha o formovanie multilaterálnych koalícií a podpora medzinárodných organizácií je podstatne silnejšia ako v prípade ich väčších partnerov. Z tohto dôvodu väčšina nových členských štátov, ale aj krajiny Beneluxu, Írsko, Fínsko a ďalšie silne podporujú zachovanie rotujúceho predsedníctva v Rade ako jedného z nástrojov presadzovania ich zahranično-politických záujmov. Kritika veľkých členských štátov (Francúzsko, Veľký Británia, Španielsko, Nemecko, atď.) tohto smerovania spočívala v zdôrazňovaní potreby vytvoriť iný stály inštitucionálny orgán, ktorý by nahradil fungovanie Rady v jej pôvodnej podobe. Finálne prijatie Lisabonskej zmluvy (LZ) a jej vstup do platnosti aspoň na čas ukončil veľké a mnohokrát ofenzívne debaty medzi „veľkými“ a „malými“ v súvislosti s predsedníctvom v Rade a celkovým inštitucionálnym smerovaním Únie. Lisabonská zmluva nezavrhol inštitút rotujúceho predsedníctva, avšak prišla s inovatívnou myšlienkou stáleho predsedu Rady (tzv. prezident Únie) a predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku. Títo sú doplnení o najvyššiu politickú elitu z konkrétneho predsedajúceho štátu a spoločne predstavujú „hlas Európy“. LZ ponecháva dostatočný časový priestor členským krajinám na adaptáciu na nový hlasovací mechanizmus, kedy v čl. 238 ods. 2 hovorí, že „odchylné od článku 16 ods. 4 Zmluvy o Európskej únii a pokiaľ nie je v Protokole o prechodných ustanoveniach ustanovené inak, je od 1. novembra 2014 v prípadoch, keď sa Rada neuznáša na základe návrhu Komisie alebo vysokého predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, kvalifikovaná väčšina vymedzená ako väčšina rovnajúca sa najmenej 72 % členov Rady, ktorí zastupujú členské štáty zahŕňajúce najmenej 65 % obyvateľstva Únie“.² Následne v ods.3 špecifikuje, že „od 1. novembra 2014 a pokiaľ nie je v Protokole o prechodných ustanoveniach ustanovené inak, v prípadoch, v ktorých podľa zmlúv, ak sa nezúčastňujú hlasovania všetci členovia Rady, kvalifikovaná väčšina je vymedzená takto:

- a) Kvalifikovaná väčšina je vymedzená ako väčšina rovnajúca sa najmenej 55 % členov Rady, ktorí zastupujú zúčastnené členské štáty zahŕňajúce najmenej 65 % obyvateľstva týchto členských štátov. Blokujúcu menšinu musí tvoriť aspoň minimálny počet členov Rady, ktorí zastupujú viac ako 35 % obyvateľstva zúčastnených členských štátov, plus jeden člen, v opačnom prípade sa kvalifikovaná väčšina považuje za dosiahnutú;
- b) Odchylné od písmena a), ak sa Rada neuznáša na návrh Komisie alebo vysokého predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, kvalifikovaná väčšina je vymedzená ako väčšina rovnajúca sa najmenej 72 % členov Rady, ktorí zastupujú zúčastnené členské štáty zahŕňajúce najmenej 65 % obyvateľstva týchto štátov“.³

Predsedníctvo ako metodika úspechu

Viacero autorov⁴ zaoberajúcich sa tézou predsedníctva v EÚ podmieňuje úspech v 6-mesačnom období schopnosťou pokryť čo možno najširšie spektrum otázok a vzťahov vo svojom programe. Táto téza však automaticky predpokladá vyššiu pravdepodobnosť úspechu predsedníctiev „väčších“ členských štátov, pretože ich kapacity nie sú finančne, ľudsky, hospodársky ani žiadnym iným spôsobom ovplyvnené na rozdiel od menších štátov. Každá

² Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie, s. 153.

³ Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie, s. 154.

⁴ Ide napr. o: Blockmans, 2007; Dinan, 2005; Bache, George, 2006.

krajina vstupuje do predsedníckeho kresla s viac či menej jasne definovaným prioritami vyplývajúcimi z jej geopolitického priestoru, nad ktorým vždy stojí záujem Európskej únie ako celku. Naproti tomu Bunse predstavuje predsedníctvo ako koncept „zodpovednosti bez reálnej moci“ hľadajúc teoretické koncepty, ktoré by reflektovali hybridnú povahu predsedníctva a kombináciu formálnej a neformálnej moci, resp. možnosti ovplyvňovania diania vo vnútri komunity.⁵ Na základe intenzity reformných debát a diskusií datovaných do času pred prijatím Lisabonskej zmluvy, ktoré sme spomínali vyššie a argumentov z nich vyplývajúcich, možno odvodiť viaceré závery.

Ako základ musí každé predsedníctvo naplniť svoj politický cieľ zasadený do inštitucionálneho rámca Európskej únie, čo sa nachádza v ostrom protiklade s tým, čo uvádza mainstreamová literatúra danej oblasti. Osobitným dôraz kladú štáty práve na to, aby sa im podarilo naplniť svoj politický cieľ v priebehu 6 mesiacov, pretože existuje predpoklad, že ich práca bude hodnotená na základe toho, čo dosiahli a nie na základe toho, čo sa im dosiahnuť nepodarilo.

Predsednícka krajina (resp. trio) pripravuje svoje priority a plán realizácie v úzkej spolupráci s Komisiou, ktorá je motorom všetkých procesov aj v tomto prípade. Komisia ako výkonný orgán Únie nesmie naliehať na členské štáty, aby do svojich priorit za každú cenu včlenili aj také otázky, ktoré vyvolávajú značné pochybnosti, resp. také otázky, ktoré by mohli spôsobiť spomalenie, resp. zastavenie integračného procesu. Je zodpovednosťou Únie ako celku aby prichádzala s politicky citlivou agendou a riešila ju ako zoskupenie 27 svojich členov.

Tretím dôležitým záverom, ktorý možno z debát odvodiť, je fakt, že nielen veľkosť či malosť štátu určuje schopnosť predsedníckej krajiny nastoľovať otázky a prichádzať s ich riešeniami. Inštitucionálna vetva teoretikov medzinárodných vzťahov zdôrazňuje, že hodnoty ako líderské prostredie, preferencie rozhodujúcich politických elít, medziinštitucionálne vzťahy, osobitné schopnosti, skúsenostné know-how alebo možnosti využitia informácií majú zásadný charakter na schopnosť štátu uskutočniť úspešné predsedníctvo.

Výzvou pre štáty nastupujúce do predsedníckeho kresla, ktorými budú v roku 2011 Maďarsko a Poľsko, sú nasledujúce hypotézy o povahe inštitútu predsedníctva:

1. Rotujúce predsedníctvo je mechanizmus, ktorý napomáha stierať (vyrovnávať) mocenské rozdiely medzi malými a veľkými členskými štátmi;
2. Predsedníctvo sa vyvinulo do podoby vplyvnej inštitúcie poskytujúcej predsedníckej krajine komparatívnu výhodu vo vytváraní agendy EÚ a politických východísk v zhode s jej národnými záujmami;
3. Faktory ako líderské prostredie, heterogenita, intenzita a distribúcia záujmov v Rade, medziinštitucionálne vzťahy, schopnosti predsedníckeho štátu a správne riadenie Sekretariátu sú dôležitejšie ako jeho veľkosť na ceste s cieľom uskutočniť úspešné predsedníctvo v súlade s vlastnými národnými záujmami.⁶

Analýza úspechu predsedníctva nespočíva ani tak na kauzálnych záveroch, ako na všeobecnom, popisnom spôsobe výkladu. Každé predsedníctvo sa snaží detailne spojiť celkový proces do kauzálneho vzťahu a identifikovať možné kauzálne mechanizmy. Takýto prístup si vyžaduje analyzovať predsedníctvo ako reálnu inštitúciu, ako aj detailne rozobrať individuálne priority každého predsedníctva, jeho záujmy, stratégie a dosiahnuté parciálne úspechy. Dôraz je nutné klásť na to, ako sa jednotlivé faktory ovplyvňujú a vplývajú na politický výsledok. Základom úspechu každého predsedníctva je jeho schopnosť iniciovať rôzne procesy, pričom je nutné brať v úvahu či tieto iniciatívy boli prijaté bezo zmeny, s

⁵ Bunse, S.: *Small States and EU Governance*. Londýn: Palgrave Macmillan, 2009, s. 4.

⁶ Bunse, S.: cit. dielo, s. 5

pripomienkami, resp. boli úplne zamietnuté. Samozrejme, v rôznych oblastiach sa vplyv predsedníckej krajiny mení.⁷

Maďarské predsedníctvo v prvom polroku 2011

Ako sme spomínali vyššie, Lisabonská zmluva, ktorá vstúpila do platnosti 1. decembra 2009, umožňuje Únii fungovať efektívnejšie a v prostredí ponúkajúcim zjednodušené rozhodovacie mechanizmy a nový právny základ. Maďarské predsedníctvo v Únii so začiatkom od 1. januára 2011 je vyvrcholením 18-mesačného cyklu pod vedením tria Španielsko-Belgicko-Maďarsko a je prvým ukončeným cyklom za platnej LZ. Na základe súčasného končiaceho belgického predsedníctva možno konštatovať, že Maďarsko stojí pred vážnou výzvou. V jeho prospech hovorí jednoznačná domáca politická podpora vlády, čo predstavovalo najväčší nedostatok pre Belgicko, ktoré sa v čase svojho predsedníctva zmietalo v nestabilnej domácej politickej situácii a dalo by sa konštatovať, že neuskutočnilo žiadne zásadné kroky meniace celkové prostredie Únie.

Maďarské predsedníctvo naproti tomu stojí pred úlohou naštartovať zásadnú debatu o budúcom rozpočte Únie pre roky 2014-2020, pokračovať v snahe o reformu Spoločnej poľnohospodárskej politiky a úspešne realizovať komunitárny program prvého európskeho semestra v oblasti hospodárskeho spravovania. Lídri EÚ 27 sa v priebehu roku 2010 na základe gréckej dlhovej krízy rozhodli odštartovať pilotný program zblížovania národných hospodárskych politík s cieľom eliminovať možné turbulencie na finančnom trhu pomocou Paktu stability a rastu a stratégie Európa 2020 zameranej na rast a zamestnanosť a, v prípade adekvátnej politickej vôle, prijať dodatok k Lisabonskej zmluve o záchrannom hospodárskom mechanizme. Medzi osobitné priority maďarského predsedníctva patria otázky energetickej bezpečnosti (zahrňujúce snahu o prepojenie Slovenska a Maďarsko v smere sever-juh), rómskych komunít a Východné partnerstvo.

Ako uvádza portál Euraktiv.sk, „ciele maďarského predsedníctva dôsledne kopírujú tie body, ktoré sú uvedené v spoločnom 18- mesačnom programe predsedníckeho tria. Na ich vytvorení sa krajina podieľala spolu so Španielskom a Belgickom. Vo všeobecnosti tieto priority zahŕňajú ciele:

- **rast, tvorba pracovných miest a sociálna inklúzia:** tam patria aj zavedenie európskeho semestra koordinácie hospodárskych politík, revízia Paktu stability a rastu, vytvorenie mechanizmu makroekonomického dohľadu, permanentný krízový mechanizmus a prijatie rozpočtu EÚ v čo najkratšom čase,
- **silnejšia Európa:** bude sa diskutovať o Spoločnej poľnohospodárskej politike, ale aj o budúcnosti a prístupe k verejným statkom. Naplánované sú aj rokovania o kohéznej politike, ktorej cieľom je viac vnútorne zjednotiť Európu a tým zabezpečiť jej vyššiu konkurencieschopnosť. Prioritou bude aj vytvorenie spoločnej energetickej politiky.
- **Únia bližšie k svojim občanom:** práca na vytvorení spoločného celoeurópskeho azylového systému a ďalšia spolupráca vo vnútorných záležitostiach a v oblasti spravodlivosti podľa Štokholmského programu. Zvýšenie efektívnosti boja proti organizovanému zločinu a kyberzločinu. Prijatie Charty základných práv do Lisabonskej zmluvy je tiež v pláne a propagovať sa bude aj Európsky rok dobrovoľníctva.

⁷ Simone Bunsen uvádza detailný popis jednotlivých stupňov vplyvu predsedníckej krajiny na celkový výsledok Únie vo svojej publikácii *Small States and EU Governance* na s. 9.

- **rozširovanie EÚ a zahraničná politika:** podpora myšlienky pokračovania v rozširovaní, vrátane členstva Chorvátska, ktoré by sa „nemalo predlžovať viac ako je nutné“. Spustenie fungovania Európskej služby pre vonkajšiu činnosť a pridanej hodnoty k Východnému partnerstvu s šiestimi susedmi EÚ“. ⁸

Návrh 18-mesačného programu Rady vypracovaného predsedníckym triom jasne definuje strategický rámec potrebný na zasadenie programu predsedníctva Maďarska. Je evidentné, že maďarské predsedníctvo bude hodnotené na základe úspešného presadenia svojich vlastných návrhov v rámci priorít, ktorými sú o.i. zabezpečenie energetickej bezpečnosti, zavedenie Štokholmského programu upravujúceho spravodlivosť a vnútorné záležitosti a presadzovanie myšlienky Európy pre občanov v rámci rómskej otázky a mnohé ďalšie z kompletného 80-bodového zoznamu. Osobitná pozornosť bude venovaná dlhodobu aktuálnej otázke bezpečnosti energetických dodávok, pričom je zrejmé, že táto problematika bude zaradzovaná medzi priority každého nasledujúceho predsedníctva. Návrh deklaruje, že „ďalšia práca sa zameria na šesť prioritných infraštruktúrnych opatrení (ktoré sú uvedené v 2. strategickom prieskume energetickej politiky): južný koridor na prepravu plynu; diverzifikované a primerané dodávky LNG pre Európu; efektívne prepojenie baltského regiónu; stredozemský energetický okruh; primerané plynové a elektrické prepojenia sever-juh medzi strednou a juhovýchodnou Európou a Severným morom a severozápadná príbrežná energetická rozvodná sieť. Identifikujú sa investičné prekážky a preskúmajú možné riešenia, okrem iného prostredníctvom zefektívnenia postupov plánovania a konzultácií, osobitne pre projekty, ktoré zlepšujú prepojenie“. ⁹

Poľské predsedníctvo v druhom polroku 2011

Predsedníctvo je aj po zavedení LZ do praxe tým inštitútom, ktorý zodpovedá za zastupovanie Rady smerom k ďalším inštitucionálnym orgánom Únie. Tak ako LZ priniesla zvýšenú efektivitu v rozhodovacích procesoch, tak so sebou nesie i zvýšený objem prejednávanej agendy. „Rozšíril sa počet oblastí, v ktorých sa legislatívne akty prejednávajú procedúrou spolurozhodovania, čo kladie väčšie nároky na spoluprácu medzi Radou (predsedníctvom) a Európskym parlamentom“. ¹⁰ Inštitút predsedníctva (a s ním spojené predpoklady na úspech či neúspech) je naďalej hlboko zakorenený v tej krajine, ktorá práve predsedá EÚ a organizuje formálne a neformálne zasadnutia Rady a jej pracovných skupín. V druhom polroku 2011 sa Poľsko stane na 6-mesačné obdobie predsedníckou krajinou Únie. Naštartuje tak v poradí už 4. trio na predsedníckom kresle, pričom pokračovateľmi poľského predsedníctva budú Dánsko a následne Cyprus.

V čase, keď sa Európska únie pripravuje na prebratie predsedníctva do maďarských rúk, priority Poliakov pre druhý polrok 2011 zostávajú zachované. Východné partnerstvo a energetická bezpečnosť sú nie iba leitmotívom poľského predsedníctva, ale celá V4 sa pevne stotožňuje s uvedenými prioritami. V spolupráci s partnermi v rámci tzv. Weimarského trojuholníka je Poľsko silne naklonené presadzovať reformu vnútorného trhu, bezpečnostnej politiky a samozrejme bude pokračovať v procese príprav na novú finančnú perspektívu Únie pre roky 2014-2020. Posledným z najdôležitejších priorít je oblasť intelektuálneho vlastníctva.

Z nášho pohľadu sa ako osobitná kapitola poľského predsedníctva javí práve otázka Východného partnerstva. Poľsko stálo pri jeho zrode, pričom iniciatíva bola uvedená do života v rámci českého predsedníctva v roku 2009, avšak v roku 2010 nezaznamenala

⁸ http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/zoznam_liniek/madarske-predsednictvo-000274, cit. dňa 08.12.2010.

⁹ Návrh 18-mesačného programu Rady Európskej únie z dňa 27.11.2009, s.45.

¹⁰ Dostál, V.: Postlisabonské predsedníctví – dobře namazaný stroj? In: Mezinárodní politika. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2010, s. 17.

výraznejší pokrok. Poľské predsedníctvo sa javí ako kľúčové v otázke dosiahnutia úspechu iniciatívy (v tomto prípade bude úspechom aj posun vpred v rámci rokovaní so 6 zahrnutými krajinami). Ako veľký a nový členský štát Európskej únie má najviac predpokladov plniť úlohu premostenia medzi Úniou a štátmi Východného partnerstva. Portál Euraktiv.sk však v tejto súvislosti upozorňuje, že „kritickým bodom pre budúcnosť celého ambiciózneho, no nákladného projektu môže byť práve jeho financovanie. Iniciatíva, ktorá spadá pod Európsku politiku susedstva (ENP) je totiž platená prostredníctvom finančného nástroja ENPI (European Neighbourhood Policy Institute). V roku 2008 sa finančná asistencia EÚ šiestim krajinám pohybovala na úrovni 450 miliónov eur a v roku 2013 by mala byť zvýšená o 75 percent na 785 miliónov eur. Jednou z najväčších výziev, ktorým bude poľské predsedníctvo budúci rok čeliť, je práve otázka financovania Východného partnerstva v kontexte rokovaní o budúcej finančnej perspektíve EÚ na roky 2014 až 2020. Odhliadnuc od zvýšenia objemu finančných prostriedkov na realizáciu nákladných projektov v rámci Východného partnerstva musí Únia popracovať aj na efektívite prerozdelenia peňazí. Distribúcia financií musí byť efektívnejšia a transparentnejšia. Ďalšou výzvou, ktorá na poľské predsedníctvo čaká, je Moskva, ktorá nedostala ponuku na účasť v partnerstve. Tá nesmie v žiadnom prípade nadobudnúť dojem, že sa jedná o proti rusky zameranú iniciatívu. Veľmi citlivou otázkou je v tomto ohľade aj uvoľnenie vízového režimu“.¹¹

6-mesačný rotujúci systém predsedníctiev Európskej únie neposkytuje predsedníckej krajine dostatočný časový priestor na všetky potrebné kroky s cieľom dosiahnuť najvyššie méty, akým by bolo v prípade Východného partnerstva napr. uzatvorenie asociačnej dohody s niektorou zo zúčastnených krajín. V tomto prípade je však najdôležitejším kritériom úspechu urýchlenie tých procesov, ktoré majú najvyššiu prioritu pre všetky zúčastnené strany.

Použitá literatúra:

1. Blockmans, S.: Tough Love - The European Union's Relations with the Western Balkans. London: Asser Press, 2007, ISBN 978-9067042581.
2. Bunse, S.: Small States and EU Governance. Londýn: Palgrave Macmillan, 2009, ISBN 978-0-230-53731-6.
3. Dostál, V.: Postlisabonské predsedníctví – dobře namazaný stroj? In: Mezinárodní politika. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, ročník XXXIV., 2010, č. 12, ISSN 0543-7962.
4. Duleba, A.: Očakávania a realita východného partnerstva. In: Zahraničná politika. Bratislava: Výskumné centrum SFPA, n.o., ročník XIV., 2010, č. 3, ISSN 1336-7218
5. Duleba, A.: Searching for new momentum in EU-Russia relations. Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2009, ISBN 978-80-89356-10-2.
6. Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie. Luxemburg: Úrad pre vydávanie publikácií Európskej únie, 2010, ISBN 978-92-824-2589-3.
7. Návrh 18-mesačného programu Rady Európskej únie z dňa 27.11.2009. Rada Európskej únie: 2009.

¹¹ <http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/clanok/rok-2011-bude-pre-vychodne-partnerstvo-klucovy-016343>, cit. dňa 08.12.2010.

8. Steinmetz, R.; Wiwel, A.: Small States in Europe – Challenges and Opportunities. London: Ashgate, 2010, ISBN 978-0-7546-7782-6.

Elektronické zdroje:

9. Euraktiv.sk (www.euraktiv.sk).
10. Ústav medzinárodných vzťahov (www.iir.cz).

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

K NIEKTORÝM ASPEKTOM JEDNOTNEJ PREZENTÁCIE SLOVENSKEJ REPUBLIKY V ZAHRANIČÍ

jarmila.rusinakova@euba.sk

Abstrakt

Predkladaný článok je súčasťou projektu VEGA Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu (1/0763/10), spracovávaného na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave ako výskumnom pracovisku. Tvorí súčasť úvodnej diskusie riešiteľského kolektívu. Autorka sa v článku zameriava najmä na doterajšie prístupy k spracovaniu konceptu jednotnej prezentácie SR. Uvedený postup konfrontuje prostredníctvom komparácie s prístupmi realizovanými v Českej republike ako porovnateľnej krajine z hľadiska veľkosti a spoločnej historickej skúsenosti.

Kľúčové slová: štát, Slovenská republika, Česká republika, jednotná prezentácia, koordinovaná prezentácia, značka (branding), globálny, diplomacia, verejná diplomacia.

Abstract

The presented article is part of the VEGA research project „The Role of Diplomacy in the Process of the Joint Presentation State“ (1/0763/10), which is being worked out at the Faculty of International Relations, University of Economics, Bratislava, as a research centre. It represents the introductory material to the discussion of the researchers' team. The autor of the article aims at the present approach to the concept of a joint presentation of the Slovak Republic. The given issue is compared with the approach realized in the Czech Republic as a country comparable from the point of view of its extent as well as the common historical experience.

Key words: state, the Slovak Republic, the Czech Republic, joint presentation, coordinated presentation, branding, global, diplomacy, public diplomacy.

Úvod

Vo vzťahu k prezentácii SR v zahraničí sa výskum v rámci projektu VEGA bude orientovať najmä na zistenie existencie formálnej a reálnej koncepcie jednotnej prezentácie SR a v jej rámci celospoločenskú schopnosť aplikácie kooperatívneho modelu s koordinujúcou úlohou štátu a účasťou širokého spektra inštitúcií štátneho i neštátneho charakteru. Výzvou sa stanú najmä:

- východiská (z pohľadu prepojenosti prezentácie SR k jej zahraničnej i vnútornej politike, charakteristik štátu, záujmov, postavenia v medzinárodnom spoločenstve),
- obsah (z pohľadu želaného obsahu prezentácie, najmä charakteristiky vlastnej identity štátu a jeho občanov, príbehu krajiny, posolstiev, želania byť pozitívne vnímaný),
- cieľové zameranie,

- intenzita prezentácie (ofenzívna, resp. defenzívna, príp. provokatívna prezentácia),
- cieľové skupiny (z hľadiska osôb, skupín a teritórií),
- inštitucionálny rámec (jednotliví aktéri spracovania a realizácie prezentácie, obsah koordinačnej funkcie pr realizácii prezentácie SR).

Mikroanalýzu súčasného stavu v oblasti jednotnej prezentácie SR realizujeme na účely tohto článku v **komparácii s Českou republikou (ČR)**, teda s porovnateľnou krajinou, osobitne z pohľadu porovnateľnej veľkosti a spoločnej historickej tradície. Z hľadiska metodiky budeme aplikovať postup, obsiahnutý v úvodnom príspevku JUDr. Petra Rusiňáka, PhD. z FMV EU v Bratislave v rámci sekcie, venovanej základnému náčrtu projektu VEGA.

K východiskám jednotnej prezentácie SR a ČR v zahraničí

Od vzniku SR smerovali parciálne prezentačné aktivity Slovenskej republiky (SR) k zahraničiu najmä ako súčasť naplňovania slovenských integračných ambícií, kde bolo Slovensko prezentované ako krajina patriaca do európskeho a euroatlantického priestoru. Pozitívne skúsenosti z informačných kampaní (prezentácií) zaznamenala SR najmä v súvislosti so vstupom do euroatlantických štruktúr v rokoch 1999 a 2000 a tiež v roku 2003 pred referendom o vstupe SR do Európskej únie. Súčasťou spomínaných aktivít sa stala napr. **Komunikačná stratégia vlády SR na prípravu obyvateľstva na členstvo SR v EÚ** (uznesenie vlády SR č. 319/99) z roku 1999, **Stratégia komunikácie s občanmi SR o vstupe do NATO a Jednotná informačná kampaň o členstve SR v NATO**, ktoré možno vnímať ako jedny z najvýznamnejších foriem komunikácie exekutívy s občanmi SR k presne vymedzenému okruhu a cieľi zahraničnej politiky SR a **Rozvojový program externej integračnej komunikačnej stratégie (EIKS)** schválený vládou SR 15. 8. 2001 (uznesenie č. 738/2001) ako prvý pokus o projekt rezortnej verejnej diplomacie na MZV SR. Tieto kampane boli zamerané najmä na poskytovanie informácií o SR v členských štátoch Európskej únie a NATO a zlepšenie jej imidžu po nepriaznivom období po podaní prihlášky za člena EÚ a NATO v druhej polovici 90. rokov minulého storočia. Ostatnou najvýznamnejšou informačnou kampaňou vlády sa stala **Informačná kampaň o eure**, ktorá prispela k naplneniu významného cieľa SR, stať sa členom eurozóny. Najvýznamnejšou prebiehajúcou kampaňou nesúcou známky brandingu krajiny má kampaň Slovenskej agentúry pre cestovný ruch pod názvom „**Slovensko: Malá Veľká Krajina**“. Súčasťou informačných aktivít MZV je aj **Stratégia MZV SR z roku 2008 pod názvom Úspešné Slovensko v bezpečnom svete**, v zmysle ktorej mala SR v roku 2007 päť nosných cieľov zahraničnej politiky: bezpečný a demokratický svet, úspešné a prosperujúce Slovensko, záujmy SR v efektívnej EÚ, služba občanom a SR otvorená svetu a moderná slovenská diplomacia.

K najvýznamnejším štátnym inštitúciám, podieľajúcim sa na prezentácii SR, patria, okrem MZV SR, napr.: SARIO (Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu)¹, SACR (Slovenská agentúra pre cestovný ruch) ako príspevkové organizácie MH SR, SAV (Slovenská akadémia vied), SAIA, n.o. (Slovenská akademická a informačná agentúra), zabezpečujúca realizáciu štúdiá v zahraničí i SR na základe medzivládnych zmlúv, resp. prostredníctvom Národného štipendijného programu na podporu mobility študentov, doktorandov, vysokoškolských učiteľov a výskumných pracovníkov, LIC (Literárne informačné centrum), Hudobné centrum, Divadelný ústav a umelecké súbory, anpr. SĽUK, Lúčnica a pod., Centrum ďalšieho vzdelávania Univerzity Komenského - Ústav jazykovej a

1 SARIO, ktoré bolo zriadené v roku 2001 na podporu prílevu zahraničných investícií v SR nadväzuje na činnosť SNAZIR (Slovenská agentúra pre zahraničné investície a rozvoj) a FPZO (Fond na podporu zahraničného obchodu). Ich činnosť bola ukončená na základe nepriaznivých výsledkov auditorského šetrenia zo strany EÚ a bola podmienená vznikom jednej inštitúcie.

odbornej prípravy zahraničných študentov, Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk². Významnou aktivitou, realizovanou v spolupráci štátu a mimovládnych organizácií je oficiálna rozvojová spolupráca SR (ODA).

Obraz Slovenska vo svete sa pozitívne zmenil najmä po parlamentných voľbách v roku 1998, kedy SR zintenzívnila prístupové rokovania do EÚ a NATO. Vstupom SR do týchto inštitúcií a širším etablovaním sa v medzinárodných organizáciách získalo Slovensko významnejší imidžotvorný charakter. Avšak zároveň stojí pred výzvami presadenia novej dimenzie vnímania Slovenska v zahraničí.

V roku 2008 sa MZV SR začalo zaoberať systémovjšie aj problematikou verejnej diplomacie. Súčasťou organizačnej štruktúry ministerstva sa stal odbor verejnej diplomacie existujúci v rámci sekcie verejnej diplomacie a služieb občanom³, aj keď v personálne poddimenzovanej podobe a v procese hľadania obsahovej náplne. Problematika verejnej diplomacie sa stala súčasťou inštruktáží a porád diplomatických zamestnancov rezortu, vrátane porád veľvyslancov, rezort začal v tejto problematike užšie spolupracovať s mimovládny sektorom, vrátane akademickej sféry.

Potreba vypracovať komplexnú koncepciu jednotnej prezentácie štátu a cieľavedomú stratégiu jej uplatňovania sa prvý krát prejavila explicitne ako priorita vlády SR v jej programovom vyhlásení až v roku 2006. Nutnosťou sa stala snaha o korekciu novej dimenzie vnímania SR v zahraničí v tzv. postintegračnom období, súbežne s novým konceptom zahraničnej politiky štátu, ktorý sa stal plnohodnotným členom rozhodujúcich medzinárodných orgsanizácií, vymedzil si v nich svoje špecifikum a začal sa podieľať na ich rozhodovaní.

Návrh jednotnej prezentácie SR v zahraničí, vypracovaný MZV SR a predložený na rokovanie vlády jej predsedom, schválila vláda SR na svojom rokovaní 4. marca 2009 uznesením č. 177/2009 (č. materiálu ÚV-5829/2009)⁴.

Nedostatočnú a nekonceptnú prezentáciu Slovenska v zahraničí vláda SR prezentovala v predloženom materiáli dokonca ako jeden zo základných problémov nášho štátu a koncepcia jednotnej prezentácie bola vnímaná ako prostriedok na jeho vyriešenie. Potreba predloženia koncepcie však v konečnom dôsledku vychádzala z preferencie absencie inštitucionálnych štruktúr (a nie obsahovej zložky), ktoré by tieto aktivity koordinovala a preklenula existujúcu roztrieštenosť v oblasti cieľov, záujmov i finančných zdrojov medzi jednotlivými rezortmi a inštitúciami. Ani vláda SR nepovažovala za správny pretrvávajúci rezortizmus v plnení prezentačných úloh smerom do zahraničia, pretože absentujúca koordinácia a zjednocujúce prvky týchto aktivít znižujú ich celkovú efektívnosť. V predkladacej správe k materiálu sa uvádza, že „aj keď každý z týchto rezortov má do určitej miery prepracovanú vlastnú stratégiu prezentácie a komunikácie so zahraničím, je potrebné práve medzi nimi koordinovať jednotlivé aktivity, aby korešpondovali so strategickými zámermi vlády SR. Je veľmi dôležité, aby medzi relevantnými rezortmi existovala náležitá komunikácia, ktorá bude smerovať k vzájomnej zhode na strategickom smerovaní budúcich aktivít.“

Vláda SR priznala, že všetky existujúce prezentačné aktivity Slovenska smerom do zahraničia sú čiastkové, nekoordinované a nemajú spoločného menovateľa. „Pokusy o koordináciu štátnej prezentácie v minulosti stroskotali najmä kvôli kompetenčným nezhodám partnerov. Mnohé rezorty vnímajú túto úlohu stále cez svoj rezortný uhol pohľadu a efektívnosť svojich prezentácií chcú zabezpečiť vo vlastnej réžii. V tomto úsilí sa zabúda na pozitívny politický kontext, ktorý pridáva širší rámec pôsobenia.“ Za prekážky pre

² Jeho základnou činnosťou je vzdelávať záujemcov o štúdium slovenského jazyka a kultúry zo zahraničia.

³ Sekcia bola zrušená s účinnosťou od 1.12.2009, ako súčasť novej organizačnej štruktúry MZV zostal iba odbor verejnej diplomacie.

⁴ Dostupný na http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-6604?prefixFile=m_

efektívnejšie pôsobenie inštitúcií SR smerom k zahraničiu je považovaný nedostatok finančných, materiálnych a personálnych zdrojov na zastupiteľských úradoch v zahraničí, chronický nedostatok kvalitných a aktuálnych informačných materiálov, slabá a najmä nekoordinovaná podpora, ktorú zastupiteľské úrady SR v zahraničí dostávajú na prezentačné aktivity z ústredia a iných orgánov štátnej správy, nedostatočná profesionalita prezentácií, ktoré realizujú rôzne slovenské subjekty v zahraničí bez účasti profesionálov z oblasti kultúrneho manažmentu a kurátorského či umeleckého dohľadu, nedostatočné vymedzenie cieľových krajín stanovených podľa priorít slovenskej zahraničnej politiky a ekonomických záujmov krajiny, preferencia personálnych väzieb pred koncepčným prístupom pre súčasné prezentačné úsilie, určitá živelnosť prezentačných aktivít ako najväčšia prekážka dlhodobého budovania imidžu krajiny, dokonca závažnejšiu ako chronický nedostatok finančných zdrojov na aktivity tohto druhu.

Problematika jednotnej prezentácie **Českej republiky** sa stala témou výskumu a i praktickej realizácie skôr než v prípade Slovenskej republiky, a to najmä v súvislosti s výskumom problematiky verejnej diplomacie v období vstupu do euroatlantických štruktúr. Obdobne ako v prípade SR, aj v ČR bola realizovaná komunikačná stratégia MZV ČR o vstupe do EÚ v starých členských štátoch únie. Prioritou v rámci programového vyhlásenia vlády sa problematika jednotnej prezentácie ČR stala v roku 2003. Do schválenia konceptu Východísk pre spracovanie konceptu jednotnej prezentácie ČR v zahraničí i samotnej Koncepcie jednotnej prezentácie ČR v zahraničí, schválených vládou ČR 17.3.2004, resp. 27.7.2007 bol v roku 2000 vytvorený v rámci organizačnej štruktúry MZV ČR odbor komunikačnej stratégie, neskôr, v roku 2005 premenovaný na odbor zahraničnej prezentácie a v roku 2007 na odbor kultúrnych a krajanských vzťahov a zahraničnej prezentácie. Ešte v roku 1997 bola zriadená Cena ministra zahraničných vecí ČR za šírenie dobrého mena ČR v zahraničí Gratias Agit, projekt CzechIdea, zameraný na tvorbu stratégie zahraničnej prezentácie ČR a na podporu celospoločenskej diskusie o „českej ideí“ a obraze ČR v zahraničí. Vytvorený bol aj internetový portál www.czech.cz poskytujúci komplexné informácie o ČR pre zahraničie. Rozhodujúci význam pre realizáciu jednotnej prezentácie majú v ČR najmä zastupiteľské úrady ČR v úzkej spolupráci s českými centrami a organizáciami CzechTrade, CzechInvest a CzechTourism.

K cieľovému zameraniu (obsahu koncepcie) a cieľovým skupinám prezentácií

Základ, fungovanie a opodstatnenie jednotnej prezentácie Slovenskej republiky v zahraničí sú postavené na výkone jednotnej zahraničnej politiky Slovenskej republiky a sú založené na štyroch kľúčových princípoch: koordinovanosti, komplementarite, koncepcnosti a komplexnosti. Za najdôležitejší prínos jednotnej prezentácie SR v zahraničí vládny materiál považuje efektívnejšie budovanie dobrého mena SR v zahraničí a konkurencieschopnosti SR prostredníctvom koordinovaného využívania metód a prostriedkov prezentácie v zahraničí v troch základných oblastiach – politickej, ekonomickej (zahraničný obchod a cestovný ruch) a kultúrnej (umenie, šport).

Za cieľovú skupinu sa považujú občania iného štátu, podnikateľské subjekty, orgány verejnej správy, z hľadiska teritoriálneho zamerania sa po úspešnom zavŕšení integračného úsilia deklaruje snaha „*posunúť úroveň aktivít v oblasti prezentácie na kvalitatívne vyššiu úroveň – tak v členských štátoch EÚ, ako aj v tretích krajinách.*“ Zvýšenie spokojnosti občanov cieľových štátov, zahraničných podnikateľských subjektov a ostatných zainteresovaných strán s výkonom jednotnej prezentácie SR v zahraničí je predpokladom budovania dobrého mena SR v zahraničí aj keď konkurencieschopnosti.

Dobré meno SR v zahraničí je považované za predpoklad na zvýšenie prílevu priamych zahraničných investícií, zlepšenie obchodnej bilancie, zvýšenie príjmov z aktívneho cestovného ruchu, zvýšenie záujmu zahraničných študentov o štúdium na stredných a vysokých školách v SR, zvýšenie a skvalitnenie slovenského kultúrneho exportu.

Jednotná prezentácia SR v zahraničí sa zameriava na maximálne využitie potenciálu oficiálnych prezentačných aktivít štátu vo všetkých relevantných oblastiach spoločenského, politického a hospodárskeho života. Jej základ, fungovanie a opodstatnenie je postavené na výkone jednotnej zahraničnej politiky Slovenskej republiky.

Aj po zavŕšení integračného procesu do euroatlantických štruktúr je ambíciou vlády SR dosiahnutie stavu, „*keď občania iných krajín nezameniteľne identifikujú Slovensko ako individuálnu entitu a nie ako jednu z masy „menších východoeurópskych krajín“.*

Podmienenosť zahraničnej a domácej prezentácie prispievajúcich k vytváraniu obrazu SR v zahraničí však vláda vníma technokraticky a nie ako konzistentné prepojenie oboch politík z hľadiska hodnôt (zlepšenie kvality napr. v oblasti turistika a cestovného ruchu).

Za hlavný imperatív pre ďalšie aktivity v oblasti prezentácie Slovenska v zahraničí považovala vláda SR kvalitu, ponímanú hlavne ako **synergiu všetkých aktivít**. Tradičný úradnícky prístup zredukoval predložený materiál, a predkladacia správa MZV SR to potvrdzuje, najmä na naznačenie **mechanizmu koordinácie** aktivít jednotlivých inštitúcií smerom navonok, bez zásadnej obsahovej náležitosti – komplexnej charakteristiky štátu, tzv. metanaratív, ktorými sa sám chce prezentovať a ktorými má byť v zahraničí prezentovaný a na ne nadväzujúcich podrobných charakteristikách prezentácie z hľadiska cieľov, prínosov, očakávaní, cieľových skupín a pod. Uvedený zámer kritizovali aj viacerí účastníci pripomienkového konania. Možno v tejto súvislosti napr. plne súhlasiť so stanoviskom Ministerstva kultúry SR, ktoré konštatovalo, že „*predložený materiál nemá charakter koncepcie a s výnimkou zámeru zriadiť Radu vlády Slovenskej republiky pre jednotnú prezentáciu Slovenska v zahraničí neobsahuje nijaké konkrétne nástroje na dosiahnutie „očakávaného stavu“, resp. plnenie „strategických cieľov koncepcie“. Domnievame sa, že Koncepcia jednotnej prezentácie SR v zahraničí nemôže byť redukovaná iba na koordináciu aktivít realizovaných v pôsobnosti jednotlivých rezortov, ktoré sú vnímané ako nedostatočné, resp. nedostatočne profesionálne“.*

Koncepcia jednotnej prezentácie štátu takmer vôbec neobsahuje víziu brandingu SR a nemá charakter tzv. štátneho marketingu SR v zahraničí. Jednou z možných príčin je absencia politickej vôle a najmä zhody politických elít na vytvorení jednotného obrazu SR v zahraničí, ktorý by dlhodobé a stabilné poslúžil pre zahraničie, ktoré by klasická i verejná diplomacia mohli vo svojej činnosti využívať. „*Všetky teoretické a odborné práce venované výskumu verejnej diplomacie tvrdia, že štát môže mať úspešnú verejnú diplomáciu iba za predpokladu, že sa so obrazom štátu v zahraničí stotožnia všetky domáce relevantné politické sily. Je to najmä z dvoch hlavných dôvodov: 1) „časový manažment“ - výsledky verejnej diplomacie si vyžadujú dlhodobé úsilie, ktoré prekračuje časové obdobie jedného alebo i viacerých volebných období. So zmenou vlád sa nemôže meniť i budovaný „obraz krajiny“ v zahraničí, resp. nie je ho možné vybudovať za obdobie jedného volebného obdobia; 2) „konzistentnosť“ – ak má byť budovanie obrazu krajiny v zahraničí úspešné, relevantní politickí predstavitelia krajiny (koaliční i opoziční) by si nemali protirečiť vo vyjadreniach, ktoré sa ho týkajú.“⁵*

Jednou z najvýznamnejších príčin absencie dlhodobej samovízie štátu je nedostatočná komunikácia politických elít s domácou verejnosťou o zahraničnopolitických otázkach a následne aj nízke vedomie verejnosti o vzťahu medzi zahraničnou politikou a rozhodnutiami,

⁵ SLÁVIKOVÁ, E., BILČÍK, V., DULEBA, A.: *Strednodobá koncepcia rozvoja verejnej diplomacie v podmienkach MZV SR. Analýzy skúseností a návrh odporúčaní*. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, január 2009, s. 33. Dostupné na www.sfpa.sk.

príjmanými v domácej politike. Významná slovenská sociologička O. Gyárfášová v tejto súvislosti poukazuje, na základe výsledkov sociologického výskumu, na fakt, že zahraničná politika patrí medzi oblasti vzdialené každodennému životu občanov SR, občania ju považujú za oblasť, ktorú verejnosť vníma ako neprioritnú, „*neprinášajúcu okamžité benefity, ani bolestivé straty*“.⁶ Potvrďuje zároveň niekoľko faktorov, formujúcich na Slovensku hodnotové zázemie, a to nielen vo vzťahu k zahraničnej politike – *krátka doba vlastnej štátnosti, obrovská miera spoločensko-politickej diskontinuity, veľkosť krajiny, absencia jasného politického líderstva, slabé a slabo informované historické vedomie, chýbajúci konsenzus o významných historických míľnikoch, fragmentárna politická kultúra*.⁷ Hodnotový prístup absentuje aj v samotných politických konceptoch, politické elity veľmi často odôvodňujú prijímanie vážnych zahraničnopolitických rozhodnutí pragmatickým prístupom, bez bližšieho hodnotového zdôvodnenia.

Ťažisko práce v oblasti obsahu prezentácie vláda posunula do neurčitej budúcnosti s tým, že Rade vlády SR pre jednotnú prezentáciu SR v zahraničí ako svojmu poradného orgánu vymedzil kompetenčne úlohu predkladať vláde (bez bližšieho časového určenia) **návrh stratégie prezentácie Slovenska v zahraničí a návrh stratégie značky Slovensko**. Zvýraznila v tejto súvislosti, že „*ciele zabezpečenia pozitívnej prezentácie SR v zahraničí sú dlhodobé a vytvorenie dobrého mena, značky Slovenskej republiky je možné očakávať až v dlhodobejšom časovom horizonte*.“ Vláda v predložennom dokumente prezentuje snahu dosiahnuť vysokú profesionálnu úroveň prezentácie SR v zahraničí pri maximálnej personálnej a finančnej efektivite a zvýšiť atraktivnosť a konkurencieschopnosť Slovenska.

Materiál vlády, ktorý je vhodnejšie vnímať skôr ako východiská, než samotnú koncepciu jednotnej považuje, sa z hľadiska strategického cieľa všetkých aktivít smerom do zahraničia orientuje skôr na branding krajiny v každej jednotlivéj tematickej oblasti. Činnosti, ktoré by smerovali k vypracovaniu samotnej stratégie jednotnej prezentácie SR, prerušili parlamentné voľby v júni 2010. Nespokojnosť so súčasným stavom prác konštatoval aj JUDr. Milan Ježovica, štátny tajomník MZV SR v otváracom príspevku na konferencii *Globálna prezentácia SR: možnosti a výzvy*, konanej v Bratislave 24.11.2010. Priznal, že SR nemá reálnu stratégiu najmä pre branding krajiny. Naznačil potrebu zintenzívnenia prác nielen z hľadiska organizačného ale najmä koncepčného a efektívneho prístupu smerom k vytvoreniu skôr koordinovanej než jednotnej prezentácie SR, ktorý sa bude koncentrovať najmä na identifikáciu SR, teda stanovenie obsahových priorít a vymedzenie prirodzených partnerov pri jej realizácii, osobitne firiem a tretieho sektora, bez sponchybnovania zodpovednosti vlády za celý proces prípravy a koordinácie.⁸

Na rozdiel od slovenského prístupu, **Koncepcia jednotnej prezentácie ČR** obsahuje aspoň isté náznaky identity krajiny a odôvodnenia vhodnosti pre udržiavanie kontaktov s ňou. Ambíciou ČR je, v zmysle Koncepcie jednotnej prezentácie, zbaviť sa doterajšieho vnímania ako postkomunistickej, zaostalej a nevyspelej krajiny s lacnou pracovnou silou. J. Peterková vo svojej publikácii, s odvolaním sa na výskum spoločnosti GfK, informuje o ČR ako známej krajine vo svete ale z pohľadu trendov so stagnujúcim a pomalým vývojom a niektorými klasickými klišé vo vnímaní ČR, typu „*Praha, história, sklo, pivo, lacná pracovná sila*“.⁹ Miestami nekriticky, ale marketingovo pozitívne materiál definuje víziu ČR ako „*modernú, vyspelú demokratickú krajinu s veľmi bohatou a svojbytnou kultúrou, vlastnou zaujímavou*

⁶ GYÁRFÁŠOVÁ, O.: Slovenská verejnosť a zahraničná politika. In: BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds): Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s. 82.

⁷ Tamtiež, s. 86.

⁸ Poznámky účastníka konferencie.

⁹ PETERKOVÁ, J.: *Verejná diplomacie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, s. 78.

históriou a vlastnou identitou, ľudským kapitálom, založenom na vedomostnom a inovatívnom potenciáli, ktorá je dôveryhodným partnerom v obchodných vzťahoch, vhodnou lokalitou pre kvalitné zhodnotenie investícií, rešpektovaným členom medzinárodných organizácií a bezpečnostných a diplomatických štruktúr, dôstojným partnerom vo svetovom spoločenstve, ktorá je hodná pozornosti a záujmu ľudí v iných krajinách“.¹⁰ V ďalšej časti Koncepcia stručne vymedzuje segmenty jednotlivých charakteristík ČR, za súčasť značky ČR a podiel na tvorbe jej imidžu explicitne uvádza aj niektoré jej komerčné značky, napr. ČSA, Škoda Auto, Plzeňský Prazdroj, Budejovický Budvar. Stratégia prezentácie na rok 2007 doplnila, bližšie k českej realite, všeobecné témy prezentácie krajiny o niektoré jej charakteristiky tvoriace súčasť branding (značky) ČR vnímané ako vlastnosti českých občanov: *kultúrnosť a vzdelanosť, ústretovosť, humor, vyrovnanosť, tradičné spoločenské hodnoty, modernosť a vynaliezavosť*. Ako špecifická téma bola zvolená téma: *České stopy vo svete – je to české a ani ste o tom nevedeli*, marketingovo zaostrená prezentácia na produkty každodennej potreby, vynájdene v Česku a používané v globálnom prostredí (napr. kocka cukru). Zároveň sa každoročné stratégie opierajú o významné historické udalosti a javy z rôznych oblastí života (napr. dátum narodenia či úmrtia významných umelcov, politikov, prijatie významných dokumentov (napr. Charta 77), významné politické udalosti a pod. Ide o inšpiratívny postup tvorby tzv. komunikačnej pyramídy, umožňujúci aplikáciu širokého spektra nástrojov verejnej diplomacie pri výrazne narastajúcej koordinačnej činnosti MZV ČR. Aj napriek istému pokroku, chýba v koncepcii prezentácie ČR ťažisková, dlhodobá téma, ktorá by v globálnom kontexte prezentovala ČR v globálnom prostredí a s ktorou by si globálny priestor Českú republiku vedel stotožniť. Otázkou zostáva, či malé krajiny akými sú ČR i SR sú schopné, vzhľadom na svoje charakteristiky a najmä reálnu silu a dĺžku vlastnej histórie schopné takúto tému nájsť, či ju vôbec potrebujú, najmä s prihliadnutím na skutočnosť, že oba štáty sú ešte stále vo vzťahu k zahraničnej populácii ale aj štátnym inštitúciám v procese a situácii základného vnímania ako samostatného štátneho útvaru. Príkladom, aj v európskom kontexte, je problematická identifikácia štátnych útvarov s podobným názvom (napr. Slovinsko – Slovensko), resp. konfúzia názvov neexistujúcich štátnych útvarov (Československo vs. Česko a Slovensko), Juhoslávia vs. nové štátne útvary, ktoré vznikli na jej bývalom území.

Z hľadiska zahraničnej politiky SR je významné poznanie, že aj Česká republika má ambíciu prezentovať sa, aj napriek korektným zahraničnopolitickým vzťahom, samostatne ako „*viditeľný a sebavedomý partner v konkurencii investorov, obchodných partnerov, ale aj turistov. Česká republika sa preto musí prezentovať samostatne, odlišiť sa od ostatných krajín v regióne, pretože s nimi je často zamieňaná*“.¹¹ Historickú znalosť spoločného štátu – Československa považuje koncepcia za záťaž determinujúcu potrebu dlhodobého budovania povedomia o svojej samostatnej existencii.

Z hľadiska inštitucionálnych vzťahov sa Koncepcia zamerala najmä na inštitúcie štátu, za hlavné rezorty podieľajúce sa na prezentácii označilo MZV ČR (vrátane zastupiteľských úradov a českých centier), Ministerstvo priemyslu a obchodu (vrátane Czech Trade a Czech Invest), Ministerstvo pre miestny rozvoj (vrátane Czech Tourism), Ministerstvo školstva, mládeže a telovýchovy, Ministerstvo vnútra a Ministerstvo životného prostredia. Činnosť neštátnych aktérov je v koncepcii iba evidovaná, s účasťou neštátnych subjektov na tomto procese sa počíta v neskoršom období, po konsolidácii štátnej správy. Koncepcia naznačuje nepripravenosť neštátnych subjektov, osobitne komunálnej sféry, orientáciu iba na problematiku a spoluprácu spojenú s EÚ, politizáciu spolupráce so štátnym sektorom.

Za vybrané cieľové skupiny z hľadiska orientácie prezentácie sú uvádzaní zahraniční investori, obchodní partneri a spotrebiteľia v zahraničí., turisti, vplyvné osobnosti a inštitúcie

¹⁰ Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky, s. 3. Dostupné na <http://www.mzv.cz/servis/soubor, asp?id=12011>

¹¹ Tamtiež, s.17.

a novinári. Za hlavné cieľové sektorové oblasti na strane ČR sú považované ekonomika, turizmus a prírodné bohatstva, kultúra, veda a šport.

K pravidlám koordinácie

Motiváciou pre vypracovanie a predloženie návrhu jednotnej prezentácie SR bolo, okrem formálneho splnenia úlohy, vyplývajúcej z programového vyhlásenia vlády SR, aj vytvorenie podmienok na koordináciu prezentačných aktivít Slovenska, dosiahnutie multiplikačného efektu a dlhodobé zameranie takejto činnosti. Prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa sa stalo navrhnuté vytvorenie inštitucionálneho základu a medzirezortnej štruktúry, ktorá zabezpečí koordináciu a spoluprácu zainteresovaných rezortov a organizácií pri rozhodovaní o spoločných projektoch prezentácie SR v zahraničí. V súvislosti s potrebou potvrdenia záujmu vlády o problematiku vytvorenia a profesionálneho komunikovania značky Slovensko vláda SR súhlasila s vytvorením **Rady vlády SR pre jednotnú prezentáciu SR v zahraničí** (ďalej Rada) ako poradného orgánu vlády SR, ktorá má určovať základnú strategickú orientáciu politiky vlády v tejto oblasti, iniciovať a koordinovať prípravu základných strategických dokumentov (stratégia prezentácie SR v zahraničí, stratégie vytvorenia značky Slovensko atď.) podľa požiadaviek relevantných rezortov. Postavenie, činnosť a úlohy Rady upravuje schválený štatút.

Vytvorenie Rady malo zabezpečiť v rámci existujúceho legislatívneho rámca potrebnú inštitucionálnu platformu na koordináciu a spoluprácu zainteresovaných rezortov a organizácií pri rozhodovaní o výkone prezentácie SR v zahraničí a vytváraní podmienok na jej jednotnosť a zaplniť vákuum orgánu, ktorý by na úrovni vlády SR koordinoval komplexnú tvorbu politiky vlády SR v oblasti prezentácie Slovenska v zahraničí a ktorý by zabezpečoval jednotnosť tejto prezentácie a vytvoril dostatočné inštitucionálne zabezpečenie problematiky prezentácie Slovenska v zahraničí v oblasti organizačnej, finančnej a technickej.

Obsahom koordinácie činností súvisiacich s koncepciou a realizáciou jednotnej prezentácie štátu, zabezpečovanej na úrovni Rady spočíva najmä v:

- predkladaní vláde, ministerstvám, ostatným ústredným orgánom štátnej správy, ako aj ďalším orgánom, organizáciám a inštitúciám podnety, návrhy a odporúčania v otázkach uplatňovania stratégie,
- monitoringu napĺňania stratégie a vyhodnocovaní potrieb jej aktualizácie,
- posudzovaní a vyjadrovaní stanovísk ku koncepčným materiálom v oblasti prezentácie Slovenska v zahraničí a k materiálom na rokovanie vlády týkajúcim sa prezentácie Slovenska v zahraničí,
- koordinácii, v súlade s uzneseniami vlády, politiky a činnosti jednotlivých ministerstiev a ďalších ústredných orgánov štátnej správy v oblasti prezentácie Slovenska v zahraničí,
- zabezpečení súbežnosti, nadväznosti a jednotnosti prezentačných aktivít Slovenska v zahraničí,
- iniciácii a posudzovaní projektov súvisiacich s prezentáciou Slovenska v zahraničí,
- komunikácii s obdobnými orgánmi a inštitúciami v zahraničí,
- v možnosti zriadiť odborné pracovné skupiny na riešenie čiastkových otázok zo svojich členov, pozorovateľov alebo iných odborníkov,
- spolupráci rezortov pri plánovaní a výkone prezentačných aktivít v zahraničí vo vecne príslušných strategických oblastiach zapojených organizácií (obsah),
- zdieľaní informácií a znalostí o výkone jednotnej prezentácie SR v zahraničí,
- spolupráci rezortov pri vypracovaní spoločného jednotiaceho formátu prezentácie alebo jeho časti, ktorý napomáha komunikovať kľúčové posolstvo SR voči zahraničiu,

- spolupráci rezortov a inštitúcií pri príprave a realizácii zahraničných návštev v SR (politikov, novinárov, odborníkov),
- uskutočňovanie pravidelného prieskumu na vzorke zahraničných respondentov s cieľom zisťovania stupňa znalostí, presvedčenia, postojov, správania zahraničnej verejnosti voči SR,
- koordinácii aktivít v rámci získavania zdrojov na prezentačné aktivity z medzinárodných organizácií vrátane nástrojov EU a medzinárodných finančných inštitúcií,
- vytvorenie technickej platformy na vzájomné zdieľanie informácií a výmene skúseností o jednotlivých prezentačných aktivitách zapojených subjektov,
- posilnenie využívania moderných prostriedkov informačných technológií na výkon jednotnej prezentácie SR v zahraničí.
- vytvorenie databázy prezentačných aktivít organizácií zapojených do jednotnej prezentácie SR v zahraničí pre uľahčenie plánovania prezentačných aktivít.

V súlade s tradičným prístupom orgánov verejnej správy SR – ak nevieme problém vyriešiť, zriadime komisiu – vláda SR síce zvýraznila prioritu danej úlohy a jej spoločenskú dôležitosť tým, že do pozície predsedu Rady ustanovila predsedu vlády SR, neurčila však konkrétne, zákonom vymedzené kompetencie konkrétnych rezortov za plnenie jednotlivých úloh, čím oslabilala akcieschopnosť celej verejnej správy pri realizácii samotnej prezentácie štátu v zahraničí. Vláda síce deklarovala poznanie roztriešteného prístupu k riešeniu problému, ale nezobrala do úvahy doterajšie skúsenosti z podobného prístupu z minulosti. Fragmentárne sa z niektorých ustanovení štatútu Rady dá vydedukovať, že úloha koordinátora celého procesu jednotnej prezentácie SR v zahraničí pripadla rezortu MZV SR.¹²

Aj v prípade **Českej republiky** sa jedným zo základných cieľov prijatia koncepcie jednotnej prezentácie v zahraničí stala potreba zjednotenia a koordinácie úsilia v procese prezentácie vo vzťahu k domácej i zahraničnej verejnosti (v danom prípade primárne na úrovni štátnej správy). Na tento účel koncepcia obsahuje návrh na ustanovenie Komisie na prezentáciu ČR ako poradný orgán ministra zahraničných vecí ČR, pôsobnosť ktorej smeruje tak do koncepcijnej ako aj koordinačnej oblasti.

Ku komunikačným nástrojom a implementačným stratégiám

Koncepcia stratégie jednotnej prezentácie SR v zahraničí **neidentifikuje** žiadne konkrétne nástroje ani implementačné stratégie na jej realizáciu. V deklaratórnej rovine iba konštatuje potrebu prijať opatrenia v troch základných oblastiach výkonu prezentácie: organizačnej, finančnej a technickej. Iba zo znenia uznesenia k návrhu jednotnej prezentácie štátu možno dedukovať, ktoré inštitúcie a ich prostredníctvom aj ktoré nástroje by mohli byť využité v rovine spolupráce v procese jednotnej prezentácie štátu. Ide, okrem ústredných orgánov štátnej správy o nasledujúce inštitúcie:

Národná banka Slovenska
verejný ochranca práv

¹² Podpredsedom Rady je minister zahraničných vecí SR, do funkcie generálneho tajomníka Rady bol vymenovaný štátny tajomník MZV SR, generálny tajomník rady pri výkone svojej funkcie úzko spolupracuje so sekciou verejnej diplomacie a služby občanom Ministerstva zahraničných vecí SR, ktorá pôsobí ako sekretariát Rady (pozn.: sekcia bola ako organizačný útvar MZV SR zrušená s účinnosťou od 1.12.2010), odporúčanie na vytvorenie medzirezortného rozpočtového programu “Prezentácia SR v zahraničí“ pod gestorstvom MZV SR, výdavky spojené s činnosťou Rady sú uhrádzané zo štátneho rozpočtu, z rozpočtovej kapitoly ministerstva, o výsledkoch rokovania Rada verejnosť informuje prostredníctvom tlačového odboru Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky.

samosprávne kraje
Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí
Združenie miest a obcí Slovenska
Únia miest Slovenska
Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení SR
Republiková únie zamestnávateľov
Konfederácia odborových zväzov SR
Slovenská rektorská konferencia
Slovenská akadémia vied
Slovenská televízia
Slovenský rozhlas
Slovenský olympijský výbor
Matica slovenská

V prípade Českej republiky preferuje koncepcia prezentácie Českej republiky ako nástroje explicitne audiovizuálne prezentácie, PR články a inzerciu v printových médiách, propagačné materiály so všeobecnou prezenciou ČR, následne ciele marketingové akcie (výstavy, veľtrhy, kultúrne akcie), oficiálnu účasť ČR na významných medzinárodných akciách (napr. EXPO), internet (server www.czech.cz) a organizáciu významných medzinárodných akcií v ČR.

Rámcovú koncepciu jednotnej prezentácie ČR rozvíjajú a dopĺňajú krátkodobé stratégie na jednotlivé roky a v súvislosti s predsedníctvom ČR v rade EÚ v roku 2009. Bol schválený dokument **Zhrnutie Koncepcie komunikácie a prezentácie predsedníctva ČR v Rade EÚ a Koncepcia informovania o európskych záležitostiach v ČR na rok 2008.**

Použitá literatúra:

1. BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010.
2. GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2010. Slovenská verejnosť a zahraničná politika. In BÁTORA, J., HOZLÁROVÁ, Z. (eds). 2010. Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR? Panelové a diskusné príspevky z konferencie „Verejná diplomacia: Nový strategický nástroj MZV SR, Bratislava, 4.12.2009, Bratislava: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UJ, 2010, s.81 – 87..
3. Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky. Dostupné na <http://www.mzv.cz/servis/soubor,asp?id=12011>
4. Návrh jednotnej prezentácie SR v zahraničí. Rokovanie vlády SR 4. marca 2009, uznesenie č. 177/2009 (č. materiálu ÚV-5829/2009). Dostupný na http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-6604?prefixFile=m_
5. PETERKOVÁ, J. 2008. Veřejná diplomacie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008. ISBN 978-80-7380-125-0.
6. SLÁVIKOVÁ, E., BILČÍK, V., DULEBA, A. 2009. Strednodobá koncepcia rozvoja verejnej diplomacie v podmienkach MZV SR. Analýzy skúseností a návrh odporúčaní.

Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, január 2009. Dostupné na www.sfpa.sk.

Kontakt

Fakulta aplikovaných jazykov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. Mykola SIDAK, PhD.

FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY

LEGAL FRAMEWORKS TO REORGANIZE AND WIND UP CREDIT INSTITUTIONS IN THE EU AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS

m.sidak@yahoo.com

Summery

In view to harmonize the Ukrainian financial laws with the EU norms and standards the author has carried out a comparative law research of the peculiarities within reorganization and wind up procedures of credit institutions as financial market entities in the European Union and Eastern European countries (Ukraine and the Russian Federation). Based on the analysis done and de lege lata the author has developed scientific and practical recommendations how the financial legislation of Ukraine applicable to legal regulation of reorganization and winding up of banks should be improved.

Key words: credit institution, bank, reorganization and winding up of credit institutions.

It is impossible to build up an efficient banking and credit systems in a country without an in-depth study of theoretical aspects, experience of other states worldwide, the best practices available in the given country as well as development prospects of this system. The goal of this research is to analyze legal frameworks for reorganization and winding up of credit institutions in the EU and Eastern European states under present conditions of the economic crisis. The author sets the following objectives for this publication: to analyze the frameworks for reorganization and winding up of credit institutions in the EU, Ukraine and the Russian Federation; to identify basic divergences (to describe their positive and negative peculiarities); and, to produce scientific and practical recommendations de lege ferenda for the financial sphere.

The Treaty on the Functioning of the European Union provides for support of harmonized and coherent development of economic activity in the Union in general via removing of any obstacles to the freedom to found and the *freedom to supply services* by credit institutions inside the EU. In the course of its activity a credit institution and its branch offices constitute one indivisible economic entity for monitoring by relevant government authorities of the state granting authorization for such activity valid throughout the whole territory of the EU. A special attention should be paid to such unity between the institution and its branch offices when it is necessary to take reorganization measures or to initiate the wind up procedure¹.

¹ In this context it is worth to analyze and apply the norms of Directive 94/19/EC of the European Parliament and of the Council of 30 May 1994 on deposit guarantee schemes having introduced into the laws of Ukraine the *principle of obligatory membership of the credit institutions in the guarantee programme of their state of origin*, and what is even more essential – it demonstrates the need for mutual recognition of reorganization measures and winding up procedures.

The EU law² sets forth the *principle of obligatory coordination of actions by administrative and judicial authorities within reorganization measures and wind up procedures* of the branch offices of the credit institutions with headquarters outside the EU and located in different member states.

Under the applicable laws of the EU and other states of Europe a credit institution (bank) as a legal entity terminates its activity via winding up³ or reorganization⁴.

Taking into account the difficulties with harmonization of laws and practices in the member states *the principle of mutual recognition by the member states of measures taken in each of them to reorganize and revive a credit institution granted authorization to carry out activities*. Furthermore, it is essential to guarantee that reorganization measures would be applied by administrative and judicial authorities of the state of origin and measures that are taken by entities or bodies assigned by the abovementioned authorities to manage these reorganization procedures (including measures related to suspension of payments and enforcement measures or reducing amounts of claims (complaints) and any other measures that could concern third-party rights), would be effective in all member states.

It is worth to mention that in line with the rules of the international private law the laws of the country of origin are applied to the measures that have respect to functioning of the internal structure of the credit institution or to rights of managers and shareholders in order to secure their effectualness in the EU member state.

When there are no reorganization measures taken or they are not implemented the problematic credit institution has to be dissolved, and at such instances it is necessary to secure common recognition of the wind up procedures and their results throughout the EU.

Reorganization of credit institutions: principles and measures

Reorganization measures of credit institutions with headquarters registered inside the EU have to be applied in accordance with the laws, norms and procedures applicable in the state of origin.

Reorganization measures are applied by administrative and judicial authorities of the state of origin. Relevant authorities are entitled to make decisions independently as to applying of one or more reorganization measures to a credit institution, including its branch offices located in other member states. Reorganization measures shall be applied within the territory of the EU after they become effective in the member state they were taken in. When implementation of the reorganization procedure according the decision made that may effect third-party rights in the receiving state and when one may submit an appeal against the decision about such measures, the administrative or judicial authorities in the state of origin, administrative officer or any other person authorized to implement this procedure in the state of origin will have to publish an abbbreviate of such decision in the Official Journal of the European Union and two national periodicals of each receiving country. The notice must contain: the goal and legal grounds for the decision made, time frames for appeal, the deadline and complete address of the authorities or court authorized to handle the appeal.

² Directive 2001/24/EC of 4 May 2001 of the European Parliament and Council on reorganization and winding up of credit institutions.

³ The "wind up procedures" mean collective procedures initiated and controled by administrative or judicial authorities of a member state for the purpose of assets disposal monitored by these authorities, also if these procedures are terminated by composition arrangements or in any similar way;

⁴ The "reorganization measures" mean measures aimed at preserving and financial rehabilitation of a credit institution that could effect the third-party rights prior existing, including measures of payments suspension, enforcement measures or reducing of amounts claimed;

The reorganization measures have exclusive force as to creditors whereas the administrative or judicial authorities of the state of origin or the laws of the state applicable to these measures do not provide for any other procedures.

It is worth to mention that if the laws of the state of origin require to put in a claim in order to be acknowledged as a creditor or provide for obligatory notification on such measures of creditors, who have registered seat, place of permanent residence or headquarters in this state, the administrative or judicial authorities of the state of origin or the administrative officer have also to inform the known creditors with registered seats, places of permanent residence or headquarters in other member states. Furthermore, whereas the laws of the state of origin provide for the right of creditors with registered seats, places of permanent residence or headquarters in this state to put in a claim or to submit their vision of the claim the creditors who have registered seats, places of permanent residence or headquarters in other member states have such a right as well.

Legal frameworks for winding up of credit institutions in the EU

A winding up decision made by an administrative or judicial authority of the state of origin is subject to plenary admission without any further formal procedures in all other member states and will become effective on their territory after this decision enters into force in the member state initiating the winding up procedure.

The administrative or judicial authorities have to notify the authorized agents of the receiving state on their decision to initiate wind up procedure as well as on practical results such procedure may have without any delay by all means available before commencement or right after commencement of the wind up procedure. Information should be communicated by authorized agents of the state of origin.

A credit institution has to be wound up in accordance with the laws, the EU directives and procedures applicable in the state of origin.

The laws of the state of origin have to set forth the followings: a) property subject to administration, property status purchased after commencement of the wind up procedure; b) relevant rights of the credit institutions and bankruptcy commissioners; c) conditions providing for reimbursements; d) effect of the wind up procedure on current contracts to which the credit institution is a party; e) effect of the wind up procedure on legal proceedings initiated by individual creditors except for legal proceedings in progress; f) complaints against the credit institution and handling of claims to be put in after commencement of the wind up procedures; g) rules regulating submission, examination and confession of actions (complaints); h) rules, regulating distribution of receipts from sell-off assets, priority of actions (complaints) and rights of creditors (complaints), who benefited from partial reimbursement after the bankruptcy proceeding were initiated at law or via remittance) termination terms of the bankruptcy proceedings, particularly via a composition and results of such termination; j) right of creditors after completion of the wind up procedures; k) who must bear the costs of wind up procedures; l) rules related to invalidity or argumentativeness of legislative acts offensive to all creditors.

Bankruptcy commissioners or any other administrative or judicial authority have to announce their decision to initiate the wind up procedure via publishing an abbbreviate of the wind up decision in the Official Journal of the EU and in at least two national periodicals of each receiving state. Information has to be submitted in the official language or in one of the official languages of the receiving state. A special pre-printed form should be used for submission of such information with a heading: "Call for complaints". Keeping to the deadlines is obligatory in all languages of the European Union or when the laws of the receiving state allow submitting of evidences relevant for the action (compliant) for

consideration with a heading “Call for evidences relevant for the action complaint”. Keeping to deadlines is obligatory”.

With commencement of the wind up procedure an administrative or judicial authority of the receiving state or a bankruptcy commissioner have to notify the known creditors, who have permanent address, place of permanent residence or location of their headquarters in other member states on an individual basis without delay, except for cases when the laws of the receiving state do not provides for a claim to be acknowledged. Such information supplied via mailing a notification has to contain time frames, penalties related to the time frames, name of the authority or organization authorized to entertain an action (complaint) or data relevant for actions (complaints) as well as other measures prescribed. Such notification should also indicate if creditors whose actions (complaints) have priority must put in their actions (complaints).

Bankruptcy commissioners have to inform creditors on the progress of the wind up procedures on regular basis.

The legal regulation principles of the reorganization measures and starting legal proceedings of winding up for: a) labour contracts and relations have be regulated exclusively by the laws of the member state the labour contracts is relevant for; b) a contract entitling to use or to purchase immoral property has to be regulated exclusively by the member state where the immoral property is located in. The laws set forth the legal status of the immovable and movable property; c) rights relevant to immovable properties, a ship or a plane that have to be registered in the state register are regulated exclusively by the laws of the member state having the register under its jurisdiction.

The administrative officers and bankruptcy commissioners have to be authorized to act in all member states and exercise their powers they are entitled to in the state of origin⁵. They can also assign persons to assist or, when it is expedient, to represent them in the course of the reorganization measures or wind up procedure, particularly in the receiving states, including to solve any problems of creditors in such a member state⁶. When exercising their powers an administrator officer or a bankruptcy commissioner have to follow the laws of the member state, on the territory of which they are intending to take measures, particularly as to sell-off assets and information provision to servants. These powers should not include applying of force or a right to determine the course of legal proceedings or settlement of disputes⁷. The effect of reorganization measures or wind up procedures on lawsuits in progress as to assets or rights forfeited by the credit institution is determined exclusively by the member state handling the legal matter⁸.

Reorganization and winding up of banks in Ukraine and the Russian Federation

A bank can be reorganized on voluntary basis by a decision of its owners or on compulsory basis – according to a decision of the central bank. Reorganization may happen in Ukraine and the RF via merger, affiliation, split-up, spin-off and transformation⁹.

Reorganization according to the bank owners’ decision is regulated by the laws on economic entities subject to prior permission of the central bank. Compulsory reorganization is realized when there is a high-level threat to the bank’s solvency. The Central bank is

5 OJ C 356, 31.12.1985, p. 55 and OJ C 36, 08.02.1988, p. 1.

6 OJ C 263, 20.10.1986, p.13.

7 OJ L 126, 26.05.2000, p. 1 Directive supplemented by Directive 2000/28/EC (OJ L 275, 27.10.2000, p. 37).

8 Official Journal N L 125, 05/05/2001 p. 0015 - 0023.

9 Y.M. Bysaha, M.V. Sidak, E.J. Hanish, S.V. Sidak Banking law – Uzhhorod: Lira. 2002. – 422 s.

obliged to assign a provisional administration in case of high-level threat to the bank's solvency.

A bank can be wound up in the RF and Ukraine: 1) as initiated by owners of the bank; 2) as initiated by the National Bank of Ukraine (including on the basis of the creditors' claims).

When initiated by the owners a bank is being wound up in Ukraine in the order set forth by the laws on economic entities with due regard for the provisions of the Law of Ukraine "On banks and banking" as well as when approved by the National Bank of Ukraine. The laws of Ukraine on financial rehabilitation of a debtor or adjudication of bankruptcy are applied to the extent that does not contradict to the norms of the Law "On banks and banking".

The bankruptcy proceedings based on creditors' application can be initiated only after withdrawal of the banking license. After withdrawal of the banking license financial rehabilitation of the bank is not allowed. The authority that has initiated the winding up decision assigns an official bankruptcy commissioner. The bankruptcy commissioner assumes his duty immediately after withdrawal of the license. From the date of his assignment the bankruptcy commissioner acquires management rights (of the management bodies) in the bank.

The bankruptcy commissioner stops to receive claims from the creditors in a month from the date of notice publication on commencement of legal proceedings.

The property subject to recovery in the course of the winding up proceedings is to be assessed by the bankruptcy commissioner in the order set forth by the laws of Ukraine. The assessed valuation of property to be sold through auction is an initial one. The funds received as a result of the wind up procedure shall be appropriated to satisfy the creditors' claims. In case of insufficient funds received from selling of the bankrupt's property for complete satisfaction of all claims of the same priority the claims are satisfied on a pro rata basis to the amount of claims belonging to each creditor of the same priority. The claims that are not satisfied due to insufficient property are deemed to be extinguished.

The wind up procedures are considered to be complete and the bank wound up from the date of entry into the State Banking Register after the report of the bankruptcy commissioner is approved.

Conclusion

Thus, in order to improve legal regulations of banking relations in the course of harmonization of the Ukrainian legislation with the EU norms and standards as well as to contribute to stability of the banking system of Ukraine and based on the results of the comparative law research of the EU's best practices and summarizing the observations above and *de lege lata*, the respondent reached the following conclusions and developed *de lege ferenda* the followings: to introduce the following principles into the Ukrainian laws applicable to reorganization and winding up of credit institutions: a) the principle of requisite actions coordination between administrative and judicial authorities within reorganization measures and wind up procedures as to the branch offices of the credit institutions with registered seat of headquarters outside the EU and located in different member states; b) the principle of the necessity to inform third parties on reorganization measures in the states the branch offices are located in as such measure could interfere enforcement of some of their rights; c) the principle of equal treatment of creditors; d) the principle of mutual recognition by the member states of measures taken in each of them for financial rehabilitation of a credit institution granted authorization to carry out activities; e) the principle that the laws of the state of origin set forth the results of the reorganization measures or wind up procedures of

both the procedural and substantive ones; f) reorganization measures should be applied towards the credit institutions with headquarters inside the EU according to the laws, norms and procedures in force in the state of origin; g) the principle of requisite informing of authorized agents of the receiving state by administrative or judicial authorities of the state of origin on their decision) A wind up decision made by an administrative or judicial authority of the state of origin is subject to plenary admission without any further formal procedures in all other member states and will become effective on their territory after this decision enters into force in the member state initiating the wind up procedure; j) A credit institution has to be wound up in accordance with the laws, the EU directives and procedures applicable in the state of origin; k) with commencement of the wind up procedure an administrative or judicial authority of the receiving state or a bankruptcy commissioner have to notify the known creditors, who have permanent address, place of permanent residence or location of their headquarters in other member states on an individual basis without delay, except for cases when the laws of the receiving state does not provides for a claim to be recognized.

Kontakt

Uzhhorod National University
Faculty of International Relations
Pidhirna 46
88000 Uzhorod
Ukraina

Mgr. Svyatoslav SIDAK

FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY

**THE INDICES AND CONDITIONS OF OPERATING OF THE
CURRENT CORPORATE SECURATING MARKET
OF UKRAINE AND SLOVAKIA**

sv.sidak@mail.ru

Abstract

The article is devoted to the analysis of the current stage and practice of regulating the corporate securities market. The paper gives the general characteristics of corporate securities market and also presents the data on its current state, the practice of regulation and prospects for development.

Key words: corporate securities, the State Committee for Securities and Stock Market, stock, bond, investment certificate.

Introduction

The capital market is an organizational and economic link of the combination of interests of economic entities. The market for securities is part of the financial market at which the entire complex of capital flow transactions is carried out from the emission (issuing) of stock values that reflect the relations of joint ownership and loan to the transmission of funds from investors (depositors) to issuers, as well as multiple changes of stocks owners through trade operations [1].

Currently the capital market has become a mechanism of attracting investments for the development of progressive forms of the organization of social production; it promotes the innovative development of the economy and provides national economy with resources for the efficient economic growth and reaching the necessary level of society's well-being. The study of the experience of the EU and Slovakian in particular leads us to the conclusion that stock market operations have become the catalyst of the scientific and technical progress in the real sector.

The topicality of the research lies in the fact that the capital market is an effective instrument of redistribution of financial resources both within national economy and the world economy, as well as in solving the problem of investing the economy. The efficient operation of the stock market, the use of securities as an instrument for mobilization of free capital, investment and management of private capitals require the creation of relevant economic order, determining the triggers and instruments of the efficient regulation of the capital market [2].

The object of the research is Ukraine's corporate securities market itself, its current state and the practice of its regulation. A special emphasis is laid on revealing the regularities of the development of the domestic and European stock market.

The goal of the research is obtaining maximally exhaustive information on corporate securities market and the regulation of its development for further application in the process of forecasting the development of this sector.

General characteristics of corporate securities market and the State Committee for Securities and Stock Market

Current corporate securities market is a developed and complicated system with a great number of instruments within it.

Corporate securities certify their owners' share in the capital of a joint stock company or the loans given. They entitle the holders of these securities for the payment of dividends or interest by the issuers.

Securities are capital as their owners get income from holding those securities. However, this capital is fictitious as securities do not have value though they are sold and purchased at the market; their price is of an irrational character. Stocks and bonds are corporate securities.

Stocks are undoubtedly the principal type of securities with which corporations work; their issuing and circulation create a corporation itself.

Corporate stocks are securities without a fixed term of circulation that certify their owner's share in the capital of a joint-stock company. The owners of the stocks become the shareholders of the joint-stock company, its co-owners, therefore they cannot demand the return of their invested money from the company. However, they can sell their stocks, thus losing their rights as co-owners.

The joint-stock form of a commercial organization promotes democratic governance, the expansion of public control over the activity of the organization and stimulates higher quality of shareholders' work.

Depending on the procedure of paying the dividends and the right to participate in the management of the corporation, the shares are divided into preferred stocks (preferreds) and common stocks. Preferred stocks give their owners certain advantages over the owners of common stocks.

In case of liquidation first the claims of preferred stocks are met and then those of common stocks.

Corporate bonds confirm a long-term loan given by their owners to a corporation, firm, enterprise, i.e. these are bonds issued by juridical persons. Bond issuing is a more profitable way of the formation of additional capital than the issuing of shares because the interest from bonds are paid from the corporation profits prior to paying the taxes. Besides, bond owners do not have votes as they are not co-owners of the corporation, but its creditors. Depending on the character of security bonds are divided into mortgage-backed and unsecured. Mortgage-backed bonds are secured by the company's mortgage on a property and securities. A mortgage-backed security is a legal document that confirms the will of a corporation to bail its land, building or other property that it owns and gives the right to the creditor to take the ownership of bailed assets in case of failure of repayment of the debt. Bonds backed by other securities are deposited not by property but by other shares and liabilities of the company. In case of non-payment of the debt the securities become the property of the owner of security bonds. Unsecured bonds are backed by the general solvency of the corporation.

In Ukraine bonds can be issued by companies of all forms of property such as companies' associations, joint-stock and other companies in accordance with the legislation. The mechanism of corporate securities circulation forms the market which carries out the function of capital flow between the branches of the economy [3].

The experience of the functioning of corporate securities market in the countries of the developed market economy suggests the conclusion of the decisive role of this sector in the development of industrially-oriented market economy.

The creation of an efficient corporate securities market in Ukraine is an objective process on the way of the development of a transition economy and the genesis of denationalization of industrial manufacturing enterprises on the way to the formation of a market economy [4].

The formation of the domestic stock market is believed to be formed in three stages. These stages are closely connected with carrying out the privatization of state property in Ukraine.

The first stage coincides with the establishment of Ukraine's independence of the Soviet Union, the development of the private, in particular, collective sector of the economy and the creation of the domestic financial and banking system.

The second stage falls on the beginning of the so-called mass privatization. Mass privatization was the factor that gave impetus to and became an actual basis for the development of the stock market itself and its infrastructure in Ukraine. The second stage of Ukraine's stock market development played an immense role in the formation of the nation's investment culture and the creation of objective preconditions for further development of the stock market.

The third stage of the stock market development was characterized by the following factors:

- 1) an active sale of considerable share packages of big companies by the state;
- 2) a vigorous development of stock and over-the-counter systems of stocks circulation;
- 3) the emergence of a considerable number of financial intermediaries that did not operate certificates but actual money;
- 4) the concentration of property by active purchase of shares from the population;
- 5) the development of the state debt obligations market;
- 6) coming to market of both big external institutional and private investors as buyers [5].

The law of Ukraine "On State Regulation of the Capital Market in Ukraine" adopted in 1996 determined the legal bases of the state regulation of capital market and the control of the issuing and circulation of the securities and their derivatives.

The Law also determines that state regulation of the securities is carried out by the State Committee of Securities and Stock Market. It applies the following principal forms of regulation:

- issuing licenses for professional activity at the capital market;
- registration of issuing and the information on issuing of securities;
- control over the validity of the information given to the supervisory bodies by issuers and persons that carry out professional activity at the stock market.

State regulation is one of the most important factors that determine the stock market development in each country. The regulation of the rules of registration of securities issuing is the most important. Most developed countries have strict requirements to registration. They protect the investors against dishonest lenders to a certain extent. However, excessive regulation of the market can lead to undesirable consequences, such as the decrease of the volume of issuing or allocation of securities outside the country.

Today all countries recognize the necessity of state control of the market, including the stock market. However, there are different approaches to the extent and specific instruments of the state's interference with the functioning of the capital market [6].

The following companies were biggest issuers of stocks in 2009:

- PAT NAK (NJSC) Naftohaz Ukraina - UAH 30600, 00 bln.
- PAT State Savings Bank of Ukraine - UAH 11770,00 bln.
- PAT Rodovid Bank - UAH 5599,00 bln.

- PAT Swedbank - UAH 5000,00 bln.

The issuing of the enterprises' bonds:

During 2009 240 issuing of bonds worth UAH 10,11 bln. was registered.

The biggest issuers of bonds in 2009 were the following enterprises:

- DP Kharkiv Aircraft Production Company - UAH 1620,00 bln.
- DP Kyiv Aircraft Plant Aviant - UAH 858,00 bln.
- ZAT Silpo Retail - UAH 350,00 bln.
- DP Donetsk Railway - UAH 250,00 bln.
- DP Prydniprovskaya Railway - UAH 220,00 bln.

Bonds issuing by corporate investment funds:

During 2009 40 corporate investment funds issued bonds worth UAH 3,90 bln.

The State Committee for Securities and Stock Market approved on September 21, 2010 the Stock Market Development Program for 2015.

The State Committee suggests that the authorities should liberalize within five years the low-liquidity national stock market by expanding the supply of securities and provide an access to the market to non-residents and residents' access to the external markets, Dmytro Tevelev, the Head of the Committee, said.

He said that the draft program of the development of the markets for 2011-2015 will be shortly discussed with market actors and experts and then submitted for the approval by the government who will make its proposals on the changes to the legislation.

The country is in need of investments, and this is possible with an efficient stock market. Stock market is an optimal way of attracting investments in all developed countries. It is the low efficiency of the market that prevents companies from receiving investments. Without these investments no modernization of metallurgy or energy sphere would be possible. The state should determine the priority spheres into which the flow of capital should be directed. The market liquidity should be raised significantly. This should be ensured by attracting investors, including foreign and, in particular, the global ones. It should be born in mind that the treatment of foreign investors influences the international agencies' ratings. The flow of investments from abroad can hardly be expected if these ratings remain low.

However, major emphasis should be laid on the powerful internal institutional investors and a wide range of physical persons. This requires the fundamental review of the treatment of investors' rights, first of all the rights of small investors.

A big investor connected with management is even less protected, experience proves. We should proceed from the position that any investor, both big and small, is an investor for the company. In exchange for his investments, he has the right to demand the information about the company, to demand dividends or the increase of the shares market value. He should be guaranteed the right to give sensitive questions to the management and receive candid answers to them.

Certain communicative culture should be established between big and small shareholders. Management often perceives the latter as an annoying obstacle: when the shares are scattered the company is often controlled by the management. We should not expect money flow while this practice persists. Meanwhile, the population holds no less than \$ 40 bln. This is more than the direct investments that Ukraine has attracted for the whole period of its independence. Provided the corporate culture is higher the population will have confidence, and this money will come to the market through investment and pension funds.

The market needs openness, transparency of the activity of the companies that are being invested. Only by receiving trustworthy information and comparing it with the indexes of other companies in certain industry, the investor can evaluate the level of corporate management and the prospects of the company's development, and thus forecast the potential

level of return of his investments. Otherwise, he includes the risks in the lowered value of shares.

The major goal is to transit within five years from the status of frontier market to that of an emerging market or, at the minimum, of an advanced emerging market. We will either have a market or we will be smashed. Money will flow to the markets with liquidity and the volume of transactions, and this is what we are already witnessing. We need a clear goal and the will for its implementation at the highest level [7]. Ukraine's problem is the great number of populists and the lack of professionals to identify and deal with the strategic issues.

Conclusions

Thus, nowadays a developed capital market, especially the market of corporate securities is a necessary element of an efficiently functional national economy. Today the need for the state regulation of the market, including stock market, is recognized by all countries.

In the conditions of an unstable legislation the development of stock market is impossible. It is important to create a system of law regulation that would comprise a new generation of interrelated and interdependent legislative acts elaborated on the basis of modern legislative methodology and techniques that would be able to regulate most of the significant aspects of the capital market (and not separate aspects). It is also important to elaborate and establish specific criteria, standards and procedures of the relations between the participants – issuers, individual investors, intermediaries, other infrastructure institutions, to regulate stock and over-the-counter trade and to establish the powers and duties of self-regulatory organizations. Among the most urgent issues is the necessity to adopt a special Ukrainian law on the regulation of the existing problems of the creation and activity of domestic joint-stock companies that would be based on the generally accepted and elaborated international principles of corporate management [8].

Bibliography:

1. http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=5388&start=3
2. <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/28948.html>
3. http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,99999999/catid,78/id,72/
4. <http://conf-cv.at.ua/forum/14-143-1>
5. <http://disser.com.ua/contents/37524.html>
6. <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=37778&pg=1>
7. <http://www.dt.ua/2000/2040/68738/>
8. http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3577&Itemid=265

Kontakt

Uzhhorod National University
Faculty of International Relations
Pidhirna 46
88000 Uzhhorod
Ukraina

DRUHOU NAJVÄČŠOU EKONOMIKOU SVETA JE ČÍNA

chalotorn.sinproh@euba.sk

Abstrakt

Tento príspevok sa zaoberá robustným hospodárskym rastom čínskej ekonomiky v súčasnosti ekonomických problémov. Čína sa stala oficiálne druhou najsilnejšou ekonomikou sveta v druhom kvartáli 2010, čím nahradila Japonsko na druhom mieste, ktoré si túto pozíciu zachovávalo posledných 40 rokov. Tento *moment* prišiel po oznámení o tom, že Čínska ekonomika rástla medziročne 10,3-percentným tempom v druhej *štvrtine* tohto roku, s nominálnym HDP dosahujúcim sumu 1,34 triliónov amerických dolárov a prevyšujúcim HDP Japonska v sume 1.29 triliónov amerických dolárov. Čínska ekonomika predbehla Japonsko od roku 2001, zatiaľ čo mala v posledných rokoch oveľa väčší vplyv na svetové hospodárstvo než Japonsko. Vďaka súčasnému silnému čínskemu ekonomickému rastu a neustálym problémom ovplyvňujúcich Západnú ekonomiku, je len otázkou času, kedy Čína predbehne ekonomiku USA a stane sa najväčšou ekonomikou sveta.

Kľúčové slova: Čínska ekonomika, ekonomické ukazovatele, Medzinárodný obchod, Hospodársky rast.

Abstract

This article deals with the robust growth potential of Chinese economy in the world economic issues. China became officially the world's second-biggest economy in the second quarter of 2010, knocking Japan off the number-two spot that it has held for the past 40 years. The moment came after the announcement that China's economy had expanded by 10.3% year on year in the second quarter of the year, with nominal GDP reaching US\$1.34trn, surpassing Japan's total of US\$1.29trn. China's economy overtook that of Japan as long ago as 2001, while in recent years China has had far greater influence than Japan on the world economy. Given China's current strong economic growth trajectory and the continued problems affecting Western economies, it seems only a matter of time before China overtakes the US to become the world's largest economy.

Key Words: The Chinese Economy, Economic indicators, International trades, Economic growth.

Úvod

Čína sa stala druhou najsilnejšou ekonomikou krajinou sveta, čím na tretie miesto posunula krajinu vychádzajúceho slnka, Japonsko. Podľa predbežných odhadov vzrástla japonská ekonomika za posledné tri mesiace na anualizovanej báze iba o 0,4 percenta a

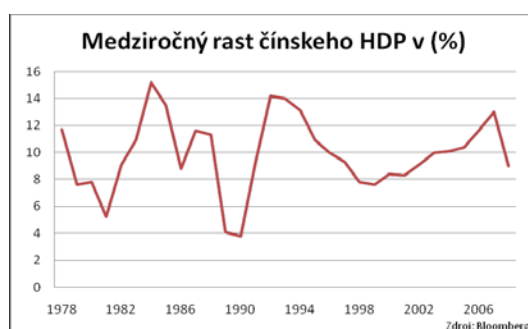
dosiahol hodnotu 1,288 biliónov dolárov¹. Čínsky hrubý domáci produkt tak svojou výškou je vyrasť vyššie ako japonský. Čínsky HDP v rovnakom období prekročil hodnotu 1,337 bilióna dolárov, čo krajinu zaradilo na druhé miesto za Spojené štáty. Japonsko sa držalo na druhom mieste vo svetovom rebríčku najväčších ekonomík od roku 1968, kedy bolo úspešnejšie aj ako Nemecko. Čínska ekonomika by mala v nasledujúcich rokoch stále rásť 6 až 8-percentným tempom, čo ju v nasledujúcej dekáde môže priblížiť až veľkosti americkej ekonomiky. Ak bude Čína pokračovať v silných rastoch, podľa spoločnosti PricewaterhouseCoopers môže už okolo roku 2020 prekonať aj USA a stať sa najväčšou ekonomikou na svete.

Súčasný ekonomický rozvoj

Čína sa v poslednom období prepracovala na čelo ďalších rebríčkov. Pokorila USA v produkcii a predaji automobilov a Nemecko zosadila z pozície najväčšieho svetového exportéra. V produkcii ocele si krajina už doslova zabetónovala vedúce postavenie a v súčasnosti sa na svetovej produkcii podieľa 46 percentami. Podľa údajov Medzinárodnej agentúry pre energiu (IEA) sa Čína stala v minulom roku aj najväčším spotrebiteľom energie na svete. Príjem na obyvateľa v Číne stále výrazne zaostáva za vyspelými ekonomikami. V minulom roku dosiahol približne 3 600 dolárov, čo krajinu radí až do druhej stovky vo svete. V Japonsku príjem na obyvateľa dosiahol 37 800 dolárov a v USA viac ako 42-tisíc dolárov, uvádza agentúra Reuters².

Čínskej ekonomike sa podaril za menej ako polstoročie prerod z agrárnej krajiny za čias Maa-Ce-Tunga na ťahúňa svetovej ekonomiky v čase globálnej economickej krízy. Reformy zahájené v roku 1978 viedli k prudkej industrializácii, postupnému ukončeniu centrálného plánovania a ústupu štátu z mnohých oblastí ekonomického a spoločenského života. Špeciálne ekonomické zóny sa stali bránou pre zahraničné investície, ktoré putovali v drvivej väčšine do exportných odvetví a výrazným spôsobom tak prispeli k boomeru čínskej ekonomiky. Postupný presun od plánovaného hospodárstva k trhovému spravil čínsku ekonomiku jednou z najrýchlejšie rastúcich ekonomík sveta.

Tabuľka 1 Medziročný rast čínskeho HDP v (%)

Zdroje : Bloomberg ,2009

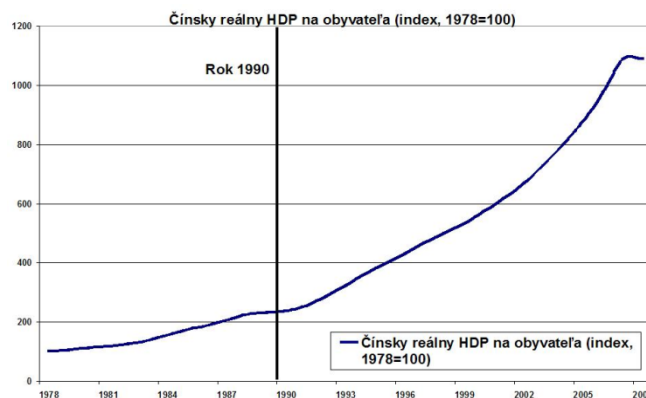
Hlavným zdrojom rastu čínskej ekonomiky boli exporty podporované domácimi a zahraničnými investíciami, objem čínskych exportov rástol za posledné štvrtstoročie v

¹ X-Trade Brokers. Investície> Druhou najväčšou ekonomikou sveta je Čína, predčila Japonsko., [online] [citované 12. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://investujeme.sk/clanky/cina-sa-rozhodla-znicit-japonsko/>.

² E-trend ,Čína predbehla Japonsko, má väčšiu ekonomiku ., [online] [citované 12. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://ekonomika.etrend.sk/svet/cina-predbehla-japonsko-ma-vacsiu-ekonomiku.html>

priemere takmer o 18 %, pričom celá čínska ekonomika dosiahla za rovnaké obdobie v priemere vyše desaťpercentný ročný rast³. Konkurencieschopnosť na zahraničných trhoch si najmä v poslednom desaťročí udržiavala čínska ekonomika okrem nízkych pracovných nákladov aj prostredníctvom menovej politiky. V snahe predávať čínske výrobky na zahraničných trhoch lacnejšie, drží Čína kurz juana podhodnotený.

Tabuľka 2 Čínsky reálny HDP na obyvateľa v rokoch 1978-2008

Prameň: China Statistical Yearbook, NBS

Podľa Národného úradu pre štatistiku (National Bureau of Statistics) vzrástol od roku 1978 do roku 1990 čínsky HDP na obyvateľa v stálych cenách o 137%, v priemere o 7,5% ročne. Po dvoch dvojciferných rokoch v roku 1984 a 1985 nasledovalo postupné ochladzovanie rastu až na menej než 2,5% v rokoch 1989 a 1990⁴. V nasledujúcom období sprevádzanom zavedením prvkov trhového hospodárstva a ešte výraznejším zapojením sa do medzinárodného obchodu, najmä s USA, sa medziročné tempo rastu reálneho HDP na obyvateľa zrýchlilo. O roku 1990 do vlaňajška sa prepočítaná výkonnosť čínskeho hospodárstva zvýšila o 359%, v priemere približne 9,4% každý rok.

Základné makroekonomické ukazovatele za posledných 5 rokov (HDP / obyv., Vývoj objemu HDP, podiel odvetví na tvorbe HDP, miera inflácie, miera nezamestnanosti)

V posledných 5 rokoch dosahovala ČĽR vysokého ekonomického rastu, ktorý bol každoročne na úrovni dvojciferného čísla (až na rok 2008, ktorý bol ovplyvnený globálnou krízou). Posledné údaje, odhady odborníkov aj doterajší vývoj v roku 2008 nasvedčujú tomu, že by malo dôjsť k ďalšiemu spomaleniu tempa rastu aj v roku 2009. Najväčší podiel na raste HDP mali investície do fixného kapitálu, ktorých prílev dospel až do vytvorenia nadbytočných výrobných kapacít v rade odborov s následným dopadom na mieru zisku a ďalším tlakom na zvýšenie exportu. Nepriaznivý vývoj inflácie v druhom polroku 2007 a neustály rast cien v prvej polovici 2008 priviedol vládu k zmene fiškálnej a monetárnej politiky, označovanej teraz za "sprísnenie" (tight) po predchádzajúcej "opatrné" (prudent)⁵.

³ Bloomberg businessweek, China GDP Surpasses Japan, Capping Three-Decade Rise [online] [citované 13. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://www.businessweek.com/news/2010-08-16/china-gdp-surpasses-japan-capping-three-decade-rise.html>.

⁴ China statistical yearbook 2010, China GDP Trends and Real GDP Growth Rate [online] [citované 13. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/yearlydata/#>.

⁵ Ministerstvo zahraničných vecí Českej republiky „Encyklopédie států“ [online] [citované 14. 10. 2010.]. Dostupné na: http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/index.html.

Vláda sa bude snažiť v nasledujúcom období ďalej povzbudiť rast ekonomiky. Trvalo prebytková bilancia zahraničného obchodu skončila aj v roku 2009 pozitívnym saldom, a tak znovu došlo k zvýšeniu už aj tak rekordne vysokých devízových rezerv približujúcich sa k hranici 2,4 bil. USD. Pokiaľ ide o charakteristiku ekonomiky, v posledných 5 rokoch sa menila vlastnícka štruktúra (rast výkonnosti súkromného sektora), boli ešte umocnili trhové prvky, prebehli reformy v bankovom, daňovom systéme atď. Bolo dosiahnuté významných zmien v štruktúre priemyslu, úloha moderných odvetví ďalej vzrástla.

Tabuľka 3 Základné makroekonomické ukazovatele za obdobie rokov 2005-2009 sú uvedené v nasledujúcej tabuľke:

Základné makroekonomické ukazovatele za obdobie rokov 2005-2009					
	2005	2006	2007	2008	2009
HDP v bežných cenách (mld USD)	2 303	2 774	3 460	4 196	4 910
rast HDP v porovnateľných cenách	10,4 %	11,1 %	13 %	9 %	8,7 %
HDP na obyvateľa (USD)	1 760	2 110	2 620	3 160	3 678
miera inflácie na báze indexu spotrebiteľských cien	1,8 %	1,7 %	4,8 %	5,9 %	-0,7 %
miera nezamestnanosti (v mestách)	4,2 %	4,1 %	4,0 %	4,2 %	4,3 %
kurz meny v CNY (za 1 USD)	8,0759	7,823	7,4044	6,8424	6,8282
úrokovej sadzby v%: pre ročné termínované vklady	1,98	2,25	1,98	2,52	2,25
pre pôžičky so splatnosťou 1 rok	5,31	5,58	6,1	7,47	5,58

Prameň:: údaje na základe štatistiky Národného štatistického úradu ČĽR za príslušné obdobie; Economic Intelligence Unit.

Pokiaľ ide o podiel odvetví na tvorbe HDP, podľa údajov Národného štatistického úradu ČĽR za rok 2009 sa na tvorbe HDP podieľal primárny sektor z 10,6% (pokles medziročne o 0,1 percentuálneho bodu), sekundárny sektor 46,8% (pokles o 0,7 percentuálneho bodu oproti roku 2008) a terciálny sektor 42,6% (medziročný nárast o 0,8 percentuálneho bodu).

V roku 2009 celková pridaná hodnota vytvorená v priemyselnom sektore dosiahla 13 462,5 mld CNY, t.j. o 8,3% viac ako v roku 2008. Prírastok štátom vlastnených podnikov dosiahol 6,9%, u družstiev 10,2%, akciových spoločností 13,3%, podnikov so zahraničnými vlastníkmi (vrátane Hongkongu, Macaa a Taiwanu) 6,2% a súkromných spoločností 18,7%. Ľahký priemysel vykázal rast o 9,7%, ťažký priemysel o 11,5%.⁶

Čo sa týka podielu odvetvia na tvorbe HDP v prvom polroku 2010, potom podiel primárneho sektora medziročne vzrástol o 3,6%, sekundárneho sektora o 13,2% a terciárneho sektora o 9,6%.

V prvom polroku 2010 sa realizácie investícií do fixného kapitálu podieľala na raste čínskej ekonomiky naďalej v rozhodujúcej miere. Hlavná pozornosť bola zameraná predovšetkým na pokračovanie realizácie rozsiahlych infraštruktúrnych projektov zahrnutých do vládneho stimulačného programu verejných investícií, prijatého v závere r. 2008 pod ťarchou silnejúcim negatívnym dopadom globálnej finančnej a ekonomickej krízy. Spolu s tým je zreteľný aj vzostup investičných aktivít v produkčnej sfére vyvolaný opätovným nárastom predajov čínskeho exportného tovaru na hlavných zahraničných príležitostiach na

⁶ OECD Stat Extract, National Account- Annual national account. [online] [citované 14. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=23114>

trhu. Celkový objem investícií realizovaných v období 1-6/2010 zvýšil o 25%⁷. Táto rastová miera je stále veľmi vysoká, hoci v porovnaní s jej úrovňou v r. 2009 je približne o 5 percentuálnych bodov nižšia. V závere júna 2010 dosahovala miera nezamestnanosti v mestských zónach 4,2%, čo je o 0,1 percentuálneho bodu menej ako v minulom roku.

Čína je jednotka v spotrebe energie

Silný ekonomický rast čínskej ekonomiky za posledných desať rokov tlačí najľudnatejšiu krajinu na prvé miesta vo svetových rebríčkoch. Po minuloročnom titule najväčší automobilový trh sveta si pripísala ďalší primát na úkor Spojených štátov⁸. Podľa údajov Medzinárodnej agentúry pre energiu (IEA) sa krajina stala v minulom roku najväčším spotrebiteľom energie na svete. Čína s využitím uhlia, ropy, zemného plynu, jadrovej a vodnej energie spotrebovala také množstvo energie, ako obsahuje 2,25 miliardy ton ropy. To bolo o štyri percentá viac ako v roku 2009 minulí Spojené štáty.

Krajina je v súčasnosti aj najväčším svetovým konzumentom uhlia. V minulom roku spálila 1,5 miliardy ton uhlia, trojnásobne viac oproti spotrebe uhlia za Atlantikom. Čína má bohaté zásoby uhlia, ale silná orientácia energetiky na túto surovinu núti krajinu ročne dovážať už viac ako sto miliónov ton uhlia. V tomto roku sa Čína stane najväčším importérom uhlia na svete so 115 miliónmi ton dovezenej suroviny. Pred tromi rokmi bola ešte jeho čistým exportérom.

Čína kraľuje predaju áut

Americký a japonský automobilový trh sa v minulom roku výrazne scvrkli⁹. V Spojených štátoch sa vlani predalo spolu 10,4 milióna osobných a ľahkých úžitkových vozidiel, čo bolo v medziročnom porovnaní menej o viac ako jednu pätinu a najmenej od roku 1982. Prvenstvo najväčšieho svetového trhu v predaji automobilov prevzala dravá Čína, kde sa v minulom roku predalo viac ako trinásť miliónov vozidiel. Dramatický pokles predaja v USA spôsobil zamrznutý trh s úvermi a zhoršujúca sa situácia na trhu práce, kde o prácu prišiel každý desiaty práceschopný Američan.

V druhom štvrtroku vzrástol čínsky HDP medziročne o 10,3 percenta

Čínska ekonomická expanzia aj napriek spomaleniu pokračuje dvojciferným tempom. Hrubý domáci produkt krajiny v druhom kvartáli medziročne zosilnel o 10,3 percenta¹⁰. V prvom štvrtroku čínska ekonomika v porovnaní s vlaňajškom poskočila o 11,9 percenta. Za prvých šesť mesiacov hospodárstvo najľudnatejšej krajiny sveta zosilnelo v medziročnom porovnaní o 11,1 percenta¹¹. Druhokvartálny výkon čínskej ekonomiky ovplyvnila aj priemyselná výroba, ktorá postupne zmierňuje rastové tempo. V júni sa výroba v priemysle zvýšila o 13,7 percenta, čo bolo pod očakávaným 15,1-percentným tempom. Expanzia ekonomiky sa spomaľuje aj pod vplyvom končiacich sa efektov vládnych stimulov. Peking

⁷ MZV SR, ZÁKLADNÁ INFORMÁCIA O TERITÓRIU – ČĽR [online] [citované 13. 10. 2010.]. Dostupné na: www.mzv.sk/App/WCM/ZU/.../main.../ZIT%20Cina%2003-2010.pdf.

⁸ E-trend, Čína je jednotka v spotrebe energie- Najľudnatejšia krajina si pripísala ďalší primát [online] [citované 15. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://ekonomika.etrend.sk/svet/cina-je-jednotka-v-spotrebe-energie.html>.

⁹ Jaroslav Kukučka, E-trend Čína kraľuje predaju áut -Z pozície jednotky zosadila USA, japonský trh sa zaradil až za Nemecko a Brazíliu , [online] [citované 15. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://firmy.etrend.sk/firmy-nefinancny-sektor/cina-kraluje-predaju-aut.html>.

¹⁰ Analytici oslovení agentúrou Bloomberg čakali tempo rastu na úrovni 10,5 percenta.

¹¹ Vyplýva to z predbežných údajov čínskeho štatistického úradu.

začal obmedzovať aj množstvo bankových úverov, aby zabránil masívnemu rastu korporátnych investícií a neudržateľnému prehrievaniu na trhu s nehnuteľnosťami. Čínska vláda pre rok 2010 počíta vo svojich prognózach s rastom na úrovni osem percent. Väčšina zahraničných analytikov ale predpovedá krajine silnejší rast na úrovni približne deviatich percent. Čína očakáva, že v tomto roku porastie o osem až deväť percent, čo bude stále excelentný výsledok. V minulom roku, keď väčšina svetových ekonomík bojovala s recesiou, Čína zvýšila rast hospodárstva medziročne o 9,1 percenta.

Spomalenie čínskej ekonomiky prináša postupne aj zmierňovanie inflácie, ktorá v júni klesla na 2,9 percenta oproti májovým 3,3 percentám. Nižšie ceny zvyšujú spotrebiteľský apetít, čo dokazuje 18,3-percentný medziročný nárast maloobchodných tržieb za jún.

Stimuly čínskych ekonomických reforiem

Súčasná čínska rétorika volá po nahradení dolára ako svetovej rezervnej meny akousi zúčtovacou jednotkou (špeciálnymi právami čerpania), používanou MMF v operáciách so svojimi členmi¹². Takýto návrh v sebe skrýva znepokojenie a stratu dôvery v americkú menovú a fiškálnu politiku. Zároveň signalizuje záujem znížiť úlohu dolára a podnieť väčší príliv rezerv do eura či čínskej meny renminbi. Nahradenie rezervnej úlohy dolára je však najmä bez absencie vyspelých finančných trhov a silnejších medzinárodných záväzkov, väčšej internacionalizácie napr. eura či renminbi vzdialenou perspektívou. Čínske exporty predstavujú sumu dvoch pätín HDP. Veľká časť z nich smeruje do USA.

Súčasnne rástol obchodný deficit. Príliš rýchly rast americkej spotreby o. i. umožnil zvyšku globálnej ekonomiky rásť rýchlejšie, ako rástla svetová mimo-americká globálna spotreba. Platilo to predovšetkým pre Áziu, hlavného beneficenta amerického spotrebného boomu. Najmä pre Čínu.

Čína pripravila na oživenie ekonomiky obrovský stimulačný program v rozsahu viac ako 15 percent minuloročného HDP, ktorý zahŕňa najmä pôžičky štátnych bánk. Čínske fiškálne stimuly vychádzajú hlavne z masívnej expanzie bankových pôžičiek. Tie však v sebe ukrývajú veľké riziko prudkého nárastu zlých úverov. Dôvod čínskych stimulov¹³ je jednoduchý. Keďže Čína nie je dotknutá finančnou krízou západného typu, stimuly boli vyvolané sekundárnymi efektmi. Náhle sa zrútili exporty. A práve na vývoj situácie v exportoch bola reakcia čínskej vlády veľmi rýchla.

Najdôležitejším prvkom aktuálneho stimulačného balíka sú investície do infraštruktúry. Stále investičné aktíva sú dlhodobo najdôležitejšou hnacou silou čínskeho ekonomického rastu. Zvyšujúci sa stupeň investícií bude dočasne kryť okamžitý mimoriadny dopyt. Následne sa ekonomický vývoj pravdepodobne zmení. Z fázy prehriatia sa posunie do fázy prekapitalizácie. Zároveň inflačný tlak nahradí deflačný tlak. Výsledkom stimulačného balíka poskočila v prvej polovici r. 2009 miera rastu fixných investičných aktív medziročne o 36 percent a miera čínskych investícií tak mohla prekročiť 50 percent HDP. Súčasná kríza poskytla Číne dobrú príležitosť nielen pre štrukturálne, ale tiež pre inštitucionálne reformy. Je nielen v záujme Číny, ale aj v celosvetovom záujme, aby potrebné opatrenia boli prijaté s dôverou v čo najširšom globálnom ekonomickom a politickom spektre.

Osobitné postavenie Číny v súčasnosti aj v dlhodobej perspektíve je dané najmä týmito faktormi¹⁴:

¹² Hnonline:Peniaze a investície,Čínska ekonomika – ťahúň svetového ekonomického rastu , [online] [citované 16., 10. 2010.]. Dostupné na: <http://hn.hnonline.sk/200-k13200-40>.

¹³ prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc. SÚČASNÁ SVETOVÁ KRÍZA A ÚLOHA VELMOCÍ ,článok bol vypracovaný v rámci konferencie „Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky“ ,Medzinárodné vzťahy 2009.

¹⁴ Ing. Ladislav Lysák, DrSc. “VYBRANÉ GENERÁTORY DYNAMIZÁCIE ROZVOJA SVETOVEJ EKONOMIKY PO JEJ KRÍZOVOM ÚTLME“ ,článok bol vypracovaný v rámci konferencie „Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky“ ,Medzinárodné vzťahy 2009.

- a) rozlohou a nedostižným ľudským potenciálom - svetovým prvenstvom populácie – 1,3 miliardy obyvateľov (približne pätina svetovej populácie!);
- b) rozsahom a štruktúrou materiálno-technickej základne. Na jej teritóriu sa nachádzajú jedny z najväčších surovinových zdrojov na svete (uhlie, volfrám, cín, ropa, železná ruda, horľavé bridlice, magnezit, molybdén, striebro, bauxit, ropa, zemný plyn a i.);
- c) dereguláciou - kombinovaným systémom riadenia ekonomiky a spoločnosti, neumožňujúcim radikálne zvraty v krátkych časových intervaloch (Číňania pri transformácii ekonomiky zvolili (na rozdiel od iných tranzitívnych štátov, ktoré podľahli tlakom a uplatnili tzv. šokovú terapiu) gradualistický prístup, prístup postupných štruktúrnych a substanciálnych zmien na lokálnej a regionálnej úrovni a po ich overení uplatnenie s adekvátnymi úpravami na úrovni celoštátnej);
- d) rozsiahlejším otváraním sa svetu – namiesto opatrnej autarkie rozsiahlym rozširovaním zahranično-ekonomických vzťahov.

Základná štatistika zahraničného obchodu:

Rast zahraničného obchodu a vysoké pozitívne saldo v posledných 5 rokoch tvorili silnú stránku čínskej ekonomiky. Objem zahraničného obchodu vzrástol z 1421,9 mld USD v roku 2005 na 2 561,6 mld USD v roku 2008. Dočasný pokles v roku 2009 bol spôsobený globálnou recesiou. Vývoj za posledných 5 rokov je zrejmy z nasledujúcej tabuľky:

Vývoj zahraničného obchodu ČLR v mil. USD				
Rok	Obrat	Export	Import	Saldo
1-6/2010	1 355 880	705 090	649 790	55 300
2009	2 207 200	1 201 700	1 005 600	196 100
2008	2 561 600	1 428 500	1 133 100	295 400
2007	2 173 833	1 218 015	955 818	262 196
2006	1 760 396	968 936	791 461	177 475
2005	1 421 906	761 953	659 953	102 001

Zdroj: čínske colné štatistiky.

Obrat zahraničného obchodu sa v roku 2009 znížil medziročne o 13,9% na 2.207,2 mld USD. Vývoz klesol o 16% a dovoz o 11,2%¹⁵. Obchodný prebytok ČLR bol oproti roku 2008 výrazne nižšie, a to o 99,3 mld. USD. Z informácií Čínskej colnej správy je zrejme, že v dôsledku globálnej recesie došlo v priebehu roka 2009 k výraznému poklesu čínskeho exportu na hlavné zahraničné odbytiská. Celkový objem čínskych vývozov¹⁶ (1.201,7 mld USD) zaznamenal najvýraznejší prepád za viac než desať rokov. Zníženie objemu vývozov sa odrazilo i v obmedzenom rozsahu dovozov pre výrobnú spotrebu, ktoré predstavujú hlavnú časť celkového čínskeho importu.

Teritoriálna štruktúra zahraničného obchodu:

Prehľad teritoriálnej štruktúry čínskeho vývozu za roky 2004 - 2009 (údaje v mld. USD)

¹⁵ Ministerstvo obchodu Číny, Import and Export Indicators. [online] [citované 17.. 10. 2010.]. Dostupné na: <http://english.mofcom.gov.cn/column/statisticsie.shtml>.

¹⁶ Svetová obchodná organizácia (WTO), Trade to expand by 9.5% in 2010 after a dismal 2009, WTO reports. [online] [citované 17.. 10. 2010.]. Dostupné na: http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr598_e.htm.

Rozhodujúcimi obchodnými partnermi Číny zostávajú naďalej EÚ, USA, Japonsko, Hongkong a Kórejská republika. Celkove má Čína s väčšinou krajín sveta vysoko aktívnu obchodnú bilanciu.

Teritoriálna štruktúra zahraničného obchodu:

Prehľad teritoriálnej štruktúry čínskeho vývozu za roky 2004 - 2009 (údaje v mld. USD)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
EÚ	107,2	143,7	182,0	245,2	292,9	236,3
USA	124,9	162,9	203,5	232,7	252,3	220,8
Hongkong	100,9	124,5	155,4	184,4	190,7	166,2
Japonsko	73,5	84,0	91,6	102,1	116,1	97,9
Kórejská republika	27,8	35,1	44,5	56,1	74,0	53,7

Zdroj: Ministerstvo obchodu ČLR

Prehľad teritoriálnej štruktúry čínskeho dovozu za roky 2004 – 2009 (údaje v mld. USD)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
EÚ	70,1	73,6	90,3	111,0	132,7	127,8
USA	44,7	48,7	59,2	69,4	81,4	77,4
Hongkong	11,8	12,2	10,8	12,8	12,9	8,7
Japonsko	94,4	100,5	115,7	134,0	150,7	130,9
Kórejská republika	62,2	76,8	89,8	103,8	112,2	102,6

Zdroj: Ministerstvo obchodu ČLR

Poznámka: Čínsky zahraničný obchod a hlavné export je zameraný na ekonomicky vyspelé štáty. Na teritóriách vyspelých štátov sa čínske výrobky dokážu presadiť nízkymi cenami, pričom uvedené teritória sú súčasne zdrojom potrebných devíz. Aj väčšina dovezeného tovaru pochádza z týchto oblastí, pretože sú zdrojom získavania sofistikovaných výrobkov, potrebných pre rozvoj čínskeho hospodárstva. Podobný obraz možno očakávať aj v ďalších rokoch, pričom konkrétne výsledky budú závisieť od vývoja svetovej ekonomiky najmä od vývoja v USA, kde sa ekonomický vývoj podpísal na znížení spotreby obyvateľstva, k čomu ďalší faktor speňovania kurzu čínskeho yuanu vytvára nevýhodné prostredie pre odbyt čínskych výrobkov.

Aké sú problémy v Číne?

- Čína sa potýka s radom čiastkových ekonomických problémov. Možno najmedializovanejší sa v posledných mesiacoch stala kauza spojená s nárastom miezd čínskych robotníkov¹⁷. Rast miezd však nie je jediným problémom spojeným so znižujúcou sa dostupnosťou robotníkov pochádzajúcich z chudobných vidieckych oblastí. So znižovaním dostupnosti sa zároveň zvyšujú nároky robotníkov nielen na výške platu, ale aj na pracovné podmienky. Pretože pracovné podmienky sú v Číne neporovnateľne tvrdšia než v Európe.
- Medzi ďalšie problematické oblasti patrí nedostatočne rozvinutá domáci dopyt, nesúlad ponuky a dopytu na trhu (najmä pokiaľ ide o energiu a dopravu), hospodárska korupcia a problémy v oblasti bezpečnosti práce a kvality výrobkov.

¹⁷ Velvyslanectví České republiky v Pekingu .: Newsletter obchodního úseku - říjen 2010 [online] [citované 20.10. 2010.]. Dostupné na: http://www.mzv.cz/beijing/cz/obchod_a_ekonomika/newsletter_oeu/newsletter_obchodniho_useku_zari_2011.html.

- Ďalším problémom je poľnohospodárstvo, ktoré je stále pomerne slabým odvetvím. Navyše je každoročne ťažšie chrániť poľnohospodársku pôdu a motivovať bývalej poľnohospodárov, aby si hľadali nové zamestnanie mimo tento sektor.
- Najpálčivejším problémom dnešnej ČĽR sú však sociálne rozdiely¹⁸. Existuje síce neustály tlak na zamestnanosť, rozvoj vzdelania, kultúry, zdravia a iných základných ľudských potrieb a služieb, ale stále tu pretrvávajú mnohé zásadné problémy, napríklad problém záchranné sociálne siete, rozdelenie príjmov, ponuka bývanie, kvalita a bezpečnosť tovarov, ochrana pri práci a celková bezpečnosť v niektorých oblastiach.

Doterajší vývoj v roku 2010 a výhľad na ďalšie obdobie

Podľa predpovedí zahraničných analytikov (World Bank, MMF a ďalších) možno v roku 2010 očakávať zrýchlenie rastu HDP ČĽR zhruba na úroveň 9,5%. Čínska vláda predpokladá rast HDP v roku 2010 vo výške najmenej 8%¹⁹. Vzhľadom k podpore rastu ekonomiky sa zvyšuje celkový objem likvidných prostriedkov vo finančnom systéme krajiny a preto nemožno vylúčiť zosilnené inflačné tlaky. V domácej spotrebe pravdepodobne dôjde k čiastočnému rastu. Vláda postupne zavádza rad opatrení na podporu investičných aktivít, zlepšenie podmienok pre poskytovanie úverov, rastu objemu exportu produkcie (opätovné zavedenie refundáciou DPH pri vývoze) a stimulovanie spotreby na vnútornom trhu, aby tak napriek neistej situácii na svetovom udržala ekonomický rast krajiny.

V prvom polroku 2010 vzrástol HDP ČĽR o 11,1%, a to predovšetkým vďaka pokračujúcemu implementácii robustného vládneho stimulačného programu verejných investícií zameraného na realizácii veľkých infraštruktúrnych projektov. Vytvorený HDP dosiahol celkovej sumy 2,55 bil. USD. Vzhľadom na vysokú mieru závislosti hospodárskeho rozvoja krajiny na neustálom zvyšovaní exportu prináša veľmi pozitívne efekty aj opätovný nárast dopytu po čínskom tovare na zahraničných trhoch.

Národný štatistický úrad ČĽR (NBS) zverejnil údaje o vývoji čínskej ekonomiky v doterajšom priebehu tohto roka, že Nárast ťažkého priemyslu za 1-6/2010 tohto roka predstavoval 19,4% a ľahký priemysel zaznamenal nárast o 13,6%. Oproti "krízovému" prvému polroku minulého roka sa rastová miera priemyselnej produkcie tento rok udržuje v rovine dvojciferných hodnôt. Z informácií Čínskej colnej správy je zrejmé, že v prvom polroku tohto roka zaznamenal obrat čínskeho zahraničného obchodu v celkovej sume 1,35 bil. USD podstatný medziročný nárast o 43,1%²⁰. V tejto súvislosti je však potrebné pripomenúť aj kontext hodnotenia kvality života v jednotlivých krajinách prostredníctvom tzv. "indexu ľudského rozvoja (Human Development Index - HDI)²¹". Z hľadiska tohto ukazovateľa je ČĽR ako druhá najväčšia svetová ekonomika doteraz na hony vzdialená od USA, ktoré sa v porovnaní objemov vzniknutého HDP nachádzajú pred Čínou. Japonsko s HDI 0,96 zaberá 10. priečku a USA s HDI 0,956 patrí 13. poradie.

¹⁸ Ministerstvo priemyslu a obchodu (MPO) : Souhrnná teritoriální informace Čína [online] [citované 20.10. 2010.]. Dostupné na: <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/cina-ekonomicka-charakteristika-zeme/4/1000539/>.

¹⁹ China Economic Net, IMF: China's economy up 10 percent in 2010. [online] [citované 18.10. 2010.]. Dostupné na: http://en.ce.cn/subject/financialcrisis/financialcrisisim/201001/27/t20100127_20870498.shtml.

²⁰ Avšak obchodný prebytok za dané obdobie vykázal "len" 55,3 mld USD, čo predstavuje výrazný 42,5%-nej pokles. Celkový export stúpol medziročne o 35,2% a dosiahol hodnotu 705,09 mld USD. Avšak dovoz v celkovej sume 649,79 mld USD sa zdvihli s výrazne vyššou 52,7%-nej rastovou mierou.

²¹ Lipková, L. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: SPRINT v.fra, 2006.

Záver

Ekonomika najľudnatejšej krajiny sveta, Číny, rastie ročne približne o desať percent, pričom Japonsko iba trojpercentne. Spôsobuje to najmä veľmi nízka úroveň hrubého domáceho produktu na jedného Číňana, mladá populácia, nízke zárobky, zároveň priepastné rozdiely v majetkoch; trh Číny je napriek jeho veľkosti stále nenasýtený. Už vlni čínsky drak vystriedal USA na pozícii najväčšieho automobilového lídra vo svete, Nemecko zosadil z trónu najväčšieho exportéra, No. 1 je i v dovoze železnej rudy a medi. To, že ekonomika krajiny s viac ako miliardou ľudí rastie naozaj rýchlo, dokazuje aj fakt, že ešte pred asi desiatimi rokmi bola siedmou najväčšou ekonomikou sveta. Aby nepadla príliš rýchlo „na ústa“, bude podľa odborníkov závisieť aj od toho, či sa tamojšej vláde podarí cielene spomaliť rast na udržateľnú úroveň.

Nástup Číny ako globálnej veľmoci prichádza nečakane rýchlejšie. Čínska ekonomika bude na konci roka 2010 takmer určite väčšia ako japonská, kvôli rozdielu rastu oboch krajín. Kým Čína expanduje o 10% ročne, japonská ekonomika podľa predbežných prognóz tento rok porastie o 3%. Hlavným zdrojom rastu čínskej ekonomiky boli exporty podporované domácimi a zahraničnými investíciami. Pokiaľ ide o podiel odvetví na tvorbe HDP, ČĽR za rok 2009 sa na tvorbe HDP podieľal primárny sektor z 10,6%, sekundárny sektor 46,8%, a terciálny sektor 42,6%. Najväčší podiel na raste HDP mali investície do fixného kapitálu, Pokiaľ ide o charakteristiku ekonomiky, sa menila vlastnícka štruktúra (rast výkonnosti súkromného sektora), prebehli reformy v bankovom, daňovom systéme. Aj bolo dosiahnuté významných zmien v štruktúre priemyslu.

V prvom polroku 2010 sa realizácie investícií do fixného kapitálu. Hlavná pozornosť bola zameraná predovšetkým na pokračovanie realizácie rozsiahlych infraštruktúrnych projektov zahrnutých do vládneho stimulačného programu verejných investícií. Hrubý domáci produkt krajiny v druhom kvartáli medziročne zosilnel o 10,3 percenta. V minulom roku, keď väčšina svetových ekonomík bojovala s recesiou, Čína zvýšila rast hospodárstva medziročne o 9,1 percenta.

Krajina je v súčasnosti aj najväčším svetovým konzumentom uhlia. Navyše, Čína je najväčším spotrebiteľom energie na svete. Čína s využitím uhlia, ropy, zemného plynu, jadrovej a vodnej energie spotrebovala také množstvo energie. V krajine dynamicky rastie dopyt po stavebnej oceli a hutníckych výrobkoch pre automobilový priemysel. Čína je od minulého roka najväčší producent áut na svete. Pokles predaja v USA spôsobil zamrznutý trh s úvermi a zhoršujúca sa situácia na trhu práce, kde o prácu prišiel každý desiaty práceschopný Američan.

Okrem toho, Obrat zahraničného obchodu sa v roku 2009 znížil medziročne o 13,9% na 2.207,2 mld USD. Vývoz klesol o 16% a dovoz o 11,2%. Celkový objem čínskych vývozov (1.201,7 mld USD) zaznamenal najvýraznejší prepád za viac než desať rokov. Rozhodujúcimi obchodnými partnermi Číny zostávajú naďalej EÚ, USA, Japonsko, Hongkong a Kórejská republika. Celkove má Čína s väčšinou krajín sveta vysoko aktívnu obchodnú bilanciu. Na teritóriách vyspelých štátov sa čínske výrobky dokážu presadiť nízkymi cenami, pričom uvedené teritória sú súčasne zdrojom potrebných devíz. Aj väčšina dovezeného tovaru pochádza z týchto oblastí, pretože sú zdrojom získavania sofistikovaných výrobkov, potrebných pre rozvoj čínskeho hospodárstva.

Podľa predstaviteľov čínskej centrálnej banky bude tuzemská ekonomika v druhom polroku rásť o dva až tri percentuálne body pomalšie ako v prvom polroku. Krajina sa výškou vytvoreného hrubého domáceho produktu, ktorý tento rok presiahne pravdepodobne úroveň 5,4 bilióna dolárov, stane po Spojených štátoch druhou najväčšou ekonomikou sveta a predbehne Japonsko.

Použitá literatúra:

1. Lysák, Ladislav: Čína stúpa nezadržateľne k ekonomickej špičke, SILOČIARY, SESNEZES október 2009.
2. Christiansen, F.: Chinatowns in Europe. London, 2003.
3. Kordoš Marcel .: Vplyv hypotekár krízy v USA na začiatku roku 2008 na svetovú ekonomiku, článok bol vypracovaný v rámci konferencie „Ekonomickej, politickej a právne otázky“, Medzinárodné vzťahy, Bratislava 2008.
4. Mizera Rodslav.: Udržateľný rozvoj ako výzva pre politickú elitu ČĽR, článok bol vypracovaný v rámci konferencie „Ekonomickej, politickej a právne otázky“, Medzinárodné vzťahy, Bratislava 2009.
5. Ikenberry, G.J .: The rise of the China and the Future of the West. Can Liberal System Survive? Foreign Affairs, 1/2008.
6. Mosher, F.: Čínsky Hospodársky zázrak: nádeje, či hroba?, Medzinárodná politika, 10/2007.
7. Mosher, S.W.: Hegemon: China's plan to dominate Asia and the World, Encounter book, 2001.
8. Lipková, Ľ. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: SPRINT v.fra, 2006 s.81.

Internet

9. MZV SR, ZÁKLADNÁ INFORMÁCIA O TERITÓRIU – ČĽR [online] [citované 13. 10. 2010.]. dostupné na : www.mzv.sk/App/WCM/ZU/.../main.../ZIT%20Cina%2003-2010.pdf.
10. Proactive investor united Kingdom.: China Surpasses Japan As the No. 2 Largest World Economy in 2Q 2010 [online] [citované 13. 10. 2010.]. dostupné na : http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr598_e.htm.
11. Ministerstvo Obchodu Číny .: Statistic – Import and Export ,China [online] [citované 13. 10. 2010.]. dostupné na : <http://english.mofcom.gov.cn/statistic/statistic.html>.
12. IMF: China's economy up 10 percent in 2010 [online] [citované 13. 10. 2010.]. dostupné na : http://en.ce.cn/subject/financialcrisis/financialcrisisim/201001/27/t20100127_20870498.shtml.
13. X-Trade Brokers , Makro: Čína predčila ve druhém čtvrtletí Japonsko a stala se druhou největší světovou ekonomikou , [online] [citované 19. 10. 2010.]. dostupné na: <http://investujeme.sk/investicni-zpravy/makro-cina-predcila-ve-druhem-ctvrtleti-japonsko-a-stala-se-druhou-nejvetsi-svetovou-ekonomikou/>.
14. France24 international news.: China extends trade deals to help Greece tackle deficit [online] [citované 13. 10. 2010.]. dostupné na : <http://www.france24.com/en/20101002-china-extends-trade-deals-with-greece-help-tackle-government-deficit-eu-euro-business-financial>.
15. The Huffingtonpost, China Passes Japan As Second-Largest Economy [online] [citované 15. 10. 2010.]. dostupné na http://www.huffingtonpost.com/2010/08/15/china-japan-economy_n_682747.html.

16. SME noviny.: Čínsky HDP je podľa odhadov vyšší ako japonský [online] [citované 15. 10. 2010.].dostupne na : <http://ekonomika.sme.sk/c/5507989/cinsky-hdp-je-podla-odhadov-vyssi-ako-japonsky.html#ixzz10rnrsQle>.
17. Der Spiegel a agentúra AP .: USA sa pripravujú na obchodnú vojnu s Čínou , [online] [citované 16. 10. 2010.].dostupne na : http://spravy.pravda.sk/usa-sa-pripravuju-na-obchodnu-vojnu-s-cinou-fe1/sk_ekonomika.asp?c=A100926_201948_sk_ekonomika_p01&utm_source=InterStore.sk&utm_medium=page&utm_campaign=spravy.
18. Michal Rašo .:Čínska ekonomika – ťahúň svetového ekonomického rastu, , [online] [citované 14. 10. 2010.].dostupne na :<http://hnonline.sk/ekonomika/c1-46618900-cinska-ekonomika-tahun-svetoveho-ekonomickeho-rastu>.
19. The Independent a agentúry Reuters a DPA (britský denník.) .: Čína začína hospodársku vojnu s USA. Útočí na dolár, online] [citované 17. 10. 2010.].dostupne na: <http://ekonomika.sme.sk/c/5049581/cina-zacina-hospodarsku-vojnu-s-usa-utoci-na-dolar.html#ixzz10s5UtbSW>.
20. Adam Roseman.:China Surpasses Japan As the No. 2 Largest World Economy in 2Q 2010. ARC China , [online] [citované 19. 10. 2010.].dostupne na :<http://www.proactiveinvestors.co.uk/columns/arc-china-weekly-bulletin/3276/china-surpasses-japan-as-the-no-2-largest-world-economy-in-2q-2010-3276.html>.
21. Týždeň, Ako vzostup Číny mení svet. [online] [citované 29. 31. 2010.] .dostupne na : <http://www.tyzden.sk/casopis/2010/37/ako-vzostup-ciny-meni-svet.html>.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemská 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

PhDr. Zuzana SLUŠNÁ, PhD.

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

PARTICIPÁCIA NA KONZUME AKO HYPERMODERNÁ KOMPETENCIA

zuzanaslusna@fphil.uniba.sk

Abstrakt

V ére masovej produkcie je čoraz problematickejšie rozlíšiť konzum od percepcie. Konzum nie je možné nazerať len ako objektivizovateľný predmet analýzy, pretože je procesom, na ktorom často participujeme. Niektoré rituály konzumu sa stávajú reprezentatívnymi a ako reprezentácie sú značkovačmi identity jednotlivcov aj subkultúrnych kolektívov. Štúdia tematizuje rozmanité stratégie konzumu ako súčasť vzorcov spôsobu života človeka v období hypermoderny.

Kľúčové slová: kultúra, konzum, vzorce spôsobu života, hypermoderna.

Abstract

In an age of mass production, it has become increasingly difficult to distinguish the consumption from perception, especially in realm of culture. As this paper demonstrates, consumption can no longer be considered simply as an object of analysis, because, in contemporary world, it is process in which we participate. Selected ceremonies of consumption are chosen as representative. As representation they become identity markers to both individual (person) and particular social groups. This article discusses lifestyle patterning and status positioning as the main features of consumption in age of hypermodernity/ supermodernity.

Key words: culture, consumption, lifestyle patterning, hypermodernity.

Ako obyvatelia a zroveň spolutvorcovia „dneška“ považujeme mnohé prejavy súčasnosti za samozrejmé: slobodné a otvorené vyjadrovanie, rešpektovanie odlišnosti, uvoľnenosť spod diktátu noriem, hedonizmus a okamžité uspokojenie potrieb. Zo všednosti a „bezútešnej šedivosti“ každodennosti nás vytrhávajú aktivity, ponúkajúce dobrodružstvo a zážitok. Čoraz viac ľudí má na prežívanie jednu jedinú požiadavku: **chceme, aby nás to „bavilo“**. Zábavnosť a atraktivita je kritériom hodnotenia, pričom sa môže vzťahovať na prácu, zábavu, prežívanie voľného času, emocionálne podnety, sociálne interakcie alebo formálne zväzky. Za aktivitu, ktorá „baví“ väčšinu, môžeme – aspoň podľa množstva aktívne participujúcich, považovať konzum. Nie je prekvapením, že sa táto aktivita ocitla aj v centre pozornosti teoretikov, ktorí sa snažia vyriešiť rébus, v ktorom je konzum (možným) kódom porozumenia súčasnej hypermodernej kultúre.

V labirinte hypermodernej kultúry

Pre človeka obdobia hypermodernity predstavuje konzum kľúčovú aktivitu, ktorú v momentálne prezentovanej forme umožnilo realizovať sociokultúrne a hospodársko-ekonomické prostredie urbánno-priemyselnej spoločnosti. Konzum je natoľko významnou aktivitou, že mnohým teoretikom poskytuje dôkaz opodstatnenosti nazývať súčasnú spoločnosť **hyperkonzumnou**. Súčasná podoba konzumu sa doteraz v minulosti neopakovala, je v porovnaní s predchádzajúcimi etapami jedinečná, ale zároveň je odpoveďou na výzvu predchádzajúcich etáp.

Zároveň je diagnostika súčasnej kultúry natoľko zložitým a komplexným problémom, že jediná výstižná objektívna diagnóza doteraz nevznikla, ale nebola pre všetkých dostatočne uspokojivá a výstižná. Súčasnosť predstavuje zložitú skladačku. Gilles Lipovetsky a Sébastien Charles (Hypermodern Times, 2005) do nej vkladajú základné východisko: hypermodernita popiera postmodernu a svoju výlučnosť stavia na intenzifikácii túžby po „absolútne modernom“, ktorá bola vo svojej umiernennej podobe jedným z identifikačných znakov Moderny. Za axiómamy hypermodernity preto považujú intenzifikované a radikalizované túžby a hnacie sily predchádzajúcich období, najmä však hyperkapitalizmus, extravagantnosť (vyplývajúca zo spojenia absolútnej slobody a disciplinizácie) a hyperindividualizáciu.

Základné špecifiká hypermodernity navrhujú na **odlišné vnímanie základných antropologických kategórií: času, priestoru a individuality**. Nielen G. Lipovetsky ale aj viacerí iní bádatelia (Z. Bauman, M. Augé, P. Lévy, H. Jenkins) v poslednom desaťročí upozorňujú na hĺbkové zmeny, ktoré sú súčasťou a zároveň svedectvom pomerne rozsiahlej rekonštrukcie kultúry. Podľa G. Lipovetského je hypermodernita špecifická tým, že v tejto epoche dochádza k novému vnímaniu ale aj prezentovaniu kultúry: je priestranstvom, ktoré je všade okolo, ale chýba mu „stred“ - jadro. (LIPOVETSKY, 2008:9). Teoretici sa hypermodernitu snažia postihnúť cez niektoré špecifické vzorce spôsobu života. G. Lipovetsky považuje za diagnosticky významné znaky **individualizáciu, dezilúziu, nahrádzanie reality vizuálne prítlačivými obrazmi a rozkoš**. Rozkoš vníma ako výstižnú metaforu hypermodernej situácie: v súčasnosti už je demokratizovaná - prístupná pre všetkých, nielen pre elitné alebo striktné limitované skupiny. Zároveň je individualizovaná a výlučne subjektívna. Ďalšou dôležitou črtou tejto formy prežívania (ale aj aktivity a zároveň vzorca vnímania sveta) je erotizácia – nadväzujúca na Baudrillardovu esej O svádění ako aj Adornovu tézu o fetišizácii kultúrnych komodít zdôrazňuje niektoré špecifické mocenské stratégie, ktoré komodity uplatňujú voči prijímateľom. Rozkoš, nastupujúca po postmodernej relativizácii hodnôt a mnohých noriem a tabu, je špecifická a výlučná aj tým, že je netabuizovaná (a skoro až netabuizovateľná).

Aj city sú najmä komodity

Výstižné charakteristiky súčasnej spoločnosti ponúkajú aj mnohí ďalší teoretici. Úvahy predstaviteľov kultúrnych štúdií zdôrazňujú fakt, že v hypermodernej spoločnosti je väčšina artefaktov ale aj výtvorov duchovnej kultúry transformovaná do novej podoby: fungujú primárne ako komodity a tým nadobúdajú mnohé nové funkcie. Sú to práve **komodity**, čo robí našu kultúru konkrétnou, pretože **sú zviditeľnými predstavami a túžbami**. Preto Zygmund Bauman venuje pozornosť odlišnostiam vo vnímaní túžob a predstáv. Pre porozumenie konzumnej spoločnosti nie je kľúčovým kritériom interpretácia aktu konzumu, ale vedomie faktu, že **oslobodenie tohto aktu z pút funkčnosti je hnacím motorom dynamiky doby**. Hyperkonzumná spoločnosť vyrástla na oddelení potrieb a túžob. Kým POTREBY vníma Bauman ako fixované a štruktúrované, základným znakom TÚŽBY je

procesuálnosť a EFEMÉRNOSŤ. Ako zdôrazňuje, **túžba svojou nevyžaduje súdy alebo ospravedlnenia** za to, že je hedonistická a narcistická. **Je sama sebe objektom, tajomstvom jej bytia je nenásytnosť a podstatou konzumujúca túžba konzumovať** (BAUMAN 2001:13). Predpokladom nástupu etapy hyperkonzumu nie je regulácia a stimulácia túžob, ale OSLOBODENIE CHTIVÝCH FANTÁZIÍ. Ako poznamenáva na inom mieste: túžba netúži po uspokojení, pretože túžba túži túžiť (BAUMAN 2004:205).

Efemérna **túžba musí byť nevyjadriteľná slovami** → k jej verbalizácii dochádza cez vlastníctvo komodít. Túžba vlastniť a zmocniť sa je preto pre súčasnú spoločnosť signifikantnou. Túžime po čomsi prachovom a neuchopiteľnom, ale jeho podstatu nesmieme byť schopní jednoznačne artikulovať/verbalizovať. Hyperkonzumná spoločnosť pre svoje prežitie potrebuje, aby konzumenti boli pripravení byť presvedčení, zvedení a očarení, aby neustále po čomsi túžili a aby neustali v hľadaní možností a zážitkov, kde budú môcť byť presvedčení, zvedení a očarení.

Konzum je dynamickým a zároveň autonómnym procesom. Môžeme ho vnímať ako symbolické konštruovanie posolstiev o sebe cez kumulovanie a kultivovanie kultúrneho a symbolického kapitálu. Zygmund Bauman považuje za cieľ konzumu **komodizáciu konzumenta** (BAUMAN 2007:57). Súčasná spoločnosť vyžaduje, aby hráči na sociálnom poli hrali svoje role konzumentov. V spoločnosti sa medzi sebou navzájom posudzujeme a hodnotíme podľa toho, AKO svoju hru hráme a naplňame.

Konzum ako sémantické dobrodružstvo

Konzum je súčasťou aktuálne konštruovaného a komunikovaného obrazu Ja a **konzumovaním si konzumujúci kultivuje nielen apetít ale aj imagináciu**. V dnešnej spoločnosti je človek konzumný nielen rozšírený, ale integruje sa do záujmových skupín, značkuje a privlastňuje si konkrétne sociokultúrne zóny a súťaží s inými v okázalosti.

Konzum predstavuje **sociálne aj kultúrne konštruovanú ritualizovanú praktiku**, pričom jej aktívne a kreatívne praktikovanie je novou sociálno-kultúrnou kompetenciou. Je aktivitou individua, ale svoj funkčný význam nadobúda, ak je predvádzaná verejne a svoje **konečné komunikačné naplnenie nachádza až v aktoch oceňovania a uznávania**. Akt konzumu svoj úplný význam nadobúda v konzumnom akte, v jeho ritualizovanej forme. Konzumovať znamená privlastňovať si: kupovať, platiť a urobiť z konzumovaného exkluzívne vlastníctvo konkrétneho jedinca a tak zabrániť komukoľvek inému používať privlastnené bez dovolenia. Zygmund Bauman upozorňuje, že **akt privlastnenia je zároveň aktom zničenia podstaty konzumovaného**. V akte konzumácie, keď sa konzumované stane vlastníctvom a je použité/požité, prestáva byť lákadlom, stráca auru, nevzbudzuje ďalej túžbu, nepriťahuje pozornosť a v kontexte hyperkonzumnej spoločnosti prestáva spĺňať svoju základnú funkciu: zväzdať ku konzumu.

Je jedným z najdosiahnuteľnejších dobrodružstiev a zážitkov. Spôsoby jeho praktikovania sú odpoveďou konzumentov na dynamiku súčasnej doby: človek **nemá čas** venovať čas aktivitám, ktorých konečné naplnenie vyžaduje čas. Trvanie konzumného aktu sa počíta v takých jednotkách, ktoré nám vzácny voľný čas neskrátia – **čas, strávený konzumom**, (zdanlivo) **nechýba**. Baudrillard upozorňuje, že „**márnenie času**“ **konzumom** je teda v spoločnosti, kde je ČAS jednou z kľúčových hodnôt, **aktom prestíže**. Čas, ktorý konzument môže tráviť konzumom, signalizuje jeho sociálny status a jeho pozíciu v systéme.

Konzum zvädza, aby mohol očariť, pohltiť a utopiť v chvíľkovej slasti. Z jeho lepkavých osídliel je ťažké vymaniť sa, pretože strácame (alebo sme už stratili) schopnosť vnímať z diaľky. Bez kritického odstupu, dištancie, sa toho, čo bolo pôvodne znakmi, zmocňujeme podobne ako idolov pop-kultúry: cez **akty fetišizácie**. Situácia je v hyperkonzumnej spoločnosti o to závažnejšia, že pre používateľov sa STALA kultúrou POP-

KULTÚRA. Predstavuje ten súbor predstáv, ideí, vier, presvedčení, túžob a artefaktov, ktorý je pre väčšinu používateľov funkčným a ktorým väčšina rozumie, vie ich používať, túži po nich, produkuje ich, participuje na nich a konzumuje ich (podrobnejšie PLENCNER 2009:43). Komodity populárnej kultúry manifestujú kultúrne kategórie a kultúrne princípy, verbalizujú základné „pravdy“ kultúry ale aj politicky kontroverzné posolstvá. V súčasnej kultúre sú **komodity synekdochou**, časťou zastupujúcou celok: jeden nepatrný objekt môže evokovať celý systém alebo rozsiahly komplex významov. Konzument teda nekonzumuje komoditu, ale zložito štruktúrovaný celok konotácií, semiotické univerzum komodity. Jeho nezastupiteľnou súčasťou sú očarenia a túžby, ktoré komodita vzbudí, skúsenosť a zážitok zo získania komodity, slasť z prchavého okamihu jej vlastnenia a vyprchanie očarenia, ktoré je hneď nahradené iným očarením a príslubom ďalšej slasti.

Hybridizácia, pop-kozmpolitizmus a porozumenie

V kultúre vzniká špecifické semiotické univerzum, ktoré Henry Jenkins nazýva pop-kozmpolitizmom. Predstavuje ho ako priestor semiotickej solidarity, ktorý umožňuje globálnym konzumentom kultúry zdieľať vkusy a záujmy v celosvetovom meradle (JENKINS 2002). Aj vo svete, kde už tok a cirkulácia obrazov nie sú náhodnými, ale riadenými, kontrolovanými a produkovanými, majú konzumenti možnosť využiť svoje právo kreatívnej participácie. Jenkins upozorňuje na nové stratégie, ktoré svedčia o stále prítomnom kreatívnom potenciáli. **Súčasná pop-kultúra sa stáva v čoraz väčšej miere kolektívnu záležitosťou.** Jenkins vystihuje podstatu tejto zmeny konceptom „kolektívnej predstavivosti“ Pierra Lévyho. Vo svete, v ktorom sa informácie a vedenie neprivlastňujú, ale zdieľajú, nikto nevie všetko, ale každý vie niečo. Čo je predmetom vedenia jedného člena skupiny alebo komunity, sa ale stáva dostupné všetkým (fandóm, fóra, blogy, YouTube, Twitter, Facebook). Jedným zo špecifik „nového“ interkultúrneho sveta, vyznačujúceho sa pop-kozmpolitizmom, je teda aj fakt, že sa v ňom musíme naučiť jestvovať, adaptovať sa na nové podmienky a novým podmienkam prispôbiť aj naučené a osvojené vzorce. **Žijeme vo veku zmeny kultúry: nové médiá participujú na trasmediálnej komunikácii.** Podľa Jenkinsa sa dnes tieto nové kompetencie „testujú“ vďaka „osobným“ médiám v každodenných situáciách, ale bude nevyhnutné rozvinúť ich pre „vážne“ a „seriózne“ potreby.

Vieme, že význam nie je definitívny, ale sa rodí tu a teraz. Podľa Henryho Jenkinsa nás nové médiá učia vnímať fakt, že definitívny nie je ani samotný príbeh (Logos). **Nové médiá obsah rozkladajú a rozostierajú po rozmanitých mediálnych kanáloch** – na rozvíjaní „obsahu“ a príbehu sa už nepodieľa jedno jediné médium, ale viaceré médií, ktoré vnímanie spoločného obsahu zintenzívňujú a umocňujú. Narácia, ako jeden zo základných formálnych mechanizmov translácie obsahov a symbolov, je v súčasnej kultúre priestorom rozsiahlych zmien. Obsahy v kontinuu významov plávajú, vynárajú sa cez rôzne mediálne platformy, migrujú medzi rôznymi skupinami prijímateľov, ktorí si ich prisvojujú tým, že sa ich zmocnia. Jenkins si všíma aj špecifiká „zmocňovania“: obsah vo forme kolektívneho vlastníctva prestáva byť individuálny a individualizovaný. V pop-kultúre si jej prijímatelia už uvedomili dôležitý a zásadný fakt: **ak je význam vytváraný tak, aby mohol byť kultúrne zdieľateľný, je zároveň adresný, musí byť dostupný a prístupný širšej skupine prijímateľov a tým prestáva byť výlučne privátnym a subjektívnym vlastníctvom.** Príbehy svojich obľúbených hrdinov členovia fandomov obohacujú a dotvárajú: „umelé“ obsahy sa stávajú súčasťou žitého a skúsenostného sveta jednotlivcov, ktorí prežívajú životy svojich hrdinov tým, že skutočnosť prežitia nahradia jej simulovaním cez simulákrum, ktoré okamžite ponúkajú na zdieľanie ostatným participujúcim.

Za základné špecifiká interkultúrne reality teda môžeme považovať participatívnosť, kreativitu a aktivitu prijímateľov. Obsahy cirkulujú nielen preto, že sú šírené médiami, ale aj

preto (alebo podľa Jenkinsa najmä preto), že ich spoluzdieľajú. ožívujú, z významňujú a neustále pretvárajú používatelia. „Nový človek“ sa v globálnej ekuméne nechce stratiť: musí preto svoju skúsenosť neustále obohacovať o podnety a výzvy, ktoré sa ale objavujú a ponúkajú oveľa rýchlejšie, dynamickejšie a intenzívnejšie ako kedykoľvek v minulosti. Vnímanie niektorých pop-kultúrnych foriem vyžaduje skúsenosť s odlišnosťou. Ako upozornil G. Schultze: aktivita, na ktorej participujeme, nás musí „baviť“. Súčasný človek teda hodnotí a reflektuje cez optiku „bavenia“ nielen spôsob trávenia voľného času, ale aj formy sociálnych kontaktov, prácu, emocionálne väzby a formálne vzťahy. Pierre Lévy za najdôležitejšie faktory novej formy kultúrnosti považoval nomadickú mobilitu, kontrolu „zmocneného sa“ významového teritória, vlastníctvo komodít a kreatívne majstrovstvo, ktoré je svojou podstatou dôležitejšie ako poznatky.

Kultúra participácie a spoluzdieľania je teda v konečnom dôsledku náročnejšia na porozumenie. Kým masovú kultúru môžeme vnímať ako kultúru lenivého a nenáročného papučového požiarača seriálov, nová populárna kultúra je svojou podstatou iná. Odmietajú byť konzumnou, pasívnou a prvoplánovou aspoň na krátky čas, v ktorom „žije“ vďaka kreativitě, aktivite a participácii. Je výlučná a špecifická aj tým, že jej tvorcovia ju vytvárajú tým, že ju žijú. V momente, ako sa inovatívne kreatívnych alternatív zmocní mainstream, prestávajú byť pre kreatívne jadro tvorcov v danej podobe zaujímavé: aby mohli naďalej žiť, musia sa stať objektom nového sémantického gesta. **Nová kultúra je teda svojou podstatou skutočne procesuálna: existuje participáciou a zdieľaním, „zakonzervovaný“ význam je mŕtvy a nezaujímavý. Prijímateľ je okamihom prijímania zároveň tvorcom a producentom nových významov, nových symbolov, nových obsahov a nových foriem.** Slepá imitácia je nežiadúca, odmietaná a zosmiešňovaná. Jednotlivec sa s obsahom spája len na krátku chvíľu, participácia na rodiacom sa význame môže byť krátkodobá, ale o to intenzívnejšia.

Použitá literatúra:

1. ALIEVA, D. (2005): Dobrodružstvo v pohľade sociológie každodennosti. Biograf (36, čl. 3603): 119. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3603>.
2. BAUDRILLARD, Jean (1996): O svádění. Olomouc: Votobia.
3. BAUDRILLARD, Jean (1998): The Consumer Society: Myths and Structures. London: Sage Publications, ISBN 0-7619-5692-1.
4. BAUMAN, Zygmund: Consuming Life. Malden: Malden Press, 2007, ISBN-13: 978-0745640020.
5. FROMM, Erich (2007): Mít, nebo být? Praha: Aurora, ISBN: 80-7299-368-2.
6. GAŽOVÁ, Viera (2009): Úvod do kulturológie. Bratislava: Národné osvetové centrum pre Katedru Kulturológie FiF UK v Bratislave, ISBN: 978-80-7121-315-4.
7. JENKINS, Henry, ed. (2002). Hop on Pop: The Politics and Pleasures of Popular Culture. Duke University Press. ISBN 0822327376.
8. JENKINS, Henry (2006): Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: New York University Press, ISBN 0814742815.
9. LIPOVETSKY, Gilles (2008): La Culture-Monde. Réponse a une societe desorientée. Paris: Odile Jacob, ISBN-10: 2738121624.
10. MAFFESOLI, M. (1993): The Shadow of Dionysus. A Contribution to the Sociology of the Orgy. New York: State University, ISBN 0-7914-1240-7.

11. MAFFESOLI, M. (1996): The Time of the Tribes. The Decline of the Individuality in the Mass Society. London: Sage ISBN 0-8039-8474-X.
12. McCracken, Grant (1990): Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities. Indiana University Press, ISBN-10: 0253206286.
13. MILLER, Daniel, ed. (1995): Acknowledging Consumption. Florence: Routledge, ISBN: 978-0-415-10689-4.
14. PRAVDOVÁ, Hana (2009): Determinanty kreovania mediálnej kultúry. Trnava: FKM UCM, ISBN 978-80-8105-113-5.
15. SCHULZE, Gerhard (1993): Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart, Frankfurt; New York, ISBN-10: 3593348438.

Kontakt

Filozofická fakulta
Univerzita komenského
Gondova 2
818 01 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. Karol R. SORBY, DrSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PRÍČINY NÁVRATU ISLÁMU DO POLITIKY

karol.sorby@euba.sk

Abstrakt

K obrode islámu došlo v dôsledku všeobecného úpadku v muslimských krajinách. V 50. a 60. rokoch 20. storočia bol islám marginalizovaný v štátoch, ktoré sa hlásili k nacionalizmu a socializmu, ale politický a hospodársky krach týchto štátov otvoril cestu k návratu islámu. Od 70. rokov sa islámska obroda prejavila rozličným spôsobom. Radoví muslimovia oživilí islámske rituály a spoločenské praktiky; intelektuáli sa odvrátili od otvorene európskeho a západného myslenia k islámskym zdrojom. Obroda islámu poskytlo útulok aj fundamentalistom, ktorí sa usilovali o islámsku revolúciu. Fundamentalistom nestačilo, že spoločnosť je islámska, chceli, aby aj štát bol islámsky. Noví radikáli tajne plánovali vrátiť všetkých muslimov k čistejšej viere zavedením islámskeho zákona, šarí'ý. Sily korupcie a neveriacich – sekulárni muslimovia, islámski modernisti a Západ – vyhlásili fundamentalisti za zlo a rozhorel sa zápas s modernizmom.

Kľúčové slová: islám ako viera i spôsob života; modernizačné trendy v isláme; islám v politike; fundamentalizmus.

Abstract

The revival of Islam came as a result of general decadence in the Muslim countries. In the 1950s and 1960s, Islam was marginalized in the countries which had adhered to the principles of nationalism and socialism; political and economic collapse of these countries opened the door to the return of religion. Since 1970s, Islamic revival has taken on various forms. Common Muslims revived Islamic rituals and social practices; intellectuals have turned away from an overtly European and Western way of thinking to Islamic roots. Islamic revival has also become a shelter for fundamentalists, who have sought Islamic revolution. Fundamentalists have refused to settle for the Islamization of society; they have striven for an Islamic state. The new radicals have secretly planned to return all Muslims to a purer faith by introducing an Islamic law – Sharia. Corruption and the infidels – secular Muslims, Islamic modernists and the West – have been deemed an “evil”, and a struggle against modernism broke out.

Key words: Islam as a faith and way of life; modernization trends in Islam; Islam in politics; fundamentalism.

Udalosti, ktoré sa dnes, na počiatku 21. storočia, odohrávajú na Blízkom a Strednom východe a tým aj problémy súvisiace s Arabmi a islámom už dlhé roky zaplňajú stránky svetovej a našej tlače i správy a komentáre ostatných masovokomunikačných prostriedkov. Tie posledné sa týkajú tragických udalostí, ktoré sa odohrávajú v krajinách kde drvivú väčšinu obyvateľstva tvoria muslimovia, ako Irak, Afganistan, a samozrejme Palestína. Spolu so správami sa k nám dostávajú aj pojmy, ktorých význam nie je poslucháčom a čitateľom a

často ani novinárom dostatočne jasný a zrozumiteľný. Hovorí sa o *sunnitoch a ši'itoch*, o svätej vojne zvanej džihád, o muslimských učencoch zvaných 'ulamā' atď. To všetko sú pojmy z islámu – z oblasti klasickej náboženskej a politicko-právnej terminológie arabského a islámskeho sveta, ktorá sa však týka aj súčasných udalostí. Pod pojmom islám môžeme nakoniec chápať aj jeho prívržencov, podobne ako sa užíva názov kresťanstvo bez ohľadu na politické členenie.

Náboženské doktríny a hodnoty mali neobyčajne silný vplyv na formovanie spoločenského vedomia muslimov. Islám od svojho vzniku nechcel byť iba metafyzickou vierou, ale aj regulátorom a normou všetkých spoločenských, a tým aj politických vzťahov, univerzálnym návodom na správanie človeka. Oblasť laického a náboženského života nebola oddelená, lebo mali tvoriť nerozlučný celok. Islám nie je nijaký abstraktný fenomén, ale bol a je vykladaný a aplikovaný konkrétnymi osobami, muslimskými učencami,¹ o úlohe ktorých sa bude ešte hovoriť. Títo boli v priebehu dejín do istej miery partnermi predstaviteľov politickej moci, a ich úlohou bolo poskytnúť politickej moci náboženskú legitimitu a súčasne pôsobiť na masy veriacich. Preto im bolo zverené celé školstvo, súdnictvo a rad funkcií, ktoré sú v iných kultúrnych oblastiach záležitosťami štátneho aparátu.²

Zložitosť štúdia súčasného komplexného spoločenského javu akým je islám, je daná tým, že celok nie je iba súčtom častí. Islám je rovnako ako arabská kultúra, s ktorou bol po stáročia úzko spojený, charakterizovaný od počiatku zvláštnou dvojznačnosťou, ktorá preniká tak jeho základnými pojmovými štruktúrami ako aj spoločenským uplatnením. Je isté, že sociálne zásady, ktoré dnes islámu pripisujú jeho moderní vykladači, sa v praxi často prejavovali ako pravý opak. Uznávaná rozdielnosť názorov klasických právnych škôl – *ichtilāf* – sa v modernej dobe ešte zväčšila.³ Islám sa prebudil v stretnutí s Európou po stáročiach stagnácie do nového myšlienkového kvasu, ale nehodlá sa vzdať hodnôt minulosti. Preto sa zameriame hlavne na nábožensky orientované hodnotové jadro islámskeho svetonázoru v konfrontácii so súčasnosťou.

Za uplynulých vyše dvesto rokov postupne narastal v radoch muslimov, učencov, reformátorov aj obyčajných veriacich kultúrny pesimizmus. Nová generácia radikálnych muslimov je rovnako pesimistická, pokiaľ ide o stav islámu a muslimskej spoločnosti, ale svoj pesimizmus spája s radikálnou revolučnou činnosťou, odmietajúcou sekulárny štát a spoločenský poriadok existujúci v niekoľkých posledných storočiach ako barbarský a bezbožný (*nová džihilija*)⁴. Rovnako odmieta aj politiku ľavice, pomáhajúcu rozširovať sekulárnu štátnu moc, lebo to znamená podkopávanie islámskej spoločnosti, ktorá si ako-tak udržala autonómiu až do 19. storočia; ponúka však vlastnú alternatívu. Radikáli volajú po autenticite. Odmietajú modernizmus a modernistický apologetický islám a trvajú na návrate islámu do aktívnej politiky. Odmietajú importované politické idey, (suverenita ľudu, vláda väčšiny), čím sa nelíšia od prvej generácie vodcov Muslimského bratstva v 40. a 50. rokoch 20. storočia, ktorí tiež odmietli tieto idey. Pre nich islám nie je a nikdy nebol demokratický. Všetci tí, čo nasledujú ľudské (človekom vytvorené) zákony, sú bezbožníci a treba s nimi bojovať. Treba sa postaviť aj proti nacionalistom, pretože obmedzujú hranice teritoriálneho vyjadrenia a rozšírenia radikálneho islámu.

K obrode islámu došlo v dôsledku všeobecného úpadku v muslimských krajinách. V 50. a 60. rokoch 20. storočia bol islám marginalizovaný v štátoch, ktoré sa hlásili k nacionalizmu a socializmu, ale politický a hospodársky krach týchto štátov otvoril cestu k návratu islámu. Od 70. rokov sa islámska obroda prejavila rozličným spôsobom. Radoví

¹ Muslimskí učenci ('ulamā') sú teológovia a právnici, nie kňazi.

² LEVY, Reuben: *The Social Structure of Islam*. Cambridge, At the University Press 1969, s. 69.

³ BLACK, Antony: *The History of Islamic Political Thought*. Edinburgh University Press 2001, s. 82-83.

⁴ Džáhilija – obdobie nevedomosti, temna, pred zvestovaním islámu.

muslimovia oživilí islámske rituály a spoločenské praktiky; intelektuáli sa odvrátili od otvorene európskeho a západného myslenia k islámskym zdrojom. Obroda islámu poskytla útulok aj fundamentalistom, ktorí sa usilovali o islámsku revolúciu. Fundamentalistom nestačilo, že spoločnosť je islámska, chceli, aby aj štát bol islámsky. Noví radikáli tajne plánovali vrátiť všetkých muslimov k čistejšej viere zavedením islámskeho zákona, šaría. Sily korupcie a neveriacich – sekulárnych muslimov, islámskych modernistov a Západ – vyhlásili fundamentalisti za zlo a rozohorel sa zápas s modernizmom.

Keď v roku 1453 padol Carihrad do rúk muslimov, zdalo sa, že nastáva nový rozmach islámu. Tento druhý rozmach však trval ešte kratšie ako islámske výboje po smrti proroka a v priebehu 18. storočia už bol v Osmanskej ríši badateľný nezadržateľný úpadok. Tento úpadok sa prejavoval poklesom vojenskej a politickej moci, čo bol následok úpadku obchodu a hospodárskeho života. Stagnácia sa prejavila aj v intelektuálnej sfére, dekadenciou umenia a v deficite náboženského zanietenia. Produkcia veľkých učencov patrila skôr medzi komentáre než medzi zdroje nových myšlienok, t. j. používali sa klasické systémy na vytýčenie cesty akou sa veriaci musí uberať a nie stimuly na hľadanie nových ciest. Súfijské rády degenerovali od mystického vnímania k naivným poverám.⁵ Ideologický monopol nebol do konca 18. storočia narušený a všetky islámske krajiny sa nachádzali na predkapitalistickom stupni hospodárskeho a spoločenského rozvoja, na rozličných stupňoch feudalizmu, niekde aj s prežitkami rodového resp. kmeňového zriadenia a islámsky náboženský systém zodpovedal tomuto stupňu vývoja. Zdalo sa že islámsky svet stratil schopnosť efektívne si usporiadať život, muslimská spoločnosť strácala svoju predtým pevnú a hrdú kontrolu nad svetom.

Zhodou okolností tento úpadok sa odohrával práve vtedy, keď v Európe nastupovalo obdobie priemyselnej revolúcie. Išlo o najväčší rozmach aký ľudská história dovtedy zaznamenala: dochádzalo k akumulácii vitality, zručnosti a moci. Zmeny, ku ktorým došlo v západnej Európe ovplyvnili tamojší spôsob života a čoskoro aj život v iných častiach sveta. Vzmáhajúci sa európsky gigant bol konfrontovaný s oslabeným muslimským svetom. Išlo o konfrontáciu zaostalého islámskeho sveta s moderným kapitalizmom, s jeho novou vedou, technikou, spoločenskými vzťahmi a ideologickými prúdmi. Technologická a vedecká prevaha Západu bola taká drvivá, že nikto nemohol zatvárať oči pred skutočnosťou, že islámsky svet sa ocitol v kríze, stratil svoju predošlú dynamiku a zaostal.⁶ Problémy, ktoré táto konfrontácia priniesla, postupne zasiahli všetky sféry pôsobenia islámu a vyvolali hlbokú krízu, ktorú sa dodnes nepodarilo prekonať.

Keď analyzujeme túto krízu dochádzame k záveru, že jej hlavnou príčinou je antagonizmus medzi islámskym svetonázorom, odrážajúcim spoločenské vedomie predkapitalistickej spoločnosti a medzi hospodárskym a spoločenským vývojom v islámskych krajinách, ktoré boli postupne vtiahnuté do svetovej kapitalistickej sústavy, či už ako priame kolónie, polokolónie alebo objekty nerovnoprávných zmlúv a hospodárskej závislosti.

Toto základné protirečenie sa snažili vyriešiť generácie islámskych reformistov a modernistov, predstaviteľov rodiacej sa a mocnejšej buržoázie. Títo reformisti však nedokázali postihnúť skutočné príčiny rozporov, a to z niekoľkých dôvodov: po prvé, nemali k dispozícii nástroje a metódy skutočnej vedeckej analýzy; po druhé, usilovali sa dosiahnuť kompromis integrovaním islámu do liberálne ponímaných koncepcií reforiem.⁷ Za situácie, keď sa jedna islámska krajina za druhou dostávala politicky aj hospodársky do područia imperializmu, bolo nemožné plne presadzovať myšlienky prevzaté z ideológie nepriateľa.

⁵ ESPOSITO, John L.: *Islam. The Straight Path*. Oxford University Press 1998, s.105-107.

⁶ CANTWELL SMITH, Wilfred: *Islam in Modern History*. A Mentor Book (The New American Library) 1957, s. 47-48.

⁷ PISCATORI, James P.: *Islam in a World of Nation-States*. Cambridge University Press in association with The Royal Institution of International Affairs 1986, s. 24.

Úplné prevzatie európskej ideológie by bolo totiž znamenalo priznanie definitívnej porážky islámu v zápase s jeho odvekým rivalom. Len málokto sa odvážil vykonať taký radikálny krok: iba Mustafa Kemal Atatürk v Turecku na vrchole svojej diktátorskej moci, keď vyhlásil, že Turecko sa musí stať integrálnou súčasťou európskeho sveta. Väčšina reformátorov, ktorí boli veriacimi muslimami, však mala ďaleko k politickej moci, a preto musela bezpodmienečne rátať s cítením svojich spoluobčanov, hrdých na islámsku minulosť.⁸

Moderná obroda islámu postupovala zároveň s úsilím o prekonanie vojenského, politického a kultúrneho zaostávania prebúdajúcich sa národných spoločností islámskeho sveta. Dodnes neukončený proces prebiehal zložitými cestami, podľa miestnych podmienok nerovnomerne dlho a intenzívne, takže vnútornú postupnosť obrodných myšlienok nie je ľahké triediť a systemizovať. Egyptan Anwar Abdmalik klasifikuje novovekých arabských mysliteľov, najmä v období zápasu za nezávislosť, buď ako *islámskych fundamentalistov* alebo *liberálnych modernistov*.⁹ Táto klasifikácia je natoľko všeobecná, že je použiteľná aj na iné islámske oblasti. Zreteľne naznačuje dva póly, medzi ktorými osciluje arabské alebo islámske myslenie novej doby, zaradenie jednotlivcov však môže mať pri množstve možných stredných postojov a názorových posunoch len veľmi hrubý orientačný význam.

Pri klasifikácii si treba všimnúť aj sociálne zázemie moderných ideových prúdov v isláme. Vysvetľovanie islámskych stanovísk k páľčivým otázkam súčasnosti vychádza z tradičných myšlienkových a pojmových štruktúr, ktoré neberú do úvahy hodnoty industriálneho veku. Klasický islám nepoznal pojem národa alebo spoločenskej triedy.¹⁰ Preto v novoveku sledujeme z islámskych pozícií rozdielnu argumentáciu nielen v národnostných otázkach (integrálny panislamizmus versus štáty na národnom, etnickom základe atď.), ale najmä v otázkach sociálnych, veď islám sa už v minulosti uplatňoval ako ideológia feudálna aj antifeudálna. Medzi náboženským konzervativizmom alebo reformizmom a ich postojmi k národnostným alebo sociálnym otázkam neplatia vzťahy harmónie. Islámske myšlienkové prúdy pripúšťajú rozličné kombinácie a zjednocovanie protikladov.¹¹ Preto všetky pokusy o klasifikáciu založené na európskych hodnotových kategóriách majú obmedzenú platnosť.

Ľahšie možno rozlíšiť domáce a cudzie prvky obrody. Určujúci vplyv európskej, technicky pokročilejšej civilizácie je zrejmý, ale muslimovia právom poukazujú aj na vnútorné podnety k oživeniu. Zdrojom týchto vnútorných podnetov však bola tiež hrozivá prevaha Západu. Reformátori sa zamerali hlavne na očistenie islámu návratom k jeho predpokladanej prvotnej čistote z doby proroka a prvých štyroch tzv. správne vedených kalifov. Táto čistota bola neskôr narušená neislámskymi novotami (*bid'a*) a poverami, ktoré často úplne odporovali monoteizmu ako napr. ľudový kult svätcov.¹²

Často sa stretávame s otázkou, prečo v isláme nedošlo k nejakej obdobe kresťanskej reformácie. Odpoveď na túto otázku nie je vôbec jednoduchá: všeobecne možno povedať, že reformácia v západnej Európe sa odohrala v období krízy feudalizmu a na počiatku vývoja kapitalizmu, kedy stará ideológia predstavovaná katolíckou cirkvou, už prestala v plnej miere plniť svoju spoločenskú funkciu a nevyhovovala vznikajúcim spoločensko-ekonomickým vzťahom a tým aj nastupujúcej buržoázii. Mohlo by sa zdať, že v islámskom svete v druhej polovici 20. storočia dochádzalo k podobnému procesu rozkladu tradičnej spoločnosti a nastoľovaniu nových vzťahov. Situácia je však veľmi odlišná v tom, že kým európski reformátori bojovali proti organizovanej inštitúcii – cirkvi, ktorú chceli reformovať bez toho,

⁸ LEWIS, Bernard: *The Emergence of Modern Turkey*. Oxford University Press 1968, s. 262-271.

⁹ PETRÁČEK, Karel: *Islám a obraty času*. Praha, Svoboda 1969, s. 17.

¹⁰ ROSENTHAL, Erwin I. J.: *Islam in the Modern National State*. Cambridge, At the University Press 1965, s. 12-16.

¹¹ PETRÁČEK, Karel: *Islám a obraty času*, s. 80-85.

¹² GILSENAN, Michael: *Recognizing Islam. Religion and Society in the Modern Middle East*. London. I. B. Tauris Publishers 2000, s. 88-91.

aby sa dotkli základných doktrín kresťanstva, v isláme žiadna cirkevná organizácia podobného druhu neexistuje, a preto zápas o reformu musel oscilovať medzi úsilím o sekularizáciu života a opatrnými pokusmi o nový výklad islámskych predpisov a príkazov.¹³ Treba si uvedomiť, že vo väčšine muslimských krajín ešte stále prežíva tradičná spoločnosť a že urbanizácia a modernizácia zďaleka nepodkopali vplyv islámu, ako by sa dalo očakávať podľa európskeho modelu.

Maloburžoázia a rozličné s ňou spojené vrstvy mestského obyvateľstva, ktoré sú typickým javom sprevádzajúcim urbanizáciu, patria medzi najpravovernejšie ak nie priamo fanatické elementy v muslimskej spoločnosti. Práve drobní obchodníci, remeselníci, zamestnanci a úradníci sú najhorlivejšími prívržencami fundamentalistických hnutí v čiastočne urbanizovaných spoločnostiach Egypta, Iránu, Pakistanu, Turecka atď. Dodržovanie islámskych článkov viery a povinností je v poslednom období často triednym fenoménom: europeizovaní príslušníci veľkej a strednej buržoázie už odvrhli hodne tradičných muslimských zvyklostí a praktík, aj keď sa formálne stále pokladajú za muslimov.¹⁴ Naproti tomu maloburžoázia a ľudové vrstvy v mestách a na vidieku si zachovali tradičný spôsob života, do veľkej miery závislý práve od islamu. Práve religiozita širokých muslimských mas je najväčšou prekážkou nejakej hlbšej reformy islámu. Súčasne je aj faktorom pôsobiacim na vnútornú a čiastočne zahraničnú politiku, s ktorým musia vládnuce vrstvy stále počítať.

Marxistické chápanie vývoja spoločenských formácií si kladie otázku, prečo v islámskom svete a vôbec v krajinách Orientu sa vlastný vývoj akoby zastavil a nedospel k vzniku kapitalistickej formácie západného typu. Touto otázkou sa zaoberalo viacero vedeckých konferencií od 60. rokov 20. storočia, kde prebiehali ostré diskusie o ázijskom výrobnom spôsobe. Organizácia hospodárskeho života v islámskych spoločnostiach podliehala väčším alebo menším zmenám podľa miesta a času. Masy roľníctva žijúce prevažne v systéme naturálneho hospodárstva boli vystavené tlaku jednotlivca i štátu v miere zodpovedajúcej typu ázijského výrobného spôsobu. Iným zvláštnym daňovým a trhovým mechanizmom boli do spoločnej ekonomiky zapojené kočovné kmene a súkromní i štátni otroci, ktorých postavenie upravovalo jednak islámske právo a jednak vžitá prax.¹⁵ V rovnakom čase v mestách existovali manufaktúry, obchodný kapitál i námezdná pracovná sila. Voľné finančné prostriedky však zostávali v oblasti obchodu, pokiaľ neslúžili pre účely konzumu vládnej, vojenskej a byrokratickej elity. Výnimku tvorili len dary do charitatívnych náboženských nadácií (*awqāf*), ktoré ale znamenali ich nenávratné zmrazenie (pôdy, stavieb a kapitálu) a významnou mierou prispievali k celkovej stagnácii hospodárstva. Situácia, ktorú opísali účastníci Napoleonovej expedície do Egypta, odrážala stav hospodárstva počas vlády mamlúkov. Spoločnosť stagnovala, nevyvíjala sa, kultúra upadala a vývojovú dynamiku priniesol až šok cudzieho vplyvu, akým bol v egyptských podmienkach príchod Francúzov.¹⁶

Už od 11. storočia je islám oddelený od štátnej politiky, od mechanizmu a výkonu štátnej moci. Jeho zjavené islámske právo (*šarīʿa*) bolo obmedzené na úpravu osobného postavenia a spoločenských záležitostí. Vládcovia – kalifovia, sultáni, menší miestni pohlavári, despotovia – legitimizovali svoju autoritu v očiach veriacich tým, že poskytli islámskym učencom (právnikom i teológom) voľnú ruku, aby viedli a rozhodovali o súkromnom živote veriacich v komunite a v spoločenskom poriadku. Legitimizovali ju tiež

¹³ HALPERN, Manfred: *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1965, s. 33.

¹⁴ MUZIKÁŘ, Josef a kol.: *Zápas o novodobý stát v islámském světě. Od mešity k parlamentu*. Praha, Academia 1989, s. 190-191.

¹⁵ NIKIFOROV, V. N.: *Východ a světové dějiny*. Praha, Svoboda 1980, s. 43-47.

¹⁶ ÉARRĀZ, as-Sajjid Radžab: *Al-madchal ilā tārīḥ Misr al-hadīth, 1517 – 1882*. (Úvod do novovekých dejín Egypta). Káhira 1970, s. 151-153.

obranou komunity veriacich proti vonkajšiemu – bezbožnému – ohrozeniu a útokom. Inak ich autorita spočívala na ich svetskej moci – na meči – a vládcovia vládli, aj keď často teoreticky, v rámci náboženského práva, hlavne dekrétmi, nariadeniami a bežným riadením vecí, pričom islámske právo často flagrantne porušovali.¹⁷

Až do začiatku 19. storočia *sunnitskí* učenci prijímali a racionalizovali odľuku svetskej a duchovnej moci v islámskej spoločnosti. Určite si uvedomovali, že iba prorok Muhammad mohol zlučovať obe funkcie. Dokonca bezprostrední následníci jeho svetskej autority nad komunitou muslimov si nemohli robiť nároky na prorockú funkciu; iba na svetské vodcovstvo a duchovné usmerňovanie veriacich. Učenci neschopní zasahovať do výkonu svetskej moci, sa uspokojili s privilegovaným postavením, ktoré im ponúkol vládca, ako ochrancom božieho slova, ako učiteľom, teológom a sudcom. Zostavovali obširne právnické príručky na základe svojej interpretácie Koránu, *sunny* (tradície) a *hadītu* (rozprávania o činoch a výrokoch proroka), formulovali tézy, že poslušnosť voči vládcovi, dobrému alebo zlému, nábožnému alebo hriešnikovi, je lepšia ako anarchia a neporiadok (*fitna*). Inými slovami, legitimizovali status quo. To sa rovnalo formálnemu požehnaní politického kvietizmu v isláme.¹⁸

Čo sa týka požadovaného presadzovania islámskeho práva (*šarī'a*), právnici ho nedokázali uplatniť v tomto poblúdenom a hriešnom svete, a preto ho oportunisticky vyhlásili za ideálny štandard pre život a správanie muslima, ktorý však zavedie až očakávaný mesiáš (*mahdī*) a ustanoví kráľovstvo spravodlivosti a práva. To bol typický stredoveký kompromis medzi ideálom a skutočnosťou, ktorý pretrval počas celých islámskych dejín.

Táto pohodlná, aj keď stagnujúca, strnulá, poddajná a kolísavo dvojznačná pozícia náboženstva voči štátu bola tolerovaná, pokiaľ ríša islámu a jej územie spravoval muslimský vládca alebo vládcovia, ktorí ho mohli brániť proti jeho nemuslimským nepriateľom.¹⁹ Keď však koncom 18. a začiatkom 19. storočia hospodársky, vojensky a technicky vyspelejšia Európa začala ohrozovať islám a prenikať na jeho územie, konečná porážka posledného veľkého muslimského štátu, upadajúcej Osmanskej ríše, sa stala reálnou možnosťou.

Ani svetská ani náboženská zložka islámskeho politického systému neboli schopné vyrovnat' sa s touto modernou hrozbou a konfrontácia s modernizáciou bezbožného pôvodu sa stala jedným z najzložitejších problémov muslimských vládcov. Súvisela s tým aj hlboká psychická trauma, keď muslimovia zistili, že najdokonalejšie náboženstvo, ktoré víťazilo na bojiskách po mnoho storočí a umožňovalo veriacim pokojne žiť vlastným spôsobom bez ohľadu na neveriacich, bolo teraz neschopné zastaviť tento nový bezbožný nápor.²⁰ Postihla ich najhlbšia kríza alebo skúška (*mihna*), ktorej čelil islám vo svojich análoch a historickej skúsenosti. Hrdinsky sa postavili na odpor: Maḥdī v Egypte Napoleonovi v roku 1798 a rodení Egypťania Britom v roku 1882; emir ʿAbdalqādir v Alžírsku Francúzom v rokoch 1830 – 1848; Muhammad Ahmad (al-Mahdī) a jeho následník ʿAbdallāh v rokoch 1885 – 1899 v Sudáne Britom; Turci Rusom temer jedno storočie a mnohí ďalší, ale bezvýsledne.

Dokonca aj tam, kde sa im podarilo uniknúť priamej európskej nadvláde, boli muslimovia nútení zaviesť európske spôsoby na účinnejšie vedenie verejných záležitostí. Moderné armády modelované podľa európskej vojenskej organizácie, výcvik, technika a zbrane nahradili tradičné zbory bojovníkov. Svetské štátne školy, vyučujúce predmety modernej vedy, cudzie jazyky a spoločenské vedy sa otvárali popri tradičných, ktoré riadili náboženské inštitúcie. Vznikla nová vrstva európsky vzdelaných a pripravených štátnych úradníkov, aby nahradila tradičných vzdelancov. Prijímali sa nové zákony, súdy a inštitúcie modelované podľa európskych právnych a politických systémov. Rozšírili a upevnili sa hospodárske a diplomatické vzťahy s Európou, ktoré prinášali so sebou nové kultúrne a

17 WATT, W. Montgomery: What is Islam. London, Longmans, Green and Co. Ltd 1968, s. 135.

18 VATIKIOTIS, P. J.: Islam and the State. London, Croom Helm 1987, s. 59.

19 YAPP, Malcolm E.: The Making of the Modern Middle East, 1792 – 1923. London, Longmans 1987, s. 97.

20 MUZIKÁŘ, Josef a kol.: Islám v politice. Praha, Svoboda 1987, s. 9-12.

politické myšlienky a inštitúcie. Ich napodobňovanie a prijímanie vyžadovalo veľa sekulárnych úprav, zmeny v spoločenskom správaní a dokonca nové postoje a vnímanie.²¹

Predstavitelia islámu nedokázali odolávať tomuto cudziemu sekulárnemu útoku. Vynorili sa muslimskí reformátori, zúfalo sa snažiaci dokázať jednak prevahu islámu a uviesť do súladu jeho učenie s modernosťou – čo bola neuskutočniteľná úloha. Trvajúc na silnejšej tradícii islámu, nedokázali preklenúť priepasť a skončili ako jeho apologéti. Následkom toho, okolo roku 1900 nová sekulárna „buržoázia“ štátnych úradníkov, statkárov, kupcov a vojakov vyhrala v súťaži o vedenie. Čím silnejšou sa stávala ústredná vláda a čím účinnejšia kontrola štátu nad spoločnosťou a krajinou, tým slabšie zostali tradičné konzervatívne náboženské skupiny, ktoré postupne stratili svoju tradičnú úlohu dokonca aj vo sfére osobného a rodinného života muslimov. Čoskoro už neboli ničím viac ako platenými služobníkmi nového sekulárneho štátu.²²

Zatiaľ čo reformátori, ktorí sa snažili modernizovať islám, aby spoločnosť bola schopná držať krok s Európou neuspeli, v oblastiach, ktoré nezamoril európsky vírus mali úspech iní reformátori. V Arábii v polovici 18. storočia *wahhābovci* s odvolaním sa na autoritu najkonzervatívnejších stredovekých teológov, začali presadzovať očistený, puritánsky islám, založený striktnie na učení Koránu a *sunne* proroka, oslobodený od neskorších nánosov.²³ Hnutie však zostalo obmedzené na Arabský polostrov a osobitne na strednú Arábiu – Nadžd. Sacūdovský dom v spojení s *wahhābovcami* vytvoril v 20. storočí kráľovstvo, ktoré do objavenia ropy dokázalo odolať každému prenikaniu a zvodom neveriacich.

Po rozpade Osmanskej ríše v roku 1918, viaceré nástupnícke štáty dostali režimy, ktoré boli kombináciou európskej nadvlády a miestneho sekulárneho štátneho vývoja. V Egypte a v Úrodnom polmesiaci boli liberálno-ústavné a parlamentno-politické pokusy zakrátko sprevádzané ideologickými hnutiami sekulárneho štátneho nacionalizmu, arabizmu a neskôr socializmu. Vládovia a ich vlády, najmä tí, ktorí si potrebovali legitimizovať svoju autoritu v očiach prevažujúcej masy muslimských poddaných, alebo sa postavili proti iným muslimským vládcom alebo vládam, slovne podporovali islám. Sekulárny charakter štátnej moci zabezpečovala iba veľmi malá elita „moderných“ mužov, ktorí si na to nežiadali mandát širokej verejnosti.²⁴ Obyčajní ľudia naďalej viedli život založený na náboženských hodnotách a usmerňovaní náboženskými učiteľmi hľadeli na svet tradičným spôsobom. Na druhej strane vládcovia a nová sekulárna elita jednoducho obchádzali alebo ignorovali úlohu náboženstva. Vzdali síce islámu formálny hold tým, že ho učinili oficiálnym náboženstvom štátu alebo tým, že ho z politických dôvodov opakovane uznávali za hlavný zdroj zákonodarstva.

Rozpornosť a laxnosť autorít sekulárneho štátu a novej sekulárnej inteligencie podkopali samotný sekularizmus. V okamihu keď z islámskych krajín ustúpila priama európska nadvláda a európsky vplyv sa znížil, sekularizmus upadol a jeho príťažlivosť sa stratila. Následný neúspech jeho predstaviteľov a obhajcov – štátnych nacionalistov, arabských nacionalistov a socialistov – brániť islámsky „národ“, komunitu veriacich v druhej polovici 20. storočia proti novému cudziemu neveriacemu nepriateľovi, Izraelu, ďalej oslabilo ich pozíciu a podnietilo tradičné islámske sily spochybnit' ich význam pre spoločnosť. A tak v období od 30. do 50. rokov *Muslimské bratstvo*, ktoré založil v roku 1928 učiteľ základnej školy v Ismā'īlji, Hasan al-Bannā ako charitátnu a náboženskú organizáciu, sa stalo

²¹ HALPERN, Manfred: *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1965, s. 51-60.

²² HOURANI, Albert, Philip S. Khoury and Mary C. WILSON (eds.): *The Modern Middle East*. London. I. B. Tauris Publishers 1993, s. 23-27.

²³ MUZIKÁŘ, Josef a kol.: *Zápas o novodobý stát v islámském světě. Od mešity k parlamentu*. Praha, Academia 1989, s. 64-65.

²⁴ GILSENAN, Michael: *Recognizing Islam. Religion and Society in the Modern Middle East*. London. I. B. Tauris Publishers 2000, s. 217.

najväčším masovým islámskym nábožensko-politickým hnutím, s ktorým bolo treba počítať v nových dobách.²⁵ Jeho zasahovanie do politiky Egypta a širšie aj do politiky susedných arabských štátov počas druhej svetovej vojny bolo také intenzívne, že spôsobovalo vážnu hrozbu pre bezpečnosť následných egyptských režimov, vrátane revolučného, vojenského po roku 1952.

Použitá literatúra:

1. MENDEL, Miloš: Srdcem i mečem. Súfijské pojetí džihádu. In: DEÁK, Dušan, PIRICKÝ, Gabriel a SLOBODNÍK, Martin (eds.): Súčasná podoba súfizmu od Balkánu po Čínu. Bratislava, Univerzita Komenského 2010.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

²⁵ ABDEL-MALEK, Anouar (ed.): *Contemporary Arab Political Thought*. London, Zed Books 1983, s. 45-47.

Ing. Michaela STANÍČKOVÁ

EKONOMICKÁ FAKULTA
VŠB-TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

PRVNÍ ROK S LISABONSKOU SMLOUVOU

michaela.stanickova.st@vsb.cz

Abstrakt

V dnešním globalizovaném světě čelí nejen Evropská unie (EU) mnoha novým a měnícím se výzvám, se kterými se musí vypořádat. Aby byla schopna čelit problémům, jako jsou např. globalizace, demografické změny nebo nová bezpečnostní rizika, musí se modernizovat, což je záměrem Lisabonské smlouvy. Cílem příspěvku bude analyzovat první rok platnosti a realizace Lisabonské smlouvy, zhodnotit, zda přinesla do EU více demokracie a svobody, zjednodušila a zpřehlednila právní řád EU, dala EU významnější postavení globálního hráče, jak ovlivňuje budoucnost EU či její význam v souvislosti s krizí eurozóny.

Klíčová slova: Globální výzvy, krize eurozóny, Lisabonská smlouva, reformní process.

Abstract

In current globalized world not only the European Union (EU) must come through many new and changing challenges. To be able to face challenges such as globalization, demographic changes or new security risks, the EU needs modernization, what is the aim of the Lisbon Treaty. This paper analyzes the first year of application and implementation of the Lisbon Treaty. To find out whether the Lisbon Treaty has brought more democracy and freedom, simplifying and clarifying the law of the EU and major global player status. This paper also describes how the Treaty affects the future of the EU and its significance in the context of Euro Area crisis.

Key Words: Global Challenges, Euro Area Crisis, the Lisbon Treaty, Reform Process.

Úvod

Evropa se za posledních padesát let změnila a změnil se i svět, resp. prostředí, ve kterém se vše odehrává. V dnešním globalizovaném a neustále se měnícím světě se Evropa potýká s **novými problémy**, jako jsou globalizace, demografické změny, změna klimatu, potřeba udržitelných energetických zdrojů a nová bezpečnostní rizika, v jejichž kontextu ztrácejí hranice mezi zeměmi význam. Členské státy EU se s těmito výzvami nemohou vypořádat samy. EU se musí modernizovat a přizpůsobit se okolnímu světu. Po svém rozšíření z 15 na 27 členských států potřebuje mít k dispozici účinné nástroje, které by zaručily její správné fungování a schopnost reagovat na rychlé změny současného světa. Proto je zapotřebí aktualizovat některá základní pravidla spolupráce v rámci EU.

Právě to je cílem Lisabonské smlouvy (LS), jež uzavírá sérii pokusů o zreformování Unie tak, aby byla lépe schopna zhostit se svých úkolů, aby lépe odpovídala situaci, kdy počet členských zemí je téměř pětinasobkem počtu zakladatelských zemí. Lisabonská smlouva "usazuje" dnešní EU, trochu rozšiřuje její kompetence, ale hlavně upravuje její pravidla hry tak, aby se všestranně posílila její akceschopnost. Nepochybně také otevírá, resp. by měla

otevírat prostor pro větší viditelnost a politickou čitelnost evropských institucí pro občany EU i okolní svět. V neposlední řadě by měla napomoci posílení průhlednosti, demokratičnosti a srozumitelnosti fungování EU.

Lisabonská smlouva rozděluje názorově společnost na dvě velké skupiny, u jedné z nich převažují pozitiva, pro druhé znamená hrozbu. Zastánci Lisabonské smlouvy tvrdí, že smlouva zajistí větší akceschopnost Unie, zjednoduší a zefektivní fungování spolku. Kritici Lisabonu se domnívají, že pokládá základy k vytvoření tzv. „evropského superstátu“ a výsledkem bude postupné předávání všech zásadních pravomocí z jednotlivých zemí do bruselského centra. **Skutečnost se teprve časem naplno projeví.** Kdybychom psali Lisabonskou smlouvu sami, zněla by nepochybně jinak. Jako smlouva 27 států to však může být jedině kompromis.

V posledních letech byla Lisabonská smlouva velice často a v různých pádech skloňována. O Lisabonské smlouvě, resp. o Smlouvě o Ústavě pro Evropu bylo napsáno mnohé. Bylo hodnoceno, zda tyto dokumenty byly a jsou přijímány demokratickou cestou, zda nastolují či nenastolují nadvládu větších evropských zemí nad menšími, zda jsou projevem vůle lidu. Přitom mnoha lidem, unikla podstata a celkový význam této Smlouvy. Kde byly první impulzy pro vznik smlouvy a proč představitelé EU považovali její vznik za důležitý? Co jí předcházelo? V čem byli problémy, nástrahy a hlavně nesrovnalosti při tvorbě? Proč proces jejího schvalování trval tak dlouho? Následující text se snaží nastínit, za jakých podmínek Lisabonská smlouva vznikala a jak ovlivňuje budoucnost Evropské unie.

1. Na cestě k Lisabonské smlouvě

Metoda opakovaných revizí zakládacích smluv stejně jako konstrukce jednotné unijní struktury dohromady tvoří neobyčejně komplikovaný a nejn pro občany nesrozumitelný celek. V tomto smyslu mají volání po zjednodušení a zprůhlednění smluvních dokumentů a koncipování uceleného a přehledného textu racionální opodstatnění. Nicméně i tyto snahy zůstávají v tradici komplikované a často nesouvislé revize smluv.

Lisabonská smlouva neznamena pro občany EU velké překvapení. Předcházela jí mediálně známá **Smlouva o Ústavě pro Evropu**, která byla vyústěním diskuzí o budoucnosti EU probíhajících od roku 2000. Na počátku byla Deklarace o budoucnosti Evropy z 5. prosince 2001 přijatá na summitu Evropské rady v Laekenu, která definovala klíčové otázky pro budoucnost EU. Jejím vyústěním byl Konvent EU složený ze zástupců členských států, kandidátských zemí, institucí a poradních orgánů EU, jehož úkolem bylo prozkoumat další možnosti evropské integrace. Konvent v červenci roku 2003 předložil návrh Smlouvy o Ústavě pro Evropu. V červnu roku 2004 byla tzv. euroústava schválena zástupci vlád členských států na mezivládní konferenci a v říjnu téhož roku byla podepsána prezidenty členských států. Aby tento dokument mohl vstoupit v platnost, musel být ratifikován ve všech členských zemích EU. O ratifikačním procesu se rozhodovalo buď v referendech, nebo v jednotlivých národních parlamentech. Proces ratifikace nakonec skončil neúspěšně, když byla tato smlouva v referendu ve Francii a v Nizozemsku občany v roce 2005 odmítnuta.

Po této události přišlo období uvažování nad budoucností EU, tzv. období reflexe. Několik desítek měsíců hledala EU, resp. její představitelé východisko pro to, aby byla dále zajištěna funkčnost Unie i v případě dalšího rozšíření. Tohoto velkého úkolu se chopilo německé a následně portugalské předsednictví v roce 2007. V březnu roku 2007, za německého předsednictví v Radě EU, byla podepsána Berlínská deklarace, ve které se členské státy opět spojily v úmyslu společně reformovat EU a vytvořit její nový základ. Vyvrcholením těchto snah byl summit EU v červnu 2007, kde se členské státy dohodly na vytvoření reformní smlouvy, která nahradí zamítnutou euroústavu. Znění Lisabonské smlouvy

odsouhlasili představitelé členských států na summitu 18. – 19. října 2007. Konečná verze smlouvy byla podepsána 13. prosince 2007 během portugalského předsednictví.

Stejně jako euroústava, i Lisabonská smlouva musela projít dlouhým ratifikačním procesem, který je ale pochopitelný vzhledem k tomu, jakých změn se smlouva týká (ty budou podrobněji rozvedeny v následující části). Lisabonská smlouva k původně plánovanému datu 1. ledna 2009 v platnost nevstoupila, neboť k tomuto dni nebyl ukončen ratifikační proces ve všech členských státech. Postup ratifikace se v jednotlivých zemích lišil podle daného ústavního systému. V některých zemích probíhal bez problémů, v jiných s řadou komplikací. Jednalo se v první řadě o Irsko, kde byla Lisabonská smlouva odmítnuta v prvním referendu¹. Dále šlo o Českou republiku, kde byl ratifikační proces pozdržen řízením před Ústavním soudem o souladu Lisabonské smlouvy s českým ústavním pořádkem²; Německo, kde rovněž probíhal ústavní přezkum Lisabonské smlouvy před Spolkovým ústavním soudem; a nakonec i Polsko, jehož prezident Lech Kaczyński vyčkával s podpisem smlouvy na výsledek druhého irského referenda. Ve všech těchto zemích byla ratifikace Lisabonské smlouvy dokončena teprve na podzim roku 2009. Smlouva reformující fungování rozšířené EU **vstoupila 1. prosince 2009 v platnost.**

Lisabonská smlouva je velmi rozporuplná, a to především kvůli okolnostem, které provázely její přijetí. Mohlo by se spekulovat o uplatnění zásady „nejrovnější z rovných“ a projevení se moci vůdčích evropských států a jejich představitelů. Již v samotném průběhu schvalování a ratifikace této smlouvy se velmi často hovořilo o jejích možných dopadech. Smlouva byla ze všech možných stran propagována a zároveň i kritizována. Následující text bude věnován dopadům, které schválení Lisabonské smlouvy přineslo a co se od schválení této smlouvy, tedy od 1. prosince 2009, mění.

2. Jak Lisabonská smlouva mění fungování EU?

Přestože Lisabonská smlouva vychází v podstatě ze Smlouvy o Ústavě pro Evropu, smlouvy se od sebe odlišují. Na rozdíl od euroústavy neobsahuje Lisabonská smlouva žádnou zmínku o symbolech, jako vlajka nebo hymna. Vynechán byl rovněž pojem „Ústava“. Zatímco euroústava byla jednotný dokument, který nahrazoval Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství (za účelem zjednodušení a transparency norem), Lisabonská (reformní) smlouva (jak již z jejího oficiálního názvu vyplývá) původní zakládací dokumenty doplňuje a dochází ke změně názvu Smlouvy o založení ES na Smlouvu o fungování Evropské unie. Na těchto dvou smlouvách je Evropská unie založena, nahrazuje Evropské společenství a je jeho nástupkyní, čímž dojde k jednoznačné identifikaci tohoto nadnárodního subjektu, neboť doposud vedle sebe existovaly jak EU, tak ES, což odborná i laická veřejnost mnohdy zaměňovala. EU získává právní subjektivitu, přičemž v praktické

¹ Irsko nicméně přislíbilo referendum zopakovat, dostane-li dostatečné garance reagující na obavy jeho občanů. Hlavními důvody byly obavy irských občanů o vojenskou neutralitu, sazbu daně z příjmu právnických osob a témata týkající se pozice rodiny a potratů nebo udržení evropského komisaře. Původním účelem Lisabonské smlouvy bylo snížit počet členů komise na 2/3 v roce 2014 (tzn. z 27 na 18). Díky protestu především Irsku ale k tomuto nedojde a počet členů zůstane na stejné úrovni, jako byl doposud, tzn., že každý členský stát bude mít svého komisaře (celkem 27). 13. prosince 2008 se irská vláda rozhodla uspořádat nové referendum. Evropská unie garantovala Irsku záruky v oblastech, které vedly k zamítnutí v prvním referendu. Druhé referendum se konalo 2. října 2009. Irové schválili lisabonskou smlouvu poměrem 67,1 ku 32,9 % hlasů za vysoké účasti 58 % voličů.

² Česká republika resp. prezident Václav Klaus podmínil svůj podpis výjimkou z Listiny základních práv EU, která je součástí Lisabonské smlouvy. Znamená to tedy, že Česká republika se nebude muset Listinou základních práv EU řídit v případech, kdy by šla opatření obsažená v Listině nad rámec české legislativy. Podle Klause totiž hrozilo, že by sudetští Němci na základě Listiny mohli před evropskými soudy vznést nároky na majetek, který byl jejich rodinám po druhé světové válce zabaven na základě Benešových dekretů.

rovině se tato změna projeví např. možností EU stát se členem mezinárodních organizací, či podepisovat a uzavírat mezinárodní smlouvy jménem EU, nikoli už jménem Evropského společenství a členských států. Právní subjektivita EU by tedy měla posílit vyjednávací pozici Unie, zvýšit efektivitu její činnosti na mezinárodní scéně a její viditelnost pro partnerské země a mezinárodní organizace. Nutno dodat, že vedle Evropské unie bude i nadále existovat Euratom se samostatnou právní subjektivitou³.

Lisabonská smlouva ruší tzv. pilířovou strukturu EU, která je založena na koncepci tří pilířů, na nichž byla Unie postavena – evropská společenství jako první pilíř, společná zahraniční a bezpečnostní politika jako druhý pilíř a policejní a justiční spolupráce v trestních věcech jako třetí pilíř⁴.

LS nepřináší **změny** toho typu, které by občané členských zemí začali pociťovat v každodenním životě. Změny zavedené LS jsou oficiálně prezentovány takovým způsobem, že povedou k zajištění **demokratičtější a transparentnější Evropy; efektivnější Evropy; Evropy práv a hodnot, zajišťující svobodu, solidaritu a bezpečnost či k posílení Evropy v roli silného globálního aktéra.**

Demokratičtější a transparentnější Evropa: Lisabonská smlouva posiluje úlohu Evropského parlamentu i národních parlamentů, dává občanům více možností, jak vyjádřit svůj názor a lépe vymezuje rozdělení pravomocí mezi EU a členské státy. Posílená úloha Evropského parlamentu: Evropský parlament, který je přímo volený občany EU, získává významné nové pravomoci ve vztahu k evropským právním předpisům, rozpočtu a mezinárodním smlouvám. Zejména rozšíření postupu spolurozhodování (nyní tzv. řádného legislativního postupu) do nových oblastí zajišťuje rovnocenné postavení Evropského parlamentu vůči Radě, jež zastupuje členské státy, při schvalování většiny právních předpisů EU. Dojde tedy k velmi výraznému posílení role Evropského parlamentu, a to především v jeho zákonodárné a s tím do jisté míry související kontrolní pravomoci. Větší zapojení národních parlamentů: národní parlamenty se mohou lépe zapojit do činnosti EU, a to zejména díky novému mechanismu sledování toho, zda Unie přijímá opatření pouze tam, kde je činnost na evropské úrovni efektivnější z hlediska požadovaných výsledků (zásada subsidiarity). Spolu s rozšířením pravomocí Evropského parlamentu znamená tato změna posílení demokracie a legitimacy v rozhodovacích postupech EU. Silnější hlas pro občany: díky tzv. „občanské iniciativě“ může jeden milion občanů z většího počtu členských států vyzvat Komisi k předložení určitých vhodných návrhů k otázkám, k nimž je podle mínění těchto občanů nezbytné přijetí právního aktu Unie pro účely provedení Smluv. Rozdělení pravomocí: díky přehlednému rozdělení pravomocí je jasnější, co dělají členské státy a co EU.⁵ Vystoupení z EU: smlouva poprvé výslovně uznává možnost vystoupení z Unie.

Efektivnější Evropa: Lisabonská smlouva zjednodušuje rozhodovací postupy a pravidla hlasování, racionalizuje a modernizuje instituce, aby byly přizpůsobené 27 členům, a zvyšuje akceschopnost EU v prioritních oblastech. Efektivní rozhodování: hlasování

³ Právní subjektivita byla přitom doposud zakládacemi smlouvami výslovně přiznána pouze Evropským společenstvím, nikoli však Evropské unii jako celku.

⁴ Ačkoliv bude pilířová struktura EU v podobě, v jaké byla známá doposud, formálně odbourána, oblast SZBP si i nadále ponechá svou specifickou povahu (jednomyslnost, nemožnost přijímat legislativní akty). Někdy bývá v této souvislosti zmiňováno, že Lisabonská smlouva ve skutečnosti zakládá dvoupilířovou strukturu Unie.

⁵ Smlouva o EU ve znění Lisabonské smlouvy stanoví, že vymezení pravomocí Unie se řídí zásadou svěřeni pravomocí. Výkon těchto pravomocí se řídí zásadami subsidiarity a proporcionality. Oproti dosavadní Smlouvě o ES dochází Lisabonskou smlouvou k podrobnému systematickému vymezení pravomocí EU. Pravomoci jsou nově explicitně vymezeny v rámci kategorií: výlučné, sdílené a podpůrné, koordinační a doplňkové. Tato úprava napomůže (zcela jistě i za přispění nové judikatury) k vyjasnění některých dosud sporných otázek v oblasti rozdělení pravomocí mezi unií a členskými státy. Přijetím Lisabonské smlouvy došlo k formálnímu zakotvení pravidla, že pravomoci mohou být přenašeny nejen z členských států na unii, ale i opačně z unie zpět na členské státy, pokud se jejich výkon na úrovni EU ukáže jako neefektivní, na základě principu tzv. oboustranné flexibility.

kvalifikovanou většinou v Radě je rozšířeno do nových oblastí, čímž se rozhodování zrychlí a zefektivní⁶. Od roku 2014 se bude kvalifikovaná většina počítat na základě dvojí většiny členských států a obyvatel, která je odrazem dvojí legitimacy EU. Dvojí většiny bude dosaženo, pokud souhlas s návrhem vysloví 55 % členských států, které představují nejméně 65 % obyvatel Unie. Stablnější a efektivnější institucionální rámec: smlouva vytváří funkci předsedy Evropské rady, který je volen na dva a půl roku, zavádí přímou vazbu mezi volbou předsedy Komise a výsledky voleb do Evropského parlamentu, obsahuje nová ustanovení o složení Evropského parlamentu a stanoví jasnější pravidla pro posílenou spolupráci a jasnější finanční ustanovení. Vyšší akceschopnost EU v zájmu kvality života občanů: smlouva zvyšuje akceschopnost EU v několika oblastech, jimž občané v současnosti přikládají velký význam. Jedná se zejména o boj proti terorismu a trestné činnosti a další otázky z oblasti svobody, bezpečnosti a spravedlnosti. Do určité míry se to týká i dalších oblastí, a to především energetické politiky, veřejného zdraví, civilní ochrany, změny klimatu, služeb obecného zájmu, výzkumu, vesmíru, územní soudržnosti, obchodní politiky, humanitární pomoci, sportu, cestovního ruchu a spolupráce správních orgánů.

Evropa práv a hodnot, zajišťující svobodu, solidaritu a bezpečnost: Lisabonská smlouva umožňuje účinnější prosazování hodnot EU, zakotvuje Listinu základních práv jako součást primárního evropského práva a poskytuje nové mechanismy pro zajištění solidarity a lepší ochrany občanů. Demokratické hodnoty: smlouva rozvádí a posiluje hodnoty a cíle, na nichž je EU založena. Tyto hodnoty by měly sloužit jako reference pro občany a ukazovat partnerům ve světě, co Evropa nabízí. Občanská práva a Listina základních práv⁷: smlouva zachovává stávající práva a zavádí nová. Zejména zaručuje svobody a zásady zakotvené v Listině základních práv a činí Listinu právně závaznou. To se týká občanských, politických, hospodářských a sociálních práv. Svoboda občanů EU: smlouva zachovává a posiluje tzv. „čtyři svobody“ a politické, hospodářské a sociální svobody občanů. Solidarita mezi členskými státy: smlouva stanoví, že EU a její členské státy budou jednat společně v duchu solidarity, pokud by některý členský stát byl cílem teroristického útoku nebo obětí přírodní nebo člověkem způsobené pohromy. Zdůrazněna je též solidarita v oblasti energetiky. Větší bezpečnost pro všechny: EU získává vyšší akceschopnost v oblasti svobody, bezpečnosti a spravedlnosti a je tedy lépe vybavena pro boj proti trestné činnosti a terorismu. Cílem nových ustanovení týkajících se civilní ochrany, humanitární pomoci a veřejného zdraví je též posílení schopnosti EU reagovat na ohrožení bezpečnosti občanů.

⁶ Mezi tyto oblasti patří doprava, zdravotnictví, duševní vlastnictví, sociální zabezpečení pro pracovní imigranty, změna struktury Eurojustu a Europolu, energetika, naléhavá finanční pomoc třetím zemím, sport, občanské a trestní právo, policejní a soudní spolupráce a volba předsedy Evropské rady. Princip jednomyslnosti zůstává zachován v citlivých oblastech, jako jsou daně, sociální zabezpečení, zahraniční politika, společná obrana, operativní policejní spolupráce, jazyková pravidla a otázka sídel institucí.

⁷ V ústavě byla **Listina základních práv** součástí dokumentu, Lisabonská smlouva se této Listiny dotýká v Prohlášení k ustanovení smluv, které je součástí závěrečného aktu Lisabonské smlouvy. V Prohlášení o Listině základních práv EU se uvádí, že Listina je pro státy právně závazná a že „*nerozšiřuje oblast působnosti práva Unie nad rámec pravomocí Unie, ani nevytváří žádnou novou pravomoc či úkol pro Unii, ani nemění pravomoci a úkoly vymezené Smlouvami*“. Prostřednictvím Lisabonské smlouvy dojde ke vtažení Listiny základních práv Evropské unie, která měla doposud charakter pouze právně nezávazné politické deklarace, do primárního práva EU. Vstupem LS v platnost Listina získá stejnou právní sílu jako zakládací smlouvy, tj. stane se právně závaznou a některá její ustanovení (ta, jež nemají povahu pouze obecných zásad) získají přímý účinek. Listina nicméně netvoří formálně součást Lisabonské smlouvy, ať již přímo či v podobě přílohy, a není mezinárodní smlouvou. Tomu odpovídá i skutečnost, že neprošla ratifikačním procesem. Listinou se nerozšiřují pravomoci Unie upravené Smlouvami, nýbrž zakotvují se zejména principy obsažené již v judikatuře Soudního dvora a vycházející kromě jiného z Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Listina získala stejnou právní sílu jako Smlouvy, tzn. právní závaznost, s výjimkou Velké Británie, Polska a České republiky.

Evropa jako globální aktér: Lisabonská smlouva zajišťuje soudržnost jednotlivých složek evropské politiky vnějších vztahů při tvorbě a přijímání nových politik. EU tak získává ve vztazích se svými partnery ve světě jasný hlas a bude moci využít svůj hospodářský, humanitární, politický a diplomatický potenciál k prosazování evropských zájmů a hodnot ve světě, při současném respektování zahraničněpolitických zájmů jednotlivých členských států. Nová funkce vysokého představitele pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, který je zároveň místopředsedou Komise, zajišťuje větší soudržnost, viditelnost a účinek vnější činnosti EU. Nová Evropská služba pro vnější činnost bude poskytovat podporu vysokému představiteli. Právní subjektivita EU posílí vyjednávací pozici Unie a zvýší efektivitu její činnosti na mezinárodní scéně a její viditelnost pro partnerské země a mezinárodní organizace. Změny v evropské bezpečnostní a obranné politice se netýkají zvláštních pravidel rozhodování, avšak umožňují posílenou spolupráci menší skupině členských států.

Změny nastaly také v oblasti institucionální – došlo ke změnám ve struktuře orgánů tak, aby lépe vyhovovaly rozšířené EU. Tyto změny se týkají spíše fungování a uspořádání Unie. Obě dvě smlouvy (jak LS, tak euroústava) počítaly se založením nových postů, ale jejich autoři zvolili odlišné názvy. Zatímco v euroústavě se můžeme dočíst o ministru zahraničí, v Lisabonské smlouvě se hovoří o **vysokém představiteli Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku** (Catherine Margaret Ashton)⁸, či namísto zavedení funkce prezidenta EU došlo k vytvoření pozice **stálého předsedy Evropské rady** (Herman Van Rompuy), který by měl jasně symbolizovat politiku Evropské unie pro její občany i navenek. Dvě jmenované nejvyšší funkce byly zavedeny s cílem posílit roli EU na světové scéně.

Klasifikace aktů, které jsou orgány Unie oprávněny přijímat, se Lisabonskou smlouvou nemění. Lisabonská smlouva tedy nezavádí pojem „zákon“ či „evropský zákon“ tak, jak předpokládala Smlouva o Ústavě pro Evropu. V původním dokumentu (Smlouva o ústavě pro Evropu) bychom našli „zákony“ a „ústavní zákony“, v nové (Lisabonské) smlouvě zůstávají dosud používané výrazy – nařízení a směrnice.

Za nejpodstatnější dopady přijetí, resp. uplatňování LS lze považovat především změny v oblasti institucionálního uspořádání, jež se dotknou každodenního působení členských států v EU v rovině horizontální, tedy ve všech politických oblastech. Neméně závažnou změnou s podobně komplexním dopadem je zakotvení hlasování kvalifikovanou většinou jako řádného legislativního postupu, včetně podstatného usnadnění přesunu dalších oblastí do tohoto režimu flexibilní cestou. Závažné jsou ovšem i změny v jednotlivých sektorových politikách. Zrušením pilířové struktury dochází ke změnám rozhodovacích procedur, ale i k celé řadě dalších podstatných změn. Mnohé dopady změn nelze v tuto chvíli ještě relevantně vyhodnotit, a to buď proto, že ještě nebyly přijaty příslušné prováděcí předpisy předvídané LS, nebo interpretace některých ustanovení LS není dosud zcela jednoznačná a je předmětem teprve probíhající právní diskuse. **Hodnocení úspěšnosti LS bude tedy záviset na rychlosti přijímání implementačních norem, na možných dalších peripetiích souvisejících s praktickým fungováním LS, které nelze přesněji odhadnout a na nutnosti reflexe podstatných změn. Zásadně novelizovaný smluvní základ EU bude nicméně vyžadovat delší čas pro svou plnou implementaci a zavedení změn do praxe.**

⁸ Mezi její pravomoci spadá vedení společné a zahraniční politiky EU, přispívání svými návrhy k tvorbě této politiky, předseda Radě pro zahraniční věci nebo řízení Evropské služby pro vnější činnost. Vysoká představitelka tvoří most mezi původně oddělenými oblastmi vnějších vztahů a společné zahraniční a bezpečnostní politiky, což by podle představ autorů Lisabonské smlouvy mělo vést k větší koherenci při vystupování Unie vůči svým partnerům. Dle mého názoru mohla Lisabonská smlouva ještě upravit vzájemné vztahy mezi těmito dvěma nově vzniklými pozicemi a usnadnit tak jejich spolupráci, která se v určitých oblastech prolíná

3. První rok uplatňování/implementace Lisabonské smlouvy

Evropská unie podle LS funguje pouhý rok. Přesto už se ale zcela vážně uvažuje o její poměrně zásadní revizi, jelikož se v textu nemyslelo na to, jak bude reálně fungovat Unie v dobách hospodářské krize. Evropská unie, a zvláště eurozóna, si stále prochází velmi složitým obdobím. Hospodářská krize sice vypukla v USA, ale EU zasáhla možná ještě více. Krize zasáhla eurozónu plnou silou a udeřila v těch státech, které měly největší veřejné dluhy. Nejprve téměř padlo Maďarsko a Lotyšsko, které musely být sanovány Mezinárodním měnovým fondem. Velmi brzy se následně ukázalo, že v Řecku reálně hrozí státní bankrot⁹. Nyní čelí velkým problémům Irsko, zejména díky sanaci bankovního sektoru, jež si vyžádá nemalé finanční prostředky. Podobné hrozby existují také v Portugalsku, Itálii a ve Španělsku. Pravděpodobnost, že by došlo k rozpadu eurozóny, je zřejmě nulová. Žádná země by se ze své vlastní vůle eura nevzdala, pro slabší z nich by to byla ekonomická sebevražda, a pro ty silnější konec konců také. **Evropa bez eura by měla polovinu své politické váhy.** Nicméně situace v eurozóně je mimořádně vážná a proto se nyní nabízejí nové **návrhy, jež by měly napomoci řešit dnešní hospodářské problémy evropských zemí a zabránit jejich opakování v budoucnu. Lídři členských států EU sice souhlasí s tím, že řešení je nutné, aby byla nadále zachována stabilita eura, ale přetrvávají pochybnosti, zda je třeba měnit Lisabonskou smlouvu.**

Představitelé členských států EU a unijních institucí připustili možnost, že v budoucnosti dojde k úpravě litery Lisabonské smlouvy. Případnou změnu LS požadují Německo a Francie¹⁰. Ostatním státům se však do otevření „pandořiny skříňky“ příliš nechce. Ani ne rok platící Lisabonská smlouva a její zdlouhavá ratifikace představuje totiž pro mnohé členské státy stále ještě noční můru. Z toho důvodu z mnoha stran zaznívají hlasy, že nyní by se měla Unie **mnohem více než na další institucionální a právní spory, soustředit na konkrétní projekty a úkoly.** Na scéně jsou samozřejmě názory, že se jedná o krok správným směrem či právě naopak, že se opětovně jedná o cestu k tzv. „evropskému superstátu“ a posilování moci Bruselu nad celou Evropou. <http://www.ct24.cz/ekonomika/105300-schwarzenberg-zasah-do-lisabonske-smlouvy-by-mohl-eu-rozklizit/video/1/> O tom, jestli má změna Lisabonu u členských států šanci na úspěch, bude zjišťovat stálý předseda Evropské rady Herman Van Rompuy, který byl účastníky summitu v říjnu 2010 zároveň pověřen, aby zpracoval právní aspekty případné změny. Výsledky své práce bude prezentovat na evropském summitu, který proběhne 16. – 17. prosince 2010.

Konkrétní návrhy na změny Lisabonské smlouvy se týkají především požadavku, aby byl do smlouvy zahrnut **záchranný mechanismus pro zaručení finanční stability eurozóny jako celku a pro řešení podobných finančních krizí**, jaká postihla Řecko. Ten, na němž se Unie shodla na jaře letošního roku, totiž přestane platit na konci roku 2013 a EU zatím nerozhodla o jeho nástupci. Členské státy se na říjnovém summitu shodly na tom, že se začne zpracovávat stálý mechanismus krizového managementu pro případ krizí a s tím spojené návrhy o případných změnách v Lisabonské smlouvě. Je nutné poznamenat, že státníci ani

⁹ Je důležité říci, že Řecko zachraňováno být nemuselo. EU nemá žádnou povinnost zachránit svůj členský stát před bankrotem. Naopak stále platí jedno ustanovení (ještě z Maastrichtské smlouvy), že záchrana členského státu před bankrotem je zakázána. Přesto se ale takový krok realizoval. Členské státy rozhodly o přijetí záchranného mechanismu, který však platí za provizorní opatření – jeho platnost vyprší již na konci roku 2013.

¹⁰ Kancléřka Angela Merkelová je přesvědčená, že změna smlouvy je nezbytná pro udržení trvalé stability eura. Prezident Sarkozy německý požadavek podpořil poté, co kancléřka souhlasila s přijetím mírnější verze sankcí za porušení Paktu stability a růstu, na kterých se shodli ministři financí členských zemí v říjnu 2010. Německo totiž původně prosazovalo jejich automatický charakter. Nyní němci chtějí, aby byl umožněn řízený bankrot států eurozóny v případných potížích, nebo aby byla zemím nedodržujícím rozpočtová unijní pravidla pozastavena hlasovací práva.

nikdo jiný zatím moc netuší, jak by takový mechanismus měl vlastně vypadat, resp. nápadů je mnoho, ale rozhodnutí zatím žádné. Není pochyb o tom, že mnoho členských států by dalo přednost tomu, když by se našel rámec pro krizový mechanismus bez úpravy primárního práva, čili bez změny v Lisabonské smlouvě.

Případná změna Lisabonské smlouvy by se ale neměla dotknout článku tohoto dokumentu, který zapovídá finanční záchranu členské země eurozóny. Zřejmě proto stojí v usnesení z říjnového summitu tato věta: „Hlavy států a předsedové vlád vyzvali předsedu Evropské rady, aby zahájil se členy Evropské rady konzultace o omezené úpravě Smlouvy, kterou bude za tím účelem nezbytné provést a která nebude měnit článek 125 Smlouvy o fungování Evropské unie¹¹.“ Je tedy sice třeba vytvořit takový systém, jenž by umožňoval pomoci státu, který se dostal do problémů, ale je třeba to udělat bez změny ustanovení o tom, že státy si nesmějí pomáhat. Změna tohoto ustanovení by mohla snadno být vykládána jako natolik závažná, že by ji bylo nutné v některých státech schvalovat referendum¹².

V souvislosti s možnostmi změn Lisabonské smlouvy se na říjnovém summitu hovořilo i o **možnosti dočasného odebrání hlasovacích práv zemi, která by vážně porušovala rozpočtová pravidla.** Česká republika a celá řada dalších zemí EU jsou proti tomu, aby se měnila Lisabonská smlouva tak, aby se jasně zavedla možnost odebrat zemi porušující rozpočtová pravidla hlasovací práva. Otázka možnosti odebrání hlasovacích práv¹³ případným rozpočtovým hříšníkům v Evropské unii zůstává otevřená však i po tomto říjnovém summitu. Herman Van Rompuy bude v tomto případě zkoumat postoje jednotlivých členských států, ale závěry jednání v letošním roce již nezveřejní. V prosinci by měl lídrům členských států oznámit „pouze“ to, zda je nutné upravovat Lisabonskou smlouvu kvůli záchrannému mechanismu.

Na stole je také návrh na zřízení nové unijní funkce, jež je známá pod pracovním názvem „**pan nebo paní euro**“, do jejíchž kompetencí by měla spadat koordinace hospodářských politik členských zemí EU. K tomu, aby však taková pozice skutečně vznikla, bude třeba (jako v případě předcházejících návrhů) změnit Lisabonskou smlouvu, s čímž musí souhlasit všechny členské státy. Zřízení této nové funkce by mělo být součástí série opatření, které Evropské unii pomohou znovu se postavit na nohy poté, co její ekonomiku zasáhla globální hospodářská krize, a zároveň tak zajistit větší finanční a ekonomickou stabilitu do budoucna.

Pokud by opravdu nová funkce vznikla, její nositel by plnil úkoly, které dnes patří do portfolia hned tří osob. Tento "pan nebo paní euro" by totiž (1) zastával/a funkci místopředsedy/místopředsedkyně Evropské komise a měl/a by na starosti záležitosti spojené s hospodářskou a měnovou unií – tedy to, co dnes vykonává finský komisař Olli Rehn (s tou výjimkou, že není místopředsedou Komise). Počítá se také s tím, že by „pan nebo paní euro“ (2) vedl/a jednání Rady ministrů financí, kterým dosud předsedal rezortní ministr země držící předsednictví EU, a také by řídil/a schůzky ministrů financí eurozóny, které se od roku 2005 konají pod vedením lucemburského premiéra Jeana – Clauda Junckera. „Pan či paní euro“ by

¹¹ Článek 125 je tzv. doložka „**no bail – out**“, tedy ustanovení, které zapovídá přebírání závazků jednoho členského státu jinými.

¹² To by se mohlo týkat i ČR, protože pokud by změna Lisabonské smlouvy znamenala výrazný přesun kompetencí do Bruselu, musela by vláda vypsát referendum (tuto povinnost vládě ukládá její programové prohlášení).

¹³ Odebrání hlasovacích práv státům eurozóny, které porušují unijní rozpočtová pravidla, prosazuje Německo. Takový postup by si ovšem žádal daleko hlubší změnu unijních smluv než zavedení nového záchranného mechanismu. Angela Merkelová se plánu odebrání hlasovacích práv vzdát nehodlá a v závěrečném usnesení říjnové Rady se nápad v poněkud zašifrované podobě objevil znovu, byť v méně výbušné formě – jednalo by se pouze o hlasování týkající se měnové unie a omezení by mohlo postihnout jen její členy. Nicméně ani toto opatření není schváleno (prozatím).

se (3) účastnil/a i evropských summitů a reprezentoval/a Evropskou unii na zasedání různých mezinárodních uskupení, které rokují o finančních a ekonomických záležitostech.

Již nyní je jasné, že prosincové zasedání Evropské rady bude ještě těžší, ještě delší a ještě náročnější. Je to dáno i tím, že bylo propojeno několik rozdílných témat: protikrizový systém, změna Lisabonské smlouvy, otázky důchodové reformy záležitosti unijního rozpočtu (na rok 2011 i na léta 2014 – 2020). Řešení umožní jen „výměnný obchod“ v těchto oblastech.

Závěr

Dnešní EU se musí vyrovnávat s nebyvalým nárůstem počtu členských států, který následně a logicky vede k **náhlému vzestupu vnitřní různorodosti EU** a k výraznějším rozdílům v široké škále sociálních, ekonomických a geopolitických rysů. Aby mohla být EU úspěšným a významným aktérem na mezinárodním poli, musí zachovávat schopnost rychlé reakce, flexibilitu, přizpůsobivost a principy konkurence a vzájemných vztahů. Evropská unie by ráda na tyto výzvy reagovala právě prostřednictvím Lisabonské smlouvy jako jednou z možných vhodných odpovědí. Lisabonská smlouva je především politický dokument, ať už se komukoliv to líbí nebo ne, ratifikací všemi členskými státy Evropské unie se stává základním pramenem práva v rámci Evropské unie.

Spolupráce evropských zemí a jejich společný postup v řadě oblastí je dobrou, důležitou a smysluplnou věcí. Aby však byly tyto společné postupy efektivní a funkční a těšily se podpoře občanů, nesmí být jejich existence pouze politickou vůlí, ale především musí vycházet ze **sledování toho, co se osvědčilo a v čem je možné nadále pokračovat, a na druhé straně toho, co je nutné naopak reformovat**. Vynořují se nejen nové vnější výzvy a ohrožení, ale čím dál tím silněji se objevují také procesy, které ohrožují evropské státy zevnitř a navzájem mezi sebou.

V souvislosti s diskutovanými návrhy na řešení hospodářských problémů evropských zemí se pojí již nyní otevření Lisabonské smlouvy, rok po vstupu v platnost, což je vzhledem ke „snadnosti“ její ratifikace věru „lákavá představa“. **Žádná nebo minimální změna nebude mít logicky žádný efekt, zásadní změna se zase může lehce zaseknout při ratifikaci v nějakém z členských států EU**. Bylo by možná mnohem lepší **zaměřit se na reformy nezbytných pravidel a vznik nástrojů pro řešení případných krizí beze změny smlouvy, avšak není řečeno, že by se to mělo zcela vyloučit**.

Smlouva začala platit přesně před rokem. Ovšem již nyní je jasné, že to pro celou Evropskou unii znamená velký krok do neznáma, který je spojen s řadou otázek. Opravdu se zvýší efektivita fungování Evropské unie? Dokáže Lisabonská smlouva vyřešit problémy, kterým Unie čelí? Osvědčí se nové funkce při fungování institucí EU? Přinesla LS do EU více demokracie a svobody, jak tvrdili její zastánci? Zjednodušila a zpřesnila právní řád EU? Dala EU větší váhu na mezinárodní scéně? Umožnila/zjednodušila další rozšiřování EU, přiblížila rozhodování v EU blíže občanům členských států a umožnila jim se ve větší míře (resp. pokud vůbec) identifikovat více s EU? Samozřejmě jako nic na tomto světě, ani **LS není dokonalá a obsahuje řadu diskutabilních a rozporuplných otázek**. Ovšem každá mince má svůj rub a líc, a to platí i pro Lisabonskou smlouvu. Jak bude ovšem vypadat zavedení změn, které jsou v ní zakotveny, a jaké přinesou skutečně dopady, ukáže až čas. **Dopady této smlouvy se projeví až v delším časovém horizontu a v současné době je tedy ještě předčasné objektivně a nestranně posoudit její význam a zodpovědět stanovené otázky. Vše má svůj čas.**

Osobně si myslím, že myšlenka na zjednodušení složitého propletení smluv do jednoho uceleného dokumentu, není v zásadě špatná. **Základní chybou EU je** (všeobecně,

nejen co se týče reforem zakládacích smluv), **že se často pokouší dosáhnout něčeho, bez ohledu na to, zda takový projekt má podporu občanů či nikoliv.**

Použitá literatura:

1. CENTRUM PRO EKONOMIKU A POLITIKU. Budoucnost Evropské unie. 1. vyd. Praha: centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 100 s. ISBN 978-80-86547-75-6.
2. CENTRUM PRO EKONOMIKU A POLITIKU. Krach evropské ústavy. 1. vyd. Praha: centrum pro ekonomiku a politiku, 2005. 104 s. ISBN 80-86547-45-0.
3. Dům Financí.cz [online]. Bitva o euro – druhý poločas (rozpadu?). 22. 11. 2010. [cit. 28. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://dumfinanci.cz/ekonomika/ze-zahranici/bitva-o-euro-druhy-polocas-rozpadu>>.
4. EurActiv [online]. Bruselský summit ovládá jediné téma: změna Lisabonu. 28. 10. 2010. [cit. 27. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://www.euractiv.cz/ekonomika-a-euro/clanek/bruselsky-summit-ovlada-jedine-tema-zmena-lisabonu-008048>>.
5. EurActiv [online]. Merkel a Sarkozy: Omezení hlasovacích práv si vyžádá změnu smluv EU. 19. 10. 2010. [cit. 28. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://www.euractiv.cz/ekonomika-a-euro/clanek/merkel-a-sarkozy-omezeni-hlasovacich-prav-si-vyzada-zmenu-smluv-eu-008014>>.
6. EurActiv [online]. Europoslanci by chtěli „pana nebo paní euro“. 15. 10. 2010. [cit. 28. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://www.euractiv.cz/ekonomika-a-euro/clanek/europoslanci-by-chteli-pana-nebo-pani-euro-008004>>.
7. EurActiv [online]. Summit EU připustil změnu Lisabonské smlouvy. 29. 10. 2010. [cit. 27. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://www.euractiv.cz/ekonomika-a-euro/clanek/summit-eu-pripustil-zmenu-lisabonske-smlouvy-008052>>.
8. Euroskop [online]. Summit EU nerozhodl o návrhu odebírat hlasovací právo. 29. 10. 2010. [cit. 27. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://www.euroskop.cz/38/17698/clanek/summit-eu-nerozhodl-o-navrhu-odebirat-hlasovaci-pravo/>>.
9. FIALA, P. Evropský mezičas. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2007. 175 s. ISBN 80-87029-04-6.
10. iHned.cz [online]. Lisabonská smlouva v Irsku prošla, oči Evropy se stáčí k Česku. 3. 10. 2009. [cit. 24. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <http://zahranicni.ihned.cz/c4-10076560-38511960-003000_d-lisabonska-smlouva-v-irsku-prosla-oci-evropy-se-staci-k-cesku>.
11. ODBOR INFORMOVÁNÍ O EVROPSKÝCH ZÁLEŽITOSTECH, ÚŘAD VLÁDY ČR. Když se řekne Lisabonská smlouva... Perspektiva fungování Evropské unie podle nového právního rámce. 1. vyd. Praha: Odbor informování o evropských záležitostech, Úřad vlády České republiky, 2008. 160 s. ISBN 978-80-87041-48-2.
12. Rada Evropské Unie [online]. Lisabonská smlouva. 2010. [cit. 24. 11. 2010]. Dostupný z WWW: <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1296&lang=CS>>.

13. VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. Analýza dopadů Lisabonské smlouvy [online]. 2010. [cit. 20. 11. 2010]. Dostupný z WWW:<<http://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/dokumenty/Analyza-dopadu-Lisabonske-smlouvy.pdf>>.
14. VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. Zpráva o stavu implementace Lisabonské smlouvy [online]. 2010. [cit. 23. 11. 2010]. Dostupný z WWW:<http://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/aktualne/2010-04-30-Zprava-o-stavu-implementace-Lisabonske-smlouvy--_8230_.pdf>.

Kontakt

Ekonomická fakulta
VŠB-TU Ostrava
Sokolská 33
701 21 Ostrava
Česká republika

Dr. hab. Krystyna NAJDER-STEFANIAK

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES

SECURITY AND SUSTAINED DEVELOPMENT

k-najder@o2.pl

Abstract

The terms security and sustained development are important in today's discourse on the human condition and the condition of the world humanity has called into being. A world in which economy plays a significant role. The article presents the many different aspects of security and sustained development, with both concepts viewed as a reality comprehension model and special attention paid to their theoretical and practical implications. Also underscored is the subjective dimension of security and the importance of equilibrium between the development of technical civilization and culture.

Key Words: security, sustained development, crisis, technical civilization, culture, ethics, metanoia, creative activity.

Abstract

Pojmy bezpečnosť a udržateľný rozvoj sú dôležité v dnešnom prejave na ľudskú kondíciu a stav sveta ľudstvo stvorilo. Svet, v ktorom ekonomike zohráva významnú úlohu. Článok prezentuje veľa rôznych aspektov bezpečnosti a udržateľného rozvoja, s oboma pojmami chápať ako model reality pochopenie a venovať osobitnú pozornosť ich teoretické aj praktické dôsledky. Tiež zdôraznila, je subjektívne rozmer bezpečnosti a dôležitosť rovnováhy medzi rozvojom technickej civilizácie a kultúry.

Kľúčové slová: bezpečnosť, trvalo udržateľný rozvoj, kríza, technická civilizácia, kultúra, etika, tvorivá činnosť.

Introduction

Contemporary human experience shows that not every culture model is able to cope with the challenges posed by civilization. One type of culture which finds it hard to deal with such challenges can be called here-and-now culture, a culture that grows out of the sense of loss of continuity in time, in which the here-and-now is independent of the past and future.

Manuel Castells¹ in his book *The Rise of the Network Society*² places contemporary man in the difficult context of radical incontinuity. Castells claims that social development is not evolutionary but takes place in leaps, and that today we are witness to such a leap forward. In the new world the dominant social integration form are global networks,

¹ Manuel Castells is one of the most frequently-quoted contemporary communication experts. He himself claims to be rooted in three cultures: Spanish, French and U.S. American. Castells studies the condition of man and society in the context of the rising role of networks in social life. Social change brought about by the technological revolution is the subject of his monumental trilogy, *The Information Age: Economy, Society and Culture*.

² The Polish edition of *The Rise of the Network Society* was edited by Mirosława Marody and translated by Kamila Pawluś, Mirosława Marody, Janusz Stawiński and Sebastian Szymański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warsaw 2007, p. 532.

concealed behind which is the flow of capital, influence and power. Castells notes that in order to exist we must be in the network, and once we are, we become dependent on sometimes very distant events on which we have no influence. Let us note that in this situation it is very difficult to develop an awareness of one's own subjectivity and a sense of security.

Deprived of their past dimension humans find it difficult to make avail of the experiences, discoveries and thoughts of those who are no longer with us, and sometimes completely fail to comprehend the works they have left behind. Ideas are deprived of depth and, in effect, thought becomes shallow, a mere projection of the comprehension of reality and no longer a storeroom of knowledge.

The future dimension, on the other hand, is a transcendent dimension necessary for the emergence of ethics and the fulfillment of human creativity. It implies concepts like hope and fear, and if we add to this freedom, also responsibility. George Steiner notes that hope and fear owe their strength to the syntax: "Hope contains fear of unfulfillment, fear contains the bitter seed of hope, a delicate suggestion of victory"³. People who focus only on the here-and-now are devoid of both hope and fear, all they feel and understand is a hope-bereft anxiety which they seek to rationalize and which does not give them strength. Although shallow, if we are unable to rationalize this anxiety, it will paralyze us and make us flee into thoughtlessness devoid of any sense of responsibility. In order to cope with today's global problems we need a culture able to measure up to the technological civilization which stands at humanity's disposal.

High in value today is both the universal need to feel secure and the universal need to be secure. At the same time it is evident that humanity is not safe in the world it has created, is unable to deal with its challenges, nor wisely use the openings it offers. Why? The answer to this question is sought by theoreticians, who want to understand the condition of humans en-trapped in contemporary society, economy, culture, and moral and intellectual crises.

1. The Ethical Dimension of Crisis

The nature of crisis is well reflected by the word used for it in Chinese – wei-ji – which consists of two characters meaning "danger" and "opportunity"⁴. Let us note that "security" can have a negative connotation as lack of danger, or a positive one – as the capacity to effectively combat danger. If we accept Roman Ingarden's claim that man as an ethical subject is a relatively isolated system⁵, in other words, that the source of his activity lies within his own self, then it becomes evident that our security is conditioned both by the broadly-understood environment with its existence openings and challenges, and the scope of our subjectivity, or the way we respond to threats.

The basic notion underlying ancient ethics was "concern". As Foucault noticed, ethical concern does not extinguish happiness, nor does it base on ordinance and prohibition. It is rather a commitment, and simultaneously a kind of "life technique" combining truth and goodness. A technique whose effect is the "development of the art of existence"⁶. In our concern for security we need to organize our environment wisely and prepare ourselves to deal with the possibilities and challenges that emerge from human activity. The notion of crisis,

³ G. Steiner: *Grammars of Creation* (Gramatyki tworzenia), transl. Jerzy Łoziński, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004, p. 12.

⁴ F. Capra: *The Turning Point* (Punkt zwrotny), transl. E. Woydyłło, PIW, Warsaw 1987, p. 50.

⁵ E. R. Ingarden: *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych* (Responsibility and Its Ontic Foundations), [in:] *Książeczka o człowieku* (Booklet on Man), WL, Cracow 1987.

⁶ M. Foucault: *The History of Sexuality* (Historia seksualności), transl. B. Banasiak *et al*, Warsaw 1995, p. 601.

which combines danger and opportunity, inspires activity aimed at changing that which threatens with loss of security.

If we assume that reality is dynamic, that its “existence” is based on change, crisis becomes an aspect of ongoing transformations. Fritjof Capra points out that the Chinese have a good understanding of the deep relation binding crisis and change and “always knew how to view the world dynamically and possessed a keen historical sensitivity”⁷. It is noteworthy, however, that the European notion of “creativity” educes that aspect of change which is linked to human freedom and responsibility, and thereby enables comprehension of the possibilities of calling new “worlds” into existence.

Its ties to creative activity give crisis an ethical dimension. In its assumption that humans are free and responsible, ethics asks about “how things should be”. It introduces a transcendent dimension and validates possibility. In this context crisis is an element of the continuity of existence which signals error and inspires activity aimed at changing that which threatens with loss of security.

2. The Notion of Security

The notion of security functions both in a subjective and an objective sense. In the subjective sense it refers to the condition of certainty, quiescence and lack of endangerment. The sense of security gives us more courage to fulfill ourselves and makes us friendlier towards others and the environment. In effect, this is how we prepare ourselves and our surroundings to eliminate threat. However, if our sense of security is remote from reality it can itself become a threat. Failure to notice danger makes a wise response to it impossible.

In the objective sense we can view security in a positive and a negative aspect. In the positive aspect it enables effective resistance to danger, in the negative aspect it is the lack of danger. Security in the negative sense is non-existent – in our dynamic, vital and never quite predictable world with its surprising mixture of aspirations and events we must confront threats.

Let us say that the need for a sense of security combined with the accentuation of its negative aspect (no threats) can manifest itself by a yearning for stability, and even stagnation. Efforts to fulfill such desires restrict human creativity and development, and therefore bear a negative influence on security in the positive sense.

The need for a sense of security understood as the lack of danger may be the reason why humans resign from fulfilling essential values, avoid situations in which they might encounter them and, in consequence, have no axiological reference points for their activity. They fear freedom, seeking and discovering truth, real encounters with others and venturing beyond the known and tested.

It is worth taking a look at the subjective character of security as the quality and scope of human subjectivity have a fundamental influence on man's and his environment's security. The technique at our disposal is merely a tool – a very useful one, provided we know how to use it wisely. The quality and scope of subjectivity depend on our capability to think, comprehend, think comprehensively, experience, feel, evaluate, act, creatively overstep routine, as well as the scope of our knowledge about fact and theory.

When we assume the notion of subject suggested by Roman Ingarden – who, in order to explain the nature of subjectivity, introduced the idea of a relatively isolated system, or a system containing a source of activity⁸ – we see that man does not respond to his environment

⁷ F. Capra: *The Turning Point (Punkt zwrotny)*, transl. E. Woydyłło, PIW, Warsaw 1987, p. 49/50.

⁸ R. Ingarden: *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych (Responsibility and Its Ontic Foundations)* in: *Książeczka o człowieku (Booklet on Man)*, PWN, 1972.

automatically. Activity or its lack appear as the effect of reference to the knowledge and valuation we accepted earlier. We notice that the functioning of the individual is always the result of complex internal and external influence. The internal factors function like a filter that shapes our perception of reality and lends importance to individual experience, and are modified by new experiences.⁹ Studies show that the sense of endangerment is considerably enhanced by the lack of culture-generated internal resources: internalized norms, standards, authorities and beliefs. These are crucial for the positioning of our aspirations and importance criteria. Their lack causes disorientation in a loose mixture of contradicting ideologies, myths, superstitions and visions, today mainly acquired by way of medialized, chaotic and commercialized socialization. This is not conducive to subjective existence, nor does it help us be and feel secure. does not enhance via theories Jako odpowiedź na ich brak pojawia się zagubienie w niespójnej mieszance sprzecznych ze sobą ideologii, mitów, przesądów i wyobrażeń o świecie nabywanych dziś najintensywniej drogą medialnej, chaotycznej i skomercjonalizowanej socjalizacji. Taka odpowiedź nie sprzyja podmiotowemu byciu. Nie pomaga też w byciu bezpiecznym i poczuciu bezpieczeństwa.

Is there a universal cause for the multifarious threats which contemporary man must face? Do they have a common source? Can we point to one basic threat which we must respond to wisely to avert the threats looming before contemporary humanity?

3. Keeping the Balance between Civilizational and Cultural Development

In order to better understand the nature of the threats underlying the problems with which contemporary man cannot cope with, and discover why he is unable to make better avail of the opportunities offered by the knowledge and technology at his disposal, it is worth to seek inspiration in the philosophy of Albert Schweitzer, Nobel Peace Prize holder and author of the Reverence for Life idea referred to by eco-ethicians and environmental ethicians. Especially interesting for the debate on human security is his concept of the coexistence of culture and civilization. Schweitzer forwarded proposals which help understand the dangers facing contemporary man.

For Schweitzer civilization consisted of those human products which served to preserve human life in its biological dimension, while culture comprised human values and products not directly linked to the fight for survival. Schweitzer noted that culture enabled humans to move beyond purely biological existence towards a new value unknown in the natural world. Culture allowed man to distance himself from civilization and consciously change the world.

According to Schweitzer civilization and culture were not mutually exclusive and did not compete against each other. However, if civilizational growth began to dominate over cultural development or, in other words, if culture began to lag behind civilization, human life was reduced to its biological aspect and man ceased to be a creative being who shaped his natural and social environment consciously – he became unable to take adequate care of his natural and social eco-systems and, dominated by the impersonal forces of nature and economy, was reduced by them to an object. This is what Schweitzer called Neoprimitive man. Neoprimitive man does not ask fundamental questions about his existence, nor does he seek the truth about the world. Easy to manipulate, he also likes to manipulate others to further his goals. He is unable to create culture nor use it properly. Schweitzer points out that cultureless

⁹ This was mentioned by M. Marody: *Psychospołeczne nastawienia w zmieniającej się rzeczywistości* (Psychosocial Attitudes in a Changing Reality) in: M. Marody (Ed.): *Oswajanie rzeczywistości. Między realnym socjalizmem a realną demokracją* (Taming Reality. Between Real Socialism and Real Democracy), Instytut Studiów Politycznych (Institute for Political Science), Warsaw 1996, p. 214.

civilization paradoxically threatened biological life as well as its products escaped the control of a humanity occupied solely with survival and turned against both humans and nature.

It is hard to escape the impression that contemporary man is in danger of becoming Neo-primitive man. He has at his disposal a civilization which, used wisely, could let him create friendly conditions for humans and nature, but he does not know how to do it. The problem lies in his culture, which is evidently behind today's technological possibilities. Devoid of a past and future dimension, this culture does not allow man to respond wisely to the opportunities offered by civilization. The effects are threats interestingly described by Neil Postman¹⁰, author of *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*¹¹. Postman analyzes the relations between culture and technological civilization and distinguishes three types of relations and, consequently, three development stages of culture.

Postman believes that the first stage, which lasted until the end of the 17th century, was best for culture. In his reflections on the relation between culture tools and convictions he concludes that in this culture, "tools are not intruders. They are integrated with culture in such a way as not to introduce meaningful contradictions to the proper world outlook"¹². According to Postman important and stabilizing cultural values remained constant here even when inventions and discoveries became the driving-force of moral change. Importantly, technology in its praxeological dimension was not considered autonomous and tools served the attainment of specific goals proposed by culture and were introduced into an integrated human environment. Their job was to help resolve material conflicts or serve the symbolic world of art, religion and politics. Examples of such cultures were ancient Egypt and medieval Europe.

In Postman's opinion the situation changes drastically in the second stage, which he calls technocracy. Characteristic for this stage is that the main role is played by tools and that "everything must to some degree make way for their development... Tools do not integrate with culture but attack it"¹³. Technocracy creates new values: standardization, progress, artificiality, objectivity, reproduction, mass representation, usefulness – all values which reinforce technology. Let us note that this is the stage in which man designs his environment by means of thought ordered by a machine metaphor and a one-directional, linear subject-object relation. This reductionistic thought paradigm leads to reduction of spatial dimensions.

Postman calls the third development stage of culture technopoly, which he describes as "total technocracy". Postman believes technopoly appeared in western culture and civilization in result of the evolution of technical means and their growing social role. He further claims that western civilization embarked on the technopoly stage around 1911 with the publication of Frederick W. Taylor's *Principles of Scientific Management*.

In Postman's view technopoly's chief characteristic is that it frees man from thinking and responsibility for thought, offering easy solutions for all walks of life and proposing an effective technological alternative to cultural tradition: medicines instead of prayer for health, psychotherapy instead of absolution, immediate gratification instead of restrictions,

10 Neil Postman (1931- 2003) – American philosopher, media theorist, culture critic and professor at New York University's Department of Culture and Communication. His best-known work is the 1985-published *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*, which was translated into eight languages. Postman bases on the theories of Marshall McLuhan, with whom he shares the view that technological progress determines the development of civilization and culture. Unlike McLuhan, Postman is a techno-pessimist.

11 *Technopol: Triumf techniki nad kulturą* (*Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*), Ed. I: Warsaw 1995, PIW, p. 248; Ed. II: Warsaw 2004, Wyd. Muza.

12 N. Postman: *Technopol. Triumf techniki nad kulturą* (*Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*), transl. A. Tanalska-Dulęba, PIW, Warsaw 1995, p. 36.

13 *Ibid*, p. 39.

mobility in-stead of family roots, TV instead of books – and even hibernation instead of death.¹⁴

Although he does not refer to Jean-François Lyotard, the author of *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology* follows the path mapped out in *La condition postmoderne*: he depicts the downfall – in result of rapid technological development – of narrations heretofore legitimizing scientific cognition and implying systems of understanding and, in consequence, valuation¹⁵. Like Lyotard, Postman notices the triumph of technological-scientific ideology, its claims to totality based on the criteria of effectiveness and productivity. Quite certainly neither culture nor the upgrading of human potential are well-served by the phenomena de-scribed in *Technopoly*: bureaucracy, IT reverence, narrow specialization, faith in statistics, susceptibility to advertizing or information blockage. Postman sees the threats inherent in *technopoly*, which he compares to a kind of cultural AIDS (here: Anti-Information Deficiency Syndrome¹⁶). Here we see clearly that humans within the *technopoly* context is con-demned to superficial and very shallow experience as space loses its metaphysical depth and ethical dimension. The lack of “immunity to information” results from disorientation in an atomized, collectivized and reduced space. *Technopoly*’s shallowness results from the reduction of space to a degree where it is no longer possible to grasp the systemic ties between its various dimensions. Aims are confused with means, and we desperately seek directions for our activity without noticing that we too are beginning to treat ourselves as a means towards diverse particular goals, that we are objectivizing ourselves. *Technopoly*’s shallowness harmonizes well with the shallowness of experience, which is now too immersed in discourse to remember about emet. Hopes for man’s salvation from thus-reduced space is justified by man’s capability for metanoia.

Postman’s reflections underscore the importance of both environment and space for shaping a certain form of “humanity” and inspire thought about the degree to which man, the environment and space constitute each other. They show the effects of breaking the ties between the system’s elements – culture, technology and human activity. Setting this system alongside the eco-system explains why breaking the ties between these elements is dangerous: this severance “kills” the eco-system, and in effect its elements.

Postman implies that the imbalance between civilization and culture described by Schweitzer has been mounting since the 18th century. The effects of this imbalance are well described by Feliks Gross, who recalls the “technical assistance” forwarded by the U.S. to primeval Africans after World War Two. It was to help them in economic growth by introducing new technology and production means. The project failed precisely because of the difference between the proposed technology and the culture-conditioned mentality of its recipients, who proved unable to use it to further their and their world’s development.¹⁷

Schweitzer noted how important it was for culture to keep up with civilizational growth. Today, however, we hear everywhere that Western culture is in crisis, the most frequently-used terms to describe it being: decline, decay, atrophy, exhaustion, turning-point, catastrophe, annihilation, end.¹⁸ This crisis was already heralded by philosophers like Kierkegaard and Nietzsche, and in the 20th century by Husserl, Shestov and the Existentialists. Today we ask ourselves what mistakes we made in planning the creation of a better humanity and a better world. We already know that “sophisticated intellectualism,

14 Ibid, p. 76.

15 J-F. Lyotard: *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, Minuit, Paris 1979.

16 N. Postman: *Technopol. Triumf techniki nad kulturą* (*Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*), op. cit., p. 78.

17 F. Gross: *Wartości, nauka i świadectwa epoki* (*Values, Science and Period Testimony*), Wydawnictwo IFiS PAN, Warsaw 2002, pp. 209-212.

18 G. Godlewski: *Lekcja kryzysu. Źródła kulturalizmu Floriana Znanieckiego* (*Lesson in Crisis. The Sources of Florian Znaniecki’s Culturalism*), Wydawnictwo KR, Warsaw 1997, p. 5.

artistic mastery and skill, and scholarly excellence can actively serve the demands of totalitarianism, or at least look on with indifference at the sadism mounting everywhere”¹⁹, that the magnificent music of eminent composers can resound in rationally-designed death camps. Moreover, although he can invent astounding technological solutions and uncover truths allowing him to interfere in the complex processes of nature, man is unable to halt the destruction of his social and natural environment and his own degradation. The roots of this painful defeat of Enlightenment-generated hopes must lie in some kind of basic, inherent falsehood in basic thinking.

Certainly the 20th century, which brought events subsequently named “the catastrophe that rolled over European and Slavic civilization”²⁰ and contributed to the emergence of the term “civilization of:death” calls for an ethically-oriented human response to the world created by human activity. This response should make room for man’s need to develop within culture. Neoprimitive man cannot feel secure in any of the term’s meanings and is a threat to himself and the world because thanks to him civilization, which should essentially enable survival, begins to hinder it. In order to make wise use of the civilization we have Neoprimitive man must develop a culture that is adapted to it. This is crucial if man is to be secure and no threat to himself and the world.

4. Sustained development

Culture adapted to contemporary technological civilization grows out of a thought paradigm ordered by a metaphor rooted in the eco-system concept, which is replacing the modern machine metaphor. In thinking based on eco-systemic relations difference does not antagonize but enriches, and rivalry is replaced by synergy. In this new paradigm the axiological aspect of the modern-day development concept becomes very complicated and needs the qualifier “sustained”, thanks to which development ceases to be threatened with coincidental and ruthless change. Here equilibrium implies a holistic perspective and forces consideration for diverse dependencies. Set against the notion of development it is not static but lasting. Like “development” earlier, “sustained development” is a valuating notion.

And, like all notions, this one too is a reality comprehension project and knowledge storeroom. Introduced to the European discourse by Hans Carla von Carlowitz /1713/, it has since acquired new content and contexts, and today may be viewed as:

- a task to be fulfilled
- the effect of doing good
- a means of attaining values
- an effectiveness criterion.

Sustained development is an element of the ethical concern for man. It is to guarantee his security in a changing world, and makes room for the continuity of time and human creative activity which transforms the present into the future.

Sustained development has given rise to a political economy doctrine proposed in the so-called Brundtland Report²¹. There it is stated that our civilizational level allows sustained development as a form of development in which the needs of the current generation can be fulfilled without diminishing the fulfillment chances of future generations. The report states that civilization has achieved a sustainable level and postulates an economy with well-weighted relations between economic growth, environmental care (natural and human), and human health. Thus understood, sustained development is contained in UN norms and docu-

19 Ibid, p. 10.

20 G. Steiner: Grammars of Creation (Gramatyki tworzenia), transl. Jerzy Łoziński, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004, p. 9.

21 Our Common Future, WCED report, 1987. The so-called Brundtland Report (from the name of Commission chairman Gro Harlem Brundtland).

ments (the Rio Declaration, World Charter for Nature, Stockholm Conference 1972), constitutes an important element of international law and lies within the interest of many international organizations.

Sustained development propagators point out that the idea runs contrary to the uncritical copying of market economy and stress that we need new, contemporary proposals for ordering the various spheres of human activity, including economy. An important practical implication of sustained development is cooperation between specialists in various fields. The synergic effect of such cooperation should surpass the results attained within one field. Outside economy sustained development acquires different meanings, depending on the context. It is applied to denote “pro-ecological” behaviour, it is also associated with success and innovation. And it always associates with subjective, responsible human behaviour. The application of the term to the relation between technological civilization and culture forces the discourse on human security to take stock of the human capacity for metanoia and existence within the ethical dimension, and make room for education in formulating creative responses to danger.

Kontakt

Warsaw University of Life Sciences
Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
Poland

Ing. Aliaksandr SUDLIANKOU¹

FAKULTA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

PRŮBĚH VYJEDNÁVÁNÍ O POST-KJÓTSKÉM REŽIMU²

xsuda01@vse.cz

Abstrakt

Článek se zaměřuje na problémy spojené s otázkou mezinárodních jednání o změně klimatu a procesu vytváření nových forem spolupráce mezi producenty skleníkových plynů v post-kjótském období. Ve své práci bych chtěl nastínit hlavní problémy, které souvisí s fungováním Kjótského protokolu a identifikovat možná východiska pro další kola jednání. Tyto závěry budou provedeny na základě analýzy současných přístupů největších producentů skleníkových plynů. Zvláštní pozornost bude věnována rozvojovým zemím a jejich přístupu k této problematice.

Klíčová slova: Klimatické změny, COP-13, COP-15, post-kjótský režim, klimaticko-energetický balíček EU, emise skleníkových plynů.

Abstract

The article focuses on problems related to the nature of international negotiations on climate change and the process of creating new forms of cooperation between greenhouse gases emitters in the post-Kyoto period. Additionally, in my paper, I would like to outline the conflict points of the operation of the Kyoto Protocol and to identify possible starting points for further rounds of negotiations. These conclusions will be based on the analysis of current approaches of the major emitters of greenhouse gases. Particular attention will be paid to developing countries and their approaches to this issue.

Key Words: Climate change, COP-13, COP-15, post-Kyoto regime, the EU climate and energy package, greenhouse gas emissions.

Úvod

Světovou ekonomiku v 90. letech poznamenal nejen rozpad duální struktury globalizujícího se světového hospodářství, ale i rostoucí zájem mezinárodního společenství o otázku změny klimatu. Zpráva na toto téma byla předložena k diskuzi na Valném shromáždění OSN v roce 1990. Právě od této doby se ekologicko-klimatický problém stal prvkem mezinárodní politiky, prvkem, který úzce souvisí s politikou energetické spotřeby a bezpečnosti. V současné době připadá kolem 80 % emisí skleníkových plynů na odvětví energetiky (včetně těžby, transportu a spotřeby fosilních paliv atd.)³

¹ Ing. Aliaksandr Sudliankou, Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta Mezinárodních Vztahů, katedra Světové Ekonomiky. Nám. W. Churchilla 4, 130 67. Email: xsuda01@vse.cz.

² Tento příspěvek byl napsán v rámci projektu IGA č. F2/24/2010 „Politiky EU: koncepty a proměny na pozadí Lisabonské smlouvy“.

³ Podle hodnocení odborníků na emisí skleníkového plynu se podílí: energetika 26 %, průmysl 19 %, zemědělství a lesnictví 14 %, transport 13 %.

Hlavní příčinou zvyšování teplot je zvyšující se koncentrace skleníkových plynů v atmosféře, která je převážně způsobena hospodářskou činností lidstva, hlavně využíváním fosilních druhů paliv a kácením lesů. Podle závěru studie Nicolase Sterna v minulých tisíciletích docházelo ke změně koncentrace skleníkových plynů v důsledku změny teplot, kdežto dnes vypadá situace opačně. Zvyšování koncentraci CO₂ v atmosféře vede ke zvyšování teploty zemského povrchu (Stern, 2006/1, str. 12).

V současné době následky oteplování zasahují většinou rozvojově nejzaostalejší státy, ale je třeba si uvědomit, že negativní dopady oteplování mají jen dočasně lokální charakter, a že na dnešním globalizovaném Světě existuje vysoká míra interdependencí, což nutí rozvinuté ekonomiky k co nejrychlejšímu pokroku v otázce řešení problému trvale udržitelného rozvoje. Ve své práci bych chtěl: 1) popsat současný průběh mezinárodního vyjednávání o formě budoucí podoby post-kjótského režimu a roli Evropské unie v tomto procesu, 2) nastínit problémy, které determinují průběh mezinárodních jednání a určit podmínky úspěšného zakončení tohoto procesu do konce roku 2012, kdy vyprší platnost Kjótského protokolu, 3) provést analýzu závěru kodaňského jednání UNFCCC s výhledem do dalšího kola, které se bude konat v mexickém Kankúnu na konci roku 2010.

1. Průběh vyjednávání v otázce změny klimatu a okolností, které ho ovlivňují

Na začátku bych rád charakterizoval současný proces vyjednávání v otázce formování nové podoby dohody o omezení vlivu antropogenních faktorů na změnu klimatu. Na konci roku 2012 dojde k vypršení platnosti Kjótského protokolu, což má za následek potřebu prodloužit platnost stávající smlouvy, anebo na základě konsenzu všech států hlavních emitentů skleníkových plynů podepsat a ratifikovat novou dohodu. Problémem však je, že na základě Akčního plánu ze summitu COP-11 v Montrealu v roce 2005 je Kjótský protokol uznán z právního hlediska jako příliš úzký a má celou řadu nedostatků. Kjótský protokol není ratifikován největšími světovými emitenty CO₂, kterými jsou USA a Čína, jejichž objem emisí se v současné době drží zhruba na stejné úrovni a činí okolo 6 mld. tun CO₂.⁴ Dále dochází ke zmírňování závazků rozvinutých států, což umožňuje, aby si kupovaly emisní povolenky a započítávaly si snížení emisí v zahraničí. Redukce emisí CO₂ má pak ryze symbolický charakter a neodpovídá požadavkům výsledků intenzivního výzkumu. V dokumentu navíc nejsou stanoveny konkrétní mechanismy ani objem pomoci rozvojovým státům pro jejich adaptaci na změny klimatu a odstranění následků již probíhajících změn (Avdeeva, 2010/2, str. 262).

Dalším důvodem je nízká míra schopnosti tohoto protokolu ve vynucení řádného plnění závazků plynoucích pro státy, které ratifikovaly Kjótský protokol. Případně není vypracovaná procedura postižení nebo uvalení penále na ty státy, které nedodržují přijaté závazky. Podle současných odhadů je pravděpodobné, že Kanada v roce 2012 převýší míru plynoucí pro ni ze závazků Kjótského protokolu o 30 %, což bude okolo 150 mln. tun CO₂. (IEA, 2010/3, str. 128). Kanada v tomto případě není jediná a otázka nedostatečného plnění závazků Kjótského protokolu a přenesení těchto závazků do budoucí dohody je proto jedním z klíčových bodů v procesu jednání UNFCCC.

V procesu formování právních nástrojů pro strukturu nové klimatické dohody je důležité vymezit okruh problémových bodů, které budou mít bezprostřední vliv na přípravu před dalším kolem jednání COP-16 v mexickém Kankúnu na konci tohoto roku. Tyto hlavní faktory se nyní budu snažit popsat.

⁴ Dnes objem emisí Číny a USA dohromady činí okolo poloviny celosvětových emisí.

Hnací silou procesu vytváření společného globálního přístupu je vnímání následků změn klimatu jak světovou veřejností, tak i politickým establishmentem rozvinutých a rozvojových států. Následky oteplování mají v současné době nejrazantnější vliv na země jihovýchodní Asie, které trpí přírodními katastrofami, nejhudší pobřežní státy Afriky, které trpí devastací půdy a Indie, která stále více pociťuje nedostatek pitné vody v důsledku tání ledovců. Většina těchto států, má zanedbatelný vliv ve světové politické aréně. Na druhé straně současné oteplování pouze nevýznamně ovlivňuje život obyvatel rozvinutých ekonomik, což nevytváří dostatečný společenský tlak pro to, aby se zefektivnil společný postup v oblasti změny klimatu.

Vztah odborné veřejnosti ke změně klimatu je také ovlivněn řadou studií, které jsou zaměřené na výzkum ekonomických dopadů změny klimatu. Mezi ně například patří studie ekonoma Světové banky Nicolase Sterna (Stern report), který na základě matematického modelování dospěl k názoru, že pokud se světové hospodářství bude rozvíjet stejným tempem a zároveň ze strany emitentů nebudou podniknuty neodkladné a náležité kroky, teplota zemského povrchu se v následujícím období zvýší o 2 až 6 stupňů Celsia, což bude mít za následek ekonomické ztráty v roce 2050 o objemu okolo 20 % světového HDP (Stern, 2006/1, str. 12).

Na druhé straně existuje kritický posudek Sternovy zprávy od profesora Yaleské univerzity Roberta O. Mandelsohna, který na základě analýzy Farm Level Data v USA hodnotí objem možných škod v rozsahu 0,1 % HDP, což vede ke zvyšování nejednoty v prostředí odborné veřejnosti. Dnes je vidět rozdělení vědecké společnosti na alarmisty a skeptiky, kteří se navzájem obviňují ze subjektivity a politické angažovanosti (Whalley – Walsh, 2008/4, str. 233).

Z toho plyne, že relativní neúspěch posledních summitů je částečně podmíněn nejednotným přístupem odborníků na klimatické změny. Řešení problému oteplování a dosažení politického konsenzu bezprostředně závisí na interpretaci závěrů odborných prací. I když, nutno podotknout, vědecké názory mají spíše vliv na odbornou veřejnost. Pro východiska jednání v rámci UNFCCC mají stěžejní význam závěry Intergovernmental Panel of Climate Change – IPCC.

V současné době je vidět silná politická vůle zúčastněných států dojít ke společnému jmenovateli v procesu formování post-kjótské dohody. Tento průběh však může významně postihnout změna poznatků o oteplování.⁵

Problém efektivního zapojení rozvojových států do procesu hledání společného kompromisu v otázce snížení emisí skleníkových plynů je neochota rychle rostoucích ekonomik, nechtějí konstruktivně vyjednávat o společných přístupech na cestě k nové podobě post-kjótského režimu. Tento problém má z hlediska rozvojových států širší souvislosti – je spojený s formováním spravedlivého ekonomického řadu.

Nalezení společného kompromisu bezprostředně souvisí s diskusí o trvale udržitelném rozvoji a disparitě v ekonomické úrovni mezi státy severu a jihu. Rozvojové státy apelují na to, že příčinou oteplování byla průmyslová revoluce, v jejímž důsledku se mnohonásobně zvýšila spotřeba fosilních paliv a koncentrace CO₂. Výsledkem byl intenzivní ekonomický růst rozvinutých států a zaostávání vývoje zbytku světa. V současné době rozvojové státy opodstatněně trvají na tom, že finanční zátěž by měla být primárně rozdělena mezi „hlavní viníky“ oteplování. Relativně novými principy, které pozitivně přispěly do dialogu, se stalo přiznání „historické odpovědnosti“ a dále pak podřízení se principu společné, ale diferencované odpovědnosti.

Další velmi citlivá oblast v procesu vyjednávání mezi rozvinutými a rozvojovými státy je otázka změny podmínek mezinárodního obchodu. Příčinou je, že Evropská unie podnikla

⁵ V roce 2014 se čeká 5 hodnotící zpráva IPCC, která se stane podkladem pro hodnocení situace se změnou klimatu, jeho následky a nezbytnými opatření.

legislativní opatření ke snížení emisí skleníkových plynů a v rámci tohoto procesu na zasedání Jarní evropské rady v březnu 2007 pro oblast energetiky a klimatické změny pro rok 2020 došlo k přijetí Klimaticko-energetického balíčku EU. Jedná se o komplexní soubor opatření, v rámci kterého by EU měla do roku 2020 snížit objem emisí o 20 %, zvýšit podíl obnovitelných zdrojů o 20 % a celkově uspořit 20 % spotřebované energie. Tento soubor opatření předpokládá implementaci politiky adaptace a mitigace, což jsou tržní instrumenty (obchodování s emisemi, zdanění uhlíku, mechanismus pro uchování lesů) (Vošta – Stuchlík – Bič, 2008/5, str. 107). Tyto závazky předpokládají nárůst investic do „zelených technologií“, což výrazně poznamená konkurenční schopnost evropské produkce na zahraničních trzích. Na druhou stranu ale přechod ekonomiky EU na nízkouhlíkovou cestu rozvoje výrazně zlepšuje její energetickou bezpečnost a stimuluje technologický rozvoj.⁶

Mezi regulatorní opatření pomoci, kterými lze přimět rozvojové ekonomiky k přijetí závazků na snižování emisí CO₂ a k provádění opatření snižujících energetickou náročnost výroby, lze pokládat zavedení dovozních cel na zboží pocházející z těchto států.

2. Balijská cestovní mapa a cesta do Kodaně – Bali roadmap

V roce 2007 v Bali, kde se konal summit COP-13 byla přijata Balijská Cestovní Mapa, která se stala důležitým základem pro počátek jednání o budoucím formátu post-kjótské dohody.⁷

Pro přípravu výsledného dokumentu a následnou dvouletou práci na přípravě konference v Kodani byly zřízeny dva orgány: 1) Working Group on Longterm Cooperative Action under the Convention (AWG) věnující se problémům cestovní mapy. Tato skupina by působila souběžně s procesem Kjótského protokolu. 2) Skupina pracující s průmyslově rozvinutými státy a státy s transitivní ekonomikou, která by řešila jejich budoucí emisní závazky. Dvouletý časový rámec vytyčený v Bali nebyl postačující pro nalezení konsensu mezi všemi účastníky, a proto byl prodloužen mandát pro obě dvě skupiny do COP-16 v mexickém Kankúnu, do kterého se vkládají určité naděje.

V otázce omezení emisí skleníkových plynů se rozpracovaná a přijatá Balijská cestovní mapa zaměřuje na čtyři hlavní oblasti, které definují základní směry působnosti a definují také prostředky pro dosažení cílů vytyčených v UNFCCC. Jedná se o procesy mitigace, adaptace, inovace a o finanční a investiční technologie.

Mitigace je bezprostředně spojená s aktivitami pro redukci emisí GHG v budoucnu. Jedna se o tržní nástroje, jejichž pomocí lze určit cenu emisí a také se nákladově efektivním způsobem vypořádat se selháním trhu. Mezi tyto nástroje patří obchodování s povolenkami a emisní daň. Implementace těchto nástrojů však může výrazně ovlivnit tržní bilanci a následně vést k deformaci trhu a poklesu konkurenceschopnosti na světovém trhu. Zmíněné prostředky mitigace jsou z teoretického hlediska stejnoměrně efektivní. Oproti tomu je zavedení uhlíkové daně z politických důvodů sociálně obtížnější (Vošta – Stuchlík – Bič, 2008/5, p. 115).

Evropská Unie se stala průkopníkem v oblasti obchodování s povolenkami, když byl 1. ledna 2005 zaveden ETS EU. V současné době na ETS EU připadá 2/3 fyzického a finančního objemu světového uhlíkového trhu. Různé formy národních a regionálních

⁶ V současné době na úrovni EK otevřeně pouze Francie a Itálie prosazují myšlenku zavedení uhlíkové cla. Jeho zavedení však mohou být provázány symetrickými kroky ze strany Číny, což by mohlo vyústit v „obchodní válku“.

⁷ Texty všech dohod, které byly dosažené v Indonésii v rámci COP-13 lze najít na adrese: <http://unfccc.int/resource/docs/2007/cop13/eng/06a01.pdf>.

systemů obchodování s povolenkami existují v současné době v USA,⁸ Kanadě, Japonsku, Švýcarsku a na Novém Zélandu. Evropská unie plánuje vytvořit do roku 2015 společný trh pro obchod s emisemi mezi státy OECD a do roku 2020 globální uhlíkový trh, kam by vstoupily, mimo jiné, Čína, Indie, Brazílie, JAR a další rozvojové státy. V letech 2005-2008 světový objem obchodování s uhlíkem přesáhl hodnotu 120 mld. USD. Do roku 2020 se objem obchodu může zvýšit na 2-3 bil. USD.

Adaptační pilíř se zaměřuje na řešení problémů, které plynou z probíhajících klimatických změn. Jedná se například o finanční zajištění proti možným klimatickým výkyvům, které mohou ovlivnit efektivní fungování tržních subjektů v zemědělství, anebo proti negativnímu vlivu studeného počasí na energetický průmysl. Mezi konkrétní nástroje adaptace patří trh s alternativami klasického pojištění.

V rámci Balijské konference však byla větší pozornost věnována jinému faktu: Současné adaptační nástroje finančního zajištění proti negativním vlivům klimatických změn se rozšiřují většinou v průmyslově a sociálně rozvinutých státech. Oproti tomu rozvojové země, které nejvíce trpí přírodními výkyvy, nemají možnosti využít tyto nástroje, neboť v nejzaostalejších státech nefungují finanční trhy.

Institucionálním základem pro adaptační pilíř je Adaptační fond (AF), instituce založená na základě protokolu z Kjóta. Zpravováním tohoto fondu je pověřen Globální environmentální fond (GEF). Odděleně od GEF založila skupina Světové banky Fond čistých technologií, který má na starosti pilíře adaptace a mitigace.

Třetí pilíř Balijské cestovní mapy se zaměřuje na oblast inovací a technologií. Důležitost tohoto pilíře vychází z podstaty procesu omezování emisí skleníkových plynů. Inovace a technologie jsou základem úspěšného boje proti změně klimatu. V Bali byla hlavní pozornost věnována problémům internacionalizace vědeckovýzkumných aktivit. Synergický efekt by měl kladně ovlivnit výsledek společného úsilí. V rámci jednání se také probíraly problémy vytváření stimulů pro rozvoj a implementaci inovací – a to obzvláště v rozvojových státech. Důležitou oblastí tohoto pilíře se stal také problém transferu technologií do rozvojových států. Z obsahu tohoto pilíře je vidět, že byl založen na základě obecných koncepcí. Pilíř např. není věnován otázce práva na duševní vlastnictví ani rozvoji infrastruktury, určené k inovaci v rozvojových zemích. Toto bude předmětem diskusí v dalších kolech jednání COP.

Institucionálně spadá oblast inovace a transferu technologií pod Expert Group on Technology Transfer (EGTT), subsidiárního orgánu UNFCCC. Projekty vznikající v rámci tohoto pilíře budou financovány ze zdrojů GEF. Pilíř adaptace bude spadat pod oblast působnosti sekretariátu GEF. Stejně tak bude i skupina Světové banky nadále působit v této oblasti. (Whalley – Walsh, 2008/4, str. 260). Na realizaci projektů mitigace pracuje celá řada institucí, problémem zde však je, že zde zatím neexistuje jeden společný mezinárodní orgán, který by založil bázi pro budoucí úsilí v této oblasti. Většina fondů v této oblasti má národní anebo subregionální charakter.

Čtvrtý pilíř Balijské cestovní mapy je zaměřen na finance a investice, navíc je základem pro úspěšnou implementaci výše popsaných iniciativ. Jak jsem již zmínil, existuje celá řada iniciativ, jak na globální, tak na regionální úrovni, které realizují investiční projekty na základě mezinárodního kapitálu i prostřednictvím privátního sektoru. Jejich objem však v současné době není ani z daleka postačující.

Světová banka před nedávnem zveřejnila zprávu, ve které se věnuje otázce trvale udržitelného vývoje a klimatickým změnám. Podle závěru této zprávy do omezení negativního vlivu klimatických změn by měly rozvojové státy investovat okolo 140-170 mld.

⁸ Jedna se o Regional Greenhouse Gas Initiative RGGI. Jsou to 10 států USA, které se zavázali snížit emise CO₂ o 10 % do roku 2018. Týká se to pouze podniku v odvětví energetiky. Western Climate Initiative WCI je dohoda 7 amerických států a 6 Kanadských o snížení o 20 % emisí CO₂ do roku 2020 v porovnání s rokem 2005.

USD ročně v průběhu následujících 20 let. Pro opatření k adaptaci na klimatické změny v průběhu let 2010-2050 by mělo být investováno dalších 100 mld. USD ročně.

Podle studie International Energy Agency (IEA) z roku 2008 by mělo být do roku 2050 investováno ročně okolo 1.1 % globálního HDP do nových zelených technologií. 45 bil. USD je cena pro dosažení vymezeného IPCC cíle: 50% snížení emisí CO₂ do roku 2050 (Taylor, 2008/6, str. 23).

Odhady těchto institucí neodpovídají současnému stavu věcí v této oblasti. Objem financování, který je v současné době vynakládán v rozvojových státech na regulaci negativních následků klimatických změn, činí okolo 10 mld. USD, a to je očividně velmi málo.⁹

S ohledem na tyto relevantní informace přinesla konference COP-15 stěžejní závěr: finanční zdroje by měli přicházet ze všech možných úrovní: mezinárodní, národní i regionální. Mezinárodní organizace a vládní orgány účastnických států konvence by měly vytvářet stimuly pro inovace a investice podniků, tak aby zaváděly zelené technologie. Východiskem v dané situaci je intenzivnější využívání a rozšiřování již dnes fungujících flexibilních opatření jako: Clean Development Mechanism (CDM), Joint Implementation (JI) a systému obchodování s emisními povolenkami.

Jak se ukázalo i intenzivní dvouletá práce obou skupin na společném cíli, který by byl akceptovatelný všemi zúčastněnými státy, vedla čím dál tím víc ke střetům zájmů. V podstatě ještě před začátkem COP-15 v Kodani bylo jasné, že k podepsání dohody nemůže dojít, protože zúčastněné státy se neshodly na budoucí formě globální klimatické dohody. Rozvojové státy trvají na prodloužení Kjótské dohody, která ukládá kvantitativní omezení na emise skleníkových plynů pouze průmyslově vyspělým státům. Oproti tomu rozvinuté ekonomiky v čele s USA trvají na novém klimatickém řádu, který by byl univerzální a fixoval by odpovědnost rozvojových států v otázce redukce emisí. Výsledkem Kodaňského summitu, jak ukážeme v další kapitole, bylo pouze částečné dosažení kompromisu v této otázce. Deklaratorní povaha výsledného dokumentu, ke kterému se připojilo okolo 50 států, neukládá žádné povinnosti na signatáře, přesto však je gestem politické vůle, které dává naději do budoucna.

3. Závěry Kodaňského summitu a změny v průběhu vyjednávání

Podle závěru Balijského kola jednání se zúčastněné státy zavázaly během dvou let - do konce roku 2009 - vypracovat konečnou formu post-kjótské dohody, se kterou by souhlasily i největší emitenti Čína a USA. Ke konsensu však nedošlo. Důvody neúspěchu byly především: nesouhlas rozvojových států s požadavky, které na ně kladly rozvinuté ekonomiky, a rozpory mezi hlavními emitenty CO₂. Summit v Kodani skončil podepsáním tzv. Copenhagen Accord - dokumentu, který má charakter politické deklarace a je mnoha odborníky považován za neúspěch. V textu deklarace není zakotven požadavek na dosažení legislativně závazné dohody a ani není stanoven časový rámec do budoucna. Ke shodě však došlo u stanovení globálního cíle, který vychází ze 4. hodnotící zprávy IPCC, tzn. udržet růst teploty o 2 stupně Celsia. Jedná se o podstatný pokrok, protože zatím ještě nebyl určen společný, všemi státy uznávaný, kvantitativní cíl.

I přesto summit přinesl řadu pozitivních výsledků. Bezprostředně před i v průběhu summitu řada rozvinutých i rozvojových států prohlásila, že zvýší úsilí o snížení emisí skleníkových plynů:

⁹ V současné době souhrny objem finanční pomoci rozvojovým zemím v rámci OSN je okolo 120 mld. USD.

- Evropská unie potvrdila svůj dřívější závazek, snížit emise CO₂ o 20 %, na úroveň roku 1990, a o 30 % v případě přijetí nové post-kjótské dohody. Japonsko a Rusko o 25 %, USA o 28 % a následně o 80 % do roku 2050.
- Čína deklarovala svou odhodlanost snížit energetickou náročnost své ekonomiky o 20 až 40 % do roku 2020 v poměru k roku 2005. Indie o 20 %. Brazílie deklarovala svůj plán redukce skleníkových plynů o 36-39 % a snížit odlesňování v Amazonii o 80 % do roku 2020. Indonésie chce snížit emise o 26-30 % do roku 2020, hlavně zastavením odlesňování. Mexiko o 50 mln. tun ročně v průběhu let 2010 – 2012 a následně o 50 % do roku 2050. Jižní Korea o 30 % do roku 2020. Jihoafrická republika se zavázala zastavit růst emisí a postupně ho snižovat.
- Došlo ke shodě v otázce realizace opatření na podporu tropických pralesů, které jsou významným absorbentem CO₂. Jedná se především o mechanismy Reduced Emissions from Deforestation and Degradation plus Conservation – REDD plus.¹⁰

Na první pohled se zdá, že ochota tolika států snižovat emise CO₂ dodá impuls průběhu jednání. Unilaterální přístup účastníků konference však limituje vypracování vícestranného efektivního mechanismu pro omezení antropogenního vlivu na biosféru. Odborníci Mezinárodního institutu aplikované systémové analýzy (IIASA) dospěli na základě propočtu k výsledku, že objem závazku na snížení emisí, na který přistoupily rozvinuté průmyslové státy a státy s transitivity ekonomikou během Kodaňské konference, ve výsledku povede ke snížení globálních emisí CO₂, ale pouze v rozmezí 11 - 20 % v porovnání s rokem 1990, což je méně než dolní hranice emisí doporučená mezivládním panelem pro klimatické změny (IPCC).¹¹ To znamená, že unilaterální přístup v rámci jednání o post-kjótské dohodě není postačující pro efektivní boj proti oteplování. Na druhou stranu ale současná pozice hlavních účastníků jednání v rámci UNFCCC nedovoluje zavést společná přísná redukční opatření. Závazky jednotlivých států, i když nejsou postačující, v každém ohledu posouvají vyjednávání o post-kjótské dohodě dopředu.

Při řešení problému oteplování je už delší dobu ústředním bodem jednání mezi státy severu a jihu otázka financování adaptačních a mitigačních opatření. Rozvinuté státy prohlásily, že souhlasí s poskytnutím finanční pomoci rozvojovým zemím v rozsahu 30 mld. USD do roku 2012 a následně 100 mld. USD ročně v letech 2012-2020.¹² Rozvojové státy se souhlasily monitorovat a provádět evidenci opatření k adaptaci a mitigaci následků oteplování. V rámci konkrétních opatření byl založen High Level Panel (HLP) pro mobilizaci finančních prostředků na projekty adaptace a mitigace v rozvojových státech. Jeho hlavním úkolem bude vyhodnocení potenciálních zdrojů financování a hlavně navržení podmínek přístupu a kontroly realizovaných opatření prostřednictvím monitoringu, reportingu a verifikace (MRV).

Jedním z hlavních přínosů COP-15 však bylo založení Copenhagen Green Climate Fund (CGCF) prostřednictvím kterého bude spravována část finančních prostředků z celkového objemu 30 mld. USD v průběhu let 2010-2012. V Copenhagen Accord je uvedeno: „We decide that the Copenhagen Green Climate Fund shall be established as an operating entity of the financial mechanism of the Convention to support projects, programme, policies

¹⁰ Podíl odlesňování na celkovém objemu emisí CO₂ je okolo 20 %.

¹¹ Na základě výzkumu IPCC pro stabilizaci globálního klimatu rozvinuté ekonomiky by měli snížit emise CO₂ do roku 2020 o 25-40 % v porovnání s rokem 1990 a v globálním měřítku o 50 % do roku 2050 s tím aby globální teplota s 50 % pravděpodobností zůstala pod hranici 2 stupňů celsia v porovnání před průmyslovou revolucí.

¹² Japonsko za podmínky vzniku nové globální dohody uvolní 15 mld. USD, Evropská unie prohlásila svůj záměr o uvolnění 7,2 mld. EURO, USA jsou ochotny přispívat částkou okolo 3 mld. USD. V souhrnu tyto prostředky tvoří okolo 30 mld. USD, což je záměrná hodnota tohoto krátkodobého fondu.

and other activities in developing countries related to mitigation including REDD-plus, adaptation, capacity-building, technology development and transfer.“ (COP-15, 2009/7, str. 3). Spolu se založením nového fondu však vzniká otázka týkající se funkční náplně GEF, který má mandát pouze na 4 roky. S největší pravděpodobností tyto dva fondy budou působit vedle sebe, případně dojde k přerozdělení oblasti působení.

V Copenhagen Accord je určeno, že státy si sami mohou zvolit výchozí rok pro výpočet redukce emisí do roku 2020. Jedná se o to, že pro rychle rostoucí ekonomiky jako jsou Čína, JAR, Indie, Brazílie je podstatné, aby objem emisí byl počítán v poměru k roku 2005, tj. ke stavu před obdobím intenzivního růstu. Navíc Copenhagen Accord dovoluje, aby asociované státy určovaly cílový objem redukce, na kterou by chtěly přistoupit, samy. Tento přístup na jednu stranu zvyšuje šanci, že bude dosaženo konsensu, na druhou stranu však nedává velikou naději na dosažení cíle určeného IPCC na rozmezí let 1990-2020.

Podíváme-li se na Low Development States (LDSs) a Small Inlands Development States (SIDSs), které v nejmenší míře přispívají k procesu oteplování a jsou nejvíce ohroženy změnou klimatu, zjistíme, že Copenhagen Accord jim neukládá žádné redukční povinnosti. Na realizaci dobrovolných programů ke snížení emisí by mohly dostávat vnější finanční podporu prostřednictvím již existujících fondů jako je GEF nebo AF, který byl zřízen v rámci Kjótského protokolu a slouží právě k financování National Adaptation Programmes of Actions (NAPAs). V praxi však zatím jen málokterý stát získal prostředky z tohoto fondu. Důvodem je, že finanční zdroje, kterými disponuje AF, jsou složené ze 2 % z podílu na projektech CDM, to je nesmírně málo na realizaci nutných opatření.

Ke Copenhagen Accord se nepřidaly všechny zúčastněné státy ale důležité je, že svůj souhlas postupovat stejným směrem projevily USA¹³ a Čína. Nutno však dodat jednu věc, Čína prohlásila, že se ke Kodaňské dohodě nepřidá a považuje se za stát, který se pouze podílel na vypracování smlouvy. Odstoupení Spojených států od Kjótského protokolu v podstatě neznamenalo neochotu snižovat emise CO₂, ale spíše nesouhlas s přístupy, prostřednictvím kterých dokument omezoval antropogenní vliv společnosti na přírodu. Ve svém projevu prezident B. Obama deklaroval odhodlání snížit v USA objem emisí CO₂ o 17 % v letech 2005-2020 a o 83 % do roku 2050. V podstatě zrekapituloval cíle, které byly vytyčené v tzv. American Clean Energy and Security Act z roku 2009 (zákon Waxman-Markey). Kritici však namítají, že zákon není dostatečně ambiciózní, protože v porovnání s rokem 1990 se celkový objem emisí CO₂ v roce 2020 sníží pouze o 4 %, což neodpovídá doporučením IPCC. Realizace cílů stanovených v tomto zákoně bude prováděna prostřednictvím uvalení kvót na emise skleníkových plynů. Implementace programu by měla začít v roce 2012, a již od roku 2016 by 85 % emisí ekonomiky USA mělo být pokryto kvótami.¹⁴

Na základě výsledku Kodaňského summitu můžeme konstatovat, že východiska, která byla zformulována v Bali, nebyla postačující pro efektivnost dvouletého období přípravy k podepsání nové post-kjótské dohody. Došlo však ke kompromisu v několika citlivých otázkách, které již delší dobu byli střetem zájmů rozvinutých a rozvojových států. Tak například, při realizaci National Appropriate Mitigation Actions (NAMAs) bude používána mezinárodní procedura MRV. V rámci procedury MRV zatím ještě není jasné, jak bude probíhat verifikace realizovaná rozvojovými zeměmi. Důležitým opatřením ale je, že RZ získají prostředky na realizaci adaptačních a mitigačních opatření, která pak budou moci prověřit mezinárodní instituce v podobě HLP.

¹³ V roce 2001 J. Bush prohlásil o odstoupení USA z Kjótského protokolu. Jako důvod bylo zmíněno, že závazky plynoucí z něj brzdí ekonomický růst a neomezují velké rozvojové státy v emisí CO₂.

¹⁴ American clean energy and security act of 2009 byl schválen v červnu roku 2009 dolní komorou parlamentu USA, do této doby však ještě nedošlo ke schválení tohoto zákona v senátu.

Do konce ledna tohoto roku musely státy, které se přidaly ke Copenhagen Accord, předložit National Actions Plans (NAPs) na omezování emisí. Předložily je Sekretariátu konvence, tak aby byly následně zařazeny do přílohy deklarace. Tímto bude částečně vyřešena otázka závazků rozvojových států, které mohou projevit politickou vůli a prohlásit svůj záměr, že chtějí snižovat emise. Pro rozvinuté státy bylo nezbytně nutné ukotvit aspoň formálně závazky rozvojových zemí, že budou omezovat emise. Došlo také k určitému pokroku při zlepšení financování tohoto úsilí, i když ohlášený objem investic ani zdaleka nepostačuje.

Na základě závěru COP-15 můžeme předpokládat, že největšího pokroku bylo dosaženo u mechanismu REDD plus a s největší pravděpodobností dojde k začlenění tohoto textu do struktury UNFCCC v rámci dalšího kola jednání COP-16 v mexickém Kankúnu.

4. Přístup EU k průběhu vyjednávání o post-kjótském režimu

Přístup EU k otázce změny klimatu má širší dimenzi a zahrnuje mimo jiné energetickou politiku, problémy energetické bezpečnosti a v dlouhodobé perspektivě přechod k nízkouhlíkovému hospodářství v kontextu trvale udržitelného rozvoje. Klíčovým úkolem EU je přizpůsobit energetickou infrastrukturu členských států technologiím a energetickým zdrojům, které v minimální míře ovlivňují životní prostředí.

4.1 Klimaticko-energetický balíček Evropské unie

V současné době je Evropská Unie jedním z klíčových hráčů v rámci UNFCCC na poli vyjednávání budoucí podoby post-kjótské dohody. Na základě legislativních aktů přijatých Evropskou Komisí (EK), EU řádně realizuje redukční opatření, která plynou z Kjótského protokolu. Platnost Kjótského protokolu ale vyprší na konci roku 2012, a EU je první z účastníků Konvence o změně klimatu, který přišel s návrhem podoby post-kjótského režimu ve formě tzv. Klimaticko-energetického balíčku (KEB).

Na konci roku 2008 došlo ke schválení Klimaticko-energetického balíčku EU, který se skládá z 9 legislativních aktů. Tento balíček je obecně známý jako cíl 20-20-20. Hlavní legislativní opatření, která dlouhodobě budou ovlivňovat energetickou a environmentální politiku EU, lze shrnout do 4 právních aktů.

První a nejdiskutovanější z nich je revize směrnice 2003/87/ES o obchodování povolenkami v rámci EU ETS, která je hlavním nástrojem EU pro snížení emisí skleníkových plynů.¹⁵ Jedná se o tržní mechanismus, který má za cíl přenesení odpovědnosti za klimatické změny na jejich původce.¹⁶ Realizace tohoto projektu byla rozdělena na tři části. První pilotní fáze probíhala v letech 2005-2008. Během její realizace bylo nezbytně nutné ověřit funkčnost systému, implementovat nástroje monitoringu, reportingu a verifikace emisí CO₂. V druhé fázi realizace projektu EU ETS se měl snížit počet přidělených povolenek o 6,5 % v poměru k roku 2005. Navíc se na základě navrženého EK stropu emisí skleníkových plynů bude pro celou EU objem emisí snižovat s koeficientem 1,74 % na základě alokace emisních povolenek v letech 2008-2012 (EK, 2005/8, str. 9). Množství emisí vypuštěných zařízeními EU ETS v celé EU by tak mělo v roce 2020 odpovídat 1,720 mld. tun CO₂, což je o 21 % méně než v roce 2005. Zároveň byla jako základní nástroj pro přidělování povolenek určena aukce, a to pro sektor výroby elektřiny, pro rafinerie a Carbon Capture and Storage (CCS) ve výši 100 % od roku 2013 (Vošta – Stuchlík – Bič, 2008/5, p. 109).

Druhým legislativním aktem je rozhodnutí Evropského parlamentu a Rady EU 406/2009/ES ze dne 23. 04. 2009 o rozdělení úsilí mezi členskými státy EU, tak aby byly

¹⁵ Island, Liechtenstein a Norsko jsou také součástí systému EU ETS.

¹⁶ Vedle implementaci EU ETS evropští producenti CO₂ zároveň realizují projekty CDM a JI v rozvojových a transitivních ekonomikách, což jim umožňuje získávat kredity za uspořené emise v zahraničí.

dosaženy cíle, směřující k redukci emisí skleníkových plynů. Jedná se o sektory, které nespádají do sféry působnosti EU ETS. Jsou to sektory dopravy, bydlení, služeb, zemědělství, odpadového hospodářství a malých průmyslových zařízení. Rozdělení tohoto úsilí je provedeno na základě HDP na hlavu a pohybuje se v rozmezí od -20 % do +20 % emisí v poměru k roku 2005. Jak vyplývá z tohoto rozhodnutí, realizace opatření bude bezprostředně svěřena jednotlivým členům EU, na rozdíl od projektu EU ETS, kde kontrola probíhá na úrovni Evropské komise. Celkový objem redukce emisí skleníkových plynů v sektorech mimo EU ETS v roce 2020 bude 10 % v poměru k roku 2005 (406/2009/EC/9, str. 3).

Dalším legislativním aktem, který je součástí KEBu, je směrnice 2009/28/ES o podpoře využívání energie z obnovitelných zdrojů. Na základě tohoto dokumentu chce EU do roku 2020 dosáhnout ambiciózního cíle 20% podílu obnovitelných zdrojů z celkové energetické spotřeby EU.¹⁷ Z toho 10 % by mělo připadat na biopaliva. Tento dokument vychází ze směrnice EP a Rady z roku 2001, kdy byl stanoven 8% cíl pro OZE do roku 2010. Do prosince roku 2010 by členské státy měly implementovat ustanovení, která jsou definována ve směrnici 2009/2/ES, do vnitrostátního práva a následně předložit EK National Renewable Energy Action Plans (NREAP). V rámci realizace tohoto opatření bude muset členský stát, který řádně neplní své závazky, vypracovat nový NREAP. Bude mu zakázáno prodávat záruky původu a bude mu nabídnuta možnost zahájení řízení o tom, jestli přijal dostatečná opatření k dosažení cíle (2009/28/EC/10, str. 4).

Posledním dokumentem, který doplňuje strukturu KEBu, je směrnice EU 2009/31/EC o geologickém ukládání oxidu uhličitého do stálých geologických formací (CCS). Jedná se o opatření, jejichž cílem je implementace zařízení, která jsou schopná zachytit CO₂ při spalování fosilních druhů paliv. Realizace tohoto projektu však naráží na skutečnost, že instalace doplňkového zařízení na objektech výroby elektřiny značně ovlivní objem spotřebovaného paliva nezbytného pro práci doplňkového mechanismu určeného k separaci CO₂ při spalování fosilních druhů paliv. Podobné technologie mohou výrazně napomoci státům s velkými zásobami uhlí.¹⁸ Zatím ještě není jasné, nakolik finančně náročné bude ukládání CO₂ do stálých geologických formací. V současné době je v jednotlivých členských státech EU realizováno 12 pilotních projektů implementace technologie CCS. Vyšší úroveň komerčního využití je ovšem možná pouze v delším časovém horizontu, až se tyto technologie ověří v praxi (2009/28/EC/11, str. 3).

4.2 Postoj EU k otázce post-kjótského režimu ve světle Kodaňského summitu

Ústředním bodem jednání v rámci COP-15 byla otázka právní formy globální dohody o snížení emisí skleníkových plynů v post-kjótském období. Obecně existují tři možné formy budoucího mezinárodního dokumentu. Buď právně závazná forma v podobě úzké novelizace Kjótského protokolu, nový protokol v rámci UNFCCC, anebo soubor právně nezávazných rozhodnutí Konference smluvních stran na základě Úmluvy OSN. Prodloužení Kjótského protokolu se jeví v současné době jako nejméně pravděpodobná, i když tuto ideji podporují rychle rostoucí ekonomiky, jako jsou Čína, Brazílie, JAR, Indie a další. Problém je v tom, že USA i nadále odmítají ratifikaci KP. Nepřítomnost USA v rámci vyjednávání pracovní skupiny AWG KP pak snižuje její efektivnost, protože ostatní státy, které jsou zahrnuty do Přílohy I Úmluvy OSN (Japonsko, Austrálie Kanada), nevidí v KP potenciál a přiklání se k názoru, že by měla být sjednána nová Úmluva v rámci UNFCCC.

Na základě výsledků jednání v rámci konference COP-15 nelze s jistotou říci, jestli EU přistoupí na vyšší redukční závazky a přijme příslušná opatření k tomu, aby snížila

¹⁷ Největší cílový podíl 49 % OZE na celkové spotřebě připadá na Švédsko, nejmenší 10% na Maltu.

¹⁸ Jedná se především o Čínu, která v současné době má velký zájem o technologii CCS.

hodnotu emisí CO₂ o 30 % do roku 2020.¹⁹ Přistoupení na vyšší závazky ze strany EU je podmíněno srovnatelným snížením emisí ze strany rozvinutých ekonomik v první řadě USA, Kanady, Japonska, Austrálie (EU také zohledňuje redukční opatření ze strany Číny a Ruska). Kodaňský summit COP-15 přinesl změnu v institucionální struktuře globálního systému financování. Vzhledem k tomu že objem finančních prostředků plynoucích na adaptaci a mitigaci se v nejbližší době zvýší, byly do struktury globálního systému financování zakomponované nové strukturální prvky – HLP a CGCF, které by měly přispět k vyšší intenzitě financování projektu na adaptaci, mitigaci a transferu technologií do rozvojových zemí. Pokud jde o mezinárodně-právní formu závazku veřejného financování EU, není zatím ještě jasné, jak bude probíhat financování těchto projektů. Existují tři možnosti: prostřednictvím rozpočtu EU, ze společného fondu mimo rozpočet EU, anebo souhrnem příspěvků členských států. Každá z těchto variant má svoje výhody a nevýhody. Konečné řešení ze strany EU by však mělo být přijato během tohoto roku, ještě před začátkem summitu v Kankúnu.

Strategickým cílem EU do budoucna je přenos těžiště financování projektů mitigace ze strany mezinárodních veřejných zdrojů na soukromé zdroje financování. Jedná se o internacionalizaci trhu emisních povolenek s možností využití flexibilních mechanismů CDM a JI v rozvojových zemích. Realizace tohoto záměru je podmíněna zásadní reformou, která postupně nahradí projektový přístup ve flexibilních mechanismech sektorovými mechanismy s následným přechodem na mezinárodní systém trhu s emisními povolenkami. Přechod k širšímu využití sektorových mechanismů je však podmíněn ambicióznějšími redukčními závazky rozvinutých ekonomik, garantovalo by to stabilní cenu emisních povolenek. Výhodou přechodu k sektorovým mechanismům je podstatně vyšší participace soukromého kapitálu a nižší využití veřejných zdrojů financování. Sníží se riziko „úniků emisí“ a následně bude v menší míře ovlivněna konkurenceschopnost výrobců z EU. Navíc by mohla být efektivnějším způsobem vyřešena otázka transferu technologií do rozvojových států, což je ze strany EU primárně podmíněno vytvořením vhodného ekonomického prostředí, včetně legislativního.

Závěr

Závěry COP-15 ukázaly, že mezi rozvojovými a rozvinutými státy je celá řada diskusních oblastí a že nalezení kompromisu je otázkou vzájemných jednání. Úkolem pro EU by měla být podpora bilaterálních a multilaterálních jednání nejen v rámci konferencí COP a pracovních skupin UNFCCC, ale především by to měla být podpora jednání na bázi užších politických platforem, kterými jsou G-8, G-20, EU-USA, EU-Čína. Důležitou úlohu v procesu formování post-kjótského režimu budou také hrát jednání v rámci BASIC, BRIC, BASIC+skupina 77, BASIC+USA.²⁰

V rámci současné fáze jednání o post-kjótském režimu bylo dosaženo podstatného pokroku při založení fundamentu budoucí globální dohody, která by v plné míře odpovídala výzvám dnešní doby, tj. pokroku na cestě přechodu k nízkouhlíkovému hospodářství. Přínosem konference COP-15 bylo potvrzení principu společné, ale diferencované, odpovědnosti účastnických států konvence s tím, že nová dohoda aktivněji zahrnuje rozvojové státy do procesu redukce emisí skleníkových plynů. Jsou odsouhlaseny objemy finanční pomoci rozvojovým státům na projekty adaptace a mitigace do konce platnosti Kjótského protokolu. Kladným výsledkem dohody je také zavedení čtyř nových mechanismů, které by měly výrazně posunout proces zavádění opatření omezujících emise CO₂.

¹⁹ Snížení emisí CO₂ o 30 % zahrnuje vyšší využití kreditů z flexibilních mechanismů a další dodatečná opatření v sektorech stojících mimo systém EU ETS.

²⁰ Brasil, South Africa, India, China – BASIC. Brasil, Russia, India, China – BRIC.

V současné době nelze s jistotou říci, jakou právní formu bude mít budoucí post-kjótská dohoda. Důležité však je, že si všechny státy uvědomují rizika, která jsou spojená se změnou klimatu, a že za různých podmínek jsou ochotné spolupracovat. Na druhou stranu je evidentní, že jedinou možnou strategií pro dosažení trvale udržitelného rozvoje je přistoupit na strategii nízkouhlíkového rozvoje. Státy, které dnes nepřistoupí k nové post-kjótské dohodě, na to v budoucnu doplatí.

Použitá literatura:

1. STERN, N.: The economics of climate change [Online]. Office of Climate Change, 2006 [cit. 2010-06-01]. Available at <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.hm-treasury.gov.uk/sternreview_index.htm>.
2. AVDEEVA, T. G.: Kopenhagen: uspeh, proval ili moment istiny? [Online] In *Mezhdunarodnaya zhizn* 2/2010 [cit. 2010-05-22]. Available at <http://www.iampdamid.ru/doc/061_079.pdf>.
3. EIA: International Energy Outlook 2010 [Online]. Energy Information Administration. Washington, D.C.: U.S. Department of Energy, 2010 [cit. 2010-06-01]. Available at <<http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/0484%282010%29.pdf>>.
4. WHALLEY, J.; WALSH, S.: Bringing the Copenhagen global climate change negotiations to conclusion [Online]. In CESinfo Working Paper No. 2458, Nov. 2008 [cit. 2010-05-15]. Available at <http://www.cesifo-group.de/pls/guestci/download/CESifo%20Working%20Papers%202008/CESifo%20Working%20Papers%20November%202008%20cesifo1_wp2458.pdf>.
5. VOŠTA, M.; STUHLÍK, J.; BIČ, J.: Energetická náročnost: determinanta změn toků fosilních paliv a implikace pro EU A ČR. Praha : Professional Publishing, 2008. ISBN 978-80-86946-83-2.
6. TAYLOR, P.: Energy Technology Perspectives 2008: Scenarios and Strategies to 2050 [Online]. International Energy Agency, 2008 [cit. 2010-05-22]. Available at <http://www.iea.org/speech/2008/Taylor_ETP2008.pdf>.
7. COP-15: Copenhagen Accord [Online]. United Nations Environment Programme, 2009 [cit. 2010-06-06]. Available at <http://www.unep.org/roa/amcen/docs/AMCEN_Events/climate-change/Copenhagen_Accord.pdf>.
8. EC: EU actions against climate change. The EU emissions Trading Scheme. [Online]. Brussels : European Communities, 2005. ISBN 92-894-9866-8 [cit. 2010-06-01]. Available at <http://ec.europa.eu/environment/climat/pdf/emission_trading2_en.pdf>.
9. EC: Decision on the effort of Member States to reduce their greenhouse gas emissions to meet the Community's greenhouse gas emission reduction commitments up to 2020 [Online]. Decision No. 406/2009/EC. Brussels : European Communities, 2009 [cit. 2010-06-01]. Available at <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0136:0148:EN:PDF>>.
10. EC: Directive on the geological storage of carbon dioxide [Online]. Brussels : European Communities, 2009/31/EC [cit. 2010-05-12]. Available at <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0114:0135:EN:PDF>>.
11. EC: Directive on the promotion of the use of energy from renewable sources [Online]. Brussels : European Communities, 2009/28/EC [cit. 2010-06-05]. Available at

<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0016:0062:EN:PDF>>.

Kontakt

Fakulta mezinárodních vztahů
Vysoká škola ekonomická v Praze
Nám. W. Churchilla 4
130 67 Praha 3
Česká republika

JUDr. PhDr. Ivo SVOBODA, Ph.D.
JUDr. Štěpán KALAMÁR, Ph.D.

FAKULTA EKONOMIKY A MANAGEMENTU
UNIVERZITA OBRANY
FAKULTA BEZPEČNOSTNĚ PRÁVNÍ
POLICEJNÍ AKADEMIE ČESKÉ REPUBLIKY

EFEKTIVITY VE VZDĚLÁVÁNÍ PŘÍSLUŠNÍKŮ STÁTNÍ SPRÁVY

ivo.svoboda@unob.cz
kalamar@polac.cz

Abstrakt

Tento článek pojednává o teoretických východiscích vzdělávání v rámci konceptu celoživotního vzdělávání. Článek poukazuje na nezbytnost celoživotního vzdělávání ale i na možnosti hodnocení efektivity této činnosti, a to nejen z hlediska ekonomického, tak zejména z pohledu rozvoje profesních kompetencí jednotlivce i personálního rozvoje příslušníků státní správy. V článku jsou v hrubých rysech popsány možnosti měření efektivity vzdělávání.

Klíčové slova: Celoživotní vzdělávání, efektivita vzdělávání, evaluace, profesní kompetence, státní správa, vzdělávání.

Abstract

This article discusses theoretical bases of education in the concept of lifelong learning. The article points out the necessity for lifelong learning but also possibilities to evaluate the effectiveness of this activity, not only from economic point of view, and especially from the perspective of the development of professional competencies of individual and personal development of members of the state administration. The article describes in gross features possibilities of measuring the effectiveness of education.

Key words: Lifelong learning, effectiveness of education, evaluation, professional competence, state administration, education.

Úvod

Vzdělávání dospělých je velmi širokým a v odborné literatuře různě užívaným pojmem, přičemž může zahrnovat buď základní školní vzdělání (které získávají lidé až v dospělém věku) nebo častěji tzv. další vzdělávání. Další vzdělávání je v andragogickém pojetí obvykle pojímáno jako zájmové, občanské nebo další profesní vzdělávání. V rámci státní správy a konkrétněji o ozbrojených sborech pak můžeme hovořit výhradně o profesním vzdělávání v rámci profesního i kariérního růstu, nebo v rámci rekvalifikace. Současná doba radikálních úsporných opatření si však vyžaduje redukci neefektivních aktivit, a tedy vyvstává potřeba provádět radikální kroky vedoucí k efektivitě vzdělávání příslušníků státní správy. V této souvislosti je třeba vzít v úvahu zejména přesné vyjádření očekávaných klíčových kompetencí absolventů za strany zadavatele vzdělávací aktivity, tak i průběžnou zpětnou vazbu ze strany frekventantů a následně i absolventů a jejich zaměstnavatelů.

V současnosti řada českých vysokých škol realizuje široké spektrum vzdělávacích aktivit v rámci vzdělávání dospělých. Tento stav však stále ještě neodpovídá skutečným potřebám společnosti s ohledem na proměňující se požadavky trhu práce. V praxi ovšem existuje mnoho příležitostí ke zlepšení úrovně v této oblasti. Tlak omezených finančních a časových zdrojů však nutí vedení škol k plánování rozvoje pracovníků ke snaze o jejich **efektivní využívání**. V případě státní správy, resp. konkrétněji aktivit Univerzity obrany v Brně však přistupuje další specifika, a to specifika vyplývající ze statutu školy, jako školy státní.

Kvalitou vzdělávání (tedy vzdělávacích procesů, vzdělávacích institucí, vzdělávací soustavy), se rozumí žádoucí (míněno optimální) úroveň fungování anebo produkce těchto procesů či institucí, která může být předepsána určitými požadavky, např. vzdělávacími standardy, a může být tedy objektivně měřena a hodnocena (Průcha, 1996, s. 64). **Nástrojem řízení kvality je evaluace**, která by neměla být vnímána jen jako kontrola, technokratický sběr dat nebo nějaká hierarchizace postupů jednotlivých pracovníků (Rýdl, 1998, s. 82). Pro objasnění pojmu evaluace je možno použít dvou definic:

1. Evaluace je proces systematického shromažďování a analýzy informací podle určitých kritérií za účelem dalšího rozhodování (Bennet, 1994, s. 62).
2. Evaluace je systematické zkoumání hodnoty a efektivity určitého předmětu nebo jevu (Joint Committee on Standards for Educational Evaluation, 1994, s. 117).

V současnosti jsou možné dva přístupy k hodnocení kvality vzdělávání:

1. přístup:

Hodnocení výsledků vzdělávání studenta v danou chvíli a to podle vnějších ukazatelů (např. vzdělávacích standardů). Hodnocení by mělo probíhat vůči vnějším jednotným požadavkům (např. srovnání studentů mezi sebou apod.).

2. přístup:

Spočívá v hodnocení výsledků vzdělávání studentů na konci vzdělávání. Kritériem kvality vzdělávání je spokojenost a naplněnost potřeb či očekávání studenta.

Hodnocení neboli evaluace vzdělávacího projektu je tedy zjišťování, zpracování a interpretace dat s cílem vyhodnotit jeho efektivnost.

Efektivnost vzdělávání dospělých

Velmi podstatný, i když v odborné literatuře ne zcela konkrétně rozpracovaný, se jeví problém zjišťování efektivity vzdělávání dospělých. Při určování efektivnosti výchovy a vzdělávání se hodnotí nejen výsledek, ale i průběh výchovy a vzdělávání, a to z hlediska stanovených a očekávaných cílů i z hlediska návratnosti nákladů vynaložených na tento proces.

Pojem efektivnost vyjadřuje **vztah mezi cíli, výsledky a náklady na výchovu a vzdělávání**. Hodnocení efektivnosti je cílem a současně i prostředkem zvyšování efektivnosti výchovy a vzdělávání. Efektivnost výchovy a vzdělávání je možno hodnotit z více aspektů a stránek a to dle tří druhů efektivnosti:

- sociální či profesní efektivnost,
- ekonomická efektivnost,
- pedagogická efektivnost.

Skutečnost komplikovanosti hodnocení efektivity vzdělávacích aktivit dospělých lze doložit poznatky Kirkpatricka (1991, s. 81-87), který vymezuje čtyři úrovně hodnocení efektivity profesního vzdělávání dospělých:

1. **Evaluating reaction** tzn. nejrůznějšími metodami (ankety, dotazníky, interview) a technikami se zkoumají bezprostřední reakce účastníků na kurz, lektory, jejich názory na učební látku, její využití v praxi atd.
2. **Evaluating learning** tzn. „klasickými“ školskými způsoby (testy, referáty, zkouškami apod.) se zjišťuje, jak dospělí zpracovali prezentované informace, jaké vědomosti a v jaké kvalitě si je osvojili apod.
3. **Evaluating behavior** tzn. sledováním změn chování a jednání jako důsledek výukového procesu. Může se zjišťovat přímo ve výuce prostřednictvím didaktických metod (hraní rolí, manažerských her, tréninků apod.) nebo v dalších simulovaných situacích jako na např. aoutdoor training, assesment centre, divadlo jako vzdělávací prostředek apod.
4. **Evaluating result** tzn. zkoumání naplnění hlavního cíle profesního vzdělávání dospělých. Zkoumá se, zda došlo pod vlivem vzdělávání ke změně produktivity práce, ať již u jednoho pracovníka či u celých pracovních kolektivů.

První úroveň (reaction) Kirkpatrickova modelu je hledání odpovědi na otázky, jak se účastníkům vzdělávání školení líbilo a zda probírané problémy byly relevantní pro jejich práci, co si myslí o lektorech a lekcích. K tomu se využívají dotazníky, ankety, rozhovory s účastníky po vzdělávací aktivitě. Mezi výhody hodnocení vzdělávání na první úrovni lze zařadit:

- okamžitou zpětnou vazbu,
- vytvoření mechanismu pro hodnocení a řízení poskytovatelů vzdělávání, instruktorů, kurzů a vyučovacích metod,
- kontrolu nákladů a strategicky vynakládaných prostředků.

Pokud se to dělá dobře, je to způsob, jakým se může organizace dívat na prostředky vynaložené na vzdělávání. Nevýhodou je nedostatečné propojení mezi reakcí na vzdělávání a dopadem na výkonnost, protože i když manažer zjistí, že účastníci byli se školením spokojeni, neznamená to, že to, co se naučili, budou uplatňovat ve své práci.

Kromě hodnocení účastníky školení, je vhodné, aby se i manažer, který provádí hodnocení vzdělávání, seznámil se školením a do celkového hodnocení zahrnul svoje názory a postřehy. Získaný výsledek má větší hodnotu než jednostranné hodnocení školených pracovníků. Podle Kirkpatricka je třeba vykonávat hodnocení školení minimálně na této úrovni s cílem vzdělávání zlepšovat. Současně je také východiskem pro hodnocení na následující druhé úrovni.

Ve druhé úrovni (learning) jde o hodnocení získaných poznatků, toho, co se účastníci školení naučili. K tomu se využívají testy před a po vzdělávací aktivitě tzn. „klasickými“ školskými způsoby (testy, referáty, zkouškami apod.) se zjišťuje, jak dospělí zpracovali prezentované informace, jaké vědomosti a v jaké kvalitě si je osvojili apod. Pokud jsou aktuální dovednosti a znalosti účastníků předem jasně, je hodnocení jednodušší. Hodnocení vzdělávání na této úrovni znamená hledání odpovědi na otázky: Jaké znalosti získali účastníci školení? Které schopnosti zlepšili a rozvinuli? Jaké postoje a názory a jak byly změněny? Při odpovědích na otázky musí absolventi školení prokázat, co z toho, co se naučili uplatnění v práci. Manažeři tak získají přesvědčivější důkaz o efektivnosti vzdělávání než na první úrovni.

Třetí úroveň (transfer, behavior) je vyhodnocování individuální pracovní výkonnosti, pracovního chování a zjišťování, jak zaměstnanci uplatňují získané poznatky ve své práci. Jde o hledání odpovědi na otázku, jak se absolvováním školení změní práce zaměstnanců. Tato úroveň je **považována za klíčovou**, protože právě v ní se ukáže efektivnost vzdělávacího programu, přestože jsou s ní spojeny i značné potíže. Jako metody hodnocení se využívají strukturované rozhovory s účastníky vzdělávání a jejich nadřízenými,

dotazníky pro účastníky a manažery a získání určité kvalifikace. Může se zjišťovat přímo ve výuce prostřednictvím didaktických metod (hraní rolí, manažerských her, tréninků apod.) nebo v dalších simulovaných situacích jako na např. outdoor training, assesment centre, divadlo jako vzdělávací prostředek apod. Přínosem hodnocení vzdělávání na třetí úrovni je identifikace vlivu školení na individuální pracovní výkon a také ukazatele jako je kvalita a produktivita práce a úspora času.

Čtvrtá úroveň (results), nejdůležitější a nejnáročnější, představuje hodnocení vzdělávacího programu na úrovni organizační jednotky. Sleduje se vliv vzdělávací aktivity na růst produktivity, zlepšení kvality výstupu, snížení nákladů a zvýšení kvality výstupu, snížení nákladů a zvýšení mezd. K získání potřebných informací se využívají strukturované rozhovory s vrcholovým managementem, principy benchmarkingu, doporučuje se využití kritérií z prvních tří úrovní.

V literatuře se lze také setkat s rozšířeným tzv. pětiúrovňovým modelem hodnocení výsledků podnikového vzdělávání zaměstnanců. Tento model tvoří již známé čtyři úrovně definované Kirkpatrickem, ke kterým přidává **J. J. Phillips pátou úroveň**.

Pátá úroveň představuje hodnocení konečné hodnoty vzdělávání pro organizaci jako celek z hlediska vyšší ziskovosti, růstu organizace, případně zlepšení její podnikové kultury. Na této úrovni se porovnávají finanční přínosy s vynaloženými náklady. Při zjišťování se zpravidla využívá vzorec pro vypočítání návratnosti investic **ROI (Return on investment)**.

$$\text{ROI} = \frac{p - n}{n} \times 100$$

kde:

p = příjmy resp. přínosy vzdělávání

n = náklady na vzdělávání

Takto vypočítaný výsledek vyjadřuje procentuální návratnost investovaných prostředků. K výpočtu je třeba nejdříve stanovit přínosy a náklady na vzdělávání. Pokud jde o přínosy, je vhodné zahrnout do výpočtu časové úspory (tzn. ušetřený čas vyjádřený pomocí hodinové mzdy), zvýšení produktivity (finanční přínos produkcí např. dalších výrobků vlivem školicí aktivity), zlepšení kvality výstupu (méně reklamací apod.). Oproti tomu při vyčíslení nákladů na vzdělávací aktivitu je možné brát v úvahu náklady na návrh a organizaci vzdělávání (vzdělávací materiály, vybavení, pronájem, doprava, ubytování strava, mzdové náklady a nižší produktivita práce vlivem toho, že zaměstnanci, kteří se momentálně účastní školení, tak se neúčastní v pracovním procesu. Aby bylo možné získat komplexní výsledek o efektivitě vzdělávání, je třeba, aby byla evaluace **prováděna na všech úrovních hodnocení**.

Dále se třeba zmínit **pedagogickou efektivitu** vzdělávání dospělých, resp. zaměstnanců ve státní správě či přímo vojenských profesionálů, a to úrovní, která je popisovaná v prvním bodě. Efektivnost pedagogického procesu dospělých je možno hodnotit na základě praktických zkušeností i poznatků vyvozených z experimentů a empirického ověřování určitých teorií a zákonů, například teorie kreativity, teorie problémového vyučování, teorie systémové optimalizace apod. Při takovém zkoumání se používají metody pedagogicko-psychologického a pedagogicko-sociologického výzkumu i běžné výchovně vzdělávací metody. Cílem analýzy pedagogické efektivnosti je zjištění, do jaké míry se výsledky určité etapy výchovně vzdělávacího procesu shodují, případně odlišují od stanovených výchovně vzdělávacích cílů nebo hypotéz, ověřovaných teorií a zákonů. Na základě zjištění a analýz, které faktory podminily pedagogickou efektivnost pozitivně a které negativně, se stanoví podmínky i prostředky optimalizace výchovně vzdělávacího procesu.

Ukazateli pedagogické efektivnosti nejčastěji bývají **kvantita a kvalita změn, ke kterým dochází v procesu výchovy a vzdělávání dospělých**. Efektivní je takový výchovně

vzdělávací proces, v němž se dosahuje maximálních výsledků v minimálním čase, při nejmenší námaze a vynaložených prostředcích. Zvyšovat efektivnost procesu výchovy a vzdělávání znamená optimalizovat především vztahy mezi faktory, které podporují efektivnost, tj. zvyšovat vliv cílů, obsahu, metod, didaktických prostředků, učitelů, vychovatelů, účastníků, sociálního klimatu, motivace i organizace výchovně vzdělávacích procesu.

Závěr

Na základě uvedených skutečností je zřejmé, že zvyšování efektivity ve vzdělávání zaměstnanců ve státní správě a konkrétně vojenských profesionálů je nutno řešit systémově na základě aktuálních potřeb společnosti, tedy na základě návratnosti investic finančních, materiálních i personálních, a to zejména vlivem optimalizace faktorů jako je organizace studia, frekvence konzultací, forma výuky, didaktické prostředky apod. Svědčí o tom i studijní výsledky absolventů u zkoušek. Také hodnocení studia jako celku dosahuje stále lepších výsledků. Do budoucna bych také rád ověřil efektivitu dalšího vzdělávání příslušníků státní správy a konkrétně vojenských profesionálů z pohledu jejich využití získaných poznatků v praxi. Víím, že se jedná o téma náročné, v naší literatuře ne příliš frekventované, nicméně bych chtěl alespoň zčásti přispět k řešení problému, který je a bude v dalším vzdělávání příslušníků státní správy a konkrétněji vojenských profesionálů stále aktuální.

Použitá literatura:

1. BELCOURT, M., WRIGHT, P. C. Vzdělávání pracovníků a řízení pracovního výkonu, Praha: Grada, 1998.
2. EGER, L., Personální řízení. Liberec: Technická Univerzita, 2004. ISBN 8070837993.
3. CHRÁSKA, M. Základy výzkumu v pedagogice. 2. vyd. Olomouc: Pedagogická fakulta UP, 1998. ISBN 8070677988.
4. KAMIAČ, A. Ekonomika vzdelania. Bratislava: Práca, 1971.
5. MPSV ČR. Strategie rozvoje lidských zdrojů pro ČR. Úřad Vlády ČR. Praha 2003.
6. Memorandum o celoživotním učení (<http://www.nvf.cz/archiv/memorandum/obsah.htm>)
7. MUŽÍK, J. Androdidaktika. Praha: ASPI Publishing, 2004. ISBN 8073570459.
8. MŠMT. Národní program rozvoje vzdělávání v ČR : Bílá kniha. Praha: Tauris, 2001.
9. MŠMT. Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy ČR, Praha: 2001.
10. NEZVALOVÁ, D. Kvalita ve škole. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002. ISBN 8024404524.
11. PRÁŠILOVÁ, M. Vybrané kapitoly ze školského managementu pro pedagogické pracovníky.. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1415-5.
12. PRÁŠILOVÁ, M., OBST, O. Zkušenosti s realizací korespondenční formy studia na PdF UP. In Otevřené a distanční vzdělávání na vysokých školách: Materiály k

- otevřenému a distančnímu vzdělávání 6/2000. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. ISBN 80-2440120-7.
13. PRŮCHA, J. WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. Pedagogický slovník. Praha: Portál, 1995. ISBN 8071787728.
 14. PRŮCHA, J. Pedagogická evaluace. Brno: MU CDV, 1996. ISBN 8021013338.
 15. PRŮCHA, J. Moderní pedagogika. Praha: Portál, 2002. ISBN 8071786314.
 16. PRŮCHA, J. Vzdělávání a školství ve světě.. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-290-4.
 17. SKALKA, J. A kol. Základy pedagogiky dospělých. Praha: SPN, 1989. ISBN 80-0421-63-66.
 18. SVOBODA, I. Vzdělávání technické bezpečnosti a některé legislativní aspekty technické bezpečnosti. In. CHRÁSKA, M., KLEMENT, M., KROPÁČ, J. Sborník z mezinárodní konference „Trendy technického vzdělávání“. Olomouc: UP Olomouc, 2005. 6 s. ISBN 80-7220-227-8.
 19. SVOBODA, I., OPLETALOVÁ, A. Realizace „Pedagogického studia učitelů“ distanční formou. In. Sborník z XXVI. mezinárodního kolokvia o řízení osvojovacího procesu, Univerzita obrany Brno. Brno: Univerzita obrany, 2008. 6 s. ISBN 978-80-7231-511-6.
 20. SVOBODA, I., VIČAR, R. Efektivita ve vzdělávání vojenských profesionálů. In. Sborník z vědecké konference „Ochrana – Bezpečnost – Obrana“. Brno: Univerzita obrany, 2008. 10 s. ISBN 978-80-7231-561-1.

Kontakt

JUDr. et PhDr. Ivo SVOBODA, Ph.D.,

Fakulta ekonomiky a managementu

Univerzita obrany Brno,

Kounicova 56

662 10 Brno

Česká republika

JUDr. Štěpán KALAMÁR, Ph.D.

Fakulta bezpečnostně právní

Policejní akademie České republiky,

Lhotecká 7

143 01 Praha

Česká republika

Ing. Soňa SVOREŇOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

RODOVÁ (NE)ROVNOSŤ A EURÓPSKA ÚNIA

sona.svorenova@euba.sk

Abstrakt

V mojom príspevku sa zaoberám postavením žien na pracovnom trhu európskej únie. Hlavnou témou článku sú formy diskriminácie na pracovnom trhu členských štátov, a ich právna regulácia zakotvená v európskej legislatíve. Napriek snahe o harmonizáciu antidiskriminačného a práva a rodových politík pozorujeme v členských štátoch výrazné regionálne disparity. Zaoberám sa interpretáciou týchto rozdielov, ako aj novými prístupmi k interpretácii ukazovateľov ako rodová priepasť v odmeňovaní, a novými európskymi trendmi v rámci rodových politík. Novým trendom je vnímať rodové otázky komplexne, v rámci takzvaného gender mainstreamingu, a nie výlučne ako ženskú otázku.

Kľúčové slová: gender mainstreaming, nové formy rodinného správania, harmonizácia legislatívy, antidiskriminačná legislatíva, sociálno-ekonomická nespravodlivosť, kultúrno-symbolická nespravodlivosť.

Abstrakt

In my paper I research the position of the women at the labour market of the EU. The main topic of the paper is the question, what are the main forms of gender discrimination. I research, if the discrimination is the consequence of some real facts, or if it is mostly related to gender stereotypes. The European Union is a perfect field for such analyzes. Despite of almost unified antidiscrimination law in the, it is possible to observe big regional disparities in the position of women, not only in the labour market, but in society in general. In my paper, I would like to point out the fact, discrimination is not only so called „female” issue. The new trend in the member states of EU is so called gender mainstreaming, the complex of politics that include also question of position of women in the labour market.

Key words: gender mainstreaming, new family behavior, law harmonization, antidiscrimination law, social-economical injustice, cultural-symbolical injustice.

Inštitúciou, zaoberajúcou sa diskrimináciou na európskej úrovni, je Výbor pre práva žien a rodovú rovnosť Európskeho parlamentu. Európska komisia pristupuje k problému tiež aktívne a spustila informačnú kampaň vo všetkých členských krajinách EÚ o rodovej priepasti v odmeňovaní.

Rodová priepasť v odmeňovaní predstavuje priemerný rozdiel medzi hodinovým zárobkom mužov a žien v rámci celej ekonomiky. V Európe zarábajú ženy zhruba o 18% menej ako muži a v niektorých členských štátoch sa priepasť ešte prehľbuje.

Mzdové rozdiely medzi pohlaviami majú tiež obrovský dopad na celoživotné zárobky a ženské dôchodky. Zarábať menej znamená mať v budúcnosti nižšiu penziu a to spôsobuje väčšie riziko chudoby starších žien. V konečnom dôsledku je to celá spoločnosť, ktorá na

podobné konanie dopláca. Či už v podobe výpadkov na daniach, alebo v nutnosti postarať sa o osoby ktoré sa ocitli v hmotnej núdzi.

Príčiny rodovej priepasti v odmeňovaní

Existuje početné množstvo komplexných a vzájomne prepojených faktorov, ktoré vysvetľujú vznik rodovej priepasti v odmeňovaní.

Najčastejšie príčiny sú tieto:

- **Priama diskriminácia**

Niektoré ženy sú nižšie platené ako muži za vykonávanie rovnakej práce. Tento faktor len čiastočne vysvetľuje rodovú priepasť v odmeňovaní, Pomerne účinne ho eliminuje európska a národná legislatíva.

- **Podceňovanie ženskej práce**

Ženy často zarábajú menej hoci zastávajú prácu rovnakej hodnoty ako muži. Jednou z hlavných príčin je spôsob akým je ženská kompetentnosť cenená voči tej mužskej.

Práce vyžadujúce podobné zručnosti, kvalifikáciu a skúsenosti bývajú horšie platené a podhodnotené, keď v nich pracuje viac žien ako mužov. Napríklad, pokladničky v supermarkete (predovšetkým ženy) zvyčajne zarábajú menej ako zamestnanci, ktorí dopĺňajú regále alebo vykonávajú iné fyzické práce (najmä muži).

Navyše, hodnotenie výkonnosti, a tým aj úroveň mzdy a kariérneho postupu, môže byť tiež čiastočne naklonené v prospech mužov. Napríklad, v prípade, že muži aj ženy sú rovnako dobré vzdelaní, väčšia hodnota sa môže viazať na zodpovednosť za kapitál než na zodpovednosť za ľudí.

- **Segregácia na trhu práce**

Rodová priepasť v odmeňovaní je tiež posilnená segregáciou na trhu práce. Muži a ženy majú stále sklon pracovať na odlišných pracovných pozíciách. Na jednej strane muži a ženy dominujú v rozličných sektoroch. Na strane druhej, v rámci jedného sektora alebo jednej spoločnosti, ženy prevládajú na nižších pozíciách s nižším platom.

Ženy často pracujú v oblastiach, kde je ich práca nižšie hodnotená a peňažne ohodnotená, ako tie, v ktorých pracujú muži. Viac ako 40% žien pracuje v oblasti zdravotníctva, vzdelávania a verejnej správy. To je dva krát viac ako je podiel mužov v týchto sektoroch. Keď sa zameriame len na oblasť zdravotníctva a sociálnej práce, uvidíme, že až 80% pracujúcich sú ženy.

Navyše, ženy často pracujú ako nízko kvalifikovaná či nekvalifikovaná pracovná sila, spolu predstavujú 50% ženskej pracovnej sily.

Na manažérskych či vedúcich pozíciách sa ženy vyskytujú len veľmi málo. Napríklad, ženy predstavujú iba 32% zo všetkých manažérov vrámci Európskej únie, 10% z členov v Správnych radách najväčších spoločností a 29% vedcov a inžinierov v Európe.

- **Tradície a stereotypy**

Segregácia je často spojená s tradíciami a stereotypmi. Zatiaľ čo v niektorých prípadoch to môže vyzeráť ako osobná voľba, tradície a stereotypy môžu ovplyvniť napríklad výber školy a tým aj budúcu kariéru ženy.

Až 55% zo študentov univerzít tvoria ženy, ale len malé percento z nich študuje prírodovedný alebo technický smer. Iba 8,4 z 1000 žien vo veku 20 – 29 rokov študuje matematiku, vedu či techniku. Naproti tomu je 17,6 mužov.

Toto má za následok, že menej žien pracuje vedeckých či technických povolaniach. Vo väčšine prípadov to má za následok ženskú prácu na nižšie hodnotených a horšie platených pracovných miestach v ekonomike.

Tradicie a stereotypy majú tiež za následok vznik očakávaní voči ženám, aby znížili počet pracovných hodín alebo opustili pracovný trh kvôli deťom či starostlivosti o starších.

- **Vyvažovanie pracovného a osobného života**

Ženy viac ako muži pociťujú problémy, keď sa jedná o vyváženie pracovného a osobného života. Rodina a zodpovednosť za starostlivosť stále nie sú rovnako rozdelené. Úloha starať sa o závislých členov rodiny je najmä na ženách. Oveľa viac žien než mužov si berie rodičovskú dovolenku. Tento fakt spolu s nedostatkom zariadení pre deti a starších ľudí, núti ženy opustiť pracovný trh: miera zamestnanosti žien s dieťaťom je len 62,4% a naproti tomu miera zamestnanosti mužov s dieťaťom je 91,4%.

Hoci práca na čiastočný úväzok môže byť osobná voľba, ženy sa k nej utiekajú častejšie ako muži, z dôvodu kompromisu medzi prácou a zodpovednosťou za rodinu. Je tu jasný dôkaz priepasti v odmeňovaní, keď sa pozrieme na rozdiely v hodinových zárobkoch medzi pracovníkmi na čiastočný úväzok a plný úväzok. V celej Európe až jedna tretina žien ale len 8% mužov pracuje na čiastočný úväzok. Viac ako tri štvrtiny, zo všetkých pracovníkov pracujúcich na čiastočný úväzok, sú ženy.

Ženy tiež majú viac prerušení kariéry alebo skrátených pracovných hodín než muži. Toto môže mať negatívne následky na ich rozvoj kariéry či budúce povýšenie. Tiež to má za vplyv na nižšie finančné odmeňovanie.

Fakty o rovnosti medzi ženami a mužmi na pracovisku vo vzťahu k rodovej priepasti v odmeňovaní

Z odhadov EUROSTATu vyplýva, že existujú značné rozdiely medzi jednotlivými členskými štátmi čo sa týka rodovej priepasti v odmeňovaní. Čísla sa pohybujú od úrovne nižšej ako 10% v Taliansku, Malte, Poľsku, Slovinsku a Belgicku po viac ako 20% na Slovensku, Cypre, v Holandsku, Českej republike, Nemecku, Veľkej Británii a Grécku a dokonca vyše 25% v Rakúsku a Estónsku.

Avšak, priepasť v odmeňovaní nie je indikátor celkovej rovnosti medzi ženami a mužmi, pretože sa dotýka len platených osôb. Treba ho vnímať v spojení s ďalšími ukazovateľmi spojenými s trhom práce. To zvyčajne odzrkadľuje rôzne rozvrhnutie pracovného času žien. Vo väčšine krajín, kde je miera zamestnanosti žien nízka (napr. Malta, Taliansko, Grécko, Poľsko), sú rozdiely medzi platmi nižšie ako priemer, čo môže odrážať nízky počet nízkokvalifikovaných či nekvalifikovaných žien v pracovnej sile. Vysoké rozdiely v platoch sú charakteristické pre trh práce, ktorý je rodovo delený (napr. Cyprus, Estónsko, Slovensko, Fínsko), alebo pre trh práce, v ktorom značná časť žien pracuje na polovičný úväzok (napr. Nemecko, Veľká Británia, Holandsko, Rakúsko, Švédsko). Inštitucionálne mechanizmy a systémy na stanovovanie miezd môžu takisto ovplyvňovať rozdiely v odmeňovaní.

Krajina	Rodové rozdiely v odmeňovaní
Belgicko	9.0
Bulharsko	13.6
Česká republika	26.2
Dánsko	17.7
Nemecko	23.2
Estónsko	30.3
Írsko	17.1
Grécko	22
Španielsko	17.1
Francúzsko	19.2
Taliano	4.9
Cyprus	21.6
Lotyšsko	13.4
Litva	21.6

Krajina	Rodové rozdiely v odmeňovaní
Luxembursko	12.4
Maďarsko	17.5
Malta	9.2
Holandsko	23.6
Rakúsko	25.5
Poľsko	9.8
Portugalsko	9.2
Rumunsko	9.0
Slovinsko	8.5
Slovensko	20.9
Fínsko	20.0
Švédsko	17.1
Veľká Británia	21.4

Zdroj: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=681&langId=en>

Vzťah medzi pozíciou na pracovnom trhu a pomermi v rodine.

Postavenie žien na pracovnom trhu je otázkou sociálno-ekonomickou, a nedá sa o ňom hovoriť bez toho aby sa hovorila ja o rodinných pomeroch v skúmanej krajine. Práve pre to, že dôležitou zložkou práce, hlavne u žien je neplatená práca v rodine.

V členských štátoch Európskej Únie dochádza v súčasnosti k nasledovným zmenám rodinných pomerov:

Dochádza k oddeleniu prepájania lásky a manželstva, manželstva a rodičovstva, sociálneho a biologického rodičovstva. Niektoré z týchto trendov sú v Európskej spoločnosti nové, hlavne zvyšovanie podielu detí narodených mimo manželstva, niektoré sú inou formou trendov ktoré tu už v minulosti boli. Takým je hlavne oddelenie biologického a sociálneho rodičovstva. V súčasnosti je skôr spojený s rozpadom manželstiev, vzťahov, alebo z narodením detí úplne mimo vzťahu. V minulosti bol dôsledkom vysokej úmrtnosti v mladom veku, kedy jeden alebo obaja biologickí rodičia boli pri výchove nahradení niekým iným. Podobne uzatváranie manželstva z pragmatických dôvodov je trvalý trend, niekedy viac vystupujúci do popredia.

Vyložene novým trendom je vytváranie rodinných vzťahov na základe voľby a nie na základe pokrvného príbuzenstva. Tento trend môžeme v Európskom priestore považovať za novodobý. V minulosti bolo pokrvné príbuzenstvo kľúčové pre vytvorenie blízkeho vzťahu, v súčasnosti je smerodajná spoločenská a citová väzba. V prípade rodičovstva to znamená, že je dôležitejšie, kto dieťa vychováva, ako kto je jeho biologickým rodičom. Pre ženy, resp. toho kto je hlavným poskytovateľom starostlivosti v domácnosti s maloletými deťmi to znamená, že dvojité zaťaženie v domácnosti aj v práci nie je nevyhnutne naviazané na biologické rodičovstvo. Táto skutočnosť je zatiaľ pomerne slabo reflektovaná v právnych systémoch členských štátov. Podpora rodiny je zvyčajne neviazaná na manželstvo a biologické, prípadne adoptívne rodičovstvo, s rôznymi novými formami rodinného správania systémy zatiaľ väčšinou nerátajú.

Činnosti Európskej únie

Zmluva o EÚ a legislatíva

Európska únia prijíma opatrenia na ochranu zásad rovného odmeňovania za rovnakú prácu alebo za prácu rovnakej hodnoty už skoro 50 rokov. Článok 141 Zmluvy o EÚ poskytol podklad pre prijatie niekoľkých dôležitých európskych právnych predpisov v oblasti rovnakého odmeňovania:

- Smernica z roku 1975 o rovnakom odmeňovaní zakazuje diskrimináciu podľa pohlavia pri všetkých aspektoch a podmienkach odmeňovania. Obzvlášť tam, kde je systém klasifikácie zamestnaní používaný na určovanie mzdy, musí byť založený na rovnakých kritériách a nesmie vytvárať žiadnu diskrimináciu medzi mužmi a ženami.
- Smernica z 2002 o rovnakom zaobchádzaní pre mužov a ženy pri uchádzaní sa o zamestnanie, odborné vzdelávanie a povýšenie a na rovnaké pracovné podmienky. Táto smernica, ktorá sa tiež vzťahuje na odmeňovanie, predstavuje definície priamej a nepriamej diskriminácie a žiada, aby členské štáty vymenovali Orgány pre spravodlivosť na podporu a propagáciu rovného zaobchádzania medzi mužmi a ženami.
- Sedem Smerníc zaoberajúcich sa rovnakým zaobchádzaním s mužmi a ženami (včítane Smerníc z roku 1975 a 2002) boli začlenené do jednej Smernice z 2006. To prinieslo viac jasnosti do Komunitárneho práva na poli rovného zaobchádzania s mužmi a ženami.

Tieto nástroje hovoria, že je nelegálne diskriminovať ženy na pracovnom trhu a platiť nižšie mzdy ako mužom ak robia rovnakú prácu alebo prácu rovnakej hodnoty. Európska Komisia zaistuje, že legislatíva je implementovaná a uplatňovaná správne, s podporou národných orgánov zodpovedných za rovnosť mužov a žien. Komisia tiež analyzuje efektívnosť smerníc Komunitárneho práva na rovnaké odmeňovanie. Na základe analýz môže Komisia pripraviť nové legislatívne návrhy k riešeniu problémov s rodovou priepasťou v odmeňovaní.

Plán pre nastolenie rovnosti medzi ženami a mužmi na roky 2006 – 2010

Plán pre nastolenie rovnosti medzi ženami a mužmi na roky 2006 – 2010 ustanovuje šesť hlavných činností v oblasti rodovej rovnosti. Jednou z jeho priorít je dosiahnutie rovnakej ekonomickej nezávislosti pre mužov a ženy. Odstránenie priepasti v odmeňovaní žien a mužov je jedným z kľúčových opatrení v rámci tejto priority. Plán zdôrazňuje potrebu spoločných rokovaní na vyriešenie rodovej priepasti v odmeňovaní.

Správa „Boj proti rozdielom v odmeňovaní mužov a žien“

Správa prijatá Európskou Komisiou v 2007 skúma dôvody rodovej priepasti v odmeňovaní a navrhuje rad opatrení na riešenie problému:

- Zabezpečenie lepšieho uplatňovania existujúcich právnych predpisov.
- Boj proti rozdielom v odmeňovaní ako integrálnej súčasť politiky zamestnanosti členských štátov.
- Podpora rovnakých odmien medzi zamestnávateľmi, najmä v rámci spoločenskej zodpovednosti.
- Podpora výmeny osvedčených postupov v Európskej únii a zapojenie sociálnych partnerov.

Meranie rozdielov v odmeňovaní žien a mužov

Rodové rozdiely v odmeňovaní sa v roku 2008 ustálili na 18%. Podľa správy, ktorú prijala Komisia v roku 2007, EUROSTAT spolu s členskými štátmi EÚ, zdokonalili metodiku výpočtu rodovej priepasti v odmeňovaní v Európskej únii. Namiesto kombinovania rôznych národných zdrojov, je to teraz len jeden harmonizovaný európsky zdroj, ktorý je používaný s podporou porovnateľných národných zdrojov pre ročné odhady. Zjavný nárast rozdielov v odmeňovaní nekorešponduje s reálnym nárastom ukazovateľa, ale je zapríčinený novým spôsobom jeho výpočtu.

Vzhľadom k zmene metodiky je ťažké porovnávať údaje za posledné obdobia. Avšak národné zdroje naznačujú, že v jednotlivých krajinách nie sú vidieť žiadne známky zníženia alebo dokonca zvýšenia tohto ukazovateľa.¹ Zároveň údaj o rodovom rozdiely v príjmoch treba vždy interpretovať komplexne, v kombinácii s ďalšími faktami a údajmi opisujúcimi situáciu na pracovnom trhu danej krajiny, pretože ho treba vnímať v kontexte sociálnej politiky a celkového zabezpečenia ženy či už v rámci sociálnej politiky alebo rodiny.

Základné dôvody pre odstránenie diskriminácie v pracovnom živote

Poskytovanie rovných šancí jedným z kľúčových bodov budovania modernej vedomostnej spoločnosti. Nakoľko len v prípade rovných šancí dochádza k využívaniu plného potenciálu všetkých členov spoločnosti. Zaradením tejto problematiky do stratégie Európa 2020 prejavili predstavitelia EÚ súhlas s tým, že táto téma je prioritou pre rozvoj spoločnosti. Napriek tomu je zo strany odbornej verejnosti kritizované, že program neprináša konkrétne opatrenia.

- **Znižovanie rozdielov pomáha zamestnávateľom aj zamestnancom**

Rovnosť medzi mužmi a ženami je rozhodujúca pre vytváranie kvalitných pracovných miest. Zavedenie rodovej rovnosti môže pomôcť spoločnostiam:

- prijať a udržať najlepších zamestnancov
- vytvoriť pozitívne pracovné prostredie a získať dôveru svojich zamestnancov
- čo najlepšie využiť ľudské zdroje a zvýšiť produktivitu a konkurencieschopnosť
- získať lepšie postavenie v očiach verejnosti a vyšší výnos z akcií i viac spokojných zákazníkov

- **Zvyšuje ziskovosť pre ekonomiku ako celok**

Ženy hrajú dôležitú úlohu v Európskej zamestnanosti a hospodárskom raste a ich zručnosti a talent sú nevyhnutné pre hospodársky a sociálny rozvoj našej spoločnosti. Avšak toto sa neodráža v ich odmeňovaní a postavení na trhu práce. Podhodnotenie ženskej práce a nevyužívanie schopností žien sú strateným zdrojom pre ekonomiku a pre spoločnosť ako celok. Lepšie využívanie schopností žien im umožňuje lepšie prispievať k celej ekonomike.

- Podporuje sociálnu spravodlivosť a rovnosť príležitostí

Znižovanie platových rozdielov medzi mužmi a ženami môže pomôcť vytvoriť rovnejšiu a súdržnejšiu spoločnosť. Reálne ohodnotenie práce a zručností žien ich bude motivovať k výkonnosti a zlepšeniu ich ekonomickej nezávislosti. Zvýšením celoživotných zárobkov žien sa minimalizuje aj riziko ich budúcej chudoby. Miera chudoby pre slobodné matky je 32% a pre ženy nad 65 je to 21% zatiaľ čo u mužov je to 16%.²

¹ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=681&langId=en>.

² Sociálna analýza Európskeho parlamentu zverejnená na stránke:

http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/european_women/synthese_analytique/sociodemo_analytic_synthesis_sk.pdf

Polovičná spravodlivosť podľa Nancy Fraser a jej aplikácia na rodové pomery v Európe podľa Barbary Stiegler

Americká profesorka, známa svojimi kritickými spoločenskými dielami rozlišuje vo svojej práci dve formy nespravodlivosti v spoločenských vzťahoch sociálno-ekonomickú a kultúrno symbolickú. *Sociálno-ekonomická nespravodlivosť* je indikovaná týmito ukazovateľmi:

- -Vykorišťovanie: pridanú hodnotu vykonanej práce si privlastňujú iní
- Ekonomická marginalizácia: prideľovanie neoblúbenej a zle platenej práce opakovane tým istým osobám
- Deprivácia: upieranie dostatočného materiálneho životného štandardu
- Kultúrno-symbolická nespravodlivosť sa prejavuje nasledovne:
- -Kultúrna dominancia: podriaďovanie sa interpretačným vzorcom, ktoré sú vlastnej kultúre cudzie
- -Chýbajúce uznanie: zaháňanie do sféry neviditeľnosti, prostredníctvom autoritatívnych praktík kultúry v oblasti reprezentácie, komunikácie a interpretácie.
- -Nedostatok rešpektu : rutinné znevažovanie a ponižovanie

Nemecká profesorka Barbara Stiegler aplikuje tieto indikátory na rodové pomery v Európskych krajinách nasledovne:

V kultúrno-symbolická nespravodlivosť sa prejavuje androcentrizmom v hodnotovej orientácii spoločnosti, ale aj organizácií. Chýbajúce uznanie sa prejavuje tým, že skúsenosti a zručnosti ktoré sa priradujú životnému kontextu žien sú často marginalizované. Sociálne zručnosti, či už prejavované na pracovisku, alebo v súkromí, v rodine, sú považované za doplnkové k tým hlavným, profesijným. Aj napriek tomu, že pre fungovanie spoločnosti sú rovnako potrebné obidva typy zručností. Nedostatok rešpektu sa prejavuje v súkromnej aj pracovnej sfére. Sem patrí sexuálne obťažovanie, alebo akékoľvek iné správanie ktoré môže žena vnímať ako znevažujúce. Extrémnou formou je násilie páchané na ženách a domáce násilie.

V sociálno-ekonomickej oblasti tiež možno aplikovať Fraserovej indikátory na rodové vzťahy. Vykorišťovaním je všetka neplatená práca v domácnosti a v oblasti starostlivosti o závislé osoby. V súčasnosti vykonávajú asi 75% tejto práce v Európskej únii ženy. Na priamu, presne vyčíslenú odmenu nemajú nárok, a ich ohodnotenie teda závisí od vôle žiteľa rodiny. Toto ohodnotenie býva často krát oveľa nižšie, ako by bola trhová hodnota tejto práce, hlavne v prípade že dôjde k rozpadu rodiny, alebo k inej kríze. Osoby, ktoré túto prácu vykonávajú, sú tak pripravované o výnos z nej.

Ekonomická marginalizácia sa prejavuje celkovou nižšou úrovňou miezd vo feminizovaných sektoroch, ako zdravotníctvo a školstvo. Podľa Stieglerovej sem patrí tiež nútené skracovanie pracovného času, stráveného v platenom zamestnaní z dôvodu nutnosti venovať sa neplatenej práci v domácnosti, čo je zvyčajne spojené z nižším platovým ohodnotením, ako ja nutnosť práce na čiastočný úväzok. Dôkazom deprivácie je vyššie percento žien žijúce pod hranicou chudoby. Hlavne v starobe sa pod ňou v súčasnosti ocitá 21% žien, čo je o 5% viac ako u mužov. U matiek-samoiživiteliek, starajúcej s o jedno alebo viac maloletých detí je to až 32%.³

Stieglerová zároveň zdôrazňuje, že pokiaľ chceme dostať relevantné štatistiky, treba porovnávať vždy mužov a ženy patriacich do jednej (profesijnej , sociálnej) skupiny.

³ Barbara Stiegler: Spravodlivosť v rodových vzťahoch, Aspekt, 2010.

Použitá literatúra:

1. STIEGLER, B. 2002. Ako uplatňovať rodové hľadisko. Stratégie Európskej únie. Bratislava
2. ASPEKT {PIETRUCHOVÁ, O. 2006: Vládnu tu stále muži. In: Týždeň č.36/2006. Vydavateľstvo WPRESS.
3. BECKER, Gary S. 1997. Teorie preferencií. Praha, Grada Publishing.Európska komisia. 2007. Opinion on Gender Pay Gap. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men.
4. BOURDIEU, P. 2000. Nadvláda mužů. Praha : Karolinum. COLANDER,
5. D. - WAYLAND WOOS, J. 1997. Institutional Demand-Side Discrimination Against Women and the Human Capital Model. In Feminist Economics, vol. 3, nr. 1/97.
6. FARRELL, W. 2005. Why Men Earn More (The Startling Truth Behind the Pay Gap - and What Women Can Do About It. Amacom, ISBN- 978-0814472101.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Nóra SZIKOROVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

MOŽNÉ SCENÁRE ZJEDNOTENIA DVOCH KÓREÍ

nora.szikorova@euba.sk

Abstrakt

Od čias Kórejskej vojny sa nepodarilo vyriešiť problém dvoch Kóreí. Ekonomické disparity sa čím ďalej tým viac zväčšujú a pre nové generácie obyvateľstva bude táto otázka stále menej relevantná. Problém zjednotenia sa však do Kim Čong Ilovej smrti takmer určite nepodarí vyriešiť. Rovnako je nutné, aby sa zmenil aj juhokórejský prístup. Po prehodnotení všetkých externých a interných faktorov vplyvujúcich na súčasnú geopolitickú situáciu v regióne Ďalekého východu existujú 4 scenáre, podľa ktorých by sa kórejská otázka dala vyriešiť: zjednotenie na základe mierovej integrácie a rokovaní, kolaps a absorpcia, zjednotenie prostredníctvom konfliktu alebo vojny a externá intervencia.

Kľúčové slova: zjednotenie, scenáre zjednotenia, jadrové testy, KĽDR, Kórejská republika.

Abstract

Since the Korean War, the issue of two Koreas has not been solved. The gap between them is gradually getting bigger. The new generations will gradually have less concern about the unification. However, this process will almost certainly not take a new direction until Kim Jong Il's death and until the South Korean government changes its attitude. Assessing all the external and internal factors influencing the current geopolitical situation in the region, there are 4 possible scenarios for solving the Korean unification issue: peaceful unification, collapse and absorption, unification through conflict, external intervention.

Key Words: unification, scenarios, nuclear tests, DPRK, Republic of Korea.

Úvod

Veľká väčšina analytikov a odborníkov na kórejskú otázku vidí ako najväčšie prekážky zjednotenia vonkajšie aspekty, ako napr. ideologickú medzeru, ktorá vznikla v dôsledku vonkajších vplyvov, geopolitický vývoj mimo polostrova, odlišnú ekonomickú, politickú, či vojenskú orientáciu. Zriedkavejšie sa venuje pozornosť kultúrnym a jazykovým rozdielom medzi jednotlivými regiónmi na celom polostrove. Napr. v Južnej Kórei obyvatelia Soulu a juhovýchodnej provincie Kyongsang často prejavujú nadradenosť nad juhozápadnými provinciami Cholla, čoho dôsledkom je aj ekonomická zaostalosť týchto regiónov. Ďalším príkladom sú nezhody medzi regiónmi, v ktorých sa narodili Chun Doo Hwan a Kim Dae Jung, po masakri v Kwangju. Taktiež existujú obrovské rozdiely medzi niektorými regiónmi v KĽDR a v KR nepramieniacie z toho, že patria do odlišných štátov, ale z predsudkov, ktoré voči sebe obyvatelia mali už v minulosti. „Mnohí severania samých seba pokladajú za drsnejších a odolnejších než sú slabi južania, zatiaľ čo južania sa vidia ako civilizovanejší a

sofistikovanejší v porovnaní so severnými sedliakmi.“¹ Okrem toho vyše 60-ročný vplyv cudzích národov na obe časti polostrova, ktorý sa infiltroval do ich jazyka a kultúry, sťažil ich súčasnú schopnosť spolu komunikovať. Príkladom toho sú ťažkosti pri komunikácii odlúčených rodín pri ich stretnutiach kvôli slovnej zásobe, ktorá sa od rozdelenia polostrova vyvíjala odlišne.

Súčasný vývoj – zblížovanie či vzd'áľovanie?

Nový prezident Lee Myung Bak od svojho nástupu presadzuje potrebu zlepšenia kórejského hospodárstva. Vo vzťahu so Severnou Kóreou je však omnoho nekompromisnejší ako jeho predchodcovia. Hoci nevytlúčil pomoc Severu, v porovnaní so „slnecnou politikou“ je jeho prístup pragmatickejší. Finančná a humanitárna podpora, ktorú KĽDR potrebuje, sú od jeho nástupu podmienené Kimovou ochotou spolupracovať. Kritici jeho politiky tento prístup spochybňujú, pretože konečným cieľom kooperácie nie je ekonomický rast krajiny, ale unifikácia. Čínsky analytik pre kórejskú otázku Gong Tie Ying poukázal na rozdiel medzi prístupom k politike a k obchodu v súvislosti s Leeovými postojmi: „Politika potrebuje dlhodobú víziu. Pokiaľ politik používa logiku obchodníka, musí vzniknúť problém.“² Zástancovia „slnecnej politiky“ ju naďalej obhajujú a stavajú sa proti Leeovi a jeho tvrdým postojom voči KĽDR. V konečnom dôsledku, „slnecná politika“ vznikla práve preto, lebo konfrontačná politika sa ukázala počas vyše 40-tich rokov ako neúčinná a bolo nutné zmeniť stratégiu. Andrej Lankov tvrdí, že práve spolupráca medzi krajinami by mohla prispieť k zmene režimu, čo je jedinou cestou k zjednoteniu.³ Umožnením kontaktov medzi Severom a Juhom by si Severokórejčania postupne mohli uvedomiť, že žiť sa dá aj inak a zvýšili by sa šance, že by sa režim zrútil na základe vnútornej nespokojnosti. Slnecnej politike pripisuje 80%-nú úspešnosť: „Severná Kórea je režimom, ktorý môže byť mierovou cestou zvrhnutý na základe dlhodobej spolupráce Juhokórejčanov so Severokórejčanmi. Projekty ako Kesong⁴ sú dobré. Potrebujeme však viac takých. Čím viac, tým lepšie.“⁵

Jadrové testy vykonané 25. mája 2009 však kooperáciu s Kim Čong Ilom sťažujú. Vydieranie a budenie dojmu nebezpečnosti a nepredvídateľnosti je v súčasnosti jediným spôsobom, ktorým sa dokáza zabezpečiť finančné prostriedky na prežitie režimu. Tento jadrový test môže mať oproti tomu predošlému kvôli vystúpeniu KĽDR zo šesťstranných rokovaní a kvôli Lee Myung Bakovým striktným postojom voči Pchjongjangu vážnejšie politické dôsledky. Niektorí juhokórejskí politici navrhujú rozvíjanie juhokórejského jadrového arzenálu, obyvatelia krajiny však podľa prieskumov verejnej mienky (vykonanej agentúrou Mono Research) stále uprednostňujú mierovú cestu.⁶

Možné scenáre zjednotenia

Po prehodnotení všetkých externých a interných faktorov vplývajúcich na súčasnú geopolitickú situáciu v regióne Ďalekého východu existujú 4 scenáre, podľa ktorých by sa kórejská otázka dala vyriešiť:

¹ OLSEN, E. A.: Korea, the Divided Nation, 2005, s. 154.

² LEE, S.: South Korea's Sunshine policy strikes back. In: Asia Times, 07.05.2008. [Cit. 12.6.2009] Dostupné na <http://www.atimes.com/atimes/Korea/JE07Dg02.html>.

³ Zdroj: LEE, S.: South Korea's Sunshine policy strikes back. In: Asia Times, 07.05.2008. [Cit. 12.6.2009] Dostupné na <http://www.atimes.com/atimes/Korea/JE07Dg02.html>.

⁴ Pozri s.33.

⁵ LEE, S.: South Korea's Sunshine policy strikes back. In: Asia Times, 07.05.2008. [Cit. 12.6.2009] Dostupné na <http://www.atimes.com/atimes/Korea/JE07Dg02.html>.

⁶ YI, K.: The North Korean nuclear test: The South Korean reaction. In: Bulletin of the Atomic Scientists, 05.06.2009. [Cit. 12.6.2009] Dostupné na <http://www.thebulletin.org/web-edition/features/the-north-korean-nuclear-test-the-south-korean-reaction>

1. zjednotenie na základe mierovej integrácie a rokovaní;
2. kolaps a absorpcia;
3. zjednotenie prostredníctvom konfliktu alebo vojny;
4. externá intervencia.

Z hľadiska ekonomickej jednoty sú možné len 3 cesty:

1. Juh sa stane viac socialistickým;
2. Sever sa stane viac kapitalistickým;
3. vznikne hybridný systém.

Prvé dve cesty sú pre obe krajiny neakceptovateľné, hoci podľa celosvetového názoru, ktorému dominuje Západ, sa javí rozšírenie kapitalizmu do Severnej Kórey ako najlepšia alternatíva. Reformy nutné na kapitalizáciu Severu v sebe obsahujú politické, sociálne a ekonomické riziká, ktoré ohrozujú postavenie jeho absolútneho vodcu Kim Čong Ila, a preto sú pre neho neprijateľné.

Socializácia Juhu by pre hospodárstvo krajiny, ktoré sa v súčasnosti zaraďuje medzi najvyspelejšie vo svete, znamenala krok vzad a zmarenie ambícií posunúť sa zo súčasnej 13-tej na 7. priečku v zozname najsilnejších ekonomík sveta.⁷ Z toho je možné vyvodiť, že ktorákoľvek z prvých dvoch možností by bola uskutočniteľná jedine proti vôli toho druhého. Tretia alternatíva by sa mohla stať reálnou z dlhodobého hľadiska po vzdaní sa „jedinej správnej cesty“ ideológie čučche, resp. súčasného severokórejského socio-ekonomického systému. Hoci väčšina odbornej literatúry považuje ekonomickú reformáciu Severu za základný kameň jednoty Kórei, nemusí to za každých okolností znamenať aj politickú a ideologickú zmenu. Teng Siao Pchingove ekonomické reformy po Maových experimentoch a kultúrnej revolúcii tiež nezmenili politický systém i keď naštartovali rapídny rozvoj Číny. Podľa Andreja Lankova sa však Kim Čong Il nikdy nevydá po stopách Tenga. Dôvodom sú diametrálne odlišné okolnosti, pričom najväčšou brzdou reforiem je práve existencia bohatej a prosperujúcej Južnej Kórey na hraniciach KĽDR. Keby Severná Kórea začala s implementáciou reforiem, vláda by sa dostala do vážnych problémov s udržaním režimu, pokiaľ by krajinu zaplavili informácie o prosperite KR. Zvýšila by sa pravdepodobnosť vzbury obyvateľstva voči režimu, tvrdí Lankov.⁸

Scenár 1: Zjednotenie na základe mierovej integrácie a rokovaní

Pre KR je najviac preferovaným postupom mierová unifikácia prostredníctvom postupného sociálneho a politického zblížovania sa, spolupráce a znižovania pocitu vzájomného ohrozovania sa. Vzhľadom na vyše 50-ročný bezpečnostný, ideologický, politický a ekonomický rozdielny vývoj je nutné prehodnotiť pravdepodobnosť úspešnosti tohto scenára. Obe strany by museli radikálne zmeniť svoje postoje a predsudky voči sebe a body, na ktorých sa dokážu zhodnúť v rámci dohôd aj implementovať a kontrolovať ich dodržiavanie.⁹ Bolo by nevyhnutné eliminovať vojenské hrozby a ideologický antagonizmus. Želateľný by bol aj podpis mierovej zmluvy, dohody o spoločnej armáde a integrovanom vojenskom systéme medzi Kóreami a revízia niektorých už existujúcich zmlúv, ktorých prevádzanie na nástupnícky štát by bolo nezlučiteľné s ich predmetom a účelom (*Vzájomnej obrannej dohody medzi USA a KR, Dohody KĽDR s ČĽR o spojeníctve a vzájomnej pomoci, či Dohody KĽDR a Ruska o priateľstve a spolupráci*). Taktiež by bolo vhodné nájsť spoločne prijateľné odpovede na niektoré chýlostivé otázky z minulosti (napr. zodpovednosť za

⁷ Podľa HDP (PKS) 2007, World Development Indicators database, World Bank, revised 24. April 2009. Dostupné na http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP_PPP.pdf (13.6.2009).

⁸ Zdroj: LANKOV, A.: Toppling Kim Jong Il. In: Newsweek, 27.4.2009, Vol. CLIII, No. 17. [Cit. 13.6.2009].

⁹ Napr. Komuniké zo 4. júla 1972, Dohoda o zmierení, neagresii, výmene a kooperácii a Spoločná deklarácia o denuklearizácii Kórejského polostrova z roku 1992.

vypuknutie Kórejskej vojny, za bombové útoky v Rangoone v roku 1983 a na lietadlo Kórejských aerolínii v roku 1987), ktoré sú príčinou niekoľkých sporov a po budúcom zjednotení by mohli spôsobiť ďalšie konflikty.

Jonathan D. Pollack, odborník na Východnú Áziu na Naval War College v Newporte, rozdelil kroky nevyhnutné pre úspešné ukončenie zjednocovacieho procesu na politické, sociálne a ekonomické a na vojenské a bezpečnostné:

Politické ukazovatele:

- vzájomné uznanie sa za rovnocenné štáty;
- zastavenie politickej propagandy smerovanej proti druhému štátu;
- výmeny a stretnutia na vysokej úrovni, napr. samity;
- prepustenie všetkých politických väzňov;
- anulovanie zákonov o národnej bezpečnosti a špionáži.

Sociálne a ekonomické ukazovatele:

- väčšia sloboda pohybu v rámci a medzi dvoma Kóreami, ako aj pri cestovaní do zahraničia;
- zrušenie cenzúry;
- odstránenie reštrikcií tlačových a elektronických médií;
- oddelenie ekonomických výmen od politických opatrení;
- konštitučné a legislatívne zmeny, ktoré umožnia slobodné ekonomické aktivity medzi Juhom a Severom, vrátane pohybu ľudí, tovarov, služieb, kapitálu a technológií;
- úplná konvertibilita mien Juhu a Severu.

Vojenské a bezpečnostné ukazovatele:

- bezpodmienečná účasť Severnej Kórey na šesťstranných rokovaníach;¹⁰
- odstránenie diplomatickej súťaže medzi dvoma Kóreami;
- nahradenie prímeria z roku 1953 mierovou zmluvou;
- plná spolupráca Severnej Kórey s Medzinárodnou agentúrou pre atómovú energiu (IAEA);
- ukončenie všetkých provokačných a ofenzívnych vojenských aktivít.¹¹

Niektoré kroky boli už podniknuté, ako napr. samit na najvyššej úrovni, ale rokovania predstavujú zdĺhavý proces a zo súčasnej politickej situácie vyplýva, že dosiaľ prijaté opatrenia sú stále nepostačujúce.

Scenár 2: Kolaps a absorpcia

Po páde železnej opony a zjednotení Nemecka vzniklo mnoho hypotéz o reálnosti podobného scenára aj na Kórejskom polostrove. Hoci „Ostpolitik“ je dobrým príkladom zjednotenia toho, čo Studená vojna rozdelila, existuje množstvo rozdielnych faktorov, ktoré viedli k unifikácii Nemecka, a ktoré chýbajú v Kórei.

V prvom rade je to Kórejská vojna, ktorá vyvolala nevraživosť na polostrove, ktorá v Nemecku chýbala. Hoci aj tam sa dá hovoriť o vzájomnej vojenskej hrozbe, vyplývalo to však z externých príčin - z členstva Nemeckej spolkovej republiky v NATO a Nemeckej demokratickej republiky vo Varšavskej zmluve, a teda z ich rivality.

¹⁰ V čase vydania tohto diela sa viedli 4-stranné rokovania medzi KR, KĽDR, ČĽR a USA, ktoré stroskotali na neochote KĽDR podpísať akúkoľvek mierovú zmluvu s KR. Negociácie boli obnovené po nástupe Bushovej administratívy v podobe 6-stranných rokovaní.

¹¹ Zdroj: POLLACK, J.D., LEE, CH. M.: Preparing for Korean Unification: Scenarios and Implications, 1999, s 53-54.

Druhým faktom je vzájomné uznanie a nadviazanie diplomatických stykov v roku 1972 medzi dvoma Nemeckami, čoho následkom boli takmer 20-ročné formálne politické vzťahy pred zjednotením. V porovnaní s Nemeckom, obe Kórey sa dodnes neuznávajú a za uplynulé polstoročie sa im len veľmi obmedzene podarilo kooperovať.

Rovnako dôležitá je vnútorná zraniteľnosť severokórejskej ekonomiky skombinovaná so širokou škálou vojenského arzenálu a armády, kontrolovaná Pchjongjangom, ktorá môže viesť k vojenskému konfliktu aj po prípadnom kolapse na rozdiel od Nemecka, kde po páde režimu skončila vojenská hrozba medzi NATO a Varšavskou zmluvou.

V neposlednom rade stojí charakter východonemeckého režimu v porovnaní so severokórejským. NDR sa nikdy nepokúšala o vojenské zjednotenie krajiny. Nevykonávala žiadne kroky proti Nemeckej spolkovej republike nezávisle, bez schválenia alebo nariadenia zo strany Sovietskeho zväzu, čo nie je prípad Kim Čong Ila.

Dvojica autorov Jonathan Pollack a Chung Min Lee uvádzajú za lepší príklad pre porovnanie s vládou dvoch Kimov v Severnej Kórey Ceaușescuho Rumunsko. Dôvodom je „personalizmus a rodinná vláda zachádzajúca do extrémov vrátane absolutizmu; nespochybniteľný kult osobnosti a všadeprítomná vnútorná bezpečnosť a dozorný aparát. Keď centrálné vedenie Rumunska stroskotalo, dojem stability na vrchole systému bol otrasený, čo viedlo k exekúcii Ceaușescu-a a k rapídneho pádu autority strany a armády.“¹² Pri podobnom scenári v KĽDR môže vzniknúť aj situácia, kde sa velitelia armády rozhodnú prevziať moc, prípadne rozdeliť krajinu na časti.

Ak pod kolapsom režimu rozumieme neschopnosť vládnej autority udržať politickú, ekonomickú, sociálnu a vojenskú kontrolu v štáte, po takomto páde režimu môžu nastať nasledovné alternatívy:

- nástupnícka vláda podnikne ekonomické reformy, politicky a ekonomicky stabilizuje krajinu a zameria sa na hospodársky rozvoj;
- nástupnícka vláda nedokáže nastoliť politickú stabilitu a efektívny kontrolný aparát, môžu nastať vnútorné nepokoje medzi prívržencami jednotlivých vládnych strán, ktoré by mohli vyústiť vo vojenský puč alebo až do konfliktov s južným susedom krajiny;
- vznikne vojenský režim pôsobiaci „ultrakonzervatívnym“ dojmom, krajina sa prestane angažovať v šesťstranných rozhovoroch, bude naďalej pokračovať v rozvoji svojho jadrového programu.

Dôvodom, ktorý by kolaps režimu vyvolal, by mohla byť ekonomická kríza, ale dotiahnuť pád do konca by museli politické autority, ktoré by sa museli vzbúriť proti neoblomnému Kimovi, neochotnému vykonať ekonomické reformy na prekonanie krízy, a zosadiť ho z funkcie.

K okolnostiam, ktoré by postupne mohli dopomôcť k vyvolaniu kolapsu možno zaradiť: nárast počtu utečencov z KĽDR, pokles počtu stretnutí a politických činností strany, skrytá kritika Kim Čong Ilovej vlády v médiách, klesajúca úroda a rastúci dopyt po zahraničnej humanitárnej pomoci a zvýšenie povedomia obyvateľov o živote za hranicami svojho „raja na zemi“.

Hoci väčšina krajín očakáva, že nastane zmena vo vnútri krajiny (prevrat, puč, kríza), v ktorej dôsledku padne súčasný režim, existuje riziko rozšírenia kontraproduktívnych následkov pádu režimu na zahraničie. Cudzinci, ktorí sa v krajine nachádzajú, sa môžu stať rukojemníkmi, čo môže vyvolať nepriateľské reakcie zahraničia.

¹² POLLACK, J.D., LEE, CH. M.: Preparing for Korean Unification: Scenarios and Implications, 1999, s. 58.

Scenár 3: Zjednotenie prostredníctvom konfliktu alebo vojny

Napriek niekoľkým snahám zahraničia a najmä KR o presvedčenie Kim Čong Ila vzdať sa svojho jadrového programu, Severná Kórea naďalej vlieva asi štvrtinu štátneho rozpočtu na vojenské účely. Do krajiny putujúca humanitárna pomoc sa dostáva primárne k príslušníkom Kórejskej ľudovej armády, na ktorých si Kim stavia svoje postavenie. Armáda a jadrový program sú dôvody, ktoré paradoxne živia režim, ale ožobračujú občanov krajiny. Tí ani neprejavujú túžbu po zmene, pretože sú informačne izolovaní od zvyšku sveta a žijú v chudobných podmienkach už niekoľko desaťročí. Cieľom masívnych investícií do armády je: dosiahnutie a udržanie strategického postavenia na medzinárodnej scéne, vytvorenie protiváhy juhokórejskému a americkému vojsku v KR, ochrana pred možným útokom kvôli zjednoteniu polostrova, zníženie zraniteľnosti krajiny prameniacej z ekonomickej disparity medzi Severom a Juhom, vytvorenie panickej atmosféry medzi obyvateľmi Juhu zneužiteľnej na získanie ústupkov od juhokórejskej vlády voči KĽDR.

Pri možnom útoku na Južnú Kóreu vrátane použitia jadrových zbraní musia USA a KR zvážiť odvetnú reakciu, ktorá bude mať seriózný dopad nielen na obe Kórey, ale aj na celý región Ďalekého Východu.

Severná Kórea môže naďalej pokračovať v taktike provokácie a destabilizácie Juhu bez toho, aby to vyústilo do totálnej vojny, napr. podporou hnutí a povstaní proti vláde v KR, podporou polarizácie názorov na Juhu týkajúcich sa zjednotenia, prítomnosti amerických vojsk v KR, či bombovými útokmi ako v Rangoone. Pokiaľ by sa touto činnosťou Severu podarilo vyvolať také reakcie Juhu, ktoré by v konečnom dôsledku poškodili ich vlastnú reputáciu a postavili krajinu v medzinárodnom meradle do zlého svetla, KR by bola nútená pod celosvetovým tlakom podpísať mier v prospech Severu. Pre zjednotenie na základe konfliktu alebo vojny existujú teda dve alternatívy: jedna je vojenský zásah vyvolaný vnútornou dezintegráciou popísanou v scenári 2, tá druhá je provokácia alebo útok zo strany KĽDR.

Uskutočnenie vojnových plánov Kim Čong Ila za predpokladu vstupu ostatných štátov do konfliktu, môže mať s vysokou pravdepodobnosťou za následok zjednotenie polostrova v prospech KR. Dá sa ale očakávať, že Kim nezaútočí dovtedy, kým analýzy a kalkulácie jeho a jeho poradcov nevyjdú v jeho prospech.

Scenár 4: Externá intervencia

Pre tento scenár odborníci na kórejskú otázku predpokladajú vznik situácie, kde súčasný režim KĽDR už nebude existovať vo forme, ako ho poznáme, ale zároveň nástupnícka vláda nebude schopná stabilizovať situáciu v krajine a zreformovať ekonomiku – napr. v prípade, že Kim Čong Il zomrie a jeho nástupca bude neschopný a nepopulárny. Otázkou je, ako by mala Južná Kórea, príp. USA riešiť existenciu oslabeného, no stále aspoň sčasti funkčného režimu v Severnej Kórei. Ďalším problémom je postoj, ktorý Čína zaujme v takejto situácii. Jej intervenciu by podľa Johnathana D. Pollacka mohli vyvolať 3 okolnosti:

1. Severná Kórea začne vysielat' signály o náklonnosti smerom k Číne výmenou za zvýšenú ekonomickú a politickú podporu (zvýši sa pokrytie čínskych médií v KĽDR, zintenzívni sa interakcia medzi čínskymi a severokórejskými politickými elitami...). Pro-čínsky orientovaná vláda by sa tak dokázala udržať pri moci a vládne elity by si mohli naďalej udržať svoje bohatstvo a životný štýl, ktorý vedú.
2. Nestabilita Severu začne ohrozovať stabilitu čínskych provincií Liaoning a Jilin, ktoré sa nachádzajú na hraniciach s KĽDR a Peking bude nútený zakročiť, aby bránil svoje vlastné záujmy (narastie počet utečencov v Číne, prudko vzrastú aktivity na čiernom trhu...)

3. KR a USA podniknú jednostranné kroky, aby čelili nestabilite Severu a narušia tak dlhodobé politické a bezpečnostné záujmy Číny.¹³

Záver

Čínska okupácia je v očiach kórejských nacionalistov vnímaná ako katastrofa, ktorá definitívne znemožní zjednotenie Kórei. Na rozdiel od Pollacka, Lankov úplne vylučuje možný útok zo strany ČĽR, pretože ekonomickým problémom, ktoré by spojenie dvoch Kórei prinieslo pre KR, by sa nedalo vyhnúť ani pri prevzatí KĽDR Čínou. Podľa neho ak Čína zasiahne, tak to urobí na pozadí a vytvorí bábkový režim, ktorý môže riadiť.¹⁴

Čína má bez pochyb všetky politické a vojenské predpoklady na formovanie záveru vyriešenia kórejskej otázky. Zároveň nemá takmer žiadny dôvod zostať pasívnou. V neposlednom rade, život samotných obyvateľov Severnej Kórey pod jej vplyvom by bol stále lepší, ako je v súčasnosti. Vytúženým cieľom však stále zostáva spojenie s Juhom.

Použitá literatúra:

1. LANKOV, A.: China puppet-play a plus for Koreans. [online.] In: Asia Times, 21.02.2008 [Cit. 15.6.2009]. Dostupné na <http://www.atimes.com/atimes/Korea/JB21Dg01.html>.
2. LANKOV, A.: Toppling Kim Jong Il. [online.] In: Newsweek, 27.4.2009, Vol. CLIII, No. 17. LEE, S.: South Korea's Sunshine policy strikes back. In: Asia Times, 07.05.2008. [Cit. 12.10.2010]. Dostupné na <http://www.atimes.com/atimes/Korea/JE07Dg02.html>.
3. OLSEN, E. A.: Korea, the Divided Nation. Westport (USA): Praeger Security International, 2005. 194 s. ISBN 0-275-98307-2
4. POLLACK, J.D. – LEE, CH. M.: Preparing for Korean Unification: Scenarios and Implications. Santa Monica: Rand, 1999. 98 s. ISBN 0-8330-2721-2
5. YI, K.: The North Korean nuclear test: The South Korean reaction. [online]. In: Bulletin of the Atomic Scientists, 05.06.2009. [Cit. 12.10.2010]. Dostupné na <http://www.thebulletin.org/web-edition/features/the-north-korean-nuclear-test-the-south-korean-reaction>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

¹³ Zdroj: POLLACK, J.D., LEE, CH. M.: Preparing for Korean Unification: Scenarios and Implications, 1999, s. 76.

¹⁴ Zdroj: LANKOV, A.: China puppet-play a plus for Koreans. In: Asia Times, 21.02.2008 [Cit. 15.6.2009] Dostupné na <http://www.atimes.com/atimes/Korea/JB21Dg01.html>.

Ing. Marián ŠABO

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

INTEGRAČNÉ ZOSKUPENIA V LATINSKEJ AMERIKE NA ZAČIATKU 21. STOROČIA

marian.sabo@euba.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na stále sa zvyšujúci počet návrhov integračných zoskupení v regióne Latinskej Ameriky, predovšetkým na príklade zoskupenia UNASUR. Regionálna integrácia je zvyčajne vnímaná ako prostriedok, z ktorého môžu krajiny profitovať, avšak súčasný stav integrácie v Latinskej Amerike nás vedie k iným záverom. Nové návrhy sú predkladané so zámerom zlepšiť svoju silu a vplyv tak na regionálnej, ako aj na globálnej scéne. Zároveň sú zanedbávané existujúce zoskupenia, ktoré vo väčšine prípadov čelia vážnym problémom.

Kľúčové slová: integrácia, Latinská Amerika, Mercosur, UNASUR.

Abstract

This article deals with the ever increasing number of integration proposals in the region of Latin America, namely with the example of UNASUR. Regional integration is usually regarded as a way for countries to strengthen themselves, but today's efforts at integration in Latin America seem to have a completely different end. New proposals are put forward to help compete for power and influence on both the regional and global scenes. At the same time little attention is paid to the region's already established bodies which are in bad shape.

Keywords: integration, Latin America, Mercosur, UNASUR.

Úvod

V Latinskej Amerike nie je myšlienka zjednotenia ničím novým, možno sa s ňou stretnúť už na samom počiatku nezávislosti štátov latinskoamerického regiónu v podobe tzv. „bolívarskeho sna“ o jednotnej Južnej Amerike. Rovnako tak sú relatívne staré i prvé pokusy o subregionálnu integráciu v Latinskej Amerike, ktoré môžeme datovať do začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia. Prvým moderným pokusom o integráciu tak bolo vytvorenie Organizácie stredoamerických štátov v roku 1951. V nasledujúcich desaťročiach postupne vznikalo množstvo ďalších integračných zoskupení. Spoločné mali vo väčšine prípadov to, že boli vytvorené na čisto ekonomickom základe, ktorého hlavným cieľom bolo najmä odbúravanie prekážok vzájomného obchodu.

Nový regionalizmus v Latinskej Amerike

Po skončení studenej vojny dochádza v otázke integrácie v regióne Latinskej Ameriky ku kvalitatívnej zmene. Hlavné ciele integrácie sa začínajú postupne rozširovať a zahŕňajú aj iné oblasti okrem ekonomickej, ktorá je však naďalej kľúčová.

Bolo tomu tak z dôvodu zmeny v medzinárodných vzťahoch po rozpade bipolárneho sveta, ktorá sa prejavila v narastajúcej dominancii triády ekonomickej moci a predovšetkým pod vplyvom urýchlenia procesov globalizácie presadzovanej zo strany USA. Zároveň dochádza k prehlbovaniu integrácie tak v Európe, v podobe vytvorenia Európskej únie, ako aj v Severnej Amerike, kde došlo k vytvoreniu Severoamerickej dohody o voľnom obchode. Postupne sa začal vytvárať medzinárodný systém, v ktorom boli dôležité silné regióny.

Krajiny Latinskej Ameriky si začali byť vedomé hrozby marginalizácie v novom usporiadaní sveta, keďže stratili strategický význam, ktorý mali počas studenej vojny. Ak si chceli zlepšiť svoju pozíciu a medzinárodné postavenie vo svete a zvýšiť vplyv v medzinárodných organizáciách, bolo nevyhnutné, aby doterajšie integračné procesy prehĺbili a rozšírili. Hovoríme teda o kvalitatívne inej forme integrácie, ktorá sa zvykne označovať ako tzv. nový regionalizmus¹.

Najvýznamnejšie integračné zoskupenia v Latinskej Amerike

Množstvo integračných zoskupení v Latinskej Amerike je pomerne vysoké, pričom častokrát ide o vzájomne sa prekrývajúce zoskupenia, ktorým chýba hlbšia koordinácia. Medzi najvýznamnejšie integračné zoskupenia v jednotlivých subregiónoch Latinskej Ameriky môžeme zaradiť:

- Mercosur – Spoločný trh juhu,
- CAN – Andské spoločenstvo národov,
- CARICOM – Karibské spoločenstvo,
- DR-CAFTA – Dominikánsko-stredoamerickej dohoda o voľnom obchode a
- ALADI – Latinskoamerickej asociácia integrácie,
- ALBA – Bolívarska aliancia.

Spomedzi týchto organizácií bol na základe princípov nového regionalizmu založený ako prvý Mercosur. CAN, CARICOM a ALADI vznikli ešte v čase studenej vojny a po jej skončení inkorporovali podstatné prvky nového regionalizmu. Táto skutočnosť sa zrejme podpísal pod fakt, že spomedzi uvedených integračných zoskupení má najväčšie úspechy a v integrácii doteraz zašiel najďalej práve Mercosur.

Mercosur je v rámci Južnej Ameriky je jedným z najvýznamnejších integračných zoskupení. Spoločný trh Juhu bol vyvrcholením niekoľkoročných snáh a dohôd o integrácii, najmä medzi Argentínou a Brazíliou. Pôvodne to bol skôr politický projekt, ktorý mal tieto dve krajiny zbližovať prostredníctvom integrácie. Úspech bilaterálnej obchodnej spolupráce prilákal aj ďalšie krajiny, predovšetkým Uruguaj, ktorý vyvážal značnú časť svojej produkcie práve do Argentíny. Rokovaní o vytvorení integračného zoskupenia sa zúčastnilo aj Chile a pozvaný bol tiež Paraguaj. Chile sa však nakoniec rozhodlo na projekte neparticipovať.

Dňa 26. marca 1991 tak Argentína, Brazília, Uruguaj a Paraguaj podpísali Zmluvu z Asunción, ktorá položila hlavné princípy budovania spoločného trhu. V tejto zmluve bolo zakotvené, že najneskôr do konca roka 1994 štáty vypracujú dodatočný protokol. Tým bol Protokol z Ouro Preto, podpísaný prezidentmi štyroch členských krajín 17. decembra 1994,

¹ SANAHUJA, J.A. Regionalismo e integración en América Latina: balances y perspectivas. In Pensamiento Iberoamericano, No 0, 2007. Madrid, 2007. ISSN: 0212-0208.

na základe ktorého získal MERCOSUR medzinárodnoprávnu subjektivitu a došlo tiež k inštitucionalizácii jeho organizačnej štruktúry. V roku 1995 došlo tiež k podpisu Rámcového dohovoru o spolupráci s Európskym spoločenstvom. Rámcový dohovor nadobudol účinnosť 1. júla 1999, hoci bol provízórne aplikovaný už od roku 1996. Od roku 1999 medzi EÚ a MERCOSUR-om prebiehajú rokovania o Interregionálnom asociačnom dohovore.

Dňa 4. júla 2006 k Spoločnému trhu Juhu pristúpila Venezuela, ktorá predtým vystúpila z Andského spoločenstva národov. V súčasnosti prebieha postupná integrácia Venezuely do MERCOSUR-u, hoci Paraguaj zatiaľ prístupovú zmluvu neratifikoval. V súčasnosti MERCOSUR pracuje na dokončení colnej únie a vytvorení spoločného trhu. Členské štáty si vytýčili za cieľ do roku 2010 zrušiť posledné výnimky voľného pohybu tovaru a do roku 2015 liberalizovať služby. Okrem toho prebiehajú rokovania s Európskou úniou o vytvorení zóny voľného obchodu.

Andské spoločenstvo národov (CAN) je pokračovaním Latinskoamerického združenia voľného obchodu – LAFTA založeného v roku 1960. Členskými štátmi sú Bolívia, Kolumbia, Ekvádor a Peru. Do roku 1996 bolo toto zoskupenie známe ako Andský pakt, ktorý vznikol na základe dohody z Cartagena v roku 1969. Pôvodnými členmi boli Bolívia, Chile, Kolumbia, Ekvádor a Peru. V roku 1973 sa k nim pridala Venezuela, avšak v roku 1976 vystúpilo Chile. V roku 2006 z neho vystúpila aj Venezuela.

Jeho cieľom je podporovať vyvážený a harmonický rozvoj členských štátov pri plnom využití regionálnych zdrojov prostredníctvom eliminácie colných bariér medzi členskými štátmi a vytvorením spoločného trhu. Podľa predpisov organizácie preferenčné zaobchádzanie je poskytnuté Bolívii a Ekvádoru.

Ak odhliadneme od existencie Organizácie amerických štátov, ktorá funguje ako fórum pre všetky štáty amerického regiónu, výraznejšia forma integrácie medzi USA a krajinami Latinskej Ameriky chýba. Na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia prišli Spojené štáty s iniciatívou na vytvorenie zóny voľného obchodu. „Iniciatíva pre Ameriky“ prezidenta Busha staršieho však zlyhala, a preto skutočný prielom v integrácii zohralo až podpísanie Severoamerickej dohody o voľnom obchode a následný návrh na vytvorenie **Oblasti voľného obchodu Amerík** (Free Trade Area of Americas – FTAA; Área de Libre Comercio de las Américas – ALCA). Rokovania o jej vytvorení však stroskotali na podobných problémoch, aké bránia uzavretiu rokovaní z Dohá. To spolu so všeobecnou nedôverou väčšiny latinskoamerických štátov k USA viedlo k tomu, že americký návrh nebol prijatý. Dôležitú úlohu pri tom zohrali Venezuela, Argentína a Ekvádor, ale predovšetkým Brazília, bez ktorej účasti by takáto dohoda nemala cenu².

Bolívarska aliancia (ALBA) sa usiluje o nový model integrácie prostredníctvom mechanizmov, ktoré podporujú ekonomický a sociálny rozvoj, bojujú s chudobou a sociálnym vylúčením a zvyšujú životné štandardy v Latinskej Amerike. Presadzovaná je najmä Venezuelou a predstavuje protipól Oblasti voľného obchodu Amerík, ktorú presadzovali USA. Členskými krajinami sú okrem Venezuely: Kuba, Bolívia, Ekvádor, Nikaragua, Svätý Vincent a Grenadíny, Dominica a Antigua a Barbuda.

Pôvodný názov bol „Bolívarska alternatíva“. Ide o alternatívu, ktorá je založená na spolupráci a solidarite, naproti voľnému obchodu založenému na neoliberalnej doktríne, pričom každá krajina si zachováva svoju vlastnú suverenitu a je schopná rozvíjať sa podľa svojich vlastných potrieb. Na rozdiel od návrhu na zónu voľného obchodu kladie ALBA dôraz na preferenčné zaobchádzanie s najchudobnejšími krajinami vytvorením Fondu štrukturálnej konvergencie, ktorý sa má stať nástrojom na redukciu regionálnych asymetrií. V januári 2008 vznikla Banka ALBA s cieľom poskytnúť alternatívu k Medzinárodnému menovému fondu a Svetovej banke. Jej cieľom je podporiť hospodársku a sociálnu integráciu

² BELOV, D. Integration in Latin America. In *International Affairs*, č. 3, roč. 52. USA, 2006. s. 60-68. ISSN 0020-5850.

odstraňovaním nerovnosti a podporou rovnomernejšej distribúcie investícií, pričom nabáda latinskoamerické krajiny, aby neboli závislé od americkej ekonomiky .

ALBA je teda zameraná viac ideologicky než obchodne. Odráža aj veľký spor medzi Venezuelou a USA a vytvára situáciu, v ktorej sú krajiny regiónu nútené prikláňať sa na jednu alebo druhú stranu. Navyše môže byť ALBA vnímaná ako nie celkom komplementárna k iným integračným iniciatívam. Najmä v súvislosti s Úniou juhoamerických národov (UNASUR), presadzovanou najmä Brazíliou, možno badať, že ide o vyjadrenie zápasu o vedúce postavenie v regióne.

Problematické aspekty integrácie v Latinskej Amerike

Za jeden z problematických aspektov integrácie v Latinskej Amerike na začiatku 21. storočia môžeme označiť dominantne medzivládny prístup k integrácii. Jednotlivé štáty si veľmi prísne ochraňujú svoju suverenitu, a preto sa pri prijímaní dôležitých rozhodnutí vyžaduje konsenzus. Nadnárodné orgány jednotlivých integračných zoskupení nedisponujú dostatočnými kompetenciami a v praxi tak často dochádza k tomu, že hoci existujú platné dohody uzatvorené v rámci konkrétneho zoskupenia, niektorý z členských štátov uzavrie inú dohodu, ktorá je s tou nadnárodnou v rozpore. Spravidla sa jedná o bilaterálne dohody uzatvárané s USA a v niektorých prípadoch aj s EÚ, ktoré daným štátom poskytujú preferenčné zaobchádzanie. Je to podmienené tým, že niektoré latinskoamerické štáty udržujú nadštandardné vzťahy s USA a pripisujú im väčšiu dôležitosť ako procesom integrácie. Výsledkom je, že mnohé existujúce zoskupenia sa nachádzajú v kríze, ako je tomu napr. v prípade Andského spoločenstva národov, kde Peru a Kolumbia uzatvorili dohody o voľnom obchode s USA, čo vyvolalo nevôľu zo strany Ekvádoru a Bolívie³.

V prípade Mercosuru tiež dochádza k zhoršovaniu stavu colnej únie v dôsledku prijímania jednostranných opatrení, ktoré uprednostňujú národné záujmy pred spoločnými, najmä v dôsledku finančnej krízy. Zároveň sa objavujú pochybnosti o tom, do akej miery má Brazília snahu o rozvoj tohto zoskupenia, vzhľadom na to, že v posledných rokoch sa veľmi intenzívne zasadzuje za rozvoj nového integračného zoskupenia – UNASUR. Podľa niektorých sa takto snaží posilniť si svoju regionálnu a aj globálnu pozíciu⁴.

Reálne teda dochádza k tomu, že hoci sú niektoré zoskupenia v hlbokoj kríze, lídri najvýznamnejších krajín prichádzajú s návrhmi vytvorenia nových zoskupení, ktoré idú v otázke integrácie ešte ďalej, ako tie doterajšie. Jedným z príkladov je UNASUR.

UNASUR – Únia juhoamerických národov

UNASUR je doteraz najambicióznejším projektom integrácie. Ide o združenie štátov Južnej Ameriky, ktoré sa do značnej miery inšpirovalo Európskou úniou. Rovnako ako EÚ má ambiciózne ciele, ale na rozdiel od EÚ je zatiaľ iba viac-menej virtuálnou organizáciou. Cieľom UNASUR-u je politická, ekonomická, sociálna a kultúrna integrácia kontinentu. Organizácia však funguje a minimálne politicky je braná na vedomie a vyjadruje sa k regionálnym témam, snaží sa urovnávať konflikty medzi svojimi členmi (naposledy medzi Kolumbiou a Venezuelou) a organizuje humanitárnu pomoc po prírodných katastrofách (Haiti, Chile). UNASUR nadväzuje na regionálne združenia, akými sú Andské spoločenstvo národov a Mercosur a v budúcnosti by ich mal nahradiť a prevziať ich úlohu.

³ SANAHUJA, J.A. Regionalismo e integración en América Latina: balances y perspectivas. In *Pensamiento Iberoamericano*, No 0, 2007. Madrid, 2007. ISSN: 0212-0208.

⁴ VARAS, A. *El lío de la integración de América Latina*. [online]. Project Syndicate, 2010. [cit. 2010.11.23.] Dostupné na internete: <<http://www.project-syndicate.org/commentary/varas1/Spanish>>.

Začiatky integračného zoskupenia UNASUR je potrebné hľadať v jeho priamom predchodcovi: Spoločenstve juhoamerických štátov (CSN – Comunidad Sudamericana de Naciones). Základným dokumentom CSN bolo Vyhlásenie z Cuzco, ktoré bolo podpísané 8. decembra 2004 na treťom Juhoamerickom summite. Zakladajúcimi členmi boli Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Kolumbia, Ekvádor, Guyana, Paraguaj, Peru, Suriname, Uruguaj a Venezuela. Vyhlásenie z Cuzco zahŕňalo tri okruhy:

1. vytvorenie Spoločenstva juhoamerických štátov,
2. rozvoj integrácie v juhoamerickom priestore,
3. zabezpečenie spoločného postupu vybudovaním jednotného inštitucionálneho aparátu.

Hlavným cieľom bolo napomôcť koordinácií politik, prehĺbiť konvergenciu medzi Mercosurom, Andským spoločenstvom národov a Chile prostredníctvom vytvorenia zóny voľného obchodu, podporovať prehľbovanie integrácie, harmonizáciu politik vidieckeho rozvoja a poľnohospodárstva, spoluprácu v oblasti vedy, vzdelávania a kultúry a zlepšovať vzťahy medzi podnikmi a občianskou spoločnosťou berúc do úvahy spoločenskú zodpovednosť podnikov.

Dňa 16. apríla 2007 sa vo Venezuele na ostrove Margarita paralelne konalo zasadnutie hláv štátov a predsedov vlád a Energetický summit štátov južnej Ameriky. Bolo rozhodnuté prijať nové meno pre proces juhoamerickej integrácie: **Únia juhoamerických národov** – UNASUR (Unión de Naciones Suramericanas). V Deklarácii z Margarity sa konštatuje, že sídlo generálneho sekretariátu bude v Quito (Ekvádor). Členskými štátmi sú Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Kolumbia, Ekvádor, Guyana, Paraguaj, Peru, Suriname, Uruguaj a Venezuela.

Zakladajúca zmluva UNASUR bola podpísaná 23. mája 2008 v brazílskom hlavnom meste Brasílii. Aby mohla zakladajúca zmluva vstúpiť v platnosť, je potrebné, aby ju ratifikovalo deväť z dvanásť zakladajúcich členov. Doteraz tak urobili: Argentína, Chile, Peru, Venezuela, Ekvádor, Guyana, Suriname a Bolívia. Je preto potrebné, aby ju ratifikovala ešte jedna zo zostávajúcich krajín: Brazília, Kolumbia, Paraguaj, Uruguaj.

V zakladajúcej zmluve UNASUR sa členské štáty zaväzujú podporovať rozvoj integrácie v politických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych, energetických otázkach a v oblastiach životného prostredia a infraštruktúry a posilniť tak jednotu regiónu. Chcú presadzovať udržateľný rozvoj a blahobyt jednotlivých národov, ako aj prispieť k vyriešeniu problémov, ktoré najviac trápia tento región, akými sú chudoba, sociálne vylúčenie a pretrvávajúca socioekonomická nerovnosť.

Na základe Zakladajúcej zmluvy má UNASUR-u prináležať medzinárodnoprávna subjektivita⁵. Hlavné orgány sú:

- Rada hláv štátov a predsedov vlád,
- Rada ministrov zahraničných vecí,
- Rada stálych zástupcov,
- Generálny sekretariát.

S postupujúcim rozvojom organizácie sa ráta aj so zriaďovaním pomocných orgánov, ako napr. ministerské rady na úrovni jednotlivých rezortov, pracovných skupín a iných podľa potreby, a to buď na dočasnom alebo stálom základe. Taktiež sa konštatuje, že súčasťou UNASUR-u je aj Energetická rada južnej Ameriky, ktorá bola zriadená Deklaráciou z Margarity.

Najvyšším orgánom je Rada hláv štátov a predsedov vlád a jej hlavnou úlohou je určovať všeobecné politické smerovanie, ako aj konkrétne opatrenia na ich dosiahnutie a

⁵ Tratado constitutivo de la Unión de naciones suramericanas, článok 1.

programy a projekty spojené s procesom juhoamerickej integrácie. Ďalej zvolávať zasadnutia ministerských rád na úrovni jednotlivých rezortov a vytvárať Rady na úrovni ministrov, rozhodovať o návrhoch predložených Radou ministrov zahraničných vecí a prijímať rozhodnutia o politickom smerovaní v medzinárodných vzťahoch. Rada hláv štátov a predsedov vlád sa schádza raz ročne na riadnom zasadnutí. Na požiadanie členského štátu je možné zvolať aj mimoriadne zasadnutia prostredníctvom predsedníctva za podmienky, že s tým budú súhlasiť všetky členské štáty⁶.

Predsedníctva sa ujme postupne každá z členských krajín v abecednom poradí na obdobie jedného roku. Jeho úlohou je pripravovať, zvolávať a predsedáť zasadnutiam orgánov UNASUR-u, zastupovať UNASUR na medzinárodnej úrovni a podpisovať vyhlásenia s tretími stranami, po predchádzajúcom súhlase príslušného orgánu. Prvou predsedníčkou bola Michelle Bacheletová z Chile. V súčasnosti organizácii predsedá Ekvádor pričom 26. novembra 2010 odovzdá predsedníctvo Guyane.

Rada ministrov zahraničných vecí prijíma rezolúcie, ktorými implementuje rozhodnutia Rady hláv štátov a predsedov vlád, pripravuje návrhy a organizuje jej zasadnutia, koordinuje postoje k najdôležitejším otázkam. Schádza sa dva krát ročne, pričom je možné zvolať aj mimoriadne zasadnutie, ak s tým súhlasí aspoň polovica členských štátov.

Rada stálych zástupcov organizuje zasadnutia Rady ministrov zahraničných vecí a pripravuje návrhy rozhodnutí, nariadení a deklarácií. Tvorí ju jeden zástupca z každého členského štátu. Schádza sa aspoň raz za dva mesiaca na území štátu, ktorý vykonáva predsednícku funkciu.

Generálny sekretariát je orgán, ktorý pod vedením generálneho tajomníka, reprezentuje UNASUR a vykonáva rozhodnutia, ktoré mu zverujú orgány. Sídlit' bude v Quito, avšak dočasne sa nachádza v meste Brasilia. Generálneho tajomníka menuje Rada hláv štátov a predsedov vlád na návrh Rady ministrov zahraničných vecí na obdobie dvoch rokov, pričom znovuzvolený môže byť iba raz a jeho nástupcom nemôže byť osoba rovnakej národnosti. Počas výkonu funkcie nemôže prijímať ani vyžadovať pokyny ani iné usmernenia od žiadneho členského štátu. Prvým generálnym tajomníkom sa 4. mája 2010 stal bývalý argentínsky prezident Néstor Kirchner.

Požiadat' o členstvo v UNASUR budú môcť iné štáty päť rokov po tom, čo zakladajúca zmluva vojde do platnosti. Jednotlivé členské štáty sa zaväzujú poskytovať všetkým zástupcom v UNASUR na svojom území imunity a výsady potrebné na výkon ich funkcie. Oficiálnymi jazykmi UNASUR sú španielčina, portugalcina, angličtina a holandština.

Organizácia je kritizovaná za to, že nie je reálnou organizáciou, ale iba akýmsi zámerom vytvoriť integračné zoskupenie podobné Európskej únii. Často sa poukazuje na to, že od svojho vzniku sa činnosť UNASUR-u obmedzuje výlučne na rôzne vyhlásenia a nedokázala prijať konkrétne hmatateľné výsledky. Na druhej strane je potrebné poznamenať, že niektoré projekty, ako napr. v oblasti infraštruktúry, sa úspešne zrealizovali. Medzi konkrétne opatrenia integrácie zrealizované v rámci UNASUR-u môžeme zaradiť vybudovanie „medziocéánskej“ diaľnice medzi Brazíliou a Peru, vďaka čomu sa zjednodušil prístup Brazílie k Tichému oceánu a na druhej strane prístup Peru k Atlantickému oceánu. Ďalším projektom bol „juhoamerický energetický prstenec“, ktorý mal zabezpečiť dodávky peruánskeho zemného plynu do Argentíny, Brazílie, Chile, Paraguaju a Uruguaju, avšak rokovania neboli doteraz ukončené. S výnimkou Francúzskej Guyany a Surinamu môže hociktorý Juhoameričan navštíviť ľubovoľnú juhoamerickú krajinu na obdobie maximálne 90 dní a stačí mu na to jeho občiansky pas.

⁶ Tratado constitutivo de la Unión de naciones suramericanas, článok 6.

V súčasnosti sa intenzívne rozvíja spolupráca v rámci Rady obrany Južnej Ameriky. Rada obrany Južnej Ameriky je zoskupenie v rámci UNASUR-u, ktoré si kladie za cieľ zvyšovať bezpečnosť členských štátov. V rámci neho sa realizuje spolupráca vo vojenskej oblasti, mierových misiách, vojenských cvičeniach, ale aj spoločný postup v prípade prírodných katastrof. Rada sa schádza raz ročne a rozhodnutia prijíma konsenzom. Je dôležité poznamenať, že Rada obrany Južnej Ameriky nie je vojenskou alianciou na štýl NATO, aj keď zahŕňa určitý stupeň koordinácie vojenských a obranných politik. Ide skôr o nástroj ochrany suverenity jednotlivých členských štátov a dialógu v prípade konfliktov medzi členskými štátmi.

Ďalšou kritikou je, že skutočným cieľom nie je ani tak rozvoj spolupráce v Južnej Amerike, ako presadzovanie a zvyšovanie vplyvu Brazílie na kontinente. Brazília patrí medzi najväčších propagátorov UNASUR-u. Hoci žiadna z inštitúcií nesídli v Brazílii, niet pochýb o tom, že krajina má značný vplyv na vývoj a dianie v organizácii⁷. Andrés Oppenheimer poukazuje na to, že brazílska diplomacia sa snaží viac vyčleniť región Južnej Ameriky z regiónu Latinskej Ameriky a oslabiť tak postavenie Mexika, ktoré pre Brazíliu predstavuje v Latinskej Amerike najväčšiu konkurenciu, vzhľadom na jeho značnú hospodársku silu⁸.

UNASUR predstavuje možnú budúcnosť kontinentu, ale jeho úspech je otázný. Mnohé krajiny majú značne odlišné predstavy o ďalšom smerovaní a aj menšie a viac homogénne zoskupenia, ako napr. Andské spoločenstvo národov a Mercosur, nefungujú bez problémov. Vybudovanie zoskupenia so stupňom integrácie, aký je v prípade EÚ (prechod právomocí na nadnárodné orgány, spoločná mena), sa tak zdá byť veľmi nereálne⁹. Politicky a ekonomicky diskutovanou je napr. otázka zavedenia spoločnej meny. Pri zakladaní organizácie sa s tým uvažovalo, avšak objavilo sa aj mnoho argumentov proti a v súčasnosti, keď je na príklade eura možné vidieť, aké problémy môže priniesť spoločná mena pre veľmi heterogénne krajiny, je možnosť zavedenia spoločnej meny do konca roku 2020 vysoko nepravdepodobná.

Záver

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa začal v regióne Latinskej Ameriky rozvíjať „nový regionalizmus“, ktorý so sebou priniesol rozšírenie oblastí integrácie z prevažne čisto ekonomických aj na politické, bezpečnostné, sociálne, kultúrne a iné. Ovplyvnil tak existujúce ako aj novovznikajúce integračné zoskupenia. Na druhej strane musíme konštatovať, že hoci jeho ciele sú ambiciózne, na začiatku 21. storočia vyznievajú procesy integrácie v tomto regióne veľmi protirečivo. V Latinskej Amerike existuje veľké množstvo integračných zoskupení, ktorých ciele sa do značnej miery prekrývajú, pričom väčšina z nich sa nachádza v kríze. Zároveň sa predkladajú návrhy nových projektov, ktoré sa snažia integráciu ešte viac prehĺbiť. Ich úspech je otázný vzhľadom na to, že sa nedarí vyriešiť existujúce problémy a že ide o veľmi heterogénne krajiny.

⁷ JURÍK, O. *Unasur: Jihoamerické společenství à la Evropská unie*. [online]. Latinská Amerika Dnes, 2010. [cit. 2010.11.24.] Dostupné na internete: <<http://latinskaamerikadnes.cz/2010/07/unasur-jihoamericke-spolecenstvi-a-la-evropska-unie/>>

⁸ OPPENHEIMER, A. *Cuentos Chinos. USA : Sudamericana*, 2005. 352 s. ISBN: 978-0307347992.

⁹ JURÍK, O. *Unasur: Jihoamerické společenství à la Evropská unie* [online]. Latinská Amerika Dnes, 2010. [cit. 2010.11.24.] Dostupné na internete: <<http://latinskaamerikadnes.cz/2010/07/unasur-jihoamericke-spolecenstvi-a-la-evropska-unie/>>

Použitá literatúra:

1. BELOV, D. Integration in Latin America. In International Affairs, č. 3, roč. 52. USA, 2006. s. 60-68. ISSN 0020-5850.
2. CASTAÑEDA, J. Morning in Latin America. In Foreign Affairs, September-October 2008. USA, 2008. ISSN: 0015-7120.
3. JUŘÍK, O. Unasur: Jihoamerické společenství a Evropská unie. [online]. Latinská Amerika Dnes, 2010. [cit. 2010.11.24.] Dostupné na internete: <<http://latinskaamerikadnes.cz/2010/07/unasur-jihoamericke-spolocenstvi-a-la-evropska-unie/>>
4. OPPENHEIMER, A. Cuentos Chinos. USA : Sudamericana, 2005. 352 s. ISBN: 978-0307347992.
5. SANAHUJA, J.A. Regionalismo e integración en América Latina: balances y perspectivas. In Pensamiento Iberoamericano, No 0, 2007. Madrid, 2007. ISSN: 0212-0208.
6. SCHAPER, M. Los desafíos del desarrollo sostenible en las economías abiertas de América Latina y el Caribe. In Pensamiento Iberoamericano, No 0, 2007. Madrid, 2007. ISSN: 0212-0208.
7. THORPE, A. – SIZELAND, F. Infraestructura física y conectividad regional en América Latina y el Caribe: evolución de las economías de la región sin litoral. In Integración & Comercio, č. 31, roč. 14, 2010. Buenos Aires, 2010. ISSN: 1995-9524.
8. Tratado constitutivo de la Unión de naciones suramericanas.
9. VARAS, A. El lío de la integración de América Latina. [online]. Project Syndicate, 2010. [cit. 2010.11.23.] Dostupné na internete: <<http://www.project-syndicate.org/commentary/varas1/Spanish>>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Michal ŠČEPÁN, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TEORETICKÉ SÚVISLOSTI MULTILATERÁLNEJ ROZVOJOVEJ POMOCI

michal.scepan@euba.sk

Abstrakt

Predkladaný článok ponúka pohľad na vybrané aspekty a teoretické súvislosti multilaterálnej rozvojovej pomoci. Načrtáva úlohy a funkcie medzinárodných organizácií, ktoré zohrávajú pri riešení otázok rozvojovej spolupráce na pozadí ich teoretických východísk a praktických okolností.

Kľúčové slová: Rozvojová pomoc a spolupráca, multilateralizmus, medzinárodné organizácie.

Abstract

The presented article offers an insight into selected issues and theoretical aspects of multilateral development aid. It outlines the tasks and functions of international organisations, that they have in solving the questions of development cooperation on the background of their theoretical basis and practical circumstances.

Keywords: Development aid and cooperation, multilateralism, international organisations.

1. Úvod

Problematika rozvoja a rozvojových štátov je stále aktuálnou výzvou aj na začiatku 21. storočia. Pretrvávajúce hospodárske disproporcie v rámci svetovej komunity sa prejavujú v rôznych rovinách spoločenského života a ich charakter determinuje viacdimeznionálny rozmer rozvoja a chudoby v ich širšom zmysle. Zaošťávanie v rozvoji v prípade rozvojových štátov stojí v kontexte nerovnomerného rozdelenia bohatstva vo svete v oštrom kontraste k hospodárskemu a spoločenskému vývoju rozvinutých štátov.

Novodobé formy zahraničnej pomoci sú výrazom medzinárodnej solidarity a externej pomoci už viac ako 60 rokov. Ich charakter sa počas vývoja tejto problematiky menil z vecného ako aj obsahového hľadiska. Relatívne vysoká rozmanitosť jej podôb je tiež predmetom súštravného vývoja a postupnej preorientácie zamerania z pomoci štátu na pomoc súkromnému sektoru. Azda najvýraznejším fenoménom však bol výrazný nárast počtu subjektov zainteresovaných na poskytovaní, prerozdeľovaní a realizácii rozvojovej pomoci a to na úrovni štátnych agentúr, medzinárodných organizácií, ako aj subjektov tretieho sektora.

2. Definícia rozvojovej pomoci

V širšom poňatí možno za rozvojovú pomoc a spoluprácu pokladať akékoľvek úsilie namierené na podporu rozvoja v prijímajúcom štáte bez ohľadu na donorský subjekt. V tomto zmysle predstavuje rozvojová pomoc nielen oficiálne aktivity verejného sektora, ale aj

aktivity súkromného sektora a aktivity občianskych zoskupení, charitatívnych združení či mimovládnych organizácií, ktoré však z hľadiska objemov predstavujú výrazne menšiu časť rozvojového úsilia, i keď ich nemožno z tohto dôvodu považovať za menej efektívne alebo menej účinné. Práve naopak, rôzne subjekty mimovládneho charakteru sú významnou súčasťou rozvojového partnerstva a dôležitým podporným rámcom k oficiálnym štátnym aktivitám. V užšom zmysle je rozvojová pomoc a spolupráca predovšetkým medzištátnou zahraničnou pomocou vyznačujúcou sa tou skutočnosťou, že jej aktivity sú uhrádzané z verejných prostriedkov darcovského štátu. Tento koncept rozvojovej pomoci a spolupráce je vo výskumnej praxi dominantný a všeobecne rozšírený. V snahe konkretizovať pojmy rozvojová pomoc a rozvojová spolupráca je možné pridržať sa definície podľa Rusnaka et al. kde „*podstatou rozvojovej pomoci a spolupráce je podpora ekonomického a spoločenského rozvoja v zaostalejších krajinách, ktorou rozvinuté krajiny odpovedajú na výzvu spoluzodpovednosti za globálny vývoj.*“¹ Všeobecne možno rozvojovú pomoc a spoluprácu následne chápať ako aktivity a opatrenia zamerané na podporu širšie definovaného sociálno-ekonomického rozvoja v prijímajúcich štátoch, hradené z verejných prostriedkov darcovského štátu. V tomto smere je v praktickej rovine „*podstatou rozvojovej pomoci investovať v krajinách, ktoré to potrebujú a to finančné a ľudské zdroje tak, aby sa súčasne s riešením ich akútnych ekonomických potrieb vytvárali podmienky na ďalší ekonomický rast a sociálny rozvoj v budúcnosti.*“²

Konkrétnu definíciu rozvojovej pomoci resp. jej špecifikáciu v rámci zahranično-politických aktivít štátu a oficiálnych finančných transferov je možné nájsť v metodike Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj. Tento prístup k ohraničeniu rozvojových aktivít sa stal všeobecne akceptovaný ako referenčný moment problematiky rozvojovej spolupráce v otázke konkretizácie a zúženia rámca zahraničnej pomoci na oblasť rozvojovej pomoci. Je vyjadrený kategóriou *Oficiálnej rozvojovej pomoci* (ODA – Official Development Assistance), ktorá je definovaná ako „*toky oficiálneho financovania poskytované s hlavným cieľom podpory ekonomického rozvoja a blahobytu rozvojových štátov, ktoré sú svojím charakterom zvýhodnené a prinášajú grantový prvok vo výške minimálne 25%.*“³ Zoznam rozvojových štátov, na ktoré sa platnosť definície obmedzuje, je zostavovaný Výborom pre rozvojovú pomoc OECD a aktualizovaný každé tri roky (Príloha č. 1). Tento koncept rozlišujúci rozvojovú pomoc od ostatných finančných tokov bez rozvojových zámerov bol prvý krát použitý v roku 1969. Pôvodne sa v rámci metodiky OECD, v reakcii na koniec studenej vojny a pre potrebu zachytávať pomoc aj niektorým vyspelejším štátom, rozlišovala aj pomoc iným ako rozvojovým štátom, ktorá bola klasifikovaná osobitnou kategóriou ako *Oficiálna pomoc* (OA – Official Assistance), pričom pre túto skupinu štátov existoval takisto osobitný zoznam.⁴ Tento prístup však bol od roku 2005 zrušený a v súčasnosti existuje už len kategória ODA. Keďže kritéria vyplývajúce z tejto definície rozvojovej pomoci sa stali smerodajné aj pre širšiu donorskú komunitu a odbornú verejnosť, je vhodné pridržať sa tejto koncepcie aj ako formálnej definície rozvojovej pomoci. V tomto kontexte je rozvojová pomoc, vyjadrená kategóriou *Oficiálnej rozvojovej pomoci* podľa OECD, charakterizovaná piatimi kľúčovými determinantami: 1.) *typ finančných tokov* je zúžený na pôžičky alebo granty (a technickú pomoc); 2.) *pôvod finančných tokov* je v oficiálnom verejnom sektore donorského štátu; 3.) *zoznam recipientov* je presne špecifikovaný na rozvojové štáty a je

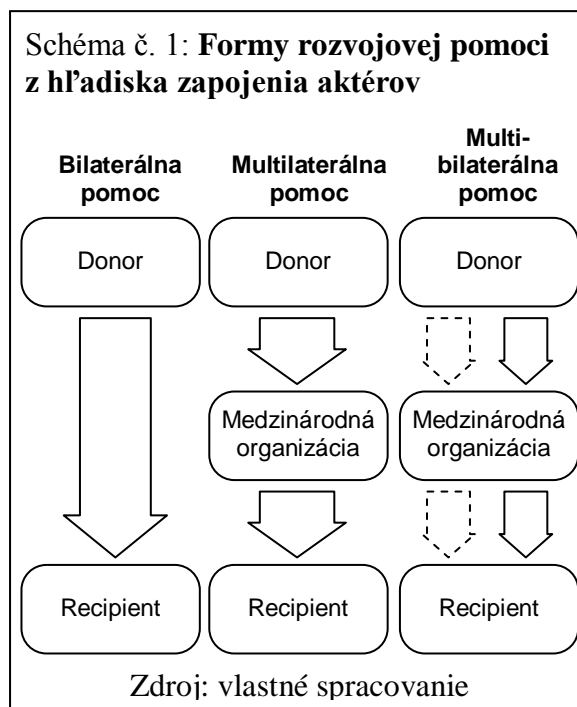
¹ RUSNÁK, U. – SZÉP, A. – BRZICA, D.: *Rozvojová pomoc a spolupráca*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002. Str. 17.

² Portál SLOVAKAID: *Komunikačná stratégia oficiálnej rozvojovej pomoci SR* [online]. 25.03.2010 [cit. 07.04.2010]. Dostupné na internete: <http://www.slovakaid.sk/index.php/article/articleview/426/1/1/>.

³ Portál OECD: *Glossary Of Statistical Terms* [online]. 28.08.2003 [cit. 25.06.2009]. Dostupné na internete: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6043>.

⁴ Portál OECD: *History of DAC lists of aid recipient countries* [online]. [cit. 25.06.2009]. Dostupné na internete: http://www.oecd.org/document/55/0,3343,en_2649_34447_35832055_1_1_1_1,00.html.

predmetom posúdenia DAC OECD; 4.) *cieľ finančných tokov* musí byť podpora rozvoja alebo blahobytu; 5.) *charakter finančných transakcií* musí byť koncesionálny t.j. byť zvýhodnený a nekomerčný. Tieto zdanlivo teoretické otázky definovania rozvojovej pomoci môžu mať významné praktické implikácie, takmer tretina objemov ODA zaznamenaných v roku 2005 by napríklad nebola uznaná ako oficiálna pomoc v 70. rokoch minulého storočia (konkrétne napr. odpustenie dlhov niektorým rozvojovým štátom).

Komplexnosť problematiky rozvojovej pomoci ako výsledok vývoja jej foriem, podôb a obsahu si vyžaduje v záujme precizovania jednotlivých kategórií ďalšiu klasifikáciu podľa viacerých predmetných kritérií. Najvšeobecnejším delením rozvojovej pomoci je delenie podľa formy jej poskytovania z hľadiska zainteresovaných subjektov (schéma č. 1). Z tohto pohľadu rozlišujeme dve základné kategórie formy realizácie rozvojovej pomoci – *bilaterálnu a multilaterálnu formu*. Bilaterálna pomoc smeruje priamo od donorského štátu k recipientskému štátu. Je to najzákladnejšia forma poskytovania rozvojovej pomoci bez zainteresovanosti tretích strán a je zároveň pôvodnou, najstaršou formou jej realizácie. Ako podotýka Rusnák et al. je takáto forma rozvojovej pomoci „jasne zahraničnopoliticky identifikovateľná a využiteľná v priamych bilaterálnych stykoch.“⁵ Táto forma rozvojovej pomoci preto ponúka svoje využitie ako nástroja zahraničnej politiky aj na dosahovanie konkrétnych politických alebo ekonomických cieľov donorského štátu. Multilaterálna pomoc je realizovaná prostredníctvom medzinárodných organizácií zameraných na poskytovanie a prerozdeľovanie rozvojovej pomoci. Nakoľko medzinárodné organizácie spravidla disponujú s prostriedkami donorov vyhradenými na rozvojové aktivity relatívne autonómne, je v prípade multilaterálnej formy rozvojovej pomoci jej využitie ako zahranično-politického nástroja výrazne obmedzenejšie a stráca sa aj faktor priamej identifikácie donora. Ako nadstavbu k týmto dvom základným formám realizácie rozvojovej pomoci však možno zaradiť *multi-bilaterálnu formu*, ktorá spája princípy oboch už spomenutých foriem. Pod multi-bilaterálnou pomocou rozumieme „dobrovoľnú dodatočnú pomoc donorov do medzinárodnej organizácie,

⁵ Rusnák, U. – Szép, A. – Brzica, D.: Rozvojová pomoc a spolupráca. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002. Str. 19.

ktorá je doplnkom ku kmeňovým členským príspevkom týchto donorov a ktorá je vyhradená na špecifické účely.“⁶ Týmto spôsobom sú sčasti zachované podmienky autonómie rozhodovania medzinárodných organizácií a nevytráca sa úplne ani faktor zahranično-politickej identifikácie pomoci. V rámci metodík štatistického vykazovania sa však takáto forma rozvojovej pomoci započítava do položky bilaterálnej pomoci, ktorá je aj napriek pozvoľnému nárastu podielov multilaterálnej pomoci naďalej dominantnou a dosahuje v pomere k celkovému vynakladanému objemu rozvojovej pomoci približne 70%.⁷

3. Teoretické súvislosti multilaterálnej rozvojovej pomoci

V rámci kategórie Oficiálnej rozvojovej pomoci, ktorá rozlišuje bilaterálnu a multilaterálnu formu jej poskytovania, je teda multilaterálna pomoc dodatočne vymedzená z hľadiska jej koncovej distribúcie. Na rozdiel od bilaterálnej ODA, ktorá je distribuovaná štátom prostredníctvom vlastných administratívnych subjektov (ministerstvo pre rozvojovú spoluprácu, rozvojová agentúra a pod.), je multilaterálna ODA distribuovaná prostredníctvom tretích strán rozvojovej spolupráce. Sú to medzinárodné organizácie, ktoré Ladislav Lysák definuje ako „zdzruzenia dvoch alebo viacerých štátov, ktoré ich vytvárajú na koordináciu alebo zabezpečenie spoločných zámerov a cieľov.“⁸ Vzhľadom na komplexnosť otázok sociálno-ekonomického rozvoja nie je v prípade rozvojovej pomoci a spolupráce zabezpečovanie spoločných zámerov a cieľov v tejto oblasti ohraničené na konkrétny typ medzinárodných organizácií a na ich zabezpečovaní sa spolupodieľajú organizácie a inštitúcie rôzneho druhu a charakteru. V kontexte definície multilaterálnej ODA ako oficiálnej štátnej pomoci však možno zúžiť jej uplatnenie na nasledovné podmienky. Prostriedky rozvojovej pomoci sú kategorizované ako multilaterálna pomoc, ak sú poskytnuté medzinárodnej inštitúcii, ktorej členmi sú národné vlády a ktorá vykonáva všetky, alebo významnú časť svojich aktivít v prospech rozvoja. Tieto prostriedky musia byť zlúčené s ostatnými finančnými príspevkami všetkých členov a stať sa integrálnou súčasťou finančných aktivít danej inštitúcie, strácajú tak svoju identitu z pohľadu donora.⁹ To znamená, že medzinárodná organizácia (berúc do úvahy vnútorný organizačný mechanizmus rozhodovania) musí narábať s poskytnutými prostriedkami autonómne. ODA, ktorá nespĺňa uvedené kritériá je považovaná za bilaterálnu pomoc. To zahŕňa aj nekmeňové príspevky štátu do medzinárodných organizácií, ktoré sú poskytnuté nad rámec povinných členských príspevkov a vyhradené na špecifické účely, označované ako multi-bilaterálna pomoc. Vymedzenie účelu použitia v rôznych sférach, či už ohraničenie na región, sektor alebo oblasť rozvojovej spolupráce, je považované za bilaterálnu pomoc preto, že bilaterálny donor reálne kontroluje alebo usmerňuje využitie prostriedkov rozvojovej pomoci. Autori Martinussen a Pedersen však argumentujú, že multilaterálna pomoc nie je forma pomoci nezávislá od záujmov bilaterálnych donorov. „*Kedže západné krajiny si vybrali multilaterálne organizácie, prostredníctvom ktorých poskytujú tretinu svojej celkovej rozvojovej pomoci, motívy skryté za multilaterálnou pomocou tvoria súčasť komplexnej motivácie pre poskytovanie všetkej zahraničnej pomoci.*“¹⁰ Pôvodne mala sledovať multilaterálna pomoc prostredníctvom

⁶ IDA: Aid Architecture : An Overview of the Main Trends in Official Development Assistance Flows [online]. Máj 2008 [cit. 25.06.2009]. Str. 12. Dostupné na internete: <<http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/Aidarchitecture-3.pdf>>

⁷ Pozri: Portál OECD: StatExtracts : DAC1 Official and Private Flows [online]. [cit. 24.06.2009]. Dostupné na internete: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TABLE1>.

⁸ LYSÁK, L.: Medzinárodné organizácie. Bratislava: Ekonóm, 2001. Str. 10.

⁹ OECD: 2008 DAC report on multilateral aid [online]. [cit. 10.04.2010]. Str. 21. Dostupné na internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/59/11/42901553.pdf>>

¹⁰ DEGNBOL-MARTINUSSEN, J. – ENGBERG-PEDERSEN, P.: *Aid : Understanding International Development Cooperation*. London : Zed Books, 2003. Str. 94.

systému OSN bezpečnostné aspekty, po pristúpení novovzniknutých dekolonizovaných štátov sa zvýraznil aspekt medzinárodnej solidarity a humanizmu. Pomoc poskytovaná prostredníctvom rozvojových bánk mala zase sledovať ekonomické aspekty začlenenia rozvojových štátov do svetovej ekonomiky.

Teoretický kontext poskytovania multilaterálnej rozvojovej pomoci je spravidla rozdelený do troch oblastí.¹¹ Prvou je oblasť medzinárodnej politiky, kde sa kladie dôraz na mocenské vzťahy medzi štátmi a problematiku konfliktov. Druhou oblasťou je svetová ekonomika, kde majú medzinárodné organizácie predstavovať spájajúci prvok medzi globalizáciou a postavením rozvojových štátov, resp. ich integráciou do svetovej ekonomiky. Treťou oblasťou je medzinárodná administratíva, kde je dôraz kladený na funkcie, efektívnosť a rozdiely vo vzťahu k štátnej administratíve. Uvedené oblasti je však nutné pozorovať ako projekciu funkcií medzinárodných organizácií v medzinárodných vzťahoch. Šárka Waisová uvádza ako funkcie medzinárodných organizácií nasledovné aktivity: *artikulácia a agregácia, vytváranie koalícií, vytváranie agendy, vytváranie noriem, distribúcia informácií a preventívna diplomacia.*¹² V kontexte rozvojovej pomoci a spolupráce sú tieto funkcie obzvlášť dôležité z perspektívy recipientov hlavne pre chudobné, malé a slabé štáty, nakoľko tieto obvykle nemajú v medzinárodných vzťahoch politické a ekonomické možnosti ovplyvňovania medzinárodných vzťahov a rozvojovej spolupráce. Platí to obzvlášť v prípade artikulácie a agregácie záujmov svojich členov, kde môžu medzinárodné organizácie ako inštitucionalizovaná forma vzťahov medzi aktérmi medzinárodného systému definovať všeobecné a platné hodnoty pre všetky subjekty systému. „*Príkladom takejto agregácie záujmov malých a slabých štátov a ich artikulácie je vytvorenie skupiny G77, ktorá vznikla v snahe definovať a zastupovať záujmy štátov tretieho sveta na pôde OSN.*“¹³ Rovnako významnou funkciou je aj vytváranie agendy, ktorá je úzko spätá so schopnosťou medzinárodných organizácií artikulovať záujmy členských štátov. Medzinárodné organizácie v tomto prípade definujú dôležité rozvojové témy a rozhodujú o prerokovaní konkrétnych rozvojových otázok, čím ovplyvňujú aj priority rozvojovej spolupráce svojich členov. Dobrým príkladom je prijatie Miléniových rozvojových cieľov, ktoré sa stali globálnou rozvojovou agendou pre celý medzinárodný systém. Tieto oblasti však determinuje charakter aktivít multilaterálnej rozvojovej spolupráce, ktorý môže byť v normatívnej alebo operačnej polohe.¹⁴ Zjednodušene je možné túto dichotómiu vidieť v kontexte úloh medzinárodných organizácií v medzinárodných vzťahoch, ktoré ich môžu stavať do pozície arény resp. fóra poskytujúceho priestor pre vzájomnú spoluprácu, spoločný dialóg a spoločné rozhodnutia, alebo do pozície samostatného aktéra v medzinárodnom systéme konajúceho autonómne.

Normatívny charakter multilaterálnej rozvojovej spolupráce je založený na vplyve na obsah agendy medzinárodných vzťahov medzi štátmi, organizáciami a jednotlivcami a na podpore medzinárodnej zhody o spoločných hodnotách a princípoch. Vyplýva z vysokej autority medzinárodných organizácií ako subjektov medzinárodných vzťahov a vytvorené normy slúžia ako základ aj pre bilaterálnu rozvojovú spoluprácu. Operačný charakter aktivít multilaterálnych organizácií zahŕňa financovanie rozvoja, implementáciu rozvojových projektov a programov a technickú pomoc. Multilaterálne organizácie tu majú niekoľko systémových a operačných výhod, ako sú napr. organizačno-technické kapacity a združovanie expertov, vysoké know-how a široká poznatková základňa, úspory z rozsahu a agregované

¹¹ Ibid., str. 94.

¹² WAIŠOVÁ, Š.: *Mezinárodní organizace a režimy ve středovýchodní Evropě*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. Str. 105 – 110.

¹³ Ibid., str. 106.

¹⁴ DEGNBOL-MARTINUSSEN, J. – ENGBERG-PEDERSEN, P.: *Aid : Understanding International Development Cooperation*. London : Zed Books, 2003. Str. 96.

objemy finančných prostriedkov, alebo rozsah a záber spolupráce nad možnosťami individuálnych donorov. Niekedy však dochádza k prelínaniu týchto oblastí, keď napríklad v prípade technickej pomoci je obsah rozvojovej spolupráce normatívny, ale jej forma je operačná. Inokedy naopak nemožno označiť všetky normatívne aktivity medzinárodných organizácií za rozvojovú pomoc. To je prípad predovšetkým konkrétnych medzinárodných zmlúv, ktoré sú na pôde špecializovaných medzinárodných organizácií (napríklad WHO, ILO, a pod.), alebo pri príležitosti medzinárodných konferencií (napríklad Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji v roku 1992 alebo Svetový summit pre sociálny rozvoj v roku 1995), prijaté všetkými členmi a ako také platia aj pre rozvinuté štáty. Tieto aktivity a politické rozhodnutia teda nie sú namierené výlučne na rozvojové štáty a z toho dôvodu nie sú formálne rozvojovou pomocou. Jednako je však možné konštatovať, že výber tém medzinárodnej agendy pre spoluprácu čoraz intenzívnejšie zahŕňa v normatívnej rovine práve otázky medzinárodného rozvoja. Podobná situácia nastáva aj v prípade multilaterálnych finančných inštitúcií. Pôvodné úlohy medzinárodných organizácií ako multilaterálnych rozvojových bánk alebo Medzinárodného menového fondu spočívali v monitorovaní hospodárskej politiky, ekonomického vývoja, platobných bilancií rozvojových štátov a zabezpečovaní stabilizačných funkcií v prípade potreby. Od 90. rokov však na seba preberali aj konzultačno-poradenskú úlohu vo forme technickej pomoci a odporúčaní hospodárskej politiky. Dôležitými normatívnymi prvkami zavedenými medzinárodnými organizáciami boli napríklad presadenie otázky redukcie chudoby ako centrálnej témy rozvojovej agendy, alebo zásady „dobrej správy vecí verejných“ ako ideologických a hodnotových aspektov agendy rozvojovej spolupráce v normatívnej polohe. Všeobecným trendom je teda skôr zblížovanie oboch oblastí. Systém OSN prešiel od normatívneho mandátu aj k realizácii operačných aktivít poskytovania rozvojovej pomoci a Svetová banka s MMF si popri svojich pôvodných operačných aktivitách rozšírili okruh pôsobnosti aj na oblasť normatívnej stránky v otázkach ekonomických a sociálnych politík rozvojových štátov. Niekedy sa tento proces zvykne označovať aj ako migrácia úloh zo systému OSN na Svetovú banku, čo ale nezodpovedá realite čiastočne preto, že Svetová banka je formálne súčasťou systému OSN, predovšetkým však preto, že obe strany svoje pole pôsobnosti rozšírili.

Súčasne s rozširovaním pôvodných sfér aktivít a pôsobnosti medzinárodných organizácií sa však objavuje problém ich vzájomného prekrývania. V mnohých prípadoch, podobné inštitúcie vykonávajú takmer rovnaké aktivity v podobných krajinách. Systém medzinárodného financovania rozvoja totiž prešiel zásadnými zmenami smerom k vysokej komplexnosti. Je to nielen vďaka vývoju nových nástrojov financovania rozvoja tradičných donorov, ale hlavne pre nárast počtu nových multilaterálnych subjektov a meniaci sa mandát a ciele tradičných multilaterálnych subjektov. Helmut Reisen označuje súčasnú architektúru tohto systému poskytovania rozvojovej pomoci za „nesystém“ (angl. orig. „non-system“), ktorý sa vyvinul „nie na základe koherentného dizajnu ale na základe spontánneho neporiadku.“¹⁵ V súčasnosti tvorí základ systému multilaterálnej rozvojovej spolupráce 47 agentúr, fondov a komisií OSN, MMF a Skupina svetovej banky (IDA, IFC, IBRD, MIGA, ICSID), 12 multilaterálnych rozvojových bánk a ich fondov, Európska komisia a globálne fondy. Nejasné vymedzenie pôsobnosti jednotlivých medzinárodných organizácií vytvára dodatočnú fragmentáciu donorov, ako aj objemov pomoci a vyvoláva otázky ohľadne efektivity takejto formy rozvojovej spolupráce. Ako príklad tu môže poslúžiť absencia systémového rozdelenia úloh v prípade Miléniových rozvojových cieľov, ktoré nemajú jasne vymedzenú inštitucionálnu stránku ich napĺňania zo strany medzinárodných organizácií (tabuľka č. 1).

¹⁵ REISEN, H.: *The Multilateral Donor Non-System: Towards Accountability and Efficient Role Assignment* [online]. 05.03.2009. Str. 3. Dostupné na internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/13/43/42306585.pdf>>.

Tabuľka č. 1: Multilaterálne organizácie zabezpečujúce plnenie Miléniových rozvojových cieľoch		
<i>MDG</i>	<i>Hlavné subjekty</i>	<i>Iné subjekty</i>
MDG1: Odstrániť extrémnu chudobu a hlad	UNDP, Svetová banka, AfDB, AsDB, IFAD, EC, FAO, WFP	CGIAR, IADB
MDG 2: Dosiahnuť základné vzdelanie pre všetkých	Svetová banka, UNICEF, UNESCO	UNFPA, UNRWA
MDG 3: Podporovať rodovú rovnosť a postavenie žien	UNDP, Svetová banka, UNIFEM, UNICEF	UNFPA
MDG 4: Znížiť detskú úmrtnosť	WHO, UNFPA, UNICEF	Svetová banka, WFP, UNRWA
MDG 5: Zlepšiť zdravie matiek	WHO, UNFPA	Svetová banka, WFP
MDG 6: Bojovať s chorobami HIV/AIDS, malária a inými	UNAIDS, Svetová banka, WHO, UNDP, UNFPA, UNICEF	UNIFEM
MDG 7: Zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia	UN Habitat, Svetová banka, AsDB, UNDP	CGIAR, UNIDO
MDG 8: Vytvoriť globálne partnerstvo pre rozvoj	Svetová banka, EK, UNDP, UNIDO, ILO, UNCTAD	UNDP
Zdroj: REISEN, H.: <i>The Multilateral Donor Non-System: Towards Accountability and Efficient Role Assignment</i> [online]. 05.03.2009 [cit. 10.04.2010]. Str. 9. Dostupné na internete: < http://www.oecd.org/dataoecd/13/43/42306585.pdf >		

Zdroj: REISEN, H.: The Multilateral Donor Non-System: Towards Accountability and Efficient Role Assignment [online]. 05.03.2009 [cit. 10.04.2010]. Str. 9. Dostupné na internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/13/43/42306585.pdf>>

Vysvetlenie nárastu komplexnosti multilaterálneho systému rozvojovej spolupráce a rozširovanie kanálov rozvojovej pomoci v rámci neho je možné vysvetliť v dvoch polohách. V normatívnej polohe je podstatou tohto javu potreba zabezpečovania tzv. globálnych verejných statkov. Globálny rozmer problémov ako klimatické zmeny, nedostatok pitnej vody, globálne rozšírenie chorôb a pod. odôvodňujú vznik multilaterálnych subjektov, ktoré sa budú touto oblasťou zaoberať plošne a globálne v kontraste k nedostatočnej jednostrannej snahe o ich riešenie. Zásada nevyklúčiteľnosti zo spotreby verejných statkov v kontexte národných možností a limitácií túto problematiku posúva do roviny spolupráce medzinárodnej komunity. V pozitívnej polohe naopak samé multilaterálne organizácie hľadajú nový zmysel svojej činnosti a existencie rozširovaním tematického zamerania na viaceré oblasti. Je preto dôležité identifikovať komparatívne výhody rôznych inštitucionálnych východísk, posúdiť prekrývanie multilaterálnych rozvojových aktivít s cieľom konsolidácie a obmedziť zdanlivú rivalitu rozdielnych subjektov v rovnakej oblasti stanoveným konkrétnych úloh. Ako východisko tu môžu slúžiť viaceré porovnania medzinárodných organizácií ako napríklad MOPAN, avšak systémová úprava si bude vyžadovať dodatočné kroky smerom k ujasneniu úloh a zodpovednosti.

Otázkou ostáva, prečo bilaterálni donori financujú popri svojich bilaterálnych aktivitách aj aktivity viacerých multilaterálnych organizácií, ktoré môžu izolovane spolupracovať s tým istým recipientom v rovnakej oblasti. Častým javom v prípade rozvojových štátov sú paralelné úvery od bilaterálnych donorov, príslušnej multilaterálnej rozvojovej banky a Svetovej banky. Tento prístup je možné vysvetliť politicko-

ekonomickými aspektmi zo strany donorov vrátane záujmu dosahovania vlastných zahranično-politických záujmov. Odpoveď v kontexte efektivity však spočíva v úsporách z rozsahu medzinárodných organizácií. Kľúčovým momentom je v takomto prípade optimálna alokácia zdrojov rozvojovej pomoci. Ak predpokladáme, že altruistickí donori, ktorí nesledujú poskytovaním rozvojovej pomoci vlastné zahranično-politické ciele, uprednostňujú multilaterálnu rozvojovú spoluprácu a považujú alokáciu multilaterálnych donorov za efektívnu, budú ochotní financovať multilaterálne rozvojové aktivity až do bodu vyčerpania úspor z rozsahu, pričom použijú zostávajúce prostriedky rozpočtu na rozvojovú pomoc vo vlastných bilaterálnych aktivitách.¹⁶

4. Záver

Od začiatku vývoja problematiky rozvojovej pomoci a spolupráce sa procesom vývoja jej jednotlivých podôb a foriem, nástupom nových globálnych aktérov v tejto oblasti, ako aj zmenami konštelácie medzinárodného prostredia značným spôsobom zmenil charakter systému rozvojovej spolupráce. Jeho zásadnými zmenami boli predovšetkým rozšírenie obsahu a záberu rozvojovej pomoci, posun ťažiska spolupráce do globálnej roviny a výrazný nárast komplexnosti architektúry poskytovania rozvojovej pomoci objavením sa nových aktérov. Dokumentuje to hlavne preorientovanie zamerania rozvojovej pomoci z podpory ekonomického rastu na podporu širšej skupiny determinantov ľudského rozvoja a zastrešujúci rámec Miléniových rozvojových cieľov ako výraz globálnej spolupráce a rozvojovej agendy. Medzinárodné organizácie zastávajú v súčasnosti významnú a neodmysliteľnú úlohu v procese rozvojovej spolupráce, ako v operačnej, tak i v normatívnej polohe. Načrtnuté vybrané teoretické súvislosti multilaterálnej rozvojovej pomoci poukázali na ich koncepčné východiská a dokumentujú jej opodstatnenosť popri zahranično-politickej profilovanosti bilaterálnej rozvojovej pomoci. Ich význam pre medzinárodný rozvoj je do budúcnosti však stále otvorenou otázkou vzhľadom na problémy efektivity rozvojovej pomoci a výrazných disproporcií v svetovom hospodárstve, ktoré výraznou mierou pretrvávajú aj napriek desaťročiam poskytovania rozvojovej pomoci a nepretržitej aktivite ako bilaterálnych, tak aj multilaterálnych donorov.

Použitá literatúra:

1. DEGNBOL-MARTINUSSEN, John – ENGBERG-PEDERSEN, Poul: Aid : Understanding International Development Cooperation. London : Zed Books, 2003. 350 s. ISBN 1-84277-039-X
2. IDA: Aid Architecture : An Overview of the Main Trends in Official Development Assistance Flows [online]. Máj 2008 [cit. 01.09.2009]. Dostupné na internete: <<http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/Seminar%20PDFs/73449-1172525976405/3492866-1172527584498/Aidarchitecture.pdf>>
3. LYSÁK, Ladislav: Medzinárodné organizácie. Bratislava: Ekonóm, 2001. 252 s. ISBN 90-225- 1506-X
4. MAVROTAS, George – VILLANGER Espen: Multilateral Aid Agencies and Strategic Donor Behaviour [online]. Január 2006 [cit. 11.04.2010]. UNU-WIDER

¹⁶ MAVROTAS, G. – VILLANGER E.: *Multilateral Aid Agencies and Strategic Donor Behaviour* [online]. Január 2006 [cit. 11.04.2010]. UNU-WIDER Discussion paper No. 2006/2. Str. 4. Dostupné na internete: <http://www.wider.unu.edu/publications/working-papers/discussion-papers/2006/en_GB/dp2006-02/_files/78091766590080559/default/dp2006-02.pdf>

- Discussion paper No. 2006/2. Dostupné na internete: <http://www.wider.unu.edu/publications/working-papers/discussion-papers/2006/en_GB/dp2006-02/_files/78091766590080559/default/dp2006-02.pdf>
5. MOPAN: Common Approach [online]. [cit. 08.04.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.mopanonline.org/commonapproach>>
 6. OECD: 2008 DAC report on multilateral aid [online]. [cit. 10.04.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/59/11/42901553.pdf>>
 7. REISEN, Helmut: The Multilateral Donor Non-System: Towards Accountability and Efficient Role Assignment [online]. 05.03.2009 [cit. 15.04.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.oecd.org/dataoecd/13/43/42306585.pdf>>
 8. RUSNÁK, Urban – SZÉP, Attila – BRZICA, Daneš: Rozvojová pomoc a spolupráca. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002. 152 s. ISBN 80-89106-01-3
 9. SLOVAKAID: Komunikačná stratégia oficiálnej rozvojovej pomoci SR [online]. 25.03.2010 [cit. 07.04.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.slovakaid.sk/index.php/article/articleview/426/1/1/>>
 10. WAISOVÁ, Šárka: Mezinárodní organizace a režimy ve středovýchodní Evropě. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 241 s. ISBN 80-86432-46-7

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Tomáš ŠÍPOŠ
Ing. Mothana Saleh OBADI, PhD.

EKONOMICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED

**AGENTÚRA PRE SPOLUPRÁCU REGULAČNÝCH ORGÁNOV
V OBLASTI ENERGETIKY - PRÁVOMOCI A PÔSOBNOSŤ NOVEJ
INŠTITÚCIE EÚ**

tomas.sipos@gmail.com
ekonbadi@savba.sk

Abstract

This paper deals with the role of new EU institution – Agency for the cooperation of energy regulators and its competences. The 3rd liberalization package of EU involves beside the further energy market liberalization process the establishment of the Agency for cooperation of energy regulators (hereinafter referred to as “agency” or “ACER”). The agency represents compared to other already existing institutions gathering regulatory bodies a higher level of cooperation between national regulatory bodies. ACER was established inter alia to assist the national regulatory bodies in exercising their tasks at the Union level and to coordinate their actions. In deed, ACER is representing and independent European regulatory authority with a cross-border perspective. The agency was de iure established 2009 August, 14 but de facto starting to operate 2011 March, 3. Interests of Member States in the agency shall be represented via national regulatory bodies respecting the principle one Member State one vote. It is noteworthy to remember that after the Lisbon Treaty has come into force the energy sector belongs to the principal areas of shared competence between the Union and Member States.

Key words: Agency for cooperation of energy regulators, 3rd liberalization package, national regulatory body, regulation.

Abstrakt

Tretí liberalizačný balík EÚ zahŕňa popri pokračovaní liberalizačného procesu v energetike aj zriadenie Agentúry pre spoluprácu regulačných orgánov v energetike (ďalej len „agentúra“ alebo „ACER“). Agentúra v porovnaní s už existujúcimi organizáciami združujúcich regulačné úrady predstavuje vyššiu úroveň koordinácie spolupráce regulačných orgánov. Agentúra bola zriadená inter alia s cieľom napomáhať na úrovni Spoločenstva pri vykonávaní im zverených regulačných úloh. ACER predstavuje nezávislý európsky regulačný orgán s cezhraničnou perspektívou. Samotná agentúra bola de iure zriadená 14.8. 2009, svoju činnosť však začne vykonávať de facto až od 3.3. 2011. Zájmy členských štátov sú zastúpené v Agentúre prostredníctvom národných regulačných orgánov, pričom platí princíp jeden štát jeden hlas. Je dôležité si pripomenúť, že odvetvie energetiky EÚ sa prijatím Lisabonskej zmluvy zaradilo medzi oblasti, v ktorých Únia a členské štáty uplatňujú spoločné právomoci.

Kľúčové slová: Agentúru pre spoluprácu regulačných orgánov v oblasti energetiky, 3. liberalizačný balík, národný regulačný orgán, nariadenie.

1. Od národných regulačných orgánov k spoločnej agentúre

Z historického hľadiska liberalizácia trhu s energiami v Európskej únii značne zaostala za liberalizáciou ostatných sektorov hospodárstva. Prvé smernice¹ Európskej únie s cieľom postupne zaviesť konkurenciu a súčasne možnosť voľby dodávateľa na trhu s energiami boli prijaté až koncom 90-tych rokov 20. storočia. Primárnym účelom liberalizačného procesu bolo zvyšovať efektívnosť v rámci energetiky a následne celého hospodárstva EÚ. Nehomogénosť názorov a záujmov jednotlivých členských krajín malo za následok čiastočné spomalenie a súčasné „skresanie“ liberalizačných tendencií.

Európska komisia po prijatí prvých liberalizačných opatrení sa rozhodla pokračovať vo vytváraní jednotného trhu s energiami. Výsledkom týchto snáh bolo prijatie tzv. druhého balíka liberalizačných opatrení v júni 2003. Jednou hlavnou zmenou bolo zavedenie tzv. *unbundlingu* (pozn. oddelenie), ktoré malo zabezpečiť nezávislosť prenosových aktivít od výroby a dodávky energií. V zmysle opatrení druhého liberalizačného balíka sa trh pre domácnosti mal plne liberalizovať do júla 2007 a pre ostatných zákazníkov do júla 2004. Členské štáty mali *inter alia* poveriť jeden alebo viacero príslušných orgánov funkciou regulačných orgánov. Na základe opatrení EÚ sa národné regulačné orgány stali zodpovednými minimálne za zabezpečenie nediskriminačnej, účinnej hospodárskej súťaže a efektívneho fungovania trhu. Národné regulačné orgány mali prispievať k rozvoju vnútorného trhu transparentnou spoluprácou medzi sebou navzájom a Komisiou.

Potrebu kooperácie medzi národnými regulačnými orgánmi Európska komisia potvrdila svojim rozhodnutím 2003/796/ES², ktorej následkom bolo zriadenie nezávislej poradnej skupiny pre elektrinu a plyn (ďalej len „ERGEG“). ERGEG mal uľahčiť konzultácie, koordináciu a spoluprácu medzi regulačnými orgánmi v členských štátoch a medzi týmito orgánmi a Komisiou. ERGEG od svojho vzniku pozitívne prispieva k vnútornému trhu s elektrinou a zemným plynom. S cieľom posilniť postavenie ERGEG a súčasne zvyšovať mieru spolupráce medzi národnými orgánmi, Európska rada v roku 2007 vyzvala Komisiu, aby navrhla opatrenia na zriadenie nezávislého mechanizmu spolupráce národných regulačných orgánov. Touto výzvou Európska rada reagovala na potrebu presunutia dobrovoľnej spolupráce medzi národnými regulačnými orgánmi do štruktúr Spoločenstva s jasne stanovenými právomocami a kompetenciou prijímať v niektorých konkrétnych prípadoch individuálne regulačné rozhodnutia. Zriadenie nezávislého ústredného subjektu v porovnaní s inými možnosťami prináša rad dlhodobých výhod.

Do roku 2009 existovali na území EÚ dve samostatné organizácie spoločujúce národné regulačné orgány - Európska rada regulačných orgánov (ďalej len „CEER“) a ERGEG. V zásade obe organizácie majú za cieľ podporovať vytvorenie jednotného, konkurencieschopného, efektívneho a udržateľného vnútorného trhu pre zemný plyn a elektrinu v Európe. Hlavným rozdielom medzi nimi je, že spolupráca v rámci CEER je založená na báze dobrovoľnosti, zatiaľ čo ERGEG bol zriadený rozhodnutím Európskej komisie. Okrem tohto rozdielu sa dá identifikovať aj rozdielny charakter vzťahov k externému prostrediu a to hlavne k Spoločenstvu a národným regulačným orgánom.

Završením výzvy Európskej rady z roku 2007 s cieľom zriadiť nezávislý mechanizmus spolupráce medzi národnými regulátormi je Nariadenie európskeho parlamentu a Rady 713/2009. Predmetné nariadenie, publikované v Úradnom vestníku Európskej únie dňa 14. augusta 2009, zriaďuje Agentúru pre spoluprácu regulačných orgánov v oblasti energetiky

¹ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 96/92/ES z 19. decembra 1996 o spoločnej právnej úprave vnútorného trhu s elektrickou energiou; Smernica Európskeho parlamentu a Rady 98/30/ES z 22. júna 1998 o spoločných pravidlách pre vnútorný trh so zemným plynom.

² Rozhodnutie komisie z 11. novembra 2003 o založení Európskej skupiny regulačných úradov pre elektrickú energiu a zemný plyn.

(ďalej len „ACER“ alebo „Agentúra“). Účelom agentúry je „pomáhať na úrovni Spoločenstva regulačným orgánom uvedeným v článku 35 smernice Európskeho parlamentu a Rady 2009/72/ES, 2009/73/ES z 13. júla 2009 o spoločných pravidlách pre vnútorný trh s elektrinou a zemným plynom pri vykonávaní regulačných úloh, ktoré sa vykonávajú v členských štátoch, a podľa potreby koordinovať ich činnosť“³.

Porovnanie existujúcich organizácií združujúcich regulačné orgány na území Spoločenstva je zobrazené v Tabuľke č.1.

Tabuľka 1 – Porovnanie organizácií združujúcich regulačné orgány na území Spoločenstva

Názov organizácie	Rok založenia	Počet členov ⁴	Charakter vzťahov
ACER	2009	EÚ27	Inštitúcia EÚ
CEER	2000	EÚ27 + Nórsko, Island	Nezisková organizácia
ERGEG	2003	EÚ27	Nezávislá poradná skupina

Záverom tejto časti je potrebné pripomenúť, že agentúra, ktorá má byť plne funkčná od 3.marca 2011, bude mať okrem agentúrnych činností aj presne špecifikovanú možnosť rozhodovať v konkrétne definovaných prípadoch, akými sú napríklad podmienky pre prístup k cezhraničnej infraštruktúre.

2. Orgány a hlavné úlohy novej agentúry

Orgány ACER

Agentúra má prispievať k snahám o posilnenie energetickej bezpečnosti, štruktúra agentúry preto musí vyhovovať špecifickým potrebám regulácie v oblasti energetiky. Agentúra by mala mať zamestnancov na vysokej odbornej úrovni a mala by využívať najmä spôsobilosti a skúsenosti zamestnancov vyslaných národnými regulačnými orgánmi, Komisiou a členskými štátmi.

Agentúra je orgánom Spoločenstva s právnou subjektivitou, zastupovaná je jej riaditeľom. Po organizačnej stránke je agentúra zložená z nasledujúcich orgánov:

- Správna rada
- Rada regulačných orgánov
- Riaditeľ
- Odvolacia rada

Správna rada

Správna rada Agentúry pozostáva z deviatich členov, každý člen má jedného náhradníka. Miesta v Správnej rade sa pridelujú na základe stanoveného kľúča.

- 2 členov a ich náhradníkov vymenúva Komisia,
- 2 členov a ich náhradníkov Európsky parlament,

³ Nariadenie EP a Rady č. 713/2009, článok 1, odsek 2.

⁴ stav k 1.1. 2010.

- 5 členov a ich náhradníkov vymenúva Rada.

Členom správnej rady nemôže byť poslanec Európskeho parlamentu. Funkčné obdobie členov správnej rady a ich náhradníkov je štyri roky a môže sa jedenkrát obnoviť. Pri prvom mandáte bude toto obdobie pre polovicu členov správnej rady a ich náhradníkov šesťročné.

Rada Regulačných orgánov

Každý členský štát je zastúpený v Rade regulačných orgánov vysokým predstaviteľom národného regulačného orgánu a jeho náhradníkom. Okrem nich v Rade má aj Európska komisia jedného nehlasujúceho zástupcu. Členom rady regulačných orgánov môže byť len jeden zástupca každého členského štátu z národného regulačného orgánu.

Riaditeľ

Agentúru riadi jej riaditeľ, ktorého vymenúva Správna rada po získaní súhlasného stanoviska rady regulačných orgánov na základe kvalít, ako aj schopností a skúseností týkajúcich sa energetického odvetvia, zo zoznamu najmenej dvoch kandidátov navrhnutých Komisiou na základe verejnej výzvy na vyjadrenie záujmu. Pred vymenovaním môžu byť kandidáti vybraní správnu radou vyzvaní, aby vystúpili pred príslušným výborom Európskeho parlamentu a odpovedali na otázky jeho členov. Funkčné obdobie riaditeľa je päťročné.

Odvolačná rada

Odvolačná rada sa skladá zo šiestich členov a šiestich náhradníkov vybraných spomedzi súčasných alebo bývalých vyšších zamestnancov národných regulačných orgánov, orgánov pre hospodársku súťaž alebo iných vnútroštátnych inštitúcií alebo inštitúcií Spoločenstva s príslušnými skúsenosťami v energetickom sektore. Odvolačná rada vymenúva svojho predsedu. Rozhodnutia odvolacej rady sa prijímajú na základe kvalifikovanej väčšiny najmenej štyroch zo šiestich jej členov. Členov odvolacej rady vymenúva formálne správna rada na návrh Komisie na základe verejnej výzvy na vyjadrenie záujmu a po porade s radou regulačných orgánov.

Hlavné úlohy ACER

Agentúra môže na žiadosť Európskeho parlamentu, Rady, Komisie alebo z vlastnej iniciatívy poskytnúť Európskemu parlamentu, Rade a Komisii stanovisko alebo odporúčanie ku všetkým otázkam súvisiacim s účelom, na ktorý bola zriadená. Jednou z hlavných úloh Agentúry je monitorovanie regionálnej spolupráce medzi prevádzkovateľmi prenosových sústav a prepravných sietí, ako aj plnenie úloh ENTSO pre elektrinu a plyn. Agentúra by mala touto činnosťou prispieť k účinnej a transparentnej spolupráce prevádzkovateľov v prospech vnútorných trhov s elektrinou a plynom. Agentúra pri vykonávaní svojich úloh vydáva, alebo prijíma nasledujúce akty:

- stanoviská a odporúčania určené prevádzkovateľom prenosových sústav/prepravných sietí;
- stanoviská a odporúčania určené Európskemu parlamentu, Rade alebo Komisii;
- individuálne rozhodnutia v osobitných prípadoch;
- nezáväzná rámcová usmernenia Komisii;

ACER vykonáva úlohy týkajúce sa:

- národných regulačných orgánov;
- prevádzkovateľov prenosových sústav a prepravných sietí;
- podmienok prístupu a prevádzkovou bezpečnosťou cezhraničnej infraštruktúry;
- iné úlohy,

ACER vypracováva hlavne nasledovné stanoviská:

- k návrhom sieťových predpisov ENTSO;
- k návrhu ročného pracovného programu ENTSO;
- k návrhu plánu rozvoja sústavy/siete pre celé Spoločenstvo;
- k sieťovým predpisom ENTSO;

Agentúra ďalej monitoruje regionálnu spoluprácu prevádzkovateľov prenosových sústav/prepravných sietí a pri formulovaní svojich stanovísk, odporúčaní a rozhodnutí dôsledne zohľadňuje výsledky tejto spolupráce.

Úlohy týkajúce sa národných regulačných orgánov

Agentúra prijíma individuálne rozhodnutia o technických otázkach, ak sú tieto rozhodnutia ustanovené v príslušnej energetickej legislatíve EÚ. Odporúčania na pomoc regulačným orgánom a účastníkom trhu pri výmene osvedčených postupov môže Agentúra nad rámec svojich povinností predložiť aj na žiadosť Európskej komisie (ďalej len „EK“). ACER má podporovať spoluprácu medzi národnými regulačnými orgánmi a medzi regulačnými orgánmi na regionálnej úrovni a na úrovni Spoločenstva a pri formulovaní svojich stanovísk, odporúčaní a rozhodnutí dôsledne zohľadňuje výsledky tejto spolupráce. Národný regulačný orgán alebo EK môže požiadať Agentúru o stanovisko, či je rozhodnutie prijaté regulačným orgánom v súlade s platnými usmerneniami EÚ. Národný regulačný orgán v prípade ťažkostí pri uplatňovaní usmernení EÚ, môže požiadať agentúru o stanovisko. Agentúra taktiež rozhoduje o podmienkach prístupu k cezhraničnej elektroenergetickej a plynárenskej infraštruktúre.

Úlohy týkajúce sa spolupráce prevádzkovateľov prenosových sústav a prepravných sietí

Vo vzťahu k prevádzkovateľom prenosových sústav a prepravných sietí Agentúra má vykonávať úlohy súvisiace s monitoringom činností a predkladaním stanovísk príp. návrhov. Agentúra poskytuje Komisii stanovisko k návrhom stanov, zoznamu členov a návrhu rokovacieho poriadku ENTSO.

3. Poslanie a pôsobnosť agentúry

Tretí liberalizačný balík EÚ zahŕňa popri pokračovaní liberalizačného procesu aj zriadenie Agentúry pre spoluprácu regulačných orgánov v energetike. Ako to bolo spomenuté v predchádzajúcich kapitolách, v súčasnosti existujú v Európe dve organizácie s podobným zameraním aké má mať ACER. Hlavné rozdiely oproti už existujúcim organizáciám spočívajú v nasledovných skutočnostiach:

- oproti už existujúcim organizáciám CEER a ERGEG, ACER bude rozpočtovou inštitúciou Spoločenstva. Podľa predbežných odhadov Európskej komisie, rozpočet Agentúry môže predstavovať sumu okolo 9 miliónov eur;
- ACER bude fyzicky nezávislým európskym orgánom s cezhraničnou perspektívou, kým ERGEG zastupuje záujmy národných regulačných orgánov;
- všetky národné regulačné orgány budú mať svojich priamych zástupcov len v Rade regulačných orgánov;

Potreba zriadenie Agentúry bola vyvolaná požiadavkou Komisie pozdvihnúť „dobrovoľnú spoluprácu“ v rámci ERGEG na vyššiu úroveň. Je dôležité pripomenúť, že Agentúra predstavuje inštitucionálny prvok na úrovni EÚ pre výkon regulačných úloh. Národné regulačné orgány nebudú ňou nahradené. Agentúra vytvára len rámec pre spoluprácu regulačných orgánov. Priznané právomoci Agentúry sú výsledkom kompromisu medzi členskými štátmi s cieľom zachovať väčšinu právomocí na národnej úrovni. Základnou ideou

pri zriadení ACER. bolo vytvorenie nadnárodnej inštitúcie s právomocou riešiť problémy cezhraničnej spolupráce národných regulačných orgánov. Hlavným rozhodovacím orgánom Agentúry je Rada regulačných orgánov, v ktorej je reprezentovaný každý národný regulátor. Popri oficiálnych úlohách poradcu európskeho parlamentu, Komisie a Rady ministrov EÚ, ACER zohráva dôležitú úlohu aj pri podpore spolupráce prevádzkovateľov prenosových sústav a prepravných sietí..

Na základe priznaných právomocí Agentúra má rozhodovaciu právomoc v nasledujúcich oblastiach:

- Agentúra prijíma individuálne rozhodnutia o technických otázkach, ak sú tieto rozhodnutia ustanovené v smernici 2009/72/ES, smernici 2009/73/ES, nariadení (ES) č. 714/2009 alebo nariadení (ES) č. 715/2009;
- Agentúra môže rozhodnúť o výnimkách podľa článku 17 ods. 5 nariadenia (ES) č. 714/2009. Agentúra môže udeľovať výnimky aj podľa článku 36 ods. 4 smernice 2009/73/ES, ak sa príslušná infraštruktúra nachádza na území viac ako jedného členského štátu;
- V prípade cezhraničnej infraštruktúry rozhoduje agentúra o tých regulačných otázkach, ktoré patria do pôsobnosti národných regulačných orgánov a ktoré môžu zahŕňať podmienky prístupu a prevádzkovú bezpečnosť, ale iba:
 - a) keď príslušné národné regulačné orgány neboli schopné dosiahnuť dohodu do šiestich mesiacov odo dňa oznámenia veci poslednému z týchto regulačných orgánov, alebo
 - b) na základe spoločnej žiadosti príslušných národných regulačných orgánov.

Príslušné národné regulačné orgány môžu spoločne žiadať, aby sa obdobie uvedené v písmene a) predĺžilo najviac o obdobie šiestich mesiacov.

Vzťah k externému prostrediu

Pri výkone úloh Agentúry dochádza k prirodzenej interakcii medzi ňou a ostatnými inštitúciami. Napriek rôznorodosti väzieb sa dajú identifikovať nasledovné vzťahy:

- ACER – ERGEG/CEER;
- ACER – Národné regulačné orgány;
- Národné regulačné orgány – regionálne iniciatívy;
- Národné regulačné orgány navzájom;

ACER – ERGEG/CEER

Agentúra svojou činnosťou nadväzuje na doterajšiu úlohu ERGEG/CEER. Pri vytváraní regulačnej politiky ACER, rozhodujúcu úlohu bude mať Rada regulačných orgánov, zložená zo zástupcov členských štátov. Rada regulačných orgánov tak svojim zložením bude podobná samotnému ERGEG/CEER. Očakáva sa, že potom čo ACER začne vykonávať svoje činnosti, aktivity ERGEG budú postupne asimilované do ACER a následne ERGEG by mala byť Komisiou zrušená. CEER má naďalej ostať fungovať ako poradný orgán.

ACER – Národné regulačné orgány

Dosiahnutie cieľov stanovených Spoločenstvom v oblasti energetiky, hlavne cezhraničné prepojenia, nevyhnutne vyžaduje spoluprácu medzi národnými regulačnými orgánmi a ACER. Napriek komplikovanej štruktúre vzťahov, konflikt záujmov medzi národnými orgánmi a ACER by mal byť nepatrný, keďže národné regulačné orgány budú mať priame zastúpenie v Rade regulačných orgánov ACER. Isté komplikácie pri výkone činností ACER však môžu nastať, nakoľko neexistuje jednoznačné vymedzenie jej pôsobnosti.

Otvorenou otázkou tiež ostáva či kompetencie ACER sa budú týkať nových oblastí, alebo budú obmedzovať pôsobnosť národných orgánov.

Predmetné vzťahy sú čiastočne upravené v recitály nariadenia EK 713/2009 nasledovne „*Keďže ciele tohto nariadenia, a to zapojenie a spoluprácu národných regulačných orgánov na úrovni Spoločenstva, nie je možné uspokojivo dosiahnuť na úrovni jednotlivých členských štátov, ale možno ich lepšie dosiahnuť na úrovni Spoločenstva, môže Spoločenstvo prijať opatrenia v súlade so zásadou subsidiarity podľa článku 5 zmluvy*“. Nariadenie ďalej v bode 7, článku 7 uvádza „*Agentúra rozhoduje o podmienkach prístupu k elektroenergetickej a plynárenskej infraštruktúre, ktorá spája alebo môže spájať najmenej dva členské štáty (ďalej len „cezhraničná infraštruktúra“),...*“

Na druhej strane je však nutné uviesť princíp subsidiarity, podľa ktorého „*Únia koná v oblastiach, ktoré nepatria do jej výlučnej právomoci, len v takom rozsahu a vtedy, ak ciele zamýšľané touto činnosťou nemôžu členské štáty uspokojivo dosiahnuť na ústrednej úrovni alebo na regionálnej a miestnej úrovni, ale z dôvodov rozsahu alebo účinkov navrhovanej činnosti ich možno lepšie dosiahnuť na úrovni Únie. Inštitúcie Únie uplatňujú zásadu subsidiarity v súlade s Protokolom o uplatňovaní zásad subsidiarity a proporcionality. Národné parlamenty zabezpečujú dodržiavanie zásady subsidiarity v súlade s postupom ustanoveným v uvedenom protokole*“ . Isté ohraničenie konania Agentúry je možné nájsť aj v už citovanom recitály nariadenia 713/2009, kde sa uvádza „*V súlade so zásadou proporcionality podľa uvedeného článku neprekračuje toto nariadenie rámec nevyhnutný na dosiahnutie týchto cieľov*“. Napriek tomu sa však dá predpokladať, že hoci daná záležitosť môže byť efektívne riešená na národnej prípadne regionálnej úrovni, Agentúra bude mať právo zasiahnuť, odvolávajúc sa na prepojenosť oblastí prípadne potrebu rozvoja jednotného trhu.

Národné regulačné orgány – regionálne iniciatívy

Popri národných regulačných orgánov a ERGEG, EK ustanovila na 10. schôdze florentského fóra v roku 2004 tzv. regionálne iniciatívy, ktoré boli následne pravidelne monitorované ERGEG. Regionálne iniciatívy majú za cieľ podporovať vytváranie jednotného trhu s energiami.

Vzťahy medzi národnými regulačnými orgánmi

Pôsobnosť regulačných orgánov na vymedzenom území členského štátu je vo výlučnej kompetencii národných orgánov. Otázky cezhraničných prenosov, v kontexte regionálnych trhov, však musia podliehať konkrétnym dohodám medzi dotknutými stranami. Predstavitelia národných regulačných orgánov sa pravidelne stretávajú na fórach a poradách ERGEG/CEER.

4. Záver

Zriadenie Agentúry, je neprehliadnuteľným dôkazom o snahe Spoločenstva reorganizovať regulačný rámec v oblasti energetiky a prideliť silnejšej právomoci nadnárodnej inštitúcii. Nariadenie č. 713/2009 Európskeho parlamentu a Rady ustanovuje hlavné formálne a funkčné náležitosti novej inštitúcie EÚ - Agentúry pre spoluprácu regulačných orgánov v oblasti energetiky. Hlavné činnosťou Agentúry budú zamerané na zabezpečenie rámca pre spoluprácu národných regulátorov, dohľad nad spoluprácou prevádzkovateľov prenosových sústav, riešenie cezhraničných otázok a vykonávanie poradenstva pre Európsku komisiu. Agentúra pri vykonávaní svojich úloh by mala rešpektovať špecifický charakter potrieb regulácie v oblasti energetiky a v plnej miere by

mala prihliadať najmä na osobitnú úlohu národných regulačných orgánov a zabezpečiť ich nezávislosť.

Napriek tomu, že ACER predstavuje rýzny krok smerom k integrácií trhov s energiami, je nevyhnutné vyzdvihnúť potrebu efektívnej spolupráca medzi Agentúrou a národnými regulačnými orgánmi pre vytvorenie harmonizovaného a dobre fungujúceho európskeho trhu s energiami. V tomto kontexte je však potrebné pripomenúť skutočnosť, že nariadenie jednoznačne neupravuje vzťahy medzi agentúrou a už existujúcimi organizáciami CEER a ERGEG.

Nakoľko agentúra bude mať rozhodovaciu právomoc v otázkach o podmienkach prístupu k energetickej infraštruktúre, dá sa právom predpokladať, že jej rozhodnutia budú mať značný vplyv na budúcnosť energetiky Slovenska.

Použitá literatúra:

1. SMERNICA EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY 2009/72/ES z 13. júla 2009 o spoločných pravidlách pre vnútorný trh s elektrinou, ktorou sa zrušuje smernica 2003/54/ES
2. NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY (ES) č. 713/2009 z 13. júla 2009, ktorým sa zriaďuje Agentúra pre spoluprácu regulačných orgánov v oblasti energetiky
3. NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY (ES) č. 714/2009 z 13. júla 2009 o podmienkach prístupu do sústavy pre cezhraničné výmeny elektriny, ktorým sa zrušuje nariadenie (ES) č. 1228/2003
4. http://www.energy-regulator.eu/portal/page/portal/ACER_HOME
5. <http://www.urso.gov.sk>
6. Agency for the Cooperation of Energy Regulators – 2011 Work Programme of the Agency for the Cooperation of Energy Regulators, 21 September 2010

Kontakt

Ekonomický ústav
Slovenská akadémia vied
Šancova č. 56
811 05 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ZMENY SVETOVEJ BEZPEČNOSTI V PRVOM DESAŤROČÍ 21. STOROČIA¹

skvrnda@euba.sk

Abstrakt

Koncepcie usporiadania medzinárodných vzťahov v uplynulých 20 rokoch. Názory na súčasné usporiadanie medzinárodných vzťahov. Nový svetový poriadok v anglosasky orientovanej teórii medzinárodných vzťahov. Neokonzervatívna pro-washingtonská línia. Vodcovstvo USA v súčasnom svete. Kritika súčasného usporiadania medzinárodných vzťahov. Vytváranie multipolarity moci v súčasných medzinárodných vzťahoch. Interpolarita a voľná geometria v súčasných medzinárodných vzťahoch. Charakteristika základných procesov, ktoré ovplyvňujú súčasné usporiadanie medzinárodných vzťahov – postmoderna, globalizácia, rozpad bipolarity a vytváranie multipolarity. Vybrané problémy zmien svetovej bezpečnosti v prvom desaťročí 21. storočia

Kľúčové slová: globalizácia, globálna kríza začiatku 21. storočia, kritické bezpečnostné štúdie, multipolarita, nový svetový poriadok, postmoderna, rozpad bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov, svetová bezpečnosť.

Abstract

Approaches of international relations order in past 20 years. Views on contemporary international relations order. New world order in Anglo-Saxon oriented theory of international relations. Neoconservative pro-Washington line. Leadership of U.S.A. in contemporary world. Creation of powers multi-polarity in contemporary international relations. Interpolarity and variable geometry in contemporary international relations. Characteristics of basic processes, which influence contemporary international relations order – postmodern, globalization, break up of bipolarity, creation of multi-polarity. Selected issues of changes in world's security in first decade of 21st century.

Key words: break up of bipolar system of international relations, critical security studies, globalization, global crises on beginning of the 21st century, multi-polarity, new world order, postmodern, world security.

Úvod

Rozvoj teórie medzinárodných vzťahov a medzinárodnej bezpečnosti viedol k tomu, že končiace desaťročie môže byť skúmané dosiaľ najkomplexnejším spôsobom. Napriek tomu

¹ Spracované v rámci grantu VEGA č. 1/0826/08 Medzinárodné vzťahy v podmienkach postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta (sociologické a politologické aspekty sociálno-ekonomických a bezpečnostných problémov).

však možno uviesť, že analýzy budú mať protirečivý charakter, lebo vývoj svetovej bezpečnosti v posledných 20 rokoch bol komplikovaný. Okrem toho dochádza k ďalšej diferenciacii teórie medzinárodných vzťahov a vzhľadom na jej multiparadigmálny charakter neexistuje všeobecne a jednoznačne prijímaný názor (hľadisko) na stav a tendencie vývoja svetovej bezpečnosti, resp. jej hodnotenie.

V našom príspevku vyjdeme z konštatovania, že súčasný stav svetovej bezpečnosti v kontexte s utváraním svetového poriadku nemá priameho tvorcu. K autorstvu svetového poriadku a bezpečnosti sa na konci roku 2010 nikto nehlási (teda nikto rozumný ...). Zároveň zdôrazníme skutočnosť, ktorá sa mediálne i politicky viackrát prezentovala, ale stále sa odsúva na okraj pozornosti – že bezpečnosť sveta sa v podmienkach pôsobenia globálnej krízy začiatku 20. storočia dostala do celkom inej roviny ako bola v podmienkach rozpadu bipolarity a priniesla aj kvalitatívne nové problémy.

Cieľom príspevku je načrtnúť základné trendy, ktoré sa prejavili vo vývoji svetovej bezpečnosti v prvej dekáde 21. storočia v kontexte zmien usporiadania medzinárodných vzťahov, predovšetkým v oblasti moci a bohatstva. Pri skúmaní témy sa opierame o teoretickú a metodologickú bázu kritických teórií v medzinárodných vzťahov ale predovšetkým kritických (Booth, 2005; Fierke, 2007; Jones, 1999; Krause – Williams, 1997; Peoples – Vaughan-Williams, 2010; Williams, 2005), resp. nových bezpečnostných štúdií (Burgess, 2010).

Prehľad teoretických názorov na súčasné usporiadanie medzinárodných vzťahov

Pri hodnotení súčasného usporiadania medzinárodných vzťahov, charakterizovaného často aj prostredníctvom koncepcie nového svetového poriadku, vyjdeme z konštatovania kritických teórií medzinárodných vzťahov, že vo svete došlo po rozpade bipolarity k narastaniu deformácie distribúcie moci a bohatstva. Rozpad bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia nehodnotíme len ako politický a sociálno-ekonomický kolaps socializmu sovietskeho typu, ale predovšetkým ako úpadok jednej z dvoch strán bipolarity vytvorenej v rámci západného modelu usporiadania medzinárodných vzťahov. Globálna kríza začiatku 21. storočia naplno ukázala, že to, čo zhodne neokonzervatívci i neoliberali hodnotili ako víťazstvo Západu, viedlo v krátkom historickom čase k takej systémovej kríze, ktorá vyžaduje zmenu civilizačnej paradigmy. Volanie po tejto zmene tu už bolo v minulosti a je spojené nielen s marxistickou víziou spoločenského vývoja, ale aj s inými koncepciami v sociálnom myslení, ktoré sa zliali do širokého prúdu postmodernizmu ale majú aj iné podoby.

Vzhľadom na zložitú – viacúrovňovú a mnohostrannú – medzinárodných vzťahov je ťažké na malom priestore vyčleniť základné trendy, ktoré sa prejavujú vo vývoji svetovej politiky a v podobe svetového poriadku. Už samotné chápanie nového svetového poriadku, ak odmyslíme rôzne konšpiračné teórie (Dice, 2010; Grupp, 2009), často sa dotýkajúce udalostí 11. septembra 2001, možno rozdeliť do troch veľkých skupín názorov, ktoré sa vo svojom vnútri dajú ešte ďalej členiť.

Prvá skupina názorov nový svetový poriadok vníma najmä v kontexte anglosasky orientovanej teórie medzinárodných vzťahov. Tu vyčleníme dve základné podskupiny názorov, medzi ktorými sú hranice veľmi relatívne.

Prvá podskupina sa vytvára predovšetkým na základe idey o „víťazstve Západu v studenej vojne“. Nový svetový poriadok je potom fundamentalisticky spájaný s hegemoniou USA (ktorá sa spravidla označuje za limitovanú) a má ideologický, politickopragmatický neraz až propagandistický charakter (Gray, 2004). Jeho najagresívnejším vyjadrením bol projekt nového amerického storočia (PNAC – Project of New American Century), ktorý bol

vytvorený neokonzervatívcami (Dorrien, 2004). Po problémoch americkej zahraničnej politiky, ktoré boli spojené najmä s negatívnymi následkami zahraničnej a bezpečnostnej politiky prezidenta USA Georgea Busha jr. sa prechádza ku koncepcii unilateralizmu a neskôr už len vodcovstva USA. Slová o potrebe upevňovať vodcovstvo USA v súčasnom svete zazneli aj v inauguračnom prejave nového prezidenta USA Baracka Obamu.

Zdôvodňovanie vodcovstva USA v súčasnosti vedie k vzniku novej línie pri objasňovaní ich pozície vo svete, ktorá sa výrazne odkláňa od pojmov hegemonie, unipolarity a unilateralizmu. Ide najmä o Fareeda Zakariu s koncepciou postamerického sveta (Zakaria, 2008) a Richarda Haassa, ktorý v roku 2008 prišiel s pojmom nepolárny svet (Haass, 2008).

Bezprecedentným javmi sa v súvislosti s predstavami neokonzervatívcov o novom svetovom poriadku stali dva listy, pričom mali protikladný obsah a zameranie. Prvý bol otvorený list profesora politických vied a medzinárodných vzťahov z Delawarskej univerzity v Newarku Stuarta J. Kaufmana v októbri 2004, ktorí podpísali ďalší (vyše 650) experti na diplomaciu z USA, Holandska, Švédska, Veľkej Británie a iných západných štátov. V liste bola kritizovaná politika G. Busha a okrem iného sa žiadala aj zmena zahraničnopolitického kurzu po neúspechoch v Afganistane a Iraku. Na opačnom póle bezprecedentnosti stojí list, ktorý v júli 2009 uverejnila poľská Gazeta Wyborcza a podpísalo ho 22 rôznych politických predstaviteľov zo siedmich štátov strednej a východnej Európy (mnohí z nich sú už „politickými vyslúžilcami“, ktorí nemajú vo vlastných krajinách žiadnu podporu). List bol určený Barackovi Obamovi, ktorého žiadali, aby neznižoval pozornosť USA venovanú tomuto regiónu a nevydával ho napospas Rusku. Ako prvý tak aj druhý list zostali bez odpovede, ale na ich základe možno poukázať na protikladné tendencie vo vnímaní svetového poriadku (usporiadania moci vo svete) na samotnom Západe. Časť odborníkov v USA a na Západe vidí kontraproduktívnosť neokonzervatívneho modelu riešenia problémov súčasného sveta a naopak časť politických kruhov vo východnej a strednej Európe by rada zachovala pomery, v ktorých sa dostali k moci bez ohľadu na to, aký je skutočný stav a tendencie vývoja svetovej politiky.

Druhá podskupina sa venuje skúmaniu mechanizmov utvárania a fungovania nového svetového poriadku v širších súvislostiach. Aj tieto názory sa síce zakladajú na západnom myslení (teórii medzinárodných vzťahov), ale vidia protirečivosť svetového poriadku, ktorý označujú rôznymi názvami (Kagan, 2004; Kagan, 2009; Slaughter, 2005, Volgy – Šabič – Roter – Gerlak, 2009).

Druhá skupina kritizuje nový svetový poriadok utváraný po rozpade bipolarity na spôsob Západu, resp. USA (Chomsky, 1997; Chossudovsky, 2003; Monbiot, 2006). Tieto názory sú spravidla spojené s kritikou globalizácie v antiglobalistických, environmentálnych a pod. hnutiach, ako aj s inými formami protestu proti usporiadaniu súčasného sveta a distribúcie moci a bohatstva v ňom. Poukazujú najmä na negatívne následky sociálno-ekonomickej nerovnosti, ktorá sa prejavuje predovšetkým v narastajúcej chudobe, znečistení životného prostredia, medzinárodnej organizovanej zločinnosti atď. Kritizujú nielen zahraničnú a bezpečnostnú politiku USA, ale aj pôsobenie NATO, MMF, Svetovej banky a ďalších inštitúcií, ktoré získavajú moc v podmienkach globalizácie.

Tretia skupina vidí nový svetový poriadok vo vytváraní multipolárneho usporiadania moci. Je prezentovaná v rôznych oficiálnych vyhláseniach v čínskej a ruskej zahraničnej politike. Jeden z prvých dokumentov, ktorý hovorí o multipolárnom svete, predstavuje Deklarácia o multipolárnom svete a novom medzinárodnom poriadku, ktorú podpísali 23. apríla 1997 čínsky prezident Ťiang Ce-min a ruský prezident Boris Jeľcin. Od tých čias sa táto formulácia viackrát objavila v rôznych podobách na stretnutiach prezidentov, resp. premiérov Číny a Ruska. Za priekopníka politickej i teoretickej vízie multipolárneho sveta sa často označuje bývalý ruský premiér Jevgenij Primakov, ktorý sa v roku 1996 stal ministrom

zahraničných vecí. J. Primakov však preferoval používanie pojmu mnohopólový („многполюсный“) svet (Primakov, 1996; Primakov, 2009).

Téma je aj teoreticky rozpracovávaná v Rusku ale aj v iných krajinách. Za zakladateľa témy multipolárneho sveta sa v ruskej teórii medzinárodných vzťahov považuje Sergej Rogov (Rogov, 1992), ktorý svoju ideu ďalej rozvinul po neúspechoch USA po invázii do Iraku. Poukázal na viaceré trendy, ktoré sa v priebehu nasledujúcich rokov potvrdili. USA podľa neho nie sú schopné kontrolovať situáciu na Blízkom východe, kde nie je blízka perspektíva urovnania izraelsko-palestínskeho konfliktu a rastie vplyv Iránu. V Afganistane USA ani s pomocou NATO nedokážu odolávať nástupu Talibanu a zastaviť rast pašovania drog. Pozície USA sa oslabujú tak na Ďalekom východe, kde nie sú schopné držať krok s Čínou, ako aj v južnej Ázii, kde sa rozvíja India, ktorá čoraz viac spolupracuje v rôznych oblastiach tiež s Čínou. (Rogov, 2006). V ruskej literatúre z oblasti medzinárodných vzťahov je otázka multipolárneho sveta rozpracovávaná aj z ďalších hľadísk (Martynov, 2009). V posledných rokoch sa téma častejšie pertraktuje aj na Západe (Dickinson, 2009; Hiro, 2009; Jacques, 2009). Významnú líniu v tejto skupine názorov tvoria marxistické a neomarxistické idey často sa opierajúce o neogramsciánstvo (Gill, 2003) ale aj iné smery kritických teórií medzinárodných vzťahov a sociálneho myslenia, ktoré poukazujú na rastúci vplyv sociálnych hnutí, pôsobenia sociálnych sietí a pod. (Karatzogianni – Robinson, 2010).

Ďalší pojem, ktorý je zatiaľ málo frekventovaný, predstavuje interpolarita. Giovanni Grevi ju načrtáva ako scenár, ktorý považuje za špecifickú formu multipolarity. Spája ju redistribúciou moci na globálnej úrovni medzi veľmocami a rastúcou interdependenciou v súčasnom medzinárodnom systéme. Interpolárny svet je založený na záujmoch a orientuje sa na riešenie problémov, pričom sa predpokladá, že sa v ňom dokáže prekonať neefektívnosť vytvárajúcej sa multipolarity. Pozícia EÚ v súčasnom svete sa na tomto základe charakterizuje ako postavenie na pomedzi multipolarity a interpolarity (Grevi, 2009).

Posledným pojmom, ktorý je však odlišný od všetkých predchádzajúcich, je voľná geometria medzinárodných vzťahov. Podľa Volodina (Volodin, 2006) časy „euklidovskej“ geometrie v medzinárodných vzťahoch skončili a začína éra voľnej (variabilnej) geometrie, ktorá vyžaduje pružnú a pragmatickú reakciu, zbavenú ideologických schém. Medzinárodné vzťahy už nemožno vnímať ako hru na šachovnici, kde rozmýšľame na niekoľko krokov dopredu alebo ako partiu biliardu, kde vieme, ako bude reakcia gule na náš úder. V medzinárodných vzťahoch sa objavujú viaceré a rozdielne n-uholníky – napr. typu BRIC a pod. Okrem toho čoraz viac pôsobia aktéri, ktorí sa správajú nevypočítateľne.

Novú vlnu diskusie o podobe usporiadania medzinárodných vzťahov ako aj svetového poriadku vyvolala globálna kríza začiatku 21. storočia. Kritické pramene ekonomického ale aj politologického a sociologického zamerania poukazujú na zásadnú podmienenosť príčin krízy správaním USA a ich blízkych resp. submisívnych spojencov (Emerson – Youngs – Setser – Foster – Magdoff, 2009; Lukyanov – Xiang – Mortensen 2009; Phillips, 2009; Posner 2009; Šikula, 2009).

Základné procesy ovplyvňujúce súčasné usporiadanie medzinárodných vzťahov

V kontexte týchto názorov na stav a tendencie vývoja usporiadania medzinárodných vzťahov, resp. svetového poriadku s dôrazom na jeho mocenské dimenzie s dopadom na bezpečnostnú oblasť zvýrazníme základné procesy, ktoré ich ovplyvňujú a majú makrosociálny charakter. Zdôrazníme, že vymedzenie týchto procesov má relatívny charakter, lebo neexistujú medzi nimi pevné a jasné hranice, pôsobia spoločne a navzájom sa prelínajú. Zároveň môžu byť aj vo vzájomnom protirečení, lebo vznikli v rôznom čase a z rozdielnych dôvodov, majú inú dynamiku a pod.

Uvedený prehľad preto predstavuje predovšetkým príspevok do diskusie na túto tému. Procesy sme zoradili podľa toho, ako dlho pôsobia. Na tomto základe zvyrazňujeme v súčasných medzinárodných vzťahoch pôsobenie:

- postmoderny,
- globalizácie,
- rozpadu bipolarity,
- vytvárania multipolarity.

Pôsobenie procesov postmoderny môžeme sledovať v medzinárodných vzťahov od 70. rokov minulého storočia. Postmoderna predstavuje mimoriadne rozsiahle a rozmanité fenomény, ktoré vedú k stále sa prehľbujúcej diferenciacii javov a procesov v medzinárodných vzťahoch v dôsledku zvyrazňovania partikularizácie, fragmentácie, heterogenizácie, diskontinuity, demarkácie, emocionality, individualizmu, odlišnosti a pod. Postmoderna, ktorá silno vyjadruje aj pocity časti spoločnosti z krízy, lebo moderná (industriálna, západná) spoločnosť nedokázala naplniť projekty, ktoré sa týkali najmä moci, bohatstva a poznania, je spojená tiež s odklonom od racionality osvietenstva, stratou viery v pokrok a univerzálne, systémové riešenie problémov aj v oblasti medzinárodných vzťahov. Vzhľadom na svoj obsah a zameranie však postmoderna pôsobí v rôznych častiach spoločnosti rozdielnym spôsobom a nie je možné ju jednoznačne identifikovať a charakterizovať. Široká škála prejavov postmoderny je komplikovaná aj tým, že stav a trendy rozvoja súčasnej spoločnosti najmä na Západe objasňujeme aj ďalšími pojmami, ako je napr. otvorená spoločnosť, informačná spoločnosť, spoločnosť sietí, znalostná spoločnosť (ekonomika) a pod. Z hľadiska medzinárodných vzťahov je symptomatické, že v podmienkach postmoderny sa oslabuje pôsobenie štátu do svojho vnútra na svojich občanov, dochádza k obmedzovaniu a odbúravaniu činností viacerých inštitúcií a organizácií, ktoré vytvárali modernú (západnú) spoločnosť, čo sa premieta napr. v klesajúcom záujme o politiku a verejné záležitosti, najmä medzi mladými ľuďmi.

Názory na vznik globalizácie nie sú jednotné. Prikláňame sa k názorom, že sa objavila v 80. rokoch minulého storočia (ale jej technické a sociálno-ekonomické korene možno nájsť aj vo vzdialenejšej minulosti). K dynamizácii globalizácie došlo v 90. rokoch, čo sa v niektorých zdrojoch z kritických teórií medzinárodných vzťahov a sociálneho myslenia spája s tým, že sa využívala aj na zdôvodňovanie novej podoby jednoty sveta po rozpade bipolarity. Za zásadnú zmenu vo vnímaní globalizácie považujeme „vojnu o Seattle“ v roku 1999, čo viedlo k novej vlne diskusie o jej charaktere a zameraní. Na globalizáciu sa v súčasnosti vytvorili až štyri pohľady. Prvý ju stále považuje prioritne za ekonomický proces, priam blahodarného charakteru, ktorý prináša výhody, tým, čo sa vedia prispôsobiť. Druhý ju chápe ako širší sociálno-ekonomický fenomén, ale požaduje jej úpravy a zmiernenie najväznejších negatívnych dopadov. Tretí je k doterajšej podobe globalizácie, vychádzajúcej zo západného pohľadu na svet (niekedy prezentovaným výlučne Spojenými štátmi americkými) veľmi kritický a žiada zásadnú, kvalitatívnu zmenu jej smerovania a riešenia jej sociálnych, politických, kultúrnych a environmentálnych následkov. Štvrtý pohľad je ojedinelý a uvažuje o potrebe „deglobalizácie“ súčasného sveta.

Problematike globalizácie sa venuje v teórii medzinárodných vzťahov (Baylis – Smith – Owens, 2007) väčšia pozornosť z hľadiska rozsahu i obsahu než pôsobeniu postmoderny. Z hľadiska medzinárodných vzťahov je znovu symptomatické, že v podmienkach globalizácie sa tiež oslabuje pôsobenie štátu, ale tentokrát navonok. V medzinárodných vzťahoch narastá počet nešťatných aktérov nadštátneho charakteru, ktorých moc a bohatstvo sú neraz väčšie ako u malých a stredne veľkých štátov. Druhým širším záverom kritických teórií vo vzťahu ku globalizácii je, že doterajší spôsob jej presadzovania doviedol svet do globálnej krízy začiatku 21. storočia. Napriek silnej politickej medializácii postupu vlád či jednotlivých štátov alebo aj koordinovane v rámci G 20 či na iných multilaterálnych fórach sa ignoruje, že základnou

príčinou krízy je neobmedzená moc nadnárodných finančných inštitúcií, ktoré sú aj hlavným nositeľom globalizácie.

Rozpad bipolarity nebol cieľavedome a zámerné pripravovaný. K zmenám v usporiadaní medzinárodných vzťahov prišlo neočakávane a prebehli v relatívne krátkom čase a reakcia aktérov na ne bola rozmanitá. Nebol žiadny scenár tohto vývoja a preto najmä z historicko-sociologického hľadiska nemožno hovoriť o víťazstve jednej strany. Naopak vzniklo množstvo neželaných efektov, ktoré pôsobia až do súčasnosti. Za ich príklad možno označiť slepú uličku, v ktorej sa v Afganistane ocitli USA a vtiahli do nej aj NATO. Iným príkladom je, že najkrutejšie následky mal rozpad bipolarity v bývalej Juhoslovanskej socialistickej federatívnej republike, ktorá síce bola socialistickým štátom, ale stála mimo vojenskopolitických blokov. Západný Balkán sa stal najnestabilnejším regiónom Európy.

Vytváranie multipolarity je časovo najnovší proces a preto zatiaľ aj najmenej preskúmaný a vyvolávajúci najväčšie diskusie. Prikláňame sa k názoru, že zlomom v tomto smere sa stala invázia USA do Iraku, ktorá naznačila, že v podmienkach limitovanej hegemonie (unipolarity) medzinárodné právo platí len pre slabších. Iracká vojna v kontexte presadzovania unilateralizmu vážne poškodila prestíž USA v medzinárodnom spoločenstve. Pri zdôrazňovaní nevyhnutnosti vytvárania multipolarity sa zvyrazňuje otázka spoločných záujmov, ktoré pri riešení súčasných problémov svetovej politiky i bezpečnosti majú veľmoci (Primakov, 2009; 15 – 18).

Vybrané problémy bezpečnostných zmien v prvom desaťročí 21. storočia

Prvé konštatovanie má postmodernistický charakter – nemožno jednoznačne povedať, či je svet v roku 2010 bezpečnejší ako bol v roku 2000 či 1990. Doplníme však, že sa zmenil aj pohľad na bezpečnosť a v rámci nového chápania bezpečnosti (Škvrnda, 2010) vystupujú do popredia iné bezpečnostné problémy ako pred 10 resp. 20 či viacerými rokmi. V rámci riešenia grantovej úlohy Medzinárodné vzťahy v podmienkach postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta (sociologické a politologické aspekty sociálno-ekonomických a bezpečnostných problémov) vychádzame z koncepcie svetovej politiky ako bezpečnosti, ekonomiky a identity (Kauppi – Viotti, 2006).

Ak v čase bipolarity vystupoval do popredia v bezpečnostnej oblasti vzťah vojny a politiky, v súčasnosti je rozhodujúci vzťah bezpečnosti a politiky, ktorý je iný, zložitejší a rozsiahlejší. Do vytvárania bezpečnosti (bezpečnostného prostredia) vstupujú noví bezpečnostní aktéri s rozdielnym zložením (sociálnym charakterom), záujmami, silou (potenciálom) a formami pôsobenia, čo prináša zo sociálneho (sociologického) hľadiska kvalitatívne inú situáciu ako v minulosti. Nové momenty sa objavujú aj v ekonomickej a kultúrnej podmienenosti bezpečnosti.

Zmeny vo svetovej bezpečnosti v prvom desaťročí 21. storočia možno sledovať aj prostredníctvom jej obsahových a priestorových dimenzií. Z hľadiska obsahu ide najmä o sektory bezpečnosti, ktoré sa spravidla vyčleňujú ako vojenská, ekonomická, politická, sociálna a environmentálna. V uplynulom desaťročí sa akoby roztrhol mech s pertraktovaním rôznych nových druhov a prvkov bezpečnosti – potravinovej, energetickej, informačnej atď. Z priestorového hľadiska ide o úrovne bezpečnosti, kde sa na medzinárodnej úrovni uvažuje o bezpečnosti na štátnej, regionálnej (vo väčších či menších regiónoch) a globálnej úrovni. V kritických bezpečnostných štúdiách sa stretávame s názorom, že neexistuje systém svetovej bezpečnosti, resp. to, čo sa vydáva za systém svetovej bezpečnosti, ním z viacerých dôvodov nie je.

Obsahová a priestorová dimenzia svetovej bezpečnosti je tiež podmienená jej aktérmi, ktorí sa menia a rastie aj ich počet. V prvom desaťročí 21. storočia začali výraznejšie pôsobiť noví aktéri svetovej bezpečnosti v troch oblastiach. Ide o terorizmus, organizovanú zločinnosť

a privatizáciu bezpečnostného sektora. Aktivity týchto aktérov silne destabilizovali svetovú bezpečnosť a tiež – hoci len nepriamo – prispeli k vytváraniu multipolarity.

Globálna vojna proti terorizmu vyhlásená Georgeom Bushom jr., nepriniesla žiadne výsledky. Prezident Barack Obama už na druhý deň po nástupe do funkcie rozhodol o ukončení tejto vojny a používaní pojmu špeciálne operácie v zahraničí na označenie boja s terorizmom. Neúspech globálnej vojny proti terorizmu spojený najmä s vedením vojen v Afganistane a Iraku tiež prispel k oslabeniu pozície a roly USA vo svetovej bezpečnosti. V oboch vojnách došlo paradoxne k zosilneniu pôsobenia teroristických organizácií bojujúcich proti inváznym vojskám (najmä al-Kájdý a Talibanu). Došlo v nich aj k vážnym konfliktom v dôsledku pôsobenia súkromných bezpečnostných a vojenských spoločností. V neposlednom rade sa v nich rozvinula aj medzinárodná organizovaná zločinnosť, najmä v súvislosti s enormným nárastom produkcie heroínu v Afganistane.

Je evidentné, že spôsob riešenia problémov svetovej bezpečnosti prezentovaný washingtonskou stratégiou globálnej vojny proti terorizmu svet viac destabilizoval ako prispel k riešeniu jeho bezpečnostných problémov. V súvislosti s procesom zapojenia NATO do tejto vojny, ktorý má tiež medzinárodnoprávne „medzery“, niekedy označovaným za „natoizáciu“ afganistanskej vojny, vznikajú viaceré otázky aj o pôsobení tohto vojenského paktu v budúcnosti. Napriek masívnej kampani presvedčajúcej medzinárodné spoločenstvo o zmene charakteru NATO, ide stále o najväčšiu vojenskú silu, ktorá dnes vo svete existuje. Ani v novej Strategickej koncepcii NATO prijatej v novembri 2010, nevidieť reálne a primerané zdôvodnenie ďalšej existencie paktu. Hlavným problémom, ktorý sa objavil po rozpade bipolarity a v prvom desaťročí 21. storočia sa ďalej skomplikoval, sú operácie paktu mimo územia jeho členov. Napriek sofistikovanej rétorike predstaviteľov NATO nie je politicky, právne ani morálne v poriadku, ak si regionálna bezpečnostná organizácia činí nároky na globálnu zodpovednosť.

Ďalším vážnym problémom ďalšieho pôsobenia NATO, ktoré je úzko spojené s unipolárnym usporiadaním moci vo svete a globalizáciou, je aj rast významu nevojenskej bezpečnosti. Napriek tomu, že nie je možné v súčasnosti vzdať sa možnosti uplatnenia sily vrátane ozbrojeného násillia pri riešení problémov svetovej bezpečnosti, je jej použitie čím ďalej tým menej efektívne a prospešné. Charakter NATO sa však zmení len vtedy, ak sa vzdá svojej vojenskej štruktúry, ktorá je produktom začiatku studenej vojny. Ale bez tejto vojenskej štruktúry sa NATO stane podobnou bezpečnostnou organizáciou, ako sú tie, ktoré kritizuje a v dôsledku „slabosti“ ktorých chce získať globálnu zodpovednosť. A tak vývoj svetovej bezpečnosti v prvom desaťročí nastolil aj otázku – pre koho je v súčasnosti NATO? Skutočne ho potrebuje svetová bezpečnosť a jej systém, o ktorom sme uviedli, že neexistuje, alebo NATO sa snaží interpretovať problémov svetovej bezpečnosti z pohľadu, kde zvyrazňuje svoju nezastupiteľnosť, ale len z toho dôvodu, aby ďalej preživalo?

Záverom

V súvislosti s načrtnutými zmenami vo svetovej bezpečnosti v prvom desaťročí tohto storočia na záver zvýrazníme tri otázky, ktorých skúmaniu by sa mala v budúcnosti venovať zvýšená pozornosť.

1. Koncept ľudskej bezpečnosti. Od polovice 90. rokov po zverejnení správy OSN Human Development Report 1994 - New Dimensions of Human Security (Human, 1994) sa začína poukazovať na význam poznávania a riešenia otázok ľudskej bezpečnosti. Kritické bezpečnostné teórie uvádzajú, že v sektoroch, druhoch, prvkoch a pod. súčasnej bezpečnosti sa stráca bezpečnosť človeka. Tá však prináša potrebu iného pohľadu na skúmanie a riešenie problémov bezpečnosti, čo je s nevôľou prijímané v teóriách medzinárodnej bezpečnosti postavených na anglosaskom chápaní

medzinárodných vzťahov. Opäť možno doplniť, že koncept ľudskej bezpečnosti z iného hľadiska ukazuje na neefektívnosť pôsobenia NATO v budúcnosti.

2. Prejsť od preferovania skúmania problémov asymetrie bezpečnosti k preferencii skúmania jej nedeliteľnosti. Nedeliteľnosť bezpečnosti je väčším problémom pre malé štáty (chudobnejšie a slabšie). Opäť to naznačuje potrebu vytvárania multipolarity moci vo svete. Kritické bezpečnostné teórie preto opäť poukazujú na neprimeranosť strategických koncepcií USA a NATO pre riešenie problémov svetovej bezpečnosti, lebo v nich je stále zvýraznená otázka asymetrie a potreby pripravenosti silných a bohatých brániť sa pred jej pôsobením.
3. Bezpečnosť malých štátov, kde vystupuje do popredia okrem špecifického vzťahu asymetrie a nedeliteľnosti aj ich zraniteľnosť. Ako ukázala plynová kríza na začiatku roku 2009 pre Slovensko ale aj väčšinu iných európskych malých (tiež stredne veľkých i niektorých veľkých) štátov sú rôzne problémy nevojenskej bezpečnosti mnohonásobne väčšie ako hrozby vojenského charakteru. A tak vzniká aj otázka, či je racionálne, ak niektoré kruhy z NATO a Washingtonu hovoria o strate pudu sebazáchovy, keď viaceré štáty EÚ a NATO nie sú ochotné zvyšovať vojenské výdavky? Nemala by sa otázka postaviť skôr tak – čo urobiť, aby sa odstránili príčiny globálnej krízy začiatku 21. storočia, ktorá je pre Západ oveľa nebezpečnejšia ako vojenské hrozby.

Použitá literatúra:

1. Baylis, J. – Smith, S. – Owens, P. (Eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 4th ed., 2007.
2. Booth, K. (Ed.): *Critical Security Studies and World Politics*. Boulder : Lynne Rienner, 2005.
3. Burgess, J. P. (Ed.): *The Routledge Handbook of New Security Studies*. London – New York : Routledge, 2010.
4. Dice, M.: *The New World Order: Facts & Fiction. The Resistance*, 2010.
5. Dickinson, E.: *New Order. How "the multipolar world" came to be*. In *Foreign policy*, 2009, Vol. 29, č. 6.
6. Dorrien, G.: *Imperial Designs: Neoconservatism and the New Pax Americana*. London – New York : Routledge, 2004.
7. Emerson, M. – Youngs, R. – Setser, B. – Lukyanov, F. – Xiang, L. – Mortensen, J.: *The Strategic consequences of the global financial and economic crisis*. Brussels – London – Geneva : European Security Forum (ESF Working Paper, No. 31), 2009.
8. Fierke, K. M.: *Critical Approaches to International Security*. Cambridge: Polity Press 2007.
9. Foster, J. B. – Magdoff, F.: *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. New York: Monthly Review Press, 2009.
10. Gill, S.: *Power and resistance in the new world order*. Hampshire – New York : Palgrave Macmillan, 2003.
11. Gray, C. S.: *The sheriff : America's defense of the new world order*. Lexington : The University Press of Kentucky, 2004.

12. Grevi, G.: The inter-polar world: a new scenario. Paris: European Union Institute for Security Studies. Occasional paper 79, 2009.
13. Grupp, J. Corporatism: The Secret Government of the New World Order. Austin: Banned Books, 2nd rev. ed., 2009.
14. Haas, R. N.: The Age of Nonpolarity. What will follow U.S. Dominance. In Foreign Affairs, 2008, č. 3.
15. Hiro, D.: After Empire: The Birth of a Multipolar World. New York : Nation Books, 2009.
16. Human Development Report 1994 - New Dimensions of Human Security. Oxford – New York : Oxford University Press, 1994.
17. Chomsky, N.: World Orders Old and New. New York : Columbia University Press, 1997.
18. Chossudovsky, M.: The Globalization of Poverty and the New World Order. Pincourt : Global Research; 2nd ed., 2003.
19. Jacques, M.: When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New Global Order. New York: Penguin Press, 2009.
20. Jones, R. W.: Security, strategy, and critical theory. Boulder: Lynne Rienner, 1999.
21. Kagan, R.: Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order. New York – Toronto : Vintage, 2004.
22. Kagan, R.: The Return of History and the End of Dreams, New York – Toronto : Vintage, 2009.
23. Karatzogianni, A – Robinson, A.: Power, resistance, and conflict in the contemporary world: social movements. London – New York : Routledge, 2010.
24. Viotti P. R. – Kauppi, M. V.: International Relations and World Politics. Security, Economy, Identity. Upper Sadle River: Pearson Prentice Hall, 3rd ed., 2006.
25. Krause, K. – Williams, M. C.: Critical security studies: concepts and cases. London – New York : Routledge, 1997.
26. Martynov, B.: Mnogopoljarnyj ili mnogocivilizacinnij mir? In Meždunarodnyje procesy, 2009, č. 3.
27. Monbiot, G.: Manifesto for a New World Order. New York: New Press, 2006.
28. Peoples, C. – Vaughan-Williams, N.: Critical Security Studies: An Introduction. London – New York : Routledge, 2010.
29. Phillips, K. Bad Money: Reckless Finance, Failed Politics, and the Global Crisis of American Capitalism. New York : Penguin Books, 2009.
30. Posner, R. A.: A Failure of Capitalism: The Crisis of '08 and the Descent into Depression. Cambridge : Harvard University Press, 2009.
31. Primakov, J.: Na gorizonte mnogopoljarnyj mir. In Meždunarodnaja žizn', 1996, č. 10.
32. Primakov, J.: Svět bez Ruska? Praha : Ottovo nakladatelství, 2009.
33. Rogov, S. M.: Rossija i SŠA v mnogopoljarnom mire. In SŠA – ekonomika, politika, ideologija, 1992, č. 10, s. 3 – 14.

34. Rogov, S. M.: Posle vojny v Irake: krach odnopoljarnogo mira. In Nezavisimoje vojennoje obozrenije, 2006, č. 46.
35. Slaughter, A.-M.: A New World Order. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2005.
36. Šikula, M.: Kritická miera rozporov civilizácie a globálna ekonomická kríza. Ekonomický časopis, 2009, č. 8.
37. Škvrnda, F.: Medzinárodná bezpečnosť. In Škvrnda, F. a kol.: Medzinárodné politické vzťahy. Bratislava, Vydavateľstvo EKONÓM 2010, s. 179 – 197.
38. Volgy, T. J. – Šabič, Z. – Roter, P. – Gerlak, A. K. (Eds.): Mapping the new world order. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.
39. Volodin, A.: Svobodnaja geometria – novaja paradigma mirovoj politiky. In Poličasikij žurnal, 13. aprlja 2006. [cit. 2010-01-12] Dostupné na internete <<http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=73&tek=5463&issue=154>>.
40. Williams, P.: Critical Security Studies. In Bellamy, A. J. (Ed.): International society and its critics. Oxford – New York : Oxford University Press, 2005.
41. Zakaria, F.: The Post-American World. New York : W. W. Norton & Co., 2008.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

BEZPEČNOSTNÉ ASPEKTY ZAHRANIČNEJ POLITIKY INDIE PO ROZPADE BIPOLÁRNEHO USPORIADANIA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV¹

skvrnda@euba.sk

Abstrakt

Teoretický rámec pohľadu na medzinárodnú bezpečnosť Indie. O vývoji zahraničnej politiky Indie a jej bezpečnostných aspektoch po rozpade bipolarity. Historické, filozofické a ideologické základy zahraničnej politiky Indie. India v Hnutí nezúčastnených krajín. India v OSN. India a jej aktivity v BRIC. Regionálne pôsobenie indickej zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Bilaterálne vzťahy Indie s veľmocami. Vlastníctvo jadrových zbraní a terorizmus ako špecifické bezpečnostné problémy Indie. Vzťahy medzi Indiou a Pakistanom a ich bezpečnostné súvislosti a dôsledky. O vybraných udalostiach v indickej zahraničnej a bezpečnostnej politike v roku 2009 a 2010.

Kľúčové slová: India, zahraničná politika, medzinárodná bezpečnosť, jadrové zbrane, terorizmus, Čínska ľudová republika, Európska únia, Pakistan, Ruská federácia, USA.

Abstract

Theoretical framework of look on international security of India. About development of India's foreign policy and its security aspects after the bipolar structure break up. Historical, philosophical and ideological principles of India's foreign policy. India and Non-aligned movement. India and UN. India and its activities in BRIC. Regional activities of India's foreign and security policy. Bilateral relations of India with great powers. Ownership of nuclear weapons and terrorism as specifically security issues of India. Relations between India and Pakistan and its security context and consequences. About selected affairs in foreign and security policy of India in 2009 and 2010.

Key words: India, foreign policy, international security, nuclear weapons, terrorism, People's Republic of China, European Union, Pakistan, Russian Federation, United States of America.

Úvod

V slovenskej teórii medzinárodných vzťahov je téma Indie zatiaľ nerozpracovaná. Rastúci význam Indie v medzinárodných vzťahoch na začiatku 21. storočia vedie k potrebe viac sa touto problematikou zaoberať. Vzhľadom na stav poznania tejto otázky sa v príspevku budeme zaoberať len parciálnou oblasťou – vybranými bezpečnostnými aspektmi zahraničnej politiky Indie po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov.

¹ Spracované v rámci grantu VEGA č.1/0862/08 Postavenie a perspektívy Indie vo svetovom hospodárstve.

Aktuálnosť a význam analýzy bezpečnostných aspektov zahraničnej politiky Indie vidíme aj v kontexte vytvárania multipolárneho usporiadania moci vo svetovej politike. Okrem toho, pohľad na svet vo „východo-západnej“ dimenzii, ktorá stále dominuje anglosaskej teórii medzinárodných vzťahov, sa vyčerpal. Do popredia vystupuje „severo-južná“ dimenzia, ktorá sa výrazne spája aj s Indiou a s obrazným mediálno-politickým označením 21. storočia za storočie Ázie. Táto fráza údajne prvýkrát zaznela na stretnutí čínskeho vodcu Teng Siao-chinga s indickým premiérom Radživom Gandhím v Pekingu v decembri 1988.

Teoretický rámec pohľadu na medzinárodnú bezpečnosť Indie

Z hľadiska teórie medzinárodnej bezpečnosti vyžaduje skúmanie bezpečnosti Indie uplatnenie (zohľadnenie) viacerých kritérií. Vzhľadom na rozsah príspevku a jeho zameranie podrobnejšie rozoberieme štyri z nich.

Po prvé to je región, v ktorom sa nachádza India. V práci Barryho Buzana a Ole Wævera „Regióny a mocnosti: štruktúra medzinárodnej bezpečnosti“ je India v „poststudenovojnových“ podmienkach zaradená do juhoázijského regionálneho bezpečnostného komplexu, ktorý je súčasťou ázijského superkomplexu. Do juhoázijského regionálneho bezpečnostného komplexu sú ďalej zaradené Bhután, Bangladéš, Pakistan, a Srí Lanka. Na okraji tohto regionálneho komplexu sú „izolátory“ – na západe Afganistan a na východe Myanmar. India sa však v tejto publikácii nepovažuje za supervelmoc či veľmoc, medzi ktoré sú zaradené len ČĽR, EÚ, Japonsko, RF a USA (Buzan – Wæver, 2003). Južná Ázia predstavuje po Blízkom východe najkonfliktnejší región v Ázii.

Po druhé ide o teda fakt, že India predstavuje z hľadiska súčasnej teórie medzinárodných vzťahov zaujímavý až výnimočný fenomén – ide o druhú najľudnatejšiu krajinu sveta, ktorá však nemá veľmocenské ambície. Prezident USA Barack Obama označil pri svojej návšteve v novembri 2010 Indiu za svetovú veľmoc, ale zatiaľ sa stretávame len s ojedinelými charakteristikami Indie na tento spôsob (Jain, 2009; Panagariya, 2008). Napriek dominantnému postaveniu krajiny v regióne a jej rastúcemu ekonomickému potenciálu, ktorý viedol aj k zaradeniu Indie do skupiny BRIC, nie je zatiaľ v jej zahraničnej politike zjavné úsilie o globálne či veľmocenské politické pôsobenie. Možno predpokladať, že vzhľadom na mimoriadnu etnicko-konfesionálnu ale aj sociálno-ekonomickú zložitosť zloženia indickej spoločnosti sa aj v podmienkach multikulturality a tolerance, musí venovať enormné úsilie udržaniu jednoty štátu (ktorý pozostáva z 28 zväzových štátov a 7 zväzových teritórií) a zaisteniu jeho bezpečnosti, čo determinuje aj jeho zahraničnú politiku. Za cenu určitého zjednodušenia možno považovať Indiu asi objektívne za najkomplikovanejší štát v súčasnom svete, čo však neznamená jeho dehonestáciu či dokonca zaradenie medzi zlyhávajúce štáty, ale naopak uznanie významu a zmyslu skúmania rôznych aspektov a prvkov indickej politiky a využívania poznatkov o nich.

Po tretie treba zohľadniť fakt, že India je jadrovou veľmocou (Ganguly – Kapur, 2010). Dosiaľ podobne ako Izrael a Pakistan nepodpísala Zmluvu o nešírení jadrových zbraní, ktorá vstúpila do platnosti v roku 1970 (Severná Kórea od nej odstúpila v roku 2003). Jadrové zbrane teda vlastní spôsobom, ktorý nie je v úplnom súlade s medzinárodným právom ale na druhej strane neporušuje nič, k čomu sa zaviazala. V roku 1974 India vykonala podzemné skúšky jadrových zbraní, čím sa stala členom neoficiálne „jadrového klubu“. V roku 1998 nasledovala séria ďalších piatich testov. Vojenská doktrína Indie, ktorá počíta s možnosťou použitia jadrových zbraní vychádza z koncepcie minimálneho spoľahlivého zadržiavania, ktorá bola prvýkrát prijatá Francúzskom v 60. rokoch minulého storočia. Indické vlastníctvo jadrových zbraní má aj širší medzinárodný kontext, ktorý spočíva ešte v časoch bipolarity. Pakistan sa zakrátko po svojom vzniku stal blízkym spojencom USA, ktorého podporovali ako protiváhu Indie v regióne. Vo vzťahu k Pakistanu USA aj po rozpade bipolarity

uplatňovali politiku dvojakého metra. V tomto desaťročí po rastúcej nevypočítateľnosti správania Pakistanu a ťažkostiach s nim, napr. aj vo vojne v Afganistane USA zmenili postoj k Indii.

Po štvrté ide o meniacu sa pozíciu Indie vo svetovej politike. Tá prebieha na niekoľkých úrovniach a má len postupný charakter a prejavuje sa viac v ekonomickej (ekonomické reformy začali v roku 1991) ako bezpečnostnopolitickej oblasti. Pozornosť sa preto venuje skúmaniu zmien a kontinuity v indickej zahraničnej politike (Gujral, 2003; Pillai – Premashekara, 2010; Sikri, 2009). Popri zachovaní viacerých multilaterálnych aktivít Indie v globálnom i regionálnom rámci ako aj relatívne dobrej spolupráci s RF ako nástupcom ZSSR možno sledovať tri línie týchto zmien, ktoré však majú rozdielny charakter. Prvou je zmena vzťahov medzi USA a Indiou, ktorá je, ako sme už uviedli, vyvolaná aj širším problémom nespokojnosti USA s vývojom zahraničnej a bezpečnostnej politiky Pakistanu, spojeným aj so zhoršovaním situácie v Afganistane a vytváraním fenoménu „Afpaku“ – destabilizovanej zóny na hraniciach Pakistanu s Afganistanom. Už desiaty rok trvajúca vojna v Afganistane má negatívny dopad aj na bezpečnosť regiónu južnej Ázie a India sa ocitá akoby v šachu. USA jej na jednej strane vychádzajú v ústrety viac ako v minulosti, ale viaceré aktivity spojené s vojnou v Afganistane prispievajú k jej destabilizácii, čo sa môže prejaviť napr. vo vzniku ďalšej vlny fundamentalistického terorizmu ale aj v rôznych regionálnych sociálno-ekonomických následkoch vojny. Druhou je rozvoj vzťahov Indie s EÚ, ktorý je však zatiaľ výrazne menej citelný ako v prípade USA a ktorý je zatiaľ aj málo teoreticky skúmaný. Treťou je postupný nárast nových globálnych aktivít Indie, ktorý sa zatiaľ prejavuje najmä v rámci jej pôsobenia v zoskupení BRIC. Špecifickým momentom pôsobenia Indie v rámci BRIC je aj ďalšia dimenzia rozvíjania vzťahov s Čínou, ktoré majú tiež zložitý charakter, keď Peking udržiava relatívne dobré vzťahy aj s Pakistanom. V juhoázijskom regióne sa tak vytvára špecifický štvoruholník možno až päťuholník vzťahov, do ktorého sú zapojení okrem Indie a Pakistanu aj externí aktéri – USA, ČĽR a RF, čo sa dá charakterizovať tiež ako jedna zo súčastí utvárajúcej sa multipolarity a rastu významu buzanovsko-wæverského ázijskeho bezpečnostného superkomplexu, či širšie presunu ťažiska svetovej moci do Ázie.

Z hľadiska bezpečnostných problémov Indie vystupujú do popredia dve špecifické otázky. Prvá má viac vonkajší charakter a je spojená s vlastníctvom jadrových zbraní. India spolu s Izraelom (ktorý sa doteraz oficiálne k vlastníctvu jadrových zbraní však nepriznal) sa považujú za tie štáty jadrového klubu, voči ktorým má Západ najmenej výhrad. Druhá predstavuje viac vnútornú otázku a dotýka sa terorizmu, ktorý má však tiež medzinárodné súvislosti (Chandra, 2004).

Najvýznamnejšiu dimenziu bezpečnosti Indie zo všetkých spomenutých hľadísk tvoria jej vzťahy s Pakistanom, ktoré sa prejavujú na viacerých úrovniach. Vzťahy s Pakistanom sa premietajú aj do vzťahov s USA a Čínou a rôznym spôsobom ich komplikujú. Relatívne najlepšie vzťahy z bezpečnostnopolitického hľadiska udržiava India s RF. India však nemá blízkeho spojencu, ktorý by ju preferoval z regionálneho či globálneho rozmeru.

O vývoji zahraničnej politiky Indie a jej bezpečnostných aspektoch po rozpade bipolarity

Indická zahraničná politika mala od čias oslobodenia sa spod britského kolonializmu vyvážený a realistický charakter. Možno uviesť dva základné piliere tejto politiky – OSN a Hnutie nezúčastnených krajín. Napriek angažovanosti Indie v Hnutí nezúčastnených krajín bola dlhodobo lepšia spolupráca so socialistickými štátmi, najmä s bývalým ZSSR ako so Západom vedeným USA. Rozpad bipolarity a najmä ZSSR preto do určitej miery negatívne ovplyvnil dlhodobú líniu vývoja zahraničnej politiky Indie.

V zahraničnej politike Indie dochádza v posledných dvoch desaťročiach k zmene – odklonu od orientácie na Hnutie nezúčastnených krajín, kde India bola považovaná za prirodzeného lídra rozvojového sveta. Sprievodným znakom tohto procesu je aj postupné rozširovanie vzťahov s USA v rôznych oblastiach (Schaffer, 2009).

Indická štátnosť bola od počiatku poznačená pozostatkami koloniálneho panstva Veľkej Británie, ktoré sa premietlo do umelého rozdelenia novovzniknutých štátov v roku 1947, nerešpektujúceho historické reálie. Hlavným problémom medzinárodných vzťahov Indie sa stali vzťahy s Pakistanom, ktoré zaťažuje predovšetkým otázka Kašmíru. Dostiaľ došlo k štyrom ozbrojeným konfliktom medzi Indiou a Pakistanom, čo vytvára vo vzťahoch týchto štátov špecifickú bezpečnostnú situáciu.

Prvá kašmírska vojna vypukla v októbri 1947 ale oficiálne nebola vyhlásená ani jednou z bojujúcich strán. Prímerie sa dosiahlo až na konci roka 1948, aj keď v jeho druhej polovici boje už oslabli. Vojna viedla k veľkej utečeneckej vlne a svoje domovy v Kašmíre opustilo asi 14 miliónov osôb. Počas vojny bol 30. januára 1948 hinduistickým extrémistom zavraždený Mahátma Gándhí. Po ukončení vojny sa vytýčila tzv. Línia kontroly, ktorá územie bývalého kniežatstva (podľa niektorých údajov je na území súčasnej Indie vyše 560 rôzne veľkých bývalých kniežatstiev) rozdelila na dve časti. Časť Džammú a Kašmír – o niečo viac ako polovica Kašmíru – je indickým spolkovým štátom. Zvláštnu časť Kašmíru tvorí riedko obývané územie Aksai Čin (asi 20 % jeho rozlohy), ktoré je po jeho odstúpení Pakistanom pod kontrolou Číny (tá ho považuje za súčasť Sin-ťiang), s čím však nesúhlasí India. Toto územie sa stalo aj jedným z dôvodov čínsko-indickej pohraničnej vojny v roku 1962.

Druhá kašmírska vojna vypukla v auguste 1965 a skončila už v septembri na nátlak OSN, ale aj vďaka tomu, že v dôsledku viacerých embárg bojujúce strany nemali dostatok munície a ďalšieho vojenského materiálu. Konflikt sa definitívne urovnal až sprostredkovaním ZSSR na konferencii v Taškente v januári 1966, kde bola prijatá Taškentská deklarácia.

Ďalšia indicko-pakistanská vojna vypukla v decembri 1971 ale netýkala sa Kašmíru. Jej príčinou sa stalo úsilie o odtrhnutie vtedajšieho východného Pakistanu. V dôsledku udalostí sa opäť zdvihla veľká utečenecká vlna (asi 10 miliónov osôb), ktorá smerovala čiastočne do Indie. Pakistanské vojská boli po niekoľkých dňoch porazené a bola vyhlásená samostatnosť Bangladéšskej ľudovej republiky.

V mesiacoch maj – júl 1999 došlo k ďalším bojom na území Kašmíru v regióne Kargilu, ktoré sa označujú za Kargilskú vojnu. Indická strana sa vyhyba označeniu tohto pohraničného konfliktu za vojnu a pakistanská strana úplne odmieta svoju účasť v ňom a pripúšťa len morálnu podporu bojovníkov. Od začiatku mája 1999 jednotky pakistanského vojska za podpory kašmírskych povstalcov a afganských bojovníkov prenikali na indické územie za Líniu kontroly a obsadili priestor o rozlohe zhruba 200 km². Indické vojská začali akciu 26. mája a do bojov boli nasadené pozemné a letecké sily. Boje skončili po úplnom vytlačení bojovníkov z obsadeného územia.

K bojom došlo po relatívne krátkom období oteplenia v indicko-pakistanských vzťahoch, ktoré sa dostali do krízového stavu v súvislosti so sériou jadrových pokusov oboch štátov v lete 1998. Na prelome rokov 1998 a 1999 sa uskutočnili niekoľko stretnutí najvyšších predstaviteľov oboch štátov. Vo februári 1999 navštívil indický premiér Atal Bihári Vádžpéjí (*1924, vo funkcii od 19. marca 1998 do 22. mája 2004) pakistanské mesto Láhaur a otvoril jeho autobusové spojenie s indickým mestom Amritsar. S pakistanským premiérom Navázom Šarifom (*1949, vo funkcii od 17. februára 1997 do 12. októbra 1999) podpísali Láhaurskú deklaráciu, ktorá mala znížiť riziko náhodného alebo neoprávneného použitia jadrových zbraní.

Neustála hrozba ozbrojeného konfliktu s Pakistanom spôsobuje, že na hranici oboch krajín sa pohybujú veľké počty vojsk, čo z tejto oblasti činí jednu z najmilitarizovanejších

častí sveta. Samotná India mala v roku 2006 v ozbrojených silách 1 325 000 osôb (Cordesman – Kleiber, 2006; 35), čo z nej činí tretie najväčšie vojsko na svete po Číne a USA. Počet osôb v pakistanských ozbrojených silách v roku 2006 dosahoval 619 000 (Cordesman – Kleiber, 2006; 35). V oboch krajinách na rozdiel od všeobecného trendu znižovania počtov ozbrojených síl došlo v tomto desaťročí k ich zvýšeniu rádovo o desaťtisíce osôb. Vojskové výdavky Indie dosiahli v roku 2009 výšku 36,3 miliardy USD v bežných cenách, boli deviate najvyššie vo svete, pričom tvorili 2,4 % ich celosvetového súhrnu (SIPRI Yearbook, 2010). India patrí aj k najväčším dovozcom zbraní na svete. S RF existujú v tejto oblasti nadštandardné vzťahy, ktoré pretrvávajú z čias bipolarity. Na indickom vojenskom trhu sa po rozpade bipolarity presadzujú však aj USA a niektoré ďalšie štáty NATO.

Koncom 50. rokov došlo ku komplikáciám vo vzťahoch medzi Indiou a Čínskou ľudovou republikou. Okrem sporu o územie Aksai Čin bolo napätie vyvolané aj zo strany pekinského vedenia na čele s Mao-Ce-tungom jeho postojmi k riešeniu problémov svetovej politiky a rôznymi obvineniami adresu Indie. Peking namietal aj proti podpore, ktorú poskytovala India tibetskému dalajlamovi. Niektorí autori označujú charakter pôsobenia Indie v Hnutí nezúčastnených krajín po čínsko-indickej pohraničnej vojne (ktorej vypuknutie a následky veľmi ťažko osobne znášal aj indický premiér Džavaharlál Néhrú, ktorého odkazu sa indická zahraničná politika dosiaľ silne pridrižiava) do roku 1991 aj ako „naklonenú nezúčastnenosť“ (Hagerty – Hagerty, 2005).

Špecifickú bezpečnostnú otázku najmä od 70. rokov predstavuje zapojenie Indie do spoločného boja proti medzinárodného terorizmu. Možno poukázať aj na to, že v žiadnej inej krajine sveta nezahynuli v druhej polovici 20. storočia po teroristických útokoch dvaja premiéri v priebehu necelých 7 rokov. Indíra Gandhiová (*1917), ktorá vykonávala funkciu indickej premiérky v rokoch 1966 – 1977 a od roku 1980, sa stala obeťou atentátu 31. októbra 1984 (zastrelili ju sikhskí členovia jej ochranky) a Radžív Gandhí (*1944), ktorý sa stal premiérom po smrti svojej matky a funkciu vykonával do roku 1989, bol počas predvolebnej kampane 21. mája 1991 zavraždený tamilskými atentátnikmi. Počas vlády R. Gandhího začal pomalý odklon od silnej orientácie na ZSSR, ktorú presadzovala I. Gandhiová. Zahraničná politika Indie po rozpade bipolarity pokračuje v tradíciách, ktoré sa vytvorili od jej vzniku. India venuje stále prvoradú pozornosť OSN. V súvislosti s procesom reformy OSN sa snaží v rámci tzv. Skupiny štyroch (spolu s Brazíliou, Japonskom a Nemeckom) získať miesto stáleho člena BR OSN. K tradíciám indického pôsobenia v OSN patrí aj to, že sa zaraďuje medzi krajiny s najväčšou účasťou na mierotvorných operáciách. OSN. Podľa údajov OSN bolo k 28. februáru 2010 v mierotvorných operáciách zapojených 8 783 uniformovaných osôb z Indie, čo je tretí najvyšší počet po Bangladéši a Pakistane. (Fact, 2010).

V bilaterálnych vzťahoch do popredia vystupujú vzťahy s okolitými štátmi. Zvláštna pozornosť z nich sa venuje vzťahom s Pakistanom a Čínou. V posledných rokoch došlo k dynamizácii vzťahov aj s ďalšími okolitými štátmi a tiež s USA a RF.

Súčasťou bilaterálnych vzťahov Indie sú aj vzťahy so SR. Na ilustráciu uvedieme, že návšteva indického ministra zahraničných vecí Šri R. L. Bhatia vo februári 1993 bola prvou návštevou oficiálnou mimoeurópskeho ministra na Slovensku. Z bohatého prehľadu oficiálnych návštev oficiálnych predstaviteľov SR a Indie uvedieme, že Indiu navštívil v decembri 2004 prezident SR Ivan Gašparovič a v júli 1994 predseda vlády SR Jozef Moravčík. Na Slovensku bol v októbri 1996 indický prezident Šanker Dajal Šarma (*1918 - †1999, vo funkcii od 25. júla 1992 do 25. júla 1997) a v júni 2000 viceprezident Šri Krišan Kant (*1927 - †2002, vo funkcii od 21. augusta 1997 do 27. júla 2002).

Podat' stručnú charakteristiku zahraničnej politiky Indie a jej základných smerov (problémov) je zložitá. Autori publikácie „Foreign Policy of India“, ktorá vyšla v roku 2009, zvyrazňujú najmä tieto historické a aktuálne otázky: realizáciu zásad Panča-šila, indickú

nukleárnu politiku, pôsobenie Indie v OSN, tradíciu pôsobenia v Hnutí nezúčastnených krajín, vzťahy Indie s Commonwealthom a aktivity Indie v Juhoázijskom združení pre regionálnu spoluprácu (South Asian Association for Regional Cooperation – SAARC), ktoré vzniklo v roku 1985. Poukazujú na navzájom sa prelínajúce základy historické (sformovali sa predovšetkým v prvej polovici 20. storočia v podmienkach boja proti britským kolonizátorom – ide najmä o antiimperializmus, odmietanie rasizmu a odmietanie silovej politiky na strane jednej a neutralitu, dobrosusedské vzťahy a solidaritu so štátmi Afriky a Ázie), filozofické (stotožňujú sa s piatimi princípmi Panča-šila, ktoré sa odvíjajú od budhizmu) a ideologické (nenásilie, antiimperializmus, odmietanie rasizmu, sekularizmus a vlastenectvo) indickej zahraničnej politiky (Gupta – Shukla, 2009; 25 – 30). Z hľadiska bilaterálnych vzťahov indickej zahraničnej politiky sa venuje pozornosť predovšetkým vzťahom s USA, ZSSR (RF), Veľkou Britániou, Čínou, Pakistanom, Bangladéšom, Srí Lankou, Nepálom, Myanmarom (Barmou) a Bhutánom (Jayapalan, 2001).

V podmienkach po rozpade bipolarity sa podľa H. Panta indická zahraničná politika zameriava na tri oblasti. Prvú charakterizuje ako veľké témy indickej zahraničnej politiky – jej línie, ktoré reagujú na vytvárajúcu sa globálnu rovnováhu sily (multipolaritu), riešenie otázok neproliferačie, globálne výzvy terorizmu a energetickú bezpečnosť (energetická bezpečnosť je spojená aj s rozvojom indického mierového jadrového programu, do ktorého sú zapojené USA ale aj RF). Druhá oblasť je spojená so vzťahmi Indie s veľmocami – USA, Čínou, Ruskom a EÚ a tretia spočíva v regionálnej dimenzii indickej zahraničnej politiky, ktorá sa prejavuje v južnej, strednej a východnej Ázii a na Blízkom východe (Pant, 2009).

O vybraných udalostiach v indickej zahraničnej a bezpečnostnej politike v roku 2009 a 2010

Po nástupe nových prezidentov RF a USA v roku 2008 a 2009 sme sa stali akoby svedkami narastajúceho záujmu týchto krajín o Indiu. Aktivity však smerom k obom štátom vyvíjala aj indická strana. V septembri 2009 bola na návšteve Moskvy indická prezidentka Pratibha Devisingh Patil a v decembri uskutočnil návštevu Moskvy aj indický premiér Manmohan Singh (*1932, je sikhského pôvodu, stranícka príslušnosť Indický národný kongres, vo funkcii od 22. mája 2004, od 22. mája 2009 v druhom funkčnom období) a stretol sa ako s prezidentom RF Dmitrijom Medvedevom tak aj s premiérom Vladimirom Putinom. Počas návštevy bola prijatá Spoločná deklarácia RF a Indie o prehĺbení strategického partnerstva s cieľom odpovedať na globálne výzvy. V súvislosti s tým však treba doplniť, že rusko-indické vzťahy majú svoju tradíciu, ktorá sa rozvíja ešte z čias sovietsko-indickej spolupráce. Nová Zmluva o priateľstve a spolupráci medzi RF a Indiou bola uzavretá 28. januára 1993. K dynamizácii vzťahov RF a Indie ale aj Číny došlo ešte v roku 1998, keď ruský premiér Jevgenij Primakov podnikol kroky k vytvoreniu osi Moskva – Peking – New Delhi. Aj v pragmatickej zahraničnej politike, ktorú Rusko začalo uskutočňovať po nástupe Vladimira Putina do funkcie prezidenta, sa venuje Indii adekvátne pozornosť.

V roku 2010 došlo k návšteve najvyšších ruských predstaviteľov v Indii. V marci bol na návšteve ruský premiér a v decembri návštevu uskutočnil aj prezident RF. Dôležitú súčasť oboch návštev zohrali otázky spolupráce vo vojenskej oblasti. Ruská strana pre Indiu renovuje krížnik ešte zo sovietskych čias Admirál Gorškov (pôvodne Baku), ktorý by pod názvom Vikramaditya mal byť spustený na vodu po roku 2013. Okrem toho sa rozvíja spolupráca Ruska a Indie v oblasti vojenskej leteckej techniky, kde ide najmä o projekt bojového lietadla piatej generácie FGFA (Fifth Generation Fighter Aircraft) – T-50, ktorý by podľa medializovaných údajov mohol vzlietnuť za 5 – 6 rokov a v rokoch 2018 – 2019 sa predpokladá už jeho sériová výroba. Tento kontrakt sa považuje za najvýznamnejší, ktorý RF

v roku 2010 uzavrela. Dôležitú súčasť indicko-ruskej spolupráce predstavujú aj oblasti kozmického výskumu a jadrovej energetiky.

V novembri 2009 bol M. Singh na návšteve v USA, kde uzavrel rad dohôd v hospodárskej oblasti spojených o. i. s podielom USA na indickom mierovom jadrovom programe. Došlo de iure k zrušeniu jadrového embarga voči Indii, ktoré sa prijalo v roku 1974, kvôli jej snahe vyrobiť jadrové zbrane. Prvé kroky v tejto oblasti podnikol ešte predchádzajúci prezident George Bush v marci 2006, keď pri návšteve Indie s premiérom M. Singhom podpísal Dohodu o spolupráci v oblasti využitia jadrovej energie pre civilné účely. K rozvoju hospodárskych vzťahov medzi Indiou a USA dochádza aj v ďalších oblastiach.

Po rozpade bipolarity sa postupne zlepšujú aj vzťahy medzi Indiou a Čínou, keď v nich došlo k viacerým ústretovým krokom. India v roku 2003 uznala 2003 Tibet ako súčasť Číny, ktorá zas uznala zväzový štát Sikkim za súčasť Indie. Tým, že Čína v roku 2005 otvorila pohraničný prechod v Sikkime, de facto uznala súčasné hranice v tejto oblasti. Čínsky prezident Chu Ťin-tchao pri návšteve v Indii v roku 2006 podpísal s indickým premiérom M. Singhom dohodu obsahujúcu desať bodov, ktoré sa dotýkali zlepšenia indicko – čínskych vzťahov. Ak sa stretávame s rôznymi úvahami o raste napätia v indicko-čínskych vzťahoch treba na jednej strane vidieť, že skutočne sa v nich nachádza niekoľko neuralgických bodov, ktorých vyriešenie bude komplikované a zdĺhavé, ale na strane druhej v súčasnosti neexistuje žiaden taký problém, ktorý by viedol k destabilizácii ázijského bezpečnostného superkomplexu. Vzťahy medzi Indiou a Čínou, ktoré sú najľudnatejšími štátmi, s rýchlo sa rozvíjajúcimi ekonomikami a relatívne politicky stabilné, nemožno posudzovať na začiatku 21. storočia len podľa kritérií, ktoré sa vytvorili v anglosaskej teórii medzinárodných vzťahov.

Ako sme už uviedli, jeden z najväznejších bezpečnostných problémov Indie predstavuje stále terorizmus. V máloktorom štáte sa v súčasnosti nachádza taká široká škála prejavov terorizmu ako v Indii. Terorizmus sa najvýraznejšie prejavuje v zväzových štátoch Andrapradeš, Asam, Džammú a Kašmír, Maharaštra, Pandžáb, Rajaštan a Utarpradeš (Chandra, 2004). Z regionálneho hľadiska ide najmä o severovýchod krajiny (Prakash, 2008). Terorizmus v Indii je spojený s radikálnymi hnutiami na náboženskom základe – okrem najrozšírenejšieho islamského aj s hindským a sikhským. Okrem fundamentalistov predstavujú špecifický prvok indického terorizmu naxaliti. Ide o roľníkov - povstalcov, ktorí sa hlásia k maoistickej (marxistickej) orientácii a bojujú už niekoľko desiatok rokov proti vláde vo východných častiach Indie v tzv. červenom pásme (Singh, 2006). Premiér M. Singh naxalitov označil v roku 2006 za jeden z najväčších vnútropolitických problémov, ktorým India čelí.

Záverom

India napriek tomu, že sa obrazne označuje za najväčšiu demokraciu na svete a je relatívne politicky stabilná, zápasí s radom špecifických bezpečnostných a sociálno-ekonomických problémov, ktoré podmieňujú aj jej zahraničnú politiku. Historikosociologicky sa poukazuje aj na to, že India je stará civilizácia ale relatívne nový štát, kde sa pri riešení problémov súčasnosti musí zohľadňovať aj tradícia. Okrem toho je málo známe, že v indickej politike a hospodárstve sú určité prvky socialistického riadenia štátu, napr. na roky 2007 – 2012 je prijatý 11. päťročný plán.

Hoci India dosiahla v tomto desaťročí viaceré hospodárske úspechy. Ich dosah na sociálno-ekonomický život krajiny je stále len kvantitatívny a prínos bude citelný až v dlhodobejšom výhľade. India ani v minulosti napriek svojmu postaveniu v Hnutí nezúčastnených krajín nedosahovala popularitu Číny, ktorej model riešenia sociálno-ekonomických problémov bol v rozvojovom svete prítiažlivejší. Podľa viacerých zdrojov pri

porovnaní ukazovateľov sociálno-ekonomického rozvoja Indie a Číny je Čína úspešnejšia aj v súčasnosti.

India má po vyriešení svojich špecifických bezpečnostných a sociálno-ekonomických problémov primeraný potenciál zohrávať významnejšiu úlohu aj vo svetovej politike. Indické kultúrne (filozofické) tradície (podobne ako aj čínske) nie sú však účinné pri riešení problémov svetovej politiky na spôsob Západu. Za jednu z ciest hľadania toho ako by sa India mohla viac zapojiť do riešenia aktuálnych a perspektívnych problémov svetovej politiky predstavuje aj BRIC. Zatiaľ však ide o veľmi neformálne zoskupenie jeho zrod bol vyvolaný umelo a vlastne mimo samotných krajín zoskupenia. Pôsobenie BRIC nemá vyhranený charakter a vo vytvárajúcom sa multipolárnom usporiadaní moci vo svetovej politike sa mu venuje okrajová pozornosť, či z hľadiska celého zoskupenia alebo aj samotnej Indie.

Pri prekonávaní následkov globálnej krízy začiatku 21. storočia dosiahla India (podobne ako Čína) úspechy vo vnútornom i vonkajšom rozmere. Z medzinárodnopolitického hľadiska nás zaujíma, či sa meniaci hospodárska pozícia Indie premietne aj do jej aktivít vo svetovej politike, čo robí aktuálnym a významným aj pokračovanie výskumu v tejto oblasti.

Použitá literatúra:

1. Buzan, B. – Wæver, O.: *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.
2. Cordesman, A. H. – Kleiber, M.: *The Asian Conventional Military Balance in 2006: Overview of major Asian Powers*. Washington : Center for Strategic and International Studies, 2006
3. Fact Sheet United Nations Peacekeeping, 2010. [cit. 2010-01-12] Dostupné na internete <<http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/factsheet.pdf>>.
4. Ganguly, Š. – Kapur, S. P.: *India, Pakistan, and the Bomb: Debating Nuclear Stability in South Asia*. New York: Columbia University Press, 2010.
5. Ganguly, Š. (Ed.): *India's Foreign Policy: Retrospect and Prospect*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010.
6. Gujral, I. K.: *Continuity and change, India's foreign policy*. Delhi : Macmillan, 2003.
7. Gupta, K. R. – Shukla, V.: *Foreign Policy of India*. New Delhi : Atlantic, 2009.
8. Hagerty, D. T. – Hagerty, H. G.: *India's Foreign Relations*. In Hagerty, D. T. (Ed.): *South Asia in World Politics*. Oxford : Rowman & Littlefield, 2005, s. 11 – 48.
9. Chandra, R.: *Global Terrorism A Threat to Humanity*. Delhi : Kalpaz 2004.
10. Jain, B. M.: *Global Power: India's Foreign Policy, 1947-2006*. Lanham : Lexington Books, 2009.
11. Jayapalan, N.: *Foreign policy of India*. New Delhi : Atlantic, 2001.
12. Panagariya, A.: *India: The Emerging Giant*. New York : Oxford University Press, 2008.
13. Pant, H. V. (Ed.): *Indian Foreign Policy in a Unipolar World*. New Delhi : Routledge India, 2009.
14. Pillai, M. B. – Premashekhara, L. (Eds.): *Foreign Policy of India: Continuity and Change*. New Century Publications, 2010.
15. Prakash, V.: *Terrorism in India's North-East A Gathering Storm*. Delhi: Kalpaz 2008.

16. Schaffer, T. C.: India and the United States in the 21st Century: Reinventing Partnership (Significant Issues). Washington: Center for Strategic & International Studies, 2009.
17. Sikri, R.: Challenge and Strategy: Rethinking India's Foreign Policy. New Delhi: Sage Publications, 2009.
18. Singh, P.: The Naxalite Movement in India. New Delhi : Rupa & Co., 2006.
19. SIPRI Yearbook 2010. Armaments, Disarmament and International Security. Oxford – New York : Oxford University Press, 2010.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NEJASNÉ KONTÚRY VÝVOJA HOSPODÁRSKEJ DIPLOMACIE MALÝCH ŠTÁTOV V PODMIENKACH GLOBALIZÁCIE¹

skvrnda@euba.sk

Abstrakt

Meniaci sa pohľad na diplomaciu v súčasnej (postmodernej) spoločnosti. Interdisciplinárny charakter teórie diplomacie a jeho spojenie s teóriou medzinárodných vzťahov. Stručný prehľad súčasných teoretických pohľadov na diplomaciu. Spôsoby realizácie diplomacie v súčasných medzinárodných vzťahoch. Obsah, formy a druhy súčasnej diplomacie. Zmeny diplomacie v podmienkach globalizácie. Malý štát v podmienkach globalizácie. Chápanie hospodárskej diplomacie. Hospodárska diplomacia malého štátu v podmienkach globalizácie. Faktory vyvolávajúce potrebu teoretického skúmania diplomacie v súčasných medzinárodných vzťahoch.

Kľúčové slová: teória diplomacie, teória medzinárodných vzťahov, malý štát, globalizácia, hospodárska diplomacia.

Abstract

Transforming view on diplomacy in contemporary (post-modern) society. Cross-disciplinary character of diplomacy's theory and its connection with theory of international relations. Brief survey contemporary theoretical views on diplomacy. Ways of realization of diplomacy in contemporary international relations. Contents, forms and kinds contemporary diplomacy. Changes of diplomacy in conditions of globalization. Small states in conditions of globalization. Conception of economic diplomacy. Economic diplomacy of small state in in conditions of globalization. Factors evoking need of theoretical research of diplomacy in contemporary international relations.

Key words: theory of diplomacy, theory of international relations, small state, globalization, economic diplomacy.

Úvod

V podmienkach pôsobenia globalizácie prekrývajúcej sa s pôsobením javom a procesov, ktoré charakterizujeme ako prechod časti sveta do postmoderného štádia vývoja spoločnosti sa stretávame s redundanciou a infláciou používania teoretických pojmov. Dnes už klasik postmodernej Jean-Francois Lyotard hovoril o jazykových hrách (babylonskom popletení jazykov), podobne ako jej ďalší výrazný predstaviteľ Jacques Derrida o dekonštrukcii, ktoré vytvárajú širší priestor pre uvažovanie o zložitých problémoch.

¹ Spracované v rámci grantu VEGA 1/0763/10 Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu.

A tak zisťujeme, že napr. filozofom, politikom a ekonómom môže byť už každý človek, ktorý si myslí, že uvažuje a koná v intenciách filozofie, politiky a ekonómie hoci aj podľa svojej predstavy. Sociológia v súvislosti s tým poukazuje na novú dimenziu tzv. každodennosti v spoločenskom živote a vývoji. Ide však aj o fenomén, ktorý živia médiá ako aj rôzne sociálne siete, ktoré nám umožňujú bez akéhokoľvek ohraničenia ale aj bez zodpovednosti vyjadrovať sa ku všetkému, čo nám napadne. A tak demokracia a sloboda slova prinášajú aj negatívne dôsledky.

Sociologicky môžeme pripustiť, že v každodennom živote sa skutočne stávame, ba sme neraz okolnosťami donútení k tomu, aby sme boli pri riešení našich problémov filozofmi, politikmi i ekonómami. Podobne môžeme byť aj diplomatmi. V hovorovej reči je diplomatom človek, ktorý sa dokáže dohodnúť s iným človekom v určitom rozhovore, pri rokovaní a pod., ktorý je schopný zdržať sa priveľkých emócií (pretvarovať sa), prijímať kompromisy a pod.

Zložitejšie to je však vtedy, ak sa na odbornej a decíznej úrovni začnú používať pojmy, ktoré uvažujú o rôznych druhoch (podobách) diplomacie – hospodárska, kultúrna, športová, verejná a pod. Tieto podoby diplomacie sa navyše neraz interpretujú mimo pôsobenia štátu a jeho zahraničnej politiky. Ďalšia komplikácia spočíva aj v tom, že štát sa v podmienkach pôsobenia globalizácie a postmodernity, pod vplyvom politického a ekonomického neoliberalizmu, ktorý sa prezentuje najmä v médiách ako jediné správne súčasné myslenie, mení. Štát sa však mení však žiaľ, zatiaľ len deformovane, jedným smerom – jeho aktivity a pôsobenie sa znižujú, zužujú, obmedzujú. A tak snaha zaoberať sa rastúcim významom fenoménov, ktoré sú spojené s politikou štátu vyznieva paradoxne – bezpochyby by bolo dobré, ak by to tak šlo, ale nie sú prostriedky, ľudia ani normy, čas ani situácia, ktoré by to dokázali doviesť k uskutočneniu v duchu týchto predstáv.

V takejto situácii sa ocitá aj chápanie hospodárskej diplomacie. Cieľom príspevku je prispieť do diskusie k chápaniu hospodárskej diplomacie na začiatku 21. storočia ako jednej zo súčastí diplomacie a uviesť vybrané podmienky a faktory, ktoré ju determinujú v podmienkach malých štátov. Z teoreticko-metodologického hľadiska sa zameriavame na všeobecné sociálno-filozofické a sociologické aspekty problematiky v ich interdisciplinárnom prepojení s teóriou medzinárodných vzťahov. Vzhľadom na to, že výskum v tejto oblasti v tomto roku len začíname, má príspevok všeobecný charakter, v ktorom sa nastoľujú viaceré hypotézy, popr. výskumné otázky a uvažuje sa o vytváraní jeho rámca a zamerania.

Interdisciplinárny charakter teórie diplomacie a jej úzka väzba k teórii medzinárodných vzťahov

Pri charakteristike teórie diplomacie ako interdisciplinárnej problematiky vyjdeme z jej spojenia s teóriou medzinárodných vzťahov v jednej z novších – netradičných – koncepcií, ktorú podáva Paul Sharp. Vyčleňuje tri tradície názorov na diplomaciu (a diplomatov) – radikálnu, racionálnu a realistickú, čo umožňuje iný pohľad na jej problémy, než s akým sa stretávame v tradičných prácach o diplomacii. V závere zvyrazňuje o. i. rozvíjanie teórie diplomacie v kontexte úvah o balansovaní medzi silou a právom (Sharp, 2009; s. 296 – 300).

Ďalší teoretický pohľad, zrejme najrozšírenejší, nájdeme u Geoffa Berridgea v publikácii *Diplomacia: teória a prax*, ktorá vyšla v roku 2010 už vo štvrtom vydaní (Berridge, 2010). Charakteristiku diplomacie odvíja od objasnenia ministerstva zahraničných vecí ako špecializovanej inštitúcie. Zvyrazňuje diplomaciu ako umenie vyjednávania. Diplomaciu člení na bilaterálnu (konvenčnú – bežnú – a nekonvenčnú), multilaterálnu a na najvyššej úrovni a zvyrazňuje aj úlohu komunikácie (dnes už telekomunikácií) a sprostredkovania. Stručne dopĺňa aj uskutočňovanie rutínnej a krízovej diplomacie. Podobne sa krátko zmieňuje o verejnej diplomacii, pričom vo vzťahu ku konvenčnej bilaterálnej diplomacii používa len pojem obchodná diplomacia (Berridge, 2010; 124).

V inom koncepte vysvetľuje diplomáciu Charles Freeman (Freeman, 1997). Zvýrazňuje silový rozmer diplomacie v rámci pôsobenia štátu, ktorý vychádza z národných záujmov a predpokladá širokú škálu činností od použitia sily (vrátane špionáže, skrytých operácií a pod.) cez politické kroky, ekonomické opatrenia až po uplatnenie kultúrneho vplyvu. V samotnej diplomácii potom poukazuje na stratégiu a taktiku, manéver a vyjednávanie a zaoberá sa aj požiadavkami na diplomatov a ich schopnosti.

Podobný „silový koncept“ ale v širšom kontexte uplatňujú autori publikácie *Sila a štátnosť: diplomatické výzvy našich čias* (Lauren – Craig – George, 2006). Venujú pozornosť histórii diplomácii od 17. storočia až po podmienky, ktoré nastali po rozpade bipolarity. Z teoretického hľadiska zvýrazňujú negociácie, odstrašovanie, donucovaciu diplomáciu a krízový manažment. Uvažujú však aj o potrebe zdržanlivosti sily a štátnosti na základe etických a ďalších sociálnych kritérií.

Doplníme, že teória diplomacie sa rozpracováva aj v RF (Popov, 2010). K vydaniu novej učebnice diplomacie v Rusku došlo po 20 rokoch. Publikácia vychádza z prednášok uskutočnených na Diplomatickej akadémii Ministerstva zahraničných vecí RF. Zvýrazňuje sa v nej chápanie diplomacie ako vedy a umenia a požiadavky profesionalizmu pri jej uskutočňovaní. Dôraz je položený na objasnenie realizácie diplomacie v súčasných podmienkach (nová diplomacia) ako aj na jej organizačno-administratívnu dimenziu (kontakty, rokovania, dokumenty).

Existujú aj ďalšie typy prác, ktoré v rôznej miere objasňujú teóriu diplomacie, resp. jej stránky. Okrem slovníkov (Berridge – James, 2004; Freeman, 2010) ide o príručky, ktoré kladú dôraz na diplomatickú prax, vrátane jej administratívneho prvku (Hamilton – Langhorne, 2010). Zaradíme sme aj historizujúce prác, ktoré teóriu diplomacie objasňujú na príkladoch činnosti známych (slávnych) osobností diplomatov (Berridge – Otte – Keens-Soper, 2001).

V neposlednom rade je významným zdrojom štúdia histórie i teórie diplomacie memoárová literatúra, ktorá sa v posledných desaťročiach značne rozrástla. Z teoretického hľadiska treba poznamenať, že takéto zdroje vyžadujú komparáciu s inými prácami súčasníkov autorov. Nebudeme sa zaoberať rôznymi populárno-náučnými a publicistickými dielami, ktoré diplomáciu objasňujú spravidla veľmi všeobecne, pričom často kladú bez patričného teoretického zázemia dôraz na záležitosti protokolu a etiky, čo je len jedna z povrchných podôb diplomacie.

Najvšeobecnejšie sa diplomacia v súčasnosti chápe v širokom význame na označenie modelu vzájomného pôsobenia štátov v oblasti medzinárodných vzťahov ako odmietnutie násilných metód pri presadzovaní národných záujmov a dosahovaní zahraničnopolitických úloh štátu. Diplomacia je tak protipólom druhého modelu medzinárodných vzťahov, ktorý sa zakladá na použití násilia a prinútenia medzi štátmi. V sociálno-filozofickom zmysle možno vidieť diplomáciu v spojení s otázkami vojny a mieru, konfliktov a spolupráce takže k nej organicky patria aj ekonomické a vojenské (dnes už širšie bezpečnostné) aspekty (dimenzie).

Ďalší význam diplomacie sa vysvetľuje ako funkcia zahraničnej politiky štátu a medzinárodných vzťahov (najmä v medzinárodných organizáciách). Diplomacia v tomto zmysle je spojená so širokou škálou špecializovaných odborných činností, ktoré vykonávajú inštitúcie a ich aparát so zvláštnymi kompetenciami.

Diplomacia zároveň predstavuje jeden zo základných nástrojov (prostriedkov) realizácie zahraničnej politiky štátu, ktorý je dopĺňaný pôsobením ďalších nástrojov. K zahraničnej politike tak možno pripojiť aj pôsobenie médií (propagandu), špionáž, ako aj jej ekonomickú a kultúrnu dimenziu. Koncept verejnej diplomacie zachádza až k tomu, že sa začínajú stierať rozdiely medzi štátnymi a neštátnymi subjektmi.

V teórii medzinárodných vzťahov sa stretávame s tým, že diplomacia ako jeden zo základných nástrojov zahraničnej politiky štátu sa vysvetľuje v širokom a vágnom rámci,

ktorý má neraz aj obrazný charakter. Možno poukázať na pestré chápanie starej a novej diplomacie, keď ako jej medzníky sa používajú rôzne historické udalosti. Ak sa uvažuje v súčasnosti o novej diplomacii (Riordan, 2002), tak sa obsahovo vzťahuje najmä k podmienkam po rozpade bipolarity, pôsobenia globalizácie alebo 21. storočia. Zatiaľ sa nereaguje na vytvárajúcu sa multipolaritu usporiadania moci vo svetovej politike, ktorá sa bude odlišovať od čias európskeho koncertu, podrobne a dôkladne objasneného v rôznych historických prehľadoch vývoja diplomacie, tým, že pôjde o multipolaritu, kde budú zohrávať významnú úlohu „nezápadní“ hráči. Súčasná teória diplomacie, podobne ako teória medzinárodných vzťahov je postavená na západnom, najmä anglosaskom, myslení. Na rozdiel od teórie medzinárodných vzťahov sa však s kritickými teóriami diplomacie nestretávame, čo ju činí trochu menej flexibilnou.

K diplomacii sa zaraďuje spravidla politická, vojenská, ekonomická (obchodná) a kultúrna diplomacia. Túto štruktúru diplomacie možno skúmať aj v kontexte chápania medzinárodných vzťahov ako problému politiky, bezpečnosti, ekonomiky a identity (Viotti – Kauppi, 2006). V širšom kontexte sa poukazuje aj na zvláštnosti práva a morálky v diplomacii. Mimoriadne široký okruh problémov, ktorými sa nezaobráame, predstavuje práve medzinárodnoprávna úprava diplomacie.

S rozvojom skúmania diplomacie ale aj s novými podmienkami jej uskutočňovania sa spája aj rozsiahle a pestré vymedzovanie jej rôznych druhov a foriem. Možno v nich nájsť tri základné línie širšieho a voľnejšieho vymedzovania podôb diplomacie.

Prvú líniu tvoria fenomény, ktoré sa nachádzajú na hranici diplomacie. Ide o diplomaciu delových člnov (Cable, 1971), silovú diplomaciu, donucovaciu diplomaciu (Schultz, 2001), využívanie embarga (Daoudi – Dajani, 1985). K pôsobeniu USA na začiatku 20. storočia v Strednej a Južnej Amerike sa viaže aj tzv. diplomacia veľkej palice (Nolan, 2004; 103).

Druhou líniou sú podoby diplomacie, ktoré sa zameriavajú na zabránenie napätiu, krízam a konfliktom, ich predchádzanie. V tomto zmysle sa zvyrazňuje najmä preventívna diplomacia (Ramcharan, 2008), ale aj odstrašovanie (Sartori, 2005), či využívanie rôznych postupov podľa vyvíjajúcej sa situácie – politika cukru a biča, resp. masla a pušiek známe aj z obdobia bipolarity (Kunz, 1997). Špecifickým, málo používaným pojmom v tejto oblasti je totálna diplomacia (Hamilton – Langhorne, 2010; 185 – 228).

Tretou oblasťou sú rôzne nové druhy diplomacie, ktoré majú často ekonomický charakter. Možno sem zaradiť najmä pojem ropnej, energetickej a pod. diplomacie. So vznikom nových druhov bezpečnostných hrozieb možno predpokladať, že sa tieto druhy diplomacie tiež rozšíria

Nakoniec v kvetnatom diplomatickom jazyku sa objavili aj také špecifické druhy diplomacie ako bola ping-pongová diplomacia (vo vzťahoch Čínskej ľudovej republiky a USA na začiatku 70. rokov 20. storočia), kyvadlová diplomacia (rokovania pri ukončení vojny USA vo Vietname na začiatku 70. rokov minulého storočia) a i.

Okrem bilaterálnej, multilaterálnej a vrcholovej (summitovej) diplomacie sa vymedzuje aj plurilaterálna diplomacia. Ide o diplomaciu v medzinárodných organizáciách v situácii, keď sa v nich vytvárajú rôzne skupiny účastníckych štátov, ktoré koordinujú svoj postup (Baker, 2000).

Pracuje sa aj s pojmom medzinárodnej (kolektívnej) diplomacie, ktorá je spojená najmä s činnosťou medzinárodných organizácií. Táto diplomacia má za úlohu presadzovať záujmy medzinárodnej organizácie, čo z hľadiska jednotlivých jej členov nemusí byť vždy v úplnom súlade s národnými záujmami. Opäť možno uviesť príklady nespokojnosti USA a ich najbližších spojencov s riešením problémov v medzinárodných organizáciách, ktoré niekedy presadzujú vo veľkom počte africké, ázijské a latinskoamerické štáty.

Je zrejme, že diplomacia v podobe z čias európskeho koncertu 19. storočia je nenávratne preč. Podobne ako existuje aj v podmienkach postmodernej množstvo prvkov moderného sveta tak aj v súčasnej diplomacii, ktorá má už iné podoby a nemôže sa len úzkostlivo pridržiavať mechanizmov minulosti (za zastaralý prvok možno považovať funkciu nuncií a pod.), ale stále na nich do značnej miery stavia.

Vzniká ďalšia otázka postmoderného charakteru – ako vo svete, ktorý je čoraz menej pod vplyvom Západu, bude prežívať diplomacia, ktorá vznikla v duchu jeho vnímania medzinárodných vzťahov? Ako sa dajú realizovať ciele hospodárskej diplomacie štátov, ktoré ekonomicky už nesilnejú, nerozvíjajú sa?

Stručne k pôsobeniu hospodárskej diplomacie v súčasnosti

Vzhľadom na rozsah príspevku sa nebudeme zaoberať definovaním hospodárskej diplomacie a budeme ju chápať predovšetkým v duchu vymedzení v slovenskej literatúre (Lysák, 2005; Pajtinka, 2007; Tóth – Horváthová, 2006). V ich kontexte ako aj v spojení s poznatkami a závermi zo zahraničných zdrojov (Bayne – Woolcock, 2007; Bergeijk, 2009; Degterjov, 2010; Ščetinin, 2001) by sa malo skúmanie zameriavať najmä na to, či chápať ekonomickú diplomaciu ako príčinu alebo následok rozvoja medzinárodných ekonomických vzťahov, ako môže ekonomická diplomacia prispieť k rastu konkurencieschopnosti a pod. K poznaniu problémov hospodárskej diplomacie je vhodné využiť aj sociologickú teóriu a metódy. K zefektívneniu pôsobenia hospodárskej diplomacie bezpochyby napomôže, ak sa zistí, ako sa vníma pozícia ekonomických diplomatov v politike, verejnej mienky a pod.

Treba vidieť možnosti zmien vo vnímaní nielen hospodárskych diplomatov, ale aj diplomatov všeobecne. Závoj tajomstva nad diplomaciou, zatiaľ prevažne len USA, odkryli informácie, ktoré sa dostali na svetlo sveta vďaka Wikileaks. Okrem mediálnej senzačnosti týchto informácií, ktoré zakrátko prekryjú iné, je dôležité, že sa dajú analyzovať a hodnotiť. O potenciálnom význame tejto činnosti svedčí aj to, že CIA zriadila špeciálny analytický tím, ktorý sa vyhodnocovaním zverejnených informácií bude zaoberať.

Jedným z podstatných faktorov, ktoré ovplyvňujú realizáciu ekonomickej diplomacie v súčasnosti, je pôsobenie globalizácie. Globalizácia vedie k zmenám v medzinárodných vzťahoch, predovšetkým v ekonomickej oblasti. Stručne načrtujeme najmä tieto jej dôsledky a súvislosti: rast vzájomnej závislosti (interdependencie), nerovnomernosť rozvoja, narastanie disproporcií a asymetrie, narastanie technologickej priepasti, deformovaná distribúcia bohatstva, nerovnaké možnosti (podmienky) zapojenia jednotlivých štátov do medzinárodných vzťahov (najmä z ekonomického hľadiska podmieneného bohatstvom), marginalizácia značného množstva štátov, narušovanie životného prostredia, ktoré prináša nové bezpečnostné hrozby, neurčitosť následkov globalizácie, neexistencia inštitucionalizácie globalizačných procesov, anonymnosť hybných síl globalizácie a pod (Lichačov, 2006).

Vplyv globalizácie na hospodársku diplomaciu štátov je zosilnený aj tým, že štáty v týchto podmienkach slabnú. Zygmunt Bauman poukazuje na to, že štát sa v podmienkach globalizácie správa ako striptérka – postupne zo seba zhadzuje čoraz viac (funkcií). Do popredia sa dostáva pôsobenie nadštátnych aktérov medzinárodných vzťahov, ktorí používajú inú politiku a ekonomiku ako štáty a nie sú zviazaní rôznymi právnymi, morálnymi a sociálnymi princípmi a normami.

V podmienkach globalizácie vzniká aj požiadavka, aby sa v hospodárskej diplomacii zohľadňovali nielen národné záujmy ale aj záujmy medzinárodného spoločenstva – najmä rozvojové otázky, na čo sa však primerane nereaguje. V podmienkach globálnej krízy začiatku 21. storočia sa dostáva do popredia také chápanie hospodárskej diplomacie, ktoré zvyrazňuje silnú pozíciu štátu a jeho sklony k protekcionizmu. Špecifickú otázku preto predstavuje aj vzťah ekonomickej diplomacie a ekonomickej bezpečnosti (Ščetinin, 2001).

Globalizácia oveľa viac sťažuje možnosti ekonomickej diplomacie malých štátov. Negatívne následky rýchlej, nepremyslenej privatizácie v slovenských podmienkach sa nebudú dať už nikdy prekonať. Komu má slovenská ekonomická diplomacia vlastne pomáhať – nadnárodným spoločnostiam etablovaným na slovenskom území, alebo stredným a malým slovenským podnikateľom. Chýlostivá situácia vzniká, ak budeme skúmať, či to, čo sa prezentuje ako hospodárska diplomacia, je skutočne tým, za čo sa vydáva. V celých dejinách diplomacie mali veľmoci iné možnosti ako malé štáty. Aj v podmienkach globalizácie to, čo robia veľké štáty a veľmoci, nie je možné realizovať v prípade malých štátov.

Jeden zo smerov skúmania hospodárskej diplomacie preto predstavuje aj jej história. Z tohto hľadiska sa začali skúmať jej procesy v kontexte vzniku teórie medzinárodných vzťahov, pričom sa zvyrazňuje ich pôsobenie v časoch kríz a konfliktov už od 30. rokov 20. storočia (Clavin, 1995; Kaiser, 1980; Kunz, 1991).

Význam hospodárskej diplomacie v minulosti (Lee, 1984) ale aj v súčasnosti zvyrazňujú najmä štáty, kde je silný štátny sektor a riadenie ekonomiky. Za päť stĺpov ekonomickej diplomacie Číny, ktorá v posledných rokoch dosahuje úspechy, označil ruský expert Vladimir Portjakov: zaistenie stabilného prístupu k zdrojom, zabezpečenie dopytu na čínsky tovar, riadenie toku investícií, jüanová diplomacia, vzostup na rebríčku prestíže (Portjakov, 2010).

Pri teoretickom výskume diplomacie sa stretávame s radom metodologických (gnozeologických) problémov. Za jeden z najväčších problémov považujeme, či možno hovoriť v medzinárodných vzťahoch diplomacii neštátnych aktérov (kvôli zjednodušeniu medzi štátnych aktérov počítame aj medzinárodné organizácie)?

V prípade ak pripustíme existenciu diplomacie neštátneho aktéra, ako ju možno hodnotiť vo vzťahu k „vlastnému“ štátu (odkiaľ je, v prospech ktorého pôsobí a pod.) a ako vo vzťahu k tým štátom (aktérom medzinárodných vzťahov), na ktorých pôsobí? Protirečivosť týchto úvah spočíva v tom, že tým vytvárame (a v hospodárskej diplomacii dvojnásobne) nebezpečenstvo privatizácie jednej z posledných oblastí štátu, kde sa zatiaľ neuskutočnila, ako aj komercializácie tejto oblasti, v ktorej sa angažujú rôzne mimovládne organizácie ale najmä subjekty, ktoré sa pre dosiahnutie zisku zapájajú aj do vojen a ozbrojených konfliktov. Neoliberáli síce formálne neprípúšťajú možnosť toho, aby sa štátna hospodárska diplomacia stala „servisom“ privátneho sektora, ale ak štát bude ochotný za realizáciu hospodárskej (i inej) diplomacie platiť, bezpochyby sa o získanie zákaziek v tejto oblasti budú usilovať.

Záverom

Problém postavenia a úloh diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu predstavuje multidisciplinárny problém, ktorého skúmanie sa môže uskutočňovať rôznymi smermi. Na začiatok sa však musí zodpovedať otázka, či sa budeme viac zaoberať teoretickým skúmaním témy alebo sa zameriame na diplomaciu v kontexte „reálpolitiky“.

Záujem o teoretickú dimenziu diplomacie klesá. Dôvody spočívajú najmä v obmedzujúcich sa možnostiach pôsobenia štátu pod tlakom politického a ekonomickeho neoliberalizmu. Ak porovnáme teoretickú časopiseckú a knižnú literatúru v čase po rozpade bipolarity, zistíme, že o diplomacii je z teoretického a odborného hľadiska niekoľkonásobne menej nových prác ako napr. o bezpečnosti.

Napriek tomu považujeme za potrebné zaoberať sa touto problematikou, lebo podmienky medzinárodných vzťahov na začiatku 21. storočia, vyžadujú viaceré korekcie „starej“ diplomacie. Vzniká potreba nového druhu teoretickej diskusie o diplomacii vcelku ako aj o jej jednotlivých prvkoch.

V slovenských podmienkach vidíme minimálne tri faktory, ktoré sú spojené s rozvojom teoretického skúmania diplomacie na začiatku 21. storočia. Po prvé ide najmä o následky doterajšieho pôsobenia globalizácie v spojení s politickým a ekonomickým neoliberalizmom, na čo poukazuje väčšina prác, ktoré sa zaoberajú teoretickými aspektmi súčasného pôsobenia diplomacie. Po druhé sú možnosti SR dané tým, že je malým štátom, ktorého potenciál môže byť založený len na mäkkej moci. Po tretie ide o hľadanie adekvátnych a efektívnych činností, ktoré by sa nemali vytvárať len na základe empirie. Ináč povedané teoretické skúmanie by malo prispieť k tomu, aby sme zodpovedali najmä na otázky, akú diplomaciu dnešný svet vyžaduje, aké sú naše možnosti (prednosti a nedostatky) a ako v týchto podmienkach postupovať. V tomto smere je významné aj to, či existuje predstava jednotnej prezentácie štátu, na ktorom by sa mala diplomacia výrazne podieľať.

Jedným zo znakov, ktorý sprevádza súčasnú diplomaciu je jej „prepolitizovanosť“, na úkor odbornosti, ktorú podnietili v prvom desaťročí tohto storočia napr. unilateralizmus USA, uplatňovanie „dvojakého metra“ v medzinárodných vzťahoch apod. počas vlády prezidenta Georgea Busha jr., podporované aj prowashingtonskými kruhmi v štátoch EÚ, vrátane SR. Za znak „prepolitizovanosti“ diplomacie možno považovať aj typ osoby, ktorá je menovaná na jej čelo. Ak ide o kariérneho diplomata alebo osobnosť s primeranou skúsenosťou v medzinárodných vzťahoch a pod. má odborná dimenzia diplomacie iný obsah a zameranie, ako keď sa na ministrom zahraničných vecí stane politický nominant. Samozrejme činnosť diplomatickej služby neurčuje len osoba na jej čele, ale minimálne zo symbolického hľadiska ide o významný ukazovateľ.

Nový prvok v rozvoji diplomacie predstavuje aj vytvorenie Európskej diplomatickej služby. Okrem praktických problémov, ktorý týmto vznikajú pre eurooptimistov i euroskeptikov, ide o potrebu dôkladnejšieho a podrobnejšieho poznávania európskej dimenzie jednotnej prezentácie Slovenska. Aj z hľadiska hospodárskej diplomacie musíme vychádzať z toho, že sme štátom EÚ a na tomto stavať naše aktivity v jej vnútri i mimo nej a uvažovať o slovenskej diplomacii ako o diplomacii členského štátu EÚ, ktorý pôsobí v podmienkach vytvárania multipolárneho sveta. Ináč povedané slovenská diplomacia musí byť z teoretického hľadiska menej „prowashingtonská“ a menej „pronatovská“ a usilovať sa o aktivity na všetky svetové strany. Najmä z hľadiska hospodárskej diplomacie sa nemôže krátkozrako politicky prehliadať to, čo pôsobí ekonomicky.

Použitá literatúra:

1. Baker, A.: The G-7 as a Global Ginger Group: Plurilateralism and Four-Dimensional Diplomacy. In Global Governance, 2000, č. 6.
2. Baylis, J. – Smith, S. – Owens, P. (Eds.): The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations. Oxford: Oxford University Press, 4th ed., 2007.
3. Bayne, N. – Woolcock, S. (Eds.): The new economic diplomacy: decision-making and negotiation in international economic relations. Aldershot : Ashgate, 2nd ed., 2007.
4. Bergeijk van, P. A. G.: Economic Diplomacy and the Geography of International Trade. Edward Elgar Publishing, 2009.
5. Berridge, G. R.: Diplomacy: Theory and Practice. Basingstoke : Palgrave Macmillan; 4th ed., 2010.
6. Berridge, G. R. – James, A.: A Dictionary of Diplomacy. Basingstoke : Palgrave Macmillan; 2nd ed., 2004.

7. Berridge, G. R. – Otte, T. G. – Keens-Soper, M.: Diplomatic theory from Machiavelli to Kissinger. Basingstoke : Palgrave, 2001.
8. Cable, J.: Gunboat Diplomacy: Political Applications of Limited, Naval Force. New York, Praeger, 1971.
9. Clavin, P.: The Failure of Economic Diplomacy: Britain, Germany, France and the United States, 1931 – 36. London : Palgrave Macmillan, 1995.
10. Daoudi, M.S. – Dajani, M.S.: Economic diplomacy embargo leverage and world politics. Boulder : Westview Press, 1985.
11. Degterjov, D. A.: Ekonomičeskaj diplomatija, politika, pravo. Moskva : Navona, 2010.
12. Freeman, C. W.: Arts of Power: Statecraft and Diplomacy. Washington : United States Institute of Peace 1997.
13. Freeman, C. W.: Diplomat's Dictionary. Washington : United States Institute of Peace; 2nd ed., 2010.
14. Hamilton, K. – Langhorne, R.: The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration. London – New York : Routledge; 2nd ed., 2010.
15. Kaiser, D. E.: Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War: Germany, Britain, France, and Eastern Europe. 1930-1939. Princeton University Press, 1980.
16. Kunz, D. B.: The Economic Diplomacy of the Suez Crisis. The University of North Carolina Press, 1991.
17. Kunz, D. B.: Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy. New York: The Free Press, 1997.
18. Lauren, P. G. – Craig, G. A. – George, A. L.: Force and Statecraft: Diplomatic Challenges of Our Time. Oxford – New York : Oxford University Press, 4th ed., 2006.
19. Lee, C. J.: China and Japan: New Economic Diplomacy. Washington : Hoover Institution Press, 1984.
20. Lichačov, A.: Ekonomičeskaja diplomatija Rossiji. Novyje vyzovy i vozmožnosti v uslovijach globalizaciji. Moskva, Ekonomika, 2006.
21. Lysák, L.: Ekonomická dimenzia diplomacie. In: Hospodárska diplomacia v 21. storočia Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava: Ekonóm, 2005.
22. Nolan, C. J.: Ethics and statecraft: the moral dimension of international affairs. Westport : Praeger, 2nd ed., 2004.
23. Pajtinka, E.: Hospodárska diplomacia a jej úloha v 21. storočí. In Mezinárodní vztahy, 2007, č. 4.
24. Popov, V. I.: Sovremennaja diplomatija: teorija i praktika. Diplomacija – nauka i iskusstvo. Kurz lekcij. Moskva : Medunarodnyje otnošenija, 2-oje dop. iz., 2010.
25. Portjakov, V. Ja.: Pjať stolpov ekonomičeskoj diplomatiji Pekina. Kak Kitaj realizujet svoji interesy v mirovom chozjajstve. Nezavisimaja gazeta, 29. novembra 2010. http://www.ng.ru/courier/2010-11-29/9_china.html
26. Ramcharan, B. G.: Preventive Diplomacy at the UN. Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 2008.

27. Riordan, S.: The New Diplomacy. Cambridge : Polity, 2002.
28. Sartori, A. E.: Deterrence by diplomacy. Princeton : Princeton University Press, 2005.
29. Sharp, P.: Diplomatic theory of international relations. Cambridge : Cambridge University press, 2009.
30. Schultz, K. A.: Democracy and coercive diplomacy. Cambridge : Cambridge University press, 2001.
31. Ščetinin, V. D.: Ekonomičeskaja diplomatija. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2001.
32. Tóth, L. – Horváthová, K.: Hospodárska diplomacia. Bilaterálne vzťahy. Bratislava: Sprint, 2006.
33. Viotti P. R. – Kauppi, M. V.: International Relations and World Politics. Security, Economy, Identity. Upper Sadle River: Pearson Prentice Hall, 3rd ed., 2006.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. RSDr. Luboš ŠTANCL, CSc.

FAKULTA EKONOMIKY A MANAGEMENTU
UNIVERZITA OBRANY

VOJENSKÉ KEYNESIÁNSTVÍ A NEBEZPEČÍ MILITARIZACE EKONOMIK VYSPĚLÝCH ZEMÍ SVĚTA

lubos.stancl@unob.cz

Abstrakt

Příspěvek na základě vymezení podstaty vojenského keynesiánství pojednává o problému rozporného vnímání vlivu vojenských výdajů na ekonomický růst. Hlavní pozornost je věnována analýze uplatňování politiky vojenského keynesiánství jako jednoho z nejvýznamnějších faktorů posilování ekonomických pozic a vojensko-politického vlivu vojenskoprůmyslových komplexů vyspělých zemí světa. Ve stati jsou v nezbytném rozsahu prezentovány současné přístupy k vymezení podstaty a úlohy vojensko-průmyslových komplexů a v případě intenzifikace vojenského keynesiánství je poukázáno na nebezpečí militarizace ekonomik a společenského života.

Klíčová slova: vojenské keynesiánství, militarizace, politika vojenského keynesiánství, vojenskoprůmyslový komplex.

Abstract

The paper deals with the problem of contradictory perception concerning the influence of military expenditures on the economic growth on grounds of fundamental determination of military Keynesianism. The main attention is paying to the analysis of military Keynesianism policy realization as one of the most important factors which strengthen the economic position and military-political influence of military-industrial complexes in advanced countries. In this text, to the necessary extent, there are introduced current attitudes toward the basis determination and the task of military-industrial complexes and in the case of military Keynesianism intensification there is referred to the danger of social life militarization and militarization of countries.

Key words: Military Keynesianism, Militarization, Military Keynesianism Policy, military-industrial complex.

Úvod

Po celá desetiletí vlády a ministři obrany obhajovali požadavky na rostoucí objemy prostředků tvrzením, že vysoká úroveň vojenských výdajů je „dobrým stimulem“ pro rozvoj ekonomiky, a proto jejich redukce by vedla k recesi. Například, v říjnu 2008 známá americká „neziskovka“ RAND Corporation, která má velmi úzké vazby na vojenskoprůmyslový komplex, vyzvala Pentagon, aby ve snaze rozchýbat skomírající americkou ekonomiku rozpoutal válku s významnou světovou velmocí. Čínské internetové servery, které zprávu o šokujícím „lobbingu“ přinesly se odvolávají na zprávy francouzských médií, podle nichž by mělo být 700 miliard dolarů vyčleněných na asanaci Wall Streetu věnováno spíše na financování nové války, která by povzbudila upadající akciové trhy. [1]

Tato argumentace ve prospěch vojenských výdajů se stala tak známou, že jejich funkci jako účinného nástroje fiskální politiky marxističtí kritici příhodně nazvali „keynesovským militarismem“, resp. „vojenským keynesiánstvím“. V souvislosti se světovou finanční a hospodářskou krizí a hledáním řešení jejího překonání se rozvinula nová diskuze o možnostech využití vojenského keynesiánství ve prospěch nastartování ekonomického růstu.

V soudobé odborné literatuře se **vojenským keynesiánstvím** zpravidla rozumí hospodářská politika, která využívá **masívní** vojenské výdaje jako prostředku dosažení hospodářského růstu. Jako příklady politiky vojenského keynesiánství se většinou uvádí hospodářská politika Německa ve 30. letech a Spojených států amerických v 80. letech minulého století.

V současnosti se vedou poměrně vášnivé diskuse nejen o oprávněnosti hodnocení uvedených období jako „vojenského keynesiánství“, ale i o jeho kladech a záporech vůbec. Kritici vojenského keynesiánství mimo jiné zdůrazňují jeho vliv na prohlubování militarizace ekonomiky, následně i ostatních sfér života společnosti.

Stručně o názorech na ekonomické souvislosti vojenských výdajů

Vliv výdajů na obranu jako nástroje fiskální politiky, tj. vojenského keynesiánství se projevuje dvojnásobem: na jedné straně, neúměrné vojenské výdaje odnímají část ekonomických zdrojů nezbytných k řešení aktuálních sociálně-ekonomických úkolů, zvyšování životní úrovně obyvatel a nadměrně zatěžují ekonomiku. Na straně druhé, racionální výdaje, alokované především do výroby vysoce technologicky vyspělých systémů zbraní, vojenské techniky a další speciální vojenské produkce a produkce dvojnásobného užití, stimulují rozvoj technologicky vyspělých výrobních podniků, vytváří pracovní místa a rozšiřují možnosti exportu. To má pozitivní vliv na ekonomiku a nachází to svůj odraz ve změnách makroekonomických indikátorů typů hrubý domácí produkt, zaměstnanost, reálné důchody obyvatel, struktura průmyslové výroby apod. Tento dvojnásobný vnitřně rozporný vliv vojenských výdajů na ekonomiku země rozděluje badatele na zastánce vojenského keynesiánství a na jeho odpůrce, kritiky. [2]

Jsou známé publikace věnované systematizaci vlivu vynakládaných vojenských výdajů na ekonomiku země. I přesto, že jsou za tím účelem velmi často využívány i složité, komplikované matematické a statistické modely, nedospívají jejich autoři k jednoznačným závěrům a jednotnému názoru na směry vlivu vojenských výdajů na ekonomický růst[3] Mnozí ekonomové analyzují vojenské výdaje jako alternativu investic do nevojenských odvětví a na základě porovnávání jejich efektivnosti dokazují, že mají negativní vliv na ekonomický růst, neboť vytěsňují soukromé investice a omezují tak rozvoj civilních sektorů ekonomiky. [4]

Jiní ekonomové konstatují, že je velmi obtížné, ba dokonce nemožné objasnit statisticky významnou závislost mezi vojenskými a nevojenskými výdaji.[5] Někteří poukazují na přímou závislost mezi vojenskými výdaji a výrobou, zvláště hutním průmyslem a strojírenským průmyslem i dalšími technologickými odvětvími. Poukazují na to, že před I. sv. válkou 1% zvýšení vojenských výdajů vedlo ke zvýšení průmyslové produkce ve Spojených státech o 1%, v Německu o 3%, a ve Francii o 3,5%.

Prakticky všichni autoři zmíněných prací se shodují v tom, že existují faktory, které mají jak pozitivní tak i negativní vliv na ekonomický růst. Připustíme-li, že současný moderní stát je reálně ohrožován hrozbami různého charakteru, musíme též připustit, že zabezpečení vojenské obrany svých zájmů musí věnovat neustálou pozornost a odpovídajícím způsobem ji i dotovat finančními prostředky. To ale znamená, že **musí existovat určité optimum týkající se velikosti vojenských výdajů**, resp. jejich podílu na HDP. Nalezení tohoto optima je však více než obtížné. Při jeho definování hrozí nebezpečí **dvou extrémů**. Rozhodnutí o

vyšších vojenských výdajích, než je jejich optimální úroveň, budou stimulovat rozvoj zbrojního průmyslu, posilování pozice vojenskoprůmyslového komplexu a tendenci k militarizaci ekonomiky a celé země. V reakci na tato rozhodnutí mohou ostatní země přistoupit k přijímání odpovídajících opatření k navýšení svých vojenských rozpočtů a k posílení domácího zbrojního průmyslu. Tato rozhodnutí de facto představují start závodů ve zbrojení. Nízká úroveň výdajů na obranu nemusí být dostatečná pro dosažení požadovaných schopností státu a jeho armády k obraně státní suverenity a demokratického vývoje země. Může být „výzvou“ a podnětem k zahájení „vojenské diplomacie“, opírající se o sílu zbraní. **Realizace politiky vojenského keynesiánství v sobě skrývá velké nebezpečí k nadměrnému růstu vojenských výdajů se všemi jeho negativními důsledky.**

Historie vzniku vojenského keynesiánství

Nejhlubší teoretické základy vojenského keynesiánství jako směru ekonomického myšlení vytvořil anglický ekonom John Maynard Keynes, který věnoval velkou pozornost hledání příčin toho, proč tržní ekonomika přestala ve 20. století úspěšně fungovat na základě samoregulačních sil a propadla se do hluboké celosvětové deprese, doprovázené nevyužíváním výrobních kapacit a vysokou nedobrovolnou nezaměstnaností. V „Obecné teorii“ (1936) Keynes zdůvodnil, že příčinou krize byla **nedostatečná efektivní poptávka** a v jejím rámci nestabilita investic vyvolaná klesající ochotou podnikatelů investovat a nabídl model hospodářské politiky státu, která měla zmírnit cyklické výkyvy spojené s tržní ekonomikou. Její základem bylo vytváření nových pracovních míst a formování efektivní poptávky, jako léku na ozdravení ekonomiky. Prvořadý význam přitom přisuzoval vytváření **dostatečně velké dodatečné poptávky ze strany státu**, a to i za cenu jeho zadlužování.

J. M. Keynes si byl vědom místa vojenských výdajů ve struktuře dodatečné poptávky a jejich významu pro ekonomický růst. Chápal je jako silný veřejný poptávkový impuls, který svým multiplikačním účinkem může výrazně přispět k oživení ekonomiky právě tehdy, když samoregulační mechanismy tržní ekonomiky selhávají ve svých schopnostech generovat dostatečné soukromé investice nebo adekvátně stimulující privátní spotřebu. Právě v této roli viděl nezastupitelnou roli státu.

Jestliže v roce 1936 uprostřed Velké hospodářské krize J. M. Keynes v „Obecné teorii“ uvádí spíše jako teoretický příklad, že „stavba pyramid, zemětřesení, ale i války mohou sloužit ke zvýšení bohatství“, pak o čtyři roky později, na základě poznatků z rozpačitých výsledků realizace „New Dealu“ dochází k závěru, že jeho fiskální stimul byl velmi malý, a proto válka by mohla být jediným způsobem zvýšení výdajů na úroveň potřebnou pro dosažení plné zaměstnanosti. V článku „O vojenských financích“, připraveném v červenci 1940 speciálně pro časopis „The New Republic“ v této souvislosti konkrétně napsal: „Pro kapitalistickou demokracii se bohužel ukazuje jako politicky nemožné realizovat výdaje v rozsahu, který by byl dostatečný pro uskutečnění velkého experimentu s cílem dokázat můj závěr, kromě podmínek vyvolaných válkou... Jestliže Spojené státy budou mít vážný vztah k materiálním a ekonomickým aspektům obrany civilizace a odváží se kolosálních ztrát zdrojů v podobě výroby zbraní, pocítí svou sílu a poznají ji tak, jak se jim to nikdy nepodaří dosáhnout jinou cestou, získají zkušenost, která může být následně využita k přeměně světa, a tehdy všichni pochopí, jaké jsou základní principy tvorby bohatství... Příprava na válku nejen že nepotřebuje obětí, ale jeví se jako stimul růstu individuální spotřeby a zvýšení životní úrovně, jako stimul, který nemůže poskytnout ani vítězství, ani porážka „New Dealu“.“ [6] Jinými slovy, k tomu, aby vojenské výdaje mohly ovlivnit vývoj ekonomiky, musí být dostatečně velké – „kolosální“. V kontextu s uvedenými závěry je možné hovořit o vojenském keynesiánství jako specifické hospodářské politice a směru ekonomického myšlení pouze za předpokladu, že **vládní výdaje na armádu jsou masívní**. [7]

Problémem hospodářského růstu podporovaného vojenskými výdaji, tedy „vojenským keynesiánstvím“ se teoreticky poprvé zabýval polský exilový ekonom Michal Kalecki v roce 1943. Ve svých pracích argumentoval tím, že kapitalisté a jejich političtí stoupenci se obávají využívat metod klasického keynesiánství, protože dosažení plné zaměstnanosti prostřednictvím veřejných výdajů vytváří riziko, že se pracujícím a jejich odborům dostane příliš mnoho moci. Z jejich hlediska jsou proto mnohem efektivnějšími investicemi vojenské výdaje. Tento závěr Kalecki, na rozdíl od Keynesa, dále rozvádí a zdůrazňuje, že tento způsob využívání státních financí však vyžaduje určitou míru politického nátlaku, kterého se nejlépe dosáhne apely na vlastenectví, vytvářením obav ze zahraniční hrozby a nakonec válkou.

V roce 1943 demonstroval Kalecki svůj model vojenského keynesiánství na nacistickém Německu, které v souvislosti s přípravou na válečné tažení vynaložilo na zbrojní průmysl, budování válečné infrastruktury a motorizované armády kolosální výdaje. Podle Kaleckého právě tyto vojenské výdaje byly základem německého úspěchu při překonávání světové recese. Současně je třeba poznamenat, že ekonomické důvody nacistického Německa nebyly hlavním účelem jeho masivních výdajů na zbrojení. Rozhodující byla skutečnost, že tyto výdaje byly doprovázené rozsáhlou vládní podporou rozvoje zbrojní výroby, které byly přijatelné nejen pro německé průmyslníky, kteří by za jiných okolností byli proti této destabilizující expanzivní politice, ale také pro mnoho dalších lidí po celém světě, kteří oslavovali dosažení „německého hospodářského zázraku“. A jak bude ukázané dále, Kaleckého koncept vojenského keynesiánství si ve Spojených státech velmi rychle osvojila a v praxi začala využívat neoliberální pravice.

Vývoj událostí vedl k tomu, že vstup Spojených států do II. světové války a zahájení budování rozsáhlých vojenských kapacit se shodoval s koncem Velké hospodářské krize. To vedlo řadu ekonomů a politiků k přesvědčení, že nikoliv „New Deal“, ale válka navrátila ekonomice její zdraví a vyvedla ji z deprese. Ekonom Robert Lekachman k uvedenému problému poznamenal: „Z pohledu keynesiánství je válka morální. Jako projekt veřejných prací jsou všechny války (před érou atomových zbraní) ideální, neboť veškerá válečná výroba není ničím jiným než ekonomickým odpadem, a proto nikdy nebude hrozit nebezpečí, že bude produkováno příliš mnoho“. [8]

Tabulka 1 Federální a výdaje na obranu USA během II. světové války
(v mil. dolarů, ve s. c. roku 1940)

Rok	Nominální HDP		Výdaje federální vlády			Vojenské výdaje			
	Celkem (v USD)	Nárůst (v %)	Celkem (v USD)	Nárůst (v %)	Podíl na HDP (v %)	Celkem (v USD)	Nárůst (v %)	Podíl na HDP (v %)	Podíl na výdajích vlády (v %)
1940	101,4		9,47		9,34	1,66		1,64	17,53
1941	120,67	19,00	13,00	37,28	10,77	6,13	269,28	5,08	47,15
1942	139,06	15,24	30,18	132,15	21,70	22,05	259,71	15,86	73,06
1943	136,44	- 1,88	63,57	110,64	46,59	43,98	99,46	32,23	69,18
1944	174,84	28,14	72,62	14,24	41,54	62,95	43,13	36,00	86,68
1945	173,52	- 0,75	72,11	- 0,70	41,56	64,35	2,51	37,19	89,49

Pramen: TASSAVA, C. J. The American Economy during World War II. [online] [cit. - 2010-05-12]. URL: < <http://eh.net/encyclopedia/article/tassava.WWII> >.

Ekonomika Spojených států v průběhu války v letech 1941 – 1945 expandovala do té doby v nevídané míře. Hrubý národní produkt USA v tomto období vzrostl z 88,6 mld. USD v roce 1939, kdy země ještě trpěla hospodářskou krizí na 135 mld. USD v roce 1944 (ve s. c. r. 1939). Podíl vojenské produkce na HDP vzrostl v tomto období z pouhých 2% v r. 1939 na 40% v r. 1943. [9]

Z makroekonomického hlediska II. světová válka nejen že pomohla zásadním způsobem překonat důsledky předválečné hospodářské krize v USA, ale také vedla k vytvoření podmínek spolupráce mezi federální vládou, soukromým sektorem a odbory, která měla pozitivní vliv na pokračování ekonomického růstu v poválečném období.

Do poválečného období vstupovaly Spojené státy velmi výrazně posíleny válečnou průmyslovou expanzí, která jim poskytla ve vztahu ke spojencům (i ostatním zemím světa) obrovskou ekonomickou výhodu. Americká vláda se stala správcem ve světě nejsilnější ekonomiky, která se postupně stala centrem poválečného světového hospodářství.

Příklad Spojených států a nacistického Německa tak poměrně silně evokuje závěr, že pokud se země připravuje na válku, nebo už do ní vstoupila, musí uskutečnit transformaci civilní výroby na výrobu vojenskou, rozšířit kapacity zbrojního průmyslu i ostatní produkční kapacity a služby. Potřebné finanční prostředky (vojenské výdaje) jsou hrazeny z rozpočtu státu a tím se podílí na zvyšování jeho deficitu. Příprava a vedení války vyžadují takové objemy finančních prostředků, které vedou k hospodářskému oživení, jakého by samo o sobě zvyšování daní a nízké úrokové sazby nikdy nedosáhly. Proto J. M. Keynes považoval války za výjimečné okamžiky, které umožňují jinak prakticky neexistující plnou zaměstnanost. Tím se mu podařilo spojit růst zbrojní výroby a zvyšování militarizace hospodářství s řešením ekonomických a sociálních problémů státu. J. M. Keynes se domníval, že proces militarizace může probíhat bez negativních důsledků a nemusí vést k válce. Mnozí ekonomové však zcela oprávněně namítají, že vojenské výdaje jsou nejméně efektivním způsobem, jak používat rozpočtový deficit k oživení ekonomiky, neboť tyto finanční prostředky nejsou investovány do vybudování infrastruktury, která by byla schopná během určitého času produkovat zisky.

Vojenské keynesiánství a zrod vojenskoprůmyslového komplexu

Již od roku 1944 se ústředním tématem diskusí staly problémy převedení široce rozvinuté vojenské výroby na civilní produkci. S blížícím se koncem války současně sílily obavy, že Velká hospodářská krize naváže na své přerušení válkou a bude dále pokračovat. Proto v podstatě okamžité zahájení studené války po ukončení války s Německem bylo mnohými vítané jako způsob pokračování a rozšíření válečné prosperity. [10] V politických kruzích stále více sílilo přesvědčení, že hospodářská prosperita USA se musí opírat především o válečné hospodářství. Dosažení odzbrojení a nastolení míru by mohlo vyvolat značné ekonomické i politické problémy.

Tabulka 2

Vývoj vojenských výdajů v letech 1949-1968 (mil. USD, s. c. 1960)

Pramen: *World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook 1968/69. London 1969,*

	1949	1951	1953	1955	1957	1961	1962	1966	1968
USA	16 629	37 781	54 409	44 428	46 843	47 335	51 203	57 951	68 213
Celkem NATO	23 905	50 231	70 287	58 985	62 382	63 689	69 101	76 776	87 755
SSSR	8 800	10 709	11 978	11 888	10 747	12 889	14 111	14 889	18 556
Varšavská smlouva	13 600	15 509	16 778	16 688	16 235	20 712	22 651	25 148	31 156
Svět	43 659	74 094	95 291	84 013	87 848	95 623	104 311	119 492	138 851

s. 200.

Ve snaze zabránit růstu nezaměstnanosti a zpochybnění legitimacy tržního systému hospodaření vypracovala v roce 1950 Národní bezpečnostní rada („U. S. National Security Council“) tajnou zprávu pro prezidenta Spojených států NSC-68, která je považována za Magnu Chartu vojenského keynesiánství. Dokument, který byl odtajněn až v roce 1977, výslovně vyzýval vládu, aby využila vyšší vojenské výdaje jako způsob, jak zabránit ekonomické recesi a růstu nezaměstnanosti. [11]

Politika vojenského keynesiánství, spolu s válkami v Koreji a ve Vietnamu vedly v následujícím období ke strmému růstu vojenských výdajů. Mezinárodní a vojenskostrategická situace přispěly k tomu, že k rychlému růstu vojenských výdajů došlo nejen ve Spojených státech, ale i v ostatních státech světa. Z tabulky 2 je zřejmé, že v roce 1966 překročily vojenské výdaje svůj vrchol, kterého dosáhly v době vrcholícího konfliktu v Koreji. Výdaje USA se za sledované období ztrojnásobily a činily téměř 50% celosvětových vojenských výdajů. Hospodářský růst v období šedesátých let byl sice nižší než během války, ale dostatečně rychlý k tomu, aby si vládnoucí elita udržela svou pozici a nedošlo k oslabení důvěry investorů a domácností v uskutečňovanou hospodářskou politiku. V důsledku tohoto vývoje se posilovalo propojení mezi růstem vojenských výdajů, rozšiřováním zbrojní výroby a vývojem ekonomiky.

Hospodářská politika vládnoucí administrativy, která využívala vojenského keynesiánství,

byla podporována jak průmyslovými korporacemi, tak i americkými odbory. Velké průmyslové společnosti považovaly vojenské výdaje nejen za přijatelné, ale dokonce za žádoucí formu státních zásahů do ekonomiky bez ohrožení postavení soukromého vlastnictví a svobodného podnikání. Na makroekonomické úrovni tyto výdaje pomohly čelit hrozbě domácí recese a vyrovnání ztráty trhů s civilní produkcí vlivem konkurence evropských a japonských společností. Z pohledu podnikatelské sféry, mnoho průmyslových společností získalo od Pentagonu velmi lukrativní zakázky doprovázených řadou různých pobídek, že i nejpevnější zastánci volného trhu jim nemohli odolat.

Z různých důvodů vojenské keynesiánství podpořily i velké odborové svazy, které vyjádřily ochotu zůstat mimo domácí i zahraniční politiku, souhlasit s vysokými vojenskými výdaji a s cílem udržet sociální smír minimalizovat stávkové hnutí. Za odměnu získaly zvýšení jistoty pracovních míst, vysoké mzdy a příslib rostoucího standardu bydlení. Shodu, která v zemi nastala velmi vystiženě charakterizoval v roce 1971 prezident Nixon slovy: „nyní jsme všichni keynesiánci“ („we are all Keynesians now“).

Rostoucí objemy vojenských výdajů, které plynuly do ekonomiky nejen Spojených států, měly zásadní vliv na prohlubování její militarizace a rozvoj vojenskoprůmyslového komplexu. [12] Před rostoucím vlivem vojenskoprůmyslového komplexu varoval Dwight D. Eisenhower (34. prezident USA), v projevu na rozloučenou s Bílým domem, vysílaným 17. ledna 1961: „Toto spojení rozsáhlých vojenských struktur a mohutného zbrojního průmyslu je v americké historii něčím vcelku novým. Celkový – ekonomický, politický a dokonce i duchovní – vliv je cítit v každém městě, v orgánech řízení každého Státu, v každém úřadu Federální vlády. Uznáváme naléhavou potřebu tohoto vývoje. Nicméně nesmíme podcenit jeho vážné důsledky....Ve státní správě musíme být obezřetní, aby vojenskoprůmyslový komplex nezískal neoprávněný vliv, ať již úmyslně anebo náhodou. Potenciální možnost katastrofálního růstu jeho moci existuje a bude existovat i nadále“. [13]

Vystoupení D. Eisenhowera vyvolalo diskuse o jeho vztahu ke zbrojení a militarismu. Z přednesených myšlenek se nedá usuzovat, že by Eisenhower zavrhl potřebu dalšího rozšiřování zbrojní výroby jako předpokladu posilování obranyschopnosti země a udržování rovnováhy sil v mezinárodním měřítku. Avšak v kontextu mezinárodních vojensko-strategických souvislostí nelze přehlédnout jeho upozornění na nebezpečnou tendenci v ekonomickém vývoji Spojených států, tj. na rostoucí sílu vojenskoprůmyslového komplexu a v důsledku toho na možná rizika, související s **prohlubující se závislostí** americké ekonomiky na výrobě zbraní, která se svými objemy blížila hranici **neodpovídající** potřebám obrany země. Reálným zdrojem obav D. Eisenhowera byl především vývoj amerických výdajů na obranu a růst rozsahu zbrojní výroby.

Typy vojenského keynesiánství

V šedesátých letech začala projevovat stále vyšší závislost ekonomické prosperity Spojených států na výstavbě a permanentním udržování obrovské válečné mašinérie. Tím se u veřejnosti dále posilovalo vnímání pozitivního přínosu stále těsnějšího propojování byrokratické administrativy, vojenské autority a ekonomického růstu a bezpečnosti státu. Nikdo neměl odvahu tento zdroj ekonomické prosperity vypnout.

Například, v období let 1940-1966 bylo ve Spojených státech vynaloženo téměř 4,5 bilionu dolarů jen na vývoj, testování a konstrukci jaderné zbraně. V roce 1967, ve kterém zásoby atomových bomb dosáhly svého vrcholu, měly Spojené státy 32 tisíc bomb s řízeným doletem. [14] Žádná z nich nebyla nikdy použita. To dokonale dokresluje Keynesův závěr, že za účelem vytváření pracovních míst může vláda také peníze „zahrabat do starých dolů a nechat soukromé firmy, aby je znovu na osvědčených principech laissez-faire vykopaly“. Atomové bomby nebyly pouze americkou tajnou zbraní, ale byly také tajnou **ekonomickou zbraní**. Ekonomický růst v šedesátých letech, založený na masívních obranných výdajích, militarizaci hospodářství v době korejské války a hromadění strategických zásob surovin a dalších výrobků pro případ třetí světové války trval, i přes zpomalení jeho tempa po skončení korejské války, až do ropné krize v roce 1973.

V 80. letech, kdy byl prezidentem USA R. W. Reagan (1981-1989), americká vláda plně využívala politiku vojenského keynesiánství. S prohlášením o nutnosti boje s novou hrozbou v podobě komunismu a přijetím grandiózního programu přezbrojení vojenských sil USA, včetně vyhlášení programu tzv. Strategické obranné iniciativy (hvězdných válek) v souvislosti s novou ofenzívou studené války bylo přistoupeno k politice masívních deficitních vojenských výdajů a státní podpory vojenských projektů, která byla doplněna politikou daňových škrtů. Ke zpomalení růstu rozpočtových deficitů vláda použila vysokou úrokovou míru, která přilákala do USA masový proud zahraničního kapitálu.

Přezbrojování armády podnítilo mohutnou investiční vlnu v letech 1983-85, která upevnila pozici vojenskoprůmyslového komplexu v ekonomice USA. Na převážně vojenské

potřeby plynula i rozhodující část výdajů federálního rozpočtu určených na vědu a výzkum. Přes vnitropodnikové a národohospodářské vazby stimuloval růst vojenské produkce i odvětví a podniky pracující pro civilní potřeby.

V roce 1984 tvořily vojenské výdaje 5,9% HDP a následně bylo dosaženo 7% míry ekonomického růstu. [15] Vývoj ukázal, že tento druh politiky byl velmi účinný na to, aby přivedl ekonomiku bývalého Sovětského svazu na okraj krize. Na druhé straně je ale nutné vidět, že tuto ekonomickou politiku lze aplikovat jen v omezeném časovém období, neboť již po pěti letech (1982-1987) se americká ekonomika dostala do velkých problémů, které v letech 1986-87 vyústily do podstatného snížení jejího tempa růstu. Z toho to vývoje se poučili následující prezidenti B. Clinton a Bush Jr., kteří se zřetelně odklonili od typu vojenského keynesiánsství aplikovaného Reaganem a jeho vládou v osmdesátých letech.

Během vlády B. Clintona (1993-2001) klesly vojenské výdaje přibližně na 3% HDP, ale ve srovnání s ostatními státy byly stále značně vysoké. V jeho druhém volebním období došlo k ozdravení ekonomiky, která byla značně ovlivněna dynamickým růstem tempa vývoje a zavádění nových informačních technologií. Ekonomika tohoto období byla často označována jako „new economy“. Kromě toho, pozitivní vliv na vývoj makroekonomických ukazatelů mělo výrazné oslabení ekonomiky Japonska, které bylo v předchozím období vážným konkurentem. V tomto období se začalo i vážně usilovat o snížení státního dluhu. Na základě toho začali kritici keynesovského militarismu poukazovat na to, že vojenské keynesiánsství není jediným způsobem jak podpořit ekonomiku.

S příchodem George W. Bushe Jr. (2001-2009) se vláda vrátila k uplatňování politiky vojenského keynesiánsství. Schodek státního rozpočtu byl v tomto období tvořen rostoucími výdaji na armády. Jak je možné vyčíst z Tabulky 3, z důvodu válečných konfliktů na Blízkém východě vzrostl v tomto období rozpočet z 380,3 mld. dolarů v roce 2001 na neuvěřitelných 663,3 mld. dolarů na konci Bushova prezidentského mandátu v r. 2009. [16] Prudký nárůst vojenských výdajů se odrazil ve strmém růstu HDP, a stejně tak pokles výdajů vedl k poklesu HDP. Bushova administrativa aplikovala vojenské keynesiánsství jiným způsobem, než tomu bylo v osmdesátých letech v době studené války prezidentem Reaganem. Deficit státního rozpočtu byl v té době zmírňován především opatřeními vládní politiky, směřující na udržování nízké úrokové míry. K tomu je nutné dodat, že za Bushovy administrativy už byl navíc vojenský sektor značně **internacionalizovaný**.

Tabulka 3
Světové a regionální vojenské výdaje v letech 1988, 1998, 2001 – 2009
(v mld. USD., stálé ceny r. 2008)

Region/ rok	1988	1998	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	1998 - 2009 % změna
Afrika	14,0	13,8	17,6	18,6	18,5	20,8	21,6	22,6	(23,6)	(26,1)	(27,7)	+100,0
Amerika	586	412	439	485	541	587	617	630	649	690	743	+80,3
z toho USA	533,6	362,3	380,3	427,0	486,0	529,7	554,9	563,5	578,3	616,1	663,3	+83,1
Asie & Oceánie	(120)	156	175	183	192	202	212	224	239	252	275	+76,3
Evropa	744	350	368	381	385	387	389	397	403	413	424	+21,1
Střední Východ	(51,6)	60,8	73,1	69,3	71,2	76,0	83,5	91,5	96,8	(92,9)	(94,1)	+54,8
Svět	1515	993	1073	1137	1208	1273	1323	1365	1412	1474	1563	+57,4
Změna v %		-47,4	8,1	5,9	6,2	5,4	3,9	3,2	3,4	4,4	6,0	

Zdroj: SIPRI Yearbook 2010, příloha 5A, Military expenditure data, 1988 - 2009. [online] [cit. - 2010-06-10]. URL: < <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/worldreg2010.>

Z uvedeného vyplývá, že je nutné rozlišovat dva typy vojenského keynesiánství. První typ, jak uvádí P. Custers v komentáři ke zvolení Baracka Obamy prezidentem USA, [17] byl implementovaný v období, kdy byli v čele americké vlády R. Reagan a Bush jr., druhý typ aplikoval B. Clinton právě v období mezi Reaganem a Bushem Jr. Na jedné straně můžeme hovořit o vojenském keynesiánství v **částečném** slova smyslu („partial“, „secondary“), konkrétně v případech, kdy **vláda zadává vojenské zakázky s cílem stimulovat investice ve vojenském i civilním sektoru ekonomiky** („multiplikační efekt“), ale **nepoužívá tento nástroj jako hlavní stimul agregátní poptávky**. Tento typ vojenského keynesiánství byl použit vládou B. Clintona v devadesátých letech. Na druhé straně je možné hovořit o vojenském keynesiánství v **plném** slova smyslu („full fledget“), kdy vojenské výdaje jsou realizovány jako **hlavní stimul** ekonomického růstu. Tento druhý typ byl aplikován během vlády Reagana a Bushe Jr. V obou případech je dosaženo makroekonomického efektu.

Ekonomické dopady vojenského keynesiánství

Příznivci vojenského keynesiánství směřují jeho ekonomické dopady do čtyř oblastí: dvě na straně nabídky a dvě na straně poptávky.

Na straně **poptávky** přímé vládní vojenské výdaje generují **zvýšenou vojenskou poptávku** po zboží a službách. Za druhé, přímo vojenské výdaje indukují multiplikační efekt civilních spotřebních výdajů. Tyto dva efekty jsou přímo v souladu s podstatou obecné keynesiánské ekonomické doktríny efektivní poptávky.

Na straně **nabídky** udržování stálé armády odčerpává z civilní sféry pracovní sílu, většinou mladých mužů s menšími dovednostmi a nižším vzděláním. Tato demografická skupina obvykle tvoří největší procento nezaměstnaných a jejich vstupem do armády se procento nezaměstnaných snižuje. Někteří argumentují i tím, že jejich přijetí do vojenské služby pomáhá snižovat zločinnost a kriminalitu. Ve Spojených státech se vstupem do armády je nabízena příležitost získání vzdělání a pracovních dovedností pro civilní život, popřípadě je možné tuto oblast přizpůsobit potřebám demografického vývoje.

V tomto smyslu je armáda považována za zaměstnavatele „poslední instance“, poskytující pracovní příležitost, umožňující části nezaměstnané pracovní síly odrazit se ode dna a zajistit si slušnou životní úroveň. Z hlediska řešení sociální otázky vystupuje vojenský keynesiánství jako velmi prospěšná politika, neboť nabízí pracovní příležitosti bez ohledu na konkrétní stav ekonomiky.

Zastánci vojenského keynesiánství často také argumentují tím, že na straně nabídky vojenské výdaje na výzkum a vývoj, vytvářením nových vojenských infrastruktur a vývojem pokrokových technologií, zvyšují produktivitu civilního sektoru. Často uváděný příklad technologií vyvinutých částečně nebo zcela prostřednictvím vojenských prostředků a později předaných civilnímu sektoru zahrnují např. radar, jaderné elektrárny, internet atd.

Kritika vojenského keynesiánství

Základní kritika nedostatků vojenského keynesiánství není zaměřena na jeho podstatu jako ekonomické instituce, ale na jeho **nepříznivé sociální dopady**. Mnozí tvrdí, že udržování v době míru velkých armád a růst vojenských výdajů vede národy do válek. Současně podporuje **militarismus a nacionalismus**. Tito kritici často útočí na argument, že armáda sice pomáhá mladým lidem vstupem do armády nesklouznout do sféry trestné činnosti, ale současně k tomu dodávají, že mnoho příslušníků armády, kteří se vrací z války, jsou na tom fyzicky a psychicky velmi špatně, často mnohem hůře než před vstupem do armády.

Podobně je nutné souhlasit s těmi, kteří poukazují na to, že implikace vojenského keynesiánství do hospodářské praxe **urychluje růst vojenskoprůmyslového komplexu** a všech průmyslových odvětví, která jsou v nějaké míře závislá na vojenských výdajích. Rozsáhlé objednávky Pentagonu byly zdrojem vzniku celých nových průmyslových odvětví výroby obřích letadel, ponorek na jaderný pohon, atomových hlavic, mezikontinentálních balistických raket a i výroby komunikačních satelitů. Jen v roce 2008 vydala federální vláda 525,5 mld. dolarů, tj. asi čtvrtinu celého federálního rozpočtu na nákupy od soukromého sektoru, což bylo o 209 mld. více než v roce 2000. Na ministerstvo obrany z této sumy připadá přibližně 390 mld. dolarů. Jedním z největších dodavatelů americké vlády je společnost Lockheed Martin, která 80% svých výnosů získává z vládních zakázek. Většinu zbývajících výnosů získává společnost z prodeje zbraní do zahraničí, které jsou též uskutečňovány za podpory vlády. [18]

Tabulka 4
10 největších zbrojních společností světa (r. 2008)

Společnost (stát)		Prodej zbraní (v mil. USD)	Dosažený zisk (v mil. USD)
1.	BAE Systems (UK)	32 420	3 250
2.	Lockheed Martin (USA)	29 880	3 217
3.	Boeing (USA)	29 200	2 672
4.	Northrop Grumman (USA)	26 090	-1 262
5.	General Dynamics (USA)	22 780	2 459
6.	Raytheon (USA)	21 030	1 672
7.	EADS (Evropa)	17 900	2 302
8.	Finmeccanica (Itálie)	13 240	996
9.	L-3 Communications (USA)	12 160	949
10.	Thales (Francie)	10 760	952

Zdroj: SIPRI Yearbook 2010, příloha 5A, The SIPRI Top 100 arms-producing companies, 2008. [online][cit. - 2010-06-10]. URL: < <http://www.sipri.org/yearbook/2010/06/06A>>.

Vzhledem k tomu, že vojenskoprůmyslový komplex je velkým zaměstnavatelem, významně se podílejícím na agregátní poptávce a zároveň představuje **zájmové a personální propojení vrstvy státní byrokracie, s politickou elitou a vojenskoprůmyslovými korporacemi, které** má své stoupence má i mezi voliči, je pro vládu velmi obtížné, ne-li nemožné usilovat o snížení deficitu vládních výdajů. Důsledkem toho je, že se permanentně uskutečňuje cyklus střídání válek a vysokých vojenských výdajů, který ústí do růstu deficitu vládních výdajů, dosahující úrovně, kterou neměl nikdy v minulosti. S veřejným dluhem to činí asi 9 bilionů USD. Kromě toho, zahraniční zadlužení dosahuje úrovně dalších 3 bilionů dolarů. Tato výše zadlužení podlamuje suverénní postavení USA jako světové velmoci.[19]

Mimo kritiku nelze ponechat častý argument zastánců vojenského keynesiánství o **přínosech vojenského výzkumu a vývoje**. Kritici vojenského keynesiánství zdůrazňují, že požadovaný vojenský výzkum a vývoj je méně efektivní než výzkum civilní a současně dodávají, že potřeby civilního průmyslu je vhodnější uspokojovat zkoumáním a vývojem přímo civilních technologií. Mnozí argumentují příklady Japonska a Německa. Obě ekonomiky, i přes nízké vojenské výdaje ve srovnání s výdaji např. Spojených států, dosáhly v uplynulých desetiletích značných úspěchů při vývoji nových technologií.

Při kritice vojenského keynesiánství se často používá známý přírůbek nazývaný „klam rozbitého okna“. Na základě podobenství francouzský ekonom Frédéric Bastiat uvedl příklad, že když chlapec rozbije v pekařství okno, mohou někteří tvrdit, že to je přínos pro město, protože sklář tak získal práci, a ten následně bude více nakupovat od výrobce oděvů a tak

dále. Bastiat poukázal na to, že je to pravdivé, ale nelogické uvažování, neboť ignoruje to, co by pekař koupil, kdyby nebyl nucen koupit nové okno – v moderní ekonomické terminologii – jsou ignorovány náklady příležitosti. Vojenské keynesiánství nebere do úvahy náklady příležitosti, tj. to co by vojáci dělali v případě, že by nebyli v armádě, tedy že by mohli být obchodníci, právníky nebo jinak produktivní, a také ignoruje možnou alternativní výrobu zbrojovek, která by mohla být zaměřena do nevojenské sféry na uspokojování potřeb civilního rozvoje společnosti.

H. Garrett-Peltier spolu s R. Pollinem poukazují na to, že jeden dolar investic do civilní sféry vytvoří více pracovních míst např. v oblasti čistých energií, ve zdravotnictví a vzdělávacím systému, než jeho investice do armády. V civilní i vojenské oblasti existují pracovní místa s průměrnými příjmy a místa dobře placená. Výzkumy dokazují, že z každé 1 miliardy dolarů je vytvořeno více jak 17 000 pracovních míst v průmyslu čistých energií, téměř 20 000 míst ve zdravotnictví a více jak 29 000 ve školství. Stejná 1 miliarda vojenských výdajů vytvoří pouze 11 600 pracovních míst. Pokud se jedná o dobře placená místa, tj. s ročním platem převyšujícím 64 000 dolarů, pak 1 miliarda dolarů vytvoří 1 500 takových míst v čisté energetice a jen pouze něco málo přes 1000 míst ve vojenství, tzn., že investice do čisté energetiky vytváří o 50% více kvalitních pracovních míst. Obdobně investovaná 1 miliarda ve školství vytvoří 2 500 míst s ročním platem převyšujícím 64 000 dolarů, tj. 2,5 krát více než v armádě. [20]

Nezávislá kritika vojenského keynesiánství je založena na tom, že zdrojem vojenských výdajů jsou daně. Jejich existence a růst vyvolává **vysokou míru zdanění**, které snižuje disponibilní důchody domácností a významně zatěžuje výrobní odvětví ekonomiky, což je dlouhodobou brzdou hospodářského růstu. Tato kritika, která zdůrazňuje především **krátkodobé účinky fiskálních stimulů** vojenského keynesiánství je jedním z klíčových směrů jeho kritiky.

V roce 2007 publikovalo Centrum pro ekonomický a politický výzkum výsledky odhadu ekonomického dopadu zvýšení vojenských výdajů Spojených států, které by bylo srovnatelné s výdaji na válku v Iráku, uskutečněné společností Global Insight. Na základě simulace společnost dospěla k závěru, že vyšší úroveň vojenských výdajů vede, kromě jiného, ke zpomalení hospodářského růstu. Ekonom Dean Baker, který prověřil model Global Insight s svým makroekonomickým modelem potvrdil, že model vybraný společností je vhodným, běžně používaným a respektovaným modelem. Na základě simulace byly provedeny odhady dopadů zvýšení ročních vojenských výdajů o 1% HDP. Pomocí modelu byly získány následující prognózy:

- Po prvním stimulu růstu poptávky, začíná kolem šestého roku nabývat efekt zvýšení vojenských výdajů negativních hodnot. Po deseti letech vyšších výdajů na obranu by v ekonomice bylo o 464 000 pracovních míst méně, než v základním scénáři s nižšími vojenským rozpočtem.
- Inflace a úrokové sazby by byly podstatně vyšší. Po pěti letech by se úroková sazba pohybovala o 0,7 procentního bodu výše, než v základním scénáři. Po deseti letech by rozdíl narostl na 0,9 procentního bodu.
- Vyšší úrokové sazby by vedly k poklesu poptávky po produkci na úrokovou sazbu citlivých odvětví výroby. Po pěti letech by došlo k ročnímu propadu prodeje osobních a nákladních automobilů o 192 000, po deseti letech o 323 300 vozidel a po dvaceti letech by podle prognóz pokles dosáhl hodnoty 731 400 vozidel.

Svou zprávu o výsledcích simulace Baker končí slovy: „Panuje názor, že války a růst vojenských výdajů mají na ekonomiku pozitivní vliv. Ve skutečnosti ale většina ekonomických modelů ukazuje, že vojenské výdaje odčerpávají zdroje ze sféry produktivního užití, jako jsou spotřeba a investice, a v konečném důsledku zpomalují hospodářský růst a snižují zaměstnanost“. [21]

Závěr

Provedená analýza podtrhuje aktuální potřebu další podrobnější analýzy vojenského keynesiánství jako nástroje fiskální politiky státu, vycházející z předpokladu pozitivního vlivu masivních vojenských výdajů na ekonomický růst. Obzvláště v poválečném období se vlády většiny hospodářsky rozvinutých států snažily, především v období poklesu ekonomické aktivity, využít vojenského keynesiánství k budování mohutných vojenských sil a rozvinutí zbrojní výroby jako „faktorů ekonomické stability“. Tím docházelo ke stále hlubší a rozsáhlejší militarizaci ekonomického, politického a sociálního života.

Na rozdíl od civilní výroby, impulsy rozvoje vojenské výroby a vzniku mohutného vojenskoprůmyslového komplexu mají svůj zdroj v politické sféře, ve vývoji politiky a vojenské strategie. Většina analýz, zabývajících se vojenskoprůmyslovým komplexem zpravidla uzavírá jeho vymezení bezesporu správným konstatováním, že v této symbióze zbrojní firmy vydělávají výrobou zbraní a jejich následným prodejem vládě a armádě. Avšak z podstaty existence vojenskoprůmyslového komplexu jako symbiózy založené na společném zájmu nutně vyplývá, že toto „soužití“ musí být prostředkem i k realizaci mocenských zájmů, jejichž nositelem je stát, vládnoucí politická elita. Jejím zájmem je zisk ve formě politického přežití (zvolení resp. znovuzvolení), obhájení svého místa, které jí přináší moc a peníze.

V průběhu dosavadního poválečného vývoje vládnoucí politické elity využily každé vhodné příležitosti k masivní alokaci zdrojů do sféry vojenství a naučily se využívat různých formátů hospodářské politiky k prosazení svých zájmů, včetně kombinace vojenského keynesiánství s civilním, který je zakotven v základní myšlence Johna Maynarda Keynesa. Proto je třeba neustále se vracet ke zkoumání souvislostí vojenských výdajů a ekonomického růstu, analyzovat krátkodobé efekty vojenského keynesiánství a vliv neproduktivního užití zdrojů alokovaných do vojenství ve vzdálenější perspektivě. Zkoumání vojenského keynesiánství se nesmí omezovat pouze jeho ekonomickými aspekty. Neméně významné je i analýza jeho vlivu na ostatní sféry činnosti státu v podobě jejich militarizace.

Samostatnou pozornost si zaslouží zkoumání hospodářsko-politických opatření, zaměřených na posilování budování mohutné vojenské síly a vojenskoprůmyslového komplexu bývalého Sovětského svazu, jejich konfrontace s politikou vojenského keynesiánství ve Spojených státech a ostatních ekonomikách demokratických států. Velmi vydatným zdrojem nových poznatků o roli vojenských výdajů v ekonomickém, politickém a sociálním životě země je v současnosti Rusko, v jehož vývoji od počátku devadesátých let dochází ke kombinaci tendencí k centrálnímu řízení ekonomiky, která se rozvíjí na základě tržních principů a svobody soukromého podnikání. V těchto podmínkách nabývá politika vojenského keynesiánství nových specifických forem uplatnění. Jejich zkoumání je výzvou pro ekonomický výzkum v následujícím období.

Poznámky a použitá literatura:

1. WATSON, P. J. RAND Lobbies Pentagon: Start War To Save U. S. Economy. [online] [cit. 2010-06-26]. URL: <<http://www.infowars.com/?p=5654>>.
2. Viz HULTBERG, N. Contrarians and the Keynesian Myth. [online] [cit. 2010-06-26]. URL: <<http://www.afr.org/Hultberg/keynesian.html>>.
3. Např. PIERONI, L., d'AGOSTINO, G., LORUSSO, M. Can we declare military keynesianism dead? In Journal of Policy Modeling. ELSEVIER, Volume 30, Issue 5, September-October 2008, pp.675-691. ISSN 0161-8938; DUNNE, J. P.,

- NIKOLAIDOU, E., SMITH, R. Arms Race Models and Econometric Applications . [online] [Cit. 2009-11-22]. URL: <<http://carech.org.uk/UWEMasters/Applied%20Econometrics/aemsrace8.pdf>>.
- DUNNE, J. P., SMITH, R., WILLENBOCKEL, D. Theoretical and Econometric Issues in Analysing the Military Expenditure-Growth Nexus. [online] [cit. 2008-09-28]. URL: <<http://carech.org.uk/Armsproduction/Papers/DirkPaulRonpap3.pdf>>.
4. Např. CYPHER, J. M. From Military Keynesianism to Global-Neoliberal Militarism. [online][cit. 2010-04-21]. URL: <<http://monthlyreview.org/0607jmc.htm>>; NITZAN, J. and BICHLER, S. Cheap Wars. In *The Economy of the Occupation. A Socioeconomic Bulletin*. № 10. September 2006, pp. 1-32. [online][cit. 2010-05-05]. URL: <http://bnarchives.yorku.ca/223/01/20060900nb_cheap_wars_aic.pdf>.
 5. Např. KRČ, M., URBAN, R. Teoretické a metodologické východiska analýzy vlivu vojenských výdajů na ekonomický vývoj. In *Ekonomický časopis*, 58, č. 1. Bratislava: Ekonomický ústav SAV a Prognostický ústav SAV, 2010, s. 45-60.
 6. KEYNES, J. M. The United States and the Keynes Plan. In *The New Republic*, July 29. 1940, Voil. CIII, No.- 3Part 2, page 159. Citované podle: DUDLEY, D. *The Economics of John Maynard Keynes: The Theory of a Monetary Economy*. New York: Prentice-Hall, 1948. s. 129-130.
 7. Viz MINTZ, A. and HICKS, A., Military Keynesianism in the United States, 1949–1976: Disaggregating military expenditures and their determination, *American Journal of Sociology* 90 (2) (1984), pp. 411–417.
 8. BARLETT, B. Keynesian War Stories (Not all government spending is alike). [online] [cit. - 2010-08-03]. URL: http://old.nationalreview.com/nrof_barlett200412220847.asp.
 9. TASSAVA, C. J. The American Economy during World War II. [online] [cit. - 2006-10-12]. URL: <<http://eh.net/encyclopedia/article/tassava.WWII>> .
 10. Diplomat Chester Bowles k tomu uvedl: „ One of the first things we must realize is that in 1930’s we never really did find the anter to full employment. Only the defense program in 1940 put our people to work and only the war and the cold war that followed have kept them at work“. Citované podle BARLETT, B. Keynesian War Stories (Notall government spending is alike). [online] [cit .- 2010-08-03]. URL: <http://old.nationalreview.com/nrof_barlett200412220847.asp> .
 11. NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security (April 14, 1950). [online][cit. 2010-06-08]. URL:<<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-68-cr.htm>>.
 12. Fenomén „vojenskoprůmyslový komplex“ se ve vojensko-politické a ekonomické historii poprvé pokusil zevrubněji vysvětlit americký filosof Ch. W. Mills (1916-1962) v práci „Mocenská elita“ (1956). Základem jeho úvah byla teze o tom, že v industriálním státě existují elity, zahrnující korporativní (ekonomickou), politickou a vojenskou byrokracii, která je sjednocována společným zájmem na zachování vlády a společnými hodnotami ve sféře veřejné politiky. Vlastní termín „vojenskoprůmyslový komplex“ uvedl do života Dwight D. Eisenhower (34. prezident USA), který ho poprvé použil v projevu na rozloučenou s Bílým domem, vysílaným 17. ledna 1961 Samotný výraz „vojenskoprůmyslový komplex“ vytvořili Ralph Williams a Malcom Moos, kteří prezidentu D. Eisenhowerovi psali jeho projevy. Není bez zajímavosti, že v předposledním návrhu svého vystoupení prezident Eisenhower varoval před

„rostoucím vlivem vojenskoprůmyslového a kongresového komplexu“ („growing influence of the military-industrial-congressional komplex“), ale nakonec se rozhodl slovo „congressional“ z projevu vypustit, neboť se domníval, že není vhodné, aby prezident kritizoval Kongres („not fitting...for a President to criticize Congress“). NELSON, L. E. Military-Industrial Man. In New York Review of Books, December 21, 2000.

13. EISENHOWER, D. D. Military-Industrial Complex Speech. Public Papers of the Presidents, Dwight D. Eisenhower, 1961, p. 1036-7.
14. Viz JOHNSON, CH. A. Republic or empire: A National Intelligence Estimate on the United States. [online][cit. 2010-06-08].
URL: <<http://www.harpers.org/archive/2007/01/0081346>> .
15. Tamtéž.
16. SIPRI Yearbook 2010, příloha 5A, Military expenditure data, 1988 - 2009. [online] [cit. - 2010-06-10].
URL: <<http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/worldreg2010>>.
17. CUSTERS, P. The U.S.-Economy under the Obama Presidency-beyond Military Keynesianism? (ACpommmentary After Barack Obama's Election As President of the US. [online] [cit. - 2010-06-10].
URL: <http://www.networkideas.org/news/dec2008/news19_US_Economy.htm> .
18. Viz BARRY, T. Synergy in Security (The Rise of the National Security Complex. [online] [cit. - 2010-06-10].
URL: <http://www.dollarsandsense.org/archives/2010/0310barry.html>.
19. CUSTERS, P. The U.S.-Economy under the Obama Presidency-beyond Military Keynesianism? (ACpommmentary After Barack Obama's Election As President of the US. [online] [cit. - 2010-06-10].
URL: <http://www.networkideas.org/news/dec2008/news19_US_Economy.htm> .
20. GARRET-PELTIER, H., POLLIN, R. The U.S. Employment effects of Military and Domestic Spending Priorities: An Updated Analysis. Political Economy Research Institute University of Massachusetts, Amherst, October 2009. [online] [citované 2010-06-10].
URL:<http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/published_study/spending_priorities_PERI.pdf>.
21. Report Shows Increased U.S. Military Spending Slows Economy. Centr for Economic and Policy Research. [online][cit. - 2010-07-20].
URL: <<http://www.cepr.net/content/view/1157/77>>

Kontakt

Fakulta ekonomiky a managementu
Univerzita obrany Brno,
Kounicova 56
662 10 Brno
Česká republika

Ing. Michaela ŠTEFANČÍKOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VÝDAVKY NA OBRANU VO SVETE NA POZADÍ GLOBÁLNEJ HOSPODÁRSKEJ KRÍZY

michaela.stefancikova@euba.sk

Abstrakt

Globálna ekonomická kríza zatiaľ nemala výrazný vplyv na výšku vojenských výdavkov vo svete. Všetky svetové regióny s výnimkou Blízkeho východu vykázali aj v roku 2009 rast vojenských výdavkov. Odborníci predpokladajú, že veľmoci budú schopné ustáť ekonomické turbulencie a rastúce deficity štátnych rozpočtov aj pri súčasnej úrovni resp. zvyšovaní vojenských výdavkov. Nakoľko výška a tendencia vojenských výdavkov vo svete je výrazne determinovaná výškou vojenských výdavkov dominantných štátov s veľkými ekonomikami je pravdepodobné, že globálny rastúci trend ostane zachovaný. Výraznejší dopad krízy na obranné rozpočty však zaznamenávajú menšie štáty a štáty, ktorých príjmy do veľkej miery závisia od cien komodít na svetových trhoch.

Kľúčové slová: Globálna ekonomická kríza, vojenské výdavky, ceny komodít, rozvíjajúce sa krajiny.

Abstract

The global economic crisis has not yet had a significant impact on the level of military spending in the world. All world regions except the Middle East increased its military spending in 2009. Experts predict that great powers will be able to withstand the economic turmoil and rising budget deficits while maintaining the current level, respectively even by increasing military spending. Since world military expenditures are significantly determined by the amount of military spending of the dominant countries with large economies, it is likely that global growth trend will be retained. Significant impact on defence budgets in crisis, however, has been recorded by smaller countries and those whose income largely rely on commodity prices on world markets.

Key words: Global Economic Crisis, Military Expenditure, Commodity Prices, Emerging Countries.

Globálna hospodárska kríza nemala výrazný vplyv na zníženie vojenských výdavkov vo svete, napriek tomu, že jej následkom došlo k zníženiu rozpočtových príjmov a zvýšeniu rozpočtových deficitov mnohých štátov sveta. Štokholmský inštitút pre výskum mieru SIPRI uvádza, že zo 120 krajín, ktorých údaje má k dispozícii, 65 % v roku 2009 naopak zvýšilo svoje vojenské výdavky, vrátane 16 krajín skupiny G20.¹ Napriek tomu, že kríza mala odlišný dopad na jednotlivé krajiny a regióny sveta, zvýšenie vojenských výdavkov bolo

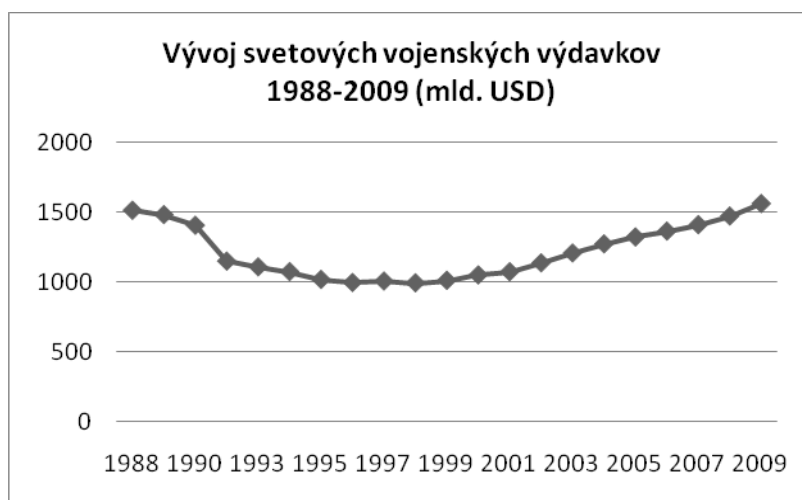
¹ Pozn. Výnimkou boli Argentína, Indonézia a Taliansko.

Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C. 2010. *Military Expenditure*. In *SIPRI Yearbook 2010 : Armaments, Disarmament and International Security*. New York : Oxford University Press, 2010. s. 177.

zaznamenané vo všetkých svetových regiónoch a subregiónoch s výnimkou Blízkeho východu, kde z dôvodu nedostatočných dát, nie je možné s určitosťou hovoriť o raste, alebo poklese výdavkov na obranu (pozri obrázok 2).

V mnohých krajinách Afriky, Latinskej Ameriky a Blízkeho východu pri determinácii úrovne vojenských výdavkov zohrávajú dôležitú úlohu výnosy z ich nerastných surovín. Preto pokles cien komodít v roku 2009, ktorý bol jedným z následkov globálnej hospodárskej krízy, spomalil rastúci trend vojenských výdavkov zaznamenaný v týchto krajinách v posledných rokoch. Naopak vývoj v Afganistane akceleroval tempá rastu vojenských výdavkov krajín Severnej Ameriky a Európy, ktoré tam majú nasadených vojakov v rámci medzinárodnej operácie ISAF (International Security Assistance Force).²

Obrázok 1

Zdroj: Spracované na základe údajov SIPRI Military Expenditure Database.

Rastúci trend svetových vojenských výdavkov zaznamenávame už od roku 1998 a odvtedy ich miera rastu neklesla pod 2% ročne. Najnižšiu mieru rastu celkových vojenských výdavkov sme v opätovnom rastúcom období (1998-2009) zaznamenali v roku 2001 na úrovni 2,2%. V roku 2009 svetové vojenské výdavky presiahli doterajšiu maximálnu hodnotu z roku 1988 (1515 mld. USD) (pozri obrázok 1). V roku 2009 svet vynaložil na obranu sumu 1563 mld. USD³, čím prevýšil doterajšie maximum o 3,2%. V porovnaní s predchádzajúcim rokom sa celkové vojenské výdavky zvýšili o 6,1 %, pričom rast svetového HDP dosiahol iba 3%. Počas krízových rokov 2008 a 2009 rast vojenských výdavkov vo svete prevyšoval rast svetového HDP, v roku 2009 dokonca dvojnásobne (pozri tabuľku 1).⁴ Avšak podiel vojenských výdavkov na svetovom HDP dlhodobo osciluje okolo hodnoty 2,5 % ročne. V roku 2009 sa podiel globálnych vojenských výdavkov na svetovom HDP oproti roku 2008 mierne zvýšil z 2,4 na 2,7%, čo bolo pravdepodobne dôsledkom výrazného rozdielu medzi rastom vojenských výdavkov a rastom svetového HDP a tiež apreciáciou amerického dolára v danom roku.

² Tamtiež, s. 178.

³ Pokiaľ nie je uvedené inak, údaje sú uvádzané v stálych cenách roka 2008 (SIPRI Military Expenditure Database).

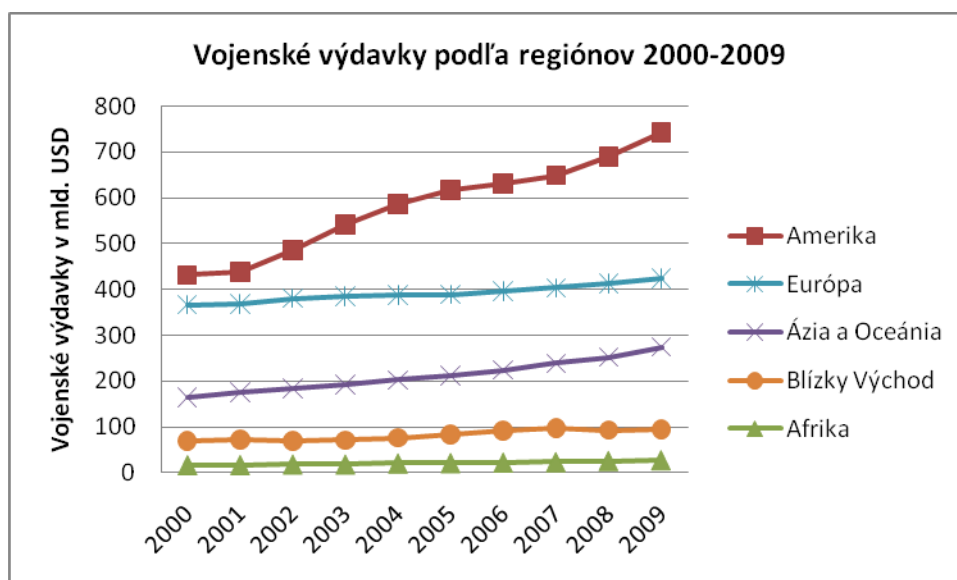
⁴ World Economic Outlook Database, SIPRI Military Expenditure Database.

Tabuľka 1

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Svetové vojenské výdavky (mld. USD)	1050	1073	1137	1208	1273	1323	1365	1412	1474	1563
Medziročná zmena svetových vojenských výdavkov (%)	3,8	2,2	6,0	6,2	5,4	3,9	3,2	3,4	4,4	6,1
Medziročná zmena svetového HDP v (%)	4,7	2,2	2,8	3,6	4,9	4,5	5,1	5,0	3,9	3,0
Podiel vojenských výdavkov na svetovom HDP	2,5	2,6	2,5	2,7	2,6	2,5	2,5	2,5	2,4	2,7

Zdroj: Spracované na základe údajov z World Economic Outlook Database a SIPRI Military Expenditure Database.

Obrázok 2

Zdroj: Spracované na základe údajov SIPRI Military Expenditure Database.

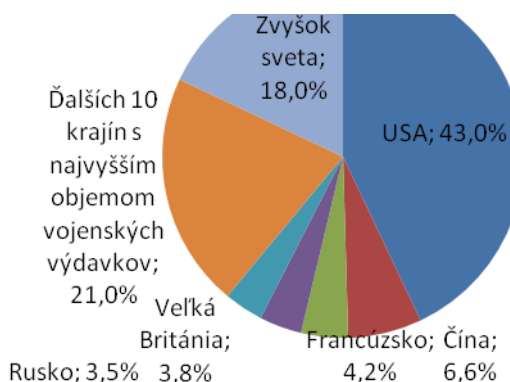
Svetové vojenské výdavky sa vyznačujú vysokou geografickou koncentráciou. Prvých 15 krajín s najväčším objemom vojenských výdavkov tvorí až 82% celkových vojenských výdavkov sveta (pozri obrázok 3). Na prvom mieste v objeme výdavkov na obranu jednotlivých štátov sveta sú dlhodobo Spojené štáty Americké, ktoré so svojím podielom 43% (2009) na celkovom objeme vojenských výdavkov výrazne prevyšujú vojenské výdavky Číny, ktorá je s podielom 6,6 % na druhom mieste v rebríčku.⁵ Poradie krajín je navyše relatívne stabilné. Od roku 2007 sa krajiny patriace k prvej pätnástke nezmenili, v prvej päťke bolo zachované aj poradie krajín. Štrnásť z top 15 štátov v roku 2009 napriek krízovému vývoju a hospodárskej recesii vojenské výdavky zvýšilo. Na základe údajov SIPRI bol pomer štátov, ktoré znížili výdavky na obranu mimo top 15 oveľa vyšší. Krízový vývoj viedol mnohé, predovšetkým menšie štáty k znižovaniu verejných financií a poklesu obranných rozpočtov. Vývoj je pravdepodobne odrazom skutočnosti, že veľké ekonomiky (ktoré tvoria top 15) sú schopnejšie zvládnuť vysoké deficity potrebné na stimuláciu hospodárstva.

⁵ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 201.

Dôležitým faktorom je aj snaha dominantných štátov udržať si svoj vplyv a pozíciu v medzinárodných vzťahoch na globálnej resp. regionálnej úrovni.

V dôsledku výraznej koncentrácie a závislosti celkovej výšky vojenských výdavkov od vývoja v top 15 krajinách a najmä v USA si svet naďalej udržiava rastúcu úroveň

vojenských výdavkov. USA sa v roku 2009 na raste svetových vojenských výdavkov podieľali 54%.⁶ Veľký prínos k rastu mali však aj regionálne mocnosti ako Brazília, Čína a India. Ich rastúce vojenské výdavky sú odrazom ekonomického rozvoja a snahou o zvýšenie vplyvu v regióne.

Globálna

finančná kríza a hospodárska recesia nezasiahla všetky regióny a jednotlivé krajiny sveta rovnakou intenzitou. Keď sa pozrieme na ekonomický vývoj rozvíjajúcich sa krajín v posledných rokoch, ako skupina vykazujú priaznivé výsledky. Napriek tomu aj medzi nimi nachádzame markantné rozdiely. Najpriaznivejší bol vývoj v rozvíjajúcich sa ekonomikách ázijského regiónu, ktoré vykazujú iba mierny pokles tempa ekonomického rastu. Najväčšie ekonomiky rozvíjajúcej sa Ázie, Čína a India si počas krízy naďalej udržiavali vysoký ekonomický rast a podieľali sa tak významnou mierou na hospodárskych výsledkoch regiónu.⁷ Priaznivý ekonomický vývoj obom krajinám umožnil naďalej umocňovať svoj regionálny vplyv aj zvyšovaním výdavkov na obranu. Čína v roku 2009 zvýšila výdavky na obranu o 15% a podieľala sa na raste vojenských výdavkov Ázie a Východnej Ázie najvyššou mierou.⁸ Podobne India s 13% rastom vojenských výdavkov mala najväčší vplyv na rast vojenských výdavkov v Južnej Ázii, ktorá bola v roku 2009 regiónom s najvyšším rastom vojenských výdavkov vo svete (pozri obrázok 4). Rast výdavkov na obranu bol v Indii podmienený aj snahou vyvážiť rastúci vplyv Číny, nákladmi súvisiacimi s pretrvávajúcim konfliktom v Pakistane a stúpajúcou hrozbou terorizmu v posledných rokoch. Indická vláda navyše plánuje do roku 2012 vydať 30 mld. USD na modernizáciu armády.⁹ Obrat v mierne klesajúcom trende vydávania na obranu zaznamenalo Japonsko, ktoré si však naďalej udržiava najnižší podiel vojenských výdavkov na HDP spomedzi top 15 krajín.¹⁰ Tento obrat však prichádza v období relatívneho ekonomického poklesu Japonska a jeho významu vo

⁶ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 202.

⁷ Kose, M. A. - Prasad E. S. 2010. *Emerging Markets Come of Age* [online] In *Finance & Development : A Quarterly Publication of the International Monetary Fund*. 2010, vol. 47, no. 4 11. s. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/12/pdf>.

⁸ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 202.

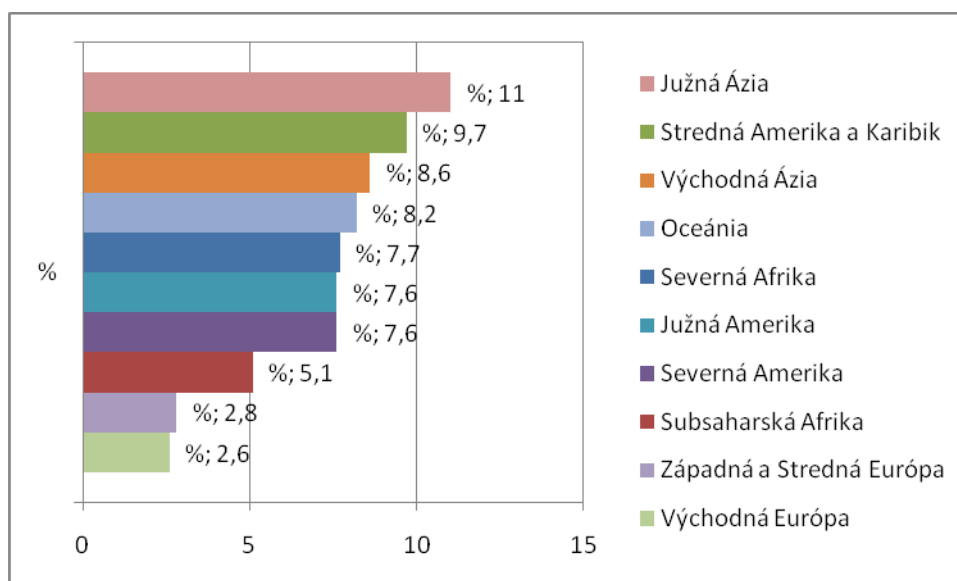
⁹ Tamtiež, s. 189.

¹⁰ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 203

Pozn. Japonsko má od konca druhej svetovej vojny v ústave zakotvené, že jeho výdavky na obranu nesmú prekročiť 1% HDP.

svetovom hospodárstve, čo vyvoláva obavy ázijských štátov z ambícií Japonska v budúcnosti.¹¹

Obrázok 4 : Medziročný rast vojenských výdavkov v regiónoch sveta 2008-2009

Zdroj: Spracované na základe údajov SIPRI Military Expenditure Database.

K vyššej odolnosti voči krízovému vývoju v rozvíjajúcich sa ekonomikách zrejme prispelo aj výrazné zvýšenie vzájomného obchodu týchto krajín. Podľa prepočtov Koseho a Prasada realizovali rozvíjajúce sa krajiny v 80-tych rokoch približne 65% obchodu s vyspelými krajinami a 20% obchodu medzi sebou, v rokoch 2000-2008 sa tento pomer zmenil výrazne v prospech vzájomného obchodu medzi rozvíjajúcimi sa štátmi, ktorý vzrástol na 35% a obchod s vyspelými krajinami poklesol na približne 52%.¹² Výrazne k tomu prispel pokračujúci rast Číny, čím bol podporený rast jej investícií do a dopyt po komoditách z rozvíjajúcich sa krajín, ako napríklad Brazília a Čile, resp. africké krajiny s bohatými zásobami nerastných surovín.¹³ Čína nadviazala obchodné väzby napríklad s Nigériou, ktorá je najväčším exportérom ropy v Afrike a 13 najväčším na svete. Ázijský drak má ponuku na 6 mld. barelov nigérijskej ropy a naďalej sa pokúša získať licencie na ťažbu ropy v Nigérii výmenou za rozvoj infraštruktúry v štáte. Čína je zároveň hlavným dodávateľom vojenského vybavenia Nigérie.¹⁴

Kontinuálny rast vojenských výdavkov na Blízkom východe od roku 2002 skončil rokom 2008. Kríza k tomuto vývoju významne prispela predovšetkým kvôli jej vplyvu na ceny ropy na svetových trhoch. Veľké výkyvy ceny ropy (od 92 UDS/barel v januári 2008 až po 33 USD/barel v decembri 2008) negatívne ovplyvnili príjmy krajín vyvážajúcich ropu. Najviac zasiahnuté boli štáty zoskupené v Gulf Cooperation Council (GCC) – Bahrajn, Kuvajt, Omán, Katar, Saudská Arábia a Spojené Arabské Emiráty.¹⁵

V Afrike globálna hospodárska kríza nenarušila kontinuálne rastúci trend vojenských výdavkov. Výška vojenských výdavkov Afriky závisí prevažne od vývoja v 5 krajinách s

¹¹ Security & Defence Agenda 2010. *The new global security landscape : 10 Recommendations from the 2010 Security Jam*. [online] 2010. 60 s. [cit. 1.12.2010]. Dostupné na internete:

<http://www.securitydefenceagenda.org/Portals/7/2010/Publications/SDA_JAM_Report_highres.pdf>

¹² Kose, M. A. - Prasad E. S., s. 12.

¹³ Tamtiež, s. 11.

¹⁴ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 182.

¹⁵ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 186.

najvyšším objemom vojenských výdavkov na kontinente, Alžírsko, Angola, Maroko, Nigéria a Juhoafrická republika (JAR). Nárast vojenských výdavkov v posledných rokoch bol dôsledkom vojenskej modernizácie, zavádzaním protiteroristických a vnútorných bezpečnostných opatrení a ekonomického rastu, ku ktorému došlo predovšetkým vďaka zvýšeniu ťažby a cien ropy a zemného plynu.¹⁶

Za posledných desať rokov expanzia globálneho hospodárstva udržiavala vysoký dopyt a ceny ropy a zemného plynu. To viedlo k zvýšeným príjmom a investíciám do afrických krajín bohatých na energetické zdroje. Ťažba ropy môže byť zároveň zdrojom konfliktu a potreba zaistiť bezpečnosť ťažby je tiež racionálnym dôvodom na zvýšenie vojenských výdavkov. Vysoký dopyt po rope zvýšil tiež strategický význam afrických krajín. Na príklade Angoly, Čadu a Nigérie je zrejmé ako výnosy z ropy ovplyvňujú výšku vojenských výdavkov v Afrike. Vojenské výdavky Angoly vzrástli od roku 2000 o 40 % a Nigérie až o 101 %. Čad síce v roku 2009 oproti roku 2008 znížil vojenské výdavky o 33 % ale ich hodnota (436 mil. USD) predstavuje šesťnásobok hodnoty z roku 2005.¹⁷

Dopad krízy na krajiny Latinskej Ameriky bol výraznejší a to najmä z dôvodu vyššej previazanosti latinsko-amerických krajín na trhy ekonomicky vyspelých štátov.¹⁸ Kríza spomalila nedávne vysoké ekonomické rasty a znížila exporty. Hospodárska komisia pre Latinskú Ameriku a Karibik (CEPAL/ECLAC) uviedla, že HDP v regióne kleslo v roku 2009 o 1,9 %.¹⁹ To výrazne ovplyvnilo štátne rozpočty, prevažne v krajinách výrazne závislých na vývoze komodít. Avšak dopad ekonomickej krízy na celkové hospodárstvo Latinskej Ameriky nebol taký výrazný ako sa pôvodne predpokladalo. Konsolidáciu ekonomík niektorých štátov ECLAC pripisuje trom faktorom: zvýšeniu spotreby obyvateľstva, investícií a exportu.²⁰

Relatívne vysoký rast vojenských výdavkov v Strednej Amerike a Karibiku bol spôsobený výrazným nárastom vojenských výdavkov v Mexiku. Mexiko v roku 2009 zvýšilo svoje vojenské výdavky o 11% v reálnom vyjadrení, a to najmä z dôvodu boja proti drogovým kartelom. V Južnej Amerike taktiež kríza nemala výrazný vplyv na rastúci trend vojenských výdavkov. Brazília a Kolumbia, krajiny s najväčšími výdavkami v regióne vykázali 16% a 11% nárast v roku 2009. K zníženiu vojenských výdavkov došlo v Čile a Venezuele, čo bolo predovšetkým dôsledkom ich vysokej závislosti na vývoze komodít. Pokles vojenských výdavkov o 5% v Čile nastal predovšetkým kvôli poklesu ceny medi na svetových trhoch. Výnosy z medi sú v Čile priamo previazané v výškou vojenských výdavkov v štáte. Na základe zákona z roku 1958 10% výnosov z predaja medi je automaticky pridelených armáde. V rokoch 1990-2007 odviedla Národná medná spoločnosť – Corporacion Nacional del Cobre (CODELCO) armáde 7,4 mld. USD, čo predstavovalo 21 % štátneho rozpočtu na obranu.²¹ Najväčší percentuálny pokles výdavkov na obranu v regióne vykázala Venezuela (25%). Napriek tomu ako uvádzajú Perlo-Freeman, Ismail a Solmirano pokles vojenských výdavkov Venezuely nemusí byť až taký rapidný, nakoľko skutočné výdavky na obranu Venezuely kontinuálne prekračujú pôvodný návrh rozpočtu na obranu. Vysoké ceny ropy na svetových trhoch umožnili Venezuele zvýšiť za 5 rokov (2003-2008) vojenské výdavky o 136%. Krajina plánuje rozsiahlu modernizáciu armády a zvýšenie účasti

¹⁶ Tamtiež, s. 179.

¹⁷ Tamtiež, s. 181.

¹⁸ Kose, M. A. - Prasad E. S., s. 9.

¹⁹ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 182.

²⁰ Economic Survey of Latin America and the Caribbean. 2010. *Cepal News : Latin America And The Caribbean To Grow 5.2% In 2010*. [online] 2010, vol. 25, No. 7. 4 s. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.eclac.org/washington/noticias/noticias/5/21825/2010-07_CEPAL_News.pdf>

²¹ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 183.

civilistov na obrane štátu. V roku 2009 Venezuela schválila povinnú brannú povinnosť všetkých mužov a žien vo veku 18-60 rokov.²²

Dopad globálnej finančnej krízy na trhy rozvíjajúcich sa krajín Európy bol v porovnaní s krajinami rozvíjajúcej sa Ázie oveľa výraznejší. Spomedzi rozvíjajúcich sa krajín vykazovali pred krízou rozvíjajúce sa krajiny Ázie a Európy najvyšší HDP p.c. Naopak s vypuknutím krízy sa vývoj v týchto dvoch skupinách začína rozchádzať, pretože zatiaľ čo ázijské krajiny, najmä India a Čína preukázali vysokú mieru odolnosti voči súčasnému krízovému vývoju, mnohé z európskych rozvíjajúcich sa ekonomík ním boli veľmi silno zasiahnuté.²³ Kríza spomalila ekonomický rozvoj a mala závažné dôsledky aj na ekonomiky vyspelých európskych krajín. Západná a Stredná Európa vykazuje od skončenia Studenej vojny len mierny rast vojenských výdavkov. Globálna kríza tento trend výraznejšie neovplyvnila, pretože vlády udržali úroveň obranných rozpočtov za účelom stimulácie národných ekonomík. Na druhej strane mnohé krajiny strednej a východnej Európy, ktoré kríza zasiahla silnejšie, a ktoré nemajú dostatočné rezervy a nie sú dostatočne solventné na získanie úverov za účelom udržania rozsiahlych deficitov, urobili výrazné škrty v obranných rozpočtoch. Rozpočet na obranu štátu v dôsledku krízy znížilo Bulharsko, Chorvátsko, Estónsko, Lotyšsko, Rumunsko, Srbsko, Slovensko a Ukrajina. Česká republika, Maďarsko a Poľsko vojenské výdavky zvýšili.²⁴

Ekonomický pokles navyše sťažuje úsilie zvýšiť vojenské kapability Európy predovšetkým na úrovni EÚ a v rámci NATO. Napriek tomu, že Západná a Stredná Európa sa ako región s 326 mld. USD vydanými na obranu v roku 2009 radí na druhé miesto v poradí regiónov s najvyššími vojenskými výdavkami vo svete, len 2,8% medziročný rast vojenských výdavkov je druhý najmenší vo svete (pozri obrázok 4). Cieľ Severoatlantickej Aliancie dosiahnuť vojenské výdavky členských štátov na úrovni 2% v roku 2009 spĺňalo iba 5²⁵ z 28 členských štátov. Nedostatok finančných prostriedkov vydávaných na obranu zo strany Európskych partnerov chce NATO vyvážiť odstránením prebytočných duplicít a využitím synergií pôsobenia medzinárodných subjektov v oblasti bezpečnosti. Nová strategická koncepcia NATO, schválená hlavami členských štátov koncom roka 2010, zdôrazňuje, že Aliancia ... *musí mať k dispozícii dostatočné zdroje – finančné, vojenské aj ľudské – aby mohla vykonávať svoje úlohy, ktoré sú nevyhnutné pre zaistenie bezpečnosti obyvateľstva a územia členských štátov NATO. Avšak dodáva ... Tieto zdroje musia byť použité tým najefektívnejším a najúčinnnejším možným spôsobom.*²⁶

Rast vojenských výdavkov vo Východnej Európe bol predovšetkým v dôsledku ekonomickej krízy oveľa nižší ako v predchádzajúcich rokoch. Vojenské výdavky východnej Európy sa od roku 2000 zvýšili o 108%, pričom v západnej Európe za to isté obdobie vzrástli iba o 6,6%. Avšak v porovnaní s nastúpeným trendom sa rast vojenských výdavkov Východnej Európy výrazne spomalil. Najväčší podiel na tom má Ruská federácia, ktorá v dôsledku negatívnych dopadov krízy na ruskú ekonomiku zmiernila rast výdavkov obranného sektora. V polovici roka 2009 Rusko revidovalo pôvodný rozpočet na obranu, čo viedlo k najnižšiemu rastu vojenských výdavkov Ruska v reálnom vyjadrení za posledných 10 rokov.²⁷

²² Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 185.

²³ Kose, M. A. - Prasad E. S., s. 11.

²⁴ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 192.

²⁵ Albánsko, Francúzsko, Grécko, Veľká Británia a USA.

Financial and Economic Data Relating to NATO Defence [online] 2010. 9 s. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2010_06/20100610_PR_CP_2010_078.pdf>

²⁶ NATO 2010. *Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation: Active Engagement, Modern Defence* [online] North Atlantic Treaty Organization 2010. s. 11 [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>>

²⁷ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 192.

Regiónom s najvyšším objemom vojenských výdavkov vo svete je s vysokým predstihom Severná Amerika. Kanada aj USA výrazne zvýšili svoje vojenské výdavky (6,6% a 7,7%). V Kanade k zvýšeniu vojenských výdavkov do veľkej miery prispela účasť kanadských vojakov na medzinárodnej operácii v Afganistane.²⁸ Vojenské výdavky USA aj napriek nástupu Baracka Obamu do funkcie prezidenta nezaznamenali výraznejšie zmeny. K markantnejšiemu zníženiu vojenských výdavkov krajiny pravdepodobne v dôsledku pretrvávajúcich konfliktov v Iraku a v Afganistane, napriek snahám súčasnej vlády nedôjde. Ekonomická kríza nemala významný dopad na výdavky na obranu Spojených štátov. Americká vláda sa snažila poskytnúť fiškálne stimuly hospodárstvu a odsunula redukcii deficitu štátneho rozpočtu. Stimulačný balíček USA v hodnote 787 mld. USD obsahuje však iba 7 miliardové mimoriadne navýšenie vojenských výdavkov. Relatívne nízka suma môže byť odrazom toho, že zvyšovanie výdavkov na obranu nie je najefektívnejším spôsobom vytvárania pracovných miest. Každá dodatočná miliarda USD smerujúca do vojenských výdavkov vytvorí 8900 pracovných miest, v porovnaní s 12 200 v prípade, že by boli investované do čistej energie, 14 000 v prípade zdravotníctva a 20 800 v prípade školstva.²⁹

Súčasný vývoj výdavkov na obranu vo svete poukazuje na skutočnosť, že znižovanie vojenských výdavkov je najmä u dominantných štátov na medzinárodnej scéne veľmi citlivou záležitosťou. Zároveň je prostriedkom rozvíjajúcich sa krajín umocňovať svoj regionálny, resp. globálny vplyv. Nerovnomerné dopady krízy na jednotlivé regióny a štáty sveta a schopnosť veľkých ekonomík zvládnuť vysoké rozpočtové deficity pravdepodobne povedie k udržaniu rastúcej úrovne svetových vojenských výdavkov aj v budúcnosti.

Použitá literatúra:

1. Economic Survey of Latin America and the Caribbean. 2010. Cepal News : Latin America And The Caribbean Will Grow By 6% In 2010 Thanks To The Economic Recovery. [online] 2010, vol. 25, No. 12. 5 s. [cit. 3.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.eclac.org/washington/noticias/noticias/5/21825/2010-12_CEPAL_News.pdf>
2. Economic Survey of Latin America and the Caribbean. 2010. Cepal News : Latin America And The Caribbean To Grow 5.2% In 2010. [online] 2010, vol. 25, No. 7. 4 s. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.eclac.org/washington/noticias/noticias/5/21825/2010-07_CEPAL_News.pdf>
3. KOSE, M. A. - PRASAD E. S. 2010. Emerging Markets Come of Age [online] In Finance & Development : A Quarterly Publication of the International Monetary Fund. 2010, vol. 47, no. 4 8-12. s. [cit. 1.12.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/12/pdf>>
4. KAUAME, A. T. 2009. Financial Crisis : Impact on the Middle East [online] In Development Horizons. 2009, first/second quarter 6-11 s. [cit. 1.12.2010]. Dostupné na internete: <http://siteresources.worldbank.org/INTLEBANON/News%20and%20Events/22279161/WB_newsletter_english_lowres.pdf>
5. NATO 2010. Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation: Active Engagement, Modern Defence [online]

²⁸ Perlo-Freeman, S. - Ismail, O. - Solmirano, C., s. 196.

²⁹ Tamtiež., s. 197.

- North Atlantic Treaty Organization 2010. 11 s. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>>
6. MATLARY, J. H. - OYVIND, O. 2007. Denationalisation of Defence : Convergence and Diversity. Hampshire : Ashgate Publishing Limited, 2007. 181 s. ISBN 978-0-75467119-0.
 7. PERLO-FREEMAN, S. - ISMAIL, O. - SOLMIRANO, C.2010. Military Expenditure. In SIPRI Yearbook 2010 : Armaments, Disarmament and International Security. New York : Oxford University Press, 2010. s.177-247. ISBN 978-0-19-958112-2.
 8. Security & Defence Agenda 2010. The new global security landscape : 10 Recommendations from the 2010 Security Jam. [online] 2010. 60 s. [cit. 1.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.securitydefenceagenda.org/Portals/7/2010/Publications/SDA_JAM_Report_highres.pdf>
 9. SIPRI Military Expenditure Database. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.sipri.org/databases/milex>>
 10. World Economic Outlook Database. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/weodata/index.aspx>>
 11. 11. Financial and Economic Data Relating to NATO Defence [online] 2010. 9 s. [cit. 2.12.2010]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2010_06/20100610_PR_CP_2010_078.pdf>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Gabriela ŠVEJDOVÁ

VYSOKÁ ŠKOLA TECHNICKÁ A EKONOMICKÁ
ČESKÉ BUDEJOVICE

EFEKTIVITA MARKETINGOVÉ KOMUNIKACE INTERNETOVÉHO PLATEBNÍHO SYSTÉMU

svejdova@mail.vstecb.cz

Abstrakt

Cílem článku bylo ohodnotit současný stav a efektivitu reklamy a vůbec celé marketingové komunikace vybrané firmy, která funguje pouze prostřednictvím webového rozhraní a obchodních zástupců, nemá tedy žádný kamenný obchod nebo informační centrálu pro uživatele. Vzhledem k tomu že funguje již druhým rokem a stále nemá takovou základnu klientů, jakou by s efektivním využitím všech forem marketingové prezentace, kterou využívá mít mohla, byl vytvořen následující projekt na zvýšení zmíněné efektivitu. Za tímto účelem byly vytvořeny dotazníky pro stávající klientelu a vyhodnoceny současné i budoucí možnosti.

Klíčová slova: reklamní kampaň, efektivita, elektronická peněženka, finanční gramotnost, sklik, outsourcing, bezpečnost a ochrana osobních dat.

Abstract

The purpose of this article was to rate the present state of effectiveness of advertising and whole marketing communication of choosen firm at all. This company takes place only by means of webs interface and by salesmen, it has not stone-business or informative centre for users. Regarding to that the firm is operating already for two years and all the time it has not still such a client base it should has, if it would use the efficient of all marketing presences forms. Therefore was following project of potencial increasing effectiveness created. For this purpose was generated a questionnaire which was distributed to a current clients and acquired data was evaluated for future possibilities.

Keywords: advertising campaign, effectiveness, electronic wallet, financial literacy, „sklik“, outsourcing, safetyt and security of personal data.

Úvod

Firma, která je cílem zkoumání v tomto článku si nepřála být jmenována, nazývejme ji tedy ABC, je na trhu od roku 2008 a zaměřuje se na dva klíčové produkty. Je to forma elektronické peněženky pro drobné platby na internetu a poskytování platební brány pro provozovatele e-shopů. Tedy na dva odlišné segmenty zákazníků. Vzhledem k tomu že druhý produkt se realizuje především formou obchodních zástupců, a tento model vyžaduje jiný stupeň a formu zabezpečení zaměříme se zde pouze na první klíčový produkt, který je cílený pro běžného internetového uživatele s neomezenou věkovou strukturou. V současné době se veškerá reklama provádí formou neplacené stránky na sociální síti facebook a upustilo se již i od placené reklamy na portálu seznam.cz formou bannerů, tzv. sklik. Další formy reklamy využívají na stránkách svých klientů, e-shopů, kde je možnost „prokliku“, tzn. Na stránkách firmy ABC je umístěna reklama na daný e-shop a tento e-shop má na svých stránkách

viditelně umístěn banner firmy ABC. CO se bezpečnosti informací i samotné hotovosti týče musela firma prokázat svou odolnost proti útokům hackerů i zlodějů. Nejedná se o bankovní ústav, tudíž požadavky na ní kladené nebyly tak nedosažitelné, ale přesto musela splnit řadu přísných kritérií. Každý úkon, který je realizován prostřednictvím internetového bankovníctví, má několik etap, než dospěje do zdárného cíle. Během těchto etap existuje několik oblastí, které představují potenciální riziko a které musí s ohledem na bezpečnost klienta ošetřit. Jde zejména o oblasti zabezpečení přenosu dat mezi klientem a jeho internetovou peněženkou, autentizace klienta a autorizace převodu peněz. Bezpečnost se během této operace dá rozdělit na tři hlavní body. V první řadě jde o ověření identity poskytovatele peněženky, nebo brány, za druhé se jedná o šifrování samotných dat a třetí kategorií je bezpečnost samotného prohlížeče. Od 1. 1. 2003, začal platit nový zákon č. 124/2002 Sb., který provoz mikroplatebních systémů podmiňuje předchozím souhlasu ČNB, která jej vydává na základě žádosti ve správním řízení. Avšak i po kladném vyřízení žádosti musí provozovatelé mikroplatebních systémů dodržovat několik pravidel, z nichž první říká: Elektronický peněžní prostředek vydaný držiteli uchovává elektronické peníze v hodnotě nejvýše 4 500 Kč a současně celková částka závazků vydavatele nepřesáhne v žádném okamžiku částku 150 000 000 Kč.

Materiál a metodika

Materiál byl získáván chronologicky přímo z interních zdrojů firmy, konzultacemi s outsourcovanou firmou mající na starosti marketingové zabezpečení firmy ABC, vlastním pozorováním a v neposlední řadě taktéž dotazníkovým šetřením.

Využité metody

Interní zdroje firmy

Základní informace o fungování firmy, finanční přehled a stávající investice do reklamních kampaní byly čerpány přímo z interních zdrojů firmy poskytnutých za podmínek, že citlivá data a číselné údaje nebudou zveřejňována. Taktéž firemní zabezpečení provozu platební brány a internetové peněženky bylo čerpáno z interních zdrojů

Marketingoví specialisté

Firma ABC se sestává pouze z jednatele a obchodních zástupců, ostatní činnosti nezbytné pro chod společnosti si outsorcuje. Stejně tak i marketingem celého projektu se tedy zabývá najatá firma a stará se o image produktu, webovou prezentaci a veškerou marketingovou komunikaci.

Dotazníkové šetření

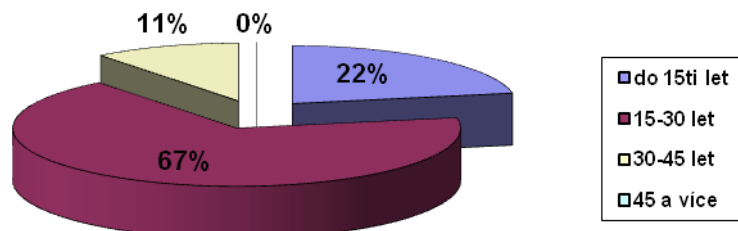
Pro potřeby zhodnocení stávající situace a možnostech dalšího rozvoje reklamní kampaně byl vytvořen dotazník pro stávající uživatele peněženky. V dotazníku byly položeny i otázky zabývající se důvěrou klientů k bezpečnosti a ochraně jejich citlivých údajů a peněz vložených do i-peněženky. Tento dotazník byl zavěšen na portál vyplnto.cz, kde byl uživatelům k dispozici po jeden měsíc, poté byl stažen. Informace o umístění dotazníku byla uživatelům zaslána v pravidelně rozesílaných informačních emailech. Na jeho vyplnění se podílelo zhruba 60% aktivních uživatelů.

Výsledky

Z interních zdrojů a zdrojů marketingové firmy jasně vyplynulo, že reklama pro tento klíčový produkt se v současnosti odbývá pouze prostřednictvím neplacených stránek sociální sítě facebook, reklamními bannery na spřátelených e-shopech, a placeným umístěním ve

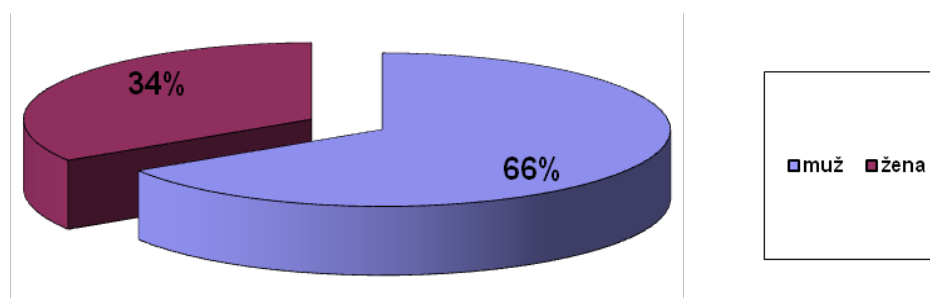
vyhledávači. Na základě zpracovaných dat z dotazníku vyplynuly následující výsledky (v procentech):

Graf 1: Věková struktura uživatelů. Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

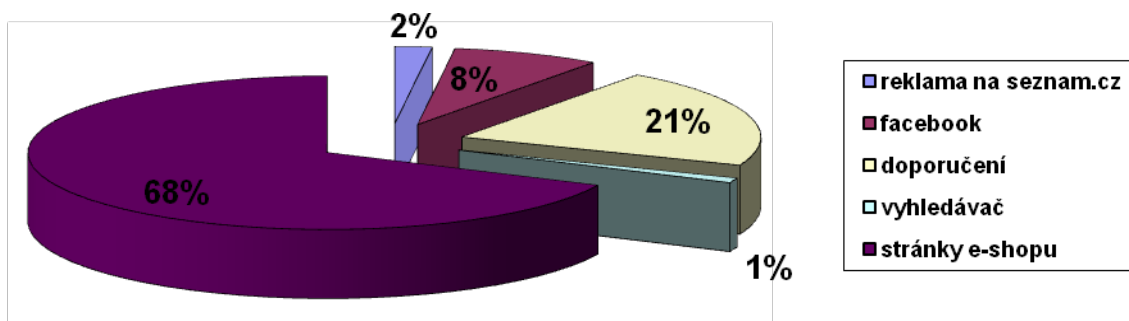
Věk uživatelů je nejčastěji mezi 15 a 30 rokem. Nezanedbatelná není ani věková skupina do 15ti let, pro kterou je služba elektronické peněženky možnou variantou „spořicího prasátka“ na kapesné.

Graf 2: pohlaví uživatelů. Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

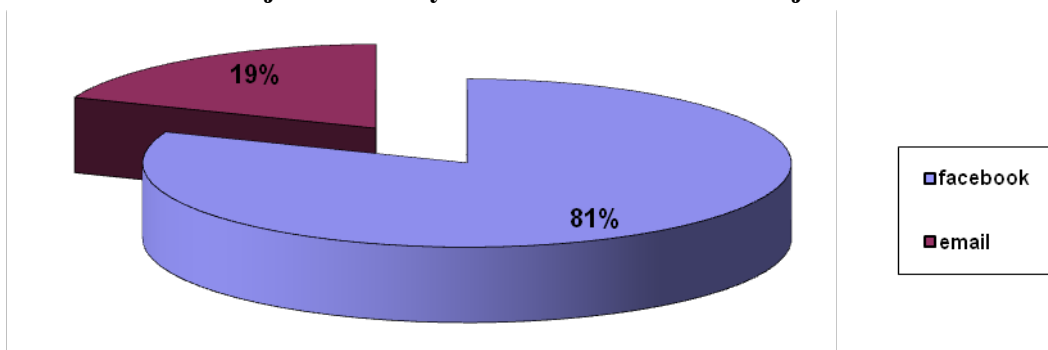
Z grafu vyplývá, že nadpoloviční většina uživatelů produktu jsou muži.

Graf 3: Kde jste se dozvěděli o elektronické peněženke? Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

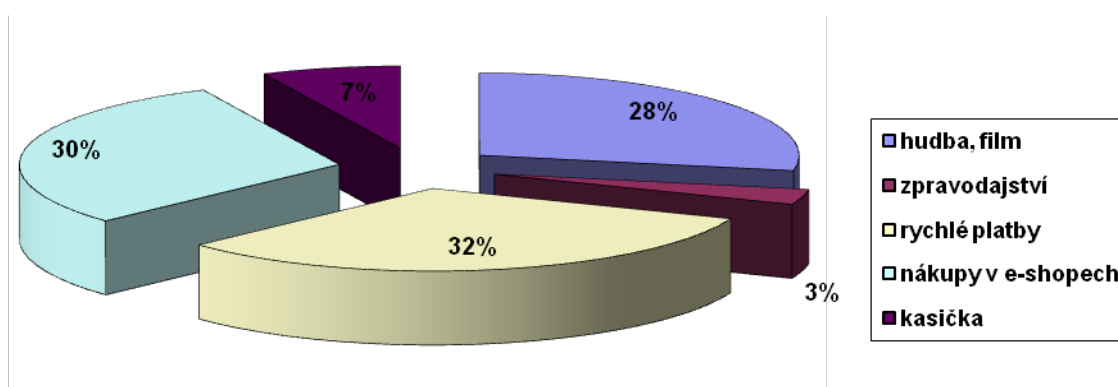
Na otázku „kde jste se o možnosti zřízení elektronické peněženky dozvěděli“ odpovědělo nejvíce respondentů že ze stránek svého oblíbeného e-shopu, druhou nejčastější odpovědí bylo, že na základě doporučení.

Graf 4: Kde sledujete aktuality o našich službách?. Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

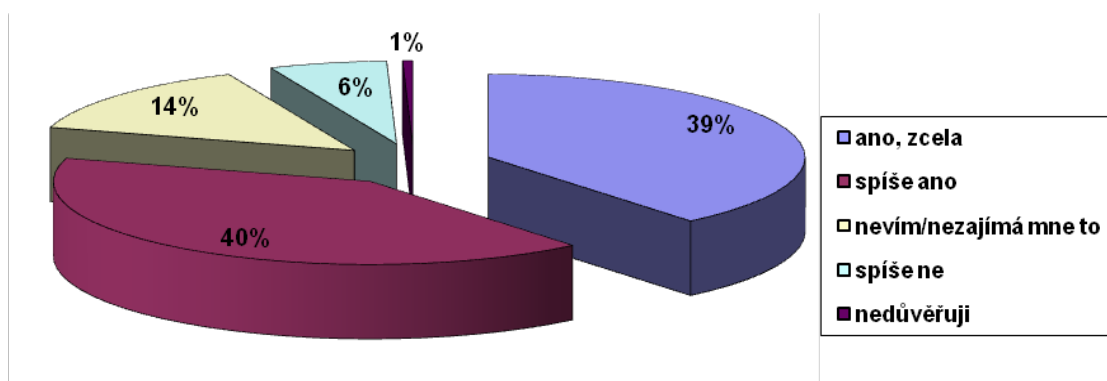
Aktuality týkající se poskytovaných služeb uživatelé nejčastěji sledují na sociální síti, pravidelně zasílaným emailům věnuje pozornost jen 19% z dotázaných.

Graf 5: Na co peněženku nejčastěji používáte? Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

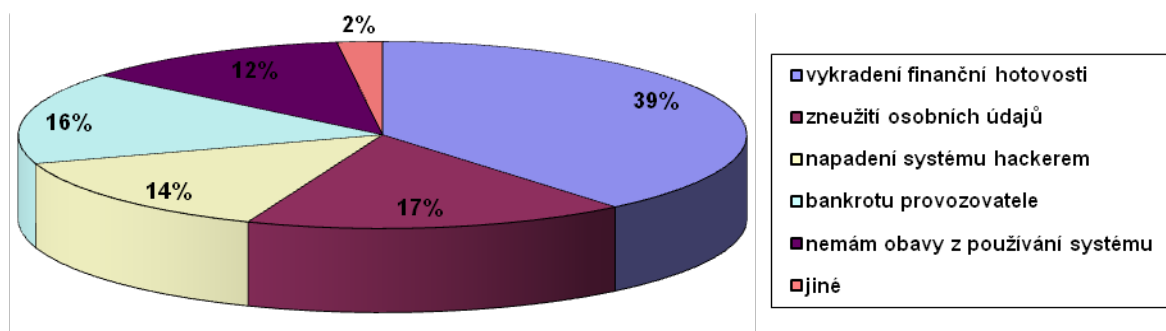
Nejčastěji je produkt používán pro uskutečňování rychlých plateb (platba na aukčních portálech, převody peněz mezi kamarády atd.), především díky průběhu platby v reálném čase, Téměř shodně jsou na tom nákupy v e-shopech a online nákup hudby a filmů. Systém kasičky pro mladší uživatele a platby za zpravodajství zatím zaostávají za ostatními.

Graf 6: Důvěřujete zabezpečení tohoto mikroplatebního systému proti zneužití? Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

Většina z dotázaných hodnotila zabezpečení svých peněz a údajů z uživatelského pohledu jako naprosto dostačující a dokonce se vyskytla i překvapivě velká část uživatelů (zejména mladší věkové kategorie, která systém zabezpečení vůbec neřešila, a to hlavně z důvodů nízkých částek, které ve své elektronické peněženke využívali)

Graf 7: Čeho se při používání mikroplatebního systému obáváte nejvíce? Zdroj: vlastní dotazníkové šetření

Největší obavy v uživatelích vzbuzuje zneužití jejich finanční hotovosti a jejich osobních údajů. Což je velmi překvapivé, neboť tento systém nepožaduje pro registraci žádné osobní údaje kromě emailové adresy! V kolonce „jiné“ zmiňovali uživatelé především obavu z vlastních technických rezerv a obavy z toho, že se nedokáží v prostředí elektronických plateb orientovat.

Diskuse a závěr

Z dat získaných dotazníkovým šetřením vyplývá, že nejpočetnější skupinou jsou uživatelé ve věku 15-30 let, především muži. o možnosti zřídit si tuto službu se dozvěděli ve většině případů při nákupu v e-shopu, proto by bylo vhodné zaměřit se na umístění a viditelnost loga na stránkách e-shopů. Velkou rezervou jsou v tomto případě stránky založené firmou ABC na sociální síti facebook. Zde fungují zdarma, tudíž je znají především lidé, kteří již peněženku zřízenou mají a tyto stránky využívají především jako zdroj informací, možnost zúčastnit se se různých pravidelných soutěží a her. Ideálním doplňkem by mohla být placená forma prezentace na této sociální síti. Zadavatel si zde může určit přesně jaký segment (věk, pohlaví, náboženské či politické vyznání, vzdělání a mnohé další) a kolikrát denně se chystá oslovit. Vybrané skupině uživatelů se pak v pravidelných intervalech v liště vedle jejich profilu zobrazuje právě reklamní oslovení a vybízí k „prokliku“ na stránku s produktem, resp. službou. Nejeftivnějším nástrojem se dle společnosti SunMarketing, která se na tvorbu a správu facebookových reklam zaměřuje je přímá reklama, která se zobrazuje uživatelům dle výběru klienta. Souvisí s vytvořením vlastního profilu, který tedy již v současnosti funguje a informační stránky či skupiny v rámci sítě facebook. Tato se pak ve formě tzv. „Facebooks adds“ (viz obr. č 1- červeně ohraničené pole- místo pro reklamní buňky) zobrazuje v pravé části stránky při prohlížení profilu, vyhledávání přátel apod., tedy tam, kde tráví uživatelé nejvíce času. Vzhledově se vždy jedná o krátké komerční sdělení s obrázkem. V jeho textu může být výzva, informace, vtip nebo provokace, která vybízí k „prokliku“ na profil, či již zmíněné stránky, kde je již k dispozici větší množství informací o nabízeném produktu.

Obr. č. 1: Umístění facebook ads na profilu

zdroj: <http://www.sunmarketing.cz/facebook/index.html> (zhlédnuto 24.10.2009).

Platba reklam na facebooku:

Firma ABC si může zvolit platbu buďto za kliknutí nebo za tisíc zobrazení své stránky, resp. skupiny. Určí si podle sebe denní rozpočet (minimum je \$1) a období, odkdy do kdy chce reklamu spustit, pokud nemá běžet okamžitě a nepřetržitě. Dále si může sama určit maximální nabídku za kliknutí (minimálně \$0,01) nebo tisíc zobrazení (minimálně \$0,1). Poté už stačí vyplnit platební údaje – platí se platební kartou, přes internet- facebook si sám z uvedeného účtu strhává částku podle prokliků za dané období (obvykle každých 5 dní). Platby nelze uskutečňovat zatím v korunách, tudíž si lze zvolit jinou měnu (dolar, euro apod) a částka ke splacení se přepočítá aktuálním kurzem na koruny. Na již fungující stránce lze četnost reklamy hlídat a upravovat podle aktuálních potřeb. Vše je dáno do přehledných tabulek a grafů, takže firma by měla vždy dokonalý přehled o tom kolik lidí si za den zobrazilo jeho stránku a kolik ho to ten daný den stálo peněz. Díky tomu může pak pružně reagovat např. na vzrůstající zájem zvýšením denního limitu prokliků, resp. peněz, nebo opačným směrem, snížit své denní výdaje, pokud se mu reklama nezdá maximálně efektivní.

Tímto opatřením by vzrostl počet „fanoušků“ facebookových stránek i o prozatimní „neuživitele“ peněženky, kteří by se na tyto stránky jinak nedostali. Vzhledem k tomu že většina stávajících uživatelů novinky a aktuality čerpá právě ze stránek na sociální síti a pravidelně rozesílaným informačním bulletinům nevěnují významnou pozornost. Věk uživatelů i místo, kde nejčastěji používají k placení tuto elektronickou peněženku přímo vybízí k zaměření se na marketingovou komunikaci prostřednictvím těchto sítí a viditelnějším umístěním loga nebo poutavých odkazů na stránkách klíčových partnerů (dominantní e-shopy, hudební a filmové servery)

Další rezervou, kterou je možné v marketingové komunikaci produktu firmy ABC spatřit je zajímavá myšlenka posilování finanční gramotnosti nejmladších uživatelů. Vychází z principu, že peněženka by mohla sloužit jako internetová kasička na kapesné a měla by pomoci naučit děti hospodařit s penězi a to nejen v rámci internetu. Tato možnost není nijak zvýrazněna ve výhodách produktu ani se s ní nepracuje v rámci cílového segmentu (rodič-dítě).

Jak již bylo naznačeno výše, nabízí se otázka, zda mikroplatby jsou zabezpečené stejně dobře jako jiné elektronické platební systémy. Bylo již řečeno, že potřeba maximální bezpečnosti zde není až tak palčivá jako při platbách větších částek. Samozřejmě stále je

potřeba odpovídajícího zabezpečení, které samozřejmě něco stojí. Důvěra je problém, který také zřejmě není tak vážný jako u jiných elektronických platebních systémů jednoduše z toho důvodu, že možné finanční ztráty z těchto transakcí nejsou až tak velké. Užívání zmíněných peněženek nevyžaduje osobní údaje a chrání tak anonymitu uživatele. To jiné mikroplatební systémy postrádají. Pokud přesto uživatel potřebuje mít zesílenou anonymitu, je doporučeno používat neidentifikovatelnou emailovou adresu a neidentifikovatelnou přezdívku. Pro zvýšení kontroly nad potvrzováním plateb je také doporučeno nastavit finanční hranici platby. Každá platba s vyšší částkou bude provedena až na druhé potvrzení, což eliminuje provedení platby pouhým překlepnutím. Tento mikroplatební systém je zabezpečen nejvyšší mírou ochrany, která byla úspěšně ověřena a certifikována nezávislým auditem. Omezení proti zneužití, např. za účelem „praní peněz“ jsou daná ze zákona a to maximálním zůstatkem elektronické peněženky, který nesmí přesáhnout v přepočtu 150 EUR, maximální objem příchozích plateb za kalendářní rok nesmí přesáhnout v přepočtu 2.500 EUR a maximální objem odeslaných bankovních plateb za kalendářní rok nesmí přesáhnout v přepočtu 1.000 EUR.

Závěrem lze zkonstatovat, že z marketingového hlediska je reklama vybraného produktu nedostatečná a neodpovídá kvalitou času a financím, které do ní byly investovány. Reklamní kampaň lze vést jednodušeji díky zacílení na vybrané segmenty a vyslyšení aktuálních a hlavně individuálních potřeb produktu. Stejně tak lze ušetřit na internetové reklamě, placené bannery na portálu seznam.cz, tzv. sklik, se ukázaly jako neefektivní forma kampaně, drtivá většina stávajících uživatelů je, dle dotazníkového šetření ani nezaregistrovala. Firma by měla zhodnotit zda místo placených, velmi obecných služeb marketingové firmy nenajmout jednoho specialistu, který by měl produkt na starosti a staral se o něj více do hloubky a „přímo na tělo“.

Použitá literatura:

1. ŠVEJDOVÁ, G. Nové trendy marketingovej komunikácie/ Aktuálne otázky svetovej politiky a ekonomie, Bratislava, Ekonomická Univerzita v Bratislave, 2009.
2. VYSEKALOVÁ, J., MIKEŠ, J.: Reklama, 2. aktualizované a rozšířené vydání, Grada, 2007, ISBN 978-80-247-2001-2.
3. Reklamní agentura Sun Marketing s.r.o., Reklama na Facebooku - komunitní marketing funguje, [citováno 2010-07-06] dostupné z WWW <http://www.sunmarketing.cz/facebook/index.html>.
4. interní zdroje sledované firmy a podklady dodané marketingovou firmou.
5. webové stránky měšec.cz, Mikroplatby - jsou nezbytné? [citováno 2010-09-09] dostupné z WWW < <http://www.mesec.cz/clanky/mikroplatby-jsou-nezbytné/> >.
6. webové stránky měšec.cz, Budoucnost mikroplateb na internetu, [citováno 2010-09-09] dostupné z WWW < <http://www.mesec.cz/clanky/budoucnost-mikroplateb-na-internetu/> >.

Kontakt

Katedra ekonomiky a managementu
Vysoká škola technická a ekonomická
Okružní 10,
370 01 České Budějovice
Česká republika

Ľubomír TOKÁR, PhD.

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

STRATEGICKÉ PROBLÉMY NATO V AFGANISTANE¹

lubo.tokar@gmail.com

Abstrakt

Príspevok analyzuje problémy NATO v doposiaľ najvýznamnejšej operácii aliancie - ISAF v Afganistane. NATO má značné problémy na mnohých úrovniach súčasne: ambiciózný cieľ, nesúlad medzi cieľmi operácie a prostriedkami, absencia hodnoverného miestneho partnera, sporná operačná doktrína a vlašná podpora zo strany niektorých spojencov. Tieto skúsenosti neveštía pre NATO svetlú budúcnosť pri operáciách podobného druhu v budúcnosti.

Kľúčové slova: NATO, ISAF, Afganistan, aliancie, povstanie, protipovstalecké aktivity, protiteroristické aktivity.

Abstract

The paper analyzes problems that NATO is having in its most significant operation - ISAF in Afghanistan. NATO faces simultaneous problems at multiple levels: an ambitious goal, a mismatch between ends and means, absence of a credible local partner, doubtful operation doctrine for counterinsurgency, and mild support of certain NATO allies. The experience of ISAF does not augur well for NATO's similar-type operations in the future.

Key Words: NATO, ISAF, Afghanistan, alliances, insurgency, counterinsurgency, counterterrorism.

Úvod

NATO sa angažuje v Afganistane v operácii International Security Assistance Force (ISAF) od augusta 2003, hoci pôsobenie viacerých z členských štátov NATO v Afganistane možno datovať od rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN 1386 z roku 2001 a od následnej konferencie v Bonne v decembri 2001. Kým pôvodný mandát operácie ISAF sa vzťahoval len na zaistenie bezpečnostnej situácie len v okolí hlavného mesta Afganistanu – Kábulu, rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN 1510 z roku 2003 umožnila postupnú geografickú expanziu na celé územie krajiny. Stalo sa tak v štyroch fázach, začínajúc expanziou z Kábulu do severného regiónu krajiny v októbri 2004, smerom na západ v roku 2005, južne do leta 2006 a na východ k októbru 2006.

Oficiálny mandát misie znie (ISAF 2010): „ISAF, v spolupráci s vládou Islamskej republiky Afganistan, realizuje operácie v Afganistane s cieľom znížiť spôsobilosti a vôľu povstania, podporiť rast kapacity a spôsobilosti Afganských národných bezpečnostných síl (ďalej ANSF – skratka anglického označenia Afghan National Security Forces) a uľahčiť

¹ Tento príspevok vznikol v rámci realizácie projektu Univerzitetnej grantovej agentúry Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici s názvom Slovenská republika v teóriách medzinárodných vzťahov.

zlepšenia vo vládnutí a socio-ekonomickom rozvoji s cieľom zabezpečiť bezpečné prostredie pre udržateľnú stabilitu, viditeľnú pre populáciu.“

Celkové počty zahraničných jednotiek ISAF z časového hľadiska značne kolísali. Podľa správy NATO s názvom Afghanistan Report 2009 sa v krajine v roku 2003 nachádzalo 5500 vojakov z 32 krajín, v roku 2004 okolo 8000 vojakov a v polovici roku 2005 9600 vojakov. Tento počet sa v nasledujúcom roku zvýšil o viac než 100% na 19 500 vojakov v septembri roku 2006, na 31 000 v novembri 2007, narástol na 47 000 v roku 2008 a 56 000 na jar roku 2009. Podľa rozmiestnenia síl ISAF z júla 2010 sa momentálne v Afganistane nachádza takmer 120 000 jednotiek zo 46-ich krajín vrátane všetkých 28-ich členských štátov NATO. Podľa posledných dostupných údajov participuje na ISAF 48 štátov a celková medzinárodná vojenská prítomnosť je vo výške 140 000 vojakov. Štátmi s najväčšími príspevkami v lete 2010 boli USA nasledované Veľkou Britániou, Nemeckom, Francúzskom, Talianskom, Kanadou, Poľskom, Tureckom, Holandskom a Austráliou. USA poskytuje celkovo viac než 65% vojakov a prvých päť participujúcich štátov tvorí 85% celkového príspevku. USA je bezpochyby najdôležitejším individuálnym prispievateľom a vzhľadom na veľkosť svojho príspevku má najdôležitejšie slovo pri formulovaní celkovej stratégie NATO v Afganistane. Pre porovnanie, príspevok Slovenskej republiky predstavuje len čosi cez 1%.

NATO však napriek zvyšujúcemu sa úsiliu v podobe permanentne sa zvyšujúcej vojenskej prítomnosti zápasí pri realizácii cieľov misie ISAF so závažnými strategickými problémami. Stratégia býva často prezentovaná ako vzťah medzi cieľmi, spôsobmi a prostriedkami (angl. ends – ways – means), pričom tieto pojmy budú pre potreby tohto článku rozmenené na drobné v nasledujúcich častiach. Všetky tri aspekty stratégie boli relatívne stručne a zreteľne zadefinované prezidentom USA Barackom Obamom v prejave 27. marca 2009 a následne aktualizované v prejave vo West Pointe 1. decembra 2009. Zároveň sú všetky tri aspekty stratégie USA (a implicitne NATO) pre Afganistan mimoriadne sporné, pokiaľ ide o ich realizáciu v praxi.

Ciele

Oficiálny cieľ ISAF, prezentovaný v podobe citácie z mandátu, bol uvedený vyššie, no ciele angažovania sa medzinárodného spoločenstva v Afganistane možno rovnako dobre pretlmočiť pomocou oficiálnych cieľov USA ako krajiny, kvôli útoku na ktorú pôsobí vôbec NATO v Afganistane. Prezident Obama vo svojich dvoch prejavoch o cieľoch stratégie USA pre Afganistan (a Pakistan) 27. marca 2009 definoval ústredný cieľ ako „narušiť, rozložiť a poraziť Al-Kajdu a jej útočiská v Pakistane a zabrániť jej návratu do Pakistanu a Afganistanu a následne 1. decembra 2009 ako „narušiť, rozložiť a poraziť Al-Kajdu v Afganistane a Pakistane a zabrániť jej schopnosti ohrozovať Ameriku a jej spojencov v budúcnosti“ (ul Haq 2009: 10-18 a 80-90). Tieto ciele boli rozobraté na 5 konkrétnejších cieľov v marcovom a na 3 ciele v decembrovom Obamovom prejave. Často sa možno stretnúť s tým, že USA má v Afganistane dva jasné ciele (Biddle 2010; ASG 2010: 4):

- 1) zabrániť tomu, aby územie Afganistanu slúžilo ako útočisko pre Al-Kajdu v budúcnosti,
- 2) zabrániť tomu, aby sa vnútorná nestabilita v Afganistane preliala za jeho hranice do Pakistanu.

Problémom však je, že takto definované ciele majú tendenciu expandovať a v súčasnej podobe evokujú vo vzťahu k Afganistanu potrebu prítomnosti (a vzhľadom na jeho absenciu potrebu vybudovania) efektívneho a legitímneho štátu, ktorý by dokázal vlastnými silami zabrániť potenciálne negatívne vývoju v oboch vyššie uvedených bodoch.

Obsah cieľa stratégie časom metamorfoval do podoby, keď je jeho realizácia zdanlivo nemožná bez existencie efektívneho štátu v Afganistane, v ktorom by z účasti na politickej moci boli vylúčení zástupcovia nábožensko-politického hnutia Taliban, ktorí v minulosti poskytli predstaviteľom Al-Kajdy (doslova) pôdu na prípravu teroristických útokov proti USA, ktoré kulminovali synchronizovanými kolektívnymi samovražednými teroristickými útokmi 11. septembra 2001 na World Trade Center v New Yorku a budovu Pentagonu vo Washingtone. Cieľ je mimoriadne ambiciózný a maximalistický a je takpovediac rovný projektu vybudovania fungujúceho a legitímneho štátu na zelenej lúke, a to v prostredí, ktoré charakterizuje ozbrojený konflikt po dobu viac než troch desaťročí.

Spôsoby

Pokiaľ ide o spôsob, akým má dôjsť k dosiahnutiu cieľa, ten má byť realizovaný prostredníctvom na populáciu zameraných protipovstaleckých aktivít, podporujúcich oficiálnu vládu Afganistanu.

Protipovstalecké aktivity môžu byť definované rôznym spôsobom. Podstata protipovstaleckých aktivít je tvárna a ťažko jasne vymedziteľná, pretože ide o koncept, ktorý je odvodený od konceptu povstania, na ktoré reaguje. Jednu z možných definícií ponúka publikácia generálneho štábu USA z roku 2001: „komplexné vojenské a civilné úsilie, vynaložené na porazenie povstania a adresovanie akejkoľvek kľúčového bezprávia“. Poľný manuál armády USA FM 3-24 z roku 2006 (FM 2006: odsek 1-2): „protipovstalecké aktivity sú vojenskými, polovojenskými, politickými, ekonomickými, psychologickými a civilnými aktivitami, podniknutými vládou s cieľom poraziť povstanie“. US Government Counterinsurgency Guide z roku 2009 pojem definuje ako (USG 2009: 12): „komplexné civilné a vojenské úsilie podniknuté s cieľom simultánne poraziť a zatlačiť povstanie a adresovať jeho ústredné príčiny“. Napokon, poľný manuál armády Veľkej Británie z októbra 2009 definuje tento pojem nasledovne (BA FM 2009: 1-5): „Tie vojenské, právo vynucujúce, politické, ekonomické, psychologické a civilné aktivity podniknuté s cieľom poraziť povstanie, kým sú riešené jeho kľúčové príčiny.“ Tieto definície majú spoločný znak, ako podčiarkuje Thomas Mockaitis (2007: 7): „Ako naznačuje predpona „proti“, protipovstalecké aktivity zahŕňajú všetky opatrenia prijaté s cieľom poraziť povstanie.“ Stephen Biddle s kolegami (2010) poznamenáva, že „protipovstalecké aktivity môžu byť opísané ako forma násilnej konkurencie vo vládnutí“, kým o povstaní tvrdí David Kilcullen (2009b), že ide o „konkurenciu o vládu“ s cieľom „zriadiť kompetitívny systém kontroly nad populáciou“.

Pokiaľ ide o stratégie protipovstaleckého vedenia boja, môžu byť v zásade identifikované dva ideálne typy. Existuje rozlíšenie medzi protipovstaleckými aktivitami zameranými na nepriateľa (angl. enemy-centric COIN) a protipovstaleckými aktivitami zameranými na populáciu (angl. population-centric COIN) (Kilcullen 2009a, USG 2009: 12). Kým prvá forma je zameraná na prenasledovanie a fyzické zničenie povstaleckých síl, druhý variant kladie dôraz na ochranu populácie etablovaním stálej prítomnosti vládnych jednotiek v oblastiach s prítomnosťou povstalcov. Okrem týchto dvoch kľúčových rozdielov existujú aj iné možnosti klasifikácie – nedávna dvojdielna štúdia amerického think-tanku RAND hodnotila 13 odlišných prístupov k vedeniu protipovstaleckých aktivít (RAND 2010a, 2010b). Evolúciu prístupu k protipovstaleckým aktivitám zameraných na nepriateľa možno sledovať spätne do 70. rokov 20. storočia ku kontraterorizmu, kým prístupy zamerané na ochranu populácie vychádzajú z teórií rozpracovaných v 40. až 80.-tych rokoch 20. storočia. Je dôležité bazírovať na tomto rozlíšení, pretože oficiálne doktrínálne dokumenty ako USA, tak aj Veľkej Británie, vychádzajú práve z druhého ideálneho typu a budujú na teoretických predpokladoch protipovstaleckých aktivít zameraných na populáciu ako na jediný správny a nadčasový súbor kritérií a štandardov ako reagovať na povstanie. Na úrovni NATO a ISAF je

to rovnako – vid' znenie aktuálneho operačného plánu (DoD 2010b: 11): „ISAF, v partnerstve s vládou Afganistanu a medzinárodným spoločenstvom, realizuje komplexné na populáciu zamerané protipovstalecké operácie a podporuje rozvoj legitímneho vládnutia, Afganské národné bezpečnostné sily a socio-ekonomické inštitúcie s cieľom neutralizovať nepriateľa, zabezpečiť ľudí, umožniť vytvorenie akceptovateľného vládnutia a poskytnúť bezpečné a stabilné prostredie.“

Oficiálna protipovstalecká doktrína USA (a implicitne – aj NATO) je kritizovaná z mnohých strán: William Rosenau (2009: 53-54) ju kritizuje za to, že pristupuje k protivníkovi ako k čiernej skrinke a nesnaží sa o jeho pochopenie, ale skôr o zdokonalenie údajne nadčasovo platných taktických a operačných praktík; okrem toho absentuje snaha o analýzu spravodajských schopností protivníka a napokon oficiálna protipovstalecká doktrína vedie k priveľmi ambicióznym snahám o vybudovanie štátov podľa západného vzoru, ktoré nie sú podporené trpezlivosťou, finančnými a personálnymi nákladmi. Edward Luttwak (2007) kritizuje nevyslovené predpoklady, na ktorých doktrína stojí, o spôsobe fungovania politického systému krajiny, v ktorej má byť aplikovaná proti povstalcovi, a to paušálne a bez bližšieho skúmania špecifik danej krajiny. Gian Gentile (2009) nazval na populáciu zameranú protipovstaleckú doktrínu USA „stratégiou taktiky“ a kritizoval ju za to, že vychádza zo sporných teoretických predpokladov a poskytuje len jedno univerzálne riešenie ako jedinou relevantnú možnosť, aplikovateľnú na každý prípad povstania, pričom vyzdvihuje taktické a operačné princípy na úroveň stratégie, kam nepatria. Špecificky kritizuje Davida Galulu a jeho dielo k teórii protipovstaleckých operácií zo 60. rokov, ktoré je súhlasne citované v poľnom manuále FM 3-24.

Prostriedky

Prostriedkami sa myslia personálne, materiálne, finančné zdroje, ako aj časový horizont ako faktory, ktoré sú vyčlenené na dosiahnutie cieľov zvolenými spôsobmi. Na populáciu zamerané protipovstalecké aktivity v sebe majú zabudovaný prah na personálne zdroje, ktoré sú potrebné, ak majú byť efektívne pri zvládnutí existujúceho povstania. Poľný manuál 3-24 spomína pomer 20-25 protipovstaleckých bezpečnostných zložiek (policajtov a/alebo vojakov) na každú tisícku obyvateľov krajiny. V prípade zväžania údajov o ľudnatosti Afganistanu sa takto dostaneme na požadovanú úroveň 400 000 príslušníkov bezpečnostných zložiek na strane vlády a jej spojencov proti povstalcovi. Podľa aktuálnych údajov ISAF z novembra 2010 v krajine pôsobí 130 000 zahraničných jednotiek (ISAF 2010) a počty príslušníkov afganských národných bezpečnostných síl (angl. ANSF), t. j. armády (angl. ANA) a polície (angl. ANP) v októbri 2010 prekročili cieľové úrovne 134 000 vojakov ANA a 109 000 policajtov ANP. V októbri 2011 by mala byť veľkosť ANA na úrovni 171 600 a veľkosť ANP na úrovni 134 000, čo úhrnom predstavuje viac než 300 000 členov bezpečnostných zložiek, ktoré by (ak nedôjde k zásadnému zníženiu počtov) spoločne s ISAF mali prekročiť požadovaný prah a pomer vládu podporujúcich síl vo vzťahu k povstalcovi. Je však tiež potrebné uviesť, že celkové počty ANSF neoznačujú úplne bojaschopné jednotky a teda reálny stav je nižší než tabuľkové počty a na druhej strane skutočnosť, že povstalecké aktivity nie sú rovnomerne rozložené na celom teritóriu krajiny, čo reálne znamená nižšiu požadovanú prítomnosť provládnych síl (SIGAR 2010).

Treba však tiež poznamenať, že k zásadnému zvýšeniu vojenskej prítomnosti v ISAF došlo len v posledných dvoch rokoch, ako aj to, že pôvodné stropy pre koncový početný stav ANSF boli v roku 2001 značne nižšie – 70 000 pre ANA a 62 000 pre ANP. Vytvorenie a vycvičenie miestnych bezpečnostných zložiek je najistejšou cestou, ktorá vytvorí v budúcnosti priestor pre zníženie zahraničnej vojenskej prítomnosti – napokon, podstatou mandátu ISAF je poskytnúť vláde Afganistanu priestor na vytvorenie a posilnenie domácich

kapacít a inštitúcií, ktorým budú neskôr schopné prevziať zodpovednosť za spravovanie krajiny. Z tohto pohľadu sú pre stabilizáciu krajiny dôležitejšie skôr policajné jednotky než vojenské, pretože policajti predstavujú permanentnú prítomnosť štátu a štátnych inštitúcií v lokalitách, kde pôsobia – navyše sú v nich „doma“.

Na druhej strane, vojenské jednotky dokazujú abnormálnosť politickej situácie (v stabilnom a bezpečnom politickom prostredí sú v úzadí a úloha zabezpečovania verejného poriadku je plnená políciou). V Afganistane je tento problém posilnený faktom, že vojaci z etnicky odlišných skupín než sú regióny, kde pôsobia, môžu byť považovaní za nedôveryhodných a prispievať tak k destabilizácii bezpečnostnej situácie.

Zdrojom komplikácií pri realizácii na populáciu zameraných protivpostaleckých aktivít je pri nedostatočne rýchlom tempe nárastu bezpečnostných zložiek snaha zo strany ISAF o posilnenie bezpečnosti na lokálnej úrovni decentralizovaným spôsobom, a to vytváraním lokálnych alebo kmeňových milícií a ich vyzbrojením, čo z krátkodobého hľadiska môže prispieť k zlepšeniu bezpečnostnej situácie v oblastiach, kde sú tieto formy použité, avšak z dlhodobého hľadiska takýto vývoj ide proti snahám o konsolidáciu mocenského monopolu na strane vlády krajiny, pretože to vedie k vytváraniu autonómnych mocenských centier na lokálnej úrovni, ktoré majú k dispozícii prostriedky na to, aby sa mohli vzoprieť vôli oficiálnej vlády.

Celkovo môže relatívne vysoká prítomnosť zahraničných jednotiek viesť k nezamýšľaným a kontraproduktívnym efektom, pretože sa môže stať autonómnym faktorom, ktorý motivuje povstalecké aktivity a rozširuje rady povstalcov v prípade, ak prítomnosť zahraničných jednotiek dosiahne hranicu, keď začnú byť vnímané ako okupanti, alebo ako predĺžená ruka vlády, ktorá je považovaná za skorumpovanú a nelegitímnu. Vysoká prítomnosť zahraničných jednotiek si vyžaduje z čisto logistických dôvodov vysoký počet súkromných kontraktorov domáceho alebo zahraničného pôvodu, ktorí sú financovaní z rozpočtov krajín ISAF. Na druhej strane je však kontrola nad vynakladaním prostriedkov na tieto účely málo transparentná a financie napr. na ochranu transportných konvojov niekedy preukázateľne končia u povstalcov výmenou za nerušený prechod cez územie, ktoré je povstalcami kontrolované (Tierney report 2010).

Časový faktor je tiež možné vnímať ako jeden z možných prostriedkov pri realizácii stratégie. Obama sa v decembri 2009 vyjadril tak, že eskalácia úsilia v podobe vyslania dodatočných jednotiek je len dočasná a bude trvať do júla roku 2011, kedy sa začnú americké bojové jednotky postupne z Afganistanu sťahovať a vracieť späť do USA. Stanovenie časového rámca je dvojsečnou zbraňou, ktorá mala za cieľ vyslať signál domácim priaznivcom Obamu, ako aj signál politickej elite Afganistanu, že trpezlivosť s jej neochotou realizovať potrebné reformy má isté hranice a donútiť ju tak konať. Na druhej strane, stanovenie termínu pre odchod amerických jednotiek je kritizované preto, že informuje protivníka o tom, že zahraničným spojencom vlády, proti ktorej povstanci bojujú, dochádza strategická trpezlivosť, čo im otvára priestor k tomu, aby obmedzili svoje aktivity, dočasne sa stiahli a vyčkali na odchod zahraničných síl, aby následne mohli opätovne vyvinúť čerstvé úsilie s cieľom zvrhnúť oficiálnu vládu krajiny, oslabenú odchodom ozbrojených síl zahraničných spojencov.

Protipovstalecké aktivity sú z časového hľadiska relatívne náročné. Seth Jones (2009: 153) poukazuje na to, že priemerná doba trvania povstania je 14 rokov, David Kilcullen zasa na skutočnosť, že historické skúsenosti ukazujú, že v protipovstaleckých aktivitách sú úspešné lokálne vlády, teda lokálni aktéri s najvyšším záujmom na porážke povstania a stabilizácii vlastnej moci. Základným cieľom povstalcov je neprehrať a vyčerpať či unaviť svojho protivníka, pričom časový faktor je na ich strane.

Kredibilita miestnej vlády

Predpokladom úspechu protipovstaleckých aktivít je z perspektívy zahraničného partnera prítomnosť hodnoverného (kredibilného) lokálneho partnera. Pri realizácii protipovstaleckých aktivít sú totiž zahraniční spojenci vlády bojujúcej proti povstaniu slovami Davida Kilcullena „len takí dobrí, ako vláda, ktorú podporujete“ (Kilcullen 2010b). Poľný manuál 3-24 kategoricky tvrdí (2006: 1-21): „Primárnym cieľom protipovstaleckej operácie je podporovať rozvoj efektívneho vládnutia legitímnej vlády.“ Nižšie na tej istej strane pokračuje manuál takto: „...poskytnutie bezpečnosti a niektorých základných služieb môže byť pre občanov dosť na to, aby vláde priznali legitimitu ... etablovanie bezpečnosti môže získať dôveru ľudí a umožniť vláde rozvinúť legitimitu v iných oblastiach“. Zaznieva tu aj echo výstižnej vety Bernarda B. Falla, ktorý poznamenal (krása sa v slovenskom preklade stráca) (Fall 1965/1998): „When a country is being subverted it is not being outfought; it is being out-administered.“ V tomto prípade idey a politický program povstalcov musia rezonovať aspoň medzi časťou obyvateľstva krajiny, inak by pre svoje ciele povstalci nenašli podporu a ich snahy by boli odsúdené na neúspech.

V tomto smere neposkytuje Afganistan veľký priestor pre optimizmus. Centrálna vláda a jej stelesnenie v osobe Hamída Karzaja je časťou obyvateľstva vnímaná nie ako ochranca, ale ako utláčateľ. Podľa P. Galbraitha, bývalého zástupcu vedúceho misie OSN v Afganistane UNAMA, sa bežní Afganci často stretávajú so štátom v podobe skúseností spojených s úplatkárstvom a korupciou. Predposledná správa Pentagonu z roku 2010 poznamenáva, že „vnímanie korupcie afganskej vlády, neschopnosť vlády poskytovať kľúčové služby a vykorisťovateľské správanie sa niektorých vládných úradníkov a ANSF prispieva k úspechu kampane povstalcov (2010a: 24). Kilcullen poukazuje na to, že Taliban vytvoril v častiach južného Afganistanu tieňové vládne štruktúry, ktoré prevádzkujú súdny systém, vyberajú dane, vydávajú listiny, identifikačné karty a dokonca aj pasy (Kilcullen 2010a).

Prezidentské voľby v auguste 2009 len prehĺbili problém s legitimitou na najvyššej politickej úrovni, pretože hoci bol prezident Hamíd Karzai opätovne zvolený, samotné voľby boli sprevádzané poukazovaním na masové sa vyskytujúce volebné podvody. Tie isté podozrenia sa zopakovali aj v prípade vyhlásenia (v novembri 2010) výsledkov volieb do afganského parlamentu v septembri 2010. Peter Galbraith (2009) na základe skúseností z vývojom počas prvého kola prezidentských volieb začal tvrdiť, že v dôsledku ich zmanipulovania vo vojne nemožno zvíťaziť. Karl Eikenberry vo svojich diplomatických telegramoch, ktoré unikli na jeseň 2009 do denníka New York Times, poukázal na to, že „Karzaj nie je adekvátny strategický partner“ a „s jeho opätovným zvolením Karzaj ostane dominantným politickým aktérom v Afganistane“, no je nerozumné „očakávať, že sa Karzaj zásadne zmení tak neskoro v jeho živote a v našom vzťahu“ (Eikenberry 2009). Zmienil sa tiež o tom, že okrem Karzaja v Afganistane neexistuje politická elita, čo sa potvrdilo aj v parlamentných voľbách, kde uspeli kandidáti nie na základe politickej príslušnosti k stranám, ale na základe osobných väzieb a príbuzenských vzťahov (a opäť v atmosfére poukazujúcej na netransparentný priebeh volieb). Úprimný list-výpoveď vyššieho civilného predstaviteľa v provincii Zábúl Mattewa Hoha zo septembra 2009 rovnako kládol do kontrastu finančné a ľudské investície zo strany USA a nedostatky lokálneho partnera na všetkých úrovniach (Hoh 2009):

- korupcia
- prepojenia medzi oficiálnou reprezentáciou a narkobarónmi
- provinční a obvodní lídri, ktorých záujmy sa krížia s protipovstaleckými aktivitami zahraničných spojencov
- zmanipulované prezidentské voľby v auguste 2009.

Kritickým predpokladom snáh ISAF pri realizácii protipovstaleckých aktivít na podporu vlády Afganistanu je rozpracovanie plánu reformovať oficiálne politické inštitúcie a reprezentáciu krajiny. Ak tento predpoklad splnený nebude, nemožno uspieť pri vykorenení povstania a získaní podpory populácie pre oficiálnu vládu, pretože vyčistenie nestabilných oblastí krajiny od povstalcov a príchod predstaviteľov vlády, ktorá nie je vnímaná pozitívne, neprispieje k zmene postojov obyčajných ľudí. Ambíciou ISAF je zaistením bezpečnosti vytvoriť priestor, ktorý má vyplniť oficiálna vláda, ale ak tá nedisponuje legitimitou, výsledok je kontraproduktívny ako pre lokálnu vládu, tak pre jej zahraničných spojencov.

Realizovanie protipovstaleckých aktivít alianciou

Ako bolo poznamenané vyššie, víťazstvo nad povstaním si z historického hľadiska spravidla pripisujú lokálne vlády, nie vonkajší aktéri, ktorých strategická trpezlivosť a ochota vynakladať zdroje na boj proti povstaniu je limitovaná. Aliancie nie sú najvhodnejším kandidátom pre protipovstalecké aktivity, pretože ich povaha znásobuje základný deficit vonkajšieho aktéra – absenciu priamej zainteresovanosti na výsledku konfliktu. V minulosti bola situácia mierne odlišná, pretože povstania často vznikali v politicky sa prebúdzajúcich kolóniách proti koloniálnym mocnostiam, ktoré sa však situáciu snažili vyriešiť individuálne, nie prostredníctvom spoločného postupu v rámci aliancií. Pôsobenie ISAF v Afganistane je diametrálne odlišným prípadom, pretože v Afganistane sa koalícia 48 krajín snaží podporiť lokálnu vládu v boji proti povstaniu, ktoré je primárne orientované proti miestnej vláde (a sekundárne proti prítomnosti zahraničných jednotiek na území Afganistanu). Hoci v operácii ISAF participujú nielen členské štáty NATO, obmedzím sa na ne. Všetky domnelé výhody a aktíva NATO sa v Afganistane zdajú byť obrátené naruby. Konsenzuálny rozhodovací mechanizmus sa prejavuje v nemožnosti stanoviť a následne realizovať konzistentnú stratégiu, pretože NATO nedisponuje vlastnými ozbrojenými silami, ale je odkázané na príspevky jednotlivých členských štátov, ktoré predstavujú jednotlivé kúsky do celkovej mozaiky síl. O mandátoch vyslaných ozbrojených síl rozhodujú parlamenty členských štátov, ktoré stanovujú rôzne limity – tzv. národné obmedzenia - na voľnosť pohybu a použitia vyslaných jednotiek, čím zväzujú ruky a sťažujú operačné plánovanie veliteľovi misie. Hoci počet národných obmedzení v posledných rokoch klesá, stále ich je nad 50 (DoD 2010b: 15) a týkajú sa predovšetkým limitov na geografické pôsobenie vyslaných jednotiek.

Na úrovni aliancie neexistuje jednotná doktrína pre realizáciu protipovstaleckých aktivít, skôr ide o pestrý súbor praktík a prístupov rôznych členských štátov. Vzhľadom na to, že USA poskytujú najväčší individuálny príspevok, nie je prekvapením, že existujúca stratégia NATO odráža ich doktrinálny prístup k otázkam protipovstaleckého vedenia boja. Aliancia tiež trpí na to, že v jej členských štátoch nie je synchronizovaný volebný cyklus, v dôsledku čoho je možné, aby sa sofistikovaný protivník zamerlal na ovplyvňovanie verejnej mienky v štátoch, ktoré sa nachádzajú pred voľbami, s cieľom posilniť tie politické strany (alebo ich argumenty) vnútri jednotlivých členských štátov NATO, ktoré otvorene deklarujú a prípadne vedú predvolebnú kampaň na základe svojho negatívneho postoja k operácii ISAF a k angažovaniu sa svojho štátu v Afganistane. Fragmentovaná politická povaha aliancie a nutnosť udržať konsenzus, aby mohla aliancia zmysluplne fungovať, poskytuje mnohonásobné príležitosti pre ovplyvňovanie rozhodnutí s priaznivým účinkom na ciele povstalcov.

Jedným z názorných príkladov môže byť napr. averzia verejnej mienky v členských štátoch vo vzťahu k stratám na životoch civilného obyvateľstva v oblasti operácií NATO, ktoré dokážu mediálne členovia povstaleckých skupín využiť vo svoj prospech vzhľadom na často kratší reakčný čas v porovnaní so schopnosťou aliancie reagovať na udalosti podobného typu.

Vo februári 2010 sa pri otázke pôsobenia ozbrojených síl v Afganistane rozpadla vláda v Holandsku a následne na to bola k 1. augustu 2010 ukončené ich pôsobenie v krajine. Kanada tiež ohlásila, že sa jej bojový kontingent z krajiny stiahne v roku 2011 (v novembri 2010 kanadský premiér naznačil, že sa Kanada bude podieľať na tréningoch ANSF).

Druhým príkladom môže byť negatívny efekt strát na životoch vyslaných vojakov, ktorý sa môže premietnuť do rýchlej zmeny podpory verejnosti proti angažovaniu sa v operácii.

Nie všetci členovia NATO prikladajú operácii ISAF rovnako dôležitý význam, čo je odrazom poznatku, že aliancie spravidla spája zdieľaný pocit hrozby a ak ten chýba, vynárajú sa nad akcieschopnosťou aliancie otázky. Taliban v Afganistane a Al-Kajda nie sú považované za akútne bezpečnostné hrozby zo strany všetkých štátov.

Slovenská republika, Afganistan a NATO

Malé štáty, medzi ktoré patrí aj Slovenská republika, sa v Afganistane angažujú z úplne iných dôvodov ako USA. Hlavným cieľom pôsobenia SR v ISAF je snaha o demonštrovanie vnútroaliančnej solidarity, a to v operácii, ktorá sa netýka životných záujmov SR. Slovenská republika sa do ISAF zapojila v marci 2004 ako jedna z posledných dvoch dovtedy neparticipujúcich štátov (druhým bolo Slovinsko). Stalo sa tak na základe rezolúcie NR SR č. 866/2004. Slovenská republika poskytla 17 členov do vtedy len 6400-člennej operácie ISAF. Odvtedy jej účasť narastala na súčasných 300 vojakov, ktorí pôsobia v provinciách Uruzgan a Kandahár. V celkovom prehľade je príspevok SR zo strategického hľadiska zanedbateľný a predstavuje menej než 1%.

Hoci Slovenská republika zamýšľa v blízkej budúcnosti zvýšiť svoj príspevok pre ISAF, otázka participácie Ozbrojených síl SR v Afganistane je na okraji záujmu verejnosti a k téme neprebíha v SR žiadna zmysluplná diskusia o cieľoch pôsobenia v Afganistane. NATO už kolektívnym rozhodnutím členských štátov posunulo termín začiatku tranzície, teda preberania zodpovednosti za vývoj v krajine domácimi inštitúciami a bezpečnostnými zložkami z konca roku 2010, ktorý bol oznámený na neformálnom stretnutí ministrov obrany členských štátov NATO v apríli 2010 v estónskom Tallinne, na rok 2011 a dokončenie procesu bolo natiahnuté do roku 2014 v nadväznosti na konkrétne podmienky a nie umelé termíny (čo evokuje možnosť prípadného predĺženia tohto termínu) a spečatené dohodou o dlhodobej spolupráci medzi NATO a vládou Afganistanu na summite v Lisabone v novembri 2010.

Participácia SR na operácii ISAF v Afganistane je názorným príkladom tzv. aliančného chytenia sa do pasce (angl. entrapment), čo je termín, ktorý sa týka vtiahnutia aliančného partnera do ozbrojeného konfliktu, ktorý sa netýka jeho bezprostredných životných záujmov. Afganistan a jeho finálny stav definovaný v mandáte ISAF je príliš ambicióznym a nemôže byť považovaný za životný záujem SR. Logické prepojenie, ktoré by presvedčivo doložilo prepojenie medzi (možnou) nestabilitou Afganistanu a závažnosťou hrozby pre územie a občanov SR (alebo ktorejkoľvek inej členskej krajiny NATO vrátane USA), absentuje. NATO sa nechalo v mene zachovania kredibility aliancie vtiahnuť do konfliktu v strednej Ázii, kde plytvá ľudskými, materiálnymi a finančnými zdrojmi aj politickým kapitálom na podporu režimu, ktorý trpí možno nenapraviteľným deficitom legitimity v očiach vlastnej populácie a bojuje proti domácejmu povstaniu, ktorého hrozba je zveličená na základe načrtnutia automatického spojenie medzi prípadným víťazstvom Talibanu v Afganistane a poskytnutím útočiska na území Afganistanu pre členov Al-Kajdy a možnou destabilizáciou Pakistanu – susedného štátu, ktorý vlastní jadrové zbrane. Oba ciele je možné dosiahnuť s podstatne nižšími zdrojmi, než aké si vyžaduje realizácia plnohodnotných na populáciu zameraných protipovstaleckých aktivít.

Súčasná stratégia NATO sa zdá byť neúspešná – z veľkej časti pre dôvody, ktoré sú viac-menej mimo dosahu a kontroly NATO – a to pri prvej veľkej operácii NATO vôbec, ktorou aliancia zamýšľala prevziať rolu globálneho bezpečnostného aktéra.

Ak zvolená stratégia neprináša požadovaný efekt, je pri jej opätovnej prehodnotení možné postupovať dvoma odlišnými spôsobmi:

- 1) prispôbiť ciele dostupným prostriedkom – okresať ciele a uviesť ich do rovnováhy so zdrojmi, ktoré sú k dispozícii,
- 2) prispôbiť prostriedky zvoleným cieľom – nechať ciele určiť požadované zdroje a následne ich vyčleniť a uviesť tak ciele a prostriedky do rovnováhy.

Druhá možnosť by znamenala ponechať v platnosti vyššie uvedené ambiciózne ciele, no akceptovať skutočnosť, že si budú vyžadovať prípadné dodatočné navýšenie vojenskej prítomnosti (ak by súčasná eskalácia nepreukázala uspokojujúce výsledky), vysoké finančné náklady a politickú vôľu – predovšetkým v USA, sprostredkované aj v iných kľúčových štátoch NATO – hlavných prispievateľoch do operácie ISAF.

Prvá možnosť je z perspektívy SR vhodnejšia, pretože vychádza z predpokladu, že vytvorenie fungujúceho štátu v Afganistane nie je životným záujmom ako SR, tak NATO a že doposiaľ vynaložené prostriedky neposúvajú situáciu k vytýčenému cieľu. V tomto prípade by došlo k redefinícii cieľa, ktorý by bolo následne možné dosiahnuť aj s viac obmedzenými prostriedkami (personálnymi a finančnými). Zároveň by takáto situácia umožnila NATO odísť z Afganistanu s menej pošramotenou reputáciou než by to bolo v prípade neúspechu druhej možnosti. Ak je SR prítomná v Afganistane nie pre Afganistan samotný alebo pre reziduálnu hrozbu, ktorú Afganistan predstavuje, ale primárne pre zachovanie hodnovernosti NATO, potom prvá možnosť prispieva viac k realizácii tohto strategického cieľa SR.

Použitá literatúra:

1. ASG, 2010, Report of the Afghanistan Study Group, A New Way Forward: Rethinking U. S. Strategy in Afghanistan. Dostupné na: <http://www.afghanistanstudygroup.org/>, 30. 10. 2010.
2. BA FM, 2009, British Army Field Manual Countering Insurgency, 2009.
3. http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/16_11_09_army_manual.pdf, 30. 10. 2010.
4. Biddle, Stephen – Christia, Fotini, Thier, J. Alexander, 2010, Defining Success in Afghanistan. What Can the United States Accept? In: Foreign Affairs, Vol. 89, Issue 2 (July/August 2010), <http://www.foreignaffairs.com/articles/66450/stephen-biddle-fotini-christia-and-j-alexander-thier/defining-success-in-afghanistan>, 30. 10. 2010.
5. DoD, 2010a, Section 1230/1231 Reports (April 2010), http://www.defense.gov/pubs/pdfs/Report_Final_SecDef_04_26_10.pdf, 30. 07. 2010.
6. DoD, 2010b, Report on Progress Toward Security and Stability in Afghanistan, November 2010.
7. http://www.defense.gov/pubs/November_1230_Report_FINAL.pdf, 30. 11. 2010.
8. Eikenberry, Karl W., 2009, Ambassador Eikenberry's Cables on U.S. Strategy in Afghanistan. In: New York Times, <http://documents.nytimes.com/eikenberry-s-memos-on-the-strategy-in-afghanistan>, 30. 10. 2010.
9. Fall, Bernard B., 1965/1998, The Theory and Practice of Insurgency and Counterinsurgency.

10. <http://smallwarsjournal.com/documents/fall.pdf>, 30. 10. 2010.
11. FM 3-24, 2006, U.S. Army Field Manual Counterinsurgency, December 2006, <http://www.usgcoin.org/library/doctrine/COIN-FM3-24.pdf>, 30. 10. 2010.
12. Galbraith, Peter, 2010, Afghanistan: War of Necessity of Quagmire, lecture at the USMC on March 25, 2010, <http://www.mcu.usmc.mil/Middle%20East%20Studies%20Documents/MES%20Lecture%20Series/Past%20Lectures/MES%20AfPak%20Lecture%20Series%20Presents%20Amb%20Peter%20Galbraith%20%28Audio%29.wma>, 30. 10. 2010.
13. Gentile, Gian P., 2009, A Strategy of Tactics: Population-Centric COIN and the Army, in: Parameters, Autumn 2009, pp. 5-17.
14. Hoh, Matthew P., 2009, Resignation Letter, September 10, 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/hp/ssi/wpc/ResignationLetter.pdf?sid=ST2009102603447>, 30. 10. 2010.
15. ISAF, 2010, ISAF Mission. Dostupné na: <http://www.isaf.nato.int/mission.html>, 30. 10. 2010.
16. ISAF Placemat, November 2010.
17. <http://www.isaf.nato.int/images/stories/File/Placemats/15%20NOV.Placemat%20page1-3.pdf>, 30. 10. 2010.
18. ISAF Placemat archive, <http://www.isaf.nato.int/en/isaf-placemat-archives.html>, 30. 10. 2010.
19. Jones, Seth G., 2009, In the Graveyard of Empires. America's War in Afghanistan. W. W. Norton & Company: London, 2009.
20. Kay, Sean – Khan, Sahar, 2007, NATO and Counter-insurgency: Strategic Liability or Tactical Asset? In: Contemporary Security Policy, Vol. 28, No. 1 (April 2007), pp. 163-181.
21. Kilcullen, David, 2006, Counterinsurgency Redux, in: Survival, Vol. 48, No. 4 (Winter 2006-2007), pp. 111-130.
22. Kilcullen, David, 2009a, The Accidental Guerilla. Fighting Small Wars in the Midst of a Big One. OUP: Oxford.
23. Kilcullen, David, 2009b, Wallace Wurth Memorial Lecture, <http://tv.unsw.edu.au/video/wallace-wurth-memorial-lecture-dr-david-kilcullen>, 30. 10. 2010.
24. Kilcullen, David, 2010a, Kilcullen on the faltering war in Afghanistan (ABC radio transcript from July 1, 2010), <http://www.abc.net.au/7.30/content/2010/s2942613.htm>, 30. 10. 2010.
25. Kilcullen, David, 2010b, Testimony before the Senate Foreign Relations Committee on July 27th, 2010.
26. <http://foreign.senate.gov/imo/media/doc/David%20Kilcullen.pdf>, 30. 10. 2010
27. Luttwak, Edward N., 2007, Dead End. Counterinsurgency warfare as military malpractice. In: Harper's Magazine, February 2007, pp. 33-42.

28. Metz, Steven, 2007, Rethinking Insurgency, Strategic Studies Institute monograph, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?PubID=790>, 30. 10. 2010.
29. Mockaitis, Thomas R., 2007, The Iraq War: Learning from the Past, Adapting to the Present, and Planning for the Future, Strategic Studies Institute monograph, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=754>, 30. 10. 2010.
30. NATO, 2009, Afghanistan Report 2009, http://www.isaf.nato.int/pdf/20090331_090331_afghanistan_report_2009.pdf, 30. 10. 2010.
31. RAND, 2010a, Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency, http://www.rand.org/pubs/monographs/2010/RAND_MG964.pdf, 30. 10. 2010.
32. RAND, 2010b, Victory Has a Thousand Fathers: Detailed Counterinsurgency Case Studies, http://www.rand.org/pubs/monographs/2010/RAND_MG964.1.pdf, 30. 10. 2010.
33. Rosenau, William, 2009, Counterinsurgency. Lessons from Iraq and Afghanistan. In: Harvard International Review, Spring 2009, pp. 52-56.
34. SIGAR, 2010, Office of the Special Inspector General For Afghanistan Reconstruction, Actions Needed to Improve the Reliability of Afghan Security Force Assessments, June 29, 2010, <http://www.sigar.mil/pdf/audits/SIGAR%20Audit-10-11.pdf>, 30. 10. 2010.
35. Tierney Report, 2010, Warlord, Inc. Extortion and Corruption Along the U.S. Supply Chain in Afghanistan.
36. http://oversight.house.gov/index.php?option=com_content&task=view&id=4993&Itemid=30, 30. 10. 2010.
37. ul Haq, 2009, Nour ul Haq (ed.), Contours of U.S. 'AFPAK' Strategy, 2009. Dostupné na: <http://ipripak.org/factfiles/ff116.pdf>, 30. 10. 2010.
38. USG, 2009, U.S. Government Counterinsurgency Guide (January 2009), <http://www.state.gov/documents/organization/119629.pdf>, 30. 10. 2010.

Kontakt

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
 Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
 Kuzmányho 1
 974 01 Banská Bystrica
 Slovenská republika

JUDr. Tatiana TÖKÖLYOVÁ

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EURÓPSKA ÚNIA A KULTÚRA

tokolyovatatiana@hotmail.com

Abstrakt

Európsky kontinent je kontinentom mnohých národov, jazykov a kultúr. Mohlo by sa zdať, že nejednotnosť národov v nej žijúcich prevláda nad jednotnosťou jej koreňov. Korene, ktoré nás v európskom priestore spájajú musíme hľadať predovšetkým v antickom Grécku a Ríme, ale aj v náboženstve starovekých Židov, vďaka ktorému sa v Európe rozšírilo kresťanstvo. Základom koncepcie modernej kultúrnej identity štátov v 20. a 21. storočí v európskom priestore sa stáva členstvo štátu v Európskej únii, jeho európska identita. Kultúra, ako taká má zvláštnu pozíciu v Európskej únii. Môže byť považovaná za prvok stability európskeho priestoru, no na druhej strane pôsobí destabilizujúco. Posledné slovo na záver je myšlienka uplatňovania multikulturalizmu ako politiky uznania a rešpektovania hodnoty všetkých kultúr v Európskej únii a jej priestore.

Kľúčové slová: Európska únia, Kultúra, Multikulturalizmus.

Abstract

European continent is a continent of many nations, languages and cultures. It could seem that the heterogeneity of nations living in Europe prevails over the uniformity of its roots. The roots which unite the nations in the European area should be particularly sought for in ancient Greece and Rome, but also in the ancient Jewish religion thanks to which Christianity has spread throughout Europe. The basis of a modern cultural identity of states in the 20th and 21st Centuries in the European area is deemed to be membership by states in the EU, European identity and widening the EU. Culture has special position in the EU. It can be considered as destabilising element, but on the other hand, it can be seen as stabilising. The last word in conclusion is the idea of multiculturalism as a policy of the recognition of and respect for the equal value of all cultures joins in the European Union and space.

Key words: European Union, Culture, Multiculturalism.

Európsky kontinent je nepochybne kontinentom mnohých národov, jazykov a kultúr. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že rozličná štruktúra národov žijúcich na európskom území nebude mať jednotiacie atribúty, či príbuzný pôvod „koreňov“.

Dôležité je zamyslieť sa nad tým, čo tak rozmanitosťou sa vyznačujúce národy žijúce v Európe spája a nie, čo ich navzájom viditeľne diferencuje. Korene spoločnej európskej identity možno zaznamenávať už v období antickom a to konkrétne u Grékov a následne Rimanov, ako aj v náboženstve starovekých Židov, vďaka ktorému sa v Európe rozšírilo kresťanstvo. Duchovná kultúra Európy, hoci po rozpade Rímskej ríše došlo aj k náboženskej schizme, nesie dodnes významné stopy starovekého, a hlavne stredovekého kresťanstva.

Podľa významného predstaviteľa monpelierskej historickej školy Ch. Carbonella, ktorej zásluhou bola vydaná kniha Európske dejiny Európy a ktorá skúma históriu nášho

kontinentu z európskeho, a nie iba z individuálnych národných hľadísk (história napísaná vždy iba z pohľadu daného národa) hovorí o troch dôležitých pilieroch – koreňoch spoločného „pôvodu – identity“ štátov v európskom priestore.¹

Prv, než sa budeme bližšie zaoberať témou „troch pilierov resp. koreňov“ je ešte potrebné aspoň v základných obrysoch venovať pozornosť výrazu európska identita. Vedecká definícia európskej identity je dosť zložitým problémom. Definícia musí v sebe obsahovať i určité kultúrne kritéria rozlišovania toho čo je, a čo nie je „západné“, ale zároveň aj to, či tieto kritériá sú objektívne. Ak pojem – európska identita - používame iba v negatívnom, alebo iba v pozitívnom význame, to znamená, že keď iba obhajujeme, alebo naopak iba zatracujeme hodnoty tejto civilizácie, hrozí nám vážne riziko, že naše vysvetľovanie nebude objektívne.

Ako sme už uviedli európska civilizácie je rôznorodá. Vytvárala sa v niekoľko tisícročnom historickom nejednoduchom procese na pozadí prítomnej tradície troch pilierov, ktoré sú citelne prítomné v európskom priestore i dnes. Dá sa povedať, že z pohľadu historického európskeho vývoja sa k týmto trom pilierom Európa cyklicky v rôznych modifikovaných podobách neustále vracia.

Veľmi zjednodušene a symbolicky by sme z historicko - geografického hľadiska mohli tieto pilieri (korene) označiť ako prínosy troch historicky významných oblastí Grécka, Ríma a Jeruzalema.

Pokiaľ ide o prínos gréckej oblasti je nutné spomenúť počiatky vzniku jeho kultúrnej veľkosti, ktoré boli úzko spojené s ostrovom Kréta. Gréci práve z Kréty, na ktorej bola rozvinutá minónska kultúra, prevzali základ tradície svojej kultúry, ktorú rozvinuli do ďalších dimenzovaných rovín v rôznych spoločenských oblastiach. Kľúčový význam gréckeho prínosu pre európsky priestor, tak najmä tkvie v jedinečnosti rozvoja filozofického myslenia a ich neopakovateľnej kultúry.

Druhou nemenej významnou oblasťou, ktorá prevzala grécku štafetu bola Rímska ríša. Na rozdiel od jej predchodcov, ktorých ťažisko prínosu spočívalo vo filozofii a kultúre, rímskym prínosom bolo budovanie pevného zriadenia štátu na právnych princípoch. Rímske právo predstavuje právny základ väčšiny európskych štátov.

Nie je európskeho štátu budovaného na poznaní kódexov rímskeho práva a európskeho „kontinentálneho“ právneho systému, ktorý by nevychádzal z logických princípov etablovaných v rímskom práve (napr. kde niet žalobcu, tam niet sudcu). Pre existenciu dnešnej Európy je veľmi podstatný grécko – rímsky prínos, či už v kultúre, filozofii, architektúre, vzniku prírodných vied, v novom spôsobe spoločenského zriadenia, práve – najmä pokiaľ ide o demokraciu a právny štát.

Tretí prínos, ktorý rovnako ako predchádzajúce dva, zanechal nezmazateľný charakteristický znak v európskom priestore sa týka viery. Gréci a Rimania boli v tomto smere označovaní ako polyteistické národy, ktoré vyznávali viacerých bohov (polobohov, bôžikov) a ich božstvám sa pripisovali ľudské vlastnosti. Praktizovali už však obetný systém prostredníctvom obetných darov na sviatky jednotlivých uznávaných bohov. Jeruzalem, označovaný ako „večné mesto“, je pre európsky priestor dôležitý z hľadiska náboženstva. Kresťanská tradícia pochádza práve zo Židmi osídleného Jeruzalema. Pre Židov, ako národ, je – v zjednodušenom ponímaní – charakteristická viera v jedného Boha a spôsob života označovaný ako diaspora. Paradoxne ich očakávaný mesiaš sa stáva východiskom pre európske monoteistické kresťanské náboženstvo, ktorého tradícia dodnes napriek historickým peripetiám pretrváva v európskom priestore.

Môžeme teda skonštatovať, že Európa má spoločné minimálne tri historické východiská lokalizované v rámci európskeho priestoru určeného hranicami štátov v ňom sa

¹ Carbonell, Ch. - O. a kol.: Evropské dějiny Evropy. I., II. (Orig.: Une histoire européenne de l'Europe, 1999). 2003. s. 235.

nachádzajúcich a tento geograficky vymedzený priestor spája grécko-rímska tradícia a náboženský monoteizmus.

Štáty v európskom priestore sú demokratické a právne. Demokratický štátny režim je identický s metódami vládnutia, ktoré reprezentujú princípy právneho štátu. Myšlienka a teória právneho štátu sú dielom politického liberalizmu tak v kontinentálnej Európe – Charles-Louis de Secondat Montesquieu, Immanuel Kant, Wilhelm Humboldt, ako aj dielom anglo-amerického liberalizmu – John Locke, John Stuart Mill a Lord Acton.

Právny štát sa vracia ku gréckej naturalistickej myšlienke *nomos despotēs* k predstave vlády práva, zákonom. Vládcom, ktorý prikazuje všetkým a každému, je zákon. V právnom štáte teda vládne právo. Štát, štátne orgány môžu postupovať len na základe práva a len spôsobom ustanoveným právom. Právna istota je tak možná len za podmienok všeobecne záväzného zákona, ktorým sa musí spravovať aj vládca a vláda.

Princípy právneho štátu, sú čiastkové piliere výsledného mechanizmu fungovania právneho štátu, a teda sú nimi: právna istota; vláda práva; obmedzená vláda, ústavnosť, zákonnosť; del'ba moci (zákonodarná, výkonná a súdna moc); ľudské a občianske práva; nezávislosť súdnictva a zásady konania ako i právo na spravodlivý proces.²

Základom koncepcie modernej kultúrnej identity štátov v 20. a 21. storočí sa okrem už spomínaných predpokladov – demokratických právnych štátov a zachovania mieru v Európe – stáva členstvo štátov v Európskej únii, jeho európska identita.

S vytvorením Európskej únie (ďalej len „EÚ“) sa v európskom priestore etabluje pojem „právo EÚ“ a jeho pramene. Právo EÚ môžeme zjednodušene definovať ako právo európskej 27 vznikajúce súčasne s kreovaním EÚ a jeho vývoj je koordinovaný a konfrontovaný so súčasnými potrebami a požiadavkami EÚ. Za primárne pramene práva EÚ považujeme: zakladajúce zmluvy ESUO, EUROATOMU, EHS; Maastrichtská zmluva, Amsterdamská zmluva, Zmluva z Nice, Zmluva o ústave pre Európu, Lisabonská zmluva, Schengenská dohoda, Jednotný európsky akt, Charta základných práv a zmluvy o pristúpení jednotlivých štátov. Za sekundárne pramene práva EÚ považujeme: nariadenia, smernice, rozhodnutia, odporúčania a stanoviská. Vzťah práva EÚ a vnútroštátneho práva je budovaný najmä na zásadách proporcionality a subsidiarity.

Kultúra alebo kultúrny aspekt, má zvláštnu pozíciu v európskom priestore. Môže byť považovaná za prvok stability európskeho priestoru, no na druhej strane môže pôsobiť destabilizujúco.

Za destabilizujúce atribúty, ktoré majú pôvod v národných identitách štátov európskej 27 možno považovať najmä: národnú rozmanitosť, regionálnu rozmanitosť, religie, migrácie, rozpor medzi tradíciou a modernou, demografiu, hlboké spoločenské rozdiely ako i slabý pocit spoločnej európskej identity. Vytvorený jednotný vnútorný trh Európskej únie je zároveň priestorom v rámci ktorého sa môže používať sloboda pohybu a pobytu všetkými občanmi EÚ. Tento pohyb osôb je súčasne i kultúrnym pohybom, je nástrojom difúzie kultúr a je tiež považovaný za destabilizátora, nakoľko prináša neľahkú problematiku zdanenia, prístup k vzdelaniu, uznanie kvalifikácie a praxe, prístup k sociálnemu zabezpečeniu, občianske, rodinné a obchodné vzťahy s cudzím prvkom, ale i efektívny postih páchatel'ov trestných činov. Pohyb osôb sa netýka len osôb fyzických, ale i spoločností.

Nepopierateľným faktom je i skutočnosť, že kultúrna oblasť na rozdiel od právnej a ekonomickej oblasti patrí k neharmonizovanej štruktúre EÚ. Kultúrna politika sa po prvý raz objavila na úrovni spoločenstva v Maastrichtskej zmluve. Členské štáty sa usilovali poskytnúť európskej integrácii, ktorá sa historicky týkala najmä ekonomických a komerčných výhod, širšiu základňu zavedením rôznych politík zapájajúcich vo väčšej miere občanov a posilňujúcich pocit spolupatričnosti k EÚ, a tým aj legitímnosť európskej integrácie.

² Prusák, J.: Teória práva. 2001. s. 160 - 176.

Článok 151 (predtým článok 128) zmluvy ustanovuje konkrétne ciele kultúrnej politiky. Podľa tohto článku spoločenstvo prispieva k „rozkvetu“ kultúr členských štátov, pričom si ctí ich národnú a kultúrnu rozmanitosť a zároveň zdôrazňuje spoločné kultúrne dedičstvo. Toto je cieľ, z ktorého sa neskôr zrodilo motto EÚ „Jednotní v rozmanitosti“, ktoré zdôrazňuje existenciu multikultúrnej, ale zjednotenej EÚ.

V oblasti kultúry sú členské štáty mimoriadne odhodlané zachovať si zvrchovanosť, čo ukazuje skutočnosť, že kým na prijímanie návrhov sa vzťahuje spolurozhodovací postup, v rade sa pri postupe ako zriedkavá výnimka požaduje jednomyselnosť. Prejavuje sa to najmä pri zásade subsidiarity, a to z dôvodu, že vo všeobecnosti právo EÚ má prednosť pred vnútroštátnymi predpismi jednotlivých členských štátov EÚ, ale v otázke právnej úpravy kultúry to tak jednoznačné nie je a právo EÚ je v tomto prípade záväzné len na základe ďalšieho rozhodnutia členského štátu EÚ.

Kultúru ja však možné považovať za stabilizujúcu. Vo vyššie uvedenom som spomenula tzv. „spoločné kultúrne dedičstvo“, ktoré predstavuje spoločné historicko-kultúrne východisko – korene európskej kultúry. Za kultúrne prvky stability a rozvoja európskeho priestoru preto možno považovať: spoločné kultúrne dedičstvo (najmä kresťanská tradícia a latinka), rozvoj vedomia spoločných dejín a spoločnej kultúry (vysoký stupeň legitimacy – verejná akceptácia) a sociálna súdržnosť.

Za predpoklady modernej kultúrnej identity štátov v 20. – 21. storočí v európskom priestore považujeme, ako už sme uviedli, členstvo štátov v EÚ, európsku identitu a rozširovanie EÚ (prehlbovanie a rozvíjanie integračného procesu).

Kultúra môže pôsobiť aj ako ekonomický faktor a nástroj sociálnej integrácie a preto sa snaží posilniť svoj vzťah s ostatnými oblasťami spoločenstva opatreniami, ktoré majú vplyv na kultúru a to najmä v oblasti audiovizuálnej politiky. Podľa Francisa Fukuyamu patrí kultúrny priemysel v audiovizuálnom sektore medzi najziskovejšie a najrýchlejšie sa rozvíjajúce kultúrne zložky. Je však potrebné poukázať na fakt, že v audiovizuálnom sektore nahrával spoločný/jednotný trh do karát USA. Americkým filmom sa zvyčajne výrobné náklady vrátia na živom domácom trhu a výsledkom je, že ich vývoz znamená istý zisk. Naopak, európske filmy sa zvyčajne distribuujú výhradne v krajine svojej produkcie. V dôsledku relatívne malej veľkosti národných trhov sa zisk takmer nikdy nevytvorí. Toto vysvetľuje, prečo by sa na 375 miliónovom jednotnom vnútornom trhu mala distribúcia vykonávať prostredníctvom transeurópskej distribučnej siete. Vytvorenie takejto siete však vyžaduje akciu spoločenstva. Transeurópska spolupráca by tiež prispela k podporovaniu výroby audiovizuálnych výrobkov a šíreniu vyspelých technológií.

Ďalšie kultúrne oblasti a programy: programy SOCRATES, LEONARDO DA VINCI a MLÁDEŽ v oblasti vzdelávania a vedy; podpora rozširovaniu a zavádzaniu informačných technológií – INTERNET, ktorý má vplyv na kultúrnu úroveň Európanov a z dostupňuje „vysokú kultúru“ všetkým spoločenským vrstvám; kultúrne programy zavádzané od polovice 90. rokov Kaleidoscope, Ariane, Raphael, Culture 2000; obnova architektonického dedičstva; kurzy konzervačných a reštaurátorských prác; preklad literárnych diel európskych autorov; podpora rôznych európskych kultúrnych podujatí; Orchester mladých a Barokový orchester; vyhlasovanie Európskych miest kultúry; tradícia Mesiaca európskej kultúry; EURO-CARTOON (súťaž európskych komiksov); Eurovízia a Francúzsky filmový festival v Cannes.

Vnímanie kultúry ako atribútu rozvoja a stability európskeho priestoru je možné v prípade, ak realizácia a prehlbovanie spoločných európskych záujmov bude uskutočnená s ohľadom na ideu komplexu európskych kultúrnych identít. Otázka prehlbovania európskej identity úzko súvisí s témou podpory verejnosti európskemu integračnému projektu, miery vôle občanov EÚ ako aj politických elít k podpore ďalšej integrácie EÚ, či už v oblasti rozširovania členskej základne alebo prehlbovania existujúcej úrovne integrácie. Problematika

významu kultúrneho faktora v európskom priestore, ktorá môže ovplyvniť usporiadanie vzťahov členských a partnerských krajín EÚ, ostáva do budúcnosti dôležitou teoretickou témou medzinárodných vzťahov.

Vo všeobecnosti je možné si dovoliť skonštatovať, že tak ako v medzinárodných vzťahoch sa po skončení studenej vojny uplatňovala a uplatňuje paradigma dialógu, nie konfliktu, tak sa táto paradigma uplatňuje i v EÚ. V posilnení legitímnosti EÚ doposiaľ EÚ konala v súlade s legislatívou – Spoločenstvo nesmie „iniciovať“ žiaden akt harmonizácie právnych a regulačných predpisov členských štátov. Obmedzuje sa na uvádzanie programov a iniciatív, tzv. „pohnútkových akcií.“³ V oblasti kultúry, ako už bolo spomenuté, sú členské štáty mimoriadne odhodlané zachovať si zvrchovanosť, čo dokazuje skutočnosť, že kým na prijímanie návrhov sa vzťahuje spolurozhodovací postup v Rade⁴, v prípade záležitostí úzko súvisiacich s oblasťou kultúry sa pri rozhodovanom postupe ako zriedkavá výnimka požaduje jednomyseľnosť.

Významnú úlohu v modifikácií európskej kultúry zohráva migrácia obyvateľstva, ktorá sa stáva v dôsledku ekonomických záujmov a nízkych prírastkov obyvateľstva v EÚ nevyhnutnosťou. V súvislosti s importom iných kultúr na európsky kontinent je za aktuálnu otázku považovaná ich integrácie v európskom priestore.

Na neutíchajúcu otázku niektorých euroskeptikov „ako možno štáty v európskom priestore ďalej integrovať a či vôbec má ďalší stupeň integrácie význam“, pri využití hlbokej abstrakcie predsa len existuje jednoduchá odpoveď. V prvom rade je z geografického a geopolitického hľadiska Európa kontinentom, na ktorého území sa nachádzajú štáty európske, ktorých obyvateľmi sú Európania. Každý človek žijúci v Európe je teda Európanom a až následne príslušníkom – občanom konkrétneho štátu. Tento nesporný fakt je potrebné si uvedomiť. Európsku integračnú politiku by mala reprezentovať vôľa spájať sa a nie vôľa rozdeľovať sa.

Za možný model kultúrneho stupňa integrácie štátov EÚ by bolo možné považovať multikultúrny model. Ide o myšlienku uplatňovania multikulturalizmu ako politiky uznania a rešpektovania hodnoty všetkých kultúr v európskom priestore.

Použitá literatúra:

1. CARBONELL, Charles-Olivier a kol.: Evropské dějiny Evropy. Praha: Karolinum, 2003. 329 s. ISBN 80-246-0410-8
2. ČORBA, J. a kol. 2003. Európske právo na Slovensku. Bratislava: Nadácia Kalligram, 2003. 566 s.. ISBN 80-968886-1-7
3. FUKUYAMA, Francis: Veľký rozvrat. Bratislava: Agora s.r.o., 2005. s. 96 - 109.
4. HORVÁTH, Zoltán: Príručka Európskej únie. Bratislava: Zastúpenie Európskej komisie v Slovenskej republike, 2004. 513 s. ISBN 80-89102-09-3
5. PRUSÁK, Jozef: Teória práva. Bratislava: VO PF UK, 2001. 308 s. ISBN 80-7160-146-2
6. KLUČKA, Ján – MAZÁK, Ján a kol.: Základy európskeho práva. Bratislava: Iura edition, 2004. 536 s. ISBN 80-8078-005-6

³ Medzi takéto akcie zamerané na podporu národnej a kultúrnej rozmanitosti a zároveň zdôrazňujúce spoločné kultúrne dedičstvo patrí Rok medzikultúrneho dialógu (2008), či novoiniciovaný program Európske dedičstvo, ktorý má slúžiť na zviditeľnenie historických budov a miest, ktoré symbolizujú európsku integráciu, ideály a históriu.

⁴ Horváth, Z.: Príručka Európskej únie. 2004. s. 416.

7. Lisabonská zmluva [online]. 2007. [cit.01.10.2009]. Dostupné na internete: <http://www.zmos.sk/lisabonska-zmluva-reformna-zmluva_eu.phtml?id3=41842&module_action_97657_id_art=13214>
8. Maastrichtská zmluva, 92/C 191/01. Úradný vestník Európskej únie, 2001.
9. Zmluva o Európskej únii [online]. 1991. [cit.1.10.2009]. Dostupné na internete: http://www.euroiuris.sk/ludskeprava/index.php?link=zmluva_o_eu
10. Zmluva z Nice. [online]. 2001. [cit.25.10.2010]. Dostupné na internete: <http://www.euroinfo.gov.sk/europedia/vznik-a-historia-eu/historia-eu-v-dokumentoch/zmluva-z-nice-5b.html>
11. Zmluva o založení Európskeho hospodárskeho spoločenstva, 1957.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

pplk.(v zál.) Mgr. Ingrid T O M E K O V Á, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

OCHRANA NÁRODNEJ KULTÚRNEJ IDENTITY V MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH

ingrid.tomekova@euba.sk.

Abstrakt

Podstata ochrany národnej kultúrnej identity v medzinárodných vzťahoch spočíva v ochrane vymedzených národných hodnôt a znakov dochovaných v autentickej podobe výtvorov a vzťahov medzi nimi, ktoré vystihujú určitú pospolitosť z hľadiska osobitosti jej prejavov, jedinečnosti a nezastupiteľnosti hodnôt i vzťahov, ako výraz svojej osobitej kultúry a spoločenského povedomia. Medzinárodná komunita uznáva dôležitosť ochrany kultúrnej identity a opätovne zdôrazňuje záväznosť verejnosti uchovávať, registrovať a chrániť vlastné hodnoty a znaky v akejkoľvek forme, aby takéto kultúrne dedičstvo mohlo byť odovzdané nasledovným generáciám. Nehmotné kultúrne dedičstvo poskytuje o to viac ľuďom a skupinám osôb zmysel identity a kontinuity. Ochrana nehmotného kultúrneho dedičstva podporuje, posilňuje a rozvíja kultúrnu rozmanitosť a ľudskú tvorivosť. „Živé kultúrne dedičstvo“ ako ho ináč pomenúvajú zahraniční autori je hnacou silou našej kultúrnej diverzity a jeho ochrana je zárukou kontinuálnej kreativity a udržania našej národnej identity.

Mojou ambíciou je výzva. Výzva k dialógu, aby si špecialisti z rôznych oblastí vedy i kultúry všímali jeden druhého o čosi viac než doposiaľ a nebagatelizovali to, čo ich spája – viera v nefalšovanú tvorivosť, hrdosť za svoju národnú identitu a racionálne poznanie uvedeného. Aby slová o potrebe inter-, multi- či post- disciplinárneho výskumu nezostali prázdnymi frázami.

Kľúčové slová: identita, kultúrna identita, národná identita, nehmotné kultúrne dedičstvo, kultúrna hodnota, medzinárodná ochrana, kultúrne dedičstvo.

Abstract

The origin of the protection of national cultural identity in the international relations is the protection of certain national properties and symbols created in veritable forms and relations which represent particular aggregation from the view of unique demonstrations, singularity of values and relations as the expression of its unique culture and public spirit. International community acknowledges the importance of cultural heritage protection and stresses its public's obligation to fight against its intentional destruction, so that the cultural heritage is given to further generations. Intangible cultural heritage offers to people and its communities sense of identity and continuity. Safeguarding of the intangible cultural property supports, reinforces and creates cultural diversity and human creativity. „Living heritage“ is the mainspring of humanity's cultural diversity and its maintenance a guarantee for continuing creativity and national identity.

My ambition is a challenge to dialog of all experts from the area of science and culture who can observe one another even more than before and do not understate the things that link them together – belief in genuine creativity, pride for its national identity and rational acknowledgment. So the necessity of the words inter-, multi- and post- event research do not remain an empty phrases.

Key words: Identity, cultural identity, national identity, intangible cultural heritage, cultural property, international protection, cultural heritage.

Tradičná nehmotná kultúra na Slovensku predstavuje živé a hodnotné kultúrne dedičstvo. Utvorili ho generácie príslušníkov slovenského národa, národnostných menšín a etnických skupín, žijúcich na našom území. K multikultúrnej pestrosti prispeli aj regionálne rozdiely, ktoré sa utvárali v rôznych prírodných podmienkach, v odlišnom pracovnom zameraní a náboženskom vyznaní obyvateľov našej krajiny. Takáto kultúrna rozmanitosť je hodnotou, ktorú treba uchovať pre nasledujúce generácie.

Kultúrne dedičstvo, hmotné i nehmotné, je súčasťou materiálneho a duchovného bohatstva Slovenskej republiky. Tradičná národná kultúra predstavuje tú jeho časť, ktorú vytvorili, ktorou žili a dodnes žijú najširšie vrstvy obyvateľstva. Je základom našej kultúrnej identity, zdrojom historického vedomia, patriotizmu a vzdelanosti, poznávania kultúrnej rozmanitosti, nástrojom tolerancie, občianskej súdržnosti a porozumenia medzi národmi. Prispieva nielen ku kultivovanosti občanov, ale podieľa sa aj na ekonomickom rozvoji. Je oporou cestovného ruchu, v niektorých odboroch základom či inšpiráciou mnohých podnikateľských aktivít. Prispieva tak k rozvoju regiónov a mnohých obcí Slovenska. Nemalý význam má aj v mravnej a estetickvej výchove a rozvíjaní talentu vo všetkých druhoch umenia. Právo prístupu ku kultúrnemu dedičstvu je základným ľudským právom, ktoré zaručuje Ústava Slovenskej republiky. Úlohou štátu je teda nielen chrániť kultúrne dedičstvo, ale aj vytvárať podmienky, aby každý občan mal k nemu zákonom či inak stanovený prístup. Napr. tradičná ľudová kultúra ako nespochybniteľná súčasť kultúrneho dedičstva Slovenska dosiaľ nie je chránená osobitným zákonom a nie sú vytvorené podmienky, aby občania mali prístup ku všetkým formám tohto bohatstva, aby ho mohli ďalej uchovávať a rozvíjať.

Nebezpečenstvo straty tradičnej nehmotnej kultúry a spoločenské dôsledky si uvedomovali celé generácie vzdelancov na celom svete. V súčasnosti, ktorá je otvorejšia voči preberaniu unifikovaných kultúrnych foriem (procesy globalizácie), je hrozba zániku viditeľná. O to viac sa zdôrazňuje nutnosť uchovania kultúrneho dedičstva ako dôležitej zložky identity každého národa, spoločenstva či jednotlivca. Zánik identity by ohrozil danú skupinu, pretože by znamenala zničenie väzieb na minulosť ako kolektívnej pamäte národa. Najviac strata akejkoľvek kultúrnej identity by bola ochudobnením všeľudskej kultúry, obrovského súboru všetkých hodnôt vytvorených ľudstvom!

Zvlášť v dnešnom svete existuje veľké množstvo skupín, s ktorými sa môže jednotlivec identifikovať. Kultúrna a sociálna identita je individuálny pocit viazanosti k rodine, školskej triede, športovému klubu, vrstovníckej skupine a ďalším zoskupeniam, napríklad aj civilizáciami – vymedzenému náboženstvu, filozofii, spôsobu života a pod.. Národná identita je pocit príslušnosti s politickou skupinou, v ktorej žijeme alebo niekoľkými jednotkami, do ktorých nejakým spôsobom patríme. Etnická identita se odvodzuje od pocitu príslušnosti k daným jazykovým skupinám, k ich tradičnému dedičstvu, umeniu a pod. Globálna identifikácia potom dopĺňa predchádzajúce dve identity o rozmer pocitu zaradenia sa k ostatným ľudským bytostiam, ktoré môžu v globalizovanom svete počas svojho života stretnúť veľmi ľahko.

Identita a kultúrna identita zvlášť je citlivou záležitosťou. Dáva nám pocit bezpečia, pocit príslušnosti k určitej skupine, pocit známeho prostredia, ktoré je nám blízke, zrozumiteľné, v ktorom sa orientujeme a s ktorým sa tiež stotožňujeme. Zároveň však každý jedinec chápe svoju identitu trochu inak. Niektorí cítia príslušnosť skôr k národnému štátu, ďalší sa silno identifikuje napr. s určitou špecifickou kultúrou (hubári, záhradkári, futbalisti, anarchisti...), druhí sa cítia výrazne viazaní k rodnému regiónu. Kultúrna a etnická identita každého sa odlišuje svojou náplňou, vzťahuje sa k iným hodnotám.

Vlastnú identitu v bežnom živote príliš nevnímame, dôležitá však začína byť vždy pri stretnutí s niečím iným, cudzím. To iné potom pôsobí ako zrkadlo našej vlastnej identity. A ona inakosť nás upozorní, že ten druhý „to má v živote inak“. Práve to je aj jeden z dôvodov, prečo stretnutia ľudí z rôznych kultúr prináša veľké množstvo dilemy, zároveň môže byť ale aj veľkým prínosom. V rámci rozvoja medzinárodných vzťahov treba prihliadať práve na spomínaný prínos a vzájomný rešpekt pred inakosťou toho druhého.

Československá republika prešla z hľadiska vytvárania národnostnej identity veľmi búrlivým vývojom. Mnohonárodnostný štát z roku 1918 (8 020 000 občanov československej národnosti, 3 218 000 občanov nemeckej národnosti, 477 000 ruskej národnosti, 762 000 maďarskej národnosti, 191 000 židovskej národnosti, 110 000 poľskej národnosti a 35 000 iných národností po sčítaní ľudu z roku 1921) bol po búrlivých udalostiach prvej republiky a neskôr druhej svetovej vojny zamenený na homogénnu spoločnosť, ktorá po roku 1989 začala byť opäť rôznorodejšia. V dôsledku skúseností dvoch generácií žijúcich v homogénnej spoločnosti došlo i k vyššie uvedenému rozlíšeniu významu občianstva a národnosti. Podľa výskumu Prudkého (2005) sa ukázalo, že tri najdôležitejšie dôvody, ktoré vedú k tomu, aby sa človek mohol považovať za Čecha sú: hovoriť česky, cítiť sa Čechom a mať české občianstvo. Miesto narodenia a náboženstvo sú oproti tomu menej dôležité.

Zaujímavá je konfrontácia tohto poňatia s vnímaním v iných štátoch. Čo robí napr. Holanďana Holanďanom? Alebo Nemca Nemcom? Zdá sa, že v Holandsku ide o veľmi dôležitý aspekt osobného rozhodnutia. Holanďan sa jednoducho rozhodne patriť práve k holandskému politickému systému (čo vyjadruje napr. úctou ku kráľovne) a je Holanďanom.

Niektoré dôležité definície

Kultúra. Žiadny ľudský tvor sa nemôže prispôbiť spoločnosti bez kontaktu s druhými ľuďmi. Tým, že prichádza s nimi do kontaktu, vytvára sa jeho kultúrna identita, súhrn kultúrnych vlastností, ktoré považuje za vlastné, známe, blízke. Kultúru môžeme do istej miery chápať ako charakter skupiny, ako reakciu ľudského spoločenstva na konkrétne životné podmienky. Každá skupina sa vyvíja v odlišnom životnom prostredí (prírodnom i spoločensko a historickom). Ak sa životné podmienky odlišujú, môžu na nich ľudia reagovať odlišne, vytvárať iné výrobky, hodnoty, náboženstvá a pod. Potom sa odlišuje aj ich kultúra. Kultúru v širšom slova zmysle môžeme chápať ako súbor artefaktov kultúry, sťa dôsledkov činnosti skupiny sociokultúrnych regulatív kultúry či spôsobov fungovania a správania sa danej skupiny (normy, hodnoty, vzory správania) a ideí kultúry či názorov a postojov skupiny (predmet vzdelávania, ideológie, svetový názor, filozofia, náboženstvo), ktorý uvedená skupina ďalej odovzdáva. Kultúru nie je možné stotožňovať s etnicitou alebo národnosťou!

Identita je chápaná ako vedomie svojbytnej totožnosti v čase (to som ja, napriek všetkým fyzickým i duševným zmenám), súlad prejavov správania sa s jeho totožnosťou (toto správanie je typické pre Teba) alebo stotožnenie sa s niekým iným – so skupinou, ideou, názormi, hodnotami, správanie sa iných je mi vlastné.

Kultúrna identita je charakterizovaná jako vedecky poznaný a vymedzený priestor hodnôt a znakov, dochovaných v autentickej podobe výtvorov a vzťahov medzi nimi, ktoré danú pospolitosť postihujú z hľadiska osobitosti prejavov, jedinečnosti a nezastupiteľnosti hodnôt i vzťahov, ako výraz svojej osobitej kultúry a spoločenského povedomia;

Kultúrna a etnická identita je mnohohrstvá identifikácia jednotlivca s najrôznejšími kultúrnymi, etnickými, sociálnymi, profesnými, záujmovými a inými skupinami.

Definícia v praxi

Napríklad *Múzeum* patrí k inštitúciám, ktoré majú identitu svojho vymedzeného priestoru:

1. jeho úlohou je poznávať a znakovito určovať – aspekt vedy;
2. dokumentovať výber autentických diel do zbierok ako zložky kultúrneho dedičstva a reprezentácie – aspekt kultúry;
3. uplatňovať pre formovanie vedomia občanov v zmysle humanistickej ponímaného vlastenectva a európanstva – aspekt výchovy¹.

Prijaté legislatívne opatrenia

Kultúrne dedičstvo Slovenskej republiky je nenahraditeľným bohatstvom štátu a jeho občanov, je dokladom vývoja spoločnosti, filozofie, náboženstva, vedy, techniky, umenia, dokumentom vzdelanostnej a kultúrnej úrovne slovenského národa, iných národov, národnostných menšín, etnických skupín a jednotlivcov, ktorí žijú alebo v minulosti žili na území Slovenska. Národná rada Slovenskej republiky prijala Deklaráciu o ochrane kultúrneho dedičstva v roku 2001 vychádzajúc z požiadaviek na záchranu, regeneráciu, primerané využívanie a prezentáciu hodnôt minulých období, uplatňujúc princípy zakotvené v medzinárodných zmluvách, dohovoroch a odporúčaní medzinárodných organizácií na ochranu kultúrneho dedičstva, najmä dokumentov UNESCO a Rady Európy rozvíjajúc podľa čl.44 Ústavy Slovenskej republiky práva a povinnosti každého chrániť kultúrne dedičstvo ako dedičstvo celého ľudstva. Slovenská republika uzavrela obidva dohovory UNESCO a prijala vyššie uvedené odporúčanie, čím sa zaviazala plniť záväzky vyplývajúce z dohovorov vrátane predkladania správ o prijatých opatreniach a ich plnení a realizovania príslušného odporúčania.

V právnom poriadku Slovenskej republiky nie je ucelený zákon o ochrane kultúrneho dedičstva. Oblasť ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva upravujú tieto právne predpisy a dokumenty:

- zákon NR SR č. 270/1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov,
- zákon Slovenskej národnej rady č. 4/1958 Zb. SNR o ľudovej umeleckej výrobe a umeleckých remeslách,
- zákon č. 61/2000 Z. z. o osvetovej činnosti v znení zákona č. 416/2001 Z. z.,
- zákon č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky v znení neskorších predpisov,
- Deklarácia Národnej rady SR o ochrane kultúrneho dedičstva - prijatá uznesením NR SR č. 1292 dňa 28. februára 2001 (Zbierka zákonov Slovenskej republiky č. 91/2001, čiastka 39 z 20. marca 2001), a s ohľadom na priame prepojenie nehmotnej zložky kultúrneho dedičstva s prejavmi, artefaktmi a činnosťou spojenou s ochranou hmotného kultúrneho dedičstva i ďalšie zákony, najmä:
- zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení zákona č. 479/2005 Z. z.,
- zákon č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty v znení neskorších predpisov,

¹ Zdroj: Beneš, J. Základy muzeologie. Opava: Ústav historie a muzeologie. Filozoficko - prírodovědecká fakulta. Slezská univerzita, 1997, s. 21. ISBN 80-901974-3-4.

- zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej v znení neskorších predpisov,
- zákon NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach v znení neskorších predpisov.

Rozsiahly kultúrny systém, akým je naša tradičná kultúra, je potrebné uchovávať a ochraňovať predovšetkým inštitucionálnou starostlivosťou. Bez spontánnej iniciatívy nositeľov tejto tradície by to však nebolo možné. Je známe, že hrozba globalizácie oživila úctu a vzťah k vlastnému kultúrnemu základu aj na Slovensku. Prejavuje sa to prostredníctvom mnohých aktivít na úrovni rezortov, miest, obcí i združení a ďalších subjektov. Poväčšine sú však nekoncepcné a nesystémové. Súčasný stav tradičnej kultúry na Slovensku si vyžaduje účinnejšiu metodickú starostlivosť a podporu. Väčšia efektívnosť sa dosiahne len koncepcne zosúladeným a koordinovaným pôsobením.

Dôležitým východiskom je myšlienka z odporúčania UNESCO z roku 1989, kde je tradičná ľudová kultúra chápaná ako jedna z foriem kultúrneho prejavu, ktorú treba zachovať prostredníctvom tých a pre tie skupiny (rodina, národ, etnikum, náboženské spoločenstvo, geografická oblasť, profesijná skupina atď.), ktorých identitu odzrkadľuje.

NEHMOTNÉ KULTÚRNE DEDIČSTVO

„Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva z roku 2003“

- Masívna premena z medzi „národných“ konfliktov na medzi „etnické“ konflikty s vedľajšími účinkami;
- Nehmotné kultúrne dedičstvo v nasledovných doménach: slovné tradície a prejavy, jazyk; ľudová hudba a tanec; spoločenské udalosti – tradície, rituály, festivaly; poznanie zo života prírody, vesmíru; tradičné ľudové remeslá atď.
- Ochrana nehmotného kultúrneho dedičstva podporuje, posilňuje a rozvíja kultúrnu rozmanitosť a ľudskú tvorivosť; poskytuje ľuďom a skupinám osôb zmysel identity a kontinuity.

Cieľom tohto príspevku je výzva na vytvorenie takých podmienok a nástrojov starostlivosti o tradičnú slovenskú kultúru, aby sa mohla zachovať vo svojom prirodzenom prostredí, aby sa nestratila z kultúrneho vedomia občanov Slovenska, aby bola inštitucionálne chránená a prístupná pre súčasné a budúce generácie. K tomu by mali slúžiť koordinované opatrenia smerujúce k identifikácii, dokumentácii, ochrane a účinnejšiemu prístupu k informáciám o nej, ako aj k podpore a rozvoju ešte žijúcich foriem tradičnej slovenskej kultúry. Dôležité je tiež posilnenie medzinárodnej spolupráce na odbornej i laickej úrovni najmä v oblasti výmeny informácií a skúseností. V oblasti medzinárodných vzťahov je v súčasnosti táto otázka mimoriadne dôležitá a významná pre trvalé mierové spolunažívanie štátov a národov bez medzinárodného ohrozenia či terorizmu.

Záver

Výzva:

- vypracovanie národného zoznamu – inventára majstrovských diel nehmotného kultúrneho dedičstva - ochrana duševného vlastníctva: vytvorenie uvedeného zoznamu Národného zoznamu majstrovských diel nehmotného kultúrneho dedičstva predstavuje základný stupeň tvorby Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva. Je vysokým spoločenským ocenením a zároveň nástrojom na prehĺbenie vedomia verejnosti o hodnotách majstrovských diel

nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska vo svete a o potrebe ich ochrany a revitalizácie. Súčasťou, resp. prílohou Národného zoznamu má byť aj súpis diel nehmotného kultúrneho dedičstva, ktorý vznikne na základe jeho identifikácie. V tejto súvislosti je potrebné zriadiť národný orgán zložený z umelcov, vedeckých, tvorivých, pedagogických a ďalších pracovníkov, pôsobiacich na celoštátnej, regionálnej a miestnej úrovni, ktorý bude rozhodovať o zaradení diel do zoznamu.

- založenie medzivládnej komisie na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva,
- spoluúčasť na založení spoločného kameňa „Partnerstva pre kultúru,“ myšlienka inštitucionalizácie ochrany kultúrnych hodnôt v rámci globálneho systému EÚ a NATO.

Použitá literatúra:

1. Banks, J., A. & Banks, C., A., M. (1994). *Multiethnic Education: Theory and Practice*, 3rd ed. Boston.
2. Banks, J., A. & Banks, C., A., M. (1989). *Multicultural Education: Issues and Perspectives*, Boston.
3. Banks, J., A. (2004). *Diversity and Citizenship Education; Global Perspectives*. San Francisco: Jossey-Bass.
4. Barša, P. (1999). *Politická teorie multikulturalismu*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
5. Brislin, R. (1981). *Cross-cultural encounters: Face to face interaction*. New York. Český statistický úřad. Sčítání lidu 1921. Praha.
6. Gabal, I. a kol. (1999). *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G + G.
7. Gabal, I. (2004). *Analýza postavení cizinců dlouhodobě žijících v ČR a návrh optimalizačních kroků*. Praha.
8. kolektiv (2003). *Integrace cizinců na území České republiky (Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1260/2001)* AV ČR. Praha.
9. *Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru* (2008), Ministerstvo kultúry SR.
10. Márton, M. a kol. (2004). *Kultúra a medzinárodné vzťahy*, Bratislava Ekonom, 118 s.
11. Nakonečný, M. (1999). *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
12. Nedomova, A. & Kostecky, T. (1997). *The Czech National Identity; Basic Results of the 1995 National Survey*. *Czech Sociological Review*, 5, 79 – 92.
13. Patočka, J. (1992). *Co jsou Češi?* Praha: Panorama.
14. Pospíšil, L. (1993). *Kultura*. In: *Český lid*, 80, 1993, suplement.
15. Prudký, L. (2005). *Přináležitost k národu, vztahy k jiným národnostem a k cizincům v České republice*. Praha: KVDO.
16. Škvrnda, F. (2003). *Terorismus - najvýznamnejšia nevojenská bezpečnostná hrozba súčasnosti*. 2 vydanie, Trenčín: Digital Graphic, 158 s.
17. Třeštík, D. (1999). *Mysliť dějiny*. Praha: Paseka.
18. Vlachová, K. & Řeháková, B. (2004). *Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě*. In: *Czech sociological review*, volume 4 (2004):4, p 489 – 508.

20. Zich, F. (ed.) (2003). Regionální identita obyvatel v pohraničí. Sborník SoÚ AVČR.
21. Praha.
22. Zágoršeková, B. M.(2009). Kultúry v medzinárodných vzťahoch. Bratislava Ekonóm.

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Tomáš VERNER

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA KARVINÁ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

DOPADY GLOBÁLNÍ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE NA AGREGÁTNÍ POPTÁVKU A NABÍDKU ČR¹

verner@opf.slu.cz

Abstrakt

Globální hospodářská krize zasáhla i Českou republiku. Začala se projevovat v druhé polovině roku 2008. Článek mapuje vývoj agregátní poptávky a nabídky včetně jejich hlavních složek a ukazatelů, které měly významný vliv na jejich vývoj.

Klíčová slova: Hrubý domácí produkt, hrubá přidaná hodnota, agregátní nabídka, agregátní poptávka, výdaje na konečnou spotřebu, tvorba hrubého kapitálu, odvětví.

Abstract

Global economic crisis affect also the Czech Republic and emerged in the second half of the year 2008. The article surveys the development of aggregate demand and supply, including their main components and indicators that influenced significantly their development.

Keywords: Gross domestic product, gross value added, aggregate supply, aggregate demand, final consumption expenditure, gross capital formation, industry.

Úvod

Česká republika je malou² otevřenou ekonomikou, což dokládá i její míra otevřenosti³ pohybující se od roku 2004 na průměrné hodnotě 72 %. Z toho důvodu se dalo očekávat, že nepříznivé klima, které bylo ve světové ekonomice „nastartováno“ finanční krizí ve Spojených státech amerických už v roce 2007 následně „přelité“ do Evropy a Evropské unie, zasáhne českou ekonomiku. Poměrně velká otevřenost České republiky a její zapojení do mezinárodního obchodu působí sice pozitivně na hospodářství v dobách ekonomické konjunktury, ale každá mince má dvě strany a naopak v době nepříznivého vývoje ve světovém hospodářství, zejména v zemích Evropské unie se negativní vliv přenáší do naší ekonomiky.

Česká republika se po několika letech hospodářského růstu převyšujícího 6 % ročně⁴ dočkala znatelného zpomalení v roce 2008, kdy roční tempo růstu reálného hrubého domácího produktu (HDP) bylo 2,5 %, a ve třetím čtvrtletí můžeme pozorovat, jak se česká

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu SGS/23/2010 „Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru“.

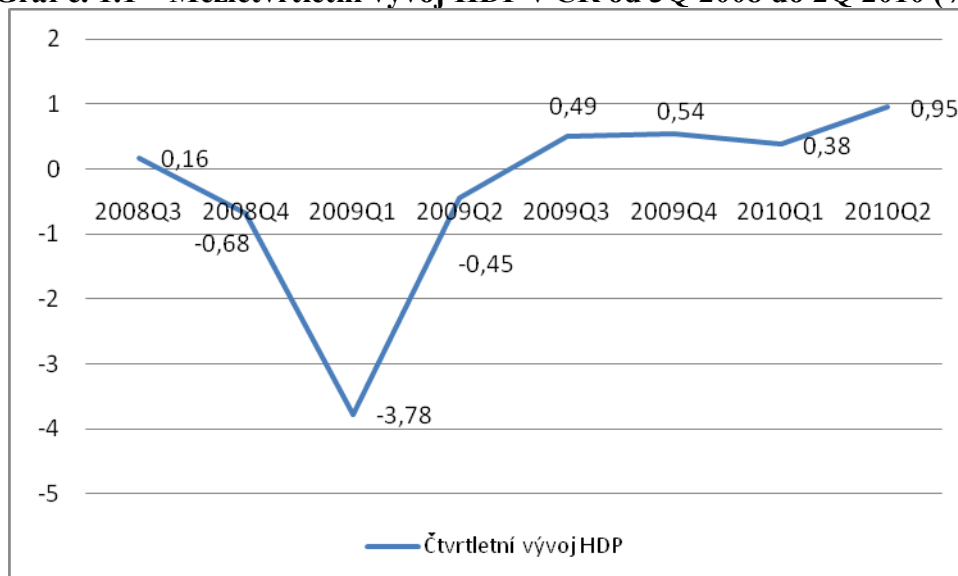
² Bráno podle počtu obyvatel, kdy ekonomika do 20 mil. obyvatel je klasifikována jako malá.

³ Je měřena jako podíl obrátu zahraničního obchodu na nominálním HDP.

⁴ V roce 2005 bylo tempo růstu měřeno meziročními změnami HDP 6,3 %, rok 2006 představoval 6,8 % a rok 2007 hodnotu 6,1 %. Hodnoty jsou sezónně očištěné a oceněny vzhledem k roku 2000.

ekonomika začíná dostávat do výrazné recese, která se prohlubovala ještě následující dvě čtvrtletí, jak ukazuje graf č. 1.1.

Graf č. 1.1 – Mezičtvrtletní vývoj HDP v ČR od 3Q 2008 do 2Q 2010 (%)

Zdroj: Eurostat, vlastní úprava

Ve svém příspěvku budu popisovat vývoj hlavních částí agregátní poptávky a agregátní nabídky České republiky od druhé poloviny roku 2008 do konce roku 2009, který je rokem, kdy se naplno projevil pokles ekonomické výkonnosti českého hospodářství způsobený celosvětovou hospodářskou recesí. Celkově došlo tento rok k propadu produkce ekonomiky o 4,2 % a jde o nejvyšší propad v dějinách novodobé České republiky. Dříve než se začneme zabývat vývojem poptávky a nabídky, podíváme se ve stručnosti, jakými veličinami jsou tvořeny.

1. Agregátní poptávka a agregátní nabídka v ekonomice

V následující části si pro přehlednost stručně vymežíme, jaké ekonomické veličiny představují celkovou poptávku a celkovou nabídku ekonomiky.

1.1 Agregátní (celková) poptávka

Poptávková strana ekonomiky (poptávka - P) je tvořena veškerými výdaji, které na domácím trhu utratí domácí i zahraniční ekonomické subjekty za nákup produkce. Celková poptávka je tvořena domácí poptávkou (PD), tedy výdaji na konečnou spotřebu (VKS) a tvorbou hrubého kapitálu (THK) a poptávkou zahraniční (PZ), tedy vývozem zboží a služeb (EX), což můžeme formálně zapsat následující rovnicí (1).

$$P = VKS + THK + EX \quad (1)$$

Vývoz zboží a služeb představuje hodnotu zboží, které je prodáváno do zahraničí, v případě služeb se jedná o poskytnutí služeb rezidentskými jednotkami nerezidentským. Rovnici (1) můžeme zjednodušeně zapsat pomocí rovnice (2).

$$P = P_D + P_Z \quad (2)$$

Části domácí poptávky jsou rozepsány v rovnicích (3) a (4). Výdaje na konečnou spotřebu (VKS) jsou tvořeny výdaji domácností na konečnou spotřebu (VDKS), výdaji vlády na konečnou spotřebu (VVKS) a výdaji neziskových institucí sloužících domácnostem na konečnou spotřebu (VNKS) (3).

$$VKS = VDKS + VVKS + VNKS \quad (3)$$

Výdaje na konečnou spotřebu vyjadřují množství peněz, které bylo vynaloženo daným sektorem na nákup produkce konečné spotřeby. Výdaje domácností na konečnou spotřebu představují hodnotu produkce, která byla domácnostmi užita k uspokojení individuálních potřeb. Výdaje vlády na konečnou spotřebu představují souhrn výdajů na nákup produkce sloužící k uspokojení individuální⁵ i kolektivní potřeby⁶. V případě neziskových institucí sloužících domácnostem se jedná vždy o výdaje uspokojující individuální potřeby.

Tvorba hrubého kapitálu vyjadřuje množství peněz, které bylo ekonomickými subjekty vydáno na nákup produkce k výrobním účelům, tj. dlouhodobého majetku, zásob a ceností (4).

$$THK = THFK + ZZ + \check{C}PC \quad (4)$$

Tvorba hrubého fixního kapitálu (THFK) je tvořena hodnotou fixních aktiv (hmotných i nehmotných) a čistými přírůstky nevyrobených nefinančních aktiv. Jedná se tedy o investiční výdaje firem. Změna stavu zásob (ZZ) zahrnuje hodnotu všech statků⁷ vytvořených nefinančním podnikem nebo finanční institucí jako rozdíl mezi vstupy a výstupy. Čisté pořízení ceností (ČPC) je rozdíl mezi hodnotou nákupu a prodeje drahých kamenů, kovů, starožitností, klenotů, uměleckých předmětů sloužící k nevýrobním účelům.

1.2 Agregátní (celková) nabídka

Nabídková strana ekonomiky (nabídka – N) je reprezentována hodnotou produkce, která je na domácí trh dodána ekonomickými subjekty jak z domácí ekonomiky, tak ze zahraničí. Celková nabídka je tak tvořena domácí nabídkou (ND), tedy hrubou přidanou hodnotou⁸ (HPH) jednotlivých odvětví ekonomiky a zahraniční nabídkou (NZ), kterou představuje dovoz zboží a služeb (IM), což můžeme formálně zapsat rovnicí (5) nebo (6).

$$N = HPH + IM \quad (5)$$

$$N = N_D + N_Z \quad (6)$$

Dovoz zboží a služeb představuje hodnotu zboží, které vstupuje na domácí trh od zahraničních ekonomických subjektů, v případě služeb se jedná o služby poskytnuté nerezidentskými jednotkami těm rezidentským.

Odvětví ekonomiky jsou podle Evropského systému účtů (dále jen ESA 1995) definována jako souhrn místních činnostních jednotek zabývajících se stejným nebo podobným druhem činnosti. Pro získání přehlednosti používáme pro seskupení místních činnostních jednotek do odvětví činností (dále jen odvětví) klasifikace. V České republice je

⁵ Např. sociální transfery.

⁶ Např. výdaje na správu, bezpečnost, vědu a výzkum.

⁷ Jedná se např. o materiál, suroviny, nedokončenou výrobu, hotových výrobků a zboží.

⁸ V zásadě se jedná o přidanou hodnotu, jelikož ale musíme zohledňovat opotřebení majetku z důvodu jeho využívání ve výrobním procesu, tzv. spotřebu fixního kapitálu, rozlišujeme tedy hrubou přidanou hodnotu, kdy opotřebení je její součástí a čistou přidanou hodnotu, kdy je spotřeba fixního kapitálu odečtena. Po přičtení tzv. čistých daní na výrobky k celkové HPH získáme hrubý domácí produkt (HDP).

známá klasifikace OKEČ, tedy Odvětvová klasifikace ekonomických činností. OKEČ je sice od 1. ledna 2008 nahrazena Klasifikací ekonomických činností, tzv. CZ-NACE⁹, která lépe zohledňuje technologický rozvoj, strukturální změny a je lépe srovnatelná s jiným mezinárodními klasifikacemi¹⁰, nicméně při vycházení z dat z Českého statistického úřadu nebo Eurostatu se z důvodu lepšího srovnání dat v čase uplatňuje první revize klasifikace „evropské“ klasifikace NACE a tedy česká OKEČ, čehož se přidržíme i dále v textu.

2. Vývoj poptávkové strany v České republice ve sledovaném období

V této části se podíváme na vývoj agregátní poptávky včetně jejích složek a některých ekonomických veličin, které měly na tento vývoj zásadní vliv.

2.1 Poptávka a druhá polovina roku 2008

V roce 2008 došlo k značnému zpomalení růstu výdajů na konečnou spotřebu, zejména domácností pro nízký růst reálných mezd z důvodu vysoké míry inflace, která se také podílela na znehodnocování úspor českých domácností. Na druhou stranu domácnosti začaly více spořit v porovnání s předchozími šesti lety.

V případě tvorby hrubého fixního kapitálu (investic) došlo dokonce k meziročnímu poklesu o 1,5 %. Nejvyšší pokles zaznamenaly investice právě ve čtvrtém čtvrtletí (o 3,4 %). Ve srovnání se stejným čtvrtletím roku 2007 docházelo u investic k poklesu už od druhého čtvrtletí roku 2008¹¹. Výrazný vliv na pokles investiční aktivity měl pokles růstu zahraniční poptávky, negativní očekávání investorů a nedostatek finančních prostředků z důvodu zvýšené obezřetnosti bank v poskytování úvěrů. Z hlediska věcné struktury investic zaznamenaly růst oproti předchozímu roku investice do dopravních prostředků a počítačového programového vybavení, nejméně pak do obydlí, ostatních budov a staveb, ostatních strojů a zařízení.

Útlum zahraniční poptávky z důvodu recese ekonomik hlavních obchodních partnerů se projevil nejvíce ve zpracovatelském průmyslu, pokles byl sice mírněn znehodnocováním kurzu, ale ne v dostatečné míře, aby pomohl ochabující zahraniční poptávce. Přesto česká ekonomika zaznamenala zvýšení exportu (zboží i služeb) o 5,7 %, který byl ovšem o 9,3 % nižší oproti předchozímu roku (2007).

2.2 Poptávka a jednotlivá čtvrtletí roku 2009

Celkové oslabování zahraniční poptávky mělo vliv na pokles vývozu zboží. V prvním čtvrtletí se jednalo o pokles 9,33 % oproti předchozímu čtvrtletí (a pokles 22,6 % oproti stejnému čtvrtletí předchozího roku), který se dále projevil v poklesu tvorby hrubého kapitálu (téměř o 16 %), kde podstatnou složku představuje tvorba hrubého fixního kapitálu, která poklesla skoro o 6 % (a o 9,4 % oproti stejnému období předchozího roku). Výdaje na konečnou spotřebu zaznamenaly jen velice mírný pokles v tomto období (oproti stejnému období předchozího roku dokonce vzrostly o 0,8 %). Celkově ale ekonomika pokračovala v poklesu HDP započatém v posledním čtvrtletí roku 2008 (-3,8 %).

Ve druhém čtvrtletí byl propad celkové poptávky snížen o 0,5 % díky mírnému nárůstu vývozu (o 3,1 %). Podporou vývozu zboží se projevila zejména díky krizovým vládním opatřením na straně poptávky u našich obchodních partnerů. Nejznámějším opatřením je tzv. německé šrotovné. Domácí poptávka zůstává na nízké úrovni způsobené dalším mírným poklesem soukromé spotřeby zejména z důvodu dalšího růstu

⁹ Nomenclature des Activités économiques dans les Communautés Européennes.

¹⁰ Zejména pak s Mezinárodní standardní klasifikací všech ekonomických činností OSN – ISIC (International Standard Industrial Classification of all economic activities).

¹¹ -1,5 %; -1,1 %; -4,1 %.

nezaměstnanosti a očekáváním v poklesu mezd. Výdaje vlády na konečnou spotřebu sice zaznamenaly růst (cca o 1,5 %), zůstávají však na nízké úrovni z důvodu dalšího nezvyšování deficitu státního rozpočtu.

Podobně jako předchozí i třetí čtvrtletí zaznamenává růst vývozu zboží (o 7,5 %). Přestože dochází k růstu celkových výdajů na konečnou spotřebu (o 0,6 %), podporované hlavně růstem výdajů vlády (o 2,94 %), klesá spotřeba domácností (o 0,5 %) zejména z důvodu růstu nezaměstnanosti a poklesu mezd. Pokles zaznamenaly také fixní investice o 1,7 % (oproti stejnému období předchozího roku byl zaznamenán pokles dokonce o 11,6 %).

Poslední čtvrtletí roku 2009 bylo ve znamení nárůstu poptávky (o 0,5 %), která byla podporována fixními investicemi (nárůst o 2 %) a výdaji vlády (téměř 0,3 %). Vývoj výdajů mezi čtvrtletími nám ukazuje tabulka 2.1, vývoj výdajů stejných čtvrtletí k předchozímu roku ukazuje tabulka 2.2.

Tab. č. 2.1 – Mezičtvrtletní vývoj výdajů na HDP v ČR od 3Q 2008 do 4Q 2009 (%)

rok / čtvrtletí	VKS			THK		Zahraniční obchod		
	celkem	domácností	vlády	celkem	THFK	vývoz		
						celkem	zboží	služby
2008Q3	0,27	0,03	0,88	1,09	1,06	-1,64	-1,85	-0,11
2008Q4	0,43	0,13	1,02	14,13	-3,41	-10,61	-12,32	1,55
2009Q1	-0,04	-0,02	-0,06	-15,97	-5,98	-6,73	-9,33	7,91
2009Q2	0,44	-0,12	1,55	-13,56	-0,99	3,03	3,14	2,50
2009Q3	0,59	-0,46	2,94	1,34	-1,72	6,84	7,56	3,31
2009Q4	-0,30	-0,60	0,27	1,49	1,96	-0,40	-1,89	7,20

Zdroj: ČSÚ, vlastní úprava

Tab. č. 2.2 – Meziroční vývoj výdajů na HDP v ČR od 3Q 2008 do 4Q 2009 (%)

rok / čtvrtletí	VKS			THK		Zahraniční obchod		
	celkem	domácností	vlády	celkem	THFK	vývoz		
						celkem	zboží	služby
2008Q3	2,99	3,01	2,90	-10,47	-1,07	5,11	5,28	3,88
2008Q4	1,73	2,62	-0,41	9,38	-4,12	-8,72	-10,48	3,80
2009Q1	1,48	0,78	3,13	-8,94	-9,38	-18,78	-22,63	7,45
2009Q2	1,10	0,02	3,43	-16,20	-9,13	-15,51	-19,53	12,19
2009Q3	1,42	-0,47	5,54	-15,99	-11,64	-8,22	-11,81	16,03
2009Q4	0,69	-1,19	4,75	-25,29	-6,72	2,26	-1,31	22,49

Zdroj: ČSÚ, vlastní úprava

2.3 Shrnutí

Negativně se na růstu podílela zahraniční poptávka, která se projevila v následném poklesu exportu zboží a výdajů domácností. K poklesu spotřeby domácností přispělo nejen zvyšování nezaměstnanosti, ale také negativní očekávání spojená s možnou ztrátou zaměstnání a dále zpřísnění podmínek poskytování spotřebitelských a hypotečních úvěrů. Snižující se míra inflace měla pozitivní vliv na nižší znehodnocování úspor, celkově však došlo ke snížení národních úspor oproti předchozímu období skoro o 8 %. V případě investic do fixního kapitálu došlo celkově v roce 2009 k poklesu o 9,2 %, kde svou roli sehrála negativní očekávání podnikatelů ohledně budoucího vývoje poptávky a zpřísnění podmínek

při získávání finančních prostředků. V případě tvorby hrubého fixního kapitálu se změnila struktura zejména ve prospěch investic do ostatních budov a staveb, menší nárůst zaznamenala nehmotná fixní aktiva. V souvislosti se snížením produkce ve zpracovatelském průmyslu bylo méně investic do ostatních strojů a zařízení včetně investic do dopravních prostředků. Dále se snižoval zájem občanů o nové bydlení, kdy sice klesaly úrokové sazby z úvěrů, ale zpříšňovaly se podmínky při získávání úvěrů a dále očekávání občanů na pokles cen bytů.

Positivně se na růstu HDP za rok 2008 podílel čistý vývoz zboží a služeb, který přispěl 1,9 p.b., příspěvek spotřeby domácností činil 1,4 p.b. Nízký růst HDP byl způsoben zejména poklesem tvorby hrubého kapitálu s příspěvkem -0,3 p.b.

Celkem konečná spotřeba vykázala meziroční nárůst o 1,2 % (zejména spotřeba vlády) a podílela se tak pozitivně na HDP rozsahem 0,9 p.b. Výdaje domácností zaznamenaly meziroční pokles ve výši 0,2 % a nejvíce se podílely na financování předmětů krátkodobé spotřeby. Účinek spotřeby domácností na HDP byl nulový. V meziročním porovnání došlo ke snížení tvorby hrubého kapitálu o 16,8 %, což mělo negativní vliv na vývoj HDP v rozsahu 4,5 p.b., z toho 2,0 p.b. je účinek tvorby hrubého fixního kapitálu. Čistý export zboží a služeb měl vliv na pokles HDP o 0,4 p.b.

3. Vývoj nabídkové strany v České republice ve sledovaném období

Na nabídkové straně ekonomiky se nejvíce podílí na tvorbě hrubé přidané hodnoty HPH terciární sektor (60,0 %), následovaný sektorem sekundárním s podílem na celkové HPH (36,6 %) a nejmenší podíl zaujímá sektor primární (3,4 %) ¹². I když se sekundární sektor na celkové HPH a následně HDP podílí méně než terciární sektor, nelze přehlédnout významný vliv průmyslové výroby, zejména zpracovatelského průmyslu, čemuž bude uzpůsoben i následující výklad.

3.1 Nabídka a druhá polovina roku 2008

Jak už bylo naznačeno výše, hlavním tahounem domácí nabídky byl v roce 2008 zpracovatelský průmysl, jeho tempo růstu však bylo z důvodu nižší domácí i zahraniční poptávky nižší než v předchozím období (7,3 %). Nejvíce byly postiženy exportní podniky produkující dopravní prostředky, kovy, hutní a kovodělný výrobky, elektrické a optické stroje a zařízení. Už od konce roku 2007 se projevuje trend ve snižování využívání produkčních kapacit průmyslu (88,2 %, tj. snížení o 0,7 p. b. oproti roku 2007). Naopak byl zaznamenán růst produkce u výrobních kapacit zahraničních investorů – elektrotechnický průmysl, strojírenství, chemický průmysl. HPH odvětví zpracovatelského průmyslu však neustále rostla, i když nižším tempem v porovnání se stejným čtvrtletím předchozího roku (2007). Mezičtvrtletní v rámci roku 2008 byl pokles HPH zpracovatelského průmyslu nejnižší mezi druhým a třetím čtvrtletím. Ve stavebnictví docházelo k výraznému nárůstu inženýrského stavitelství (o 11,8 %), kterému se dařilo pokrýt propad pozemního stavitelství (o 6,6 %), přičemž nejvyššího propadu bylo u pozemního stavitelství zaznamenáno ve čtvrtém čtvrtletí roku 2008 (o 11,7 %). Z inženýrského stavitelství byl nejvyšší růst zaznamenán v případě výstavby komunikací, letišť a sportovních areálů (o 26,8 %).

Ze sektoru služeb se na zvýšení HPH podílely zejména tato odvětví – obchod a opravy motorových vozidel a spotřebního zboží nebo peněžnictví a pojišťovnictví.

V případě dovozu zboží a služeb došlo také ke snížení tempa růstu, zejména z důvodu snížené poptávky firem a domácností. Svoji roli hrála také depreciace české koruny, která tak zdražovala dovozy do české ekonomiky.

¹² Hodnoty jsou za rok 2009.

3.2 Nabídka a jednotlivá čtvrtletí roku 2009

V roce 2009 pokračuje trend změny struktury stále více ve prospěch terciárního sektoru měřeného podílem HPH tohoto sektoru na celkové HPH a dále se snižuje podíl sekundárního a primárního sektoru. Z průmyslové produkce, která je v případě české ekonomiky z velké části vývozně závislá, byl nejvíce postižen zpracovatelský průmysl, kdy více než polovina výstupu zpracovatelského průmyslu je navázaná na export a necelých 60 % nových zakázek je ze zahraničí. Není tedy divu, že produkce zpracovatelského průmyslu zaznamenala pokles o 11,4 %, pokles byl zaznamenán jak mezičtvrtletně, tak v rámci stejných čtvrtletí mezi lety 2008 a 2009. Pokles se týkal hlavně výroby strojů a zařízení, elektrických zařízení. Stále dochází ke snižování využívání produkčních kapacit průmyslu (76,6 %), tj. snížení o 11,6 p.b.).

V průmyslu došlo také k největšímu poklesu zaměstnanosti. V prvním čtvrtletí roku 2009 došlo k poklesu HDP oproti předchozímu období roku 2008 o 3,8 %. Tento pokles byl nejvíce ovlivněn negativním vývojem zejména ve zpracovatelském průmyslu¹³ (pokles HPH o 7,5 %), který čelí klesající poptávce, zejména zahraniční. Nejvíce byl postižen automobilový průmysl, který vykázal propad produkce na začátku roku 2009 40 %¹⁴. S poklesem produkce se také potýkala odvětvová skupina obchod, pohostinství a ubytování, doprava (o 7,3 %) a průmysl (o 7,1 %). Naproti tomu odvětví peněžnictví a pojišťovnictví dokázalo zvýšit HPH vzhledem k roku 2008 o 1,5 %. Celkový pokles HPH za 1. čtvrtletí byl 4,8 %. Svůj příspěvek na poklesu průmyslové produkce měly energetické náklady a náklady na dopravu. Hlavně z důvodu příspěvku šrotovného došlo v březnu k oživení nejen v automobilovém průmyslu, ale také u návazných subdodavatelů. Druhé čtvrtletí bylo opět ve znamení poklesu HDP o 0,5 %, stejně tak celkové HPH o 0,7 %, zejména z důvodu poklesu HPH zpracovatelského průmyslu o 1,9 %, který stejně jako v předchozím období čelí malé poptávce. Nárůst stavební produkce, i když slabý, byl zapříčiněn zejména inženýrským stavitelstvím.

Třetí čtvrtletí už je ve znamení oživení české ekonomiky, dochází k nárůstu HDP o 0,5 % a celkové HPH o 0,7 %. Na jejím zvýšení se podílely hlavně odvětví zemědělství a rybolov, peněžnictví a pojišťovnictví, nemovitosti a služby pro podniky, výzkum a vývoj. Pozitivní vývoj českého hospodářství se dal očekávat díky pozitivnímu vývoji jeho nejvýznamnějšího obchodního partnera – Německa.

Také ve čtvrtém čtvrtletí pokračuje započaté oživení české ekonomiky (růst HDP o 0,5 % a celkové HPH o 0,6 %) a to zejména díky pozitivnímu vlivu průmyslu a stavebnictví. Změny HPH mezi čtvrtletími zachycuje tabulku 2.2. V porovnání s předchozím rokem zaznamenal průmysl pokles produkce o 13,4 % a nejvíce se na tom podílela výroba strojů a zařízení, výroba kovových konstrukcí, kovodělných výrobků, výroba motorových vozidel, přívěsů, návěsů. Růst produkce byl zaznamenán pouze v potravinářství. Tabulka č. 3.1 zachycuje mezičtvrtletní vývoj hrubé přidané hodnoty odvětvových skupin v ČR od třetího čtvrtletí roku 2008 do posledního čtvrtletí roku 2009.

¹³ Hlavně automobilový průmysl.

¹⁴ Jeho podíl na produkci zpracovatelského průmyslu je pětina.

Tab. č. 3.1 – Mezičtvrtletní vývoj HPH odvětvových skupin v ČR od 3Q 2008 do 4Q 2009 (%)

Skupiny odvětví dle OKEČ		2008Q3	2008Q4	2009Q1	2009Q2	2009Q3	2009Q4
A-B	Zemědělství, rybolov	9,1	-3,6	6,0	-4,4	19,5	-5,3
C-E	Průmysl (bez stavebnictví)	-3,6	0,3	-7,1	-3,8	-3,5	3,8
D	Zpracovatelský průmysl	-5,0	0,4	-7,5	-1,9	-0,8	-1,2
F	Stavebnictví	3,1	-0,1	0,7	0,8	-0,4	2,8
G-I	Obchod, pohostinství a ubytování, doprava	1,8	1,9	-7,3	2,3	0,6	-0,3
J-K	Peněžnictví a pojišťovnictví, nemovitosti	1,9	-2,1	-2,9	-0,4	4,6	-1,8
L-P	Veřejná správa, veřejné služby, činnosti domácností	1,0	2,1	-2,9	-0,1	1,4	-0,6
HPH	HPH celkem za všechna odvětví	0,1	0,4	-4,8	-0,7	0,7	0,5

Zdroj: Eurostat, vlastní úprava

Podobně jako u exportu v roce 2009, zaznamenal český import podobný pokles oproti předchozímu roku, k poklesu došlo také při komparaci se stejnými čtvrtletími předchozího roku. Pokles byl způsoben zejména nižšími nákupy firem a domácností v domácí ekonomice. Proti zvyšování importu působila také deprecie české koruny, která navíc prodražovala nákupy surovin, materiálů.

Pokles zahraniční poptávky (téměř o 11 %) měl za následek mj. snížení produkce exportních podniků, zejména ve zpracovatelském průmyslu. Obdobně jako v předchozím roce, byla tato ztráta nedostatečně kompenzována depreciací české koruny.

Závěr

Hlavním tahounem růstu české ekonomiky byl v roce 2008 vývoz zboží a služeb a spotřeba domácností, negativní vliv měly investice. Na meziročním poklesu HDP se v roce 2009 nejvíce podepsaly tvorba hrubého kapitálu, čistý vývoz zboží a služeb, spotřeba domácností nezpůsobila téměř žádnou změnu HDP. Pozitivní vliv na HDP tak měla jen spotřeba vlády (0,9 p.b.)

Na nabídkové straně ekonomiky pokračuje již dříve započatý trend, oslabování podílu primárního sektoru na produkci ekonomiky (měřeno podílem na celkové hrubé přidané hodnotě), stejně se děje i v sekundárním sektoru. Většího podílu na vytvořené hrubé přidané hodnotě tak nabývá terciární sektor. Z oblasti sekundárního sektoru byl krizí nejvíce postižen zpracovatelský průmysl, zejména exportně orientované firmy, což se následně podepsalo na zvyšování nezaměstnanosti. Pozitivně se na výkonu zpracovatelského průmyslu podepsala některá protikrizová opatření evropských vlád, např. německé šrotovné.

Česká republika je malou otevřenou ekonomikou a je tak velkou měrou ovlivněna hospodářskými cykly a hospodářskou situací v zemích, se kterými česká ekonomika obchodně spolupracuje. Popis a vývoj agregátní poptávky a nabídky ukázal, jak na negativní hospodářskou situaci reagovala poptávka a nabídka v české ekonomice včetně jejich důležitých složek.

Použitá literatura:

1. Eurostat. Evropský systém účtů – ESA 1995. [cit. 15. října 2010] Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenka.indexnu>.
2. HRONOVÁ, S., et al. Národní účetnictví: Nástroj popisu globální ekonomiky. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 2009, 326 s. ISBN 978-80-7400-153-6.
3. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO za rok 2008. [cit. 29.11.2010]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/34984/43009/511998/priloha002.pdf>.
4. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Čtvrtletní analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO 1. čtvrtletí 2009. [cit. 18.10.2010]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/39149/46523/558691/priloha004.pdf>.
5. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Čtvrtletní analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO 2. čtvrtletí 2009. [cit. 18.10.2010]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/39149/46523/558692/priloha003.pdf>.
6. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Čtvrtletní analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO 3. čtvrtletí 2009. [cit. 19.10.2010]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/39149/46523/558693/priloha002.pdf>.
7. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Čtvrtletní analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO 4. čtvrtletí 2009. [cit. 20.10.2010]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/39149/46523/558692/priloha003.pdf>.
8. OECD. Ekonomický přehled České republiky, 2010. OECD, 2010. [cit. 20.10.2010]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/6/24/44905613.pdf>.
9. TULEJA, P. Analýza pro ekonomy. 1. vydání. Brno: Computer Press, 2007, 336 s. ISBN 978-80-251-1801-6.

Kontakt

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská universita v Opavě
Universitní nám. 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika

PaedDr. Emília VOKÁLOVÁ, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

K VYBRANÝM ATRIBÚTOM DEMOKRACIE Z POHLADU DOKUMENTOV SVÄTEJ STOLICE

vokalova@euba.sk

Abstrakt

Autorka svoj príspevok zamerala na to, ako sa problematika demokracie a vybraných základných ľudských práv odrazila v dokumentoch Svätej stolice, z ktorých najdôležitejšie sú pápežské encykliky. Tieto sú adresované celej katolíckej cirkvi a jednotliví pápeži v nich vyjadrujú svoj postoj k záležitostiam, ktoré majú značný význam tak pre veriacich, ako aj pre celé ľudstvo. Autorka uvedenú problematiku sleduje predovšetkým v dokumentoch pápeža Jána Pavla II., a to v jeho encyklikách *Redemptor hominis* a *Centisimus annus*, ako aj v každoročných posolstvách, ktoré tento pápež vydával pri príležitosti rôznych pamätných dní.

Kľúčové slová: demokracia, ľudské práva, encyklika, mier a bezpečnosť, chudoba, ochrana života.

Abstract

In her contribution, the author focused on how the issue of Democracy and particular Basic Human Rights reflected in the documents by The Holy See. The Popes' encyclicals are the most important of them. These are addressed to the Catholic Church as a whole and the single Popes use them to express their opinion on matters which are significant to the believers as well as the whole human kind. The author follows the mentioned issue mostly in documents by Pope John Paul II., in his encyclicals *Redemptor hominis* and *Centisimus annus*, as well as in his annual messages published in honour of various Memorial days.

Key words: Democracy, Human Rights, Encyclical, Peace and Safety, Poverty, Protection of Life.

Demokratické zriadenie určitej krajiny posudzujeme podľa toho, ako spoločnosť dokáže pre svojich obyvateľov zabezpečiť základné ľudské práva, pretože medzi nimi je priama úmera; čím je demokracia rozvinutejšia, tým sú ľudské práva v nej hlbšie prepracovanejšie a bohatšie. Ľudské práva sú podstatné pre dôstojnosť ľudskej bytosti a preto by ich mala rešpektovať každá politická moc.

Problémom demokracie a ľudských práv sa zaoberá aj Svätá stolica, ako najvyšší štatutárny zástupca rímskokatolíckej cirkvi a zároveň aj jej najvyšší reprezentatívny orgán vo svete. Svätá stolica sa k uvedenému fenoménu vyjadruje predovšetkým formou pápežských dokumentov, z ktorých sú najdôležitejšie encykliky a každoročne vydávané posolstvá k veriacim pri príležitosti rôznych pamätných dní. Tieto dokumenty pápeži adresujú celej cirkvi a týkajú sa takých záležitostí, ktoré majú značný význam tak pre veriacich, ako aj pre celé ľudstvo, a pápeži v nich vyjadrujú postoj katolíckej cirkvi k nim. Medzi najzákladnejšie práva, ku ktorým sa cirkev vyjadruje, patrí predovšetkým právo na život, na rešpektovanie ľudskej osobnosti, na náboženskú slobodu, sebarealizáciu každého človeka, na

zdravé životné prostredie a na život v mieri. Uvedenej problematike sa venoval predovšetkým pápež Ján Pavol II.

Pápež Ján Pavol II. (1978 – 2005), je považovaný za jednu z najväčších osobností 20. storočia a za jedného z najvýznamnejších pápežov vôbec. Počas svojho pontifikátu zohral mimoriadne významnú úlohu vo svetovej politike, vo veľkej miere sa zaslúžil o skončenie éry komunizmu v strednej a východnej Európe, ako aj o zlepšenie vzťahov katolíckej cirkvi s ostatnými svetovými náboženstvami a cirkvami. Vo svojich pápežských dokumentoch vydávaných pri rôznych príležitostiach reagoval predovšetkým na sociálne a ekonomické problémy súčasného sveta a práve on zo všetkých pápežov najviac rozvinul sociálne učenie katolíckej cirkvi, ktoré dostalo prívlastok teológia solidarity. V popredí záujmu pápeža Jána Pavla II. bol vždy človek a jeho dôstojnosť ako aj neprestajné úsilie zabezpečiť dôstojný život pre každého človeka.

K problematike ľudských práv sa pápež Ján Pavol II. vyjadril už na začiatku svojho pontifikátu v prvom roku pôsobenia na poste hlavy rímskokatolíckej cirkvi, a to v poslanstve generálnemu tajomníkovi Organizácie Spojených národov pri príležitosti 30. výročia prijatia Všeobecnej deklarácie ľudských práv a následne aj na valnom zhromaždení OSN, na ktorom sa zúčastnil na pozvanie jej generálneho tajomníka Kurta Waldheima.¹ Už toto prvé vystúpenie pápeža svedčí o jeho eminentnom záujme o problematiku ľudských práv a zároveň naznačilo jeho predstavu o spoločných cieľoch a úlohách OSN a katolíckej cirkvi pri ich ochrane a zabezpečovaní mieru v rámci celosvetového spoločenstva. Všeobecnú deklaráciu ľudských práv označil pápež za morálne základy, na ktorých by bolo možné vybudovať svet charakterizovaný poriadkom a nie chaosom, dialógom a nie silou. Vo svojom vystúpení Ján Pavol II. vyjadril OSN, ktorá podľa neho zjednocuje národy, plnú dôveru. Poukázal na náboženský a morálny rozmer ľudských problémov, ktoré sú podstatné tak pre OSN ako aj pre samotnú cirkev. Zdôraznil potrebu zachovania mieru na celom svete, ktorý ak sa má skutočne budovať a zachovať, tak ľudská dôstojnosť „nesmie byť nikdy umenšená, obmedzená alebo zničená, ale naopak, musí byť uznávaná a chránená“,² preto je akékoľvek ohrozenie ľudských práv veľkým nebezpečenstvom pre mier, pretože ohrozuje človeka v jeho celistvosti. Pápež v tomto prejave odsúdil tie spoločenské zriadenia, ktoré svojim občanom znemožňujú užívať ľudské práva.

Z prejavu na pôde OSN vyplýva, že pápež Ján Pavol II. považoval otázku ľudských práv za mimoriadne dôležitú, o čom svedčí aj to, že tejto problematike venoval pozornosť vo svojej prvej encyklike s názvom *Redemptor hominis* vydanéj v marci 1979, v ktorej poukazuje na význam ich dodržiavania. Upozorňuje na to, že cirkev je povinná všímať si človeka, proti ktorému sa „obracia výsledok práce jeho vlastných rúk“.³ Človeka ohrozujú jeho vlastné výtvory, čo sa prejavuje v rôznych smeroch, ale predovšetkým v zhoršení životného prostredia. Poukazuje na potrebu rešpektovania práv iných a to tak práv človeka, ako aj práv národa, alebo ľudu. Obdobie veľkého pokroku ľudstva považuje zároveň aj za obdobie mnohých nebezpečenstiev, ktoré hrozia človeku. Dvadsiate storočie bolo podľa pápeža Jána Pavla II. storočím veľkých pohrôm a spustošení, a to nielen materiálnych, ale aj morálnych. Za určitú nádej do budúcnosti označuje pôsobenie OSN a prijatie medzinárodnej Deklarácie o ľudských právach, v ktorej sú zadefinované nenarušiteľné práva človeka, a ktoré sa jednotlivé členské štáty OSN navzájom zaviazali dôsledne rešpektovať a dodržiavať. Podľa pápeža cieľom Deklarácie o ľudských právach a založenia OSN bolo nielen odstránenie zločinov spáchaných v 2. svetovej vojne a ich

¹ Moravčíková, Michaela: In. Cirkev a ľudské práva. Bratislava 2002. Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, s. 159. ISBN 80-89096-00-x.

² Tamtiež, s. 160.

³ Encyklika *Redemptor hominis*, čl. III. s. 7. Vydal Spolok svätého Vojtecha 1997.

zamedzenie v budúcnosti, ale aj vytvorenie „základne pre stálu revíziu programov, systémov a režimov práve pod týmto jediným zásadným zorným uhlom, ktorým je dobro človeka, čiže osoby v rámci spoločenstva“.⁴ No aj napriek záväzkom členských štátov o rešpektovaní Deklarácie sú ľudské práva rozličným spôsobom porušované. Je to evidentné nielen v čase vojen, ale aj v čase pokoja. Rôzne formy nadvlády, totalitarizmu, neokolonializmu a iné ohrozujú spolunažívanie národov a pápež vyslovuje záver, že porušovanie práv človeka prináša aj porušovanie práv národa a pripomína, že podstatným zmyslom štátu ako politického spoločenstva je, že ľud je pánom a tvorcom svojho osudu, čo sa neuskutočňuje tam, kde určitá skupina ľudí nanucuje svoju nadvládu všetkým ostatným členom spoločnosti.

Základom spravodlivosti, podľa pápeža Jána Pavla II., je rovnaká dôstojnosť a rovnaká sloboda pre všetkých, a to aj právo na náboženskú slobodu a právo na slobodu svedomia. Obmedzovanie a porušovanie náboženskej slobody je v príkrom rozpore s dôstojnosťou človeka a jeho objektívnymi právami. Je ťažké sa stotožniť s praxou v totalitných štátoch (pápež mal zrejme na mysli štáty bývalého socialistického bloku), podľa ktorej iba ateizmus má občianske právo vo verejnom a spoločenskom živote, kým veriaci sú za svoju náboženskú vieru diskriminovaní.

Otázke ľudských práv ako základu demokracie sa pápež Ján Pavol II. venuje aj v jednej z jeho najvýznamnejších sociálnych encyklík, v encyklike *Centesimus annus*, ktorá bola vydaná 1. mája 1991 pri príležitosti stého výročia vydania encykliky *Rerum novarum* pápeža Leva XIII. V nej pápež konštatuje, že cirkev si veľmi váži demokraciu ako systém, ktorý občanom zabezpečuje účasť na politických rozhodnutiach, zaručuje im možnosť voliť svoje vlády a kontrolovať ich a keď je to potrebné, tak ich aj pokojnou cestou odvolávať.⁵ Každý človek by mal mať účasť na moci rozhodovaním o tom, čo sa jeho týka, aj keď toto rozhodovanie je vo väčšine prípadov sprostredkované. Skutočná demokracia podľa Jána Pavla II. je možná len v právnom štáte a na základe správneho chápania ľudskej osoby. Vyžaduje si splnenie tých podmienok, ktoré sú nevyhnutné na podporu jednotlivcov „výchovou a formáciou v duchu pravých ideálov, na podporu subjektivity spoločnosti utváraním štruktúr zainteresovanosti a spoluzodpovednosti“.⁶ Po páde totalitného komunistického režimu začali mnohé krajiny reformovať svoj vnútorný poriadok na základe demokratických princípov. Pevné základy demokracie je potrebné budovať na rešpektovaní a dodržiavaní základných práv, ktorými sú: právo na život, ktorého podstatnou súčasťou je právo na rozvíjanie života už po počatí; právo žiť v jednotnej rodine a v mravnom prostredí, ktoré je priaznivé pre rozvoj vlastnej osobnosti; právo na rozvoj vlastnej slobody v hľadaní a poznávaní pravdy; právo slobodne zakladať rodinu a vychovávať svoje deti a náboženská sloboda. Nie vždy a všade sa tieto základné práva rešpektujú, nie je to len legalizácia potratov, ale podľa pápeža Jána Pavla II. predovšetkým to, že požiadavky zo strany spoločnosti sa neposudzujú podľa kritérií spravodlivosti a morálky, ale skôr podľa volebnej alebo finančnej sily skupín, ktoré ich podporujú.

Svoj postoj k demokracii a k ľudským právam vyjadril pápež Ján Pavol II. aj v ďalších dokumentoch, medzi inými aj vo svojich každoročných posolstvách pri príležitosti rôznych pamätných dní. Za najdôležitejšie posolstvo týkajúce sa postoja katolíckej cirkvi k základným ľudským právam, možno považovať *Posolstvo Jána Pavla II. ku dňu svetového pokoja z 1. januára 1999*. Pápež ho adresoval všetkým ľuďom, zodpovedným politikom a náboženským predstaviteľom s konštatovaním, že základom vybudovania trvalého pokoja je rešpektovanie a

⁴ Tamtiež, čl. III. s. 9.

⁵ Encyklika *Centesimus annus*. Ctihodným bratom v biskupstve, duchovenstvu, rehoľným rodinám, veriacim katolíckej cirkvi a všetkým ľuďom dobrej vôle k stému výročiu encykliky *Rerum novarum*. Vydal Spolok svätého Vojtecha 1997, čl. 46.

⁶ Tamtiež, čl. 46.

dodržiavanie ľudských práv. V ňom pápež Ján Pavol II. vychádzajúc zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ktorá v roku 1998 oslávila 50. výročie, dôrazne pripomenul všeobecnú platnosť a neodňateľnosť ľudských práv, ktoré patria všetkým ľuďom bez výnimky.

Pápež Ján Pavol II. poukázal na niektoré osobitné práva, ktoré sa v mnohých krajinách nedodržiajú. Prvým z nich je podľa neho, rozdielny pohľad na právo na život. Cirkev, na rozdiel od spoločností, považuje ľudský život za nedotknuteľný už od okamihu jeho počatia až po jeho prirodzený zánik. Preto je proti interrupciám, ktoré sú vo väčšine krajín legálne do určitého mesiaca gravidity ženy. Tak isto cirkev odsudzuje a za smrteľný hriech považuje eutanáziu a za mimoriadne veľké nebezpečenstvo aj najnovší vývoj v oblasti genetického inžinierstva, ktoré, ak má slúžiť človeku, tak by sa malo riadiť etickou rozvahou, ktorá by sa mala podriaďovať príslušným zákonným predpisom na ochranu neporušiteľnosti ľudského života.⁷

Právo na život znamená aj odmietnutie akejkoľvek formy násilia, za ktoré cirkev považuje predovšetkým ozbrojené konflikty, ale aj obchod so zbraňami, či rozširovanie drog, ako aj poškodzovanie životného prostredia. Vlády jednotlivých štátov sú povinné právo na život podporovať a chrániť patričnými zákonnými a politickými zárukami a tieto striktne dodržiavať.

Za jadro ľudských práv považuje cirkev právo na náboženskú slobodu, do ktorej patrí aj to, aby mal človek možnosť zmeniť počas života svoje náboženské vyznanie, ak to vyžaduje jeho svedomie. Náboženská sloboda v sebe zahŕňa aj právo slobodne prejavovať svoje vyznanie, a to tak v súkromí, ako aj na verejnosti. Práve toto právo sa v mnohých štátoch porušuje, keďže veriaci nemajú možnosť stretávať sa na bohoslužbách, alebo je ohraničené len na príslušníkov jedného náboženstva. Štát nesmie preferovať jedno náboženstvo na úkor ostatných. Za problém, ktorý nepriamo súvisí s náboženskou slobodou, označil pápež Ján Pavol II. v tomto dokumente aj narastanie napätia, ku ktorému dochádza medzi spoločnosťami alebo národmi rozličného náboženského presvedčenia a kultúry, ktoré veľmi často vyústia do násilných konfliktov. Aj dnes sú hlboko pravdivé slová pápeža, že „používanie násilia nemôže nikdy nájsť nábožensky podložené ospravedlnenie, ani podporovať rast opravdivého náboženského citenia.“⁸

Pápež sa v spomínanom dokumente vyjadruje aj na margo demokratizačného procesu prebiehajúceho vo svete. Upozorňuje na to, že každý občan má právo zúčastňovať sa správy vecí verejných a zapájať sa do života vlastného spoločenstva. Toto právo občan neraz nemôže využívať „pre výskyt rozličného zvyhodňovania a korupcie, ktoré bránia oprávnenej účasti na moci“.⁹ Občania následne strácajú nádej, že by mohli účinne zasiahnuť a zaujmú voči spoločnosti ľahostajný postoj. Takisto v rámci medzinárodného spoločenstva by sa mali všetky národy bez výnimky podieľať na závažných rozhodnutiach týkajúcich sa celého ľudstva a nedopustiť sústredenie politickej a finančnej moci na ohraničený počet vlád.

Za jednu z najdramatickejších foriem diskriminácie považuje cirkev upieranie základného práva na existenciu etnickým skupinám a náboženským menšinám, čoho prejavom je ich utláčanie, bezohľadné presídlenie, resp. snaha oslabiť v nich natoľko ich národnú totožnosť, že sa už viac nedajú identifikovať.

Ďalším právom, ktorým sa pápež v poslanstve zaoberá, je právo na sebarealizáciu. Každý človek sa rodí s určitými vrozenými vlastnosťami, ktoré musí ďalej rozvíjať, čo sa realizuje primeranou výchovou a vzdelávaním. V mnohých krajinách sú z rôznych príčin

⁷ Posolstvo jeho svätosti Jána Pavla II. z príležitosti slávania svetového dňa pokoja 1. januára 1999. In.:<http://kbs.sk>.

⁸ Tamtiež.

⁹ Tamtiež.

obmedzované možnosti vzdelávania, čo ma za následok vytváranie diskriminačných štruktúr, čo môže negatívne ovplyvniť vývoj celej spoločnosti.

Základným právom každého človeka je právo na prácu, od ktorého závisí zachovanie dôstojnej životnej úrovne človeka. Nezamestnanosť pápež pokladá za ničivý jav, ktorý deptá nezamestnaného človeka, a ktorý postihuje milióny ľudí na celom svete. Tu má mimoriadne veľkú úlohu štát, ktorý by sa nemal obmedzovať len na naliehavé pomocné finančné opatrenia, ale mal by sa usilovať predovšetkým o to, aby dal nezamestnaným takú možnosť, aby sa títo sami o seba dokázali postarať a tak sa mohli vymaniť z ponižujúceho stavu odkázanosti na podporu od štátu.

S presadzovaním ľudskej dôstojnosti súvisí aj ďalšie ľudské právo, ku ktorému sa pápež Ján Pavol II. vyjadruje – právo na zdravé životné prostredie, od ktorého závisí prítomnosť i budúcnosť ľudstva. Každý štát, ale aj každý jednotlivec by mal cítiť zodpovednosť sa prírodné zdroje a za ich uvážené využívanie.

Zachovanie všetkých práv človeka je závislé od presadzovania a rešpektovania práva na pokoj, ktorý je mimoriadne potrebný pri budovaní takých spoločností, ktoré uprednostňujú vzťahy spolupráce medzi štátmi pred použitím násilia. Pápež sa v posolstve obracia na predstaviteľov všetkých štátov sveta, aby zamedzili obchodu so zbraňami v krajinách vedúcich vojnu a podporovali zodpovedných predstaviteľov týchto krajín, aby hľadali predovšetkým cestu konštruktívneho dialógu. Prioritnou úlohou všetkých štátov je prijať primerané účinné opatrenia na kontrolu výroby, predaja, dovozu a vývozu zbraní, pretože len touto cestou je možné zachovať celosvetový mier.

K problému zachovania celosvetového mieru sa pápež Ján Pavol II. v mene katolíckej cirkvi vyjadril aj vo svojom posolstve k svetovému dňu mieru 1. januára 2000. Dvadsiate storočie hodnotil ako storočie vojen, konfliktov, genocíd a „etnických čistiek“¹⁰, ktoré spôsobili ľuďom nevýslovné trápenie. Toto storočie však malo aj svoje klady; bolo storočím, ktoré prinieslo odstránenie mnohých totalitných režimov, koniec kolonializmu, rozvoj demokracie a vytvorenie veľkých medzinárodných svetových organizácií. Základnou myšlienkou tohto posolstva je pripomenúť nutnosť zachovania mieru na celom svete, ktorý je hlavnou podmienkou zachovania ľudských práv. Záväznosť ochraňovať ľudské práva je aj v súčasnosti globálny problém, ktorý presahuje zemepisné i politické hranice. Ozbrojené konflikty sú realitou aj vo vnútri štátov a nachádzajú sa fakticky na všetkých kontinentoch. Ich dôvody sú najmä etnické, kmeňové, alebo náboženské.

V podobnom duchu výzvy na rešpektovanie práva človeka na život v mieri je napísané aj *Posolstvo svätého otca Jána Pavla II. k svetovému dňu pokoja 1. januára 2002*. Obsahuje odsúdenie násilia spôsobené organizovaným terorizmom, ktorý je dielom fanatického fundamentalizmu vznikajúceho z nerešpektovania svedomia toho druhého. Z pozície hlavy katolíckej cirkvi vyzýva čelných predstaviteľov ostatných svetových náboženstiev, aby neboli zhovievaví k terorizmu a odsúdili ho, pretože teroristické násilie je protikladom viery v Boha. Vyzýva ich k vzájomnej spolupráci na odstránení sociálnych a kultúrnych príčin terorizmu.¹¹

Čo sa týka udržania svetového mieru pápež Ján Pavol II. pripisoval mimoriadnu zásluhu pôsobeniu Organizácii Spojených národov, ktorá podľa neho „významne posilnila rešpektovanie ľudskej dôstojnosti, slobodu národov a požiadavku rozvoja, pripravujúc tak na kultúrnej a inštitucionálnej úrovni pôdu na budovanie pokoja“.¹² Plnenie tejto úlohy však bezpodmienečne predpokladá rešpektovanie medzinárodného poriadku a plnenie záväzkov prijatých jednotlivými štátmi.

¹⁰ Posolstvo jeho svätosti Jána Pavla II. k sláveniu svetového dňa mieru 1. januára 2000. <http://www.kbs.sk>.

¹¹ Posolstvo svätého otca Jána Pavla II. k svetovému dňu pokoja 1. január 2002. <http://www.kbs.sk>.

¹² Posolstvo svätého otca Jána Pavla II. na svetový deň pokoja 1. január 2004. <http://www.kbs.sk>.

Ján Pavol II. v posledných rokoch svojho pontifikátu zo všetkých ľudských práv najviac horlil za právo človeka na pokoj, na svetový mier. Vychádzal z predpokladu, že rešpektovanie tohto práva je zárukou, že budú rešpektované aj ostatné ľudské práva.

Sociálnym témam sa venuje aj nástupca Jána Pavla II na pápežskom stolci Benedikt 16. vo svojej najnovšej, v poradí tretej encyklike s názvom Caritas in Veritate (Láska v pravde), vydanéj 29. júna 2009, ktorá je jeho prvou encyklikou k tejto problematike a bola vydaná v predvečer začiatku samitu najbohatších štátov G8 a tri dni pred stretnutím pápeža Benedikta XI. s americkým prezidentom Barackom Obamom. Jeho prvé dve encykliky sa venovali čisto náboženským otázkam.

Pápež v encyklike Caritas in Veritate (Láska v pravde) konštatuje, že v každom čase a pri všetkých príležitostiach má katolícka cirkev „...plniť poslanie pravdy v prospech spoločnosti, ktorá by zodpovedala požiadavkám človeka, jeho dôstojnosti a jeho povolania“.¹³ Zrejme aj toto jeho vyhlásenie ho inšpirovalo k nasledovným návrhom uvedeným v tejto encyklike:

Prvým bol pápežov návrh na potrebu reformy Organizácie Spojených národov ako aj ekonomických inštitúcií a medzinárodného finančníctva. Vyslovuje požiadavku, aby pri spoločných rozhodnutiach aj najchudobnejšie krajiny mali účinný hlas, čo je potrebné vzhľadom na politické, právne a ekonomické usporiadanie súčasného sveta, ktoré by posilňovalo a orientovalo medzinárodnú spoluprácu k solidárnemu rozvoju všetkých národov.

Druhým pápežovým návrhom uvedeným v encyklike Caritas in Veritate bol návrh na „existenciu svetovej politickej autority“¹⁴, ktorá by bola všetkými uznávaná a mala účinnú moc tak, aby mohla každému zabezpečiť bezpečnosť, dodržiavanie spravodlivosti a rešpektovanie práv a sama by sa riadila právom a dôsledne dodržiavala princípy subsidiarity a solidarity. Táto mocnosť by mala mať silu presadiť, aby všetky štáty realizovali jej rozhodnutia, ktoré by boli s koordinovanými opatreniami prijaté na rôznych medzinárodných fórach. Nevyhnutnosť existencie svetovej politickej moci si, podľa pápeža, vyžaduje zvládnutie globálnej ekonomiky, predovšetkým ozdravenie ekonomík zasiahnutých krízou a predchádzanie akémukoľvek zhoršovaniu súčasnej krízy a ešte väčším výkyvom, ktoré by mohla kríza spôsobiť. Podľa pápeža Benedikta XVI. by táto svetová organizácia mala pracovať na celkovom odzbrojení, zabezpečení potravinovej istoty a svetového mieru, zaručení ochrany životného prostredia a v neposlednom rade aj usmernení migračných pohybov. Pápež Benedikt XVI. ďalej upozorňuje na to, že integrálny rozvoj národov a medzinárodná spolupráca si vyžadujú, aby bol pre riadenie globalizačného procesu ustanovený vyšší stupeň medzinárodného usporiadania subsidiárneho typu a aby sa uskutočnil taký sociálny poriadok, ktorý by zodpovedal mravnému poriadku a nastalo prepojenie medzi morálnou a sociálnou sférou a medzi politikou a sférou ekonomickou a občianskou.

Z uvedeného vyplýva, že otázka ľudských práv je v demokratickej spoločnosti i v katolíckej cirkvi živou a neustále diskutovanou témou. Medzinárodné spoločenstvo sa k nim vyjadruje v základných dokumentoch o ľudských právach a cirkiev vo svojich encyklikách, posolstvách a v ďalších dokumentoch. Kresťanská demokracia zdôrazňuje právo jedinca na slobodný rozvoj. Človek sa podľa nej rodí slobodný v právach a rozhodnutiach. Táto sloboda však nie je neobmedzená, pretože je potrebné rešpektovať aj slobodu ostatných. Sloboda človeka sa zároveň úzko spája s jeho zodpovednosťou a povinnosťami voči spoločnosti. Za hlavný cieľ považuje zachovať život a ochrániť i slobodu budúcich generácií. Za mimoriadnu úlohu medzinárodného spoločenstva pokladá boj proti chudobe, úsilie o mier a bezpečnosť, riešenie problémov súvisiacich s klimatickými zmenami a kontrolu šírenia chorôb. Katolícka cirkev teda preferuje základné ľudské práva, ktoré pokladá za základ demokracie aj spoločnosť, ale ich pohľad na človeka je rozdielny.

¹³ Encyklika Caritas in Veritate (Láska k pravde). Ods. 62. In.:[http:// www.kbs.sk](http://www.kbs.sk).

¹⁴ Tamtiež. Ods. 67. In.:<http:// www.kbs.sk>.

Použitá literatúra:

1. Encyklika pápeža Jána Pavla II. REDEMPTORIS HOMINIS, vydal Spolok svätého Vojtecha 1997.
2. Encyklika pápeža Jána Pavla II. CENTESIMUS ANNUS, Vydal Spolok svätého Vojtecha 1997.
3. Encyklika Pápeža Benedikta XVI. Caritas in Veritate (Láska v pravde), Vydal Spolok svätého Vojtecha - 2009.
4. Hanuš, J. : Křesťanství a lidská práva. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2002. ISBN 80-85959-89-5.
5. Macháčková, L., Dojčár, M: Duchovná scéna na Slovensku. Ústav pre vzťahy štátu a práva. Bratislava 2001. ISBN 80-968539-1-0.
6. Moravčíková, M.: Cirkev a ľudské práva. Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, Bratislava 2002. ISBN 80-89096-00-X.
7. Ústava Slovenskej republiky.

Internetové stránky:

8. Posolstvo jeho svätosti Jána Pavla II. z príležitosti slávenia svetového dňa pokoja 1. január 1999. <http://www.kbs.sk>.
9. Posolstvo svätého otca Jána Pavla II. k sláveniu svetového dňa mieru .1. január 2000. <http://www.kbs.sk>.
10. Posolstvo svätého otca Jána Pavla II. k svetovému dňu pokoja 1. január 2002. <http://www.kbs.sk>.
11. Posolstvo svätého otca Jána Pavla II. na svetový deň pokoja 1. január 2004. <http://www.kbs.sk>.
12. <http://aktualne.centrum.sk>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Richard WOLTEMAR, PhD.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

K INOVAČNEJ POLITIKE EÚ

woltemar@euba.sk

Abstrakt

Inovácie a inovačná schopnosť sa dá opísať ako schopnosť flexibilne reagovať na rastúcu konkurenciu, technologický rozvoj a globalizáciu. Inovácie teda predstavujú prostriedok na prispôsobenie sa týmto zmenám. Článok sa zaoberá financovaním vedy a výskumu a rozpočtom na európskej úrovni. Pozornosť sa sústreďuje na malé a stredné podniky, ako nositeľov inovácií a taktiež na projekt z dielne EÚ s názvom „Únia inovácií.“

Kľúčové slová: inovácie, malé a stredné podniky, veda a výskum.

Abstract

Innovations and innovation policy can be described as the ability to flexibly respond to growing competition, technological development and globalization. Innovations are therefore a way to adapt to these changes. The article deals with the financing of research and development and with the budget at the European level. Attention will focus on small and medium-sized enterprises, as bearers of innovation and also the project of the EU called the “Innovation Union.”

Keywords: innovations, small and medium enterprises, research and development.

Úvod

Pojem „inovácia“ pochádza z latinčiny a znamená „obnovenie.“ Za zakladateľa teórie inovácií sa považuje Joseph Schumpeter, ktorý v roku 1911 formuloval *kombinácie vývojových zmien*.¹ Schumpeter považoval za inovácie len prvé uvedenie výrobku na trh, suroviny či technologického postupu a ostatných výrobcov nazval imitátormi.

Podľa dokumentu vydaného Európskou komisiou (EK) v roku 2004, sa pojem inovácie chápe ako *synonymum úspešnej produkcie, asimilácie a používania novosti v ekonomickej a sociálnej sfére. Inovácie teda ponúkajú nové riešenia problémov a týmto umožňujú uspokojiť potreby jednotlivca i celej spoločnosti*.² Pod týmto pojmom však existuje viacero definícií a spoločný znak vyjadrený v percentách možno interpretovať nasledovne:³

aplikácia novej idey	38 %
zmena(zlepšenie)	28 %
nová idea	26 %
invencia	9 %

¹ Bližšie pozri Čimo, J. – Mariaš, M.: Inovačná stratégia firmy. Bratislava : Ekonóm, 1999.

² http://aei.pitt.edu/1218/01/innovation_gp_COM_95_688.pdf.

³ <http://inovacie.regionzilina.sk/inovacie/co-je-inovacia/>.

Prostredníctvom inovácií, teda inovačných procesov, dochádza k pozitívnym kvalitatívnym zmenám v ekonomike krajín EÚ. Nositeľom týchto zmien býva ale verejný sektor, pričom stredobodom pozornosti týchto aktivít by mali byť malé a stredné podniky. Inovácie sú však zároveň prostriedkom riešenia závažných sociálnych faktorov. Túto oblasť predstavujú príklady nových liekov, diagnostických prístrojov, čistých potravín, ktoré predlžujú priemernú dĺžku života. V dôsledku inovácií v energetike sa šetria prírodné zdroje, inovácie menia štýl pracovného života, zdôrazňujú význam vzdelávania, tvorivosti, komunikácie a vzájomnej spolupráce.

Zavádzané inovačné procesy vyúsťujú vo vyššiu konkurenčnú schopnosť podnikov, následkom čoho sa získavajú nové trhy, zvyšuje sa zamestnanosť a prosperita podnikov EÚ na spoločnom trhu EÚ, čo má za následok zvýšenie hospodárskeho rozvoja a prosperity členských krajín. Nízka inovačná výkonnosť ekonomiky môže byť prekážkou konkurenčnej schopnosti na spoločnom trhu EÚ. Táto výkonnosť je na národnej úrovni podmienená efektívnym fungovaním systému podpory vzniku a uplatňovania inovácií. Vychádzajúc z trendov financovania vedy a výskumu v členských krajinách, je možné sledovať nedostatočnú podporu sektora inovácií. V snahe zabezpečiť si konkurencieschopnosť spoločného trhu, Európska únia predstavila v októbri 2010 novú inovačnú stratégiu, ktorá má predstaviť nové zdroje financovania a taktiež reformovať oblasť spoločného patentu EÚ.

1 Európske financovanie vedy a výskumu

V krajinách Európskej únie sa inovačná politika a inovácie stali veľmi frekventovanými pojmami a deklarovanou prioritou v rámci stratégie hospodárskej politiky EÚ, Európa 2020. Inovačná politika sa realizuje predovšetkým na úrovni jednotlivých členských štátov, pričom väčšina z nich má na národnej úrovni vypracované komplexné programy podpory inovácií.

1.1 Veda a výskum

Veda a výskum, inovácie, spoločne s technologickým rozvojom, pomáhajú v EÚ vytvárať pracovné miesta a zvyšovať konkurencieschopnosť. Cieľom výskumnej politiky Európskej únie je „organizovať spoluprácu na rôznych úrovniach, koordinovať národné a európsku politiku, podporiť výmenu skúseností vedeckých tímov a zvýšiť mobilitu jednotlivcov a myšlienok s cieľom posilnenia Európskej konkurencieschopnosti.“⁴

Európsky výskum začal v roku 1956 Zmluvou o Euratome a bol sústredený najmä na nejadrový výskum. Nariadením Rady o koordinácii národných politík v roku 1974 došlo k rozvoju výskumných programov koordinovaných alebo spolufinancovaných Spoločenstvom, a to najmä z dôvodu technologického zaostávania Európy. Štrukturálna kríza v 70. rokoch si teda vyžiadala systematickejší prístup. Expanzia výskumu na európskej úrovni bola síce pomalá, ale už začiatkom 80. rokov bol dohodnutý, s podporou podnikateľského sektora, prvý výskumný a technologický rozvojový rámcový program s názvom Esprit.⁵ V súčasnosti prebieha 7. rámcový program pre výskum a technologický rozvoj (2007-2013), ktorý sa zameriava na vedeckovýskumné granty, vedeckú spoluprácu a mobilitu vedeckých pracovníkov za účelom dosiahnutia hranice národných investícií na úroveň 3% HDP, v sume 50,585 miliárd EUR.⁶

Široké ciele tohto programu sa sformulovali do štyroch kategórií: *Spolupráca*, *Myšlienky*, *Ľudia* a *Kapacity*. Spolupráca (32,4 miliardy EUR) smeruje k získaniu alebo

⁴ <http://www.eu4journalists.eu/index.php/dossiers/slovakian/C34>.

⁵ Oblasťou programu bola mikroelektronika a bol na obdobie rokov 1984-1994.

⁶ Prvý rámcový program mal rozpočet len 3,3 mld. ECU.

konsolidovaniu vedúceho postavenia v kľúčových vedeckých a technologických oblastiach, a to cez podporu spolupráce medzi univerzitami, výskumnými centrami a verejnými úradmi v rámci EÚ a zvyškom sveta. *Myšlienky* (7,5 miliárd EUR) smerujú k posilneniu výnimočnosti vedeckej základne EÚ cez posilňovanie konkurencieschopnosti medzi jednotlivými výskumnými tímami na Európskej úrovni. Ľudia (4,7 miliardy EUR), cieľom je opätovné posilnenie kariérnych vyhliadok, nadnárodnej aj medzisektorovej mobility a školenie Európskych výskumníkov. *Kapacity* (4,1 miliardy EUR) smerujú na rozvoj výskumnej kapacity tak, aby Európska vedecká komunita mala k dispozícii najlepšiu možnú výskumnú infraštruktúru.

Vedecko - výskumnú politiku vykonáva v EÚ Generálna rada pre výskum, ministri zodpovední za výskum sa schádzajú v rámci Rady pre konkurencieschopnosť spoločne s ministrami za priemysel a cestovný ruch. V Európskom parlamente majú túto politiku na starosti poslanci vo Výbore pre priemysel, výskum a energetiku (ITRE). Cieľom tejto koordinovanej politiky je posilnenie vedeckej a technologickej základne priemyslu EÚ prostredníctvom kooperácie podnikov, výskumných centier a univerzít.

1. 2 Rozpočet

Podľa *Eurostatu*, v posledných rokoch dosiahli výdavky na výskum a rozvoj v Európe 1,9 % HDP v porovnaní s 2,7 % v USA a 3,2 % v Japonsku. V rámci EÚ, rozdiely medzi členskými štátmi sú výrazné, pričom Švédsko a Fínsko investovali do výskumu viac než 3,5 % HDP a krajiny ako Cyprus a Rumunsko len 0,4 %. Fínsko, Švédsko, Dánsko a Nemecko boli v rokoch pred krízou menovaní za lídrov v inovácii nielen medzi členskými štátmi EÚ, ale taktiež na globálnej úrovni. Na čele tohto rebríčka stálo Švédsko, ktoré na tieto účely vydalo 3,6 % svojho HDP, nasledované Fínskom (3,47 %) a Rakúskom (2,56 %).

Posledné údaje z roku 2008 ukazujú zlepšenie vo financovaní, ale zároveň odhaľujú, že hospodárska kríza pozastavila tento progres. Zisky popredných európskych spoločností klesli v roku 2009 o 21 %. Napriek tomu však klesol objem investícií firiem do výskumu len o 2,6 %. V USA bol tento pokles až 5,2 % a v krajinách Východnej Ázie 1,9 %.⁷ Aj napriek týmto pozitívnym číslam došlo zo strany členských krajín k znižovaniu financovania vedy a výskumu z dôvodu spomínanej hospodárskej krízy.⁸ V EÚ splňajú cieľ stratégie Európa 2020 investovať do výskumu a vývoja 3 % HDP, v súčasnosti len dve krajiny – Švédsko a Fínsko. Intenzita investícií do výskumu a vývoja ostáva nízka v kľúčových sektoroch, ktoré majú EÚ pomôcť, aby sa stala konkurencieschopnejšou v konkurencii USA a krajín BRIC. Ide najmä o oblasti ako polovodiče, softvér a biotechnológie. Investície do výskumu a vývoja sa v jednotlivých štátoch EÚ vo veľkom líšia. Zatiaľ čo vo Francúzsku inovácie poklesli kvôli rozsiahlemu automobilovému priemyslu o 4,5 % a vo Švédsku o 6,6 % kvôli výrobe IT hardvéru, v Španielsku investície vďaka telekomunikáciám a bankovému sektoru vzrástli o 15,4 %.⁹

Financovanie výskumu a vývoja 7. rámcovým programom

Pre významné malé a stredné podniky (MSP) je určený predovšetkým program **Kapacity**. V rámci tohto programu je cieľom podporiť projekty, ktoré sú zamerané na riešenie spoločných problémov malých a stredných, technicky stredne vyspelých podnikov. Skupina MSP navrhne a zadá výskumný problém, ktorý je riešený skupinou výskumných organizácií,

⁷ http://iri.jrc.ec.europa.eu/research/docs/2010/SB2010_final_report.pdf.

⁸ Podľa údajov Komisie žiaden člen EÚ nevyčlenil viac ako jedno percento svojho HDP na financovanie verejných alebo podnikových výskumných činností.

⁹ <http://www.euractiv.sk/lisabonska-strategia/clanok/eu-inovuje-aj-napriek-krize-stale-vsak-zaostava-016159>.

a po ukončení projektu sú MSP vlastníkami výsledku výskumu. Tento druh spolupráce teda spája dve skupiny účastníkov:¹⁰

- MSP, ktoré sú užívateľmi výsledkov výskumu,
- a výskumné organizácie (univerzity, inštitúty, príp. podnikateľské subjekty), ktoré vykonávajú samotný výskum.

Okrem toho sa MSP môžu zúčastniť projektov v rámci programu *Spolupráca*, ktoré sú oveľa rozsiahlejšie a náročnejšie na výskumné kapacity účastníkov. Sú vhodnejšie pre MSP s významnými expertnými poznatkami a výskumným potenciálom. Účastníci sa môžu zamerať na jednu z tematických oblastí programu, podľa svojho zamerania: zdravie; potraviny, poľnohospodárstvo, rybolov a biotechnológie; informačné a komunikačné technológie; nanovedy, nanotechnológie, materiály a nové výrobné technológie; energetika; životné prostredie atď.

Účasť na medzinárodných projektoch prináša výhody pre účastníkov ako: pokrytie nákladov na výskum, nové riešenia pre produkty, príp. riešenie technologického problému, medzinárodné kontakty pre ďalšiu spoluprácu, prístup k informáciám a znalostiam, možnosť kultúrnej interakcie.¹¹ Samotná realizácia projektu je závislá od rozhodnutia tímu nezávislých odborníkov a od začatia rokovaní s EK o grantovej zmluve.

Malé a stredné podniky majú okrem podpory zo strany EÚ aj problémy v otázkach neefektívneho využívania finančných zdrojov EÚ. Súčasné nedostatky čerpania týchto prostriedkov pramenia hlavne z dôvodov ako: neinformovanosť o podmienkach programu v dostatočnom časovom predstihu, zmeny podmienok programov, prílišná byrokratizácia celého procesu, či zložité požiadavky.¹² Dôvody neúspešných projektov sa dajú zhrnúť: vyčerpanie rozpočtu, netransparentný výber, nedostatok informácií a formálne nedostatky.¹³

Podľa prieskumu spoločnosti GE o inovačných stratégiách EÚ¹⁴ pri skúmaní bariér uviedlo 88% respondentov, že využitiu štrukturálnych fondov pre rozvoj inovatívnych služieb a produktov na úrovni štátov bránia byrokratické postupy, ktoré spomaľujú absorpciu. Až 64% uviedlo neskúsenosť alebo nedostatok vedomostí, a 63% konštatovalo, že prekážkou je neschopnosť členských štátov zabezpečiť primerané financovanie.¹⁵ Nedostatok projektov alebo neschopnosť identifikovať projekty uviedlo ako dôvod 49% respondentov. Prieskum taktiež ukázal, že medzi respondentmi prieskumu panujú značné obavy, že vedenie fondov nemá záujem o rizikový kapitál a že byrokratické procedúry znemožňujú efektívne rozdelenie a uplatnenie zdrojov na podporu inovácií. V roku 2009 vydal Európsky patentový úrad 52 000 patentov, čo je o 13% menej ako v roku 2008.

Malé a stredné podniky

Dvadsaťtri miliónov MSP, ktoré pôsobia v hospodárstve EÚ, predstavujú 99,8 % všetkých podnikov a poskytujú približne 67,1 % pracovných miest v súkromnom sektore.¹⁶ Kategóriu MSP tvoria podniky s počtom zamestnancov menším ako 250, kategóriu veľkých podnikov tvoria podniky s počtom zamestnancov 250 a viac. V rámci kategórie MSP rozlišujeme mikropodniky (0 – 9 zamestnancov), malé podniky (10 - 49 zamestnancov) a stredné podniky (50 - 249).¹⁷ Až 92 % sú mikropodniky s menej ako desiatimi

¹⁰ <http://www.rpicpo.sk/portal/?c=12&id=1200>.

¹¹ <http://www.rpicpo.sk/portal/?c=12&id=1200>.

¹² <http://www.sme-union.cz/index.php?p=17>.

¹³ Tamtiež.

¹⁴ <http://www.ge.com>.

¹⁵ <http://www.inovace.cz/for-business/veda-vyzkum/clanek/evropska-unie--bud-inovace--nebo-stagnace/>.

¹⁶ Fabuš, M.- Hudáková, M.: Malé a stredné podnikanie na Slovensku. In: Zborník z doktorandskej konferencie. s.48.

¹⁷ Tamtiež.

zamestnancami. Malé a stredné podniky sú hlavným motorom hospodárskeho rastu, inovácií, zamestnanosti a sociálnej integrácie.

Avšak prevažná väčšina z nich, najmä začínajúce podniky, majú problémy s financovaním svojho ďalšieho rastu. Financie, rovnako ako aj ostatné podnikové vstupy, sa vyznačujú značnou obmedzenosťou, ktorá sa následne prejavuje v ich cene. Možnou príčinou nedostatku finančných zdrojov pre MSP na financovanie inovačných aktivít okrem ich ceny je aj konzervatívnosť podnikateľov pri rozhodovaní o zdrojoch financovania.¹⁸

Európske vlády zavádzajú rôzne podporné schémy, ktoré majú malým podnikom pomôcť v inovačných aktivitách. Ide najmä o daňové úľavy pre investície do výskumu, otváranie inovačných centier a schémy spájajúce malé a stredné podniky s univerzitami. Významným faktorom pri inováciách v malých a stredných podnikoch je aj dostupnosť rizikového kapitálu. Už pred krízou však patril k nedostatkovej súčasti inovačného systému. Okrem toho podniky majú problémy s ochranou svojho duševného vlastníctva a nevedia sa napojiť do európskych fondov určených na podporu výskumu. Významným faktorom pri inováciách v malých a stredných podnikoch je aj dostupnosť rizikového kapitálu. Už pred krízou však patril k nedostatkovej súčasti inovačného systému. Okrem toho podniky majú problémy s ochranou svojho duševného vlastníctva a nevedia sa napojiť do európskych fondov určených na podporu výskumu.¹⁹

V kritickom roku 2009 vzrástlo zamietnutie žiadostí o úvery pre MSP. Zo štúdie Európskej centrálnej banky vyplýva, že kým v 1. polroku 2009 zhruba 77 % malých a stredných firiem získalo úver od banky v plnej výške, v druhej polovici roka už tento počet klesol na 75 %.²⁰ A naopak, pribudli zamietnuté úvery. Spomedzi jednotlivých krajín sa počet odmietnutých úverov v 2. polroku 2009 oproti predchádzajúcim šiestim mesiacom v Nemecku zvýšil zo 6 % na 15 % a v Taliansku, ktoré je treťou najväčšou ekonomikou eurozóny, stúpol z 9 % na 18 %. Len vo Francúzsku sa situácia zlepšila a počet zamietnutých úverov klesol z 12 % na 7 %.

1.3 Inovatívne podniky v členských krajinách

Vo Francúzsku sú inovácie vnímané ako nedostatočné a MSP by potrebovali zvýšiť svoj vývoz, nakoľko v exporte zaostávajú za talianskymi aj nemeckými malými a strednými podnikmi. Francúzsko v súčasnosti investuje do vedy a výskumu 2,08 % HDP.²¹ Cieľom je podobná štruktúra podpory ako v Nemecku, ktorý sa zameriava na podporu konkurencieschopnosti malých firiem patentmi a daňovými úľavami. Z pohľadu MSP predstavujú daňové úľavy dobrý regulačný rámec, ale v tejto forme chýbajú dostatočné informácie o možnostiach.

Aj v Nemecku došlo kvôli hospodárskej kríze k obmedzeniu výdavkov na podporu inovácií v podnikoch malého a stredného podnikania. Štúdia o inováciách v nemeckých drobných podnikoch odhalila, že nedokážu naplniť svoj inovačný potenciál pre nedostatok dlhodobého manažmentu inovácií. Len 30 % spoločností dáva svojim zamestnancom čas potrebný na rozvoj nápadov, kým menej ako 50 % má vôbec definovaný inovačný proces a až 50 % má problémy implementovať inovácie dôkladne.²²

¹⁸ Bobáková, V.: Inovácie ako nástroj konkurencieschopnosti podniku a regiónu. Dostupné na www3.ekf.tuke.sk/konfera2008/zbornik/files/prispevky/bobakova.pdf.

¹⁹ Bobáková, V.: Inovácie ako nástroj konkurencieschopnosti podniku a regiónu. Dostupné na www3.ekf.tuke.sk/konfera2008/zbornik/files/prispevky/bobakova.pdf.

²⁰ <http://ekonomika.sme.sk/c/5245804/male-a-stredne-firmy-v-eurozone-maju-problemy-pri-ziskavani-uverov.html>.

²¹ <http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/clanok/vlady-chcu-pomoc-inovativnym-podnikom-015753>.

²² <http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/clanok/vlady-chcu-pomoc-inovativnym-podnikom-015753>.

Slovenská republika

Podľa dostupných údajov z roku 2006, len štvrtina slovenských podnikov aktívne pôsobí v sektore inovácií. Väčšina (56 %) z inovatívnych firiem má viac ako 250 zamestnancov, a len 19,2 % mikrofiriem a 34,4 % stredných firiem inovuje.²³ Slovenskou slabou stránkou sú v oblasti inovačných schopností nedostatočné verejné a súkromné investície do vedy a výskumu, slabé inovovanie v rámci podnikov, málo patentov a kvalifikovaná pracovná sila. Slovensko, žiaľ, patrilo medzi tie členské štáty, ktoré tvrdili, že cieľ stratégie Európa 2020 dosiahnuť investície do výskumu a vývoja na úrovni 3 % HDP, je nedosiahnuteľný. Základným problémom je chýbajúca infraštruktúra pre inovácie a nedostatok rizikového kapitálu. Okrem toho na Slovensku chýba synergia medzi vládnymi programami, mimovládnymi organizáciami, malými podnikmi a univerzitami, čo sú najdôležitejšie faktory prispievajúce k inovatívnemu potenciálu regiónu. Verejné výdavky na vedu a techniku boli v pomere k HDP v rokoch 2007 a 2008 nižšie ako v roku 2006, keď dosiahli 0,47 %. Až v rokoch 2009 a 2010 dochádza aj vďaka eurofondov k výraznejšiemu rastu, dosiahnutá úroveň 0,68 % HDP však stále zaostáva za stanoveným cieľom.²⁴

2 Projekt Únia inovácií

Inovačná politika nie je vnímaná ako jeden konkrétny strategický či politický dokument, ale skôr ako celkový prístup k podpore inovácií. Zahŕňajúc tak všetky relevantné politiky, teda politiku výskumu, hospodársku, priemyselnú, vzdelávaciu a aj daňovú. Národný inovačný systém sa potom snaží o vyvážený rozvoj všetkých súčastí vedeckej a technologickej a inovačnej politiky, pričom sila inovačného systému spočíva v kvalite a frekvencii interakcií a spätných väzbách medzi jednotlivými aktérmi.

V roku 1995 bola EK prezentovaná Zelená kniha inovácií, ktorá stanovila výzvy v oblasti stagnujúcej konkurencieschopnosti európskej ekonomiky voči USA a Japonsku. V roku 1996 bol prezentovaný podrobný súbor cieľov ku koordinovanej akcii EK a členských štátov v troch oblastiach: posilnenie inovačnej kultúry, vytváranie inovačného prostredia a orientovanie výskumu na inovácie. O dva roky neskôr vznikla hodnotiaci správa o realizácii 1. Akčného plánu a poukázala na ďalšie potrebné kroky, a to: ochrana duševného vlastníctva, administratívne zjednodušenie a najmä podpora rizikového kapitálu. Najambicióznejším cieľom sa stala Lisabonská stratégia, ktorej naplnenie sa z viacerých dôvodov neuskutočnilo. Ciele EÚ v tejto oblasti ostávajú podobne ako v jej začiatkoch, aj v roku 2010 rovnaké.

Únia inovácií

Európska únia predstavila 6. októbra 2010 projekt "Únia inovácií", ktorý by mal zaviesť strategický prístup k inováciám na tej najvyššej politickej úrovni. Inovačná stratégia by mala taktiež priniesť reformu patentu EÚ a nové zdroje financovania. EÚ si aj touto stratégiou inovačnej politiky uvedomila, že zanedbávanie tohto sektora môže mať v budúcnosti za následok ekonomický pokles.

Tento projekt by mal byť teda tým správnym kľúčom k dosiahnutiu cieľov stratégie Európa 2020 pre inteligentnú, udržateľnú a solidárnu ekonomiku.²⁵ Relevantná štúdia Paula Zagamého, s názvom "Cena za Európu, ktorá neinovuje", bola vo vypracovaní projektu „Únia inovácií“ nosná. Štúdia poukazuje na viacero faktov, avšak najdôležitejší je zrejme údaj, že ak dôjde k navýšeniu investícií do výskumu a vývoja na 3 % HDP EÚ, tak to povedie k vytvoreniu celkovo 3,7 miliónov pracovných miest a k ročnému nárastu HDP o 795 miliárd

²³ Tamtiež.

²⁴ <http://ekonomika.sme.sk/c/5416042/slovensko-stale-zaostava-v-podpore-vedy-vyskumu-a-vyvoja.html>.

²⁵ Stratégia 2020 sa zameriava na ekonomický rast a tvorbu pracovných miest.

EUR do roku 2025.²⁶ Viacerí odborníci sa však zhodli, že na tento nový inovačný boom by bolo potrebných jeden milión nových výskumníkov.

Hlavným cieľom projektu je vyriešiť a vylepšiť podmienky prístupu k financiám v oblastiach výskumu a inovácií v Európe tak, aby sa zabezpečilo, že nové inovatívne nápady sa transformujú do výrobkov a služieb. To by potom malo viesť k vytváraniu nárastu pracovných miest. Projekt sa okrajovo dotýka tém, ako je zmena klímy, energetická bezpečnosť a zabezpečenie potravín, zdravie a starnutie populácie. Za metódu úspechu sa považuje efektívny zásah verejného sektora na povzbudenie sektora súkromného. To by malo viesť k odstráneniu prekážok, ktoré bránia nápadom prenikať na spoločný trh. Medzi takéto prekážky patrí najmä opakujúci sa nedostatok financií, roztrieštenosť výskumných systémov a trhov, nedostatočné verejné obstarávanie v oblasti inovácií a pomalé zavádzanie noriem.²⁷

Z konkrétnych opatrení plán navrhuje vládam členských štátov, aby vyčlenili špecifické rozpočtové prostriedky na zadávanie verejných zákaziek v oblasti inovačných produktov a služieb. Vytvoril by sa tak trh verejného obstarávania v hodnote najmenej desiatich miliárd eur ročne. Členské štáty by potrebné financie čerpali predovšetkým z európskych štrukturálnych fondov pre výskum a inovácie. Celková suma pre všetky štáty sa v tomto balíku pohybuje vo výške 86 miliárd eur.

Novým nástrojom projektu majú byť Európske inovačné partnerstvá, ktorých zámerom je sústrediť zainteresované strany (celoeurópske, národné aj regionálne, verejné i súkromné) okolo jasne vymedzených cieľov v oblastiach, ktoré spájajú riešenia inovačných výziev.²⁸ Tieto partnerstvá by mali skvalitniť výskum a vývoj, skoordinať investície, urýchliť tvorbu noriem a zvýšiť tak dopyt. EK poskytne prvotné finančné prostriedky, aby prilákala investície zainteresovaných strán. Do začiatku roka 2011 má byť začaté pilotné partnerstvo pre aktívne a zdravé starnutie, ktorého cieľom bude predĺžiť obdobie života o dva roky do roku 2020.

Komisia taktiež plánuje zaviesť opatrenia pre lepší prístup k financiám. Navrhnutý je režim pre cezhraničný rizikový kapitál, ktorý v spolupráci s Európskou investičnou bankou posilní režimy EÚ, akým je aj finančný nástroj na zdieľanie rizika.

Použitá literatúra:

1. Bobáková, V. : Inovácie ako nástroj konkurencieschopnosti podniku a regiónu.
2. Dostupné na www3.ekf.tuke.sk/konfera2008/zbornik/files/prispevky/bobakova.pdf
3. Čimo, J. – Mariaš, M.: Inovačná stratégia firmy. Bratislava : Ekonóm, 1999
4. Fabuš, M. - Hudáková, M.: Malé a stredné podnikanie na Slovensku. In: Zborník z doktorandskej konferencie. Bratislava : Ekonóm. Dostupné na http://fmv.euba.sk/files/Zbornik_prispevkov_MDK_2010.pdf

Internet

5. http://aei.pitt.edu/1218/01/innovation_gp_COM_95_688.pdf
6. <http://inovacie.regionzilina.sk/inovacie/co-je-inovacia/>
7. <http://www.eu4journalists.eu/index.php/dossiers/slovakian/C34>
8. http://iri.jrc.ec.europa.eu/research/docs/2010/SB2010_final_report.pdf

²⁶ <http://www.euractiv.cz/vzdelavani0/clanek/eu-odhalila-plan-inovacnich-strategii-007976>.

²⁷ <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/podnikatelske-prostredi/unie-inovaci/1000520/58780/>.

²⁸ <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/podnikatelske-prostredi/unie-inovaci/1000520/58780/>.

9. <http://www.euractiv.sk/lisabonska-strategia/clanok/eu-inovuje-aj-napriek-krize-stale-vsak-zaostava-016159>
10. <http://www.rpicpo.sk/portal/?c=12&id=1200>
11. <http://www.sme-union.cz/index.php?p=17>
12. <http://www.inovace.cz/for-business/veda-vyzkum/clanek/evropska-unie--bud-inovace--nebo-stagnace/ziskavani-uverov.html>
13. <http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/clanok/vlady-chcu-pomoc-inovativnym-podnikom-015753>
14. <http://ekonomika.sme.sk/c/5416042/slovensko-stale-zaostava-v-podpore-vedy-vyskumu-a-vyvoja.html>
15. <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/podnikatelske-prostredi/unie-inovaci/1000520/58780/>

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemská 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

doc. PhDr. Marta ZÁGORŠEKOVÁ, CSc.

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VPLYV KULTÚRNYCH FAKTOROV NA SOCIÁLNY KAPITÁL A NA ROZVOJ „POZNATKOVEJ SPOLOČNOSTI“

marta.zagorsekova@euba.sk

Abstrakt

My dnes hovoríme o postmodernej civilizácii ako „o poznatkovej spoločnosti“ a pokladáme poznatky za hlavný základ rozvoja spoločnosti. Z historického hľadiska každý postup spoločnosti na vyššiu civilizačnú úroveň až po súčasné nanotechnológie bol podmienený poznatkami. V čom je možné vidieť rozdiel od minulosti? Podľa môjho názoru v tom, že dnes sa poznatkov stávajú informácie šírené masovými komunikačnými médiami a nie každá informácia, ktorá opustila vedecké laboratórium, alebo stránky vedeckých kníh je aj naďalej poznatkom. Tento proces prináša veľa pozitívneho, ale aj veľa negatívneho. Ja sa zameriam na tie negatívne následky z hľadiska zmien súčasného sociálneho kapitálu.

Kľúčové slová: poznatková spoločnosť, sociálny kapitál, kultúrna identita, štát, Európska únia, pramene suverenity.

Abstract

When we say today that the hallmark of postmodern civilization is a “knowledge society”, we have in mind that knowledge is the force that drives the development of current society. From the historical point of view, it is apparent that every transition of humanity to a higher level of civilization was driven by knowledge. From the discovery of pottery, burnt brick, the wheel and writing up to the latest nanotechnology. What is the main difference from the past? As generally known, the main difference is that knowledge has become information which has flown out of scientific laboratories and books and begun to be mass-distributed. This transformation (performance) of knowledge into information has brought along many positives, but also many negatives. We all know about the positive effects. For a change, I would like to draw attention to some of the negative effects.

Key words: knowledge society, social kapital, cultural identity, state, European Union, the source of sovereignty.

Globálny trh kapitálu a výroby v súčasnosti významne ovplyvňuje zmeny odohrávajúce sa v oblasti kultúrnej suverenity a identity štátov. Globálny pohyb kapitálu, produkcie a distribúcie už dnes nie je obmedzený tradičnými hranicami štátov, ale prebieha ako transnacionálny proces. Avšak štáty ako tradičné geopolitické a národné inštitúcie sa, samozrejme, nemôžu vzdávať svojej historickej identity a suverenity v mene globalizácie. Preto aktérmi globalizácie sa čoraz viac stávajú nadštátne medzinárodné organizácie a korporácie a status tradičných štátov je vystavený politickým výzvam transformácie s cieľom minimalizovať medzinárodné funkcie štátu.

V oblasti bezpečnosti, ekonomiky, legislatívy a politiky dnes sú štáty závislé v oveľa väčšej miere od medzinárodných procesov, ako kedykoľvek predtým. Štáty z hľadiska svojej

mocenskej funkcie sú čoraz viac subordinované vzrastajúcej kompetencii medzinárodných aktérov. To má za následok, že štáty svoje mocenské funkcie presúvajú na tie pramene svojej suverenity, ktoré nevyvierajú z vonkajšieho, medzištátneho prostredia, ale z vnútorného imanentného vývoja štátu v priebehu etnogenézy a historického úsilia o dosiahnutie vlastnej suverenity. Týmto prameňom suverenity sú identity a kódy, ktoré zvykneme všeobecne označovať pojmom *kultúra*.

Kultúry, na rozdiel od iných elementov sociálneho systému, sa vyznačujú tým, že sú nositeľmi historických tradícií, ktoré veľké skupiny ľudí akceptovali a využívali ako nástroje svojho sociálneho kapitálu. Sociálnym kapitálom sú tie hodnoty spoločnstiev, ktoré udržiavali ich integritu, kohéziu a vnútorný poriadok. Kultúrne hodnoty sa vyznačujú tým, že sú skupinovým produktom a ich funkcie sú tiež skupinové (sociálne), ale ich nositeľom sú individua, ktoré si kultúrne hodnoty konkrétnej spoločnosti osvojili ako svoju individuálnu habitualitu. Individuálne habitualita sa počas života jednotlivcov nemení, môže sa iba rozširovať o nové elementy. Individuálna habitualita ako osobný kultúrny kód skupiny udržiava identitu národov a štátov aj v čase globalizácie. Štáty ako inštitúcie nemôžu fungovať nezávisle od tohto sociálneho kapitálu a využívajú ho vždy, keď musia čeliť vonkajším medzinárodným globálnym trendom transnacionálnych aktérov.

V súčasnosti sme svedkami toho, že globálne medzinárodne procesy začínajú významne ovplyvňovať aj túto chránenú integritu sociálneho kapitálu štátov. V dôsledku globálnych ekonomických, bezpečnostných a politických procesov sa na medzinárodnú scénu dostal aj sociálny kapitál štátov, alebo aspoň významná časť tohto kapitálu v podobe migrujúcej pracovnej sily, ktorá sa uplatňuje na trhu práce nezávisle od svojej pôvodnej kultúrnej, respektíve etnickej identity. Avšak etnická a kultúrna identita migrujúcej pracovnej sily v nových podmienkach trhu práce sa netransformuje v súlade s adaptáciou na nové podmienky práce, lebo dosiahnutie určitej pracovnej pozície alebo kvalifikácie nie je v liberálnej demokracii obmedzované charakterom kultúrnej identity a habituality osôb. Liberálna demokracia kultúrnu identitu osôb pokladá za ich historicky vytvorený sociálny kód, rešpektuje verejné uznania kultúrnych práv človeka, ale nepokladá kultúrnu identitu vo filozofickom zmysle slova za „metafyzický atribút“ ľudskej podstaty.

Diverzita kultúrnych identít osôb (ich etnický pôvod, náboženstvo, sexuálna orientácia, vkus, morálka, zvyky, jazykové kompetencie) nie je nevyhnutnou prekážkou dosiahnutia univerzálneho vzdelania, univerzálnej pracovnej kvalifikácie, alebo slobodnej kumulácie rôznorodých kultúrnych identít.

V súčasnosti na globálnom trhu práce možno pozorovať dva odlišné procesy, v rámci ktorých sa migrujúca pracovná sila nachádza. Na jednej strane prehlbujúcu sa univerzalizáciu poznatkovej kvalifikácie pracovnej sily a na druhej strane konzervatívnu, až fundamentalistickú snahu o udržanie tradičnej kultúrnej habituality migrujúcej pracovnej sily.

Inými slovami povedané: *modernizácia* výroby všade vo svete prebieha prostredníctvom využívania poznatkov vedy ako univerzálneho systému znalostí, informácií a vedenia. Ale socio-kultúrny kód migrujúcej pracovnej sily, jej etnická, náboženská a iná skupinová identita sa netransformuje v súlade s tempom modernizácie výroby. Práve naopak. Sociálny, kultúrny, respektíve občiansky status migrujúcej pracovnej sily je rozpoltený medzi dvomi protichodnými tendenciami. Na jednej strane medzi trendom modernizácie, potrebou univerzálnych znalostí a poznatkov, a na druhej strane, protichodným trendom relatívne nemennej kultúrnej tradície. Socio-kultúrny kód, respektíve socio-kultúrna habitualita migrantov (tradičných i nových) spája viaceré sociálne a mentálne funkcie: udržuje vedomie kontinuity s majoritnou kultúrou pôvodného štátu, udržuje mentálnu integritu osoby a je nástrojom vytvárania nových skupinových vzťahov medzi migrantmi – zvyčajne rovnakej alebo blízkej kultúrnej identity.

Rovnováha alebo nerovnováha medzi uvedenými faktormi výrazne ovplyvňuje nielen špecifické *medzikultúrne* vzťahy a procesy vo svete, ale aj ekonomickú prosperitu a stabilitu jednotlivých regiónov a štátov sveta.

Kultúry, doteraz zvyčajne ochraňované intravilánom národných štátov, sa dostali do transnacionálneho priestoru, kde procesy už neovplyvňuje iba autorita sólo-štátu, ale aj noví globálni aktéri, ktorí sa vyznačujú *multikultúrnou identitou*.

Táto historicky nová situácia vyvolala potrebu riešiť na medzinárodnej úrovni mnohé otázky medzikultúrnych vzťahov, ktoré doteraz patrili iba do kompetencie sólo-štátov a boli súčasťou ich vnútornej a zahraničnej politiky.

Avšak v teórii, ani v politike medzinárodných vzťahov nie je vypracovaná taká univerzálna agenda medzikultúrnych vzťahov, na ktorej by rovnakou politikou uznania participovali všetky štáty z hľadiska svojich geopolitických a národných statusov.

Preto, podľa môjho názoru, prvoradým cieľom výskumu medzinárodných vzťahov je analýza zmien funkcií štátov ako aktérov medzinárodných vzťahov a vplyv kultúrnych faktorov na ich identitu. Táto analýza by mala ukázať či presun mnohých kompetencií štátov na medzinárodné organizácie a korporácie transformoval tie tradičné pramene suverenity štátov, ktoré vyvierali z deklarácií národnej zvrchovanosti, respektíve z uznania kultúrnej identity národov.

Z hľadiska kohézie EÚ v súčasnosti je tento problém mimoriadne aktuálny, lebo integračnom procese sa kľúčové politické, ekonomické a bezpečnostné funkcie členských štátov presúvajú do spoločnej agendy. Oblasťou, kde členské štáty si zachovávajú svoju individuálnu suverenitu, zostáva kultúra, čiže problematika kultúrnej identity štátov.

Otázku kultúrnej identity štátov však nemožno chápať iba v tradičnom slova zmysle ako otázku *národného štátu*, alebo *národného záujmu*, hoci toto chápanie medzi analytikmi európskej problematiky je najčastejšie. Dôležitým prvkom kultúrnej identity štátu sa čoraz viac stáva otázka charakteru *sociálneho kapitálu*, ktorým štát disponuje.

Hoci tento pojem medzi teoretikmi kultúry nie je rozšírený, a treba povedať, že ani obľúbený, lebo analýzy kulturológov sa väčšinou opierajú o klasický antropologický étos kultúry, ako fenoménu najvyšších duchovných hodnôt, ktoré sú buď cieľmi alebo kritériami sociálnej reality.

Ale keď sa zameriame na skúmanie stavu sociálnej kreativity, ako túto výzvu formuluje európska stratégia do roku 2020, musíme si položiť otázku kam smerujú inštitucionalizované systémy členských štátov, ktoré sú zodpovedné za rozvoj kreativity sociálneho kapitálu. Predovšetkým ide o dva systémy – *vzdelávanie a komunikácia*. Na tieto systémy sa musíme zamerať hlavne z toho hľadiska, či poskytujú dostatočnú motiváciu na rozvoj kreativity poznatkovej spoločnosti.

Keď dnes hovoríme o tom, že charakteristickým znakom postmodernej civilizácie je „poznatková spoločnosť“, tak máme na mysli, že motorom rozvoja súčasnej spoločnosti sú poznatky. Z historického hľadiska je však zrejmé, že každý prechod ľudstva na vyšší civilizačný stupeň bol stimulovaný poznatkami. Počnúc objavom keramiky, pálenej tehly, kolesa, písma, až po súčasné nanotechnológie. V čom je hlavný rozdiel od minulosti? Ako je všeobecne známe v tom, že z poznatkov sa stali *informácie*, ktoré vyleteli z vedeckých laboratórií a vedeckých kníh, a začali sa šíriť masovo. Táto premena (performancia) poznatkov na informácie prináša veľa pozitívneho, ale i veľa negatívneho. O pozitívnych efektoch vieme všetci. Chcela by som upozorniť na niektoré negatívne následky.

Tragickou ilustráciou negatívnych následkov „premeny“ poznatkov na informácie môže byť príklad Hitlerovej fašistickej, extrémne voluntaristickej politiky. Ako je dnes už známe, filozofia Arthura Schopenhauera, ktorého dielo *Svet ako vôľa a predstava* Hitler nosil stále so sebou vo vrecku svojej uniformy. Schopenhauerove filozofické poznatky však Hitler pochopil ako „informácie“ o funkcii ľudskej vôle v procese utvárania obrazu sveta.

Neporozumel však myšlienkovej hĺbke Schopenhauerovej filozofie, ktorá túto problematiku traktovala na pozadí analýzy vzťahu transcendentizmu a subjektivismu a vyjadrovala výzvu k humanistickému étosu. Tragické následky fašistickej deformácie voluntarizmu vo verejnej politike Hitlerovej strany dopadli na politiku medzinárodných vzťahov na celom svete.

A , žiaľ, ani dnes nemáme dostatočné sociálne bariéry voči možnosti „masovo“ širenej deformácii poznatkov a voči tomu, aby sa z mediálnych „informácií“ nevytratil etický princíp.

Do diskurzu o vzťahu informácií a poznatkov by som rada ponúkla filozofické rozlišovanie medzi týmito pojmami. Za „poznatok“ môžeme pokladať také myšlienky, intuície a hypotézy, ktoré teoreticky vysvetľujú určité – doteraz ešte neznáme - objektívne fenomény.

Zatiaľ čo pojem „informácia“ by sme mali chápať ako prenos rôznych správ, teda nielen poznatkov, ale aj omyly, subjektívne mýty a ideológie. Teda to, čo pokladáme za sociálne vedenie, ktorým disponuje sociálny kapitál , objektívne nemusí byť založené iba na poznatkoch, ale aj na mediálne šírených správach, ktoré sú zmesou pravdy, hypotéz, omylov, preferencií, amplifikácií, mýtov a kontextových fabulácií. Preto niektorí autori uprednostňujú výraz „informačná spoločnosť“, čo lepšie vystihuje problematiku poznatkovej úrovne spoločnosti.

Francis Fukuyama vo svojej knihe (The Great Disruption 2000) tvrdí, že v USA medzi rokmi 1960-1990 došlo k „veľkému rozvratu“ sociálneho kapitálu. Enormne narástla kriminalita, dochádzalo k rozvratu rodín, a ľudia prestali dôverovať inštitúciám. Tieto javy , podľa môjho názoru, sme mohli pozorovať aj v regióne Strednej Európy po rozpade bipolárneho systému. Na transformácia režimu z totalitného občiansky demokratického politického systému, poznatková úroveň sociálneho kapitálu v stredoeurópskom regióne, podľa môjho názoru nebol pripravený, lebo rozvoju vedeckého poznania , ale aj informačných technológií kládol totalitný režim ekonomické i ideologické bariéry.

Chýbajúce princípy sociálneho poznania a spoločenskej etickej kultúry deformovali jestvujúci sociálny kapitál a ešte ďalej prehľbovali jeho rozpoltenosť. Privatizácia viedla k enormnému zvýšeniu hospodárskej kriminality. Liberalizácia – viedla k návratu k extrémnym formám etnocentrizmu, ku kríze vzťahu medzi etikou a politikou, ako aj k rozvratu dôvery v demokratických inštitúciách.

V spoločenskom systéme došlo k rozpadu neformálneho sociálneho poriadku, ľudia strácali schopnosť stotožniť sa s liberálnymi pravidlami a normami. Dlhodobo sa spoliehali na všemocnosť národného štátu, a zrazu svoju slobodu pochopili ako vylúčenie z akéhosi „centra“, o ktorom predpokladali, že disponuje so všeobecným dobrom.

Po vstupe do EÚ druhým „centrom“ namiesto idey národného štátu sa stal „Brusel“. Podľa štatistík napríklad občania SR majú vysokú dôveru k inštitúciám EÚ, ale veľmi nízky stupeň vedomia euroobčianstva. Účasť na voľbách do Európskeho parlamentu je spravidla veľmi nízka, ale očakávania od európskych inštitúcií naopak, sú veľmi vysoké. Podľa mňa tento paradox sa objavuje aj v širšom priestore Strednej Európy, nielen na Slovensku.

Rozmýšľam o tom, či tento paradox nemôže ohrozovať stabilitu a prosperitu sociálneho kapitálu Európskej únie. Veď EÚ nedisponuje iným zdrojom sociálneho kapitálu, než je kultúrne diferencovaný a vnútorne ustavične sa meniaci sociálny kapitál členských štátov.

Použitá literatúra:

1. BÚTORA, M.: Druhý dych. Bratislava, Kalligram 2010, ISBN 978-80-8101-347-8.
2. DUBNIČKA, I.: Kultúra a environmentálna kríza. UKF v Nitre, Filozofická fakulta, Nitra 2007, ISBN 80-8094-034-7.
3. FUKUYAMA, F.: Veľký rozvrat. Bratislava, Agora 2005. ISBN 80-969-394-16
4. KUPER, A.: Culture. The Antropologists Account. Harvard University Press
1. 2000, USA, ISBN 0-674-00417-5.
5. REMIŠOVÁ, A.: Etika médií. Bratislava, Kalligram 2010, ISBN 978-80-9101-376-8.
6. SCHOPENHAUER, A.: Svet ako vôľa a predstava. I. a II. Bratislava, Kalligram
2. 2010, ISBN 9788081012471 (I.) 9788081012471-1 (II.).

Kontakt

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Zoznam účastníkov konferencie:

Andrássy Adél, Dr.
Balhar Vítazoslav, prof., Ing., CSc.
Balhar Vítězslav, Ing., PhD.
Barátová Jana, PhD.
Benická Jana, prof.
Billy Lubomír, Ing.
Bláhová Mária, PhD., PhD.
Bocora Ján, Ing.
Botlík Josef, Ing.
Botlíková Milena, Ing.
Budjač Milan, JUDr., Ing., PhD.
Bujnová Helena, PaedDr., PhD.
Buzinkai Matej, Ing.
Csabay Marek, Ing., PhD.
Cséfalvayová Katarína, Ing.
Čech Lubomír, Dr., CSc.
Černota Mikuláš, Ing.
Delgadová Elena, PhD.
Doročov Denis, Ing.
Dudáš Tomáš, Ing., PhD.
Fábián Attila, Dr.
Fabuš Michal, Ing., PhD.
Fajová Renáta, Ing.
Fetaľová Mária, Ing.
Fišerová Veronika, Ing.
Fodorová Veronika, Ing.
Gabrielová Petra, Ing.
Gažová Viera, doc., PhD., CSc.
Grančay Martin, Ing.
Grešš Martin, Ing., PhD.
Harakaľová Ľubica, Ing.
Hniličan Vladimír, Ing., PhD.
Holas Lukáš, Ing.
Holzerová Petra, Ing.
Hurná Júlia, Mgr.
Hurná Lucia, JUDr. PhD.
Jančíková Eva, Ing., PhD.
Jašová Emilie, Ing.
Ježek Filip, Ing.
Jurčák Vojtech, prof., Ing., CSc.
Kalamár Štěpán, JUDr., Ph.D.
Kliková Christiana, prof., Ing., CSc.
Kohuťár Miroslav, Mgr.
Kordoš Marcel, Ing., PhD.
Koscelniak Helena, Dr. hab.
Kozhabayeva Aisulu, Ing.
Królová Klára, Mgr.
Labuzík Milan, PhD., CSc.
Lanáková Kristína, Ing.
Liďák Ján, doc., PhD., CSc.
Lipková Beáta, Ing., PhD.
Lipková Ľudmila, prof., Ing., CSc.
Lukáč Milan, Ing.
Majerová Ingrid, Ing., Dr.
Margan Florián, Ing., PhD.
Márton Milan, doc., PhD., CSc.
Martyniv Halina, JUDr., PhD.
Mattoš Boris, Mgr., PhD.
Matuška Ján, Mag.
Melecký Lukáš, Ing.
Mráz Stanislav, prof., JUDr., CSc.
Navrátil Boris, Ing., CSc.
Nebeský Lubomír, Mgr.
Obadi Saleh M., Ing., PhD.
Ondrušek Miloš, Ing., PhD.
Pajtinka Erik, PhD., PhD.
Pajtinka Viliam, Ing.
Palaščáková Daniela, PhD., PhD.
Pána Lubomír, doc., Dr., Ph.D.
Pásztorová Janka, RNDr., PhD.
Pawera René, doc., PhD., PhD.
Pellešová Pavlína, doc., Ing., Ph.D.
Plišková Anna, doc., PhD., PhD.
Plávková Oľga, doc., PhD., CSc.
Posluszna Elzbieta, Dr.
Posluszny Jacek, Dr.
Pravdová Hana, doc., PhD., PhD.
Puškárová Paula, Ing.
Pyteľová Klaudia, Mgr.
Raneta Leonid, Ing., PhD.
Reťkovský Peter, Ing.
Rusiňák Peter, Ing.
Rusiňák Peter, JUDr., PhD.
Rusiňáková Jarmila, PhD.
Šidak Mykola, doc., PhD.
Šidak Svyatoslav, Mgr.
Sinproh Chalotorn, Ing.
Slušná Zuzana, PhD., PhD.
Sorby Karol, doc., PhD., DrSc.
Staničková Michaela, Ing.
Stefaniak-Najder Krystina, Dr. hab.
Sudliankou Aliaksandr, Ing.
Svoboda Ivo, JUDr., PhD., PhD.
Svoreňová Soňa, Ing.
Szikorová Nóra, Ing.
Šabo Marián, Ing.
Ščepán Michal, Ing.
Šimčeková Alena Mgr.
Šipoš Tomáš, Ing.
Škvrnda František, doc., PhD., CSc.
Štancl Luboš, doc., RSDr., CSc.
Štefančíková Michaela, Ing.
Švejďová Gabriela, Ing.
Tokolyová Tatiana, JUDr.
Tomeková Ingrid, Mgr., PhD.
Verner Tomáš, Ing.
Vokáľová Emília, PaedDr., CSc.
Woltemar Richard, Ing., PhD.
Zágoršeková Marta, doc., PhD., CSc.

Sponzori konferencie / Conference sponsors:

**TAIPEI
REPRESENTATIVE OFFICE
BRATISLAVA**

**Zborník príspevkov
z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie
Medzinárodné vzťahy 2010
*Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky***

Vydané na CD

© Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava

Zostavovatelia zborníka:
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
PhDr. Lucia Milošovičová

Technická spolupráca:
Ing. Veronika Fodorová

Počet strán: 933
Náklad: 130 ks

ISBN 978-80-225-3172-6

**Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
Authors are responsible for content of presentations.**